

**Mesîru Umûmi'l-Muvahhidîn
Şerh u Terceme-i Kitâb-ı İhyâu Ulûmi'd-Dîn**

İHYÂ TERCÜME VE ŞERHİ

YUSUF SİDKÎ EL-MARDÎNÎ

6. CİLT

TÜRKİYE YAZMA ESERLER KURUMU BAŞKANLIĞI YAYINLARI: 50

Dini İlimler Serisi : 6

Kitabın Adı : MESÎRU UMÛMÎ'L-MUVAHHİDÎN
ŞERH U TERCEME-İ KİTÂB-I İHYÂU ULÛMÎ'D-DÎN
İHYÂ TERCÜME VE ŞERHİ, 6. CİLT (11 CİLT)

Metin : İmâm Gazzâlî (ö. 505/1111)

Tercüme ve Şerh : Yusuf Sıdkî el-Mardini (ö. 1319/1902)

Özgün Dili : Osmanlıca

Yayına Hazırlayanlar : Prof. Dr. Mustafa Koç Prof. Dr. Eyyüp Tanrıverdi
Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Dicle Üniversitesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı

Son Okuma : Yazma Eser Uzm. Yrd. Göker İnan

Arşiv Kayıt : İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, No. 5855

Kitap Tasarım : Abdusselam Feriatoğlu

Yapım : Fotografika Ltd. Şti.

Baskı : Pasifik Ofset, Cihangir Mah. Baha İş Merkezi A Blok 34310
Haramidere-İstanbul. Tel.: 0212 412 17 77 Sertifika No. 12027

Baskı Yeri ve Yılı : İstanbul 2017

Baskı Miktarı : 1. Baskı, 2000 adet

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI

Library of Congress A CIP Catalog Record

Yusuf Sıdkî el-Mardini

Mesîru Umûmî'l-Muvahhidîn Şerh u Terceme-i Kitâb-ı İhyâu Ulûmî'd-Dîn
İhyâ Tercüme ve Şerhi, 6. Cilt (11 Cilt)

1. İhyâ, 2. Dinî İlimler, 3. Ahlâk, 4. Gazzâlî, 5. Yusuf Sıdkî el-Mardini

ISBN: 978-975-17-3772-4 (Takım) 978-975-17-3897-4 (6. Cilt)

Copyright © Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı. Her hakkı mahfuzdur.

Bütün yayın hakları *Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı*'na aittir. Başkanlığın izni olmaksızın tümüyle veya kısmen, hiçbir yolla ve hiçbir ortamda yayınlanamaz ve çoğaltılamaz.

T. C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı

Süleymaniye Mah. Kanuni Medresesi Sok. No: 5 34116 Fatih / İstanbul

Tel. : +90 (212) 511 36 37

Faks : +90 (212) 511 37 00

info@yek.gov.tr

www.yek.gov.tr

MESÎRU UMÛMÎ'L-MUVAHHİDÎN
ŞERH U TERCEME-İ KİTÂB-I İHYÂU ULÛMÎ'D-DÎN

İHYÂ TERCÜME VE ŞERHİ

(ÇEVİRİ YAZI - TIPKIBASIM)

6. CİLT

YUSUF SİDKÎ EL-MARDİNÎ

(ö. 1902)

Yayına Hazırlayanlar

Mustafa Koç

Eyyüp Tanrıverdi

TÜRKİYE
YAZMA
ESERLER
KURUMU
BAŞKANLIĞI

İÇİNDEKİLER

KİTĀBU ĀDĀBÎ'L-‘UZLETİ	11
el-Bābu'l-Evvelü Fî Nakli'l-Mezāhibi ve'l-Huceci Fîhi	13
Zikrū Huceci'l-Māilîne İle'l-Muhālatati Ve Vechi Za‘fihā	18
Zikrū Huceci'l-Māilîne İlä Tafdîli'l-‘Uzleti	25
el-Bābu's-Sānî Fî Fevāidi'l-‘Uzleti ve Gavāilihā ve Keşfi'l-Hakkı Fî Fazlihā	31
el-Fāidetü'l-Ülā	32
el-Fāidetü's-Sāniyetü	39
el-Fāidetü's-Sālisetü	56
el-Fāidetü'r-Rābi‘atu	62
el-Fāidetü'l-Hāmisetü	67
el-Fāidetü's-Sādisetü	71
Āfātu'l-‘Uzleti	73
el-Fāidetü'l-Ülā	73
el-Fāidetü's-Sāniyetü	81
el-Fāidetü's-Sālisetü	83
el-Fāidetü'r-Rābi‘atu	86
el-Fāidetü'l-Hāmisetü	88
el-Fāidetü's-Sādisetü	90
el-Fāidetü's-Sābi‘atu	96
KİTĀBU ĀDĀBÎ'S-SEFER	109
el-Bābu'l-Evvelü Fî'l-Ādābi Min Evveli'n-Nühūzi İlä Āhiri'r-Rücū‘ı ve Fîhi Niyyetü's-Seferi ve Fāidetühu ve Fîhî Faslāni	115
el-Faslu'l-Evvelü Fî Fevāidi's-Seferi Ve Fazlihi ve Niyyetihi	115
el-Faslu's-Sānî Fî Ādābi'l-Müsāfiri Min Evveli Nühūzihi İlä Āhiri Rücū‘ihi ve Hiye Ehadu ‘Aşeren Edeben	142

el-Bābu's-Sānī Fīmā Lābūdde Li'l-Müsāfiri Min Ta'allūmihi Min Ruhası's-Seferi ve Edilleti'l-Kıbleti ve'l-Evkâtı	165
el-Kısmu'l-Evvelü el-İlmü bi-Ruhası's-Seferi	167
el-Kısmu's-Sānī Mā-Yetecededü Mine'l-Vazîfeti Bi-Sebebi's-Seferi	188
KİTÂBU ÂDÂBÎ'S-SEMÂ'İ VE'L-VECDÎ	205
el-Bābu'l-Evvelü Fî Zikri İhtilâfi'l-Ulemâi Fî İbâhati's-Semâ'î ve Keşfi'l-Hakkı Fîhi	208
Beyānu Ekāvîli'l-Ulemâi ve'l-Mutasavvifeti Fî Tahlîlihi ve Tahrîmihi	208
Beyānu'd-Delîli 'Alâ İbâhati's-Semâ'î	215
Beyānu Huceci'l-Kâilîne Bi-Tahrîmi's-Semâ'î Ve'l-Cevâbi 'Anhâ	267
el-Bābu's-Sānī Âsāru's-Semâ'î Âdâbihi	279
el-Makāmu'l-Evvelü Fî'l-Fehmi	279
el-Makāmu's-Sālisü Mine's-Semâ'î	340
KİTÂBU'L-EMRÎ Bİ'L-MA'RÛFİ VE'N-NEHYİ 'ANİ'L-MÛNKER	359
el-Bābu'l-Evvelü Fî Vücûbi'l-Emri Bi'l-Ma'rûfı ve'n-Nehyi 'Ani'l-Münkeri	361
el-Bābu's-Sānī Fî Erkāni'l-Emri Bi'l-Ma'rûfı ve Şurûthı	388
Beyānu Âdâbi'l-Muhtesibi	474
el-Bābu's-Sālisü Fî'l-Münkerāti'l-Me'lûfeti Fî'l-Âdātı Fe-Neşîrû İlâ Cümelin Minhâ Liyestedille Bihâ 'Alâ Emsālihâ İz Lâ Matma'a Fî Hasrihâ ve İstiksâihâ Fe-Min Zâlike	484
Münkerätü'l-Mesâcidi	484
Münkerätü'l-Esvākı	494
Münkerātu'ş-Şevâri'î	496
Münkerātu'l-Hammāmâtı	499
Münkerātu'z-Ziyâfeti	502
Münkerātu'l-Âmmeti	509
el-Bābu'r-Râbî'u Fî Emri'l-Ümerâi ve's-Selâtîni ve Nehyihim 'Ani'l-Münkeri	512

KİTĀBU ĀDĀBĪ'L-MA'İŞETİ VE AHLĀKĪ'N-NÜBÜVVETİ	573
Beyānu Te'dībillāhi Ta'ālā Habībehu ve Safiyyehu Muhammeden	
Sallallāhu 'Aleyhi ve Selleme Bi'l-Kur'āni	576
Beyānu Cümletin Min Mehāsini Ahlākıhilleti Ceme'ahā	
Ba'zu'l-Ulemāi Ve İltekatahā Mine'l-Ahbārī	586
Beyānu Cümletin Uhrā Min Ādābihi ve Ahlākıhi	590
Beyānu Kelāmihi ve Dıhkıhi Sallallāhu 'Aleyhi ve Selleme	595
Beyānu Ahlākıhi ve Ādābihi Fi't-Ta'āmı	599
Beyānu Ādābihi ve Ahlākıhi Fi'l-Libāsi	605
Beyānu Afvihi Sallallāhu 'Aleyhi ve Selleme Ma'a'l-Kudreti	609
Beyānu İgdāihi Sallallāhu 'Aleyhi ve Selleme	
'Ammā Kāne Yekrehuhu	614
Beyānu Sehāvetihi ve Cūdihi Sallallāhu 'Aleyhi ve Selleme	616
Beyānu Şecā'atihi Sallallāhu 'Aleyhi ve Selleme	619
Beyānu Tevāzu'ıhi Sallallāhu 'Aleyhi ve Selleme	620
Beyānu Sūretihi ve Hilkatıhi Sallallāhu 'Aleyhi ve Selleme	622
Beyānu Mu'cizātihi ve Āyātihi Sallallāhu	
'Aleyhi ve Selleme 'Alā Sıdkıhi	628

KĪTĀBU ĀDĀBĪ'L-‘UZLETİ VE HÜVE'L-KĪTĀBU'S-SĀDİSÜ MİN
RUB'İ'L-‘ĀDĀTİ MİN KÜTÜBİ İHYĀ'İ ‘ULŪMİ'D-DĪN

[کتاب آداب العزلة وهو الكتاب السادس من ريع العادات من كتب إحياء علوم الدين]

Ve *İhyā'u ‘Ulūmī'd-Dīn* adlı kitābının ikinci mücelledi olup ona rub-^bı ‘ādāt denilen cildin altıncı kitābı ise ki ādāb-ı ‘uzlet beyānında idi, o dahi işte bu kitābdır.

Bismillāhirrahmānirrahīm

[الحمد لله الذي أعظم النعمة على خيرة خلقه وصفوته بأن صرف همهم إلى مؤانسته وأجزل حظهم من التلذذ بمشاهدة آلائه وعظمته وروح أسرارهم بمناجاته وملاطفته وحقن في قلوبهم النظر الى متاع الدنيا وزهرتها حتى اغتبط بعزلته كل من طويت الحجب عن مجاري فكرته فاستأنس بمطالعة سبحات وجهه تعالى في خلوته واستوحش بذلك عن الأئس بالأئس وإن كان من أخص خاصته والصلاة على سيدنا محمد سيد أنبيائه وخيرته وعلى آله وصحابه سادة الحق وأئمه]

Musannif-i merhūm kā‘ide-i hasīne ve ‘ādet-i güzīnesi üzere işbu kitābı dahi teyemmünen ve teberrūken ve emre imtisālen ve temessūken besmele-i şerīfe ile bed’ ve ser-levhasını bereket-i ism-i celīl ile tezyīn ve tahsīn etmekle ba‘de’t-tesmiye zikr ve irādı vācib ve onunla emr-i hayrın şūrū‘u lāzım ve müstevcib olan ve bu ni‘am-ı celīle üzerine hemīşe edāsını farz ve müteretteb bulunan şükür ü sipās u hamd-i bī-hadd ü bī-mikyās vecībesi dahi ifāsına havāle-i nigāh edip buyurdu ki halkının hīret ve safveti üzerine mü‘āneseti için onların himemlerini sarfıyla ni‘met-i celīlesini ta‘zīm ve ālā ve ‘azametinin müşāhedesiyle telezzüzden hazz ve nasīblerini teksīr edip münācāt ve mülātafetleriyle esrārlarını tervīh ve tekrīm eden Zāt-ı Zü’l-Celāl’e hamd-i dāimī olsun ki evliyā-i mukarrebleri kulūbunda dünyānın metā‘ ve zehretine olan nazarı tahkīr etmiş tā ki o gencīne-i safā kendi ‘uzletiyle onun mecāzī fikreti üzerine hucub-ı muntavī olan zevāt-ı ‘izāma gıpta edip kendi

halvet-gedesinde Allâhu ‘azîmü’ş-şânın nûr-ı ‘azameti mütâla‘asıyla istînâs ve onunla ya‘nî o ünsiyyet ile nâsa istînâs eylemekten dahi müstevhiş olmuş velev ki onun ahass-ı hâssasından idi ve bu sa‘âdet-i ‘uzmânın aslı ve maksadı olup enbiyânın serveri ve evliyânın mefharı ve mustafâ olanların hîret ve mu‘teberleri hâtem-i mürselîn efendimiz Hazret-i Muhammedü’l-Mustafâ’ya salavât-ı dâimiyye ve teslîmât-ı ‘aliyye mihaff ü methaf olsun ve onun âl ve ashâbı olup ehl-i hakkın uluları ve e‘immeleri bulunan pîşvâlarımıza kezâlik muhît ve şâmil ola.

[أما بعد فإن للناس اختلافاً كثيراً في العزلة والمخالطة وتفضيل إحداهما على الأخرى مع أن كل واحدة منهما لا تنفك عن غوائل تنفر عنها وفوائد تدعو إلى إليها وميل أكثر العباد والزهاد إلى اختيار العزلة وتفضيلها على المخالطة وما ذكرناه في كتاب الصحبة من فضيلة المخالطة والمؤاخاة والمؤالفة يكاد يناقض ما مال إليه الأكثرون من اختيار الإستيحاء والخلوة فكشف الغطاء عن الحق في ذلك مهم ويحصل ذلك برسم باين]

Pes ez-hamd ü senâ ma‘lûm ola ki ‘uzlet ve ihtilâtta ve yekdîgerine olan fazl ve rüchâniyyette ‘ulemâ-i ecillenin pek çok ihtilâf-ı kesîrleri vâki‘ olmuş, ma‘a-hâzâ her biri ya‘nî ihtilât ve ‘uzletin ‘alâ-hide her biri ondan tenfîr eden gavâil ve ona da‘vet eden fevâid ve fezâilden münfekk olamaz, fakat ekser-i ‘ubbâd u zühhâdın meylleri ‘uzletin ihtiyârına ve muhâlatanın üzerine fazl ve rüchâniyyeti olduğuna vâki‘dir. Ve bizim kitâb-ı sohbette zikr ettiğimiz fezâil-i muhâlata vü mu‘âhât u mü‘âlefe ise ekser-i ‘ubbâdın meyl ettikleri ahvâle münâkız olmağa karîbdır ki ekser-i ‘ubbâd u zühhâd halvet ve nâstan inkitâ‘ ve istîhâş ihtiyâr etmişler. Ve biz ülfet ve mu‘âhâtın fezâil ve muhasenâtı beyânıyla lüzûmuna imâ etmişiz ve bu iki hâl birbirine mübâyindir. Kaldı ki bunda olan tarîk-i hakktan keşf-i hicâb u gîtâ mühimmdir ve izhâr-ı hakk ve keşfi iki bâbın resmi ile hâsıl olur, şöyle ki:

[الباب الأول في نقل المذاهب والحجج فيها]

Birinci bâb nakl-i mezâhibde ve onda olan hucec ve berâhînin naklinde ola

[الباب الثاني في كشف الغطاء عن الحق بحصر الفوائد والغوائل]

Ve ikinci bâb hasr-ı fevâid ü gavâil ile hakkın yüzü üzerine olan örtü ve gıtânın keşfinde ola.

el-Bâbu'l-Evvelü Fî Nakli'l-Mezâhibi ve'l-Huceci Fîhi

[الباب الأول في نقل المذاهب والأقاويل وذكر حجج الفريقين في ذلك]

[أما المذاهب فقد اختلف فيها وظهر هذا الاختلاف بين التابعين فذهب الى اختيار العزلة وتفضيلها على المخالطة سفيان الثوري وابراهيم بن أدهم وداود الطائي وفضيل بن عياض وسليمان الخواص ويوسف بن أسباط وحذيفة المرعشي وبشر الحافي]

Birinci bâbı ise ki nakl-i mezâhib ve ekāvîl ile ferîkaynın huccetleri naklindedir, işte bu bâbdır, ber-vech-i âtî zikr ü beyân olunur. Şöyle ki mezâhib-i ʿulemâ bunda muhtelifdir ki halk onda ihtilâf etmişler ve bu ihtilâf tâbiʿîn beyninde zâhir oldu yaʿnî sahâbeden sonra nümâyân oldu. ʿUzletin ihtiyârına ve muhâlatanın üzerine fazl ve rüchâniyyetine Süf-yân-ı Sevrî ve İbrâhîm b. Edhem ve Dâvûd-ı Tâî ve Fudayl b. ʿİyad ve Süleymân el-Havvâs ve Yûsuf b. Esbât ve Huzeyfe el-Marʿaşî ve Bişr el-Hâfî ʿaleyhimü'r-rahme zâhib olmuşlardır. [4]

[وقال أكثر التابعين باستحباب المُخَالَطَةِ وَاسْتِكْثَارِ الْمَعَارِفِ وَالْإِخْوَانِ وَالتَّأْلِيفِ وَالتَّحْبُّبِ إِلَى الْمُؤْمِنِينَ وَالِاسْتِعَانَةِ بِهِمْ فِي الدِّينِ تَعَاوُنًا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَى وَمَالَ إِلَى هَذَا سَعِيدُ بْنُ الْمُسَيْبِ وَالشَّعْبِيُّ وَابْنُ أَبِي لَيْلَى وَهَشَامُ بْنُ عُرْوَةَ وَابْنُ شَبْرَمَةَ وَشَرِيحُ وَشَرِيكُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ وَابْنُ عَيْنَةَ وَابْنُ الْمُبَارَكِ وَالشَّافِعِيُّ وَأَحْمَدُ بْنُ حَنْبَلٍ وَجَمَاعَةٌ]

Ve ekser-i tâbiʿîn istihbâb-ı muhâlata ve istiksâr-ı maʿârif ü ihvân ve teʿâlûf ve müʾminlere tahabbüb ve dînde onlarla istiʿâne etmeğe zâhib olup müstehabbdır demişler ki birr ve takvâ üzerine teʿavündür. Hakk taʿâlâ buyurmuş ki ﴿وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَى﴾¹ Ve bu kavle Saʿîd b. el-Müseyyeb ve Şaʿbî ve İbn Ebî Leylâ ve Hişâm b. ʿUrve ve İbn Şubrume

1 “İyilik ve takva (Allah’a karşı gelmekten sakınma) üzere yardımlaşın.” Mâide, 5/2.

ve Şureyh ve Şureyk b. ‘Abdullāh ve İbn ‘Uyeyne ve İbnu’l-Mübārek ve İmām Şāfi‘ī ve Ahmed b. Hanbel ‘aleyhimü’r-rahme ve bir cemā‘at meyl etmişler ya‘nī muhālata ve i‘tilāfı tafdīl ve tercīh eylemişler.

[والمأثور عن العلماء من الكلمات ينقسم الى كلمات مطلقة تدل على الميل إلى أحد الرأيين وإلى كلمات مقرونة بما يشير إلى علة الميل فلنتقل الآن مطلقات تلك الكلمات لنبين المذاهب فيها وما هو مقرون بذكر العلة نوردته عند التعرض للغوائل والفوائد]

Ve ‘ulemā-i kirāmdan me’sūr olan kelimāt ise iki kısma münkasım-dır: Bir kısmı kelimāt-ı mutlakadırlar ki ehadü’r-re‘yeyn ihtiyārı için meyl etmeğe delālet eder ve diğer kısmı ‘illet-i meyle işāret eden akvāl ile makrūndur. İmdi biz mezāhib-i muhtelifeyi onda beyān etmek için o kelimāt-ı mutlakayı nakl edelim, sonra zikr-i ‘illetle makrūn olan kelimātı dahi gavāil ve fevāide ta‘arruz ettiğimiz yerlerde irād edelim.

[فتقول قد روي عن عمر رضي الله عنه أنه قال خذوا بحظكم من العزلة وقال ابن سيرين العزلة عبادة وقال الفضيل كفى بالله محباً وبالقرآن مؤنساً وبالموت واعظاً وقيل اتخذ الله صاحباً ودع الناس جانباً وقال أبو الربيع الزاهد لداود الطائي عظمي قال صم عن الدنيا واجعل فطرك الآخرة وفرّ من الناس فرارك من الأسد وقال الحسن رحمه الله كلمات أحفظهن من التوراة قنع ابن آدم فاستغنى اعتزل الناس فسلم ترك الشهوات فصار حراً وترك الحسد فظهرت مروءته صبر قليلاً فتمتع طويلاً]

İmdi deriz ki ‘Ömer b. el-Hattāb ‘aleyhi’r-rıdvān üzerine mervī olup demiş ki “Siz ‘uzletten behrenizi alınız.” Ve İbn Sīrīn demiş ki “‘Uzlet ‘ibadettir.” Ve Fudayl demiş ki “Zāt-ı Zü’l-Celāl sana muhibb olmağa ve Kur’ān-ı ‘azīmü’ş-şān mü’nis ve ölüm dahi vā‘iz olmağa kāfidirler” ki başka bir muhibb ve mü’nis ve vā‘izi ittihāz etmeğe hācet yoktur demek olur. Ve dahi denilmiş ki “Sen Zāt-ı Zü’l-Celāl’i sāhib ittihāz eyle ve nāsı bir cānibde bırak” ya‘nī nāstan ber-taraf ol ve Hakk subhā-nehu ve ta‘ālāyī sāhib ittihāz et. Ve Ebū Rebī‘-i Zāhid ‘aleyhi’r-rahme Dāvūd-ı Tā‘ī’ye demiş ki “Bana bir va‘z ve nasīhat eyle.” Ve Dāvūd-ı Tā‘ī demiş ki “Sen dünyādan sıyām edip āhireti senin iftārın eyle ve arslandan kaçır gibi nāstan firār eyle.” Ve Hasen ‘aleyhi’r-rahme demiş

”قنع ابن آدم فاستغنى اعتزل الناس فسلم ترك الشهوات فصار حراً وترك الحسد فظهرت مروءته“ ki hulâsa-i mazmûn-ı şerîfleri: “İbn âdem kanâ‘at etti, halktan müstagnî oldu ve halktan ‘uzlet etti, selâmet buldu ve şehvâtı terk etti, hür oldu ve kıskançlığı terk etti, mürû‘eti zâhir oldu ve az sabr etti, uzunca temettü‘ etti” demektir.

[وقال وهيب ابن الورد بلغنا أن الحكمة عشرة أجزاء تسعة منها في الصمت والعاشر في عزلة الناس وقال يوسف بن مسلم لعلي بن بكار ما أصبرك على الوحدة وقد كان لزم البيت فقال كنت وأنا شاب أصبر على أكثر من هذا كنت أجالس الناس ولا أكلمهم وقال سفيان الثوري هذا وقت السكوت وملازمة البيوت وقال بعضهم كنت في سفينة ومعنا شاب من العلوية فمكث معنا سبعا لا نسمع له كلاماً فقلنا له يا هذا قد جمعنا الله وإياك منذ سبع ولا نراك تخالطنا ولا تكلمنا فأنشأ يقول

قليل الهم لا ولد يموت ولا أمر يحاذره يفوت
قضى وطر الصبا وأفاد علماً فغاياته التفرد والسكوت]

Ve dahi Vüheyb b. el-Verd demiş ki “Bize bâlig oldu ki hikmet on cüz’dür, onun dokuz cüz’ü samt ve hāmūşidedir ve bir cüz’ü nâsın ‘uzletindedir.” Ve Yûsuf b. Müslim, ‘Alî b. Bekkâr’a demiş ki “Vahdet ve yalnızlık üzerine ne ‘aceb sabrın vardır!” ki o vakte hâneye mülâzemet etmişti. O dahi demiş ki “Ben civân iken bundan ziyâdeye sabr ediyordum, nâs ile mücâlese ederdim ve onlarla söyleşmezdim.” Ve Süfyân-ı Sevri demiş ki “Bu zamân sükût ve hāmūşî vaktidir ve dahi mülâzeme-i büyût zamânıdır.” Ve ba‘zu’s-selef demiş ki “Bir gemiye rākib olduk ve o gemi içinde ‘Aleviyye’den bir civân var idi, bizimle berâber sefînede yedi gün durdu ve ona bir söz işitmedik” ya‘nî hîç bir şey ile tekellüm etmedi. Biz dahi onu dedik ki “Yâ hâzâ, Hakk celle ve ‘alâ hazretleri bizi seninle berâber yedi günden beri cem‘ etmiş, hâlbuki sen bizimle bir muhâlata veyâ mükâleme ettiğini göremiyoruz.” O dahi nazmen bu rubâ‘îyi inşâd edip dedi ki: “Ol âdem ki onun hemmi az olup ona ölecek evlâdı yok ve ondan geçip fevâtını muhâzere edecek bir emri yok ve

civānlığın vatarını bitirip ‘ilmi ifāde etmiş, onun gāyet ü müntehā-yı emri teferrüd ve sükūttur.”

[وقال إبراهيم النخعي لرجل تفقه ثم اعتزل وكذا قال الربيع بن خثيم وقيل كان مالك بن أنس يشهد الجنائز ويعود المرضى ويعطي الإخوان حقوقهم فترك ذلك واحداً واحداً حتى تركها كلها وكان يقول لا يتهياً للمراء أن يخبر كل عذر له وقيل لعمر بن عبد العزيز لو تفرغت لنا فقال ذهب الفراغ فلا فراغ إلا عند الله تعالى وقال الفضيل إني لأجد للرجل عندي يداً إذا [5] لقيني أن لا يسلم علي وإذا مرضت أن لا يعودني وقال أبو سليمان الداراني بينما الربيع ابن خثيم جالس على باب داره إذ جاء حجر فصك جبهته فشجه فجعل يمسح الدم ويقول لقد وعظت يا ربيع فقام ودخل داره فما جلس بعد ذلك على باب داره حتى أخرجت جنازته]

Ve İbrāhīm-i Nehāf demiş ki “Fakīh ol sonra ‘uzlete çekilip kū-şe-niştin ol.” Ve Rebī b. Haysem dahi böyle söylemiştir. Denildi ki Mālik b. Enes cenāzelere hāzır olurdu ve hastegānın suāl-i hātırlarına gidip ‘iyādet-i merzā ederdı ve ihvānın hukūkunu dahi verirdi, ondan sonra bunları birer birer terk edip tā ki kāffesini terk etti ve dahi derdi ki “Ādeme müteheyye’ olmaz ki her bir ‘özüünü söyleyip onunla haber vere.” Ve ‘Ömer b. ‘Abdul‘azīz’e denildi ki “Bize bir [v]akt fārig olsaydın” ya’nī bir boş vaktin bize tahsīs etseydin. Ve ‘Ömer b. ‘Abdul‘azīz onlara dedi ki “Ferāg gitti meger ki Allāhu ta‘ālānın ‘indinde ferāg bulunur ya’nī ferāg ancak Allāh’ın ‘indindedir. Ve Fudayl dahi demiş ki “Ben ādeme benim üzerime minnet ve ihsān görürüm ki benimle mülākī olduğu vaktte bana selām vermeye ve eger hasta oldumsa bana ‘iyādet etmeye.” Ve Ebū Süleymān-ı Dārānī demiş ki “Rebī b. Haysem kendi hānesinin kapısı önünde cālīs iken nāgehān bir taş gelip onun cebhesine isābet ve cerh etti, o dahi hemān kanını silip “Yā Rebī, artık va‘z olundun!” diyerek yerinden kıyām ve hānesine girip ondan cenāzesi çıkıncaya dek hānesinin kapısı önünde bir dahi oturmadı.

[وكان سعد بن أبي وقاص وسعيد بن زيد لزما بيوتهما بالعقيق فلم يكونا يأتیان المدينة لجمعة ولا غيرها حتى ماتا بالعقيق وقال يوسف بن أسباط سمعت سفیان الثوري يقول والله الذي لا إله إلا هو لقد حلت العزلة وقال بشر بن عبد الله أقل من معرفة الناس فإنك لا تدري ما يكون يوم القيامة فإن تكن فضيحة كان من يعرفك]

قليلاً ودخل بعض الأمراء على حاتم الأصم فقال له ألك حاجة قال نعم قال وما هي قال أن لا تراني ولا أراك ولا تعرفني وقال رجل لسهل أريد أن اصحبك فقال إذا مات أحدنا فمن يصحب الآخر قال الله قال فليصحبه الآن وقيل للفضيل إن علياً ابنك يقول لوددت أني في مكان أرى الناس ولا يروني فبكى الفضيل وقال يا ويح على أفلأ أتمها فقال لا أراهم ولا يروني وقال الفضيل أيضاً من سخافة عقل الرجل كثرة معارفه وقال ابن عباس رضي الله عنهما أفضل المجالس مجلس في فعر بيتك لا ترى ولا ترى فهذه أقاويل المائلين الى العزلة]

Ve Saʿd b. Ebī Vakkās ve Saʿīd b. Zeyd, ʿAkīkʿte hānelerine mülāze-
met etmişlerdi ki Medīneʿye gelmezlerdi, ne cumʿa için ve ne de diğ-
er iş için, ʿAkīkʿte vefāt ettiler. Ve dahi Yūsuf b. Esbāt demiş ki ben Süf-
yān-ı Sevriʿden işittim derdi ki “Vallāhillezī lā ilāhe illā hū ʿuzlet helāl
oldu.” Ve dahi Bişr b. Abdullāh derdi ki “Maʿrifet-i nāsı taklīl eyle ki
halktan az ādem belle, zīrā yevm-i kıyāmette ne olacağını bilmezsin ki
eger fazīhat ve rüsvāyılık olursa o vakte seni bilen az olur.” Ve dahi
baʿzuʿl-ümerā Hātim el-Asammʿın huzūruna girip “Senin bir hācet ve
maslahatın var mı?” dedikte Hātim “evet” dedi. O dahi: “Hācetin nedir
söyle?” diye istikşāf-ı emr edince Hātim: “Ne sen beni göresin ve ne
de ben seni göreyim ve ne de beni bilesin.” Ve bir ādem, Sehlʿe demiş
ki “Seninle musāhabet etmek isterim.” O dahi: “Yā eger birimiz vefāt
ederse diğeri kime musāhabet eder?” diye suʿāl ve o dahi: “Zāt-ı Züʿl-
Celālʿe musāhabet eyler” diye cevāb verince, Sehl: “Şimdiden Zāt-ı
Züʿl-Celālʿe musāhabet etsin” dedi. Ve dahi Fudaylʿe denilmiş ki “Se-
nin oğlun ʿAlī der ki “Kāşki ben bir yerde olayım ki ben ondan halkı
göreyim ve halk beni görmeyeler ki böyle bir yerde bulunmağa sevip
temennī ederim” der, o vakt Fudayl ağlamış ve “ʿAlīʿye yazık olsun,
niçin onu tamām edip demedi ki ne ben onları göreyim ve ne de onlar
beni görsünler!” Ve dahi Fudayl demiş ki “Ādemin kesret-i muʿārefesi
onun sehāfet-i ʿaklındandır.” Ve İbn ʿAbbās ʿaleyhimeʿr-rıdvān demiş ki
“Mecālisin efdali insānın kendi hānesinin kaʿrında olan meclistir” yaʿnī
senin hānen kaʿrında olan meclis efdal-i mecālistir ki onda ne görürsün
ve ne de görürsün. İşte ʿuzlete māil olanları ekāvīlleri bunlardır.

Zikrî Huceci'l-Mâilîne İle'l-Muhâlatati Ve Vechi Za'fihâ

[ذكر حجاج المائلين إلى المخالطة ووجه ضعفها]

[احتج هؤلاء بقوله تعالى ﴿وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ تَفَرَّقُوا وَاخْتَلَفُوا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ﴾ الآية وبقوله تعالى ﴿وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنْتُمْ أَعْدَاءً فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا﴾ أمتن على الناس بالسبب المؤلف وهذا ضعيف لأن المراد به تفرق الآراء واختلاف المذاهب في معاني كتاب الله وأصول الشريعة والمراد بالألفة نزع الغوائل من الصدور وهي الأسباب المثيرة للفتن المحركة للخصومات والعزلة لا تنافي ذلك] [6]

Ve muhâlataya mâil olan ‘ulemânın huccetleri ile vech-i za‘fı beyânı ise o dahi işte bu mebhastır. Şöyle ki bunlar Zât-ı Zü’l-Celâl hazretlerinin ﴿وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ تَفَرَّقُوا وَاخْتَلَفُوا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ﴾² nass-ı celîli ile ihticâc etmişlerdir ve dahi ﴿وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنْتُمْ أَعْدَاءً فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا﴾³ kelâm-ı ‘âlîsi ile istidlâl eylemişlerdir ki nâsa mü‘ellef olan sebeb-i ihsânıyla imtinân buyurmuş ve bu istidlâl ve ihticâc za‘fırlardır, zîrâ ﴿وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ تَفَرَّقُوا وَاخْتَلَفُوا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ﴾⁴ nass-ı celîlinden maksad usûl-i şer‘at ve kitâbul-lâhın ma‘ânîsinde teferruk-i ârâ ve ihtilâf-ı mezâhibdir ki “Kütüb-i kudsiyyede teferruk ve ihtilâf eden kesân gibi olmayınız” demektir. Ve dahi ülfetten murâd sînelerden gavâilîn nez‘idir ki fitneye müsîr ve husûmâta muharrik ancak o gavâildir ki fitne ve fesâdı koparan ve husûmet ve mu‘âdâtı muharrik olan esbâb ki gavâildir, onların sînelerden nez‘ etmesiyle imtinân buyurmuştur. Ve ma‘lûmdur ki ‘uzlet bunlara münâfî olmaz.

2 “Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra parçalanıp ayrılığa düşenler gibi olmayın.” Âl-i ‘İmrân, 3/105.

3 “Allah’ın size olan nimetini hatırlayın. Hani sizler birbirinize düşmanlar idiniz de o, kalplerinizi birleştirmişti. İşte onun bu nimeti sayesinde karındaşlar olmuştunuz.” Âl-i ‘İmrân, 3/103.

4 “Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra parçalanıp ayrılığa düşenler gibi olmayın.” Âl-i ‘İmrân, 3/105.

[واحتجوا بقوله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "الْمُؤْمِنُ أَلْفٌ مَأْلُوفٌ وَلَا خَيْرَ فِيمَنْ لَا يَأْلَفُ وَلَا يُؤْلَفُ" وهذا ضعيف لأنه إشارة إلى مذمة سوء الخلق تمتنع بسببه المؤلفه ولا يدخل تحته الحسن الخلق الذي إن خالط ألف وألف ولكنه ترك المخالطة اشتغالا بنفسه وطلباً للسلامة من غيره]

Ve dahi ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimizin “الْمُؤْمِنُ أَلْفٌ مَأْلُوفٌ”⁵ buyurmasıyla ihticâc etmişlerdir ve o dahi za‘îftir ki hulâsa-i me‘âl-i şerîfi: “Mü’min olan kimse hem sever ve hem de sevilir ve sevmeyen ve sevilmeyen kimsede hayr yoktur.” Ve bu medlûl ise ancak sū-i hulukun mezemmetine işârettir ki onun sebebi ile mü‘âlefe mümteni^c olur, artık bunun altında güzel huluklu olan muhâlata etmiş olsa hem sever ve hem de sevilir velâkin nefisine istignâ ve dîgerinden selâmet bulmak için halktan kesilip munkatı^c olmuş olan kimse dâhil olmaz.

[واحتجوا بقوله صلى الله عليه وسلم "مَنْ فَارَقَ الْجَمَاعَةَ شِبْرًا، خَلَعَ رِبْقَةَ الْإِسْلَامِ مِنْ عُنُقِهِ" وقال "مَنْ فَارَقَ الْجَمَاعَةَ فَمَاتَ فَمَيِّتُهُ جَاهِلِيَّةٌ" وبقوله صلى الله عليه وسلم "مَنْ شَقَّ عَصَا الْمُسْلِمِينَ وَالْمُسْلِمُونَ فِي إِسْلَامٍ دَامَجٍ، فَقَدْ خَلَعَ رِبْقَةَ الْإِسْلَامِ مِنْ عُنُقِهِ" وهذا ضعيف لأن المراد به الجماعة التي اتفقت آراؤهم على إمام بعقد البيعة فالخروج عليهم بغى وذلك مخالفة بالرأي وخروج عليهم وذلك محظور لا يضطرار الخلق إلى إمام مطاع يجمع رأيهم ولا يكون ذلك إلا بالبيعة من الأكثر فالمخالفة تشويش مثير للفتنة فليس في هذا تعرض للعزلة]

Ve dahi ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimizin “مَنْ فَارَقَ الْجَمَاعَةَ شِبْرًا، خَلَعَ رِبْقَةَ الْإِسْلَامِ مِنْ عُنُقِهِ”⁶ hadîs-i şerîfi ile ihticâc etmişler ki hulâsa-i mefhûmu: “Kim ki cemâ’atten bir karış müfârat eder ise ribka-i İslâm’ı ya’nî tavk u kılâde-i İslâm’ı onun ‘unukundan ya’nî boynundan hal^c ve ihrâc etmiş olur.” Ve dahi buyurmuş ki “مَنْ فَارَقَ الْجَمَاعَةَ فَمَاتَ”

5 Musnedu Ahmed, 37/492, no: 22840; Musnedu'l-Bezzâr, 15/349, no: 8919; et-Taberânî, el-Mu‘cemu'l-Evsat, 4/356, no: 4422.

6 Musnedu Ahmed, 35/445, no: 21561; Ebû Dâvûd, Sünnet, 30, no: 4758; Tirmizî, Emsâl, 3, no: 2863; Musnedu'l-Bezzâr, 9/445, no: 4058; el-Mustedrek, 1/203, no: 401.

7“فَمَيْتُهُ جَاهِلِيَّةٌ” Ya‘nî “Kim ki cemâ‘ati müfâarakat eder de ‘akîb-i müfâarakatında vefât ederse artık onun meyteti mevte-i cāhiliyyedir.” Ve dahi buyurmuş ki “مَنْ شَقَّ عَصَا الْمُسْلِمِينَ وَالْمُسْلِمُونَ فِي إِسْلَامٍ دَامِجٍ، فَقَدْ خَلَعَ رِبْقَةَ”⁸ Ya‘nî “Kim ki müslimînin değneğini yarıp o hâl ile ki müslimler kâffesini İslâm-ı] dāmic ü mütedāhilde bulunmuşlar, o kimse kendi ‘unukundan ya‘nî boğazından ve boynundan ribka-i İslâm’ı nez‘ ve hal‘ ve ihrâc etmiş olur”. Ve bu ehādîs-i şerîfe ile olan istidlâl kezâlik za‘iftir, zîrâ bir imâma ‘akd-i bey‘at etmek için araları müttefik olan cemâ‘ate muhâlefet edip teferrüd eden kesânın hakklarındadır, çünkü onlara muhâlefet ve müfâarakat eden o cemâ‘at üzerine bagy ve hurûcdur ve muhâlefet-i re‘y ü imâm u cemâ‘at-i müslimîn üzerine hurûc etmek mahzûrdur, zîrâ ehl-i İslâm re‘ylerini cem‘ edecek bir imâm-ı mutâ‘a muztarrlardır ve o imâmın ta‘yîni ancak ekser-i ehl-i İslâm’dan hâsıl olan bey‘atle olur, kaldı ki onda olan muhâlefet teşvîştir, fitne ve fesâdı koparır ve bu medlûllerde ‘uzlet için bir ta‘arruz yoktur.

[واحتجوا بنهيہ صلى الله عليه وسلم عن الهجر فوق ثلاث إذ قال ”مَنْ هَجَرَ أَخَاهُ فَوْقَ ثَلَاثٍ فَمَاتَ دَخَلَ النَّارَ“ وقال صلى الله عليه وسلم ”لَا يَحِلُّ لِأَمْرِي مُسْلِمٍ أَنْ يَهْجَرَ أَخَاهُ فَوْقَ ثَلَاثٍ وَالسَّابِقُ بِالصُّلْحِ يَدْخُلُ الْجَنَّةَ“ وقال ”مَنْ هَجَرَ أَخَاهُ فَوْقَ سِتَّةِ أَيَّامٍ فَهُوَ كَسَافِكِ دَمِهِ“ قالوا والعزلة هجره بالكلية وهذا ضعيف لأن المراد به الغضب على الناس واللجاج فيه بقطع الكلام والسلام والمخالطة المعتادة فلا يدخل فيه ترك المخالطة أصلاً من غير غضب]

Ve dahi ‘aleyhi’s-selâm efendimizin üç günden ziyâdeye mü‘minin hecrine vâki‘ olan nehyi ile ihticâc etmişlerdir ki ‘aleyhi’s-selâm efendimiz buyurmuş ki “مَنْ هَجَرَ أَخَاهُ فَوْقَ ثَلَاثٍ فَمَاتَ دَخَلَ النَّارَ”⁹ Ya‘nî “Kim ki mü‘min karındaşını üç günden yukarıya hicret edip vefât ederse o kimse âteşe girer.” Ve dahi buyurmuş ki “لَا يَحِلُّ لِأَمْرِي مُسْلِمٍ أَنْ يَهْجَرَ أَخَاهُ”¹⁰ ya‘nî “Bir müslime helâl olmaz ki

7 Buhārî, Fiten, 2, no: 7054; Müslim, İmâret, 55.

8 et-Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-Kebîr*, 11/25, no: 10925.

9 Bkz. et-Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-Kebîr*, 18/315, no: 815; *Musannefu İbn Ebî Şeybe*, 5/215, no: 25371.

10 Bkz. Buhārî, Edeb, 62, no: 6065; Müslim, el-Birr ve’s-Sıla, 25.

mü'min birâderini üçten yukarıya hicret ede, sâbık olan kimse cennete dâhil olur.” Ve dahi buyurmuş ki فَهُوَ كَسَافِكَ “Kim ki birâderini altıdan yukarıya hicret eder, o kimse onun kanını döken gibidir” ki onu öldürmüş gibi günahkâr olur. Ve bununla muhtecce olanlar demişler ki ‘uzlet ise onu külliyyen hicrettir. Ve bu istidlâl dahi za‘îftir, çünkü ondan ya‘nî hicretten murâd nâsa gücenip gazab etmek ve kat‘-ı kelâm u selâm ve muhâlata-i mu‘tâde ile o gazabda lecâc ve önegülük etmektir ve ‘uzlet ise başkadır, bir kimseye ki gazab etmeksizin ve bir ma‘siyete ‘azm ve cezm etmeksizin aslen terk-i muhâlatadır, onun bir kimseye ilişik yeri ve ta‘alluk ve ihtisâsı yoktur.

[مع أن الهجر فوق ثلاث جائز في موضعين أحدهما أن يرى فيه إصلاحا للمهجور في الزيادة والثاني أن يرى لنفسه سلامة فيه والنهي وإن كان عاما فهو محمول على ما وراء الموضوعين [7] المخصوصين بدليل ما روي عن عائشة رضي الله عنها أن النبي صلى الله عليه وسلم هجرها ذا الحجة والمحرم وبعض صفر وروى عن عمر أنه صلى الله عليه وسلم اعتزل نساءه وآلى منهن شهرا وصعد إلى غرفة له وهى خزانته فلبث تسعا وعشرين يوما فلما نزل قيل له إنك كنت فيها تسعا وعشرين فقال “الشَّهْرُ قَدْ يَكُونُ تِسْعًا وَعِشْرِينَ” وروت عائشة رضي الله عنها أن النبي صلى الله عليه وسلم قال لَا يَحِلُّ لِمُسْلِمٍ أَنْ يَهْجُرَ أَخَاهُ فَوْقَ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ إِلَّا أَنْ يَكُونَ مِمَّنْ لَا تُؤْمَنُ بَوَائِقُهُ“ فهذا صريح في التخصيص وعلى هذا ينزل قول الحسن رحمه الله حيث قال “هَجْرَانِ الْأَحْمَقِ قُرْبَةً إِلَى اللَّهِ فَإِنَّ ذَلِكَ يَدُومُ إِلَى الْمَوْتِ إِذِ الْحَمَاقَةُ لَا يُنْتَظَرُ عِلَاجُهَا“ وذكر عند محمد بن عمر الواقدي رجل هجر رجلا حتى مات فقال هذا شيء قدم تقدم فيه قوم سعد بن أبي وقاص كان مهاجرا لعمار بن ياسر حتى مات وعثمان بن عفان كان مهاجرا لعبد الرحمن بن عوف وعائشة كانت مهاجرة لحفصة وكان طاوس مهاجرا لوهب بن منبه حتى ماتا وكل ذلك يحمل على رؤيتهم سلامتهم في المهاجرة]

Ma‘a-hāzā iki yerde üç günden ziyādeye hecr etmek dahi cāizdir. Biri üçten ziyādeye hecr etmesiyle mehcūrun bir istislāhı ola ve ikincisi onu hecr etmekte nefsine bir selāmet görür. Ve mezkūr olan nehy egerçi

11 Bkz. Musnedu Ahmed, 29/455, no: 17935; Buhārī, el-Edebu'l-Mufred, 1/209, no: 403; et-Taberānī, el-Mu‘cemu'l-Kebīr, 22/307, no: 779; el-Mus-tedrek, 4/180, no: 7292.

الإسلام خَيْرٌ لَهُ مِنْ عِبَادَةِ أَحَدِكُمْ وَخَدَهُ أَرْبَعِينَ عَامًا“ والظاهر أنَّ هذا إنما كان لما فيه من ترك الجهاد مع شدة وجوبه في ابتداء الإسلام بدليل ما روي عن أبي هريرة رضي الله عنه أنه قال غزونا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فمَرَرْنَا بِشَعْبٍ فِيهِ عَيْنَةُ طَيِّبَةِ الْمَاءِ فَقَالَ وَاحِدٌ مِنَ الْقَوْمِ لَوْ اعْتَزَلْتُ النَّاسَ فِي هَذَا الشَّعْبِ وَلَنْ أَفْعَلَ ذَلِكَ حَتَّى أَذْكَرَهُ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ”لَا تَفْعَلْ فَإِنَّ مَقَامَ أَحَدِكُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ، خَيْرٌ مِنْ صَلَاتِهِ فِي أَهْلِهِ سِتِّينَ عَامًا أَلَا تُحِبُّونَ أَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَكُمْ وَتَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ، اغْزُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَإِنَّهُ مَنْ قَاتَلَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ، فُؤَاq نَاقَةٍ أَذْخَلَهُ اللَّهُ الْجَنَّةَ“]

Ve dahi bu hadīs-i āti’z-zikre ihticāc ettiler ki bir ādem bir dağ gelip onda ta‘abbüd etmek istemiş ve o ādemi efendimize alıp getirdiler. Efendimiz ona: ”لَا تَفْعَلْ أَنْتَ وَلَا أَحَدٌ مِنْكُمْ لَصَبْرٌ أَحَدِكُمْ فِي بَعْضِ مَوَاطِنَ“¹⁵ ki hulāsa-i me‘āl-i şerīfi: “Sen onu işleme ve sizden bir kimse dahi bunu işlemesin, ‘ale’t-tahkīk mevātın-ı İslām’ın ba‘zısında sizin birinizin sabrı halvette kırk sene ta‘abbüd etmekten hayrlıdır.” Ve zāhiren bu ma’nā ancak terk-i cihād için oldu, çünkü ibtidā İslām’da cihādın şiddet-i vücūbu var idi ve ‘uzlet ise icthādın terkine bādī olurdu, nitekim Ebū Hüreyre ‘aleyhi’r-rıdvān rivāyet edip demiş ki “Biz ‘aleyhi’s-selām efendimizle berāber gazā ettik, bir dağ üzerine mürūr ettik, onun içinde hoşça ve lezīz bir çeşmecik var idi. Kavmden birisi dedi ki “Ben bu dağ eteğinde nāstan ‘uzlet edip oturmuş olsam velākin onu ‘aleyhi’s-selām efendimize zikr etmedikçe onu etmem.” Ve çün onu efendimize zikr etti, efendimiz: ”لَا تَفْعَلْ فَإِنَّ مَقَامَ أَحَدِكُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ، خَيْرٌ مِنْ صَلَاتِهِ فِي أَهْلِهِ سِتِّينَ عَامًا أَلَا تُحِبُّونَ أَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَكُمْ وَتَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ، اغْزُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَإِنَّهُ مَنْ قَاتَلَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ، فُؤَاq نَاقَةٍ أَذْخَلَهُ اللَّهُ الْجَنَّةَ“¹⁶ buyurdu ki hulāsa-i me‘āl-i şerīfi: “Sen onu işleme ki fī sebīlil-lāhi sizin birinizin makāmı kendi ehli içinde altmış senelik namāzından hayrlıdır. Hele siz Zāt-ı Zü’l-Celāl size magfired etmesini ve cennete

15 Şu‘abu’l-İmān, 12/200, no: 9275.

16 el-Mustedrek, 2/78, no: 2382; Musnedu Ahmed, 16/459; no: 10787; Tirmizī, Fedāilu’l-Cihād, 17, no: 1650; Şu‘abu’l-İmān, 6/96; no: 3925; el-Beyhakī, es-Sunenu’l-Kubrā, 9/270, no: 18503.

dâhil olmaklığınızı sevmez misiniz? Fî sebîlillâh gazâ ediniz. Tahkîk ve tahkîkan kim ki fî sebîlillâh bir dişi devenin sağaması kadar gavgâ ve mukâtele ederse Zât-ı Zü'l-Celâl onu cennete idhâl eder” buyurmuş. Bu hadîsin medlûlû icâbınca hadîs-i mütekaddimde mezkûr olan nehy-i ‘uzlet dahi bu ‘illet içindir. [8]

[واحتجوا بما روى معاذ بن جبل أنه صلى الله عليه وسلم قال ”إِنَّ الشَّيْطَانَ ذَنْبُ الْإِنْسَانِ كَذَنْبِ الْغَنَمِ يَأْخُذُ الْقَاصِيَةَ وَالنَّاحِيَةَ وَالشَّارِدَةَ وَإِيَّاكُمْ وَالشَّعَابَ، وَعَلَيْكُمْ بِالْعَامَّةِ وَالْجَمَاعَةِ وَالْمَسَاجِدِ“ وهذا إنما أراد به من اعتزل قبل تمام الغلم وسيأتي بيان ذلك وأن ذلك ينهى عنه إلا لضرورة]

Ve dahi ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimizin üzerine Mu‘āz b. Cebel ‘aleyhi’r-rıdvânın rivāyet ettiği işbu hadîs-i şerîf ile ihticâc etmişler ki ‘aleyhi’s-selām efendimiz buyurmuş ki ”إِنَّ الشَّيْطَانَ ذَنْبُ الْإِنْسَانِ كَذَنْبِ الْغَنَمِ يَأْخُذُ الْقَاصِيَةَ وَالنَّاحِيَةَ وَالشَّارِدَةَ وَإِيَّاكُمْ وَالشَّعَابَ، وَعَلَيْكُمْ بِالْعَامَّةِ وَالْجَمَاعَةِ“¹⁷ ki hulâsa-i me‘âl-i ‘ālîsi: “Tahkîkan şeytân insânın kurdu-
dur, koyunun kurdu gibi ki sürüden uzaktan düşen ve kenâra çıkan ve kaçmış olan koyunu kaçıp götürdüğü gibi cemâ’atten ba‘îd düşen ve kenâra çıkan ve kaçmış olan koyunu kapıp götürdüğü gibi cemâ’atten ba‘îd düşen ve kenâra çekilen ve ‘âmmeden firâr edeni aldatıp durur. Kaldı ki siz şi‘âb-ı cibâlden sakınıp ‘âmm ve cemâ’at ve mesâcide mülâzemet ediniz ki ‘âmmeden münferid kalmayasınız.” Ve bu hadîs ise onunla ancak ‘ilmi tamâm etmezden akdem ‘uzlet etmek murâd eden kimseyi kâsd etmiş. Bunun beyânı ba‘de-mâ gelecektir ki kable tamâ-mi’l-‘ilm ‘uzlet etmekten nehy olunur, meger ki zarûret vakî‘ ola.

Zikrû Huceci’l-Mâilîne İlâ Tafdîli’l-‘Uzleti

[ذكر حجج المائلين إلى تفضيل العزلة]

[احتجوا بقوله تعالى حكاية عن إبراهيم عليه السلام ﴿وَأَعْتَزِلُكُمْ وَمَا تَدْعُونَ مِنْ﴾]

17 Musnedu Ahmed, 36/358, no: 220028; Musnedu’l-Hâris, 2/635; no: 606; et-Taberânî, el-Mu‘cemu’l-Kebîr, 20/164, no: 344; Hilyetu’l-Evliyâ, 2/247; Şu‘abu’l-Îmân, 4/338, no: 2600.

دُونِ اللَّهِ وَأَدْعُوا رَبِّي﴾ الْآيَةِ ثُمَّ قَالَ تَعَالَى ﴿فَلَمَّا اعْتَزَلَهُمْ وَمَا يَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَهَبْنَا لَهُ إِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَكُلًّا جَعَلْنَا نَبِيًّا﴾ إِشَارَةً إِلَى أَنَّ ذَلِكَ بَبْرَكَةِ الْعِزْلَةِ وَهَذَا ضَعِيفٌ لِأَنَّ مَخَالَطَةَ الْكُفَّارِ لَا فَائِدَةَ فِيهَا إِلَّا دَعْوَتَهُمْ إِلَى الدِّينِ وَعِنْدَ الْيَأْسِ مِنْ إِجَابَتِهِمْ فَلَا وَجْهَ إِلَّا هَجْرَهُمْ وَإِنَّمَا الْكَلَامُ فِي مَخَالَطَةِ الْمُسْلِمِينَ وَمَا فِيهَا مِنَ الْبَرَكَةِ لِمَا رَوَى أَنَّهُ قِيلَ ”يَا رَسُولَ اللَّهِ الْوُضُوءُ مِنْ جَرٍّ مُحْخَمٍ أَحَبُّ إِلَيْكَ أَوْ مِنْ هَذِهِ الْمَطَاهِرِ الَّتِي يَتَطَهَّرُ مِنْهَا النَّاسُ“ فَقَالَ بَلْ مِنْ هَذِهِ الْمَطَاهِرِ الَّتِي مَسَّا لِبَرَكَةِ أَيْدِي الْمُسْلِمِينَ وَرَوَى أَنَّهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمَّا طَافَ بِالْبَيْتِ عَدَلَ إِلَى زَمَزَمَ لِيَشْرَبَ مِنْهَا فَإِذَا التَّمَرُ الْمَنْعَقُ فِي حِيَاضِ الْأَدَمِ وَقَدْ مَغْتَهُ النَّاسُ بِأَيْدِيهِمْ وَهُمْ يَتَنَاوَلُونَ مِنْهُ وَيَشْرَبُونَ فَاسْتَسْقَى مِنْهُ وَقَالَ ”أَسْقُونِي“ فَقَالَ الْعَبَّاسُ ”إِنَّ هَذَا النَّبِيذَ شَرَابٌ قَدْ مُغِثٌ وَخِيضٌ بِالْأَيْدِي أَفَلَا آتَيْكَ بِشَرَابٍ أَنْظِفَ مِنْ هَذَا مِنْ جَرٍّ مُحْخَمٍ فِي الْبَيْتِ“ فَقَالَ ”أَسْقُونِي مِنْ هَذَا الَّذِي يَشْرَبُ مِنْهُ النَّاسُ أَلَتَمَسَ بَرَكَةَ أَيْدِي الْمُسْلِمِينَ فَشَرِبَ مِنْهُ“ فَإِذَا كَيْفَ يَسْتَدِلُّ بِاعْتِزَالِ الْكُفَّارِ وَالْأَصْنَافِ عَلَى اعْتِزَالِ الْمُسْلِمِينَ مَعَ كَثْرَةِ الْبَرَكَةِ فِيهِمْ

Ve ‘uzletin tafdiline meyl eden ‘ulemânın hucecleri beyânı ise o dahi işte bu mebhastır. Şöyle ki ‘uzleti ihtiyâr ve tercîh edenler İbrâhîm ‘aleyhi’s-selâmın ¹⁸ ﴿وَأَعْتَزَلُكُمْ وَمَا تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَأَدْعُوا رَبِّي﴾ kelâmı hikâyesiyle ihticâc etmişler ki İbrâhîm buyurmuş ki “Sizi ve da‘vet ettiğinizi hecr ile sizden itizâl edip kendi rabbimi du‘â edeceğim.” Sonra tebâreke ve ta‘âlâ hazretleri ‘uzletin bereketi ile ona İshâk ve oğlu Ya‘kûb’u her biri peygamber olduğu hâlde ona lutf ve ihsân etmiş, nitekim buyurmuş ﴿فَلَمَّا اعْتَزَلَهُمْ وَمَا يَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَهَبْنَا لَهُ إِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَكُلًّا جَعَلْنَا نَبِيًّا﴾ ¹⁹ Ya‘nî “İbrâhîm ‘aleyhi’s-selâm çün kavm-i küffâr-ı hâksârlardan ve min-dünillâh ‘ibâdet ettikleri put ve asnâmdan itizâl etti, ona İshâk ve İshâk’ın oğlu Ya‘kûb’u bağışladık ve her birini peygamber ettik.” Ve bu kelâm-ı ‘âlî bereket-i ‘uzlete işârettir. Ve bu istidlâl za‘iftir, çünkü muhâlata-i küffârda onları dîne da‘vet etmekten gayrı bir fâide yoktur ve icâbetlerinden ye’s ve nâ-ümîdlik hâsıl olduğu vakte hecrlerinden gayrı bir vech yoktur. Ve bizim kelâmımız ancak muhâlata-i müslimîn-

18 “Sizi ve Allah’tan başka taptıklarınızı terk ediyor ve Rabb’ime ibadet ediyorum.” Meryem, 19/48.

19 “İbrahim, onları da onların taptıklarını da terk edince ona İshak ile Yakub’u bağışladık ve her birini peygamber yaptık.” Meryem, 19/49.

de ve onda olan berekettedir, nitekim rivâyet olunmuş ki efendimizden bir su‘âl vâki‘ olmuş ki **يَا رَسُولَ اللَّهِ الْوُضُوءُ مِنْ جَرٍّ مُحَمَّرٍ أَحَبُّ إِلَيْكَ أَوْ مِنْ بَلٍّ مِنْ هَذِهِ الْمَطَاهِرِ** denildikte efendimiz **هَذِهِ الْمَطَاهِرِ الَّتِي يَتَطَهَّرُ مِنْهَا النَّاسُ**“²⁰ **بُيُورُمُشْتُ** ki hulâsa-i mazmûn-ı su‘âl ü cevâb: “Yâ resûlallâh, ağzı kapalı ve örtülü pâk ve tâhir olup ona el değ-meyen destîden âbdest almak sana hoş mudur, yoksa ‘âlem içinde âbdest aldıkları işbu metâhirden mi almak sana hoş ve ehabb gelir?” diye su‘âl olundukta, efendimiz: “Yok, eydî-i müslimînin bereketi iltimâsı için işbu metâhirden almak bana daha ziyâde ehabbdır” diye emr ü fermân buyurmuş. Ve dahi mervîdir ki ‘aleyhi’s-selâm efendimiz beyt-i mükerreri tavâf edip zemzem suyu içmeğe bi’r-i zemzem tarafına teveccüh ve teşrîf buyurunca baktı ki hıyâz-ı âdemde ıslanmış hurmânın suyu vardır ve nâs ona ellerini daldırıp ondan içerler. Efendimiz dahi ondan içmek istedi ve ondan **أُسْقُونِي**” diye emr ü fermân buyurdu ya’nî “Bana içiriniz” buyurdu. Hazret-i ‘amm-i muhteremi ‘Abbâs ‘aleyhi’r-ridvân: “İşbu nebîz şarâb olup ona eydî-i nâs isâbet etmiş. Ben hânede mahfûz ve örtülü olan destîden bundan ziyâde pâk ve temiz olan nebîzden getirmeyeyim mi?” diye bunun hâli beyânıyla âherinin ‘arz ve takdîmini zât-ı ‘âlî-i Risâlet-penâhî’ye ta’rîz etti. Ve efendimiz **هَذَا أُسْقُونِي مِنْ هَذِهِ**”²¹ **بُيُورَدُ** **الَّذِي يَشْرَبُ مِنْهُ النَّاسُ أَلْتَمِسُ بَرَكَتَ أَيْدِي الْمُسْلِمِينَ فَشَرِبَ مِنْهُ**“²¹ “Ondan nâs içtikleri işbu nebîzden bana içiriniz” diye irâde ve fermân buyurdu ki eydî-i müslimîn bereketini iltimâs edip ondan içti. [9] Ve hâl böyle olunca küffâr ve asnâmin itizâlî muhassenâtı ile itizâl-i ehl-i İslâm üzerine nice istidlâl olunur ki onlara kesret-i bereket mukarrerdir.

[واحتجوا أيضاً بقول موسى عليه السلام ﴿وَإِنْ لَمْ تُؤْمِنُوا لِي فَاغْتَرُّونَ﴾ وأنه فزع إلى العزلة عند اليأس منهم وقال تعالى في أصحاب الكهف ﴿وَإِذْ اغْتَرُّنَاَهُمْ وَمَا يُعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ فَأَوْوُوا إِلَى الْكَهْفِ يَنْشُرْ لَكُمْ رَبُّكُمْ مِنْ رَحْمَتِهِ وَيُهَيِّئْ لَكُمْ مِنْ أَمْرِكُمْ مِرْفَقًا﴾ أمرهم بالعزلة وقد اعتزل نبينا صلى الله عليه وسلم قريشاً لما آذوه وجفوه ودخل الشعب وأمر أصحابه باعتزالهم والهجرة إلى أرض الحبشة ثم تلاحقوا به

20 Kûtu'l-Kulûb, 2/390.

21 Kûtu'l-Kulûb, 2/390.

الى المدينة بعد أن ألقى الله كلمته وهذا أيضاً اعتزال عن الكفار بعد اليأس منهم فإنه صلى الله عليه وسلم لم يعتزل المسلمين ولا من توقع إسلامه من الكفار وأهل الكهف لم يعتزل بعضهم بعضاً وهم مؤمنون وإنما اعتزلوا الكفار وإنما النظر في العزلة من المسلمين]

Ve dahi Mūsā ‘aleyhi’s-selāmın mahkī olan kelāmı ile ihticāc etmişler ki demiş ki ²² ﴿وَإِنْ لَمْ تُؤْمِنُوا لِي فَاعْتَزْلُون﴾ Ya‘nī “Siz eger bana īmān etmezseniz artık benden itizāl ediniz” ki onlardan ‘inde’l-ye’s ‘uzlete feza‘ etmiş. Ve dahi tebāreke ve ta‘ālā ashāb-ı kehfte buyurmuş ki ﴿وَإِذِ اعْتَزَلْتُمُوهُمْ﴾ وَمَا يَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ فَأْوُوا إِلَى الْكَهْفِ يَنْشُرْ لَكُمْ رَبُّكُمْ مِنْ رَحْمَتِهِ وَيَهَيِّئْ لَكُمْ مِنْ أَمْرِكُمْ ²³ Bu āyet-i kerīme sūre-i Kehf’in on beşinci āyetidir. Hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki ashāb-ı kehfın büyükleri olan Yemlihā firāren mağaraya giderken yolda refīklerine dedi ki “Çünkü kavmimizden ayrılmağı istedik, o kavmimiz Allāhu ta‘ālāya ‘ibādet edip ve ‘ibādetde asnāmı ona şerīk ederler. Bunların bu ‘ibādetleri bize girān geldi. İmdi mağarayı mesken edip biz Allāhu ta‘ālāya ‘ibādet edelim. Rabbiniz celle şānuhu iki cihānda rahmetinden bize neşr eder ve emrinizden ve dīn ve dünyāda size rıfk ve nef‘i olur şey’i teshīl eder.” İstīshād-ı ‘uzlete vākī‘ olan emrdedir. Ve dahi peygamber-i zī-şānımız efendimiz Kureys’ten ezā ve cefāları gördüğü vakte itizāl edip şa‘ba girdi ve ashābına dahi onlardan ‘uzlet ve arz-ı Habeşe’ye hicret etmeğe emr etti. Ve çün kelimet-i ‘ālī oldu, ashābı Medīne’ye gelip onunla mültehık oldular. Ve bunlar dahi kefereden ba‘de’l-ye’s itizāl-i küffār kazıyyesidir, zīrā ‘aleyhi’s-selām efendimiz ehl-i İslām’dan itizāl etmedi ve kefereden İslām’ı mütevakki‘ olan zāttan bile itizāl etmedi ve kezālik ashāb-ı kehf mü’min oldukları hālde yekdīgerrinden ayrılıp birbirinden itizāl etmediler, ancak küffār-ı hāksārlardan itizāl etmişler ve ‘uzlet-i kefereye emr vermişler. Artık bu hucdet dahi bu da‘vāya sened olamadı, çünkü nazar ancak ‘uzlet-i müslimīnedir

22 “Bana inanmadınızsa benden uzak durun.” Duhān, 44/21.

23 “(İçlerinden biri şöyle dedi:) “Mademki onlardan ve Allah’tan başkasına tapmakta olduklarından yüz çevirip ayrıldınız, o halde mağaraya çekilin ki, Rabbiniz size rahmetini yaysın ve içinde bulunduğunuz durumda yararlanacağınız şeyler hazırlasın.” Kehf, 18/16.

[واحتجوا بقوله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِعَبْدِ اللهِ بْنِ عامر الجهنني لما قال يا رسول الله "مَا النَّجَاهُ" قَالَ "لَيْسَ غَاكَ بَيْتُكَ" وَأَمْسِكَ عَلَيْكَ لِسَانَكَ وَإِنَّا عَلَى خَطِيئَتِكَ" وروي أنه قيل له صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "أَيُّ النَّاسِ أَفْضَلُ" قَالَ "مُؤْمِنٌ مُجَاهِدٌ بِنَفْسِهِ وَمَالِهِ فِي سَبِيلِ اللهِ تَعَالَى" قِيلَ "ثُمَّ مَنْ" قَالَ "رَجُلٌ مُعْتَزِلٌ فِي شُعْبٍ مِنَ الشَّعَابِ يَعْبُدُ رَبَّهُ وَيَدْعُ النَّاسَ مِنْ شَرِّهِ" وَقَالَ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "إِنَّ اللهَ يُحِبُّ الْعَبْدَ التَّقِيَّ النَّقِيَّ الْخَفِيَّ" وفي الإحتجاج بهذه الأحاديث نظر فأما قوله لعبد الله بن عامر فلا يمكن تنزيله إلا على ما عرفه صلى الله عليه وسلم بنور النبوة من حاله وإن لزوم البيت كان أليق به وأسلم له من المخالطة فإنه لم يأمر جميع الصحابة بذلك ورب شخص تكون سلامته في العزلة لا في المخالطة كما قد تكون سلامته في القعود في البيت وأن لا يخرج الى الجهاد وذلك لا يدل على أن ترك الجهاد أفضل وفي مخالطة الناس مجاهدة ومقاساة ولذلك قال صلى الله عليه وسلم "الذي يخالط الناس ويصبر على أذاهم خير من الذي لا يخالط الناس ولا يصبر على أذاهم" وعلى هذا ينزل قوله صلى الله عليه وسلم رجل معتزل يعبد ربه ويدع الناس من شره فهذا إشارة الى شرير بطبعه تتأذى الناس بمخالطته وقوله إن الله يحب التقى الخفي إشارة الى إثارة الخمول وتوقي الشهرة وذلك لا يتعلق بالعزلة فكم من راهب معتزل تعرفه كافة الناس وكم من مخالط خامل لا ذكر له ولا شهرة فهذا تعرض لأمر لا يتعلق بالعزلة]

Ve dahi ‘aleyhi’s-selām efendimizin ‘Abdullāh b. ‘Āmir el-Cuhenī’ye şeref-müte‘allik emr ü fermânına ihticâc etmişlerdir ki ‘Abdullāh: “Yâ Resûlallâh, “مَا النَّجَاهُ” dedikde efendimiz “لَيْسَ غَاكَ بَيْتُكَ”²⁴ buyurmuştur, ya’nî ‘Abdullāh: “Necât nedir ve nice olur?” diye sordukta, efendimizin: “Senin hânen sana sığışıp içinden hurûc etmeyesin ve lisânını tutup kendi hatîpet ve günâhın üzerine ağlayasın.” Ve dahi mervîdir ki ona “Efdal-i nâs hangidir?” denildikte, efendimiz “مُؤْمِنٌ مُجَاهِدٌ” قَالَ “أَيُّ النَّاسِ أَفْضَلُ”²⁴ buyurdu, ya’nî “Kendi nefis ve mâlî ile Allâh yoluna cihâd eden mü’mindir.” Ve “Ondan sonra efdal hangidir?” diye soruldukta “رَجُلٌ مُعْتَزِلٌ فِي شُعْبٍ مِنَ الشَّعَابِ يَعْبُدُ رَبَّهُ وَيَدْعُ

24 İbnu’l-Mubârek, ez-Zuhd ve’r-Rekâik, 43, no: 134; Musnedu Ahmed, 28/569, no: 17334; Tirmizî, Zühhd, 60, no: 2406; Şu‘abu’l-İmân, 2/238, no: 784; Musannefu İbn Ebî Şeybe, 7/103, no: 34525.

²⁵“*يَا أَيُّهَا النَّاسُ مِنْ شَرِّهِ*” ya’*nî* “Cibâlin eteklerinin birisinde ikâmet ve halktan ‘uzlet edip o şî’bde rabbisine ‘ibâdet ve nâsı kendi şerrinden terk eden âdemdir.” Ve dahi buyurmuş ki ²⁶“*إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْعَبْدَ التَّقِيَّ النَّقِيَّ الْحَفِيَّ*” Ya’*nî* “Ale’t-tahkîk Zât-ı Zü’l-Celâl hazretleri ‘abd-i takî vü ganî vü hafîyi sever.” Ve bu ehâdîs ile olan ihticâc mahall-i nazardır, zîrâ ‘Abdullâh b. ‘Âmir’e şeref-sâdır olan emr ü fermân ancak nûr-ı nübüvvetle onun hâlınden bildiği emre münzel olur ki hânesinin lüzûmu- nu onun hakkında [10] elyak ve ona eslem görmüş ki muhâlatada ona göre âfet mütâla’a buyurmuş, çünkü ‘âmme-i sahâbeye bununla emr etmedi ve ola ki bir şahs olur ki onun selâmeti ‘uzlette olur ve muhâ- latada selâmeti olmaz, meselâ hânesinde oturmak ve cihâda çıkma- mak ile olursa bu şahsın hâli terk-i cihâd efdal olduğuna delîl olmaz, nâsın muhâlatasında mücâhede ve mukâsât vardır ve onun için ‘aley- hi’s-salâtu ve’s-selâm efendimiz buyurmuş ki *الذي يخالط الناس ويصبر*” ²⁷“*أَذَاهُمْ خَيْرٌ مِنَ الَّذِي لَا يَخَالُطُ النَّاسَ وَلَا يَصْبِرُ عَلَى أَذَاهُمْ*” ki hulâsa-i me’âlî: “O ki nâs ile ihtilât edip onların ezâsına sabr eyler, o ki ihtilât etmeyen ve ezâlarına sabr etmeyenden yeğdir.” Ve *رَجُلٌ مُعْتَزِلٌ فِي*” ²⁸“*شُعْبٍ مِنَ الشَّعَابِ يَغْبُدُ رَبَّهُ وَيَدْعُ النَّاسَ مِنْ شَرِّهِ*” hadîs-i şerîfinin hükmü buna nâzıl olur ki muhâlatasıyla halk müte’ezzî olan şerîrû’t-tab’a işârettir. Ve ‘aleyhi’s-selâm efendimizin *إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْعَبْدَ التَّقِيَّ النَّقِيَّ الْحَفِيَّ*” ²⁹“*بُيُورَمَاسِي*” dahi îsâr-ı humûl ve tevakkî-i şöhrete işârettir ve bu dahi ‘uzlete müte’allik değildir, zîrâ nice râhib-i kûşe-nişîn vardır ki kâffe-i nâs onu bilirler ve nice muhâlata hâmil var ki onun zikr ve şöhreti yoktur, kaldı ki bu hükm ‘uzlete müte’allik olmayan bir emre ta’arruzdur.

25 Musnedu Ahmed, 29/588, no: 18051.

26 Musnedu Ahmed, 3/51, no: 1441; Müslim, Zühd, 11; Şu’abu’l-Îmân, 13/15, no: 9885; el-Begavî, Şerhu’s-Sunne, 15/22, no: 4229.

27 İbn Mâce, Fiten, 23, no: 4032; Musnedu Ahmed, 9/64; Taberânî, el-Mu’ce- mu’l-Evsat, 1/118, no: 368.

28 Musnedu Ahmed, 29/588, no: 18051.

29 Musnedu Ahmed, 3/51, no: 1441; Müslim, Zühd, 11; Şu’abu’l-Îmân, 13/15, no: 9885; el-Begavî, Şerhu’s-Sunne, 15/22, no: 4229.

[واحتجوا بما روي أنه صلى الله عليه وسلم قال “أَلَا أُتَبِّئُكُمْ بِخَيْرِ النَّاسِ” قَالُوا “بَلَى يَا رَسُولَ اللَّهِ” فَأَشَارَ بِيَدِهِ نَحْوَ الْمَغْرِبِ وَقَالَ “رَجُلٌ أَخَذَ بَعَنَانَ فَرَسِهِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يَنْتَظِرُ أَنْ يُغِيرَ أَوْ يُغَارَ عَلَيْهِ” “أَلَا أُتَبِّئُكُمْ بِخَيْرِ النَّاسِ بَعْدَهُ” وَأَشَارَ بِيَدِهِ نَحْوَ الْحِجَازِ وَقَالَ “رَجُلٌ فِي غَنَمِهِ يُقِيمُ الصَّلَاةَ وَيُؤْتِي الزَّكَاةَ وَيَعْلَمُ حَقَّ اللَّهِ فِي مَالِهِ اعْتَزَلَ شُرُورَ النَّاسِ” فَإِذَا ظَهَرَ أَنَّ هَذِهِ الْأَدْلَةَ لَا شِفَاءَ فِيهَا مِنَ الْجَانِبِينَ فَلَا بَدَ مِنْ كَشْفِ الْغَطَاءِ بِالتَّصْرِيحِ بِفَوَائِدِ الْعِزْلَةِ وَغَوَائِلِهَا وَمُقَايَسَةِ بَعْضِهَا بِالْبَعْضِ لِيَتَبَيَّنَ الْحَقُّ فِيهَا]

Ve dahi ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimizin ashābına buyurduğu işbu hadīs-i şerīf ile ihticāc etmişler ki buyurmuş ki buyurmuş ki “أَلَا أُتَبِّئُكُمْ بِخَيْرِ النَّاسِ” ki hulāsa-i me‘āl-i şerīfi: “Āgāh olunuz, hayr-ı nās ile ben size haber vereyim mi?” Ve sahābe “بَلَى يَا رَسُولَ اللَّهِ” dediklerinde efendimiz mübārek dest-i şerīfleriyle magribe işāret edip buyurdu ki “Cihādda esbinin yularını āhiz ve fī sebīlillāh gazāya hāzır ve gāret salmağa ve üzerine gāret olunmağa muntazır olan kimsedir.” Ondan sonra “أَلَا أُتَبِّئُكُمْ بِخَيْرِ النَّاسِ بَعْدَهُ” وَأَشَارَ بِيَدِهِ نَحْوَ الْحِجَازِ وَقَالَ “رَجُلٌ فِي غَنَمِهِ يُقِيمُ الصَّلَاةَ وَيُؤْتِي الزَّكَاةَ وَيَعْلَمُ حَقَّ اللَّهِ فِي مَالِهِ اعْتَزَلَ شُرُورَ النَّاسِ” buyurmuş ki hulāsa-i me‘āl-i şerīfi: “Āgāh olunuz, hayr-ı nās ile ben size haber vereyim mi?” diye be-tekrār mübārek yed-i şerīfi ile Hicāz tarafına bi’l-işāret buyurdu ki “Bir ādem ganemi ya‘nī koyunları içinde kendi namāzını kılar ve zekātını edā eder ve hakkullāhı kendi mālında bilir de nāsın şürūrünü itizāl eden kimse-dir.” Ve çün bu edille ile cānibeynden bir şifā olmadığı zāhir oldu, artık fevāid-i ‘uzlet ve gavāili tasrīh ve yekdīgerine mukāyese etmekle keşf-i gatāsı lābüdd ve lāzım oldu tā ki hakk onda nümāyān ve zāhir ola. Şöyle ki işbu ikinci bāb-ı āfīde zikr ve beyān olunur:

el-Bābu’s-Sānī Fī Fevāidi’l-‘Uzleti ve Gavāilihā ve Keşfi’l-Hakkı Fī Fazlihā

[الباب الثاني في فوائد العزلة وغوائلها وكشف الحق في فضلها]

[اعلم أن اختلاف الناس في هذا يضاهي اختلافهم في فضيلة النكاح والعزوبة وقد ذكرنا أن ذلك يختلف باختلاف الأحوال والأشخاص بحسب ما فصلناه من

آفات النكاح وفوائده فكذاك القول فيما نحن فيه فلنذكر أولا فوائد العزلة وهي تنقسم الى فوائد دينية ودينية وتنقسم إلى ما يمكن من تحصيل الطاعات في الخلوة والمواظبة على العبادة والفكر وتربية العلم وإلى تخلص من ارتكاب المناهي التي يتعرض الإنسان لها بالمخالطة كالزنا والغيبة والشكوت عن الأمر بالمعروف والنهي عن المنكر ومسارقة الطبع من الأخلاق الرديئة والأعمال الخبيثة من جلساء السوء]

‘Uzletin fevâid ve gavâili ve fazlında olan hakkın keşfi beyânında olan ikinci bâb ise o dahi işte bu bâbdır ki ber-vech-i âtî serd ü beyân olunur. Şöyle ki bil ve āgāh ol ki bunda olan nāsın ihtilāfı nikāh ve ‘uzūbetin ya‘nī evli ve bekar olmağının faziletlerinde olan ihtilāfa benzer. Ve ādāb-ı nikāhın kitābında biz zikr etmiştik ki o hükm āfāt-ı nikāh ve fevāidinden tafsīl ettiğimiz hasebiyle ihtilāf-ı ahvāl ve ihtilāf-ı eşhās ile muhtelif olur, kezālik mā-nahnu fih olan ‘uzlet ve muhālata-nın haklarında dahi kavı böyledir ki fevāid ve gavāilden vārid olacak tafsīlātın ahkāmı hasebiyle ihtilāf-ı ahvāl ve ihtilāf-ı eşhās ile muhtelif olur. Biz evvelā ‘uzlet ve inzivānın fevāidi zikr edelim. O fevāid iki kısıma münkasım olur, bir kısmı dīnī ve dīgeri dūnyevīdir. Ve kısım-ı dīnī dahi kezālik iki kısıma münkasım olur ki bir kısmı halvette husūlū mümkün olan tā‘āttır ki ‘ibādet üzerine muvāzabet ve tefekkür ve terbiye-i ‘ilm gibi fevāiddir ve dīger kısmı muhālata ile irtikābına mütē‘arrız bulunduğu menāhī ve muharremāttan istihlās-ı fevāididir ki riya ve gıybet ve emr-i ma‘rūf ve nehy-i münker üzerlerine sūkūt ve cūlesā-i sūdan tab‘ın istirākı olan ahlāk-ı rediyye ve a‘māl-i habīsedan vāreste kalmak fevāidi gibidir.

[وأما الدنيوية فتنقسم إلى ما يمكن من التحصيل بالخلوة كتمكن المحترف في خلوته إلى ما يخلص من محذورات يتعرض لها بالمخالطة كالنظر إلى زهرة الدنيا وإقبال الخلق عليها [11] وطمعه في الناس وطمع الناس فيه وانكشاف ستر مروته بالمخالطة والتأذي بسوء خلق الجليس في مرآته أو سوء ظنه أو نيمته أو محاسدته أو التأذي بثقله وتشويش خلقته وإلى هذا ترجع مجامع فوائد العزلة فلنحصرها في ست فوائد]

Ve dūnyeviyye ise o dahi halvette tahsīli mümkün olan fevāide münkasım olur, meselā halvetinde muhterifin muhālata ile mütē‘arrız olacağı

mahzûrâtta hâlis olan ‘amele temekkünü gibi ki zehre-i dünyâyâ nazar ve ona halkın ikbâline bakmak ve nâsa tama‘ etmek ve nâs dahi onda tama‘ eylemek hatarından muhâlata ile mürûetin setri inkişâf ve celîs ve harîfinin sû-i huluku ile te‘ezzî ya‘nî mirâında veyâ sû-i zannında hem-nişîni bulunan âdemin sû-i zannıyla incinmek veyâhüd nemîme veyâ muhâsedesi ile rencîde olmak veyâ onun ağırlığı ve teşvîh-i hilka-ti ile müte‘ezzî olmak beliyyâtından vâreste kalması gibidir ve fevâid-i ‘uzlet mecâmi‘i buna râci‘ olur, onları altı fâidede hasr edelim:

el-Fâidetü'l-Ûlâ

[الفائدة الأولى]

[التفرغ للعبادة والفكر والإستئناس بمناجاة الله تعالى عن مناجاة الخلق والإشتغال باستكشاف أسرار الله تعالى في أمر الدنيا والآخرة وملكوت السموات والأرض فإن ذلك يستدعي فراغاً ولا فراغ مع المخالطة فالعزلة وسيلة إليه]

Birinci fâide ‘ibâdete teferrug ve fikre boş kalıp münâcât-ı halktan münâcât-ı ilâhî ile istînâs ve emr-i dünyâ vü âhirette ve melekût-i semâvâtta olan esrâr-ı ilâhî istikşâfına iştigâl etmektir, çünkü bunlar ferâğa müsted‘ilerdir ve muhâlata ile ferâg yoktur, kaldı ki inkitâ‘ ve ‘uzlet bunlara vesîledir.

[ولهذا قال بعض الحكماء لا يتمكن أحد من الخلوة إلا بالتمسك بكتاب الله تعالى والمتمسكون بكتاب الله تعالى هم الذين استراحوا من الدنيا بذكر الله الذاكرون الله بالله عاشوا بذكر الله وماتوا بذكر الله ولقوا الله بذكر الله ولا شك في أن هؤلاء تمنعهم المخالطة عن الفكر والذكر فالعزلة أولى بهم ولذلك كان صلى الله عليه وسلم في ابتداء أمره يتبتل في جبل حراء وينعزل إليه حتى قوي فيه نور النبوة فكان الخلق لا يحجبونه عن الله فكان يبدنه مع الخلق وبقلبه مقبلاً على الله تعالى حتى كان الناس يظنون أن أبا بكر خليفه فأخبر النبي صلى الله عليه وسلم عن استغراق همه بالله فقال “لَوْ كُنْتُ مُتَّخِذًا خَلِيلًا لَأَتَّخَذْتُ أَبَا بَكْرٍ خَلِيلًا وَلَكِنْ صَاحِبُكُمْ خَلِيلُ اللَّهِ”]

Ve onun için ba‘zu’l-hukemâ demiş ki “Sizin biriniz halvetten mütemekkin olamaz meger ki kitābullāha mütemessik ola ki kitābullāha

mütemessik olan zât halvetten mütemekkin olur, başkası mütemekkin olamaz.” Ve kitâbullâha mütemessik olan kimseler ancak o kimselerdir ki dünyâdan zikrullâh ile rāhat bulmuşlar ki Allāh ile Allāh’a zākirlerdir, Allāh’ın zikriyle ta‘ayyüş etmişler ve Allāh’ın zikriyle vefât etmişler ve Allāhu ta‘ālāya zikrullâh ile mülākāt etmişler. Ve bî-şekk işbu zevât-ı kerīme muhālata onları fikr ve zikrden men‘ eder, bunlara ‘uzlet daha ziyāde evlādır. Ve onun için ‘aleyhi’s-selām efendimiz ibtidā-i emrinde cebel-i Hirā’da halktan kesilip tebettül ederdi ve nūr-i nübüvvet onda kuvvet buluncaya dek ona ‘uzlet ederdi, çünkü nübüvvet nūru zāt-ı hümayununda kuvvetlenip mütemekkin oldu, o vakte halk onu Allāhu ta‘ālādan mahcüb etmezdi ve bedeni halk ile muhtelit olduğu hâlde kalbi Zāt-ı Zü’l-Celāl hazretlerine mukbil ve müteveccih idi, hattâ halk zann ettiler ki Ebū Bekr onun halīlidir ve Nebī-i zī-şān efendimiz Zāt-ı Zü’l-Celāl’e istigrāk hemminden haber verip buyurdu ki ³⁰”لَوْ كُنْتُ مُتَّخِذًا خَلِيلًا لَأَتَّخَذْتُ أَبَا بَكْرٍ خَلِيلًا وَلَكِنْ صَاحِبُكُمْ خَلِيلُ اللَّهِ“ ki hulāsa-i me‘ālī: “Ben halīli müttehiz olsaydım Ebū Bekr’i halīl ittihāz ederdim velākin sizin sāhibiniz Allāhu ta‘ālānın halīlidir.”

[ولن يسع الجمع بين مخالطة الناس ظاهراً والإقبال على الله سراً إلا قوة النبوة فلا ينبغي أن يغتر كل ضعيف بنفسه فيطمع في ذلك ولا يبعد أن تنتهي درجة بعض الأولياء إليه فقد نقل عن الجنيد أنه قال أنا أكلّم الله منذ ثلاثين سنة والناس يظنون أنني أكلّمهم وهذا إنما يتيسر للمستغرق بحب الله استغراقاً لا يبقى غيره فيه متسع وذلك غير منكر ففي المشتهرين بحب الخلق من يخالط الناس ببدنه وهو لا يدري ما يقول ولا ما يقال له لفرط عشقه لمحبوته بل الذي دهاه ملم يشوّش عليه أمراً من أمور دنياه فقد يستغرقه الهم بحيث يخالط الناس ولا يحس بهم ولا يسمع أصواتهم لشدة استغراقه وأمر الآخرة أعظم عند العقلاء فلا تستحيل ذلك فيه ولكن الأولى بالأكثرين الاستعانة بالعرلة]

Ve zāhiren nāsa muhālataatla sırren Allāhu ta‘ālāya ikbāl etmek beynlerinde cem‘ eylemeğe kuvvet-i nübüvvetten gayrı bir kuvvet sığamaz. Gerekir ki her bir za‘îf nefsine mugterr olmaya ve buna tama‘ etmeye lākin ba‘îd değildir ki evliyānın derecesi buna müntehī olur, zīrā

30 Buhārī, Ashābu’n-Nebī, 5, no: 3657; Müslim, Fezāilu’s-Sahābe, 3.

Cüneyd-i Bagdâdî üzerine nakl olunup demiş ki “Ben otuz seneden beri Zât-ı Zü’l-Celâl ile tekellüm ederim ve nâs ise zann ederler ki ben onlarla tekellüm ederim.” Ve bu hâl ancak hubbullâha müstagrah olan zâta müteyessir olur ki istigrâkı böyle bir râddede ola ki dîgerine bir genişlik bâkî kalmaya. Ve bu münker değildir, zîrâ hubb-ı mahlûk ile müştahir âdem vardır ki bedeni ile nâsa muhâlata eder ve mahbûbuna fart-ı aşkından ona denilen söz ve kendisi dediği sözü bilmez, belki umûr-ı dünyâviyyeden onun üzerine bir emri teşvîş eder bir mülimm ve müsbetle giriftâr olan kimse o hemm onu istigrâk eder ki nâsa muhâlatat edip onları hiss etmez ve şiddet-i istigrâkıdan asvât-ı nâsı işitmez. Ve emr-i âhiret ise ‘ukalâ katında emr-i dünyâvîden a‘zamdır, kaldı ki onda bu müstehîl olmaz ki muhâldir denilmez demektir velâkin ekserlere evlâ ve ahrâ odur ki ‘uzlet ile ferâğ-ı fikre ve ‘ibâdete isti‘âne ede. [12]

[ولذلك قيل لبعض الحكماء ما الذي أرادوا بالخلوة واختيار العزلة فقال يستدعون بذلك دوام الفكرة وتثبيت العلوم في قلوبهم ليحيوا حياة طيبة ويذوقوا حلاوة المعرفة وقيل لبعض الرهبان ما أصبرك على الوحدة فقال ما أنا وحدي أنا جليس الله تعالى إذا شئت أن يناجيني قرأت كتابه وإذا شئت أن أناجيه صليت وقيل لبعض الحكماء إلى أي شيء أفضى بكم الزهد والخلوة فقال إلى الأنس بالله]

Ve onun için ba‘zı hukemâya denildi ki “Hukemâ-i dānişverân halvet ve ihtiyâr-ı ‘uzlet ile ne fâideyi murâd etmişler?” O dahi: “Onunla fikretin devâmı ve kalblerinde ‘ulûmun tesebbût ve istishâkını istid‘â ederler, tâ ki bir hayât-ı tayyibe ile hayy olup halâvet-i ma‘rifeti tadalar.” Ve dahi ba‘zu’r-ruhbâna denilmiş ki “Yalnızlığa ne ‘aceb sabrın vardır?” O dahi: “Ben yalnız değilim, ben Zât-ı Zü’l-Celâl ile celîsim, benimle münâcâtı istediğim vakte onun kitâbını kırâet ederim ve onunla münâcât etmek dilediğim vakte namâz kılarım” diye cevâb vermiş. Ve dahi ba‘zu’l-hukemâya denilmiş ki “Zühd ve halvet sizi hangi şey’e ifzâ etti?” O dahi: “Zât-ı Zü’l-Celâl ile istînâs etmeğe” diye haber vermiş.

[وقال سفيان بن عيينة لقيت إبراهيم ابن أدهم رحمه الله في بلاد الشام فقلت له يا إبراهيم تركت خراسان فقال ما تهنأت بالعيش إلا ههنا أفرّ بديني من شاق إلى شاق فمن يراني يقول موسوس أو حمال أو ملاح وقيل لغزوان الرقاشي هبك لا]

تضحك فما يمنعك من مجالسة إخوانك قال إني أصيب راحة قلبي في مجالسة من عنده حاجتي وقيل للحسن يا أبا سعيد ههنا رجل لم نره قط جالسا إلا وحده خلف سارية فقال الحسن إذا رأيتموه فأخبروني به فنظروا إليه ذات يوم فقالوا للحسن هذا الرجل الذي أخبرناك به وأشاروا إليه فمضى إليه الحسن وقال له يا عبد الله أراك قد حبيت إليك العزلة فما يمنعك من مجالسة الناس فقال أمر شغلني عن الناس قال فما يمنعك أن تأتي هذا الرجل الذي يقال له الحسن فتجلس إليه فقال أمر شغلني عن الناس وعن الحسن فقال له الحسن وما ذاك الشغل يرحمك الله فقال إني أصبح وأمسي بين نعمة وذنوب فرأيت أن أشغل نفسي بشكر الله تعالى على النعمة والاستغفار من الذنب فقال له الحسن أنت يا عبد الله أفقه عندي من الحسن فالزم ما أنت عليه]

Ve Süfyan b. 'Uyeyne demiş ki “Ben İbrâhîm b. Edhem ile bilâd-ı Şâmiyye’de mülâkî oldum, ona dedim ki “Yâ İbrâhîm, sen Horâsân’ı terk ettin!” O dahi: “Bundan gayrı başka bir yerde ‘ayş ile mütehennî olmadım, buradan kendi dînim ile dağdan dağa kaçırım ve beni görenler kimi vesveselidir der ve kimi deveci veyâhüd gemici ve mellâhtır der ve bu cihetle dirliğime bir keder târî olmaz” diye cevâb vermiş. Ve dahi Gazvân-ı Rakkâşî’ye denilmiş ki “Hele sen hesâb eyle ki tab‘an gülmezsin, ihvânın mücâlesetinden seni men‘ eden nedir?” Gazvân: “Ben kendi gönlümün râhatını benim hâcetimi onun yanında bulduğu zâtın mücâlesetinde bulup isâbet ederim” diye haber vermiş. Ve dahi Hasen-i Basrî’ye denilmiş ki “Yâ Ebâ Sa‘îd, burada bir zât vardır ki bir direğin ardında dâimâ yalnız oturur, hiçbir kimse ile mücâletesetini göremedik.” Hasen: “Her ne vakt ki onu gördünüz, onunla bana haber veriniz” diye o âdemlere söylemiş. Ve bir gün onu görmeleriyle Hasen-i Basrî’ye haber verip dediler: “İşte bu âdemdir o âdem ki sana haberini vermiş idik” hem dahi ona işâret edip onu Hasen’e gösterdiler. Hasen ‘aleyhi’r-rahme onun yanına varıp dedi ki “Yâ ‘abdallâh, ben görüyorum ki sen ‘uzleti sevmişsin, nâsın mücâlesetinden seni men‘ eden nedir?” O dahi: “Nâstan beni meşgûl eden bir emrdir” diye cevâb verdi. Ve ona “Hasen denilen zâta gidip onunla mücâleset etmekten dahi seni men‘ eden nedir?” Ya‘nî ona Hasen denilen âdemin yanına gelip onunla cülûs etmekten mâni‘in nedir diye bir dahi sordukta, “Nâstan

ve Hasen'den beni bir emr meşgûl etmiştir" diye be-tekrâr cevâb vermiş. Ve Hasen-i Basrî: "Allâhu ta‘âlâ sana merhamet etsin, o şugl nedir bana haber ver!" diye istiknâh-ı meşgûliyyet ve mâni‘i su‘âl edince, o zât: "Ben bir ni‘met ile bir zenb beyninde sabâh ve akşam ederim ve bunlara nazaran kendi nefsim vâcib gördüm ki ni‘mete şükr edeyim ve günâhtan istigfâr eyleyeyim ve o vechle şükr ve istigfâra devâm edip onunla meşgûl oldum" diye beyân-ı hâl etti. O vakte Hasen-i Basrî ‘aleyhi'r-rahme dahi: "Sen yâ ‘abdallâh, benim ‘indimde Hasen'den daha ziyâde fakîhsin, hemân onun üzerinde muvâzabet bulduğun işe sen mülâzemet eyle" diye hizmet ve ‘uzletini tahsîn eylemiş.

[وقيل بينما أويس القرني جالس إذ أتاه هرم بن حيان فقال له أويس ما جاء بك قال جئت لأنس بك فقال أويس ما كنت أرى أن أحداً يعرف ربه فيأنس بغيره وقال الفضيل إذا رأيت الليل مقبلاً فرحت به وقلت أخلو بربي وإذا رأيت الصبح أدركني استرجعت كراهية لقاء الناس وأن يجيئني من يشغلني عن ربي وقال عبد الله بن زيد طوبى لمن عاش في الدنيا وعاش في الآخرة قيل له وكيف ذلك قال يناجي الله في الدنيا ويجاوره في الآخرة وقال ذو النون المصري سرور المؤمن ولذته في الخلوة بمناجاة ربه وقال مالك بن دينار من لم يأنس بمحادثة الله عز وجل عن محادثة المخلوقين فقد قل علمه وعمى قلبه وضع عمره]

Ve dahi denilmiş ki Üveys el-Karenî kuddise sirruhu bir gün cālîs iken nāgehân Herim bin Hibbân yanına geldi ve Üveys ona: "Sen niçin gelmişsin?" diye su‘âl ve o dahi: "Seninle istînâs etmeğe geldim" diye cevâb verince, Üveys: "Ben görüp zann etmezdim ki bir âdem rabbisini bilip de gider dîgeriyle ünsiyyet eder!" Ve Fudayl dedi ki "Çün [13] ben geceyi mukbil göricek onunla şâd olurum, ben rabbimle hālî olurum derim ve sabâhı bana müdrîk göricek hüzn ve istircâ‘ ederim, nâsın likâsı beni rabbimden meşgûl eder ki bir kimsenin mecî‘i kerâhiyetiyle mahzûn olurum." Ve ‘Abdullâh b. Zeyd: "Dünyâda güzelce ta‘ayyüş eden ve âhirette güzelce ta‘ayyüş edene tûbâ ola!" Ve "Bu nice olur?" denildikte, "Dünyâda Zü'l-Celâl'e münâcât eder ve âhirette ona mücâveret eder" demiş. Ve Zünnûn-ı Mısrî dedi ki "Mü'minin sürûru ve lezzeti halvette rabbisinin münâcâtıyladır." Ve dahi Mâlik b. Dînâr dedi ki "Mahlûkînin muhâdesesinden Zât-ı Zü'l-Celâl'in muhâdesesiy-

le istînâs etmeyen kimse artık onun ‘ilmi kalîl ve kalbi a‘mâ ve kör olup ‘ömrünü zâyî‘ eder.”

[وقال ابن المبارك ما أحسن حال من انقطع إلى الله تعالى ويروى عن بعض الصالحين أنه قال بينما أنا أسير في بعض بلاد الشام إذا أنا بعباد خارج من بعض تلك الجبال فلما نظر إلي تنحى إلى أصل شجرة وتستر بها فقلت سبحان الله تبخل علي بالنظر إليك فقال هذا إني أقمت في هذا الجبل دهرا طويلا أعالج قلبي في الصبر عن الدنيا وأهلها فطال في ذلك تعبي وفني فيه عمري فسألت الله تعالى أن لا يجعل حظي من أيامي في مجاهدة قلبي فسكنه الله عن الإضطراب وألفه الوحدة والإنفراد فلما نظرت إليك خفت أن أقع في الأمر الأول فإليك عني فإني أعوذ من شرك برب العارفين وحبيب القانتين ثم صاح واغماء من طول المكث في الدنيا ثم حوّل وجهه عني ثم نفض يديه وقال إليك عني يا دنيا لغيري فتزيني وأهلك فغري ثم قال سبحان من أذاق قلوب العارفين من لذة الخدمة وحلاوة الإنقطاع إليه ما ألهى قلوبهم عن ذكر الجنان وعن الحور الحسان وجمع همهم في ذكره فلا شيء ألدّ عندهم من مناجاته ثم مضى وهو يقول قدوس قدوس فإذا في الخلوة أنس بذكر الله واستكثار من معرفة الله وفي مثل ذلك قيل

وإني لأستغشى وما بي غشوة لعل خيالاً منك يلقي خيالها
وأخرج من بين الجلوس لعلني أحدث عنك النفس بالسر خالها]

Ve dahi İbnu'l-Mübārek demiş ki “Zāt-ı Zü'l-Celāl hazretlerine munkatır olan müte‘abbidin hālî ne ‘aceb güzeldir!” Ba‘zu’s-sālîhîn üzerine mervî olup demiş ki “Ben bir gün ba‘zı bilād-ı Şāmiyye’de seyr edip giderken nāgehān o cibālden hāric bir ‘ābide rāst geldim ve o ‘ābid beni görünce hemān bir şecerenin dibi arkasına tenahhī edip onunla gizlendi. Ben dahi “Subhānallāh, sana nazar etmekle bana buhl mu edersin?” diye levm ettiğimde, o dahi: “Yā hāzā, ben bu dağda dehr-i tavîl ikāmet edip dünyādan ve dünyānın ehlinden sabr etmeğe gönlüme mu‘ālece ettim. Onda benim yorgunluk ve ta‘abım uzun oldu ve onda ‘ömrüm fānî oldu, artık Allāhu ta‘ālādan diledim ki eyyāmımdan benim hazzımı kalbimin mücāhedesinde etmesin ve Hakk subhānehu ve ta‘ālā bana lutf ve merhamet buyurup ıztırābdan benim kalbimi sâkin etti ve vahdet ve infirāda me‘lûf etti. İmdi çün seni gördüm, korktum

ki emr-i evvele düşerim, kaldı ki sen benden uzak ol çekil, ben senin şerrinden rabbü'l-‘arîfîn ve habîbü'l-kānîtîne sığınıp ta‘avvüz ederim” dedi. Sonra dünyâda tûl-i meksinden tahassürle Vâ gammâh!” diye na‘-ra vurdu ve ondan sonra benden yüzünü çevirip tahvîl etti. Sonra ellerini silkip “Yâ dünyâ, sen benden ba‘îd ol çekil ve dîğeriye bezelenip ehlini magrûr et!” Ve ondan sonra لذة من أذاق قلوب العارفين من لذة الخدمة وحلاوة الإنقطاع إليه ما ألهمى قلوبهم عن ذكر الجنان وعن الحور الحسان “جمع همهم في ذكره فلا شيء ألد عندهم من مناجاته” diye tesbîh ve teşekkür ‘arz eyledi ki hulâsa-i me‘âlî: “Zikr-i cinân ve hûr-ı hisândan mültehî eden lezzet-i hizmet ve halve-i inkîtâ‘ı kulûb-i ‘arîfine izâka eden Allâhu ‘azîmü’ş-şânî envâ‘-ı şeynden tenzîh ve takdîs ederim ki kemâl-i lutf u ihsânından onların hemmlerini cem‘ etti. Zikri kalblerinde o sûretle mabhûb etmiş ki onların ‘indlerinde onun münâcâtından elezz bir nesne yoktur!” Ve ondan sonra “kuddûs kuddûs” diyerek savuşup gitti. Ve bu kıssanın mefhûmuna nazaran halvette zikrullâh ile ünsiyyet ve ma‘rife-tullâhtan istiksâr vardır. Bunun mislinde nazmen denilmiş ki

وإني لأستغشى وما بي غشوة لعل خيالاً منك يلقى خيالها
وأخرج من بين الجلوس لعلني أحدث عنك النفس بالسر خالها

Ki hulâsa-i me‘âlî: “Benim hayâlime senden bir hayâl mülākî olmak recâsıyla kendimde gaşvet olmadığı hâlde kasden istigşâ ederim ve dahi sırren ve hâliyen nefsimi senin üzerine tahdîs etmek recâsıyla cülesâ ve harîfân içinden hurûc edip kûşe-nişîn ve münzevî olurum.”

[ولذلك قال بعض الحكماء إنما يستوحش الإنسان من نفسه لخلو ذاته عن الفضيلة فيكثر حينئذ ملاقة الناس ويطرد الوحشة عن نفسه بالكون معهم فإذا كانت ذاته فاضلة طلب الوحدة ليستعين بها على الفكرة ويستخرج العلم والحكمة وقد قيل الإستئناس من علامات الإفلاس فإذا هذه فائدة جزيلة ولكن في حق بعض الخواص ومن يتيسر له بدوام الذكر الأنس بالله أو بدوام الفكر التحقق في معرفة الله فالتجرد له أفضل من كل ما يتعلق بالمخالطة فإن غاية العبادات وثمرتها المعاملات أن يموت الإنسان محباً لله عارفاً بالله ولا محبة إلا بالأنس بالحاصل بدوام الذكر ولا معرفة إلا بدوام الفكر وفراغ القلب شرط في كل واحد منهما ولا فراغ مع المخالطة]

Ve onun için ba'zu'l-hukemâ demiş ki “İnsân kendi nefsinden istihâşî ancak zâtı feẕâilden hâlî olduğundandır ki o vakte mülâkât-ı nâsî teksîriyle ve onlarla berâber olmasıyla kendi nefsinden vahşeti tard eder. Ammâ zâtı fâzıla olursa o vakte vahdeti taleb eder tâ ki fikrinin üzerine ve ‘ilm ve hikmetin istihrâcına onunla isti‘âne ede.” [14] Ve dahi denilmiş ki “Nâs ile istinâs etmek iflâsın ‘alâmâtındandır.” Kaldı ki bu bir fâide-i cezîledir, lâkin ba'zı havâssın hakkındadır ki devâm-ı zikr ile ona Allâhu ‘azîmü’ş-şân ile ünsiyyet hâsıl olur ve dahi devâm-ı fikr ile ona ma‘rifetullâhda tahakkuk hâsıl olur ya‘nî havâss-ı mukarrebîn ve bu gibi dânişmendân-ı ma‘rifet-rehîne ‘uzlet ve inzivâ fâide-i cezîledir, onlara göre tecerrüd muhâlatatdan efdaldır, zîrâ gâye-i ‘ibâdât ve semere-i mu‘âmelât odur ki insân Zât-ı Zü'l-Celâl hazretlerine muhibb ve ‘ârif olduğu hâlde vefât ede. Ve üns olmayınca muhabbet olamaz ve üns ise o dahi devâm-ı zikr ile hâsıl olur ve devâm-ı fikr olmayınca ma‘rifet hâsıl olamaz ve bunların her birinde ferâğ-ı kalb şarttır ve muhâlata ile ferâğ-ı kalb mümkün olmaz.

el-Fâidetü's-Sâniyetü

[الفائدة الثانية]

[التخلص بالعزلة عن المعاصي التي يتعرض الإنسان لها غالباً بالمخالطة ويسلم منها في الخلوة وهي أربعة الغيبة والنميمة والرياء والسُّكُوتِ عَنِ الْأَمْرِ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّهْيِ عَنِ الْمُنْكَرِ ومَسَارَقَةُ الطَّبَعِ مِنَ الْأَخْلَاقِ الرَّدِيئَةِ وَالْأَعْمَالِ الْخَبِيثَةِ التي يوجبها الحرص على الدنيا]

Ve ikinci fâide dahi fi'l-gâlib muhâlata ile insân ona müte‘arrız ve halvetle ondan sâlim bulunduğuş me‘âsîden tahallus etmektir ki bu halâs ve selâmet ancak ‘uzletle hâsıl olur. Ve o me‘âsî dört nev‘dir, gıybet ve nemîme ve riya ve tasannu‘ ve emr-i ma‘rûf ve nehy-i münkerden sükût ve hâmuşî ve ahlâk-ı rediyye ve hırs-ı dünyâ onu mûcib olan a‘mâl-i habîseden tab‘ın sirkatidir.

[أما الغيبة فإذا عرفت من كتاب آفات اللسان من ربيع المهلكات وجوهها عرفت أن التحرز عنها مع المخالطة عظيم لا ينجو منها إلا الصديقون فإن عادة الناس

كافة التمضمض بأعراض الناس والتفكه بها والتنفل بحلاوتها وهي طعمتهم ولذتهم وإليها يستروحون من وحشتهم في الخلوة فإن خالطتهم ووافقتهم أثمت وتعرضت لسخط الله تعالى وإن سكت كنت شريكا والمستمع أحد المغتابين وإن أنكرت أبغضوك وتركوا ذلك المغتاب واغتابوك فازدادوا غيبة إلى غيبة وربما زادوا على الغيبة وانتهوا إلى الإستخفاف والشتم]

Gıybet ise rub^c-ı mühlikāttan āfāt-ı lisān kitābından onun vücūhu-nu bildiğin vakte bilirsın ki muhālata ile ondan taharrüz etmek emr-i ‘azîmdir. Sıddîkūndan gayrı ondan bir kimse nācî olmaz, çünkü kâf-fe-i nāsın ‘ādetleri a‘rāz-ı nās ile tamazmuz etmektir, onunla tefekkür ederler ve halāveti ile tenakkul eylerler ve lezzetleri odur ve halvette vahşetlerinden ona müstervih olup giderler, kaldı ki sen eger onlara muhālata ve muvāfakat ettinse āsim ve günahkār olup Allāh’ın sehatına müte‘arrız olursun ve eger sükūt ettinse sen dahi onlarla şerîk olursun, zîrā müstemi‘ dahi ehadü’l-mugtābîndir ve eger onların üzerlerine inkār edip men‘lerine kalkıştınsa seni bugz ederler, o mugtābı terk edip seni gıybet ederler ve gıybet-i sâbıkaya bir gıybet dahi müzdād olurlar ve ola ki gıybete ziyāde ve terakkî edip senin şetm ve istihkākına münteḥî olurlar ve o hâlde ism ve ma‘siyet kat-ender-kat mütezā‘af ve müzdād olur.

[وأما الأمر بالمعروف والنهي عن المنكر فهو من أصول الدين وهو واجب كما سيأتي بيانه في آخر هذا الربع ومن خالط الناس فلا يخلو عن مشاهدة المنكرات فإن سكت عصي الله به وإن أنكرت تعرض لأنواع من الضرر إذ ربما يجره طلب الخلاص عنها إلى معاص هي أكبر مما نهى عنه ابتداء وفي العزلة خلاص من هذا فإن الأمر في إهماله شديد والقيام به شاق وقدم قام أبو بكر رضي الله عنه خطيبا وقال أيها الناس إنكم تقرأون هذه الآية ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَيْكُمْ أَنْفُسَكُمْ لَا يَضُرُّكُمْ مَنْ ضَلَّ إِذَا اهْتَدَيْتُمْ إِلَى اللَّهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا فَيُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ﴾ وإنكم تضعونها في غير موضعها وإني سمعتُ رسولَ الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يقول **”إِذَا رَأَى النَّاسُ الْمُنْكَرَ فَلَمْ يُغَيِّرُوهُ أَوْ شَكَ أَنْ يُعَمَّهُمُ اللَّهُ بِعِقَابٍ“**

Ve emr-i ma‘rūf ve nehy-i münker ise o dahi usūl-i dīndendir, bu rub’un ‘āhirinde vārid olacak beyān mücebince ikāme ve icrāsı vācib ve mütehattemdir. Ve nāsa ihtilāt eden kimse müşāhede-i münkerāttan hālī

olamaz. Eger üzerlerine sükût edip işbu vâcibi terk ettiyse artık sükûtu ile Allâh'a ʿāsî olur ve eger o münkeri inkâr ettiyse kendi nefsinı envâc-ı zarara ʿarz etmiş olur ola ki o taleb-i halâsı ibtidâʿen onun nehy ettiği sonradan aʿzam ve ekber olan meʿāsîye celb ve cerr eder. Ve ʿuzlette bundan halâs vardır, çünkü bunun ihmâlinde emr şedîddir ve onunla kıyâm etmek dahi meşakkatli ve güçtür, nitekim rivâyet olunur ki bir gün Ebû Bekr hutbeye kıyâm edip demiş ki “Eyyühe’n-nâs, siz أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَيْكُمْ أَنْفُسَكُمْ لَا يَضُرُّكُمْ مَنْ ضَلَّ إِذَا اهْتَدَيْتُمْ إِلَى اللَّهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا ۖ ٱلَّذِينَ آمَنُوا عَلَيْهِمْ أَفْوَءٌ ۚ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا لَهُمْ ٱلْعَذَابُ ٱلْأَلِيمُ ۚ” okursuz ve onu gayr-ı mevziʿinde vazʿ edersiz, hâlbuki ben ʿaleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimizden işittim buyururdu ki “إِذَا رَأَى النَّاسُ الْمُنْكَرَ فَلَمْ يُعَيِّرُوهُ أَوْ شَكَ أَنْ يُعَمَّهُمُ اللَّهُ بِعِقَابٍ”³¹ Yaʿnî “Nâs eger münkeri görüp onu tagyîr etmezlerse onlara bir ʿikâbın ʿumûmu karîb olur ki ʿadem-i tagyîrleri için ʿikâb-ı ʿâmm vürûdu baʿîd değildir ve bu bir büyük vaʿddir.” Âyet-i mezkûre ise sûre-i Mâide’nin yüz sekizinci âyetidir. Hulâsa-i tefsîrinde denilmiş ki “Ey mü’minler, siz nefsinizin muhâfaza ve ıslâhı sizin üzerinizdir. Siz tâkatinizce nehy-i münker ile ihtidâda olduğunuzda gümrâh kimsenin dalâleti size zarar vermez. Kıyâmette cümlelizin rücûu Allâhu taʿâlâyadır, aʿmâlinizin hayr ve şerrini size haber verir” ki netîce-i sılası insân kendi tâkatine göre nehy-i münker etmek gerektir, eger onu nehy edip tagyîr edemez ise maʿzûr kalır demektir. [15]

[وقد قَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ “إِنَّ اللَّهَ لَيَسْأَلُ الْعَبْدَ حَتَّى يَقُولَ: مَا مَنَعَكَ إِذْ رَأَيْتَ الْمُنْكَرَ فِي الدُّنْيَا أَنْ تُنْكِرَهُ فَإِذَا لَقِيَ اللَّهَ الْعَبْدَ حُجَّتَهُ قَالَ: ”يَا رَبِّ رَجَوْتُكَ وَخِفْتُ النَّاسَ“ وهذا إذا خاف من ضرب أو أمر لا يطاق ومعرفة حدود ذلك مشكلة وفيه خطر وفي العزلة خلاص وفي الأمر بالمعروف والنهي عن المنكر إثارة للخصومات وتحريك لغوائل الصدور كما قيل

وكم سقت في آثاركم من نصيحة وقد يستفيد البغضة المنتصح]

31 “Ey iman edenler! Siz kendinizi düzeltin. Siz doğru yolda olursanız yoldan sapan kimse size zarar veremez. Hepinizin dönüşü Allah’adır. O zaman Allah size yaptıklarınızı haber verecektir.” Mâide, 5/105.

32 Musnedu Ahmed, 1/178; İbn Mâce, Fiten, 20, no: 4005.

Ve dahi ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimiz buyurmuş ki إِنَّ اللَّهَ لَيَسْأَلُ الْعَبْدَ حَتَّى يَقُولَ: مَا مَنَعَكَ إِذْ رَأَيْتَ الْمُنْكَرَ فِي الدُّنْيَا أَنْ تُنْكِرَهُ فَإِذَا لَقِيَ اللَّهَ 33 Ya‘nī “Ale’t-tahkîk yevm-i kıyāmette Hakk subhānehu ve ta‘ālā hazretleri kulundan su‘āl edecek hattā ona buyurur ki “Sen dünyāda münkeri gördüğün vakte onu inkār etmekten seni men‘ eden ne idi?” Ve tebāreke ve ta‘ālā onun hucetini telkîn ederse o vakte o kimse der ki “Yā rabbi, ben sana recā ettim ve nāstan havf eyledim.” Vu itizārın kabülü ancak darb veyāhūd ona tākat olamayan bir emrden korkmuş ise olur ve bunun ma‘rifet-i hudūdu müşkildir, onda hatar vardır ve ‘uzlette bundan halās vardır. Ve ma‘lūmdur ki emr-i ma‘rūf ve nehy-i münkerde husūmāt kopması dahi vardır ve dahi gavāil-i sudūra tahrîk vardır, nitekim nazmen denilmiş:

وكم سقت في آثاركم من نصيحة وقد يستفيد البغضة المتصح

Ki hulāsa-i me‘ālī: “Sizin āsārınızda ben nice nasihatleri sevk ettim hālbuki ba‘zen merd-i mütenassih nushundan bugzu istifāde eder” ya‘nī onun nushu için onu bugz edip mu‘ādāt ederler demektir.

[ومن جرب الأمر بالمعروف ندم عليه غالباً فإنه كجدار مائل يريد الإنسان أن يقيمه فيوشك أن يسقط عليه فإذا سقط عليه يقول يا ليتني تركته مائلاً نعم لو وجد أعواناً أمسكوا الحائط حتى يحكمه بدعامة لاستقام وأنت اليوم لا تجد الأعوان فدعهم وانج بنفسك]

Kim ki emr-i ma‘rūfu tecrîb etmiş olsa fi’l-gālib onun üzerine nādim olmuştur, zīrā cidār-ı māil ya‘nī harāba müşrif yıkılıp hedm olunacak eğri duvara benzer ki insān ister ki onu ikāme edip doğru ede ve ma‘lūmdur ki ikāmesine çalışırsa onun üstüne yıkılması ba‘id değildir ve çün onun üstüne yıkılır o vakte der ki kâşki ben onu hāli üzerine māilen bırakıp terk edeydim. Evet, kendisine i‘āne eder a‘vānı bulsa ve onlar dahi duvarı tutup ona bir di‘āme ile tahkîm edinceye kadar imsāk ederler ise o vakte istikāmet eder ve el-yevm sen a‘vānı bulamazsın, kaldı ki onları bırakıp kendi nefsin ile necāt eyle.

[وأما الرياء فهو الداء العضال الذي يعسر على الأبدال والأوتاد الاحتراز عنه وكل من خالط الناس داراهم ومن داراهم راءاهم ومن راءاهم وقع فيما وقعوا فيه وهلك كما هلكوا وأقل ما يلزم فيه النفاق فإنك إن خالطت متعديين ولم تلق كل واحد منهما بوجه يوافقه صرت بغيضاً إليهما جميعاً وإن جاملتهما كنت من شرار الناس وَقَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ”إِنَّ مِنْ شَرِّ النَّاسِ ذَا الْوَجْهَيْنِ يَأْتِي هَوْلَاءَ بِوَجْهِهِ وَيَأْتِي هَوْلَاءَ بِوَجْهِهِ“ وأقل ما يجب في مخالطة الناس إظهار الشوق والمبالغة فيه ولا يخلو ذلك عن كذب إما في الأصل وإما في الزيادة وإظهار الشفقة بالسؤال عن الأحوال بقولك كيف أنت وكيف أهلك وأنت في الباطن فارغ القلب من همومه وهذا نفاق محض]

Ve riyā ise dā-i ʿudāl odur ki ebdāl ve evtādın üzerlerine ihtirāzı ʿasīr ve güçtür ve her kim ki nās ile ihtilāt eder, onlara müdārāt eder ve kim ki müdārāt ederse onlarla mürāʿāt eder ve kim ki mürāʿāt eyler, onların düştükleri girdāba düşüp onlar hālik oldukları gibi kendisi dahi hālik olur. Ve riyāda en ekall lâzım olan hāl-i nifaktır, zīrā yekdīgerine muʿādāt eden iki şahs ile muhtelit olsan ve herkesi ona muvāfıkı olan bir vech ile mülākī olmaz isen sen cümlelerine mebgüz oldun ve eger ikisine mücāmele edip her biri dilediği vech ile nüvāziş ettinse o vakte eşrār-ı nāstan olursun. ʿAleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki ³⁴ ”إِنَّ مِنْ شَرِّ النَّاسِ ذَا الْوَجْهَيْنِ يَأْتِي هَوْلَاءَ بِوَجْهِهِ وَيَأْتِي هَوْلَاءَ بِوَجْهِهِ“ ki hulāsa-i mazmūn-ı şerʿî: “Tahkikan iki yüzlü olan kimse şirār-ı nāstandır ki bunlara bir vech ile gelir ve onlara diğer vechle gelir.” Ve dahi muhālata-i nāstan en ziyāde ekall vācib olan şey izhār-ı şevktir ve şevkte mübālagalık etmektir ve bu ise kizbden hālī olmaz yā aslında ola ki ona şevk yok iken yalandan ona şevk izhār-ı şevk etmiş ola veyāhüd ziyādesinde yalan vākiʿ ola ki şevki az iken çok göstere ve ahvālī üzerine suʿāl etmekle izhār-ı şefkat ede ki hāl ve hātır sorup nicesin ve ehlin nicedir diye suʿāl ede, maʿa-hāzā bātında onun hümūmundan kalbi fārig olur ve bu ise mahz nifaktır.

[قال سري لو دخل أخ لي فسويت لحيتي بيدي لدخوله لخشيت أن أكتب في جريدة المنافقين وكان الفضيل جالسا وحده في المسجد الحرام فجاء إليه أخ له

34 Buhārī, Ahkām, 27, no: 7179; Müslim, el-Birr ve's-Sıla, 99.

فقال له ما جاء بك قال المؤانسة يا أبا علي فقال هي والله بالمواحشة أشبه هل تريد إلا أن تتزين لي وأتزين لك وتكذب لي وأكذب لك إما أن تقوم عني أو أقوم عنك وقال بعض العلماء ما أحب الله عبداً إلا أحب أن لا يشعر به ودخل طائوس على الخليفة هشام فقال كيف أنت يا هشام فغضب عليه وقال لم لم تخاطبني بأمر المؤمنين فقال لأن جميع المسلمين ما اتفقوا على خلافتك فخشيت أن أكون كاذباً

Ve dahi Seriiyy-i Sakatî demiş ki “Benim üzerime bir birâderim girip de duhülü için kendi lihyemi elimle tesviye teseydim cerîde-i münâfikinde yazılıp kayd olmaktan havf eder idim.” Ve Fudayl ‘aleyhi’r-rahme Mescid-i [16] Harâm’da yalnız câlis iken onun bir birâderi yanına gelmiş ve Fudayl: “Ne için gelmişsin?” diye ondan su’âl ve o dahi: “Yâ Ebâ ‘Alî, mu’âneset için geldim” diye cevâb vericek, Fudayl: “Bu mu’âneset vallâhi muvâhaşete daha ziyâde şebîhtir. Sen bana bezelenmek ve ben sana zînetlenmek ve sen bana yalan söyleyip ve ben sana yalan söylemekten gayrı başka bir şey ister misin? Yâ sen benim yanımdan kalkarsın veyâ ben senin yanından kalkayım!” diye onu redd etmiş Ve dahi ba’zu’l-‘ulemâ demiş ki “Zât-ı Zü’l-Celâl hazretleri bir kulunu sevmeyi ki illâ ki onunla bilinmemesini sevmemiştir” ya’nî kim ki severse onun bilinmemesini sever demektir ki evliyâullâh olduğunu ‘âleme i’lân etmeye. Tāvūs-ı Yemânî halîfe-i vakt Hişâm’ın huzûruna dâhil oldukta “كيف انت يا هشام” diye nâmiyla onu yâd ederek hâlini su’âl ettikte Hişâm ona gazab edip “Niçin beni emîrû’l-mü’minîn ‘unvânıyla yâd etmedin?” diye serzeniş verdi. Tāvūs: “Senin hilâfetin bey’ati üzerine cemî’-i İslâm ittifâk etmediler, ben dahi korktum ki ben yâ emîre’l-mü’minîn demekle kizb etmiş olurum” diye cevâb vermiş.

[فمن أمكنه أن يحترز هذا الإحتراز فليخالط الناس وإلا فليرض بإثبات اسمه في جريدة المنافقين فقد كان السلف يتلاقون ويحترزون في قولهم كيف أصبحت وكيف أمسيت وكيف أنت وكيف حالك وفي الجواب عنه فكان سؤالهم عن أحوال الدين لا عن أحوال الدنيا قال حاتم الأصم لحامد اللفاف كيف أنت في نفسك قال سالم معافى فكره حاتم جوابه وقال يا حامد السلامة من وراء الصراط والعافية في الجنة وكان إذا قيل لعيسى صلى الله عليه وسلم كيف أصبحت قال أصبحت لا أملك تقديم ما أرجو ولا أستطيع دفع ما أحاذر وأصبحت مرتهاً بعلمي والخير كله

في يد غيري ولا فقير أفقر مني وكان الربيع بن خثيم إذا قيل له كيف أصبحت قال أصبحت من ضعفاء مذنبين نستوفي أرزاقنا ونتنظر آجالنا وكان أبو الدرداء إذا قيل له كيف أصبحت قال أصبحت بخير إن نجوت من النار وكان سفيان الثوري إذا قيل له كيف أصبحت يقول أصبحت أشكر ذا الی ذا وأذم ذا الی ذا وأفر من ذا الی ذا وقيل لأويس القرني كيف أصبحت قال كيف يصبح رجل إذا أمسى لا يدري أنه يصبح وإذا أصبح لا يدري أنه يمسي وقيل لمالك بن دينار كيف أصبحت قال أصبحت في عمر ينقص وذنوب تزيد وقيل لبعض الحكماء كيف أصبحت قال أصبحت لا أرضى حياتي لمماتي ولا نفسي لربي وقيل لحكيم كيف أصبحت قال أصبحت آكل رزق ربي وأطيع عدوه إبليس وقيل لمحمد بن واسع كيف أصبحت قال ما ظنك برجل يرتحل كل يوم إلى الآخرة مرحلة وقيل لحامد اللفاف كيف أصبحت قال أصبحت أشتهي عافية يوم الی الليل فليل له ألتست في عافية في كل الأيام فقال العافية يوم لا أعصى الله تعالى فيه وقيل لرجل وهو وجود بنفسه ما حالك فقال وما حال من يريد سفرأ بعيدأ بلا زاد ويدخل قبرأ موحشأ بلا مؤنس وينطلق إلى ملك عدل بلا حجة وقيل لحسان ابن أبي سنان ما حالك قال ما حال من يموت ثم يبعث ثم يحاسب وقال ابن سيرين لرجل كيف حالك فقال وما حال من عليه خمسمائة درهم دينأ وهو معيل فدخل ابن سيرين منزله فأخرج له ألف درهم فدفعها إليه وقال خمسمائة اقض بها دينك وخمسمائة عد بها على نفسك وعيالك ولم يكن عنده غيرها ثم قال والله لا أسأل أحداً عن حاله أبداً وإنما فعل ذلك لأنه خشي أن يكون سؤاله من غير اهتمام بأمره فيكون بذلك مرأئياً منافقأ]

Kaldı ki kim ki bu gibi ihtirāzı ihtirāz etmek ona mümkün ise o kim-se nāsa muhālata etsin, yoksa cerīde-i münāfikīnde nāmını isbāt etme-ğē rāzī olsun. Selef-i sālihīn yekdīgerlerine telākī etmekte nice sabāh ettin veyā nice akşam ettin ve nicesin ve hālin nicedir demekten ve bu suʿāle cevāb vermekten ihtirāz ederlerdi, onların suʿāl ve pürüş-leri ahvāl-i dīnden idi, ahvāl-i dünyādan değildi. Mervīdir ki Hātım el-Asamm, Hāmid el-Leffāf'a demiş ki “Sen kendi nefsinde nicesin?” Hāmid: “Sālim ve muʿāfāyım” diye cevāb vermiş. Ve Hātım onun bu cevābından hoşlanmayıp “Yā Hāmid, selāmet dediğin sırātın mā-verā-sında yaʿnī sırātı geçtikten sonra olur ve ʿāfiyet dahi cennettedir.” ʿIsā ʿaleyhi's-selāma “Nice sabāh ettin?” denildikte “أصبحت في عمر ينقص وذنوب تزيد” buyurmuştur ki hulāsa-i meʿāl-i şerīfī: “Ben böyle bir hāl ile

sabâha dâhil oldum ki recâ ettim ki nesneyi takdîm ve ondan havf edip muhâzeret eylediğim nesneyi def'e muktedir değilim. Ve dahi kendi ‘amelimle mürtehin ve kâffe-i hayr dîgerimin yedinde ve benden efkar bir fakîr olmadığı hâlde sabâh etmişim” diye ta‘lîm ve irşâd etti. Ve Rebîr b. Haysem’e “Nice sabâh ettin?” diye sorulmuş olsaydı derdi ki “Günehkârânın zebûnlarından bir za‘îf olarak sabâh ettim ki rızkımızı istîfâ ve âcâlimizi intizâr ederiz.” Ve Ebu’d-Derdâ’a “Nice sabâh ettin?” denildiği vakte, “Ben âteşten necât bulsam hayr ile sabâh etmişim” derdi. Ve Süfyân es-Sevrî’ye “Nice sabâh ettin*” denildiği vakte, “Ben bunu şuna zemm eder ve bunu şuna sükr eyler eyler ve bundan şuna firâr ederek sabâh etmişim” diye itirâf-ı zenb ü kusûr etmiş. Ve Üveys el-Karenî’ye “Nice sabâh ettin?” denildikte o dahi “O âdem ki akşam eder de nice sabâh edeceğini bilmez ve sabâh eder de nice akşam edeceğini bilmez, onun sabâhı nice olur?” Var buna düşün de sabâhı-mı anla demektir ki bu hâlin hükmü ma‘lûmdur. Ve Mâlik b. Dînâr’a “Nice sabâh ettin?” denildikte o dahi: “Eksik olur bir ‘ömür ve artık olur bir zünüb içinde sabâh etmişim” diye cevâb vermiş. Ve dahi bazı’l-hukemâya “Nice sabâh ettin?” denildikte o dahi: “Memâtım için hayâtıma râzî olmayıp nefsimi dahi rabbime vermeğe gayr-ı râzî olarak sabâh etmişim” demiş. Ve bir hakîme denilmiş ki “Sen nice sabâh ettin?” O dahi: “Benim rabbimin rızkını yer de ‘adüvvü bulunan iblîse itâ‘at eder” ki böyle bir hâlde sabâh etmişim demektir. Ve Muhammed b. Vâsî’ a “Nice sabâh ettin?” denildikte [17] o dahi: “Her gün ki âhirete bir merhaleyi irtihâl eden âdeme senin zannın nedir?” demiş. Ve dahi Hâmid el-Leffâf’a “Nice sabâh ettin?” denildikte o dahi: “Geceye dek bir günün ‘âfiyetini iştihâ etmiş olduğum hâlde sabâh etmişim” diye cevâb vericek “Kâffe-i eyyâmda ‘âfiyette değil misin?” diye bir dahi ondan soruldukta, “‘Āfiyet ancak o gündedir ki içinde ben Allâhu ta‘âlâya ‘isyân etmemiş olurum.” Ve dahi nefesine cevâd eden bir zâta “Hâlin nicedir?” diye su‘âl vâkîi oldukta kendisi dahi: “Tüşesiz sefer-i ba‘îdi isteyen ve mühiş bir mezâra girmek üzere bulunan ve huccetsiz olarak melik-i ‘âdil’e müntalık olan âdemin hâli nedir?” demiş. Ve dahi Hassân b. Sinân’a denilmiş ki “Hâlin nedir?” O dahi: “Vefât edip son-

ra ba' s olunup sonra muhâsebe olunan âdemin hâli nedir?" demiştir. Ve dahi İbn Sîrîn bir âdeme "Senin hâlin nicedir?" diye su'âl ettikte o zât dahi: "Beş yüz dirheme borçlu olup ehl ü 'ayâl sâhibinin hâli nice olur?" diye cevâb verince İbn Sîrîn hânesine girip bin dirhemi ihrâc ve o âdeme def' edip "Beş yüzünü borcuna ver ve kusûr kalan beş yüz dirhemi dahi kendi nefsine ve 'ayâline sarf ve infâk eyle" dedi, hâlbuki İbn Sîrîn bu bin dirhemden gayrı yanında bir şey yok idi. Ve çün bu sûretle onu verdi, bundan sonra "Vallâhi ben bir kimsenin hâli üzerine ebeden su'âl etmem!" diye yemîn etti ve buna böyle edişi ancak onun hâlinden ihtimâmı olmaksızın onun su'âli vâki' olması havfından idi, tâ ki o su'âl ile mürâî olup da münâfık olmaya.

[فقد كان سؤالهم عن أمور الدين وأحوال القلب في معاملة الله وإن سألوا عن أمور الدنيا فعن اهتمام وعزم على القيام بما يظهر لهم من الحاجة وقال بعضهم إني لأعرف أقواماً كانوا لا يتلاقون ولو حكم أحدهم على صاحبه بجميع ما يملكه لم يمنعه وأرى الآن أقواماً يتلاقون ويتساءلون حتى عن الدجاجة في البيت ولو انبسط أحدهم لحبة من مال صاحبه لمنعه فهل هذا إلا مجرد الرياء والنفاق وآية ذلك أنك ترى هذا يقول كيف أنت ويقول الآخر كيف أنت فالسائل لا ينتظر الجواب والمسئول يشتغل بالسؤال ولا يجيب وذلك لمعرفتهم بأن ذلك عن رياء وتكلف ولعل القلوب لا تخلو عن ضغائن وأحقاد والألسنة تنطق بالسؤال]

Mâ-hasal selef-i sâlihîn su'âlleri umûr-i dîniyye ve ahvâl-i kalbiyyeden idi, o dahi mu'âmeletullâhta idi. Ve eger umûr-ı dünyâviyyeden su'âl etmiş olsalardı o su'âlleri zuhûr edecek hâcetî edâsıyla kıyâm etmek 'azm ve ihtimâmında olurdu. Ve ba'zu's-selef demiş ki "Ben birtakım akvâmı bilirim ki yekdîgerlerine mülâkî olmazlardı ve onların biri âherine cemî'i mâ-melekine hükm etseydi, onu men' etmezdi ve dahi birtakım akvâmı bilirim ki yekdîgerlerine görüşüp pürsiş-i hâl ü hâtır ederler ve hânedeki olan tavuğa varıncaya dek su'âl edip izhâr-ı muhabbet ederler ve eger onların birisi sâhibinin bir dânesine inbisât etmiş olsa onu ondan men' eyler." Bu sûrette olan mu'âmele riya-i mücerred ve mahz nifâk değil midir! Ve bunun 'alâmeti odur ki onlara bakıp görürsün ki bu sâhibine "Sen nicesin?" dediği vakte sâhibi dahi karşı karşıya "Nicesin?" diye su'âl eder ve sâil onun cevâbını gözetmez

ve mes’ûl dahi su’âl ile iştigâl edip cevâbı vermez ve böylece işlemleri ancak o sebebdendir ki bilirler ki o su’âl riya ve tekellûf üzerinedir, cîd-dî ve hakîkî değildir, belki kulûbları yekdîgeri hakkında kîn ve hıkdan tehî ve hâlî bulunmaz, fakat elsineleri bu su’âl ile nâtık olurlar.

[قال الحسن إنما كانوا يقولون السلام عليكم إذا سلمت والله القلوب وأما الآن فكيف أصبحت عافاك الله كيف أنت أصلحك الله فإن أخذنا بقولهم كانت بدعة لا كرامة فإن شأؤوا غضبوا علينا وإن شأؤوا لا وإنما قال ذلك لأن البداية بقولك كيف أصبحت بدعة وقال رجل لأبي بكر بن عياش كيف أصبحت فما أجابه وقال دعونا من هذه البدعة وقال إنما حدث هذا في زمان الطاعون الذي كان يدعى طاعون عمواس بالشام من الموت الذريع كان الرجل يلقاه أخوه غدوة فيقول كيف أصبحت من الطاعون ويلقاه عشية فيقول كيف أمسيت والمقصود أن الالتقاء في غالب العادات ليس يخلو عن أنواع من التصنع والرياء والنفاق وكل ذلك مذموم بعضه محظور وبعضه مكروه وفي العزلة الخلاص من ذلك فإن من لقي الخلق ولم يخالفهم بأخلاقهم مقتوه واستثقلوه واغتابوه وتشمروا لإيذائه فيذهب دينهم فيه ويذهب دينه ودينه في الإنتقام منهم]

Ve Hasen el-Basrî ‘aleyhi’r-rahme demiş ki “Onlar es-selâmu ‘aley-küm demeleri ancak vallâhi selâmet-i kulûbları vaktinde idi ve el-yevm nâs nice sabâh ettin, Allâh seni mu‘âfât etsin ve nicesin, Allâh seni islâh etsin derler, eger biz onların bu kavlleri ile alsak bid‘at olur, kerâmet olmaz, dilerlerse bize gazab ederler ve dilerlerse etmezler.” Ve onun böyle söylemesi ancak o sebebdendir ki bununla bidâyet etmek bid‘at-tir, çünkü selâm ile bidâyet gerektir. Ve bir kimse Ebû Bekr-i ‘Ayyâş’a “Nice sabâh ettin?” dedikte ona cevâb vermedi, ancak “Bizi bu bid‘at-ten bırakınız” dedi. Ve dahi dedi ki “Bu su’âl-i hâtır Şâm’da ‘Amvâs ismiyle müsemmâ olan tâ‘ûn vaktinde hâdis olmuştu ki mevz-i zerî‘den bir âdem kendi birâderine sabâh vaktinde kavuşsaydı ona nice sabâh ettin derdi, ya’nî tâ‘ûndan nice sabâh ettin sorardı ve dahi akşam vaktinde görüşse ona nice akşam ettin derdi.” Ve bu edilleden maksûd odur ki iltikâ fî gâlibi’l-‘âdet envâ‘-ı tasannu‘ ve riya [18] ve nifâktan hâlî olmaz ve bunların kâffesi mezmûmdur ki ba‘zısı mahzûr ve ba‘zısı mekrûhtur ve bu âfetlerden halâs ancak ‘uzlettedir, çünkü halka mülâkî

olan kimse eger onların ahlâklarıyla muhâlakat etmezse onu bugz ederler ve ağır görürler ve ona gıybet ederler ve incitmesine çemrenip eziyet ve cefâsına teşmîr-i sâk u sâ'id ederler ve bu mu'amelelerle onda dînleri zâhib olur ve o dahi onlardan intikâm almakta onun dîn ve dūn-yâsı gider.

[وأما مسارقة الطبع مما يشاهده من أخلاق الناس وأعمالهم فهو داء دفين قلما يتنبه له العقلاء فضلا عن الغافلين فلا يجالس الإنسان فاسقا مدة مع كونه منكرا عليه في باطنه إلا ولو قاس نفسه إلى ما قبل مجالسته لأدرك بينهما تفرقة في النفرة عن الفساد واستثقاله إذ يصير للفساد بكثرة المشاهدة هينا على الطبع فيسقط وقعه واستعظامه له وإنما الوازع عنه شدة وقعه في القلب فإذا صار مستصغرا بطول المشاهدة أوشك أن تنحل القوة الوازعة ويذعن الطبع للميل إليه أو لما دونه ومهما طالت مشاهدته للكبائر من غيره استحققر الصغائر من نفسه ولذلك يزدرى الناظر إلى الأغنياء نعمة الله عليه فتؤثر مجالستهم في أن يستصغر ما عنده وتؤثر مجالسة الفقراء في استعظام ما أتيح له من النعم وكذلك النظر إلى المطيعين والعصاة هذا تأثيره في الطبع]

Ve tab'ın müsâarakati ise o dahi ahlâk-ı nâstan ve a'mâlinden görüp müşâhede ettiği şeyden istirâk edegeldiği hüydur ki dâ'i defîn odur ve zümre-i 'ukalâdan ona mütenebbih ve âgâh olan kimse az olur, gâfil görühu nerede kalır! Ve fâsıka kendi bātınında münkir olduğu hâlde bir kimse mücâleset etmez illâ ki nefsinı onunla mücâleset etmezden akdem olan hâline mukâyese etmiş olsa fesâdın nefret ve istiskâlinden dolayı beynlerinde bir tefrikayı idrâk etmez ya'nî elbette bir fark bulur ki fâsıka mücâleset etmeden evvel fesâddan nefret-i kalbi çok görür ve mücâlesetten sonra fesâddan nefreti az kalır ve evvelki gibi onu sakîl görmez, çünkü kesret-i rü'yet ve müşâhedesıyla tab'ı üzerine fesâd kolay ve heyyin olur ve kalbdeki vak' ve isti'zâmı sâkıt olur, zîrâ ondan keff ve men' ve ıslâh eden ancak onun kalbde olan şiddet-i vak'ıdır ve tûl-i müşâhede ile müstasgar olunca kuvvet-i mâni'a vü musliha çözülmeye yakın olur ve ona meyl etmeğe dahi tab' iz'ân eder veyâhüd onun mâ-dūnuna iz'ân eyler ve dahi dîğlerinden müşâhede-i kebâir müddeti uzadıkça kendi nefsinden zünüb-ı sagâiri istihkâr eder. Ve onun için

zengin ve agniyâya nazar eyleyen kimse üstünde olan ni‘met-i ilâhîyi izdirâ eyler ya’nî cüz‘î ve lâ-şey’ gibi hor görür, işte onların mücâle-setleri onun ‘indinde mevcûd olan ni‘metin istisgârına te’sîr eder. Ve kezâlik fukarânın mücâleseti dahi ni‘amden ona takdîr olunan mikdârı isti‘zâmına te’sîr eyler, kaldı ki mutî‘ ve ‘âsîlere bakmak dahi böyledir ki tab‘da mü‘essirdir.

[فمن يقصر نظره على ملاحظة أحوال الصحابة والتابعين في العبادة والتنزه عن الدنيا فلا يزال ينظر إلى نفسه بعين الإستصغار وإلى عبادته بعين الإستحقار وما دام يرى نفسه مقصراً فلا يخلو عن داعية الاجتهاد رغبة في الاستكمال واستتماماً للإقتداء ومن نظر إلى الأحوال الغالبة على أهل الزمان وإعراضهم عن الله وإقبالهم على الدنيا واعتيادهم المعاصي استعظم أمر نفسه بأدنى رغبة في الخير يصادفها في قلبه وذلك هو الهلاك ويكفي في تغيير الطبع مجرد سماع الخير والشر فضلاً عن مشاهدته وبهذه الدقيقة يعرف سر قوله صلى الله عليه وسلم ”عِنْدَ ذِكْرِ الصَّالِحِينَ تَنْزِلُ الرَّحْمَةُ“ وإنما الرحمة دخول الجنة ولقاء الله وليس ينزل عند الذكر عين ذلك ولكن سببه وهو انبعاث الرغبة من القلب وحركة الحرص على الإقتداء بهم والاستنكاف عما هو ملابس له من القصور والتقصير ومبدأ الرحمة فعل الخير ومبدأ فعل الخير الرغبة ومبدأ الرغبة ذكر أحوال الصالحين فهذا معنى نزول الرحمة]

Ve kim ki ‘ibâdet ve dünyâdan tenezzüh eylemekte ahvâl-i sahâbe vü tâbî‘îne onun nazarı kâsır ve mahsûr olur, kendi nefesine ‘ayn-ı istisgâr ve ‘ibâdet ve tâ‘atine dîde-i istihkâr ile nazar etmekten hâlî ve zâil olmaz ve nefsinin mukassır gördükçe istikmâle ragbet ve emr-i iktidâyı istitmâm etmek için dâ‘iye-i ictihâddan hâlî kalmaz. Ve kim ki ehl-i zamâna gâlib olan ahvâle bakıp Zât-ı Zü’l-Celâl’den i‘râz ve dünyâya olan ikbâllerine ve dahi onların ma‘siyet i‘tiyâdlarına nazar eylerse onun kalbine emr-i hayrdan müsâdif olduğu ednâ bir rütbe ile nefsinin emrini isti‘zâm eyler ve bu hâl ise mücib-i helâktir, belki ‘ayn-i helâk odur ve hayr ve şerrin semâ‘-i mücerredi tagyîr-i tab‘a kifâyet eder, yâ müşâhedesi nice kalır elbette daha ziyâde tagyîre mü‘essirdir. Ve bu dakîka ile ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimizin تَنْزِلُ الرَّحْمَةِ 35 buyurduğu hadîsin sırrı bilinir, çünkü rahmet ancak duhûl-i

35 Mu‘cemu İbnî’l-Mukri’, 75, no: 142; Hilyetu’l-Evliyâ, 7/285, İbn ‘Abdilberr,

cennet ve likâ-i dîdâr-ı Bârî'dir. Ve zikr-i sâlihîn katında bunların 'aynı nâzil olmaz lâkin sebebi nâsil olur ki inbi'âs-ı ragbettir ya'nî kalbinden bir ragbet hâsıl olur ve onlara uyup iktidâ eylemeğe dahi bir hırs hareket eyler ve kusûr ve taksîre mülâbis olan nesneden istinkâf etmeğe mûcib olur. Ve ma'fûmdur ki rahmetin mebd'e-i hayr işlemedir ve hayr işle-mekliğin mebd'e-i ragbettir ve ragbetin mebd'e-i zikr-i ahvâlî's-sâlihîn-dir, işte nüzûl-i rahmet ma'nâsı budur.

[والمفهوم من فحوى هذا الكلام عند الفطن كالمفهوم من عكسه وهو أن عند ذكر الفاسقين تنزل اللعنة لأن كثرة ذكرهم تهون على الطبع أمر المعاصي واللعنة هي البعد ومبدأ البعد من الله هو المعاصي والإعراض عن الله بالإقبال على الحظوظ العاجلة والشهوات الحاضرة لا على الوجه المشروع ومبدأ المعاصي سقوط ثقلها وتفاحشها عن القلب ومبدأ سقوط الثقل وقوع الأنس بها بكثرة السماع]

Ve bu kelâmın fehvâsından fetânetlinin katında mefhûm olan ma'nâ onun 'aksinden mefhûm olan ma'nâ gibidir ki zikr-i fesaka vü füccârın [19] katında la'net nâzil olur, çünkü füssâkın kesret-i zikrleri tab' üzerine emr-i me'âsî tehvîn eder. Ve la'net ise bu'd ma'nâsınadır ve Zât-ı Zü'l-Celâl'den bu'dun mebd'e-i me'âsî ve vech-i meşrû'un hilâfında şehevât-ı hâzıra ve huzûz-ı 'âcileye olan ikbâl ile Zât-ı Zü'l-Celâl'den i'râz etmek-tir ve me'âsînin mebd'e-i onun kalbinden sukût-ı sikal ve tefâhuşudur ve sikalin mebd'e-i sukûtu kesret-i istimâ'dan onunla husûle gelen ünstür. Ve sâlihîn ve fâsikînin zikr-i ahvâlleri hâli böyle olıcak artık müşâhede-lerinde ne zann edersin, elbette müşâhedenin te'sîri daha ziyâdedir.

[إذا كان هذا حال ذكر الصالحين والفاسقين فما ظنك بمشاهدتهم بل قد صرح بذلك رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَيْثُ قَالَ "مَثَلُ الْجَلِيسِ السُّوءِ كَمَثَلِ الْكَبِيرِ، إِنْ لَمْ يُخْرِقْكَ بِشَرِّهِ، عَلِقَ بِكَ مِنْ رِيحِهِ" فكما أن الريح يعلق بالثوب ولا يشعر به فكذلك يسهل الفساد على القلب وهو لا يشعر به وقال مثل الجلّيس الصالح مثل صاحب المسك إن لم يهب لك منه تجد ريحه]

Ya'nî mazmûn-ı hadîsten o vechle zikr-i fâsikîn ve sâlihîn hâli ma'fûmun olunca artık müşâhadeleriyle senin zannın nice kalır, belki

”مَثَلُ الْجَلِيسِ السُّوءِ كَمَثَلِ“ Resûl-i kibriyâ onunla tasrîh edip buyurmuş ki külahsa-i me‘âl-i şerîfi: “Ya-ramaz celîs demircinin balıktan mebnî olan ocağına benzer ki onun şerâresiyle eger seni yakmazsa tütünün kokusu sana yapışır” zîrâ koku sevbe yapışıp eseri görünmediği gibi kalb üzerine fesâd dahi âsân olur kalbe yapışır da onun yapıştığı bilinmez ve dahi celîs-i sâlihîn misâli sâhib-i müşk misâli gibidir ki eger sana miskten bir nesneyi bağışla-mazsa yine sen onun kokusunu bulursun.

[ولهذا أقول من عرف من عالم زلة حرم عليه حكايتها لعلتين إحداهما أنها غيبة والثانية وهي أعظمهما أن حكايتها تهون على المستمعين أمر تلك الزلة ويسقط من قلوبهم استعظامهم الإقدام عليها فيكون ذلك سبباً لتهوين تلك المعصية فإنه مهمما وقع فيها فاستنكر ذلك دفع الاستنكار وقال كيف يستبعد هذا منا وكلنا مضطرون الى مثله حتى العلماء والعباد ولو اعتقد أن مثل ذلك لا يقدم عليه عالم ولا يتعاطاه موفق معتبر لشق عليه الإقدام فكم من شخص يتكالب على الدنيا ويحرص على جمعها ويتهالك على حب الرياسة وتزيينها ويهون على نفسه قبحها ويزعم أن الصحابة رضي الله عنهم لم ينزهوا أنفسهم عن حب الرياسة [وربما يستشهد عليه بقتال علي ومعاوية ويخمن في نفسه أن ذلك لم يكن لطلب الحق بل لطلب الرياسة] فهذا الاعتقاد خطأ يهون عليه أمر الرياسة ولوازمها من المعاصي والطبع اللئيم يميل إلى اتباع الهفوات والإعراض عن الحسنات بل الى تقدير الهفوة فيما لا هفوة فيه بالتنزيل على مقتضى الشهوة ليتعلل به وهو من دقائق مكاييد الشيطان]

Ve ben bunun için derim ki her kim ki bir ‘âlimden bir zelleyle vâkîf olduysa onun hikâyesi onun üzerine harâm olur, o dahi iki ‘illet için ki bir ‘illeti gıybet ve mezemmet olduğu haysiyyetledir ve ikincisi ve a‘zamı o ‘illettir ki o nakl ve hikâyesi müstemi‘leri üzerlerine o zelletin emrini tehvîn ve kolay eder ve ona olan ikdâmın isti‘zâmını onların kalblerinden sâkıt eder ve bu hâl o ma‘siyetin tehvînine sebep olur, zîrâ merd-i nādân eger kendisi o zellette vâkî‘ olup onu istinkâr eyleser o istinkârı kendi zu‘m-ı bâtılınca def‘ edip der ki “Bu gibi zellet ve hatâ bizden nice müstab‘ad olur o hâl ile ki kâffemiz bunun misline muztarız hattâ ‘ulemâ ve ‘ubbâddan vâkî‘ olmuştur.” Ve eger o nādân i‘tikâd etse

ki bu gibi zellele ʿālim ikdām etmez ve muʿteber ve muvaffak bir zāt onu teʿāfî eylemez, o vakte ona ikdām etmek üzerine güç ve meşakkatli olur, zīrā nice ādem vardır ki dūnyā üzerine tekālüb ve cemʿi hırsına kudurup hubb-ı riyyāset ve tezyīni için tehālūk eder ve onun kubhunu nefsine tehvīn edip zuʿm eyler ki “Sahābe-i kirām ʿaleyhimü’r-rıdvān hubb-ı riyyāsetten kendi nefslerini tenzīh etmemişler.” İşte bu itikād hatādır, çünkü emr-i riyyāseti ve meʿāsīden olan levāzımâtı ona tehvīn ve āsān eyler ve tabʿ-ı leʾīm ise ittibāʿ-ı hefevāta meyl eder hattā onunla taʿallül etmek için muktezā-yı şehvetine tenzīl eylemek üzerine içinde hefvet olmayan şeyde hefvet takdīr eder ve hasenāttan ifrāz edip yüz çevirir ve bu dahi mekāyid-i dakīka-i şeytāniyyedendir.

اولذلك وصف الله المراغمين للشيطان فيها بقوله ﴿الَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ أُولَئِكَ الَّذِينَ هَدَاهُمُ اللَّهُ وَأُولَئِكَ هُمْ أُولُو الْأَلْبَابِ﴾ وضرب صلى الله عليه وسلم لذلك مثلاً وقال ”مَثَلُ الَّذِي يَجْلِسُ يَسْتَمِعُ الْحِكْمَةَ ثُمَّ لَا يَعْمَلُ إِلَّا بِشَرِّ مَا يَسْمَعُ كَمَثَلِ رَجُلٍ أَتَى رَاعِيًا فَقَالَ لَهُ يَا رَاعِي اجْزُرْ لِي شَاةً مِنْ غَنَمِكَ فَقَالَ أَذْهَبَ فَخَذْتُ خَيْرَ شَاةٍ فِيهَا فَذَهَبَ فَأَخَذَ بِأُذُنِ كُلِّ الْغَنَمِ“ وكل من ينقل هفوات الأئمة فهذا مثاله أيضاً

﴿الَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ أُولَئِكَ الَّذِينَ هَدَاهُمُ اللَّهُ وَأُولَئِكَ هُمْ أُولُو الْأَلْبَابِ﴾³⁷ kavlı ile bu husūsta şeytānı ragm edenlere vasf ve senā buyurmuştur. Ve ʿaleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimiz buna bir mesel darb edip buyurmuş ki ”مَثَلُ الَّذِي يَجْلِسُ يَسْتَمِعُ الْحِكْمَةَ ثُمَّ لَا يَعْمَلُ إِلَّا بِشَرِّ مَا يَسْمَعُ كَمَثَلِ رَجُلٍ أَتَى رَاعِيًا فَقَالَ لَهُ يَا رَاعِي اجْزُرْ لِي شَاةً مِنْ غَنَمِكَ فَقَالَ أَذْهَبَ فَخَذْتُ خَيْرَ شَاةٍ فِيهَا فَذَهَبَ“³⁸ ki hulāsa-i müfād-ı şerʿî: “Oturup hikmeti istimāʿ edip sonra istimāʿının şerri māʿadāsıyla ʿāmil olmaz yaʿnī ancak istimāʿ ettiği şey’in şerri ile ʿamel eder, o ādemın misālî şol misāldır ki bir zāt

37 “Sözü dinleyip de onun en güzeline uyanlar var ya, işte onlar Allah’ın hi-dayete erdirdiği kimselerdir. İşte onlar akıl sahiplerinin ta kendileridir.” Zü-mer, 39/18.

38 et-Teysīr Bi-Şerhi’l-Cāmi’i’s-Sagīr, 2/371; et-Tenvīr Şerhu’l-Cāmi’i’s-Sagīr, 9/527; Feyzu’l-Kadīr, 5/510.

bir çobana gidip ey çoban bana şu senin süründen bir koyunu çekip getir dedikte çoban dahi var da sürünün en ziyâde hayrlısını ahz eyle diye ibâha ve kendisi gidip o koyunların köpeğini ahz ede.” Ve her kim hefevât-ı e‘immeyi nakl ederse onun misâli işbu misâldir. [20]

[ومما يدل على سقوط وقع الشيء عن القلب بسبب تكرره ومشاهدته أن أكثر الناس إذا رأوا مسلماً أفطر في نهار رمضان استبعدوا ذلك منه استبعاداً يكاد يفضي الى اعتقادهم كفره وقد يشاهدون من يخرج الصلوات عن أوقاتها ولا تنفر عنه طباعهم كنفرتهم عن تأخير الصوم مع أن صلاة واحدة يقتضى تركها الكفر عند قوم وحز الرقة عند قوم وترك صوم رمضان كله لا يقتضيه ولا سبب له إلا أن الصلاة تتكرر والتساهل فيها مما يكثر فيسقط وقعها بالمشاهدة عن القلب ولذلك لو لبس الفقيه ثوباً من حرير أو خاتماً من ذهب أو شرب من إناء فضة استبعدته النفوس واشتد إنكارها وقد يشاهد في مجلس طويل لا يتكلم إلا بما هو اغتيال للناس ولا يستبعد منه ذلك والغيبة أشد من الزنا فكيف لا تكون أشد من لبس الحرير ولكن كثرة سماع الغيبة ومشاهدة المغتابين أسقط وقعها عن القلوب وهون على النفس أمرها]

Ve tekrâr ve müşâhededesi sebebiyle kalbden vak‘-ı şey’in sukûtuna delâlet eden edillenden işbu delîldir ki ekser-i nâs ramazân içinde nehâren bir müslimi oruçsuz görseler onun iftârını pek çok ziyâde ba‘îd görüp ondan istib‘âd ederler, böyle bir mertebede istib‘âd ederler ki onun küfrü itikâdına müfdî olmağa yakın olur. Ma‘a-hâzâ namâzları evkâtından ihrâc edip geçiren âdemi görürler de te‘hîr-i savmdan tıbâ‘ları nefret ettiği gibi ondan tıbâ‘ları müteneffir olmaz, hâlbuki bir namâzın terki bir kavm katında küfre muktezî olur ve bir kavm yanında hazz-ı rakabe-ye ya‘nî katl ve idâma müstevcib olur ve savm-ı ramazânın kâffesi terk olunsa buna muktezî olmaz, ya‘nî küfr veyâhüd kat‘-ı rakabeye muktezî olmaz, meger ki farziyyetini inkâr veyâ ihtirâm-ı şehri hetk etmiş ola. Ve bu ‘adem-i teneffür-i tab‘a namâzın tekerrürü ve onda tesâhül-i halkın tekâsürü sebebinden başka bir sebep yoktur ki onunla tesâhül vukû‘una insânın müşâhededesiyle kalbinden onun vak‘ı sâkıt olmuş ve onun için bir fakîh eger bir sevb-i harîri veyâ bir hâtem-i zer giyip isti‘mâl etse veyâhüd sîm ve gümüş bir kaptan bir şey içse nüfûs-i nâs onu

ondan istib'âd ederler ve üzerine inkârları dahi müştedd olur, ma'â-hâzâ bir meclis-i tavîlde oturup nâsa gıybet ve mezemmetten gayrı bir sözü söylemezse o gıybet ve mezemmeti ondan istib'âd etmezler ve gıybet ise zinâdan daha ziyâde eşdedir, nice ki lûbs-i harîrden eşedd olmaz, ammâ gıybetin kesret-i semâ'ı ve muğtâbînin müşâhedeleri onun vak'ı kulûbdan sâkıt etmiş ve nefis üzerine onun emri tehvîn ve kolay eylemiş.

[فتفتن لهذه الدقائق وفرّ من الناس فرارك من الأسد لأنك لا تشاهد منهم إلا ما يزيد في حرصك على الدنيا وغفلتك عن الآخرة ويهون عليك المعصية ويضعف رغبتك في الطاعة فإن وجدت جليساً يذكرك الله رؤيته وسيرته فالزمه ولا تفارقه واغتنمه ولا تستحقره فإنها غنيمة العاقل وضالة المؤمن وتحقق أن الجليس الصالح خير من الوحدة وأن الوحدة خير من الجليس السوء ومهما فهمت هذه المعاني ولا حظت طبعك والتفت إلى حال من أردت مخالطته لم يخف عليك أن الأولى التباعد بالعزلة أو التقرب إليه بالخلطة وإياك أن تحكم مطلقاً على العزلة أو الخلطة بأن إحداهما أولى إذ كل مفصل فإطلاق القول فيه بلا أو نعم خلف من القول محض ولا حق في المفصل إلا التفصيل]

Kaldı ki sen bu dakikalara tefattun edip arslandan kaçır gibi nâstan firâr eyle, zîrâ onlardan dünyâyâ olan hırs ve tama' ve âhiretten gafletini ziyâde eden ve ma'ısiyeti üzerine tehvîn ve tâ'atte olan ragbetini taz'îf ve tevhîn eden şeyden başka bir şey müzdâd olmazsın, ancak ihtilât-ı nâs ile bu âfetlere uğrayıp helâka müşrif olursun. Ve eger bir celîsi bulup ki onun rü'yet ve sîreti sana Zât-ı Zü'l-Celâl'in zikrini tezkîr eder, artık sen ona mülâzemet edip aslâ onu müfârakat etmeyesin ve onu ganîmet bilip sohbetini istihkâr etmeyesin ki 'âkılın ganîmeti ve mü'min âdemin dâllesidir. Tahkîkan bil ve tahakkuk eyle ki celîs-i sâlihîn sohbeti vahdet ve 'uzletten hayrlıdır ve vahdet ve 'uzlet celîs-i sū'dan hayrlıdır. Ve kaçan ki bu ma'ânîyi fehm edip ve tab'ına iltifât ile onunla muhâlata edeceğin âdemin ahvâline mülâhaza ettinse o vakt sana hafî ve pinhân olmaz ki o âdemin sohbeti evlâdır, yoksa onun 'uzleti ve 'ale'l-ıtlâk 'uzlet veyâhüd ihtilâtın evlâlığına sen sakın hükm etmeyesin, zîrâ muf-sıllardır ve her bir mufsil lâ veyâhüd ne'am ile onda itlâk-ı kavîl etmek kavîl-i mahzdan haleftir çünkü mufsılda tafsîlden gayrı hakk yoktur.

el-Fâidetü's-Sâlisetü

[الفائدة الثالثة]

[الخلاص من الفتن والخصومات وصيانة الدين والنفس عن الخوض فيها والتعرض لأخطارها وقلما تخلو البلاد عن تعصبات وفتن وخصومات فالمعتزل عنهم في سلامة منها]

Ve dahi üçüncü fâidesi fiten ve husûmâtın sâlim ve hâlis olmaktadır ki onda havz etmekten ve hatarına ta‘arruz etmekten vikâye-i nefis ve sıyânet-i dîn hâsıl olur, zîrâ ta‘assubât ve fiten ve husûmâtın bilâd ve emsâr hâlî olmazlar ve onlardan mu‘tezil olan kimse o ta‘assub ve fitnelerden ve husûmet ve mirâdan sâlim olur ve bu fâide dahi bir ‘azîm fâidedir.

[قال عبد الله بن عمرو بن العاص لما ذكر رسول الله صلى الله عليه وسلم الفتن ووصفها وقال ”إِذَا رَأَيْتَ النَّاسَ مَرَجَتْ عُهُودُهُمْ، وَخَفَّتْ أَمَانَاتُهُمْ، [21] فَكَانُوا هَكَذَا“ وَشَبَّكَ بَيْنَ أَصَابِعِهِ، قُلْتَ “فَمَا تَأْمُرُنِي“ فَقَالَ: ”الزَّمْ بَيْنَكَ، وَامْلِكْ عَلَيْكَ لِسَانَكَ، وَخُذْ مَا تَعْرِفُ، وَدَعْ مَا تُنْكِرُ، وَعَلَيْكَ بِأَمْرِ الْخَاصَّةِ، وَدَعْ أَمْرَ الْعَامَّةِ“]

Ve ‘Abdullâh b. ‘Amr b. el-‘Âs demiş ki ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimiz fiteni zikr ve vasf ettiği vakte buyurmuş ki *”إِذَا رَأَيْتَ النَّاسَ مَرَجَتْ عُهُودُهُمْ، وَخَفَّتْ أَمَانَاتُهُمْ، [21] فَكَانُوا هَكَذَا“* وَشَبَّكَ بَيْنَ أَصَابِعِهِ، قُلْتَ “فَمَا تَأْمُرُنِي“ *”Eğer sen gördün ki nâsın ‘uhûdu fâsid ve muztarib oldu ve emânâtları dahi hafîf oldu ve böylece oldular”* deyip parmaklarını birbirlerine geçirdikte, ben dahi efendimize o vakte bana ne ile emr edersin diye sûret-i hareketimi istifsâr ettim ve efendimiz: *”الزَّمْ بَيْنَكَ، وَامْلِكْ عَلَيْكَ لِسَانَكَ، وَخُذْ مَا تَعْرِفُ، وَدَعْ مَا تُنْكِرُ، وَعَلَيْكَ بِأَمْرِ الْخَاصَّةِ، وَدَعْ أَمْرَ الْعَامَّةِ“*³⁹ *”O hâlî görünce sen dahi kendi hânene mülâzemet eyle ve nefsin üzerine lisânına mâlik ol ve bildiğini alıp bilemediğini terk eyle ve hem dahi havâssın emrlerini iltizâm edip ‘âmmenin emrini bırak”* diye irâde buyurdular.

39 et-Taberânî, el-Mu‘cemu’l-Kebîr, 14/8, no: 14588; Musannefu İbn Ebî Şeybe, 7/447, no: 37115.

[Oruy Abu Se'îd el-Hudrî أنه صلى الله عليه وسلم قال "يُوشِكُ أَنْ يَكُونَ خَيْرُ مَالِ الْمُسْلِمِ غَنَمًا يَتَّبِعُ بِهَا شَعَفَ الْجِبَالِ وَمَوَاقِعَ الْقَطْرِ، يَفِرُّ بِدِينِهِ مِنَ الْفِتَنِ مِنْ شَاهِقٍ إِلَى شَاهِقٍ" وروى عبد الله ابن مسعود أنه صلى الله عليه وسلم قال "سَيَأْتِي عَلَى النَّاسِ زَمَانٌ لَا يَسْلَمُ لِذِي دِينٍ دِينُهُ إِلَّا مَنْ فَرَّ بِدِينِهِ مِنْ قَرْيَةٍ إِلَى قَرْيَةٍ وَمِنْ شَاهِقٍ إِلَى شَاهِقٍ وَمِنْ جُحْرٍ إِلَى جُحْرٍ كَالثَّغْلَبِ الَّذِي يَزُوعُ" قِيلَ لَهُ "وَمَتَى ذَلِكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ" قَالَ "إِذَا لَمْ تَنْلِ الْمَعِيشَةَ إِلَّا بِمَعَاصِي اللَّهِ تَعَالَى فَإِذَا كَانَ ذَلِكَ الزَّمَانُ حَلَّتِ الْعَزُوبَةُ" قَالُوا "وَكَيْفَ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَقَدْ أَمَرْتَنَا بِالْتَّزْوِيجِ" قَالَ إِذَا كَانَ ذَلِكَ الزَّمَانُ كَانَ هَلَاكُ الرَّجُلِ عَلَى يَدِ أَبَوَيْهِ فَإِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُ أَبَوَانِ فَعَلَى يَدَيِ زَوْجَتِهِ وَوَلَدِهِ فَإِنْ لَمْ يَكُنْ فَعَلَى يَدَيِ قَرَاتِهِ" قَالُوا وَكَيْفَ ذَلِكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ" قَالَ "يَعْبُرُونَهُ بِضَيْقِ الْيَدِ فَيَتَكَلَّفُ مَا لَا يَطِيقُ حَتَّى يُورِدَهُ ذَلِكَ مَوَارِدَ الْهَلَكَةِ" وهذا الحديث وإن كان في العزوبة فالعزلة مفهومة منه إذ لا يستغني المتأهل عن المعيشة والمخالطة ثم لا ينال المعيشة إلا بمعصية الله تعالى ولست أقول هذا أو أن ذلك الزمان فلقد كان هذا بإعصار قبل هذا العصر ولأجله قال سفيان والله لقد حلت العزلة]

Ve Ebū Sa'îd el-Hudrî rivāyet edip demiş ki 'aleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "يُوشِكُ أَنْ يَكُونَ خَيْرُ مَالِ الْمُسْلِمِ غَنَمًا يَتَّبِعُ بِهَا شَاهِقٌ إِلَى شَاهِقٍ"⁴⁰ ki hulāsa-i me'āl-i şer'î: "Karîb olur ki müslimin hayrlı mâlî koyun olup da onunla ru'ûs-i cibālî ittibâc eder ya'nî o koyunlarla dağ başlarına dolaşıp gezer ve mevâki-i katrı dolaşıp arar ki kendi dîni ile şâhikten şâhike firâr edip cibāl-i 'âliyye sığınp ilticâ eder." Ve dahi 'Abdullâh b. Mes'ûd rivāyet edip demiş ki 'aleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "سَيَأْتِي عَلَى النَّاسِ زَمَانٌ لَا يَسْلَمُ لِذِي دِينٍ دِينُهُ إِلَّا مَنْ فَرَّ بِدِينِهِ مِنْ قَرْيَةٍ إِلَى قَرْيَةٍ وَمِنْ شَاهِقٍ إِلَى شَاهِقٍ وَمِنْ جُحْرٍ إِلَى جُحْرٍ كَالثَّغْلَبِ الَّذِي يَزُوعُ" قِيلَ لَهُ "وَمَتَى ذَلِكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ" ki hulāsa-i me'āl-i münîfi: "Bir zamân gelecek ki dînli âdemin dîni ona sâlim olmaz, meger ki kendi dîni ile köyde köye ve yüksek dağdan yüksek dağa ve taştan taşta tilkinin sür'atli gidişi gibi kaçıp firâr ede" ki o hâlde onun dîni ona sâlim olur. Ve "Bu ne vakte olacak?" diye sahâbe-i kirâm su'âl ettiklerinde, efendimiz: "إِذَا لَمْ تَنْلِ الْمَعِيشَةَ إِلَّا بِمَعَاصِي"

40 Buhārî, Īmān, 12, no:19; İbn Mâce, Fiten, 13, no: 3980; Musnedu Ahmed, 17/356, no: 11254; Sahîhu İbn Hibbân, 13/290, no: 5958; el-Begavî, Şerhu's-Sunne, 15/21, no: 4228.

الله تَعَالَى فَإِذَا كَانَ ذَلِكَ الزَّمَانُ خَلَّتِ الْغُرُوبَةُ“ قَالُوا ”وَكَيْفَ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَقَدْ أَمَرْتَنَا“
 “buyurdu ki “Me‘āsî-i ilāhînin gayrısıyla ma‘îşet kazanılmadığı zamānadadır ya‘nî neyl-i ma‘îşet ma‘siyetle olduğu vakttedir ve çün o zamān hulûl eder ise artık ‘uzûbet dahi helâl olur.” Ve sahābe be-tekrār:
 “Yâ Resûlallāh, bu nice olur o hāl ile ki sen bize tezvîc ile emr etmişsin?” diye istiknāh-ı mādde ettiklerinde efendimiz buyurdu ki “إِذَا كَانَ ذَلِكَ الزَّمَانُ كَانَ هَلَاكُ الرَّجُلِ عَلَى يَدِ ابْنِهِ فَإِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُ أَبَوَانِ فَعَلَى يَدَيْ زَوْجَتِهِ“
 ki hulāsa-i mazmûn-ı şerîfî: “Artık o zamān olunca âdemin helâki kendi ebeveyni yedleri üzerlerinde vâki‘ olur ve eger ebeveyni olmazsa helâki kendi zevce ve veledinin elleri üzerinde düşer ve eger zevce ve evlâdı dahi olmazsa onun karâbetinin yedleri üzerlerinde vâki‘ olur.” Ve bir dahi:
 “Yâ Resûlallāh, bu nice olur?” dediklerinde efendimiz: “يَعِيرُونَهُ بِضَيْقِ”
 41 Ya‘nî “Ona el darlığı ile ta‘yîb ederler ve o dahi ondan ‘arlanıp artık ona gücü yetmeyen ve hamline kudret ve tâkati olmayan umûra mütekellif olur tâ ki onu mevârid-i helâke îrâd eder.” Ve bu hadîs-i şerîf egerçi ‘uzûbette vârid olmuştur velâkin ‘uzlet dahi ondan mefhûme olur, çünkü müte‘ehhil ve evli âdem ma‘îşetten müstagnî olamaz ve muhâlatadan vâreste kalamaz sonra Zât-ı Zü’l-Celâl’e ma‘siyet etmekliğin mâ-‘adâsıyla ma‘îşete nâil olamaz, ya‘nî ancak ma‘siyet etmekle ma‘îşetine nâil olur ve ben bu zamān o zamānın evânıdır demem, zîrâ bu hāl işbu ‘asrdan mütekaddim olan a‘sârda var idi ve onun için Süfyân-ı Sevri demişti ki “Vallâhi ‘uzûbet vakti hulûl etmiştir” ya‘nî helâl olmuştur.

[وقال ابن مسعود رضي الله عنه ذكر رسول الله صلى الله عليه وسلم ”أَيَّامَ الْفِتْنَةِ وَأَيَّامَ الْهَرَجِ“ قُلْتُ ”وَمَا الْهَرَجُ“ قَالَ جِئَ لَا يَأْمَنُ الرَّجُلُ جَلِيسَهُ“ قُلْتُ ”فِيمَ تَأْمُرُنِي“ قَالَ ”كُنْ نَفْسَكَ وَبِذَكَ وَأَدْخُلْ دَارَكَ“ قَالَ قُلْتُ ”يَا رَسُولَ اللَّهِ أَرَأَيْتَ إِنْ دَخَلَ عَلَى دَارِي“ قَالَ ”فَادْخُلْ بَيْتَكَ“ قُلْتُ فَإِنْ دَخَلَ عَلَى بَيْتِي قَالَ ”فَادْخُلْ مَسْجِدَكَ وَاصْنَعْ هَكَذَا“ وَقَبِضْ عَلَى الْكُوعِ ”وَقُلْ ”رَبِّيَ اللَّهُ“ حَتَّى تَمُوتَ“]

Ve dahi İbn Mes‘ûd ‘aleyhi’r-rıdvân demiş ki Resûl-i kibriyâ ‘aleyhi

efdalı't-tahiyye efendimiz eyyâm-ı fitne ve eyyâm-ı herci zikir ettiği vakte “Herc nedir?” diye sordum ve efendimiz: [22] جَيْنَ لَا يَأْمَنُ الرَّجُلُ “Ādem kendi celisinden emîn olamadığı zamandır.” Ve ben dahi: “Eger o zamânı idrāk ettimse ne ile bana emr edersin?” diye su’âl ettiğimde efendimiz “كُفَّ نَفْسَكَ وَيَدَكَ وَادْخُلْ دَارَكَ” قَالَ قُلْتُ “يَا رَسُولَ اللَّهِ أَرَأَيْتَ إِنْ دَخَلَ عَلَى ذَارِي” قَالَ “فَادْخُلْ بَيْتَكَ” قُلْتُ فَإِنْ دَخَلَ عَلَى بَيْتِي قَالَ “فَادْخُلْ مَسْجِدَكَ وَاصْنَعْ هَكَذَا” buyurdu ya’nî “Kendi nefsinı ve elini toplayıp kendi hânene dâhil ol” demektir. Ve “Eger benim üzerime hâneme o dahi dâhil olursa ne etmek gerektir?” diye sorduğumda efendimiz: “Kendi odana gir” buyurdu. Ve “Odama dahi girerse nice edeyim?” diye bir dahi istiksâ-yı su’âl ettiğimde efendimiz: “Mescidine gir de böyle eyle” diye bileğini tuttu ve “Ölünceye dek 42 حَتَّى تَمُوتَ” buyurdu, ya’nî “Vefâta kadar mescidinde namâz kılıp benim rabbim Allâh’tır de” emr etti.

[وقال سعد لما دعي الى الخروج أيام معاوية لا إلا أن تعطوني سيفاً له عينان بصيرتان ولسان ينطق بالكافر فأقتله وبالمؤمن فأكف عنه وقال مثلنا ومثلكم كمثل قوم كانوا على محجة بيضاء فينما هم كذلك يسرون إذ هاجت ريح عجاجة فصلوا الطريق فالتبس عليهم فقال بعضهم الطريق ذات اليمين فأخذوا فيها فتاهوا وضلوا وقال بعضهم ذات الشمال فأخذوا فيها فتاهوا وضلوا وأناخ آخرون وتوقفوا حتى ذهب الريح وتبينت الطريق فسافروا فاعتزل سعد وجماعة معه فارقوا الفتن ولم يخالطوا إلا بعد زوال الفتن]

Ve Mu’âviye’nin eyyâmında Sa’ad hurûca da’vet olunduğu vakte ibâ edip dedi ki “Ben çıkmam meger ki elime iki gözlü ve dilli bir kılıcı verirsiniz ki gözleriyle kılıç bakıp da mü’min ile kâfirî tefrîk ede ve lisânı ile bana bu kâfirdir diye nutk edip tâ ki onu öldüreyim ve bu müslümândır diye tâ ki ondan keff edip ilişmeyeyim.” Ve dahi dedi ki “Bizim misâlimizle sizin meseliniz o kavmin meseline benzer ki onlar

42 Musnedu Ahmed, 7/316, no: 4286; el-Mustedrek, 3/361, no: 5397; et-Ta-berânî, el-Mu’cemu’l-Kebîr, 10/8, no: 9774; Câmî’u Ma’mer b. Râşid, 11/350, no: 20727.

bir mehacce-i beyzâda yürüyüp giderken ansızın üzerlerine tozlu bir rüzgâr kopup hâic oldu ve gubârdan yolu şaşırp yol onlara mültebis oldu ki hangi tarafa teveccüh edeceklerini bilmez oldular ve ba‘zıları yolumuz sağdan taraftır diye savuşup gittiler ve yolda zâyi‘ ve tâyih oldular ve ba‘zıları soldan yanadır diye teveccüh edip gittiler ve kezâlik tâyih ve zâyi‘ ve yitkin oldular ve birtakımları dahi develerini çöktürüp oturdular ve fırtınanın duruşunu gözettiler tâ ki rüzgârın şiddeti geçip dünyâ açıldı ve yol onlara görünüp zuhûr etti ve doğru yoldan sefer edip gittiler.” Ve bir cemâ‘at ile ma‘an Sa‘d fitneden müfârat edip fitneler zâil olmadıkça onlara muhâlatat etmediler, onlara ancak fiten durduktan sonra muhâlata ettiler.

[وَعَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّهُ لَمَّا بَلَغَهُ أَنَّ الْحُسَيْنَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ تَوَجَّهَ إِلَى الْعِرَاقِ تَبِعَهُ فَلَحِقَهُ عَلَى مَسِيرَةِ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ فَقَالَ لَهُ أَيْنَ تَرِيدُ فَقَالَ الْعِرَاقُ فَإِذَا مَعَهُ طَوَامِيرُ وَكَتَبَ فَقَالَ هَذِهِ كُتُبُهُمْ وَيَبِيعْتُهُمْ فَقَالَ لَا تَنْظُرَ إِلَى كُتُبِهِمْ وَلَا تَأْتَهُمْ فَأَبَى فَقَالَ إِنِّي أَحَدُكَ حَدِيثًا جَبْرِيلُ أَتَى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَخِيَرَهُ بَيْنَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ فَاخْتَارَ الْآخِرَةَ عَلَى الدُّنْيَا وَإِنَّكَ بَضْعَةٌ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَاللَّهُ لَا يَلِيهَا أَحَدٌ مِنْكُمْ أَبَدًا وَمَا صَرَفَهَا عَنْكُمْ إِلَّا لِلَّذِي هُوَ خَيْرٌ لَكُمْ فَأَبَى أَنْ يَرْجِعَ فَاعْتَقَهُ ابْنُ عُمَرَ وَبَكَى وَقَالَ اسْتَوْدَعَكَ اللَّهُ مِنْ قَتِيلٍ أَوْ أُسِيرٍ]

Ve ‘Abdullâh İbn ‘Ömer ‘aleyhime’ r-ıdvân üzerine mervîdir ki Hazret-i Hüseyin efendimiz ‘aleyhi’ r-ıdvân ‘Irâk tarafına müteveccih olduğunun haberi ‘Abdullâh’a bâlig oldukta ‘Abdullâh ona tebe‘iyyet edip arkası sonra çıktı ve üç günlük mesâfesi üzerine onunla kavuşup ulaşınca “Nereye gidiyorsun?” diye su‘âl etti. Ve Hazret-i Hüseyin efendimiz “‘Irâk’a gidiyorum” deyip ehl-i ‘Irâk tarafından ona ettikleri bey‘atin kütüb ve tavâmîrini irâ‘e etti. ‘Abdullâh: “Sen bunların kütüblerine nazar eyleme ve onlara gitme” diye ihtâr buyurdular. Hazret-i Hüseyin efendimiz sözünü kabûl etmeyip dönmekten ibâ ettikte ‘Abdullâh ona dedi ki “Sana bir hadîs ile tahdîs edeyim ki bir gün Cebrâîl ‘aleyhi’ s-selâm Nebî-i zî-şân efendimize gelip dünyâ ile âhiret beyninde onu muhayyer etti. Ve efendimiz dünyâ üzerine âhireti tercîh ve ihtiyâr buyurdu. Ve'l-hâl sen dahi ‘aleyhi’ s-salâtu ve s-selâm efendimizin vücûd-ı hümâyûnundan bir biz‘asın. Vallâhi sizden bir kimse dünyâyâ ebeden

vālî olmaz ve sizin hayrınız için ancak onu sizden sarf etmiş, yoksa başkası için değil.” Ve çün tekrâr ‘azîmetine ısrâr ile ‘avdet etmekten ibâ buyuracak ‘Abdullâh boğazına sarılıp öpüştü ve ağlayarak tevdî edip “Katîl ve esîr olmaktan ben seni Allâhu ta‘âlâya emânet ettim” dedi.

[وكان في الصحابة عشرة آلاف فما خف أيام الفتنة أكثر من أربعين رجلاً وجلس طاوس في بيته فقليل له في ذلك فقال فساد الزمان وحيف الأئمة ولما بنى عروة قصره بالعقيق ولزمه قيل له لزمتم القصر وتركت مسجد رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال رأيت مساجدكم لاهية وأسواقكم لاغية والفاحشة في فجاجكم عالية وفيما هناك عما أنتم فيه عافية فإذن الحذر من الخصومات ومشارت الفتن إحدى فوائد العزلة]

Ve o vakte sahâbe-i ‘izâm ‘aleyhimü’r-rıdvân on bin âdem var idi velâkin eyyâm-ı fitnede kırk kişiden ziyâde hafif olmadı. Ve Tāvûs-ı Yemânî hânesinde oturup ‘uzlet edince ona su‘âl vâki oldu ki “Mücib-i inkıtâ ve ‘uzletin nedir?” O dahi: “Fesâd-ı zamân ve cevri-i e‘immedir” diye cevâb vermiş. Ve ‘Akîk’te ‘Urve köşkünü binâ edince köşküne mülâzemet edip muhâlatadan çekildi. Ve ona “Sen kasra mülâzemet edip mescid-i peygamberi nice terk edersin?” denildikte ‘Urve: “Ben sizin mesâcidinizi lâhiye ve esvâkınızı lâgiye ve ficâcınızda dahi fâhişeyi ‘âliye ve hânem mülâzemetinde bu denilen âfâtta ‘âfiyeyi görüyorum” diye cevâb vermiş. Kaldı ki husûmâtta hazer ve mesâr-ı fitenden tecennüb ‘uzletin birinci fevâidi oldu. [23]

el-Fâidetü’r-Râbi‘atu

[الفائدة الرابعة]

[الخلاص من شر الناس فإنهم يؤذونك مرة بالغبية ومرة بسوء الظن والتهمة ومرة بالاقترحات والأطماع الكاذبة التي يعسر الوفاء بها وتارة بالنميمة أو الكذب فربما يرون منك من الأعمال أو الأقوال ما لا تبلغ عقولهم كنهه فيتخذون ذلك ذخيرة عندهم يدخرونها لوقت تظهر فرصة للشر فإذا اعتزلتهم استغنيت من التحفظ عن جميع ذلك ولذلك قال بعض الحكماء لغيره أعلمك بيتين خير من عشرة آلاف درهم قال ما هما قال

اخفض الصوت إن نطقت بلیل والتفت بالنهار قبل المقال
ليس للقول رجعة حين يبدو بقبيح يكون أو بجمال]

Ve dördüncü fâide odur ki şerr-i nâstan kurtulmaktır, zîrâ nâs gâh gıybet ve gâh sū-i zann ve tōhmet ve baʿzen vefâ onunla müteʿassir olan atmâ-ı kâzibe ve baʿzen dahi nemîme ve kizb ile seni rencîde ederler ve ola ki künhüne ʿukûlları idrâk etmeyen aʿmâl ve akvâli senden görürler de onu yanlarında zahîre iddihâr ederler tâ ki onlara şerrin fırsatı zuhûr ede. Ve eger sen onları itizâl edip ayrıldın, bunların cemîʿi-si tehaffuzundan müstagnî olursun, onun için baʿzu'l-hukemâ dîgerine demiş ki “On bin dirhemden hayırlı sana iki beyti taʿlîm edeyim mi?” O dahi: “Nedir?” dedikte, hakîm nazmen dedi ki:

اخفض الصوت إن نطقت بلیل والتفت بالنهار قبل المقال
ليس للقول رجعة حين يبدو بقبيح يكون أو بجمال]

Yaʿnî “Geceleyn söz söyleyecek olursan savtını yaʿnî sesini indirip yavaş yavaş söyle ve nehâren söyleyecek olursan söylemeden evvel iltifât eyle, çünkü kabîh ve cemîle söz söylenip zuhûr ederse onun geriye redd ve ricʿati olmaz.”

[ولا شك أن من اختلط بالناس وشاركهم في أعمالهم لا ينفك من حاسد وعدو
يسيء الظن به ويتوهم أنه يستعد لمعاداته ونصب المكيدة عليه وتدسيس غائلة
وراءه فالناس مهما اشتد حرصهم على الدنيا فلا يظنون بغيرهم إلا الحرص عليها
قال المتنبي

إذا ساء فعل المرء ساءت ظنونه وصدق ما يعتاده من توهم
وعادى محبيه بقول عداته فأصبح في ليل من الشك مظلم]

Ve bî-şekk ü şübhe kim ki nâs ile ihtilât ve aʿmâllerinde müşâreket eder, onunla sū-i zann eder bir hâsîd ve düşmandan hâlî ve münfekk olmaz ve muʿâdâtına müstaʿid olur, tevehhümüyle ona dām-ı keyd dahi kurar ve dāmın arkasında bir gâileyi ona tedsîs edip gizletir. Ve'l-hâsıl halk hırsları dünyâya müştedd oldukça dîgerlerinden dahi dünyâya hırs etmekten gayrı bir şey zann etmezler, nitekim Mütenebbî nazmen söylemiş ki:

إذا ساء فعل المرء ساءت ظنونه وصدق ما يعتاده من توهم
وعادى محبيه بقول عداته فأصبح في ليل من الشك مظلم

Ki hulâsa-i me'âli: "Âdemin fi'li yaramaz olursa onun zunûn ve gümânı dahi yaramaz olur, tevehhümünden mu'tâdını tasdîk eder ve düşmanlarının sözleriyle dostlarına mu'âdât eder, artık şekk-i muzlimden bir leyl içinde sabâh eyler."

[وقد قيل معاشرة الأشرار تورث سوء الظن بالأبرار وأنواع الشر الذي يلقاه الإنسان من معارفه وممن يختلط به كثيرة ولسنا نطول بتفصيلها ففيما ذكرناه إشارة إلى مجامعها وفي العزلة خلاص من جميعها وإلى هذا أشار الأكثر ممن اختار العزلة فقال أبو الدرداء أخبر تقله يروى مرفوعاً وقال الشاعر

من حمد الناس ولم يبلهم ثم بلاهم ذم من يحمد
وصار بالوحدة مستأنساً يوحشه الأقرب والأبعد]

Ve dahi denilmiş ki eşrârın mu'âşeret-i ebrâra sū-i zannı îrâs eder. Ve insân kısmı ma'ârifinden ve onunla muhtelit bulunduğu kesândan mülâkî olduğu şîrk envâ'ı çoktur, onun tafsîliyle biz burada sözü uzatmıyoruz, ancak bizim bu zikr ettiğimiz şeyde onun mecâmi'ine işâret vardır. Ve 'uzlette cemî'isinden halâs ve selâmet vardır ve 'uzleti ihtiyâr eden zevât-ı muhteremenin ekseri buna işâret eylemişlerdir. Ebu'd-Derdâ demiş ki "Sen bunu haber mi söylersin hâlbuki merfû'an rivâyet olunur." Ve dahi şâ'ir demiş ki:

من حمد الناس ولم يبلهم ثم بلاهم ذم من يحمد
وصار بالوحدة مستأنساً يوحشه الأقرب والأبعد]

Ki hulâsa-i me'âli: "Kim ki nâsı hamd edip onları belâya uğratmaz sonra onları belâya uğratırsa hamd ettiğini zemm eder ve vahdetle müste'nis olur ki karîb ve ba'îd onu îhâş eyler."

[وقال عمر رضي الله عنه في العزلة راحة من القرين السوء وقيل لعبد الله بن الزبير ألا تأتي المدينة فقال ما بقي فيها إلا حاسد نعمة أو فرح بنقمة وقال ابن السماك كتب صاحب لنا أما بعد فإن الناس كانوا دواء يتداوى به فصاروا داء لا دواء له ففرّ منهم فرارك من الأسد]

Ve Hazret-i ‘Ömer b. el-Hattâb ‘aleyhi’r-rıdvân buyurdu ki “Karîn-i sū’dan ‘uzlette bir rāhat ve āsāyiş vardır.” [24] Ve ‘Abdullāh b. ez-Zübeyr’e denilmiş ki “Niçin Medīne’ye gelmiyorsun?” O dahi: “İçinde hāsidi-i ni‘met ve fārih-i nikmetten gayrı kimse kalmadığındandır” ya’nī onda olan sekene iki kısımdan ‘ibāret kalmış, bir kısmı bir kimsede bir ni‘meti görürlerse onu hased ederler, o ni‘metin zevālını isterler ve dīger kısmı ādemde bir keder ve musībet görürlerse onunla şād olurlar ve bu gibi zevātın ihtilātı hazarlı olup o cihetle gelmiyorum demek olur. Ve dahi İbnu’s-Semmāk demiş ki “Bizim bir sāhibimiz bize nāme yazıp dedi ki “Evvelde nās dermān gibi idi onlarla mūdāvāt olunurdu, imdi devāsı olmayan bir dā’ ve ‘illlet olmuşlar, kaldı ki arslandan kaçır gibi onlardan kaçıp firār eyle.”

[وكان بعض الأعراب يلزم شجرا ويقول هو نديم فيه ثلاث خصال إن سمع مني لم ينم علي وإن تفلت في وجهه احتمل مني وإن عربت عليه لم يغضب فسمع الرشيد ذلك فقال زهدني في الندماء وكان بعضهم قد لزم الدفاتر والمقابر ف قيل له ذلك فقال لم أر أسلم من وحدة ولا أوعظ من قبر ولا جليسا أمتع من دفتر]

Ve ba‘zu’l-‘Arab bir şecereye mülāzemet edip derdi ki “Bu bir nedīmdir, onda üç haslet-i güzīde vardır: Birincisi benden bir sözü iştirse üzerime nemīme edip o sözümü kimseye nakl etmez ve yüzüne tükürsem benden o hāle mütehammil olup benden intikām almağa kalkışmaz ve onunla bir şamata ve ‘arbede etsem bana gücenip gazab eylemez.” Çün bu sözünü Hārūnu’r-Reşīd işitti, “Beni nüdemādan zāhid etti” dedi. Ve ba‘zıları dahi defātir ve mekābire mülāzemet etmişti, hattā ondan hikmet ve esbābı soruldukta “Vahdetten eslem ve mezārdan ev‘az ve defterden emta’ bir celīs ve vā‘iz ve cāy-ı selāmet göremedim” demiştir.

[وقال الحسن رضي الله عنه أردت الحج فسمع ثابت البناني بذلك وكان أيضا من أولياء الله فقال بلغني أنك تريد الحج فأحببت أن أصحبك فقال له الحسن ويحك دعنا نتعاشر بستر الله علينا إني أخاف أن نصطحب فيرى بعضنا من بعض ما تنماقت عليه وهذه إشارة إلى فائدة أخرى في العزلة وهو بقاء الستر على الدين والمروءة والأخلاق والفقر وسائر العورات وقد مدح الله سبحانه المستترين فقال ﴿لِلْفُقَرَاءِ الَّذِينَ أَحْصَرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا يَسْتَطِيعُونَ ضَرْبًا فِي الْأَرْضِ يَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ أَغْنِيَاءَ

مِنَ التَّعَفُّفِ تَعْرِفُهُمْ بِسِيمَاهُمْ لَا يَسْأَلُونَ النَّاسَ إِحْفَافًا ﴿٤٣﴾ وقال الشاعر

ولا عار إن زالت عن الحر نعمة ولكن عارا أن يزول التجميل

ولا يخلو الإنسان في دينه ودنياه وأخلاقه وأفعاله عن عورات الأولى في الدين والدنيا سترها ولا تبقى السلامة مع انكشافها]

Ve Hasen ‘aleyhi’r-rahme demiş ki “Ben hacc etmek istesdim, Sâbit el-Bunânî bu hâle vâkıf oldu. Kendisi evliyâullâhtan bir zât idi gelip bana dedi ki “Ben işittim ya’nî bana bâlig oldu ki sen hacca gitmek istersen, ben dahi sevdim ki seninle musâhib olayım.” Ve Hasen ise buna muvâfakat göstermeyip ona dedi ki “Sana yazık olsun, bırak ki biz Allâh’ın setriyle mu‘âşeret edelim! Ben havf ederim ki eger birbirimize musâhib olsak yekdigerimizden onun üzerine bugz olunacak bir şey görürüz.” Ve bu kelâmı ‘uzlette dîger bir fâide olduğuna işârettir ki dîn ve mürû‘et ve ahlâk ve fakr ve ‘uyûb ve nevâkıs-ı sâire ile ‘avrât-ı mestûreye setrin bekâ ve devâmıdır. Hakk subhânehu ve ta‘âlâ hazretleri mütesettirleri medh edip buyurmuş ki *لِلْفُقَرَاءِ الَّذِينَ أَخْصِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا يَسْأَلُونَ النَّاسَ إِحْفَافًا* 43 Ya’nî “Onları görüp hâllerine âgâh olmayan kimse onları ta‘affûf etmekten agniyâ sanır.” Ve şâir dahi demiş ki:

ولا عار إن زالت عن الحر نعمة ولكن عارا أن يزول التجميل

Ki hulâsa-i mefhûmu: “Hürr olan âdemden bir ni‘met zâil olursa ona ‘ayb ve ‘âr olmaz lâkin tecemmülün zevâlî ‘ayb ve ‘ârdır.” Ve insân ise dîn ve dünyâsında onun setri hakkında evlâ olarak birtakım ‘uyûb-ı ahlâk ve nevâkıs-ı ef‘âl ve ‘avrâtın inkişâfı ile selâmet dahi durmaz.

[وقال أبو الدرداء كان الناس ورقا لا شوك فيه فالناس اليوم شوكاً لا ورق فيه وإذا كان هذا حكم زمانه وهو في أواخر القرن الأول فلا ينبغي أن يشك في أن الأخير شر وقال سفيان بن عيينة قال لي سفيان الثوري في اليقظة في حياته وفي المنام بعد وفاته أقلل من معرفة الناس فإن التخلص منهم شديد ولا أحسب أنني رأيت ما أكره

إلا ممن عرفت وقال بعضهم جئت الى مالك بن دينار وهو قاعد وحده وإذا كلب قد وضع حنكه على ركبته فذهب أطرده فقال دعه يا هذا هذا لا يضر ولا يؤذي وهو خير من جليس السوء]

Ve dahi Ebu'd-Derdâ demiş ki “Evvelā nās yaprak idiler ki onlarda diken yok idi ve el-yevm nās dikendirler ki onlarda yaprak yoktur” ya‘nī evvel zamānda ehl-i İslām yekdīgerlerine ezā ve cefāları yok idi ağaçların yaprakları gibiydi ve el-yevm mukārene ve mukārebeleri ezā-lı ve cefālıdır ki diken mukārebesi gibidir demek olur. Kendisi karn-ı evvelin āhirinde idi, onun zamānının hükmü böyle olursa gerektir ki zamān-ı ahīr şerr olduğuna şekk ve şübhe olunmaya. Ve Süfyān b. ‘Uyeyne demiş ki “Hāl-i hayātında yakazada ve vefātından sonra rū’yā-da Süfyān-ı Sevrī bana demiş ki “Nāsın mu‘ārefelerini taklīl edip az belle, çünkü onlardan kurtulup tahallus etmek katı ve şedīddir. Kendi bildiğimden gayrı āher bir kimseden bir mekrūh bana isābet ettiğini zann ve hesāb edemem.” ya‘nī her ne ki mekrūh bana gelip isābet ettiyse benim bildiğim kimseden olmuştur. Ve ba‘zu’s-sulehā demiş ki “Ben Mālik b. Dīnār’a geldim gördüm ki yalnız oturuyor ve bir kelb dahi gelip çenesini onun dizi üstüne koymuş, ben dahi köpeği kovmağa gittim. Mālik bana dedi ki “Yā hāzā, onu bırak ilişme, bunun bir zarar ve ezāsı olmaz [25] ve celīs-i sū ve yaramaz hem-nişīnden hayrlı ve yeğdir.”

[وقيل لبعضهم ما حملك على أن تعتزل الناس قال خشيت أن أسلب ديني ولا أشعر وهذه إشارة إلى مسارقة الطبع من أخلاق القرين السوء وقال أبو الدرداء اتقوا الله واحذروا الناس فإنهم ما ركبوا ظهر بعير إلا أدبروه ولا ظهر جواد إلا عقروه ولا قلب مؤمن إلا خربوه وقال بعضهم أقلل المعارف فإنه أسلم لدينك وقلبك وأخف لسقوط الحقوق عنك لأنه كلما كثرت المعارف كبرت الحقوق وعسر القيام بالجميع وقال بعضهم أنكروا من تعرف ولا تتعرف الى من لا تعرف]

Ve dahi ba‘zılarına denilmiş ki “Nāstan ayrılıp ‘uzlet etmeğe seni haml eden nedir?” O dahi: “Korktum ki kendi kendimden bilmeyerek benim dīnim meslūm olur.” Ve onun işbu kelāmı karīn-i sū’un ahlākından tab‘ın sirkatine işārettir. Ve Ebu'd-Derdâ demiş ki “Siz Allāhu ta‘ālādan ittikā edip nāstan hazer ediniz, zīrā nās bir deveye rākib ol-

madılar illâ ki onun cıdavını açmadılar ve bir esbe süvâr olmadılar illâ ki onu yara etmediler ve bir kimse ile musâhabet etmediler illâ ki onun gönlünü harâb etmediler” ya'nî eger bir deveye binerlerse onun arkasını elbette yara ederler ve eger bir ata süvâr olurlarsa elbette onun ‘akr yerini açarlar ve bir kimse ile konuşurlarsa onun gönlü harâb eylerler. Ve dahi ba'zıları demiş ki “Mu'ârefe-i nâsı taklîl eyle, zîrâ kendi dînine ve kalbine daha ziyâde eslemdir ve hem dahi senin üzerinden iskât-ı hukûka daha ziyâde ehafftır, çünkü mu'ârefe çoklaştıkça hukûk dahi çoklaşır ve cemî'isine kıyâm etmek güç ve 'asîr olur.” Ve ba'zıları dahi demiş ki “Sen kendi bildiğini inkâr eyle ve bilmediğine kendini bildirme.”

el-Fâidetü'l-Hâmisetü

[الفائدة الخامسة]

[أن ينقطع طمع الناس عنك وينقطع طمعك عن الناس فأما انقطاع طمع الناس عنك ففيه فوائد فإن رضا الناس غاية لا تدرك فاشتغال المرء بإصلاح نفسه أولى]

Ve dahi beşinci fâide odur ki senden nâsın tama'ı kesilmek ve senin tama'ın dahi nâstan munkatı' olmaktır ki senden tama'-ı nâsın inkitâ'ında fevâid vardır, çünkü rızâ-yı nâs böyle bir gâyedir ki idrâk olunmaz ve insân ise kendi nefsinin ıslâhına iştigâli daha ziyâde evlâdır.

[ومن أهون الحقوق وأيسرها حضور الجنازة وعبادة المريض وحضور الولائم والإملاكات وفيها تضييع الأوقات وتعرض للآفات ثم قد تعوق عن بعضها العوائق وتستقبل فيها المعاذير ولا يمكن إظهار كل الأعذار فيقولون له قمت بحق فلان وقصرت في حقنا ويصير ذلك سبب عداوة فقد قيل من لم يعد مريضاً في وقت العيادة انتهى موته خيفة من تخجيله إذا صح على تقصيره ومن عمم الناس كلهم بالحرمان رضوا عنه كلهم ولو خصص استوحشوا وتعميمهم بجميع الحقوق لا يقدر عليه المتجرد له طول الليل والنهار فكيف من له مهم يشغله في دين أو دنيا قال عمرو بن العاص كثرة الأصدقاء كثرة الغرماء وقال ابن الرومي

فلا تستكثرن من الصحاب

عدوك من صديقك مستفاد

يكون من الطعام أو الشراب]

فإن الداء أكثر ما تراه

Ve hukûkun ehven ve eyserinden huzûr-ı cenâzeye ve ‘iyâdet-i marîz ve huzûr-ı velâim ve imlākâtır ki en ziyâde kolay ve sehl ve âsân olan hukûktandır, hâlbuki onda tazyî-i evkât ve ta‘arruz-ı âfât vardır ve dahi ba‘zısını ba‘zısından ta‘vîk eder ‘avâik vardır, onda ma‘âzîr dahi istikbâl olunur. Ve her bir ‘özüñ izhârı mümkün olamaz, zîrâ onlar ‘itâben ona derler ki “Sen fülânca âdemin hakkıyla kıyâm ettin ve bizim hakkımızda taksîr eyledin!” Ve bu hâl ise sebeb-i ‘adâvet olur, hattâ denilmiş ki vakt-i ‘iyâdetde marîzi ‘iyâdet etmeyen kimse o marîzin mevtini iştiḥâ eder ki saḥîḥ olduğu hâlde onun taksîri üzerine yanında hacâletli olmaya, ya‘nî bu hacâletin havfından nâşî ‘iyâdet vaktinde ‘iyâdet edemediği marîzin vefâtını ister. Velâkin hırmân ile kâffesini ta‘mîm eden kimseden kâffe-i nâs rāzî olurlar ve eger tahsîs eder ise ondan istihâş ederler ki kimisinin yanına varmak ve kimisini bırakmak mûcib-i ‘adâvet ü vahşettir ve cemî‘-i hukûk ile onların ta‘mîmine leyl ü nehârî tûlunda ona mütecerred olan âdem muktedir olamaz, nice kalır ki dîn veyâhüd dünyâsında onu meşgûl eden bir emr-i mühimmi olsa. Ve dahi ‘Amr b. el-‘Âs demiş ki “Asdikânın kesreti guremânın kesretidir.” Ve İbnu’r-Rûmî dahi demiş ki

عدوك من صديقك مستفاد فلا تستكثر من الصحاب
فإن الداء أكثر ما تراه يكون من الطعام أو الشراب

Ya‘nî “Senin ‘adüvvün sadîkinden müstefâddır, artık ashâbî çoklaşıp istiksâr etme ki insânın vücûdunda gördüğün dert ve ‘ilel ve dâ ve em-râzın ekseri ta‘âm ve şarâbdan olur.”

[وقال الشافعي رحمه الله أصل كل عداوة اصطناع المعروف الى اللئام وأما انقطاع طمعك عنهم فهو أيضاً [26] فائدة جزيلة فإن من نظر الى زهرة الدنيا وزيتها تحرك حرصه وانبعث بقوة الحرص طمعه ولا يرى إلا الخيبة في أكثر الأحوال فيتأذى بذلك ومهما اعتزل لم يشاهد وإذا لم يشاهد لم يشته ولم يطمع ولذلك قال الله تعالى ﴿وَلَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ إِلَىٰ مَا مَتَّعْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِنْهُمْ زَهْرَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا لِنَفْتِنَهُمْ فِيهِ وَرِزْقُ رَبِّكَ خَيْرٌ وَأَبْقَىٰ﴾]

Ve İmâm Şâfi‘ ‘aleyhi’r-rahme demiş ki “Her bir ‘adâvetin aslı

le'îmlere ma'rûf ıstınâ'ıdır" ya'nî fenâ âdemlere iyilik etmek mûcib-i 'adâvettir belki 'adâvetin asl ve esâsı odur demektir. Ve senin halktan inkıtâ'-ı tama'nın fâidesi ise o dahi 'azîm ve cezîl bir fâidedir, çünkü zehre-i dünyâya bakmak ve onun zînetine vâkıf olmak hırs-ı dünyâya muharriktir ve o hırsın kuvvetiyle ona bir tama' münba'is olur ve ondan haybetten gayrı ekser-i ahvâlde bir şey göremez ve o cihetle onunla müte'ezzî ve rencîde olur. Ve kaçan kim itizâl edip kûşe-nişin olursa o zînet-i dünyâ ve zîbâyışı görmez ve zehre-i dünyâviyyeyi görmeyince bir iştiyhâsı dahi olmaz ve tama'ı olmaz ve onun için tebâreke ve ta'âlâ hazretleri ﴿وَلَا تَمُدُّنَّ عُيُنِيكَ إِلَى مَا مَتَّعَنَا بِهِ زُفَرًا مِنْهُمْ زَهْرَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا لِنَفْتِنَهُمْ﴾⁴⁴ irâde ve fermân buyurmuş. Bu âyet-i kerîme sûre-i Tâhâ'nın yüz yirmi yedinci âyetidir. Hulâsa-i tefsîrinde denilmiş ki "Nazar etme küffâra verdiğimiz mâl ve zînet ve metâ'-ı dünyâya ki biz onları onunla ibtilâ kılmışız ve o ni'metlere şûkr etmediklerinden biz onlara âhirette 'azâb ederiz."

[وقال صلى الله عليه وسلم "انظروا إلى من هو دُونَكُمْ وَلَا تَنْظُرُوا إِلَى مَنْ هُوَ فَوْقَكُمْ فَإِنَّهُ أَجْدَرُ أَنْ لَا تَزْدَرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ"]

Ve 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimiz buyurmuş ki "انظروا إلى من هو دُونَكُمْ وَلَا تَنْظُرُوا إِلَى مَنْ هُوَ فَوْقَكُمْ فَإِنَّهُ أَجْدَرُ أَنْ لَا تَزْدَرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ"⁴⁵ ki hulâsa-i müfâd-ı şerîfi: "Sizin mâ-dünunuza nazar ediniz, mâ-fevkinize nazar etmeyiniz, zîrâ Hakk subhânehu ve ta'âlânın sizin üzerinizde sâye-bân buyurduğu ni'metin 'adem-i tahkîrine daha ziyâde lâıyık olur" ya'nî sizde olan ni'meti tahkîr etmemek için siz hemîşe mâ-dünunuzun hâline bakınız, mâ-fevkinizde olan âdemin hâline nazar etmeyiniz demektir.

[وقال عون بن عبد الله كنت أجالس الأغنياء فلم أزل مغموماً كنت أرى ثوباً أحسن من ثوبي ودابة أفره من دابتي فجالست الفقراء فاسترحمت وحكى أن المزني رحمه الله خرج من باب جامع الفسطاط وقد أقبل ابن عبد الحكم في موكبه فبهره

44 "Onlardan bazı kesimlere, kendilerini sınamak için dünyâ hayatının süsü olarak verdiğimiz şeylere gözünü dikme. Rabbinin rızkı daha hayırlı ve daha kalıcıdır." Tâ-Hâ, 20/131.

45 et-Taberânî, *el-Mu'cemu's-Sagîr*, 2/247, no: 1107.

ما رأى من حسن حاله وحسن يته فتلا قوله تعالى ﴿وَجَعَلْنَا بَعْضَكُمْ لِبَعْضٍ فِتْنَةً أَتَضْبِرُونَ وَكَانَ رَبُّكَ بَصِيرًا﴾ ثم قال بلى أصبر وأرضى وكان فقيراً مقلداً

Ve dahi ‘Avn b. ‘Abdullāh demiş ki “Ben agniyā ile mücālese ederdim ve dāimā gamlı olmaktan zāil ve hālī olmazdım ki onlarda sevbimden güzel bir sevbi ve hayvānımdan ferehli bir hayvānı görüp müşāhede ettikçe keder ederdim. Ve çün fukarā ile mücāleset ettim, artık rāhat oldum.” Hikāyet olunur ki Muzenī ‘aleyhi’r-rahme Fustāt Cāmi‘ kapısından çıkarken alay ile İbn ‘Abdulahkem’in teşrîfine rāst gelmiş, onun hüsn-i hāl ve hey’etinden gördüğü şey gözlerini kamaştırdı. Sonra ⁴⁶﴿وَجَعَلْنَا بَعْضَكُمْ لِبَعْضٍ فِتْنَةً أَتَضْبِرُونَ وَكَانَ رَبُّكَ بَصِيرًا﴾ āyet-i kerīmesini okuyup sonra “Belā, sabr ederim ve rāzī olurum” dedi. Kendisi zāten fakīr-ri’l-hāl ve mukıll bir ādem idi. Bu nass-ı celīl sūre-i Furkān’ın yirminci āyetindendir. Hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki “Ve ba‘zınız ba‘zınız için beliyye ve tecribe kıldık ki āyā o ibtilāya sabr eder misiniz. Rabbin ‘azze şānuhu sabr edeni ve ceza‘ edeni görüp ona göre cezā eder.” Denildi ki Ebū Cehl’e ve Velīd ve emsālī Bilāl ve Suheyb ve Habbāb ve sāir fukarā radiyallāhu ta‘ālā anhum mü‘minleri görüp birbirlerine derler idi ki “Bizler dahi İslām’a gelip bunlar kimi⁴⁷ [mi] olalım!” diye istihzā ederledi. Fukarāyı agniyānın bu kelām ve istihzālarına ibtilā ile sabr etmeleri hakkında bu āyet-i kerīme nāzil oldu.

[فالذي هو في بيته لا يبتلى بمثل هذه الفتن فإن من شاهد زينة الدنيا فأما أن يقوى دينه ويقينه فيصبر الى أن يتجرع مرارة الصبر وهو أمر من الصبر أو تنبعث رغبته فيحتال في طلب الدنيا فيهلك هلاكاً مؤبداً أما في الدنيا فبالطمع الذي يخيب في أكثر الأوقات فليس كل من يطلب الدنيا تيسر له وأما في الآخرة فإيثاره متاع الدنيا على ذكر الله تعالى والتقرب إليه ولذلك قال ابن الإعرابي

إذا كان باب الذل من جانب الغنى سموت الى العلياء من جانب الفقر

أشار الى أن الطمع يوجب في الحال ذلاً

46 “(Ey insanlar!) Sizi birbiriniz için imtihan aracı kıldık. (Bakalım) sabredebek misiniz? Rabbin hakkıyla görendir.” Furkān, 25/20.

47 “Gibi”nin varyantı.

Kaldı ki kendi hānesinde münzevī ve kūşe-nişīn olan kimse bu gibi fitnelerle mübtelā olmaz, zīrā kim ki dünyānın zīnetini görürse yā o ki onun dīn ve yakīni kuvvetlenip sabr eder ve sabrın merāreti tecerru‘una muhtāc ve muztarr olur ve sabr ise acılıkta meşhūr olan sabr-ı Seku-tarīnin acılığından daha ziyāde telh ve acıdır veyā o ki zīnet-i dünyāya onun ragbeti münba‘is olup dünyānın talebinde ihtiyāl eder ve onunla helāk-i mü‘ebbedī ile hālik olur ve dünyādaki helāki ise ekser-i evkāt-ta hāib olan tama‘ ile dir, çünkü müsellemdir ki her bir tālib ve rāgıbı için dünyā müteyesser olmaz ki ba‘zısına müteyesser olur ve ba‘zısına müteyesser olmaz demektir. [27] Ve āhiretin vech-i helāki ise metā‘-ı dünyāyı zikrullāhın üzerine ve takarrübüne īsār ve tercīh etmekledir ve onun için İbn A‘rābī demiş ki:

إذا كان باب الذل من جانب الغنى سموت الى العلياء من جانب الفقر
أشار الى أن الطمع يوجب في الحال ذلاً

ki hulāsa-i müfādı: “Mezelletin kapısı zenginlik ve gınā tarafından olursa ben ondan geçmem, ‘ulyāya cānib-i fakrdan çıkarım.” Ve bunda bir işāret etmiş ki tama‘ hālen zülle mücibdir.

el-Fāidetti’s-Sādisetü

[الفائدة السادسة]

[الخلاص من مشاهدة الثقلاء والحمقى ومقاساة حرقهم وأخلاقهم فإن رؤية الثقليل هي العمى الأصغر قيل للأعمش مم عمشت عيناك قال من النظر الى الثقلاء ويحكى أنه دخل عليه أبو حنيفة فقال في الخبر ”إن من سلب الله كرميته عوضه الله عنهما ما هو خير منهما فما الذي عوضك فقال في معرض المطايبه عوضني الله منهما أنه كفاني رؤية الثقلاء وأنت منهم وقال ابن سيرين سمعت رجلاً يقول نظرت الى ثقليل مرة فغشى علي]

Ve dahi altıncı fāide odur ki sakīl ve bön ve ahmak ādemlerin rü‘yet ve müşāhedelerinden ve hamākat ve ahlāklarının mukāsātından kurtulmak ve halās bulmaktır, zīrā rü‘yet-i sūkalā küçük körlüktür. A‘meş’e

denilmiş ki “Senin gözlerin ‘ameşi neden oldu?” A‘meş: “Sükalāya bakmaktan olmuş” diye cevāb vermiş. Ve dahi hikāyet olunur ki Ebū Hanīfe ‘aleyhi’r-rahme A‘meş’e gidip yanına dāhil oldukta haberde “إن” “Ale’t-tahkīk ya‘nī “من سلب الله كريمته عوضه الله عنهما ما هو خير منهما” Zāt-ı Zü’l-Celāl her kimin nūr-ı basarlarını selb ettiyse elbette ona onlardan hayrlı bir şey ta‘vīz eder” demekle imdi onlara bedel sana ta‘vīz ettiği nedir?” diye su‘āl ettikte, A‘meş mülātafe yollu: “Beni rü’yet-i sükalādan kifāyet etmekle ta‘vīz etti, hālbuki sen dahi onlardansın” demiş. Ve dahi İbn Sīrīn demiş ki “Ben bir ādemden işittim derdi ki “Ben bir kerre de bir sakīl ādeme baktım da yüreğim bayıldı.”

[وقال جالينوس لكل شيء حمى وحمى الروح النظر الى الثقلاء وقال الشافعي رحمه الله ما جالست ثقيلاً إلا وجدت الجانب الذي يليه من بدني كأنه أثقل علي من الجانب الآخر وهذه الفوائد ما سوى الأوليين متعلقة بالمقاصد الدنيوية الحاضرة ولكنها أيضاً تتعلق بالدين فإن الإنسان مهما تأذى برؤية ثقیل لم يأمن أن يغتابه وأن يستنكر ما هو صنع الله فإذا تأذى من غيره بغيبة أو سوء ظن أو محاسدة أو نميمة أو غير ذلك لم يصبر عن مكافأته وكل ذلك يجر الى فساد الدين وفي العزلة سلامة عن جميع ذلك فليفهم]

Ve Cālīnūs Hakīm dahi demiş ki “Her bir şey’in hummāsı vardır ve rūhun hummāsı sükalāya bakmaktır.” İmām Şāfi‘ī demiş ki “Ben bir sakīl ādemle oturmam illā ki sakīlden yana olan cānibim diğer cānibin üzerine ağır ve sakīl gibi görmedim” ya‘nī elbette cānib-i āherden o cānibimi sanki ağır görüyorum demektir. Bu dahi kesret-i istiskālden kināyedir. Ve evvelā zıkr olunan fevāidin mā‘adāsı olan işbu fevāid egerçi makāsıd-ı hāzıra-i dünyeviyyeye müte‘allik ise de lākin dīne dahi ta‘alluku vardır, zīrā insān sakīlin rü’yeti ile müte‘ezzī oldukça onu gıybet ve mezemmet etmekten me‘mūn olamaz ve sun‘ullāha dahi müstenkir olmasından emīn olmaz, nitekim diğerinden bir gıybet veyā sū-i zann veyā muhāsedet ve nemīme ve sāire ile müte‘ezzī olduğu vakte onun mükāfāt ve intikāmı üzerine sabr etmez ve bunun cemī‘isi fesād-ı dīne münker olur ve ‘uzlette bunların kāffesinden selāmet vardır, böylece fehm olunmalı.

Āfātu'l-ʿUzleti

[آفات العزلة]

[اعلم أن من المقاصد الدينية والدينية ما يستفاد بالاستعانة بالغير ولا يحصل ذلك إلا بالمخالطة فكل ما يستفاد من المخالطة يفوت بالعزلة وفواته من آفات العزلة فانظر الى فوائد المخالطة والدواعي اليها ما هي وهي التعلم والتعليم والنفع والانتفاع والتأديب والتأدب والاستيناس والإناس ونيل الثواب وإنالته في القيام بالحقوق واعتياد التواضع واستفادة التجارب من مشاهدة الأحوال والاعتبار بها فلنفصل ذلك فإنها من فوائد المخالطة وهي سبع]

Ve āfāt-ı ʿuzletin beyānı ise o dahi işbu mebhastır. Şöyle ki bil ve āgāh ol ki makāsıd-ı dīniyye vü dünyeviyreden birtakım makāsıd vardır ki dīgerin iʿānesiyle istifāde olunurlar ve muhālatanın māʿadāsıyla hāsıl olamazlar. Ve'l-hāsıl her ne ki muhālatadan istifāde olunur, ʿuzlet ile geçip fāit olur ve onun fevâtı ʿuzletin āfātıdır, kaldı ki muhālatanın fevāidine sen nazar eyle de fevāide dāʿī olan efʿāle bak ki o fevāid taʿlīm ve taʿallüm ve nefʿ ve intifāʿ ve teʿdīb ve teʿeddüb ve istīnās ve īnās etmektir ve dahi neyl-i sevāb ve hukūka kıyām ile sevābı dīgerine ināle ve iʿtiyād-ı tevāzuʿ ve müşāhede-i ahvālden istifāde-i tecārüb ile onunla iʿtibār etmekliktir. Bunların tafsīli dahi lāzımdır, zīrā muhālatanın fevāidindendir. Ve bu fevāid yedidir, yaʿnī yedi fāidede beyānı hasr olunmuştur: [28]

el-Fāidetü'l-Ūlā

[الفائدة الأولى]

[التعليم والتعلم وقد ذكرنا فضلهما في كتاب العلم وهما أعظم العبادات في الدنيا ولا يتصور ذلك إلا بالمخالطة إلا أن العلوم كثيرة وعن بعضها مندوحة وبعضها ضروري في الدنيا فالمحتاج إلى التعلم لما هو فرض عليه عاص بالعزلة وإن تعلم الفرض وكان لا يتأتى منه الخوض في العلوم ورأى الإشتغال بالعبادة فليعتزل وإن كان يقدر على التبرُّز في علوم الشَّرع والعقل فالعزلة في حقِّه قبل التَّعلم غاية الخسران ولهذا قال النخعي وغيره تفقه ثم اعتزل فمن اعتزل قبل التَّعلم

فَهُوَ فِي الْأَكْثَرِ مُضَيِّعٌ أَوْقَاتَهُ بِنَوْمٍ أَوْ فِكْرٍ فِي هَوَسٍ وَغَايَتُهُ أَنْ يَسْتَغْرِقَ الْأَوْقَاتِ بِأَوْزَادٍ يَسْتَوْعِبُهَا وَلَا يَنْفِكُ فِي أَعْمَالِهِ بِالْبَدَنِ وَالْقَلْبِ عَنْ أَنْوَاعٍ مِنَ الْغُرُورِ يَخِيبُ سَعِيَهُ وَيَبْطُلُ عَمَلُهُ بِحَيْثُ لَا يَدْرِي وَلَا يَنْفِكُ اعْتِقَادُهُ فِي اللَّهِ وَصِفَاتِهِ عَنْ أَوْهَامٍ يَتَوَهَّمُهَا وَيَأْنِسُ بِهَا وَعَنْ خَوَاطِرٍ فَاسِدَةٍ تَعْتَرِيهِ فِيهَا فَيَكُونُ فِي أَكْثَرِ أَحْوَالِهِ ضُحْكَةً لِلشَّيْطَانِ وَهُوَ يَرَى نَفْسَهُ مِنَ الْعِبَادِ]

Birinci fâidesi ta‘lîm ve ta‘allümdür. Onların fezâil ve derecâtı ‘ilmin kitâbında zikr etmişiz, dünyâda olan ‘ibādâtın a‘zamıdırılar ve muhâlater olmayınca bu ta‘lîm ve ta‘allüm mutasavver olamaz. Fakat ‘ulûm çoktur ve ba‘zısından vüs‘at ve fûshat vardır ki ba‘zısı ile iktifâ etmek mümkündür ve ba‘zısı dünyâda zarûrîdir. Ve üzerine ta‘lîm farz olunan ‘ilme muhtâc olan kimse ‘uzletle ‘âsî ve günahkâr olur. Ve eger ta‘allümü farz olunan ‘ulûmu ta‘allüm edip ‘ulûmda havz etmek için nefsinde bir kudret görmezse ya’nî havz-ı ‘ulûm ondan müte‘ettî olmazsa ve ‘âdetle iştigâl etmek münâsib görürse o vakte itizâl ede ve eger ‘ulûm-ı şer‘de teberrüz ve zuhûr üzerine muktedir olduysa onun hakkında ta‘allümden evvel ‘uzlet etmek hüsrân ve ziyânın gâye ve müntehâsıdır. Ve onun için ‘Allâme Neha‘î ve gayrısı dediler ki “Evvelâ fakîh ol da sonra itizâl eyle.” Ta‘allümden evvel itizâl eden âdem fi’l-ekser evkâtına muzayyî‘dir ki uyku veyâ bir fikr ve heves ile evkâtını geçirip zâyî‘ eder ve gâyesi odur ki onun evkâtı birtakım evrâd ile istîrâb ve istigrâk ede. Ve beden ve kalb ile vâki‘ olan a‘mâli envâ‘-ı gurûrdan bir nev‘in şerrinden münfekk ve âzâde olmaz ve o nev‘ gurûr ile onun sa‘yı hâib ve ‘ameli dahi bâtıl olur o haysiyyetle ki onun sa‘yı hâib ve ‘ameli bâtıl olduğuna bir ma‘lûmâtı olmaz ve dahi Zât-ı Zü’l-Celâl’de ve sıfâtının itikâdında onun itikâdı onunla istînâs ettiği ve hayâl ve fikrinde tevehhüm eylediği birtakım evhâmdan münfekk ve vâreste olamaz ve hem dahi onda mu‘terî olan havâtır-ı fâsideden dahi hayâli hâlî olmaz ve bu yüzden ekser-i ahvâlinde şeytân-ı la‘înin duhka ve masharası olur, ma‘a-hâzâ kendi nefsinin müte‘abbideden görür.

[فَالْعِلْمُ هُوَ أَضَلُّ الدِّينِ فَلَا خَيْرَ فِي عَزْلَةِ الْعَوَامِ وَالْجَهَالِ أَعْنِي مَنْ لَا يَحْسَنُ الْعِبَادَةَ فِي الْخُلُوةِ وَلَا يَعْرِفُ جَمِيعَ مَا يَلْزَمُ فِيهَا فَمِثَالُ النَّفْسِ مِثَالُ مَرِيضٍ يَحْتَاجُ

الى طبيب متلطف يعالجه فالمريض الجاهل إذا خلا بنفسه عن الطبيب قبل أن يتعلم الطب تضاعف لا محالة مرضه فلا تليق العزلة إلا بالعالم وَأَمَّا التَّعْلِيمُ فَفِيهِ ثَوَابٌ عَظِيمٌ مَهْمَا صَحَّتْ نِيَّةُ الْمُعَلِّمِ وَالْمُتَعَلِّمِ وَمَهْمَا كَانَ الْقَصْدُ إِقَامَةَ الْجَاهِ وَالِاسْتِكْثَارَ بِالْأَصْحَابِ وَالْأَتْبَاعِ فَهُوَ هَلَاكُ الدِّينِ وَقَدْ ذَكَرْنَا وَجْهَ ذَلِكَ فِي كِتَابِ الْعِلْمِ

Kaldı ki asl-ı dîn 'ilmdir ve halvette 'ibâdetini vech-i meşrûc üzere edâsına muktedir olmayan kimsenin 'uzletlerinde hayr yoktur, ya'nî 'avâmm ve cehelenin 'uzletlerinde hayr olmaz demektir, çünkü tarîk-i mesnûn u mendûb üzere 'ibâdet etmeğe muktedir olmayan ve 'uzlette ona lâzım olan umûrun cemî'isini bilmeyen kimse nice ta'abbüd edebilir ve ne sûretle 'ibādâtını muhtıl ve müfsid olan a'mâlden kurtarır ve sevâblarını birtakım muhtılâtta nice saklayabilir? Mâ-hasal nefsin misâli onu mu'âlece ve tımar edecek bir tabîb-i mütelattıfa muhtâc olan marîz ve bîmâr gibidir ve bî-reyb marîz-i câhil tıbbî ta'allûm etmeden evvel tabîb-i mütelattıftan ayrılıp kendi nefsi ile mutehallî olursa onun hastalığı kat-ender-kat müzdâd ve mütezâ'af olur ve hâl böyle olunca 'âlimden gayrı başka bir kimseye 'uzlet lâyıf olamaz. Ve ta'lim ise o dahi kitâbu'l-'ilme mezkûr olduğu vech üzere onda sevâb-ı 'azîm vardır 'âlim ve müte'allimin niyyetleri sahîh olursa. Ve eger ta'allûm ve ta'limden murâd ve maksadları ikâme-i câh ve istiksâr-ı ashâb u etbâc'dır, artık o hâlde helâk-i dîn vardır ve bunun vechi dahi kezâlik 'ilmin kitâbında zikr ve beyân etmişiz.

[وَحَكَمَ فِي الْعَالَمِ فِي هَذَا الزَّمَانِ إِنْ يَعْتَزِلَ إِنْ أَرَادَ سَلَامَةَ دِينِهِ فَإِنَّهُ لَا يَرَى مُسْتَفِيدًا يَطْلُبُ فَائِدَةً لَدِينِهِ بَلْ لَا طَالِبَ إِلَّا لِكَلَامٍ مَزْخَرَفٍ يَسْتَمِيلُ بِهِ الْعَوَامُ فِي مَعْرِضِ الْوَعْظِ أَوْ الْجَدَلِ مَعْقَدٍ يَتَوَصَّلُ بِهِ إِلَى إِفْحَامِ الْأَقْرَانِ وَيَتَقَرَّبُ بِهِ إِلَى السُّلْطَانِ وَيَسْتَعْمَلُ فِي مَعْرِضِ الْمُنَافَسَةِ وَالْمُبَاهَاةِ وَأَقْرَبَ عِلْمٍ مَرْغُوبٍ فِيهِ الْمَذْهَبُ وَلَا يَطْلُبُ غَالِبًا إِلَّا لِلتَّوَصُّلِ إِلَى التَّقَدُّمِ عَلَى الْأَمْثَالِ [29] وَتَوَلَّى الْوَلَايَاتِ وَاجْتِلَابِ الْأَمْوَالِ فَهَؤُلَاءِ كُلُّهُمْ يَقْتَضِي الدِّينَ وَالْحَزْمَ الْإِعْتَزَالَ عَنْهُمْ فَإِنْ صَوِّفَ طَالِبُ اللَّهِ وَمُقَرَّبُ بِالْعِلْمِ إِلَى اللَّهِ فَأَكْبَرُ الْكِبَائِرِ الْإِعْتَزَالَ عَنْهُ وَكُتْمَانَ الْعِلْمِ مِنْهُ وَهَذَا لَا يَصَادَفُ فِي بَلَدَةٍ كَبِيرَةٍ أَكْثَرَ مِنْ وَاحِدٍ أَوْ اثْنَيْنِ إِنْ صَوِّفَ]

Ve bu zamânda 'âlimin hükmü odur ki dîninin selâmetini isterse 'uzlet etsin, zîrâ dînine fâideyi isteyen bir müstefîdi göremez belki kelâm-ı

müzahref ve cidāl-i mu‘akkaddan gayrı bir ‘ilm bulamaz, ancak ma‘riz-i va‘zda onunla kulüb-i ‘avāmı istimāle eder bir kelām-i müşeccic ü müzahraf veyāhūd ma‘riz-i cidālde onunla akrānını ifhām ve sultāna takarrüb ve ma‘riz-i münāfese vü mübāhātta isti‘māl olunur bir cidāl-i mu‘akkada tālib bulunur. Ve mergübün fih olarak en ziyāde karīb olan ‘ilm-i mendüb ‘ilm-i mezhebdır ve o dahi fi’l-gālib onunla emsāl üzere tekaddüm ve vilāyāta tevellī ve emvālī ictilāb için taleb olunur, başka bir şey için taleb olunmaz ya‘nī bu makāsıda onunla mütevassıl olmak için ona bir tālib bulunur. Ve bu gibi talebenin kāffesinden itizāl etmek muktezā-yı dīn ve mūcibāt-ı hazmdandır. Ve eger Allāh için bir tālibe tesādūf olunursa ki o ‘ilm ile Zāt-ı Zü’l-Celāl’e takarrüb etmek ister, o vakt ondan ‘uzlet etmek ve ‘ilmi ketm eylemek ekber-i kebāir-dendir ve böyle bir tālib ise belde-i kebīrede bir veyā iki kişiden ziyāde bulunamaz.

[ولا ينبغي أن يغتر الإنسان بقول سفيان تعلمنا العلم لغير الله فأبى العلم أن يكون إلا لله فإن الفقهاء يتعلمون لغير الله ثم يرجعون إلى الله وانظر إلى أواخر أعمار الأكثرين منهم واعتبرهم أنهم ماتوا وهم هلكى على طلب الدنيا ومتكالبون عليها أو راغبون عنها وزاهدون فيها وليس الخبر كالمعاينة واعلم أن العلم الذي أشار إليه سفيان هو علم الحديث وتفسير القرآن ومعرفة سير الأنبياء والصحابة فإن فيها التخويف والتحذير وهو سبب لإثارة الخوف من الله فإن لم يؤثر في الحال أثر في المال]

Ve Süfyān’ın makāle-i ātiyesiyle insān kısmı mugterr olmamak gerektir ki “Biz ‘ilmi li-gayrillāh ta‘allüm ettik ve ‘ilm başkasına olmaksızın ibā edip ancak Allāh için oldu”, zīrā fukahā ‘ilmi Allāh’ın gayrısına ta‘allüm ederler de sonra Allāhu ta‘ālāya rücū‘ ederler, ya‘nī sen bu söze aldanıp magrūr olma, ekserlerinin evāhir-i a‘mārlarına nazar edip onlardan ‘ibret al ki dünyāya mütekālib ve talebi üzerine hālik oldukları hālde mi vefāt etmişler yoksa dünyādan yüz çevirip onda zāhid oldukları hālde mi vefāt ettiler; haber mu‘āyene gibi değildir. Ve Süfyān ona işāret ettiği ‘ilm ise ‘ilm-i hadīs ü tefsīr ve ma‘rifet-i siyer-i enbiyā vü sahābedir ki bu ‘ulūmda tahvīf ve tahzīr vardır ve Zāt-ı Zü’l-Celāl’dan havf etmeğın esbābına müsebbebdir, hālen te’sīri olmazsa da me‘ālede te’sīri olur.

[وأما الكلام والفقه المجرد الذي يتعلق بفتاوى المعاملات وفصل الخصومات المذهب منه والخلاف لا يرد الراغب فيه للدنيا الى الله بل لا يزال متمادياً في حرصه الى آخر عمره ولعل ما أودعناه هذا الكتاب إن تعلمه المتعلم رغبة في الدنيا فيجوز أن يرخص فيه إذ يرجى أن ينزجر به في آخر عمره فإنه مشحون بالتخويف بالله والترغيب في الآخرة والتحذير من الدنيا وذلك مما يصادف في الأحاديث وتفسير القرآن ولا يصادف في كلام ولا في خلاف ولا في مذهب فلا ينبغي أن يخادع الإنسان نفسه فإن المقصر العالم بتقصيره أسعد حالاً من الجاهل المغرور أو المتجاهل المغبون]

Ve ‘ilm-i kelām ve fetāvā-yı mu‘āmelāt ve fasl-ı husūmāta müte‘al-lik olan fıkḥ-ı mücerredin ‘ilmi ise o dahi ona rāgıb olan kimseyi Zāt-ı Zü’l-Celāl’e redd etmez, ancak āhir-i ‘ömrüne kadar hırsına mütemādī olmaktan zāil ve hālī olmaz. Mercūdur ki bu kitābda bizim idā‘ ettiğimiz şey eger dünyāya ragbeten tālib ve müte‘allimi ta‘allüm ederse belki ona ruhsat verilmek cevāzı olur, çünkü āhir-i ‘ömründe onunla münzecir olmak mercūdur, zīrā tahvīf billāh ve tergīb-i āhiret ve tah-zīr-i dünyā ile meşhūndur, o dahi ehādīs ve tefsīr-i Kur‘ān’dan müsādif olacağı va‘d ve va‘id iledir ki Allāh’tan havf eder ve āhirete ragbet eyler ve dünyādan hazer eyler ve o şey ne kelāmda ve ne de hilāfta ve ne de mezhebdde tesādūf olunur, kaldı ki insān kendisini muhāda‘a etmemek gerektir, zīrā taksīrini bilen merd-i mukassirin hālī cāhil-i magrūr ve mütecāhil magbūnun hālinden daha ziyāde sa‘iddir.

[وكل عالم اشتد حرصه على التعليم يوشك أن يكون غرضه القبول والجاه وحظه تلذذ النفس في الحال باستشعار الإدلال على الجهال والتكبر عليهم فآفة العلم الخيلاء كما قال صلى الله عليه وسلم ولذلك حكي عن بشر أنه دفن سبعة عشر قمطراً من كتب الأحاديث التي سمعها وكان لا يحدث ويقول أني أشتهي أن أحدث فلذلك لا أحدث ولو اشتفيت أن لا أحدث لحديث ولذلك قال حدثنا باب من أبواب الدنيا وإذا قال الرجل حدثنا فإنما يقول أوسعوا لي وقالت رابعة العدوية لسفيان الثوري نعم الرجل أنت لولا رغبتك في الدنيا قال وفيما ذا رغبت قالت في الحديث ولذلك قال أبو سليمان الداراني من تزوج أو طلب [30] الحديث أو اشتغل بالسفر فقد ركن إلى الدنيا]

Ve her bir ‘âlim ki ta‘lîme hırsı müştedd olur, ta‘lîmden garazı kabûl ve câh olmağa ve ondan hazz ve behresi nādānların üzerine tekebbür ve fi’l-hâl idlâl ile iştiş‘âr etmek lezzeti olmağa karîbdir. Kaldı ki ‘ilmin âfeti tekebbür ve huyelâdır, nitekim ‘aleyhi’s-selâm efendimiz buyurmuştur. Ve bunun için Bîşr üzerine hikâyet olunmuş ki kütüb-i ehâdîsten işitip yazdığı on yedi mahfazalı kitâbları defn etmiş ve ‘ilm-i hadîsi okutmazdı, derdi ki “Ben dilerim ki hadîs-i şerîfi okutayım ve dilediğim için onu okutmam. Nefsim onu iştihâ etmemiş olsaydı okuturdum.” Ve dahi onun için denilmiş ki “Haddesenâ demesi dahi dünyâ kapılarından bir kapıdır. Kim ki haddesenâ der ise sanki bana idâre-i dünyevîyi tevsi‘ edip geniş ediniz der.” Ve Râbi‘atu’l-‘Adeviyye ‘aleyhi’r-rahme Süfyân-ı Sevri’ye demiş ki “Dünyâyâ senin ragbetin olmamış olsaydı güzel âdem idin!” Ve Süfyân: “Dünyâyâ ragbetim nedir?” diye sorunca, Râbi‘a: “Hadîse ragbet etmişsin” dedi. Ve onun için Ebû Süleymân-ı Dârânî demiş ki “Kim ki tezevvüc edip evlenirse veyâ hadîsi taleb ederse veyâhüd sefere iştigâl eylerse dünyâyâ meyl etmiş olur.”

[فهذه آفات قد نهينا عليها في كتاب العلم والحزم الاحتراز بالعزلة وترك الاستكثار من الأصحاب ما أمكن بل الذي يطلب الدنيا بتدريسه وتعليمه فالصواب له إن كان عاقلاً في مثل هذا الزمان أن يتركه فلقد صدق أبو سليمان الخطابي حيث قال دع الراغبين في صحبتك والتعلم منك فليس لك منهم مال ولا جمال إخوان العلانية أعداء السر إذا لقوك تملقوك وإذا غبت عنهم سلقوك من أذاك منهم كان عليك رقيباً وإذا خرج كان عليك خطيباً أهل نفاق ونميمة وغل وخديعة فلا تغتر باجتماعهم عليك فما غرضهم العلم بل الجاه والمال وأن يتخذوك سلماً إلى أوطارهم وأغراضهم وحماراً في حاجاتهم إن قصرت في غرض من أغراضهم كانوا أشد أعدائك ثم يعدون ترددهم إليك دالة عليك ويرونه حقاً واجباً لديك ويفرضون عليك أن تبذل عرضك وجاهك ودينك لهم فتعادي عدوهم وتنصر قريبهم وخدامهم ووليهم وتنتهض لهم سفيهاً وقد كنت فقيهاً وتكون لهم تابعاً خسيساً بعد أن كنت متبوعاً رئيساً ولذلك قيل اعتزال العامة مروءة تامة فهذا معنى كلامه وإن خالف بعض ألفاظه وهو حق وصدق فإنك ترى المدرسين في رق دائم وتحت حق لازم ومنة ثقيلة ممن يتردد اليهم فكأنه يهدي تحفة اليهم ويرى حقه واجباً عليهم وربما لا يختلف إليه ما لم يتكفل برزق له على الإدرار ثم إن المدرس المسكين قد

يعجز عن القيام بذلك من ماله فلا يزال متردداً الى أبواب السلاطين ويقاسي الذل والشدائد مقاساة الذليل المهين حتى يكتب له على بعض وجوه السحت مال حرام

İşte bunlar âfetlerdir, biz onları kitâb-ı ʿilmde zikr etmişiz. Ve hazm odur ki onlardan ʿuzletle ihtirâz edesin ve mümkün oldukça teksîr-i as-hâb u tullâbı terk eylesin, belki tedrîs ve taʿlîmî ile dünyâ ve âhirette ona zarâr ve ziyânı çoktur, bî-şekk Ebû Süleymân el-Hattâbî bu sözünde sıdk edip doğru söylemiştir, demiş ki “Senin sohbetine ragbet ve senden taʿallüm etmeğe heves ve himmet edenleri sen terk eyle ki sana onlardan bir mâl ve cemâl yoktur, zâhir ve ʿalâniyete ihvân gibi görünürlerse de lâkin sır ve tenhâlarda ʿadüvv ve düşmanlardır, eger sana mülâkî olurlarsa lisânen sana temelluk ve tebasbus ederler ve eger onlardan yüz çevirdinse seni zemm ve fasl ederler ve onlardan sana bir gelen olursa sana rakîb ve nâzır olur ve yanından çıkıp giderse senin üzerine hatîb olur. Mâ-hasal ehl-i nifâk ve nemîme ve gıll ve mekr ve hadîʿalardır, artık senin üzerine bilikip ictimâʿ etmeleriyle sen magrûr olma, zîrâ onların garaz ve maksadları ʿilm değildir, belki murâd ve mübteğâları câh ve mâldır, seni kendi evtârlarına merdiven ve garaz ve hâcâtlarına merkeb etmek isterler. Ve eger agrâzlarından bir garazda san taksîr ettinse senin en ziyâde katı ve şedîd ʿadüvv ve düşmanın olurlar sonra sana tereddüdleri senin üzerine dâlle sayarlar ve onu sende bir hakk-ı vâcib görürler ve dahi onlara himâye ve tasahhüb etmeğe ve düşmanlarıyla ʿadüvv olmağa ve karîb ve hâdim ve dostlarına yardım etmeğe dîn ve garaz ve câhını bezl etmek dahi senin üzerine farz ettirirler ki fakîh olduğun hâlde onlar için bir sefîh kalkıp nehzat edesin [31] ve dahi metbûʿ ve reʿîs iken onlara tâbîʿ ve hasîs olursun.” Ve onun için denilmiş ki “İʿtizâl-i ʿâmme mürüvvet-i tāmmedir.” İşte kelâmının maʿnâsı dahi odur velev ki lafzda baʿzı muhâlefet vardır ve cemîʿisi hakk ve sıdktır, zîrâ görürsün ki onlara tereddüd edenlerin taraflarından müderris bir rıkk-ı dâim ve hakk-ı lâzım tahtındadır, dâimâ ağır bir minnetin yükü altında durur, sanki onun tuhafını onlara ihdâ eder ve kendi hakkını üzerlerine vâcib görür ve ola ki ʿaleʿl-idrâr müderris ona bir rızık için tekeffül etmezse o tâlib ona tereddüd etmez ve bîçâre mü-

derris kendi mâlıyla buna kıyām etmekten ‘âciz olur da bunun için eb-vâb-ı selâtine tereddüd etmekten zâil olmaz ve onun için zelîl ve mehîn mukāsâtı gibi züll ve şedâide mukāsât eyler tâ ki vücûh-ı suhtun ba‘zısı üzerine bir harām māl ona yazıla.

[ثم لا يزال العامل يسترقه ويستخدمه ويمتھنه ويستذله الى أن يسلم إليه ما يقدره نعمة مستأنفة من عنده عليه ثم يبقى في مقاساة القسمة على أصحابه إن سوى بينهم مقته المميزون ونسبوه الى الحمق وقلة التمييز والقصور عن درك مصارف الفضل والقيام بمقادير الحقوق بالعدل وإن فاوت بينهم سلقه السفهاء بألسن حداد وثاروا عليه ثوران الأسود والأساد فلا يزال في مقاساتهم في الدنيا وفي مطالبة ما يأخذوه ويفرقه عليهم في العقبى والعجب أنه مع هذا البلاء كله يمني نفسه بالأباطيل ويدليها بحبل الغرور ويقول لها لا تفتري عن صنيعك وإنما أنت بما تفعلينه مريدة وجه الله تعالى ومذیعة شرع رسول الله صلى الله عليه وسلم وناشرة علم دين الله وقائمة بكفاية طلاب العلم من عباد الله وأموال السلاطين لا مالك لها وهي مرصدة للمصالح وأي مصلحة أكبر من تكثير أهل العلم فبهم يظهر الدين ويتقوى أهله ولو لم يكن ضحكة للشيطان لعلم بأدنى تأمل أن فساد الزمان لا سبب له إلا كثرة أمثال أولئك الفقهاء الذين يأكلون ما يجدون ولا يميزون بين الحلال والحرام فتلحظهم أعين الجھال ويستجرون على المعاصي باستجرائهم اقتداء بهم واقتفاء لأثارهم ولذلك قيل ما فسدت الرعية إلا بفساد الملوك وما فسدت الملوك إلا بفساد العلماء فنعوذ بالله من الغرور والعمى فإنه الداء الذي ليس له دواء]

Ve dahi ondan sonra o ‘āmil o müderrisi istirkāk edip onu istihdām eder ve nefsi üzerine ‘āmilin ‘indinden takdîr ettiği ni‘mete müste‘nife-nin teslîmine dek onu imtihân ve istizlâl eyler ve ondan sonra kısmetin mukāsâtında kalır ya’nî bunca ‘anā ve züll ve meşakkatle ‘āmilden ih-rāc ettiği nikmetin ashābı üzerine emr-i taksîmi dahi ona başkaca bir ‘anā ve ta‘ab ve ‘azāb ve nasb olur da onun şedâidi mukāsâtına düşer ki eger ‘ale’s-seviyye ashābı beyninde taksîm eder ise talebenin mümtāz-ları onu bugz ederler ve hamākat ve killet-i temyîze onu nisbet ettirir-ler ve masārifât-ı fazlın idrākine kusûr-ı ma‘rifeti hükmüyle mekādîr-i hukûka ‘adâletle ‘adem-i kıyāmı cürmü ile onu ihtimām ederler ve eger beynlerinde bir tefāvüt ederse elsine-i hıdād ile süfehâları onun sebb ve şetmine kıyām ederler ve esāvid ve āsād gibi üzerine kopup hücum

ederler. Ve'l-hâsıl dünyâda onların mukāsâtlarından ve ʿukbâda dahi ʿâmiliden alıp onlara dağıttığı nesnenin mutâlebâtından hâlî ve zâil olmaz. Ve ʿaceb odur ki kendisi bu belânın cemʿîsi ile ebâtîl ile nefsinî temennî ettirip cüll-i gurûr ile ki dâb-ı helâka cânını saldırır, nefesine der ki “Senin bu sanʿinden fâtir ve ʿâciz olmasının bu işlediğin şey ile ancak vechullâhî murâd etmişsin. Şerʿat-i mutahharanın ahkâmını işâa edersin ve dînullâhın ʿilmine nâşîrsin ve ʿibâdullâhtan talebe-i ʿilmin kifâyetine kâimsin ve emvâl-i selâtîn ise onun mâlikleri yoktur, ancak mesâlih-i müslimîne mersûdadır ve ehl-i ʿilmin teksîrinden ekber bir maslahat var mıdır, zîrâ onlarla dîn zâhir olur ve dahi onlarla ehl-i dîn mütekavvî olur!” Ve kendisi şeytânın masharası olmamış olaydı ednâ bir temyîz etmeksizin bulduğunu ekl eden fukahânın emsâlî çokluğu fesâd-ı zamâna bir sebeb-i müstakill olmuş ki aʿyün-i cehele onlara mülâhaza eder de onların cürʿetleriyle onlara iktidâʿen ve âsârlarına iktizâʿen icrâʿatlanırlar ve onun için denilmiş ki “Raʿiyye ancak fesâd-ı mülûk ile fâsid oldular ve mülûk dahi ancak ʿulemânın fesâdıyla fâsid oldular.” Kaldı ki gurûr ve körlükten Allâhu taʿâlâya sığınıp taʿavvüz ederiz ki devâsı olmayan dert odur.

el-Fâidetü's-Sâniyetü

[الفائدة الثانية]

[32] النفع والانتفاع أما الانتفاع بالناس فبالكسب والمعاملة وذلك لا يتأتى إلا بالمخالطة والمحتاج إليه مضطر الى ترك العزلة فيقع في جهاد من المخالطة أن طلب موافقة الشرع فيه كما ذكرناه في كتاب الكسب فإن كان معه مال لو اكتفى به قانعاً لأقنعه بالعزلة أفضل له إن انسدت طرق المكاسب في الأكثر إلى من المعاصي إلا أن يكون غرضه الكسب للصدقة فإذا اكتسب من وجهه وتصدق به فهو أفضل من العزلة للاشتغال بالنافلة]

Ve ihtilâtın ikinci fâidesi ki nefʿ ve intifâʿdır. Nâs ile olan intifâʿ ise o dahi kazanmak ve kesb ve muʿâmele iledir, zîrâ muhâlata olmayınca o kesb ve muʿâmele mümkün ve müteʿttî olmaz, buna muztarr olan kimse terk-i ʿuzlete muhtâc ve mecbûrdur. Muvâfaka-i şerʿ-î şerîf ister-

se kitâb-ı kesbde zikr ettiğimiz gibi muhâlatadan bir cihâdda vâki^c olur. Lâkin onunla kâni^c kanâ‘at etmeğe kâfî eger bir mâlî bulunursa o hâlde ‘uzlet efdaldır, o dahi üzerine fi’l-ekser turuk-ı mekâsib kapalı olduysa, meger ki onun garazı sadaka için kesb etmek ola, zîrâ vücûh-i kesbden eger bir nesneyi iktisâb edip onunla tasadduk eylerse o vakte ‘uzletten efdal olur, o dahi nâfileye iştigâl etmek için.

[وليس بأفضل من العزلة للاشتغال بالتحقق في معرفة الله ومعرفة علوم الشرع ولا من الإقبال بكنه الهمة على الله تعالى والتجرد بها لذكر الله أعني من حصل له أنس بمناجاة الله عن كشف وبصيرة لا عن أوهام وخيالات فاسدة]

Ve eger ‘uzlette iştigâli nâfileye olmayıp ancak ma‘rifetullâhın ta-hakkukuna ve ‘ulûm-ı şer‘in ma‘rifetine veyâhüd künh-i himmetle Zât-ı Zü'l-Celâl’e ikbâl ve zikrullâha tecerrüd edip bu gibi ef‘âle bir iştigâl ise o hâlde tasadduk için kesbe vâki^c olan iştigâli ‘uzletten efdal olamaz ya‘nî kim ki münâcâtullâha keşf ve basîret üzerine onun bir ünsiyyeti hâsıl olmuşsa elbette onun hakkında ‘uzlet efdaldır, ammâ evhâm ve hayâlât-ı fâside ile hâsıl olan üns böyle değildir ki vehm ve hayâlât-ı fâsideye olan ünsiyyet için ‘uzlet efdal olmaz.

[وَأَمَّا النَّفْعُ فَهُوَ أَنْ يَنْفَعَ النَّاسَ إِمَّا بِمَالِهِ أَوْ بِبَدَنِهِ فَيَقُومُ بِحَاجَاتِهِمْ عَلَى سَبِيلِ الْحُسْبَةِ فِيهِ الْتُهُوضُ بِقَضَاءِ حَوَائِجِ الْمُسْلِمِينَ ثَوَابٌ وَذَلِكَ لَا يُنَالُ إِلَّا بِالْمُخَالَطَةِ وَمَنْ قَدَّرَ عَلَيْهَا مَعَ الْقِيَامِ بِحُدُودِ الشَّرْعِ فَهِيَ أَفْضَلُ لَهُ مِنَ الْعِزْلَةِ إِنْ كَانَ لَا يَشْتَغِلُ فِي عِزْلَتِهِ إِلَّا بِنَوَافِلِ الصَّلَوَاتِ وَالْأَعْمَالِ الْبَدَنِيَّةِ وَإِنْ كَانَ مِمَّنْ انْفَتَحَ لَهُ طَرِيقُ الْعَمَلِ بِالْقَلْبِ بِدَوَامِ ذِكْرِ أَوْ فِكْرِ فَذَلِكَ لَا يَعْدِلُ بِهِ غَيْرُهُ أَلْبَتَّةَ]

Ve nef‘ ise o dahi kendi beden veyâ mâlî ile halka menfa‘at etmektir ki ‘alâ-sebîlî’l-hisbe ya‘nî rızâ-yı Bârî için hasbî olarak halkın kazâ-i hâcâtlerine kıyâm etmektir, zîrâ havâyic-i müslimînin kazâsına nehzat ve kıyâm etmekte sevâb-ı cezîl vardır ve o dahi muhâlata olmayınca o sevâbı neyl etmek mümkün olmaz. Ve kim ki hudûd-ı şer‘in kıyâmıyla ma‘an ona muktedir olursa ona ‘uzletten efdal olur eger ‘uzlette iştigâli namâz kılmak ve a‘mâl-i bedeniyye ile ta‘abbüd etmek ise ve eger ‘uzlette iştigâli a‘mâl-i kalbiyye ise ki devâm-ı zikr ve fikr ile kalbine tarîk-i ‘amel açılmıştır, elbette o hâlde ondan dîğetine ‘udûl olunmaz ‘uzlet behemehâl ona hayrlı ve efdal kalır.

el-Fâidetü's-Sâlisetü

[الفائدة الثالثة]

[التأديب والتأدب ونعني به الارتياض بمقاساة الناس والمجاهدة في تحمّل أذاهم كسراً للنفس وقهراً للشهوات وهي من الفوائد التي تستفاد بالمخالطة وهي أفضل من العزلة في حق من لم تهذب أخلاقه ولم تدعن لحدود الشرع شهواته ولهذا انتدب خدام الصوفية في الرباطات فيخالطون الناس بخدمتهم وأهل السوق للسؤال منهم كسراً لرعونة النفس واستمداداً من بركة دعاء الصوفية المنصرفين بهمهمهم الى الله سبحانه]

Ve ihtilâtin üçüncü fâidesi ki te'dīb ve te'eddübdür. Bu te'dībden murādımız bizim kesr-i nefis ve kahr-ı şehvât için mukāsât-ı nās ile onların ezā ve cefāları tahammülüne mücāhede etmek kazıyyesidir, o dahi muhālata ile istifāde olunan fevāidindendir ve ahlākı mütehezzeb olmayan ve hudūd-ı şer'ce şehvâtı inkıyād ve iz'ân eylemeyen kesânın ʿuzletlerinden efdaldır. Bunun için huddām-ı sūfiyye ribātatta hizmetleriyle ve esvākta suʿāl etmeleriyle nāsa muhālata ve kesr-i nüfûsa intidāb ettiler ki bu hizmet ve suʿāl ile nüfûslarının daʿvetini kırıp Zât-ı Zü'l-Celāl hazretlerine himemleri munsarıf olan tāife-i sūfiyyenin duʿaları bereketinden istimdād ederler.

[وكان هذا هو المبدأ في الأعصار الخالية [33] والآن قد خالطته الأغراض الفاسدة ومال ذلك عن القانون كما مالت سائر شعائر الدين فصار يطلب من التواضع بالخدمة الكثير بالاستتباع والتذرع الى جمع المال والاستظهار بكثرة الأتباع فإن كانت النية هذه فالعزلة خير من ذلك ولو الى القبر وإن كانت النية رياضة النفس فهي خير من العزلة في حق المحتاج الى الرياضة وذلك مما يحتاج إليه في بداية الإرادة فبعد حصول الارتياض ينبغي أن يفهم أن الدابة لا يطلب من رياضتها عين رياضتها بل المراد منها أن تتخذ مركباً يقطع به المراحل ويطوى على ظهره الطريق والبدن مطية للقلب يركبها ليسلك بها طريق الآخرة وفيها شهوات إن لم يكسرهما جمحت به في الطريق فمن اشتغل طول العمر بالرياضة كان كمن اشتغل طول عمر الدابة برياضتها ولم يركبها فلا يستفيد منها إلا الخلاص في الحال في عضها ورفسها ورمحها وهي لعمرى فائدة مقصودة ولكن مثلها حاصل في البهيمة

الميتة وإنما ترد الدابة لفائدة تحصل من حياتها فكذلك الخلاص من ألم الشهوات
في الحال يحصل بالنوم والموت]

A'sār-ı hāliyyede mebd'e bu idi velākin imdi emel ve agrāz-ı fāsīde ona muhālatat edip karışmış ve sāir şe'āir-i dīniyye meyl ettiği gibi o dahi kânūndan meyl edip hizmet ile olan tevāzu'dan istitbā'ın teksīri taleb olunmak murād olundu ve cem'-i mālā dahi onu zerī'a alınıp kesret-i etbā' ile istizhār maksad oldu ve niyyet böyle olunca elbette 'uzlet ondan hayrlı kalır velev ki kabre olsun. Ve eger niyyet böyle olmazsa ve maksad-ı murād ri'yāzet-i nefis olursa o hālde ri'yāzete muhtāc olanlara ri'yāzet 'uzletten yeğdir ve bu dahi bidāyet-i irādede ona muhtāc bulunduğu terbiyedendir. Ve irtiyāzın husūlünden sonra gerektir ki merd-i murtāz bile ki dābbenin irtiyāzından murād 'ayn-ı irtiyāz olmayıp ancak onun irtiyāzından garaz ve maksad onu merkeb ittihāzıyla arkası üzerine yolu tayy ve merāhili kat' etmektir ve beden ise o dahi kalbin matiyyesidir, tarīk-i āhiretin sūlūkü için ona sūvār olup geçer ve o matiyyede shevāt-ı hayevāniyye vardır, onu kırıp kesr etmedikçe ona serkeşlik ve şümüsluk edip yolda azgınlık eder. Ve kim ki tūl-i 'ömrüyle ri'yāzete meşgūl olur, onun hālī o kimseye benzer ki dābbenin tūl-i 'ömrüyle onun ri'yāzetine iştigāl eder de onu rükūb etmez ve onun ağzı ile dişleyip kapmak ve ön ve arttan ayağıyla vurup tepmek gibi belāsından āzāde kalmak fāidesinden gayrı dīgeri istifādesi olmaz. Ve bu dahi 'ömrüm hakkı için egerçi bir fāide-i maksūde ise de lākin behīme-i hālīkeden dahi misli hāsıl olur ve dābbe ise ancak hayātından istifāde olunur bir fāide için istenilir. Ve buna kıyāsen matiyye-i kalb olan beden-i insānın elem-i shevātından dahi uyku ve ölüm ile hālen halās bulmak mümkündür.

[ولا ينبغي أن يقنع به كالراهب الذي قيل له يا راهب فقال ما أنا راهب إنما أنا
كلب عقور حبست نفسي حتى لا أعقر الناس وهذا حسن بالإضافة الى من يعقر
الناس ولكن لا ينبغي أن يقتصر عليه فإن من قتل نفسه أيضاً لم يعقر الناس بل
ينبغي أن يتشوف إلى الغاية المقصودة بها ومن فهم ذلك واهتدى الى الطريق وقدر
على السلوك استبان له أن العزلة أعون له من المخالطة فأفضل لمثل هذا الشخص
المخالطة أولاً والعزلة آخراً]

Bununla kanâ'at etmemek gerektir o râhib gibi ki ona “Ey râhib!” denildiği vakte “Ben râhib değilim, ancak ben bir kudurmuş köpeğim, nâsı ‘akr edip zahm-dâr etmemek için kendi nefsimi habs etmişim” demiş, ya’nî bu ‘uzletimden murâdım kimseyi incitmemektir, zîrâ kelb-i ‘akûr ve meklûb gibiyim nefsimi tutup ‘uzlette habs etmezsem halkı rencide ederim, yoksa ben râhib değilim demek istemiş. Ve insâna lâyıık odur ki bu râhibin dediği gibi onun ‘uzleti yalnız bu maksada münhasıra olmaya, zîrâ egerçi nâsa ‘akr ve cefâ veren âdeme göre bu habs-i nefis dahi güzel ise de lâkin onun üzerine iktisâr etmek münâsib değildir, çünkü nefsinı katl eden kimse dahi halkı zahm-dâr etmez. Ve ona vech-i münâsib odur ki ‘uzletten maksûd ve riyâzetten murâd olan ‘illet-i gâiyyeye hâhişger ola ve kim ki bunu anlayıp da tarîka mühtedî ve sülûke muktedir olduysa ona ma’lûm ve nümâyân olur ki ‘uzlet ona muhâlatattan ziyâde îfânet verir ve bu gibi âdeme efdal odur ki evvelâ muhâlata ede, sonra ‘uzlet ve inzivâ eyleye.

[وأما التأديب فإنما نعني به أن يروض غيره وهو حال شيخ الصوفية معهم فإنه لا يقدر على تهذيبهم إلا بمخالطتهم وحاله حال المعلم وحكمه حكمه ويتطرق اليه من دقائق الآفات والرياء ما يتطرق الى نشر العلم إلا أن مخايل طلب الدنيا من المریدين الطالبين للارتياض أبعد منها من طلبه العلم ولذلك يرى فيهم قلة وفي طلبة العلم كثرة فينبغي أن يقيس ما تيسر له من الخلوة بما تيسر له من المخالطة وتهذيب القوم وليقابل أحدهما بالآخر وليؤثر الأفضل وذلك يدرك [34] بدقيق الاجتهاد ويختلف بالأحوال والأشخاص فلا يمكن الحكم عليه مطلقاً بشيء بنفي ولا إثبات]

Ve te’dîb ise o dahi ondan bizim murâdımız dîgerini riyâz ettirmek-tir ki şeyh-i sūfiyyenin hâlidir, mürîdleriyle ihtilât edip onları terbiye eder, zîrâ onlara muhâlata etmedikçe onların tehzîblerine muktedir ola-maz. Onun hâli mu‘allimin hâli gibidir ve onun hükmü dahi mu‘allimin hükmü gibidir ve dekâyık-ı âfât ü riyâdan neşr-i ‘ilme mütetarrık olan âfât ona mütetarrık olur lâkin irtiyâza tâlib olan mürîdân-ı dünyânın talebinde olan mehâyilleri talebe-i ‘ulûmun mehâyillerinden daha ziyâde ba‘iddir ve onun için mürîdlerde kılet ve talebe-i ‘ulûmda kesret görü-

nür. Binâen ‘aleyh halvetten ona müteyessir olan nesneyi tehzîb-i kavm ve muhâlatadan müteyessir olunan nesne ile mukâyese etmek gerektir ki onları yekdîgerine mukâbele edip efdali hangi ise onu îsâr ve tercîh ede ve o dahi ancak dekâyık-ı ictihâd ile idrâk olunur ve ahvâl ve eşhâs-ın ihtilâflarıyla ihtilâf olunur, ‘ale’l-ıtlâk bir nefy veyâ bir isbât ile bir nesneye hüküm etmek mümkün olmaz.

el-Fâidetü’r-Râbi‘atu

[الفائدة الرابعة]

[الاستئناس والإيناس وهو غرض من يحضر الولائم والدعوات ومواضع المعاشرة والأنس وهذا يرجع الى حظ النفس في الحال وقد يكون ذلك على وجه حرام بمؤانسة من لا تجوز مؤانسته أو على وجه مباح وقد يستحب ذلك الأمر الدين وذلك فيمن تستأنس بمشاهدة أحواله وأقواله في الدين كالأنس بالمشايخ الملازمين لسمت التقوى وَقَدْ يَتَعَلَّقُ بِحَظِّ النَّفْسِ وَيُسْتَحَبُّ إِذَا كَانَ الْغَرَضُ مِنْهُ تَرْوِيحُ الْقَلْبِ لِتَهْيِيجِ دَوَاعِي النَّشَاطِ فِي الْعِبَادَةِ فَإِنَّ الْقُلُوبَ إِذَا أَكْرَهَتْ عَمِيَتْ وَمَهْمَا كَانَ فِي الْوَحْدَةِ وَحْشَةٌ وَفِي الْمَجَالَسَةِ أُنْسٌ يَرُوحُ الْقَلْبَ فَهِيَ أُولَى]

Ve ihtilâtin dördüncü fâidesi ise o dahi istînâs ve înâstır ki velâim ve da‘vetler ve mevâzi‘-i mu‘âşeret ü ünse hâzır olanların garazıdır ve bu garaz ise hâlen hazz-ı nefse râci‘ olur ve ba‘zen vech-i harâm üzere bulunur ki mu‘âneseti câiz olmayan kimse ile mu‘âneset eder gibi ve ba‘zen vech-i mübâh üzere vâki‘ olur ve emr-i dîn için müstehabb olur, meselâ semt-i takvâya müzâlemet eden meşâyıha üns etmek gibi ki dînde olan akvâl ve ahvâlî müşâhede etmekle istînâs eyler ve dahi ba‘zısı hazz-ı nefse müte‘allik olur da müstehabb olur, o dahi eger ‘ibâdetde devâ‘î-i neşâtın tehyîci için o istînâstan garaz tervîh-i kalb olursa, çünkü kulûba ikrâh vâki‘ olursa kör olur. Ve kaçan ki vahdette vahşet ve mücâlesette kalbi tervîh eder bir ünsiyyet vardır, artık ünsiyyet daha ziyâde evlâ kalır.

[إذ الوفق في العبادة من حزم العبادة ولذلك قَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ”إِنَّ اللَّهَ لَا يَمْلُ حَتَّى تَمْلُؤُوا“ وهذا أمر لا يستغنى عنه فإن النفس لَا تَأْلُفُ الْحَقَّ عَلَى الدَّوَامِ مَا

لَمْ تَرَوْحَ وَفِي تَكْلِيفِهَا الْمَلَاذِمَةُ دَاعِيَةٌ لِلْفِتْرَةِ وَهَذَا عَنِي بِقَوْلِهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
 ”إِنَّ هَذَا الدِّينَ مَتِينٌ فَأَوْغِلْ فِيهِ بِرَفْقٍ“ والإيغال فيه برفق دأب المستبصرين ولذلك
 قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ لَوْلَا مَخَافَةُ الْوُسْوَاسِ لَمْ أَجَالِسَ النَّاسَ وَقَالَ مَرَّةً لَدَخَلْتُ بِلَادًا لَا
 أَنِيسَ بِهَا وَهَلْ يَفْسُدُ النَّاسَ إِلَّا النَّاسُ فَلَا يَسْتَعْنِي الْمَعْتَزِلُ إِذَا عَنِ رَفِيقٍ يَسْتَأْنِسُ
 بِمُشَاهَدَتِهِ وَمُحَادَثَتِهِ فِي الْيَوْمِ وَاللَّيْلَةِ سَاعَةً فَلْيَجْتَهِدْ فِي طَلَبِ مَنْ لَا يَفْسُدُ عَلَيْهِ فِي
 سَاعَتِهِ تِلْكَ سَائِرُ سَاعَاتِهِ]

Çünkü ‘ibâdette rıfk etmek ‘ibâdetin hazmındandır ve onun için
 ‘aleyhi’s-selâm efendimiz buyurmuş ki ⁴⁸”إِنَّ اللَّهَ لَا يَمَلُّ حَتَّى تَمَلُّوا“ Bu-
 nun tercemesi sebkat etmiştir. Ve bu bir emrdir ki nefis ondan müstagnî
 olamaz, zîrâ rahatlanmadıkça ‘ale’ d-devâm nefis-i beşeriyye hakka mü-
 telif olamaz ve ona mülâzemet teklîfi ‘aciz ve fütûruna dâîdir. Ve ‘aley-
 hi’s-selâm efendimiz ⁴⁹”إِنَّ هَذَا الدِّينَ مَتِينٌ فَأَوْغِلْ فِيهِ بِرَفْقٍ“ buyurmasıyla o
 ma’nâyı murâd etmiştir, ya’nî “Ale’t-tahkîk bu dîn metîndir, kaldı ki
 sen onda rıfk ile tevaggul eyle.” Ve rıfk ile onda tevaggul etmek de’b-i
 müstebsirîndir. Ve onun için İbn ‘Abbâs demiş ki “Vesvâsın mehâfe-
 si olmasaydı ben nâsa mücâleset etmezdim.” Ve diğer kerrede demiş
 ki “Vesvâsın mehâfesi olmasaydı içinde enîs bulunmayan bir beldeye
 girerdim ve nâstan gayrı nâsı ifsâd eden var mıdır?” Ya’nî nâsı ifsâd
 eden ancak nâstır, başkası değildir demek olur. Ve hâl bu minvâl üzere
 ma’lûmun olıcak artık mu’tezil olan kimse bir refikten müstagnî olamaz
 ya’nî elbette ona bir refîk lâzımdır ki gece ve gündüzde velev ki bir sâ’at
 mikdârında olsun onun müşâhede ve mükâlemesiyle istînâs ede, fakat
 o sâ’atin içinde onun sâir sâ’atlerini ifsâd etmeyecek bir refîkin mu’âne-
 setine ictihâd ede.

[فَقَدْ قَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ”الْمَرْءُ عَلَى دِينِ خَلِيلِهِ فَلْيَنْظُرْ أَحَدُكُمْ مَنْ يُخَالِلُ“
 وَلْيُخْرِضْ أَنْ يَكُونَ حَدِيثُهُ عِنْدَ اللَّقَاءِ فِي أُمُورِ الدِّينِ وَحِكَايَةِ أَحْوَالِ الْقُلُوبِ وَشُكُوهِ
 [35] وقصوره عن الثبات على الحق والاهتداء الى الرشيد ففي ذلك متنفس ومترواح

48 Buhārî, Īmān, 32, no: 43; Müslim; Salātu’l-Musāfirîn, 215.

49 İbnu’l-Mubārek, ez-Zuhd ve’r-Rekâik, 415, no: 1178; Musnedu Ahmed, 20/346, no: 13052; Şu’abu’l-Īmān, 5/394, no: 3602; el-Begavî, Şerhu’s-Sun-
 ne, 4/51.

لنفس فيه مجال رحب لكل مشغول بإصلاح نفسه فإنه لا تنقطع شكواه ولو عمر أعماراً طويلة والراضي عن نفسه مغرور قطعاً فهذا النوع من الاستئناس في بعض أوقات النهار ربما يكون أفضل من العزلة في حق بعض الأشخاص فليفتقد فيه أحوال القلب وأحوال المجلس أولاً ثم ليجالس]

”الْمَرْءُ عَلَى كِي زِيرَا ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimiz buyurmuş ki hulāsa-i me‘āl-i şerfi: “Ādem sevdiği sevgili ve halîlinin dîni üzerindedir, kaldı ki sizin biriniz dahi nazar etsin ki kimle sevişip onu halîl almıştır.” Ve dahi mülākâtlarında hadîs ve tekellüm ve söylemeleri umûr-ı dîniyyede ve kalbin ahvâlinde ve rüşde ihtidâ ve hakka sebâtları emrinde olan kusûrunun şekvâsında olmağa harîs ola ya’nî seviştiği âdeme kavuştukça onun sohbet ve söyleyişi umûr-ı dîniyyede ola ve hakka sebât ve rüşde ihtidâsının kusûru şekvâsında olup başka bir kelâm-ı dünyevîde olmaya, çünkü söyleyişi böyle olursa nefsine bir râhat ve âsâyiş olup onunla müteneffis olur ve bunda geniş ve vâsi‘ bir mecâl vardır ya’nî ıslâh-ı nefsine meşgûl olan kimse için bu gibi mükâlemede geniş bir tarîk-i muhâvere vardır, a‘mâr-ı tavîle ile mu‘ammer olsa bile bundan şekvâsı kesilip munkatı‘ olmaz, üzerine râzî olan kimse kat‘an magrûrdur. İşte istînâstan bu nevhârın ba‘zı evkâtında ba‘zı eşhâs hakkında olan ‘uzletten efdal olması mümkindir. Gerekir ki merd-i müste‘nis hemîşe ahvâl-i kalb ve ahvâl-i celîsi evvelâ tefakkud edip sonra mücâleset ve musâhabet eyleye.

el-Fâidetü’l-Hâmisetü

[الفائدة الخامسة]

[في نيل الثواب وإنالته أما النيل فبحضور الجنائز وعبادة المريض وحضور العيدين وأما حضور الجمعة فلا بد منه وحُضورُ الْجَمَاعَةِ فِي سَائِرِ الصَّلَوَاتِ أَيْضًا لَا رُخْصَةَ فِي تَرْكِهِ إِلَّا لِحُؤُوفِ ضَرَرٍ ظَاهِرٍ يُقَاوِمُ مَا يَفُوتُ مِنْ فَضِيلَةِ الْجَمَاعَةِ وَيَزِيدُ

50 Musnedu Ebî Dāvūd et-Tayālīsī, 4/299, no: 2696; Musnedu Ahmed, 13/398, no: 8028; el-Harāitī, Mesāvi’l-Ahlāk, 313, no: 655; el-Mustedrek, 4/188, no: 7319.

عَلَيْهِ وَذَلِكَ لَا يَتَّفِقُ إِلَّا نَادِرًا وَكَذَلِكَ فِي حُضُورِ الْإِمْلَاكَاتِ وَالِدَعَوَاتِ ثَوَابٍ مِنْ
حَيْثُ إِنَّهُ إِدْخَالُ سُرُورٍ عَلَى قَلْبٍ مُسْلِمٍ]

Ve ihtilâtın beşinci fâidesi o dahi sevâbın neyl ve inâlesindedir. Neyli ise huzûr-ı cenâiz ve ‘iyâdet-i marzâ ve mu‘âyede iledir ki ihvâ-nından vefât eden olursa namâzına hâzır olmak ve hasta olursa pürsiş-i hâtırına gitmek ve eyyâm-ı mübârekede onların mu‘âyede ve bayram-lıklarına varmak a‘mâliyle ecr ve sevâbın neyli mümkün olur. Ammâ cum‘a namâzına varmak emr-i mütehattem ve lâzımdır, onun terki aslâ câiz olmaz ve evkât-ı sâirede dahi cemâ‘ate huzûrunun terkine aslâ bir ruhsat yoktur, meger ki fazilet-i cemâ‘ate mukâvim ve ondan zâid bir zarar-ı zâhir vukû‘unun korkusu ola, o hâlde ma‘zûr sayılıp o ‘özü ile cum‘a ve cemâ‘ate huzûrunun terki câiz ola ve bu dahi ancak nâdiren vâki‘ olur, ya‘nî bu gibi ‘özü şâzz düşer ve vukû‘u nâdiren ittifâk eder. Ve velîme ve ziyâfet ve sâir da‘vetlere huzûru dahi böyledir ya‘nî ‘iyâdet-i marzâ ve mu‘âyede gibidir ki o da‘vetlere varmakla sevâba nâil olur, zîrâ o icâbetle kalb-i müslime meserret idhâl olunur ve bu haysiyetle sevâb hâsıl olur ve ‘uzletle işbu fevâid mefkûd ve nâbûd olurlar.

[وَأَمَّا إِنَالْتَهُ فَهُوَ أَنْ يَفْتَحَ الْبَابَ لَتَعُودَهُ النَّاسُ أَوْ لِيَعُزَّوَهُ فِي الْمَصَائِبِ أَوْ يَهْنُوهُ عَلَى النِّعَمِ فَإِنَّهُمْ يَنَالُونَ بِذَلِكَ ثَوَابًا وَكَذَلِكَ إِذَا كَانَ مِنَ الْعُلَمَاءِ وَإِذْنٌ لَهُمْ فِي الزِّيَارَةِ نَالُوا ثَوَابَ الزِّيَارَةِ وَكَانَ هُوَ بِالْتَمَكِينِ سَبَبًا فِيهِ فَيَنْبَغِي أَنْ يَزِنَ ثَوَابَ هَذِهِ الْمُخَالَطَاتِ بِأَقَاتِهَا الَّتِي ذَكَرْنَاهَا وَعِنْدَ ذَلِكَ قَدْ تُرْجَحُ الْعُزْلَةُ وَقَدْ تَرَجَّحَ الْمُخَالَطَةُ فَقَدْ حَكِيَ عَنْ جَمَاعَةٍ مِنَ السَّلَفِ مِثْلَ مَالِكٍ وَغَيْرِهِ تَرَكَ إِجَابَةَ الدَّعَوَاتِ وَعِيَادَةَ الْمَرْضَى وَحُضُورَ الْجَنَائِزِ بَلْ كَانُوا أَحْلَاسَ بَيُوتِهِمْ لَا يَخْرُجُونَ إِلَّا إِلَى الْجُمُعَةِ أَوْ زِيَارَةِ الْقُبُورِ وَبَعْضُهُمْ فَارَقَ الْأُمُصَارَ وَانْحَازَ إِلَى قُلُلِ الْجِبَالِ تَفَرُّغًا لِلْعِبَادَةِ وَفِرَارًا مِنَ الشَّوَاغِلِ]

Ve diğerine sevâbın inâlesi kazıyyesi ise o dahi halk ona ‘iyâdet etmek ve musîbeti evânında onu ta‘ziye eylemek ve ni‘mete mazharıyyeti zamânında ona tehniye ve tebrik etmek için hânesinin kapısını açıp küşâd etmekledir ki ihvânı onun ‘iyâdetine ve ta‘ziet ve tehniyet ve tebrikine gelmekle sevâba nâil olur ve kendisi dahi ona sebep olmuş olur. Ve kezâlik ‘ulemâdan olup da onun ziyâretine gelmek için izn ve ruhsat it‘âsı dahi böyledir ki halk ziyâretine gelmekle sevâba

nâil olurlar ve kendisi dahi temkîni haysiyyetle onda sebep olmuş olur. Ve'l-hâsıl âdem bu muhâlatâtta hâsıl olan sevâbı muhâlatanın mezkûr ve mübîn olan âfâtıyla müvâzene ede ki gâh ‘uzlet müreccah olur ve gâh muhâlata müreccah gelir ve hangisi müreccah olduysa onu işleye, çünkü selef-i sâlihîn üzerine hikâyet olunup denilmiş ki ba‘zıları ‘uzleti ihtiyâr edip bu fevâidden vazgeçtiler meselâ İmâm-ı Mâlik ve diğeri gibi ki onlar icâbet-i da‘vet ve ‘iyâdet-i marzâ ve huzûr-ı cenâizi terk ettiler ve hânelerine mülâzemet ve cülûs edip cum‘a namâzından ve ziyâret-i kubûrdan gayrı hânelerinden çıkmaz oldular ve ba‘zıları külliyyen emsârı terkiyle kulel-i cibâle çekildiler tâ ki ‘ibâdete müteferriğ olup boş kalalar ve bu sûretle dağların tepelerine çekilmeleri dahi ancak şevâğıldan firâr ve ihtirâzdır. [36]

el-Fâidetü’s-Sâdisetü

[الفائدة السادسة]

[الفائدة السادسة من المخالطة التواضع فإنه من أفضل المقامات ولا يُقدَّر عليه في الوُحْدَةِ وَقَدْ يَكُونُ الْكِبَرُ سَبَبًا فِي اخْتِيَارِ الْعِزَّةِ فَقَدْ رَوَى فِي الْإِسْرَائِيلِيَّاتِ أَنَّ حَكِيمًا مِنَ الْحُكَمَاءِ صَنَفَ ثَلَاثَمِائَةً وَسَتِينَ مَصْحَفًا فِي الْحِكْمَةِ حَتَّى ظَنَّ أَنَّهُ قَدْ نَالَ عِنْدَ اللَّهِ مَنَزَلَةً فَأَوْحَى اللَّهُ إِلَى نَبِيِّهِ ”قُلْ لِفُلَانٍ إِنَّكَ قَدْ مَلَأْتَ الْأَرْضَ نِفَاقًا وَإِنِّي لَا أَقْبَلُ مِنْ نِفَاقِكَ شَيْئًا“ قَالَ فَتَخَلَّى وَانْفَرَدَ فِي سِرْبٍ تَحْتَ الْأَرْضِ وَقَالَ الْآنَ قَدْ بَلَغْتَ رِضَا رَبِّي فَأَوْحَى اللَّهُ إِلَى نَبِيِّهِ ”قُلْ لَهُ إِنَّكَ لَنْ تَبْلُغَ رِضَايَ حَتَّى تَخَالَطَ النَّاسَ وَتَصْبِرَ عَلَى أَذَاهُمْ“ فَخَرَجَ فَدَخَلَ الْأَسْوَاقَ وَخَالَطَ النَّاسَ وَجَالَسَهُمْ وَوَاكَلَهُمْ وَأَكَلَ الطَّعَامَ بَيْنَهُمْ وَمَشَى فِي الْأَسْوَاقِ مَعَهُمْ فَأَوْحَى اللَّهُ تَعَالَى إِلَى نَبِيِّهِ الْآنَ قَدْ بَلَغَ رِضَايَ فَكَمْ مِنْ مَعْتَزَلٍ فِي بَيْتِهِ وَبَاعَثَهُ الْكِبَرُ وَمَانَعَهُ عَنِ الْمُحَافَلِ أَنْ لَا يُوقَرَ أَوْ لَا يُقَدَّمَ أَوْ يَرَى التَّرَفُّعَ عَنْ مُخَالَطَتِهِمْ أَرْفَعَ لِمَحَلِّهِ وَأَتَقَى لَطَرَاوَةَ ذِكْرِهِ بَيْنَ النَّاسِ]

Ve ihtilâtin altıncı fâidesi ise o dahi tevâzu‘dur ki makâmâtın efdali olup vahdette onun üzerine muktedir olamaz. Ve ba‘zen ihtiyâr-ı ‘uzlette tekebbür sebep olur, nitekim isrâ‘îliyyâtta rivâyet olunup denilmiş ki hukemâdân bir hakîm var idi, ‘ilm-i hikmette üç yüz altmış kitâbı tasnîf etmişti, hattâ zann etti ki ‘indallâh kendisi bir menzileye nâil olmuş.

Ve Hakk subhānehu ve ta‘ālā hazretleri onun peygamberine vahy edip buyurdu ki “قل لفلان إنك قد ملأت الأرض نفاقاً وإنني لا أقبل من نفاقك شيئاً” Ya‘nî “Sen fülân hakîme söyle ki sen yeryüzünü nifaktan doldurdun hâlbuki ben senin nifakından bir şey kabul etmem.” Ve hakîm ise bu emr-i ‘âlî üzerine yer altında bir serdâba girip halktan tehallî ve infirâd etti ve el-yevm bununla rabbimin rızāsına bâlig oldum diye zu‘m ettikte yine tebâreke ve ta‘ālā hazretleri onun peygamberine vahy edip buyurdu ki “قل له إنك لن تبلغ رضاي حتى تخالط الناس وتصبر على أذاهم” Ya‘nî “Sen o hakîme söyle ki sen nâs ile muhālata ve ezâlarına sabr etmedikçe sen benim rızâma bâlig olamazsın.” Artık o vakt hakîm zîr-i zemînden çıkıp çarşılara girdi ve nâs ile muhālata ve mücâlese ve mu‘âkele etti ve beynlerinde ta‘âmı yiyip onlarla ma‘an esvâkta yürüdü ve o hâlde Zât-ı Zü’l-Celâl onun peygamberine vahy edip buyurdu ki “İmdi benim rızâma bâlig oldu.” Ve dahi nice mu‘tezil âdem vardır ki beytine çekilip kûşe-nişîn olmuş ve inzivâ ve ‘uzletinin bâ‘is ve bādîsi tekebbür etmekliktir ki mehâfilden onu men‘ eden ancak ona ‘adem-i tevkîr ü takdîm korkusudur veyâhüd onların muhâlatalarından yücelenmesi onun mahâl ve makâmına erfa‘ ve a‘lâ görür de beyne’n-nâs tarâvet-i zikrinin bekâsına enseb ve elyak sanır.

[وقد يعتزل خيفة من أن تظهر مقابحه لو خالط فلا يعتقد فيه الزهد والإشتغال بالعبادة فيتخذ البيت سترأ على مقابحه إبقاء على اعتقاد الناس في زهده وتعبده من غير استغراق وقت الخلوة بذكر أو فكر وَعَلَامَةٌ هَؤُلَاءِ أَنَّهُمْ يُحِبُّونَ أَنْ يُزَارُوا وَلَا يُحِبُّونَ أَنْ يَزُورُوا ويفرحون بتقرب العوام والساطين إليهم واجتماعهم على بابهم وطرقهم وتقبيلهم أيديهم على سبيل التبرك وَلَوْ كَانَ الإِشْتِغَالُ بِنَفْسِهِ هُوَ الَّذِي يُبَغِّضُ إِلَيْهِ الْمُحَالَطَةُ وَزِيَارَةُ النَّاسِ لُبَغِضَ إِلَيْهِ زِيَارَتُهُمْ له كما حكيناه عن الفضيل حيث قال “وهل جئتني إلا لأتزين لك وتزين لي” وعن حاتم الأصم أنه قال للأمير الذي زاره حاجتي أن لا أراك ولا تراني]

Ve ba‘zen muhâlatada zuhûr-ı kabâyihi korkusundan dahi ‘uzlet eden âdem bulunur ki nâs onda tezehhüdü ihtilâtında itikâd etmez olurlar ve ‘ibâdâtla müştegil olmadığını gümân ederler. Ve bu gibi ‘uyûb ve nevākısı halka görünmemek için kendi hânesi makâbihine

sûtre ittihâz edip hakkında itikâd-ı nâsı ibkâ etmek ya'nî zühd ve ta'abbüdü hakkında olan mazinnelerini bozmamak için inzivâ eder de halvette zikr vee fikre istigrâk-ı vakt etmez. Ve bunların 'alâmetleri ise onlar severler ki halk onların ziyâretlerine gideler ve kendileri bir kimseyi ziyâret etmeyeler ve hem dahi 'avâmm ve selâtînin takarrüb-leri ile mesrûr olurlar ve kapılarına ve yolları üzerlerine halkın tecemmu' etmeleri ve sebîl-i teberrük üzere ellerinin takbîllerini muhabbet eylerler. İşte bu gibi 'alâmât ile o gürûh-ı mütesannî'a ma'ûm olurlar. Eger kendi nefesine olan iştigâli ona muhâlatayı ve nâsın ziyâretini bugz ettirmiş olsaydı onların ziyâretine gelmeleri dahi ona bugz ettirirdi, nitekim Fudayl üzerine sâbıkta hikâyet ettik ki ziyâretine giden âdeme “وهل جئتني إلا لأتزين لك وتزين لي” diye onu redd etmiş ve Hâtim el-Asamm üzerine nakl ettiğimiz kelâm gibi ki ziyâretine giden emîre “Benim sana olan ihtiyâcım odur ki ne sen beni göresin ve ne de ben seni göreyim” demiş.

[فمن ليس مشغولاً مع نفسه بذكر الله فاعتزاله عن الناس سببُهُ شِدَّةُ اشْتِغَالِهِ بِالنَّاسِ [37] لِأَنَّ قَلْبَهُ مُتَجَرِّدٌ لِلْإِتِّفَاتِ إِلَى نَظَرِهِمْ إِلَيْهِ بَعَيْنِ الْوَقَارِ وَالْإِحْتِرَامِ وَالْعِزْلَةِ بِهَذَا السَّبَبِ جَهْلٌ مِنْ وَجْهِ أَحَدِهَا أَنَّ التَّوَاضُعَ وَالْمَخَالَطَةَ لَا تَنْقُصُ مِنْ مَنْصِبٍ مَنْ هُوَ مُتَكَبِّرٌ بِعِلْمِهِ أَوْ دِينِهِ إِذْ كَانَ عَلِيٌّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يَحْمِلُ التَّمْرَ وَالْمَلْحَ فِي ثَوْبِهِ وَيَدُهُ يَقُولُ لَا يَنْقُصُ الْكَامِلُ مِنْ كَمَالِهِ ... مَا جَرَّ مِنْ نَفْعٍ إِلَى عِيَالِهِ وَكَانَ أَبُو هُرَيْرَةَ وَحْذِيفَةَ وَأَبِي وَابْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ يَحْمِلُونَ حِزْمَ الْحَطَبِ وَجَرَّبَ الدَّقِيقَ عَلَى أَكْتَاظِهِمْ وَكَانَ أَبُو هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يَقُولُ وَهُوَ وَالِي الْمَدِينَةِ وَالْحَطَبِ عَلَى رَأْسِهِ “طَرَقُوا لِأَمِيرِكُمْ” وَكَانَ سَيِّدُ الْمُرْسَلِينَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَشْتَرِي الشَّيْءَ فَيَحْمِلُهُ إِلَى بَيْتِهِ بِنَفْسِهِ فَيَقُولُ لَهُ صَاحِبُهُ أَعْطَنِي أَحْمَلُهُ فَيَقُولُ “صَاحِبُ الشَّيْءِ أَحَقُّ بِحَمْلِهِ” وَكَانَ الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا يَمُرُّ بِالسَّوَالِ وَيَبِينُ أَيْدِيَهُمْ كَسْرَ فَيَقُولُونَ هَلُمَّ إِلَى الْغَدَاءِ يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ فَكَانَ يُنْزِلُ وَيَجْلِسُ عَلَى الطَّرِيقِ وَيَأْكُلُ مَعَهُمْ وَيَرْكَبُ وَيَقُولُ “إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُسْتَكْبِرِينَ”]

Ve kim ki zikrullâh ile meşgûl olmaya ve onunla ıslâh-ı nefesine iştigâli bilinmeye, o kimse eger 'uzlet ederse onun nâstan itizâli nâs ile olan şiddet-i iştigâлиндendir ya'nî onun sebeb-i itizâli halka olan şiddet-i iştigâlidir, çünkü ona 'ayn-ı vakâr u ihtirâm ile bakmağa onun

kalbi mültefit olup ve o iltifâta tecerrüdü hasebiyle kûşe-i inzivâyâ çekilmiş ve bu sebeble olan ‘uzlet ise vücûh-ı müte‘addideden cehl ve nâdânlıktır. Birinci vechi odur ki tevâzu‘ ve muhâlata kendi ‘ilm ve dîni ile mütekebbir olan kimsenin mansıb ve câhından bir şey noksân etmez, zîrâ ‘Alî b. Ebî Tâlib ‘aleyhi’r-rıdvân hurmâyı ve tuzu kendi yediyle ve sevbiyle haml ve kendi hânesine nakl edip buyurdu ki “Kâmil olan âdemoğlun kendi ‘ayâline cerr ettiği nefsi onun kemâlinden bir nesneyi tenkîs etmez.” Ve Hazret-i Ebû Hüreyre ve Huzeyfe ve Ubeyy ve İbn Mes‘ûd ‘aleyhimü’r-rıdvân odun arkaları[na] ve dakîk dağarcıkları omuzlarına haml ederlerdi ve Medîne vâlîsi olduğu hâlde Ebû Hüreyre odunu başı üzerine kaldırıp yolda geçerken “طرقوا لأميركم” derdi ya’nî “Emîrinize yol veriniz” derdi. Ve seyyidü’l-mürselîn efendimiz dahi ba’zen sa‘âdet-hânesine satın aldığı şeyi kendisi nefsi ile kaldırıp hânesine nakl buyururlardı ve sâhibi “Ver bana, ben onu kaldırayım” dedikte efendimiz⁵¹ “صَاحِبُ الشَّيْءِ أَحَقُّ بِحَمْلِهِ” buyururdu, ya’nî “Sâhibü’ş-şey’ onun hamline kendisi daha ziyâde haklıdır” diye fermân buyururdu. Ve mervî olup zikri mesbûk olduğu vech üzere Hazret-i Hasen b. ‘Alî radiyallâhu ‘anhümâ dilencilerin üzerlerine geçip onların önlerinde ekmek kırıkları bulunduğu hâlde dilenciler ona “Yâ ibn Resûlillâh, kuşluk yemeğine buyrunuz” diye da‘vet ettiklerinde o dahi hayvânından inip yol üzerinde onlarla berâber cülûs ve ekl edip birle hayvânına süvâr oldukta “إِنَّ اللَّهَ لَا يَزَالُ يَنْزِلُ فِي سُبُلِ الْمُؤْمِنِينَ”⁵² diye ‘âleme hidâyet ve irşâd ederdi.

[الوجه الثاني أن الذي شغل نفسه بطلب رضا الناس عنه وتحسين اعتقادهم فيه مغرور لأنه لو عرف الله حق المعرفة علم أن الخلق لا يُثْنُونَ عنه من الله شيئاً وأن ضرره ونفعه بيد الله ولا نافع ولا ضار سواه وأن من طلب رضا الناس ومحبتهم بسخط الله سخط الله عليه وأسخط عليه الناس بل رضا الناس غاية لا تتال فرضا الله أولى بالطلب ولذلك قال الشافعي ليونس بن عبد الأعلى والله ما أقول لك إلا نصحاً إنه ليس إلى السلامة من الناس من سبيل فأنظر ماذا يُضِلُّكَ فافعله ولذلك قيل

وفاز باللذة الجسور

من راقب الناس مات غمًا

51 Şu‘abu’l-Îmân, 8/283, no: 5830; el-Beyhakî, el-Âdâb, 207, no: 509.

Ve ikinci vechi ise nefsi üzerine itikâd-ı nâsın tahsîni ile ondan nâs râzî olmak üzere kendi nefsini meşgûl eden kimse magrûrdur, çünkü Zât-ı Zü'l-Celâl'i hakk-ı ma'rifetle bilmiş olsaydı bilirdi ki halk-ı dünyâ Zât-ı Zü'l-Celâl'den bir nesne ile ona gınâ vermezler, onun durr ve nef'i Allâhu ta'âlânın yed-i kudretindedir, nâfi^c ve dârr ancak odur, diğerinden irâdesi olmaksızın aslâ ve kat'â bir durr ve nef^c gelmez. Ve kim ki sehat-ı Bârî ile nâsın muhabbet ve rızâlarını isterse Zât-ı Zü'l-Celâl ona sehat eder ve 'ibâdını dahi sehat ettirip matlûbu olan rızâ hâsıl olmaz belki rızâ-yı nâs bir gâyedir ki neyli mümkün olmaz, kaldı ki taleb-i rızâ-yı Bârî daha ziyâde evlâdır ve onun için İmâm Şâfi'î, Yûnus b. 'Abdula'la'ya deyip kasem etmiş ki “Ben sana ancak nushan söylerim ki nâstan selâmete bir yol yoktur, kaldı ki sen seni ıslâh eden nesneye nazar edip onu işle.” Ve dahi onun için nazmen denilmiş ki:

من راقب الناس مات غمًا وفاز باللذة الجسور

“Kim ki nâsa murâkabe ederse o kimse gamından helâk olur, lezzete merd-i cesûr fâiz olur.”

[ونظر سهل الى رجل من أصحابه فقال له اعمل كذا وكذا لشيء أمره به فقال يا أستاذ لا أقدر عليه لأجل الناس فالتفت إلى أصحابه وقال لا ينال عبد حقيقة من هذا الأمر حتى يكون بأحد وصفين عبد تسقط الناس من عينه فلا يرى في الدنيا إلا خالقه وأن أحداً لا يقدر على أن يضره ولا ينفعه وعبد سقطت نفسه عن قلبه فلا يبالي بأي حال يرويه وقال الشافعي رحمه الله ليس من أحد إلا وله محب ومبغض فإذا كان هكذا فكن مع أهل طاعة الله]

Ve dahi Sehl, ashâbından bir âdeme nazar edip böyle böyle bir 'ame-li işle diye bir husûsa emr etmiş ve o kimse: “Ey üstâz, [38] nâstan dolayı buna muktedir olamadım” deyince, üstâzı ashâbına iltifât edip dedi ki “Bir 'abd işbu emrden bir hakîkate nâil olamaz tâ ki bu iki vasftan bir vasf ile muttasıf ola ya'nî bu iki sıfattan bir sıfatla muttasıf olmadıkça işbu emrin hakîkatine nâil olamaz, ancak bu sıfatların birisi ile muttasıf olursa hakîkatine nâil olur: Birinci sıfat odur ki nâs onun gözünden sâkıt olmaktır ki hâlıkından gayrı dünyâda bir şey göremez ve bilir ki bir kimse onun durr ve nef'ine muktedir olamaz. Ve ikinci sıfat onun

nefsi kalbinden sâkıt olmaktır ki halktan aslâ bir mübâlâtı olmaz” ya‘nî onu ne hâlde görürlerse görsünler onlardan bir bâk ve pervâ ve mübâlâtı olmaz. Ve İmâm Şâfi‘î ‘aleyhi’r-rahme demiş ki “Bir kimse yoktur ki onun bir muhibb ve mubgızı olmaz.” Ve hâl böyle olunca sen Allâhu ta‘âlânın ehl-i tâ‘ati ile ol.

[وقيل للحسن يا أبا سعيد إن قوماً يحضرون مجلسك ليس بغيتهم إلا تتبع سقطات كلامك وتعتيك بالسؤال فتبسم وقال للقاتل هوّن على نفسك فإني حدثت نفسي بسكنى الجنان ومجاورة الرحمن فطمعت وما حدثت نفسي بالسلامة من الناس لأنني قد علمت أن خالقهم ورازقهم ومحبيهم ومميتهم لم يسلم منهم وقال موسى عليه السلام يا رب احبس عني ألسنة الناس فقال يا موسى هذا شيء لم اصطفه نفسي فكيف أفعله بك وأوحى الله سبحانه وتعالى إلى عزيز إن لم تطب نفساً بأنني اجعلك علماً في أفواه الماضغين لم أكتبك عندي من المتواضعين]

Ve Hasen-i Basrî ‘aleyhi’r-rahmeye denilmiş ki “Ey Ebâ Sa‘îd, tahkîkan bir kavm vardır ki senin meclisine hâzır olurlar ve senin kelâmının sakatâtını tettebbu‘ etmek ve sana su‘âl ile yorgunluk vermekten gayrı onların başka bir murâdları yoktur, ancak senin sözünün sakatâtını aramak ve sana es‘ile ile ‘anâ vermek için gelirler.” Ve Hasen-i Basrî tebessüm edip dedi ki “Sen kendi nefsinde tehvîn eyle, ben kendi nefsimde süknâ-yı cennet ve mücâvere-i Rahmân ile tahdîs edip onlara tama‘ ettim, nâstan selâmetimle nefsimi tahdîs etmemişim, çünkü ben bilmişim ki onların hâlık ve râzıkları ve onların muhyî ve mümîtleri onların elsinelerinden sâlim olmaz.” Ve dahi Mûsâ ‘aleyhi’s-selâm demiş ki “يا رب احبس عني ألسنة الناس” Ya‘nî “Yâ rabbi, sen benim üzerimden elbine-i nâsı habs eyle.” Ve Hakk subhânehu ve ta‘âlâ “يا موسى هذا شيء لم اصطفه نفسي فكيف أفعله بك” diye emr ü fermân buyurdu ya‘nî “Ben bunu kendi nefsim için istifâ etmemişim, seninle onu nice işlerim!” demektir. Ve dahi Hakk subhânehu ve ta‘âlâ hazretleri Hazret-i ‘Uzeyr’e buyurmuş ki “إن لم تطب نفساً بأنني اجعلك علماً في أفواه الماضغين لم أكتبك عندي من المتواضعين” ki hulâsa-i me‘âl-i şerîfi: “Seni çineyenlerin ağızlarında sakız etmekten eğer kendi nefsin hoş ve tayyib olmazsa benim ‘indimde seni mütevâzî’nden yazmam” demek olur.

[فإذا من حبس نفسه في البيت ليحسن اعتقادات الناس وأقوالهم فيه فهو في عناءٍ حَاصِرٍ في الدنيا ﴿وَلَعَذَابُ الْآخِرَةِ أَكْبَرُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ﴾ فإذا لا تستحب العزلة إلا لمستغرق الأوقات بربه ذكراً وفكراً وعبادة وعلماً بحيث لو خالطه الناس لضاعت أوقاته وكثرت آفاته ولتشوشت عليه عباداته فهذه غوائل خفية في اختيار العزلة ينبغي أن تتقي فإنها مهلكات في صور منجيات]

Kaldı ki kim ki hakkında nâsın itikâdlarını temkîn ve şe'ninde olan akvâllerini tahsîn eylemek için hânesinde kendi nefsinı habs eder, artık dâr-ı dünyâda ‘anâ-i hâzırda olup bilmiş olaydılar âhiretin ‘azâbı ‘ale’t-tahkîk ekberdir ve hâl böyle olunca ‘uzlet ancak kendi evkâtını rabbinin zıkr ve fıkır ve ‘ibâdet ve ‘ilmine müstagrağ olan âdeme müstehabb olur, başkalarına müstehabb olmaz, zîrâ bu gibi müte‘abbid eger nâsa istînâs ve muhâlata eder, onun evkâtı zâyi‘ olur ve âfâtı çok olur ve ‘ibâdâtı dahi müteşevviş olur. İşte ihtiyâr-ı ‘uzlette bunlar gavâil-i hafıyyedirler, müniciyât sûretlerinde mühlik bir âfetlerdir ki onlardan ittikâ olunmak gerektir.

el-Fâidetü’s-Sâbi‘atu

[الفائدة السابعة]

[التجارب فإنها تستفاد من المخالطة للخلق ومجاري أحوالهم والعقل الغريزي ليس كافياً في تفهم مصالح الدين والدنيا وإنما تفيدها التجربة والممارسة ولا خير في عزلة من لم تحكه التجارب فالصبي إذا اعتزل بقي غمراً جاهلاً بل ينبغي أن يشتغل بالتعلم ويحصل له في مدة التعلم ما يحتاج إليه من التجارب ويكفيه ذلك ويحصل بقية التجارب بسماع الأحوال ولا يحتاج إلى المخالطة]

Ve ihtilâtın yedinci fâidesi o dahi tecârübdür, zîrâ halkın muhâlatarından istifâde olunur ve mecârî ahvâl ü musâhabetlerinden bilinip ma‘lûm olur çünkü ‘akl-ı ‘azîzi dîn ve dünyânın mesâlihini fehmi etmeğe kâfî değildir, ancak onu tecrîbe ve mûmârese ifâde eder. Tecârib ile mütehannik olmayan kimsenin ‘uzletinde hayr yoktur, zîrâ sabî-i kâsır kable’t-tecrîbe itizâl ederse elbette bön ve nâdân kalır, gerektir ki evvelâ ‘ilme iştigâl [39] ede ve müddet-i ta‘allümde tecâribden muhtâcî

olduğu ma'lûmâtı istihsâl ettikten sonra ʿuzlet eyleye ki o müddette ona hâsıl olan ma'lûmât-ı tecāribiyye ona kifāyet eder, çünük semāʿ-ı ahvāl ile bakiyye-i tecārib ma'lûmu olur da muhālataya muhtāc kalmaz.

[ومن أهم التجارب أن يجرب نفسه وأخلاقه وصفات باطنه وذلك لا يقدر عليه في الخلوة فإن كل مجرب في الخلاء يسر وكل غضوب أو حقود أو حسود إذا خلا بنفسه لم يترشح منه خبثه وهذه الصفات مهلكات في أنفسها يجب إماطتها وقهرها ولا يكفي تسكينها بالتباعد عما يحركها فمثال القلب المشحون بهذه الخبائث مثال دمل ممتلىء بالصديد والمدة وقد لا يحس صاحبه بألمه ما لم يتحرك أو يمسه غيره فإن لم يكن له يد تمسه أو عين تبصر صورته ولم يكن معه من يحركه ربما ظن بنفسه السلامة ولم يشعر بالدمل في نفسه وأعتقد فقده ولكن لو حركه محرك أو إصابه مشرط حجام لانفجر منه الصديد وفار فوران الشيء المختنق إذا حبس عن الإسترسال فكذاك القلب المشحون بالحقد والبخل والحسد والغضب وسائر الأخلاق الذميمة إنما تنفجر منه خبائثه إذا حرك وعن هذا كان السالكون لطريق الآخرة الطالبون لتزكية القلوب يجربون أنفسهم فمن كان يستشعر في نفسه كبراً سعى في إماطته حتى كان بعضهم يحمل قربة ماء على ظهره بين الناس أو حزمة حطب على رأسه ويتردد في الأسواق ليحرب نفسه بذلك فإن غوائل النفس ومكايد الشيطان خفية قل من يتفطن لها ولذلك حكى عن بعضهم أنه قال أعدت صلاة ثلاثين سنة مع أنني كنت أصليها في الصف الأول ولكن تخلفت يوماً بعذر فما وجدت موضعاً في الصف الأول فوقفت في الصف الثاني فوجدت نفسي تستشعر خجلة من نظر الناس إلي وقد سبقت إلى الصف الأول فعلمت أن جميع صلواتي التي كنت أصليها كانت مشوبة بالرياء ممزوجة بلذة نظر الناس إلي ورؤيتهم إلي في زمرة السابقين إلى الخير]

Ve tecāribin en ziyāde mühimmi odur ki kendi nefsinı ve ahlākını ve sıfāt-ı bātiniyyesini tecrîbe etmektir. Halvette buna muktedir olamaz, zîrâ halvet ve tenhālîkta olan tecrîbe sehl ve āsândır ki her bir mücerribe kolaydır. Her bir gazûb ve hasûd ve kînli ve hakûd kendi nefsi ile tenhâ kalırsa onu hubs-ı derûnu zâhirinde görünmez ya'nî muharriksiz olarak mütereşşih ve müteveşşih olmaz ve bu sıfât ise fî nefsihâ mühlikeler olup imâta ve kahlrları vâcibdir ve onu tahrîk eden umûrdan tebâ'ud ve uzak kalmaklığıyla onun teskîni kâfî değildir, çünkü bekâsı muzırr olup tahrîk

ve ihrâcî ıslâh-ı nefis ve tezkiye-i kalb için be-gâyet ehemm ve elzemdir, zîrâ bu sıfât-ı habîse ile dolu ve meşhûn olan kalb irim⁵² ve sarı su ve kandan dolu ve memlû olan çibana benzer ki sâhibi onun elem ve ağrısına vâkıf olmaz tâ kim onu taharrük ede veyâhûd dîgerine değe ve eger onu mess edip değecek eli olmazsa veyâ sûretini görececek bir gözü olmazsa ve onu tahrîk eder bir nesnesi bulunmazsa kendi nefsinde selâmeti zann eder ve vücûdunda çiban olduğuna vâkıf olmaz belki fakdını ıstikâd eyler, ammâ onu bir muharrik tahrîk ederse veyâhûd haccâmın neşter ve usturası ona değerse artık onun içinden muhtenik ve istirsâlden mahbûs ve memnû olan nesne gibi sarı su ve irim ve kan münfecir olup feverân eder. İşte habâyisle meşhûn olan kalb dahi böyledir, ya'nî hıkd ve hased ve buhl ve gazab ve sâir ahlâk-ı zemîme ile meşhûn olan gönül ancak taharrük ile onun habâyisi münfecir olur ve taharrükü ancak ihtilât iledir. Ve bundan dolayı tarîk-i âhirete sâlik ve tezkiye-i kulûba tâlib olanlar kendi nefislerini tecrîbe ederlerdi ve o ki nefsinden bir kibri istiş'âr ederdi, onun imâtasına sa'y edip çalışırdı hattâ ba'zıları beyne'n-nâs arkasına su tulumu veyâhûd başına odun arkılığı kaldırıp çarşılarda tereddüd ederlerdi tâ ki onunla nefsinı tecrîbe eyleye, çünkü nefsin gavâili ve şeytânın mekâyidi gizlidirler ve ona mütefattin olan kimse azdır. Ve bunun için ba'zıları üzerine hikâyet olunmuş ki bir âdem demiş ki “Ben otuz senelik namâzımı ic'ade ve kazâ ettim, zîrâ onu imâmın arkasında saff-ı evvelde edâ etmişim. Ve bir gün bir 'özl ile tahallûf edip erkence gidemediğimden ve saff-ı evvelde bir yer bulamadığımdan ikinci safta durdum ve nefsimde nazar-ı halktan bir haclet istiş'âr ettiğini anladım ki saff-ı evvelden mesbûk olup müte'ahhir kaldığı eelden şermsâr olup nazar-ı halktan mahcûl kaldığını kendi nefsimden hiss ettim ve bildim ki saff-ı evvelde benim kıldığım otuz senelik namâzı ri'yâ ile karışık olup ve saff-ı evvelde olan rü'yetim lezzetiyle ya'nî halk beni saff-ı evvelde görmelerinden nefsimde hâsıl olan lezzet ile mümtezic olarak kılmışım ki hayra müsâbakat edenlerin zümrelerinde beni görmeleri sevinci ile o namâzı edâ etmişim ve o hâlde o namâz şâibe-i ri'yâdan vâreste ve agrâz-ı dünyeviyyeden âzâde olamamasıyla onu ic'ade etmek lâzım geldi.”

52 “İrin”in varyantı.

[فالمخالطة لها فائدة ظاهرة عظيمة في استخراج الخبائث وإظهارها ولذلك قيل السفر يسفر عن الأخلاق فإنه نوع من المخالطة الدائمة وستأتي غوائل هذه المعاني ودقائقها في ربيع المهلكات فإن بالجهل بها يحبط العمل الكثير وبالعلم بها يزكو الْعَمَلُ الْقَلِيلُ وَلَوْلَا ذَلِكَ مَا فَضِّلَ [40] العلم على العمل إذ يستحيل أن يكون العلم بالصلاة ولا يراد للصلاة إلا أفضل من الصلاة فإننا نعلم أن ما يراد لغيره فإن ذلك الغير أشرف منه وَقَدْ قَضَى الشَّرْعُ بِتَفْضِيلِ الْعَالِمِ عَلَى الْعَابِدِ حَتَّى قَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ”فَضَّلُ الْعَالِمِ عَلَى الْعَابِدِ كَفَضْلِي عَلَى أَذْنَى رَجُلٍ مِنْ أَصْحَابِي“ فمعنى تفضيل العلم يرجع إلى ثلاثة أوجه أحدها ما ذكرناه والثاني عموم النفع لتعدى فائده والعمل لا تتعدى فائده والثالث أن يراد به العلم بالله وصفاته وأفعاله فذلك أفضل من كل عمل]

Kaldı ki izhâr-ı habâyiste ihtilâtın bir fâide-i zâhiresi vardır ki bâtından habâisi istihrâc edip ‘âlime gösterir. Ve onun için denilmiş ki sefer ahlâktan isfâr eder ya‘nî sefer ahlâk-ı bâtınıyyeyi açık eder, çünkü o dahi muhâlata-i dâimiyyeden bir nev‘dir. Rub‘-ı mühlikâtta işbu ma‘ânînin gavâil ve dekâyıkı gelecektir ki bunların nâdânlığı ‘amel-i kesîri habt eder ve onun bilmekliği ile ‘amel-i kalîl pāk ve tāhir olur ve böyle olmamış olsaydı ‘ilm ‘amelin üzerine mufaddal olmazdı, zîrâ namâz için matlûb olunan ‘ilm-i namâzı namâz kılmaktan efdâl olması müstehîl olur. Ve biz biliriz ki gayrı için murâd olunan şey’in gayrısı ondan eşreftir, hâlbuki şer‘-i şerîf ‘âbidin üzerine ‘âlimin tafdîli için hükm etmiş hattâ ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimiz buyurmuş ki ⁵³”فَضَّلُ الْعَالِمِ عَلَى الْعَابِدِ كَفَضْلِي عَلَى أَذْنَى رَجُلٍ مِنْ أَصْحَابِي“ Bunun tercemesi âdâb-ı ‘ilm kitâbında yazılmıştır. Ve hâl böyle olunca tafdîl-i ‘ilm ma‘nâsı artık üç veche râcî olur: Birinci vechi bizim zikr ettiğimiz şeydir. Ve ikincisi ‘umûm-ı nef‘idir ki fâidesi dîgerine ta‘addî ve tecâvüz eder ve ‘amelin fâidesi ise ta‘addî etmez. Ve üçüncüsü onunla Zât-ı Zü’l-Celâl’in ma‘rifeti murâd oluna ya‘nî onun zâtına ve sıfâtına ve ef‘âline murâd olunmuş olan ‘ilm ola ki bunun ‘ilmi her bir ‘amel-den efdaldır.

53 Dârimî, Mukaddime, 29, no: 297; Tirmizî, İlim, 19, no: 2685; Musnedu’l-Hâris, 1/184, no: 39.

[بل مقصود الأعمال صرف القلوب عن الخلق الى الخالق لتنبعث بعد الإنصراف اليه لمعرفته ومحبه فاعمل وعلم العمل مرادان لهذا العلم وهذا العلم غاية المريدين والعمل كالشرط له واليه الإشارة بقوله تعالى ﴿إِلَيْهِ يَضَعُ الْكَلِمَ الطَّيِّبُ وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُ﴾ فالكلم الطيب هو هذا العلم والعمل كالحمال الرافع له الى مقصده فيكون المرفوع أفضل من الرافع وهذا كلام معترض لا يليق بهذا الكلام فلنرجع الى المقصود فنقول إذا عرفت فوائد العزلة وغوائلها تحققت أن الحكم عليها مطلقاً بالتفضيل نفيّاً وإثباتاً خطأ بل ينبغي أن ينظر الى الشخص وحاله والى الخليط وحاله والى الباعث على مخالطته والى الفئات بسبب مخالطته من هذه الفوائد المذكورة ويقاس الفئات بالحاصل فعند ذلك يتبين الحق ويتضح الأفضل]

Belki maksūd-ı a‘māl ancak halktan hāluka kulūbun sarfıdır ki ona ba‘de’l-insirāf kulūb-i zekiyye onun ma‘rifet ve muhabbetine münba‘is olalar, kaldı ki ‘amel ve ‘amelin ‘ilmi dahi ikisi bu ‘ilme murāddırlar ve bu ‘ilm müridlerin gāyesidir ve ‘amel ona şart gibidir ve Hakk subhā-nehu ve ta‘ālānın ⁵⁴ ﴿إِلَيْهِ يَضَعُ الْكَلِمَ الطَّيِّبُ وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُ﴾ buyurduğu kelāmın işareti bunadır ki “kelim-i Tayyib”den murād bu ‘ilmdir ve onu maksūduna ref‘ eden ‘amel ona hammāl gibidir ve bu sūrette merfū‘ rāfi‘den efdal olmuş olur. Bu kelām burada mu‘terizdir, bu kelāma lāyık olmaz, biz mā-nahnu fih olan saded ve maksadımıza rücū‘ edelim. Deriz ki eger ta‘rīf-i mesbūktan ‘uzletin fevāid ve gavāilini bilip anladınsa ondan ‘uzlet efdaliyyetinin nefy veyā isbātına ‘ale’l-ıtlāk hükm etmek hatā olduğuna mütehakkık olmuş olursun, kaldı ki lāyık odur ki ādem ‘uzlet eden şahsın zātına ve hāliline ve onunla ihtilāt edecek ādemin zātına ve hāliline ve muhālatası üzerine bā‘is olan umūra ve muhālata ile fāit olan fevāide nazar edip işbu fevāiddan geçmiş olan fāideleri dahi ihtilāttan hāsıl olan fevāid ile müvāzene ve mukāyese ede ve o vakte onun ‘indinde hakk nümāyān olup efdaliyyet vāzıh olur.

[وكلام الشافعي رحمه الله هو فصل الخطاب إذ قال يا يونس الإنقباض عن الناس مكسبة للعداوة والإنبساط اليهم مجلبة لقراء السوء فكن بين المنقبض والمنبسط فلذلك يجب الاعتدال في المخالطة والعزلة ويختلف ذلك بالأحوال وبملاحظة

54 “Güzel sözler ancak ona yükselir. Salih ameli de güzel sözler yükseltir.”
Fâtır, 35/10.

الفوائد والآفات يتبين الأفضل هذا هو الحق الصراح وكل ما ذكر سوى هذا فهو قاصر وإنما هو إخبار كل واحد عن حالة خاصة هو فيها ولا يجوز أن يحكم بها على غيره والمخالف له في الحال]

Ve İmām Şāfi' ʿaleyhi'r-rahmenin kelāmı bunda fasl-ı hitābdır ki Yūnus'a demiş ki “Ey Yūnus, nāstan münkabız olmak düşmanlığa bir meksebettir ve onlara inbisāt etmek kurenā-i sūʿa bir meclebettir, artık sen münkabız ve münbasıtın beyninde ol” yaʿnī nāstan ʿuzlet ve görüştürmelerinden imsāk etmek düşmanlık ve ʿadāvetlerine bādī olur, iyisi odur ki ʿuzlet ve ihtilāt beyninde bir hālet-i mütevassıtada ol demektir. Ve bunun için denilmiş ki muhālata ve ʿuzlette iʿtidāl vācibdir ve o dahi ahvāl ile muhtelif olur. [41] Mülāhaza-i fevāid ü āfāt ile efdaliyyet nümāyān ve müstebān olur ve hakk-ı sarīh dahi odur ve bundan gayrı her ne ki zikr olunduysa kısa ve kāsır olup hakīkatı muhīt ve şāmil değildir ki her biri onun içinde bulunduğu hālet-i hāssadan bir ihbār-ıdır, onunla hālde muhālifi bulunan ādemin üzerine hüküm etmek cāiz değildir.

[والفرق بين العالم والصوفي في ظاهر العلم يرجع الى هذا وهو أن الصوفي لا يتكلم إلا عن حاله فلا جرم تختلف اجوبتهم في المسائل والعالم هو الذي يدرك الحق على ما هو عليه ولا ينظر الى حال نفسه فيكشف الحق فيه وذلك مما لا يختلف فيه فإن الحق واحد أبداً والقاصر عن الحق كثير لا يحصى ولذلك سئل الصوفية عن الفقر فما من واحد إلا وأجاب بجواب غير جواب الآخر وكل ذلك حق بالإضافة إلى حاله وليس بحق في نفسه إذ الحق لا يكون إلا واحداً ولذلك قال أبو عبد الله الجلاء وقد سئل عن الفقر فقال اضرب بكُميك الحائط وقل ربى الله فهو الفقر وقال الجنيد الفقير هو الذي لا يسأل احداً ولا يعارض وإن عورض سكت وقال سهل بن عبد الله الفقير الذي لا يسأل ولا يدخر وقال آخر هو أن لا يكون لك فإن كان لك فلا يكون لك من حيث لم يكن لك وقال إبراهيم الخواص هو ترك الشكوى وإظهار أثر البلوى والمقصود أنه لو سئل منهم مائة لسمع منهم مائة جواب مختلفة قلما يتفق منها اثنان وذلك كله حق من وجه فإنه خبر كل واحد عن حاله وما غلب على قلبه ولذلك لا نرى اثنين منهم ثبت أحدهما لصاحبه قدما في التصوف أو يثنى عليه بل كل واحد منهم يدعى أنه الواصل إلى الحق والواقف

عليه لأن أكثر ترددهم على مقتضى الأحوال التي تعرض لقلوبهم فلا يشتغلون إلا بأنفسهم ولا يلتفتون إلى غيرهم]

Ve ‘ālim ile sūfî beyninde zāhir ‘ilmde olan fark dahi buna rāci‘ olur, çünkü sūfî ancak kendi hālî üzerine tekellüm eder, başka bir ma‘lūmât üzerine tekellüm etmez ve lā-cereme mesâilde ecvibeleri muhtelif olacaktır ve ‘ālim ise hakkı hakîkati üzerine idrāk etmiş olduğundan onu hakîkati üzere bahs eder, kendi nefsinin ahvāline bakmaz ya‘nî hakk ne asl ise künh ve keyfiyyet-i vākî‘ası mücebince haber verir ve o haber ile hakk açık olup zāhir ve münkeşif olur ve onda ihtilāf olmaz, zīrā hakk bir olup velākin onu idrāk edemeyen kāsırlar çokturlar, hadd ve ihsāya gelmezler. Ve bunun için fakr üzerine sūfiyyeden su‘āl vākî‘ oldukça her biri birer gūnā cevāb verdi ki bir kimse yoktur ki dīgerinin cevābı hilāfında cevāb vermeye ya‘nî her biri dīgerinin cevābı hilāfında cevāb vermiş, iki ādemın cevābı onda müttefik olmamıştır ve nefslerine bi’l-izāfe her birinin verdiği cevābı dahi hakktır, ya‘nî fî nefsi’l-emr hakk değil ise de ammā hāline göre hakk sayılır ki hāline izāfet ve nisbetle onu söylemiştir, ma‘a-hāzā hakk bir olup müte‘addid değildir, ancak birisi hakk olmak lāzım gelir. Ve bināen ‘aleyh Ebū ‘Abdullāh el-Cellā’dan fakr üzerine vākî‘ olan su‘āle cevāb demiş ki “Senin iki kümm ya‘nî yenin ile duvarı vurup rabbiyellāhu de ki fakr odur.” Ve Cüneyd-i Bagdādî dedi ki “Fakîr o kimsedir ki bir kimseden bir şey su‘āl etmez ve bir kimseye mu‘ārız olmaz ve eger bir kimse ona mu‘ārazat ederse sākıt olup ona mu‘ārazat eylemez.” Ve Sehl b. ‘Abdullāh dedi ki “Fakîr o kimsedir ki su‘āl etmez ve bir nesneyi iddihār etmez.” Ve dīgeri demiş ki “Fakîr odur ki sana muhtass olmaz ve eger sana muhtass olursa o dahi sana muhtass olmadığı haysiyyetle sana muhtass olmaz.” Ve İbrāhīm el-Havvās demiş ki “Terk-i şekvā ve izhār-ı eser-i belvādır.” Ve’l-hāsıl maksad yüz kişiden su‘āl olunmuş olsa yüz gūnā cevāb istimā‘ olunur ki o ecvibe kāffesi muhtelif olup birbirine benzemez ya‘nî iki cevābı birbirine müttefik olmak az olur. Ve bunun cem‘i-si bir vechden dolayı hakktır, zīrā her biri kendi hālî üzerine haber verir ve kalbine gālib olan hükme tevfi‘kan söyler hattā bunun için görürsün

ki tâife-i sūfiyyeden iki kimse kendi sâhibine sūfiyyelikte ve tasavvufta bir kademî isbât etmez ve ona senâ eylemez, ancak her biri da'vâ eder ki kendisi hakka vâsıl olup hakka vâkîf ancak kendisidir, çünkü onların ekser-i tereddüdleri kulûblarına ta'arruz eden ahvâl iktizâsıncadır ki kendi nefslerinden başka diğer bir nesne ile iştigâl etmezler ve diğerlerine iltifât etmezler.

[ونور العلم إذا أشرق أحاط بالكل وكشف الغطاء ورفع الاختلاف ومثال نظر هؤلاء ما رأيت من نظر قوم في أدلة الزوال بالنظر في الظل فقال بعضهم هو في الصيف قدمان وحكى عن آخر أنه نصف قدم وآخر يرد عليه وأنه في الشتاء سبعة أقدام وحكى عن آخر أنه خمسة أقدام وآخر يرد عليه فهذا يشبه أجوبة الصوفية واختلافهم فإن كل واحد من هؤلاء أخبر عن الظل الذي رآه ببلد نفسه فصدق في قوله وأخطأ في تخطيطه صاحبه إذ ظن أن العالم كله بلده أو هو مثل بلده كما أن الصوفي لا يحكم على العالم إلا بما هو حال نفسه والعالم بالزوال هو الذي يعرف علة طول الظل وقصره وعلة اختلافه بالبلاد فيخبر بأحكام مختلفة في بلاد مختلفة ويقول في بعضها لا يبقى ظل وفي بعضها يطول وفي بعضها يقصر فهذا ما أردنا أن نذكره من فضيلة العزلة والمخالطة]

Ve 'ilmin nûru işrâk ederse kâffesine şâmil ve muhîr olur, onunla örtü ve kapak açılıp ihtilâf mürtefî' olur. Ve bunların [42] misâl-i nazarları ise o kavmin nazarından zevâl edillesi nazarı gibidir ki birisi zıll-ı zevâl sayfta ya'nî yaz günlerinde iki kademdir demiş ve âherin hakkında hikâyet olunup demiş ki zıll-ı zevâl ancak yarım kademdir ve diğeri bu re'yi redd edip kış günlerinde yedi ayaktır demiş ve diğeri hakkında hikâyet olunup demiş ki beş ayaktır ve başkası onu redd etmiş. Kaldı ki ecvibe-i sūfiyye dahi bu ecvibeye benzer ve ihtilâfları bu ihtilâf gibidir ki ahvâllerine nazaran haber verişleri bu haberler gibidir ki hîçbirinin sözü âhere muvâfık gelmemiş, çünkü bu kavmin her biri kendi beldesinde gördüğü gölgeliğe göre haber vermiş, sözünde sâdık ise de sâhibinin tahti'esi hakkında hatâ etmiş olur, zîrâ cihânın kâffesi kendi beldesi olduğuna veyâhüd beldesi gibi bulunduğuna zann etmiş, nitekim sūfiyye 'âlim üzerine kendi nefsinin hâli mâ'adâsıyla hükm etmez, ancak kendi nefsinin hâli ile hükm eder ve zevâle 'âlim olan kimse ise ancak kendisi gölgeliğin uzunluğu

ve kısalığı ‘illetini ve bilâdda olan ihtilâfın ‘illetini bilir ve bu ‘illetleri bilmesiyle bilâd-ı muhtelifede ahkâm-ı muhtelifle ile haber verip ba‘zı-sında gölgelik kalmaz ve ba‘zısında uzun ve ba‘zısında kısa olur der. İşte fazilet-i ‘uzlet ü muhâlatadan zikri murâd ettiğimiz tafsîl ve beyân budur.

[فإن قلت فمن أثر العزلة ورآها أفضل له وأسلم فما آدابه في العزلة فنقول إنما يطول النظر في آداب المخالطة وقد ذكرناها في كتاب آداب الصحبة وأما آداب العزلة فلا تطول فينبغي للمعتزل أن ينوي بعزلته كف شر نفسه عن الناس أولا ثم طلب السلامة من شر الأشرار ثانيا ثم الخلاص من آفة القصور عن القيام بحقوق المسلمين ثالثا ثم التجرد بكنه الهمة لعبادة الله رابعا فهذه آداب نيته]

Ve ‘uzleti isâr edip kendi nefesine onu efdal ve eslem gören âdemin âdâbı nedir der isen onun cevâbında deriz ki âdâb-ı muhâlatanın nazarı uzun olur, onu âdâb-ı sohbetle zikr etmişiz, ammâ âdâb-ı ‘uzlet onun nazarı uzun değildir. Mu‘tezile gerektir ki evvelâ kendi ‘uzleti ile nâstan kendi nefsinin şerrini keff etmek ve sâniyen şerr-i eşrârdan selametini isteyip taleb eylemek ve sâlisen hukûk-ı müslimîne kıyâm etmekte olan kusûrun âfetinden halâs bulmak ve râbi‘an Zât-ı Zü’l-Celâl’in ‘ibâdeti-ne kühn-i himmetle teveccüh ve ikbâle tecerrüd etmek husûsunu niyyet ede. İşte niyyetinin âdâbı bunlardır.

[ثم ليكن في خلوته مواظبا على العلم والعمل والذكر والفكر ليجتني ثمرة العزلة وليمنع الناس عن أن يكثرُوا غشيانَه وزيارته فيشوش أكثر وقته وليكف عن السؤال عن أخبارهم وعن الإصغاء إلى أراجيف البلد وما الناس مشغولون به فإن كل ذلك ينغرس في القلب حتى ينبعث في أثناء الصلاة أو الفكر من حيث لا يحتسب فوقوع الأخبار في السمع كوقوع البذر في الأرض فلا بد أن ينبت وتتفرع عروقه وأغصانه ويتداعى بعضها إلى بعض]

Ondan sonra kendi halvetinde ‘ilm ve ‘amel ve zikr ve fikre müdâvim ve muvâzıb ola tâ ki ‘uzletin semeresini ictinâ ve iktitâf ede ve nâsı ona gaşeyân etmekten dahi men‘ ede ya‘nî onun ziyâretini teksîr ile etrâfını dolaşıp onu ihâta etmekten halkı men‘ eyleye, zîrâ onun ekser-i evkâtını teşvîş ederler. Ve ahbârlarını sorup su‘âl etmekten ve erâcîf-i beled ve şevâgil-i halkı istimâ‘ ve ona isgâ eylemekten nefsin keff ede ki bunun cemî‘isi kalbinde dikilip gars olunur hattâ min haysü lâ yahtesib namâz

ve fikri esnâsında hâtırına hutûr edip münba'is olurlar, çünkü sem'ede ahhbârın vukû'ı tarlada tohumun vukû'ı gibidir, lâbüdd göğeri ve ondan damar ve dağ ve budak müteferri' olup yekdîger mütedâ'î olurlar.

[وأحد مهمات المعتزل قطع الوسوس الصارفة عن ذكر الله والأخبار ينابيع الوسوس وأصولها وليقتنع باليسير من المعيشة وإلا اضطره التوسع إلى الناس واحتاج إلى مخالطتهم وليكن صبوراً على ما يلقاه من أذى الجيران وليس سمعه عن الإصغاء إلى ما يقال فيه من ثناء عليه بالعزلة أو قدح فيه بترك الخلطة فإن كل ذلك يؤثر في القلب ولو مدة يسيرة وحال اشتغال القلب به لا بد أن يكون واقفاً عن سيره إلى طريق الآخرة فإن السير إما بالمواظبة على ورد وذكر مع حضور قلب وإما بالفكر في جلال الله وصفاته وأفعاله وملكوته سمواته وأرضه وإما بالتأمل في دقائق الأعمال ومفاسدات القلوب وطلب طرق التحصن منها وكل ذلك يستدعي الفراغ والإصغاء إلى جميع ذلك مما يشوش القلب في الحال وقد يتجدد ذكره في دوام الذكر من حيث لا يتظر]

Ve mühimmât-ı mu'tezilin birincisi zikrullâhtan sârif olan vesâvisin kat'ıdır ve ahhbâr-ı halk ise vesâvisin menba'ı ve usûlüdür. Ve dahi 'uzleti ihtiyâr eden kimse ma'îşetten yes'iri ile kanâ'at ede ve eger yes'iri ile kanâ'at etmezse refâh ve tevessu'-ı ma'îşet onu nâsa muztarr eder ve muhâlatalarına muhtâc olur. Ve hem dahi komşusundan gördüğü ezâ ve cefâya sâbir ola ve hakkında denilen ekâvîlin istimâ'ından sem'ini sedd edip 'uzletten dolayı hakkında edilen senâ ve terk-i haltadan edilen kadha isgâ etmeye [43] ki bunun cem'î'si kalbe te'sîr eder velev ki bir müddet-i yesîrede olsun. Ve kalb bununla müştâgil olduğu hengâmde lâbüddür ki tarîk-i âhirete olan seyrinden durdurup vâkıf eder, zîrâ tarîk-i âhiretin seyri yâ huzûr-ı kalb ile vird ve zikre muvâzabet etmek veyâ Zât-ı Zü'l-Celâl'in zât ve sıfât ve ef'âl ve melekât-ı semâvât ve arzına tefekkür etmek veyâhüd dekâyık-ı a'mâl ve müfsidât-ı kulüb ve taleb-i turuk-ı tahassuna te'emmül etmekle- dir ve bunların cümlesi ise ferâğa müsted'îlerdir. Ve bu zikir olunan havâdis ve ahhbâra isgâ etmek dahi hâlen kalbi teşvîş eden gavâil ve a'mâldendir ki min haysü lâ yentezır zikri devâm-ı zikrde teceddüd eder.

[اوليكن له أهل صالحة أو جليس صالح لتستريح نفسه إليه في اليوم ساعة من كد المواظبة فيه عون على بقية الساعات ولا يتم له الصبر في العزلة إلا بقطع الطمع عن

الدنيا وما الناس منهمكون فيه ولا ينقطع طمعه إلا بقصر الأمل بأن لا يقدر لنفسه عمرا طويلا بل يصبح على أنه لا يمسي ويمسي على أنه لا يصبح فيسهل عليه صبر يوم ولا يسهل عليه العزم على الصبر عشرين سنة لو قدر تراخى الأجل]

Ve dahi sâliha bir zevcesi ola veyâhüd sâlih bir hem-nişîn ve celîsi ola tâ ki günde bir sâ‘at onun nefsi onunla müsterîh olup âsûde ola ya‘nî kedd-i muvâzabetten teneffüs etmek için sâlih bir enîsi olmak lâzımdır ki bakiyye-i sâ‘ât üzerine o istirâhatta bir i‘âne vardır. Ve dahi dünyâdan kat‘-ı tama‘ etmedikçe ‘uzlette sabr etmek ona tamâm olamaz, gerektir ki atmâ‘-ı dünyâviyyeden ve nüfûs-ı nâs içinde münhemike bulunduğu umûrdan kendi hevesini kesip tama‘ını kat‘ ede. Ve taksîr-i emel olmayınca tama‘ dahi munkatî‘ olamaz, gerektir ki kendi nefesine uzun bir ‘ömrü takdîr etmeye belki akşama kalmamak üzere sabâh ede ve sabâha durmamak üzere akşam ede ki öyle bir ‘ömr-i kasîr nazarıyla evkâtını geçire, çünkü bir günde sabr etmek ona kolay gelir ammâ terâhî-i ecel takdîriyle yirmi senede sabr etmek için ‘azm-i sabr güçtür, ona kolay gelmez.

[وليكن كثير الذكر للموت ووحدة القبر مهما ضاق قلبه من الوحدة وليتحقق أن من لم يحصل في قلبه من ذكر الله ومعرفته ما يأنس به فلا يطيق وحشة الوحدة بعد الموت وأن من أنس بذكر الله ومعرفته فلا يزيل الموت أنسه إذ لا يهدم الموت محل الأنس والمعرفة بل يبقى حيا بمعرفته وأنسه فرحا بفضل الله عليه ورحمته كما قال الله تعالى في الشهداء ﴿وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُزَرِّقُونَ فَرِحِينَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ﴾ وكل متجرد لله في جهاد نفسه فهو شهيد مهما أدركه الموت مقبلا غير مدبر فالمجاهد من جاهد نفسه وهواه كما صرح به رسول الله صلى الله عليه وسلم والجهاد الأكبر جهاد النفس كما قال بعض الصحابة رضي الله عنهم ”رَجَعْنَا مِنَ الْجِهَادِ الْأَصْغَرِ إِلَى الْجِهَادِ الْأَكْبَرِ“ يعنون جهاد النفس]

Ve dahi vahdet-i ‘uzletten kalbi darlaştıkça vahdet-i kabr ve vefâtın zikrine müksir ola. Ve dahi mütehakkık ola ki zikrullâhtan ve ma‘rifetinen kalbi onunla istînâs edecek nesneyi tahsîl edemeyen kimse ba‘de’l-mevt vahşet-i vahdete tâkat ve kudreti olmaz gerektir ki dünyâda iken zikrullâh ve ma‘rifetullah ile müste‘nis ola, çünkü dünyâda kim ki zikr-i ilâhî ve ma‘rifet-i ilâhî ile müste‘nis olur, ölüm onun o ünsiyyetini izâle edemez, zîrâ ölüm mahall-i üns ü ma‘rifeti yıkamaz ve hedm edemez, ancak

ma'rifet ve ünsü ile hayy ve zinde kalır ve dahi Allâh'ın fazl ve rahmeti ile mesrûr ve şādân kalır, nitekim şühedâ hakkında Hakk subhānehu ve ta'ālâ buyurmuştur ki ﴿وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ﴾⁵⁵ Bu âyet sûre-i Âl-i 'İmrân'ın yüz altmış dokuzuncu âyetidir. Hulâsa-i tefsîrinde denilmiş ki "Sıdk-ı niyyetle fî sebîlillâh katl olanları siz emvât zann etmeyin, belki onlar rabbleri 'indinde dirilerdir. Ve Allâhu ta'ālâ fazl ve kereminden onlara verdiği şeref ve ni'metten ferah ve meserrette olarak cennet meyveleriyle rızklanırlar." İbn 'Abbâs radiyallâhu 'anhümâdan mervîdir ki Hazret-i Risâlet-penâh 'aleyhi's-selâm, sahâbeye buyurmuşlar ki "Ervâh-ı şühedâ yeşil kuşlar cevflerinde cennetin nehrlerine gidip esmâr-ı cennetten ekl ve zıll-ı 'arşta mu'allak kandîllerde karar ederler." Bu âyet-i kerîme delâlet eder ki insân heykel-i mahsûsa olmayıp belki bi-zâtihi bir cevher-i müdrîk ola ki bedenin harâbıyla fânî olmaya ve onun idrâk ve te'ellüm ve iltizâzı ona mütevakıf olmaya. Ve her kim ki cihâd-ı nefesine Zât-ı Zü'l-Celâl'e mütecerrid olur ve her ne vakt ki mukbil olduğu hâlde ya'nî müdbir olmaya- rak ona ölüm idrâk eyler, o kimse dahi şehîd ve bu va'de mazhardır. Kaldı ki mücâhid ancak kendi nefis ve hevâsına mücâhede eden kimsedir, nitekim 'aleyhi's-selâm efendimiz onunla tasrîh buyurmuştur, cihâd-ı ekber dahi cihâd-ı nefstir, nitekim sahâbe-i kirâm 'aleyhimü'r-rıdvân onunla tasrîh edip buyurmuşlar ki⁵⁶ "رَجَعْنَا مِنَ الْجِهَادِ الْأَصْغَرِ إِلَى الْجِهَادِ الْأَكْبَرِ" Ya'nî "Biz cihâd-ı asgardan dönüp cihâd-ı ekbere geldik." Ve cihâd-ı ekberden cihâd-ı nefis murâd etmişler.

[تم كتاب العزلة ويتلوه كتاب آداب السفر والحمد لله وحده]

Âdâb-ı 'uzlet kitâbı bi-hamdihi ta'ālâ bunda tamâm oldu ve ona âdâb-ı sefer kitâbı tâlî olacaktır. Zât-ı kerîmü's-sıfâta hezâr bâr hamd ü şükr olsun. [44]

55 "Allah yolunda öldürülenleri sakın ölümler sanma. Bilakis onlar diridirler, Rableri katında Allah'ın, lütfundan kendilerine verdiği nimetlerin sevincini yaşayarak rızıklandırılmaktadırlar." Âl-i 'İmrân, 3/168-169.

56 *Mirkātu'l-Mefâtih*, 1/105; *Feyzu'l-Kadîr*, 3/109, no: 2873; *et-Tenvîr Şerhu'l-Câmi'i's-Sagîr*, 4/368, no: 2859.

KÎTÂBU ÂDÂBÎ'S-SEFER VE HÜVE'L-KÎTÂBU'S-SÂBÎ'U MÎN
RUB'Î'L-ÂDÂTÎ MÎN KÛTÛBÎ İHYÂ'Î 'ULÛMÎ'D-DÎN

[كتاب آداب السفر وهو الكتاب السابع من ربع العادات من كتب إحياء علوم الدين]

İhyā'u 'Ulūmî'd-Dîn adlı olan kitâbın rub'-ı 'ādâtından olarak vürüdu mev'ûd olan yedinci kitâb ise ki âdâb-ı seferin beyânında idi, o dahi işte bu kitâbdır ki ber-vech-i âtî zikr ve beyân olunur. Ve billâhi't-tevfîk.

Bismillâhirrahmânirrahîm

[الحمد لله الذي فتح بصائر أوليائه بالحكم والعبر واستخلص همهم لمشاهدة عجائب صنعه في الحضر والسفر فأصبحوا راضين بمجاري القدر منزهين قلوبهم عن التلفت إلى متزهات البصر إلا على سبيل الاعتبار بما يسبح في مسارح النظر ومجاري الفكر فاستوى عندهم البر والبحر والسهل والوعر والبد والحضر والصلاة على محمد سيد البشر وعلى آله وصحبه المقتفين لأناره في الأخلاق والسير وسلم كثيراً]

Zât-ı zü'l-celâl ve't-ta'zîm ism-i sâmi-i Rahmân u Rahîm'i sahâbet-i mülâbesesi berekâtıyla musannif-i merhûm 'âdet-i me'lûfe ve sîret-i mevsûfesi mücebince işbu kitâbın dîbâcesini tezhîb ve tehzîbiyle peyâ-pey müstagrakı bulunduğu ni'am-ı 'uzmâya teşekküren ve hadîs-i şerîfe imtisâlen ve teberrüken lisân-ı 'azbü'l-beyân ve hâme-i mehâmid-cüyânıyla kezâlik 'unvân-ı kitâbı kelime-i tayyibe-i hamd ü sipâs ile küşâd edip buyurdu ki hikem ve 'iber ile evliyâsının besâirini feth ve hazar u seferde 'acâib-i sun'u müşâhedeşiyle himem-i mühimmelerini istihlâs ve fesh eden zât-ı 'azîmü'l-âyât olan Allâhu 'azîmü's-şân ve'l-imtinâna mâl-â-mâl olan hamd-i 'amîm dâimî ve firâvân olsun ki işbu zikri cârî olan ni'met-i kübrâ ile havâss kulları mecârî-i kadrle râzî ve sebîl-i îtibâr mâ'adâsıyla mesârîh-i nazar ve mecârî-i fikrde sânih olan nüz-hehâ-yı basara iltifât etmekten kulûbu mütenezzih ve mâzî oldukları hâlde sabâh edip tâ ki onların 'indlerinde berr ü bahr ve sehl ü va'r ve

bedv ü hazar siyyân ve mütesâvî oldu. Ve bu şeh-râh-ı sa'âdet-güvâha dahi rehber-i 'azîmü'l-câh olan peygamber-i sâmi-nazar, seyyid-i cinn ü beşer, habîb-i hudâ ve mihr-i ihtidâ Hazret-i Muhammedü'l-Mustafâ ile âl ü ashâbına salavât-ı bî-hadd ü bî-intihâ şâyân ve ihsân olsun ki ah-lâk ve siyerde âsârına muktezî bulunan cüyüş-ı kerâmet-püş-ı sürüş-si-rişteğânı ya'nî rûh-ı pür-fütûh-ı âl ü ashâbı dahi dâimâ o rahmet-i bârreden hemîşe behredâr ve kâmrân ola ve 'ale'd-devâm ve'l-istimrâr va'd-i celîl-i üstüvârı mücebince kâffelerine selâm-ı sâmi-i kesîr ile tekrîm ve teslîm buyursun.

[أما بعد فإن السفر وسيلة إلى الخلاص عن مهروب عنه أو الوصول إلى مطلوب ومرغوب فيه والسفر سفران سفر بظاهر البدن عن المستقر والوطن إلى الصحارى والفلوات وسفر بسير القلب عن أسفل السافلين إلى ملكوت السموات وأشرف السفيرين السفر الباطن فإن الواقف على الحالة التي نشأ عليها عقيب الولادة الجامد على ما تلقفه بالتقليد من الآباء والأجداد لازم درجة القصور وقانع بمرتبة النقص ومستبدل بمتسع فضاء جنة عرضها السماوات والأرض ظلمة السجن وضيق الحبس ولقد صدق القائل

ولم أر في عيوب الناس عيباً كنقص القادرين على التمام

Pes ez-hamd ü senâ ma'lûm ola ki tahkîk ve tahkîkan sefer mehrûbun 'anhtan halâsa bir vesîledir ve dahi matlûb ve mergûbun fîh olan nesnenin vusûlüne kezâlik bir siriştedir. Ve sefer ise iki nev'dir: Bir nev'i zâhir-i beden ile müstekarr ve vatandan sahârâ [ve] berârîye bir seferdir. Ve ikinci nev'i seyr-i kalb ile esfel-i sâfilînden melekût-ı semâvât berrine bir seferdir. Ve bu iki nev' seferin en ziyâde şereflişi sefer-i bâtındır, çünkü 'akîb-i vilâdetten râst geldiği hâlet üzerine durup [45] donmuş ve o hâl üzerine münteşî olup âbâ ve ecdâdından taklîd ile telakkuf ettiği nesnenin üzerine câmid olmuş o kimse derece-i kusûra mülâzim ve mertebe-i naks ile kâni' ve 'arzı semâvât ve arza mümâsil olan cenneti zulmet-i sicc ve zîk-i habse müstebdeldir. Ve bu beyti söyleyen âdemin sözü sâdıktır ki demiş ki:

ولم أر في عيوب الناس عيباً كنقص القادرين على التمام

Ki hulâsa-i müfâdı: “Ben ‘uyüb-ı nâs içinde tamâma muktedir olup naks üzerine kalmış olan âdemin ‘aybı gibi bir ‘ayb göremem ki o kim-senin ‘aybı her bir ‘aybdan eşnâ’dır” demek olur, çünkü tâmm olmağa kudreti var iken ona çalışmayıp noksânlığa ihtiyâr ve iktidârıyla râzî olmuştur.

[إِلَّا أَنْ هَذَا السَّفَرُ لَمَا كَانَ مَقْتَحَمَهُ فِي خُطْبِ خَطِيرٍ لَمْ يَسْتَغْنِ فِيهِ عَنْ دَلِيلٍ وَخَفِيرٍ فَاقْتَضَى غَمُوضَ السَّبِيلِ وَفَقَدَ الْخَفِيرَ وَالْدَلِيلَ وَقِنَاعَةَ السَّالِكِينَ عَنِ الْحِظِّ الْجَزِيلِ بِالنَّصِيبِ النَّازِلِ الْقَلِيلِ ائْتَدَّاسَ مَسَالِكِهِ فَانْقَطَعَ فِيهِ الرِّفَاقُ وَخَلَا عَنِ الطَّائِفِينَ مَتَنَزَّهَاتِ الْأَنْفُسِ وَالْمَلَكُوتِ وَالْآفَاقِ وَإِلَيْهِ دَعَا اللَّهَ سُبْحَانَهُ بِقَوْلِهِ ﴿سُرِّيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْأَفَاقِ وَفِي أَنْفُسِهِمْ حَتَّى يَبَيِّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ﴾ وَبِقَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَفِي الْأَرْضِ آيَاتٌ لِلْمُوقِنِينَ وَفِي أَنْفُسِكُمْ أَفَلَا تُبْصِرُونَ﴾]

Velâkin çün bu seferin muktehimî ya’nî bu sefere musammim ve hâcim olan kimse ‘azîm bir tehlike ve hatarda bulunur ki o seferinde kılavuz ve onu hıfz edecek şeylerden müstagnî olamaz, artık fakd-ı habîr ü delîl ve gumûz-ı râh u sebîl ve nasîb-i nâzîl ü kalîle hazz-ı cezîl-den kâni‘ olan sâlikin kanâ‘atı işbu mesâlik ve memerrlerinin intımâs ve indirâsıyla inkitâ‘-ı refekaya muktezî olup mütenezzehtâr-ı enfûs ü melekût ve âfâk tavâf edicilerden tehî vü hâlî kaldı. Ve subhânehu ve ta‘âlâ hazretleri ⁵⁷ ﴿سُرِّيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْأَفَاقِ وَفِي أَنْفُسِهِمْ حَتَّى يَبَيِّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ﴾ kelâm-ı kerîmi ve ⁵⁸ ﴿وَفِي الْأَرْضِ آيَاتٌ لِلْمُوقِنِينَ وَفِي أَنْفُسِكُمْ أَفَلَا تُبْصِرُونَ﴾ nass-ı celîli ile ona da‘vet buyurmuştur. Birinci âyeti sûre-i Secde’nin elli birinci âyetidir ki tefsîrinde denilmiş ki “Biz onlara kudretimize delâlet eder ‘alâmetlerimizi âfâk-ı arzda gösteririz” ki peygamberimiz ‘aleyhi’s-selâm havâdis-i mâziye ve âtiyeden haber verdi ve hârik-i ‘âde vechiyle memâlik-i şark u garbın fethini teysîr etti. “O ‘alâmetlerimizi nefislerinde dahi gösteririz ki bedenlerindeki sanâyi‘-i ‘acîbe kemâl-i kudretimize delâlet eder.” Bu âyet-i kerîmenin ma’nâsında müfessîrîn

57 “Varlığımızın delillerini, (kâinattaki uçsuz bucaksız) ufuklarda ve kendi nefislerinde onlara göstereceğiz ki, o Kur’an’ın gerçek olduğu onlara iyice belli olsun.” Fussilet, 41/53.

58 “Kesin olarak inananlar için yeryüzünde ve kendi nefislerinizde birçok âlemler vardır. Hâlâ görmüyor musunuz?” Zâriyât, 51/20-21.

rahimehumullâh vücûh-ı kesîre beyân etmişlerdir. İmâm Ebu'l-Leys 'aleyhi'r-rahme tefsîrinde Ebû Cehl, Peygamber 'aleyhi's-selâmdan mu'cize talebinde şakk-ı kamer irâ'e buyurmuşlar idi. Ebû Cehl ve 'avenesi: "Muhammed, Mekke'de bu sihri irâ'e eyledi, bakalım etrâfında dahi görmüş var mı?" diye etrâfa âdemler gönderdiler. Vâkıf-ı hâl her tarafta rü'yet olunmuş olmakla Ebû Cehl "هذا سحر مستمر" dedi. Binâen 'aleyh âyet-i kerîmenin ma'nâsını "Sakk-ı kamer kudretimizi etrâf-ı cihânda ve nefsi Mekke'de gösteririz" diye tefsîr etmişler ve dahi vücûh-ı kesîre ile ma'nâ vermişlerdir. Ancak mutasavvifenin dahi bu âyet-i kerîmede mebahis-i vâfîresi olmakla tefsîr-i Ahkâf'ta vardır ki âfâk-ı 'âlem-i kebîr ve enfûs-i 'âlem-i sagîr ve her ne ki delâil-i kudretten 'âlem-i kebîrde vardır, 'âlem-i sagîrde görünür. Bu takdîrce 'âlem-i kebîr-i mufasssalın mücmeli 'âlem-i sagîr insân olmakla 'âlem-i kebîr 'âlem-i sagîrde münderic olur ve bu muhtasara göre bu beyt kâfidir:

وتزعم انك جرم صغير

وفيك انطوى العالم الكبير

Ya'nî "Sen kendi nefsinde bir cirm-i sagîr olduğuna zu'm edersin hâl-buki 'âlem-i kebîr sende muntavî olmuştur." Ve ikinci âyet dahi sûre-i Zâriyât'ın yirminci ve yirmi birinci âyetleridir ki hulâsa-i tefsîrlerinde denilmiş ki "Eymânlarında yakînleri olanlar için yeryüzünde mevcûd bihâr ve enhâr ve cibâl ve eşcâr ve ma'âdin ve nebâtât ve hayvânâtın her birinin havâss ve menâfi'inde Allâhu ta'âlânın kudret ve vahdâniyyetine delâil ve 'alâmât vardır. Ve kezâlik kendi nefsinizde hey'ât-ı hasene ve terkîbât-ı 'acîb ve ef'âl-i garîbe ve sanâyi'-i muhtelif ve kemâlât-ı mütenevvi'a bulursunuz ki cümle sâni'in sun'una ve kudret ve vahdâniyyetine delâlet-i 'ibrettir. Âyâ, im'ân ve itibâr nazarıyla teyakkun etmezsiniz!"

أوعلى القعود عن هذا السفر وقع الإنكار بقوله تعالى ﴿وَإِنَّكُمْ لَتَمُرُّونَ عَلَيْهِمْ مُصْبِحِينَ وَبِاللَّيْلِ أَفْلاً تَغْلُبُونَ﴾ وبقوله سبحانه ﴿وَكَايُنْ مِنْ آيَةٍ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ يَمُرُّونَ عَلَيْهَا وَهُمْ عَنْهَا مُعْرِضُونَ﴾ [

Ve bu seferden oturup ku'ûd etmek hakkında kıbel-i Bârî tarafından inkâr vâki' olmuştur ki tebâreke ve ta'âlâ hazretleri buyurmuş ki ﴿وَإِنَّكُمْ

⁵⁹ لَتَمُرُّونَ عَلَيْهِمْ مُصْبِحِينَ وَبِاللَّيْلِ أَفَلَا تَعْقِلُونَ Bu âyet sûre-i Sâffât'ın yüz otuz altınca âyetidir. Hulâsa-i tefsîrinde denilmiş ki “Ey cemâ‘at-i Kureyş, siz ticâretle Şâm’a giderken onların meskenlerine uğrayıp sabâhlarsınız ve gece dahi uğrarsınız, mükezziblerin ‘akıbetleri nice olduğunu ta‘akkul etmez misiniz?” Ve dahi ﴿وَكَايْنُ مِنْ آيَةٍ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ يَمُرُّونَ﴾ ⁶⁰ buyurmuştur. Bu âyet-i kerîme dahi sûre-i Yûsuf’un yüz beşinci âyetidir. Hulâsa-i tefsîrinde denilmiş ki “Allâhu ta‘âlânın semâvât ve arzda vücûd ve vahdâniyyetine ve kemâl-i kudret ve hikmetine delâlet eder nice ‘alâmetler vardır. O mu‘ânidler ondan mürûr ederler ve o ‘alâmetten ‘ibret almayıp yüz çevirirler.”

[فمن يسر له هذا [46] السفر لم يزل في سيره متنزها في جنة عرضها السماوات والأرض وهو ساكن بالبدن مستقر في الوطن وهو السفر الذي لا تضيق فيه المناهل والموارد ولا يضر فيه التزاحم والتوارد بل تزيد بكثرة المسافرين غنائم وتتضاعف ثمراته وفوائده غنائمه دائمة غير ممنوعة وثمراته متزايدة غير مقطوعة إلا إذا بدا للمسافر فترة في سفره ووقفة في حركته ف﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ﴾ وإذا زاغوا أزاع الله قلوبهم وما الله بظلام للعبيد ولكنهم يظلمون أنفسهم ومن لم يؤهل للجولان في هذا الميدان والتطواف في متنزهات هذا البستان ربما سافر بظاهر بدنه في مدة مديدة فراسخ معدودة مغتتما بها تجارة للدنيا أو ذخيرة للآخرة فإن كان مَطْلَبُهُ الْعِلْمَ وَالِدِّينَ أَوْ الْكِفَايَةَ لِلِاسْتِعَانَةِ عَلَى الدِّينِ كَانَ مِنْ سَالِكِي سَبِيلِ الْآخِرَةِ وَكَانَ لَهُ فِي سَفَرِهِ شُرُوطٌ وَأَذَاتٌ إِنَّ أَهْمَلَهَا كَانَ مِنْ عُمَالِ الدُّنْيَا وَأُتْبَاعِ الشَّيْطَانِ وَإِنْ وَاظَبَ عَلَيْهَا لَمْ يَخْلُ سَفَرُهُ عَنْ فَوَائِدَ تلحقه بعمال الآخرة ونحن نذكر آدابه وشروطه في بابين إن شاء الله تعالى]

Ve kim ki bu sefer ona müteyesser olduysa seyrinde ‘arzı semevât ve arza mümâsil olan cennet ile mütenezzihi olmaktan zâil olmaz ve bedene sâkin olduğu hâlde vatanda müstekarr olur. Ve bu sefer o seferdir ki ondan menâhil ve mevârid darlaşmaz ve onda tezâhum ve

59 “Şüphesiz sizler (yolculuklarınız sırasında) sabah akşam onların (harap olmuş) yurtlarına uğrayıp duruyorsunuz. Hâlâ düşünmeyecek misiniz?” Sâffât, 37/137-138.

60 “Göklerde ve yerde nice deliller vardır ki yanlarına uğrarlar da onlardan yüzlerini çevirerek geçerler.” Yûsuf, 12/105.

tevârüd mazarrat etmez, belki kesret-i müsâfirîn ile ganâimi mütezâ-yid olur ve semerât ve fevâidi dahi mütezâ'af olur, artık onun ganâimi dâimi olup memnû'a değildir ve semerâtı mütezâyide olup maktû'a değildir, meger ki müsâfire seferinde bir fetret ve hareketinde bir vakfe bidâyet eder, zîrâ Zât-ı Zü'l-Celâl bir kavmin kendi nefsinde olanı tagyîr etmedikçe onlara şâyân buyurduğunu tagyîr etmez ve eger zeyg edip meyl ederlerse Zât-ı Zü'l-Celâl dahi onların kalblerini zeyg ettirir. Hakk subhânehu ve ta'âlâ hazretleri kullarına zâlim değildir velâkin kendi nefslerine zulm ederler. Ve bu meydânda cevalân etmeğe müte'ehhil olmayan ve bu bostânın nüzhetlerine tavâf edemeyen kimse ola ki beden-i zâhirî ile müddet-i medîdede ferâsih-i ma'düdeyi sefer eder de onunla dünyâyâ ticâret veyâhüd âhirete bir zahîreyi igitinâm eder ve o bâbda onun matlabı eger 'ilm ve dîn veyâhüd dîn üzerine isti'âne edecek bir kifâyet ise o hâlde sebîl-i âhiret sâlikînlerinden olur ve o vakte onun seferine şurût ve âdâb olur; eger onu ihmâl ederse 'ummâl-ı dünyâ ve etbâ'-ı şeytândan olur. Ve eger o şurût ve âdâba muvâzabet eder, onun seferi onu 'ummâl-ı âhirete ilhâk edecek fevâiddan hâlî komaz. Ve bu âdâb ve şurûtu inşâallâhu ta'âlâ iki bâbda biz onu zikr ederiz:

[الباب الأول في الآداب من أول النهوض إلى آخر الرجوع وفي نية السفر وفائدته [وفيه] فصولان]

Birinci bâb âdâbda olup ki sefere ibtidâ-yı nehzat u kıyâmından rü-cû' u âhirine kadar âdâbı ve seferin niyyet ve fâidesini beyân eder ve o dahi iki fasldır.

[الباب الثاني فيما لا بُدَّ لِلْمُسَافِرِ مِنْ تَعَلُّمِهِ مِنْ رُحْصِ السفر وأدلة القبلة والأوقات]

Ve ikinci bâbı dahi ruhas-ı seferden ve edille-i kible vü evkâtan müsâfire ta'allümü lâzım ve mütehattem olan umûr ve ma'lûmâtın beyânındadır.

el-Bābu'l-Evvelü Fi'l-Ādābi Min Evveli'n-Nühūzi İlä Āhiri'r-Rücū ve Fīhi Niyyetü's-Seferi ve Fāidetühu ve Fīhi Faslāni

[الباب الأول في الآداب من أول النهوض إلى آخر الرجوع
وفي نية السفر وفائدته وفيه فصلان]

el-Faslu'l-Evvelü Fī Fevāidi's-Seferi Ve Fazlihi ve Niyyetihi

[الفصل الأول في فوائد السفر وفضله ونيته]

[اعلم أن السفر نوع حركة ومخالطة وفيه فوائد وله آفات كما ذكرناه في كتاب
الصحبة والعزلة]

Birinci bābı ise ki sefere ibtidā-yı nehzat ve hareketinden āhir-i rü-cū'una kadar olan ādāb ile niyyet-i sefer ve fāidesi beyānında idi ve iki fasla şāmil idi, işte bu bābdır. Ve fevāid-i sefer ve fazīlet ve niyyetin-de olan birinci faslı dahi işte bu fasldır ki ber-vech-i ātī zikr ü beyān olunur. [47] Şöylece bil ve āgāh ol ki 'ale't-tahkīk sefer dahi bir nev' hareket ve muhālatattır ve onda fevāid ve menāfi' vardır ve kitāb-ı 'azl u sohbette zikr ettiğimiz vech üzere onun āfāt ve muhātaratı dahi vardır.

[والفوائد الباعثة على السفر لا تخلو من هرب أو طلب فإن المسافر إما أن يكون له مزعج عن مقامه ولولاه لما كان له مقصد يسافر إليه وإما أن يكون له مقصد ومطلب]

Ve sefere bā'is olan fevāid hereb veyāhūd talebden hālī olmaz yā'nī müsāfir olan kimse yā ona kendi vatanında onu rāhatsız edecek bir müz'ici vardır ki o müz'ic olmamış olsaydı makāmından ona sefer edecek bir maksadı olmazdı veyāhūd belde-i āherde onun bir matlab ve istek ve maksadı olur.

[والمهروب عنه إما أمر له نكاية في الأمور الدنيوية كالطاعون والوباء إذا ظهر ببلد أو خوف سببه فتنة أو خصومة أو غلاء سعر وهو إما عام كما ذكرناه أو خاص كمن يقصد بأذية في بلدة فيهرب منها وإما أمر له نكاية في الدين كمن ابتلى في بلده بجاه ومال واتساع أسباب تصده عن التجرد لله فيؤثر الغربة والخمول ويجتنب

السعة والجاه أو كمن يدعى إلى بدعة قهرا أو إلى ولاية عمل لا تحل مباشرته
فيطلب الفرار منه]

Ve müz'ic olup ondan firârı mûcib olan emr ise iki hâlden tehî ve hâlî değildir ki yâ o emrin onun umûr-ı dünyeviyyesine bir nüktesi olur, meselâ beldesinde tâ'ûn ve vebâ zuhûru veyâ fitne ve husûmet ve şû-rişe sebep verir bir korkulu hâl nümâyişi gibi veyâhüd galâ-i es'âr gibi mevâdd ola ve bu dahi yâ 'âmm olur, bizim bu zikr ettiğimiz ahvâl gibi veyâ hâss olur ki bir beldenin bâdiyesine kasd edip ondan firâr etmiş gibi ola veyâhüd onun emr-i dînine bir nikâyesi olur, meselâ beldesinde câh ve mâla mübtelâ olup Zât-ı Zü'l-Celâl'e tecerrüd etmekten onu men' eder bir esbâba giriftâr olur da ondan gurbet ve humûlû isâr ve tercîh ederek se'at ve câhı tecennüb eden bir âdem gibi ola veyâhüd beldesinde kahren bir bid'aya veyâ mübâşeretî helâl olmayan bir 'amel ve velâyete da'vet olup da ondan firâr eder bir kimse gibi ola.

[وأما المطلوب فهو إما دنيوي كالمال والجاه أو ديني والديني إما علم وإما عمل والعلم إما علم من العلوم الدينية وإما علم بأخلاق نفسه وصفاته على سبيل التجربة وأما علم بآيات الأرض وعجائبها كسفر ذي القرنين وطوافه في نواحي الأرض والعمل إما عبادة وإما زيارة والعبادة هو الحج والعمرة والجهاد والزيارة أيضا من القربات وقد يقصد بها مكان كمكة والمدينة وبيت المقدس والثغور فإن الرباط بها قرابة وقد يقصد بها الأولياء والعلماء وهم إما موتى فتزار قبورهم وإما أحياء فيتبرك بمشاهدتهم ويستفاد من النظر إلى أحوالهم قوة الرغبة في الاقتداء بهم فهذه هي أقسام الأسفار ويخرج من هذه القسمة أقسام]

Ve dahi matlûb ve istek ve maksad ise o dahi yâ dünyevî olur, māl ve câh kesbi gibi veyâ dîni olur. Ve dîni dahi yâ 'ilm olur veyâhüd 'amel olur. Ve 'ilm dahi yâ 'ulûm-ı dîniyyeden olur veyâ 'alâ-sebî-li't-tecribe kendi nefis ve sıfât ve ahlâkının 'ilmi olur veyâhüd âyât-ı arz ve 'acâibinin 'ilmi olur ki Zü'l-karneyn'in nevâhî-i arza tavâf ve seferi gibi. Ve 'amel dahi kezâlik yâ 'ibâdet olur veyâ ziyâret olur. Ve 'ibâdet hacc ve 'umre ve cihâddır. Ve ziyâret dahi kurubâttandır, ba'zen onunla yâ bir mekân-ı mahsûs kasd olunur meselâ Mekke ve Medîne ve Beytü'l-Makdis bilâd-ı mu'azzamaları gibi veyâhüd serhadlarda olan

sügür-ı müslimîn gibi bir kılâc ve bikâc-ı müstahkeme ola, zîrâ sügür-ı müslimînde durup muhâfazaya ribât etmek dahi tâcât ve kurbet ve ʿibâdetdir. Ve baʿzen ziyâretle evliyâ ve ʿulemâ kasd olunur ve o zevât-ı maksûde yâ mürtehil-i dâr-ı hulûddurlar ki onların kabr ve mezâr ve merkadları ziyâret olunur veyâhüd berhayâtırlar ki onların müşâhede-leriyle teberrük ve ahvâllerine nazar etmekle onların iktidâlarına kuvvet-i ragbet istifâde olunur, kaldı ki aksâm-ı esfâr işte bunlardır ve bu kısımdan dahi aksâm çıkar.

[الْقِسْمُ الْأَوَّلُ السَّفَرُ فِي طَلَبِ الْعِلْمِ وَهُوَ إِمَّا وَاجِبٌ وَإِمَّا نَفْلٌ وَذَلِكَ بِحَسَبِ كَوْنِ الْعِلْمِ وَاجِبًا أَوْ نَفْلًا وَذَلِكَ الْعِلْمُ إِمَّا عِلْمُ بَأْمُورِ دِينِهِ أَوْ بِأَخْلَاقِهِ فِي نَفْسِهِ أَوْ بِآيَاتِ اللَّهِ فِي أَرْضِهِ وَقَدْ قَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "مَنْ خَرَجَ فِي طَلَبِ الْعِلْمِ فَهُوَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ حَتَّى يَرْجِعَ" وَفِي خَبَرٍ آخَرَ "مَنْ سَلَكَ طَرِيقًا يَلْتَمِسُ فِيهِ عِلْمًا سَهَّلَ اللَّهُ لَهُ طَرِيقًا إِلَى الْجَنَّةِ"]

Birinci kısım ise taleb-i ʿilmde sefer etmektir ve o dahi taleb edeceği ʿilme nazaran yâ vâcibdir veyâ nefldir ya'nî ʿilm-i farz ise seferi dahi farz ve ʿilm-i nefl ise seferi nefldir. Ve o ʿilm yâ onun umûr-ı dînine müteʿalliktir veyâ ahlâk-ı nefis veyâ arzında Allâhu taʿâlânın âyâtı maʿrifetine muhtass ola. Ve ʿaleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimiz buyurmuş ki "مَنْ خَرَجَ فِي طَلَبِ الْعِلْمِ فَهُوَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ حَتَّى يَرْجِعَ"⁶¹ ki hulâsa-i meʿâl-i şerîfî: "Kim ki kendi hânesinden taleb-i ʿilme çıkarsa o kimse hânesine rücûc edinceye dek fî sebîlillâhtır" ya'nî mücâhid gibidir. Ve haber-i âherde [48]⁶² "مَنْ سَلَكَ طَرِيقًا يَلْتَمِسُ فِيهِ عِلْمًا سَهَّلَ اللَّهُ لَهُ طَرِيقًا إِلَى الْجَنَّةِ" vârid olmuştur, ya'nî "Kim ki bir tarîka sâlik olur da o tarîkte ʿilmi iltimâs eder, Allâhu taʿâlâ hazretleri ona cennete bir tarîk teshîl eder" demektir.

[وكان سعيد بن المسيب يسافر الأيام في طلب الحديث الواحد وقال الشَّعْبِيُّ لَوْ سَافَرَ رَجُلٌ مِنَ الشَّامِ إِلَى أَقْصَى الْيَمَنِ فِي كَلِمَةٍ تَدُلُّهُ عَلَى هُدًى أَوْ تَرُدُّهُ عَنْ رَدًى

61 Tirmizî, İlim, 2, no: 2647; Musnedu'l-Bezzâr, 13/130, no: 6520; et-Taberânî, el-Muʿcemu's-Sagîr, 1/234, no: 380; İbn Abdilberr, Cāmiʿu Beyāni'l-İlm, 241, no: 271.

62 Musnedu Ahmed, 14/66, no: 8316; İbn Mâce, Mukaddime, 17, no: 223; Tirmizî, İlim, 2, no: 2646; İbn Abdilberr, Cāmiʿu Beyāni'l-İlm, 65, no: 46.

مَا كَانَ سَفَرُهُ ضَائِعًا وَرَحَلَ جَابِرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ مِنَ الْمَدِينَةِ إِلَى مِصْرَ مَعَ عَشْرَةِ مِنَ الصَّحَابَةِ فَسَارُوا شَهْرًا فِي حَدِيثِ بَلْغِهِمْ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ أَنِيسَ الْأَنْصَارِيِّ يَحْدُثُ بِهِ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَتَّى سَمِعُوهُ وَكُلَّ مَذْكُورٍ فِي الْعِلْمِ مُحَصِّلٌ لَهُ مِنْ زَمَانِ الصَّحَابَةِ إِلَى زَمَانِنَا هَذَا لَمْ يَحْصُلِ الْعِلْمُ إِلَّا بِالسَّفَرِ وَسَافِرٍ لِأَجَلِهِ]

Ve Sa'îd b. el-Müseyyeb 'aleyhi'r-rıdvân bir hadîs-i vâhid için ey-yâm-ı müte'addide sefer ederdi. Ve Şa'bî 'aleyhi'r-rahme demiş ki “Onu redâdan redd eder ve hidâyet delâlet eyler bir kelimenin öğrenmesi için Şâm'dan aksâ-yı Yemen'e âdem sefer etmiş olsa onun seferi zâyî' olmaz.” Ve dahi Câbir b. 'Abdullâh on nefer sahâbî ile Medîne'den Mısır'a gidip bir mâh sefer etmekle Nebî-i zî-şân efendimiz üzerine rivâyeten 'Abdullâh b. Enîs el-Ensârî'den işittikleri hadîs-i şerîfi istimâ' ettiler. Ve 'ilmde her bir mezkûr ve zamân-ı sahâbeden işbu zamânımıza kadar muhassal olan 'ilm ancak sefer ile hâsıl olmuştur ve onun için sefer vâkî' olmuştur ki sefer etmeksizin onunla 'ilm hâsıl olmadı demektir.

[وَأَمَّا عِلْمُهُ بِنَفْسِهِ وَأَخْلَاقُهُ فَذَلِكَ أَيْضًا مِهِمُ فَإِنْ طَرِيقَ الْآخِرَةِ لَا يُمْكِنُ سَلُوكُهَا إِلَّا بِتَحْسِينِ الْخُلُقِ وَتَهْذِيبِهِ وَمَنْ لَا يَطْلُعُ عَلَى أَسْرَارِ بَاطِنِهِ وَخَبَائِثِ صِفَاتِهِ لَا يَقْدِرُ عَلَى تَطْهِيرِ الْقَلْبِ مِنْهَا وَإِنَّمَا السَّفَرُ هُوَ الَّذِي يَسْفِرُ عَنْ أَخْلَاقِ الرِّجَالِ وَبِهِ يَخْرُجُ اللَّهُ الْخَبَاءَ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَإِنَّمَا سُمِّيَ السَّفَرُ سَفَرًا لِأَنَّهُ يَسْفِرُ عَنِ الْأَخْلَاقِ]

Ve nefsine ve ahlâkına olan 'ilmi ise o dahi mühimmdir, çünkü tarîk-i âhiretin sülûku ancak tahsîn-i huluk ve tehzîbi ile mümkün olur. Ve kim ki esrâr-ı bâtınına ve habâis-i sıfâtına muttali' olmaz, onlardan tathîr-i kalbe muktedir olmaz. Ahlâk-ı ricâlî zâhire çıkarıp açık eden ancak seferdir ve onunla Zât-ı Zü'l-Celâl hazretleri semâvât ve arzda habâ'ı ihrâc eder. Ve ahlâkı açık ve zâhir etmesi mülâbesesiyle ancak ona sefer ismi konulmuş ya'nî yolda ahlâka esfârı münâsebetiyle ancak sefer ismi tesmiye kılınmıştır.

[ولذلك قال عمر رضي الله عنه للذي زكى عنه بعض الشهود هل صحبته في السفر الذي يستدل به على مكارم أخلاقه فقال لا فقال ما أراك تعرفه وكان بشر يقول يا معشر القراء سيحوا تطيبوا فإن الماء إذا ساح طاب وإذا طال مقامه في موضع تغير]

Ve onun için ‘Ömer b. el-Hattâb ‘aleyhi’r-rıdvân yanında ba‘zu’ş-şühûdu tezkiye eden âdeme “Mekârim-i ahlâk üzerine onunla istidlâl olunur bir seferde sen ona musâhib oldun mu?” diye su‘âl ve o dahi “yok” deyince ‘Ömer ‘aleyhi’r-rıdvân ona: “Öyle ise ben seni onu bilir göremem” diye cevâb vermiş. Ve Bîşr ‘aleyhi’r-rahme derdi ki “Ey ma‘şer-i kurrâ, tayyib olmak için siz seyâhât ediniz, çünkü su seyâhat ederse hoş olur ve eger bir yerde durup meksi uzarsa kokar ve lezzeti bozulur da rengi döner, mütegayyir olur.”

[وبالجملة فإن النفس في الوطن مع مواتاة الأسباب لا تظهر خبايئ أخلاقها لا شئتائها بما يوافق طبعها من المآلوفات المعهودة فإذا حملت وعشاء السفر وصرفت عن مآلوفاتها المعتادة وامتنحت بمشاق الغربة انكشفت غوائلها ووقع الوقوف على عيوبها فيمكن الاشتغال بعلاجها وقد ذكرنا في كتاب العزلة فوائد المخالطة والسفر مخالطة مع زيادة اشتغال واحتمال مشاق]

Ve bi'l-cümle ta‘rîfi odur ki vatanında nefsi-i beşeriyye müvâtât-ı esbâb ile ahlâk-ı habîsesini izhâr etmez, çünkü me‘lûfât-ı ma‘hûdeden tab‘ına muvâfık olanlarla istinâs eder velâkin eskâl-ı sefere yüklenip haml ve me‘lûfât-ı mu‘tâdeden sarf ve meşâkk-ı gurbet ile imtihân olunursa onun gavâili münkeşif olup ‘uyûbu üzerine vukûf vâki‘ olur ve mu‘alecesiyle iştigâl etmek mümkün olur ve biz ‘uzlet kitâbında muhâlatanın fevâidini zikr etmişiz ve sefer ise o dahi ziyâde-i iştigâl ve ihtimâl-ı meşâkk ile bir muhâlatadır.

[وَأَمَّا آيَاتُ اللَّهِ فِي أَرْضِهِ فَفِي مُشَاهَدَتِهَا فَوَائِدٌ لِلْمُسْتَبْصِرِ فِيهَا قِطْعٌ مُتَجَاوِزَاتٌ وَفِيهَا الْجِبَالُ وَالْبَرَاري وَالْبَحَارُ وَأَنْوَاعُ الْحَيَوَانِ وَالنَّبَاتِ وَمَا مِنْ شَيْءٍ مِنْهَا إِلَّا وَهُوَ شَاهِدٌ لِلَّهِ بِالْوَحْدَانِيَّةِ وَمَسْجَحٌ لَهُ بِلِسَانِ ذَلِكَ لَا يَدْرِكُهُ إِلَّا مَنْ أَلْقَى السَّمْعَ وَهُوَ شَهِيدٌ]

Ve arzında Zât-ı Zü’l-Celâl’in âyâtı ise o dahi onun müşâhedelerinde müstabsır için fevâid vardır, zîrâ rûy-ı zemînde kat‘-ı mütecâvire vardır ve onda dağlar ve çöller ve deryâlar ve envâ‘-ı hayevân u nebâtât vardır. Ve bunlardan bir nesne yoktur illâ ki Zât-ı Zü’l-Celâl’e vahdâniyyet ile şehadet etmeye, kâffesi Allâhu ‘azîmü’ş-şân için vahdâniyyet ile şehadet eder ve dahi lisân-ı zelik ile ona tesbîh eder ve onu şehîd olduğu hâlde ilkâ-i sem‘ edenden gayrısı bir kimse idrâk edemez, ancak o idrâk eder [49]

[وأما الجاحدون والغافلون والمغتربون بلامع السراب من زهرة الدنيا فإنهم لا يبصرون ولا يسمعون لأنهم عن السمع معزولون وعن آيات ربهم محجوبون ﴿يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا مِّنَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ عَنِ الْآخِرَةِ هُمْ غَافِلُونَ﴾ وما أريد بالسمع السمع الظاهر فإن الذين أريدوا به ما كانوا معزولين عنه وإنما أريد به السمع الباطن ولا يدرك بالسمع الظاهر إلا الأصوات ويشارك الإنسان فيه سائر الحيوانات]

Ve câhid ve gâfil ve zehre-i dünyâdan serâb-ı lâmi^c ile magrûr olan gürûh ise onlar ne görürler ve ne de işitirler, çünkü sem^cden ma^czûl ve rabblarinin âyâtından mahcûblardır, âhiretten gâfil oldukları hâlde hayât-ı dünyâdan zâhiri bilirler. Ve bu sem^cden murâd sem^c-i zâhir olmayıp çünkü onunla murâd olunan kesân sem^c-i zâhirden ma^czûl değildiler, ancak onunla sem^c-i bâtın murâd buyurulmuş, zîrâ sem^c-i zâhir ile asvâtan gayrı dîger bir şey idrâk olunmaz ve sem^c-i zâhirin idrâkinde hayvânât-ı sâire dahi insâna müşâreket eylerler.

[فأما السمع الباطن فيدرك به لسان الحال الذي هو نطق وراء نطق المقال يشبه قول القائل حكاية لكلام الوجد والحائط قال الجدار للوجد لم تشقني فقال سل من يدقني ولم يتركني ورائي الحجر الذي ورائي وما من ذرة في السماوات والأرض إلا ولها أنواع شهادات لله تعالى بالوحدانية هي توحيدها وأنواع شهادات لصانعها بالتقدس هي تسبيحها ولكن لا يفقهون تسبيحها لأنهم لم يسافروا من مضيق سمع الظاهر إلى فضاء سمع الباطن ومن ركابة لسان المقال إلى فصاحة لسان الحال]

Ve sem^c-i bâtın ise onunla lisân-ı hâl idrak olunur. Lisân-ı hâl öyle bir lisândır ki o dahi bir nutktur ki nutk-ı makâl verâsında bir nutk olur kazık ile duvarın hikâye-i kelâmları gibi ki duvar kazığa demiş ki “Sen niçin beni yarıp şakk edersin?” Kazık: “Beni döğüp dakk edenden sor ki beni bırakmaz ve dahi arkam sonra olan taş’a bak” demiş. Ve’l-hâsıl semâvât ve arâzî içinde bir zerre yoktur illâ ki Zât-ı Zü’l-Celâl’in vah-dâniyyetine onun şehâdâtı olmaya ya’nî her bir zerrenin ona envâ^c-ı şehâdâtı vardır ki o şehâdât onun tevhîdidir ve dahi tekaddüsle sâni^cine envâ^c-ı şehâdetleri var ki onun tesbîhidir velâkin herkes onun şehâdetini fehm etmez, çünkü gürûh-ı gaflet mazîk-i sem^c-i zâhirden fezâ-i sem^c-i bâtına ve rekâket-i lisân-ı makâldan fesâhat-ı lisân-ı hâle müsâferet etmemişlerdir ve o haysiyyetle onun tesbîhlerini zümre-i gaflet ü

bî-nevâyân fehîm ve iz'ân edemezler.

[ولو قدر كل عاجز على مثل هذا السير لما كان سليمان عليه السلام مختصا بفهم منطق الطير ولما كان موسى عليه السلام مختصا بسماع كلام الله تعالى الذي يجب تقدسه عن مشابهة الحروف والأصوات ومن يسافر ليستقرئ هذه الشهادات من الأسطر المكتوبة بالخطوط الإلهية على صفحات الجمادات لم يطل سفره بالبدن بل يستقر في موضع ويفرغ قلبه للتمتع بسماع نغمات التسيحات من آحاد الذرات فماله وللتردد في الفلوات وله غنية في ملكوت السماوات فالشمس والقمر والنجوم بأمره مسخرات وهي إلى أبصار ذوى البصائر مسافرات في الشهر والسنة مرات بل هي دائبة في الحركة على توالى الأوقات فمن الغرائب أن يدأب في الطواف بآحاد المساجد من أمرت الكعبة أن تطوف به ومن الغرائب أن يطوف في أكناف الأرض من يطوف به أقطار السماء]

Ve bu gibi seyr üzerine her bir 'âciz muktedir olmuş olsaydı Süley-mân 'aleyhi's-selâm mantık-ı tayrın fehmine muhtass olmazdı ve dahi müşâbehet-i hurûf u asvâtta takdîsi vâcib olan kelâmullâhın semâ'yla Mûsâ 'aleyhi's-selâm muhtass olmazdı. Ve kim ki işbu şehâdâtın sa-fahât-ı cemâdât üzerine hutut-ı ilâhiyye ile mastûr olan sutûrdan kırâ'et etmeğe sefer eder, onun bedeni ile seferi uzatmaz, ancak bir mevzi'de müstakirr olup âhâd-ı zerrâtta nagamât-ı tesbîhâtı istimâ' etmek ve onunla temettü' etmek için kendi kalbini tefrîğ eder. Melekût-ı semâvât-tan ona ondan ganiyyesi olduğu hâlde nesine lâzım ki berr ü beyâbâna tereddüd ede, gerektir ki âyât-ı semâvâta tefekkür ve tedebbür kıla ki mihr ve mâh ve ahter onun emr ü fermânına râm ve müsahhar olup ebsâr-ı zevi'l-besâire mâh ve sâlde kerrât ve merrât ile sefer birlerdir, belki tevâlî-i evkât ile harekette dâibelerdir, ya'nî de'v ve 'âdâtı evkâtta tevâlî-i harekettir. Ve garâib ve 'acâibdendir ki Ka'be-i mükerreme'nin tavâfına me'mûr olan zât gidip dîger bir mescide tavâf ede, zîrâ a'zam ve efham ve ekrem-i mesâcid Ka'be-i mükerreme'dir ve Ka'be-i mü-kerreme ona tavâf edip dururken kendisi nice gidip sâir ehad-ı mesâcidi tavâf eder, 'abese iştigâl değil midir? Ve bu kabîlden olarak garâib ve 'acâibdendir ki aktâr-ı semâ ona tavâf eden kimse gidip eknâf-ı arzı dolaşıp tavâf ede ki bu dahi 'abese iştigâl edemektir, çünkü a'zâm-ı âyât

āyāt-ı semāiyyedir ve çün ona tavāf eder, artık ne hācet ki sāir bir āyeti arayıp [50] taleb ede.

[ثم ما دام المسافر مفتقرا إلى أن يبصر عالم الملك والشهادة بالبصر الظاهر فهو بعد في المنزل الأول من منازل السائرين إلى الله والمسافرين إلى حضرته وكأنه معتكف على باب الوطن لم يفض به المسير إلى متسع الفضاء ولا سبب لطول المقام في هذا المنزل إلا الجبن والقصور ولذلك قال بعض أرباب القلوب إن الناس ليقولون افتحوا أعينكم حتى تبصروا وأنا أقول غمضوا أعينكم حتى تبصروا وكل واحد من القولين حق إلا أن الأول خبر عن المنزل الأول القريب من الوطن والثاني خبر عما بعده من المنازل البعيدة عن الوطن التي لا يطؤها إلا مخاطر بنفسه والمجاوز إليها ربما يتيه فيها سنين وربما يأخذ التوفيق بيده فيرشده إلى سواء السبيل والهالكون في التيه هم الأكثرون من ركاب هذه الطريق]

Ve ondan sonra mādām ki müsāfir basar-ı zāhir ile ʿālem-i mülk ü şehādeti görmeğe müftekırdır, artık daha menzil-i evveldedir yaʿnī Zāt-ı Zü'l-Celāl'e sāir ve hazretine müsāfir olan zevāt-ı sāirinin menāzillerinden kendisi henüz menzil-i evveldedir, sanki bāb-ı vatan üzerine muʿtekif olup onun mesīri onunla fezānın genişliğine müfdī olmamıştır. Ve bu menzilde tül-i makām u meksine cūbn ve kusūrdan gayrı bir sebep yoktur, onun için baʿzı erbāb-ı kulüb demiş ki “Ālem derler ki gözünüzü açınız ki göresiz ve ben derim ki siz gözünüzü yumunuz tā ki göresiz.” Ve bu iki makālenin her birisi bir vech ile hakktır, fakat birinci kavl vatandan karīb olan menzil-i evvel üzerine haberdır ve ikinci kavl o menzilin mā-baʿdinde olup vatandan baʿīd ve onu nefsi ile muhātır olan kimseden gayrı basamayan menāzilin üzerine bir haberdır. Ve bu menāzile ayak basıp mütecāviz olan kimse ola ki senelerle onda tāyih ve hayrān ve güm-geşte ve sergerdān olur ve ola ki tevfk-i rabbānī onun yediyle tutup doğru yola onu irşād ve delālet eder lākin ekserleri güm-geştelikte hālik olanlardır yaʿnī bu tarīka süvār olanların ekserleri vādī-i tih ü hayrette telef ve hālik olurlar ki mazhar-ı rehberī-i tevfk-i irşād az ādemlerdir.

[ولكن السائحون بنور التوفيق فازوا بالنعيم والملك المقيم وهم الذين سبقت لهم من الله الحسنی واعتبر هذا الملك بملك الدنيا فإنه يقل بالإضافة الى كثرة

الخلق طلابه ومهما عظم المطلوب قل المساعد ثم الذي يهلك أكثر من الذي
يملك ولا يتصدى لطلب الملك العاجز الجبان لعظيم الخطر وطول التعب
وإذا كانت النفوس كباراً تعبت في مرادها الأجسام
وما أودع الله العز والملك في الدين والدنيا إلا في حيز الخطر
وقد يسمى الجبان الجبن والقصور باسم الحزم والحذر كما قيل
ترى الجبناء أن الجبن حزم وتلك خديعة الطبع اللئيم
فهذا حكم السفر الظاهر إذا أريد به السفر الباطن بمطالعة آيات الله في الأرض]

Ammā nūr-ı tevfik ile o vādilerde seyāhat edenler naʿīm ve mülk-i mukīme fāiz oldular ve onlardırlar ki Zāt-ı Zü'l-Celāl'den onlara hüsnā sebkat etmiştir. Ve bu mülkü mülk-i dünyāya muʿteber eyle, zīrā kesret-i halka izāfetle onun tālibi az olur ve matlūb ʿazīm oldukça müsāʿid az olur ve ondan sonra mālik olanlardan hālik olanlar daha ziyāde çok olur ve taʿab ve yorgunluğu tavīl ve hatarı ʿazīm olan korkak ve ʿaciz ādem taleb-i mülke tasaddī etmez, nitekim nazmen denilmiş:

وإذا كانت النفوس كباراً تعبت في مرادها الأجسام
وما أودع الله العز والملك في الدين والدنيا إلا في حيز الخطر
وقد يسمى الجبان الجبن والقصور باسم الحزم والحذر كما قيل
ترى الجبناء أن الجبن حزم وتلك خديعة الطبع اللئيم

Yaʿnī “Nüfūs kibār olunca onların murādlarında ecsām yorgun olup meşakkat çekerler. Ve Hakk subhānehu ve taʿālā hazretleri dīn ve dūnyāda ʿizz ve mülkü ancak hayyiz-i hatarda idāʿ etmiş. Ve korkak ādem ise cūbn ve kusūru hazm ve hazer ismiyle tesmiye eder.” Nitekim nazmen denilmiş ki:

ترى الجبناء أن الجبن حزم وتلك خديعة الطبع اللئيم

Ki hulāsa-i mazmūnu “Zāt-ı cūbenā cūbnü hazm görür ve öyle görüşü tabʿ-ı leʿīmin hatıretidir.” Kaldı ki sefer-i zāhir ile sefer-i bātınī murād olunursa onun hükmü budur yaʿnī rüy-ı zemīnde olan āyāt-ı rabbānī

mütâla'ası ekser sefer-i zâhir ile murâd olunursa onun hükmü budur.

[فلنرجع الى الغرض الذي كنا نقصده ولنبين القسم الثاني وهو أن يسافر لأجل العبادة إما لحج أو جهاد وقد ذكرنا فضل ذلك وآدابه وأعماله الظاهرة والباطنة في كتاب أسرار الحج ويدخل في جملة زيارته قبور الأنبياء عليهم السلام وزيارة قبور الصحابة والتابعين وسائر العلماء والأولياء وكل من يتبرك بمشاهدته في حياته يتبرك بزيارته بعد وفاته ويجوز شد الرحال لهذا الغرض ولا يمنع من هذا قوله صلى الله عليه وسلم "لَا تُشَدُّ الرَّحَالُ إِلَّا إِلَى ثَلَاثَةِ مَسَاجِدَ: مَسْجِدِي هَذَا وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ، وَالْمَسْجِدِ الْأَقْصَى" ⁶³ لَأَنَّ ذَلِكَ فِي الْمَسَاجِدِ فَإِنَّهَا مِثْلُهَا [51] بعد هذه المساجد وإلا فلا فرق بين زيارة قبور الأنبياء والأولياء والعلماء في أصل الفضل وإن كان يتفاوت في الدرجات تفاوتاً عظيماً بحسب اختلاف درجاتهم عند الله]

Artık biz beyân ve zikri kasd ettiğimiz garaza rüç' edip beyân ederiz ki ikinci kısım 'ibâdet için sefer etmektir ki hacc ve 'umre için veyâhüd cihâd ve gazâ için sefer ede. Ve bunun fazl ve âdâbı ve a'mâl-i zâhire vü bâtinesini esrâr-ı hacc kitâbında zikr etmişiz. Ve kubûr-ı enbiyâ ve sahâbe ve tâbi'in ve 'ulemâ-i sāirenin ziyâretleri bunun cümlesine dâhildir çünkü hayâtında müşâhedesiyile teberrük olunan zevâtın her biri vefâtında dahi ziyâret-i kabri ile teberrük olunur ve bu husûs ve maksad için şedd-i rahl câiz olur. Ve 'aleyhi's-selâm efendimizin لَا تُشَدُّ الرَّحَالُ diye "إِلَّا إِلَى ثَلَاثَةِ مَسَاجِدَ: مَسْجِدِي هَذَا وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ، وَالْمَسْجِدِ الْأَقْصَى" ⁶⁴ buyurduğu nass-ı 'âlî buna şedd-i rahl ile gitmekten men' etmez, zîrâ hulâsa-i mazmûn-ı şerîfi: "Üç 'aded mesâcidin mâ-'adâsına rihâl şedd olunmaz ya'nî ancak üç mescidin ziyâretine yalnız şedd-i rahl ile gidilir ve o üç mescid ise birisi Mescid-i Nebevî ki Medîne-i münevvere'de olan mesciddir ve diğeri Mescid-i Harâm ki Mekke-i mükerreme'de olup Ka'be-i şerîfe ve Beytullâh denilen mesciddir ve sâlisi Mescid-i Aksâ'dır" ki Kudûs memleketinde olan Mescid-i Süleymân'da ya'nî zamân-ı sâlifte Süleymân 'aleyhi's-selâmın binâ ettiği mesciddir ki Beyt-i Makdis ile yâd olunmuş. Ve bunların mâ-'adâsı fazl ve ihtirâmda kâffe-i mesâcid mütesâvî ve mütemâsillerdir ki yekdîgerlerine tercîhle-

63 Buhārî, Fadlu's-Salât, 1, no: 1188; Müslim, Hacc, 511.

64 Buhārî, Fadlu's-Salât, 1, no: 1188; Müslim, Hacc, 511.

ri yoktur ve o haysiyyetle onlara şedd-i rahl ile gitmek lüzûmu yoktur. Ve bu sûretle işbu hadîs-i şerîf meʿâli yalnız mesâcide muhtass olup ziyâret-i kubûr-ı enbiyâ vü evliyâyâ şedd-i rahl etmeğe mâniʿ olmaz. Ve bu sûretle kubûr-ı enbiyâ vü evliyâyâ şedd-i rahl etmek câiz olunca asl-ı fazîlette kubûr-ı enbiyâ ile kubûr-ı evliyâ ve ʿulemânın ziyâretleri bey-ninde dahi bir fark yoktur velev ki ʿindallâh derecâtının ihtilâfı hasebiyle onların derecâtları bey-ninde bir tefâvüt-i ʿazîm vardır, yaʿnî enbiyâ-yı ʿizâm ve evliyâ-yı kirâm ve ʿulemâ-i zevi'l-ihtirâm kubûrları ziyâretine şedd-i rahl ile gitmek câiz olup ve her birinin ziyâretinde birer fazîlet vardır ki her birinin fazlına göre teʾsîrât-ı rûhâniyye ve mesûbatı vardır demek olur.

[وبالجملة زيارة الأحياء أولى من زيارة الأموات والفائدة من زيارة الأحياء طلب بركة الدعاء وبركة النظر إليهم فإن النظر الى وجوه العلماء والصلحاء عبادة وفيه أيضاً حركة للرغبة في الاقتداء بهم والتخلق بأخلاقهم وآدابهم هذا سوى ما ينتظر من الفوائد العلمية المستفادة من أنفاسهم وأفعالهم كيف ومجرد زيارة الأخوان في الله فيه فضل كما ذكرناه في كتاب الصحبة وفي التوراة ”سِرُّ أَرْبَعَةِ أَفْيَالٍ زُرُّ أَحَا فِي اللَّهِ“]

Ve bi'l-cümle zâbıta odur ki ahyânın ziyâreti müteveffâların ziyâretlerinden evlâdır. Ve ahyânın ziyâretlerinden olan fâide ise daʿavâtının bereketlerini taleb etmektir ve hem dahi yüzlerine bakmaklığın bereketidir, zîrâ vücûh-ı ʿulemâ vü sulehâya nazar etmek ʿibâdetdir ve dahi onlara iktidâ etmek ve ahlâklarıyla mütehallık olup âdâblarıyla müteʿeddeb olmağa izdiyâr[ın] ragbet fâidesi vardır yaʿnî bu efʿâl-i hamîdeye olan ragbeti tahrik eder ve bu fevâid ise enfâs ve efʿâllerinden istifâde olunacak fevâid-i ʿilmiyyenin mâ-sivâsıdır. Ve nice fazlı olmaya o hâl ile ki ihvânın ziyâret-i mücerredelerinin fazlı vardır, nitekim onu kitâb-ı sohbette zikr ettik. Ve Tevrât'ta gelmiş ki ”سِرُّ أَرْبَعَةِ أَفْيَالٍ زُرُّ أَحَا فِي اللَّهِ“ Yaʿnî sen dört mîli seyr edip ahan fillâhı ziyâret eyle” ki senin birâderin dört mîl buʿd ve mesâfesinde olsa bile onu ziyâret eyle demektir.

[وأما البقاع فلا معنى لزيارتها سوى المساجد الثلاثة وسوى الثغور للرباط بها فالحديث ظاهر في أنه لا تشد الرحال لطلب بركة البقاع إلا الى المساجد الثلاثة]

وقد ذكرنا فضائل الحرمين في كتاب الحج وبيت المقدس أيضا له فضل كبير خرج ابن عمر من المدينة قاصداً بيت المقدس حتى صلى فيه الصلوات الخمس ثم كر راجعا من الغد الى المدينة وقد سأل سليمان عليه السلام ربه عز وجل "أَنْ مَنْ قَصَدَ هَذَا الْمَسْجِدَ لَا يَغْنِيهِ إِلَّا الصَّلَاةُ فِيهِ أَنْ لَا تَصْرِفَ نَظْرَكَ عَنْهُ مَا دَامَ مُقِيمًا فِيهِ حَتَّى يَخْرُجَ مِنْهُ وَأَنْ تُخْرِجَهُ مِنْ ذُنُوبِهِ كَيَوْمٍ وَلَدَتْهُ أُمُّهُ فَأَعْطَاهُ اللَّهُ ذَلِكَ" [

Ve bikâ'ın ziyâreti ise o dahi mesâcid-i selâsenin mâ'adâsı olan bikâ'ın ziyâretlerine bir ma'nâ yoktur meger ki sügür ola, çünkü serhad ve sügürlarda ribât etmek dahi 'ibâdetdir ya'nî mesâcid-i selâse ile sügürün gayrısına gitmek için bir ma'nâ ve fazîlet yoktur, buna hadîsin ma'nâsı zâhirdir ki mesâcid-i selâsenin mâ'adâsına bereket-i bikâ' talebi için rihâl şedd olunmaz. Ve Haremeyn'in fezâilî ise biz onu esrâr-ı hacc kitâbında zikr etmişiz ve Beyt-i Makdis ise onun dahi büyük bir fazlı vardır. 'Abdullâh b. 'Ömer b. el-Hattâb, Medîne-i münevvere'den çıkıp kasden ziyâretine gitmiş ve hattâ içinde beş vakt namâzı kıldıktan sonra ferdâsı gününde dönüp Medîne-i münevvere'ye rücû' etmiş. Ve Süleymân 'aleyhi's-selâm Zât-ı Zü'l-Celâl'den du'â ve niyâz edip demiş ki [52] "أَنْ مَنْ قَصَدَ هَذَا الْمَسْجِدَ لَا يَغْنِيهِ إِلَّا الصَّلَاةُ فِيهِ أَنْ لَا تَصْرِفَ نَظْرَكَ عَنْهُ مَا دَامَ مُقِيمًا فِيهِ حَتَّى يَخْرُجَ مِنْهُ وَأَنْ تُخْرِجَهُ مِنْ ذُنُوبِهِ كَيَوْمٍ وَلَدَتْهُ أُمُّهُ فَأَعْطَاهُ اللَّهُ ذَلِكَ" Ya'nî "Yâ rabbi, kim ki bu mescidi içinde namâz kılmak için kasd ederse ve onda namâz kılmaktan başka onun dîger bir maksadı olmaz, o âdem onda mukîm oldukça sen nazar-ı rahmetini ondan sarf buyurmayasın, ondan hurûc edinceye dek manzûrun olsun ve anasından doğduğu gün gibi zünübundan çıkarıp günâhtan pâk edesin." Ve tebâreke ve ta'âlâ hazretleri, Süleymân 'aleyhi's-selâma işbu niyâz ve iltimâsını vermiştir ki Hakk subhânehu ve ta'âlâ hazretleri onun du'âsını kabûl edip her kim ki içinde namâz kılmak kasdıyla Beyt-i Makdis'e gider de içinde 'ibâdet eder, ondan çıkıncaya dek ya'nî içinde mukîm olduğu müddette ona nazar buyurur ve ondan çıktığı vakte dahi zünûbdan pâk ve hâlis çıkarıp yevm-i vilâdeti gibi günâhsız kalır demek olur.

[الْقِسْمُ الثَّلَاثُ أَنْ يَكُونَ السَّفَرُ لِلْهَرَبِ مِنْ سَبَبِ مُشَوِّشٍ لِلدِّينِ وَذَلِكَ أَيْضًا حَسَنٌ فَالْفِرَارُ مِمَّا لَا يُطَاقُ مِنْ سُنَنِ الْأَنْبِيَاءِ وَالْمُرْسَلِينَ وَمِمَّا يَجِبُ الْهَرَبُ مِنْهُ الْوَلَايَةُ

والجاء وكثرة العلائق والأسباب فإن كل ذلك يشوش فراغ القلب والدين لا يتم إلا بقلب فارغ عن غير الله فإن لم يتم فراغه فلا يتصور أن يشتغل بالدين ولا يتصور فراغ القلب في الدنيا عن مهمات الدنيا والحاجات الضرورية ولكن يتصور تخفيفها وتثقيلها وقد نجا المخفون وهلك المثقلون والحمد لله الذي لم يعلق النجاة بالفراغ المطلق عن جميع الأوزار والأعباء بل قبل المخف بفضلته وشمله بسعة رحمته]

Ve üçüncü kısım ise o dahi sefer etmek dîni teşvîş eden bir sebebden firâr ola ki hereb kasdıyla ola ya'nî vatanından hurûc ve seferi ancak dîni teşvîş eden bir sebebden kaçmak ola. Ve o dahi güzeldir, çünkü ona tâkat olmayan nesneden kaçmak enbiyâ ve mürsellerin sünenindendir. Ve ondan kaçmak vâcib olan umûr ez-cümle vilâyet ve câh ve kesret-i 'alâyıık u esbâbdır, çünkü bunların cem'iisi ferâg-ı kalbi teşvîş ederler ve dîn ise ancak kalb-i fârig ile tamâm olur ki mâ-sivâdan kalbi fârig olmadıkça âdemin dîni tamâm olmaz ve tamâmen fârig olamazsa artık onun ferâğı mikdârınca dîne iştigâli mutasavver olur ki dünyâda külliyyen mühimmât-ı dünyâ ve hâcât-ı zarûriyyeden kalbin ferâğı mutasavver olmaz lâkin tahfîf ve teskîli mutasavver olur. Ve sebûk-bâr ve muhaffef olanlar nâcî ve selâmet-yâb olmuş ve müskil ve girân-bâr olanlar hâlik olmuşlar. Necâtı cemî'-i a'bâ' ve evzârdan ferâg-ı mutlaka ta'lik etmeyen Allâhu 'azîmü's-şâna hamd-i firâvân olsun ki mezîd-i re'fet ü işfâk ile fazl u kereminden muhaffefi kabûl ve se'at-i rahmeti ona şümûl etmiş.

[والمخف هو الذي ليست الدنيا أكبر همه وذلك لا يتيسر في الوطن لمن اتسع جاهه وكثرت علاقته فلا يتم مقصوده إلا بالغرابة والخمول وقطع العلائق التي لا بد عنها حتى يروض نفسه مدة مديدة ثم ربما يمدده الله بمعاونته فينعم عليه بما يقوي به يقينه ويطمئن به قلبه فيستوي عنده الحضر والسفر ويتقارب عنده وجود الأسباب والعلائق وعدمها فلا يصده شيء منها عما هو بصدد من ذكر الله وذلك مما يعز وجوده جداً بل الغالب على القلوب الضعف والقصور عن الاتساع للخلق والخالق وإنما يسعد بهذه القوة الأنبياء والأولياء والوصول إليها بالكسب شديد وإن كان للاجتهاد والكسب فيها مدخل أيضاً]

Ve muhaffef o kimsedir ki dünyâ onun ekber-i hemmi olmaya. Ve vatanında câhı müttesa' ve 'alâyııkı mütekâsir olan kimse ise ona o sıfat

müteyesser olmaz, gurbet ve humûl ve kat^c-ı ‘alâyık etmedikçe onun maksûdu tamâm olmaz tâ ki bir müddet-i medîdede nefsinı riyâzet ettire, ondan sonra ola ki tebâreke ve ta‘âlâ hazretleri ona bir me‘ûnet ile imdâd eder de onunla yakîni kuvvetli ve kalbi emîn ve mutma‘în olacak ni‘meti in‘âm ede tâ ki onun ‘indinde hazar ve sefer mütesâvî olup da esbâb ve ‘alâyıkın vücûd ü ‘ademi mütekârib ola, tâ ki sadedinde bulunduğ u ‘ibâdetten ya‘nî zikrullâhtan onu bir nesne sadd ve men‘ etmez. Ve bu hâl ise pek çok ‘azîz ve nâdirü’l-vücûddur, belki aaleb-i kulûb halk ile hâlıkı ittisâ‘ etmekten kâsır ve zebûn ve za‘îflerdir ya‘nî ekser-i nâsın kulûbu ittisâ‘-ı halk ile hâlıktan kusûr u ‘aciz ve za‘fleri vardır ve bu kuvvet ve kudretle müstes‘id ancak enbiyâ-i ‘izâm ve evliyâ-i kirâmlardır ve ona kesb ile vâsıl olmak şedîd ve düşvârdır velev ki kesb ve ictihâd için onda bir medhal vardır.

[ومثال تفاوت القوة الباطنة فيه كتفاوت القوة الظاهرة في الاعضاء فرب رجل قوى ذى مرة سوى شديد الأعصاب محكم البنية يستقل بحمل ما وزنه ألف رطل مثلاً فلو أراد الضعيف المريض أن ينال رتبته بممارسة الحمل والتدرّج فيه قليلاً قليلاً لم يقدر عليه ولكن الممارسة والجهد يزيد في قوته زيادة ما وإن كان ذلك لا يبلغه درجته فلا ينبغي أن يترك الجهد عند اليأس عن الرتبة العليا فإن ذلك غاية الجهل ونهاية الضلال]

Ve onda kuvvet-i bātinenin tefāvütü a‘zâ ve a‘sâbda olan kuvvet-i zâhirenin tefāvütü gibidir, zîrâ dünyâda kuvvet-i zâhire ashâbından ola ki bir âdem bulunur da pek ziyâdesiyle metîn ve kuvvet-i ‘azîme sâhibi olup min külli’l-vücûh zî-mirretin sivâ şedîdi’l-a‘sâb ve muhkemü’l-bünye ve kavî bulunarak meselâ bin batman vezninde ağır bir nesnenin hamline muktedir olur, işte bir merd-i za‘îf ü bîmâr tedricen mümârese-i haml ile onun mertebesine nâil olmak isterse ona kâdir olamaz ya‘nî azar azar ağırlığa nefsinı ta‘vîd eden za‘îfü’l-bünye o mertebede ağır bulunan nesnenin hamline muktedir olamaz [53] velâkin o mümârese ve cehd onun kuvvetine bir derece kadar ziyâdelik eder ve o ziyâdelik velev ki onun derecesine bâlig etmezse de lâkin rûtbe-i ‘ulyâdan ye’s olduğı hâlde külliyyen cehdi terk etmemek gerektir, külliyyen terki cehl ve nâdânlığının gâyesidir ve dalâlin nihâyetidir.

[وَقَدْ كَانَ مِنْ عَادَةِ السَّلَفِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ مفارقة الوطن خيفة من الفتن وقال سفيان الثوري هذا زمان سوء لا يؤمن فيه على الخامل فكيف على المشتهرين هذا زمان رجل ينتقل من بلد الى بلد كلما عرف في موضع تحول الى غيره وقال أبو نعيم رأيت سفيان الثوري وقد علق قلته بيده ووضع جرابه على ظهره فقلت إلى أين يا أبا عبد الله قَالَ بَلَّغَنِي عَنْ قَرْيَةٍ فِيهَا رُحْصٌ أُرِيدُ أَنْ أَقِيمَ بِهَا فَقُلْتُ لَهُ وَتَفْعَلُ هَذَا قَالَ نَعَمْ إِذَا بَلَغَكَ أَنَّ قَرْيَةً فِيهَا رُحْصٌ فَأَقِمْ بِهَا فَإِنَّهُ أَسْلَمَ لِدِينِكَ وَأَقْلُ لِهَمِّكَ وَهَذَا هَرَبٌ مِنْ غَلَاءِ السَّعْرِ وَكَانَ سَرَى السَّقَطِيِّ يَقُولُ لِلصُّوفِيَةِ إِذَا خَرَجَ الشِّتَاءُ فَقَدْ خَرَجَ أَذَارُ وَأَوْرَقَتِ الْأَشْجَارُ وَطَابَ الْإِنْتِشَارُ فَانْتَشَرُوا وَقَدْ كَانَ الْخَوَاصُ لَا يَقِيمُ بِلَدٍ أَكْثَرَ مِنْ أَرْبَعِينَ يَوْمًا وَكَانَ مِنَ الْمُتَوَكِّلِينَ وَيَرَى الْإِقَامَةَ اعْتِمَادًا عَلَى الْأَسْبَابِ قَادِحًا فِي التَّوَكُّلِ وَسَيَأْتِي أَسْرَارُ الْإِعْتِمَادِ عَلَى الْأَسْبَابِ فِي كِتَابِ التَّوَكُّلِ إِنْ شَاءَ اللَّهُ تَعَالَى]

Ve dahi selevin ‘ādâtından idi ki mehāfe-i fitenden vatânı müfârat ederlerdi. Süfyân es-Sevrî demiş ki “İşbu zamân zamân-ı sū‘dur, kūşe-nişînân ve mütesettirân üzerine havf vardır, nerede kaldı ki müştehirân! Beldeden beldeye âdemin intikâl edecek zamânıdır ki bir yerde ma‘rûf oldukça âher yere tahavvül ve intikâl eder.” Ve Ebû Nu‘aym demiş ki “Ben Süfyân Sevrî’ye râst geldim ki büyük su destîsini eline asmış ve dağarcığını arkasına almış gidiyor. Ben dahi: “Ey Ebû ‘Abdullâh, nereye gidiyorsun?” diye sordum. O dahi: “Bir karyede ucuzluk olduğunu işittim, ben dahi içinde ikâmet etmek üzere o karyeye gidiyorum” dedi. Ve “Ucuzluk için sen bunu eder misin?” diye be-tekrâr ondan sorunca o dahi: “Evet, eger bir belde veyâ bir karyede ucuzluk olduğunu duydunsa hemân varıp onda ikâmet eyle ki senin dînine eslem ve hemmine ekalldır” diye cevâb verdi. Ve bu sefer bahâlıktan kaçmaktır. Ve dahi Seriyy-i Sakatî, süfiyyâna derdi ki “Kış çıkınca âzâr dahi çıkıp eşcâr yapraklanır ve intişâr hoş olur, siz dahi yeryüzünde intişâr ediniz.” Ve Havâss ‘aleyhi’r-rahme kırk günden ziyâde bir beldeye durmaz idi ki mütevekkilinden idi ve ikâmeti esbâba i‘timâd etmek götürdü ve tevekküle onu kâdih görürdü. Ve esbâb üzerine i‘timâd etmeliğinin esrârı kitâb-ı tevekkülde inşâallâhu ta‘âlâ gelecektir.

[الْقِسْمُ الرَّابِعُ السَّفَرُ هَرَبًا مِمَّا يَقْدَحُ فِي الْبَدَنِ كَالطَّاغُونِ أَوْ فِي الْمَالِ كَغَلَاءِ السَّعْرِ أَوْ مَا يَجْرِي مَجْرَاهُ وَلَا حَرَجَ فِي ذَلِكَ بَلْ رُبَّمَا يَجِبُ الْفِرَارُ فِي بَعْضِ الْمَوَاضِعِ]

وَرُبَّمَا يُسْتَحَبُّ فِي بَعْضِ بِحَسَبِ وَجُوبٍ مَا يَتَرْتَبُ عَلَيْهِ مِنَ الْفَوَائِدِ وَاسْتِحْبَابِهِ وَلَكِنْ يَسْتَنْتَى مِنْهُ الطَّاعُونَ فَلَا يَتَّبِعِي أَنْ يَفِرَّ مِنْهُ لِيُورِدَ التَّهْنِي فِيهِ قَالَ أَسَامَةُ بْنُ زَيْدٍ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "إِنَّ هَذَا الْوَجَعَ أَوْ السَّقَمَ رَجَزٌ عُذِّبَ بِهِ بَعْضُ الْأُمَمِ قَبْلَكُمْ، ثُمَّ بَقِيَ بَعْدُ بِالْأَرْضِ، فَيَذْهَبُ الْمَرْءُ وَيَأْتِي الْأُخْرَى، فَمَنْ سَمِعَ بِهِ بِأَرْضٍ، فَلَا يَقْدَمَنَّ عَلَيْهِ، وَمَنْ وَقَعَ بِأَرْضٍ وَهُوَ بِهَا فَلَا يُخْرِجَنَّ الْفِرَارُ مِنْهُ" وَقَالَتْ عَائِشَةُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "أَنْ فَنَاءَ أُمَّتِي بِالطَّعْنِ وَالطَّاعُونَ، فَقُلْتُ: هَذَا الطَّعْنُ قَدْ عَرَفْنَاهُ فَمَا الطَّاعُونَ؟ قَالَ: غُدَّةٌ كَغُدَّةِ الْبَعِيرِ تَأْخُذُهُمْ فِي مُرَافَقَتِهِمْ، الْمُسْلِمُ الْمَيِّتُ مِنْهُ شَهِيدٌ، وَالْمَقِيمُ عَلَيْهِ الْمُحْتَسِبُ كَالْمُرَابِطِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ، وَالْفَارُّ مِنْهُ كَالْفَارِّ مِنَ الرَّحْفِ" [

Ve dördüncü kısım ise o dahi beden ve mālâ kadh eden âfâtan kaçıp firâr etmek seferidir ki bedene kadh eden tâ'undan kaçmak gibi ve mālâ kadh eden bahâlık ve galâ-i es'âr gibidir ve bunların mecrâlarında cārî olan ahvâlden kaçmak gibidir. Ve bu gibi firâr ve seferlikte bir günâ harac ve günâh yoktur, belki ona müteretteb bulunan fevâide göre ba'zen vâcib ve ba'zen müstehabb olur ya'nî ola ki ba'zı yerde bu gibi âfetten kaçmak vâcib olur ve ba'zı yerde ona müteretteb olan fevâide göre mendûb ve müstehabb olur lâkin tâ'undan kaçmak kazıyyesi nass-ı mahsûs ile ondan müstesnâdır tâ'undan firâr etmemek gerektir, hakkında nehy-i 'âlî vârid olmuştur, nitekim rivâyet olunmuş ki Usâ-me b. Zeyd rivâyet edip demiş ki 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimiz buyurmuş: "إِنَّ هَذَا الْوَجَعَ أَوْ السَّقَمَ رَجَزٌ عُذِّبَ بِهِ بَعْضُ الْأُمَمِ قَبْلَكُمْ، ثُمَّ بَقِيَ بَعْدُ بِالْأَرْضِ، فَيَذْهَبُ الْمَرْءُ وَيَأْتِي الْأُخْرَى، فَمَنْ سَمِعَ بِهِ بِأَرْضٍ، فَلَا يَقْدَمَنَّ عَلَيْهِ، وَمَنْ وَقَعَ بِأَرْضٍ وَهُوَ بِهَا فَلَا يُخْرِجَنَّ الْفِرَارُ مِنْهُ"⁶⁵ ki hulâsa-i müfâd-ı münîfi: "Ale't-tahkîk işbu veca' veyâhüd işbu sekam bir ricz ve 'azâbdır, onunla sizden akdem ba'zı ümem-i sâlîfe mu'azzeb olmuşlar, ondan sonra yeryüzünde kaldı, gâhî gâhî gelip gider ya'nî cihânda dolaşır, bir târe gider ve dîger târede gelir. Kim ki bir yerde olduğunu işittiyse onun üzerine ikdâm etmesin ya'nî o yere gitmesin ve kim ki kendisi mukîm bulunduğu yerde tâ'un vâkî' olduysa onun firârlığı onu o yerden ihrâc

65 Müslim, Selâm 92; 4/1738, no: 2218; et-Taberânî, el-Mu'cemu'l-Kebîr, 1/132, no: 274.

etmesin” [54] ki tâ‘ûndan havf ile olduğu yerden çıkıp ondan kaçmasın. Ve dahi ‘Āišetü’s-Sıddîka ‘aleyhe’r-rıdvân rivāyet edip demiş ki ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimiz buyurmuş ki بِالطَّعْنِ “أَنَّ فَنَاءَ أُمَّتِي بِالطَّعْنِ” فَقُلْتُ: هَذَا الطَّعْنُ قَدْ عَرَفْنَاهُ فَمَا الطَّاعُونَ؟“ Ya‘nî “Benim ümmetim fenâsı ya‘nî helâki ta‘n ve tâ‘ûn ileidir.” Ve ben dahi: “Bu ta‘nı biz bilmişiz, tâ‘ûn nedir?” diye su‘âl ettim ve efendimiz: غَدَّةٌ كَعَدَّةِ الْبُعِيرِ تَأْخُذُهُمْ فِي مُرَافَقَتِهِمْ، الْمُسْلِمُ الْمَيِّتُ مِنْهُ شَهِيدٌ، وَالْمَقِيمُ عَلَيْهِ الْمُحْتَسِبُ كَالْمُرَابِطِ فِي سَبِيلِ الْإِسْلَامِ، وَالْفَارُّ مِنْهُ كَالْفَارِّ مِنَ الرَّحْفِ”⁶⁶ buyurdu ki hulâsa-i me‘âl-i şerîfi: “Ba‘îrin guddesi gibi bir guddedir ki onların merâklarında alır. Ondan vefât eden müslim şehîddir ve ihtisâben ona mukîm olan müslim fî sebîlillâh olan murâbîta gider ve ondan firâr eden kimse muhârebe-i küffârdan gazâda firâr eden âdem gibidir.”

[وعن مكحول عن أم أيمن قالت أوصى رسول الله صلى الله عليه وسلم بعض أصحابه “لَا تُشْرِكْ بِاللَّهِ شَيْئًا وَإِنْ عَذَبْتَ أَوْ خُوفْتَ وَأَطَعْتَ وَالذِّكَّ وَإِنْ أَمَرَكَ أَنْ تَخْرُجَ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ هُوَ لَكَ فَاخْرُجْ مِنْهُ وَلَا تُتْرِكَ الصَّلَاةَ عَمْدًا فَإِنْ مِنْ تَرَكَ الصَّلَاةَ عَمْدًا فَقَدْ بَرَّتَ ذِمَّةَ اللَّهِ مِنْهُ وَإِيَّاكَ وَالْخَمْرَ فَإِنَّهَا مِفْتَاحُ كُلِّ شَرٍّ وَإِيَّاكَ وَالْمَعْصِيَةَ فَإِنَّهَا تُسَخِّطُ اللَّهَ وَلَا تَقَرِّ مِنَ الرَّحْفِ وَإِنْ أَصَابَ النَّاسَ مَوْتَانُ وَأَنْتَ فِيهِمْ فَأَثْبِتْ فِيهِمْ أَنْفَقَ مِنْ طَوْلِكَ عَلَى أَهْلِ بَيْتِكَ وَلَا تَرْفَعْ عَصَاكَ عَنْهُمْ أَحْفَهُمْ بِاللَّهِ” فهذه الأحاديث تدل على أن الفرار من الطاعون منهي عنه وكذلك القدوم عليه وسيأتي شرح ذلك في كتاب التوكل]

Ve dahi Ümmü Eymen üzerine rivāyeten Mekhûl rivāyet edip demiş ki Ümmü Eymen söylemiş ki ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimiz ba‘zı ashâbına vasiyyet edip buyurmuş ki بِاللَّهِ شَيْئًا وَإِنْ عَذَبْتَ أَوْ خُوفْتَ وَأَطَعْتَ وَالذِّكَّ وَإِنْ أَمَرَكَ أَنْ تَخْرُجَ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ هُوَ لَكَ فَاخْرُجْ مِنْهُ وَلَا تُتْرِكَ الصَّلَاةَ عَمْدًا فَإِنْ مِنْ تَرَكَ الصَّلَاةَ عَمْدًا فَقَدْ بَرَّتَ ذِمَّةَ اللَّهِ مِنْهُ وَإِيَّاكَ وَالْخَمْرَ فَإِنَّهَا مِفْتَاحُ كُلِّ شَرٍّ وَإِيَّاكَ وَالْمَعْصِيَةَ فَإِنَّهَا تُسَخِّطُ اللَّهَ وَلَا تَقَرِّ مِنَ الرَّحْفِ وَإِنْ أَصَابَ النَّاسَ مَوْتَانُ وَأَنْتَ فِيهِمْ فَأَثْبِتْ فِيهِمْ أَنْفَقَ مِنْ طَوْلِكَ عَلَى أَهْلِ بَيْتِكَ وَلَا تَرْفَعْ عَصَاكَ عَنْهُمْ أَحْفَهُمْ بِاللَّهِ”⁶⁷ ki hulâsa-i me‘âl-i şerîfi: “Sen tahvîf ve ta‘zîb olunsan bile

66 Musnedu Ahmed, 32/293, no: 19528; et-Taberânî, el-Mu‘cemu’l-Evsat, 2/105, no: 1396.

67 Müslim, İmân, 7; İbn Mâce, Fiten, 23, no: 4034; Musnedu Ahmed, 36/325,

Allâh'a şerîk tutma ve vâlidine itâ'at eyle ve eger senin her ne ki mâlın vardır ondan çıkmağa emr ederler ise ondan çık ve 'amden bir namâzı terk etme, zîrâ kim ki namâzı 'amden terk ederse ondan zimmet-i Bârî berî olur ve zinhâr hamrı içme, ondan be-gâyet sakın ki hamr her bir şerrin anahtarıdır ve ma'siyetten dahi sakın ki Allâhu 'azîmü'ş-şânı gazablandırır ve küffâr ile mukâtele ederken meydân-ı harbden firâr etme ve nâsa bir ölüm isâbet edip de sen dahi içlerinde bulundunsa onların içinde kalıp sâbit ol, ya'nî sakın o ölümden kaçma ve dahi el varlığından ehl-i hânene nafaka edip onların üzerlerinden değneğini kaldırma ve Zât-ı Zü'l-Celâl hazretlerine onları tahvîf eyle." İşte bu ehâdîs-i şerîfe delâlet eder ki tâ'ûndan kaçmak menhiyyûn 'anhtır ve kezâlik üzerine kudûm etmek dahi menhiyyûn 'anhtır, onun şerhi kitâb-ı tevekkülde vârid olacaktır.

[فهذه أقسام الأسفار وقد خرج منه أن السفر ينقسم الى مذموم والى محمود والى مباح والمذموم ينقسم الى حرام كإباق العبد وسفر العاق والى مكروه كالخروج من بلد الطاعون والمحمود ينقسم الى واجب كالحج وطلب العلم الذي هو فريضة على كل مسلم والى مندوب اليه كزيارة العلماء وزيارة مشاهدهم ومن هذه الأسباب تبين النية في السفر فإن معنى النية الانبعث للسبب الباعث والانتهاض لاجابة الداعية ولتكن نيته الآخرة في جميع أسفاره وذلك ظاهر في الواجب والمندوب ومحال في المكروه والمحظور]

İşte aksâm-ı esfâr bunlardır. Ve bundan bir taksîm-i âher çıkar, ya'nî dîğer tarîk ile seferin bir âher taksîmi vardır ki sefer mezmûm ve mahmûd ve mübâha münkasım olur. Ve mezmûm dahi harâma ki 'abd-i âbıkın seferi ve ebeveynine 'âik olan âdemin seferi gibi ve mekrûha ki beled-i tâ'ûndan çıkan âdemin firâr-ı seferi gibi ki iki kısma münkasım olur. Ve mahmûd dahi vâcibe ki hacc ve her bir müslime tahsîli farz olan 'ilmin talebine sefer etmek gibi ve mendûba ki ziyâret-i 'ulemâ ve müşâhedelerine sefer eylemek gibi ki o dahi iki kısma münkasım olur. Ve bu esbâbdan sefere niyyet nümâyân olur, zîrâ niyyetin ma'nâsı se-

fere bâ'is olan sebebe inbi'âs ve dâ'iyenin icâbetine intihâz etmektir ve binâen 'aleyh cemî'î-i esfârında onun niyyeti âhiret ola ve bu ise vâcib ve mendûbda zâhirdir ve mekrûh ve mahzûrda muhâldir.

[وَأَمَّا الْمُبَاحُ فَمَرْجِعُهُ إِلَى الْيَتَةِ فَمَهْمَا كَانَ فَضْدُهُ بِطَلَبِ الْمَالِ مَثَلًا التَّعَفُّفُ عَنِ السُّؤَالِ وَرِعَايَةُ سِتْرِ الْمُرُوءَةِ عَلَى الْأَهْلِ وَالْعِيَالِ وَالتَّصَدُّقُ بِمَا يُفْضَلُ عَنْ مَبْلَغِ الْحَاجَةِ صَارَ هَذَا الْمُبَاحُ بِهَذِهِ الْيَتَةِ مِنْ أَعْمَالِ الْآخِرَةِ وَلَوْ خَرَجَ إِلَى الْحَجِّ وَبَاعَتْهُ الرِّيَاءُ وَالسُّمْعَةُ لَخَرَجَ عَنْ كَوْنِهِ مِنْ أَعْمَالِ الْآخِرَةِ لِقَوْلِهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ" فَقَوْلُهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ" عام في الواجبات والمندوبات والمباحات دون المحظورات فإن النية لا تؤثر في إخراجها عن كونها من المحظورات]

Ve mübâh ise o dahi onun merci'i niyyetidir ki taleb-i mâl ile kasdı, meselâ ta'afîf etmek gibi ya'nî züll-i su'âlden nefsinin vikâyesi olursa veyâhüd ehl ü 'ayâl üzerine setr-i mürüvvetin ri'âyesi veyâhüd meblag-ı hâcetten fazla kalan nesne ile fukarâya tasadduk eylemek niyyeti ise işte bu kasd ve niyyet ile sefer-i mübâh a'mâl-i âhiretten olur, nitekim hacca hurûcunun bâ'is ve müheyyici ri'yâ ve süm'a olmuş olsa o dahi bu bâ'is ile a'mâl-i âhiret olmaklıktan hâric olurdu ve'l-hâsıl ihlâs-i niyyet gerektir. 'Aleyhi's-selâm efendimiz buyurmuş ki ⁶⁸ "إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ" Ya'nî "A'mâl ancak niyyet ile dir." Ve "الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ" nassı 'ammdır ki vâcib ve mendûb ve mübâhâta şümûlü vardır, lâkin mahzûrâta şümûlü olmaz, zîrâ niyyet onu mahzûr olmaktan ihrâcına bir te'sîri olmaz. [55]

[وقد قال بعض السلف إن الله تعالى قد وكل بالمسافرين ملائكة ينظرون الى مقاصدهم فيعطي كل واحد على قدر نيته فمن كانت نيته الدنيا أعطي منها ونقص من آخرته أضعافه وفرق عليه همه وكثر بالحرص والرغبة شغله ومن كانت نيته الآخرة أعطي من البصيرة والحكمة والفتنة وفتح له من التذكرة والعبرة بقدر نيته وجمع له همه ودعت له الملائكة واستغفرت له]

Ve ba'zu's-selef demiş ki 'ale't-tahkîk Hakk subhānehu ve ta'ālā hazretleri müsāfirlere nazar edip makāsıdlarına bakmak üzere melâike-i

68 Buhārī, Bed'u'l-Vahy, 1, no: 1; İbn Mâce, Zühd, 26, no:4227; Ebū Dāvūd, Talak, 11, no: 2201.

kirâmı müvekkel ve me'mûr etmiştir ki her birine maksadı göre vereler, kim ki niyyeti dünyâ olursa ona dünyâdan verilir ve az'âfı âhiretinden tenkîs olunur ve o kimsenin hemmi üzerine dağılıp müteferrik olur ve hırs ve ragbetle işi çok olur ve eger niyyeti âhîret ise ona basîret ve hikmet ve fitnetten verilir, rûyeti mikdârınca ona tezkire ve 'ibretten açılır ve hemmi mecmû' olur ve melâike-i kirâm dahi ona du'â ve istigfâr ederler.

[وأما النظر في أن السفر هو الأفضل أو الإقامة فذلك يضاهي النظر في أن الأفضل هو العزلة أو المخالطة وقد ذكر منهاجه في كتاب العزلة فليفهم هذا منه فإن السفر نوع مخالطة مع زيادة تعب ومشقة تفرق الهم وتشتت القلب في حق الأكثرين والأفضل في هذا ما هو الأعون على الدين ونهاية ثمرة الدين في الدنيا تحصيل معرفة الله تعالى وتحصيل الأنس بذكر الله تعالى والأنس يحصل بدوام الذكر والمعرفة تحصل بدوام الفكر ومن لم يتعلم طريق الفكر والذكر لم يتمكن منهما والسفر هو المعين على التعلم في الابتداء والإقامة هي المعينة على العمل بالعلم في الانتهاء وأما السياحة في الأرض على الدوام فمن المشوشات للقلب إلا في حق الأقوياء فإن المسافر وماله لعلّى قلق إلا ما وقى الله فلا يزال المسافر مشغول القلب تارة بالخوف على نفسه وماله وتارة بمفارقة ما ألفه واعتاده في إقامته وإن لم يكن معه مال يخاف عليه فلا يخلو عن الطمع والاستشراف الى الخلق فتارة يضعف قلبه بسبب الفقر وتارة يقوى باستحكام أسباب الطمع ثم الشغل بالخط والترحال مشوش لجميع الأحوال]

Ve dahi sefer mi efdaldır yoksa ikâmetin ya'ânî hakkında olan nazar ise o da i'uzlet ile ihtilâtın fazîletleri hakkında olan nazar gibidir, onun tarîk ve minhâcî 'uzlet kitâbında zikr etmişiz, artık bu dahi o tafsîl ve beyân-ı mezkûrdan mefhûm olsun. Zîrâ seferberlik dahi hemmi tefrîk eder ve ekserin hakkında kulübü teşfît eder, mezîd-i 'anâ ve ta'ab ve meşakkatle bir nev' ihtilâttır, kaldı ki bunda efdal ancak dîn üzerine i'â-ne eden nesnedir, ya'ânî eger seferberlik dîn üzerine daha ziyâde mu'tin ise seferberlik efdaldır ve eger ikâmet daha ziyâde mu'tin ise ikâmet efdaldır, çünkü dünyâda dînin nihâyet-i semeri ma'rifetullâhın tahsîlidir ve zikrullâha istînâsın husûlûdür ve zikrullâha ünsiyyet husûlû ise zikrin devâmıyladır ve ma'rifetin tahsîli dahi fikrin devâmıyladır ve zikr

ve fikrin tarîklerini öğrenmeyen kimse onlardan mütemekkin olamaz. Ve sefer ise ibtidâ'en ta'allûme mu'indir ve ikâmet ise intihâ'en 'amele mu'indir ki seferberlikte tahsîl ettiği 'ilm mücebince zamân-ı ikâmette 'amel ede ya'nî 'unfuvân-ı şebâbında tahsîl-i 'ilm-i mefrûz u men-dûb için 'inde'l-iktizâ seferi onun ikâmetinden efdal olur ve kühûlet ve pîrliği evânında seferden onun ikâmeti efdaldır tâ ki huzûr-ı kalb ile tahsîl ettiği 'ilm ile 'amele devâm ve muvâzabet ede ve istînâs-ı zikr ü devâm-ı fikr ile ma'rifet ona hâsıl ola. Rûy-ı zemînde 'ale'd-devâm seyâhat etmekliğinin ise kalbin müşevveşâtındandır meğer ki akviyâdan ola, zîrâ merd-i müsâfirin cân ve mâlî seferberlikte elbette kalak üzerindedir, meğer ki Allâhu ta'âlâ onu vikâyet etmiş ola. Ve bu haysiyetle merd-i müsâfirin kalbi meşgûl olmaktan aslâ zâil ve hâlî kalmaz ki gâh nefis ve mâlına havf etmekle meşgûl olur ve gâh ikâmette me'lûf ve mu'tadî olan ahvâlin müfârakati ile meşgûl olur. Ve eger ona havf edecek bir mâlî olmazsa o hâlde dahi yine âher tarîk ile kalbi meşgûl olmaktan hâlî olmaz, çünkü o hâlde dahi halka zuhûr ve istişrâf etmek tama'ından hâlî olmaz ki bir zamân sebep-i fakr ile kalbi za'îf ve zebûn olur ve bir zamân esbâb-ı tama' istihkâm etmesiyle kalbi kavî olur ve bu efkâr ile zihni müteşevveş ve fikri perîşân ve müştâgil olur, terhâl ve reh-revânlığın eşgâli cemî'-i ahvâle müşevviştir.

[فلا ينبغي أن يسافر المريد إلا في طلب علم أو مشاهدة شيخ يقتدي به في سيرته وتستفاد الرغبة في الخير من مشاهدته فان اشتغل بنفسه واستبصر وانفتح له طريق الفكر أو العمل فالسكون أولى به]

Ve hâl bu minvâl üzere olunca kaldı ki 'ilmin talebi veyâhûd ona iktidâ edecek ve sîretine ittibâ' ve müşâhedesiyle ragbet-i hayr istifâde olunacak bir mürşid-i kâmilin talebi mâ-'adâsında merd-i mürîd sefer etmemek gerektir, çün nefisine müştâgil olup müstebsır olur ve tarîk-i fikr ü 'amel dahi ona açılıp meftûh olur, artık onun hakkında sükûn daha ziyâde evlâ olur.

[إلا أن أكثر متصوفة هذه الأعصار لما خلت بواطنهم عن لطائف الأفكار ودقائق الأعمال ولم يحصل لهم أنس بالله تعالى وبذكره في الخلوة وكانوا [56] بطالين]

غير محترفين ولا مشغولين قد ألفوا البطالة واستثقلوا العمل واستوعروا طريق الكسب واستلنا جانب السؤال والكدية واستطابوا الرباطات المبنية لهم في البلاد واستسخروا الخدم المنتصبين للقيام بخدمة القوم واستخفوا عقولهم وأديانهم من حيث لم يكن قصدهم من الخدمة إلا الرياء والسمعة وانتشار الصيت واقتناص الأموال بطريق السؤال تعللاً بكثرة الأتباع فلم يكن لهم في الخانقاهات حكم ناقد ولا تأديب للمريدين نافع ولا حجر عليهم قاهر فلبسوا المرقعات واتخذوا في الخانقاهات متنزهات وربما تلقفوا ألفاظاً مزخرفة من أهل الطامات فينظرون الى أنفسهم وقد تشبهوا بالقوم في خرقتهم وفي سياحتهم وفي لفظهم وعبارتهم وفي آداب ظاهرة من سيرتهم فيظنون بأنفسهم خيراً ويحسون أنهم يحسنون صنعاً ويعتقدون أن كل سوداء تمررة ويتوهمون أن المشاركة في الظاهر توجب المساهمة في الحقائق وهيئات فما أغزر حماقة من لا يميز بين الشحم والورم فهؤلاء بغضاء الله فإن الله تعالى يبغض الشاب الفارغ ولم يحملهم على السياحة إلا الشباب والفراغ]

Velâkin işbu aʿsârın ekser-i mutasavvifesi için derûn ve bâtınları letâif-i efkâr ve dekâyık-ı aʿmâlden boş ve hâlî kaldı ve Zât-ı Zü'l-Celâl'e ünsiyetleri hâsıl olmadı ve halvette dahi onun zikri ile bir ünsiyetleri peydâ olmadı, dâimâ battâl ve gayr-ı muhterif olup hîç bir ʿibâdet ile iştigâlleri olmadığından tenbelliğe ülfet ve ʿameli istiskâl ve tarîk-i kesbi istisʿâb ve dilencilik yolunu yumuşak görüp onu istishâl ve bilâdda sūfiyyeye binâ olunan ribâtâtı hoş görüp nefslerine tekve-nişînliği istitâb ve sūfiyyenin hizmetine kıyâm etmeğe mansûb olan hademeyi istishâr ve ʿukûllarını istihfâf edip diyânetlerini agrâz-ı dünyeviye ile istizʿâf ettiler ve o haysiyyetle hizmetten murâdları ancak riyâ ve sümʿa ve intişâr-ı sîr olup hemîşe kesret-i etbâʿ taʿallülüyle dilencilik yolundan iktinâs-ı mâl etmektir ve ondan başka onların bir kasd ü niyetleri olmadığından hânkâhlarda dahi onların bir hükm-i nâfizleri ve tekve-nişîn müridlere dahi bir teʿdîb-i nâfiʿ ve hacr-ı kâhirleri yoktur, mâ-hasal murakkaʿları giyip hırka-püş olmalarıyla hânkâhları nüzhetgâh ittihâz ettiler ve ola ki ehl-i tammâttan baʿzı elfâz-ı müzahrafeyi telakkuf edip ve nefslerine bakarlarsa ki hırka-püş ve seyâhat ile kavme müteşebbih olmuşlar ve kavmin elfâz ve ʿibârât ile âdâb-ı zâhire ve seyr-i celiyyelerinde müşârekeleri olduğundan kendi nefslerini sūfiy-

ye-i hakîkiyye görüp enfüslerine hayr zann ettiler, sanırlar ki bu ef'âl ile 'amel-i sâlih işlemektedirler. Dirîgâ! Her bir sevdâyı hurmâ dânesi zu'm ve itikâd ederler ve müşâreket-i zâhire hakâyıkta mücib-i müsâheme olduğunu tevehhüm eylerler ve bu hâl ise be-gâyet ba'îd ve uzaktır. Şahm ile verem beyninde fakr ve temyîz edemeyen âdemin hamâkati ne çok hamâkat ve şaşkınlıktır. İşte bunlar ya'nî bu gibi gürûh-ı mutasavvife ve işbu sıfât ile muttasıf olan kesân, Allâhu 'azîmü's-şânın mebgûzudurlar, zîrâ tebâreke ve ta'âlâ hazretleri fârig ve battâl olan civânı bugz eder ve bunları şebâb ve ferâgdan gayrı onları seyâhate başka bir şey haml etmemiş, ancak civânlık ve ferâgatleri onları seyâhate haml etmiştir.

[إلا من سافر لحج أو عمرة في غير رياء ولا سمعة أو سافر لمشاهدة شيخ يقتدي به في علمه وسيرته وقد خلت البلاد عنه الآن والأمور الدينية كلها قد فسدت وضعت إلا التصوف فإنه قد انمحق بالكلية وبطل لأن العلوم لم تتدرس بعد والعالم وإن كان عالم سوء فإنما فساد في سيرته لا في علمه فيبقى عالماً غير عامل بعلمه والعمل غير العلم وأما التصوف فهو عبارة عن تجرد القلب لله تعالى واستحقاق ما سوى الله وحاصله يرجع الى عمل القلب والجوارح ومهما فسد العمل فات الأصل]

Meger ki bunlardan riyâ ve süm'adan berî ve 'ārî olarak hacc ve 'umreye sefer etmiş ola veyâhüd ona 'ilm ve sîretinde muktedî olmak üzere bir mürşid-i kâmilin müşâhedesi için sefer eylemiş ola, hâlbuki bu zamânede bilâd o mürşid-i kâmillerden tehî ve hâlî kalmıştır. Ve fi'l-vâki' işbu zamânede umûr-ı dîniyyenin ekseri fesâda uğrayıp ze-bûn olduysa da ammâ tasavvuf külliyyen mahv ve münmahik olmuştur, çünkü henüz 'ulûm mûnderis olmamıştır ve 'âlim eger 'âlim-i sū olsa bile onun fesâdı 'ilminde olmayıp ancak sîretindedir, o kadar ki 'âlim gayr-ı 'âmil kalır çünkü 'amel 'ilmin gayrısıdır, lâkin tasavvuf böyle değildir, zîrâ tasavvuf Zât-ı Zü'l-Celâl'e tecerrüd-i kalbden 'ibârettir ki mâ-sivallâhı istihkâr etmektir ve mâ-sivânın istihkârı ile Allâhu ta'âlâyâ kalbin tecerrüdü ya'nî tasavvufun hâsılı a'mâl-i kalb ü cevârihe râci' olur ve ne vakt ki 'amel fâsid olur, elbette asl dahi fâit ve geçmiş olur.

[وفي أسفار هؤلاء نظر للفقهاء من حيث أنه إتعاب للنفس بلا فائدة وقد يقال إن ذلك ممنوع ولكن الصواب عندنا أن نحكم بالإباحة فإن حظوظهم التفرج عن كرب البطالة بمشاهدة البلاد المختلفة وهذه الحظوظ وإن كانت خسيصة فنفس المتحركين لهذه الحظوظ أيضاً خسيصة ولا بأس بإتعاب حيوان خسيس لحظ خسيس يليق به ويعود إليه فهو المتأذي والمتلذذ والفتوى تقتضي تشتيت العوام في المباحات التي لا نفع فيها ولا ضرر فالسائحون في غير مهم في الدين والدنيا بل لمحض التفرج في البلاد [57] كالبهائم المترددة في الصحارى فلا بأس بسياحتهم ما كفوا عن الناس شرهم ولم يلبسوا على الخلق حالهم وإنما عصيانهم في التلبس والسؤال على اسم التصوف والأكل من الأوقاف التي وقفت على الصوفية لأن الصوفي عبارة عن رجل صالح عدل في دينه مع صفات آخر وراء الصلاح ومن أقل صفات أحوال هؤلاء أكلهم أموال السلاطين وأكل الحرام من الكبائر فلا تبقى معه العدالة والصلاح ولو تصور صوفي فاسق لتصور صوفي كافر وفقهه يهودي وكما أن الفقيه عبارة عن مسلم مخصوص فالصوفي عبارة عن عدل مخصوص لا يقتصر في دينه على القدر الذي يحصل به العدالة]

Ve bunların esfârlarında fukahâ için nazar vardır ya'ni nefse it'âb olduğu haysiyyetle mahall-i nazar olmuştur ki bî-fâidedir ve bî-fâide olan yorgunluk memnû'dur denilmiş ve bu cihetle cevâz ve 'adem-i cevâzında ihtilâf-ı ârâ olmuştur. Velâkin bizde cevâb odur ki ibâhasına hükm edelim, çünkü onların behreleri bilâd-ı muhtelif müşâhedeyle kereb-i batâletten bir seyr ve teferrücdür ve bu behre ve huzûz egerçi hasîsedir, ammâ bu hazzlara müteharrik olan nüfûs dahi hasîsedir. Ve bir hazz-ı hasîs için bir hayvân-ı hasîsin it'âbında bir be's yoktur ya'ni hayvân-ı hasîse lâîk ve 'âid olan hazz-ı hasîs için onun it'âbında bir be's olmamak gerektir ki müte'ezzî ve mütelezziz kendisidir ve fetvâ ise nef' ve zararı olmayan mübâhâtta 'avâmmın teştît ve tefrîkini iktizâ eder. Kaldı ki dîn ve dünyâda gayr-ı mühimm için sefer edip mahzâ teferrüc-i bilâd kasdıyla seyâhât eden âdem sahrâlarda mütereddid olan behâim gibidir ve böyle olunca artık bunların dahi nâstan şerr ve cefâ-larının keff ettikçe ve halk üzerine hâllerini iltibâs ettirmedikçe bî-fâide vâki' olan seyâhatlerinde bir be's olmaz, çünkü bunların 'isyânları ancak hâllerini telbîs ve ism-i tasavvuf ile su'âl ve sūfiyyeye meşrûta

olan evkâf mālından ekl etmekledir, zîrâ sūfî dîninde ‘adl ve sâlih olup salâhın mâ-verâsında dahi birtakım sıfât-ı hamîdeye câmi‘ olan âdemden ‘ibârettir ve bunların ekall-i sıfâtları ise emvâl-i mülûkûn eklidir ve harâmın ekli zünûb-ı kebâirdendir artık onunla berâber ‘adâlet ve salâh kalmaz, çünkü sūfî-i fâsıkın tasavvuru mümkün olsa sūfî-yi kâfir ve fakîh-i yehûdî tasavvuru dahi mümkün olurdu, hâlbuki sūfî-yi kâfir ve fakîh-i yehûdî tasavvuru mümkün olmaz, kezâlik sūfî-i fâsık dahi tasavvuru mümkün olmaz, nitekim fakîh-i müslim mahsûstan ‘ibârettir, kaldı ki sūfî dahi dîninde onunla ‘adâleti hâsıl olan sıfâta muktesir olmayarak bir ‘adl-i mahsûstan ‘ibârettir ki ‘adl ve ehl-i dîl bir âdemden ‘ibârettir demek olur.

[وَكذلك من نظر الى ظواهرهم ولم يعرف بواطنهم وأعطاهم من ماله على سبيل التقرب إلى الله تعالى حرم عليهم الأخذ وكان ما أكلوه سحتاً وأعني به إذا كان المعطي بحيث لو عرف بواطن أحوالهم ما أعطاهم فأخذ المال بإظهار التصوف من غير اتصاف بحقيقته كأخذه بإظهار نسب رسول الله صلى الله عليه وسلم على سبيل الدعوى ومن زعم أنه علوى وهو كاذب وأعطاه مسلم ما لا لوجه أهل البيت ولو علم أنه كاذب لم يعطه شيئاً فأخذه على ذلك حرام وكذلك الصوفي]

Ve dahi onların bevâtınları bilmeyerek zavâhir-i ahvâllerine binâen eger birisi onlara bir ‘atiyye verirse ve bâtınlarını bilmiş olsaydı onlara o ‘atiyyeyi vermez idi, o ‘atiyyenin ahzı onlara harâm olur ki o ‘atiyyeden me’kûlleri mahz harâmdır, ammâ eger bâtınlarını bilmiş olsaydı yine onlara verir bir âdem ise o vakte onun ahzı onlara harâm kalmaz. Ve’l-hâsıl hakîkat-i tasavvufla muttasıf olmaksızın izhâr-ı tasavvufla mālın ahzı ‘alâ-sebîlî’ d-da‘vâ neseb-i peygamberîye ittisâlinin izhârıyla ahz-ı māl gibidir ve kim ki yalancı olduğu hâlde ‘ulvî olduğunu zu‘m eder de âl-i beyte muhabbeten ona bir müslim māl verir ki onu yalancı olduğunu bilmiş olsa ona o mālı vermezdi, artık o mālın ahzı ona harâm olur, işte sūfî dahi böyledir.

[ولهذا احترز المحتاطون عن الأكل بالدين فإن المبالغ في الاحتياط لدينه لا ينفك في باطنه عن عورات لو انكشفت للراغب في مواساته لفترت رغبته عن المواساة فلا جرم كانوا لا يشترون شيئاً بأنفسهم مخافة أن يسامحوا لأجل دينهم]

فيكونوا قد أكلوا بالدين وكانوا يوكلون من يشتري لهم ويشترطون على الوكيل أن لا يظهر أنه لمن يشتري]

Ve bunun için dîn ile ekl etmekten ihtiyât edenler ihtirâz edip tecen-nüb ettiler, zîrâ dînine ihtiyât etmekte olan merd-i mübâlig dahi onun ‘atâsına ragbet eden kimse eger bevâtınına vâkıf olacak olursa ona ‘atâsına ragbetini fâtir eder bir ‘avrâtтан tehî ve münfekk olmaz ve lâ-cere-me selef-i sâlihîn dînleri için müsâmağa olur havfiyla kendi zâtlarıyla bir nesneyi satın almazlardı, zîrâ dînleri için onlara mübâyâ‘atlarında bir müsâmağa olursa kendi dînleriyle ekl etmiş olurlar ve bu havftan nâşî muhtâcları bulunduğu eşyâyı satın almağa vekîl nasb ederlerdi hattâ kime satın aldığı izhâr etmemek için o vekîl üzerine iştirât ederlerdi.

[نعم إنما يحل أخذ ما يعطي لأجل الدين إذا كان الأخذ بحيث لو علم المعطي من باطنه ما يعلمه الله تعالى [58] لم يقتض ذلك فتورا في رأيه فيه والعامل المنصف يعلم من نفسه أن ذلك ممتنع أو عزيز والمغرور الجاهل بنفسه أخرى بأن يكون جاهلا بأمر دينه فإن أقرب الأشياء الى قلبه فإذا التبس عليه أمر قلبه فكيف ينكشف له غيره ومنعرف هذه الحقيقة لزمه لا محالة أن لا يأكل إلا من كسبه ليأمن من هذه الغائلة أو لا يأكل إلا من مال من يعلم قطعاً أنه لو انكشف له عورات باطنه لم يمنعه ذلك عن مواساته]

Evet dîn için ‘atâ-yâb olan kimse ‘atiyyenin ahzı ona ancak o vakte helâl olur ki mu‘tîsi Cenâb-ı Hakk ondan bildiği ‘ayba kendisi dahi ‘âlim olsa da onun o ‘ayba ittîlâ‘ı onda olan re‘yine bir fütür vermez. Ve ‘âkıl-ı munsıf ise kendi nefsinden bilir ki o hâl ‘azîzdır veyâhüd mümteni‘dir ki onun ‘uyüb-ı bâtinîyyesini bilip de onda olan re‘yi fâtir olmamak kâbil olmaz ve kâbil olsa da pek ziyâde ‘azîz ve nâdirü’l-vücûddur. Ve nefsine magrûr olan nâdân ise o dahi kendi emr-i dînine nâdân olmağa daha ziyâde ahrâdır, zîrâ kalbine en ziyâde karîb ancak onun kalbidir ve emr-i kalbi ona mültebis olunca artık dîgeri ona ne sûretle açık ve münkeşif olur. Kaldı ki kim ki bu hakîkati bildiyse lâ-mahâle ona lâzım olur ki kendi kesbinden gayrı bir nesneyi ekl etmeye tâ ki bu gâileden emîn ola veyâhüd o kimsenin mālından yiye ki eger onun kusûr-ı bâtinîyyesi ona münkeşif olsa bile onun müvâsâtına vukûf-ı ‘aybı mâni‘

olmayacağı kat'iyyen bilir ya'nî ancak bu gibi âdemin mālından ekl ede ki onun 'avrât-ı hafiiyesine vâkîf olsa da onun vukûfu o müväsâtına mâni' olmaz.

[فإن اضطر طالب الحلال ومريد طريق الآخرة الى أخذ مال غيره فليصرح له وليقل إنك إن كنت تعطيني لما تعتقده في من الدين فلست مستحقاً لذلك ولو كشف الله تعالى ستري لم ترني بعين التوقير بل اعتقدت أبي شر الخلق أو من اشرارهم فإن أعطاه مع ذلك فليأخذ فإنه ربما يرضى منه هذه الخصلة وهو اعترافه على نفسه بركاكة الدين وعدم استحقاقه لما يأخذه]

Ve eger tarîk-i âhirete mürîd ve helâle tâlib olan kimse 'atiyyenin ahzına muztarr olup da dîğêrinin hediyyesini veyâ müväsâtını almağa muhtâc olduysa gerektir ki dîğêrine tasrîh edip diye ki eger sen bende mu'tekîd bulunduğun diyânet için işbu 'atâyâyı bana verir isen artık ben o sıfatla bu 'atiyyeye müstehakk değilim ki Zât-ı Zü'l-Celâl hazretleri eger setri keşf edip benim ahvâl-i bâtiniyyem sana açık olmuş olsa sen beni 'ayn-ı tevkîr ile görmezdin, belki şerr-i halk olduğumu veyâhüd halkın eşrârından olduğumu itikâd ederdin. Ve eger işbu sarâhat ve beyân ile berâber ona 'atiyyesini verirse o vakt onun 'atiyyesini ahz eder, zîrâ ola ki bu haslet ondan marzî olur ki rekâket-i dîn ile kendi nefsine ikrârı ve alacağı nesneye 'adem-i istihkâkın itirâfı hisâl-i mem-dûhadan olup 'indallâh marzî olmak ihtimâli vardır.

[ولكن ههنا مكيدة للنفس بينة ومخادعة فليفتطن لها وهو أنه قد يقول ذلك مظهراً أنه متشبه بالصالحين في ذمهم نفوسهم واستحقاقهم لها ونظرهم اليها بعين المقت والازدراء فتكون صورة الكلام صورة القدح والازدراء وباطنه وروحه هو عين المدح والإطراء فكم من ذام نفسه وهو لها مباح بعين ذمه فذم النفس في الخلوة مع النفس هو المحمود وأما الذم في الملاء فهو عين الرياء إلا إذا أوردته إيراداً يحصل للمستمع يقيناً بأنه مقترف للذنوب ومعترف بها وذلك مما يمكن تفهيمه بقرائن الأحوال ويمكن تلبيسه بقرائن الأحوال والصادق بينه وبين الله تعالى يعلم أن مخادعته لله عز وجل أو مخادعته لنفسه محال فلا يتعذر عليه الاحتراز عن أمثال ذلك فهذا هو القول في أفسام السفر ونية المسافر وفضيلته]

Lâkin burada nefis için beyyîn ve zâhir bir mekîde vardır ve hem dahi

muhâda‘a vardır. Gerektir ki bu mekîde ve muhâda‘aya mütefattın ola ki o sözü selef-i sâlihîne müteşebbihen izhâr eder ya'nî onun sarâhaten günahkârlığına ikrâr ve itirâfı ve ‘atiyyenin ahzına ‘adem-i istihkâkın irâesi ancak selef-i sâlihîn gibi hazm-ı nefis makâmında gibi halka gösterir, çünkü selef-i sâlihîn dahi nefislerini zemm ve istihkâr edip ona ‘ayn-ı gazab u izdirâ ile bakmışlar ve bu hâlde sûret-i kelâm sûret-i kadh u izdirâda olur ve onun bâtın ve rûhu ‘ayn-ı medh ü itrâ olur, zîrâ nice âdem vardır ki kendi nefesine zemm eder hâlbuki nefesine ‘ayn-ı zemmi ile medh eyler. Kaldı ki zemm-i nefis ancak halvette ma‘a‘n-nefs olmak mahmûddur, yoksa mele‘-i nâs içinde zemm-i nefis etmek ‘ayn-ı riya’dır, meger ki onu öyle bir sûrette irâd eder ki müstemi‘e yakîn hâsıl olur ki sahîhan zünûba mukterif ve onunla mu‘teriftir ve karâin-i ahvâl ile bunun tefhîmi mümkünâtan olup ammâ karâin-i ahvâl ile telbîsi dahi mümkündür. Ve beynehu ve beynallâh sâdık olan kimse bilir ki Zât-ı Zü'l-Celâl hazretlerine veyâhüd kendi nefesine onun muhâda‘ası muhâl-dir ve onun emsâlinde taharrüz etmek ona müte‘azzir olmaz. İşte ak-sâm-ı seferde ve niyyet-i müsâfırde ve fazîlet-i seferde olan kavl-i mu-fassal ve beyân-ı kâfî budur. Vallâhu a‘lemu bi’s-savâb. [59]

el-Faslu’s-Sânî Fî Âdâbî’l-Müsâfiri Min Evveli Nühûzihi İlä Âhiri Rücû‘ihi ve Hiye Ehadu ‘Aşeren Edeben

[الفصل الثاني في آداب المسافرين من أول نهوضه إلى آخر رجوعه وهي أحد عشر أدبا]

[الأول أن يبدأ برد المظالم وقضاء الديون وإعداد النفقة لمن تلزمه نفقته ويرد الودائع إن كانت عنده ولا يأخذ لزاده إلا الحلال الطيب وليأخذ قدرا يوسع به على رفقائه قال ابن عمر رضي الله عنهما من كرم الرجل طيب زاده في سفره]

Ve bâb-ı mezkûrun ikinci faslı ise âdâb-ı müsâfiri beyânında idi ki sefere evvel-i nühûzundan âhir-i rücû‘una kadar olan âdâba şamildir, o dahi işte bu fasldır. Ve o âdâb on bir edebdir: Birinci edebi ise evvelâ redd-i mezâlim ve kazâ-i düyündür ve nafakası vâcib olanların dahi nafakaları i‘dâdıyla yedinde bir emânet var ise onu dahi ashâbı üzerine redd etmektir ve zâdı için helâl-i tayyibden gayrı bir tüşeyi almamak-

tır ki māl-ı helâlden tûşe ve zâd-i tarîkini tedârük ede ve esnâ-i râhta rûfekâsına tevsĩ etmek üzere mikdâr-ı ihtiyâcından ziyâdeyi istishâb ede. ‘Abdullâh b. ‘Ömer ‘aleyhime’ r-ırdvân demiş ki “Âdemin cümle-i kereminden seferinde zâdının tîbidir.”

[وَلَا بُدُّ فِي السَّفَرِ مِنْ طَيِّبِ الْكَلَامِ وَإِطْعَامِ الطَّعَامِ وَإِظْهَارِ مَكَارِمِ الْأَخْلَاقِ فِي السَّفَرِ فَإِنَّهُ يَخْرُجُ خَبَايَا الْبَاطِنِ وَمَنْ صَلَحَ لَصَحْبَةِ السَّفَرِ صَلَحَ لَصَحْبَةِ الْحَضَرِ وَقَدْ يَصْلُحُ فِي الْحَضَرِ مَنْ لَا يَصْلُحُ فِي السَّفَرِ فَلَا تَشْكُوا فِي صَلَاحِهِ وَالسَّفَرُ مِنْ أَشْبَابِ الضَّجْرِ وَمَنْ أَحْسَنَ خُلُقَهُ فِي الضَّجْرِ فَهُوَ الْحَسَنُ الْخَلْقُ وَإِلَّا فَعِنْدَ مُسَاعَدَةِ الْأُمُورِ عَلَى وَفْقِ الْغَرَضِ قَلِمَا يَظْهَرُ سُوءُ الْخَلْقِ وَقَدْ قِيلَ ثَلَاثَةٌ لَا يَلَامُونَ عَلَى الضَّجْرِ الصَّائِمِ وَالْمَرِيضِ وَالْمَسَافِرِ]

Ve dahi seferde tîb-i kelâm ve it‘âm-ı ta‘âm lâzımdır tâ ki seferde mekârim-i ahlâk zâhir ola, çünkü sefer gizli olan ahlâk-ı bâtın ve tabâyi‘i izhâr eder. Ve kim ki sohbet-i sefere elverişli ise sohbet-i hazara dahi elverişlidir. Ve ba‘zen sohbet-i hazara sâlih olan kimse sohbet-i sefere sâlih olmaz ve onun için denilmiş ki “Eger bir âdemin hazarda olan mu‘âmil ve müşterileri ve seferde olan musâhib ve refîkleri onun üzerine senâ edip medh ederlerse onun salâhına siz şekk ve şübhe etmeyiniz, zîrâ sefer esbâb-ı zacerdendir ve kim ki hâlet-i zacerde ahlâkını tahsîn eder, işte huluk-ı hasen sâhibi odur, yoksa vefk-i garaz üzere olan müsâade-i umûr sū-i huluku izhâr etmez ve etse de az vâki‘ olur.” Ve dahi denilmiş ki “Üç takım âdem zacer üzerine levn olunmazlar ki sâim ve marîz ve müsâfir takımlarıdır.”

[وَتَمَامُ حَسَنِ خَلْقِ الْمَسَافِرِ الْإِحْسَانُ إِلَى الْمَكَارِي وَمُعَاوَنَةُ الرِّفْقَةِ بِكُلِّ مُمْكِنٍ وَالرَّفْقُ بِكُلِّ مَنْقَطِعٍ بَأَنْ لَا يَجَاوِزَهُ إِلَّا بِالْإِعَانَةِ بِمَرْكُوبٍ أَوْ زَادٍ أَوْ تَوْقِفٍ لِأَجَلِهِ وَتَمَامُ ذَلِكَ مَعَ الرُّفْقَاءِ بِمَزَاجٍ وَمُطَابِقَةٍ فِي بَعْضِ الْأَوْقَاتِ مِنْ غَيْرِ فَحْشٍ وَلَا مَعْصِيَةٍ لِيَكُونَ ذَلِكَ شِفَاءً لِضَجْرِ السَّفَرِ وَمَشَاقِقِهِ]

Ve müsâfirin tamâm-ı hüsn-i huluku ancak mükârekiye ihsân ve refakaya her bir mümkin ile i‘âne ve her bir munkatı‘a rıfk etmekledir ki munkatı‘ olan kimseyi bırakıp geçmeye, muhtâc olduğu nesneyi her ne ise revâ göre ki ona merkûb ve zâd it‘âsıyla mu‘âvenet ede ve onun

için tevakkuf etmek lâzım gelirse tevakkuf ede. Ve bu mu'âmele ve mücâmenenin tamâmı dahi aralıkta mülâtafe ile olur ya'nî rüfekâsıyla fuhş ve ma'siyet olmayarak bir kelâm-ı tayyib ve mülâtafa-i makbûle ile mûmâzaha edip onun kalbini hoş ede tâ ki o mülâtafa ve mutâyebe seferin zacer ve meşakkına bir şifâ ola.

[الثَّانِي أَنْ يَخْتَارَ رَفِيقًا فَلَا يَخْرُجُ وَحْدَهُ فَالرَّفِيقُ ثُمَّ الطَّرِيقُ وَلْيَكُنْ رَفِيقُهُ مِمَّنْ يُعِينُهُ عَلَى الدِّينِ فَيَذْكُرُهُ إِذَا نَسِيَ وَيُعِينُهُ وَيُسَاعِدُهُ إِذَا ذَكَرَ فَإِنَّ الْمَرْءَ عَلَى دِينِ خَلِيلِهِ وَلَا يَعْرِفُ الرَّجُلُ إِلَّا بِرَفِيقِهِ وَقَدْ نَهَى صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ أَنْ يَسَافِرَ الرَّجُلُ وَحْدَهُ وَقَالَ "الثَّلَاثَةُ نَفَرٌ" وَقَالَ أَيْضًا "إِذَا كُنْتُمْ ثَلَاثَةً فِي السَّفَرِ فَأَمِّرُوا أَحَدَكُمْ وَكَانُوا يَفْعَلُونَ ذَلِكَ وَيَقُولُونَ هَذَا أَمِيرُنَا أَمْرَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ]

Ve ikinci edeb ise ihtiyâr-ı refiktir ki yalnız sefere hurûc etmeye, zîrâ refîk tedârük ettikten sonra tarîka çıkmak lâzımdır, "الرَّفِيقُ ثُمَّ" "الرَّفِيقُ" denilmiştir. Ve refîki dahi onu dîn üzerine i'âne edecek bir âdem ola ki eger unutursa onu tezkîr eyleye ve der-hâtır edip yâd eder ise ona i'âne ve müsâ'ade ede, nitekim denilmiş ki "المرء على دين خليله" Ya'nî "Ale't-tahkîk âdem kendi halîlinin dîni üzerinedir", âdem ancak refîki ve arkadaşı ile bilinir, başkasıyla bilinmez. 'Aleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimiz yalnızlı sefer etmekten nehy ve men' etmiştir, buyurmuş ki ⁶⁹ "الثَّلَاثَةُ نَفَرٌ" ve dahi buyurmuş ki "إِذَا كُنْتُمْ ثَلَاثَةً فِي السَّفَرِ فَأَمِّرُوا أَحَدَكُمْ" ⁷⁰ Ya'nî "Siz seferde üç kişi olursanız birinizi size emîr ettiriniz." Sahâbe-i kirâm onu böylece işlerlerdi ve bu âdem bizim emîrimizdir derlerdi [60] ki onu Resûl-i ekrem sallallâhu 'aleyhi ve sellem bize emîr ettirmiş diye haber verirlerdi.

[وَلْيُؤَمِّرُوا أَحْسَنَهُمْ أَخْلَاقًا وَأَرْفَقَهُمْ بِالْأَصْحَابِ وَأَسْرَعَهُمْ إِلَى الْإِثَارِ وَطَلَبِ الْمَوْافَقَةِ وَإِنَّمَا يُحْتَاجُ إِلَى الْأَمِيرِ لِأَنَّ الْأَرْءَ تَخْتَلِفُ فِي تَعْيِينِ الْمَنَازِلِ وَالطَّرِيقِ وَمَصَالِحِ السَّفَرِ وَلَا نِظَامَ إِلَّا فِي الْوَحْدَةِ وَلَا فُسَادَ إِلَّا فِي الْكَثَرَةِ وَإِنَّمَا انْتِظَمَ أَمْرُ الْعَالَمِ لِأَنَّ مُدَبِّرَ الْكُلِّ وَاحِدٌ ﴿لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا﴾ وَمَهُمَا كَانَ الْمَدِيرُ

69 Musnedu Ebî Dâvûd et-Tayâlisî, 2/291, no: 1034.

70 Musnedu İbnî'l-Ca'd, 1/78, no: 430; el-Bagavî, Şerhu's-Sunne, 11/7; Musannefu Abdirrezzâk, 4/58, no: 6960; el-Beyhakî, es-Sunenu'l-Kubrâ, 8/259.

واحدًا انتظم أمر التدبير وإذا كثر المدبرون فسدت الأمور في الحضر والسفر إلا أن مواطن الإقامة لا تخلو عن أمير عام كأمير البلد وأمير خاص كرب الدار وأما السفر فلا يتعين له أمير إلا بالتأشير فلهذا وجب التأشير ليجتمع شتات الآراء]

Ve lâıyk odur ki içlerinden hulku en ziyâde güzel ve ashâba en ziyâde erfak ve taleb-i muvâfakat ve îsâra en ziyâde serîf olan kimseyi emîr ettireler. Emîre ihtiyâcları ancak o cihettendir ki esnâ-i râhta ta'fûn-i menâzil ü turuk ve tesviye-i mesâlih-i seferde beyinlerinde ihtilâf-ı ârâ vâkıc olur ve nizâm ise ancak vahdetledir ve fesâd ancak kesret iledir ki vahdet olmayınca intizâm olmaz ve evâmîr-i 'âlemîn intizâmı dahi ancak kâffenin müdebbir-i umûru vâhid olduğu haysiyyetledir ki dünyâ ve âhirette Zât-ı Zü'l-Celâl'den gayrı başka bir ilâh olmuş olsaydı ikisi dahi fesâda uğrardı. Ve'l-hâsıl müdebbir bir olunca emr-i tedbîr muntazam olur ve müdebbirler çoklaşırlarsa umûr fâsîd olurlar, hazarda olsun seferde olsun hükm birdir. Fakat mevâtın-ı ikâmet emîr-i 'âmmıdan hâlî olmaz ki emîr-i memleket gibi ve emîr-i hâsstan dahi tehî kalmaz ki sâhib-i hâne gibi ve sefer ise ona te'mîr olmayınca onun emîri yoktur. Bunun için te'mîr vâcib olmuştur tâ kim şetât-ı ârâ tefrikadan bilikip müctemi'c ola.

[ثم على الأمير أن لا ينظر إلا لمصلحة القوم وأن يجعل نفسه وقاية لهم كما نقل عن عبد الله المروزي أنه صحبه أبو علي الرباطي فقال علي أن تكون أنت الأمير أو أنا فقال بل أنت فلم يزل يحمل الزاد لنفسه ولأبي علي علي ظهره فأمطرت السماء ذات ليلة فقام عبد الله طول الليل على رأس رفيقه وفي يده كسا يمنع عنه المطر فكلما قال له عبد الله لا تفعل يقول ألم تقل إن الإمارة مسلمة لي فلا تتحكم علي ولا ترجع عن قولك حتى قال أبو علي وددت أني مت ولم أقل له أنت الأمير فهكذا ينبغي أن يكون الأمير]

Ve dahi ondan sonra emîre vâcibdir ki kavmin maslahatı mâ'adâsına nazar etmeye, ancak kavmin maslahatına nazar eyleye ve kendi nefsinı onlara vikâye ede, nitekim 'Abdullâh-ı Mervezî üzerine menkûl olmuş ki Ebû 'Alî er-Ribâtî onunla musâhib olmuş ve 'Abdullâh: "Seninle istishâb ederim o şartla ki yâ sen emîr olasın yâ ben" dedikte Ebû 'Alî: "Yok, sen emîr olmak üzere sana musâhib olurum" diye onu te'mîr

etmiş ve ‘Abdullāh ise hem kendi zādını ve hem dahi Ebū ‘Alī’nin zādını kendi arkasına haml ederdi ve bir gece yağmura tutulduklarında ‘Abdullāh akşamdan sabāha kadar Ebū ‘Alī’nin başı üzerine durup yedinde bir kisā tutmakla Ebū ‘Alī’nin üzerine yağışı men‘ etmiş ve Ebū ‘Alī: “Yā ‘Abdallāh, sen bunu etme” dedikçe, ‘Abdullāh ona: “İmāret bana müselleme olduğunu sen demedin mi? Artık sen bana tahakküm etme, emīr benim, sen kendi sözünden dönüp rücū‘ etme” derdi, tā ki Ebū ‘Alī: “Kāşki öleydim ve ona emīr sensin demeyeydim” dedi. İşte emīr böylece olmak gerektir.

[وقد قال صلى الله عليه وسلم “خَيْرُ الْأَصْحَابِ أَرْبَعَةٌ” وتخصيص الأربعة من بين سائر الأعداد لا بد أن يكون له فائدة والذي ينقدح فيه أن المسافر لا يخلو عن رجل يحتاج الى حفظه وعن حاجة يحتاج الى التردد فيها ولو كانوا ثلاثة لكان المتردد في الحاجة واحدا فيتردد في السفر بلا رفيق فلا يخلو عن خطر وعن ضيق قلب لفقد أنس الرفيق ولو تردد في الحاجة اثنان لكان الحافظ للرحل واحدا فلا يخلو أيضاً عن الخطر وعن ضيق الصدر فإذا ما دون الأربعة لا يفي بالمقصود وما فوق الأربعة يزيد فلا تجمعهم رابطة واحدة فلا ينعقد بينهم الترافق لأن الخامس زيادة بعد الحاجة ومن يستغني عنه لا تنصرف الهمة اليه فلا تتم المرافقة معه نعم في كثرة الرفقاء فائدة للأمن من المخاوف ولكن الأربعة خير للرفقة الخاصة لا للرفقة العامة وكم من رفيق في الطريق عند كثرة الرفاق لا يكلم ولا يخاط الى آخر الطريق للاستغناء عنه]

Ve ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimiz buyurmuş ki “خَيْرُ الْأَصْحَابِ أَرْبَعَةٌ”⁷¹ Ya’nī “Ashābın hayrı dördtür.” Ve a’dād-ı sāireden dördün tah-sīsī elbette bir fāide içindir ki dört nefer olmalarına bir fāide gerektir ve bundan hātıra gelip anlaşılan budur ki müsāfir onu hıfz edecek bir āde-me muhtācdır ve dahi ona tereddüd olunur bir hācete dahi muhtācdır ve onlar üç nefer olsalar hācete tereddüd edecek bir ādem kalır ve seferde refiksiz olarak o hācete tereddüd etmesi lāzım gelir ve yolda yalnızlıkla tereddüd etmek hatar ve tehlikeden ve üns-i refīk fakdıyla zīk-i kalbden hālī olmaz. Ve eger hācete onlardan iki kişi tereddüd ederlerse hıfz-ı

71 Musnedu Ahmed, 4/451, no: 2718; Dārimī, Siyer, 4, no: 2482; el-Beyhakī, es-Sunenu’l-Kubrā, 9/263, no: 18481.

rahl için bir nefer hâfız kalır ve o dahi hatâr ve zîk-i sadrdan hâlî olmaz. Ammâ dört kişi olurlarsa hâcette de iki kişi tereddüd ederler ve hıfz-ı rahl için iki kişi kalırlar ve o vakt o hatâr ve zîk-i sadrdan cümleleri vâreste kalırlar. Ve'l-hâsıl dördün mâ-dûnu maksûda vefâ etmez. Ve dördün mâ-fevki dahi onlara bir rābıta-i vāhıde cem' etmez ki beynlerinde terāfuk mün'akid olmaz, çünkü beşincisi ba'de'l-hâcet ziyâdedir ve kim ki ondan istignâ vâki' olur ona himmet munsarîf olmaz ve onunla mürāfakat dahi tamām olmaz. Evet kesret-i rüfekâda dahi fâide vardır ki mehāvıften emniyyet için, lâkin in'ikād-i rıfkıyyet ve intizām-ı emr-i sefer için rıfkıyyet-i husûsiyye lâzım ve refâkat-i hâssa için dört refîk olmak yeğdir ki 'ämme böyle değıldir, refâkat-i 'ämme için hükm başkadır. Ve yolda nice refîk vardır ki ondan istignâ [61] vukû'uyla mükāmele olunmaz ki kesret-i rüfekâdan onunla ihtilât olunmaz ve mükāleme dahi onunla vâki' olmaz, zîrâ ondan müstagnî olurlar.

[الثَّالِثُ أَنَّ يُودَعَ رُفَقَاءَ الْحَضَرِ وَالْأَهْلَ وَالْأَضْدِقَاءَ وَلِيَدَعَ عِنْدَ الْوُدَاعِ بِدَعَاءِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ بَعْضُهُمْ صَحِبْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا مِنْ مَكَّةَ إِلَى الْمَدِينَةِ حَرَسَهَا اللَّهُ فَلَمَّا أُرِدْتُ أَنْ أَفَارِقَهُ شِيعَنِي وَقَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ قَالَ لَقَمَانُ إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى إِذَا اسْتَدْعَى شَيْئًا حَفَظَهُ وَإِنِّي أَسْتَدْعِي اللَّهَ دِينَكَ وَأَمَانَتَكَ وَخَوَاتِيمَ عَمَلِكَ]

Ve üçüncü edeb dahi refaka-i hazarla vedā'laşmaktır ki sefere 'āzım oldukta ehl ve asdikā ile vedā' ede ve 'inde'l-vedā' Resûl-i ekrem efendimizin du'âsıyla du'â ede. Ba'zu's-selef demiş ki "Ben 'Abdullāh b. 'Ömer'e Mekke-i mükerreme'den Medīne-i münevvere'ye kadar musāhib oldum ve çün müfāratat edecek oldum, beni teşyî' edip dedi ki "Ben 'aleyhi's-salātu ve's-selām efendimizden işittim buyurdu ki Lokmān demiş ki "Ale't-tahkîk eger Zāt-ı Zü'l-Celāl hazretlerine bir nesne istidā' olunursa onu saklar, ben dahi senin dīnin ve emānetin ve 'amelin havātimini Allāhu 'azīmü's-şāna istidā' eyledim" ya'nī onun hıfz-ı sa-medānīsine onları tevdi' edip emānet kodum demektir.

[اوروی زید بن أرقم عن رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ قَالَ "إِذَا أَرَادَ أَحَدُكُمْ سَفَرًا، فَلْيُودِعْ إِخْوَانَهُ؛ فَإِنَّ اللَّهَ تَعَالَى جَاعِلٌ لَدَى دُعَائِهِمُ الْبَرَكَاتِ" وَعَنْ عَمْرِو بْنِ

شعيب عن أبيه عن جده أن رسول الله صلى الله عليه وسلم “كَانَ إِذَا وَدَّعَ رَجُلًا قَالَ: زَوَّدَكَ اللَّهُ التَّقْوَى، وَغَفَرَ ذَنْبَكَ، وَوَجَّهَكَ الْخَيْرَ حَيْثُ تَوَجَّهْتَ” فهذا دعاء المقيم للمودع وقال موسى بن وردان أتيت أبا هريرة رضي الله عنه أودعه لسفر أردته فقال ألا أعلمك يا ابن أخي شيئاً علمنيه رسول الله صلى الله عليه وسلم عند الوداع فقلت بلى قال “قُلْ أَسْتَوْدِعُكَ اللَّهُ الَّذِي لَا تَضِيْعُ وَدَائِعُهُ” وعن أنس بن مالك رضي الله عنه أن رجلاً أتى النبي صلى الله عليه وسلم فقال إني أريد سفراً فأوصني فقال له “فِي جَفْظِ اللَّهِ وَفِي كَفِّهِ زَوَّدَكَ اللَّهُ التَّقْوَى وَغَفَرَ ذَنْبَكَ وَوَجَّهَكَ لِلْخَيْرِ حَيْثُ كُنْتَ أَوْ أَيْنَمَا كُنْتَ” شك فيه الراوي]

Ve dahi Zeyd b. Erkam, Resûl-i ekrem sallallâhu ‘aleyhi ve sellem efendimizin üzerine rivâyet edip demiş ki ‘aleyhi’s-selâm efendimiz buyurmuş ki *إِذَا أَرَادَ أَحَدُكُمْ سَفْرًا، فَلْيُودِعْ إِخْوَانَهُ؛ فَإِنَّ اللَّهَ تَعَالَى جَاعِلٌ لَدَى* “Sizin biriniz sefer edecek olsa onun ihvânını vedâc etsin, zîrâ Hakk subhânehu ve ta‘âlâ onların du‘âlarında ona bir bereket ihsân eder.” Ve ‘Ömer b. Şu‘ayb babası ve ceddi üzerine rivâyeten demiş ki ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimiz bir kimse ile vedâc edecek olsa vedâc’ında buyururdu ki *زَوَّدَكَ اللَّهُ التَّقْوَى،* ki *hulâsa-i müfâd-ı şerîfi:* “Sizin biriniz sefer edecek olsa onunla mukîm âdem müsâfire du‘â eder. Ve dahi Mûsâ b. Verdân demiş ki “Sefer edecek oldum ve vedâc için Hazret-i Ebî Hüreyre’ye vardım. Ebû Hüreyre bana dedi ki “Ey benim birâder-zâdem, ‘inde’l-vedâc Resûl-i ekrem’den öğrendiğim du‘âyı sana ta‘lîm edeyim mi?” Ben dahi “evet” dedim. O dahi *قُلْ “أَسْتَوْدِعُكَ اللَّهُ الَّذِي لَا* “Onun vedî‘aları zâyi‘ olmayan Allâhu ‘azîmü’ş-şâ-na seni vedî‘a ettim de.” Ve dahi Enes b. Mâlik’in üzerine mervî olmuş ki Enes ‘aleyhi’r-rıdvân demiş ki bir zât Resûl-i ekrem efendimize gelip

72 el-Harâitî, *Mekârimu’l-Ahlâk*, 263, no: 805.

73 el-Harâitî, *Mekârimu’l-Ahlâk*, 263, no: 806.

74 en-Nesâî, *es-Sunenu’l-Kubrâ*, 9/189, no: 10269; el-Harâitî, *Mekârimu’l-Ahlâk*, 263, no: 807.

“Ben sefer etmek isterim, bana sen bir vasiyyet eyle” dedikte ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimiz ona *كَفَّهِ زَوْدَكَ اللَّهُ التَّقْوَى* “*فِي حِفْظِ اللَّهِ وَفِي كَفِّهِ زَوْدَكَ اللَّهُ التَّقْوَى*” buyurdu, ya’nî “Var Allāh’ın hıfz ü emānında ol, Allāhu ta‘ālā hazretleri senin zādını takvā edip günāhını ‘afv ve magfiret ede ve her nerede olsan seni hayra tevcih eyleye” demektir.

[وينبغي إذا استودع الله تعالى ما يخلفه أن يستودع الجمع ولا يخصص فقد روي أن عمر رضي الله عنه كان يعطي الناس عطاياهم إذ جاءه رجل معه ابن له فقال له عمر ما رأيت أحدا أشبه بأحد من هذا بك فقال له الرجل أحدثك عنه يا أمير المؤمنين بأمر إني أردت أن أخرج إلى سفر وأمه حامل به فقالت تخرج وتدعني على هذه الحالة فقلت أستودع الله ما في بطنك فخرجت ثم قدمت فإذا هي قد ماتت فجلسنا نتحدث فإذا نار على قبرها فقلت للقوم ما هذه النار فقالوا هذه النار من قبر فلانة نراها كل ليلة فقلت والله إنها كانت لصوامة قوامة فأخذت المعول حتى انتهينا إلى القبر فحفرنا فإذا سراج وإذا هذا الغلام يدب فقيل لي أن هذه وديعتك ولو كنت استودعت أمه لوجدتها فقال عمر رضي الله عنه لهو أشبه بك من الغراب بالغراب]

Ve vatanında bırakacağı ehl ü ‘ayāl ve ashābı Zāt-ı Zü’l-Celāl’e tevdi edecek olursa gerektir ki tahsīs edilmeksizin cemī’isini istidāc ede. Mervīdir ki ‘Ömer ‘aleyhi’r-rıdvān halkın ‘atāyasını verirken yanına bir ādem gelip oğlu dahi berāber bulunmuş ve Hazret-i ‘Ömer ona: “Bu ādem sana benzediği gibi bir kimse bir kimseye benzediğini görmemişim” deyince, o ādem: “Yā emīre’l-müminīn, bunun bir emri üzerine sana tahdīs edeyim mi? Ben [62] sefere çıkacak oldum ve bunun anası onunla hāmile olduğundan bana dedi ki “Sen beni bu hāl üzere bırakıp sefere çıkıp gidecek misin?” Ben dahi: “Senin karnındaki olanı Allāhu ta‘ālāya istidāc ettim” dedim ve sefere çıkıp gittim. Ondan sonra seferden kudūm edip hāneme gelince gördüm ki anası vefāt etmiş ve kavm ile oturup konuşurken baktım ki onun mezārı üstünde bir āteş görünür. O kavme dedim ki “Bu āteş nedir?” Onlar dahi: “Bu āteş beher gecede fülānenin kabri üstünde görüyoruz” dediler. Ben dahi: “Vallāhi bu

hatun kişi hayâtta iken kâimetü'l-leyl ve sâimetü'n-nehâr idi, hele gi-dip ben bunu anlayayım” dedim ve külüngü alıp mezârına gittim. Çün mezârına ulaştık, kabrini kazıp hafr ettik, içinde bir çerâğ ile bu çocuğu bulduk ki çocuk dört ayak üzere yürüyordu. Ve bana denildi ki “İşte bu senin vedî'a ve emânetindir, anasını dahi emânet ettirmiş edip istîdâc etmiş olsaydın onu dahi bulurdun.” O vakte Hazret-i ‘Ömer yine dedi ki “Artık kargaya karganın müşâbehetinden ziyâde sana müşâbeheti vardır” ya'nî sana müşâbehet-i tāmme vü ‘azîmesi vardır demek ister.

[الرابع أن يصلي قبل سفره صلاة الإستخارة كما وصفناها في كتاب الصلاة ووقت الخروج يصلي لأجل السفر فقد روى أنس بن مالك رضي الله عنه أن رجلاً أتى النبي صلى الله عليه وسلم فقال إني نذرت سفرًا وقد كتبت وصيتي فإلى أي الثلاثة أَدفعها إلى ابني أم أخي أم أبي فقال النبي صلى الله عليه وسلم ”مَا اسْتَخْلَفَ عَبْدٌ فِي أَهْلِهِ مِنْ خَلِيفَةٍ أَحَبَّ إِلَى اللَّهِ مِنْ أَرْبَعِ رَكَعَاتٍ يُصَلِّيَهُنَّ الْعَبْدُ فِي بَيْتِهِ إِذَا شَدَّ عَلَيْهِ ثِيَابَ سَفَرِهِ، يَفْرَأُ فِيهِنَّ بِفَاتِحَةِ الْكِتَابِ، وَقُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ، ثُمَّ يَقُولُ: اللَّهُمَّ إِنِّي أَتَقَرَّبُ بِهِنَّ إِلَيْكَ، فَاخْلُفْنِي بِهِنَّ فِي أَهْلِي وَمَالِي، فَهِيَ خَلِيفَتُهُ فِي أَهْلِهِ وَمَالِهِ، وَحَرَزَ حَوْلَ دَارِهِ حَتَّى يَرْجِعَ إِلَى أَهْلِهِ“]

Ve dördüncü edeb seferinden evvel dört rek'at istihâre namâzını kılmak ve çıkacağı vakte dahi sefer için dört rek'at namâzı kılmaktır ki kitâbu's-salât mebahisinde vasf ettiğimiz gibi istihâre namâzı kıldıktan sonra sefere çıkacağı ânda sefer için dört rek'at namâz kıla, zîrâ Enes b. Mâlik radiyallâhu ‘anhu rivâyet etmiş ki bir âdem Resûl-i ekrem efendimize gelip dedi ki “Ben bir seferi nezr ettim ve vasiyyet-nâmemi yazdım, bu üç âdemin hangisine vereyim?” ya'nî benim oğluma mı yoksa birâderime mi veyâhüd babama mı vereyim? Nebî-i zî-şân efendimiz buyurdu ki ”مَا اسْتَخْلَفَ عَبْدٌ فِي أَهْلِهِ مِنْ خَلِيفَةٍ أَحَبَّ إِلَى اللَّهِ مِنْ أَرْبَعِ رَكَعَاتٍ يُصَلِّيَهُنَّ الْعَبْدُ فِي بَيْتِهِ إِذَا شَدَّ عَلَيْهِ ثِيَابَ سَفَرِهِ، يَفْرَأُ فِيهِنَّ بِفَاتِحَةِ الْكِتَابِ، وَقُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ“ ki hulâsa-i mazmûn-ı şerîfi: “Bir kul kendi ehlinde Zât-ı Zü'l-Celâl katında ehabb olarak bir halîfeyi istihlâf edemez şol halîfe gibi ki sefer siyâbını üzerine bağladığı vakte kendi hânesinde dört rek'at namâz kılar da o dört rek'atta fâtihatu'l-kitâb ile sûre-i İhlâs'ı okur, sonra ”اللَّهُمَّ إِنِّي أَتَقَرَّبُ بِهِنَّ إِلَيْكَ، فَاخْلُفْنِي بِهِنَّ فِي أَهْلِي وَمَالِي، فَهِيَ خَلِيفَتُهُ فِي

76“Yā rabbi, ben bu rekʿatlarla sana takarrüb ediyorum, sen dahi onlarla benim ehl ve mālımda bana halef ol” yaʿnî bu rekʿatların bereketiyle bana ehl ve mālımda halîfe ol demektir. Bu namâz ehl ve mālında onun halîfesi-dir ve hâne havālisinde bir harezdir tâ ki ehline rücûʿ ede.”

[الخامس إذا خَصَلَ عَلَى بَابِ الدَّارِ فَلْيَقُلْ بِسْمِ اللَّهِ تَوَكَّلْتُ عَلَى اللَّهِ وَلَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ رَبِّ أَعُوذُ بِكَ أَنْ أَضِلَّ أَوْ أَضَلَّ أَوْ أَزِلَّ أَوْ أُزَلَ أَوْ أَظْلِمَ أَوْ أُظْلِمَ أَوْ أَجْهَلَ أَوْ يُجْهَلَ عَلَيَّ فَإِذَا مَشَى قَالَ اللَّهُمَّ بِكَ انْتَشَرْتُ وَعَلَيْكَ تَوَكَّلْتُ وَبِكَ اعْتَصَمْتُ وَإِلَيْكَ تَوَجَّهْتُ اللَّهُمَّ أَنْتَ ثَقْتِي وَأَنْتَ رَجَائِي فَافْكُنِي مَا أَهْمَنِي وَمَا لَا أَهْتَمُ بِهِ وَمَا أَنْتَ أَعْلَمُ بِهِ مِنِّي عَزَّ جَارُكَ وَجَلَّ ثَنَاؤُكَ وَلَا إِلَهَ غَيْرُكَ اللَّهُمَّ زِدْنِي التَّقْوَى وَافْغِرْ لِي ذَنْبِي وَوَجَّهْنِي لِلْخَيْرِ أَيْنَمَا تَوَجَّهْتُ وَلِيَدِّعْ بِهَذَا الدُّعَاءِ فِي كُلِّ مَنْزِلٍ يَرْحَلُ عَنْهُ فَإِذَا رَكِبَ الدَّابَّةَ فَلْيَقُلْ ”بِسْمِ اللَّهِ وَبِاللَّهِ وَاللَّهُ أَكْبَرُ تَوَكَّلْتُ عَلَى اللَّهِ وَلَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ الْعَلِيِّ الْعَظِيمِ مَا شَاءَ اللَّهُ كَانَ وَمَا لَمْ يَشَأْ لَمْ يَكُنْ“ ﴿سُبْحَانَ الَّذِي سَخَّرَ لَنَا هَذَا وَمَا كُنَّا لَهُ مُقْرِنِينَ وَإِنَّا إِلَى رَبِّنَا لَمُنْقَلِبُونَ﴾“ ﴿فَإِذَا اسْتَوَتْ الدَّابَّةُ تَحْتَهُ فَلْيَقُلْ ﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَانَا لِهَذَا وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ لَوْلَا أَنْ هَدَانَا اللَّهُ﴾ اللَّهُمَّ أَنْتَ الْحَامِلُ عَلَى الظَّهْرِ وَأَنْتَ الْمُسْتَعَانُ عَلَى الْأُمُورِ“]

Ve beşinci edeb ise o dahi hâne kapısı önüne varmakla bu duʿâyı okumaktır ki بسم الله توكلت على الله Ve dahi her bir merhaleden gideceği vakte bu daʿavâtı okuya. Ve dâbbeye binecek vakte dahi بِسْمِ اللَّهِ وَبِاللَّهِ وَاللَّهُ أَكْبَرُ تَوَكَّلْتُ عَلَى اللَّهِ وَلَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ الْعَلِيِّ الْعَظِيمِ مَا شَاءَ اللَّهُ كَانَ وَمَا لَمْ يَشَأْ لَمْ يَكُنْ ﴿سُبْحَانَ الَّذِي سَخَّرَ لَنَا هَذَا وَمَا كُنَّا لَهُ مُقْرِنِينَ وَإِنَّا إِلَى رَبِّنَا لَمُنْقَلِبُونَ﴾⁷⁸ okuya. Ve hayvân yürümeğe başladığı vakte وَمَا لَمْ يَشَأْ لَمْ يَكُنْ ﴿سُبْحَانَ الَّذِي سَخَّرَ لَنَا هَذَا وَمَا كُنَّا لَهُ مُقْرِنِينَ وَإِنَّا إِلَى رَبِّنَا لَمُنْقَلِبُونَ﴾⁷⁸ okuya. Ve hayvân yürümeğe başladığı vakte وَمَا لَمْ يَشَأْ لَمْ يَكُنْ ﴿سُبْحَانَ الَّذِي سَخَّرَ لَنَا هَذَا وَمَا كُنَّا لَهُ مُقْرِنِينَ وَإِنَّا إِلَى رَبِّنَا لَمُنْقَلِبُونَ﴾⁷⁸ okuya. Ve hayvân yürümeğe başladığı vakte وَمَا لَمْ يَشَأْ لَمْ يَكُنْ ﴿سُبْحَانَ الَّذِي سَخَّرَ لَنَا هَذَا وَمَا كُنَّا لَهُ مُقْرِنِينَ وَإِنَّا إِلَى رَبِّنَا لَمُنْقَلِبُونَ﴾⁷⁸ okuya. Ve hayvân yürümeğe başladığı vakte وَمَا لَمْ يَشَأْ لَمْ يَكُنْ ﴿سُبْحَانَ الَّذِي سَخَّرَ لَنَا هَذَا وَمَا كُنَّا لَهُ مُقْرِنِينَ وَإِنَّا إِلَى رَبِّنَا لَمُنْقَلِبُونَ﴾⁷⁸ okuya. Bu edʿiyenin tercümelere kitâbu'd-daʿavât ve sâir mebâ-

76 el-Harâitî, *Mekârimu'l-Ahlâk*, 261, no: 798.

77 “Bunu hizmetimize veren Allah’ın şanı yücedir. Bunlara bizim gücümüz yetmezdi. Şüphesiz biz Rabbimize döneceğiz” Zuhurf, 43/13-14.

78 Bkz. Müslim, Hacc, 425; *Musnedu Ahmed*, 2/148, no: 752; Ebû Dâvûd, Cihâd, 79, no: 2599; Tirmizî, Daʿavât, 47, no: 3446.

79 “Hamd, bizi buna erıştiren Allah’a mahsustur. Eğer Allah’ın bizi erıştirmesi olmasaydı, biz hidayete ermiş olamazdık.” A’râf, 7/43.

histe zikir olunmuştur. İşte işbu ed'iyenin kırâ'eti dahi seferin beşinci edebidir.

[السادس أن يرحل عن المنزل بكرة روى جابر أن النبي صلى الله عليه وسلم رحل يوم الخميس وهو يريد تبوك وقال "اللَّهُمَّ بَارِكْ لَأُمَّتِي فِي بُكُورِهَا" ويستحب أن يتدبَّر بالخروج يوم الخميس فقد روى عبد الله بن كعب بن مالك عن أبيه قال قلما كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يخرج إلى سفر إلا يوم الخميس وروى أنس أنه صلى الله عليه وسلم قال "اللَّهُمَّ بَارِكْ لَأُمَّتِي فِي بُكُورِهَا يَوْمَ السَّبْتِ" وكان صلى الله عليه وسلم إذا بعث سرية بعثها أول النهار وروى أبو هريرة رضي الله عنه أنه صلى الله عليه وسلم [63] قال "اللَّهُمَّ بَارِكْ لَأُمَّتِي فِي بُكُورِهَا يَوْمَ خَمِيسِهَا" وقال عبد الله بن عباس إذا كان لك إلى رجل حاجة فاطلبها منه نهاراً ولا تطلبها ليلاً واطلبها بكرة فإني سمعتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يقول "اللَّهُمَّ بَارِكْ لَأُمَّتِي فِي بُكُورِهَا"

Ve altıncı edeb ise 'ale's-sabâh bükreten yola çıkmaktır. Câbir 'aleyhi'r-rıdvân rivâyet edip demiş ki Nebî-i zî-şân efendimiz Tebûk cânibi-ne sefer ettiği vakte perşembe gününde 'ale's-sabâh bükreten yola çıktı ve ⁸⁰ "اللَّهُمَّ بَارِكْ لَأُمَّتِي فِي بُكُورِهَا" buyurdu. Ve dahi müstehabb odur ki yevm-i perşembede hurûca başlaya ki sefer edecek olursa hemîşe hamîs gününde sefere hurûc ede. 'Abdullâh b. Ka'b b. Mâlik, babası üzerine rivâyeten demiş ki "'Aleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimiz yevm-i hamîsten başka diğer bir günde sefere hurûcu az idi" ki fi'l-ekser yevm-i hamîste sefere çıkardı demek ister. Ve dahi Enes b. Mâlik rivâyet etmiş ki 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimiz buyurmuş ki "اللَّهُمَّ بَارِكْ لَأُمَّتِي" ⁸¹ Ya'nî "Yâ rabbi, sen benim ümmetime cum'a ertesi gününün sabâhında vâki olan sefer ve hareketlerinde bereket ihsân edip onu mübârek eyle" demektir. Ve 'aleyhi's-selâm efendimiz bir yere bir seriyyeyi gönderecek olsaydı onu nehârın evvelinde gönderirdi. Ve Ebû Hüreyre 'aleyhi'r-rıdvân rivâyet etmiş ki 'aleyhi's-selâm efendimiz buyurmuş ki "اللَّهُمَّ بَارِكْ لَأُمَّتِي فِي بُكُورِهَا يَوْمَ خَمِيسِهَا" ⁸² Ya'nî "Yâ rabbi, sen

80 el-Harâitî, *Mekârimu'l-Ahlâk*, 271, no: 832.

81 el-Harâitî, *Mekârimu'l-Ahlâk*, 272, no: 837.

82 el-Harâitî, *Mekârimu'l-Ahlâk*, 273, no: 841.

benim ümmetime yevm-i hamîsin sabâhında bükreten vâki^c olan sefer ve hareketinde bereket ihsân edip onu mübârek eyle.” Ve ‘Abdullâh b. ‘Abbâs ‘aleyhi’r-rıdvân demiş ki “Senin bir kimsenin katında işin olsa onu nehâren ondan iste ki gecede onu istemeyesin ve dahi ‘ale’s-sabâh onu taleb eyle, zîrâ ben Resûl-i ekrem efendimizden işittim, buyururdu ki ⁸³”اللَّهُمَّ بَارِكْ لِأُمَّتِي فِي بُكُورِهَا“ Ya’nî “Yâ rabbi, sen benim ümmetime sabâhları vaktinde gördükleri işi mübârek eyle” demektir.

[ولا ينبغي أن يسافر بعد طلوع الفجر من يوم الجمعة فيكون عاصياً بترك الجمعة واليوم منسوب إليها فكان أوله من أسباب وجوبها والتشجيع للدواع مستحب وهو سنة قال صلى الله عليه وسلم ”لأن أُشَيِّعَ مُجَاهِدًا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَأَكْفُهُ عَلَى رَحْلِهِ غَدَوَةٌ أَوْ رَوْحَةٌ، أَحَبُّ إِلَيَّ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا“]

Ve dahi yevm-i cum‘anın fecri tulû‘undan sonra sefere çıkmamak gerektir ki cum‘a ile ‘asî ve günahkâr olur, çünkü gün cum‘aya mensûb-dur, onun evveli onun esbâb-ı vücûbundan olur. Ve dahi vedâ‘ için teşyî‘ etmek müstehabbdır ki sünnettir. ‘Aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimiz buyurmuş ki ⁸⁴”لأن أُشَيِّعَ مُجَاهِدًا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَأَكْفُهُ عَلَى رَحْلِهِ غَدَوَةٌ أَوْ رَوْحَةٌ، أَحَبُّ إِلَيَّ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا“ ki hulâsa-i me‘âl-i şerîfi: “Gidip veyâhüd gelirken fî sebîlillâh cihâda giden âdemi teşyî‘ ve rahli üstüne onu iktinâf etmek bana dünyâ ve mâ-fihâdan daha ziyâde hoş ve ehabbdır.”

[السابع أن لا ينزل حتى يحمى النهار فهي السنة ويكون أكثر سيرة بالليل قال صلى الله عليه وسلم ”عليكم بالدلجة فإن الأرض تطوي بالليل ما لا تطوي بالنهار“ ومهما أشرف على المنزل فليقل ”اللَّهُمَّ رَبِّ السَّمَوَاتِ السَّبْعِ وَمَا أَظْلَلْنَ، وَرَبِّ الْأَرْضِينَ السَّبْعِ وَمَا أَقْلَلْنَ، وَرَبِّ الشَّيَاطِينِ وَمَا أَضْلَلْنَ، وَرَبِّ الرِّيَاحِ وَمَا دَرَيْنَ، وَرَبِّ الْبَحَارِ وَمَا جَرَيْنَ أَشْأَلُكَ خَيْرَ هَذَا الْمَنْزِلِ وَخَيْرَ أَهْلِهِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ هَذَا الْمَنْزِلِ وَشَرِّ مَا فِيهِ اضْرِفْ عَنِّي شَرَّ شَرَارِهِمْ“ فإذا نزل المنزل فليصل فيه ركعتين ثم ليقول ”اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَلِمَاتِ اللَّهِ التَّامَّاتِ الَّتِي لَا يَجَاوِزُهَا بَرٌّ وَلَا فَاجِرٌ مِنْ شَرِّ مَا خَلَقَ“ فإذا جن عليه الليل فليقل ”يا أرض ربي وربك الله أعوذ بالله من شرك

83 el-Harâitî, Mekârimu’l-Ahlâk, 271, no: 832.

84 İbn Mâce, Cihâd, 24, no: 2824; Musnedu Ahmed, 24/401, no: 15643; el-Mus-tedrek, 2/107, no: 2479.

ومن شر ما فيك وشر ما دب عليك أعود بالله من شر كل أسد وأسود وحية وعقرب
ومن شر ساكني البلد ووالد وما ولد ﴿وَلَهُ مَا سَكَنَ فِي اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَهُوَ السَّمِيعُ
الْعَلِيمُ﴾“ ومهما علا شرفاً من الأرض في وقت السير فينبغي أن يقول ”اللهم
لك الشرف على كل شرف ولك الحمد على كل حال“ ومهما هبط سبح ومهما
خاف الوحشة في سفره قال ”سبحان الملك القدوس رب الملائكة والروح جللت
السموات بالعزة والجبروت“]

Ve yedinci edeb dahi harâret-i nehâr müştedd olmadıkça nüzûl etme-
mektir ki sünnet odur ve ekser-i seyri gecede olmaktır. ‘Aleyhi’-s-salātu
ve’s-selâm efendimiz buyurmuş ki تطوي بالليل ki hulâsa-i me’âlî: “Siz gecenin âhîrinde seyr etmeğe
iltizâm ediniz ki yola gitmekliğinizin ekseri gecede olsun, çünkü yer
gündüzde tayy olmadığı bir tayy ile tayy olunur.” Ve içinde nüzûl ede-
cek yere müşrif olduğkça رَبِّ السَّمَوَاتِ السَّبْعِ وَمَا أَظْلَلْنَ، وَرَبِّ الْأَرْضِينَ
السَّبْعِ وَمَا أَقْلَلْنَ، وَرَبِّ الشَّيَاطِينِ وَمَا أَضْلَلْنَ، وَرَبِّ الرِّيَاحِ وَمَا ذَرَيْنِ، وَرَبِّ الْبَحَارِ وَمَا
جَزَيْنِ أَسْأَلُكَ خَيْرَ هَذَا الْمَنْزِلِ وَخَيْرَ أَهْلِهِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ هَذَا الْمَنْزِلِ وَشَرِّ مَا فِيهِ
85“ يا أرض ربِّي وربك الله أعود بالله من شر كل أسد وأسود وحية وعقرب
ومن شر ساكني البلد ووالد وما ولد ﴿وَلَهُ مَا سَكَنَ فِي اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَهُوَ السَّمِيعُ
الْعَلِيمُ﴾“

85 et-Tebārānī, ed-Du‘ā, 264, no: 838.

86 et-Tebārānī, ed-Du‘ā, 332, no: 1083.

“⁸⁷﴿الْعَلِيم﴾ diye ki hulâsa-i me‘âl-i şerîfi: “Ey zemîn, senin ve benim rab-bimiz ancak Allâh’tır, artık ben senin şerrinden ve sende kâin olan mah-lûkâtın şerrinden ve senin üzerine yürüyen hayvânâtın şerrinden ve her bir arslan ve arslan sıfatlı bulunan üsûd ve sibâ‘ın şerrlerinden ve her bir hayye ve ‘akrebin şerrlerinden ve beledin sekenesi şerrlerinden ve her bir vâlid ve veledi şerrinden Allâhu ta‘âlâ ile sığınıp ta‘avvüz eylerim ki leyl ü nehârda sâkin her bir mahlûk onundur, semî‘ ve ‘alîm odur.” Ve dahi seyri hengâmında yerden her bir yokuşa çıktıkça gerektir اللهم” “لك الشرف على كل شرف ولك الحمد على كل حال” Ya‘nî “Yâ rabbi, her bir şeref ve ‘alânın üzerine şeref ancak senindir ve her bir hâl üzerine hamd dahi senindir.” Ve kaçan ki bir işini inip seferinde vahşetten havf ederse “سبحان الملك القدوس رب الملائكة والروح جللت السماوات بالعزة والجبروت” diye tesbîh eyleye ki hulâsa-i mefhûmu: “Rûh ve melâikenin rabbi olan Melik-i Kuddûs, her bir sıfat-ı gayr-ı lâyıkadın ben tesbîh ve takdîs ve tenzîh ve temcîd ederim ki senin ‘izzet ve ceberrûtun ile semâvâtı celîl etmişsin” demektir.

[الثامن أن يحتاط بالنهار فلا يمشي منفرداً خارج القافلة لأنه رُبَّمَا يُعْتَالُ أَوْ يَنْقَطِعُ وَيَكُونُ بِاللَّيْلِ مُحْفَظاً عند النوم كان صلى الله عليه وسلم إذا نام في ابتداء الليل في السفر افترش ذراعه وإن نام في آخر الليل نصب ذراعه نصباً وجعل رأسه في كفه والغرض من ذلك أن لا يستقل في النوم فتطلع الشمس وهو نائم لا يدري فيكون ما يفوته من الصلاة أفضل مما يطلبه بسفره والمستحب بالليل أن يتناول الرفقاء في الحراسة فإذا نام واحد حرس آخر فهذه السنة]

Ve sekizinci edeb ise o dahi gündüzde ihtiyât edip kârbânın hâri-cinde yalnız yürümeye, ola ki bir hıyânet ve tehlikeye uğrar veyâhüd kârbândan kesilip rûfekâdan munkatı‘ olur. Ve dahi gecelerde mütehaf-fız olmaktadır ki ‘inde’-n-nevm müstahfaz ola. ‘Aleyhi’-s-salâtu ve’s-selâm efendimiz seferde gecenin ibtidâsında yatmış olsaydı onun kolunu serip iftirâş ederdi ve eger gecenin âhîrinde yatsaydı onun kolunu dikip nasb ederdi ve başını elinin ayası üstüne koyardı ve bundan garaz uykuda

87 “Gece ve gündüzde barınan her şey onundur. O, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.” En‘âm, 6/13.

ağırlaşmamaktır ki uykuda olduğu hâlde üzerine güneş çıka ve sabâh namâzı ona geçe ki o hâlde ona namâzdan geçmiş olan fazîlet, seferinde istediği fazîletten daha ziyâde olur. Ve müstehabb odur ki gecede uyku için rüfekâ beyninde bir münâvebe cārî ola ki hirâsete münâvebe edip birisi uykuya varırsa dîgeri hirâset edip muhâfazaya kıyâm ede, işte sünnet-i seniyye-i nebeviyye budur.

[ومهما قصده عدوّ أو سبع في ليل أو نهار فليقرأ آية الكرسي وشهد الله وسور الإخلاص والمعوذتين وليقل بسم الله ما شاء الله لا قوة إلا بالله حسبي الله توكلت على الله ما شاء الله لا يأتي بالخير إلا الله ما شاء الله لا يصرف السوء إلا الله حسبي الله وكفى سمع الله لمن دعا ليس وراء الله منتهى ولا دون الله ملجأ كتب الله لأغلبن أنا ورسلي إن الله قوي عزيز تحصنت بالله العظيم واستعنت بالحي القيوم الذي لا يموت اللهم احرسنا بعينك التي لا تنام واكنفنا بركنك الذي لا يرام اللهم ارحمنا بقدرتك علينا فلا تهلك وانت ثقتنا ورجاؤنا اللهم أعطف علينا قلوب عبادك وإمائك برأفة ورحمة إنك أنت أرحم الراحمين]

Ve leyl ve nehârda ona bir düşman veyâhüd bir arslan kasd ettikçe bu hırzı okuya ki evvelâ âyet-i kürsî ve şehidallâhu âyeti ve sûre-i İhlâs ve Mu‘avvizeteyn’i kırâ’et ede sonra بسم الله ما شاء الله لا قوة إلا بالله حسبي الله توكلت على الله ما شاء الله لا يأتي بالخير إلا الله ما شاء الله لا يصرف السوء إلا الله حسبي الله وكفى سمع الله لمن دعا ليس وراء الله منتهى ولا دون الله ملجأ كتب الله لأغلبن أنا ورسلي إن الله قوي عزيز تحصنت بالله العظيم واستعنت بالحي القيوم الذي لا يموت اللهم احرسنا بعينك التي لا تنام واكنفنا بركنك الذي لا يرام اللهم ارحمنا بقدرتك علينا فلا تهلك وانت ثقتنا ورجاؤنا اللهم أعطف علينا قلوب عبادك وإمائك برأفة ورحمة إنك أنت أرحم الراحمين du‘âsını okuyup isti‘âze ede. Ve bu ed‘iye ve isti‘âzelerin tercümeleri sebkat etmiştir.

[التاسع أَنْ يَرْفُقَ بِالْدَّابَّةِ إِنْ كَانَ رَاكِبًا فَلَا يُحْمِلُهَا مَا لَا تُطِيقُ وَلَا يَضْرِبُهَا فِي وَجْهٍ فَإِنَّهُ مِنْهِيَ عَنْهُ وَلَا يَنَامُ عَلَيْهَا فَإِنَّهُ يَثْقُلُ بِالنَّوْمِ وَتَتَأَذَى بِهِ الدَّابَّةُ كَانَ أَهْلُ الْوَرَعِ لَا يَنَامُونَ عَلَى الدَّوَابِّ إِلَّا غَفْوَةً وَقَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ”لَا تَتَّخِذُوا ظُهُورَ دَوَابِّكُمْ كَرَاسِيٍّ“]

Ve dokuzuncu edeb ise o dahi dâbbeye rıfk etmektir ki eger rākiben sefer etmiş ise bindiği hayvâna tākâtından ziyâde bir şey yükletmeye

ve yüzüne vurmaya, zîrâ menhiyyün ‘anhtir ve dahi hayvân üzerinde yatmaya, çünkü uyku ile cesedi ağır olur ve hayvân onunla rencîde ve müte‘ezzî olur. Menkûldür ki ehl-i vera‘ hayvân üzerine bir gafveden ziyâde yatmazlardı. Ve ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimiz buyurmuş ki ⁸⁸ “لَا تَتَّخِذُوا ظُهُورَ دَوَابِّكُمْ كِرَاسِيَّ” Ya‘nî “Sizin hayvânlarınızın arkalarını siz kerâsî ittihâz etmeyiniz.” [65]

[ويستحب أن ينزل عن الدابة غدوة وعشية يروحها بذلك فهو سنة وفيه آثار عن السلف وكان بعض السلف يكتري بشرط أن لا ينزل ويوفي الأجرة ثم كان ينزل ليكون بذلك محسناً إلى الدابة فيوضع في ميزان حسناته لا في ميزان حسنات المكاري ومن آذى بهيمة بضرب أو حمل ما لا تطيق طولب به يوم القيامة إذ في كل كبد حراء أجر قال أبو الدرداء رضي الله عنه لبعير له عند الموت أيها البعير لا تخاصمني إلى ربك فإني لم أك أحملك فوق طاقتك وفي النزول ساعة صدقتان إحداهما ترويح الدابة والثانية إدخال السرور على قلب المكاري وفي فائدة أخرى وهي رياضة البدن وتحريك الرجلين والحذر من خدر الأعضاء بطول الركوب]

Ve dahi sabâh ve akşamda birer sâ‘at mikdârı dâbbeden inmek müsteħabbdır tâ ki dâbbeye bir müddet rāhat hâsıl ola ve dâbbeden nüzûl etmek sünnettir ve hem dahi onda âsâr-ı selef vardır. Ve ba‘zu’s-selef dahi inmemek şartıyla iktirâ edip kirâsını verdikten sonra yine dâbbeden inip hayvânı dinlettirirdi tâ ki o nüzûlü ile kendisi dâbbeye muhsin ola ve bu bâbda hâsıl olan ecr ve sevâb onun mîzân-ı hasenâtına konulup mükârînin mizân-ı hasenâtına konulmaya. Ve kim ki bir behîmeyi döğmek veyâhûd tâkatinden ziyâde yük yükletmek ile incitip rencîde ederse onunla yevm-i cezâda mutâlebe olunur, zîrâ ki her bir kebid-i harrâda ecr vardır. Hazret-i Ebu’d-Derdâ ‘aleyhi’r-rıdvân ‘inde’l-mevt mâlikî bulunduğuş deveye demiş ki “Ey ba‘îr, sen rabbîn ta‘âlânın huzûrunda benimle bir muhâsame etme, zîrâ ki ben senin tâkatinden ziyâde bir yükü yükletmedim.” Ve hayvânın rāhatı için esnâ-i râhta ondan bir sâ‘at mikdârınca nüzûl etmekte iki sadaka vardır ki birisi dâbbenin âsâ-yişidir ve ikincisi mükârecinin kalbine onunla idhâl olunan meserrettir.

88 Ebû Dāvūd, Cihād, 61, no: 2567; Şu‘abu’l-İmân, 13/424, no: 10572; el-Begavî, Şerhu’s-Sunne, 11/32, no:2683.

Ve dahi onda dâiger bir fâide dahi vardır ki riyâzet-i bedendir ve ayaklarının tahrîkiyle tûl-i rûkûbdan aʿzânın uyuşup hazerinden dahi hazer ve ittikâ menfaʿatidir.

[وينبغي أن يقرر مع المكارى ما يحمله عليها شيئاً شيئاً ويعرضه عليه ويستأجر الدابة بعقد صحيح لئلا يثور بينهما نزاع يؤذي القلب ويحمل على الزيادة في الكلام فما يلفظ العبد من قول إلا لديه رقيب عتيد فليحترز عن كثرة الكلام واللجاج مع المكارى فلا ينبغي أن يحمل فوق المشروط شيئاً وإن خف فإن القليل يجزى الكثير ومن حام حول الحمى يوشك أن يقع فيه قال رجل لابن المبارك وهو على دابة أحمل لي هذه الرقعة إلى فلان فقال حتى أستاذن المكارى فإنني لم أشاركه على هذه الرقعة فأنظر كيف لم يلتفت إلى قول الفقهاء إن هذا مما يسامح فيه ولكن سلك طريق الورع]

Ve dahi dâbbe üzerine tahmîl edeceği eşyâyı birer birer mükâreciye gösterip ʿarz etmekle onu takrîr etmek gerektir. Ve dâbbeyi ʿakd-i sahîh ile isticâr ede tâ ki esnâ-i tarîkte beynlerinde kalbi rencide edecek bir nizâʿı koparmaya ve ziyâde-i kelâma bâʿis olmaya, zîrâ ki ʿabdin ağzından bir söz çıkmaz illâ ki onun yanında ona nâzır ve hâzır ve müheyyâ bir ferîşte olmaya yaʿnî dâimâ hıfz ve zabt-ı kelâmı için yanında bir ferîşte vardır, her ne ki söyler ise o ferîşte onu yazar ki bir harfî mühmel değildir demek olur ve bu cihetle mükâreciye kesret-i kelâm ve lecâc vukûʿundan hazer ve ihtirâz ede. Ve dahi meşrût üzerine zâid bir nesneyi tahmîl etmemek gerektir ki fevkaʿl-meşrût hafîf bir şey olsa bile hamli câiz değildir, çünkü hafîf nesnenin tahmîli sakîl nesnenin tahmîline dahi bâdî olur ki hummânın etrâfına dolaşan âdem içine vâkiʿ olmağa yakın olur ki bir âdem İbnuʿl-Mübârekʼe dâbbeye râkib iken “Şu mektûbu fülân âdeme haml ve nakl eyle” dedikte, İbnuʿl-Mübârek: “Ben bu mektûb üzerine mükâreci ile bir şart etmemişim, dur ki mükâreciye danışıp istizân edeyim” demiş. Bak ki nice bu bâbda olan kavî-i fukahâyâ iltifât etmeyip ondan teverruʿ etmiş ki fukahâ bunun için işbu tahmîl onda müsâmaha vâkiʿ olan umûrdandır demişler, maʿa-hâzâ İbnuʿl-Mübârek bilâ-istizân onu almamış ve onda tarîk-i veraʿda sülûk etmiş ki bilâ-şart ve lâ-

istizân aslâ ve kat'â bir şey'in hamli cāiz görmedi velev ki hafîf olup bir mektûb vezninde ola.

[العاشر ينبغي أن يستصحب ستة أشياء قالت عائشة رضي الله عنها كان رسول الله صلى الله عليه وسلم إذا سافر حمل معه خمسة أشياء المرأة والمكحلة والمقراض والسواك والمشط وفي رواية أخرى عنها ستة أشياء المرأة والقارورة والمقراض والسواك والمكحلة والمشط وقالت أم سعد الأنصارية كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا يَفَارِقُهُ فِي السَّفَرِ الْمَرْأَةُ وَالْمَكْحَلَةُ وَقَالَ صَهيب قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "عَلَيْكُمْ بِالْإِيمِدِ عِنْدَ مَضْجِعِكُمْ؛ فَإِنَّهُ مِمَّا يَزِيدُ فِي الْبَصَرِ، وَيُنْبِتُ الشَّعْرَ" وروى أنه كان يكتحل ثلاثاً ثلاثاً وفي رواية أنه اكتحل لليمنى ثلاثاً ولليسرى اثنتين وقد زاد الصوفية [66] الركوة والجل وقال بعض الصوفية إذا لم يكن مع الفقير ركوة وحبل دل على نقصان دينه وإنما زادوا هذا لما رأوه من الإحتياط في طهارة الماء وغسل الثياب فالركوة لحفظ الماء الطاهر والجل لتجفيف الثوب المغسول ولنزع الماء من الآبار وكان الْأَوَّلُونَ يَكْتَفُونَ بِالتَّيْمُمِ وَيُغْتَوُونَ أَنْفُسَهُمْ عَنْ نَقْلِ الْمَاءِ وَلَا يُبَالُونَ بِالْوُضُوءِ مِنَ الْغُدْرَانِ وَمِنَ الْمِيَاهِ كُلِّهَا مَا لَمْ يَتَيَقَّنُوا نَجَاسَتَهَا حَتَّى تَوَضَّأَ غَمْرُ رَضِيَّيَ اللَّهُ عَنْهُ مِنْ مَاءٍ فِي جَرَّةٍ نَصْرَانِيَّةٍ وَكَانُوا يَكْتَفُونَ بِالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ عَنِ الْجَبَلِ فَيَفْرَشُونَ الثِّيَابَ الْمَغْسُولَةَ عَلَيْهَا فَهَذِهِ بَدْعَةٌ إِلَّا أَنَّهَا بَدْعَةٌ حَسَنَةٌ وَإِنَّمَا الْبَدْعَةُ الْمَذْمُومَةُ مَا تَضَادَّ السَّنَنُ الثَّابِتَةُ وَأَمَّا مَا يَعِينُ عَلَى الْإِحْتِيَاظِ فِي الدِّينِ فَمُسْتَحْسَنٌ وَقَدْ ذَكَرْنَا أَحْكَامَ الْمُبَالِغَةِ فِي الطَّهَارَاتِ فِي كِتَابِ الطَّهَارَةِ وَأَنَّ الْمُتَجَرَّدَ لِأَمْرِ الدِّينِ لَا يَنْبَغِي أَنْ يُوَثِّرَ طَرِيقَ الرِّخْصَةِ بَلْ يَحْتَاطُ فِي الطَّهَارَةِ مَا لَمْ يَمْنَعَهُ ذَلِكَ عَنْ عَمَلٍ أَفْضَلَ مِنْهُ وَقِيلَ كَانَ الْخَوَاصُّ مِنَ الْمُتَوَكِّلِينَ وَكَانَ لَا يَفَارِقُهُ أَرْبَعَةُ أَشْيَاءَ فِي السَّفَرِ وَالْحَضَرُ الرُّكُودُ وَالْجَبَلُ وَالْإِبْرَةُ بِخِيوطِهَا وَالْمَقْرَاضُ وَكَانَ يَقُولُ هَذِهِ لَيْسَتْ مِنَ الدُّنْيَا]

Ve onuncu edeb ise o dahi seferde altı nesnenin istishābıdır ki Hazret-i Āiše ‘aleyhe’r-rıdvān buyurmuş ki “Aleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimiz sefer ederken kendisiyle berāber beş nesneyi istishāb ederdi ki ayna ve sürmedān ve makas ve misvāk ve tarak berāber alırdı.” Ve diğer bir rivāyette “Altı nesneyi istishāb ederdi ki mir’āt ve kārūre ve mikrāz ve misvāk ve sürmedān ve tarağı istishāb ederdi.” Ve Ümmü Sa‘d el-Ensāriyye demiş ki “Aleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimiz seferde ona ayna ve sürmedān müfārakat etmezdi.” Ve dahi Suheyb de-

miş ki ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimiz buyurmuş ki بِالْإِيمِدِ “عَلَيْكُمْ”⁸⁹ Ya’ni “Siz yatacağınız vakte sürmeye mülâzemet ediniz ki başarı ziyâde eder ve kılları bitirir.” Ve dahi rivâyet olunur ki “Beher gözüne üçer mîl sürme çekerdi.” Ve dîger bir rivâyette “Sağ gözüne üç ve sol gözüne iki kerre sürme mîli çekerdi.” Ve tâife-i sūfiyye eşyâ-yı sitteye ibrîk ve ipi ziyâde ettiler ki ba’zu’s-sūfiyye demiş ki “Fakîr ile bir ibrîk ve ip bulunmazsa onun o hâli noksân-ı dînine delâlet eder.” Ve ibrîk ve ipin ziyâde etmeleri ancak tahâret-i mâ ve gasl-i siyâbda olan ihtiyât içindir ki ibrîk mâ-i tâhirin hıfzı içindir ve ip dahi gasl olunan elbise ve siyâbın sermesi için ve kuyulardan ve sarnıçlardan suyu çekmek içindir. Ve selef peşin teyemmüm ile iktifâ ederlerdi ve nakl-i mādān nefslarını ignâ ederlerdi ve gadîrlerden ve miyâh-i sâireden abdest almakta mübâlât etmezlerdi, mādām ki o mübâhın necâseti onlarda mütekarrir olmamıştır. Hattâ ‘Ömer b. el-Hattâb, nasrâniyyenin destîsinde olan sudan âbdest aldı ve dahi gasl ettikleri çamaşırlarını yere ve dağa serip kuruttururlardı ve ipin istishâbından arz ve cibâl ile iktifâ ederlerdi, kaldı ki bu ibrîk ve ipin istishâbı bir bid‘attir velâkin bid‘at-i hasenedir. Bid‘at-i seyyi’e odur ki sünenine mütezâd olan bid‘alardır ve dînde emr-i ihtiyât üzerine i‘âne eden şey ise müstahsendir ve kitâbu’t-tahârette tahârâtta olan mübâlaganın ahkâmını zikr etmişiz. Ve münâsib odur ki emr-i dîne mütecerrid olan kimse emr-i ihtiyât üzerine tarîk-i ruhsatı îsâr ve tercîh etmeye, ondan efdal bir ‘amel onu men‘ etmedikçe emr-i tahârâtta ihtiyât etmek gerektir. Ve dahi denilmiş ki “Havâss ‘aleyhi’r-rahme tâife-i mütevekilinden idi ve ma‘a-hâzâ sefer ve hizada dört nesneden müfâratat etmezdi ki ibrîk ve ip ve iplik ile iğne ve makası ‘ale’ d-devām musâhabet eylerdi ve bunlar dünyâdan değillerdir” derdi.

[الحادي عشر في آداب الرُّجُوعِ مِنَ السَّفَرِ كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا قَلَّ مِنْ غَزْوٍ أَوْ حَجٍّ أَوْ عَمْرَةٍ أَوْ غَيْرِهِ يُكَبِّرُ عَلَى كُلِّ شَرْفٍ مِنَ الْأَرْضِ ثَلَاثَ تَكْبِيرَاتٍ

89 İbn Mâce, Tıbb, 25, no: 3496; el-Harâitî, *Mekârimu'l-Ahlâk*, 270, no: 830; et-Taberânî, *Mu‘cemu'l-Evsat*, 3/65, no: 2495; el-Begavî, *Şerhu's-Sunne*, 12/117.

وَيَقُولُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ آيُّونَ تَائِبُونَ عَابِدُونَ سَاجِدُونَ لِرَبِّنَا حَامِدُونَ صَدَقَ اللَّهُ وَعْدَهُ وَنَصَرَ عَبْدَهُ وَهَزَمَ الْأَحْزَابَ وَحْدَهُ وَإِذَا أَشْرَفَ عَلَى مَدِينَتِهِ فَلَيقُلْ اللَّهُمَّ اجْعَلْ لَنَا بِهَا قَرَارًا وَرِزْقًا حَسَنًا ثُمَّ لِيَرْسِلْ إِلَى أَهْلِهِ مَنْ يَبْشُرُهُمْ بِقُدُومِهِ كَيْلَا يَقْدَمَ عَلَيْهِمْ بَغْتَةً فَيَرَى مَا يَكْرَهُهُ وَلَا يَنْبَغِي لَهُ أَنْ يَطْرُقَهُمْ لَيْلًا فَقَدْ وَرَدَ النَّهْيُ عَنْهُ وَكَانَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا قَدِمَ دَخَلَ الْمَسْجِدَ أَوَّلًا وَصَلَّى رَكَعَتَيْنِ ثُمَّ دَخَلَ الْبَيْتَ وَإِذَا دَخَلَ قَالَ تَوْبًا تَوْبًا لِرَبِّنَا أَوْبَا أَوْبَا لَا يَغَادِرُ عَلَيْنَا حُوبًا]

Ve on birinci edeb ise o dahi seferden ‘avdet ve rüçû’ etmekliğin âdâbındadır ki ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selām [67] bir gazâ veya hacc veyâhüd ‘umre ve sâireden ‘avdet buyurmuş olsa yerin her bir yokuşuna çıkmadıkça üç kerre tekbîr edip لَهُ الْمُلْكُ لَهُ اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ وَلَهُ الْحَمْدُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ آيُّونَ تَائِبُونَ عَابِدُونَ سَاجِدُونَ لِرَبِّنَا حَامِدُونَ derdi ve kendi sâkin olduğu medîneye müşrif olucak “اللهم اجعل لنا بها قرارا ورزقا حسنا” diye du‘â ederdi ya’nî “Yâ rabbi, sen bize onda bir sükûn ve karârı halk eyle ve dahi rızk-ı hasenî takdîr ve ihsân eyle” demektir. Ve ondan sonra kudûmü ile haber verecek bir müjdeci ehl-i hânesine irsâl ede tâ ki fec’eten girip bir kerh ettiği nesneyi görmeye. Ve geceleyin onlara girmek gerektir, çünkü hakkında nehy vârid olmuştur. ‘Aleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimiz kudûm ederken evvelâ mescide girip onda iki rek‘at namâz kılardı sonra hâneye girerdi ve hâneye girince تَوْبًا تَوْبًا لِرَبِّنَا أَوْبَا أَوْبَا buyururdu Ya’nî “Biz tâib ve âyib olarak geldik, tevbeler olsun, tevbeler öyle bir tevbe ki bizim üzerimize bir vizri komayacak.”

[وَيَنْبَغِي أَنْ يَحْمِلَ لِأَهْلِ بَيْتِهِ وَأَقَارِبِهِ تَخَفَةً مِنْ مَطْعُومٍ أَوْ غَيْرِهِ عَلَى قَدْرِ إِمْكَانِهِ فَهُوَ سَنَةٌ فَقَدْ رَوَى أَنَّهُ إِنْ لَمْ يَجِدْ شَيْئًا فَلْيَضَعْ فِي مَخْلَاتِهِ حَجْرًا وَكَأَنَّ هَذَا مَبَالِغَةً فِي الْإِسْتِحْثَاتِ عَلَى هَذِهِ الْمَكْرَمَةِ لِأَنَّ الْأَعْيُنَ تَمْتَدُّ إِلَى الْقَادِمِ مِنَ السَّفَرِ وَالْقُلُوبُ تَفْرَحُ بِهِ فَيَتَأَكَّدُ الْإِسْتِحْبَابُ فِي تَأْكِيدِ فَرْحِهِمْ وَإِظْهَارِ التَّفَاتِ الْقَلْبِ فِي السَّفَرِ إِلَى ذِكْرِهِمْ بِمَا يَسْتَحْبُهُ فِي الطَّرِيقِ لَهُمْ فَهَذِهِ جُمْلَةٌ مِنَ الْأَدَابِ الظَّاهِرَةِ]

Ve dahi ehl-i hâne ve akâribi için bir armağan getirmek gerektir ki ta‘ām ve sāireden kudreti mikdârınca onlara bir tuhfeyi haml ede, zîrâ sünnettir. Ve dahi rivāyet olunup denilmiş ki “Eger bir şey bulamazsa bârî torbasında bir taş koya.” Ve bu emr ise ancak mekremenin üzerine mübālagayı hass içindir ki tehî-dest olarak hāneye girmeye, az çok birer mikdâr armağan ile duhûl etmeğe mezîd-i ihtimâm eyleye, çünkü a‘yün-i akârib ve dîde-i ehl-i hâne seferden kudûm eden âdeme uzanıp mümtedd olur ve onun armağanı ile gönülleri şād olur ve ferahlarının te‘ekküdü ve seferde zikrlerine onlara yolda müsteshîb olduğu nesne ile iltifât-ı kalb izhârı ile istihbâb-ı mezkûr dahi müte‘ekked olur. İşte bu âdâb-ı müsâfirin âdâb-ı zâhiresinden bir cümledir.

[وَأَمَّا الْأَدَابُ الْبَاطِنَةُ فَفِي الْفَضْلِ الْأَوَّلِ بَيَانُ جُمْلَةٍ مِنْهَا وَجُمْلَتُهُ أَنَّ لَا يُسَافِرُ إِلَّا إِذَا كَانَ زِيَادَةً دِينَهُ فِي السَّفَرِ وَمَهْمَا وَجَدَ قَلْبُهُ مَتَغَيَّرًا إِلَى نَقْصَانٍ فَيَقِفُ وَلْيَنْصَرِفْ وَلَا يَنْبَغِي أَنْ يَجَاوِزَ هَمَّهُ مَنَزْلَهُ بَلْ يَنْزِلْ حَيْثُ يَنْزِلُ قَلْبُهُ وَيَتَوَيَّ فِي دُخُولِ كُلِّ بَلَدَةٍ أَنْ يَرَى شَيْوْخَهَا وَيَجْتَهِدُ أَنْ يَسْتَفِيدَ مِنْ كُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمْ أَدْبًا أَوْ كَلِمَةً لِيَنْتَفِعَ بِهَا لَا لِيُحْكِيَ ذَلِكَ وَيُظْهَرُ أَنَّهُ لَقِيَ الْمَشَايخَ وَلَا يَقِيمُ بِلَدَةٍ أَكْثَرَ مِنْ أَسْبُوعٍ أَوْ عَشْرَةِ أَيَّامٍ إِلَّا أَنْ يَأْمُرَهُ الشَّيْخُ الْمَقْصُودُ بِذَلِكَ وَلَا يَجَالِسُ فِي مَدَّةِ الْإِقَامَةِ إِلَّا الْفُقَرَاءَ الصَّادِقِينَ وَإِنْ كَانَ قَصْدُهُ زِيَارَةَ أَخٍ فَلَا يَزِيدُ عَلَى ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ فَهُوَ حَدُّ الضِّيَافَةِ إِلَّا إِذَا شَقَّ عَلَى أَخِيهِ مَفَارِقَتَهُ وَإِذَا قَصْدُ زِيَارَةِ شَيْخٍ فَلَا يَقِيمُ عِنْدَهُ أَكْثَرَ مِنْ يَوْمٍ وَلَيْلَةٍ وَلَا يَشْغُلُ نَفْسَهُ بِالْعَشْرَةِ فَإِنْ ذَلِكَ يَقْطَعُ بَرَكَةَ سَفَرِهِ]

Ve âdâb-ı bâtine ise fasl-ı evvelde onlardan bir cümle beyân olunmuştur. Onun cümlesi ise gerektir ki seferde ziyâret-i dîn olmayınca bir sefere çıkmamaktır. Ve her ne vakt ki noksân ve ziyânına kalbi mütegayyir bulursa artık ondan durup munsarîf ola ve menziline hemmi mütecâviz olmamak gerektir, ancak kalbi nâzil olduğu yerde kendisi dahi nâzil ola. Ve her bir beldeye duhûlüyle meşâyıhlarını görmek niyyet ede ve onların her birisinden birer edeb ve kelimenin istifâdesini kasd ede, o dahi o edeb ve kelime ile ‘âmil ve müntefî olmak üzere değil ki onun nakl ve hikâyesiyle meşâyıha mülâkâtını izhâr ede. Ve bir beldede bir hafta veyâhüd on günden ziyâde ikâmet eylemeye meger ki onunla maksûd olmuş olan şeyh ziyâde durmağa emr eyleye. Ve dahi fukarâ-i

sâdikînin gayrısıyla mücâlese etmeye. Ve eger ondan kasdı bir ahın ziyâreti ise o hâlde dahi üç gündün ziyâde durmaya ki hadd-i ziyâfet ü mihmânî üç gündür meger ki müfârakatı birâderine meşakkatli ola. Ve eger bir şeyh ve mürşidi ziyâret etmek kasd etmiş ise o dahi bir gün ve bir geceden ziyâde onun yanında durmaya. Ve işretle nefsinı meşgûl eylemeye ki seferinin bereketine kâtrıdır.

[وكلما دخل بلدًا لا يشتغل بشيء سوى زيارة الشيخ بزيارة منزله فإن كان في بيته فلا يدق عليه بابه ولا يستأذن عليه إلى أن يخرج فإذا خرج تقدم إليه بأدب فسلم عليه ولا يتكلم بين يديه إلا أن يسأله فإن سألته أجاب بقدر السؤال ولا يسأله عن مسألة ما لم يستأذن أولاً وإذا كان في السفر فلا يكثر ذكر أطعمة البلدان وأسبغائها ولا ذكر أصدقائه فيها وليذكر مشايخها وفقراءها]

Ve her bir beldeye dâhil oldukça ziyâret-i şeyh ile menzili ziyâretinden gayrısı dîger bir şey ile meşgûl olmaya. Ve eger hânesi dâhilinde bulunduysa onun kapısını çalmaya ve üzerine istîzân etmeye tâ ki kendi kendinden hânedan çıkıp hurûc ede ve hurûc edicek edeb ile yanına tekaddüm edip selâm vere ve huzûrunda söyleşmeye meger ki ondan bir nesneyi [68] suâl ede ve eger ondan bir şey suâl ederse suâle kadar cevâb vere ve dahi ondan istîzân etmedikçe ondan bir mes'eleyi suâl eylemeye. Ve seferde olursa et'ime-i büldânın zikrini teksîr etmeye ve kezâlik eshiyâ-i bilâd ve asdikâsının zikrlerini dahi teksîr etmeye, ancak meşâyih ve fukarâsının zikri teksîr ede.

[ولا يهمل في سفره زيارة قبور الصالحين بل يتفقدتها في كل قرية وبلدة ولا يظهر حاجته إلا بقدر الضرورة ومع من يقدر على إزالتها ويلزم في الطريق الذكر وقراءة القرآن بحيث لا يسمع غيره وإذا كلمه إنسان فليترك الذكر وليجبه ما دام يحدثه ثم ليرجع إلى ما كان عليه فإن تبرمت نفسه بالسفر أو بالإقامة فليخالفها فالبركة في مخالفة النفس وإذا تيسرت له خدمة قوم صالحين فلا ينبغي له أن يسافر تبرماً بالخدمة فذلك كفران نعمة ومهما وجد نفسه في نقصان عما كان عليه في الحضر فليعلم أن سفره معلول وليرجع إذ لو كان لحق لظهر أثره]

Ve dahi kubûr-ı sulehânın ziyâretlerini seferinde ihmâl eylemeye, belki onları her bir karye ve beldede tefakkud eyleye. Ve zarûret mik-

dârından ziyâde kendi hâcetini bir kimseye izhâr eylemeye, o dahi onun izâlesine muktedir olan âdeme izhâr edip başkasına izhâr eylemeye. Ve yolda zikr ve kırâ'et-i Kur'ân'a mülâzemet ede o haysiyyetle ki dîğerini işittirmeye ya'nî sırren zikr ve kırâ'et eyleye ve eger bir insân onunla söyleşirse zikri terk edip onunla söyleştikçe cevâbını vere ve sözü tamâm olunca zikr ve kırâ'etine rücû' ve muvâzabet ede. Ve nefsinı seferden veyâhüd ikâmetten müteberrim olur ise gerektir ki ona muhâlefe ede, zîrâ bereket-i nefsin muhâlefesindedir. Ve eger bir kavm-i salihînin hizmetleri ona müteyessir olduysa gerektir ki hizmetten yüz çevirip ondan teberrüm etmek için sefere çıkmaya, zîrâ küfrân-ı nîcmettir. Ve hizada olduğu hâlde kendi nefsinde olan ahvâlden seferde noksân buldukça yakînen bile ki onun o seferi ma'lûldür, hemân 'avdete müsâberet ede, çünkü bir hakk için olmuş olsaydı elbette onun bir eseri onda zuhûr ederdi.

[قال رجل لأبي عثمان المغربي خرج فلان مسافراً فقال السفر غربة والغربة ذلة وليس للمؤمن أن يذل نفسه وأشار به إلى أن من ليس له في السفر زيادة دين فقد أذل نفسه وإلا فعز الدين لا ينال إلا بذلة الغربة فليكن سفر المريد من وطن هوا ومراده وطبعه حتى يعز في هذه الغربة ولا يذل فإن من اتبع هواه في سفره ذل لا محالة إما عاجلاً وإما آجلاً]

Ve dahi mervîdir ki bir zât Ebû 'Osmân-ı Magribî'ye demiş ki “Fülânca zât müsâfir olarak çıkmıştır.” Ve Ebû 'Osmân demiş ki “Sefer gurbettir ve gurbet mezellettir ve mü'mine câiz değildir ki kendi nefsinı rezîl ve zelîl ede.” Ve bununla işâret etmiş ki o kimse ki onun seferinde ona bir ziyâdet-i dîn yoktur o kimse onun seferiyle nefsinı mezellele uğratmış olur, yoksa züll-i gurbet olmayınca 'izz-i dîn dahi hâsıl olmaz, ancak züll-i gurbetle 'izz-i dîn neyl olunur, kaldı ki merd-i mürîdın seferi vatan-ı hevâ ve murâd ve tab'ından ola tâ ki bu gurbette 'azîz ola ve zelîl olmaya zîrâ kim ki seferinde hevâsına tâbi' olursa lâ-mahâle 'âcil veyâhüd âcilinde zelîl olur.

**el-Bābu's-Sānī Fīmā Lābūdde Li'l-Müsāfirī Min Ta'allūmihi Min
Ruhası's-Seferi ve Edilleti'l-Kıbleti ve'l-Evkâtı**

[الباب الثاني فيما لا بد للمسافر من تعلمه من رخص السفر وأدلة القبلة والأوقات]

[اعلم أن المسافر يحتاج في أول سفره الى أن يتزود لندياه ولآخرته أما زاد الدنيا فالطعام والشراب وما يحتاج إليه من نفقة فإن خرج متوكلا من غير زاد فلا بأس به إذا كان سفره في قافلة أو بين قرى متصلة وإن ركب البادية وحده أو مع قوم لا طعام معهم ولا شراب فإن كان ممن يصبر على الجوع أسبوعا أو عشرة مثلا أو يقدر على أن يكتفي بالحشيش فله ذلك وإن لم يكن له قوة الصبر على الجوع ولا القدرة على الاجتزاء بالحشيش فخروجه من غير زاد معصية فإنه ألقى نفسه بيده إلى التهلكة ولهذا سر سيأتي في كتاب التوكل]

Ve ādāb-ı sefer kitābının ikinci bābı ise ki ruhas-ı sefer ve edille-i kıble vü evkātın merd-i müsāfir e ta'allümü lāzım ve lābūd olan ahkāmın beyānındadır, o dahi işte bu bābdır ki ber-vech-i ātī zikr ve beyān olunur. Şöyle ki sen bil ve āgāh ol ki merd-i müsāfir evvel-i seferinde dünyā ve āhireti için tezevvüd etmek lāzımdır ki zāda muhtācdır ve dünyānın zādı ise mat'ūm ve şarābdır ve dahi muhtāc bulunduğu nafakadır. Ve eger merd-i müsāfir mütevekkilen zādsız olarak sefere çıkarsa o hālde eger kāfile ile çıkmış veyāhūd yolu kurā-yı muttasıla mā-beyninde bulunmuş ise onda bir be's olmaz [69] ve eger bādiye ve sahrāya yalnız çıkmış veyāhūd ta'āmı olmayan bir kavm ile bādiyeye süvār olmuş ise o hālde dahi eger açlığa bir hafta ve on gün sabr edecek veyāhūd ot ile ta'ayyüş edebilecek bir ādem ise onda dahi be's olmaz ve eger açlığa sabr etmez ve giyāh ile ta'ayyüş etmeğe muktedir olmazsa artık zādsız hurūcu ma'siyet ve gūnahtır, çünkü kendi eliyle nefsinin tehlikeye ilkā etmektir ve bunun bir sırrı vardır kitāb-ı tevekkülde gelecektir.

[وَلَيْسَ مَعْنَى التَّوَكُّلِ التَّبَاعُدُ عَنِ الْأَسْبَابِ بِالْكُلِّيَّةِ وَلَوْ كَانَ كَذَلِكَ لَبَطَلَ التَّوَكُّلُ بِطَلْبِ الدَّلْوِ وَالْحَبْلِ وَنَزْعِ الْمَاءِ مِنَ الْبُئْرِ وَلَوْ جَبَّ أَنْ يُصْبِرَ حَتَّى يُسَخِّرَ اللَّهُ لَهُ مَلَكًا أَوْ شَخْصًا آخَرَ حَتَّى يَصُبَّ الْمَاءَ فِيهِ فَإِنْ كَانَ حَفِظَ الدَّلْوُ وَالْحَبْلُ لَا يَقْدَحُ فِي التَّوَكُّلِ وَهُوَ آلَةُ الْوَصُولِ إِلَى الْمَشْرُوبِ فَحَمَلَ عَيْنَ الْمَطْعُومِ وَالْمَشْرُوبِ حَيْثُ لَا

ينتظر له وجود أولى بأن لا يقدح فيه وستأتي حقيقة التوكل في موضعها فإنه يلتبس
إلا على المحققين من علماء الدين]

Ve bi'l-küllîyye esbābdan tebā'ud etmek ma'nā-yı tevekkül değıl-
dir, olmuş olsaydı delv ve ipin haml ve talebi ve kuyudan suyun ihrāc
ve nez'î ile tevekkül bātıl olmuş olurdu ve ağzına suyu dökmek için
bir ferîşte veyāhūd bir şahs-ı āheri müsahhar olmağa sabr etmek ona
vācib olurdu. Ve çün hıfz-ı delv ü habl emr-i tevekküle kadh etmeyip
ma'a-ennahu meşrūba ālet-i vusūldür, artık 'ayn-ı mat'ūm u meşrūbun
hamli dahi lā-siyyemā o yerde ki onun vücūdu muntazır olmaz, bi-tarī-
ki'l-evlā emr-i tevekküle kadh etmemek gerektir. Hakikat-i tevekkül
ba'de-mā mevzi'inde gelecektir, zīrā muhakkık olan 'ulemā-i dīnin gay-
rısı üzerine mültebis olur.

[وَأَمَّا زَادُ الْآخِرَةِ فَهُوَ الْعِلْمُ الَّذِي يَحْتَاجُ إِلَيْهِ فِي طَهَارَتِهِ وَصَوْمِهِ وَصَلَاتِهِ وَعِبَادَتِهِ
فَلَا بَدَّ وَأَنْ يَتَزَوَّدَ مِنْهُ إِذَا السَّفَرُ تَارَةً يَخْفَفُ عَنْهُ أُمُوراً فَيَحْتَاجُ إِلَى مَعْرِفَةِ الْقَدْرِ الَّذِي
يَخْفَفُهُ السَّفَرُ كَالْقَصْرِ وَالْجَمْعِ وَالْفَطْرِ وَتَارَةً يَشْدُدُ عَلَيْهِ أُمُوراً كَانَتْ مُسْتَغْنِياً عَنْهَا فِي
الْحَضَرِ كَالْعِلْمِ بِالْقِبْلَةِ وَأَوْقَاتِ الصَّلَوَاتِ فَإِنَّهُ فِي الْبَلَدِ يَكْتَفِي بغيره مِنْ مَحَارِيبِ
الْمَسَاجِدِ وَأَذَانِ الْمُؤَذِّنِينَ وَفِي السَّفَرِ قَدْ يَحْتَاجُ إِلَى أَنْ يَعْرِفَ بِنَفْسِهِ فَإِذَنْ مَا يَفْتَقِرُ
إِلَى تَعَلُّمِهِ يَنْقَسِمُ إِلَى قَسْمَيْنِ]

Ve āhiretin zādı ise o dahi kendi tahāretinde ve savm ve salāt ve
'ibādātında muhtācı bulunduğı 'ilmin ta'allümüdür ki ondan tezevvüd
etmek dahi lāzım ve lābüddür çünkü sefer ba'zen onun üzerine birta-
kım umūru tahfif eder ve seferin tahfif edeceği mikdārı ta'allüm etmek
lāzımdır, onun ma'rifetine ihtiyācı vardır, meselā kasr ve cem' ve iftār
gibi umūr ve gāh onun ba'zı umūru müşedded eder ki hazarda ondan
müstagnī idi, meselā kible ve evkāt namāzı bilmek gibi, çünkü belde-
lerde onun dīgeriyle iktifā eder, meselā mesācidin mihrābları ve mü'ez-
zinlerin ezānıyla onlardan müstagnī olur, ammā seferde kendi nefsi ile
öğrenmeğe muhtāc olur ve öyle olıcak ta'allümüne müftakır olduğı şey
iki kısma münkasım olur:

el-Kısmu'l-Evvelü el-İlmü bi-Ruhası's-Seferi

[القسم الأول العلم برخص السفر]

[والسفر يُعَيِّدُ فِي الطَّهَّارَةِ رُخْصَتَيْنِ مَسَحَ الْخُفَّيْنِ وَالتَّيَمُّمُ وَفِي صَلَاةِ الْفَرَضِ رُخْصَتَيْنِ الْقَصْرَ وَالْجَمْعَ وَفِي النَّفْلِ رُخْصَتَيْنِ أَدَاؤُهُ عَلَى الرَّاحِلَةِ وَأَدَاؤُهُ مَاشِئًا وَفِي الصَّوْمِ رُخْصَةٌ وَاحِدَةٌ وَهِيَ الْفِطْرُ فَهَذِهِ سَبْعُ رُخْصٍ]

Birinci kısmı ruhas-ı seferin ilmidir. Şöyle ki sefer tahârette iki ruhsatı ifâde eder ki mesh-i huffeyn ve teyemmüm. Ve namâz-ı mefrûzada dahi iki ruhsatı ifâde eder ki kasr ve cem^c. Ve nefl namâzda dahi yine iki ruhsat ifâde eyler ki onu râhileye râkib veyâhüd mâşî olarak edâ edebilir. Ve sıyâmda bir ruhsatı ifâde eder ki iftâr eder de sonra ikâmette onu kazâ eder. İşte bunlar yedi ruhsattır.

[الرخصة الأولى المسح على الخفين قال صفوان بن عسال أَمَرَنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا كُنَّا مُسَافِرِينَ أَوْ سَفَرْنَا أَنْ لَا نَنْزِعَ خِفَاتَنَا ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ وَلَيَالِيَهُنَّ فَكُلُّ مَنْ لَبَسَ الْخُفَّ عَلَى طَهَّارَةٍ مُبِيحَةٍ لِلصَّلَاةِ ثُمَّ أَحْدَثَ فَلَهُ أَنْ يَمْسَحَ عَلَى خُفِّهِ مِنْ وَقْتِ حَدِّثِهِ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ وَلَيَالِيَهُنَّ إِنْ كَانَ مُسَافِرًا أَوْ يَوْمًا وَلَيْلَةً إِنْ كَانَ مُقِيمًا وَلَكِنْ بِخَمْسَةِ شُرُوطٍ]

Birinci ruhsatı ise ki huffeyn üzerine mesh etmektir. Safvân b. 'As-sâl demiş ki Resûl-i ekrem sallallâhu 'aleyhi ve sellem efendimiz bize emr ü fermân buyurdu ki "Müsâfir olduğumuz hâlde üç gün ve üç gece ayağımızdan huffu çıkarmayalım." Kaldı ki her kim ki onunla namâz kılınır, bir tahâret-i kâmile üzerine ayağına huffu giyerse ve ba'dehu âbdesti bozulursa artık âbdesti bozulduğu sâ'atten itibâren müsâfir olduğu hâlde üç gün ile üç gecede âbdest aldığı vaktte huffu üzerine mesh eder ve eger mukîm olursa bir gün ve bir gecede mesh eyler velâkin beş şartın ri'âyetiyle ona câiz olur:

[الأول أن يكون اللبس بعد كمال الطهارة [70] فلو غسل الرجل اليمنى وأدخلها في الخف ثم غسل اليسرى فأدخلها في الخف لم يجز له المسح عند الشافعي رحمه الله حتى ينزع اليمنى ويعيد لبسها]

Birinci şart onun giymesi kemâl-i tahâretten sonra ola ki eger âbdest alıp sağ ayağını gasl ettikten sonra bir tek huffu giyip sonra sol ayağını gasl edip mesti giyerse İmâm Şâfi'î 'aleyhi'r-rahmenin katında o mestlere mesh etmek câiz olmaz tâ kim sağ ayağının mestini çıkarıp bir dahi giymeye, çünkü tahâret-i gayr-ı kâmile üzerine o teki giymişti.

[الثاني أن يكون الخف قوياً يمكن المشي فيه ويجوز المسح على الخف وإن لم يكن منعلاً إذ العادة جارية بالتردد فيه في المنازل لأن فيه قوة على الجملة بخلاف جورب الصوفية فإنه لا يجوز المسح عليه وكذا الجرموق الضعيف]

Ve ikinci şart mest kavî olmaktadır ki onda yürümek mümkün ola. Ve mest üzerine mesh etmek câizdir velev ki mün'al olmaya, çünkü menâzilde onunla tereddüd etmek 'âdet-i câriyedir, zîrâ 'ale'l-cümle onda bir kuvvet vardır, ammâ sûfiyenin çorapları böyle değildir ki onlara mesh etmek câiz değildir ve cürmük-ı za'îf dahi böyledir. Bu mesâil-i mezkûre vü âtiye cümlesi mezheb-i Şâfi'î hükmüncedirler, ba'zı ahkâmlarına mezheb-i Hanefî'nin ihtilâfı vardır, ondan gaflet olunmaya.

[الثالث أن لا يكون في موضع فرض الغسل خرق فإن تخرق بحيث انكشف محل الفرض لم يجز المسح عليه وللشافعي قول قديم إنه يجوز ما دام يستمسك على الرجل وهو مذهب مالك رضي الله عنه ولا بأس به لمسيس الحاجة إليه وتعذر الخرز في السفر في كل وقت والمداس المنسوج يجوز المسح عليه مهما كان ساترا لا تبدو بشرة القدم من خلاله وكذا المشقوق الذي يرد على محل الشق بشرح لأن الحاجة تمس الى جميع ذلك فلا يعتبر إلا أن يكون ساترا إلى ما فوق الكعبين كيفما كان فأما إذا ستر بعض ظهر القدم وستر الباقي باللفافة لم يجز المسح عليه]

Ve üçüncü şart dahi farz-ı gaslın yerinde mestte bir delik veyâ bir yırtık ve sökükle bir şey bulunmamaktır ki tırnak yerinden topuğuna kadar sağ ve sâlim olup içinde bir delik bulunmaya ve eger bir delik ve yırtık olup da mahall-i farz ondan münkeşif olup açık görünürse o mest üzerine mesh etmek câiz olmaz. Ve İmâm Şâfi'î 'aleyhi'r-rahmenin bir kavî-i kadîmi vardır ki mest ayak üzere müstemsik oldukça onun üzerine mesh etmek câiz olur. Ve bu kavî Mâlik 'aleyhi'r-rıdvânın mezheb-i bidir ve ihtiyâc ve zarûret vaktinde bununla 'amel etmeklikte bir be's olmaz ya'nî seferde olup da onun dikişi beher bâr onun üzerine mü-

te'azzir olursa o hâlde üzerine mesh etmekte bir be's yoktur. Ve me-dās-ı mensûc ayağın derisini sâtir oldukça ki arasından beşere-i ricl zâ-hir olmaz, onun üzerine mesh etmek dahi câiz olur. Ve kezâlik mest-i meşkûk dahi ki mahall-i şakk üzerine dönüp bir bağ ile bağlanır, o dahi üzerine mesh etmek câizdir, çünkü ihtiyâc ve zarûret bunların cem'î-sine vâki' olur, fakat mâ-fevka'l-ka'beyne sâtir olmak lâzımdır ki her ne asl olur ise olsun iki topuğun mâ-fevkine setr etmesi mu'teberdir ve eger öyle olmayıp da zahr-ı kademin ba'zısına sâtir ve kusûru lifâfe ile mestûr olursa o sûrette onun üzerine mesh etmek câiz olmaz.

[الرابع أن لا ينزع الخف بعد المسح عليه فإن نزع فالأولى له استئناف الوضوء
فإن اقتصر على غسل القدمين جاز]

Ve dördüncü şart ayağından mest çıkmamaktır ki üzerine mesh et-tikten sonra onu ayağından nez' etmeye ve nez' olunursa ona evlâ odur ki âbdesti istinâf ede ve eger onu istinâf etmeyip de yalnız iki ayağının gaslı üzerine iktisâr ederse o dahi câiz olur.

[الخامس أن يمسح على الموضع المحاذي لمحل فرض الغسل لا على الساق
وأقل ما يسمى مسحاً على ظهر القدم من الخف وإذا مسح بثلاث أصابع أجزأه
والأولى أن يخرج من شبهة الخلاف وأكملة أن يمسح أعلاه وأسفله دفعة واحدة من
غير تكرار كذلك فَعَلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ووصفه أن يبيل اليدين ويضع
رءوس أصابع اليمنى من يده على رؤوس أصابع اليمنى من رجله ويمسحه بأن يجبر
أصابعه الى جهة نفسه ويضع رؤوس أصابع يده اليسرى على عقبه من أسفل الخف
ويمرها الى رأس القدم]

Ve beşinci şartı hufftan farz-ı gaslın mahalline muhâzî olan yerde mesh etmektir ki sâk üzerine mesh etmeye ve ism-i mesh ona itlâk olunanın ekallı hufftan zahr-ı kademin meshidir. Ve üç parmağıyla mesh etse câiz olur ammâ evlâ odur ki şübhe-i hilâftan hurûc ede. Ve meshin ekmeli odur ki onun a'lä ve esfelini mesh ede, o dahi bir kerre olarak ki meshi tekrâr etmeye, zîrâ 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimiz böyle işlemiştir. Ve meshin vasf u beyân keyfiyyeti ise evvelâ kendi elini su ile ıslata ve sağ elinin parmak başlarını sağ ayağının parmakları başına koyup elini nefesine doğru çekip mesh ede ve sol

elinin parmakları başlarını [71] ayağının altı dibine koyup re's-i kade-me çekip imrâr ede.

[وَمَهُمَا مَسَحَ مَقِيماً ثُمَّ سَافِراً ثُمَّ أَقَامَ غَلَبَ حَكْمَ الْإِقَامَةِ فَلْيَقْتَصِرْ عَلَى يَوْمٍ وَلَيْلَةٍ وَعَدَدِ الْأَيَّامِ الثَّلَاثَةِ مُحْسُوبٍ مِنْ وَقْتِ حَدْثِهِ بَعْدَ الْمَسْحِ عَلَى الْخَفِّ فَلَوْ لَبَسَ الْخَفَّ فِي الْحَضَرِّ وَمَسَحَ فِي الْحَضَرِّ ثُمَّ خَرَجَ وَأَحْدَثَ فِي السَّفَرِ وَقْتَ الزَّوَالِ مِثْلًا مَسَحَ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ وَلَيَالِيَهُنَّ مِنْ وَقْتِ الزَّوَالِ إِلَى الزَّوَالِ مِنَ الْيَوْمِ الرَّابِعِ فَإِذَا زَالَتِ الشَّمْسُ مِنَ الْيَوْمِ الرَّابِعِ لَمْ يَكُنْ لَهُ أَنْ يَصْلِيَ إِلَّا بَعْدَ غَسْلِ الرَّجْلَيْنِ فَيَغْسِلُ رِجْلَيْهِ وَيَعِيدُ لَبْسَ الْخَفِّ وَيُرَاعِي وَقْتَ الْحَدَثِ وَيَسْتَأْنِفُ الْحَسَابَ مِنْ وَقْتِ الْحَدَثِ وَلَوْ أَحْدَثَ بَعْدَ لَبْسِ الْخَفِّ فِي الْحَضَرِّ ثُمَّ خَرَجَ بَعْدَ الْحَدَثِ فَلَهُ أَنْ يَمَسَحَ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ لِأَنَّ الْعَادَةَ قَدْ تَقْتَضِي اللَّبْسَ قَبْلَ الْخُرُوجِ ثُمَّ لَا يُمْكِنُ الْإِحْتِرَازُ مِنَ الْحَدَثِ فَأَمَّا إِذَا مَسَحَ فِي الْحَضَرِّ ثُمَّ سَافَرَ اقْتَصَرَ عَلَى مَدَّةِ الْمُقِيمِينَ]

Ve her ne vakt ki mükîm olduğu hâlde mesh edip sonra sefere çıkar veyâhüd müsâfir olduğu hâlde mesh edip sonra ikâmet eder, ona hükm-i ikâmet taglîb olunur ki bir gün ve bir gece üzerine iktisâr eder. Ve ey-yâm-ı selâsenin ‘adedi min ba’di’l-mesh vakt-i hadesten mahsûb olur, meselâ mestini hazaarda giyip ve hazaarda üzerine mesh ettikten sonra sefere çıkıp vakt-i zevâlde âbdesti bozulduysa artık vakt-i zevâlden dördüncü günün vakt-i zevâline kadar üç gün üç gecede mesh eder ve isti-vâdan güneş zâil olduktan sonra mesti çıkarıp ayaklarını gâsl etmedikçe o mesh-i mütekaddim ile namâz kılamaz, gerektir ki dördüncü günün zevâlinden sonra ayaklarını mestten çıkarıp gâsl eder ve mesti be-tekrâr giyip ve vakt-i hadesi gözetir ve vakt-i hadesten hesâbını istînâf eder. Ve eger hazaarda mesti giydikten sonra ‘âbdesti bozulup sonra sefere çıktı, yine üç gün üç gece mesh eder, çünkü ‘âdet kable’l-hurûc onun giymesine muktezîdir ve hadesten ihtirâz etmek dahi gayr-i mümkündür, ammâ eger hazaarda ba’d-e’l-hades mesh edip sonra sefere çıktı, o vakt müddet-i mukîmîn üzerine iktisâr edip yalnız bir gün bir gece mesh eder, ondan sonra müddet-i seferi mürâ’ât eder.

[وَيَسْتَحِبُّ لِكُلِّ مَنْ يَرِيدُ لَبْسَ الْخَفِّ فِي حَضَرٍّ أَوْ سَفَرٍ أَنْ يَنْكَسَ الْخَفَّ وَيَنْفُضَ مَا فِيهِ حَذْراً مِنْ حَيَّةٍ أَوْ عَقْرَبٍ أَوْ شَوْكَةٍ فَقَدْ رَوَى عَنْ أَبِي أَمَامَةَ أَنَّهُ قَالَ قَالَ دَعَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِخَفِيهِ فَلَبَسَ أَحَدَهُمَا فَجَاءَ غَرَابٌ فَاحْتَمَلَ الْآخَرَ ثُمَّ رَمَى بِهِ]

فخرجت منه حية فقال صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ”مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ، فَلَا يَلْبَسُ خُفَّيْهِ حَتَّى يَنْقُضَهُمَا“

Ve hazar veyāhūd seferde mesti giymek isteyen her bir ādeme müsteħabbdır ki mestlerini baş aşāğıya devirip silke ki içinde bir hayye veyāhūd ‘akreb veyā bir diken bulunmaya ya‘nī bunlardan hazer etmek için baş aşāğıya çevirip silkeye, zīrā mervī olmuş ki Ebū Umāme demiş ki ‘aleyhi’s-selām efendimiz mestlerini istemiş ve ona takdīm olunduktan bir tekini giyip ve öbür teki karga kapıp kaldırdı, onu baş aşāğıya devirip ilkā edince içinden bir hayye çıktı, o vakte ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimiz buyurdu ki ”مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ، فَلَا يَلْبَسُ خُفَّيْهِ حَتَّى يَنْقُضَهُمَا“⁹¹ Ya‘nī “Zāt-ı Zü’l-Celāl ile yevm-i āhire īmān eden kimse, kendi mestlerini silkmedikçe giyme.”

[الرخصة الثانية التيمم بالتراب بدلا عن الماء عند العذر إنما يتعذر الماء بأن يكون بعيدا عن المنزل بعدا لو مشى إليه لم يلحقه غوث القافلة إن صاح أو استغاث وهو البعد الذي لا يعتاده أهل المنزل في ترددهم لقضاء الحاجة التردد إليه وكذا إن نزل على الماء عدو أو سبع فيجوز التيمم وإن كان الماء قريبا وكذا إن احتاج إليه لعطشه في يومه أو بعد يومه لفقد الماء بين يديه فله التيمم وكذا إن احتاج إليه لعطش أحد رفقاته فلا يجوز له الوضوء ويلزمه بذله إما بثمان أو بغير ثمن]

Ve tahāretin ikinci ruhsatı ki ruhsat-ı sāniyedir, o dahi suyun ta‘azzüründe toprak ile teyemmüm etmektir ve suyun ta‘azzürü ancak bu‘d veyāhūd üzerine bir ‘adüvv veyā arslan bulunmak veyāhūd külliyyen mefkūden olmak veyāhūd müstashibi bulunduğu suya def‘i ‘ataşı için kendisi ona muhtāc ve muztarr bulunmak veyā onun ref‘i susuzluk için ona ihtiyācı bulunmak kazıyyeleriyledir. Menzilinden bu‘du o mertebede ola ki ona yürüyüp gitse kāfilenin imdādı ona yetişemez ve fer-yād ederse sesi onlara ulaşamaz, ehl-i menzil dahi kazā-i havāyic için o kadar mesāfeye tereddüd etmek mu‘tādı değildir, işte o mertebede ba‘id olursa ona müte‘azzir olması olur. Ve eger o mertebede ba‘id olmayıp ancak havf-ı ‘adüvv ü sibā‘dan ona varamaz, yine ona müte‘azzir olmuş olur. Ve rahlinde olup da ona susuzluktan dolayı ihtiyācı olacağı

mütekarrir olur ise veyâ refîkin ona ıztırârı muhakkak ise o hâlde dahi ona müte'azzir olur, zîrâ semen ve gayr-ı semen ile refîkine bezli ona vâcib olur, [72] ondan âbdest almak câiz olmaz.

[ولو كان يحتاج إليه لطبخ مرقة أو لحم أو لبل فتيت يجمعه به لم يجز له التيمم بل عليه أن يجتزي بالفتيت اليابس ويترك تناول المرقة ومهما وهب له الماء وجب قبوله وإن وهب له ثمنه لم يجب قبوله لما فيه من المنة وإن بيع بثمن المثل لزمه الشراء وإن بيع بغبن لم يلزمه فإذا لم يكن معه ماء وأراد أن يتيمم فأول ما يلزمه طلب الماء مهما جَوَز الوصول إليه بالطلب وذلك بالتردد حوالي المنزل وتفتيش الرحل وطلب البقايا من الأواني والمطاهر فإن نسي الماء في رحله أو نسي بئراً بالقرب منه لزمه إعادة الصلاة لتقصيره في الطلب وإن علم أنه سيجد الماء في آخر الوقت فالأولى أن يصلي بالتيمم في أول الوقت فإن العمر لا يوثق به وأول الوقت رضوان الله

Ve eger et pişirmeğe veyâhüd tirit veyâ yahni pişirmeğe veyâ fetîti ıslatmak ve onunla onu cem' etmeğe o suya ihtiyâcı var ise ona teyemmüm etmek câiz olmaz, belki kuru fetîl ile iktifâ edip ve merakanın eklini dahi terk edip o su ile âbdest almak vâcib olur. Ve her ne vakt ki ona su hibe olundysa onun kabûlü ona vâcib olur, ammâ eger semenini ona hibe olunursa ona kabûlü vâcib olmaz, çünkü onda minnet vardır ve semen-i misl ile satılırsa iştirâsını ona vâcib olur ve eger gabn ile satılırsa ona iştirâsı lâzım olmaz. Ve çün suyu olmaz ve teyemmüm etmek ister, ona en evvel vâcib olan şey suyun talebidir, taleb ile ona vusûlü mümkün olup 'aklı tecvîz ederse. Ve talebi menzilin etrâfında tereddüd etmek ve rahlini teftîş eylemek ve kap kacak ve matharaları yoklatmakladır. Ve kendi rahline suyu unutursa veyâhüd civâr ve kurbünde bir su kuyusu olduğunu unutursa namâzın i'âdesi ona vâcib olur, talebinde taksîr ettiği için. Ve eger vaktin âhirinde su bulunacağını bilirse iyisi odur ki vaktin ibtidâsında teyemmüm ile namâz kılar, zîrâ 'ömre i'timâd olunmaz ya'nî vaktinin âhirine zinde kalacağını bilmez ve vaktin evvelinde namâz kılmak Allâhu ta'âlânın rıdvânıdır.

[تيمم ابن عمر رضي الله عنهما فقليل له أتتيمم وجدرا المدينة تنظر إليك فقال أو أبقى الى أن أدخلها ومهما وجد الماء بعد الشروع في الصلاة لم تبطل

صلاته ولم يلزمه الوضوء وإذا وجده قبل الشروع في الصلاة لزمه الوضوء ومهما طلب فلم يجد فليقصد صعيداً طيباً عليه تراب يثور منه غبار وليضرب عليه كفيه بعد ضم أصابعهما ضربة فيمسح بها وجهه ويضرب ضربة أخرى بعد نزع الخاتم ويفرج الأصابع ويمسح بها يديه الى مرفقيه فإن لم يستوعب بضربة واحدة جميع يديه ضرب ضربة أخرى وكيفية التلطف فيه ما ذكرناه في كتاب الطهارة فلا نعيده ثم اذا صلى به فريضة واحدة فله ان يتنفل ما شاء بذلك التيمم وان اراد الجمع بين فريضتين فعليه أن يعيد التيمم للصلاة الثانية فلا يصلى فريضتين الا بتيممين ولا ينبغي ان يتيمم لصلاة قبل دخول وقتها فإن فعل وجب عليه اعادة التيمم ولينو عند مسح الوجه استباحة الصلاة ولو وجد من الماء ما يكفيه لبعض طهارته فيستعمله ثم ليتيمم بعده تيمماً تاماً]

Hazret-i ‘Abdullāh b. ‘Ömer namāz için teyemmüm etti ve ona denildi ki “Medīne’nin duvarları sana nazar ederken sen teyemmüm mü edersin?” O dahi: “Medīne’ye gireceğime kadar bākī kalır mıyım?” diye cevāb verdi. Ve namāza şürū‘ ettikten sonra suyu bulursa onun namāzı bātıl olmaz ve ābdest almak vācib olmaz, ammā kable’ş-şürū‘ bulursa ya‘nī namāza durmadan evvel suyu bulursa ābdest almak ona vācib olur. Ve çün vakt-i namāz girip suyu arayıp bulamadıysa ona lāzım gelir ki bir sa‘d-i tayyib ü pāk ü tāhir bir toprağı kasd ede ki onun toprağından toz kopar ve o toprak üzerine onun iki elinin ayaları parmakları mazmūm olarak vurup onlarla yüzünü süre sonra hātemini nez‘inden ve parmaklarını açıp tefrīc ettikten sonra bir dahi ellerini yere vurup onlarla iki ellerini dirseğine kadar süre ve eger bir darbe ile onları istī‘āb edemezse bir dahi darb ede. Ve teyemmümde olan telattufun keyifiyyeti biz tahāret kitābında zıkr etmişiz, bir dahi onu burada i‘āde etmeyelim. Ve o teyemmüm ile bir salāt-ı mefrūzayı edā ettikten sonra dilediği kadar nevāfil namāzlarını dahi onunla edā eder, ammā bir teyemmüm ile iki farz kılınmaz ve eger iki farz beyninde cem‘ etmek isterse ikinci farz için i‘āde-i teyemmüm vācib olur ve’l-hāsıl iki teyemmüm olmadıkça iki farz kılınmaz. Ve vakti duhūlünden evvel bir namāz için teyemmüm olunmaz ve kable duhūli’l-vakt teyemmüm ederse i‘āde-i teyemmüm ona vācib olur. Ve yüzünü mesh ettiği vakte teyemmüm ile namāzın istibāhesini niyyet ede. Ve eger tahāretinin ba‘zısına

kifāyet eder bir mikdār suyu bulursa gerektir ki onu isti'māl ede sonra teyemmüm-i tām ile teyemmüm ede. İşbu teyemmümde zikr olunan mesāil ve ahkām dahi mezheb-i Şāfi'î hükmüncedirler. Kitābu't-tahārette zikr olunduğu vech üzere onda mezheb-i Hanefî'nin ba'zı ihtilāfı vardır, oraya mürāca'at etmekten gaflet olunmaya. [73]

[الرخصة الثالثة في الصلاة المفروضة القصر وله أن يقتصر في كل واحدة من الظهر والعصر والعشاء على ركعتين ولكن بشروط ثلاثة]

Ve dahi üçüncü ruhsat salāt-ı mefrūzada kasr etmektir ki öğle ve ikindi ve yatsı namāzlarında ikişer rek'at üzerine iktisār ede velākin cevāz-ı kasr üç şarta mu'allaktır:

[الأول أن يؤديها في أوقاتها فلو صارت قضاء فالأظهر لزوم الإتمام]

Birinci şartı vaktinde edā etmesidir ki eger geçip onu kazā edecek ise onun hakkında ihtilāf-ı akvāl vāki' olmuş. Ve kavlı azher odur ki onu tamāmen kazā etmek lāzım gelir ki onu kasr etmez, dört rek'at kazā eyler.

[الثاني أي ينوي القصر فلو نوى الإتمام لزمه الإتمام ولو شك في أنه نوى القصر أو الإتمام لزمه الإتمام]

Ve ikinci şart kasrı niyyet etmektir ki eger itmāmı niyyet eylerse itmāmı ona lāzım gelir. Ve eger kasr ve itmāmda şekk edip hangisini niyyet ettiğini bilemezse yine itmām lāzım gelir ki tamāmen dört rek'at namāz kılmak ona vācib olur.

[الثالث أي لا يقتدي بمقيم ولا بمسافر متم فإن فعل لزمه الإتمام بل إن شك في أن إمامه مقيم أو مسافر لزمه الإتمام وإن تيقن بعده أنه مسافر لأن شعار المسافر لا تخفى فليكن متحققا عند النية وإن شك في أن إمامه هل نوى القصر أم لا بعد أن عرف أنه مسافر لم يضره ذلك لأن النيات لا يطلع عليها وهذا كله إذا كان في سفر طويل مباح]

Ve üçüncü şartı dahi mukīm veyāhūd müsāfir-i mütimme iktidā etmemektir ki eger mukīme veyāhūd müsāfir-i mütimme iktidā eylerse namāzını itmām etmek ona lāzım gelir, belki onun imāmı mukīm veyā

müsâfir olduğuna şekk ederse yine itmâm etmek ona lâzım gelir velev ki müsâfir olduğuna ba'dehu müteyakkin oldu, çünkü şî'âr-ı müsâfir mahfî olmaz ve niyyet vaktinde ona mütehakkık olmak gerektir. Ve eger imâmının niyyetinde şekk edip ki kasrı niyyet edip etmediğini bilmezse onu müsâfir olduğunu bildikten sonra o şekk ona bir zarar vermez, çünkü niyyât üzerine ıtlâc etmek mümkün değildir. Ve bunun cem'îsi ancak tavîl olan sefer-i mübâhın ahkâmıdır.

[وحد السفر من جهة البداية والنهاية فيه إشكال فلا بد من معرفته والسفر هو الانتقال من موضع الإقامة مع ربط القصد بمقصد معلوم فالهائم وراكب التعاسيف ليس له الترخص وهو الذي لا يقصد موضعا معينا ولا يصير مسافرا ما لم يفارق عمران البلد ولا يشترط أن يجاوز خراب البلدة وبساتينها التي يخرج أهل البلدة إليها للتنزه وأما القرية فالمسافر منها ينبغي أن يجاوز البساتين المحوطة دون التي ليست بمحوطة ولو رجع المسافر إلى البلد لأخذ شيء نسيه لم يترخص إن كان ذلك وطنه ما لم يجاوز عمران وإن لم يكن ذلك هو الوطن فله الترخص إذ صار مسافرا بالانزعاج والخروج منه]

Ve cihet-i bidâyet ü nihâyetten seferin haddinde işkâl vardır ki onun ma'rifeti ona lâbüdd ve lâzımdır ve sefer ise bir maksada kasdın rabtıyla mevzi'-i ikâmetten intikâl etmektir. Ve hâim ve te'āsîfe rākib olan kimseye terahhus etmek cevâzı yoktur ya'nî mevzi'-i ma'lûmu kasd etmeyen kimseye bu ruhsatlar yoktur ve 'umrân-ı beldeden müfârakat etmedikçe müsâfir olamaz; beldenin harâb yerlerini ve tenezzüh etmek için ahâlînin nüzhetgâh bāğçelerini tecāvüz etmek şart değildir. Ve karyeler ise onların müsâfirleri duvarlı olan bāğçelerini tecāvüz etmek gerektir ki duvarları olmayan bāğçelerin tecāvüzü şart değildir. Ve eger müsâfir unuttuğu bir nesnenin ahzı için memlekete dönerse, eger o memleket onun vatani ise artık onda müterahhus olamaz tâ ki 'umrânı tecāvüz etmeye. Ve eger vatani değil ise onun içinde terahhus etmek ona cevâzı vardır, zîrâ ondan hurûc ve inzi'âc ile müsâfir olur.

[وأما نهاية السفر فبأحد أمور ثلاثة الاول الوصول إلى عمران من البلد الذي عزم على الإقامة به الثاني العزم على الإقامة ثلاثة أيام فصاعدا إما في بلد أو في صحراء الثالث صورة الإقامة وأن لم يعزم كما إذا أقام على موضع واحد ثلاثة أيام]

سوى يوم الدخول لم يكن له الترخص بعده وإن لم يعزم على الإقامة وكان له شغل وهو يتوقع كل يوم إنجازه ولكنه يتعوق عليه ويتأخر فله أن يترخص وإن طالت المدة على أقيس القولين لأنه منزعج بقلبه ومسافر عن الوطن بصورته ولا مبالاة بصورة الثبوت على موضع واحد مع انزعاج القلب

Ve nihāyet-i sefer ise üç emr ile vākī^c olur ki birincisi içinde ikāmet etmek ‘azm ettiğ i beldenin ‘umrānına vāsıl olmaktır. Ve ikincisi ikā-mete ‘azm etmektir ki üç günden ziyādeye orada durmağa niyyet ede, belde olsun veyāhūd sahrā olsun. Ve üçüncüsü sūret-i ikāmettir velev ki ikāmet etmeğe ‘azm etmeye, meselā bir yerde yevm-i duhūlden gay-rı üç gün ikāmet ettikten sonra terahhus etmek cevāzı kalmaz ve eger ikāmete ‘azm etmeyip de orada bir görülecek işi olsa ve beher gün o işin incāzı tevakkū^c edip velākin ‘avka dūḡār olmakla müte’ahhir olur, o hālde akyes-i kavleyn üzerine ona terahhus etmek cevāzı vardır velev ki müddet-i tevakkufu uzana, [74] çünkü kalbi ile münza’ic ve sūreti ile vatanından müsāfiridir ve inzi’āc-ı kalb ile berāber bir yerde vākī^c olan sūret-i sübūta mübālāt yoktur.

[ولا فرق بين أن يكون هذا الشغل قتالا أو غيره ولا بين أن تطول المدة أو تقصر ولا بين أن يتأخر الخروج لمطر لا يعلم بقاؤه ثلاثة أيام أو غيره إذ ترخص رسول الله صلى الله عليه وسلم فقصر في بعض الغزوات ثمانية عشر يوما على موضع واحد وظاهر الأمر أنه لو تمادى القتال لتمادى ترخصه إذ لا معنى للتقدير بثمانية عشر يوما والظاهر أن قصره كان لكونه مسافرا لا لكونه غازيا مقاتلا هذا معنى القصر]

Ve onu meşgūl eden şey kıtāl veyāhūd dīger gūnā bir iş olmakta ve müddetin dahi tavīl veyā kasīr olmakta ve hurūcdan te’ehhürü üç günde bekāsı ma’lūm olmayan mānī^c ki yağmur gibi veyāhūd dīger bir sebep olmakta bir fark yoktur, zīrā ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimiz ba’zı gazevātında terahhus edip namāzını yalnız bir yerde on sekiz günde durup eğlendiğ i hālde kasr etmiştir. Ve zāhir-i emre göre mukātele daha ziyādeye uzayıp mümtedd olmuş olsaydı terahhusu dahi mümtedd olurdu, çünkü on sekiz güne takdīrine bir ma’nā yoktur ve onun namāzda kasr ediş i zāhiren müsāfir olduğı haysiyyetle olup ki gāzī ve mukātil olduğı haysiyyetle değildi. İşte kasrın ma’nāsı budur.

[وأما معنى التطويل فهو أن يكون مرحلتين كل مرحلة ثمانية فراسخ وكل فرسخ ثلاثة أميال وكل ميل أربعة آلاف خطوة وكل خطوة ثلاثة أقدام ومعنى المباح أن لا يكون عاقا لوالديه هاربا منهما ولا هاربا من ماله ولا تكون المرأة هاربة من زوجها ولا أن يكون من عليه الدين هاربا من المستحق مع اليسار ولا يكون متوجها في قطع طريق أو قتل إنسان أو طلب إدرار حرام من سلطان ظالم أو سعى بالفساد بين المسلمين]

Ve tatvîlin ma'nâsı ise mesâfesi iki merhale olmaktır ki beher merhale sekiz fersahdan ve beher fersah üç mîlden ve beher mîl dört bin adım ve beher adım üç ayaktan 'ibâret ola. Ve mübâhlık ma'nâsı dahi o seferde günâhkâr olmamaklıktır ki ebeveyninden kaçak veled-i 'âkk ve efendisinden ferrâr 'abd-i âbık ve zevcinden hâribe mer'e-i nâşize ve garîminden kaçak bir medyûn-ı mûsir olmaya ve kat'-ı tarîk ve katl-i nefis ve sultân-ı câirden tahsîl-i vazîfe ve idrâre ve beyne'l-müslimîn ifsâd etmeğe 'âzîm ve müteveccih olmaya ki bunlara terahhus etmek cevâzı yoktur.

[وبالجملة فلا يسافر الإنسان إلا في غرض والغرض هو المحرك فإن كان تحصيل ذلك الغرض حراما ولولا ذلك الغرض لكان لا ينبعث لسفره فسفره معصية ولا يجوز فيه الترخص]

Ve bi'l-cümle zâbıtası odur ki bir garazı olmadıkça insân sefere çıkmaz ki onu tahrîk eden ancak o garazdır. Eger o garaz harâm olup tahsîli gayr-ı câiz ise o garaz olmamış olsaydı o sefere münba'is olmayacağı mukarrer ise onun o seferi ma'siyettir, onda terahhus etmek câiz olmaz.

[وأما الفسق في السفر بشرب الخمر وغيره فلا يمنع الرخصة بل كل سفر ينهى الشرع عنه فلا يعين عليه بالرخصة ولو كان له باعثن أحدهما مباح والاخر محظور وكان بحيث لو لم يكن الباعث له المحظور لكان المباح مستقلا بتحريكه ولكان لا محالة يسافر لأجله فله الترخص]

Ve seferde şûrb-i hamr veyâhûd dîger bir muharrem irtikâbıyla fîsk eden müsafîr onun fîskı ruhsata mâni' olmaz, ancak her bir sefer ki şer'-i şerîf ondan nehy etmiş, o sefere ruhsatla i'âne etmemek gerektir. Ve eger onun seferini iki bâdî ve bâ'is olup ki birisi mübâhtır ve dîgeri

mahzûrdur ve o bâ'is mahzûr olmamış olsa bile bâ'is-i mübâh müstakillen tahrîkine bâdî olurdu ve onun için lâ mahâle sefer ederdi, o hâlde dahi ona terahhus etmek cevâzı vardır.

[والمتصوفة الطوافون في البلاد من غير غرض صحيح سوى التفرج لمشاهدة البقاع المختلفة في ترخصهم خلاف والمختار أن لهم الترخص]

Ve teferrüc ve bikâ^c-ı muhtelifenin müşâhedesi garazından başka dî-ger bir garaz-ı sahîhleri olmayan seyyâhîn-i mutasavvife ve tavâf-ı bilâ-dın terahhuslarında hilâf vâki^c olmuştur ve kavî-i muhtâr üzere onlara dahi terahhus etmek cevâzı vardır. İşbu şurût ve ahkâm kezâlik İmâm Şâfi'î mezhebi hükmüncedir; bunda mezheb-i Hanefî'nin ihtilâfı vardır, mahalline mürâca^catla tahkîki lâzımdır, bundan dahi gaflet olunmaya.

[الرخصة الرابعة الْجَمْعُ بَيْنَ الظُّهْرِ وَالْعَصْرِ فِي وَفْتَيْهِمَا وَيَتَنَ الْمَغْرِبَ وَالْعِشَاءَ فِي وَفْتَيْهِمَا فَذَلِكَ أَيْضًا جَائِزٌ فِي كُلِّ سَفَرٍ طَوِيلٍ مُبَاحٌ وَفِي جَوَازِهِ فِي السَّفَرِ الْقَصِيرِ قولان]

Ve dördüncü ruhsat ise öğle ve ikindi beynlerinde vaktlerinde ve magrib ve ıışâ beynlerinde kezâlik vaktlerinde cem^c etmekliktir ki her bir sefer-i mübâh u tavîlde o cem^c câizdir, ammâ sefer-i kasîrde cevâzı için iki kavî vardır:

[ثُمَّ إِنْ قَدَّمَ الْعَصْرَ إِلَى الظُّهْرِ فَلْيَتَوَجَّعْ بَيْنَ الظُّهْرِ وَالْعَصْرِ فِي وَفْتَيْهِمَا قَبْلَ الْفَرَاغِ مِنَ الظُّهْرِ وَلْيُوَدِّعْ لِلظُّهْرِ وَلْيُتِمِّمْ وَعِنْدَ الْفَرَاغِ يَتِمُّ لِلْعَصْرِ وَيَجِدُّدُ التَّيْمُ أَوْ لَا إِنْ كَانَ فَرَضُهُ التَّيْمُ وَلَا يَفْرُقُ بَيْنَهُمَا بِأَكْثَرِ مِنْ تَيْمُ وَأَقَامَةً فَإِنْ قَدَّمَ الْعَصْرَ لَمْ يَجْزِ وَإِنْ نَوَى الْجَمْعَ عِنْدَ التَّحَرُّمِ بِصَلَاةِ الْعَصْرِ جَازٌ عِنْدَ الْمَزْنَى وَلَهُ وَجْهٌ فِي الْقِيَاسِ إِذْ لَا مُسْتَدَّ لَا لِإِجَابِ تَقْدِيمِ النِّيَّةِ بَلِ الشَّرْعُ جَوَّزَ الْجَمْعَ وَهَذَا جَمْعٌ وَإِنَّمَا الرِّخْصَةُ فِي الْعَصْرِ فَتَكْفِي النِّيَّةُ فِيهَا وَأَمَّا الظُّهْرُ فَجَازٌ عَلَى الْقَانُونِ]

Ve eger ikindi namâzını öyle namâzına takdîm ettiyse [75] öğle namâzından fârig olmazdan evvel öğle ve ikindi namâzları beyninde vaktlerinde cem^c etmeğe niyyet edip birle öğle namâzına ezân ve ikâ-meti getire ve öğle namâzından fârig oldukça teyemmümü tâze edip ikindi namâzına dahi ikâmet getire ve farzı teyemmüm ise aralarında teyemmüm ve ikâmetin gayrısıyla fasl ve tefrîk etmeye. Ve eger ikindi-

nin namâzını öğle namâzına takdîm eylerse câiz olmaz ve cem'î ikinci namâzı tahrîminde niyyet eylerse Muzenî katında câiz olur ve kıyâsta dahi onun vechi vardır çünkü niyyetin vücûb-ı takdîmine bir müstenid-i şer'î yoktur, ancak şer'-i şerîf bunda cem'î tecvîz etmiş ve bu dahi cem'-dir ve ruhsat ancak ikinci namâzındadır, artık onda niyyet etmek kâfî olur, yoksa öğle namâzı kânûnu üzere cārîdir.

[ثم إذا فرغ من الصلاتين فينبغي أن يجمع بين سنن الصلاتين أما العصر فلا سنة بعدها ولكن السنة التي بعد الظهر يصلّيها بعد الفراغ من العصر إما راكباً أو مقيماً لأنه لو صلى راتبة الظهر قبل العصر لانقطعت الموالاة وهي واجبة على وجه ولو أراد أن يقيم الأربع المسنونة قبل الظهر والأربع المسنونة قبل العصر فليجمع بينهما قبل الفريضتين فيصلّي سنة الظهر أولاً ثم سنة العصر ثم فريضة الظهر ثم فريضة العصر ثم سنة الظهر الركعتان اللتان هما بعد الفرض]

Ve farzların edāsından fārig olunca sünenleri beyninde dahi cem'ede, ya'nî öğle ve ikinci namâzlarının sünnetleri beynlerinde cem' eyleye. Ve egerçi ikinci namâzından sonra bir sünnet yoksa da lâkin ikinci namâzından evvel dört rek'at sünnet vardır ki onu terk etmemek gerektir ki öğle namâzından sonra olan sünneti farz-ı 'asrı kıldıktan sonra kıla, dilerse rākiben ve dilerse mukîmen, çünkü öğlenin sünneti farz-ı 'asrı kılmazdan evvel kılsa beynlerinde olan müvālât kesilmiş olur ve beynlerinde müvālât olmak 'alā-vechin vācibdir, kaldı ki öğle namâzından evvel olan dört rek'at-i mesnûne ile ikinci namâzından evvel olan dört rek'at-i mesmûneyi kılmak isterse onların beyninde cem'ede ki kable'l-farîzateyn evvelâ öğlenin dört rek'at sünnetini kılıp sonra ikindinin dört rek'at sünnetini kıla ve ondan sonra öğlenin farzını edā ede sonra ikindinin farzını kıla sonra öğlenin namâzından sonra olan iki rek'at namâzını kıla.

[ولا ينبغي أن يهمل النوافل في السفر فما يفوته من أبوابها أكثر مما يناله من الربح لا سيما وقد خفف الشرع عليه وجوز له أداءها على الرّاحلة كني لا يتعَوَّق عن الرّفقة بسببها]

Seferinden nevāfili ihmāl etmemek gerektir, zīrā eger onları terk edecek olsa ona terk-i nevāfilden olarak geçecek nef' ve fevāid o se-

ferde kazanacak menâfî ve fevâidden daha ziyâdedir ki zarar ve ziyânı ribh ve ticâretten artık olur demektir, bâ-husûs o hâlde ki şer'î şerîf edâlarını ona tehvîn ve tahfîf etmiş ki kılmasıyla rûfekâsından kalmamak için nevâfili râhilenin üzerine kılmaklığı tecvîz etmiştir.

[وَإِنْ أَخَّرَ الظُّهْرَ إِلَى الْعَصْرِ فَيَجْرِي عَلَى هَذَا التَّرْتِيبِ وَلَا يِبَالِي بِوُقُوعِ رَاتِبَةِ الظُّهْرِ بَعْدَ الْعَصْرِ فِي الْوَقْتِ الْمَكْرُوهِ لِأَنَّهُ لَا سَبَبَ لَا يَكْرَهُ فِي هَذَا الْوَقْتِ]

Ve eger öğle namâzını ikindiye kadar te'hîr edip ikindi vaktinde onları edâ edecek olsa o dahi bu tertîb üzere cārî olur. Ve öğle namâzının râtibesi ya'nî sünnet-i ahîresi ikindi namâzından sonra olan vakt-i mekrûhta vukû'una bir mübâlât olmaz, çünkü bunun sebebi vardır ve sebebli olan namâz işbu vakte mekrûh olmaz.

[وَكَذَلِكَ يَفْعَلُ فِي الْمَغْرِبِ وَالْعِشَاءِ وَالْوَتْرِ وَإِذَا قَدِمَ أَوْ آخَرَ فَبَعْدَ الْفَرَاغِ مِنَ الْفَرْضِ يَشْتَغِلُ بِجَمِيعِ الرُّوَاتِبِ وَيَخْتِمُ الْجَمِيعَ بِالْوَتْرِ وَإِنْ خَطَرَ لَهُ ذِكْرُ الظُّهْرِ قَبْلَ خُرُوجِ وَقْتِهِ فَلْيَعِزِّمْ عَلَى أَدَائِهِ مَعَ الْعَصْرِ جَمِيعًا فَهُوَ نِيَّةُ الْجَمْعِ لِأَنَّهُ إِنَّمَا يَخْلُو عَنْ هَذِهِ النِّيَّةِ إِمَّا بَنِيَّةَ التَّرْكِ أَوْ بَنِيَّةَ التَّأْخِيرِ عَنْ وَقْتِ الْعَصْرِ وَذَلِكَ حَرَامٌ وَالْعِزْمُ عَلَيْهِ حَرَامٌ]

Akşam ve yatsı ve vitrin namâzlarında dahi böyle ede ya'nî kasr ve cem' edip o vechle onları edâ ede ve eger yatsı akşama takdîm etti veyâhüd akşamı yatsıya te'hîr eyledi ve vech-i mezkûr üzere onları kılacak oldu, gerektir ki farzları kıldıktan sonra nevâfile iştigâl ede ve kâffesini namâz-ı vitr ile hatm ede. Ve eger vakti hurûcundan akdem öğle namâzının zikri hâtırına geldi, yine onu ikindi namâzı ile cem'an kılmağa kıyâm ede ki o dahi niyyet-i cem'dir ki bu niyyetten ancak niyyet-i terk veyâhüd vakt-i 'asrdan te'hîri niyyeti ile hâlî olur ve bunlar ise harâmdır ve buna 'azm etmek dahi harâm olur ya'nî niyyet-i cem'den hurûcu ancak niyyet-i terk ve te'hîr ile olur ve niyyet-i terk ile vakt-i 'asrdan te'hîrini niyyet etmek harâm olur ve bunlara 'azm etmek harâm olacak artık niyyet-i cem'den hâlî olmamak lâzım geldi ki her ne vakt öğle namâzı yâdına gelirse cem'an ikindi namâzıyla berâber kılması ona lâzım gelir demektir.

[وإن لم يتذكر الظهر حتى خرج وقته إما لنوم أو لشغل فله أن يؤدي الظهر مع العصر ولا يكون عاصيا لأن السفر كما يشغل عن فعل الصلاة فقد يشغل عن ذكرها ويحتمل [76] أن يقال إن الظهر إنما تقع أداء إذا عزم على فعلها قبل خروج وقتها ولكن الأظهر أن وقت الظهر والعصر صار مشتركا في السفر بين الصلاتين ولذلك يجب على الحائض قضاء الظهر إذا طهرت قبل الغروب ولذلك ينقذح أن لا تشترط الموالاة ولا الترتيب بين الظهر والعصر عند تأخير الظهر أما إذا قدم العصر على الظهر لم يجز لأن ما بعد الفراغ من الظهر هو الذي جعل وقتا للعصر إذ يبعد أن يشتغل بالعصر من هو عازم على ترك الظهر أو على تأخيرها]

Ve eger vakti hurûcuna kadar farz-ı zuhru tezekkür etmezse ki uy-kuya varmakla veyâhûd dîger bir işe meşgûl olmakla onu ferâmûş edip der-hâtır edemezse o hâlde dahi öğle ile ikindiye birlikte kılmağa ona cevâzı vardır, onunla günahkâr olmaz, çünkü namâzı kılmaktan sefer meşgûl ettiği gibi namâzın zikrinden dahi meşgûl eder. Ve dahi muhtemeldir, denile ki öğlenin o hâlde edâ düşmesi ancak vakti hurûcundan evvel edâsına ‘azm ettiği takdîrdedir lâkin kavlı-i azher üzere öğle ve ikinci vaktleri seferle iki namâz beyninde müşterek olmasıyla edâ vâkî‘ olur ve onun için kable’l-gurûb hayzdan pâk olan hatun kişi öğle namâzını dahi kazâ eder ve onun için zuhr ile ‘asr beyninde zuhrun te’hîri sûretinde müvâlât ve tertîbin muştarat olmasına kadh olunur. İkindinin namâzını öğlenin namâzı üzerine takdîm ederse câiz olmaz, çünkü öğlenin namâzından fârig olduğu zamân ikinci namâzına vakt olmuştur, zîrâ öğlenin namâzı terkine veyâhûd te’hîrine ‘âzîm olan kimse ‘asrın namâzıyla iştigâli ‘akldan ba‘îd olur.

[وَعذر المطر مجوز للجمع كعذر السفر وترك الجمعة أيضا من رخص السفر وهي متعلقة أيضا بفرائض الصلوات ولو نوى الإقامة بعد أن صلى العصر فأدرك وقت العصر في الحضر فعليه أداء العصر وما مضى إنما كان مجزئاً بشرط أن يبقى العذر إلى خروج وقت العصر]

Ve cem‘ için yağmurun ‘özü dahi sefer ‘özü gibidir. Ve cum‘a namâzının terki ruhas-ı seferdendir ki o dahi namâzların farzlarına müte‘alliktir. Ve ikinci namâzını kıldıktan sonra ikâmeti niyyet ederse ve hazarda ikinci vaktine idrâk edip ona ulaşırsa ikinci namâzını kılmak

bir dahi ona lâzım olur ve geçmiş olan edâ ancak ‘özü’n âhir-i vaktine bekâ ve devâmıyla meczi olur çünkü seferin ‘özü’yle vakti duhul etmezden evvel edâ olunmuş. Ve bu kasr ve cem‘ ve bu ahkâm-ı kâffesi mezheb-i Şâfi‘î üzere vârid olmuştur. Bu ahkâmda mezheb-i Hanefî’nin ihtilâfı vardır, kezâlik bunda dahi o ahkâmdan gaflet olunmaya.

[الرخصة الخامسة التنفل راكبا كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي عَلَى رَاحِلَتِهِ أَيْنَمَا تَوَجَّهَتْ بِهِ دَابَّتُهُ وَأَوْتَرِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى الرَّاحِلَةِ وَلَيْسَ عَلَى الْمُتَنَفِّلِ الرَّكْبُ فِي الرُّكُوعِ وَالسُّجُودِ إِلَّا الْإِيمَاءُ وَبِنَبْغِي أَنْ يَجْعَلَ سَجُودَهُ أَوْ خَفِضَ مِنْ رُكُوعِهِ وَلَا يَلْزِمُهُ الْإِنْحِنَاءُ إِلَى حَدِّ يَتَعَرَّضُ بِهِ لَخَطَرٍ بِسَبَبِ الدَّابَّةِ فَإِنْ كَانَ فِي مَرَقَدٍ فَلْيَتِمَّ الرُّكُوعُ وَالسُّجُودُ فَإِنَّهُ قَادِرٌ عَلَيْهِ]

Ve beşinci ruhsat ise o dahi hayvâna rākib olduğu hâlde nâfile ve tatavvu‘ namâzını kılmaktır. ‘Aleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimiz onunla dâbbesi her nereye müteveccih olur ise olsun kendi rāhilesi üstünde namâz kıları ve kezâlik rāhilesi üzerine vitr namâzını dahi kılmıştır. Rākib olarak sünnet namâzlarını kılan âdeme imâdan gayrı bir rükû‘ ve sücûd yoktur, rükû‘ ve sücûdu ancak imâdır, fakat sücûdu onun rükû‘undan ziyâde mahfûd olmak gerektir ki sücûd için vâki‘ olacak imâsı rükû‘ için vâki‘ olan imâdan aşığı ola. Ve dâbbenin sebebi ile hatara müte‘arrız olacak mertebeye kadar inhinâ etmek ona lâzım gelmez, ammâ merkad içinde olursa o vakte rükû‘ ve sücûdun itmâmı ona vâcib olur, zîrâ merkad içinde rükû‘ ve sücûda muktedir olur.

[وَأَمَّا اسْتِقْبَالُ الْقِبْلَةِ فَلَا يَجِبُ لَا فِي ابْتِدَاءِ الصَّلَاةِ وَلَا فِي دَوَامِهَا وَلَكِنْ صَوْبُ الطَّرِيقِ يَدُلُّ عَنِ الْقِبْلَةِ فَلْيَكُنْ فِي جَمِيعِ صَلَاتِهِ إِمَّا مُسْتَقْبِلًا لِلْقِبْلَةِ أَوْ مُتَوَجِّهًا فِي صَوْبِ الطَّرِيقِ لَتَكُونَ لَهُ جِهَةٌ يَثْبِتُ فِيهَا فَلَوْ حَرَفَ دَابَّتَهُ عَنِ الطَّرِيقِ قَصْدًا بَطُلَتْ صَلَاتُهُ إِلَّا إِذَا حَرَفَهَا إِلَى الْقِبْلَةِ وَلَوْ حَرَفَهَا نَاسِيًا وَقَصَرَ الزَّمَانُ لَمْ تَبْطُلْ صَلَاتُهُ وَإِنْ طَالَ فَفِيهِ خِلَافٌ وَإِنْ جُمِعَتْ بِهِ الدَّابَّةُ فَانْحَرَفَتْ لَمْ تَبْطُلْ صَلَاتُهُ لِأَنَّ ذَلِكَ مِمَّا يَكْثُرُ وَقُوعُهُ وَلَيْسَ عَلَيْهِ سَجُودٌ سَهْوٌ إِذَا الْجَمَاحُ غَيْرُ مَنْسُوبٍ إِلَيْهِ بِخِلَافِ مَا لَوْ حَرَفَ نَاسِيًا فَإِنَّهُ يَسْجُدُ لِلْسَهْوِ بِالْإِيمَاءِ]

Ve o hâlde kıblenin istikbâli ise ya‘nî rākiben namâz kıldığı hâlde ona istikbâl-i kible kazıyyesi ise o dahi ne ibtidâ ve ne de devâmen ona

vâcib olmaz, ancak savb-ı tarîk ona kâfîdir ki kıblenin bedelidir, kaldı ki namâzının cem'isinde yâ kıbleye müteveccih ola veyâhüd savb-ı tarîka müteveccih ola tâ ki içinde sebât edecek bir ciheti ola. Ve eger kasden dâbbesini tarîkten tahrîf eder, onun namâzı bâtil olur meger ki kıble cānibine ola. Ve eger sehven tahrîf etti ve inhirâfı az bir zamân olduysa onun namâzı bâtil olmaz. Ve eger zamânı uzadı, onda ihtilâf-ı akvâl vardır. Ve eger dâbbesi serkeşlik ile yoldan münharif olup tarîkten teveccühünü tahrîf ettiyse yine namâzı bâtil olmaz, çünkü bunun vukû'u mütekâsir olan hâldendir ve bunun için ona sücûd-ı sehv dahi vâcib olmaz, zîrâ dâbbenin serkeşliği taksîri ona mensûb değildir, [77] ammâ sehven hayvânını tahrîf ederse o hâlde ona secde-i sehv lâzım gelir ki îmâ'en secde-i sehv eder.

[الرخصة السادسة التنفل للماشي جائز في السفر ويومئ بالركوع والسجود ولا يقعد للشهد لأن ذلك يبطل فائدة الرخصة وحكمه حكم الركاب لكن ينبغي أن يتحرّم بالصلاة مستقبلا للقبلة لأن الانحراف في لحظة لا عسر عليه فيه بخلاف الركاب فان في تحريف الدابة وإن كان العنان بيده نوع عسر وربما تكثر الصلاة فيطول عليه ذلك ولا ينبغي أن يمشى في نجاسة رطبة عمدا فإن فعل بطلت صلاته بخلاف ما لو وطئت دابة الركاب نجاسة وليس عليه أن يشوش المشي على نفسه بالاحتراز من النجاسات التي لا تخلو الطريق عنها غالبا وكلّ هاربٍ من عدوّ أو سبيلٍ أو سبعٍ فله أن يضلّي الفريضة راكباً أو ماشياً كما ذكرناه في التنفل]

Ve altıncı ruhsat ise o dahi seferde mâşiyen teneffül etmeğin cevâzıdır ki rükû' ve sücûdunda îmâ eder ve kırâ'et-i teşehhüd için oturmaz, zîrâ ona vâcib olsa ruhsatın fâidesini ibtâl ederdi. Ve mâşiyen namâz kılan âdemin hükmü rākiben namâz kılan âdemin hükmü gibidir, lâkin namâza kıbleye müteveccih olarak iftitâh eder ya'nî tekbir-i tahrîmi kıbleye müstakbil olduğu hâlde alır, çünkü bir lahzada inhirâfı ona güç ve 'asir değildir, ammâ dâbbenin rākibi dâbbesinin tahrîfinde nev'an-mâ güçlük vardır velev ki yuları elinde ola ve ola ki namâz çok olur da üzerine o hâl uzun olur. Ve mâşiyen namâz kılarken gerekir ki 'amden necâset-i ratbede yürümeye ve eger 'amden necâset-i ratbede yürürse namâzı bâtil olur, ammâ dâbbeye rākib olan kimse onun dâbbesi bir

necâsete ayağını basarsa namâzı bâtil olmaz ve gâliben tarîk ondan tehî ve hâlî olmadığı necâsâta basmamak üzere ihtirâzen nefsi üzerine yürümesini teşvîş etmek vâcib olmaz. Ve ‘adüvv ve sel ve arslandan her bir hârib ve kaçğa câizdir ki farzı dahi rākiben veyâhüd mâşiyen teneffül-de zikr ettiğimiz gibi edâ ede.

[الرخصة السابعة الفطر وهو في الصوم فللمسافر أن يفطر إلا إذا أصبح مقيما ثم سافر فعليه إتمام ذلك اليوم وإن أصبح مسافرا صائما ثم أقام فعليه الإتمام وإن أقام مفطرا فليس عليه الإمساك بقية النهار وإن أصبح مسافرا على عزم الصوم لم يلزمه بل له أن يفطر إذا أراد والصوم أفضل من الفطر والقصر أفضل من الإتمام للخروج عن شبهة الخلاف ولأنه ليس في عهدة القضاء بخلاف المفطر فإنه في عهدة القضاء وربما يتعذر عليه ذلك بعائق فيبقى في ذمته إلا إذا كان الصوم يضر به فالإفطار أفضل]

Ve yedinci ruhsat dahi sıyâmda iftâr etmeğin cevzâdır ki müsâfir için iftârın cevâzı vardır meger ki mukîmen sabâh edip sonra sefere hurûc ede ki o günün itmâm-ı sıyâmı ona vâcib olur. Ve kezâlik müsâfiren ve sâimen sabâh edip sonra ikâmet etse yine o günün itmâm-ı sıyâmı dahi ona vâcib olur, ammâ müftiren ikâmet ederse onun bakiyye-i nehârının imsâki ona vâcib olmaz. Ve eger ‘azm-i savm üzere müsâfiren sabâh ederse o günün sıyâmı ona mütehattim olmaz belki onu iftâr etmekliğin cevâzı vardır. Ve seferde sıyâm etmek iftâr etmekten efdaldır velâkin namâzı kasren edâ etmek tamâmen edâ eylemekten efdaldır şübhe-i hilâftan hurûc etmek için ve kasrı dahi kazâ-i ‘uhdesinde değildir ki onun ödemesi ona vâcib değildir velâkin iftârı kazânın ‘uhdesindedir ve ola ki bir ‘âik ile onun kazâsı ona müte‘azzir olur da onun zimmetinde bâkî kalır meger ki oruç tutmak ona zarar vere ki o hâlde iftârı efdal olur.

[فهذه سبع رخص تتعلق ثلاث منها بالسفر الطويل وهي القصر والفطر والمسح ثلاثة أيام وتعلق اثنتان منها بالسفر طويلا كان أو قصيرا وهما سقوط الجمعة وسقوط القضاء عند أداء الصلاة بالتميم وأما صلاة النافلة ماشيا وراكبا ففيه خلاف والأصح جوازه في القصر والجمع بين الصلاتين فيه خلاف والأظهر اختصاصه بالطويل وأما صلاة الفرض راكبا وماشيا للخوف فلا تتعلق بالسفر وكذا أكل الميتة]

وكذا أداء الصلاة في الحال بالتيميم عند فقد الماء بل يشترك فيها الحضر والسفر
مهما وجدت أسبابها]

İşte bunlar yedi ruhsatlardır ki üç ruhsatları uzun bir sefere müteʿalliklerdir yaʿnî mecrâları sefer-i tavîldedir ki kasr-ı namâz ve fîtr-ı sıyâm ve üç günde huff üzerine silmek ve iki ruhsatları ʿale'l-ittlâk sefere müteʿalliklerdir ki seferi tavîl veyâhûd kasîr olsa hesâbı birdir ki sukût-ı cumʿa ve teyemmüm ile kılınmış olan salavâtın sukût-ı kazâsıdır. Ve mâşiyen veyâhûd rākiben salât-ı mesnûne vü mendûbenin hakkında ihtilâf vâkiʿ olmuştur ve asahh-ı akvâl odur ki sefer-i kasîrde dahi câizdir. Ve namâzların cemʿi hakkında dahi ihtilâf vâkiʿ olmuştur ve azher-i akvâl odur ki sefer-i tavîle muhtasstır. Ve korkuluk için salât-ı mefrûzayı rākiben veyâ mâşiyen kılmak ruhsatı ise sefere müteʿallik değildir ve ekl-i meyte dahi böyledir ki ıztırâr şarttır, sefere müteʿallik değildir ve suyun fıkdanıyla fi'l-hâl teyemmüm ile namâz kılmak dahi böyledir ki sefere müteʿallik değildir, belki bunların esbâb-ı mücibeleri bulundukça onlarda sefer ve hazar müştereklerdir ki zarûret ve ıztırârın vücûdunda sefer ve hazar siyyân olup fark ve tefâvütleri olmaz. [78]

[فإن قلت فالعلم بهذه الرخص هل يجب على المسافر تعلمه قبل السفر أم يستحب له ذلك فاعلم أنه إن كان عازماً على ترك المسح والقصر والجمع والفطر وترك التنفل ركباً وماشياً لم يلزمه علم شروط الترخيص في ذلك لأن الترخيص ليس بواجب عليه وأما علم رخصة التيمم فيلزمه لأن فقد الماء ليس إليه إلا أن يسافر على شاطئ نهر يوثق ببقاء مائه أو يكون معه في الطريق عالم يقدر على استفتائه عند الحاجة فله أن يؤخر إلى وقت الحاجة إما إذا كان يظن عدم الماء ولم يكن معه فيلزمه التعلم لا محالة]

Ve bu ruhsatların taʿallüm-i ʿilmi seferden akdem merd-i müsâfire vâcib olur mu yoksa müstehabb mıdır der isen onun dahi böyle bile-sin ki eger seferinde terk-i mesh ve kasr ve cemʿ ve fîtr ve rākiben veyâhûd mâşiyen teneffüle ʿâzîm ise işbu terahhusun şurûtunu taʿallüm etmek ona vâcib olmaz, çünkü terahhus ona vâcib değildir velâkin teyemmümün ruhsatını bilmek ona lâzımdır, zîrâ suyun ʿadem-i fıkdanı onun yed-i kudretinde değildir ki onun mefkûd olmaması ancak bekâsı

mevsûk olan bir nehrin suyu kenârında yürümekle olur veyâhüd onunla yolda bir ‘âlim bulunur da ‘inde’l-hâce ondan istiftâyâ muktedir olabilir ki bu iki sûrette vakt-i ihtiyâca kadar ta‘allümü te‘hîr edebilir ve eger böyle olmayıp da ya‘nî onun seferi nehrin kenârında olmazsa ve ondan istiftâ olacak bir refîk-i ‘âlim dahi bulunmazsa ve esnâ-i râhta fıkdan-ı mâ ihtimâlden gayr-ı ba‘îd olursa artık lâ-mahâle ruhas-ı teyemmümün ta‘allümü ona lâzım olur.

[فإن قلت التيمم يحتاج إليه لصلاة لم يدخل بعد وقتها فكيف يجب علم الطهارة لصلاة بعد لم تجب وربما لا تجب فأقول من بينه وبين الكعبة مسافة لا تقطع إلا في سنة فيلزمه قبل أشهر الحج ابتداء السفر ويلزمه تعلم المناسك لا محالة إذا كان يظن أنه لا يجد في الطريق من يتعلم منه لأن الأصل الحياة واستمرارها وما لا يتوصل إلى الواجب إلا به فهو واجب وكل ما يتوقع وجوبه توقعا ظاهرا على الظن وله شرط لا يتوصل إليه إلا بتقديم ذلك الشرط على وقت الوجوب فيجب تقديم تعلم الشرط لا محالة كعلم المناسك قبل وقت الحج وقبل مباشرته فلا يحل إذن للمسافر أن ينشئ السفر ما لم يتعلم هذا القدر من علم التيمم]

Eger sen dedin ki teyemmüme ihtiyâcı vakti dâhil olmayan bir namâz içindir ve vakti duhûl etmeyen namâzın farziyyeti mütekarrer olmamış iken o hâlde ‘ilm-i tahâretin vücûbu nice olur ve mümkindir ki ona vâcib dahi olmaz? Ve buna dahi cevâben derim ki onunla Ka‘be-i mükerreme’nin beyninde bir senede kat‘ olunur mesâfede olan kimseye lâ-mahâle şühûr-i haccın duhûlünden akdem ibtidâ-i sefer lâzım gelir ve menâsik-i haccın ta‘allümü dahi lâzım gelir meger ki yolda ondan menâsik-i haccı öğrenecek bir refîki ola, ya‘nî eger ondan menâsiki ta‘allüm edecek bir âdeme bir zann ve gümânı olmazsa lâbüdd ki seferden evvel onları öğrenecek, işte ta‘allüm-i teyemmüm dahi buna kıyâs olunur, çünkü bunda asl hayâtır ve hayâtın istimrârıdır. Ve o nesne ki vâcibe ermek ancak onunla mümkün olur ki o nesne bulunmayınca o vâcibe vâsıl olmak imkânı olmaz, elbette o nesne dahi vâcib olur ve her ne ki vücûbu galebe-i zann üzere tevakku‘-ı zâhir ile mütevekkâf-ıdır ve onun bir şartı vardır ki o şart ona tekaddüm etmedikçe o vâcibe vâsıl olmak mümkün olmaz, lâ-mahâle vakt-i vücûb üzerine o şar-

tın tekaddüm-i ʿilmi vâcib olur. Meselâ menâsik-i haccın ʿilmi gibi ki vakt-i haccdan akdem taʿallümü vâcib olur yaʿnî efʿâl-i hacca mübâşeret etmezden evvel onun taʿallümü vücûbu gibi rehber ve müsâfirin dahi sefere çıkmazdan akdem ʿilm-i teyemmümden bu kadarca bir ʿilmin taʿallümü vâcib olur, zîrâ apleb-i zann üzere seferde bir namâzın vaktine tesâdüfû tevakkuʿ-ı zâhir ile mütevakkaʿdır ve mümkün ki âbdesti için su bulunmaz ve tahâret alınmayınca vâcib olan namâzın edâsına vâsıl olamayacağından ve tahâret ise o hâlde ancak teyemmümle hâsıl olacağından, kaldı ki kable's-sefer ruhas-ı teyemmümün taʿallümü dahi lâzım geldi.

[وإن كان عازماً على سائر الرخص فعليه أن يتعلم أيضاً القدر الذي ذكرناه من علم التيمم وسائر الرخص فإنه إذا لم يعلم القدر الجائز لرخصة السفر لم يمكنه الاقتصار عليه فإن قلت إنه إن لم يتعلم كيفية التنفل راكباً وماشياً ماذا يضره وغايته إن صلى أن تكون صلاته فاسدة وهي غير واجبة فكيف يكون علمها واجباً فأقول من الواجب أن لا يصلى النفل على نعت الفساد فالتنفل مع الحدث والنجاسة وإلى غير القبلة ومن غير إتمام شروط الصلاة وأركانها حرام فعليه أن يتعلم ما يحترز به عن النافلة الفاسدة حذراً عن الوقوع في المحذور فهذا بيان علم ما خفف عن المسافرين في سفره]

Ve eger ruhas-ı sāireye ʿāzim olur ise o hâlde bizim teyemmüm ve ruhas-ı sāireden zikr ettiğimizin taʿallümü ona vâcib olur, zîrâ seferin ruhsatlarında mikdâr-ı cāizin taʿallümü hâsıl olmayınca onun üzerine iktisâr etmek mümkün olamaz. Ve eger rākib ve māşî olduğu hâlde edâ-i nevâfilin keyfiyyetini bilemezse ona ne zarar hâsıl olur! Gâyetü mâ fi'l-bâb namâz kılsa onun namâzının fesâdı mutasavver olur hâlbuki o namâz farz değildir ve farz olmayınca onun ʿilmi nice vâcib olur der isen, buna dahi ben derim ki nâfileyi naʿt-ı fesâd üzere [79] kılmamak vâcibdendir ki âbdestsiz namâz kılmak veyâ necâsetle namâz kılmak ve kıblenin gayrısına kılmak ve şerâit-i salâtı itmâm etmeksizin teneffül etmek harâmdır, kaldı ki fesâd-ı nâfileden ihtirâz vâcibdir tâ ki mahzûrda vâkiʿ olmaya. İşte seferde müsâfire tahfif olunanların beyân-ı ʿilmi budur.

el-Kısmu's-Sânî Mâ-Yetecdeddü Mine'l-Vazîfeti Bi-Sebebi's-Seferi

[القسم الثاني ما يتجدد من الوظيفة بسبب السفر]

[وهو علم القبلة والأوقات وذلك أيضا واجب في الحضر ولكن في الحضر من يكفيه من محراب متفق عليه يغنيه عن طلب القبلة ومؤذن يراعي الوقت فيغنيه عن طلب علم الوقت والمسافر قد تشبه عليه القبلة وقد يلتبس عليه الوقت فلا بد له من العلم بأدلة القبلة والمواقيت]

Ve ikinci kısmı ise seferin sebebi ile ona müteceddid olan vazîfenin beyânındadır, o dahi işte bu mebhastır. Şöyle ki kıblenin 'ilmi ve evkâtın ma'rifeti her bir mü'mine vâcibdir hazaarda olsun veyâ seferde, lâkin hazaarda âdeme kifâyet edecek delâletler vardır ki kıbleye mesâcidin müttefekun 'aleyh olan mihrâbları delâlet ederler ve mü'ezzin dahi evkâta mürâât edip onun ezânı duhûl-i vakte delâlet eyler ve bu cihetle 'ilm-i edille-i kible vü evkâtan müstagnî olur. Ve müsâfir ise ba'zen cihet-i kible onun üzerine müştebih olur ve duhûl-i vakt dahi ona mültesib olur ve edille-i kible ve mevâkîtin 'ilmi ona lâzım gelir.

[أما أدلة القبلة فهي ثلاثة أقسام أرضية كالاستدلال بالجبال والقرى والأنهار وهوائية كالاستدلال بالرياح شمالها وجنوبها وصباه ودبورها وسماوية وهي النجوم فأما الأرضية والهوائية فتختلف باختلاف البلاد فرب طريق فيه جبل مرتفع يعلم أنه على يمين المستقبل أو شماله أو ورائه أو قدامه فليعلم ذلك وليفهمه]

Ve kıblenin edillesi ise üçtür ki yâ arziyyedir, dağlar ve kurâ ve en-hâr gibi veyâ havâiyyedir ki şimâl ve cenûb ve sabâ ve debûrun riyâhı gibi veyâhûd semâviyyedir ki nücûm ve kevâib gibi. Ve arziyye ve havâiyye delâleti ise ihtilâf-ı bilâd ile muhtelif olurlar, ola ki bir tarîk vardır ki onda bir yüksek dağ var ve ma'lûmdur ki o dağ müstakbilin yemînine veyâhûd yesârına veyâhûd onun arkasına veyâ önüne vâki^c olur, gerektir ki onu bilip fehm ede.

[وكذلك الرياح قد تدل في بعض البلاد فليفهم ذلك ولسنا نقدر على استقصاء ذلك إذ لكل بلد وإقليم حكم آخر]

Ve edille-i riyâh ise o dahi baʿzı beldelerde cihet-i kibleye delâlet ederler, onları fehmi etmek gerektir. Biz onun istiksâsına muktedir değiliz, çünkü her bir belde ve iklîm için dîğer bir hüküm vardır.

[وأما السماوية فأدلتها تنقسم إلى نهارية وإلى ليلية أما النهارية فالشمس فلا بد أن يراعى قبل الخروج من البلد أن الشمس عند الزوال أين تقع منه أهى بين الحاجبين أو على العين اليمنى أو اليسرى أو تميل إلى الجبين ميلا أكثر من ذلك فإن الشمس لا تعدو في البلاد الشمالية هذه المواقع فإذا حفظ ذلك فمهما عرف الزوال بدليله الذي سنذكره عرف القبلة به وكذلك يراعى مواقع الشمس منه وقت العصر فإنه في هذين الوقتين يحتاج إلى القبلة بالضرورة وهذا أيضا لما كان يختلف بالبلاد فليس يمكن إستقصاؤه وأما القبلة وقت المغرب فإنها تدرك بموضع الغروب وذلك بأن يحفظ أن الشمس تغرب عن يمين المستقبل أو هي مائلة إلى وجهه أو قفاه وبالشفق أيضا تعرف القبلة للعشاء الأخيرة وبمشرق الشمس تعرف القبلة لصلاة الصبح فكأن الشمس تدل على القبلة في الصلوات الخمس ولكن يختلف ذلك بالشتاء والصيف فإن المشرق والمغرب كثيرة وإن كانت محصورة في جهتين فلا بد من تعلم ذلك أيضا]

Ve edille-i semâviyye ise onun dahi nehâriyye ve leyliyyeye münkasım olur ki nehâriyyesi güneştir. Gerektir ki hurûcundan akdem yaʿnî beldesinde iken zevâl ʿinde güneşe bakıp dikkat ede ki güneş onun neresine düşer, onun iki kaşı arasına mı yoksa sağ gözüne mi veyâhüd sol gözüne mi düşer veyâhüd cebînine, bundan ziyâdeye mi meyl eder, çünkü bilâd-ı şimâliyyede güneş bu mevâkiʿi tecâvüz edemez. Ve çün bunu bilip hıfz eder ve zevâli dahi bizim zıkr edeceğimiz delîl ile fehmi edip onlar onunla cihet-i kibleyi bilir. Ve kezâlik ikindi vaktinde dahi kendi zâtından mevâkiʿ-i şemsi mürâʿât ede, zîrâ bu iki vakte biʿz-zarûre kibleye muhtâc olur ve bu dahi bilâdın ihtilâfı ile muhtelif olıcak artık bunun istiksâsı dahi mümkün olamaz. Ve akşam vaktinde dahi kible mevziʿ-i gurûb-ı şems ile bilinir ki ʿindeʿl-gurûb güneş müstakbilin yemîni üstüne mi veyâhüd yüzüne mâil mi veyâhüd arkasına mı gurûb eder, buraları dahi hıfz etmek gerektir. Ve şafak-ı ahmerle yatsı namâzının vaktinde kible maʿlûm olur. Ve dahi maşrik-ı şems ile sabâh namâzına kible bilinir. Kaldı ki evkât-ı hamsede güneş kibleye delâlet

eder fakat kış ve yazın ihtilâfı ile bu dahi muhtelif olur, çünkü meşârik ve megârib çoktur velev ki iki cihette mahsûrlardır, bunların ta'allümü dahi lâzım ve mütehattemdir.

[ولكن قد يصلى المغرب والعشاء [80] بعد غيوبة الشفق فلا يمكنه أن يستدل على القبلة به فعليه أن يراعي موضع القطب وهو الكوكب الذي يقال له الجدى فإنه كوكب كالثابت لا تظهر حركته عن موضعه وذلك إما أن يكون على قفا المستقبل أو على منكبه الأيمن من ظهره أو منكبه الأيسر في البلاد الشمالية من مكة وفي البلاد الجنوبية كاليمين وما والاها فيقع في مقابلة المستقبل فيتعلم ذلك]

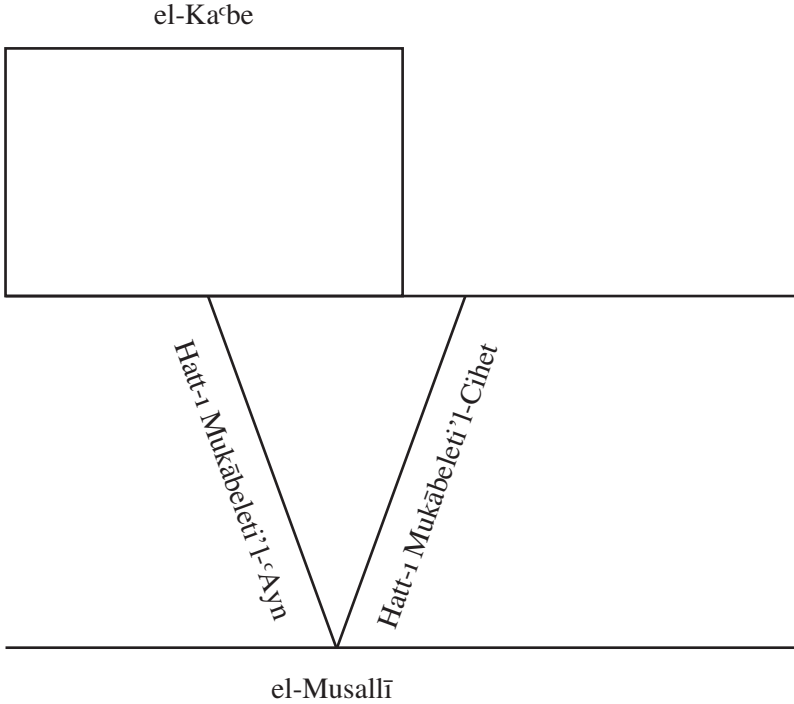
Velâkin ba'zı ahyânda magrib ile yatsı namâzlarını şafak-ı ahmerin gıyâbından sonra edâ etmesi tesâdüf ve vâki' olur ve o hâlde şafak ile kıbleye istidlâl etmek mümkün olamaz ve bu cihetle mevzi'-i kutbun mürââtı dahi ona vâcib olur ve kutb ise yerinden hareketi zâhir olmayıp sâbit gibi görünen ve ona Cedy denilen kevkebdır ki bu kevkeb-i müstakbilin Mekke'den bilâd-ı şimâliyyede yâ onun arkasına veyâhüd arkası tarafından sağ omuzuna veyâ sol omuzuna düşer ve Yemen ve Yemen'e müvâlî olan bilâd-ı cenûbiyyede müstakbilin mukâbilesinde düşer ki bunu dahi bilmek gerektir.

[وما عرفه في بلده فليحول عليه في الطريق كله إلا إذا طال السفر فإن المسافة إذ بعدت اختلف موقع الشمس وموقع القطب وموقع المشارق والمغارب إلا أن ينتهي في أثناء سفره إلى بلاد فينبغي أن يسأل أهل البصيرة أو يراقب هذه الكواكب وهو مستقبل محراب جامع البلد حتى يتضح له ذلك فمهما تعلم هذه الأدلة فله أن يعول عليها فإن بان له أنه أخطأ من جهة القبلة إلى جهة أخرى من الجهات الأربع فينبغي أن يقضي]

Ve beldesinde işbu edilleden bildiği nesnenin üzerine yolda ta'avvül eder meger ki seferi uzarsa ki o vakte ahkâm muhtelif olur, çünkü mesâfe uzarsa güneşin mevki'i ve kutbun mevki'i ve meşârik ve megâribin mevki'leri muhtelif olurlar ve o hâlde ona vâcib olur ki o sefer-i tavilde râst geldiği beldelerde ehl-i basîretten edille-i kıble üzerine su'âl ve ta'allüm ede veyâhüd memleketin mescidi mihrâbına müstakbil olduğu hâlde işbu kevâkibi murâkabe edip mevki'lerini öğrenir tâ ki o

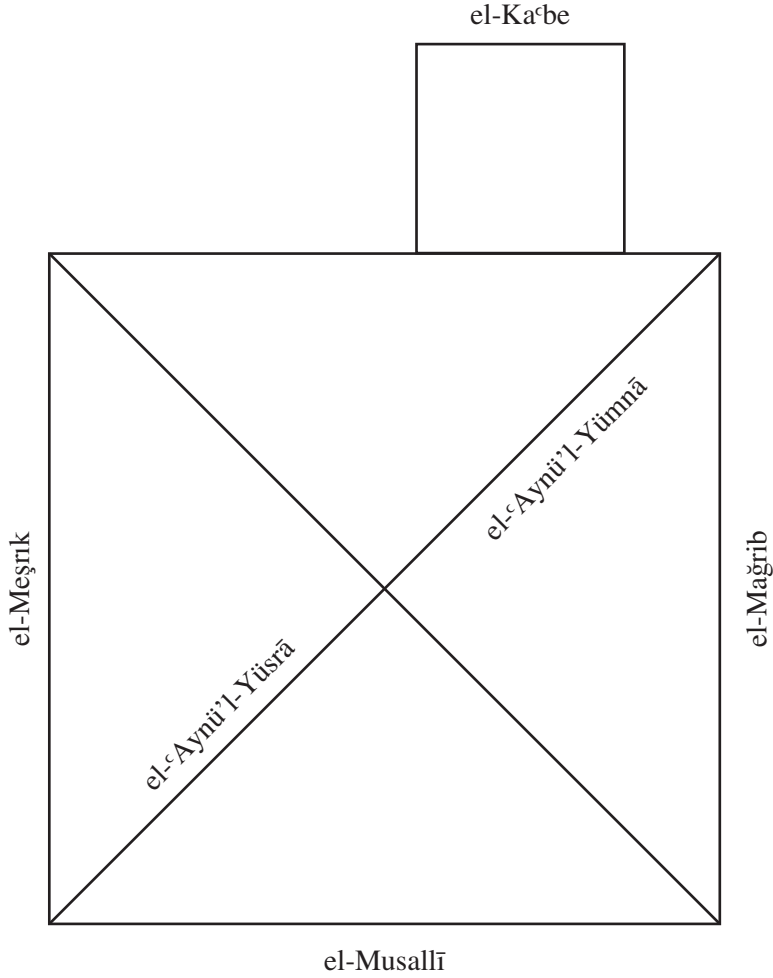
edille ona vâzih ola ve bu edilleyi belledikçe yolda onlara ta'avvül eder. Ve eger kıblenin istikbâlinde hatâ edegeldiğini ve cihât-ı erba'adan dâ-ger bir cihete namâz kıldığını ona nümâyân olursa gerektir ki o hatâ ile kıldığı namâzı i'âde ede.

[وإن انحرف عن حقيقة محاذاة القبلة ولكن لم يخرج عن جهتها لم يلزمه القضاء وقد أورد الفقهاء خلافا في أن المطلوب جهة الكعبة أو عينها وأشكل معنى ذلك على قوم إذ قالوا إن قلنا إن المطلوب العين فمتى يتصور هذا مع بعد الديار وإن قلنا إن المطلوب الجهة فالواقف في المسجد إن استقبل جهة الكعبة وهو خارج ببدنه عن موازاة الكعبة لا خلاف في أنه لا تصح صلاته وقد طولوا في تأويل معنى الخلاف في الجهة والعين ولا بد أولا من فهم معنى مقابلة العين ومقابلة الجهة فمعنى مقابلة العين أن يقف موقفا لو خرج خط مستقيم من بين عينيه إلى جدار الكعبة لا تصل به وحصل من جانبي الخط زاويتان متساويتان وهذه صورته والخط الخارج من موقف المصلى يقدر أنه خارج من بين عينيه فهذه صورة مقابلة العين]

Ve eger kıblenin hakikat-i muhâzâtından münharif olup velâkin ci-
hetinden hâric olmazsa ona kazâ etmek lâzım gelmez ve fukahâ bun-
da ihtilâfı îrâd etmişler ki matlûb cihet-i Ka'be'ye midir yoksa 'ayn-ı
Ka'be'dir. Ve bunun ma'nâsı bir kavim üzerine müşkil olup demişler ki
matlûb 'ayn-ı Ka'be'dir desek beldelerin bu'duyla bu nice mutasavver
olabilir ve matlûb cihet-i Ka'be'dir desek mescidde olup cihet-i kibleye
müstakbil olan kimsenin bedeni Ka'be'nin müvâzâtından hâric olursa
onun namâzının 'adem-i sıhhatinde hilâf yoktur diye 'ayn ve cihette
olan hilâfın ma'nâsında te'vîli uzatmışlar, kaldı ki evvelâ mukâbele-i
'ayn ile mukâbele-i cihetin ma'nâsını fehm etmek lâzım ve lâbüddür.
Mukâbele-i 'aynın ma'nâsı ise âdem böyle bir mevkifte dura ki takdiren
onun iki gözü arasından cidâr-ı Ka'be'ye bir hatt çıkarsa 'ayn-ı Ka'-
be'ye muttasıl olur ve o hattın iki cānibinden iki zāviye-i mütesāviye
hâsıl olur, nitekim işbu sûretten müstebān olur ve musallî mevkifinden
hâric olan hat musallînin iki gözü arasından hâric olduğu takdîr olunur
ve sûret-i mukâbile-i 'ayn işbu sûrettir. [81]

[وأما مقابلة الجهة فيجوز فيها أن يتصل طرف الخط الخارجي من بين العينين
إلى الكعبة من غير أن يتساوى الزاويتان عن جهتي الخط بل لا يتساوى الزاويتان
إلا إذا انتهى الخط إلى نقطة معينة هي واحدة فلو مد هذا الخط على الاستقامة إلى
سائر النقط من يمينها أو شمالها كانت إحدى الزاويتين أضيق فيخرج عن مقابلة
العين ولكن لا يخرج عن مقابلة الجهة الذي كتبنا عليه مقابلة الجهة فإنه
لو قدر الكعبة على طرف ذلك الخط لكان الواقف مستقبلاً لجهة الكعبة لا لعينها
وحد تلك الجهة ما يقع بين خطين يتوهمهما الواقف مستقبلاً لجهة خارجين من
العينين فيلتقي طرفاهما في داخل الرأس بين العينين على زاوية قائمة فما يقع بين
الخطين الخارجين من العينين فهو داخل في الجهة وسعة ما بين الخطين تترايد
بطول الخطين وبالبعد عن الكعبة وهذه صورته]

Ve mukâbile-i cihet ise ondan iki göz arasından hâric olan hattın tarafı hattın iki cihetinden iki zâviyenin tesâvîleri olmaksızın Ka'be'ye ittisâli câiz olur, belki bir nokta-i mu'ayyeneye hatt-ı müntehî olmadıkça iki zâviyenin tesâvîleri mümkün olmaz, tesâviye-i zâviyeteyn hattın bir nokta-i mu'ayyeye intihâsıyla olur. Meselâ bu hattı istikâmetle çekip medd ederse ve onun sağ veyâ solunda olan nukat-ı sāireye mün-tehî olursa zâviyelerin birisi dīgerinden darca düşer, o hâlde mukâbile-i 'ayndan çıkmış olur velâkin mukâbile-i cihetten hâric olmaz, nitekim

üzerine mukābile-i cihet yazdığımız hatt gibi ki Ka'be'yi o hattın bir tarafı üzerine takdîr etmiş olsak vākıf cihet-i kıbleye müstakbil olup 'ayn-ı Ka'be'ye müstakbîl olamaz ve o cihetin haddi o iki hattın arasında vākîc olan mahaldir ki o hatları vākıf olan kimse tevehhüm eder ki o iki hatt iki gözden hâric olup onların iki tarafı dâhil-i re'ste iki göz mâ-beyninde bir zâviye-i kâime üzerine mültakî olmuşlardır, işte iki gözden hâric olan iki hattın mâ-beyninde vākîc olan yer cihet-i Ka'be'ye dâhildir ve o iki hattın mâ-beyninde olan genişlik hatların tül ve Ka'be'den bu'duna göre mütezâyid olur ve onun sûreti odur.

[فإذا فهم معنى العين والجهة فأقول الذى يصح عندنا في الفتوى أن المطلوب العين إن كانت الكعبة مما يمكن رؤيتها وإن كان يحتاج إلى الاستدلال عليها لتعذر رؤيتها فيكفي استقبال الجهة فأما طلب العين عند المشاهدة فمجمع عليه وأما الاكتفاء بالجهة عند تعذر المعاينة فيدل عليه الكتاب والسنة وفعل الصحابة رضي الله عنهم والقياس]

Ve çün 'ayn-ı Ka'be ve cihet-i Ka'be'nin ma'nâları bu ta'rîf ve sûretle mefhûm oldu, ihtilâf-ı mâ-dûnun tafsîlatında ben derim ki bizim 'indimizde ya'ni mezheb-i Şâfi'î'de fetvâya açık olan kavl odur ki Ka'be'nin rü'yet-i 'aynı mümkün olduğu hâlde matlûb 'ayn-ı Ka'be'dir ve eger rü'yeti müte'azzir olup da istidlâle muhtâc olur ise ona istikbâl-i cihet [82] kâfîdir ve 'inde'l-müşâhede 'ayn-ı Ka'be'nin talebi mücma'un 'aleyh olup onda bir ihtilâf yoktur velâkin mu'âyene-i 'aynın ta'azzüründe cihet-i Ka'be'nin istikbâli ile iktifâ etmekte ihtilâf vardır ve sıhhat-i kavl iktifâya kitâb ve sünnet ve fîl-i sahâbe ve kıyâs delâlet eder.

[أما الكتاب فقوله تعالى ﴿وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ﴾ أي نحوه ومن قابل جهة الكعبة يقال قد ولي وجهه شطرها]

Kitâbın nassı ise tebâreke ve ta'âlanın ﴿وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ﴾⁹² buyurduğu emr-i celîldir ki hulâsa-i ma'nâsı: "Siz her nerede olsanız namâz kılanda yüzünüzü onun tarafına çevirip semt ve cihetine

92 "(Ey Müslümanlar!) Siz de nerede olursanız olun, (namazda) hep o yöne dönün." Bakara, 2/144, 150.

istikbâl ediniz” demektir. Ve kim ki Ka‘be’nin cihetine yüzünü karşı tutup istikbâl eylerse onun yüzü onun cihetine tevliye ve istikbâl etmiş olur.

[وأما السنة فما روي عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ قَالَ لِأَهْلِ الْمَدِينَةِ مَا بَيْنَ الْمَغْرِبِ وَالْمَشْرِقِ قِبْلَةٌ وَالْمَغْرِبُ يَقَعُ عَلَى يَمِينِ أَهْلِ الْمَدِينَةِ وَالْمَشْرِقُ عَلَى يَسَارِهِمْ فَجَعَلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جَمِيعَ مَا يَقَعُ بَيْنَهُمَا قِبْلَةً وَمَسَاحَةَ الْكَعْبَةِ لَا تَفِي بِمَا بَيْنَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَإِنَّمَا يَفِي بِذَلِكَ جِهَتُهَا وَرَوَى هَذَا اللَّفْظَ أَيْضًا عَنْ عُمَرَ وَابْنِهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا]

Ve sünnet-i nebeviyye ise ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimizin üzerine mervî olan işbu hadîs-i şerîftir ki efendimiz Medîne-i münevvere ahâlîsine buyurmuş ki *ما بين المغرب والمشرق قِبْلَةٌ* Ya‘nî “Magrib ile maşrık mâ-beyni kıbledir.” Magrib ise ahâlî-i mezkûrenin yemînine vâkîr olur ve maşrık onların yesârlarına düşer. Ve bu nass-ı kat‘î medlûlû magrib ile maşrık arasını kible etmiş. Ve Ka‘be mesâhası ise bu mikdâra vefâ etmez ancak onun ciheti bu mesâhaya vefâ eder. Ve ‘Ömer b. el-Hattâb ile oğlu ‘Abdullâh ‘aleyhime’r-rıdvânın üzerlerine dahi bu hadîsin lafzı gibi bir hadîs mervî olmuştur.

[وأما فعل الصحابة رضي الله عنهم فما روى أن مسجد قباء كانوا في صلاة الصبح بالمدينة مستقبلين لبيت المقدس مستدبرين الكعبة لأن المدينة بينهما فقيل لهم الآن قد حولت القبلة إلى الكعبة فاستداروا في أثناء الصلاة من غير طلب دلالة ولم ينكر عليهم وسمي مسجدهم ذا القبليتين ومقابلة العين من المدينة إلى مكة لا تعرف إلا بأدلة هندسية يطول النظر فيها فكيف أدركوا ذلك على البديهة في أثناء الصلاة وفي ظلمة الليل ويدل أيضا من فعلهم أنهم بنوا المساجد حوالي مكة وفي سائر بلاد الإسلام ولم يحضروا قط مهندسا عند تسوية المحاريب ومقابلة العين لا تدرك إلا بدقيق النظر الهندسي]

Ve fi‘l-i sahâbe ise, ez-cümle ehl-i mescid-i Kubâ‘, Medîne-i münevvere’de sabâh namâzında Beyt-i Makdis cihetine müstakbil ve Mekte’ye müstedbir oldukları hâlde kible-i İslâm Ka‘be-i mükerreme’ye mütehavvil olduğu haberi onlara bâlig oldukta der-hâl bir delâleti aramaksızın yüzlerini Ka‘be’nin cihetine çevirip namâz arasında Ka‘-

be'ye müstakbil olduklarıdır, hattâ onlara bir inkâr dahi vâki^c olmadı ve mescidlerine Zü'l-Kıbleteyn denilip ad konuldu ya'ni iki kibleli. Ve Medîne-i münevvere ise Ka'be-i mükerreme ile Beytu'l-Makdis'in beynlerinde vâki'dir, ondan mukâbile-i 'ayn ancak edille-i hendesiyye ile bilinir, o edille-i hendesiyye bulunmadıkça mukâbile-i 'ayn mümkün olamaz. Ve edille-i hendesiyye ise tûl-i nazara muhtâcdır, artık o hâlde namâz içinde ve gece karanlığında onlar 'ale'l-bedâhet onu nice bildiler ki ona müteveccih oldular diyelim, elbette mukâbile-i 'aynı taleb etmeksizin hemân cihete teveccüh kasdıyla teveccüh etmişlerdir. Ve dahi onların ef'âllerinden bu fi'l dahi delâlet eder ki Mekke'nin etrâfında ve sâir bilâd-ı İslâm'da mescidleri binâ edip tesviye-i mehârîb 'indinde aslâ bir mühendisi hâzır etmemişler. Ve mukâbile-i 'ayn ise ancak nazar-ı dakîk-i hendesî ile bilinir ki o nazar-ı dakîk-i hendesî bulunmadıkça onun mukâbilesi mümkün olamaz ya'ni mukâbile-i 'ayn meşrût olmuş olsaydı elbette vaz^c-ı mehârîb için bir mühendisi ihzâr ederlerdi ve mādâm ki ihzâr etmediler, ma'lûm oldu ki cihete iktifâ etmişlerdir.

[وأما القياس فهو أن الحاجة تمس إلى الاستقبال وبناء المساجد في جميع أقطار الأرض ولا يمكن مقابلة العين إلا بعلوم هندسية لم يرد الشرع بالنظر فيها بل ربما يزجر عن التعمق في علمها فكيف ينبنى أمر الشرع عليها فيجب الاكتفاء بالجهة للضرورة]

Ve kıyâs ise o dahi bu tarîkladır ki hâcet istikbâl-i kibleye cemîr^c-i aktâr-ı zemînde binâ-i mesâcide temâs eder ve 'ulûm-ı hendesiyye olmayınca mukâbile-i 'ayn mümkün olmaz ve şer^c-i şerîf ise 'ulûm-i hendesiyyenin ta'allümüne emr etmemiş belki onun 'ilmine dalıp ta'ammuk etmekten men^c ve zecr etmiş ve hâl böyle olunca emr-i şer^c buna nice mübtenî olabilir ve ona mübtenî olamayınca elbette zarûret için cihetle iktifâ etmek vâcib olur.

[وأما دليل صحة الصورة التي صورناها وهو حصر جهات العالم في أربع جهات فقوله صلى الله عليه وسلم في آداب قضاء الحاجة "لَا تَسْتَقْبِلُوا بِهَا الْقِبْلَةَ وَلَا تَسْتَذِيرُوهَا وَلَكِنْ شَرِّقُوا أَوْ غَرِّبُوا" وقال هذا بالمدينة والمشرق على يسار المستقبل بها والمغرب على يمينه فنهى عن جهتين ورخص في جهتين ومجموع

ذلك أربع جهات ولم يخطر ببال أحد أن جهات العالم يمكن أن تفرض في ست أو سبع أو عشر وكيفما كان فما حكم الباقي بل الجهات تثبت في الاعتقادات بناء على خلقه الإنسان وليس له إلا أربع جهات قدام وخلف ويمين وشمال فكانت الجهات بالإضافة الى الإنسان في ظاهر النظر أربعاً والشرع لا يبنى إلا على مثل هذه الاعتقادات فظهر أن المطلوب الجهة وذلك يسهل أمر الإجتهد فيها وتعلم به أداة القبلة]

Ve bizim tasvîr ettiğimiz sûretin sıhhati delîli ve cihât-ı ‘âlemin dör-de hasr edilmesinin burhânı ise ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimizin kazâ-i hâcet âdâbında buyurdıkları [83] hadîs-i şerîftir ki لَا تَسْتَقْبِلُوا بِهَا”⁹³ ki hulâsa-i müfâdı: “Siz onunla kıbleyi istikbâl veyâ istidbâr etmeyiniz velâkin siz onunla yâ teşrîk ediniz veyâ tagrîb.” Ve bunu Medîne-i münevvere’de buyurmuştur ve Medîne-i münevvere’de maşrık müstakbilin yesârına düşer ve magrib onun yemînine gelir ve iki cihetten nehy etmiş ve iki cihete terhîs eylemiş ve bunun mecmû’u dört cihettir ve bir kimsenin hâtırına gelmemiş ki cihât-ı ‘âlem altı veyâhüd yedi veyâhüd on cihet farz olması mümkün olur ve her ne asl olur ise olsun hükm bâkîdir, belki cihât-ı itikâdâtta hilkat-i insân üzerine isbât olunur ve insân ise dört cihetten gayrı bir ciheti yoktur ki ön ve art ve sağ ve sol cihetleridir, kaldı ki nazar-ı zâhîrde insâna izâfetle cihet dört oldu ve ahkâm-ı şer’iyye ise ancak bu gibi itikâdât üzerine binâ olunurlar. Ve bundan zâhîr olur ki matlûb cihettir ve onda emr-i icthâd kolay olur ve onunla edille-i kible bilinir.

[فأما مقابلة العين فإنها تعرف بمعرفة مقدار عرض مكة عن خط الاستواء ومقدار درجات طولها وهو بعدها عن أول عمارة في المشرق ثم يعرف ذلك أيضاً في موقف المصلي ثم يقابل أحدهما بالآخر ويحتاج فيه الى آلات وأسباب طويلة والشرع غير مبني عليها قطعاً فإذن القدر الذي لا بد من تعلمه من أدلة القبلة موقع المشرق والمغرب في الزوال وموقع الشمس وقت العصر فبهذا يسقط الوجوب]

Ve mukâbile-i ‘ayn ise onun ma‘rifeti ancak hatt-ı istivâdan ‘arz-ı Mekke’nin mikdârı ile onun ya‘nî Mekke’nin derecât-ı tûlû anlamasıy-

ladır ki maşrıktaki olan evvel-i 'imâretten bu'du ne derecededir ve bununla berâber musallinin dahi mevkifi 'arzı ve tûlünü bilip onları yek-dîgerine mukâbile ede ki onunla ma'fûm olur ve onda âlât ve esbâb-ı tavîleye muhtâc olur. Ve şer'-i şerîf ise buna kat'îyyen mebnî değildir, kaldı ki edille-i kıbleden ta'allümü lâzım olan mikdâr-ı zevâlde maşrık ve magribin mevkî'leri ile vakt-i 'asrda şemsin mevkî'idir ki bununla vücûb sâkit olur.

[فإن قلت فلو خرج المسافر من غير تعلم ذلك هل يعصى فأقول إن كان طريقه على قرى متصلة فيها محارب أو كان معه في الطريق بصير بأدلة القبلة موثوق بعدالته وبصيرته ويقدر على تقليده فلا يعصى وإن لم يكن معه شيء من ذلك عصى لأنه سيتعرض لوجوب الاستقبال ولم يكن قد حصل علمه فصار ذلك كعلم التيمم وغيره فإن تعلم هذه الأدلة واستبهم عليه الأمر بغيم مظلم أو ترك التعلم ولم يجد في الطريق من يقلده فعليه أن يصلي في الوقت على حسب حاله ثم عليه القضاء سواء أصاب أم أخطأ]

Ve eger bunları öğrenmeksizin sefere çıkarsa o seferi ile günahkâr olur mu der isen buna dahi derim ki eger onun yolu üzerinde kurâhâyı muttasıla olup da o kurâda dahi mihrâblar var ise veyâhüd edille-i kıbleyi bilip 'adâlet ve basîreti mevsûk bir refîki olur da onun taklîdine muktedir olur ise o hâlde 'asî ve günahkâr olmaz ve eger onunla böyle bir şey yok ise 'asî ve günahkâr olur, çünkü vücûb-i istikbâle müsta'riz olacaktır, hâlbuki onun 'ilmin tahsîl etmemiştir ve bunun 'ilmi ona 'ilm-i teyemmüm ve dîgerin 'ilmi gibi olur. Ve eger işbu edilleyi ta'allum etse ve bir karanlılık bulut ile bu emr ona müstebhem olsa veyâhüd ta'allümü terk edip ve yolda ona taklîd edecek bir kimseyi bulamazsa o hâlde vakte hâli hasebiyle namâz kılar sonra onu kazâ eyler, dilerse isâbet etmiş olsun ve dilerse hatâ'da bulunmuş olsun. Bu ahkâm dahi mezheb-i Şâfi'î mücebincedir, mezheb-i Hanefî'nin bunda ihtilâfı vâki' olmuştur.

[والأعمى ليس له إلا التقليد فليقلد من يوثق بدينه وبصيرته إن كان مقلده مجتهداً في القبلة وإن كانت القبلة ظاهرة فله اعتماد قول كل عدل يخبره بذلك في حضر أو سفر وليس للأعمى ولا للجاهل أن يسافر في قافلة ليس فيها من يعرف أدلة القبلة حيث يحتاج إلى الاستدلال كما ليس للعامي أن يقيم ببلدة ليس فيها فقيه عالم]

بتفصيل الشرع بل يلزمه الهجرة الى حيث يجد من يعلمه دينه وكذا إن لم يكن في البلد إلا فقيه فاسق فعليه الهجرة أيضاً إذ لا يجوز له اعتماد فتوى الفاسق بل العدالة شرط لجواز قبول الفتوى كما في الرواية وإن كان معروفاً بالفقه مستور الحال في العدالة والفسق فله القبول مهما لم يجد من له عدالة ظاهرة لأن المسافر في البلاد لا يقدر أن يبحث عن عدالة المفتين فإن رآه لابساً للحرير أو ما يغلب عليه الإبريسم أو راكباً لفرس عليه مركب ذهب فقد ظهر فسقه وامتنع عليه قبول قوله فليطلب غيره وكذلك إذا رآه يأكل على مائدة سلطان أغلب ماله حرام أو يأخذ منه إدراكاً أو صلة من غير أن يعلم أن الذي يأخذه من وجه حلال فكل ذلك فسق يقدر في العدالة ويمنع من قبول الفتوى والرواية والشهادة]

Ve gözleri kör olanların taklîden gayrı bir sebilleri yoktur, gerektir ki onun dîn ve basîretine vüsûk ve i'timâdı olan kimseye taklîd ede. Eger onun mukallidi kıblede müctehid ise ve eger kible zâhire ise o vakte her bir 'adlin haberine vüsûk ve i'timâd etmek ona cevâzı vardır, hazaarda olsun veyâhüd seferde. Ve a'mâ ve câhile câiz değildir ki bir kâfilede gideler ki o kâfilede kıblenin edillesini bilir bir kimse olmaz [84] o haysiyyetle ki istidlâle muhtâcdır, nitekim merd-i ümmî ve 'âmmîye câiz değildir ki bir beldede ikâmet ede ki o beldede tafsîl-i şer'îyi bilir bir fakîh-i 'âdil bulunmaz, belki ona dînini ta'lîm edecek fakîhli bir beldeye hicret etmek vâcib olur ve kezâlik fakîhi fâsık olan memlekette durmak ona câiz olmaz ki o hâlde dahi hicret etmek ona vâcib olur, çünkü fâsıkın fetvâsına i'timâd etmek ona câiz değildir ki cevâz-ı kabûl-i fetvâ için 'adâlet şarttır, nitekim cevâz-ı kabûl-i rivâyet için 'adâlet şarttır; ammâ eger o fakîh fıkhnın ma'rifetiyle müştahir olup 'adâlet ve fıkhta onun hâli mestûr olur ise o hâlde 'adâleti zâhir bir fakîh bulmazsa o mestûru'l-hâl olan fakîhin fetvâsını kabûl etmek cevâzı vardır, zîrâ beldelede müsâfir olan kimse müftîlerin 'adâleti üzerine bahs etmeğe muktedir olamaz, fakat onun üstünde elbise-i harîri görürse veyâhüd ipeği ipliğine gâlib bir sevbe lâbis olduğunu veyâhüd eyeri zerli bir esbe râkib olduğunu görürse o hâlde onun fıkı ona zâhir olmuş olur ve kabûl-i kavli onun üzerine mümteni' olur ve dîğerrinin taleb ve taharrîsi ona vâcib olur ve kezâlik aaleb-i mâlî harâm olan bir melikin simâtı üzerine tenâvül-i ta'âm ettiğini görürse veyâhüd ondan

idrâr ve ‘atiyyeyi alıp da o ‘atiyye ve idrârın vech-i helâlden me’hûz ol-
duğu bilinmezse o hâlde dahi onun kabûl-i kavli ona câiz olmaz, çünkü
bunun her biri ‘adâlete kadh eder bir fisktır ve kabûl-i kavl ü rivâyet ü
şehâdetten men‘ eder.

[وأما معرفة أوقات الصلوات الخمس فلا بد منها فوق وقت الظهر يدخل بالزوال
فإن كل شخص لا بد أن يقع له في ابتداء النهار ظل مستطيل في جانب المغرب ثم
لا يزال ينقص إلى وقت الزوال ثم يأخذ في الزيادة في جهة المشرق ولا يزال يزداد
إلى الغروب فليقم المسافر في موضع أو لينصب عوداً مستقيماً وليعلم على رأس
الظل ثم لينظر بعد ساعة فإن رآه في النقصان فلم يدخل بعد وقت الظهر وطريقه
في معرفة ذلك أن ينظر في البلد وقت أذان المؤذن المعتمد ظل قامته فإن كان مثلاً
ثلاثة أقدام بقدمه فمهما صار كذلك في السفر وأخذ في الزيادة صلى فإن زاد عليه
سبعة أقدام ونصفاً بقدمه دخل وقت العصر إذ ظل كل شخص بقدمه ستة أقدام
ونصفاً بالتقريب]

Ve salavât-ı hamsenin vaktlerini bilmek dahi ona lâbüdd ve lâzımdır.
Öğlenin vakti ise zevâl ile dâhil olur, zîrâ ibtidâ-i nehârda her bir şahs
için cânib-i garba doğru ve ona bir zıll-ı müstatîlin vukû‘u emr-i mukar-
rerdır ve vakt-i zevâle kadar noksân bulmakta olur. Vakt-i zevâlden sonra
cihet-i maşrıktaki ziyâdeye başlar tâ ki güneş gurûb ede ya‘nî min-ba‘di’z-
zevâl cihet-i maşrıktaki ânen fe-ânin gölgesi artmaktadır tâ ki güneş gurûb
ede, gerektir ki merd-i müsâfir bir yerde dura veyâhüd bir müstakîm ve
doğru bir değneği dikip nasb ede ve gölgesinin başı ucunda bir ‘alâmet
çize ve bir sâ‘atten sonra nazar ede ki o gölgelik artmakta mıdır yoksa ek-
silmekte midir? Eger onu eksilmekte görürse henüz öğlenin vakti girmе-
miştir. Ve bunun ma‘rifetinde olan tarîki ise kendi beldesinde iken mü‘ez-
zin-i mu‘temedin ezânı vaktinde nazar ede ki onun boynunun gölgesi kaç
ayaktır, meselâ kendi ayağıyla o vakte onun gölgesini üç ayak görürse
artık seferde dahi her ne vakt onun gölgesi o kadar olur ise ve ziyâdeyi
almağa başlarsa öğle namâzının vakti olmuş olur, namâz kılmağa başlar
ve eger o mikdâra kendi ayağı ile altı buçuk kadem dahi ziyâde olduysa
o hâlde ikinci vakti girmiş olur, zîrâ her bir şahsın zıllı kendi ayağıyla
takrîben altı buçun ayaktır ya‘nî mesâhası o kadardır.

[ثم ظل الزوال يزيد كل يوم إن كان سفره من أول الصيف وإن كان من أول الشتاء فينقص كل يوم وأحسن ما يعرف به ظل الزوال الميزان فليستصحبه المسافر وليتعلم اختلاف الظل به في كل وقت وإن عرف موقع الشمس من مستقبل القبلة وقت الزوال وكان في السفر في موضع ظهرت القبلة فيه بدليل آخر فيمكنه أن يعرف الوقت بالشمس بأن تصوير بين عينيه مثلاً إن كانت كذلك في البلد]

Zıll-ı zevāl beher gün artmakta olur eger onun seferi yazın evâilindedir ve eger kışın evâilinde ise beher gün eksilmekte olur. Ve zıll-ı zevâli bilmek için en ziyâde güzel şey mîzândır, gerektir ki onu seferde berâberce istishâb ede tâ ki onunla her vakte ihtilâf-ı zıllı ta'al-lüm eyleye. Ve eger seferde olup bir yerde bulunmuş ki o mahalde bir delîl-i âher ile kıble zuhûr etmiş ve kendisi dahi vakt-i zevâlde kıblenin müstakbilinden mevki^c-i şemsi bilmiş, o sûrette ona mümkündür ki vakti güneşle bile ki güneş onun gözleri arasında bulunup ve beldesinde dahi ona böyle düşerse o vakte öğle vakti duhûl etmiş olur ki bununla vakt-i zuhru bilmiş olur.

[وأما وقت المغرب فيدخل بالغروب ولكن قد تحجب الجبال المغرب عنه فينبغي أن ينظر الى جانب المشرق فمهما ظهر سواد في الأفق مرتفع من الأرض قدر رمح فقد دخل وقت المغرب]

Ve magribin vakti ise ya'cnî akşam namâzının vakti bilmek tarîki ise o dahi gurûb-ı şems iledir ki gurûb-ı şems ile akşam vakti girer velâkin cibâli ondan magribin rü'yetini mahcûb eder ve tarîki odur ki cānib-i maşrika bakıp nazar eyleye, her ne vakt ufka gece karanlılığı yerden bir mızrak boyunda mürtefi^c olduğunu [85] görür, magrib vakti duhûlüne hükm eder.

[وأما العشاء فيعرف بغيوبة الشفق وهو الحمرة فإن كانت محجوبة عنه بجبال فيعرفه بظهور والكواكب الصغار وكثرتها فإن ذلك يكون بعد غيوبة الحمرة]

Ve yatsının vakti ise o dahi gaybûbet-i şafak ile bilinip ma'lûm olur ve şafak ise ufka görünen kırmızılıktır. Ve eger o kırmızılık ondan dağlarla mahcûb ise o hâlde vakti zuhûr-ı kevâkib-i sığâr-ı kesîre ile bilir ki o kevâkib-i sığârın zuhûr-ı kesreti ancak kırmızı şafağın gıyâbından sonra olur.

[وأما الصبح فيبدو في الأول مستطيلاً كذب السرحان فلا يحكم به الى أن ينقضي زمان ثم يظهر بياض معترض لا يعسر إدراكه بالعين لظهوره فهذا أول الوقت قال صلى الله عليه وسلم ليس الصبح هكذا وجمع بين كفيه وإنما الصبح هكذا ووضع إحدى سبائتيه على الأخرى وفتحهما وأشار به الى انه معترض]

Ve sabāh vakti ise o dahi evvelen müstatıl olarak zuhūr eder kurt kuyruğu gibi görünür ve onunla sabāha hükm olunmaz tā ki bir zamān münkazī olup geçer, ondan sonra bir beyāz-ı mu‘teriz zuhūr eder ve zuhūruna bināen gözle idrākı güç ve müte‘assir olmaz ve bu vakt evvel-i vakttir. ‘Aleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimiz buyurmuş ki ليس الصبح هكذا وجمع بين كفيه وإنما الصبح هكذا ووضع إحدى سبائتيه على الأخرى ki hulāsa-i müfād-ı şerīfi: “Subh böyle değildir” diye iki elinin iki ayalarını cem‘ ve ona işāret etmiş, “subh ancak böyledir” diye şehādet parmağını diğer elinin şehādet parmağı üstüne açık olarak vaz‘ ve onlara işāret buyurmuş ve o tasvīr ile mu‘teriz olduğuna işāret etmiştir.

[وقد يستدل عليه بالمنازل وذلك تقرب لا تحقيق فيه بل الإعتماد على مشاهدة انتشار البياض عرضاً لأن قوماً ظنوا أن الصبح يطلع قبل الشمس بأربع منازل وهذا خطأ لأن ذلك هو الفجر الكاذب والذي ذكره المحققون أنه يتقدم على الشمس بمنزلتين وهذا تقرب ولكن لا اعتماد عليه فإن بعض المنازل تطلع معترضة منحرفة فيقصر زمان طلوعها وبعضها منتصبه فيطول زمان طلوعها ويختلف ذلك في البلاد اختلافاً يطول ذكره نعم تصلح المنازل لأن يعلم بها قرب وقت الصبح وبعده فأما حقيقة أول الصبح فلا يمكن ضبطه بمنزلتين أصلاً]

Ve dahi vakt-i subha menāzil ile istidlāl etmek dahi mümkündür velā-kin takrīben istidlāl olunur ki tahkīkan değil ve i‘timād ancak ‘arzan intişār-ı beyāzın müşāhedesi üzerinedir, çünkü bir kavm zann etmiş ki subh şemsin tulū‘undan dört menzile evvel tulū‘ eder ve bu zann hatādır, zīrā o vakt fecr-i kāzibin vaktidir. Ve muhakkıkların bunda zikrleri budur ki subh tulū‘-i şemse iki menzile ile mütekaddim olur ve bu dahi takribīdir, tahkīkī değildir ve buna dahi i‘timād olunamaz, zīrā menāzilin ba‘zısı eğri ve mu‘teriz olarak tulū‘ eder ve zamān-ı tulū‘u kısa olur ve ba‘zısı muntasıbe olarak çıkar ve zamān-ı tulū‘u uzun olur ve bilādda zikri tavīl bir ihtilāf ile muhtelif olur. Evet, vakt-i subhun kurb ve bu‘du

onunla bilmeğe menâzil sâlih olur velâkin hakîkaten evvel-i subh onunla zabt etmek mümkün olmaz ve şemsin tulûcundan iki menzile akdem evvel-i subhun zabtı aslen mümkün olmaz.

[وعلی الجملة فإذا بقيت أربع منازل الى طلوع قرن الشمس بمقدار منزلة يتيقن أنه الصبح الكاذب وإذا بقي قريب من منزلتين يتحقق طلوع الصبح الصادق ويبقى بين الصبحين قدر ثلثي منزلة بالتقريب يشك فيه أنه من وقت الصبح الصادق أو الكاذب وهو مبدأ ظهور البياض وانتشاره قبل اتساع عرضه فمن وقت الشك ينبغي أن يترك الصائم السحور ويقدم القائم الوتر عليه ولا يصلي صلاة الصبح حتى تنقضي مدة الشك فإذا تحقق صلى ولو أراد مرید أن یقدر علی التحقيق وقتاً معيناً يشرب فيه متسحراً ويقوم عقبه ويصلي الصبح متصلاً به لم يقدر على ذلك فليس معرفة ذلك في قوة البشر أصلاً بل لا بد من مهلة للتوقف والشك ولا اعتماد إلا على العيان ولا اعتماد في العيان إلا على أن يصير الضوء منتشراً في العرض حتى تبدو مبادي الصفرة وقد غلط في هذا جمع من الناس كثير يصلون قبل الوقت]

Ve ‘ale’l-cümle zâbitası odur ki karn-ı şemsin tulûcuna dört menzile kalınca subh-ı kâzibin tulûc-u sahîhan müteyakkın olur ve çün iki menzile mikdârı kalır, o vakt tulûc-ı subh-ı sâdık onunla mütehakkık olur. Ve iki subh mâ-beyninde takrîben yâ bir menzilenin iki sülûsü kalır da onda şekk ederse ki subh-ı sâdıktan mıdır yoksa kâzibden midir ki beyâzın mebd-i zuhûr u intişârı olup henüz ‘arzı müttesi’ olmamıştır, artık ona vakt-i şekk nazarıyla bakar, sâim sahûru terk eder ve kâim olan kimse dahi vitri ona takdîm eyler ya’nî müddet-i şekk münkazî olmayınca sabâh namâzını kılmaya ve her ne vakt ki subh mütehakkık olduysa o vakte sabâh namâzını edâ ede. Ve eger bir kimse tahkîk üzere bir vakti takdîr etmek isteyip ki o vakt-i mu‘ayyende merd-i mütesahhir su içe ve ‘akîbinde kıyâm edip gece namâzı kıla ve sabâh namâzı dahi ona muttasıl kıla, o kimse ona muktedir olamaz ki bunun ma‘rifeti aslen [86] kuvvet-i beşeriyyede olamaz, belki tevakkuf ve şekk için bir müddet mühlet lâbüddür ve i‘timâd ancak ‘ayân üzerinedir. Ve ıshık ‘arzda münteşir olup mebâdî-i sufret zuhûr etmedikçe ‘ayâna dahi i‘timâd olunamaz, ancak bu gibi bir mu‘âyeneye i‘timâd olunur hâlbuki nâstan bir cem‘iyyet bunda galat edip vaktten evvel namâz kılarlar.

[ويدل عليه ما روي ابو عيسى الترمذي في جامعه باسناده عن طلق بن علي أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال "كُلُوا وَاشْرَبُوا، وَلَا يَهَيِّئْكُمْ السَّاطِعُ الْمُضْعَدُ، وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَغْتَرِضَ لَكُمْ الْأَحْمَرُ" وهذا صريح في رعاية الحمرة قال أبو عيسى وفي الباب عن عدي بن حاتم وأبي ذرّ وسمرة بن جندب وهو حديث حسن غريب والعمل على هذا عند أهل العلم وقال ابن عباس رضي الله عنهما كلوا واشربوا ما دام الضوء ساطعاً قال صاحب الغريين أي مستطيلاً]

Ve buna Ebū 'Īsā et-Tirmizī'nin Cāmi'inde Talk b. 'Alī üzerine rivāyeten rivāyet ettiği hadīs delālet eder ki 'aleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz irāde ve fermān buyurmuş ki "كُلُوا وَاشْرَبُوا، وَلَا يَهَيِّئْكُمْ السَّاطِعُ" 94 ki hulāsa-i müfād-i şerifi: "Siz yiyiniz, içiniz, sātīr-ı mus'ıd sizi tahvīf etmeye ki kırmızılık size müte'arrız ola." Bu nass-ı 'ālī ise kırmızılık ri'āyetine musarrahtır. Ve dahi Ebū 'Īsā demiş ki bu bābda 'Adiyy b. Hātīm ve Ebī Zerr ve Semure b. Cundeb üzerlerine gelmiş ki bu hadīs hadīs-i hasen ve garībdir demişler. Ve 'inde ehli'l-ilm 'amel bunun üzerinedir. Ve İbn 'Abbās 'aleyhime'r-rıdvān demiş ki "Dav-ı sātīr oldukça siz yiyiniz içiniz." Ve bunun tefsīrinde Sāhibu'l-Garībeyn dav-ı sātīr dav-ı müstatīldir demiş. Ve bu ehādīsten ma'lūm olur ki fecr-i kāzib sahūra mānī' olmaz, gece-den sayılır.

[فإذا لا ينبغي أن يعول إلا على ظهور الصفرة وكأنها مبادي الحمرة وإنما يحتاج المسافر الى معرفة الأوقات لأنه قد يبادر بالصلاة قبل الرحيل حتى لا يشق عليه النزول أو قبل النوم حتى يستريح فإن وطن نفسه على تأخير الصلاة الى أن يتيقن فتسمح نفسه بفوات فضيلة أول الوقت ويتجشم كلفة النزول وكلفة تأخير النوم الى التيقن استغنى عن تعلم علم الأوقات فإن المشكل أوائل الأوقات لا أوساطها]

Ve öyle olunca mebdā-i humret olan zuhūr-ı sufretin mā'-adāsına ta'vīl etmemek gerektir, ta'vīl ancak zuhūr-ı sufret üzerine ola. Ve ma'rifet-i evkāta müsāfirin ihtiyācı ancak o esbābandır, çünkü meşakkat-i nüzūlden vāreste olmak için olur ki rahīl etmezden evvel namāz kılma-

94 Ebū Dāwūd, Savm, 17, no: 2348; Tirmizī, Savm, 15, no: 705; Sahīhu İbn Huzeyme, 3/211, no: 1930.

ğâ müsâra'at eder veyâhûd uyku ile istirâhat etmek için kable'n-nevm namâz kılmağa mübâderet eder. Ammâ eger kendi nefsinı vaktin duhû-lü müteyakkın oluncaya dek durdurmağa ve o vakte kadar namâzı te'hîr etmeğe tavnîn eder de nefsi dahi evvel-i vaktin fazîleti fevâtına müsâ-maha edip külfet-i nüzûl ve külfet-i te'hîr-i nevme mütehammil olursa o vakte 'ilm-i evkâtın ta'allümünden müstagnî olur, zîrâ müşkil ancak evkâtın evâilidir, evâsıtı değildir. İntehâ.

İşbu âdâb-ı seferde îrâd olunan ahkâm ve mesâil ve ta'lîl ve tafsîl kâffesi mezheb-i Şâfi'î'nin ahkâmı üzerine mübeyyendir. Pek çok yerlerde mezheb-i Hanefî'ye muhâlif gelmiştir, kaldı ki ihtiyâta mürâ'î olan zât ba'zı yerlerde vâki' olan îmâ ve işâretimiz mücebince o mezhebin ahkâmını anlamak için mahalline mürâca'at etmekten gâfil kalmaz. Ve mezheb-i Hanefî'nin ahkâmı burada zikr etmediğimizin sebebi mehâfe-i tatvîldir, çünkü kitâbu'l-'ibādâtta biz ekserlerinin ahkâmını mebâhisinde zikr ve îrâd etmişiz, burada be-tekrâr onların zikri mücib-i tûl-i bahs ü güftâr olur. Vallâhu a'lemu bi's-savâb ve ileyhi'l-merci'u ve'l-me'âb. [87]

Bi-İsmihi Subhānehu Ahmedühu ve Eşkürü İhsānehu

[باسمه سبحانه حمده واشكر احسانه]

KİTĀBU ĀDĀBİ'S-SEMĀ'İ VE'L-VECDİ
VE HÜVE'L-KİTĀBU'S-SĀMİNÜ MİN RUB'İ'L-ĀDĀTİ MİN
KÜTÜBİ İHYĀ'İ 'ULŪMİ'D-DĪN

[كتاب آداب السماع والوجد وهو الكتاب الثامن من ربع العادات من كتب إحياء علوم الدين]

Ve semā' ve vecd ādābının kitābı ise ki İhyā'u 'Ulūmi'd-Dīn adlı olan kütübün rub'-ı 'ādātından olup kitābların sekizinci kitābı idi, o dahi işte bu kitābdır. Ve billāhi't-tevfik ve'l-i'āne.

Bismillāhirrahmānirrahīm

[الحمد لله الذي أحرق قلوب أوليائه بنار محبته واسترق هممهم وأرواحهم بالشوق الى لقاءه ومشاهدته ووقف أبصارهم وبصائرهم على ملاحظة جمال حضرته حتى أصبحوا من تنسم روح الوصال سكرى وأصبحت قلوبهم من ملاحظة سبحات الجلال والهة حيرى فلم يروا في الكونين شيئاً سواه ولم يذكروا في الدارين إلا إياه إن سنحت لأبصارهم صورة عبرت الى المصور بصائرهم وإن قرعت أسماعهم نغمة سبقت الى المحبوب سرائرهم وإن ورد عليهم صوت مزعج أو مقلق أو مطرب أو محزن أو مهيج أو مشوق أو مهيج لم يكن انزعاجهم إلا إليه ولا طربهم إلا به ولا قلقهم إلا عليه ولا حزنهم إلا فيه ولا شوقهم إلا إلى ما لديه ولا انبعاثهم إلا له ولا ترددهم إلا حواليه فمنه سماعهم وإليه استماعهم فقد أقفل عن غيره أبصارهم وأسماعهم أولئك الذين اصطفاهم الله لولايته واستخلصهم من بين أصفياه وخاصته والصلاة على محمد المبعوث برسالته وعلى آله وأصحابه أئمة الحق وقادته وسلم كثيراً]

Musannif-i merhūm de'b-i ma'rūf ve üslūb-ı meşgūfu üzere işbu kitāb-ı mevsūfu emsālī misilli teyemmünen ve teberrūken ve sūnnet-i seniyyeye imtisālen ve temessūken besmele-i şerīfe ile feth ü küşād ve

terdîfen zikr ve îrâdı onun mu'tâdı olan hamd-i rabbânî ve şükr-i yez-dânî iktirânıyla dîbâce-i 'unvânı tehzîb ve is'âd edip buyurdu ki الحمد” “الذي أحرق قلوب أوليائه بنار محبته” berâ'at-i istihlâle ri'âyetle zemzeme-i senâyî âgâz ve nagme-i sipâsî ref'iyle mehâsin-i âvâzı mümtâz ve ser-efrâz ederek demiş ki kendi nâr-ı mahabbeti ile evliyâsının kulûbunu ihrâk ve likâ ve müşâhedesinin eşvâkıyla himem ve ervâhlarını istirkâk eden Hallâk-ı 'âleme hamd-i bî-hadd ve şükr-i bî-'add olsun ki mezîd-i refet ü işfâkından onların ebsâr ve besâirlerini hazretinin cemâli mülâ-hzasına vakf edip tâ ki revh-i visâlin tenessümünden mest olarak sa-bâh ettiler ve sübühât-ı celâli mülâhazalarından dahi onların kulûbu vâ-lih ve hayrân olarak sabâh eylediler ve bu cihetlerle onun mâ-sivâsını kevneynde bir şey görmez oldular ve ondan gayrı bir şey dâreynde yâd etmez oldular. Eger onların ebsârlarına bir sûret sünûh ederse onun mu-savvirine besâirleri 'ibret ederler ve esmâ'larına eger bir nagme değerse serâirleri mahbûba sebkât eylerler ve dahi onlara eger müz'ic bir ses ve muklık bir sedâ ve muhzin bir savt ve mübhic bir nidâ ve müşevvik bir âvâz ve müheyyc bir edâ vârid olursa ondan gayrı başka bir şeye onların bir inzi'âcları olmaz ve diğeri ile onların bir günâ şâdlık ve ta-rabları olmaz veyâ başkası üzerine bir kalak ve ıztırâbları bulunmaz, hüznleri ancak ondadır ve şevkleri ancak onun katında olan ni'amlar-dadır ve inbi'âsları ancak semtinedir ve tereddüdleri onun etrâfındadır. Mâ-hasal onların semâ'ları ondandır ve istimâ'ları dahi hazretinedir ki diğlerinden onların esmâ' ve ebsârlarını kilitleyip bağlamıştır. Onlar o zevât-ı 'âlî-kadrlerdir ki onları kendi muhabbet ve velâyetine ıstifâ et-miş ve asfiyâ ve havâssından nefsine istihlâs eylemiş, kaldı ki bu şükr ve tahdîs-i ni'amla berâber bu ni'met-i 'uzmâya sebeb ve vesîle olup risâleti ile meb'ûs habîb-i mümtâzı olan Hazret-i Muhammedü'l-Mus-tafâ ile onun âl ve ashâbı olup e'imme-i hakk ve sipeh-sâlâr-ı ümme vü halk olan zevât-ı ref'i'ü'd-derecâta dahi hemîşe salât ü selâm ve selâm-ı kesîr olsun.

[أما بعد فإن القلوب والسرائر خزائن الأسرار ومعادن الجواهر وقد طويت فيها جواهرها كما طويت النار في الحديد والحجر كما أخفى الماء تحت التراب والمدر

ولا سبيل الى استشارة خفاياها إلا بقوادح [88] السماع ولا منفذ الى القلوب الى من دهليز الأسماع فالنغمات الموزونة المستلذة تخرج ما فيها وتظهر محاسنها أو مساوئها فلا يظهر من القلب عند التحريك إلا ما يحويه كما لا يرشح الإناء إلا بما فيه فالسماع للقلب محك صادق ومعيار ناطق فلا يصل نفس السماع إليه إلا وقد تحرك فيه ما هو الغالب عليه وإذا كانت القلوب بالطباع مطيعة للأسماع حتى أبدت بوارداتها مكانها وكشفت بها عن مساوئها وأظهرت محاسنها وجب شرح القول في السماع والوجد وبيان ما فيهما من الفوائد والآفات وما يستحب فيهما من الآداب والهيئات وما يتطرق إليهما من خلاف العلماء في أنهما من المحظورات أو المباحات ونحن نوضح ذلك في بابين]

Pes ez-hamd ü sipās ve ihdā-i salāt u selām-ı bī-hadd ü bī-mikyās maʿlūm olsun ki ʿaleʿt-tahkīk kulūb ve serāir esrārın hazāini ve cevā-hirin maʿādinidirler, hadīd ve hacerde āteş mahfī ve matvī olduğu gibi onların cevāhirleri dahi onlarda matvī olmuştur ve toprak ve mederde su mahfī ve pinhān olduğu gibi onlarda mestūr ve gizli olmuştur ve o hafāyāsının izhār ve istisāresine kavādiḥ-i semāʿdan gayrı bir tarīk ve sebīl olmayıp ancak nagamāt-ı lezīze onlarda olan mahfiyyātı izhār eder ve mehāsin ve ʿuyūbu ibrāz eyler. Ve maʿlūmdur ki tahrīki katında içinde saklı olan nesneden gayrı kulūbdan bir şey çıkmaz, nitekim inā içindeki nesne ile mütereşşih olur, başka şey ile mütereşşih olmaz, kaldı ki semāʿ-ı savt u nagme kalbe bir mihekk-i sādıktır ve miʿyār-ı nātık-tır ve semāʿ ona vusulüyle ona gālib olan şey müteharrik olur. Ve çün kulūb-i beşeriyye tabʿan esmāʿa mutīʿ ve münkād bulunmuştur ki onun-la yaʿnī semāʿın vāridatıyla mahfiyyātını izhār eder ve onunla mehāsin ve kabāyihi üzerine keşf eyler, semāʿ ve vecdde olan kavlin şerhi vācib oldu yaʿnī onda olan fevāid ve āfātın beyānı farz oldu ki mendūb ve müstehabb olan heyʾāt ve ādābının zikri lāzım geldi ve mahzūr veyā mübāhātın olduğunun beyānında hilāf-ı ʿulemādan ona mütetarrık olan mezāhib ve ārānın tavzīhi dahi lāzımeden oldu. Biz bunları iki bābın tertīb ve irādıyla tavzīh ederiz. Şöyle ki:

[الباب الأول في إباحة السماع]

Birinci bābı semāʿın ibāhati beyānında ola.

[الباب الثاني في آداب السماع وآثاره في القلب بالوجد وفي الجوارح بالرقص والزعم وتمزيق الثياب]

Ve ikinci bâbı semâ'ın âdâbında ve raks ve za'k ve temzîk-i siyâb ile cevârih ve kalbde vecd ile hâsıl olan âsârın zikrinde ola.

el-Bābu'l-Evvelü Fî Zikri İhtilāfi'l-ʿUlemāi Fî İbāhati's-Semā'i ve Keşfi'l-Hakkı Fîhi

[الباب الأول في ذكر اختلاف العلماء في إباحتهم السماع وكشف الحق فيه]

Beyānu Ekāvili'l-ʿUlemāi ve'l-Mutasavvifeti Fî Tahlilihi ve Tahrīmihi

[بيان أقاويل العلماء والمتصوفة في تحليله وتحريمه]

[اعلم أن السماع هو أول الأمر ويثمر السماع حالة في القلب تسمى الوجد ويثمر الوجد تحريك الأطراف إما بحركة غير موزونة فتسمى الإضطراب وإما موزونة فتسمى التصفيق والرقص فلنبداً بحكم السماع وهو الأول وننقل فيه الأقاويل المعربة عن المذاهب فيه ثم نذكر الدليل على إباحتهم ثم نردفه بالجواب عما تمسك به القائلون بتحريمه]

Birinci bâbı ki ibāhat-ı semā' ve onda olan kavli-i hakkın keşfi zım-nındadır, işte bu bâbdır; onda olan ihtilāf-ı ʿulemānın beyānı dahi vardır tahlil ve tahrīmi hakkında mutasavvife ve ʿulemānın ekāvili beyānı ise işte bu beyāndır. Şöyle ki bil ve āgāh ol ki semā' emrin evvelidir ve semā' kalbde bir hāleti ismār eyler ki ona vecd denilir ve vecd dahi tahrīk-i etrāfı ismār eder ki o hareket yā mevzūne ola, oynamak ve el çarpmak gibi veyāhūd gayr-ı mevzūne olur ki ona ıztırāb denilir. Kaldı ki biz evvelā semā'ın hükmü beyānına başlayalım ki evvel odur ve onda olan ihtilāf ve mezāhibe mu'rib olan ekāvili nakl edelim sonra ibāhatine olan delili zikr edip tahrīmine kâil olanların temessüklerine olan cevābı dahi ona terdif edelim.

[فأما نقل المذاهب فقد حكى القاضي أبو الطيب الطبري عن الشافعي ومالك وأبي حنيفة وسفيان وجماعة من العلماء ألفاظاً يستدل بها على أنهم رأوا تحريمه]

وقال الشافعي رحمه الله في كتاب آداب القضاء إن الغناء لهو مكروه يشبه الباطل ومن استكثر منه فهو سفیه ترد شهادته وقال القاضي أبو الطيب [89] استماعه من المرأة التي ليست بمحرم له لا يجوز عند أصحاب الشافعي رحمه الله بحال سواء كانت مكشوفة أو من وراء حجاب وسواء كانت حرة أو مملوكة وقال قال الشافعي رضي الله عنه صاحب الجارية إذا جمع الناس لسماعها فهو سفیه ترد شهادته]

Ve mezāhibin nakli ise, Ebu't-Tayyib et-Taberī el-Kādī ‘aleyhi'r-rahme, İmām Şāfi' ve Mālik ve Ebū Hanīfe ve Süfyān-ı Sevri ve ‘ulemādan bir cemā'atin üzerlerine hikāye ve nakl etmiş ki ya'nī bir takım elfāzı serd etmiş ki onunla tahrīm-i semā' üzerine istidlāl olunur. İmām Şāfi' ‘aleyhi'r-rahme ādāb-ı kazā kitābında demiş ki “Gınā mekrūhtur, bātıla benzer; kim ki ondan çoklaşırsa sefihdir, şehādeti redd olunup makbūle olmaz.” Ve dahi Kādī Ebu't-Tayyib demiş ki “Mahrem olmayan hatun kişiden istimā'ı ashāb-ı Şāfi' katında cāiz olmaz, her ne hāl ile olursa olsun onun ādeme istimā'ı cāiz değildir, dilerse o hatun kişi açıkta ola ve dilerse bir hicāb ardında ola ve dilerse hürre ola ve dilerse memlūke ola.” Ve dahi demiş ki İmām Şāfi' söylemiş ki “Cāriyenin sāhibi eger gınāsının istimā'ı için nāsı cem' eylerse sefih sayılır ve şehādeti redd olunur.”

[وقال وحكي عن الشافعي أنه كان يكره الطقطقة بالقضيب ويقول وضعته الزنادقة ليشتغلوا به عن القرآن وقال الشافعي رحمه الله ويكره من جهة الخبر اللعب بالنرد أكثر مما يكره اللعب بشيء من الملاهي ولا أحب اللعب بالشطرنج وأكره كل ما يلعب به الناس لأن اللعب ليس من صنعة أهل الدين ولا المروءة]

Ve kezālik Ebu't-Tayyib demiş ki İmām Şāfi' üzerine mahkī olmuş ki kadīb ile çalıp taktaka etmekliğı mekrūh görüp dermiş ki “Bu fi'li zendakalar vaz' etmişler, tā kim bununla Kur'ān'dan meşgūl olalar.” Ve dahi İmām Şāfi' demiş ki “Cihet-i haberden nerd ile oynamak kerāheti melāhiden sāir nesne ile olan oyanaklığının kerāhetinden daha ziyāde eşedd ve ekserdir. Şatranc ile oynaması dahi sevmem her ne ki nās onunla oynarlarsa ben onu kerh ederim, zīrā oynamak ehl-i dīn ve mü-rüvvetin san'atı değildir.”

[وأما مالك رحمه الله فقد نهى عن الغناء وقال إذا اشترى جارية فوجدها مغنية كان له ردها وهو مذهب سائر أهل المدينة إلا ابن سعد وحده]

Ve İmām-ı Mālik ‘aleyhi’r-rahme ise o dahi gınā üzerine nehy etmiş ve dahi demiş ki “Bir ādem eger bir cāriyeyi satın alıp da muğanniye bulursa ona geriye çevirmek cevāzı vardır, sanki onunla ‘ayblı olup müşterisi hıyār-ı ‘ayb ile onu bāi‘i üzerine redd etmeğe kādīr olur.” Bu mezheb ehl-i Medīne’nin mezhebidir, yalnız İbrāhīm b. Sa‘d onda muhālefet etmiştir.

[وأما أبو حنيفة رضي الله عنه فإنه كان يكره ذلك ويجعل سماع الغناء من الذنوب وكذلك سائر أهل الكوفة سفيان الثوري وحماد وإبراهيم والشعبي وغيرهم]

Ve İmām-ı A‘zam Ebū Hanīfe ‘aleyhi’r-rıdvān mezhebi ise o dahi onu mekrūh görürdü ve gınānın semā‘ını günāhtan ‘add ederdi ve kezālik Kūfe’nin sāir ahālisi mezhebi dahi böyledir ki Süfyān-ı Sevri ve Hammād ve İbrāhīm ve Şa‘bī ve diğerleri gibi.

[فهذا كله نقله القاضي أبو الطيب الطبري ونقل أبو طالب المكي إباحة السماع عن جماعة فقال سمع من الصحابة عبد الله بن جعفر وعبد الله بن الزبير والمغيرة بن شعبة ومعوية وغيرهم وقال قد فعل ذلك كثير من السلف الصالح صحابي وتابعي بإحسان وقال لم يزل الحجازيون عندنا بمكة يسمعون السماع في أفضل أيام السنة وهي الايام المحدودات التي أمر الله عباده فيها بذكره كأيام التشريق ولم يزل أهل المدينة مواظبين كأهل مكة على السماع إلى زماننا هذا فأدركنا أبا مروان القاضي وله جوار يسمعون الناس التلحين قد أعدهن للصوفية قال وكان لعطاء جارتان يلحنان فكان إخوانه يستمعون إليهما]

İşte bunun cem‘isi Kādī Ebu’t-Tayyib et-Taberī nakl etmiştir. Ve Ebū Tālib el-Mekkī ise o dahi bir cemā‘at üzerine mervī ve menkūl olarak ibāhat-ı semā‘ı nakl edip demiş ki sahābeden ‘Abdullāh b. Ca‘fer ve ‘Abdullāh b. ez-Zübeyr ve Mugīre b. Şu‘be ve Mu‘āviye ve diğerlerinden onun ibāhasını işitmiştir ve dahi demiş ki “Sahābī ve tābī‘iden olarak selef-i sālihinden pek çok ādem onu işlemiştir.” Ve dahi demiş ki “Hālā bizde Mekke-i mükerrede Hicāziyyūn istimā‘ ederler ki istimā‘-ı semā‘dan zāil ve hālī olmamışlar, hattā eyyām-ı senenin efdal-

lerinde ki eyyâm-ı ma'âd'dede istimâc ederler ki o eyyâm'da kendi zikri ile Hakk subhânehu ve ta'âlâ kullarına emr etmiştir, eyyâm-ı teşrîk gibi ve ehl-i Medîne dahi kezâlik Mekke'nin ahâlîsi gibi bu zamânımıza gelinceye dek semâc üzerine muvâzıblardır, hattâ Ebû Mervân-ı Kâdî'ye ulaşıp idrâk ettik ki onun câriyeleri var idi, nagmelerini nâsa işittirirlerdi, onları sūfiyye için ic'âd etmişti." Ve dahi demiş ki "Atâ'nın iki câriyesi var idi ki onların nagmelerinden ihvânı istimâc ederlerdi."

[قال وقيل لأبي الحسن بن سالم كيف تنكر السماع وقد كان الجنيد وسرى السقطي وذو النون يستمعون فقال وكيف أنكر السماع وقد أجازته وسمعه من هو خير مني فقد كان عبد الله بن جعفر الطيار يسمع وإنما أنكر اللهو واللعب في السماع] [90]

Ve dahi demiş ki Ebu'l-Hasen b. Sâlim'e denilmiş ki "Cüneyd-i Bagdâdî ve Seriyy-i Sakatî ve Zünnûn-ı Mısırî semâc-ı istimâc ettikleri hâlde sen onu nice inkâr edersin?" O dahi: "Benden yeğ ve hayırlı âdem onu icâze ve istimâc etmiş olduğu hâlde ben onu nice inkâr ederim ki 'Abdullâh b. Ca'fer et-Tayyâr onu istimâc etmiştir, ben ancak semâc'da tekevvün eden lehv ü la'îbi inkâr ederim" demiş.

[وروي عن يحيى بن معاذ أنه قال فقدنا ثلاثة أشياء فما نراها ولا أراها تزداد إلا قلة حسن الوجه مع الصيانة وحسن القول مع الديانة وحسن الإخاء مع الوفاء ورأيت في بعض الكتب هذا محكياً بعينه عن الحارث المحاسبي وفيه ما يدل على تجويزه السماع مع زهده وتصاونه وجده في الدين وتشميره قال وكان ابن مجاهد لا يجيب دعوة إلا أن يكون فيه سماع]

Ve dahi Yahyâ b. Mu'âz'ın üzerine rivâyet olunup demiş ki "Biz üç nesneyi mefkûd ettik ve kılletin izdiyâdından gayrı onlarda bir şey göremeyiz ki sıyânetle hüsn-i vech ve diyânetle hüsn-i kavî ve vefâ ile hüsn-i mu'âhâtı mefkûd etmişiz, hemîşe noksân bulmaktadırlar." Ve dahi demiş ki "Hâris el-Muhâsibî'nin üzerine böyle bir kelâm mahkî olduğunu ba'zı kütübde görmüşüz ve semâc'ın tecvîzine delâlet eder elfâz dahi onda vardır ma'a-hâzâ onun zühd ve sıyâneti ve dînde cidd ve teşmîri emr-i müştehir ve mukarrerdir" ki o mertebede olan vera' ve perhîzkârlıkla berâber onu tecvîz etmiştir demek

ister. Ve dahi demiş ki “İbnu'l-Mücâhid içinde semâ' olmayan da've-ti icâbet etmezdi.”

[وَحَكَى غَيْر وَاحِد أَنَّهُ قَالَ اجْتَمَعْنَا فِي دَعْوَةِ وَمَعَنَا أَبُو الْقَاسِمِ ابْنُ بَنْتِ مَنِيعٍ وَأَبُو بَكْرٍ ابْنُ دَاوُدَ وَابْنُ مُجَاهِدٍ فِي نَظَائِهِمْ فَحَضَرَ سَمَاعٌ فَجَعَلَ ابْنُ مُجَاهِدٍ يَحْرُضُ ابْنَ بَنْتِ مَنِيعٍ عَلَى ابْنِ دَاوُدَ فِي أَنْ يَسْمَعَ فَقَالَ ابْنُ دَاوُدَ حَدَّثَنِي أَبِي عَنْ أَحْمَدَ بْنِ حَنْبَلٍ أَنَّهُ كَرِهَ السَّمَاعَ وَكَانَ أَبِي يَكْرَهُهُ وَأَنَا عَلَى مَذْهَبِ أَبِي فَقَالَ أَبُو الْقَاسِمِ ابْنُ بَنْتِ مَنِيعٍ أَمَا جَدِّي أَحْمَدُ ابْنُ بَنْتِ مَنِيعٍ فَحَدَّثَنِي عَنْ صَالِحِ بْنِ أَحْمَدَ أَنَّ أَبَاهُ كَانَ يَسْمَعُ قَوْلَ ابْنِ الْخَبَّازَةِ فَقَالَ ابْنُ مُجَاهِدٍ لَابْنِ دَاوُدَ دَعَنِي أَنْتَ مِنْ أَبِيكَ وَقَالَ لَابْنِ بَنْتِ مَنِيعٍ دَعَنِي أَنْتَ مِنْ جَدِّكَ أَيُّ شَيْءٍ تَقُولُ يَا أَبَا بَكْرٍ فِيمَنْ أَنْشَدَ بَيْتَ شَعْرٍ أَهْوَ حَرَامٌ فَقَالَ ابْنُ دَاوُدَ لَا قَالَ فَإِنْ كَانَ حَسَنَ الصَّوْتِ حَرَّمَ عَلَيْهِ إِنْشَادَهُ قَالَ لَا قَالَ فَإِنْ أَنْشَدَهُ وَطَوَّلَهُ وَقَصَرَ مِنْهُ الْمَمْدُودَ وَمَدَّ مِنْهُ الْمَقْصُورَ أَيْحَرَّمَ عَلَيْهِ قَالَ أَنَا لَمْ أَقُوَ لِشَيْطَانٍ وَاحِدٍ فَكَيْفَ أَقُوَ لِشَيْطَانَيْنِ قَالَ وَكَانَ أَبُو الْحَسَنِ الْعَسْقَلَانِيُّ الْأَسْوَدُ مِنَ الْأَوْلِيَاءِ يَسْمَعُ وَيُؤَلِّهُ عِنْدَ السَّمَاعِ وَصَنَّفَ فِيهِ كِتَابًا وَرَدَّ فِيهِ عَلَى مُنْكَرِيهِ وَكَذَلِكَ جَمَاعَةٌ مِنْهُمْ صَنَفُوا فِي الرَّدِّ عَلَى مُنْكَرِيهِ]

Ve başkası dahi rivāyet edip demiş ki biz bir ziyāfette biliktik ki Ebu'l-Kāsım b. Bint Menī' ve Ebū Bekr b. Dāvūd ve İbnu'l-Mücâhid ve emsâlleri bizimle berâber bulunmuşlardı ve bir semâ' hâzır olmakla İbn Mücâhid, İbn Dāvūd'un üzerine İbn Bint Menī'i istimâ'-ı semâ'a tahrîd etmeğe başladı. İbn Dāvūd demiş ki “Beni babam tahdîs etti ki Ahmed b. Hanbel ‘aleyhi’r-rahmeden rivāyet edip demiş ki semâ'ı kerh ederdi ve babam dahi onu mekrûh görürdü ve ben dahi babamın mezhebi üstündeyim.” Ve İbn Bint Menī' Ebu'l-Kāsım dedi ki “Benim ceddım Ahmed b. Bint Menī', Sālîh b. Ahmed'in üzerine tahdîs edip bana dedi ki babası habbâzenin oğlundan istimâ' edermiş.” O vakt İbnu'l-Mücâhid, İbn Dāvūd'a: “Sen beni babandan bırakıp ondan bana bir şey nakl etme.” Ve İbn Bint Menī'e dahi dedi ki “Sen beni ceddinden bırak, onun hadîsini nakl etme. Sen ey Ebū Bekr, şîrden bir beyti nazmen inşâd edenin hakkında ne söylersin, harâm mıdır?” İbn Dāvūd “yok” dedi. “Hasenü's-savt olursa onun inşâdı ona harâm olur mu?” dedikte, İbn Dāvūd “yok” dedi. “Yâ eger onu inşâd ederken lafzı uzatıp okursa ve harf-i memdûdunu kasr ve maksûrunu medd eylerse ona harâm olur

mu?” bir dahi su’âl edince, İbn Dâvûd: “Ben yalnız bir şeytâna kuvvet-yâb değilim, iki şeytâna ben nice kuvvet-yâb olurum!” dedi. Ve dahi demiş ki “Ebu’l-Hasen el-‘Askalânî el-Esved evliyâ’ullâhtan idi ve semâ’ı istimâ‘ ederdi ve inde’s-semâ‘ mütevellih dahi olurdu ve bir kitâbı te’lif edip onu inkâr edenlerin üzerlerine redd etti.” Ve kezâlik bir cemâ‘at onda kütüb tasnîf edip münkirleri üzerlerine redd etmişler.

[وحكي عن بعض الشيوخ أنه قال رأيت أبا العباس الخضر عليه السلام فقلت له ما تقول في هذا السماع الذي اختلف فيه أصحابنا فقال هو الصفو الزلال الذي لا يثبت عليه إلا أقدام العلماء]

Ve ba‘zu’ş-şüyüh üzerine hikâyet olunup demiş ki ben Ebu’l-Abbās Hızır’ı görüp ona dedim ki “İçinde bizim ashâbımız muhtelif bulundukları işbu semâ‘ın istimâ‘ı hakkında sen ne söylersin?” O dahi: “Üzerine ‘ulemâ ayaklarının mâ-‘adâsı sâbit olamayan zülâl-ı sâfî odur” dedi.

[وحكي عن ممشاد الدينوري أنه قال رأيت النبي صلى الله عليه وسلم في النوم فقلت يا رسول الله هل تنكر من هذا السماع شيئاً فقال “ما أنكر منه شيئاً ولكن قل لهم يفتتحون قبله بالقرآن [91] ويختمون بعده بالقرآن“]

Ve dahi Mümşâd-ı Dîneverî üzerine hikâyet olunmuş ki merkûm demiş ki “Ben ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimizi ‘âlem-i ma‘nâda uyumda gördüm ve “Yâ Resûlallâh, sen bu semâ‘dan bir şey inkâr eder misin?” diye su’âl ettim. Ve o dahi yifttchôn قبله ولكن قل لهم يفتتحون بعده بالقرآن“ buyurdu ki hulâsa-i me‘âl-i şerîfi: “Ben ondan bir şey inkâr etmem velâkin sen onlara de ki onu Kur’ân okumakla iftitâh etsinler ve Kur’ân okumakla onu hatm etsinler” demektir.

[وحكي عن طاهر بن بلال الهمداني الوراق وكان من أهل العلم أنه قال كنت معتكفاً في جامع جدّة على البحر فرأيت يوماً طائفة يقولون في جانب منه قولاً ويستمعون فأنكرت ذلك بقلبي وقلت في بيت من بيوت الله يقولون الشعر قال فرأيت النبي صلى الله عليه وسلم تلك الليلة وهو جالس في تلك الناحية والى جنبه أبو بكر الصديق رضي الله عنه وإذا أبو بكر يقول شيئاً من القول والنبي صلى الله عليه وسلم يستمع إليه ويضع يده على صدره كالواجد بذلك فقلت في نفسي ما كان ينبغي لي أن أنكر على أولئك الذين كانوا يستمعون وهذا رسول الله صلى الله

عليه وسلم يستمع وابو بكر يقول فالتفت إلى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وقال هذا حق بحق أو قال حق من حق أنا أشك فيه]

Ve dahi Tâhir b. Bilâl el-Hemdânî el-Varrâk üzerine mahkî olmuş ki mezkûr Tâhir, ehl-i ʿilmden idi, bir gün demiş ki “Ben deryâ kurbünde ve Cidde nâmında olan belde cāmiʿ içinde muʿtekif olduğum hâlde bir gün cāmiʿin bir cānibinde bir tāifeyi gördüm ki şiʿr söylüyorlar ve istimâʿ ediyorlar. Ben kendi kalbimde onların üzerlerine inkâr ettim, dedim ki büyütlâhtan bir beyt içinde şiʿri söylüyorlar. Ve o gece zât-ı sāmî-i Hazret-i Risâlet-penâh'ı ʿâlem-i rü'yâda o nâhiyede cālîs olduğunu gördüm ve onun cānibinde dahi Ebū Bekr es-Sıddîk ʿaleyhi'r-rıdvân oturup bir kavli söyler ve Nebî-i zî-şân efendimiz onu işitip dinler ve sâhib-i vecd gibi onun mübârek dest-i şerîflerini onun sadrına koyar. O vakte ben kendi nefsimde dedim ki o istimâʿ eden tāife üzerine ben inkâr etmemeliydim, bana o inkâr gerekmezdi, işte Resûl-i ekrem sal-lallâhu ʿaleyhi ve sellem istimâʿ eder ve Ebū Bekr söyler. Ve o hâlde zât-ı sāmî-i Risâlet-penâhı bana iltifât buyurup “هذا حق بحق” buyurdu veyâhûd “حق من حق” buyurdu ki “Onda ben şekk ediyorum” yaʿnî yâ bu “هذا حق بحق” buyurdu veyâhûd “حق من حق” diye fermân buyurdu ve mefhûmu ise: “Onun nefsinî üzerine vâkîʿ olan levâm ve inkârı tahsîn etmek demektir.

[وقال الجنيد تنزل الرحمة على هذه الطائفة في ثلاثة مواضع عند الأكل لأنهم لا يأكلون إلا عن فاقة وعند المذاكرة لأنهم لا يتحاورون إلا في مقامات الصديقين وعند السماع لأنهم يسمعون بوجد ويشهدون حقاً وعن ابن جريج أنه كان يرخص في السماع فليل له أيوتى يوم القيامة في جملة حسناتك أو سيئاتك فقال لا في الحسنات ولا في السيئات لأنه شبيه بالغو وقال الله تعالى ﴿لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ﴾ هذا ما نقل من الأقاويل ومن طلب الحق في التقليد فهما استقصى تعارضت عنده هذه الأقاويل فيبقى متحيراً أومائلاً إلى بعض الأقاويل بالتشهي وكل ذلك قصور بل ينبغي أن يطلب الحق بطريقه وذلك بالبحث عن مدارك الحظر والإباحة كما سنذكره]

Ve dahi Cüneyd-i Bagdādî kuddise sirruhu'l-ʿazîz demiş ki “Rahmet bu tāifenin üzerine üç yerde nâzil olur ki yemek katında, çünkü

fākadan tenāvül ederler ve müzāreke vaktinde, çünkü muhāvereleri ancak makāmāt-ı siddīkīnden olur ve dahi semāc ʿindinde, çünkü vecd ile istimāc ederler ve hakkı şehādet ederler.” Ve dahi İbn Cureyc üzerine mervīdir ki semāc da ruhsat verdi ve ona denilmiş ki “Yevm-i kıyāmette işbu semāc senin hasenātının cümlesinde mi onunla gelinecek yoksa seyyiʿātında mı?” O dahi: “Ne hasenāta ve ne de seyyiʿatta gelir, çünkü lagva müşābihdir.” Ve Hakk subhānehu ve taʿālā buyurmuş ki ﴿لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ﴾⁹⁵ Yaʿnī “Zāt-ı Zuʿl-Celāl lagv ile sizin eymanınızda sizi muʿāhaze etmez” demektir. İşte semāc hakkında menkūl olan akvāl bunlardır. Ve taklīdde hakkı taleb eden kimse her ne kadar onda istiknāh ve istiksā ve taʿmīk ederse onun ʿindinde ekāvīl-i menkūle müteʿārız olurlar, sonrası mütehayyir kalır ve biʿt-teşehhī baʿzısına māil olur ve bunun cemʿisi kusūrdur, kaldı ki bizim zikr edeceğimiz vech üzere medārik-i hatar u ibāhanın üzerine bahs edip hakkı tarīkiyle taleb etmek gerektir.

Beyānuʾd-Delīli ʿAlā İbāhatiʾs-Semācī

[بيان الدليل على إباحة السماع]

[اعلم أن قول القائل السماع حرام معناه أن الله تعالى يعاقب عليه وهذا أمر لا يعرف بمجرد العقل بل بالسمع ومعرفة الشرعيات محصورة في النص أو القياس على المنصوص وأعني بالنص ما أظهره صلى الله عليه وسلم بقوله أو فعله وبالقياس المعنى المفهوم من ألفاظه وأفعاله فإن لم يكن فيه نص ولم يستقم فيه قياس على منصوص بطل القول بتحريمه وبقي فعلاً لا حرج فيه كسائر المباحات [92] ولا يدل على تحريم السماع نص ولا قياس ويتضح ذلك في جوابنا عن أدلة المائلين إلى التحريم ومهما تم الجواب عن أدلتهم كان ذلك مسلماً كافياً في إثبات هذا الغرض]

İbāha-i semāc a olan delīlin beyānı ise işte bu mebhaştır. Şöyle ki bil ve āgāh ol ki o kimse ki semāc harāmdır diyen, onun işbu sözünün

95 “Allah sizi, kasıtsız yeminlerinizden dolayı sorumlu tutmaz, fakat sizi kalplerinizin kazandığı (bile bile yaptığınız) yeminlerden sorumlu tutar.” Bakara, 2/225.

ma'nāsı odur ki Hakk subhānehu ve ta'ālā hazretleri üzerine mu'ākabe eder demektir. Ve bu bir emrdir ki 'akl-ı mücerredle bilinmez, ancak sem'-i nusûs ve edille ile bilinir ve şer'ıyyâtın ma'rifeti nass ve kıyâsa mahsûrdur ki yâ sarâhat-ı nass ile bilinir veyâhüd mansûsa kıyâs ile bilinir. Ve nasstan murādımız bizim 'aleyhi's-selām efendimiz kavl ve fi'li ile izhâr ettiği nesnedir ve dahi kıyâstan murādımız efendimizin akvâl ve ef'âlinden mefhûm olan ma'nâdır. Ve çün bir nesnede nass bulunmaz ve bir mansûsa kıyâsı müstakîm olmaz, onun tahrîmine vâki' olan söz bâtıl olur ve mübâhât-ı sāire gibi günâhı olmayan bir fi'l kalır. Ve tahrîm-i semâ'a bir nass ve kıyâs delâlet etmez. Tahrîme mâil olanların edillelerine vâki' olan cevâbımızda 'adem-i nass u kıyâs muttazih olur ve her ne vakt ki edillelerinin cevâbı tamâm olur, o cevâb-ı tâmm işbu garazın isbâtına bir tarîk-i kafî olur.

[لكن نستفتح ونقول قد دل النص والقياس جميعاً على إباحته أما القياس فهو أن الغناء اجتمعت فيه معان ينبغي أن يبحث عن أفرادها ثم عن مجموعها فإن فيه سماع صوت طيب موزون مفهوم المعنى محرك للقلب فالوصف الأعم أنه صوت طيب ثم الطيب ينقسم إلى الموزون وغيره والموزون ينقسم إلى المفهوم كالأشعار وإلى غير المفهوم كأصوات الجمادات وسائر الحيوانات]

Lâkin biz beyânına başlayıp bu edille ile iftitâh-ı kelâm edip deriz ki nass ve kıyâs cem'ân onun ibâhatına delâlet etmiştir. Kıyâsın delâleti ise şu sûretledir ki gınâ ve tenaggumda ma'ânî-i müte'adidde müctemî' olmuştur ki evvelâ efrâdından sonra onun mecmû'undan bahs etmek gerektir, çünkü onda güzel ve mevzûn bir ses vardır ve o sesin ma'nāsı mefhûm ve kalbe muharriktir ve ta'rîfi böyle olunca onda vasf-ı e'amm ancak savt-ı tayyibdir. Ve tayyib ise iki kısma münkasım olur ki yâ mevzûn olur veyâhüd gayr-ı mevzûn olur. Ve mevzûnu dahi kezâlik iki kısma münkasımdır ki mefhûm-ı eş'âr gibi ve gayr-ı mefhûme ki asvât-ı cemâdât ve hayvânât-ı sāirenin âvâzı gibi.

[أما سماع الصوت الطيب من حيث إنه طيب فلا ينبغي أن يحرم بل هو حلال بالنص والقياس أما القياس فهو أنه يرجع إلى تلذذ حاسة السمع بإدراك ما هو مخصوص به وللإنسان عقل وخمس حواس ولكل حاسة إدراك وفي مدركات تلك

الحاسة ما يستلذ فلذة النظر في المبصرات الجميلة كالخضرة والماء الجاري والوجه الحسن وبالجملة سائر الألوان الجميلة وهي في مقابلة ما يكره من الألوان الكدرة القبيحة وللشم الروائح الطيبة وهي في مقابلة الأنتان المستكرهة وللذوق الطعوم اللذيذة كالدسومة والحلاوة والحموضة وهي في مقابلة المرارة المستبشعة ولللمس لذة اللين والنعومة والملاسة وهي في مقابلة الخشونة والضراصة وللعقل لذة العلم والمعرفة وهي في مقابلة الجهل والبلادة فكذلك الأصوات المدركة بالسمع تنقسم إلى مستلذة كصوت العنادل والمزامير ومستكرهة كنهيق الحمير وغيرها فما أظهر قياس هذه الحاسة ولذتها على سائر الحواس ولذاتها]

Ve savt-ı tayyibin istimâ-ı ise tayyib olduğu haysiyyetle harâm olmak gerektir, belki nass ve kıyâs ile helâldir. Ve kıyâs ise o dahi onda mahsûs olan hâssiyyete sem' hâssesinin idrâkiyle olan lezzete râci' olur. Ve insânın bir 'akl ve beş'aded havâssı vardır ve her bir hâssenin idrâki vardır ve o hâssenin müdrîkâtında lezzetli ve kerâhiyetli bir müdrîk vardır. Ez-cümle nazarın lezzeti cemâlin rû'yetiyledir, meselâ yeşillik ve akar su ve güzel rû ve sâir elvân-ı cemîle gibi ki bunlar çirkînlik ve elvân-ı kabîhanın rû'yetinde hâsıl olan kerâhet mukâbilesindedir ve şemin lezzeti râyiha-i tayyibe ilemdir ki müstekreh ve kokulunun kerâheti mukâbilesindedir ve zevkin lezzeti yağlı ve şîrîn ve tatlı ve ekşi ta'mlı olan mat'ûm ve meşrûb ilemdir ki bu dahi be-gâyet telh ve acı nesnenin kerâheti mukâbilesindedir ve lemsin dahi lezzeti vardır ki yumuşak ve yufka ve ufak ve saykallı nesnenin messi ile olur ki kuru ve katı ve dişli ve perk nesnenin kerâheti muhâzâtındadır ve 'aklın lezzeti 'ilm ve ma'rifetledir ki o dahi cehl ve belâdet mukâbilesindedir ve bunların gibi, sem'in dahi lezzeti istimâ'-ı asvât-ı tayyibe ilemdir ki asvât-ı mesmû'a dahi müstelezze olur, asvât-ı 'anâdil ve mezâmîr gibi ve gayr-ı müstelezze ki asvât-ı müstekrehe ve nahk-ı hamîr gibi ki iki kısma münkasımdır. Kaldı ki işbu hâssenin hiss ve lezzeti havâss-ı sâirenin mahsûsât ve lezzâtına nisbetle onun ne 'acîb kıyâs-ı zâhirîsi vardır.

[أما النص فيدل على إباحة سماع الصوت الحسن امتنان الله تعالى على عباده إذ قال ﴿يَزِيدُ فِي الْخَلْقِ مَا يَشَاءُ إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾ فقيل هو الصوت الحسن وفي الحديث ما بعث الله نبياً إلا حسن الصوت وقال صلى الله عليه وسلم "الله أشد

أذنًا للرجل الحسن الصوت بالقرآن من صاحب القينة لقينته“ وفي الحديث في معرض المدح لداود عليه السلام ”أنه كان حسن الصوت في النياحة [93] على نفسه“ وفي تلاوة الزبور حتى كان يجتمع الإنس والجن والوحوش والطير لسماع صوته وكان يحمل في مجلسه أربعمئة جنازة وما يقرب منها في الأوقات وقال صلى الله عليه وسلم في مدح أبي موسى الأشعري ”لقد أعطى مزاراً من مزامير آل داود“

Ve nass ise o dahi ibāhat-ı semā'a Zāt-ı Zü'l-Celāl'in hüsn-i savt ile olan imtinānı delālet eder ki onunla kulları üzerine imtinān edip buyurdu ki ⁹⁶ ﴿يَزِيدُ فِي الْخَلْقِ مَا يَشَاءُ إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾ Ya'nī “Halkta dilediğini ziyāde eder.” Ve o savt-ı hasen ile tefsīr olunmuş.” Ve hadīste gelmiş ki “Zāt-ı Zü'l-Celāl hazretleri kâffe-i enbiyâyı hüsn-i savt ile yaratıp enbiyâ içinde savt-ı hasen sāhibi olmayan bir kimse yoktur” ki her ne kadar enbiyâ göndermişse kâffesi hüb-sedā idiler. Ve dahi ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimiz buyurmuş ki *لله أشد أذنًا للرجل الحسن* “Hüb sedālî olan cāriyenin efendisi o cāriyesinin savtı istimā'ına olan isgāsından ziyāde ve eşedd olarak Zāt-ı Zü'l-Celāl hazretleri hüb sedālî olan kulunun Kur'ân okuyuşuna isgā eder” demektir. Ve dahi Dāvūd ‘aleyhi’s-selāmın medhi ma'rizinde hadīste vārid olmuş ki “أنه كان حسن الصوت في النياحة على نفسه” ki hulāsa-i mazmūn-ı şer'î: “Ale't-tahkīk Dāvūd ‘aleyhi’s-selām hüb sedālî idi, nefesine niyāh ederken ve Zebūr'u okurken savtı güzel idi.” Hattā semā'-ı savtı için ins ve cinn ve vuhūş ve tayr bilikip istimā' ederlerdi ve meclisinden dört yüz cenāze nakl olunurdu ve ba'zu'l-evkātta dört yüze karīb cenāze nakl olunurdu. Ve dahi ‘aleyhi’s-selām, Ebū Mūsā el-Eş'arī'nin medhinde buyurmuş ki *لقد أعطى مزاراً من مزامير آل داود* Ya'nī “Āl-i Dāvūd'un mezāmīrinden ona bir mizmār verilmiştir” demek olur.

[وقول الله تعالى ﴿إِنَّ أَنْكَرَ الْأَصْوَاتِ لَصَوْتُ الْحَمِيرِ﴾ يدل بمفهومه على مدح الصوت الحسن ولو جاز أن يقال إنما أبيح ذلك بشرط أن يكون في القرآن للزومه

96 “O yaratmada dilediğini artırır. Şüphesiz Allah'ın gücü her şeye hakkıyla yeter.” Fâtır, 35/1.

أن يحرم سماع صوت العندليب لأنه ليس من القرآن وإذا جاز سماع صوت غفل لا معنى له فلم لا يجوز سماع صوت يفهم منه الحكمة والمعاني الصحيحة وإن من الشعر لحكمة فهذا نظر في الصوت من حيث أنه طيب حسن]

﴿إِنَّ أَنْكَرَ الْأَصْوَاتِ لَصَوْتُ﴾ Ve dahi tebâreke ve ta‘âlâ hazretlerinin buyuruşu mefhûmu savt-ı hasenin medhi üzerine delâlet eder.⁹⁷ Ve eger onun ibâhası ancak kırâ‘et-i Kur‘ân’da olmak şartıyladır denilmesi câiz olursa semâ‘-ı savt-ı ‘andelîb harâm olmak lâzım gelirdi, ma‘a-ennehu âvâz-ı ‘andelîbin istimâ‘ı harâm olmamıştır ve ma‘nâsı olmayan savt-ı guflûn istimâ‘ı câiz olucak ondan hikmet ve ma‘ânî-i sahîha mefhûm olan savtın istimâ‘ı nice harâm olabilir ki şî‘rden hikmet vardır. Ve bu tafsîl ile ma‘lûm oldu ki onun ibâhası Kur‘ân’da olmak şart değildir, çünkü savt-ı ‘andelîb Kur‘ân’dan değildir ve istimâ‘ı mübâhtır. İşte tayyib ve hasen olduğu haysiyyetle savtta olan nazar budur.

[الدرجة الثانية النظر في الصوت الطيب الموزون فإن الوزن وراء الحسن فكم من صوت حسن خارج عن الوزن وكم من صوت موزون غير مستطاب والأصوات الموزونه باعتبار مخارجها ثلاثة فإنها إما أن تخرج من [جماد كصوت المزامير والأوتار وضرب القضيب والطبل وغيره وإما أن تخرج من] حنجرة حيوان وذلك الحيوان إما إنسان أو غيره كصوت العنادل والقمارى وذات السجع من الطيور فهي مع طيبها موزونة متناسبة المطالع والمقاطع فلذلك يستلذ سماعها والأصل في الأصوات حناجر الحيوانات وإنما وضعت المزامير على أصوات الحناجر وهو تشبيه للصنعة بالخلقة وما من شيء توصل أهل الصناعات بصناعتهم إلى تصويره إلا وله مثال في الخلقة التي استأثر الله تعالى باختراعها فممنه تعلم الصناعات وبه قصدوا الاقتداء وشرح ذلك يطول]

Ve ikinci derece savt-ı tayyib ü mevzûnda olan nazardır, zîrâ vezn-i hasenin verâsında derince hüsn-i savt vardır ki vezni yoktur ve nice savt-ı mevzûn vardır ki hüsnü yoktur ve hoş değildir. Ve asvât-ı mevzûne ise mehârici itibârıyla üç nev‘dir ki boğazlardan çıkar, savt-ı hayvânât gibi. Ve o hayvân dahi yâ insândır veyâhüd gayr-ı insândır, bûlbûl ve kumru kuşlarıyla sâir hoş-elhân kuşlar gibi ki o asvâtın tay-

97 “Çünkü seslerin en çirkini herhalde eşeklerin sesidir!” Lokman, 31/19.

yibleriyle berâber mevzûn ve metâlî^c ve mekâtı^c mütenâsiblerdir ve ondan dolayı semâ^c müstelezz olur. Ve asvâtta asl ancak hayvânâtın boğazlarıdır. Düdükler ancak âvâz-ı hanâcir üzerine vaz^c olunmuşlardır ki san'atı hilkate teşbîhtir ve ehl-i sanâ'î^c onun tasvîr ve temsiline her ne ki mütevassıl olmuşlarsa kâffesinin hilkatte emsâli vardır, hilkatte mesîli olmayan bir masnû^c yoktur, ancak kâffe-i masnû'ât-ı beşerîyye Zât-ı Zü'l-Celâl hazretleri icâd ve ihtirâ'ına istisâr ettiği hilkatte mümâsillerdir ehl-i sanâ'î^c ondan öğrendiler ve onunla iktidâyı kasd etmişler ve bunun şerhi uzun olur.

[فسمع هذه الأصوات يستحيل أن يحرم لكونها طيبة أو موزونة فلا ذاهب إلى تحريم صوت العنديل وسائر الطيور ولا فرق بين حنجرة وحنجرة ولا بين جماد وحيوان فينبغي أن يقاس على صوت العنديل الأصوات الخارجة من سائر الأجسام باختيار آدمي كالذي يخرج من حلقه أو من القضيب والطفل والدف وغيره ولا يستثنى من هذه إلا الملاهي والأوتار والمزامير التي ورد الشرع بالمنع منها لا للذتها إذ لو كان للذة لقيس عليها كل ما يلتذ به الإنسان ولكن حرمت الخمور واقتضت ضراوة الناس بها المبالغة في الفطام عنها [94] حتى انتهى الأمر في الابتداء إلى كسر الدنان فحرم معها ما هو شعار أهل الشرب وهي الأوتار والمزامير فقط وكان تحريمها من قبل الأتباع كما حرمت الخلوة بالأجنبية لأنها مقدمة الجماع وحرم النظر إلى الفخذ لاتصاله بالسوأيتين وحرم قليل الخمر وإن كان لا يسكر لأنه يدعو إلى السكر وما من حرام إلا وله حريم يطيف به وحكم الحرمة ينسحب على حريمه ليكون حمى للحرام ووقاية له وحظارا مانعاً حوله كما قال صلى الله عليه وسلم "إِنَّ لِكُلِّ مَلِكٍ حِمًى وَإِنَّ حِمًى اللَّهِ مَحَارِمُهُ" فهي محرمة تبعاً لتحريم الخمر لثلاث علل]

Kaldı ki işbu asvât ve âvâzların semâ'ı hoş ve mevzûn oldukları hay-siyyetle harâm olmaklığı emr-i muhâldir, zîrâ âvâz-ı hezâr u 'andelîb ile sâir tuyûr-ı hoş-elhân harâm olduğuna bir kimse zâhib olmamıştır. Ve bir hancere ile dîger hancere beyninde ve bir cemâd ile hayvân beynlerinde bir fark yoktur. Gerektir ki ihtiyâr-ı âdemî ile ecsâm-ı sâi-reden hâric olan savt ve âvâz bülbüllerin âvâzlarına kıyâs oluna, meselâ insânın kendi boğazından çıkan savt veyâhüd kadîb ve davul ve deff gibi ecsâmın sedâsı gibi, bunlardan şer'an muharrem olan melâhî ve evtâr ve mezâmîrden gayrı dîger bir şey müstesnâ olmaz. Ve şer'-i şerîf

ondan men^c ettiği âlâtın haramiyyetleri onların lezzetleri için değildir, zîrâ eger lezzeti için muharrem olmuş olsaydı insân onunla mültezz bulunduğ u her bir nesne ona kıyâs olunup harâm olurdu velâkin onların haramiyyeti dîger ma^cânî ile dir, zîrâ hamrın şürbü harâm oluş u ancak nâsın onunla olan darâvet ve ^câdâtı ondan mübâlag-i fitâm ve men^ci iktizâ etti tâ ki ibtidâda küplerin kesrine kadar müntehîr oldu ve o vakte onunla berâber meyhorânın şî^cârları olan evtâr ve mezâmîr dahi harâm oldu. Ve onun tahrîmi etbâ^c kabîlinden oldu, nitekim halvet-i ecnebiyye harâm olmuştur, çünkü cimâ^cın mukaddimesidir ve nazar-ı fahiz harâm oldu, çünkü sev^ceteyn-i mestûreteyne muttasıldır ve hamrın kalîli harâm oldu velev ki mestlik vermez, çünkü mestliğ e dâ^cîdir. Ve bir harâm yoktur ki ona tavâf eder bir harîmi yok ya^cnî her bir harâmın lâbüdd ki bir harîmi vardır ve hurmetin hükmü harîmine münsehib olur tâ ki harâma himâ ola ve ona vikâye ve etrâfında hazâr-ı mâni^c ola, nitekim ^caleyhi's-salât u ve's-selâm efendimiz buyurmuş ki ^cإِنَّ لِكُلِّ مَلِكٍ⁹⁸” 98 ki hulâsa-i me^câl-i şerîfi: “Her bir melikin birer himâsı vardır ve Zât-ı Zü'l-Celâl'in himâsı mehârimidir.” Kaldı ki o melâhî ve evtâr ve mezâmîrin haramiyyeti tahrîm-i hamra tebe^cîyyetledir ve üç ^cillet içindir:

[إحداها أنها تدعو إلى شرب الخمر فإن اللذة الحاصلة بها إنما تتم بالخمر ولمثل هذه العلة حرم قليل الخمر]

Birincisi şürb-i hamra o âlât da^cvet ederler, zîrâ onunla hâsıl olan lezzet ancak hamr ile tamâm olur ve bu ^cillet gibi hamr-ı kalîl harâm olmuştur.

[الثانية أنها في حق قريب العهد بشرب الخمر تذكر مجالس الأُنس بالشرب فهي سبب الذكر والذكر سبب انبعاث الشوق وانبعاث الشوق إذا قوى فهو سبب الإقدام ولهذا العلة نهى عن الانتباز في المزفت والحتتم والنقىر وهي الأواني التي كانت مخصوصة بها فمعنى هذا أن مشاهدة صورتها تذكرها وهذه العلة تفارق الأولى إذ ليس فيها اعتبار لذة في الذكر إذ لا لذة في رؤية القينة وأواني الشرب

98 Müslim, Musākāt, 107; İbn Mâce, Fiten, 14, no: 3984; Tirmizî, Buyû^c, 1, no: 1205; Musnedu Ahmed, 30/320, no: 18368.

لكن من حيث التذكر بها فإن كان السماع يذكر الشرب تذكيراً يشوق إلى الخمر عند من ألف ذلك مع الشرب فهو منهى عن السماع لخصوص هذه العلة فيه]

Ve ikinci 'illet şürb-i hamrdan karîbü'l-‘ahd olana şürb-i hamra olan insin mecâlisini tezkîr eder ki zikrin sebebidir ve zikr dahi inbi‘âs-ı şevkin sebebidir ve şevkin inbi‘âtıs kavî olunca akdâma sebep olur. Ve bu 'illet için mezeffet ve hatm ve nakîrde intibâz etmekten nehy olundu ki bu kaplar hamra muhtass olan kaplardır, bunun ma‘nâsı onların sūretleri müşâhedesi hamrı tezkîr edip yâda getirir ve bu 'illet ise 'illet-i ūlāya müfârıktır, zîrâ tezekkürde bir lezzet itibârı yoktur, çünkü şîşenin rü'yetinde bir lezzet yokur ve içki kapları görmekte bir telezzüz hâsıl olmaz, fakat haramiyyeti onun müzekkiri olduğu haysiyetledir. Ve eger semâ‘ dahi şürb-i hamrı tezkîr ederse böyle bir tezkîr ki hamra teşvîk eder ya‘nî onunla şürb-i hamr etmek me‘lûf olan kimsenin ‘indinde bir semâ‘ vâki‘ olsa ve o semâ‘ ona şürb-i hamrı tezkîr edip de be-tekrâr şürb-i hamra onu teşvîk ederse o kimse semâ‘dan bu 'illetin husûsu için menhî olur.

[الثالثة الاجتماع عليها لما أن صار من عادة أهل الفسق فيمنع من التشبه بهم لأن من تشبه بقوم فهو منهم وبهذه العلة نقول بترك السنة مهما صارت شعاراً لأهل البدعة خوفاً من التشبه بهم وبهذه العلة يحرم ضرب الكوبة وهو طبل مستطيل دقيق الوسط واسع الطرفين وضربها عادة المخشئين ولولا ما فيه من التشبه لكان مثل طبل الحجيج والغزو وبهذه العلة نقول لو اجتمع جماعة وزينوا مجلساً وأحضروا آلات الشرب وأقداحه وصبوا فيها السكنجين ونصبوا ساقياً يدور عليهم ويسقيهم فيأخذون من الساقى ويشربون ويحيي بعضهم بعضاً بكلماتهم المعتادة بينهم حرم ذلك عليهم وإن كان المشروب مباحاً في نفسه لأن في هذا تشبهاً بأهل الفساد بل لهذا ينهى عن لبس القباء وعن ترك الشعر على الرأس قرعاً في بلاد صار القباء فيها من لباس أهل الفساد ولا ينهى عن ذلك فيما وراء النهر لاعتیاد أهل الصلاح ذلك فيهم]

Ve üçüncü 'illet [95] işbu melâhî üzerine bilikip müctemî‘ olmak çün ‘âdet-i fesakadan oldu, onlara teşebbüh etmekten men‘ için bu dahi bir 'illet oldu, çünkü kim ki bir kavme müteşebbih olursa o kavmden olur. Ve bu 'illet ile deriz ki sünnet bile eger şî‘âr-ı mübtedi‘adan olursa

onlara teşebbüh etmemek için terk olunur ya'nî fi'l-i mesnûn ehl-i bid'atın şî'arından olursa onunla onlara müşâbih olmak havfından nâşî terki lâzım gelir denilir ve bu 'illet ile kûbe denilen tablın darbı dahi harâm olur. Ve kûbe denilen tabl, ortası dakîk ve ince ve etrâfı geniş ve vâsi' olan tavla ıtlâk olunur ki darbı muhanneslerin 'âdâtındandır ve onlara bu teşebbüh olmamış olsaydı huccâc ve guzâtın davullarına benzerdi. Ve dahi bu 'illet ile deriz ki eger bir cem'iyet müctemi' olup bir bezmi tertîb ve tezyîn ederek içinde âlât-ı şûrb ve akdâhı âmâde ve içinde sikencebîn şarâbı sabbı ile kendilerine bir sâkî nasb ve onlara akdâhı idâre ile 'âdet-i meyhorân üzere onlara içirir ve birbirlerine meyhorân beyninde mu'tâd olan kelimât ile tahiyye ve tehniye ederlerse onların işbu mu'âmele ve tasarrufları harâm olur velev ki meşrûbları fî nefsihi mübâh olur, çünkü ehl-i fesâda bir teşebbühtür. Ve bunun için o belde-lerde ki lûbs-i kabâ 'âdet-i fesakadan olmuş, o beldelerde lûbs-i kabâ menhiyyûn 'anh olur ve kezâlik başı saçından perçemi koyuvermek böyledir ki eger 'âdet-i fesakadan olursa o dahi terki harâm olur meger ki Mâverâünnehr'de olur ki o yerlerde ehl-i salâhın mu'tâdıdır ve şübhe-i müşâbehet oralarda mefkûddur, ya'nî oralarda lûbs-i kabâ harâm olmaz ve menhiyyûn 'anh olamaz.

[فهذه المعاني حرم المزممار العراقي والأوتار كلها كالعود والصنج والرباب والربط وغيرها]

İşte bu ma'ânî ile kâffe-i evtâr ve mezâmîr-i 'Irâkiyye ki 'ûd ve sanc ve rebâb ve berbat gibi ve sâir âlât-ı melâhî harâm oldu.

[وما عدا ذلك فليس في معناها كشاهين الرعاة والحجيج وشاهين الطالين وكالطبل والقضيب وكل آلة يستخرج منها صوت مستطاب موزون سوى ما يعتاده أهل الشرب لأن كل ذلك لا يتعلق بالخمير ولا يذكر بها ولا يشوق إليها ولا يوجب التشبه بأربابها فلم يكن في معناها بقى على أصل الإباحة قياساً على أصوات الطيور وغيرها بل أقول سماع الأوتار ممن يضربها على غير وزن متناسب مستلذ حرام أيضاً وبهذا يتبين أنه ليست العلة في تحريمها مجرد اللذة الطيبة بل القياس تحليل الطيبات كلها إلا ما في تحليله فساد قال الله تعالى ﴿قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللَّهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَالطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ﴾ فهذه الأصوات لا تحرم من حيث إنها أصوات

موزونة وإنما تحرم بعارض آخر كما سيأتي في العوارض المحرمة]

Ve bunun mâ'adâsı onun ma'nâsında değıllerdir ki şāhīn-i ru'ât ve hacīc ve şāhīn-i tabbālīn ve tabl-ı mutlak ve kadīb ve her bir ālet ki ondan savt-ı mevzūn u müstetāb çıkar da onu ehl-i şūrb isti'māl etmez bunlar harām olmazlar, çünkü onların cem'isi hamra müte'allik değıllerdir ve onunla tezkīr etmezler ve ona teşvīk etmezler ve erbāb-ı hamra müşābehēt irās etmezler ve bu cihetle öbür ālātın hükm ve ma'nâsında olmazlar, ancak asvāt-ı tuyūr ve sāireye kıyāsen ibāhat-ı asliyyesi üzere kalmışlardır. Belki evtār-ı gayr-ı mevzūnenin sesini dinlemek ya'nī onları bī-vezn ve gayr-ı mütenāsib ü müstelezz olarak çalsa bile onun istimā'ı cāiz değıldir derim ki semā'ı harāmdır. Ve bununla ma'lūm olur ki tahrīmine olan 'illet lezzet-i tayyibe değıldir, ancak āher bir 'illeştir ve kıyās hükmünce tahlīlinde fesād olmayan kāffe-i tayyibāt helāldirler. Tebāreke ve ta'ālā buyurmuş ki ﴿قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللَّهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ﴾ Bu nass-ı 'ālī sūre-i A'rāf'ın otuz birinci āyetinden olup hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki “De ki Allāhu ta'ālā kulları için çıkardığı zīneti ve rızktan tayyibātı kim harām eyledi?” Kaldı ki bu asvāt-ı tayyibe ve mevzūnenin hoş ve mevzūn oldukları haysiyyetle harām olmayıp ancak 'avārız-ı muharremenin beyānında vārid olacak ta'rīf mücebince āher bir 'ārız ile harām olur.

[الدرجة الثالثة الموزون والمفهوم وهو الشعر وذلك لا يخرج إلا من حنجرة الإنسان فيقطع بإباحة ذلك لأنه ما زاد إلا كونه مفهوما والكلام المفهوم غير حرام والصوت الطيب الموزون غير حرام فإذا لم يحرم الآحاد فمن أين يحرم المجموع نعم ينظر فيما يفهم منه فإن كان فيه أمر محظور حرم نثره ونظمه وحرم النطق به سواء كان بالحن أو لم يكن والحق فيه ما قاله الشافعي رحمه الله إذ قال الشعر كلام فحسنه حسن وقبيحه قبيح ومهما جاز إنشاد الشعر بغير صوت وألحان جاز إنشاده مع الألحان فإن أفراد المباحات إذا اجتمعت كان ذلك المجموع مباحاً ومهما انضم مباح إلى مباح لم يحرم إلا إذا تضمن المجموع محظوراً لا تتضمنه الآحاد ولا محظور ههنا]

99 “De ki: “Allah’ın, kulları için yarattığı zīneti ve temiz rızkı kim haram kılmış?” A'rāf, 7/32.

Ve üçüncü derece ise mevzûn ve mefhûm olmaktadır ki şî'r söylemek-
tir. Ve şî'r ise ancak insânın boğazından çıkar, sâir hayvânât ve cemâ-
dâtta sâdır olmaz ve mübâh olduğuna kat'iyen hükm olunur, çünkü
mefhûm olmaktan gayri bunda bir nesne ziyâde olmamıştır ve kelâm-ı
mefhûm ise harâm değildir ve savt-ı tayyib ve mevzûn dahi harâm de-
ğildir. Ve çün âhâdî ve efrâdî harâm olmaz, mecmû'u nereden harâm
olur! Evet o kelâm-ı tayyib ve mefhûm ve mevzûna bakılır, eger onun
içinde bir emr-i mahzûr var ise o vakte onun mensûr ve manzûmu ve
nutku harâm olur ya'ni onunla söyleşmek câiz değildir isterse elhân
ve nagamât ile olsun ve isterse nagmesiz olsun. Ve bunda tarîk-i hakk
ancak İmâm Şâfi'î'nin sözüdür ki buyurmuş ki “Şî'r ancak kelâmdır,
onun güzeli güzel ve çirkîni çirkindir.” Ve savtsız ve nagmesiz olarak
inşâdî câiz olunca elbette nagme ve elhân ile inşâdî dahi câiz olur, zîrâ
efrâd-ı mübâhât bilikip müctemî'e olursa o mecmû'u dahi mübâh olur ve
mübâh mübâha munzamm oldukça [96] harâm olamaz meger ki onun
âhâdî mutazammın olmadığı bir mahzûra mutazammın olur ve bunda
bir mahzûr yoktur.

[وكيف ينكر إنشاد الشعر وقد أنشد بين يدي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
وَقَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّ مِنَ الشَّعْرِ لِحِكْمَةً وَأَنْشَدَتْ عَائِشَةُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا
ذَهَبُ الَّذِينَ يَعَاشُ فِي أَكْنَافِهِمْ وَبَقِيتُ فِي خَلْفِ كَجِلْدِ الْأَجْرِبِ]

Ve şîrin inşâdî nice inkâr olunur o hâl ile ki huzûr-ı ‘âlî-i Hazret-i
Risâlet-penâhî’de inşâd olunmuş ve ‘aleyhi’s-selâm efendimiz “إِنَّ مِنْ
الشَّعْرِ لِحِكْمَةٌ”¹⁰⁰ buyurmuş. Hazret-i Ümmü’l-mü’minîn ‘Âişetü’s-Sıddî-
ka inşâd edip buyurmuş ki

ذَهَبُ الَّذِينَ يَعَاشُ فِي أَكْنَافِهِمْ وَبَقِيتُ فِي خَلْفِ كَجِلْدِ الْأَجْرِبِ

Ya'ni “Sâyelerinde yaşamak hâsıl olabilen ehl-i himmet gittiler de
ben uyuz derisine benzeyen bir half içinde kaldım demektir.

[وَرَوَى فِي الصَّحِيحَيْنِ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّهَا قَالَتْ لَمَّا قَدِمَ رَسُولُ اللَّهِ

100 Beyhakî, es-Sunenu's-Sagîr, 4/182, no: 3369; Hilyetu'l-Evliyâ, 7/269; 8/309.

صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ المدينة وعك أبو بكر وبلال رضي الله عنهما وكان بها وباء
فقلت يا أبت كيف تجدك ويا بلال كيف تجدك فكان أبو بكر رضي الله عنه إذا
أخذته الحمى يقول

كل امرئ مصبح في أهله والموت أدنى من شراك نعله

وكان بلال إذا أقلت عنه الحمى يرفع عقيرته ويقول

ألا ليت شعري هل أبيت ليلة بواد وحولي إذخر وجليل

وهل أردن يوماً مياه مجنة وهل يبدون لي شامة وطفيل

قالت عائشة رضي الله عنها فأخبرت بذلك رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال
”اللَّهُمَّ حَبِّبْ إِلَيْنَا الْمَدِينَةَ كَحَبِّنَا مَكَّةَ، أَوْ أَشَدَّ“ [

Ve Hazret-i ‘Âişe’nin üzerine rivāyeten *Kitāb-ı Sahīhayn*’da mervî olmuş ki ‘Âişe radiyallāhu ‘anhā demiş ki “Çün ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimiz Medīne-i münevvere’ye kudūm etti, Ebū Bekr ve Bilāl ‘aleyhime’r-rıdvānı sıtma tuttular ve o esnāda Medīne’de vebā var idi, ben dahi: “Ey benim babam, kendi kendini nice bulursun ve ey Bilāl sen kendi kendini nice bulursun?” dedim. Ebū Bekr ise onu sıtma tuttuğu vakte derdi ki:

كل امرئ مصبح في أهله والموت أدنى من شراك نعله

وكان بلال إذا أقلت عنه الحمى يرفع عقيرته ويقول

ألا ليت شعري هل أبيت ليلة بواد وحولي إذخر وجليل

وهل أردن يوماً مياه مجنة وهل يبدون لي شامة وطفيل

Ki hulāsa-i me’ālī: “Kendi ehlinde her bir sabāh eden kimse ölūme yakındır, ölūm ona şirāk-i na’linden daha ziyāde karībdır. Ve Bilāl dahi sıtması geçicek sesini kaldırıp bülend āvāz ile derdi ki:

ألا ليت شعري هل أبيت ليلة بواد وحولي إذخر وجليل

Ya’nī “Yā bileydim ki bir gece beytūtiyyet eder miyim o vādīde ki benim etrāfımda izhir ve celīl mevcūd buluna ve bir gün Micenne’nin suyuna dokunacak mıyım ve Şām’a ve Tufeyl bana görünecek mi?”

‘Âişe ‘aleyhe’r-rıdvân demiş ki “Ben onunla zât-ı ‘âlî-i Hazret-i Risâlet-penâhî’ye haber verdim, efendimiz buyurdu ki **اللَّهُمَّ حَبِّبْ إِلَيْنَا الْمَدِينَةَ**”¹⁰¹ ki **كَحُبِّنَا مَكَّةَ، أَوْ أَشَدَّ**”¹⁰¹ ki hulâsa-i me‘âlî: “Yâ rabbi, sen bize Medîne-i münevvere’yi Mekke gibi ve Mekke’den ziyâde sevgili eyle.”

[وَقَدْ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَنْقُلُ اللَّبَنَ مَعَ الْقَوْمِ فِي بِنَاءِ الْمَسْجِدِ وَهُوَ يَقُولُ

هذي الحمال لا حمال خبير
وقال أيضاً صلى الله عليه وسلم مرة أخرى
لا هم إن العيش عيش الآخرة
وهذه في الصحيحين]

Ve ‘aleyhi’-s-salâtu ve’-s-selâm efendimiz mescidin binâsı hengâmında kerpiçler nakl ederken buyurdu ki:

هذي الحمال لا حمال خبير
هذا أبر ربنا وأطهر
لا هم إن العيش عيش الآخرة
فارحم الأنصار والمهاجرة

Ki hulâsa-i mazmûnu münîfi: “İşbu hammâl Hayber’in hammâlî değildir, vallâhi bu ondan eberr ve atherdir.” Ve dahi başka kerrede dahi buyurmuş ki:

لا هم إن العيش عيش الآخرة
فارحم الأنصار والمهاجرة

Ki hulâsa-i me‘âl-i şerîfi: “Yâ rabbi, ‘ayş ancak âhiretin ‘ayşıdır, hemân sen ensâr ve muhâcirlere merhamet eyle.” Ve bu kelâm-ı ‘âlî *Sahîhayn*’da mezkûrdur.

[وكان النبي صلى الله عليه وسلم يضع لحسان منبراً في المسجد يقوم عليه قائماً يفاخر عن رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَوْ يَنَافِحُ وَيَقُولُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ “إِنَّ اللَّهَ يُؤَيِّدُ حَسَانَ بَرُوحِ الْقُدُسِ مَا نَافَحَ أَوْ فَاحَرَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ” ولما أنشدته النابغة شعره قال له صلى الله عليه وسلم “لَا يَفْضُضُ اللَّهُ فَاكًا”]

Ve dahi Nebî-i zî-şân efendimiz mescid içinde Hassân için minber vaz^c ederdi ve Hassân o minberin üstüne durup efendimizden yana

101 Buharî, Menâkıb, 106, no: 3926; Musnedu Ahmed, 40/332, no: 24288.

“İِنَّ اللَّهَ” müfâhara veyâhüd münâfaha ederdi. Ve efendimiz buyurdu ki “يُؤَيِّدُ حَسَانَ بُرُوحِ الْقُدُسِ مَا نَافَحَ أَوْ فَاحَرَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ”¹⁰² ki hulâsa-i müfâd-ı vâlâsı: “Tahkîkan Zât-ı Zü'l-Celâl hazretleri Rûh-ı kuds ile Hassân'ı mü'eyyed eder mādām ki zât-ı Risâlet-penâhî'den taraf-ı münâfaha veyâhüd müfâhara eder.” Ve çün kendi şi'ri ile Nâbiga ona inşâd etti, ‘aleyhi’s-selâm efendimiz ona “لَا يُفَضِّضُ اللَّهُ فَاكٌ”¹⁰³ diye du‘â etmiş ya‘nî “Zât-ı Zü'l-Celâl hazretleri senin ağzını dağıtmaya” demektir.

[وقالت عائشة رضي الله عنها كان أصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم يتناشدون عنده الأشعار وهو يتيسم وعن عمرو بن الشريد عن أبيه قال “أَنشَدْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَائَةَ قَافِيَةٍ مِنْ قَوْلِ أُمِّئَةٍ بِنِ أَبِي الصَّلْتِ، كُلُّ ذَلِكَ يَقُولُ: “هِيَ هِيَ” ثُمَّ قَالَ: “إِنْ كَادَ فِي شَعْرِهِ لَيُسْلِمَ”]

Ve dahi Hazret-i Ümmü'l-mü'minîn ‘Âişetü’s-Sıddîka ‘aleyhe’r-rıd-vân demiş ki ashâb-ı güzîn ‘aleyhimu’r-rıdvân ecma‘în huzûr-ı sāmî-i Risâlet-penâhî’de eş‘âr ile münâşede ederlerdi ve efendimiz hoşlanıp tebessüm buyururlardı. Ve ‘Amr b. eş-Şerîd üzerine mervîdir ki ‘Amr dahi babası üzerine rivâyet edip demiş ki benim babam dedi ki ben huzûr-ı ‘âlî-i peygamberîde Umeyye b. Ebi’s-Salt eş‘ârından yüz kâfiye mikdârı şi‘r inşâd ettim ve efendimiz “هِيَ هِيَ” buyururlardı ve bunun cem‘îsi efendimizin isteği ile oldu ki “هِيَ هِيَ” diye irâde ve fermânı üzerine okurdum. “هِيَ هِيَ” kelimesi “bunda getir” ya‘nî “bir dahi de” demektir ve ondan sonra¹⁰⁴ “إِنْ كَادَ فِي شَعْرِهِ لَيُسْلِمَ” buyurdular ya‘nî “Az kalmış ki şi‘riyle müslümân olacak” demektir.

[وعن أنس رضي الله عنه أن النبي صلى الله عليه وسلم كان يحدى له في السفر وإن أنجشة كان يحدو بالنساء والبراء بن مالك كان يحدو بالرجال فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ “يَا أَنْجَشَةُ، رُؤَيْدُكَ سَوْفَكَ بِالْقَوَارِيرِ” ولم يزل الحداء وراه الجمال من عادة العرب في زَمَانِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وزمان الصحابة

102 el-Mustedrek, 3/554, no: 6058; Tirmizî, Edeb, 70, no: 2846; 5/138, no:2846; Musnedu Ebi Ya‘lâ, 8/67, no: 4591; 8/189, no: 4746.

103 Feyzu'l-Kadîr, 3/417.

104 Beyhakî, es-Sunenu'l-Kubrâ, 10/383, no: 21030; Beyhakî, el-Âdâb, 256.

رضي الله عنهم وما هو إلا أشعار تؤدى بأصوات طيبة وألحان موزونة ولم ينقل عن أحد من الصحابة إنكاره بل ربما كانوا يلتزمون ذلك تارة لتحريك الجمال وتارة للاستلذاذ فلا يجوز أن يحرم من حيث إنه كلام مفهوم مستلذ مؤدى بأصوات طيبة وألحان موزونة]

Ve Enes b. Mālik'in üzerine mervī olup demiş ki 'aleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin rāhilesi seferde nagme ile sevk olunurdu ve Enceşe, nisā ile ve Berā b. Mālik, ricāl ile söyleyip rāhileleri sevk ederlerdi hattā efendimiz ¹⁰⁵“يَا أَتَجَشَّهٖ، رُوَيْدَكَ سَوْفَكَ بِالْقَوَارِيرِ” diye fermān buyurdu ya'nī “Kavārīr ile sürmen yavaş eyle” demektir. Zamān-ı sa'ādetten ve dahi zamān-ı sahābeden beri develerin arkalarında nagme ile develeri sevk etmekten 'Arab zāil olmadılar, hemīşe nagme ve şīr söylemekle develeri sevk etmek 'Arabın 'ādet-i müstemirresidir ve buna sahābe tarafından bir ferdden inkār vāki' olmamıştır. Ve hep söyledikleri nagmāt eş'ār olup asvāt-ı tayyibe ve elhān-ı mevzūne ile edā olunur, belki sahābe onu iltimās ederlerdi, gāh develerin tahrīki için ve gāh istilzāz için onu isterlerdi, kaldı ki elhān-ı mevzūne ve asvāt-ı tayyibe ile mü'eddī bir kelām müstelezz ve mefhūm olduğu haysiyyetle harām olmaklığı cāiz olmaz.

[الدرجة الرابعة النظر فيه من حيث أنه محرك للقلب ومهيج لما هو الغالب عليه فأقول لله تعالى سر في مناسبة النغمات الموزونة للأرواح حتى إنها لتؤثر فيها تأثيراً عجيباً فمن الأصوات ما يفرح ومنها ما يحزن ومنها ما ينوم ومنها ما يضحك ويضطرب ومنها ما يستخرج من الأعضاء حركات على وزنها باليد والرجل والرأس ولا ينبغي أن يظن أن ذلك لفهم معاني الشعر بل جار في الأوتار حتى قيل من لم يحركه الربيع وأزهاره والعود وأوتاره فهو فاسد المزاج ليس له علاج وكيف يكون ذلك لفهم المعنى وتأثيره مشاهد في الصبي في مهده فإنه يسكنه الصوت الطيب عن بكائه وتصرف نفسه عما يبكيه إلى الإصغاء إليه والجمال مع بلادة طبعه يتأثر بالحداء تأثراً يستخف معه الأحمال الثقيلة ويستقصر لقوة نشاطه في سماعه المسافات الطويلة وينبعث فيه من النشاط ما يسكره ويولعه فتراها إذا طالت

105 Buhārī, *el-Edebu'l-Mufred*, 432; *Musnedu'l-Bezzār*, 13/121; *Musnedu Ebī Ya'qā*; 5/192; *Ma'rifetu's-Sunen*, 14/330; *Musnedu Ahmed*, 20/266; *Beyhakī, es-Sunenu'l-Kubrā*, 10/384.

عليها البوادي واعتراها الإعياء والكلال تحت المحامل والأحمال إذا سمعت منادي
الحداء تمد أعناقها وتصغي إلى الحادي ناصية آذانها وتسرع في سيرها حتى تتزعزع
عليها أحمالها ومحاملها وربما تلتف أنفسها من شدة السير وثقل الحمل وهي لا
تشعر به لنشاطها]

Ve dördüncü derece ise o dahi kalbe muharrik ve kalbde gâlib bulunan nesneye müheyyic olduğu haysiyyetle onda olan nazardır. Buna dahi ben derim ki Zât-ı Zü'l-Celâl hazretlerine ervâh için nagamât-ı mütenâsibe-i mevzûnede bir sırr vardır hattâ ervâhta te'sîr-i 'acîb ile te'sîr eder ki ba'zı asvât şâdlık getirir ve ba'zı asvât hüznülük getirir ve ba'zısı uykuya vardırır ve ba'zısı meserretle güldürür ve ba'zısı vezni mücebince a'zâdan hareket ihrâc eder ki el ve ayak ve başı tahrîk ettirir ve bu te'sîrâtı ma'ânî-i kelâmın fehminden zann olunmamak gerektir, belki bu te'sîr evtârdan dahi cârî olur, hattâ denilmiş ki “Kim ki onu bahâr ve ezhârı ve 'ûd ve evtârı tahrîk etmez o kimse fâsidü'l-mizâc olup onun bir 'ilâcî yoktur.” O te'sîr fehm-i ma'nâya nice ola bilir o hâl ile ki kelâmı fehm etmeyen sabîye ve 'akl ve zekâveti olmayan cümel-i belidde te'sîrâtı görülür ki sabî beşiğinde ağlamasından savt-ı tayyib nagmesi istimâ'ıyla sükût eder ve nefsi onu ağlatan nesneden onunla munsarîf olup da onun isgâsına meyl eder ve humk-ı tab'ı ve belâdeti ile ma'an deve dahi nagme ile vâki' olan sevkten müte'essir olup ki o te'sîr ile onun ağır yükünü istihfâf eder ve semâ'dan hâsıl olan neşâtın kuvveti ile mesâfât-ı tavîleyi istiksâr eyler ve şâdî ve neşâttan onda bir hâl münba'is olur ki onu mest ve hayrân eder, nitekim görüyoruz kaçan ki bâdiye onlara uzar ve yorgunluk ve 'acz onlara târî ve mu'terî olur ki mehâmil ve ahmâlden usanır, vaktâ ki onları nagme ile süren devecilerin nagmelerini iştirirler nagme-sâza boyunlarını uzatıp kulaklarını nasb ederler ve o mertebede seyre sür'at ederler ki arkalarında mehâmil ü ahmâl çalkanır ve mümkündür ki kesret-i neşâtından ağırlığını anlamayarak şiddet-i seyr [98] ve sikal-i hamlden nefslerini telef ve ihlâk ederler.

[فقد حكى أبو بكر محمد بن داود الدينوري المعروف بالرقى رضي الله عنه قال كنت بالبادية فوافيت قبيلة من قبائل العرب فأضافني رجل منهم وأدخلني خباء فرأيت في الخباء عبداً أسود مقيداً بقيد ورأيت جمالاً قد ماتت بين يدي البيت وقد

بقي منها جمل وهو ناحل ذابل كأنه ينزع روحه فقال لي الغلام أنت ضيف ولك حق فتشفع في إلى مولاي فإنه مكرم لضيفه فلا يرد شفاعتك في هذا القدر ففساه يحل القيد عني قال فلما أحضروا الطعام امتنعت وقلت لا آكل ما لم أشفع في هذا العبد فقال إن هذا العبد قد أفقرني وأهلك جميع مالي فقلت ماذا فعل فقال إن له صوتاً طيباً وإنني كنت أعيش من ظهور هذه الجمال فحملها أحمالاً ثقالاً وكان يحدو بها حتى قطعت مسيرة ثلاثة أيام في ليلة واحدة من طيب نغمته فلما حطت أحمالها ماتت كلها إلا هذا الجمل الواحد ولكن أنت ضيفي فلكرامتك قد وهبته لك قال فأحببت أن أسمع صوته فلما أصبحنا أمره أن يحدو على جمل يستقى الماء من بئر هناك فلما رفع صوته هام ذلك الجمل وقطع حباله ووقعت أنا على وجهي فما أظن أنني سمعت قط صوتاً أطيب منه]

Ve dahi Ebū Bekr Muhammed b. Dāvūd ed-Dīneverī ki Dukkī¹⁰⁶ ile ma'rūf idi, hikāyet edip demiş ki ben bādiyede giderken kabāil-i 'Arab-dan bir kabīleye uğradım ve bir ādem beni hānesine mihmān aldı ve haymesine beni idhāl ettikte gördüm ki bir siyāh gulām ki ayakları bu-hav¹⁰⁷ ile bağlı ve mukayyed oturuyor ve çerāgāhın önünde ölü develer dahi yatıyor ki ondan efsürde ve zebūn bir deve diri kalmış, sanki o dahi cān çekişmektedir ve o hālde o gulām bana dedi ki “Sen mihmān bir ādemsin ve sana hakk vardır, kaldı ki efendimden beni recā edip şefā'at eyle, zīrā mihmānına mükrimdir, bu kadar şeyde senin şefā'atini redd etmez ola ki benim ayağımdan buhavı çözüp açar.” Rāvī der ki “Çün ta'āmı ihzār ettiler, ben dahi yemekten imtinā' edip dedim ki “Bu gulām ile benim recā ve şefā'atim tutulmadıkça ben yemem.” Ve o vakte hāne sāhibi bana dedi ki “İşbu gulām beni yoksul ve fakīr etti, cemī'-i mālımı telef ve ihlāk eyledi.” Ben dahi “Ne etmiş?” diye sordum, o dahi: “Onun bir hoş sedāsı var ve ben işbu develerin arkaları mahsülünden geçinirdim, kendisi gidip onlara ağır yük yükletti ve onları nagme ile sevk etti tā ki üç günlük mesāfesini bir gecede aldılar, o dahi tayyib sedāsından vākī' oldu ve çün yüklerini indirdi, kāffesi telef ve hālik oldular, yalnız işbu bir deve kaldı. Lākin sen benim mihmānımsın, senin kerāmet ve

106 Yazmada “r” ile ama doğrusu “Dukkī”

107 “Bukağı”nın ağız varyantı.

hâtırın için ben onu sana bağışladım” dedi. Ben isem savtını işitmek sevip ârzû ettim ve bize sabâh olunca efendisi bizim kurbümüzde olan kuyudan su çeken bir deveyi nagme ile sevk etmeğe gulâma emr etti ve gulâm sesini kaldırıncı o deve hâim olup iplerini pâre pâre kesip kat etti ve ben dahi yüzü koyu yere düştüm, artık cemî-i ‘ömrümde ondan sedâsı hoş bir âvâzı aslâ işittiğimi zann edemem.”

[فإذن تأثير السماع في القلب محسوس ومن لم يحركه السماع فهو ناقص مائل عن الاعتدال بعيد عن الروحانية زائد في غلظ الطبع وكثافته على الجمال والطيور بل على جميع البهائم فإن جميعها تتأثر بالنغمات الموزونة ولذلك كانت الطيور تقف على رأس داود عليه السلام لاستماع صوته ومهما كان النظر في السماع باعتبار تأثيره في القلب لم يجز أن يحكم فيه مطلقاً بإباحة ولا تحريم بل يختلف ذلك بالأحوال والأشخاص واختلاف طرق النغمات فحكمه حكم ما في القلب قال أبو سليمان السماع لا يجعل في القلب ما ليس فيه ولكن يحرك ما هو فيه فالترنم بالكلمات المسجعة الموزونة معتاد في مواضع لأغراض مخصوصة ترتبط بها آثار في القلب وهي سبعة مواضع]

Ve böyle olunca artık kalbde te'sîr-i semâ' mahsûs olur ve onu semâ' tahrîk etmeyen kimse nâkıs ve eksiktir ve itidâlden mâil ve rûhâniyetten ba'iddir ve tab'ının gılaz ve kesâfeti cimâl ve tuyûrdan zâiddir, belki belâdeti cemî-i behâimden ziyâde ve artıktır, zîrâ kâffesi nagamât-ı mevzûne ile müte'essir olur ve onun için tuyûr gelip Dâvûd 'aleyhi's-selâmın başı üzerine dururdu tâ ki onun savtını işite. Ve kaçan ki nazar-ı semâ'da kalb içinde olan te'sîri itibâriyle olur, artık 'ale'l-itlâk onun ibâhat ve hürmetine hükm etmek onda câiz olmaz, belki ahvâl ve eşhâs ile ve dahi turuk-ı nagamât ihtilâfiyla muhtelif olur, âhir onun hükmü kalbe olan nesnenin hükmü gibidir. Ve Ebû Süleymân dedi ki “Kalbde olmayan şeyi semâ' onu kalbe komaz velâkin kalbe olanı tahrîk eder.” Kaldı ki kelimât-ı mevzûne vü müsecce'a ile terennüm etmek birtakım yerlerde agrâz-ı mahsûsa için mu'tâddır ki onunla kalbde âsâr rabt olunur, o yerler yedi mevzî'lerdir:

[الأول غناء الحجيح فإنهم أولاً يدورون في البلاد بالطبل والشاهين والغناء وذلك مباح لأنها أشعار نظمت في وصف الكعبة والمقام والحطيم وزمزم وسائر

المشاعر ووصف البادية وغيرها وأثر ذلك يهيج الشوق إلى حج بيت الله تعالى واشتعال نيرانه إن كان ثم شوق حاصل أو استثارة الشوق واجتلابه إن لم يكن حاصلًا وإذا كان الحج قرابة والشوق إليه محموداً كان التشويق [99] إليه بكل ما يشوق محموداً وكما يجوز للواعظ أن ينظم كلامه في الوعظ ويزينه بالسجع ويشوق الناس إلى الحج بوصف البيت والمشاعر ووصف الثواب عليه جاز لغيره ذلك على نظم الشعر فإن الوزن إذا انضاف إلى السجع صار الكلام أوقع في القلب فإذا أضيف إليه صوت طيب ونغمات موزونة زاد وقعه فإن أضيف إليه الطبل والشاهين وحركات الإيقاع زاد التأثير وكل ذلك جائز ما لم يدخل فيه المزامير والأوتار التي هي من شعار الأشرار]

Birinci yeri gınâ-i hacîc olup ki onlar beldelelerde gezip tabl ve şâhîn ve gınâ ile halkı tarîk-i hacca teşvîk ederler ve bu sûretle gezmeleri mübâhtır, zîrâ söyledikleri kelâm Ka'be-i mükerreme ve Makâm ve Hatîm ve Zemzem ve meşâ'ir-i sāirenin vafında nazm olunmuş bir eş'ardır ve dahi bâdiye ve dîger menâhicin sitâyişinde inşâd olunmuş kasîdelerdir ve bunun eseri beytullâhın haccına olan şevki tehyîc eder ve nâr-ı iş-tiyâkî îkâd eyler kalblerinde şevk var ise ve eger yok ise müceddeden bir şevki ictilâb ve istişâre eder. Ve hacc 'ibâdet ve kurbe olıcak ve ona olan şevk dahi mahmûd ve memdûh olıcak artık her bir teşvîk edici nesne ile ona teşvîk etmek dahi mahmûd olur; vâ'ize vâ'zında kelâmının nazm ve tescîc ve vezn ve tezyîni ile halkı vâsf-ı beyt ü meşâ'ir ü sevâb ile hacc-ı beyte teşvîk etmek câiz olduğu gibi bu dahi câiz olur ve bu bâbda dîgerinin dahi nazm-ı eş'ârı mendûb ve müstahsen olur, zîrâ vezn-i kelâm sec'e muzâf olursa kalbe îkâc-ı kelâm için daha ziyâde te'sîri olur ve ona savt-ı tayyib ve nagamât-ı mevzûne dahi izâfe olunursa kalbdeki vakc ve te'sîri daha ziyâde olur ve eger tabl ve şâhîn ve harekât-ı îkâc dahi ona izâfe olunursa onun te'sîri kat-ender-kat mütezâ'af ve müzdâd olur ve bunun topu câizdir mādâm ki şî'âr-ı eşrârdan olan mezâmîr ve evtâr içinde dâhil olmamıştır.

[نعم إن قصد به تشويق من لا يجوز له الخروج إلى الحج كالذي أسقط الفرض عن نفسه ولم يأذن له أبواه في الخروج فهذا يحرم عليه الخروج فيحرم تشويقه إلى الحج بالسماع بكل كلام يشوق إلى الخروج فإن التشويق إلى الحرام حرام وكذلك

إن كانت الطريق غير آمنة وكان الهلاك غالباً لم يجز تحريك القلوب ومعالجتها بالشويق]

Evet eger hurūcu cāiz olmayan kimsenin teşvīkini onunla murād ederse o vakt harām olur. Meselā farzı edā ve nefsi üzerinden vücū-bunu iskāt eden ādem eger hacca hurūcuna ebeveyninin izni olmaz ise onun hacca hurūcu iznsizin harām olur, işte bu gibi ādem teşvīkini kasd eylerse o teşvīki harām olur ki onun semā^c ve her bir kelām-ı müşevvik ile hurūc-ı hacca teşvīki cāiz olmaz, zīrā teşvīk-i harām harāmdır ve keزالik yol korkulu olup da agleb-i hāli helāk olursa o emniyyetsizlik içinde teşvīke kulūbun tahrīk ve mu^cālecesi cāiz olmaz.

[الثاني ما يعتاده الغزاة لتحريض الناس على الغزو وذلك أيضاً مباح كما للحاج ولكن ينبغي أن تخالف أشعارهم وطرق ألحانهم وأشعار الحاج وطرق ألحانهم لأن استشارة داعية الغزو بالتشجيع وتحريك الغيظ والغضب فيه على الكفار وتحسين الشجاعة واستحقار النفس والمال بالإضافة إليه بالأشعار المشجعة مثل قول المتنبي

فإن لا تمت تحت السيوف مكرماً تمت وتقاس الذل غير مكرم
وقوله أيضاً

يرى الجبناء أن الجبن حزم وتلك خديعة الطبع اللئيم

وأمثال ذلك وطرق الأوزان المشجعة تخالف الطرق المشوقة وهذا أيضاً مباح في وقت يباح فيه الغزو ومندوب إليه وقت يستحب فيه الغزو ولكن في حق من يجوز له الخروج إلى الغزو]

Ve ikinci yeri gazāya tahrīd-i nās için guzātın semā^c-ı mu^ctādlarıdır, o dahi mübāhtır, nitekim hacīce mübāh oldu velākin onun eş^cārı ve turuk-ı elhāmı eş^cār-ı hacīce ve menāhic-i elhānlarına muhālif olmak gerektir, zīrā dā^ciye-i guzātın istiṣāresi ancak teşcī^c ve küffār üzerine gayz ve gazabın tahrīk ve ṣecā^catinin tahsīn ve gazāya izāfetle māl ve nefsinin istihkāri ile dir ki bunları edā eden eş^cār-ı müşecce^canın kırā^e-tiyle olur, mesela kavl-i Mütenebbī gibi ki demiş ki

فإن لا تمت تحت السيوف مكرماً تمت وتقاس الذل غير مكرم

Ki hulâsa-i mefhûmu: “Eger kılıç gölgesi altında mükerrem olarak ölmez isen ölümden yine kurtulamazsın, o vakte mükerrem olmayarak ölüp rezâlet ve zülle mukâsî olursun” demektir ve dîger beyti ki

يرى الجبناء أن الجبن حزم وتلك خديعة الطبع اللئيم

Ve onun dahi hulâsa-i mazmûnu: “Korkak olan kimse havfı hazm görür velâkin hatâ eder, çünkü cübnlük hazm değildir, ancak tab^c-ı le’î-min hatîPet ve seyyî’esidir.” İşte bu gibi eş‘âr ile teşcîc olunmak gerektir. Ve müşeccî‘a olan evzânın turuku müşevvika olan evzânın turukuna muhaliftirler. Bu semâ‘ dahi mübâhtır eger gazâ vakt-i mübâhta ise ve eger gazâ etmek müstehabb vaktinde ise o hâlde semâ‘ dahi mendûb olur, ammâ gazâya hurûcu câiz olan kesânın ‘indinde ve hakklarında mübâh ve mendûb olur.

[الثالث الرجزيات التي يستعملها الشجعان في وقت اللقاء والغرض منها التشجيع للنفس وللأنصار وتحريك النشاط فيهم للقتال وفيه التمدح بالشجاعة والنجدة وذلك إذا كان بلفظ رشيق وصوت طيب كان أوقع في النفس وذلك [100] مباح في كل قتال مباح ومندوب في قتال مندوب ومحذور في قتال المسلمين وأهل الذمة وكل قتال محذور لأن تحريك الدواعي إلى المحذور محذور وذلك منقول عن شجعان الصحابة رضي الله عنهم كعلي وخالد رضي الله عنهما وغيرهما ولذلك نقول ينبغي أن يمنع من الضرب بالشاهين في معسكر الغزاة فإن صوته مرقق محزن يحلل عقدة الشجاعة ويضعف صرامة النفس ويشوق إلى الأهل والوطن ويورث الفتور في القتال وكذا سائر الأصوات والألحان المرققة للقلب فالألحان المرققة المحزنة تباين الألحان المحركة المشجعة فمن فعل ذلك على قصد تغيير القلوب وتفتير الآراء عن القتال الواجب فهو عاص ومن فعله على قصد التفتير عن القتال المحذور فهو بذلك مطيع]

Ve üçüncü yeri ise o dahi iltikâ-ı sufûf-ı harbde dilâverlerin isti‘mâl edegeldikleri ricziyyâtandır, o dahi semâ‘dır, mülâkât-ı sufûfta meydân vegâda cārî olur. Ve ondan garaz ve maksad teşcîc-i nefis ve ensârdır ve onlarda ya‘nî ensâr ve ashâbında kîtâl için bir tahrîk-i neşâttır, zîrâ onda cesâret ve şecâ‘at ve şiddet ile temedduh ve tefâhur etmek vardır. Ve o semâ‘ eger bir lafz-ı reşîk ve savt-ı tayyib olursa nefis-i dilîrânda te’sîri

daha ziyâdedir ve bu dahi mübâhtır ya'nî bu gibi semâ' her bir harb ve kītāl-i mübâh u mendûbda mübâhtır, ammâ mukâtele-i ehl-i İslâm ve ehl-i zimmete mahzûrdur ve her bir kītāl-i mahzûrda o dahi mahzûrdur, zîrâ mahzûra devâ'inin tahrîki mahzûrdur. Ve mukâtele-i mendûbe vü mübâhta bu gibi ricziyyât şüc'ân-ı sahâbenin üzerine menkûldür, Hazret-i 'Alî ve Hâlid ve emsâlleri üzerine mervî olmuştur. Ve bunu için mu'asker-i guzâtta şâhîn ile darb etmekten men' eylemek münâsibdir deriz, çünkü onun savtı rikkat-i kalbe mûristir ve hüznlüdür, şüc'ânın düğümlerini çözer ve harâret-i nefsi zebûn eyler ve ehl ve vatana teşvîk eder ve kītâlde 'acz ve fütûra mûris olur. Ve kalbi terkîk eden her bir nagme ve âvâz dahi böyledir, zîrâ elhân-ı mürakkıka vü muhazine elhân-ı muhrike vü müşecci'aya mübâyindir, kim ki kītāl-i vâcibden tagyîr-i kulûb ve teftîr-i ârâ kasdıyla şâhîni vurur veyâhüd asvât-ı mürakkıka ile tegannî ederse o kimse 'âsî ve günahkâr olur ya'nî bu fî'l ile âsim olur ve eger kītāl-i mahzûrdan teftîr etmek kasdı ile onu işlerse onunla mutîr olur.

[الرابع أصوات النياحة ونغماتها وتأثيرها في تهيج الحزن والبكاء وملازمة الكتابة والحزن قسيمان محمود ومذموم فأما المذموم فكالحزن على ما فات قال الله تعالى ﴿لَكَيْلًا تَأْسُوا عَلَى مَا فَاتَكُمْ وَلَا تَفْرَحُوا بِمَا آتَاكُمْ﴾ والحزن على الأموات من هذا القبيل فإنه تسخط لقضاء الله تعالى وتأسف على ما لا تدارك له فهذا الحزن لما كان مذموماً كان تحريكه بالنياحة مذموماً فلذلك ورد النهي الصريح عن النياحة وأما الحزن المحمود فهو حزن الإنسان على تقصيره في أمر دينه وبكاؤه على خطاياہ والبكاء والتباكى والحزن والتحازن على ذلك محمود وعليه بكاء آدم عليه السلام وتحريك هذا الحزن وتقويته محمود لأنه يبعث على التشمير للتدارك ولذلك كانت نياحة داود عليه السلام محمودة إذ كان ذلك مع دوام الحزن وطول البكاء بسبب الخطايا والذنوب فقد كان عليه السلام يبكي ويبكي ويحزن حتى كانت الجنائز ترفع من مجالس نياحته وكان يفعل ذلك بألفاظه وألحانه وذلك محمود لأن المفضى إلى المحمود محمود وعلى هذا لا يحرم على الواعظ الطيب الصوت أن ينشد على المنبر بألحانه الأشعار المحزنة المرققة للقلب ولا أن يبكي ويتباكى ليتوصل به إلى تبكية غيره وإثارة حزنه]

Ve dördüncü yeri ise o dahi me'temlerde ve mehâzindedir ki asvât-ı niyâha ve nagamât-ı hüznîyyedir. Bunun te'siri hüzn ve bükânın tehyî-

cindedir ve keʿâbet ve hüznün mülâzemesi iki kısımdır, bir kısmı mahmūd ve diğeri mezmûmdur. Mezmûm ise geçmişe hüzn ve teʿessî etmek gibidir. Tebâreke ve taʿâlâ hazretleri buyurmuş ki ﴿لَكَيْلًا تَأْسَوْا عَلَىٰ مَا فَاتَكُمْ وَلَا تَفْرَحُوا بِمَا آتَاكُمْ﴾¹⁰⁸ Yaʿnî “Sizin geçmişinize hüzn ve teʿessî etmemek” için demektir. Ve emvât üzerlerine hüzn etmek bu kabildendir yaʿnî mezmûmdur, çünkü Allâhu taʿâlânın kazâsına tesahhuttur ve tedârükü olmayan nesneye teʿessüftür. Ve çün bu hüzn mezmûm oldu, niyâhat ile onun tahrîki dahi mezmûm oldu ve onun için niyâhadan menʿ etmek hakkında nehy-i sarîh vârid olmuştur. Ve hüzn-i mahmūd ise insân emr-i dînin-de vâkiʿ olan kusûru üzerine hüzn etmek ve hatâyâsına ağılamaktır ve bunun üzerine bükâ ve tebâkî ve hüzn ve tehâzûn mahmûddur, Âdem ʿaleyhi’s-selâmın bükâsı bunun üzerinedir. Ve bu hüznün tahrîk ve takviyesi mahmûddur, çünkü tedârük ve telâfi-i mâ-fât üzerine teşmîr etmeğe bâʿis olur ve bunun için Dâvûd ʿaleyhi’s-selâmın niyâhati mahmûde idi ki devâm-ı hüzn ile vâkiʿ idi ve tûl-i bükâsı dahi hatâyâ ve zünüb sebebi ile idi ve bu cihetle ağlar ve ağlatırdı ve hüzn eder ve hüzn ettirirdi tâ ki cenâzeler meclis-i niyâhatinden refʿ olunurlardı ve bunu elfâz ve elhânı ile ederdi ve bu dahi mahmûddur, çünkü mahmûda müfdî olan şey mahmûddur ve binâen ʿaleyh hoş-elhân olan vâʿiz üzerine kürsîde eşʿâr-ı hazîne vü mürakkıkanın inşâdı harâm olmaz ve kalbe mürakkık olan eşʿâr söylemesiyle diğerrinin isâre-i hüzn ve ağlatmasına mütevassıl olmak üzere bükâ ve tebâkîsi dahi harâm olmaz.

[الخامس السماع في أوقات السرور تأكيداً للسرور وتهيجاً له وهو مباح إن كان ذلك السرور مباحاً [101] كالغناء في أيام العيد وفي العرس وفي وقت قدوم الغائب وفي وقت الوليمة والعقيقة وعند ولادة المولود وعند ختانه وعند حفظه القرآن العزيز وكل ذلك مباح لأجل إظهار السرور به ووجه جوازه أن من الألحان ما يثير الفرح والسرور والطرب فكل ما جاز السرور به جاز إثارة السرور فيه]

Ve beşinci yeri ise o dahi evkât-ı meserret ü şādumânîdir ki sürûra teʿkîd ve tehyîc için vâkiʿ olur, o dahi mübâhtır. Eger o sürûr mübâh

108 “Elinizden çıkana üzülmeyesiniz ve Allah’ın size verdiği nimetlerle şımar-mayasınız diye (böyle yaptık.)” Hadîd, 57/23.

ise ki bayram günlerinde ve düğünlerde ve kudüm-ı gâibde ve vakt-i velîmette ve ‘akîkada ve vilâdet-i mevlûd hengâmında ve hıtân cem‘iy-yetlerinde ve Kur‘ân-ı ‘azîzin hatm ve hıfzında icrâ olunan semâ‘ ve şâdî gibi ve bunun cem‘isi onunla izhâr-ı sürûr için mübâhtır. Ve vech-i cevâzı ise ma‘lûm olduğu vech üzere ba‘zı nagme ve terennümât-ı ferah ve tarab ve meserreti isâre eder ve her ne ki onunla sürûr etmek câizdir, onda isâre-i sürûr dahi câiz olur.

[ويدل على هذا من النقل إنشاد النساء على السطوح بالدف والألحان عند قدوم رسول الله صلى الله عليه وسلم

طلع البدر علينا من ثنيات الوداع
وجب الشكر علينا ما دعا لله داع

فهذا إظهار السرور لقدمه صلى الله عليه وسلم وهو سرور محمود فإظهاره بالشعر والنعومات والرقص والحركات أيضاً محمود]

Ve cevâzına işbu kıssa delâlet eder ki ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selâm efendimiz seferinden rücû‘ ve gaybetinden ‘avdeti vukû‘unda hatun kişiler hâneleri sathlarına çıkıp deffi çalarak nagme ve elhân ile işbu şi‘ri söylemişler ki:

طلع البدر علينا من ثنيات الوداع
وجب الشكر علينا ما دعا لله داع

Ve hulâsa-i mefhûmu “Seniyyât-ı vedâ‘dan bedr üzerimize tulû‘ etti ve Zât-ı Zü’l-Celâl’e bir du‘â edici du‘â ettikçe bu teşekkürün edâsı bize farz oldu” demektir. İşte bu kudüm-ı ‘âlîsine izhâr-ı sürûrdur ve bu sürûr dahi sürûr-ı mahmûd olduğundan şi‘r ve nagamât ve raks ve harekât ile izhârı dahi mahmûd oldu.

[فقد نقل عن جماعة من الصحابة رضي الله عنهم أنهم حجلوا في سرور أصابهم كما سيأتي في أحكام الرقص وهو جائز في قدوم كل قادم يجوز الفرح به وفي كل سبب مباح من أسباب السرور ويدل على هذا ما روي في الصحيحين عن عائشة رضي الله عنها أنها قالت لقد رأيتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَسْتُرْنِي بِرِدَائِهِ، وَأَنَا أَنْظُرُ إِلَى الْحَبَشَةِ يُلْعَبُونَ فِي الْمَسْجِدِ، حَتَّى أَكُونَ أَنَا الَّتِي أَسَامُ، فَأَقْدَرُوا قَدَرَ

الْجَارِيَةِ الْحَدِيثَةِ الْمَسْنُونِ، الْحَرِيصَةِ عَلَى اللَّهِ، إِشَارَةً إِلَى طَوْل مَدَّة وَقُوفِهَا وَرَوَى
 الْبُخَارِيُّ وَمُسْلِمٌ أَيْضاً فِي صَحِيحَيْهِمَا حَدِيثَ عَقِيلٍ عَنِ الزَّهْرِيِّ عَنْ عُرْوَةَ عَنْ
 عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّ أَبَا بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ “دَخَلَ عَلَيْهَا، وَعِنْدَهَا جَارِيَتَانِ فِي
 أَيَّامٍ مَنَى تَغَيَّيَانِ، وَتُدَفِّقَانِ، وَتَضْرِبَانِ، وَالنَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُتَعَشِّ بِثَوْبِهِ،
 فَانْتَهَرَهُمَا أَبُو بَكْرٍ، فَكَشَفَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ وَجْهِهِ، فَقَالَ: ”دَعُوهُمَا يَا
 أَبَا بَكْرٍ، فَإِنَّهَا أَيَّامُ عِيدٍ“ وَقَالَتْ عَائِشَةُ: رَأَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَسْتُرُنِي وَأَنَا
 أَنْظُرُ إِلَى الْحَشَةِ وَهُمْ يَلْعَبُونَ فِي الْمَسْجِدِ فَزَجَرَهُمْ عُمَرُ، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ
 وَسَلَّمَ: ”دَعُوهُمْ أَمَّا بَنِي أَرْفَدَةَ“ بِغْنِي مِنَ الْأَمْنِ “ وَمِنْ حَدِيثِ عَمْرِو بْنِ الْحَارِثِ عَنْ
 ابْنِ شِهَابٍ نَحْوَهُ وَفِيهِ تَغْيَانٌ وَتَضْرِبَانِ وَفِي حَدِيثِ أَبِي طَاهِرٍ عَنْ ابْنِ وَهْبٍ ”وَاللَّهِ
 لَقَدْ رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُومُ عَلَى بَابِ حُجْرَتِي، وَالْحَبَشَةُ يَلْعَبُونَ
 بِحِجَابِهِمْ، فِي مَسْجِدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَسْتُرُنِي بِرِدَائِهِ، لَكِنِّي أَنْظُرُ إِلَى
 لَعِبِهِمْ، ثُمَّ يَقُومُ مِنْ أَجْلِي، حَتَّى أَكُونَ أَنَا الَّتِي أَنْصَرِفُ“]

Ve dahi sahâbeden bir cemâ'atin üzerine menkûl olmuş ki ahkâm-ı raks bâbında vârid olacağı vech üzere onlara isâbet eden bir meserrette tahcîl etmişler. Ve ferah ve şâdlık onunla câiz olan her bir kâdimin kudûmunda dahi câizdir ve dahi esbâb-ı sürûr-ı mübâhadan her bir sebeb-i mübâh ile icrâ-yı şâdumânî ve meserret câizdir. Ve bunun cevâzına sahîhaynde Hazret-i ‘Âişe ‘aleyhe’r-rıdvân üzerine mervî olan işbu ehâdis-i şerîfe delâlet eder ki ‘Âişe ‘aleyhe’r-rıdvân demiş ki “Ale’t-tahkîk mescidde Habeşe oynarlar iken ve ben dahi onlara bakıp seyr eder iken ‘aleyhi’s-selâm efendimizi beni mübârek ridâsıyla setr ettiğini gördüm tâ ki ben seyr etmekten usanıp ‘âciz oldum. Kaldı ki siz lehv üzerine harîsa olan tâze civân câriyeye seyr için bir mikdâr zamânı takdîr ediniz” ki bunda bir işâret vardır ki kendisi seyr-i Habeşede müddet-i vukûfu uzamıştır. Ve dahi Buhârî ve Müslim Sahîhayn kitâblarında hadîs-i ‘Akîl’i rivâyet etmişler ki ‘Akîl, Zuhrî üzerine ve Zuhrî, ‘Urve üzerine ve ‘Urve dahi Hazret-i ‘Âişe’nin üzerine rivâyet edip demiş ki Hazret-i Ümmü’l-mü’mînîn ‘Âişetü’s-Sıddîka buyurmuş ki “Nebî-i zî-şân efendimiz hücre-i sa‘âdetinde başı örtülü ve iki câriye dahi deffi çalıp şâdlık etmekte bulundukları hâlde eyyâm-ı Minâ’da Hazret-i Ebû Bekr hücre-i sa‘âdete girip o câriyeleri tekdîr ettikte ‘aley-

hi's-selâm efendimiz mübârek vech-i şerîfini açıp فَإِنَّهَا بَكْرٌ، فَإِنَّهَا بَكْرٌ”¹⁰⁹ buyurmuş ya'ni “Onları bırak, zîrâ bayram günleridir.” Ve dahi Âişe radiyallâhu ‘anhâ buyurmuş ki “Ben Nebî-i zî-şân efendimizi beni ridâsıyla setr ettiğini gördüm ki ben mescidde oynayan Habeşilere nazar ederdim. Ve ‘Ömer ‘aleyhi’r-rıdvân gelip Habeşileri oynamaktan zecr ettikte ‘aleyhi’-s-selâm efendimiz¹¹⁰ ”دَعُهُمْ أَمَّا بَنِي أَرْفَدَةَ“ diye fermân buyurdu, ya'ni “Ey Benû Erfide, emîn olup havf etmeyiniz” demektir. Ve İbn Şihâb üzerine mervî olarak ‘Amr b. el-Hâris’in hadîsinde bunun gibi hadîs nakl olunup velâkin “تغيان وتضربان” ibâresi dahi onda mezkûrdur. Ve Ebû Tâhir dahi İbn Vehb’in üzerine rivâyet ettiği hadîsinde ‘Âişe buyurmuş ki [102] وَاللَّهِ لَقَدْ رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُومُ عَلَى بَابِ حُجْرَتِي، وَالْحَبَشَةُ يَلْعَبُونَ بِحِزَابِهِمْ، فِي مَسْجِدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَسْتُرْنِي بِرِذَائِهِ، لَكِنِّي أَنْظُرُ إِلَى لَعِبِهِمْ، ثُمَّ يَقُومُ مِنْ أَجْلِي، حَتَّى أَكُونَ أَنَا اللَّيْثِي أَنْصَرِفُ”¹¹¹ Ya'ni “Vallâhi kasem ederim ki ben gördüm ki ‘aleyhi’-s-selâm efendimiz onun mescid-i ‘âlîsinde Habeşe hırâblarıyla oynarken kendisi hücrem kapısı üzerine durup beni sevgiyle (veyâhüd ridâsıyla ki tereddüd-i râvîdendir) setr ederdi tâ ki ben oyunlarına nazar edip seyr edeyim ve ondan sonra tâ ki ben usanıp kendi kendimden munsarîf oluncaya dek benim için duruyordu” demektir.

اوروی عن عائشة رضي الله عنها قالت كنت أَلْعَبُ بالبَنَاتِ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَتْ وَكَانَ يَأْتِينِي صَوَاحِبُ لِي فَكَانَ يَتَّقَنَعَنَّ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَسِرُ لِمَجِئْتِهِنَّ إِلَيَّ فَيَلْعَبُنَّ مَعِي وَفِي رِوَايَةٍ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لَهَا يَوْمًا “مَا هَذَا؟” قَالَتْ: بَنَاتِي قَالَ: “فَمَا هَذَا الَّذِي أَرَى فِي وَسْطِهِنَّ؟” قَالَتْ: فَرَسٌ قَالَ: “مَا هَذَا الَّذِي عَلَيْهِ؟” قَالَتْ: جَنَاحَانِ قَالَ: “فَرَسٌ لَهُ جَنَاحَانِ؟” قَالَتْ: أَوْ مَا سَمِعْتُ أَنَّ لِسُلَيْمَانَ بْنِ دَاوُدَ خَيْلًا لَهُ أَجْنِحَةٌ؟ قَالَتْ: فَضَحِكَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَتَّى بَدَتْ نَوَاجِذُهُ وَالْحَدِيثُ مَحْمُولٌ عِنْدَنَا عَلَى عَادَةِ الصَّبِيَّانِ فِي اتِّخَاذِ الصُّورَةِ مِنَ الْخَزْفِ وَالرَّقَاعِ مِنْ غَيْرِ تَكْمِيلِ صَوْرَتِهِ بِدَلِيلٍ مَا رَوَى فِي بَعْضِ الرِّوَايَاتِ أَنَّ الْفَرَسَ كَانَ لَهُ جَنَاحَانِ

109 Buhārî, Menākıb, 15, no: 3529; Müslim, Salātu'l-İdeyn, 16.

110 Buhārî, Salât, 388, no: 988.

111 Müslim, Salātu'l-İdeyn, 16.

من رقاع]

Ve dahi ‘Āišetü’s-Sıddîka’nın üzerine rivâyet olunup demiş ki “Ben zât-ı ‘âlî-i Hazret-i Risâlet-penâhî’nin yanında kızlarla oynar idim.” Ve dahi demiş ki “Benim sâhibelerim bana gelirlerdi ve efendimizden baş-larını örtüp yaşamak tutarlardı ve efendimiz benimle oynamak üzere gel-meleriyle şâd ve mesrûr olurdu ve benimle oynarlardı.” Ve bir rivâyette gelmiş ki Nebî-i zî-şân efendimiz ona bir gün demiş ki “Bu nedir?” Ve o dahi: “Benim kızlarımdır” demiş. Ve efendimiz: *فَمَا هَذَا الَّذِي أَرَى فِي* “Yâ bunların ortalarında benim gördüğüm nesne nedir?” diye istifsâr ettikte, Hazret-i ‘Āişe: “Attır” de-miş. Ve efendimiz: *مَا هَذَا الَّذِي عَلَيْهِ؟* diye sorunca ‘Āişe: “İki kanat-lardır” demiş. Ve efendimiz dahi: *فَرَسٌ لَهُ جَنَاحَانِ؟*¹¹² diye su‘âl edince ya‘nî “Atın iki kanadı olur mu?” buyurunca, ‘Āişe: “Sen işitmedin mi ki Süleymân b. Dâvûd ‘aleyhi’s-selâma atlar var idi ki kanatları var idi” diye cevâb vermiş. ‘Āişe buyurmuş ki “Benim işbu cevâbımdan efendi-miz gülmüş tâ ki nevâcizi göründü” ya‘nî o mertebede gülmüş ki nevâ-cizi görünmüştür. Bu hadîs-i şerîf ‘âdet-i sıbyân üzerine mahmûldür ki sıbyân tekml-i sûret etmeksizin hizâf ve rikâ‘dan sûret ittihâz ederler ve o ‘âdete mahmûl olduğunun delîli ba‘zı rivâyâtta mervî olan kelâm-dır ki o tasvîr olunan atın rikâ‘dan iki kanadı var idi denilmiş.

[وقالت عائشة رضي الله عنها دخل علي رسول الله صلى الله عليه وسلم وعندي جاريتان تغنيان بغناء بعث فاضطجع على الفراش وحول وجهه فدخل أبو بكر رضي الله عنه فاتتهرنى وقال مزمار الشيطان عند رسول الله صلى الله عليه وسلم فأقبل عليه رسول الله صلى الله عليه وسلم وقال “دَعُهُمَا” فلما غفل غمزتهما فخرجتا وكان يوم عيد، يلعب السودان بالدرق والجراب، فإما سألت النبي صلى الله عليه وسلم، وإما قال: “تَشْتَهَيْنِ تَنْظِيرِينَ؟” فقلت: نعم، فأقامني وراءه، خدي على خده، وهو يقول: “دُونَكُمْ يَا بَنِي أَوْفَدَةَ” حَتَّى إِذَا مَلْتُ، قَالَ: “حَسْبُكَ؟” قلت: نعم، قَالَ: “فَادْهَبِي” وفي صحيح مسلم “فَوَضَعْتُ رَأْسِي عَلَى مَنْكِبِهِ، فَجَعَلْتُ أَنْظُرُ إِلَى لَعَبِهِمْ، حَتَّى كُنْتُ أَنَا الَّتِي أَنْصَرِفُ عَنِ النَّظَرِ إِلَيْهِمْ”]

112 Beyhakî, es-Sunenu'l-Kubrâ, 10/371, no: 20982.

Ve dahi ‘Âişe ‘aleyhe’r-rıdvân buyurmuş ki “Benim ‘indimde şarkı söyler iki cāriye olduğu hâlde ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimiz yanına gelip hücre-i sa‘âdete dâhil oldu ve firâş üzerine uzanıp yüzü çevirdi ve der-‘akab Hazret-i Ebû Bekr ‘aleyhi’r-rıdvân dahi gelip hücreye girdi ve beni paylayıp dedi ki “Resûl-i ekrem yanında mizmâr-ı şeytân olur mu?” Ve efendimiz ona müteveccih olup ¹¹³“دَعُهُمَا” buyurdu ya’nî “Onları bırak” dedi. Ve çün gaflet buyurdu, ben onlara göz ile gamz ve işâret ettim, onlar dahi der-‘akab çıktılar. Ve o gün bayram günü idi ve siyâhlılar onda öküz derisinden masnûc olan kalkan ve süngü olarak kısa mızraklarla oynarlardı.” Yâ ben efendimizden diledim dedi veyâhüd “تَشْتَهِيَنَّ تَنْظِرِينَ؟” diye efendimiz buyurdu dedi ki tereddüd yine râvîdendir. Ben dahi: “Bakmak ister misin?” diye vâki olan su‘âline cevâben “evet” dedim. O vakte efendimiz beni ardı sonra durdurdu ve benim yanağım yanağı üstüne olduğu hâlde onlara baktım ki efendimiz onlara “دُونَكُمْ يَا بَنِي أَرْفَدَةَ” buyururdu tâ ki ben usandım. Ve bana “حَسْبُكَ؟” diye ya’nî “Bu kadarca bakmak el verip sana kâfi midir?” diye sordu ve ben dahi “evet” dedim ve o dahi ¹¹⁴“فَاذْهَبِي” buyurdu ya’nî “git” dedi. Ve Müslim’in *Sahîh*’inde، فَجَعَلْتُ أَنْظُرُ إِلَى لَعِبِهِمْ، “فَوَضَعْتُ رَأْسِي عَلَى مَنْكِبِهِ، فَجَعَلْتُ أَنْظُرُ إِلَى لَعِبِهِمْ،” rivâyet olunmuş, ya’nî ¹¹⁵“Benim başım omuzu üstüne koyup onların oyunlarına bakmağa başladım tâ ki ben kendi kendimden munsarîf oldum” demektir.

[فهذه الأحاديث كلها في الصحيحين وهو نص صريح في أن الغناء واللعب ليس بحرام وفيها دلالة على أنواع من الرخص الأول اللعب ولا يخفى عادة الحيشة في الرقص واللعب والثاني فعل ذلك في المسجد والثالث قوله صلى الله عليه وسلم “دُونَكُمْ يَا بَنِي أَرْفَدَةَ” وهذا أمر باللعب والتماس له فكيف يقدر كونه حراماً والرابع منعه لأبي بكر وعمر رضي الله عنهما عن الإنكار والتغيير وتعليله بأنه يوم عيد أي هو وقت سرور وهذا من أسباب السرور والخامس وقوفه طويلاً في مشاهدة ذلك وسماعه لموافقة عائشة رضي الله عنها وفيه دليل على أن حسن

113 Buhārī, Menākıb, 15, no: 3529; Müslim, Salātu'l-İdeyn, 16.

114 Buhārī, Salāt, 366, no: 949.

115 Müslim, Salātu'l-İdeyn, 16.

الخلق في تطيب قلوب النساء والصبيان بمشاهدة اللعب أحسن من خشونة الزهد والتكشف في الامتناع والمنع منه والسادس قوله صلى الله عليه وسلم ابتداء لعائشة أن تستهين أن تنظري ولم يكن ذلك عن اضطرار إلى مساعدة [103] الأهل خوفا من غضب أو وحشة فإن الإلتماس إذا سبق ربما كان الرد سبب وحشة وهو محذور فيقدم محذور على محذور فأما ابتداء السؤال فلا حاجة فيه والسابع الرخصة في الغناء والضرب بالدف من الجاريتين مع أنه شبه ذلك بمزمار الشيطان وفيه بيان أن المزمار المحرم غير ذلك والثامن أن رسول الله صلى الله عليه وسلم كان يقرع سمعه صوت الجاريتين وهو مضطجع ولو كان يضرب بالأوتار في موضع لما جوز الجلوس ثم لقرع صوت الأوتار سمعه فيدل هذا على أن صوت النساء غير محرم تحريم صوت المزامير بل إنما يحرم عند خوف الفتنة]

İşte bu ehâdîs-i şerîfe kâffesi Buhârî ve Müslim kitâblarında mezkûr-
lardır ve gınâ ve oyun harâm olmadıklarına nass-ı sarîhtir. Ve bu ehâ-
dîste envâ'-ı ruhasa delâletler vardır: Birincisi oyundur, raks ve la'ibde
Habeşelerin âdetleri hafî ve gizli değildir. Ve ikincisi mescidde işle-
mesidir. Ve üçüncüsü ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimizin “ذُونُكُمْ يَا
116” اَرْفِدَةً” deyişi oyuna bir emr ve iltimastır ve bu hâl ile nice harâm
takdîr olunabilir? Ve dördüncüsü Ebû Bekr ve ‘Ömer ‘aleyhime’r-rîd-
vâna inkâr ve tagyîr etmekten men’ ve yevm-i ‘iddir demekle ta’lîl edip
ki vakt-i sürûr olup ve bu dahi esbâb-ı sürûrdan olduğunun işâretidir.
Ve beşincisi ‘Âişetü’s-Sıddîka’ya muvâfakatle onun müşâhede ve is-
timâ’ında uzunca duruşudur. Ve bunda bir delîl dahi vardır ki oyun
müşâhedeyle nisâ ve sıbyânın tatyîb-i kulûblarına olan hüsn-i huluk
ondan men’ ve imtinâ’da olan huşûnet-i zühd ü tekaşşüften daha ziyâ-
de güzeldir. Ve altıncısı ‘aleyhi’s-selâm efendimizin ibtidâ’en ‘Âişe’ye
“أَسْتَهِينُ تَنْظُرِينَ؟” deyişidir ki bunun vukû’una ıztırâr-ı müsâ’ade-i ehl ve
mehâfe-i gazab u vahşete ehl olmadığına delîldir, zîrâ iltimâs sebkât et-
memiş olsa ola ki redd-i iltimâs sebeb-i vahşet olur havfıyla muvâfakat
vâki’ olduğu zann olunurdu, çünkü vahşet-i ehl mahzûrdur ve bu dahi
mahzûrdur ve o hâlde bu mahzûru o mahzûra takdîm olunduğu müte-
bâdir-i hâtır olurdu, ma’a-ennehu ibtidâ’en ona böyle fermân buyuruşu

işbu zann ve vehmi ref^c etti, çünkü ibtidâ^{en} işbu su^{âlde} bir hâcet yoktur. Ve yedincisi iki câriyeden vukû^a gelen tegannî ve deff çalmaktır ki mizmâr-ı şeytâna teşbîh olunmuş iken efendimiz onu işitti ve men^c etmedi. Ve bunda diğer bir beyân vardır ki mizmâr-ı muharrem bunun gayrisıdır. Ve sekizincisi efendimiz firâş üzere muztaci^c olarak câriyelerin savtları onun sem^c-i 'âlîsine dokunulduğu keyfiyyetidir ki evtâr ile bir mekânda vurulmuş olsa savt-ı evtâr sem^ce dokunmak mahzûruyla o yerde cülûsı tecvîz buyurmazdı ve bu fi'li delâlet eder ki savt-ı nisâ savt-ı mezâmîrin haramiyyeti gibi harâm değildir, ancak onun haramiyyeti havf-ı fitne 'indindedir.

[فهذه المقاييس والنصوص تدل على إباحة الغناء والرقص والضرب بالدف واللعب بالدرق والحراب والنظر إلى رقص الحبشة والزواج في أوقات السرور كلها قياساً على يوم العيد فإنه وقت سرور وفي معناه يوم العرس والوليمة والعقيقة والختان ويوم القدوم من السفر وسائر أسباب الفرح وهو كل ما يجوز به الفرح شرعاً ويجوز الفرح بزيارة الإخوان ولقائهم واجتماعهم في موضع واحد على طعام أو كلام فهو أيضاً مظنة السماع]

İşte bu mekâyis-i mesrûde ve nusûs-ı mevrûde ibâhat-ı gınâ ve darb-ı deff ve la'ib-i derak ve hırâb ve nazar-ı raks-ı Habeşe vü zenciyyân-i siyeh-çerdegâna delâlet eder, o dahi vakt-i sürûrda olmak şarttır. Ve evkât-ı sürûr kâffesi yevm-i 'îde kıyâs olunur, çünkü yevm-i 'îd vakt-i sürûrdur ve yevm-i 'urs u sürûr ve rûz-ı velîme vü 'akîka vü hitân ve yevm-i kudûm-ı gâib yevm-i 'îdin ma'nâsındadırlar ki bu eyyâm dahi eyyâm-ı meserrettir ve bu günlerde işbu âvâz ve nagamâtın istimâ^cı ve o tarab ve raksın nazarı ve deffin darbı mübâh olur demektir. Ve ferahın esbâb-ı sāiresinin hükmü dahi böyledir ki şer'an her ne ki onunla ferah etmek cāiz olur, onun hükmü dahi bu hükm gibidir. Ve ihvânın ziyâret ve likâ ve bir yerde ta'âm veyâhüd kelâm üzerine ictimâ'ları ile şâd olmak cāizdir ve bu dahi mazinne-i semâ'dır.

[السادس سماع العشاق تحريكاً للشوق وتهيجاً للعشق وتسلياً للنفس فإن كان في مشاهدة المعشوق فالغرض تأكيد اللذة وإن كان مع المفارقة فالغرض تهيج الشوق والشوق وإن كان ألماً ففيه نوع لذة إذا انضاف إليه رجاء الوصال فإن الرجاء

لذيد واليأس مؤلم وقوة لذة الرجاء بحسب قوة الشوق والحب للشيء المرجو ففي هذا السماع تهيج العشق وتحريك الشوق وتحصيل لذة الرجاء المقدر في الوصال مع الإطناب في وصف حسن المحبوب وهذا حلال إن كان المشتاق إليه ممن يباح وصاله

Ve altıncı yeri ise o dahi tahrîk-i aşk ve tehyîc-i şevk ve tesliyet-i nefis için vâki olan semâ-ı uşşaktır ki bu semâ maşûkun huzûr ve müşâhedesinde olur ise ondan garaz te'kîd-i lezzettir ve eger maşûkun müfâratında ise ondan garaz tehyîc-i şevktir ve şevk ise egerçi o dahi bir nev' elemdir lâkin recâ-i visâle muzâf olur ise onda bir nev' lezzet vardır, zîrâ recâ lezîzdir ve ye's ve nevmîdlik mü'limdir ve lezzet-i recânın kuvveti kuvvet-i şevk ve mercû olan nesnenin muhabbetine göredir. İşte bu semâ'da tehyîc-i aşk ve tahrîk-i şevk ü visâlde mukadder olan recânın lezzeti tahsîli vardır ki mahbûbun vasf-ı haseni itnâbıyla ma'an o lezzet-i recâ ve tehyîc-i garâm ve tahrîk-i eşvâk hâsıl olur ve bu semâ dahi helâldir eger müştâkun ileyh olan zâtın visâli mübâh ise, çünkü visâl mübâh olursa şevki dahi mübâhtır ve şevki mübâh olunca muharriki dahi mübâh olur. [104]

[کمن یعشق زوجته أو سريته فيصغي إلى غنائها لتضاعف لذته في لقاءها فيحظى بالمشاهدة البصر وبالسماع الأذن ويفهم لطائف معاني الوصال والفراق القلب فتترادف أسباب اللذة فهذه أنواع تمتع من جملة مباحات الدنيا ومتاعها وما الحياة الدنيا إلا لهو ولعب وهذا منه وكذلك إن غضبت منه جارية أو حيل بينه وبينها بسبب من الأسباب فله أن يحرك بالسماع شوقه وأن يستثير به لذة رجاء الوصال فإن باعها أو طلقها حرم عليه ذلك بعده إذ لا يجوز تحريك الشوق حيث لا يجوز تحقيقه بالوصال واللقاء وأما من يتمثل في نفسه صورة صبي أو امرأة لا يحل له النظر إليها وكان ينزل ما يسمع على ما تمثل في نفسه فهذا حرام لأنه محرک للفكر في الأفعال المحظورة ومهيج للداعية إلى ما لا يباح الوصول إليه وأكثر العشاق والسفهاء من الشباب في وقت هيجان الشهوة لا ينفكون عن إضمار شيء من ذلك وذلك ممنوع في حقهم لما فيه من الداء الدفين لا لأمر يرجع إلى نفس السماع ولذلك سئل حكيم عن العشق فقال دخان يصعد إلى دماغ الإنسان يزيله الجماع ويهيجه السماع]

Zevcesini veyâhüd sürriyyesini ta'şşuk eden zât gibi ki nagamâtı istimâ'ına kulak verip isgâ eder tâ kim likâsında lezzeti mütezâ'af ola ki basar ile müşâhede ile müşâhedesine ve kulak ile semâ'ına behre-yâb olup kalbi dahi visâl ve firâkın ma'ânî-i latîfelerini fehm eder ve bunlarla esbâb-ı lezzet müterâdif olur. İşte bunlar dünyânın cümle-i metâ'u mübâhâtından birtakım envâ'dır ve hayât-ı dünyâ ise la'ib ve lehvden gayrı bir şey değildir, cemî'isi ancak lehv ve la'ibdir ve bu dahi on-dandır. Ve kezâlik eger onun bir câriyesi ondan gazab eder veyâhüd sebebin birisi ile mâ-beynlerinde bir hâil vukû' bulursa ona câizdir ki kendi şevkini semâ' ile ona tahrîk ede ve onunla recâ-i visâlin lezzetini iştişâre eyleye. Ve eger onu satarsa veyâhüd boşatırsa o vakte bey' ve talâktan sonra tahrîk-i şevki harâm olur, çünkü visâl ve likâ ile tahkîki câiz olmayana tahrîk-i şevk câiz olmaz. Ve o kimse ki bir sabî sûretini veyâ ona nazar etmek helâl olmayan bir hatun kişinin sûretini kendi hayâlinde temsîl eder ve işittiği şey dahi kendi nefsinde temsîl ettiği sûrete inzâl eder, o âdeme o semâ' harâm olur, çünkü ef'âl-i mahzûre de fikre muharriktir ve ona visâl mübâh olmayana olan dâ'iyeye dahi müheyyicdir ve ekser-i 'uşşâk ve süfehâ esbâb-ı heyecân-ı şehvet vaktinde ondan bir nesnenin izmârından münfekk olamazlar. Bunların hakklarında işbu semâ' memnû'dur o sebeble ki onda bu dâ'i defîn vardır, yoksa nefsi semâ'a râcî' bir emr için memnû' değildir ve onun için bir hakîmden 'aşk üzerine su'âl vâki' oldukça hakîm cevâbında "Dimâg-ı insâna su'ûd eden bir duhândır ki cimâ' onu izâle eder ve semâ' onu tehyîc eyler" demiş.

[السابع سماع من أحب الله وعشقه واشتاق إلى لقائه فلا ينظر إلى شيء إلا رآه فيه سبحانه ولا يقرع سمعه قارع إلا سمعه منه أو فيه فالسماع في حقه مهيج لشوقه ومؤكد لعشقه وجه ومور زناد قلبه ومستخرج منه أحوالاً من المكاشفات والملاطفات لا يحيط الوصف بها يعرفها من ذاقها وينكرها من كل حسه عن ذوقها وتسمى تلك الأحوال بلسان الصوفية جداً مأخوذ من الوجود والمصادفة أي صادف من نفسه أحوالاً لم يكن يصادفها قبل السماع ثم تكون تلك الأحوال أسباباً لروادف وتوابع لها تحرق القلب بنيرانها وتنقيه من الكدورات كما تنقى النار الجواهر المعروضة عليها من الخبث ثم يتبع الصفاء الحاصل به مشاهدات

ومكاشفات وهي غاية مطالب المحبين لله تعالى ونهاية ثمرة القربات كلها فالمفضى إليها من جملة القربات لا من جملة المعاصي والمباحات]

Ve yedinci yeri ise Zât-ı Zü'l-Celâl'in muhibbi ve 'âşıkı ve likâsına müştâk olan 'ârifin semâ'ıdır ki o muhibb-i sâdık ve müştâk ve 'âşık her neye nazar eylerse onu subhānehu ve ta'ālā onda görür ki onun gayrısını görmez ve onun sem'ine her ne çalarsa onu ondan iştirir veyāhūd onda onu istimâc eyler ve bu gibi zâtın hakkında semâc onun şevkine müheyyicdir ve onun hubb ve 'aşkına mü'ekkiddir ve kalbinin zinādına mûkıd ve mûrîdir ki ondan birtakım ahvâli istihrâc eder ki vâsf ona ihâta etmez ve onu tatmayan kimse onun zevkini bilmez ya'nî onun kalbinde mükâşefât ve mülâtafâtta böyle bir ahvâli çıkarır ki onun vâsfı kâbil değildir, onu ancak zevk eden bilir ve zevkenden hissi kell ve 'âciz kılından gayrı onu bir kimse inkâr edemez. Ve o ahvâl lisân-ı sūfiyye ile vecd tesmiye olunur ki vücūd ve müsâdefeden me'hûzdur ya'nî kendi nefsinden birtakım ahvâle tesâdüf etmiş ki onu kable's-semâc nefsinde tesâdüf etmemiş idi ve ondan sonra o ahvâl birtakım revâdif ve tevâbi'a esbâb olur ki o revâdif ve tevâbi' böyle bir revâdiflerdir ki onların âteşleri kalbi yakıp küdürâtta tenkiye eder, nitekim âteş ona 'arz olunan cevâhiri habesten tenkiye eder ve ondan sonra onunla hâsıl olan safâya müşâhedât ve mükâşefât tâbi' olur ki o mükâşefât ve müşâhedât evliyâullâhın gâye-i metâlibleridir ve kâffe-i kurubâtın nihâye-i semerâtıdır ve bî-şekk ü reyb ona müfdî olan şey cümle-i kurubâtıdır ki me'âsî ve mübâhâtta değildir.

[وَحصول هذه الأحوال للقلب بالسماع سببه سر الله تعالى في مناسبة النعمات الموزونة للأرواح وتسخير الأرواح لها وتأثيرها بها [105] شوقاً وفرحاً وحزنًا وانبساطاً وانقباضاً ومعرفة السبب في تأثر الأرواح بالأصوات من دقائق علوم المكاشفات]

Ve bu ahvâlin semâc ile kalbe husûlü sebebi bir sırr-ı ilâhîdir ki ervâha münâsebet-i nagamât-ı mevzûnede yaratılmıştır ve ervâh-ı beşeriyye ona müsahhar olup onunla şevkan müte'essir olurlar ki ferah ve hüzn ve inbisât ve inkıbâz husûlüne sebep olur. Ve asvât ile müte'essir ol-

duğunun sebebinin bilmek 'ulûm-ı mükâşefenin dekâyıkındandır ya'nî ervâh-ı beşeriyye semâ'-ı asvât u nagamât ile müte'essir olduğunun sebebini ancak ehl-i mükâşefe bilir ki onun ma'rifeti dekâyık-ı 'ulûm-ı mükâşefedendir.

[والبلید الجامد القاسي القلب المحروم عن لذة السماع يتعجب من التذاذ المستمع ووجدته واضطراب حاله وتغير لونه تعجب البهيمه من لذة اللوزينج وتعجب العنين من لذة المباشرة وتعجب الصبي من لذة الرياسة واتساع أسباب الجاه وتعجب الجاهل من لذة معرفة الله تعالى ومعرفة جلاله وعظمته وعجائب صنعته ولكل ذلك سبب واحد وهو أن اللذة نوع إدراك والإدراك يستدعي مدركاً ويستدعي قوة مدركة فمن لم تكمل قوة إدراكه لم يتصور منه التلذذ فكيف يدر لذة الطعوم من فقد الذوق وكيف يدرك لذة الألحان من فقد السمع ولذة المعقولات من فقد العقل وكذلك ذوق السماع بالقلب بعد وصول الصوت إلى السمع يدرك بحاسة باطنة في القلب فمن فقدها عدم لا محالة لذته]

Ve lezzet-i semâ'dan mahrûm kâsî'l-kalb olan belîd-i cāmîd müste'mî'in iltizâz ve vecdinden ve ıztırâb-ı hâl ve tagayyür-i levninden behîmenin lezzet-i levzînecten ve 'innînin lezzet-i mübâşeret ü cimâ'dan ve sabînin lezzet-i riyâset ve ittisâ'-ı esbâb-ı cāhtan ve cāhilin lezzet-i ma'rifetullāhtan ve ma'rifet-i Celāl ve 'azamet ü 'acāib-i sun' u ma'rifeti lezzetinden müte'accib oldukları gibi müte'accib olur. Ve bunun cemî'isine bir sebeb-i vāhid vardır ve o sebeb odur ki lezzet denilen şey bir nev'-i idrāk'tır ve idrāk ise müdrike müsted'îdir ve hem dahi kuvve-i müdrikeye müsted'î olur ve kim ki kuvvet-i idrâki mütekemmil değildir, ondan telezzüz etmek mutasavver olmaz, zevki olmayan kimse lezzet-i tu'ûmu nice idrāk edebilir ve mefkûdu's-sem' olan merd-i asamm lezzet-i elhân u nagamâtı nice idrāk edebilir ve mefkûdu'l-'akl olan dīvâne mecnûn lezzet-i ma'kûlâtı nice idrāk edebilir ve bunun gibi sem'e vusûl-i savttan sonra kalbde zevk-i semâ'ı kalbde olan hâsse-i bâtine ile idrāk olunur ve kim ki o hâsse-i bâtineyi fakd eder, lâ-mahāle onun lezzeti ma'dûm olur.

[ولعلك تقول كيف يتصور العشق في حق الله تعالى حتى يكون السماع محرکاً له فاعلم أن من عرف الله أحبه لا محالة ومن تأكدت معرفته تأكدت محبته بقدر

تأكد معرفته والمحبة إذا تأكدت سميت عشقاً فلا معنى للعشق إلا محبة مؤكدة مفرطة ولذلك قالت العرب إن محمداً قد عشق ربه لما رأوه يتخلى للعبادة في جبل حراء واعلم أن كل جمال محبوب عند مدرك ذلك الجمال والله تعالى جميل يحب الجمال ولكن الجمال إن كان بتناسب الخلقة وصفاء اللون أدرك بحاسة البصر وإن كان الجمال بالجلال والعظمة وعلو الرتبة وحسن الصفات والأخلاق وإرادة الخيرات لكافة الخلق وإفاضتها عليهم على الدوام إلى غير ذلك من الصفات الباطنة أدرك بحاسة القلب ولفظ الجمال قد يستعار أيضاً لها فيقال إن فلاناً حسن وجميل ولا تراد صورته وإنما يعنى به أنه جميل الأخلاق محمود الصفات حسن السيرة حتى قد يحب الرجل بهذه الصفات الباطنة استحساناً لها كما تحب الصورة الظاهرة وقد تتأكد هذه المحبة فتسمى عشقاً]

Ve ola ki sen dersin ki Zât-ı Zü'l-Celâl'in hakkında 'aşk nice mu-tasavver olur tâ ki semâ' ona muharrik olur? Bunu dahi böylece bil ki tahkîkan kim ki Zât-ı Zü'l-Celâl'i bildiyse lâ-mahâle onu sever ve kim ki onun muhabbeti müte'ekked olur, ma'rifetinin te'kîdine göre muhabbeti dahi müte'ekked olur ve muhabbeti müte'ekked olursa ona 'aşk denilir ki muhabbet-i mü'ekkede ve müfrita ma'nâsından gayrı 'aşk için bir başka ma'nâ yoktur, ancak 'aşk muhabbet-i mü'ekkede vü müf-ritadır. Ve bunun için Nebî-i zî-şân efendimiz gâr-ı Hirâ'da ta'abbüd ve halktan tahallî ve 'uzleti evânında 'Arab hakkında "Muhammed rabbi-sine 'âşık olmuş" dediler. Ve dahi bil ki her bir cemâl müdrik-i cemâl 'indeinde mahbûbdur. Hakk subhānehu ve ta'ālā hazretleri cemîldir ve cemâli sever velâkin cemâl eger tenâsüb-i hilkat ve safâ-i levn ile olur-sa onu hâssa-i basarla insân idrâk eder ve eger cemâl celâl ve 'azamet ve 'uluvv-i rütbe ve hüsn-i sîfât u ahlâk ve kâffe-i halka hayrın irâdet ve onlara 'ale'd-devâm onu ifâda ve sâir bu gibi tecelliyât-ı 'azîme ve sîfât-ı bâtniyye ile olursa insân onu hâsse-i kalbiyye ile idrâk eder ve lafz-ı cemâl ona isti'âre olunur ki fülân âdem güzeldir ve cemîldir. De-nilir ki onun hüsn-i sûret ve cemâl-i rûyu onunla murâd olunmaz, an-cak onunla cemîlü'l-ahlâk ve mahmûdu's-sîfât ve hasenü's-sîre olduğu murâd olunmuş olur, hattâ sûret-i zâhire muhabbet olunduğu gibi âdem işbu sîfât-ı bâtniyye ile sîfâta istihsânen muhabbet olunur ve bu mu-habbet dahi müte'ekked olup 'aşk tesmiye olunur.

[وكم من الغلاة في حب أرباب المذاهب كالشافعي ومالك وأبي حنيفة رضي الله عنهم حتى يبذلوا أموالهم وأرواحهم في نصرتهم وموالاتهم ويزيدوا على كل عاشق في الغلو والمبالغة ومن العجب أن يعقل عشق شخص لم تشاهد قط صورته أجميل هو أم قبيح وهو الآن ميت ولكن لجمال صورته الباطنة وسيرته المرضية والخيرات الحاصلة من عمله لأهل الدين وغير ذلك من الخصال]

Ve İmām-ı A'zam Ebū Hanīfe ve İmām Şāfi' ve Mālik gibi erbāb-ı mezāhibin hubbunda nice müfrit ve gulüvv eden zevāt vardır ki onların nusret ve müvālâtlarında kendi emvāllerini ve ervāhını bezl ederler ve gulüvv ve mübālaga-i muhabbete her bir 'āşıktan ziyāde olmuşlar. Ve 'acāibdendir ki onun süreti aslā müşāhede olunmayan ve hūb-rū veyāhūd çirkīn-süret olduğu ma'lūm olmayan ve el-hāletü hāzihi müteveffā bulunan şahsın 'aşkı [106] ta'akkul olunsun velākin süret-i bātınîyyesinin cemālî ve seyr-i marziyyesinin hüsnu ve ehl-i dīne 'amelinden hāsıl olan hayrātın ve sāir hisālî cemālî için sevinip ta'aşşuk olunmuştur.

[ثم لا يعقل عشق من ترى الخيرات منه بل على التحقيق من لا خير ولا جمال ولا محبوب في العالم إلا وهو حسنة من حسناته وأثر من آثار كرمه وغرفة من بحر جوده بل كل حسن وجمال في العالم أدرك بالعقول والأبصار والأسماع وسائر الحواس من مبتدئ العالم إلى منقرضه ومن ذروة الثريا إلى منتهى الثرى فهو ذرة من خزائن قدرته ولمعة من أنوار حضرته فليت شعري كيف لا يعقل حب من هذا وصفه وكيف لا يتأكد عند العارفين بأوصافه حبه حتى يجاوز حداً يكون إطلاق اسم العشق عليه ظلماً في حقه لقصوره عن الإنباء عن فرط محبته فسبحان من احتجب عن الظهور بشدة ظهوره واستتر عن الأبصار بإشراق نوره ولولا احتجابه بسبعين حجاباً من نوره لأحرقت سبحات وجهه أبصار الملاحظين لجمال حضرته ولولا أن ظهوره سبب خفائه لبهتت العقول ودهشت القلوب وتخاذلت القوى وتنافرت الأعضاء ولو ركبت القلوب من الحجارة والحديد لأصبحت تحت مبادئ أنوار تجليله دكادكا فأنى تطبيق كنه نور الشمس أبصار الخفافيش]

Ve çün erbāb-ı mezāhibin 'aşkı o hāl ile ta'akkul olunur niçe hayrātı ondan gördüğün zevātın 'aşkı ta'akkul olunmaya, belki 'ale't-tahkik 'ālemdede ondan gayrı bir mahcüb veyā cemāl veyā hayr yoktur ki onun

hasenâtından bir hasene ve keremi âsârından bir eser ve deryâ-yı cûndundan bir gurfe olmaya ve belki her bir hüsn ü cemâl ki 'âlemde 'ukûl ve ebsâr ve esmâ' ve havâss-ı sāire ile mübtede'-i 'âlemden münkarızına ve zirve-i Süreyyâ'dan müntehâ-yı Süreyyâ'ya varıncaya dek idrâk olunmuş kâffesi onun hazâin-i kudretinden bir zerre ve hazreti envârından bir lem'adır, kaldı ki böyle bir zât-ı 'azamet-âyâtın sun'u böyle iken kâşki bileydin ki nice ta'aşşuk olunmaz ve sıfâtı böylece bir zâtın nice hubbu müte'akkıl olmaz ve vasfına 'ârif olan zâtın 'indinde onun hubbu nice müte'ekked olmaz. Böyle bir te'ekked ki bir haddi mücâveze ede ki o hubba ism-i 'aşk ona itlâkı onun hakkında zulm ve kusûr ola, çünkü fart-ı muhabbeti inbâsından kısa ve kâsır kalır, artık onun şiddet-i zuhûruyla zuhûran ihticâb ve işrâk-ı nûrundan ebsâr-ı mahlûkâtta is-titâr eden zât-ı bî-nazîr ü bî-nişânı ben tesbîh ve takdîs ederim ki onun yetmiş hicâb-ı nûr ile muhtecib olmamış olaydı onun sübühât-ı vechi hazretinin cemâline mülâhaza edenlerin ebsârlarını yakıp ihrâk ederdi ve dahi onun zuhûru hafâsının sebebi olmasaydı 'ukûl-ı beşer mebhût ve kulûbları medhûş ve kuvâları mütehâzil ve a'zâları mütenafir olurdu, kulûbları taş veyâ demirden terkîb olunsa onun mebâdî-i envâr-ı tecellîsi altında pâre pâre sabâh ederdi. Âyâ, yarasanın ebsârı mihr-i tâbânın nûru kûnhüne nice tâkat-mend olabilir!

[وسیاتی تحقیق هذه الإشارة في كتاب المحبة ويتضح أن محبة غير الله تعالى قصور وجهل بل المتحقق بالمعرفة لا يعرف غير الله تعالى إذ ليس في الوجود تحقيقاً إلا الله وأفعاله ومن عرف الأفعال من حيث إنها أفعال لم يجاوز معرفة الفاعل إلى غيره فمن عرف الشافعي مثلاً رحمه الله وعلمه وتصنيفه من حيث إنه تصنيفه لا من حيث إنه بياض وجلد وحبر وورق وكلام منظوم ولغة عربية فلقد عرفه ولم يجاوز معرفة الشافعي إلى غيره ولا جاوزت محبته إلى غيره فكل موجود سوى الله تعالى فهو تصنيف الله تعالى وفعله وبديع أفعاله فمن عرفها من حيث هي صنع الله تعالى فرأى من الصنع صفات الصانع كما يرى من حسن التصنيف فضل المصنف وجلالة قدره كانت معرفته ومحبته مقصورة على الله تعالى غير مجاوزة إلى سواه]

İnşâallâhu ta'âlâ muhabbet kitâbında işbu işâretin tahkîki gelecektir. Ve gayrullâhın muhabbeti kusûr ve cehl olduğu müttezih olur, belki

ma'rifete mütehakkık olan zât, mâ-sivallâhı bilmez, çünkü tahkîkan Zât-ı Zü'l-Celâl ile ef'âlinde gayrı vücûdda bir şey yoktur. Ve kim ki onun ef'âli ef'âl olduğu haysiyyetle bilir, fâ'ilin ma'rifetinden dîgerine tecâvüz etmez, meselâ kim ki İmâm Şâfi'î 'aleyhi'r-rahmenin zâtı ve 'ilmi ve tasnîfinin dahi tasnîfi olduğu haysiyyetle bilir ya'nî onun tasnîfi beyâz ve cild ve mürekkebe ve yaprak ve kelâm-ı manzûm ve lûgat-ı 'Arabîye olduğu haysiyyetle bilmeyip ancak İmâm Şâfi'î'nin 'ilm ve tasnîfi olduğu haysiyyetle bilir, İmâm-ı Şâfi'î 'aleyhi'r-rahmeyi bilmiş olur ve Şâfi'î ma'rifetinden dîgerinin ma'rifetine tecâvüz etmez ve muhabbeti dahi onun gayrısına tecâvüz eylemez, kaldı ki mâ-sivallâh her bir mevcûd ve mükevven Zât-ı Zü'l-Celâl'in tasnîfidir ve fi'lidir ve bedî'i ef'âlidir ve kim ki onu sun'ullâh olduğu haysiyyetle bilir de o sun'dan dahi sıfât-ı sâni'i gördüyse, nitekim hüsn-i tasnîften fazl-ı musannifi görür ve celâlet-i kadrini anlar, o kimsenin ma'rifet ve muhabbeti Zât-ı Zü'l-Celâl üzerine maksûre olup dîgerine ve mâ-sivâsına tecâvüz etmez.

[ومن حد هذا العشق أنه لا يقبل الشركة وكل ما سوى هذا العشق فهو قابل للشركة إذ كل محبوب سواء يتصور له نظير إما في الوجود وإما في الإمكان فأما هذا الجمال فلا يتصور له ثان لا في الإمكان ولا في الوجود فكان اسم العشق على حب غيره مجازاً محضاً حقيقة نعم الناقص القريب في نقصانه من البهيمية قد لا يدرك من لفظة العشق إلا طلب الوصال الذي هو عبارة عن تماس ظواهر الأجسام وقضاء شهوة [107] الوقاع فمثل هذا الحمار ينبغي أن لا يستعمل معه لفظة العشق والشوق والوصال والأنس بل يجنب هذه الألفاظ والمعاني كما تجنب البهيمية النرجس والريحان وتخصص بالفت والحشيش وأوراق القضببان فإن الألفاظ إنما يجوز إطلاقها في حق الله تعالى إذا لم تكن موهمة معنى يجب تقديس الله تعالى عنه والأوهام تختلف باختلاف الأفهام فليتنبه لهذه الدقيقة في أمثال هذه الألفاظ بل لا يبعد أن ينشأ من مجرد السماع لصفات الله تعالى وجد غالب يقطع بسببه نياط القلب]

Ve bu 'aşkın hadd ve ta'rîfindendir ki şirket ve ortaklığı kabûl etmez ve bu 'aşkın gayrısı şirkete kâbildir, çünkü mâ-sivâsı için her bir mahbûba vücûd veyâhûd imkânda bir nazîrin tasavvuru mümkündür. Ammâ

cemâl-i rabbânîye sâni ve nazîrin tasavvuru mümkün değildir ne imkân-da ve ne de vücûdda ve bu cihetle ‘aşkın ismi dîgerinin hubbuna itlâkı mahz mecâzî olup hakîkî değildir. Evet insâniyyetten nâkıs ve noksânıyla zâtı behîmeden karîb olan şahs ‘aşkın lafzından zavâhir-i ecsâmın temâsı ve şehvet-i vikâ‘ın kazâsından ‘ibâret olan taleb-i visâlden gayrı idrâk etmez, bu eşek gibi olan âdeme ‘aşk ve şevk ve visâl ve üns elfâzı isti‘mâl edilmemek gerektir, belki işbu elfâz ve ma‘âniden behîmenin nergis ve fesleğenden tecennüb ve kuru yonca ve giyâh ve ağaç yapraklarına ihtisâs ettikleri gibi onu tecennüb ettirmek lâzımdır, zîrâ bu elfâz Zât-ı Zü’l-Celâl hazretlerine itlâkın cevâzı ancak şe’n-i ulûhiyyete lâyıf olmayıp ondan takdîs-i ilâhî vâcib olan ma‘ânîye mûhime olmadıği hâldedir ve evhâm ise ihtilâf-ı efham ile muhtelif olur. Gerektir ki bu gibi elfâzda işbu dakîkadan insân âgâh ve mütenebbih ola. Ve ba‘îd değildir ki sıfât-ı ilâhiyyenin semâ‘-ı mücerredinden insâna bir vecd-i gâlib münteşî olur ki onun sebebi ile kalbin niyât ve askısı kesilip münkatı‘ ola.

[فقد روى أبو هريرة رضي الله عنه عن رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ ذَكَرَ غَلَامًا كَانَ فِي بَنِي إِسْرَائِيلَ عَلَى جَبَلٍ فَقَالَ لَأَمَهُ مِنْ خَلْقِ السَّمَاءِ قَالَتْ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ قَالَ فَمِنْ خَلْقِ الْأَرْضِ قَالَتْ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ قَالَ فَمِنْ خَلْقِ الْجِبَالِ قَالَتْ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ قَالَ فَمِنْ خَلْقِ الْغَيْمِ قَالَتْ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ قَالَ إِنِّي لَأَسْمَعُ لِلَّهِ شَأْنًا ثُمَّ رَمَى بِنَفْسِهِ مِنَ الْجَبَلِ فَتَقَطَعَ وَهَذَا كَأَنَّهُ سَمِعَ مَا دَلَ عَلَى جَلَالِ اللَّهِ تَعَالَى وَتَمَامِ قُدْرَتِهِ فَطَرِبَ لِذَلِكَ وَوَجَدَ فَرَمَى بِنَفْسِهِ مِنَ الْوَجْدِ]

Nitekim bu rivâyet-i sahîhanın müfâdından ma‘lûm olur ki Ebû Hüreyre ‘aleyhi’r-rıdvân zât-ı ‘âlî-i Hazret-i Risâlet-penâhî üzerine rivâyet edip demiş ki “Fahr-ı âlem sallallâhu ‘aleyhi ve sellem efendimiz benî İsrâîl kavminden bir gulâmı zikr etmiş ki bir dağ üzerinde olduğu hâlde onun vâlidesinden sormuş ki “Bu göğü kim yarattı?” Anası: “Allâhu ‘azîmü’ş-şân yaratmıştır” dedi. “Yâ bu zemîni kim yarattı?” diye bir dahi su‘âl ettikte, anası: “Allâhu ‘azîmü’ş-şân yarattı” dedi. “Yâ bu dağları kim yarattı?” diye bir dahi sordu ve anası: “Allâhu ‘azîmü’ş-şân” dedi. Ve bir dahi: “Bu bulutu kim yarattı?” diye sorunca, anası: “Allâhu ‘azîmü’ş-şân” diye cevâb verdikte, “Ben Allâhu ‘azîmü’ş-şâna bir

şey'i işitmekteyim” deyip nefsinin dağdan ilkâ etti ve vücûdu pâre pâre kesildi. Ve bu hâl ise sanki o gulâm Zât-ı Zü'l-Celâl hazretlerinin celâl ve tamâm-ı kudretine delâlet eder bir kelâmı işitip nefsinin onunla şâd ve mutrıb olmakla kalbinde bir vech bulduğundan ve o vecd ile kendi nefsinin o cebelden ilkâ ettiği anlaşılır.

[وما أنزلت الكتب إلا ليضطربوا بذكر الله تعالى قال بعضهم رأيت مكتوباً في الإنجيل ”غنيا لكم فلم تطربوا وزمرنا لكم فلم ترقصا“ أي شوقناكم بذكر الله تعالى فلم تشتاخوا فهذا ما أردنا أن نذكره من أقسام السماع وبواعثه ومقتضياته وقد ظهر على القطع إباحته في بعض المواضع والندب إليه في بعض المواضع]

Ve kütüb-i semâviyye ancak Zât-ı Zü'l-Celâl'in zikriyle tarab ve şâdlık etmek için nâzil oldu ba'zu's-selef demiş ki “Ben İncîl-i şerîf kitâbında yazılı gördüm ki “غنيا لكم فلم تطربوا وزمرنا لكم فلم ترقصا” ki hulâsa-i mazmûn-ı şerîfi: “Biz size tegannî ettik, siz onunla şâd olmadınız ve düdük dahi size çaldık, siz yine oynamadınız” ya'nî biz sizi Allâh'ın zikriyle teşvîk ettikse de artık siz müştâk olmadınız demek olur. İşte aksâm-ı semâ'îdan zikri murâd ettiğimiz şey budur, ya'nî semâ'ın aksâm ve bevâ'is ve mukteziyâtından beyânı lâzım olup zikri murâd ettiğimiz mebâhis ve tafsîl budur. Ve bununla kat'iyen zâhir oldu ki semâ' ba'zı yerlerde mübâh ve ba'zı yerlerde mendûb ve müstehabbdır.

[فإن قلت فهل له حالة يحرم فيها فأقول إنه يحرم بخمسة عوارض عارض في المسمع وعارض في آلة الإسماع وعارض في نظم الصوت وعارض في نفس المستمع أو في مواظبته وعارض في كون الشخص من عوام الخلق لأن أركان السماع هي المسمع والمستمع وآلة الإسماع]

Ve bunun harâm olacak hâleti var mıdır diye su'âl eder isen, buna dahi ben derim ki semâ' beş 'âded 'âriz ile harâm olur: Bir 'âriz müsmâ'îdadır ve bir 'âriz âlet-i semâ'îdadır ve diğerk 'âriz savt ve sedânın nazmındadır ve öbür 'âriz nefsi-i müstemi'îdedir ve dahi onun muvâzabetindedir ve beşinci 'âriz müstemi'î olan şahs 'avâmm-ı halktan olmaklığındadır, çünkü erkân-ı semâ' üçtür ki semâ' ve müstemi'î ve âlet-i semâ'îdır.

[العارض الأول أن يكون المسمع امرأة لا يحل النظر إليها وتخشى الفتنة من سماعها وفي معناها الصبي الأمرد الذي تخشى فتنته وهذا حرام لما فيه من خوف الفتنة وليس ذلك لأجل الغناء [108] بل لو كانت المرأة بحيث يفتتن بصوتها في المحاورة من غير ألحان فلا يجوز محاورتها ومحادثتها ولا سماع صوتها في القرآن أيضاً وكذلك الصبي الذي تخاف فتنته فإن قلت فهل تقول إن ذلك حرام بكل حال حسماً للباب أو لا يحرم إلا حيث تخاف الفتنة في حق من يخاف العنت فأقول هذه مسألة محتملة من حيث الفقه يتجاذبها أصلان أحدهما أن الخلوة بالأجنبية والنظر إلى وجهها حرام سواء خيفت الفتنة أو لم تخف لأنها مظنة الفتنة على الجملة فقضى [الشرع] بحسم الباب من غير التفات إلى الصور والثاني أن النظر إلى الصبيان مباح إلا عند خوف الفتنة فلا يلحق الصبيان بالنساء في عموم الحسم بل يتبع فيه الحال وصوت المرأة دائر بين هذين الأصلين فإن قسناه على النظر إليها وجب حسم الباب وهو قياس قريب ولكن بينهما فرق إذ الشهوة تدعو إلى النظر في أول هيجانها ولا تدعو إلى سماع الصوت وليس تحريك النظر لشهوة المماسّة كتحرّك السماع بل هو أشد وصوت المرأة في غير الغناء ليس بعورة فلم تزل النساء في زمن الصحابة رضي الله عنهم يكلمن الرجال في السلام والاستفتاء والسؤال والمشاورة وغير ذلك ولكن للغناء مزيد أثر في تحريك الشهوة فقياس هذا على النظر إلى الصبيان أولى لأنهم لم يؤمروا بالاحتجاب كما لم تؤمر النساء بستر الأصوات فينبغي أن يتبع مثار الفتن ويقصر التحريم عليه هذا هو الأقيس عندي ويتأيد بحديث الجاريتين المغنيتين في بيت عائشة رضي الله عنها إذ يعلم أنه صلى الله عليه وسلم كان يسمع أصواتهما ولم يحترز منه ولكن لم تكن الفتنة مخوفة عليه فلذلك لم يحترز]

Birinci ‘arız müsmâ hatun kişi olmaktır ki o hatun kişi gayr-ı muharrem olup ona nazar etmek câiz olmaz ve semâ’ından dahi fitnelikten havf ve haşyet vardır. Ve sabî-i emred dahi onun ma’nâsındadır ki o dahi istimâ-ı savtından havf-ı fitne vardır ve bu misma’lardan semâ’ harâm’dır, çünkü onda havf-ı fitne vardır. Harâmlığı gınâ olduğu haysiyyetle değildir, belki onun savtıyla muhâvere ve mükâlemede iftitân olunur bir kadın olsa ya’nî nagmesiz ve elhânsız olarak semâ-ı savtı müfettin olur ise onunla muhâvere ve muhâdese ve söyleşmek câiz olmaz ve kırâ’et-i Kur’ân ile semâ-ı savtı câiz olmaz ve fitnesi havf olunur sabî-i emred dahi böyledir ki nagmesiz olarak semâ-ı savtı câiz olmaz ya’nî muhâ-

desesi ve muhâveresi dahi câiz olmaz demektir. Ve eger hasmen li'l-bâb bu her hâl ile harâm olur, yoksa fitne korkusu olduğu hâlde 'anetten havf eden zâtın hakkında mı harâm olur der isen buna dahi derim ki bu bir mes'eledir ki min haysü'l-fıkh iki aslın mücâzebelerindedir, onu iki kıyâs ictizâb eder ki birinci aslı ecnebiyye ile halvet etmek ve yüzüne bakmak harâmdır, havf-ı fitne olsun olmasın, çünkü 'ale'l-cümle mazinne-i fitnedir ve o cihetle suvere iltifât olunmaksızın hasm-ı bâba kazâ olunmuştur ve ikinci asl sıbyâna nazar etmek mübâhtır, meger ki havf-ı fitne vâki' olur, kaldı ki 'umûm-ı hasmda sıbyân nisâyâ ilhâk olunmaz, belki onda ahvâle ittibâ' olunur. Ve hatun kişinin savtı işbu iki asl mâ-beyninde dâirdir. Eger biz onu yüze bakmak hükmüne kıyâs etsek hasm-ı bâb vâcib olur ve hem dahi kıyâs-ı karîbdır lâkin beyenlerinde fark vardır, çünkü şehvet evvel-i heyecânında bakmağa da'vet eder, semâ'-ı savta da'vet etmez ve şehvet-i mümâsseye nazarın tahrîki semâ'ın tahrîki gibi değildir, belki ondan eşeddir ve gayr-ı gınâda hatun kişinin savtı 'avret değildir, zîrâ sahâbe zamânında erkeğe selâm vermek ve ondan istiftâ ve su'âl etmek ve onunla müşâvere eylemekten ve sâir günâ muhâdese etmekten nisâ zâil olmadılar velâkin gınâ için mezîd-i eser vardır ya'nî tahrîk-i şehvette te'sîri mükâlemeden daha ziyâdedir. Ve bu mülâbese ile nazar-ı sıbyâna kıyâsı musannif-i merhûm katında daha evlâ görülmüştür, çünkü nisâ setr-i asvât ile me'mûr olmadıkları gibi sıbyân dahi ihticâba me'mûr olmamışlar. Ve mesâr-ı fiten etbâ'ı ve bunun üzerine kasr-ı tahrîm etmek gerektir ki musannif-i merhûm bence akyes budur dedi. Ve hücre-i sa'dâtte yevm-i 'idde Hazret-i Âişe 'indinde tegannî eden iki câriyenin hadîsi dahi buna mü'eyyiddir, zîrâ ma'lûm olur ki 'aleyhi's-selâm efendimiz onların savtlarını işitip ondan ihtirâz buyurmamıştır velâkin onun üzerine havf-ı fitne yoktur ki o cihetten ihtirâz buyurmamıştır.

[فإذن يختلف هذا بأحوال المرأة وأحوال الرجل في كونه شاباً وشيخاً ولا يبعد أن يختلف الأمر في مثل هذا بالأحوال فإننا نقول للشيخ أن يقبل زوجته وهو صائم وليس للشباب ذلك لأن القبلة تدعو إلى الوقاع في الصوم وهو محظور والسمع يدعو إلى النظر والمقاربة وهو حرام فيختلف ذلك أيضاً بالأشخاص]

Ve böyle olunca o vaktte işbu hükm ahvâl-i mer'e ve ahvâl-i recül ile ihtilâf olunur ki şâbb ve civân ve pîr ve müsinnlik ahvâllerinde hükm-i semâ^c muhtelif olur. Ve bu ahvâlin mislinde emrin ihtilâfı ba'îd olmaz, çünkü biz deriz ki sâim olduğu hâlde pîr ve müsinn âdem zevcesini takbîl etse ona câiz olur ve şâbb ve civân âdeme bu câiz olmaz, çünkü öpmek vikâ'a da'vet eder ve sıyâmda vikâ'ı mahzûrdur ve semâ^c dahi nazara da'vet eder ve mukârebeye dahi sebep olur ve o dahi harâmdır ve binâen 'aleyh işbu hüküm eşhâs ile dahi muhtelif olur.

[العارض الثاني في الآلة بأن تكون من شعار أهل الشرف أو المخشين وهي المزامير والأوتار وطبل الكوبة فهذه ثلاثة أنواع ممنوعة وما عدا ذلك يبقى على أصل الإباحة كالدف وإن كان فيه الجلال والجلال والشاهين والضرب بالقضيب وسائر الآلات]

Ve ikinci 'arız ise âlâttır ki şî'âr-ı ehl-i şürb ü muhannesinden ola, mezâmîr ve evtâr ve tabl-ı kûbe gibi. İşte bu üç nev^c âlet memnû'dur ve istimâ'ları harâmdır ve bu envâ^c-ı selâsenin mâ-'adâları asl-ı ibâhat üzerine bâkîlerdir, deff gibi velev ki celâcilli ve tabl ve şâhîn ve darb-ı kadîb [109] ve âlât-ı sâire gibi.

[العارض الثالث في نظم الصوت وهو الشعر فإن كان فيه شيء من الخنا والفحش والهجو أو ما هو كذب على الله تعالى وعلى رسوله صلى الله عليه وسلم أو على الصحابة رضي الله عنهم كما رتبته الروافض في هجاء الصحابة وغيرهم فسماع ذلك حرام بالحن وغير ألحان والمستمع شريك للقائل وكذلك ما فيه وصف امرأة بعينها فإنه لا يجوز وصف المرأة بين الرجال]

Ve üçüncü 'arız ise nazm-ı savttadır ki şî'r söylemektir ya'nî eger o şî'rde yaramaz söz ve fuhş ve hicv var ise onun semâ'ı bu 'arız ile harâmdır ve kezâlik eger o şî'rde Zât-ı Zü'l-Celâl üzerine veyâhüd Ne-bî-i zî-şân üzerine veyâ hecâ-i revâfız gibi ashâb-ı güzîn üzerine bir iftirâ^c ve kezib veyâ bühtân ve nâ-sezâ sözler var ise o dahi harâmdır ki bunun cem'i isî nagme ve elhân ile olsun veyâhüd bi-gayr-i elhân olsun onun istimâ'ı harâmdır ve müstemî^c kâile şerîktir. Ve kezâlik içinde im-re'e-i mu'ayyenenin vasfı mezkûr olan şî'r'in istimâ'ı harâmdır, çünkü beyne'r-ricâl hatun kişinin vasfını söylemek câiz değildir.

[وأما هجاء الكفار وأهل البدع جائز فقد كان حسان بن ثابت رضي الله عنه ينافح عن رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ويهاجي الكفار وأمره صلى الله عليه وسلم بذلك فأما النسيب وهو التشبيه بوصف الخدود والأصداع وحسن القد والقامة وسائر أوصاف النساء فهذا فيه نظر والصحيح أنه لا يحرم نظمه وإنشاده بلحن وغير لحن وعلى المستمع أن لا ينزله على امرأة معينة فإن نزله فلينزله على من يحل له من زوجته وجاريته فإن نزله على أجنبية فهو العاصي بالتنزيل وإحالة الفكر فيه ومن هذا وصفه فينبغي أن يجتنب السماع رأساً فإن من غلب عليه عشق نزل كل ما يسمعه عليه سوء كان اللفظ مناسباً له أو لم يكن إذ ما من لفظ إلا ويمكن تنزيله على معان بطريق الاستعارة]

Ve hicv-i küffār ve kezālîk hicv-i mübtedi'a ikisi dahi cāizdir. Has-sān b. Sābit 'aleyhi'r-rıdvān Resūl-i ekrem efendimizin üzerine şî'r ile küffārı müdāfa'a ve münāfaha edip küffār-ı hāksārları hicv ederdî ve 'aleyhi's-selām efendimiz ona onunla emr ü fermān buyurmuş idi. Ve nesīb ise ki teşbīb dedikleri nazm ki nisānın hadd ve hāl ve zūlf ve ceb-he ve cebīn ve hācib ve hüsn-i kadd ü kāmēt ve evsāf-ı sāirenin vasfını istimā'e etmek ise o dahi cāy-ı nazardır ve kavî-i esahh üzere onu nazm ve lahn ve gayr-ı lahn ile inşādı harām değildir ve müstemî'e üzerine vācibdir ki onu işittiği vakte onu bir imre'e-i mu'ayyene üzerine inzāl eylemeye ve eger inzāl edecek olursa gerektir ki nazarı ona helāl olan halîle veyā sürriyyesi üzerine inzāl ede ve eger bir ecnebiyyenin üzerine inzāl eyler ise o tenzîl ile 'āsî ve günahkār olur ve onda icāle-i fikr etmekle āsimdir. Ve kim ki onun vasfı budur, artık ona re'sen tecennüb-i semā'e gerektir, çünkü her kim ki onun kalbi üzerine bir 'aşk gālib olduy-sa elbette onun her bir işittiğini ona inzāl eder, münāsebe-i lafz olsun olmasın, zīrā bir lafz yoktur ki tarîk-i isti'āre ile ma'ānî-i müte'addideye inzālî mümkün olmaya ya'nî her bir lafz-ı mesmû' ma'ānî-i müte'addid-de üzerine bi-tarîki'l-mecāz ve'l-isti'āre inzāl olunabilir demektir.

[فالذي يغلب على قلبه حب الله تعالى يتذكر بسواد الصدغ مثلاً ظلمة الكفر وبنضارة الخد نور الإيمان وبذكر الوصال لقاء الله تعالى وبذكر الفراق الحجاب عن الله تعالى في زمرة المردودين وبذكر الرقيب المشوش لروح الوصال عوائق الدنيا وآفات المشوشة لدوام الأنس بالله تعالى ولا يحتاج في تنزيل ذلك عليه إلى

استنباط وتفكر ومهلة بل تسبق المعاني الغالبة على القلب إلى فهمه مع اللفظ كما روي عن بعض الشيوخ أنه مر في السوق فسمع واحداً يقول الخيار عشرة بحبة فغلبه الوجد فسئل عن ذلك فقال إذا كان الخيار عشرة بحبة فما قيمة الأشرار واجتاز بعضهم في السوق فسمع قائلاً يقول ”يا سعتري“ فغلبه الوجد فقل له على ماذا كان وجدك فقال سمعته كأنه يقول ”أسع تري برى“ حتى إن العجمي قد يغلب عليه الوجد على الأبيات المنظومة بلغة العرب فإن بعض حروفها يوازن الحروف العجمية فيفهم منها معان آخر أشد بعضهم

وما زارني في الليل إلا خياله...فتواجد عليه رجل أعجمي

فسئل عن سبب وجده فقال إنه يقول ما زاريم وهو كما يقول فإن لفظ زار يدل في العجمية على المشرف على الهلاك فتوهم أنه يقول كلنا مشرفون على الهلاك فاستشعر عند ذلك خطر هلاك الآخرة]

Ve o kimse ki hubbullâh onun kalbine galebe eder mahbûbun sevâd-ı zülfü ile meselâ zulmet-i küfrü tezekkür eder ve nadâret-i hadd ve yanak ile nûr-ı îmânî tezekkür eyler ve zikr-i visâl ile likâullâhı yâd eyler ve zikr-i firâk ile zümre-i merdûdîn içinde Zât-ı Zü'l-Celâl'den mahcûb kalmaklığı der-hâtır eder ve rûh-ı visâle müşevviş olan rakîbin zikriyle ‘avâik-i dünyâ ile Zât-ı Zü'l-Celâl’e devâm-ı ünsün müşevvişi olan âfâtı yâd eyler ve bunlara inzâlî için istinbât ve tefekkür ve mühlete muhtâc olmaz, hemân kalbi üzerine gâlib olan ma‘ânî ma‘a'l-lafz fehmine sebkât eder, nitekim ba‘zı şüyûh üzerine mervî olmuş ki bir gün çarşıda geçmiş ve “On dâne hıyâr bir akçeyedir” diyen bir herîfin sedâsını işitmiş ve bununla vecd ona galebe etmiş ve keyfiyyet üzerine ondan su‘âl vâki‘ oldukta “Hıyârın on dânesi bir habbeye olunca yâ eşrârın kıymeti nedir?” diye cevâb vermiş. Ve kezâlik ba‘zıları çarşıda [110] geçip “يا سعتري” nidâsını bir âdemden istimâ‘ ettikte ona vecd galebe etmiş ve “Senin işbu vecdın nen üzerine vâki‘ oldu?” diye ondan su‘âl vâki‘ olunca, “Bunun işbu sözü ”اسعترى برى“ gibi benim sem‘ime çalındı” diye cevâb vermiş. Sa‘ter lügatte iyi kokulu ot ki dağlarda çok biter, kekik derler, ba‘zıları güveyi otuna derler. Ve o âdem sa‘ter-i ber-rî ya‘nî beyâbânın sa‘teri der iken onun kulağına “اسع تري برى” sedâsı ‘aks etmiş ki ma‘nâsı “Sen sa‘y ve gûşîş et ki benim ihsânımı göresin”

demektir. Ve bu ma'nâ ise fi'l-hakîka vecde sebep olur, hattâ merd-i a'cemî üzerine lûgat-i 'Arabîyye ile nazm olunan ebyât ile vecd galebe eder, zîrâ ba'zı hurûfu hurûf-ı 'acemiyyeye müvâzin gelip âher bir ma'nâ ondan mefhûm olur ki bir gün 'Arabînin birisi "وما زارني في الليل" "وما زارني في الليل" diye inşâd ederken bu makâle üzerine bir merd-i 'acemîye vecd vâkî' olmuş ve sebep-i vecdi üzerine ona su'âl vâkî' olunca dedi ki "Bu âdem 'mâ zârîm' derdi." Ve fi'l-hakîka onun dediği gibidir, zîrâ "zâr" lafzı Fârsîce helâka müşrif olan kimseye ıtlâk olunur, işte o kelâmdan bu ma'nâyı tevehhüm etmiş ki biz cümlemiz helâk üzerine müşrifiz diyerek dediğini anlamış ve o hâlde helâk-i âhireti hatarı istiş'âr eylemiş ve bu ma'nâ vecde sebebedir.

[والمحترق في حب الله تعالى وجدته بحسب فهمه وفهمه بحسب تخيله وليس من شرط تخيله أن يوافق مراد الشاعر ولغته فهذا الوجد حق وصدق ومن استشعر خطر هلاك الآخرة فجدير بأن يتشوش عليه عقله وتضطرب عليه أعضاؤه فإذن ليس في تغيير أعيان الألفاظ كبير فائدة بل الذي غلب عشق مخلوق ينبغي أن يحترز من السماع بأي لفظ كان والذي غلب عليه حب الله تعالى فلا تضره الألفاظ ولا تمنعه عن فهم المعاني اللطيفة المتعلقة بمجاري همته الشريفة]

Ve Zât-ı Zü'l-Celâl'in hubbunda yanıp muhterik olan 'âşıkın vecdi fehmine göredir ve onun fehmi dahi tahayyülüne göredir ve murâd şâ'ir ve lûgatının muvâfakati onun tahayyülüne şart değildir, kaldı ki işbu vecd hakk ve sıdktır. Ve helâk-i âhiretin hatarını istiş'âr eden kimse onun 'aklı onun üzerine müteşevviş olmak ve a'zâsı dahi muztarib olmağa lâyık ve sezâdır ve bu takdîrde a'yân-ı elfâzın tagyîrinde bir kebîr fâide yoktur. Ve hakk odur ki o kimse ki ona mahlûkun 'aşkı galebe etmiş, her ne lafz ile olur ise olsun semâ'dan ihtirâzı gerektir ve o ki hubbullâh ona galebe etmiş, o kimseye elfâz zarar vermez ve himmet-i şerîfesinin mecârîsine müte'allik olan ma'ânî-i latîfenin fehminden dahi mâni' olmaz.

[العارض الرابع في المستمع وهو أن تكون الشهوة غالبية عليه وكان في غرة الشباب وكانت هذه الصفة أغلب عليه من غيرها فالسمع حرام عليه سواء غلب على قلبه حب شخص معين أو لم يغلب فإنه كيفما كان فلا يسمع وصف الصدغ

والخد والفراق والوصال إلا ويحرك ذلك شهوته وينزله على صورة معينة ينفع الشيطان بها في قلبه فتشتعل فيه نار الشهوة وتحتد بواعث الشر وذلك هو النصره لحزب الشيطان والتخذيّل للعقل المانع منه الذي هو حزب الله تعالى والقتال في القلب دائم جنود الشيطان وهي الشهوات وبين حزب الله تعالى وهو نور العقل إلا في قلب قد فتحه أحد الجندين واستولى عليه بالكلية وغالب القلوب الآن قد فتحها جند الشيطان وغلب عليها فتحتاج حيثنذ إلى أن تستأنف أسباب القتال لأزعاجها فكيف يجوز تكثير أسلحتها وتشحيد سيوفها وأستنها والسماع مشحذ لأسلحة جند الشيطان في حق مثل هذا الشخص فليخرج مثل هذا عن مجمع السماع فإنه يستضر به]

Ve dördüncü ‘ārız dahi müstemî‘dedir ki ‘unfuvân-ı şebâbette şehvetine maglûb olup ve bu sıfat ona galebesi dîgerinden ziyâde ola ki bu gibi âdeme semâ‘ harâmıdır, onun kalbine bir şahs-ı mu‘ayyenin hubbu gâlib olsa olmasa hesâb birdir, zîrâ kendisi keyfe-mâ kâne vazf-ı zûlf ü hadd ve firâk u visâli istimâ‘ etmez illâ ki o semâ‘ onun şehvetini tahrîk edip kalbine nefh ettiğî bir sûret-i mu‘ayyeneye onu inzâl etmez ki elbette onun şehvetini tahrîk eder ve onu kalbine şeytân nefh edegeldiğî bir sûret-i mu‘ayyene üzerine inzâl eder demektir ki kalbinde âteş-i şehvet yanıp bevâ‘is-i şerr dahi onunla hiddetlenir ve hizb-i şeytâna nusret odur ve hizbullâh olan ‘akl-ı mâni‘a tahzîldir. Ve dâimâ cünüd-ı şeytân olan shevât ile hizbullâh olan envâr-ı ‘akl beynlerinde kalb-i insânda döğüş ve muhârebe ve cenk ve mukâtele vardır meger ki bir kalbine ehadü’l-cündeyn onu feth ve teshîr edip üzerine külliyyen müstevlî olmuş ola ki böyle bir kalbde kıtâl-i dâimî kalmaz. Ve bu zamânede agleb-i kulüb cünd-i şeytân onu feth ve teshîr etmiş ve onun üzerine gâlib ve müstevlî olmuş ki ıslâh ve küşâdı imdi esbâb-ı kıtâlin istînâfına muhtâcdır tâ ki cünd-i şeytânı ondan iz‘âc ve ihrâc eyleye ve hâl böyle olunca cünüd-ı şeytâniyyenin eslihası kesîr ve kılıç ve süngülerinin teşhîzi ki tîz ve keskin etmeleri nice câiz olur ve semâ‘ ise bu gibi bir şahsın hakkında cünd-i şeytânın eslihalarını teşhîz eder, kaldı ki böyle bir şahs mecma‘-ı semâ‘dan hâric olmalı, zîrâ onunla zarar-dîde olur.

[العارض الخامس أن يكون الشخص من عوام الخلق ولم يغلب عليه حب الله تعالى فيكون السماع له محبوباً ولو غلبت عليه شهوة فيكون في حقه محظوراً ولكنه أبيع في حقه كسائر أنواع اللذات المباحة إلا أنه إذا اتخذ ديدنه وهجيره وقصر عليه أكثر أوقاته فهذا هو السفیه الذي ترد شهادته فإن المواظبة على اللهو جناية وكما أن الصغيرة بالإصرار والمداومة تصير كبيرة فكذلك بعض المباحات بالمداومة تصير صغيرة وهو كالمواظبة على متابعة الزوج والحشة والنظر إلى لعبهم على الدوام فإنه ممنوع وإن لم يكن أصله ممنوعاً إذ فعله [111] رسول الله صلى الله عليه وسلم ومن هذا القبيل اللعب بالشطرنج فإنه مباح ولكن المواظبة عليه مكروهة كراهة شديدة ومهما كان الغرض اللعب والتلذذ باللهو فذلك إنما يباح لما فيه من ترويح القلب إذ راحة القلب معالجة له في بعض الأوقات لتنبعث دواعيه فيشتغل في سائر الأوقات بالجد الدنيا كالكسب والتجارة أو في الدين كالصلاة والقراءة واستحسان ذلك فيما بين تضاعيف الجد كاستحسان الخال على الخد ولو استوعبت الخيلان في الوجه لشوّهته فما أقبح ذلك فيعود الحسن قبحاً بسبب الكثرة فما كل حسن يحسن كثيره ولا كل مباح يباح كثيره بل الخبز مباح والاستكثار منه حرام فهذا المباح كسائر المباحات]

Ve beşinci ‘arız ise o dahi şahs-ı müstemîc’ avâmm-ı halktan olmaktır ki hubbullâh ona gâlib olmamış tâ ki semâc’ ona mahbûb ola ve şehvet dahi ona galebe etmemiş ki istimâc’ hakkında mahzûr ola velâkin envâc-ı lezzât-ı mübâha gibi hakkında ibâhat olunmuş ve kendisi ise onu lehv ve ‘âdet ve hûy ve ahlâk ittihâz edip ekser-i evkâtı onun üzerine kasr etmiş. İşte bu sûretle semâc’a muvâzabet eden efrâd-ı ‘avâmm onunla sefih olup şehâdetleri redd olunur, çünkü muvâzabe-i lehv dahi cinâyet-tir ve zünûb-ı sagâir ısrâr ile kebâir olduğu gibi ba‘zu’l-mübâhât dahi müdâveme ile zünûb-ı sagâir olurlar, mütâba‘a-i zenciyân gibi ki Habeşe ve zenciyânın oyunlarını seyr etmeğe muvâzabet etmek memnûc’ olmuş, hâlbuki aslı memnûc’ değil idi, çünkü ‘aleyhi’s-selâm efendimiz onu işlemiştir. Ve şatranc oyunu dahi bu kabildendir ki mübâhtır velâkin üzerine muvâzabet etmek kerâhet-i şedîde ile mekrûhtur. Ve garaz oyun ve lehv ile telezzüz oldukça artık onun ibâhası ancak tervih-i kalb içindir, zîrâ kalbin mu‘âlecesi ba‘zı evkâtta irâhatıdır tâ ki devâ‘isi münba‘is olup evkât-ı sāirede cidd ile iştigâl ede ki eger dünyâvî iştigâli

kesb ve ticâret gibi ve dîni namâz ve kırâet gibi bir iştigâli var ise o vakte tervîh-i kalbden sonra şevk ve inbisât ile îfâsına kıyâm eder. Ve ciddin zebûnluğu arasında bunun istihsânı hadd üstünde olan hâlin istihsânı gibidir ki killet ile rûya zînet verir ve eger hâller yüzde çok olup rûyu istîrâb ederse yüzü çirkîn eder ve ne 'acîb kabîh bir sûret olur ki zîneti olmadığından başka 'acîb bir çirkînlik ile rûyu çirkîn etmiş olur ve sebep-i kesret ile güzelliği çirkînliğe döndü, kaldı ki her bir güzelliğin çokluğu güzellik olmaz ve her bir mübâhın kesîri mübâh olmaz, belki mübâh olan ekmek onun istiksârı harâm olur. İşte bu mübâh dahi mübâhât-ı sâire gibidir.

[فإن قلت فقد أدى مساق هذا الكلام إلى أنه مباح في بعض الأحوال دون بعض فلم أطلقت القول أولاً بالإباحة إذ إطلاق القول في المفصل بلا أو بنعم خلف وخطأ فاعلم أن هذا غلط لأن الإطلاق إنما يتمتع لتفصيل ينشأ من عين ما فيه النظر فأما ما ينشأ من الأحوال العارضة المتصلة به من خارج فلا يمنع الإطلاق ألا ترى أنا إذا سئلنا عن العسل أهو حلال أم لا قلنا إنه حلال على الإطلاق مع أنه حرام على المحرور الذي يستضر به وإذا سئلنا عن الخمر قلنا إنها حرام مع إنها تحل لمن غص بلقمة أن يشربها مهما لم يجد غيرها ولكن هي من حيث أنها خمر حرام وإنما أبيحت لعارض الحاجة والعسل من حيث إنه عسل حلال وإنما حرم لعارض الضرر وما يكون لعارض فلا يلتفت إليه فإن البيع حلال ويحرم بعارض الوقوع في وقت النداء يوم الجمعة ونحوه من العوارض والسماع من جملة المباحات من حيث إنه سماع صوت طيب موزون مفهوم وإنما تحريمه لعارض خارج عن حقيقة ذاته فإذا انكشف الغطاء عن دليل الإباحة فلا نبالي بمن يخالف بعد ظهور الدليل]

Ve mādām ki bu 'avārız-ı hamse ile semā' harām olur ve mesāk-ı kelām dahi ba'zı ahvâlde semā' mübâh olduğuna ve ba'zı ahvâlde harām olduğuna mü'eddî oldu. sen evvelâ ibâhalığına niçin itlāk-ı kelām ettin, zîrâ mufassalda itlāk-ı kelām etmek ki lâ veyâhüd ne'am cevâbıyla itifâ etmek hılf ve hatâdır der isen, artık bunu dahi şöylece bil ki bu sûretle bunu bellemek galattır, çünkü itlāk-ı kelām ancak o mufassalda imtinâ'ı vâki'dir. Eger nazar onun 'aynında vâki'dir ve tafsîl onun 'aynı içinde olan ahkâmdan neş'et etmiştir, ammâ eger tafsîl mâ-fîhi'n-nazarın ahvâl-i 'ârıza-i hârice-i muttasılāsından neş'et etmiş ise onda itlāk-ı

kelâm memnûc olmaz. Görmez misin ki bizden eger bal üzerine su'âl vâki' olur ki bal helâl midir yoksa harâm? Biz helâldir diye 'ale'l-ıtlâk cevâb veririz, ma'a-ennahu şahs-ı mahrûrun hakkında muzırr olursa o şahsın hakkında harâmdır. Ve eger bizden hamr üzerine su'âl vâki' olur ise o dahi harâmdır diye 'ale'l-ıtlâk cevâb veririz, ma'a-ennahu lokması boğazında kalıp âher bir mâyi'ci bulamayan gussalı kimseye lokmasını boğazından onunla indirmek için mikdâr-ı hâcetin şürbü zarûret-i hâcet ve ıztırâr ile ona mübâh olur velâkin hamr hamr olduğu haysiyyetle harâmdır, 'arız-ı ıztırâr ve hâcet için mübâh [112] oldu ve bal dahi bal olduğu haysiyyetle helâl olup harâm olması ancak 'arız-ı zarar ile harâm olmuş. Ve 'arıza vukûc bulunan hükm için iltifât olunmaz, zîrâ beyc helâl olup ve yevm-i cum'ada vakt-i nidâda vukûcu 'arızı ile harâm olur ve kezâlik sâir bu gibi 'avâriz ile harâm olur. Ve semâc dahi semâc olduğu haysiyyetle cümle-i mübâhâtandır ya'nî semâc savt tayyib ve mevzûn ve mefhûm olduğu haysiyyetle mübâhtır ve o tahrîmi ancak hakikat-i zâtından hâric bir 'arız ile vâki' olur ve o vechle delîl-i ibâhat yüzünden gıtâ münkeşif olunca artık ba'de-zuhûri'd-delîl muhâlefet edene biz mübâlât etmeyiz.

[وأما الشافعي رضي الله عنه فليس بتحريم الغناء من مذهبه أصلاً وقد نص الشافعي وقال في الرجل يتخذ صنعة لا تجوز شهادته وذلك لأنه من اللهو المكروه الذي يشبه الباطل ومن اتخذه صنعة كان منسوباً إلى السفاهة وسقوط المروءة وإن لم يكن محرماً بين التحريم فإن كان لا ينسب نفسه إلى الغناء ولا يؤتى لذلك ولا يأتى لأجله وإنما يعرف بأنه قد يطرب في الحال فيترنم بها لم يسقط هذا مروءته ولم يبطل شهادته واستدل بحديث الجاريتين اللتين كانتا تغنيان في بيت عائشة رضي الله عنها وقال يونس بن عبد الأعلى سألت الشافعي رحمه الله عن إباحة أهل المدينة للسمع فقال الشافعي لا أعلم أحداً من علماء الحجاز كره السماع إلا ما كان منه في الأوصاف فأما الحداء وذكر الأطلال والمرايع وتحسين الصوت بالحنان الأشعار فمباح وحيث قال إنه لهو مكروه يشبه الباطل فقله لهو صحيح ولكن اللهو من حيث إنه لهو ليس بحرام فلعب الجبشة ورقصهم لهو وقد كان صلى الله عليه وسلم ينظر إليه ولا يكرهه بل اللهو واللغو لا يؤاخذ الله تعالى به إن عني به أنه فعل ما لا فائدة فيه فإن الإنسان لو وظف على نفسه أن يضع يده على رأسه

في اليوم مائة مرة فهذا عبث لا فائدة له ولا يحرم قال الله تعالى ﴿لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ﴾ فإذا كان ذكر اسم الله تعالى على الشيء على طريق القسم من غير عقد عليه ولا تصميم والمخالفة فيه مع أنه لا فائدة فيه لا يؤاخذ فكيف يؤاخذ به بالشعر والرقص وأما قوله يشبه الباطل فهذا لا يدل على اعتقاد تحريره بل لو قال هو باطل صريحاً لما دل على التحريم وإنما يدل على خلوه عن الفائدة فالباطل ما لا فائدة فيه فقول الرجل لامرأته مثلاً بعت نفسي منك وقولها اشتريت عقد باطل مهما كان القصد اللعب والمطايية وليس بحرام إلا إذا قصد به التملك المحقق منع الشرع منه]

Ve İmām Şāfi'ī ise tahrīm-i gınā aslen onun mezhebinden değildir, lākin onu sīnā'at ittihāz eden ādem hakkında nass edip demiş ki “O kimsenin şehādeti cāiz olmaz, çünkü bātıla müşābih olan mekrūh lehvdendir. Ve kim ki onu san'at ittihāz eder sefāhete mensūb olur ve sukūt-ı mürüvvete müntemī olur velev ki muharremāt beyninde muharrem değildir, ammā eger nefsinı gınāya mensūb etmez ve onun için kimsenin yanına gelmez ve gınā için bir yere hāssatan gītmez velākin bilinir ki fi'l-hāl semā'ıyla tarab-nāk olup onunla terennüm eder, artık bu hāl onun mürū'etini sākıt etmez ve bununla şehādeti redd olunmaz.” Ve Ümmü'l-mü'minīn 'Āişetü's-Sıddīka'nın hānesinde tegannī eden cāriyelerin hadisleriyle istidlāl etmiş. Ve Yūnus b. 'Abdula'lā demiş ki “Ben İmām Şāfi'ī'den su'āl ettim ki “Ehl-i Medīne semā'ı ibāhat ederler mi?” Ve o dahi: “Ulemā-i ehl-i Hicāz'dan semā'ı kerh etmiş bir kimseyi işitmemişim meger ki evsāf-ı nisāda ola. Ve hidā ve zikr-i atlāl u merābi' ve elhān-ı şī'r ile tahsīn-i savt etmek ise mübāhtır” dedi. Ve imām-ı mūmā ileyhın nassında bātıla müşābih mekrūhtur demesi sahīhtir velākin lehv olduğu haysiyyetle harām değildir ki Habeşe'nin la'ib ve raksı dahi lehvdır ve ma'a-hāzā 'aleyhi's-selām efendimiz ona nazar etmiş ve onu kerh etmemiştir. Belki lehv ve lagv üzerine Hakk subhānehu ve ta'ālā hazretleri mu'āhaze etmez eger onunla fāidesiz bir fi'li kasd etmiş olursa, zīrā insān elini başına günde yüz kerre komağa vazīfe eylerse işte bu fi'li ve bu tavzīfi 'abes olup ona ondan bir fāide hāsıl olmaz ve ma'a-hāzā harām dahi olmaz. Tebāreke ve ta'ālā hazret-

leri ¹¹⁷ ﴿لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ﴾ bu-yurmuştur Ve çün bir nesneye ‘akd ve tasmīm etmeksizin tarīk-i kasem ile bir şey üzerine zikr olunan ism-i ilāhīnin muhālefetine bir mu‘āhaze olunmaz o hāl ile ki onda bir fāide yoktur, artık şîr ve raks üzerine nice mu‘āhaze eder. Ve imām-ı mūmā ileyhın işbu nassında يشبه الباطل de-mesi dahi tahrīminin itikādı üzerine delīl olamaz, belki sarāhaten bātıldır demiş olsa bile tahrīme delālet etmezdi, ancak fāideden hulūvvüne delālet eder, zīrā bātıl o ‘ameldir ki onun bir fāidesi olmaz. Meselā bir kişi kendi zevcesine “Ben kendi nefsimi sana sattım.” Ve o dahi: “Ben seni satın alıp iştirā ve kabūl ettim” dese işte bu ‘akd bātıldır, çünkü ondan garaz ve maksad la‘ib ve mutāyebe olursa artık bu ‘akd için bir fāide olmaz ve bu ‘akd bātıl olur ve harām dahi olmaz meger ki şer‘an memnūc olan temlik-i hakikī onunla murād ede ki o vakte bu kasd-ı gayr-ı meşrūc ile harām olur.

[وأما قوله مكروه فينزل بعض المواضع التي ذكرتها لك أو ينزل على التنزيه فإنه نص على إباحة لعب الشطرنج وذكر أنني أكره لعب وتعليقه يدل عليه فإنه قال ليس ذلك من عادة ذوي الدين والمروءة فهذا يدل على التنزيه ورده الشهادة بالمواظبة عليه لا يدل على تحريمه أيضاً بل قد ترد الشهادة بالأكل في السوق وما يحرم المروءة بل الحياكة مباحة وليست من صنائع ذوي المروءة وقد ترد شهادة المحترف بالحرفة الخسيسة فتعليقه يدل على [113] أنه أراد بالكراهة التنزيه وهذا هو الظن أيضاً بغيره من كبار الأئمة وإن أرادوا التحريم فما ذكرناه حجة عليهم]

Ve İmām Şāfi‘’nin nass-ı mezkūrda mekrūhtur demesi ise o dahi sana zikr ettiğim ba‘zı mevāzi‘in üzerine tenzīli gerekir ya‘nī ‘avārız-ı hamse ile harām olduğu yerlerin birisine tenzīl olunur veyāhūd kerāhe-ti tenzīhiyyedir, zīrā İmām Şāfi‘ şatranc oyunu mübāh olduğuna nass etmiştir ve dahi her bir oyunu kerh ederim demiştir ve onun ta‘līli ona delālet eyler, zīrā ta‘līlinde demiş ki bu ehl-i dīnin ‘ādātından ve ashāb-ı mürūetin şiyeminden değildir. İşte bu kelāmı tenzīh üzerine delālet

117 “Allah sizi, kasıtsız yeminlerinizden dolayı sorumlu tutmaz, fakat sizi kalplerinizin kazandığı (bile bile yaptığınız) yeminlerden sorumlu tutar.” Baka-ra, 2/225.

eder. Ve onun muvâzabeti ile şehâdetin redd edişi dahi tahrîmine delâlet etmez, belki çarşıda ekl etmek ve muhill-i mürû'et bir fi'li işlemek ile şehâdetin redd olunur ve ma'a-hâzâ çarşıda ekl etmek ve muhill-i mürû'et fi'li işlemek tahrîm olumamıştır, belki çulhalık san'atı mübâha olup ve ma'a-zâlik mürû'etlilerin sanâyi'inden değildir ve muhterif dahi hîrfet-i hasîse ile şehâdeti redd olunur velâkin hîrfet-i hasîse işlemesi ona harâm olmaz ya'nî şehâdeti redd eden her bir sebep harâm değildir, nitekim emsile-i mezkûreden müstefâd olur. Ve bu cihetle bu meselede dahi onun redd-i şehâdeti tahrîmine delîl olamaz demek olur, fakat bu ta'lîl mekrûhtur demesinden kerâhet-i tenzîhiyye murâd ettiğine delâlet eyler ve kibâr-ı e'immeden diğerinin hakkında olan zann dahi budur ve eger tahrîmini murâd etmişlerse bizim bu zikr ettiğimiz edille onların üzerlerine huccettir ya'nî 'avârız-ı hamse-i mezkûreden âzâde olan semâ' mübâh olup her kim ona harâm derse işbu edillemiz üzerine huccet olur demek ister.

Beyānu Huceci'l-Kāilîne Bi-Tahrîmi's-Semâ'i Ve'l-Cevābi 'Anhā

[بيان حجج القائلين بتحريم السماع والجواب عنها]

[احتجوا بقوله تعالى ﴿وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْتَرِي لَهْوَ الْحَدِيثِ لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَيَتَّخِذَهَا هُزُوًا﴾ قال ابن مسعود والحسن البصري والنخعي رضي الله عنهم أن لهو الحديث هو الغناء وروت عائشة رضي الله عنها أن النبي صلى الله عليه وسلم قال إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى حَرَّمَ الْقَيْنَةَ، وَيَبْعَهَا، وَتَمَنَّهَا، وَتَعْلِيمَهَا“ فنقول أما القينة فالمراد بها الجارية التي تغني للرجال في مجلس الشرب وقد ذكرنا أن غناء الأجنبية للفساق ومن يخاف عليهم الفتنة حرام وهم لا يقصدون بالفتنة إلا ما هو محظور فأما غناء الجارية لمالكها فلا يفهم تحريمه من هذا الحديث بل لغير مالكها سماعها عند عدم الفتنة بدليل ما روي في الصحيحين من غناء الجاريتين في بيت عائشة رضي الله عنها وأما شراء لهو الحديث بالدين استبدالاً به ليضل به عن سبيل الله فهو حرام مذموم وليس النزاع فيه وليس كل غناء بدلاً عن الدين مشترى به ومضلاً عن سبيل الله تعالى وهو المراد في الآية ولو قرأ القرآن ليضل به عن سبيل الله لكان حراماً حكى عن بعض المنافقين أنه كان يؤم الناس ولا يقرأ إلا سورة عبس لما فيها

من العتاب مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَمِمَّا عَمَرَ بِقَتْلِهِ وَرَأَى فَعَلَهُ حَرَامًا لِمَا فِيهِ مِنَ الْإِضْلَالِ فَالْإِضْلَالُ بِالشَّعْرِ وَالْغَنَاءِ أَوْلَى بِالْحَرَمِ

Ve tahrîm-i semâ'a zâhib olanların huccetleri ile ecvibelerinin me-bâhisi ise o dahi işte bu mebâhistir. Şöyle ki ez-cümle onların tebâreke ve ta'âlâ hazretlerinin ﴿وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْتَرِي لَهْوَ الْحَدِيثِ لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ﴾¹¹⁸ ve ta'âlâ hazretlerinin ﴿وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْتَرِي لَهْوَ الْحَدِيثِ لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ﴾¹¹⁸ nass-ı 'ālisi ile ihticâc etmişler ki 'abâdile-i erba'adan 'Abdullâh b. Mes'ûd ve ecille-i tâbi'inden Hasen-i Basrî ve 'Allâme Neha'î 'aleyhimü'r-rızâ ve'r-rahme onun tefsîrinde demişler ki lehv-i hadîs gınâdır. Ve dahi Ümmü'l-mü'minîn Hazret-i Âişe rivâyet edip demiş ki 'aleyhi's-selâm efendimiz buyurmuş ki إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى حَرَّمَ¹¹⁹ Ya'nî "Tahkîkan Zât-ı Zü'l-Celâl hazretleri bezm-i 'işrette zümre-i meyhorâna şarkı ve türkû söyleyen câriyenin bey'i ve semeni ve ta'lîmini harâm etmiştir" demek olur. Ve biz isek bunda deriz ki "kayne"den murâd ricâle meclis-i şûrbde tegannî eden câriyedir. Ve biz fî-mâ sebak zikr etmişiz ki füssâka tegannî eden ecnebiyye ve fitneye vukû'undan havf olunan kesâna tegannî eden im-re'e-i ecnebiyyenin semâ'ı harâmdır ki onlar mahzûrdan gayrı fitne ile başka bir şey kasd etmezler, ancak fitneden mahzûru murâd ederler. Ve mâlikine câriyenin tegannîsi harâm olduğu bu hadîs-i şerîften mefhûm olmaz, belki efendisinin gayrısına havf-ı fitne olmadığı hâlde semâ'-ı savtı harâm olmaz ve *Sahîhayn*'da menkûl Hazret-i Âişe'nin hânesinde tegannî eden o iki câriyenin hadîsi buna delîldir. Ve sebîlullâhtan ıdlâl etmek için deyne istibdâlen lehv-i hadîsin iştirâsı ise harâm ve mezmûmdur, nizâc onda değildir ve her bir gınâ sebîlullâhtan mudıll ve deyn ile müşterâ olup ona bedel olmaz ve âyet-i kerîmeden murâd buyurulan tegannî ancak o tegannîdir ki sebîlullâhtan mudıll ve deyn ile müşterâ ve mübeddel ola ve bu hâl yalnız tegannîde değil belki Kur'ân okumasında dahi eger o hâl vâki' olursa onunla harâm olmuş olur, nite-

118 "İnsanlardan öylesi vardır ki, bilgisizce Allah yolundan saptırmak ve o yolu eğlenceye almak için, eğlencelik asılsız ve faydasız sözleri satın alır." Lokman, 31/6.

119 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, 5/5, no: 4513.

kim hikâyet olunmuş ki ba'zu'l-münâfikîn namâzda imâm olup dâimâ 'Abese sûresini okurdu ki başkasını okumazdı, çünkü onda 'itâb-ı peygamberî vardır, ya'nî bununla ıdlâl etmek murâd ederdi ve Hazret-i 'Ömer b. el-Hattâb onun bu fi'li harâm görüp onun katlini ihtimâm etmiştir, çünkü onun bu fi'linde ıdlâl var idi. [114] Ve böyle olunca ıdlâl eden şi'r ve gınâ tahrîme daha evlâdır.

[واحتجوا بقوله تعالى ﴿أَفَمِنْ هَذَا الْحَدِيثِ تَعْجَبُونَ (59) وَتَضْحَكُونَ وَلَا تَبْكُونَ (60) وَأَنْتُمْ سَامِدُونَ﴾ قال ابن عباس رضي الله عنهما هو الغناء بلغة حمير يعني السمد فنقول ينبغي أن يحرم الضحك وعدم البكاء أيضاً لأن الآية تشتمل عليه فإن قيل إن ذلك مخصوص بالضحك على المسلمين لإسلامهم فهذا أيضاً مخصوص بأشعارهم وغنائهم في معرض الاستهزاء بالمسلمين كما قال تعالى ﴿وَالشُّعْرَاءُ يَتَّبِعُهُمُ الْغَاوُونَ﴾ وأراد به شعراء الكفار ولم يدل ذلك على تحريم نظم الشعر في نفسه]

Ve dahi tebâreke ve ta'âlânın ﴿أَفَمِنْ هَذَا الْحَدِيثِ تَعْجَبُونَ (٥٩) وَتَضْحَكُونَ (٦٠) وَأَنْتُمْ سَامِدُونَ﴾¹²⁰ buyurduğu nazm-ı celîl ile ihticâc etmişler ki İbn 'Abbâs 'aleyhime'r-rıdvân “semed”in tefsîrinden lûgat-ı Himyer ile gınâdır demiş. Ve biz deriz ki eger bu âyet-i kerîmenin müfâdıyla gınâ harâm olursa, gülmek ve ağlamamak dahi bu müfâd ile harâm olmak lâzım gelir, çünkü âyet buna dahi müstemildir. Ve eger bu gülmek İslâmları için müslimîn üzerine olan dahik ve gülmeğe mahsûstur denilir ise biz dahi bu müslimîn üzerine ma'riz-i istihzâda olan şi'r ve gınâya mahsûstur deriz, nitekim Bârî ta'âlâ buyurmuş ki ﴿وَالشُّعْرَاءُ يَتَّبِعُهُمُ الْغَاوُونَ﴾¹²¹ ve bununla şu'arâ-i küffârı murâd buyurmuştur ve bu nass-ı 'âlî fî-nefsihi nazm-ı şi'rîn tahrîmine delâlet etmemiştir.

[واحتجوا بما روى جابر رضي الله عنه أنه صلى الله عليه وسلم قال “كَانَ إِبْلِيسُ أَوَّلُ مَنْ نَاحَ وَأَوَّلُ مَنْ تَعَتَّى” فقد جمع بين النياحة والغناء قلنا لا جرم كما استثنى منه نياحة داود عليه السلام ونياحة المذنبين على خطاياهم فكذلك يستثنى الغناء الذي يراد به تحريك السرور والحزن والشوق حيث يباح تحريكه بل كما استثنى

120 “Şimdi siz gaflet içinde eğlenerek bu söze mi (Kur'an'a mı) şaşıyorsunuz, gülüyorsunuz da ağlamıyorsunuz?” Necm, 53/59-61.

121 “Şairlere ise haddi aşan azgınlık uyarlar.” Şuara, 26/224.

غناء الجاريتين يوم العيد في بيت رسول الله صلى الله عليه وسلم وغناؤهن عند قدومه صلى الله عليه وسلم بقولهن

طلع البدر علينا من ثنيات الوداع

Ve dahi Cābir ‘aleyhi’r-rıdvānın rivāyetiyle ihticāc etmişler ki Cābir demiş ki ‘aleyhi’s-selām efendimiz buyurmuş ki “كَانَ إِبْلِيسُ أَوَّلُ مَنْ نَاحَ Ya’nī “Dünyāda en evvel niyāh eden ve evvel tegannī eden İblīs idi” demektir ki bunda beyne’n-niyāha ve’l-ginā cem‘ etmiştir. Biz dahi buna cevāben deriz ki lā-cereme Dāvūd ‘aleyhi’s-selām ile müznibīn gürūhu hatāyāları üzerine olan niyāhatları ondan müstesnā olduğu gibi tahrīk-i sürūr u hüzn ve şevk tahrīki mübāh bulunan mahallerde dahi ginā müstesnā olur, belki Resūl-i ekrem sallallāhu ‘aleyhi ve sellem efendimizin sa‘ādet-hānesinde bayram gününde tegannī eden iki cāriyenin istisnā-i gināları gibi ve yevm-i kudūmunda sutūh üzerinde nisānın

طلع البدر علينا من ثنيات الوداع

zemzemesiyle vākī‘ olan ginā’nın istisnāsı gibi istisnā olunur.

[واحتجوا بما روى أبو أمامة عنه صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ قَالَ “مَا رَفَعَ أَحَدٌ صَوْتَهُ بِغَنَاءٍ إِلَّا بَعَثَ اللَّهُ لَهُ شَيْطَانَيْنِ عَلَى مَنْكِبَيْهِ يَضْرِبَانِ بِأَعْقَابِهِمَا عَلَى صَدْرِهِ حَتَّى يَمْسَكَ” قُلْنَا هُوَ مَنْزِلٌ عَلَى بَعْضِ أَنْوَاعِ الْغَنَاءِ الَّذِي قَدَمْنَاهُ وَهُوَ الَّذِي يَحْرُكُ مِنَ الْقَلْبِ مَا هُوَ مُرَادُ الشَّيْطَانِ مِنَ الشَّهْوَةِ وَعَشَقَ الْمَخْلُوقِينَ فَأَمَّا مَا يَحْرُكُ الشَّوْقَ إِلَى اللَّهِ أَوِ السَّرُورَ بِالْعِيدِ أَوْ حَدُوثَ الْوَلَدِ أَوْ قُدُومَ الْغَائِبِ فَهَذَا كُلُّهُ يَضَادُ مُرَادَ الشَّيْطَانِ بِدَلِيلِ قِصَّةِ الْجَارِيَتَيْنِ وَالْحَبْشَةِ وَالْأَخْبَارِ الَّتِي نَقَلْنَاهَا مِنَ الصَّحَاحِ فَالْتَجْوِيزُ فِي مَوْضِعٍ وَاحِدٍ نَصٌّ فِي الْإِبَاحَةِ وَالْمَنْعِ فِي أَلْفِ مَوْضِعٍ مُحْتَمَلٍ لِلتَّأْوِيلِ وَمُحْتَمَلٌ لِلتَّنْزِيلِ أَمَّا الْفِعْلُ فَلَا تَأْوِيلَ لَهُ إِذْ مَا حَرَّمَ فَعَلَهُ إِنَّمَا يَحِلُّ بِعَارِضِ الْإِكْرَاهِ فَقَطْ وَمَا أَبْيَحَ فَعَلَهُ يَحْرُمُ بِعَوَارِضٍ كَثِيرَةٍ حَتَّى النِّيَّاتِ وَالْقَصُودِ]

Ve dahi ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimizin üzerine Ebū Umāme’nin rivāyet ettiği hadīs ile ihticāc etmişler ki efendimiz buyurmuş ki “مَا رَفَعَ أَحَدٌ صَوْتَهُ بِغَنَاءٍ إِلَّا بَعَثَ اللَّهُ لَهُ شَيْطَانَيْنِ عَلَى مَنْكِبَيْهِ يَضْرِبَانِ بِأَعْقَابِهِمَا عَلَى

¹²³“ ki hulâsa-i meâl-i şerîfi: “Bir kimse bir gınâ ile sav-
tını ref' etmez illâ ki Zât-ı Zü'l-Celâl onun iki menkibine oturup a'kâb-
larıyla onun göğsüne darb edecek iki şeytânı göndermez” ki her bir
kimse ki gınâ ile sesini kaldırır, elbette Zât-ı Zü'l-Celâl hazretleri dahi
ona iki şeytânı gönderir ki o şeytânlar gelip onun omuzu üstüne oturup
imsâk edinceye kadar onun sesine a'kâblarıyla darb ederler. Ve bunun
cevâbında dahi dedik ki bu ba'zı envâc-ı gınâya münezzeldir ki kalb-
den şehvet ve aşk-ı mahlûkîn gibi murâd-ı şeytânı tahrîk eden gınâya
münezzeldir, nitekim o envâc ta'rif-i mütekaddimde zikr etmişiz. Ve o
gınâ ki Allâhu 'azîmü's-şâna olan şevki tahrîk eder veyâhüd bayramın
meserretini veyâ hudûs-ı veledin şâdlığını veyâ kudûm-ı gâibin sevin-
cini tahrîk eder, onların cem'îsi câriyeteyn kıssası ve Habeşenin hikâ-
yeti ve sıhâhtan nakl ettiğimiz ahbârın delâletiyle şeytânın murâdlarına
zıddırlar, zîrâ bir yerde vâki' olan tecvîz ibâhaya nasstır ve men' ise bin
yerde cârî olabilir ya'nî te'vîle ve dahi tenzîle muhtemel olan bin yerde
men' vâki' olabilir velâkin fi'l için te'vîl yoktur, çünkü fi'li muharrem
olan iş onun işlemesi ancak 'arız-ı kerh ve icbâr ile helâl olur ve fi'li
mübâh olan iş 'avârız-ı kesîre ile muharrem olur hattâ niyyât ve kusûd
ile muharrem olur.

[واحتجوا بما روى عقبه بن عامر أن النبي صلى الله عليه وسلم قال كل شيء
يلهو به الرجل فهو باطل إلا تأديته فرسه ورميه بقوسه وملاعبتة امرأته“ قلنا فقله
باطل لا يدل على التحريم بل يدل على عدم الفائدة وقد يسلم ذلك على أن التلهي
بالنظر إلى الحبشة خارج عن هذه الثلاثة وليس بحرام بل يلحق بالمحصور غير
المحصور قياساً كقوله صلى الله عليه وسلم “لا يحل دم امرئٍ مسلمٍ إلا بإحدى
ثلاثٍ” [115] فإنه يلحق به رابع وخامس فكذاك ملاعبة امرأته لا فائدة له إلا
التلذذ وفي هذا دليل على أن التفرج في البساتين وسماع أصوات الطيور وأنواع
المداعبات مما يلهو به الرجل لا يحرم عليه شيء منها وإن جاز وصفه بأنه باطل]

Ve dahi 'Ukbe b. 'Āmir, Nebî-i zî-şân efendimizin üzerine rivâyet
ettiği hadîs-i şerîf ile ihticâc etmişler ki efendimiz 'aleyhi's-salâtu ve's-
selâm buyurmuş ki كَلُّ شَيْءٍ يَلْهُو بِهِ الرَّجُلُ فَهُوَ بَاطِلٌ إِلَّا تَأْدِيَتَهُ فَرَسَهُ وَرَمِيَهُ بِقَوْسِهِ

¹²⁴“وَمَلَأَ عَيْتَهُ امْرَأَتَهُ” ki hulâsa-i me‘âl-i şerîfi: “Her nesne ki âdem onunla mültehî olur, bâtıldır meger ki esbinin te‘dîb ve ta‘lîmi ve nişân vurmak için yay oklarının remyi ve zevcesinin mülâ‘abe ve müdâ‘abesi ola” ki bunlar o melâhîden müstesnâ olup onlarla olan iltihâsı bâtil değildir ve mâ‘adâlarıyla olan iltihâsı bâtıldır demek olur. Ve bunun cevâbında dahi deriz ki bâtil demesi tahrîme delâlet etmez, ancak ‘adem-i fâideye delâlet eder. Ve ba‘zen bu da teslîm olunur ki Habeşenin oyunlarına nazar etmek dahi selâsenin hâricidir, çünkü işbu selâse-i mahsûreye ba‘zı gayr-ı mahsûr dahi ilhâk olunmuş, ez-cümle zenciyanın oyunlarına bakmaktır ki harâm olmayıp efendimiz onu işlemiştir ve bu hadîs-i mezkûrda istisnâ olunan umûr-ı selâsenin hâricidir. İşte bundan ma‘lûm oldu ki ba‘zen mahsûra gayr-ı mahsûr dahi kıyâsen ilhâk olunur, nitekim ‘aleyhi’s-selâm efendimizin işbu hadîsi ona delâlet etmiştir ki efendimiz buyurmuş ki ¹²⁵“لَا يَحِلُّ دُمُ امْرِيٍّ مُسْلِمٍ إِلَّا بِإِخْدَى ثَلَاثٍ” Ya‘nî “Müslim olan âdemin kanı üç nesnenin birisi mâ‘adâsıyla helâl olmaz ancak üç nesnenin birisi ile helâl olur.” Hâlbuki râbi‘ ve hâmis dahi o selâseye ilhâk olunmuş. Ve bunun gibi bu hadîste mezkûr olan mülâ‘abe-i zevcede telezzüzden gayrı bir fâide yoktur, ma‘a-hâzâ bâtil ‘add olunmamıştır hattâ bunda bir delâlet vardır ki bağ ve bāğçelerin temâşası ve asvât-ı tuyûrun istimâ‘ı ve sâir müdâ‘abeler ki âdem onunla mültehî olur, bunların kâffesi dahi mübâh olup onlardan bir nesne harâm olmaz velev ki o şey bâtil ile vasfı câiz olur.

[واحتجوا بقول عثمان رضي الله عنه ما تغنيت ولا تمنيت ولا مسست ذكرى بيمينى مذ بايعت بها رسول الله صلى الله عليه وسلم قلنا فليكن التمني ومس الذكر باليمينى حراماً إن كان هذا دليل تحريم الغناء فمن أين يثبت أن عثمان رضي الله عنه كان لا يترك إلا الحرام]

Ve dahi ‘Osmân b. ‘Affân ‘aleyhi’r-rıdvânın işbu makâlesiyle ihticâc etmişler ki ‘Osmân demiş ki “Ben tegannî ve temennî etmedim ve zât-ı ‘âlî-i Hazret-i Risâlet-penâhî ile mübâyaa ettiğim sâ‘atten beri benim

124 Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-Kebîr*, 17/341, no: 941.

125 *Musnedu Ahmed*, 1/491, no: 437; *Dârimî*, *Hudûd*, 2, no: 2343; *Ebû Dâvûd*, *Diyât*, 3, no: 4502; *Tirmizî*, *Fiten*, 1, no: 2158.

sağ elim benim zekerime mess etmemiştir.” Ve bunun cevâbında dahi dedik ki o temennî ve zekere sağ elin değmesi varsın harâm olsun, eger bu tahrîm-i gınâya delîl olur ise nereden ve ne ile sâbit olur ki ‘Osmân ‘aleyhi’r-rıdvân harâmdan gayrı bir nesneyi terk etmedi ya’nî bu hâl ona sâbit değildir ve ihtiyâten ve teverru‘an umûr-ı mübâha vü müştebiheyi terk etmek dahi ondan ba‘îd olmaz, mümkündür ki onun ‘indinde mübâh olduğu hâlde bir nazar ve mütâla‘a için onları etmemiştir, kaldı ki işbu terki harâm olduğuna delîl olamadı ve bununla ihticâc etmek dahi sahîh olmadı.

[واحتجوا بقول ابن مسعود رضي الله عنه ”الغناء ينبت في القلب النفاق“ وزاد بعضهم كما ينبت الماء البقل ورفعهم بعضهم إلى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وهو غير صحيح قالوا ومر على ابن عمر رضي الله عنهما قوم محرمون وفيهم رجل يتغنى فقال ”ألا لا أسمع الله لكم ألا لا أسمع الله لكم“ وعن نافع أنه قال كنت مع ابن عمر رضي الله عنهما في طريق فسمع زمارة راع فوضع أصبعيه في أذنيه ثم عدل عن الطريق فلم يزل يقول يا نافع أتسمع ذلك حتى قلت لا فأخرج أصبعيه وقال هكذا رأيت رسول الله صلى الله عليه وسلم صنع وقال الفضيل بن عياض رحمه الله الغناء رقية الزنا وقال بعضهم الغناء رائد من رواد الفجور وقال يزيد بن الوليد إياكم والغناء فإنه ينقص الحياء ويزيد الشهوة ويهدم المروءة وإنه لينوب عن الخمر ويفعل ما يفعله السكر فإن كنتم لا بد فاعلين فجنبوه النساء فإن الغناء داعية الزنا فنقول قول ابن مسعود رضي الله عنه ينبت النفاق أراد به في حق المغني فإنه في حقه ينبت النفاق إذ غرضه كله أن يعرض نفسه على غيره ويروج صوته عليه ولا يزال ينافق ويتودد إلى الناس ليرغبوا في غنائه وذلك أيضاً لا يوجب تحريماً فإن لبس الثياب الجميلة وركوب الخيل المهملجة وسائر أنواع الزينة والتفاخر بالحرث والأنعام والزرع وغير ذلك ينبت في القلب النفاق والرياء ولا يطلق القول بتحريم ذلك كله فليس السبب في ظهور النفاق في القلب المعاصي فقط بل المباحات التي هي مواقع نظر الخلق أكثر تأثيراً ولذلك نزل عمر رضي الله عنه عن فرس هملج تحته وقطع ذنبه لأنه استشعر في نفسه الخيلاء لحسن مطيته فهذا النفاق من المباحات]

Ve dahi ‘Abdullâh b. Mes‘ûd’un kavliyle ihticâc etmişler ki İbn Mes‘ûd demiş ki “Gınâ kalbde nifâkı inbât edip göğertir.” Ve ba‘zılarını “su giyâhı inbât eder gibi” ‘ibâresi dahi ‘ilâve etmiştir. Ve ba‘zıları Resûl-i ekrem efendimize onu ref‘ edip hadîstir demiş velâkin sahîh

değildir. Ve dahi demişler ki ‘Abdullāh b. ‘Ömer’in üzerine bir kavm geçip mürûr etmiş ki o kavm içinde tegannî eden bir âdem var idi ve İbn ‘Ömer “ألا لا أسمع الله لكم ألا لا أسمع الله لكم” diye iki kerre onları bed-du‘ā ve inkisâr etmiş. Ve Nâfi‘ dahi demiş ki “Ben İbn ‘Ömer ile berâber bir yolda bulundum ve İbn ‘Ömer bir çoban düdüğünün sedâsını işittikte iki parmaklarını iki kulağına koyup yoldan ‘udül edip çıktı ve “Yâ Nâfi‘, daha o sedâyı işitir misin?” bana demeden zâil olmadı tâ ki ben “yok” dedim ve o vakte parmaklarını kendi kulaklarından [116] çıkardı ve “Efendimiz böylece işlediğini gördüm” dedi. Ve Fudayl b. ‘İyâz ‘aleyhi’r-rahme “Gınâ rukye-i zinâdır” demiş. Ve ba‘zu’s-selef ki semâ‘i tahrîm eder, “Gınâ fücûru isteyenlerden bir isteyicidir” demiş. Ve Yezîd b. el-Velîd demiş ki “Gınâdan siz sakını[nı]z, zîrâ hayâyı tenkîs eder ve şehveti artırır ve mürüvveti yıkıp hedm eder, ‘ale’t-tahkîk hamra nâib-i menâb olur sekriñ işlediğini işler ve eger işlememesine bir çâresi olmazsa bârî onu nisâdan tecennüb ettiriniz, zîrâ gınâ dâ‘iye-i zinâdır.” Ve biz isek bunlara cevâben deriz ki İbn Mes‘ûd’un الغناء ينبت في القلب¹²⁶ dediğine o sözden mugannî hakkında o ma‘nâyı murâd etmiştir, zîrâ mugannîde nifâkı inbât eder çünkü onun kâffe-i garazı kendi nefsinı dîgerine ‘arz etmektir ve onun üzerine kendi savt ve sedâsını tervîc eylemektir ve gınâsına halk ragbet etmek için hemîşe nâsa münâfıklık ve meveddet etmeklikten zâil olmaz. Ve bu dahi tahrîmine mücib değildir, zîrâ elbise-i cemîle vü hasîneyi giymek ve hayl-ı mühemleceyi binmek ve sâir envâ‘ ile bezelenip hars ve en‘âm ve zer‘ ve sâire ile tefâhur etmek umûru dahi kalbde nifâkı ve riyâyı inbât eder ve kâffesinin tahrîmine ıtlâk-ı kavîl câiz olmaz, çünkü kalbde zuhûr-ı nifâka sebep yalnız me‘âsî değildir, belki mevâkı‘-i halk olan mübâhâtın te’sîri daha ziyâde çoktur ve bunun için ‘Ömer ‘aleyhi’r-rıdvân kişneyen attan inip kuyruğunu kesmiştir, zîrâ nefsinden güzel yürüyüşü ile huyelâyı istiş‘âr etti. İşte bu nifâk mübâhâttandır.

126 Feyzu’l-Kadîr, 4/413; İbn Battâl, Şerhu Sahîhi’l-Buhârî, 9/70; Umde-tu’l-Kârî, 22/274; Mirkâtü’l-Mefâtîh, 7/3024; et-Tenvîr Şerhu’l-Câmi‘i’s-Sa-gîr, 7/455.

”وأما قول ابن عمر رضي الله عنهما ”ألا لا أسمع الله لكم ألا لا أسمع الله لكم“ فلا يدل على التحريم من حيث إنه غناء بل كانوا محرمين ولا يليق بهم الرفث وظهر له من مخايلهم أن سماعهم لم يكن لوجد وشوق إلى زيارة بيت الله تعالى بل لمجرد اللهو فأنكر ذلك عليهم لكونه منكراً بالإضافة إلى حالهم وحال الإحرام وحكايات الأحوال تكثر فيها وجوه الاحتمال وأما وضعه أصبعيه في أذنيه فيعارضه أنه لم يأمر نافعاً بذلك ولا أنكر عليه سماعه وإنما فعل ذلك هو لأنه رأى أن ينزه سمعه في الحال وقلبه عن صوت ربما يحرك اللهو ويمنعه عن فكر كان فيه أو ذكر هو أولى منه وكذلك فَعَلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مع أنه لم يمنع ابن عمر لا يدل أيضاً على التحريم بل يدل على أن الأولى تركه ونحن نرى أن الأولى تركه في أكثر الأحوال بل أكثر مباحات الدنيا الأولى تركها إذا علم أن ذلك يؤثر في القلب فقد خلع رسول الله صلى الله عليه وسلم بعد الفراغ من الصلاة ثوب أبي جهم إذ كانت عليه أعلام شغلت قلبه أفترى أن ذلك يدل على تحريم الأعلام على الثوب فلعله صلى الله عليه وسلم كان في حالة كان صوت زمارة الراعي يشغله عن تلك الحالة كما شغله العلم عن الصلاة بل الحاجة إلى استئارة الأحوال الشريفة من القلب بحيلة السماع قصور بالإضافة إلى من هو دائم الشهود للحق وإن كان كملاً بالإضافة إلى غيره ولذلك قال الحصري ماذا أعمل بسماع ينقطع إذا مات من يسمع منه إشارة إلى أن السماع من الله تعالى هو الدائم فالأنبياء عليهم السلام على الدوام في لذة السمع والشهود فلا يحتاجون إلى التحريك بالحيلة]

”ألا لا أسمع الله لكم ألا لا أسمع الله لكم“ Ve İbn ‘Ömer ‘aleyhi’r-rıdvânın “diye bed-du‘â ve inkisârı dahi tahrîme delâlet etmez ya‘nî gınâ olduğu haysiyyetle harâm olmasına delîl olamaz, belki onlar muharrem olduklarından ve onlara refes lâıyk bulunmadığından onu inkâr etmiştir ve ola ki onların revîş ve gösterişlerinden ona zâhir ve bedîdâr oldu ki onların o semâ‘ları beytullâhın ziyâretinden dolayı bir şevk-i vicdânî için değildir belki mücerred lehv içindir ve o cihetle onların üzerine o fi‘li inkâr etmiş, zîrâ hâllerine ve ihrâmın hâline izâfetle o fi‘l münkerdir ve ahvâlın hikâyâtında vücûh-ı ihtimâl çok olur. Ve parmaklarını kulaklarına koması dahi kezâlik tahrîm-i semâ‘ına delîl olamaz çünkü onunla Nâfi‘‘e emr etmemesi ve onun semâ‘ı için Nâfi‘‘in üzerine inkâr etmemesi hâli ona mu‘ârız olur ve kendisinin işlemediği ancak kendi nefsinin sem‘i ve kalbi lehvi tahrîk edip içinde bulunduğu fikr ve ondan evlâ

olup onunla meşgûl bulunduğu zikrden men' eden bir savtın istimâ'ından tenzîh etmek içindir. Ve 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimizin fî'li dahi kezâlik tahrîmine delîl olmaz, zîrâ kendisi dahi semâ'ından İbn 'Ömer'i men' etmemiştir, belki terki evlâ olduğuna delâlet eder ve ekser-i ahvâlde terki belki ekser-i mübâhât-ı dünyânın terkinî biz dahi evlâ görürüz. Eger ma'lûm olur ki o mübâhât kalbde te'sîr edip onu zikr ü fikrden ona mâni' olur, işte bu kabîlden olarak 'aleyhi's-selâm efendimiz namâzdan sonra Ebî Cehm'in 'alemlî sevbini hal' etmiş, zîrâ üstündeki a'lâm onun kalb-i şerîfini meşgûl etmiş, işte bu sevbin hal'ı a'lâmlı siyâbın libâsını tahrîm etmiş midir ve tahrîmine sen delîl olduğunu görür müsün? Ve parmakları kulağına vaz' ettiği vakt mümkün ki kendisi bir hâlette bulunmuş ki çoban düdüğünün sedâsı onu o hâletten meşgûl ederdi, nitekim o 'alemlî sevb namâzdan onu meşgûl etti, belki enbiyâ-i 'izâm 'aleyhi's-selâm kulüb-i 'aliyyelerinden istisâre-i ahvâl-i şerîfe hîle-i istimâ'a ihtiyâc vukû'u kusûr olur ki Hakk'a dâimü'l-huzûr ve's-şühûd olan zâta izâfetle o ihtiyâc nâ-be-câdır velev ki dîgerine izâfetle kemâl 'add olunur. Ve onun için 'Allâme Hadramî demiş ki "Ben o semâ'a ne eylerim ki onun müsmâ'ı olursa o dahi munkatî' olur." Ve bunda bir işâret vardır ki dâim olan semâ' ancak Zât-ı Zü'l-Celâl'den olan semâ'dır ve peygamberân-ı 'âlî-şân hemîşe lezzet-i semâ' ve şühûddadırlar, onların tahrîk-i vecd ve tezyîd-i zevk ü şevkleri için hîle-i semâ'a onların bir zarûret ve ihtiyâcları yoktur. [117]

[وأما قول الفضيل هو رقية الزنا وكذلك ما عداه من الأقاويل القريبة منه فهو منزل على سماع الفساق والمغتلمين من الشبان ولو كان ذلك عاماً لما سمع من الجاريتين في بيت رسول الله صلى الله عليه وسلم]

Ve Fudayl'in "Zinâ rukyesidir" demesi ve bu gibi ekâvîl-i sâire-i karîbe dahi semâ'-ı füssâka ve şübbândan olan mugtelimînin semâ'larına münezzeldir, zîrâ 'umûmî olmuş olsa hâne-i sa'âdetde o iki câriyeden işitilmezdi.

[وأما القياس فغاية ما يذكر فيه أن يقاس على الأوتار وقد سبق الفرق أو يقال هو لهو ولعب وهو كذلك ولكن الدنيا كلها لهو ولعب قال عمر رضي الله عنه

لزوجه إنما أنت لعبة في زاوية البيت وجميع الملاعبة مع النساء لهو إلا الحراثة التي هي سبب وجود الولد وكذلك المرح الذي لا فحش فيه حلال نقل ذلك عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وعن الصحابة كما سيأتي تفصيله في كتاب آفات اللسان إن شاء الله وأي لهو يزيد على لهو الحبشة والزنج في لعبهم وقد ثبت بالنص إباحته على أي أقول اللهو مروح للقلب ومخفف عنه أعباء الفكر والقلوب إذا أكرهت عميت وترويحها إعانة لها على الجد]

Ve kıyās ise onda zikr olunanın gāyesi evtār üzerine kıyās olmasıdır ve beynlerinde olan fark ise taʿrīf-i mesbūktan müstefād olmuş veyāhūd ona lehv ve laʿibdir denile ve fi'l-hakīka böyledir velākin dūnyānın kāffesi lehv ve laʿibdir. Ve Hazret-i ʿÖmer ʿaleyhi'r-rıdvān kendi zevcesine “Sen hānenin kūşesinde ancak oyuncaksın” demiş. Ve nisā ile olan mülāʿabenin kāffesi lehvdır meger ki veledin sebeb-i vücūdu olan hirāset ola ki o lehvden değildir. Ve içinde fuhş olmayan mizāh dahi helāldır ki Nebī-i zī-şān ve sahābenin üzerine nakl olunmuştur yaʿnī aralıkta onların dahi mülātafe-i zarīfeleri vākiʿ olmuştur, nitekim āfāt-ı lisān kitābında tafsili gelecektir. Ve hangi lehvdır ki Habeşe ve zenciyanın laʿibine zāid ola ve maʿa-hāzā ibāhati nass ile sābit olmuştur? Ve ben bunda derim ki lehv kalb için mürevvihtir ve onun üzerine fikrin eskālini tahfif eder ve kulūb-i beşeriyye ikrāh ettirilip usanır ise artık lā-mahāle kör olurlar, onun irāha ve tenşiti ona iʿānettir.

[فالمواظب على التفقه مثلاً ينبغي أن يتعطل يوم الجمعة لأن عطلة يوم تبعث على النشاط في سائر الأيام والمواظب على نوافل الصلوات في سائر الأوقات ينبغي أن يتعطل في بعض الأوقات ولأجله كرهت الصلاة في بعض الأوقات فالعطلة معونة على العمل واللهو معين على الجد ولا يصبر على الجد المحض والحق المر إلا نفوس الأنبياء عليهم السلام فاللهو دواء القلب من داء الإعياء والملال فينبغي أن يكون مباحاً ولكن لا ينبغي أن يستكثر منه كما لا يستكثر من الدواء فإذا اللهو على هذه النية يصير قرينة هذا في حق من لا يحرك السماع من قلبه صفة محمودة يطلب تحريكها بل ليس له إلا اللذة والاستراحة المحضة فينبغي أن يستحب له ذلك ليتوصل به إلى المقصود الذي ذكرناه نعم هذا يدل على نقصان عن ذروة الكمال فإن الكامل هو الذي لا يحتاج أن يروح نفسه بغير الحق ولكن حسنات الأبرار سيئات المقربين ومن أحاط بعلم علاج القلوب ووجوه التلطف بها

لسياقتها إلى الحق علم قطعاً أن ترويحها بأمثال هذه الأمور دواء نافع لا غنى عنه]

Kaldı ki tefakkuh üzerine muvâzıb olan fakîhe gerektir ki cum'â gününü ta'tîl ede, çünkü bir günün ta'tîli eyyâm-ı sâirede neşâta bâ'is olur. Ve nevâfil-i salâta muvâzıb olan 'âbidin dahi ba'zı evkâtta ta'tîl etmek gerektir ve onun için ba'zı evkâtta nevâfilin edâsı mekrûh olmuştur. Ve binâen 'aleyh ta'tîl 'amele bir me'ûnedir ve lehv dahi cidde bir i'ânedir. Ve vecd-i mahza ve acı hakka nüfûs-ı enbiyâdan gayrı bir kimse sabr edemez, ancak hakkın acılığına ve mahz cidde nüfûs-ı peygamberân sabr ederler, kaldı ki lehv kalbin devâ ve dermânıdır ki onun dâ-i 'acz ü melâline 'ilâcdır ve böyle olunca mübâh olmak gerektir velâkin ondan istiksâr etmemek gerektir, nitekim devâdan istiksâr olunmaz ve bu takdîrde lehv işbu niyyet ile kurbe ve 'ibadettir. Ve bu dahi semâ' onun kalbinden tahrîki matlûb olan sıfat-ı mahmûdeyi tahrîk etmeyen âdemin hakkındadır ki o kimseye ondan lezzet ve istirâhattan gayrı dîğer bir fâidesi olmaz ki onun 'indinde nef'i ancak yalnız istirâhat-ı mahzâ ve lezzettir ve lâıyk ve münâsib odur ki onunla maksûduna mütevassıl olmak için ona müstehabb ola ya'nî bizim zikr ettiğimiz murâd ve maksadına onunla mütevassıl olmak için ona mendûb olmak gerektir. Evet işbu hâl zirve-i kemâlden noksân üzerine dâllidir, çünkü merd-i 'ârif ü kâmil ancak o kimsedir ki hakktan gayrı dîğer bir nesne ile kendi nefsinı tervîh etmez ve tervîh-i mâ-sivâya muhtâc olmaz lâkin hasenât-ı ebrâr mukarrebînın seyyi'âtıdır ve hakka siyâkati hasebiyle kim ki 'ilâc-ı kulûbu ve ona vücûh-ı telattufu bilir, lâbüdd ve lâ-mahâle kat'ân bilir ki bu gibi umûr ile onun tervîhi ondan istignâ olunmaz bir devâ-i nâfi'dir.

el-Bābu's-Sānī Āsāru's-Semā'ī Ādābihi

[الباب الثاني آثار السماع وآدابه]

[اعلم أن أول درجة السماع فهم المسموع وتنزيله على معنى يقع للمستمع ثم يشمر الفهم الوجد ويشمر الوجد الحركة بالجوارح فليُنظر في هذه المقامات الثلاثة]

Ve kitâb-ı semâ'ın ikinci bâbı ise ki âsâr-ı semâ' ve âdâbı beyânında idi, [118] o dahi işte bu bâbdır. Bil ve âgâh ol ki semâ'ın birinci derecesi ve mübtedâsı mesmû'un fehmidir ve müstemi' olan kimseye vâki' olan ma'nâya tenzîldir ki evvelâ semâ'dır ondan sonra fehme müsmir olur ve fehmi dahi vecde müsmir olur ve vecd dahi hareket-i cevârihe müsmir olur kaldı ki işbu makâmât-ı selâseye nazar oluna:

el-Makāmu'l-Evvelü Fi'l-Fehmi

[المقام الأول في الفهم]

[وهو يختلف باختلاف أحوال المستمع وللمستمع أربعة أحوال إحداها أن يكون سماعه بمجرد الطبع أي لاحظ له في السماع إلا استلذاذ الألحان والنعومات وهذا مباح وهو أخسر رتب السماع إذ الإبل شريكه له فيه وكذا سائر البهائم بل لا يستدعي هذا الذوق إلا الحياة فلكل حيوان نوع تلذذ بالأصوات الطيبة]

Birinci makām ise ki fehmedir. Beyânı şöyledir ki fehmi ahvâl-i müstemi' ile muhtelif olur. Müstemi'in dört hâli vardır: Birinci hâli odur ki onun semâ'ı tab'-ı mücerredle ola ki semâ'dan istilzâz-ı elhân u nagamâttan başka onun ondan bir hazz ve behre ve nesîbi olmaz. Ve bu semâ' mübâhtır velâkin merâtib-i semâ'ın ahbes ve alçağıdır, çünkü develer ve behâim-i sâire dahi onunla onda bir müşâreketleri vardır ve bu zevk ise hayât ve dirlikten gayrı diğer bir şey'e müstedî olmaz, zîrâ her bir nev' hayvâna asvât-ı tayyibe ile birer günâ telezzüz vardır.

[الحالة الثانية أن يسمع بفهم ولكن ينزله على صورة مخلوق إما معيناً وإما غير معين وهو سماع الشباب وأرباب الشهوات ويكون تنزيلهم للمسموع على حسب شهواتهم ومقتضى أحوالهم وهذه الحالة أخس من أن نتكلم فيها إلا ببيان خستها والنهي عنها]

Ve müstemi'in ikinci hâleti dahi fehmi ile işitmektir velâkin işittiğini mu'ayyen veyâhüd gayr-ı mu'ayyen bir mahlûkâtın sûretine inzâl eder ki bu semâ' nevcivânân ile erbâb-ı şehvâtın istimâ'ıdır ve tenzîli dahi ya'nî mesmû'larının tenzîli ancak şehvetleri hasebiyle olur ve ahvâllerinin muktezeyâtına göre vâki' olur. Ve bu hâletin hissetini beyân ve

hakkında olan nehy ve men'î ta'rif etmekten gayrı onun şânında bir şey tekellüm olunmaz, zîrâ bundan gayrı onun hakkında her ne sûretle ki tekellüm olunur ise o hâlet o mütekellemün fîh olan şeyden daha ziyâde hasîs ve alçaktır ya'nî mertebe-i hisseti pek çoktur, beyânı mümkün olamaz ve her bir şeyden alçaktır demek olur.

[الحالة الثالثة أن ينزل ما يسمعه على أحوال نفسه في معاملته لله تعالى وتقلب أحواله في التمكن مرة والتعذر أخرى وهذا سماع المریدین لا سيما المبتدئين فإن للمريد لا محالة مراداً هو مقصده ومقصده معرفة الله سبحانه ولقائه والوصول إليه بطريق المشاهدة بالسر وكشف الغطاء وله في مقصده طريق هو سالكه ومعاملات هو مثابر عليها وحالات تستقبله في معاملاته فإذا سمع ذكر عتاب أو خطاب أو قبول أو رد أو وصل أو هجر أو قرب أو بعد أو تلهف على فائت أو تعطش إلى منتظر أو شوق إلى وارد أو طمع أو يأس أو وحشة أو استئناس أو وفاء بالوعد أو نقض للعهد أو خوف فراق أو فرح بوصول أو ذكر ملاحظة الحبيب ومدافعة الرقيب أو همول العبرات أو ترادف الحسرات أو طول الفراق أو عدة الوصال أو غير ذلك مما يشتمل على وصفه الأشعار فلا بد أن يوافق بعضها حال المرید في طلبه فيجري ذلك مجرى القدح الذي يورى زناد قلبه فتشتعل به نيرانه ويقوى به انبعاث الشوق وهيجانه ويهجم عليه بسببه أحوال مخالفة لعادته ويكون له مجال رحب في تنزيل الألفاظ على أحواله]

Ve müstemi'in üçüncü hâli ise o dahi semâ' edip fehmi ettiği şey kendi nefsinin ahvâline tenzîl edişidir ki Zât-ı Zü'l-Celâl'e olan mu'âmelesinde ve gâh temekkün ve gâh ta'azzür ile ahvâlinin takallübünde olan hâle o mesmû'u tenzîl etmektir. Ve bu semâ' mürîdânın semâ'idır, lâ-siyyemâ mübtedî olan mürîdin semâ'idır, çünkü lâ-mahâle mürîd için bir maksad vardır ki o maksûd onun murâdıdır ve maksûdu ise ma'rifet-i Bârî'dir ve onun likâsıdır ve keşf-i gıtâ ile sırren müşâhede tarîkiyle ona vâsıl olmaklıktır. Ve maksadında dahi onun bir tarîki vardır ki o tarîka sâliktir ve dahi mu'âmelâtı vardır ki o mu'âmelât üzerine müsâbere ve kıyâm etmekte olur. Ve mu'âmelâtında ona istikbâl eder birtakım ahvâli dahi vardır ki eğer bir 'itâb veya hitâb veya kabûl veya hüd redd veya vâsl veya hüd hecr veya kurb veya hüd bu'd veya bir geçmiş şey üzerine telehhûf veya hüd bir muntazıra teşnelik ve ta'attuş veya bir vâ-

ride şevk ve ârzü ve tama^c veyâhüd ye^s veyâ vahşet veyâ istînâs veyâ va^cde vefâ veyâhüd ^cahde nakz veyâhüd firâk veyâhüd ferâh-ı visâl veyâ mülâhaza-i habîb zikri veyâhüd müdâfa^ca-i rakîb bahsi veyâhü hümül-i ^caberât u dümû^c veyâhüd terâdüf-i haserât veyâ tûl-i firâk veyâhüd va^cde visâl ve bu gibi eş^cârın müstemil olduğu diğer bir vasfın zikrini işitirse lâbüdd onun ba^czı talebinde hâl-i mürîde muvâfık gelir, artık onun o semâ^cı çakmak taşına çakmağın mecrâsında cârî olur ki zinâd-ı kalbin-den bir âteşi parlattırır. [119] Artık onunla âteşleri ^calevlenir ve şevkin inbi^câs ve heyecânı kuvvetlenir ve ^câdâtına muhâlif birtakım ahvâl onun sebebi ile ona hücum eder ki ona geniş bir mecâl olur ki o elfâzı kendi ahvâline tenzîl eder.

اوليس على المستمع مراعاة مراد الشاعر من كلامه بل لكل كلام وجوه ولكل
ذي فهم في اقتباس المعنى منه حظوظ ولنضرب لهذه التزييلات والفهوم أمثلة كي
لا يظن الجاهل أن المستمع لأبيات فيها ذكر الفم والخذ والصدغ إنما يفهم منها
ظواهرها ولا حاجة بنا إلى ذكر كيفية فهم المعاني من الأبيات ففي حكايات أهل
السماع ما يكشف عن ذلك فقد حكى أن بعضهم سمع قائلاً يقول

قال الرسول غدا تزور فقلت تعقل ما تقول

فاستفزه اللحن والقول وتواجد وجعل يكرر ذلك ويجعل مكان التاء نوناً فيقول
”قال الرسول غدا نزور“ حتى غشى عليه من شدة الفرح واللذة والسرور فلما أفاق
سئل عن وجده مم كان فقال ذكرت قول الرسول صلى الله عليه وسلم إِنَّ أَهْلَ الْجَنَّةِ
يَزُورُونَ رَبَّهُمْ فِي كُلِّ يَوْمٍ جُمُعَةً مَرَّةً“

Ve müstemî'e murâd şâ'irin mürâ'âtı vâcib değıldir ya'nî şâ'ir onun kelâmından murâd ettiğı ma'nâyı mürâ'ât etmek müstemî'e vâcib olmaz, belki her bir kelâmın müte'addid vücûhu vardır ve ma'nâyı ondan iktibâs eden her bir zî-fehmin dahi müte'addid hazzları vardır. Ve biz bu tenzîlât ve fehmlere birer emsile darb edelim tâ ki câhil zann etmeye ki fem ve hadd ve zülfün zikrini ebyâtta istimâc eden kimse ondan ancak zavâhirini fehm eder. Ebyâtta fehm-i ma'ânînin keyfiyyeti zikrine bizim ihtiyâcımız yoktur, çünkü ehl-i semâcın hikâyelerinde ondan gıtâyı keşf edecek beyân vardır, ez-cümle hikâye olunmuş ki mürîdin birisi bu beyti bir söyleyiciden işitmiş ki:

فقلت تعقل ما تقول

قال الرسول غدا تزور

Ki hulâsa-i mefhûm-ı lafzı: “Elçi ve resûl: “Yarın ziyâret edecek-sin” dedi ve ben dahi: “Söylediğini ta‘akkul eder misin?” dedim” ya’nî bu kelâmını ta‘akkul eyle demektir. Ve müstemi‘i ise onun nagmesi ve makâli onu istifzâz edip vecd buldu ve bu beyti tekrâr etmeğe başladı ve tâ harfî yerinde nûn harfî koyup زور demeğe başladı, tâ ki yüreği bayıldı ya’nî ferah ve lezzet ve sürûrundan baygın oldu. Ve çün ifâkat buldu, onun vecdi neden olduğuna ondan su‘âl olundu, o dahi: “İşbu beyti işi-tip onunla ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimizin hadîs-i şerîfini yâd ettim ki buyurmuş ki ¹²⁷“يَوْمَ جُمُعَةٍ مَرَّةً” Ya’nî “Ehl-i cennet her bir cum‘a gününde rabblerine ziyâret ederler.”

[وَحكى الرقى عن ابن الدراج أنه قال كنت أنا وابن الفوطى مارين على دجلة بين البصرة والأبلة فإذا بقصر حسن له منظره وعليه رجل بين يديه جارية تغني وتقول

غير هذا بك أحسن

كل يوم تتلون

فإذا شاب حسن تحت المنظرة ويده ركوة وعليه مرقعة يستمع فقال يا جارية بالله وبحياة مولاك إلا أعدت علي هذا البيت فأعادت فكان الشاب يقول هذا والله تلوني مع الحق في حالي فشبهق شهقة ومات قال فقلنا قد استقبلنا فرض فوقفنا فقال صاحب القصر للجارية أنت حرة لوجه الله تعالى قال ثم إن أهل البصرة خرجوا فصلو عليه فلما فرغوا من دفنه قال صاحب القصر اشهدكم ان كل شيء لي في سبيل الله وكل جوارى احرار وهذا القصر للسبيل قال ثم رمى بثيابه واتزر بإزار وارتدى بآخر ومر على وجهه والناس ينظرون إليه حتى غاب عن أعينهم وهم يكون فلم يسمع له بعد خبر والمقصود أن هذا الشخص كان مستغرق الوقت بحاله مع الله تعالى ومعرفة عجزه عن الثبوت على حسن الأدب في المعاملة وتأسفه على تقلب قلبه وميله عن سنن الحق فلما قرع سمعه ما يوافق حاله سمعه من الله تعالى كأنه يخاطبه ويقول له

غير هذا بك أحسن

كل يوم تتلون

Ve dahi Rakkî ‘aleyhi’r-rahme İbn Derrâc’dan rivâyeten hikâyet et-

miş ki İbn Derrâc demiş ki “Ben ve İbnu’l-Fûtî, Basra ile Ubulle bey-
ninde olan nehr-i Dicle’nin kenârından geçer iken güzel bir köşke râst
geldik ki o köşkün dahi bir manzarası vardır ve onun üstünde bir âdem
oturuyor ki onun önünde bir câriye oturup bunu söylerdi ki:

غير هذا بك أحسن

كل يوم تتلون

Ya’nî “Sen her bir günde televvün edip rengârenk olursun ve bu te-
levvünün gayrısı sana daha ziyâde güzeldir.” Ve biz bu beyti istimâc
etmekliğimizle berâber gözümüz bir nevcivâna ilişti ki o manzaranın
altında duruyor ve elinde bir ibrîk var ve arkasında dahi bir murakka^c
var idi ki o dahi câriyenin işbu makâlesini istimâc ediyordu ve o civân
câriyeye dedi ki “Sen Allâh’ın ‘aşkına ve efendinin hayâtına sana kasem
veririm ki bu okuduğun beyti bir dahi okuyup benim üzerime tekrâr ve
î‘âde edesin.” Ve câriye dahi çün onu î‘âde etti, o civân: “Vallâhi bu
hakka benim televvünümüdür” ya’nî bu hâl benim hâlimdir ki ben hakka
televvün etmekteyim, ba‘dehu bir na‘ra verip hemân yere ölü ve cân-
sız düştü ki sâ‘atinden vefât etti. Artık biz dahi dedik ki bize bir farz
karşıladi ki cenâzenin huzûr ve namâzını kılmak bize vâcib oldu. Ve
binâberîn yerimizde durduk ve o duruşumuzda baktık ki köşkün sâhibi
o câriyeye “Bi-vechillâh ya’nî Allâh’ın rızâsına hürresin ki ben seni ‘ıtk
edip hür ve âzâd ettim” dedi. Ve ehl-i Basra dahi çıkıp o civânın namâ-
zını [120] kıldılar ve çün namâzından fârig olup defn ettiler, o köşkün
sâhibi dedi ki “Ben sizi işhâd ederim ki her nem var ise fî sebîlillâh onu
fukarâya terk ve tasadduk eyledim ve kâffe-i ‘abîdim dahi hürlerdir ve
bu köşkü dahi sebîl içindir.” Ondan sonra urbasını çıkarıp ilkâ etti ve
bir peştemâl ile ittizâr ve bir ridâ ile irtidâ edip ‘alâ-mele’î’n-nâs savu-
şup gitti ve halk gözlelerinden geçip gâib oluncaya kadar ona bakıp ağlar-
lardı ve bir dahi onun için bir haber işitilmedi. Ve bundan maksad odur
ki bu şahs Zât-ı Zü’l-Celâl ile kendi ahvâlinde evkâtı müstagrak olup ve
sübûtta ‘aczi ve mu‘amelede hüsn-i edeb üzere bulunmasının ‘adem-i
kudretini bilirdi ve dâimâ kalbinin takallübüne ve sünen-i Hakk’tan
meyline müte‘essif idi ve çün hâline muvâfık bir kelâm sem‘ine çaldı,
o kelâmı Zât-ı Zü’l-Celâl’den işitti, sanki Allâhu ‘azîmü’ş-şân onunla

hitâb edip buyurmuş ki “Sen her günde televvün edip gūnāgūn olursun, hālbuki bunun gayrısı ya'nī işbu hāl-i televvünün gayrısı sana daha ziyāde güzeldir.” Ve bununla vecdi cūş u hurūş ederek mā-melekini fī sebīlillāh dağıtıp müzahrefāt-ı dünyāviyyeden vazgeçti demektir.

[ومن كان سماعه من الله تعالى وعلى الله وفيه فينبغي أن يكون قد أحكم قانون العلم في معرفة الله تعالى ومعرفة صفاته وإلا خطر له من السماع في حق الله تعالى ما يستحيل عليه ويكفر به ففي سماع المريد المبتدئ خطر إلا إذا لم ينزل ما يسمع إلا على حاله من حيث لا يتعلق بوصف الله تعالى ومثال الخطأ فيه هذا البيت بعينه فلو سمعه في نفسه وهو يخاطب به ربه عز وجل فيضيف التلون إلى الله تعالى فيكفر وهذا قد يقع عن جهل محض مطلق غير ممزوج بتحقيق وقد يكون عن جهل ساقه إليه نوع من التحقيق وهو أن يرى تقلب أحوال قلبه بل تقلب أحوال سائر العالم من الله وهو حق فإنه تارة يبسط قلبه وتارة يقبضه وتارة ينوره وتارة يظلمه وتارة يقسيه وتارة يلينه وتارة يثبت على طاعته ويقويه عليها وتارة يسلط الشيطان عليه ليصرفه عن سنن الحق وهذا كله من الله تعالى ومن يصدر منه أحوال مختلفة في أوقات متقاربة فقد يقال له في العادة إنه ذو بداوات وإنه متلون ولعل الشاعر لم يرد به إلا نسبة محبوبة إلى التلون في قبوله ورده وتقريبه وإبعاده وهذا هو المعنى فسماع هذا كذلك في حق الله تعالى كفر محض بل ينبغي أن يعلم أنه سبحانه وتعالى يلون ولا يتلون ويغير ولا يتغير بخلاف عبادته وذلك العلم يحصل للمريد باعتقاد تقليدي إيماني ويحصل للعارف البصير بيقين كشفي حقيقي وذلك من أعاجيب أوصاف الربوبية وهو المغير من غير تغير ولا يتصور ذلك إلا في حق الله تعالى بل كل مغير سواء فلا يغير ما لم يتغيره]

Ve kim ki onun semā'ı Zāt-ı Zü'l-Celāl'den ola ve Zāt-ı Zü'l-Celāl'in üzerine ve Zāt-ı Zü'l-Celāl'inde ola, gerektir ki o kimse Zāt-ı Zü'l-Celāl'in ma'rifetinde ve sıfātı ma'rifetinde kânün-ı 'ilmi tahkīm etmiş ola, yoksa ya'nī eger kânün-ı 'ilmi tahkīm etmemişse Zāt-ı Zü'l-Celāl'in hakkında müstehīl bir şey semā'ından hatar vardır ki onunla kāfir olur, kaldı ki mürīd-i mübtedīnin işittiği şey eger kendi hālīne vasf-ı Bārī'ye ta'alluku olmaksızın tenzīl etmez ise onun semā'ında ona bir büyük hatar ve tehlike-i 'azīme var. Ve onda hatām misālī ise bi-'aynihi işte bu beyttir ki eger onu kendi nefsinde semā' edip onunla rabbine hitāb ederse ve televvünü ona izāfet eylerse kāfir olur ve bu

ise baʿzen tahkîkine memzûc olmayan cehl-i mahz-ı mutlaktan vâkiʿ olur. Ve baʿzen tahkîkten bir nevʿin sevk ettiği cehl ve nādāniden neşʿet eder ki onun kendi kalbinin takallüb-i ahvâlini Allāhu taʿālādan görür, belki sāir ʿālemin takallüb-i ahvâli dahi ondan görür ve böylece görmek hakkıdır ki mükallibü'l-kulüb ve'l-ahvâl Zât-ı Zü'l-Celâl'dir ki gâh onları kabz ve gâh bast eder ve gâh nûrlu ve gâh karanlık eder ve gâh katı ve gâh yumuşak eder ve gâh kendi tâʿatine pâyidâr ve kuvvetli eder ve gâh şeytân-ı laʿîni ona musallat eder tâ ki onu sünen-i hakktan sarf ettire. Bunun kâffesi Zât-ı Zü'l-Celâl'dendir. Ve kim ki evkât-ı mütekâribede ondan ahvâl-i muhtelifi sudûr ederse o kimseye bi-hükmi'l-ʿāde bedāvâtlı mütelevvin denilir. Ve ola ki şâʿir onun bu kelâmından kendi mahbûbunu televvüne nisbet etmekten gayrı diğeri bir şey murâd etmemiştir ki kabûl ve redd ve takrîb ve ibʿādından kendi sevgilisi onunla mütelevvin olmuştur ve zâhir-i elfâz-ı beytin maʿnâsı budur. Eger müstemiʿ dahi Allāhu ʿazîmü'ş-şân hakkında onu bu sûretle semâʿ edip dinlerse küfr etmiş olur ki Allāhu taʿālânın hakkında bu iʿtikâd mahz küfrdür, gerektir ki kâffe-i ʿibâd bileler ki subhānehu ve taʿālâ kullarını telvîn edip kendisi mütelevvin olmaz ve ahvâl-i mahlûku tagyîr edip kendisi mütegayyir olmaz, zât-ı ʿazamet-sıfâtı ʿibâdî gibi değildir ancak onların hilâflarındadır ki tagayyür ve telvînden berî ve mukaddes ve münezzehtir ve bunun ʿilmi mürîde iʿtikâd-ı taklîdî vü îmânî ile hâsıl olur ve ʿārif-i basîre yakîn-i keşfî vü hakîkî ile hâsıl olur. Ve bu dahi evsâf-ı ʿacîbe-i rubûbiyyedendir ki tagayyür etmeksizin mugayyirdir, yaʿnî zâtında tagayyür hâsıl olmaksızın ahvâl-i ʿālemi tagayyür eder, Zât-ı Zü'l-Celâl'in gayrısında işbu vasf mutasavver olamaz belki onun mâ-sivâsı olan mugayyir onu tagyîr etmedikçe tagyîr [121] etmez.

[ومن أرباب الوجد من يغلب عليه حال مثل السكر المدهش فيطلق لسانه بالعتاب مع الله تعالى ويستنكر اقتهاره للقلوب وقسمته للأحوال الشريفة على تفاوت فإنه المستصفي لقلوب الصديقين والمبعد لقلوب الجاحدين والمغرورين فلا مانع لما أعطى ولا معطي لما منع ولم يقطع التوفيق عن الكفار لجناية متقدمة ولا أمد الأنبياء عليهم السلام بتوفيقه ونور هدايته لوسيلة سابقة ولكنه قال ﴿وَلَقَدْ سَبَقَتْ كَلِمَتُنَا لِعِبَادِنَا الْمُرْسَلِينَ (171) إِنَّهُمْ لَهُمُ الْمَنْصُورُونَ (172) وَإِنْ جُنَدْنَا لَهُمْ

الْغَالِبُونَ ﴿۱﴾ وقال عز وجل ﴿وَلَوْ شِئْنَا لَآتَيْنَا كُلَّ نَفْسٍ هُدَاهَا وَلَكِنْ حَقَّ الْقَوْلُ مِنِّي لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ﴾ وقال تعالى ﴿إِنَّ الَّذِينَ سَبَقَتْ لَهُمْ مِنَّا الْحُسْنَىٰ أُولَٰئِكَ عَنْهَا مُبْعَدُونَ﴾ [

Ve erbâb-ı vecdden ba'zı âdemler vardır ki hâl-i vecdinde ona sekr-i müdhîş gibi bir hâl galebe edip Zât-ı Zü'l-Celâl'e 'itâb ile lisânını koyuverir ki kulûba olan ihtihârını istinkâr eder ve tefâvût üzere ahvâl-i şerîfenin kısmetini dahi istigrâb eyler, zîrâ kulüb-i siddîkîne müstasfî ve kulüb-i cahade vü magrûrîni müb'îd odur, artık onun verdiği nesneye mâni^c ve men^c ettiğine mu'vî yoktur. Bir cinâyet-i sâbika için küffârdan tevîkî kesmedi ve bir vesîle-i mütekaddime ile enbiyâ-i 'ızâma nûr-ı hidâyet ü tevîkî ile imdâd etmedi velâkin kelâm-ı kadîminde *﴿وَلَقَدْ سَبَقَتْ كَلِمَتُنَا لِعِبَادِنَا الْمُرْسَلِينَ﴾* (۱۷۱) *﴿إِنَّهُمْ لَهُمُ الْمَنْصُورُونَ﴾* (۲۷۱) *﴿وَأَنَّ جُنْدَنَا لَهُمُ الْغَالِبُونَ﴾*¹²⁸ buyurmuş. Bu âyet-i kerîme sûre-i Sâffât'ın yüz yetmişinci âyetidir. Tefsîrinde denilmiş ki “Gönderdiğimiz peygamber kullarımız için levh-i mahfûzda müsebbet¹²⁹ *﴿كَتَبَ اللَّهُ لَأَغْلِبَنَّ أَنَا وَرُسُلِي إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ عَزِيزٌ﴾*¹²⁹ kelâmımız olan va'ade-i nusret sebkât etti” dedi ve dahi *﴿وَلَوْ شِئْنَا لَآتَيْنَا كُلَّ نَفْسٍ هُدَاهَا وَلَكِنْ حَقَّ الْقَوْلُ مِنِّي لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ﴾*¹³⁰ buyurdu. Bu nass-ı 'âlî dahi sûre-i Secde'nin on ikinci âyetindendir. Hulâsa-i tefsîrinde denilmiş ki “Velâkin bu hükm bizden sâbit olmuştur ki cinn ve insândan küffârın cemî'iyle cehennemî doldurayım.” Ve dahi *﴿إِنَّ الَّذِينَ سَبَقَتْ لَهُمْ مِنَّا الْحُسْنَىٰ أُولَٰئِكَ عَنْهَا مُبْعَدُونَ﴾*¹³¹ buyurdu. Bu nass-ı celîl dahi sûre-i enbiyânın yüzüncü âyetindendir. Onun tefsîrinde denilmiş ki “Şunlar ki onlar için biz sa'âdet ve tâ'ata tevîkî ve cennetle tebşîr-i

128 “Andolsun, peygamber olarak gönderilen kullarımız hakkında şu sözümüüz geçmişti “Onlara mutlaka yardım edilecektir.” “Şüphesiz ordularımız galip gelecektir.”Sâffât, 37/171-173.

129 “Allah, “Şüphesiz ben ve peygamberlerim galip geleceğiz” diye yazmıştır. Şüphe yok ki Allah çok kuvvetlidir, mutlak güç sahibidir.” Mücâdele, 58/21.

130 “Eğer dileseydik herkese hidayetini verirdik. Fakat benim, “Andolsun, cehennemî hem cinlerden hem de insanlardan dolduracağım” sözüm gerçekleşecektir.” Secde, 32/13.

131 “Şüphesiz kendileri için tarafımızdan en güzel mükâfat hazırlanmış olanlar var ya; işte bunlar cehennemden uzaklaştırılmışlardır.” Enbiyâ, 21/101.

hüsnâsı sebkât etmiştir, onlar kendilere ʿibâdet olunmağı kabûl etmezler, onlar o nârdan ibʿâd olunmuşlardır.”

[فإن خطر ببالك أنه لم اختلفت السابقة وهم في ربه العبودية مشتركون نوديت من سرادات الجلال لا تجاوز حد الأدب فإنه لا يسئل عما يفعل وهم يسئلون ولعمري تأدب اللسان والظاهر مما يقدر عليه الأكثرون فأما تأدب السر عن إضمار الاستبعاد بهذا الاختلاف الظاهر في التقريب والإبعاد والإشقاء والإسعاد مع بقاء السعادة والشقاوة أبد الأباد فلا يقوى عليه إلا العلماء الراسخون في العلم ولهذا قال الخضر عليه السلام لما سئل عن السماع في المنام إنه الصفو الزلال الذي لا يثبت عليه إلا أقدام العلماء لأنه محرك لأسرار القلوب ومكامنهما ومشوش لها تشويش السكر المدهش الذي يكاد يحل عقدة الأدب عن السر إلا ممن عصمه الله تعالى بنور هدايته ولطيف عصمته ولذلك قال بعضهم ليتنا نجونا من هذا السماع رأساً برأس ففي هذا الفن من السماع خطر يزيد على خطر السماع المحرك للشهوة فإن غاية ذلك معصية وغاية الخطأ ههنا كفر]

Ve eger senin hâtırına geldiyse ki bunlar ribka-i ʿubûdiyyette müş-terek oldukları hâlde ezel-i âzâlde sâbıkaları nice muhtelif oldu? Sana sürâdık-ı celâlden nidâ gelir ki sen hadd-i edebi geçip tecâvüz etme, zîrâ kendisi mâlikü'l-mülktür, ettiğinden mes'ûl olmaz ve ʿabîdî ettikleriyle su'âl olunurlar, nitekim denilmiş ki “Kesip atmıştır, onu etme cedel, tîg-i lâ-yüs'elü ʿammâ yef'al.” Ve ʿömrüme kasem ederim ki teʿeddüb-i lisân ve zâhir ekser-i nâsın makdûrundadır lâkin takrîb ve ibʿâd ve işkâ ve isʿâdda ebede'l-âbâd şakâvet ve saʿâdetin bekâsıyla olan işbu ihtilâf-ı zâhirin istibʿâdından sırrın teʿeddübü herkesin makdûru değildir, ona ʿamelde râsih olan ʿulemâdan gayrı bir kimse muktedir olmaz. Ve bunun için Hızır ʿaleyhi's-selâm ʿâlem-i maʿnâda ondan semâʿ üzerine su'âl vâkiʿ olduğu ânda “Safv-ı zülâl odur” buyurmuş ve tercemesi sebkât etmiştir, çünkü kulûbun râz ve esrârına muharriktir ve derûnunda dürr-i kemîn olan efkârı dahi mübdî ve mübrizdir ve sekr-i müdhîş gibi kulûbu teşvîş eden şey odur ki böyle bir teşvîşi teşvîş eyler ki sırrdan ʿukde-i edebın çözmesine yakın olur, meger ki onu Zât-ı Zü'l-Celâl nûr-ı hidâyetiyle maʿsûm edip latîf-i ʿismeti ile onu saklamıştır ki öyle bir maʿsûmun ʿukde-i râzını küşâd etmeğe yaklaşımaz. Ve onun

için bazıları demiş ki “İşbu semâ’dan kâşki biz başa baş olarak necât bulsaydık” ya’nî bize ne hayrı ve ne şerri olaydı. Mâ-hasal bu fenn-i semâ’da ‘azîm bir hatar vardır ki bu fennin hatarı muharrik-i şehvet olan semâ’nın hatarından daha ziyâdedir, çünkü muharrik-i şehvet olan semâ’nın müntehâ-yı hatarı ma’siyettir, onunla âdem günahkâr olur ve bu fennin hatarı ya’nî muharrik-i vecdin gâye-i hatâsı bunda küfrdür.

[واعلم أن الفهم قد يختلف بأحوال المستمع فيغلب الوجد على مستمعين لبيت واحد وأحدهما مصيب في الفهم والآخر مخطيء أو كلاهما مصبيان وقد فهمنا معنيين مختلفين متضادين ولكنه بالإضافة إلى اختلاف أحوالهما لا يتناقض كما حكى عن عتبة الغلام أنه سمع رجلاً يقول

سبحان جبار السما إن المحب لفي عنا

فقال [122] صدقت وسمعه رجل آخر فقال كذبت فقال بعض ذوي البصائر أصابا جميعاً وهو الحق فالتصديق كلام محب غير ممكن من المراد بل مصدود متعب بالصد والهجر والتكذيب كلام مستأنس بالحب مستلذ لما يقاسيه بسبب فرط حبه غير متأثر به أو كلام محب غير مصدود عن مراده في الحال ولا مستشعر بخطر الصد في المآل وذلك لاستيلاء الرجاء وحسن الظن على قلبه فباختلاف هذه الأحوال يختلف الفهم]

Ve dahi belki müstemi’in ahvâliyle fehmi ma’nâ muhtelif olur. Ve bir beyt-i vâhîde müstemi’ olan iki kişiye vecd galebe eder de ma’a-hâzâ birisi fehmi ma’nâda muhtî ve birisi musîbdır veyâhüd ikisi musîb olup velâkin her biri bir ma’nâ fehmi etmiş ki fehmleri yekdîgerine zıdd ve mütehâliftir velâkin ahvâllerine izâfetle beynlerinde tenâkuz vâkî olmaz, nitekim ‘Utbetu’l-Gulâm üzerine hikâyet olunmuş ki bir kimse-den bu beyti istimâ’ etti:

سبحان جبار السما إن المحب لفي عنا

Ki hulâsa-i me’âli: “Cebbâr-ı semâyı ben tesbîh ve takdîs ederim, tahkîk ve tahkîkan merd-i muhibb ‘anâ ve yorgunluktadır.” Ve ‘Utbe ona “sadakte” demiş ya’nî sözün gerçektir. Ve dîgeri dahi onu iştmiş idi ve o kimse ona “kezebte” demiş ya’nî sen bununla yalan söyledin ki muhibb ‘anâ ve yorgunlukta değildir. Ve ba’zı ashâb-ı besâir ora-

da mevcûd olup o dahi: “İkisi dahi isâbet etmişler” demiştir, zîrâ onu tasdîk eden kimsenin kelâmı murâdından gayr-ı mümkün belki murâdından masdûd olan muhibbin kelâmıdır ki sadd ve men^c ve hecr ile yorgunluk çeker ve tekzîb ise hubb ile müsteⁿnes ve müstelezz ve fart-ı hubbundan mukâsî olduğu ahvâlden gayr-ı müte^essir olan bir muhibbin kelâmıdır veyâhûd murâdından masdûd olmayan ve müstakbelde dahi kalbine müstevlî olan recâ ve hüsn-i zann ile hatar-ı saddı istiş[‘]âr etmeyen muhibbin kelâmıdır, kaldı ki işbu ahvâlin ihtilâfıyla fehmi dahi muhtelif olur.

[وحكى عن أبي القاسم بن مروان وكان قد صحب أبا سعيد الخراز رحمه الله وترك حضور السماع سنين كثيرة فحضر دعوة وفيها إنسان يقول
واقف في الماء عطشان ولكن ليس يسقى]

فقام القوم وتواجدوا فلما سألهم عن معنى ما وقع لهم من معنى البيت فأشاروا إلى التعطش إلى الأحوال الشريفة والحرمان منها مع حضور أسبابها فلم يقنعه ذلك فقالوا له فماذا عندك فيه فقال أن يكون في وسط الأحوال ويكرم بالكرامات ولا يعطى منها ذرة وهذه إشارة إلى إثبات حقيقة وراء الأحوال والكرامات والأحوال سوابقها والكرامات تسنح في مبادئها والحقيقة بعد لم يقع الوصول إليها ولا فرق بين المعنى الذي فهمه وبين ما ذكره إلا في تفاوت رتبة المتعطش إليه فإن المحروم عن الأحوال الشريفة أولاً يتعطش إليها فإن مكن منها تعطش إلى ما وراءها فليس بين المعنيين اختلاف في الفهم بل الاختلاف بين الرتبين]

Ve dahi Ebu'l-Kāsım b. Mervān üzerine hikāyet olunmuş ki Ebū Saʿīd el-Harrāz ile musāhib olmuş ve sinīn-i kesīrede huzūr-ı semāʿı terk etmiş. Ve bir gün bir daʿvete hāzır olmuş ki o daʿvette bir ādem var idi, bu beyt-i ʿArabī okurdu:

واقف في الماء عطشان ولكن ليس يسقى

Ve bunu ondan işitince baktı ki kavm-i sūfiyyeye vecd aldı, onun üzerine kalkıp mütevācid oldular. Ve mahsûl-i beyt ise: “Su içinde teşne ve susuz olarak durucudur velâkin o sudan ona suyu içirilmez.” Ve çün tâife-i mezkûre vecdlerinden sâkin oldular, kendisi beytin maʿnâsından onlara vâki^c olan maʿnâ üzerine onlardan suʾâl eyledi ve onlar dahi ah-

vâl-i şerîfeye teşne olmak ve onlardan huzûr-ı esbâb ile ma'ân mahrûm olmak kazıyyesine işâret eylediler. Ve onların bu cevâbları çün ona kanâ'at vermedi, onlar dahi ona: “Yâ senin ‘indinde bu beytin ma'nâsında olan mefhûm nedir, söyle” diye onun mefhûmunu ondan istifsâr ettiklerinde o dahi: “Bu hâl o hâl ola ki âdem ahvâl-i şerîfe içinde ola ve kerâmât ile mükerrem ola da kendisi ondan bir nesneye nâil olma-ya.” Ve bu kelâm ise ahvâl ve kerâmâtın verâsında bir hakîkatin isbâtına işârettir ki sevâbıkı ahvâl-i şerîfedir ve kerâmât onun mebdâdisinde zuhûr eder ve hakîkat henüz geridedir ki ona vusûl vukûc bulmamıştır ve kendisi fehm ettiği ma'nâ ile onların zikr ettikleri ma'nânın beynlerinde ona teşne ve müte'attış olan kimsenin tefâvüt-i rütbesi mâ'adâsı bir fark yoktur, zîrâ ahvâl-i şerîfeden mahrûm olan âdem evvelâ ahvâl-i şerîfeye teşne olur ve çün ondan mütemekkin olur, onun mâ-verâsına teşne olur, kaldı ki işbu iki ma'nânın fehminde bir ihtilâf yoktur, ihtilâf ancak o iki rütbenin mâ-beynindedir.

[وكان الشبلي رحمه الله كثيراً ما يتواجد على هذا البيت

ودادكم هجر وحبكم قلبي ووصلكم صرم وسلمكم حرب

وهذا البيت يمكن سماعه على وجوه مختلفة وبعضها حق وبعضها باطل وأظهرها أن يفهم هذا في الخلق بل في الدنيا بأسرها بل في كل ما سوى الله تعالى فإن الدنيا مكاراة خداعة قتالة لأربابها معادية لهم في الباطن ومظهرة صورة الود فما امتلأت منها دار حبرة إلا امتلأت عبرة كما ورد في الخبر [123] وكما قال الثعلبي في وصف الدنيا

تنح عن الدنيا فلا تخطبها	ولا تخطبن قتالة من تناكح
فليس يفي مرجوها بمخوفها	ومكروها أما تأملت راجح
لقد قال فيها الواصفون فأكثرُوا	وعندي لها وصف لعمري صالح
سلاف قصارها زعاف ومركب	شهى إذا استدلتته فهو جامع
وشخص جميل يؤثر الناس حسنه	ولكن له أسرار سوء قبائح

Ve Şiblî ‘aleyhi’r-rahme bu beyt üzerine pek çok tevâcüd ederdî ki

ووصلكم صرم وسلمكم حرب

ودادكم هجر وحبكم قلى

Ya'nî "Sizin vidâdınız hecr ve hubbunuz bugzdur ve vaslınız kat' ve selemınız harbdır." Ve bu beyt ise vücûh-i muhtelif'e üzerine semâ'î mümkün olur ki o vücûhun ba'zısı hakk ve ba'zısı bâtıldır ve azheri odur ki bunu halkta fehmi ede, belki dünyânın kâffesinde ya'nî kâffe-i mâ-sivâda onu fehmi eyleye, zîrâ dünyâ mekkâre ve haddâ'a ve kattâle'dir, hemîşe erbâbına mekr ve hîle edip onları öldürür ve bâtında onlara mu'âdât eder de zâhirde sûret-i vüdd gösterir, onun sürûrundan bir hâne dolmadı illâ ki gözyaşından dahi yine dolmadı ya'nî eger bir hânedede bir şâdlık ederse lâ-mahâle o hânedede bir ağlamak dahi bırakacaktır, nitekim haberde vârid olmuştur ve nitekim Se'âlibî dahi vasf-ı dünyâda söylemiştir ki:

ولا تخطبن قتالة من تناكح	تنح عن الدنيا فلا تخطبنها
ومكروها أما تأملت راجح	فليس يفي مرجوها بمخوفها
وعندي لها وصف لعمرى صالح	لقد قال فيها الواصفون فأكثرُوا
شهى إذا استدللته فهو جامع	سلاف قصارها زعاف ومركب
ولكن له أسرار سوء قبائح	وشخص جميل يؤثر الناس حسنه

Ya'nî "Dünyâdan ber-taraf ol, onu nâmzed etme, nişân-lısına kattâle olan zen-i mekkâreyi nâmzed eyleme, zîrâ ondan recâ olunan fâide korkuluğuna vefâ etmez, şerri hayrından ekserdir, belki muhavvif ve mekrûhu onun mercüvvünden artıktır ve 'inde't-te'emmul mekrûhu me'mûlüne râcihtir. Ve onun vassâfları onda çok vasfları söylemişlerdir ve onun bende bir vasfı var ki 'ömrüme kase ederim ki ona pek ziyâde sâlih ve yakışıktır, kusârâ sülâf ve zu'âftır, böyle bir merkûb-ı şehîdir ki eger onu istizlâl eder isen yine şemûsluk edicidir ve dahi bir şahs-ı cemîldir ki onun hüsnünü halk îsâr eder de lâkin onun sū-i kabâyihi olarak esrârı vardır."

[والمعنى الثاني أن ينزله على نفسه في حق الله تعالى فإنه إذا تفكر فمعرفة جهل
إذ ما قدروا الله حق قدره وطاعته رياء إذ لا يتقي الله حق تقاته وحبّه معلول إذ لا يدع

شهوة من شهواته في حبه ومن أراد الله به خيراً بصره بعيوب نفسه فيرى مصداق هذا البيت في نفسه وإن كان على المرتبة بالإضافة إلى الغافلين وَلِذَلِكَ قَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ”لَا أُحْصِي ثَنَاءً عَلَيْكَ. أَنْتَ كَمَا أَثْنَيْتَ عَلَى نَفْسِكَ“ وَقَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ”إِنِّي لَأَسْتَغْفِرُ اللَّهَ فِي الْيَوْمِ وَاللَّيْلَةِ سَبْعِينَ مَرَّةً“ وإنما كان استغفاره عن أحوال هي درجات بعد بالإضافة إلى ما بعدها وإن كانت قربا بالإضافة إلى ما قبلها فلا قرب إلا ويبقى وراءه قرب لا نهاية له إذ سبيل السلوك إلى الله تعالى غير متناه والوصول إلى أقصى درجات القرب محال]

Ve beytin ikinci ma'nası dahi onu kendi nefsi üzerine haml ve inzâl etmektir ki Zât-ı Zü'l-Celâl'in hakkında nefsinin vâkî olan kusûruna haml ettire, zîrâ tefekkür eylerse onun ma'rifeti cehldir, çünkü subhânehu ve ta'âlânın ma'rifet-i kâmilelerine 'ârif bir kimse yoktur, nitekim buyurulmuştur ki ¹³² ”سُبْحَانَكَ اللَّهُ مَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ إِنَّ اللَّهَ لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ“ Ve kibâr-ı ehlul-lâh ¹³³ ”لَا أُحْصِي ثَنَاءً عَلَيْكَ. أَنْتَ كَمَا أَثْنَيْتَ عَلَى نَفْسِكَ“ ve dahi buyurmuş ki ¹³⁴ ”إِنِّي لَأَسْتَغْفِرُ اللَّهَ فِي الْيَوْمِ وَاللَّيْلَةِ سَبْعِينَ مَرَّةً“ demişlerdir. Ve dahi onun Hakk'a olan tâ'ati dahi ri'yâdır, zîrâ Zât-ı Zü'l-Celâl'den hakk-ı ittikâ ile ittikâ etmez ve hubbu dahi ma'lûddür, çünkü onun hubbunda kendi şehvâtından bir şehvetini terk etmez. Ve kim ki Hakk subhânehu ve ta'âlâ ondan bir hayrı murâd buyurur ise kendi nefsinin 'uyûbunu ona gösterir ki bu beytin misdâkını nefsinde görür velev ki gâfilîne izâfetle onun mertebesi yüce ola. Ve onun için 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimiz buyurmuş ki ¹³³ ”لَا أُحْصِي ثَنَاءً عَلَيْكَ. أَنْتَ كَمَا أَثْنَيْتَ عَلَى نَفْسِكَ“ ve dahi buyurmuş ki ¹³⁴ ”إِنِّي لَأَسْتَغْفِرُ اللَّهَ فِي الْيَوْمِ وَاللَّيْلَةِ سَبْعِينَ مَرَّةً“ Ve onun istigfârı ancak derecât-ı bu'dun ahvâ-lindendir ki mâ-ba'âdına izâfetle ona ba'îd görünürdü velev ki mâ-kabline izâfetle karîb idi, zîrâ bir kurb yoktur ki onun arkasında bir kurb olmaya ya'nî her bir kurbün ardında ilâ-mâ-lâ nihâye bir kurb vardır, çünkü Zât-ı Zü'l-Celâl'e olan tarîk-i sülûk gayr-ı mütenâhîdir, onun gâye ve nihâye ve pâyânı olmaz ve derecât-ı kurbün aksâsına vâsıl olmak emr-i muhâldir.

132 “Allah'ın kadrini gereği gibi bilemediler. Şüphesiz Allah kuvvetlidir, mutlak güç sahibidir.” Hacc, 22/74.

133 *Musnedu* Ahmed, 2/147; *Müslim*, Salât, 222; *İbn Mâce*, *İkâmetu's-Salât*, 117, no: 1179; *Ebû Dâvûd*, Salât, 103, no: 879; *Tirmizî*, *Da'avât*, 76, no: 3493.

134 *Müslim*, *Zikr*, 41; *Musnedu* Ahmed, 13/204, no: 7793; *Tirmizî*, *Tefsîr*, 48, no: 3259; *Taberânî*, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, 1/301, no: 882.

[والمعنى الثالث أن ينظر في مبادئ أحواله فيرتضيها ثم ينظر في عواقبها فيزدرجها لإطلاعه على خفايا الغرور فيها فيرى ذلك من الله تعالى فيستمع البيت في حق الله تعالى شكاية من القضاء والقدر وهذا كفر كما سبق بيانه وما من بيت إلا ويمكن تنزيله على معان وذلك بقدر غزارة علم المستمع وصفاء قلبه]

Ve üçüncü ma'nası ise ki bātıldır. Denildi o dahi o emrde kendi me-bādî-i ahvāline bakıp onu beğenmek sonra onun 'avākibine nazar edip izdirâ etmek ve onda olan hafâyâ-yı gurûra muttali' olup onu dahi Allâhu ta'âlâdan görmekle kazâ ve kaderden şikâyet olarak beytin ma'nâsını Zât-ı Zü'l-Celâl'in hakkında işitmektir ve bu ise mahz küfrdür, nitekim beyân-ı sâbıktan ma'lûm oldu. Ve ebyât-ı manzûmeden bir beyt yoktur ki onun ma'nâsı müstemi'in gazâret-i 'ilm ve safâ-i kalbine göre ma'ânî-i müte'addidenin üzerine tenzîli mümkün olmaya ki her bir beytin ma'nâsı ma'ânî-i müte'addideye tenzîli [124] mümkündür.

[الحالة الرابعة سماع من جاوز الأحوال والمقامات فعزب عن فهم ما سوى الله تعالى حتى عزب عن نفسه وأحوالها ومعاملاتها وكان كالمدهوش الغائص في بحر عين الشهود الذي يضاهي حاله حال النسوة اللاتي قطعن أيديهن في مشاهدة جمال يوسف عليه السلام حتى دهشن وسقط إحساسهن وعن مثل هذه الحالة تعبر الصوفية بأنه قد فنى عن نفسه ومهما فنى عن نفسه فهو عن غيره أفنى فكأنه فنى عن كل شيء إلا عن الواحد المشهود وفنى أيضاً عن الشهود فإن القلب أيضاً إذا التفت إلى الشهود وإلى نفسه بأنه مشاهد فقد غفل عن المشهود فالمستهتر بالمرئي لا التفات له في حال استغراقه إلى رؤيته ولا إلى عينه التي بها رؤيته ولا إلى قلبه الذي به لذته فالسكران لا خبر له من سكره والمتلذذ لا خبر له من التذاذه وإنما خبره من المتلذذ به فقط ومثاله العلم بالشيء فإنه مغاير للعلم بذلك الشيء فالعالم بالشيء مهما ورد عليه العلم بالعلم بالشيء كان معرضاً عن الشيء ومثل هذه الحالة قد تطرأ في حق المخلوق وتطرأ أيضاً في حق الخالق ولكنها في الغالب تكون كالبرق الخاطف الذي لا يثبت ولا يدوم وإن دام لم تطقه القوة البشرية فربما اضطرب تحت أعبائه اضطراباً تهلك به نفسه كما روي عن أبي الحسن الثوري أنه حضر مجلساً فسمع هذا البيت

ما زلت أنزل من وداك منزلاً تتحير الأبواب عند نزوله

فقام وتواجد وهام على وجهه فوق في أجمة قصب قد قطع وبقيت أصوله
مثل السيوف فصار يعدو فيها ويعيد البيت إلى الغداة والدم يخرج من رجليه حتى
ورمت قدماه وساقاه وعاش بعد ذلك أياماً ومات رحمه الله

Ve müstemi'in dördüncü hâli ise o dahi ahvâl ve makâmâtı tecâvüz edip mâ-sivânın fehminden gâib olan zâtın semâ'ıdır ki böyle bir hâle varmış ki kendi nefsinden ve ahvâl ve mu'âmelâtından gâib olup 'ayn-ı şühûd deryâsında olan gavnâs-ı medhûş gibi bî-hod ve bî-hûş olmuştur; Yûsuf 'aleyhi's-selâmın müşâhede-i cemâlinde ihsâstan sâkit ve ellerini kat' eden nisvânın hâline hâli müdâhî ve muhâkî olmuştur. Ve bu gibi hâlete sūfiyye fenâ fillâh ta'bîr eder ki kendi nefsinden fânî oldu demektir. Ve her ne vakt ki nefsinden fânî olur, bi-tarîki'l-evlâ dîğlerinden dahi fenâsı daha ziyâdedir ve ehad-ı meşhûddan gayrı sanki her bir şeyden fânî olmuştur ve şühûddan dahi fânî olmuştur, çünkü kalb şühûda ve kendi zâtına müşâhed olduğuna iltifât eyler ise meşhûddan gaflet etmiş olur, zîrâ mer'îye müstehtir olan kimse hâl-i istigrâkında onun rü'yetine ve 'aynına iltifâtı olmaz ya'nî rü'yeti onunla hâsıl olan 'ayn ve lezzeti onunla nâil olan kalbe bile iltifât etmez, nitekim merd-i sekrân ki sekrinden haberi olmaz ve merd-i mütelezziz dahi iltizâzından âgâhı olmaz, ancak onunla mütelezzez bulunduğu şeyi bilir. Misâli odur ki bir nesneyi bilmek o nesneye bilmekliğini bilmeğe mugâyirdir ve 'alâ-hâzâ bir nesneye 'âlim olan kimse her ne vakt ki o nesneye 'âlim olduğunu bilirse o nesneden mu'rız olmuş olur. Ve bu gibi hâlet hem hâlık ve hem mahlûk hakklarına târî olur lâkin fi'l-gâlib sebât ve devâmı olmayan berk-ı hâtif gibi olur, dâim olmuş olsa onu kuvve-i beşeriyye mütehammil olamaz, kuvve-i beşeriyyenin tahammülüne tâkat ve kudreti olmaz ola ki eskâli altında nefsini ihlâk eder derecede muztarib olur, nitekim Ebû Hasen es-Sevrî üzerine mervî olmuş ki bir gün bir mecliste hâzır olup bu beyti işitmiş ki:

ما زلت أنزل من وداذك منزلاً تتحير الأبواب عند نزوله

Ki hulâsa-i müfâdı: “Ben senin vidâdından birtakım menâzile nâzil olmaktan zâil olmadım tâ ki o menzile nüzûlümünden ulü'l-ukûlün 'ukû-

lû onunla mütehayyir olur” ya‘nî öyle bir menzile nâzil olurdum ki benim o menzile nüzûlümünden ehl-i ‘ukûlün ‘aklı onunla mütehayyir olur demektir. Ve çün bunu istimâ‘ etti, hemân ona vecd gâlib oldu ve kalkıp yüzü üstüne hâim olmakla bir neyistâna düştü ki o neyistânın kamışlarını kesilmiş ve köklerinin uçları kılıçlar gibi yeryüzünde kalmış idi ve bî-hûş olarak o neyistân içinde seğirtip kuşluğa kadar bu beyti tekrâr etmiş ve kanlar dahi ayaklarından akıp tâ ki ayakları ondan şişmiş ve birkaç gün yaşadıktan sonra ondan vefâtı vâki‘ olmuş.

[فهذه درجة الصديقين في الفهم والوجد فهي أعلى الدرجات لأن السماع على الأحوال نازل عن درجات الكمال وهي ممتزجة بصفات البشرية وهو نوع قصور وإنما الكمال أن يفنى بالكلية عن نفسه وأحواله أعني أنه ينساها فلا يبقى له التفات إليها كما لم يكن للنسوة التفات إلى الأيدي والسكاكين فيسمع الله وبالله وفي الله ومن الله وهذه رتبة من خاض لجة الحقائق وعبر ساحل الأحوال والأعمال واتحد بصفاء التوحيد وتحقق بمحض الإخلاص [125] فلم يبق فيه منه شيء أصلاً بل خمدت بالكلية بشريته وفنى التفاته إلى صفات البشرية رأساً ولست أعني بفناءه فناء جسده بل فناء قلبه ولست أعني بالقلب اللحم والدم بل سر لطيف له إلى القلب الظاهر نسبة خفية وراءها سر الروح الذي هو من أمر الله عز وجل عرفها من عرفها وجهلها من جهلها ولذلك السر وجود وصورة ذلك الوجود ما يحضر فيه فإذا حضر فيه غيره فكأنه لا وجود إلا للحاضر ومثاله المرأة المجلوة إذ ليس لها لون في نفسها بل لونها لون الحاضر فيها وكذلك الزجاجة فإنها تحكى لون قرارها ولونها لون الحاضر فيها وليس لها في نفسها صورة بل صورتها قبول الصور ولونها هو هيئة الاستعداد لقبول الألوان ويعرب عن هذه الحقيقة أعني سر القلب بالإضافة إلى ما يحضر فيه قول الشاعر

فتشابها فتشاكل الأمر

رق الزجاج ورق الخمر

وكأنما قدح ولا خمر]

فكأنما خمر ولا قدح

İşte bu derece derece-i siddîkîn olup ya‘nî fehm ve vecdde derece-i siddîkîn odur ve derecâtın a‘lâsı dahi odur, zîrâ ahvâle nâzil olan sema‘ derecât-ı kemâlden nâzildir ve dahi sıfât-ı beşerîyyeye mümtezicidir ve o dahi nev‘an-mâ bir kusûrdur ve kemâl ise ancak bi’l-küllîyye nef-sinden ve ahvâlinden fânî olmaktır ya‘nî onu unutup ona bir iltifâtı

kalmaya, nitekim cemâl-i Yûsuf'a meftûn olan nisâ kendi ellerine ve bıçaklara bir iltifâtları kalmadı ki Allâh için ve Allâh ile ve Allâh'ta ve Allâh'tan istimâc eder ve bu rütbe ise ancak lücce-i hakâyıkı dalıp sâhil-i ahvâl ü a'mâli geçen ve safâ-i tevhîde ittihâd ve mahz ihlâs ile tahakkuk eden âdemin rütbesidir ki kendi kendinden kendinde ahlâk-ı beşeriyyeden aslâ bir âsâr kalmaya ki bi'l-küllîyye nâr-ı beşeriyyesi hâmid olup sıfât-ı beşeriyyeye iltifâtı re'sen fânî olmuştur. Ve onun fenâsından bizim murâdımız cesedinin fenâsı değildir, ancak kalbinin fenâsıdır ve kalbden murâdımız dahi lahm ve dem olmayıp ancak kalb-i zâhire nisbet-i hafîyyesi olan sırr-ı latîftir ki emrullâh olan rûhun sırrı onun mâ-verâsındadır ki onu bilen bilir ve onu cehl eden cehl eder. Ve o sırr için bir vücûd vardır ve onun sûreti ise onun içinde hâzır olanın sûretidir ki o vücûd içinde eger dîgeri hâzır olur ise sanki hâzırdan gayrı dîger bir vücûd yoktur. Onun emsâli aynadır ya'nî mir'ât-ı meclûvve-
dir, çünkü kendi nefsinden onun bir levn ve rengi yoktur, belki onun levni onun içinde hâzır olan nesnenin levnidir ve kezâlik onun mânendi zücâcdır ki o dahi onun içinde karâr eden nesneye muhâkî olur, rengi onun içinde hâzır bulunan nesnenin rengidir ki kendi nefsinde onun bir sûreti yoktur, belki onun sûreti sûretlerin kabûl edişidir ve levni dahi kabûl-i elvâna olan isti'dâdı hey'etidir. Ve bu hakîkadan ya'nî sırr-ı kalbden içinde hâzır bulunan nesneye izâfetle işbu kavî-i şâ'ir i'râb eder ki demiş ki:

رق الزجاج ورقه الخمر فتشابهها فتشاكل الأمر
فكأنما خمر ولا قدح وكأنما قدح ولا خمر

Ve hulâsa-i müfâdı: “Zücâc yufka ve rakîk oldu ve hamr dahi kezâlik yufka ve latîf oldu tâ ki yekdîgere müteşâbih olup emri müteşâkil oldu, sanki hamr olup onun bir kadehi yoktur” ya'nî kadehsiz bir hamrdır veyâhüd hamrsiz bir kadehtir ki bu kesret-i letâfetlerinden bir kinâyedir.

[وهذا مقام من مقامات علوم المكاشفة منه نشأ خيال من ادعى الحلول والاتحاد وقال أنا الحق وحوله يدندن كلام النصارى في دعوى اتحاد اللاهوت بالانسوت أو

تدرعها بها أو حلولها فيها على ما اختلف فيهم عباراتهم وهو غلط محض يضاهي غلط من يحكم على المرأة بصورة الحمرة إذ ظهر فيها لون الحمرة مقابلها وإذا كان هذا لا غير لائق بعلم المعاملة فلنرجع إلى الغرض فقد ذكرنا تفاوت الدرجات في فهم المسموعات]

Ve bu makâm ise bu dahi ‘ulûm-ı mükâşefenin makâmâtındandır, hulûl ve ittihâd-ı da‘vâ edenlerin hayâli ondan neş’et etmiştir. Ve nasârânın ittihâd-ı lâhüd u nâsût da‘vâsında olan kelâm-ı bî-ma‘nâları onun havâlîsinde dolaşır ki nasârânın nâsûta lâhûtun ittihâd veyâ tederru‘u veyâ onda hulûl ve bunda olan sâir ‘ibâdât-ı muhtelifelerinin da‘vâları işbu hayâl-ı bâtılın etrâfında dolaşmış, hâlbûki mahz galattır, mir’ât-ı ta mukâbilinden ‘aks olunan humretin rengi zuhûruyle mir’âtın rengi ahmer olduğuna hükm eden âdemin galatına mümâsil ve müşâbihtir. Ve bu makâm ‘ulûm-ı mükâşefe makâmâtından olup ‘ilm-i mu‘âmeleğe gayr-ı lâîk olunca artık biz garaza dönüp maksadımıza başlayalım. İşte tefâvüt-i derecât[1] fehm-i mesmû‘atta biz zikr ü beyân ettik, onunla bi’t-tedebbür künh ü keyfiyyetleri te‘emmül oluna [126]

[المقام الثاني بعد الفهم والتنزيل الوجد وللناس كلام طويل في حقيقة الوجد أعني الصوفية والحكماء الناظرين في وجه مناسبة السماع للأرواح فلننقل من أقوالهم الفاظاً ثم لنكشف عن الحقيقة فيه]

Ve ikinci makâm ise o dahi fehm ve tenzîlden sonra olan vecddir. Vecdin hakîkati beyânında nâs için kelâm-ı tavîl vardır ya‘nî ervâha münâsebet-i semâ‘ın vechine nazar eden eden gürûh-ı sūfiyye ve hukemâ için uzun söz vâki‘ olmuştur. Kaldı ki bize lâzım odur ki biz onların ba‘zı akvâllerini nakl edip onda onun hakîkati üzerine keşf edelim.

[أما الصوفية فقد قال ذو النون المصري رحمه الله في السماع إنه وارد حق جاء يزعم القلوب إلى الحق فمن أصغى إليه بحق تحقق ومن أصغى إليه بنفس تزندق فكأنه عبر عن الوجد بانزعاج القلوب إلى الحق وهو الذي يجده عند ورود وارد السماع إذ سمي السماع وارد حق]

Zümre-i sūfiyyenin kelâmı ise ez-cümle Zünnûn-ı Mısırî ‘aleyhi’r-rahme semâ‘da demiş ki “Semâ‘ hakk bir vâriddir ki kulûbü Hakk’a

iz'âc etmek için gelmiştir. Ve kim ki bi-hakkın ona kulak verip hakk ile ona isgâ eylerse o kimse mütehakkık olur ve kim ki nefis ile ona isgâ ederse zındık olur.” Sanki vecdin üzerine Hakk’a inzi’âc-ı kalb ile ta’bîr etmiş, çünkü semâ’ın vâridi vürûdunda bulduğu şey odur ve semâ’ı dahi vârid-i Hakk ismiyle tesmiye etmiştir.

[وقال أبو الحسين الدراج مخبراً عما وجدته في السماع الوجد عبارة عما يوجد عند السماع وقال جال بي السماع في ميادين البهاء فاوجدني وجود الحق عند العطاء فسقاني بكأس الصفاء فادركت به منازل الرضاء وأخرجني إلى رياض التنزه والفضاء]

Ve Ebu'l-Hüseyn ed-Derrâc semâ'da bulduğu hâl üzerine muhbîr olarak demiş ki “Vecd ancak ‘inde’s-semâ’ mevcûd olan hâlden ‘ibâret-tir.” Ve dahi demiş ki “Semâ’ meyâdîn-i behâda beni cevalân etti ve ‘inde’l-‘atâ vüçûd-ı Hakk ile beni vecdli eyledi ve ke’s-i safâ ile beni içirdi ki onunla menâzil-i rızâya îsâl ve idrâk edip erdim ve dahi tenezzüh ve fezânın ravzalarına beni ihrâc etti.”

[وقال الشبلي رحمه الله السماع ظاهره فتنة وباطنه عبرة فمن عرف الإشارة حل له استماع العبارة وإلا فقد استدعى الفتنة وتعرض للبلية]

Ve Şiblî ‘aleyhi’r-rahme demiş ki “Semâ’ın zâhiri fitne ve bâtını ‘ib-rettir, kaldı ki kim ki işâreti anlarsa istimâc-ı ‘ibâre ona helâl olur yoksa fitneye müsted’î ve belîyyeye müte’arrız olur” ya’nî işâreti anlamayan istimâc helâl olmaz ki semâ’ı ile müsted’î-i fitne ve müte’arrız-ı belîyye olmuş olur demektir.

[وقال بعضهم السماع غذاء الأرواح لأهل المعرفة لأنه وصف يدق عن سائر الأعمال ويدرك بركة الطبع لرقته وبصفاء السر لصفائه ولطفه عند أهله]

Ve dahi ba’zu’s-sûfiyye demiş ki “Ehl-i ma’rifet için semâ’ ervâha gıdâdır, çünkü a’mâl-i sâireden dakîk olup ancak rikkatine binâ’en rikkat-i tab’ ile idrâk olunur ve ehli ‘indinde lutf ve safâsına binâ’en ancak safâ-i sır ile bilinir.”

[وقال عمرو بن عثمان المكي لا يقع على كيفية الوجد عبارة لأنه سر الله عند]

عباده المؤمنين الموقنين وقال بعضهم الوجد مكاشفات من الحق وقال أبو سعيد بن الأعرابي الوجد رفع الحجاب ومشاهدة الرقيب وحضور الفهم وملاحظة الغيب ومحادثة السر وإيناس المفقود وهو فناؤك من حيث أنت وقال أيضاً الوجد أول درجات الخصوص وهو ميراث التصديق بالغيب فلما ذاقوه وسطع في قلوبهم نوره زال عنهم كل شك وريب وقال أيضاً الذي يحجب عن الوجد رؤية آثار النفس والتعلق بالعلائق والأسباب لأن النفس محجوبة بأسبابها فإذا انقطعت الأسباب وخلص الذكر وصحا القلب ورق وصفا ونجعت الموعظة فيه وحل من المناجاة في محل قريب وخوطب وسمع الخطاب بأذن واعية وقلب شاهد وسر ظاهر فشاهد ما كان منه خالياً فذلك هو الوجد لأنه قد وجد ما كان معدوماً عنده]

Ve dahi ‘Amr b. ‘Osmān el-Mekkī demiş ki “Keyfiyyet-i vecd üzere ‘ibāre vākî’ olmaz, çünkü vecd Allāh’ın sırrıdır, mü’min ve mūkin kullarının ‘indlerinde bulunur.” Ve ba‘zu’s-sūfiyye demiş ki “Vecd Hakk’tan mükāşefelerdir.” Ve dahi Ebū Sa‘īd-i A‘rābī demiş ki “Vecd ref‘-i hicāb ve müşāhede-i rakīb ve huzūr-ı fehm ve mülāhaza-i gayb ve muhādes-e-i sırr ve īnās-ı mefkūddur ve hem dahi kendin olduğun haysiyyetle senin fenandır.” Ve dahi demiş ki “Vecd derecāt-ı husūsun evvelidir ve tasdīk-i gaybın mīrāsıdır. Ve çün ehlullāh onu tadarlar ya‘nī zevk ederler ve onun nūru kulūblarına sātīr olur, onlardan her bir şekk ve reyb zāil olur.” Ve dahi demiş ki “Vecdden hacb ve men‘ eden ancak āsār-ı nefsin rū’yeti ve esbāb ve ‘alāka-i ta‘allukudur çünkü nefs-i beşeriyye esbābı ile mahcūbedir ve çün ‘alāka-i esbābı kesilip munkatīr olur ve zikr hālīs olur ve kalb dahi sāhī olur ve rakīk ve sāfī olur ve onda mev‘īza mūte‘essir olur ve mūnācāttan karīb bir mahalde hulūl eder ve muhātab olup hitābı dahi iştir ki kalb şāhid ve sırr zāhir ve üzün-i vā‘iye ile hitābı istima‘ ve va‘y ve idrāk eder, artık ondan hālī bulunduğ u nesneyi bulup müşāhede etmiş olur ki vecd odur, [127] zīrā kendi yanında olan ma‘dūmu buldu” ya‘nī onun ‘indinde ma‘dūm ve mefkūd olup bulunmayan nesneyi bulmuş olur demektir.

[وقال أيضاً الوجد ما يكون عند ذكر مزعج أو خوف مقلق أو توييح على زلة أو محادثة بلطفية أو إشارة إلى فائدة أو شوق إلى غائب أو أسف على فائت أو ندم على ماض أو استجلاب إلى حال أو داع إلى واجب أو مناجاة بسر وهو مقابلة

الظاهر بالظاهر والباطن بالباطن والغيب بالغيب والسر بالسر واستخراج مالك بما عليك مما سبق للسعي فيه فيكتب ذلك لك بعد كونه منك فيثبت لك قدم بلا قدم وذكر بلا ذكر إذ كان هو المبتدئ بالنعم والمتولى وإليه يرجع الأمر كله فهذا ظاهر علم الوجد وأقوال الصوفية من هذا الجنس في الوجد كثيرة]

Ve dahi demiş ki vecd ancak bir müz'ic'in zikri 'indeinde veyā bir muklûk'ın telâş ve havfı veyāhūd bir zellet üzerine tevbiḥ vukū'u veyā bir latîfenin muhâdesesi veyā bir fâideye işâret veyā bir şevk-i gâib veyā geçmiş olan bir nesneye te'essüf veyāhūd geçmiş olan bir şey üzerine nedem veyā bir hâlin isticlâbı veyā bir vâcibe dâ' veyāhūd sır ile bir münâcât'ın vukū'u 'indeinde hâsıl olan hâldir ki zâhiri zâhire ve bâtını bâtına ve gaybı gayba ve sırrı sırta mukâbele etmektir ve hem dahi onda sa'yanın mesbûk olan şeyden senin üzerine vâcib olan nesne ile sana 'âid olan nesnenin istihrâcıdır ki o nesne senden hâsıl olduktan sonra sana yazılır ki kademsiz olarak sana bir kadem sâbit olur ve zikrsiz dahi bir zikr sana pâyidâr olur, çünkü ni'am ile mübtedî ve mütevellî o idi ve emrin cemî'isi ona râcî' olur. İşte 'ilm-i vecdin zâhiri budur ve vecdin hakkında bu cinsten olarak akvâl-i sūfiyye pek çoktur.

[وأما الحكماء فقال بعضهم في القلب فضيلة شريفة لم تقدر قوة النطق على إخراجها باللفظ فأخرجتها النفس بالألحان فلما ظهرت سرت وطربت إليها فاستمعوا من النفس وناجوها ودعوا مناجاة الظواهر وقال بعضهم نتائج السماع استنهاض العاجز من الرأي واستجلاب العازب من الأفكار وحدة الكال من الأفهام والآراء حتى يشوب ما عزب وينهض ما عجز ويصفو ما كدر ويمرح في كل رأي ونية فيصيب ولا يخطئ ويأتي ولا يبطئ]

Ve hukemânın dahi bu bâbda olan akvâli ise o dahi şu sûretledir ki onların ba'zısı demiş ki “Kalbde bir fazîlet-i şerîfe vardır ki kuvvet-i nutk lafz ile onun ihrâcı üzerine muktedir olamaz ki nefs onu elhân ile ihrâc eder ve çün zâhir oldu, nefs onunla şâd ve ona tarab-nâk olur. Kaldı ki siz nefsten iştiniz ve onu münâcât ediniz ve zavâhirin münâcâtını terk ediniz.” Ve dahi ba'zıları demiş ki “Semâ'nın netâyici re'yyeden 'âciz ve dermândeyi istinhâz eder ve efkârdan gâibi isticlâb eder ve ârâ ve efhâmdan kâllin hiddetini istihsâl eder tâ ki gâyb olanı tuta ve dermân-

de kalâmı kaldıra. Ve mükedder olan sâfî olur da her bir re'yy ve niyyette şâdumân ola ki o hâlde isâbet edip hatâ etmez ve gelip geç kalmaz.”

[وقال آخر كما إن الفكر يطرق العلم إلى المعلوم فالسمع يطرق القلب إلى العالم الروحاني وقال بعضهم وقد سئل عن سبب حركة الأطراف بالطبع على وزن الألحان والإيقاعات فقال ذلك عشق عقلي والعاشق العقلي لا يحتاج إلى أن يناغي معشوقه بالمنطق الجرمي بل يناغيه ويناجيه بالتبسم واللحظ والحركة اللطيفة بالحاجب والجفن والإشارة وهذه نواطق أجمع إلا أنها روحانية]

Ve hukemâdan dîger bir zât demiş ki “Fikr ‘ilmi ma’lûma tetarruk ettirdiği gibi semâ’ dahi kalbi ‘âlem-i rûhânîye tetarruk ettirir.” Ve dahi ba’zu’l-hukemâdan hareket-i etrâf üzerine ya’nî tab’an elhân ve ikâ’âtın vezni üzerine vâki’ olan hareketin sebebi üzerine su’âl olunduğu hâlde demiş ki “O hareket ‘aşk-ı ‘aklîdir ve ‘aşık-ı ‘aklî ise ma’şûkunu mantık-ı cirmî ile münâgât etmeğe muhtâc olmaz, belki onu tebessüm ve mülâhaza ve hareket-i latîfe ile ya’nî göz kapağı ve kaşı gamz ve işâ-retleriyle münâgât ve münâcât eyler.” “Münâgât” lügatte oğlancıklara söz ile sevindirmek ve güldürmek ma’nâsına gelmiştir. Bu dahi nevâtık olup ve daha ziyâde câmi’dir lâkin rûhâniyyedir, cismâniyye değildir.

[وأما العاشق البهيمي فإنه يستعمل المنطق الجرمي ليعبر به عن ثمرة ظاهر شوقه الضعيف وعشقه الزائف وقال آخر من حزن فليسمع الألحان فإن النفس إذا دخلها الحزن خمد نورها وإذا فرحت اشتعل نورها وظهر فرحها فيظهر الحنين بقدر قبول القابل وذلك بقدر صفائه ونقائه من الغش والدنس]

“Ve ‘aşık-ı behîmi ise zâhir-i şevk za’îf ve ‘aşık-ı zâifin semeresi üzerine ta’bîr etmek için mantık-ı cirmî isti’mâl eder” Ve âher bir hakîm demiş ki “Kim ki hüznü olursa nagme ve elhânı istimâ’ etsin, zîrâ hüzn eger nefse dâhil olur ise lâ-mahâle onun nûru onunla hâmid olur ve eger şâdlı olursa lâbüdd onun nûru müştâ’il olup tab’an meserret ve efrâhı zâhir olur ki hanîni kavî-i kâil mikdârınca gışş ve denesten safâ ve nekâsına göre izhâr eder.”

[والأقاويل المقررة في السماع والوجد كثيرة ولا معنى للاستكثار من إيرادها فلنشغل بتفهم المعنى الذي الوجد عبارة عنه فنقول إنه عبارة عن حالة يثمرها

السماع [128] وهو وارد حق جديد عقيب السماع يجده المستمع من نفسه وتلك الحالة لا تخلو عن قسمين فإنها إما أن ترجع إلى مكاشفات ومشاهدات هي من قبيل العلوم والتنبيهات وإما أن ترجع إلى تغيرات وأحوال ليست من العلوم بل هي كالشوق والخوف والحزن والقلق والسرور والأسف والندم والبسط والقبض وهذه الأحوال يهيجها السماع ويقويها فإن ضعف بحيث لم يؤثر في تحريك الظاهر أو تسكينه أو تغيير حاله حتى يتحرك على خلاف عادته أو يطرق أو يسكن عن النظر والنطق والحركة على خلاف عادته لم يسم وجداً وإن ظهر على الظاهر سمى وجداً إما ضعيفاً وإما قوياً بحسب ظهوره وتغييره للظاهر وتحريكه بحسب قوة وروده وحفظ الظاهر عن التغيير بحسب قوة الوجد وقدرته على ضبط جوارحه فقد يقوى الوجد في الباطن ولا يتغير الظاهر لقوة صاحبه وقد لا يظهر لضعف الوارد وقصوره عن التحريك وحل عقد التماسك وإلى معنى الأول أشار أبو سعيد بن الأعرابي حيث قال في الوجد إنه مشاهدة الرقيب وحضور الفهم وملاحظة الغيب ولا يبعد أن يكون السماع سبباً لكشف ما لم يكن مكشوفاً قبله فإن الكشف يحصل بأسباب منها التنبيه والسماع منبه ومنها تغير الأحوال ومشاهدتها وإدراكها فإن إدراكها نوع علم يفيد إيضاح أمور لم تكن معلومة قبل ورود ومنها صفاء القلب والسماع يؤثر في تصفية القلب والصفاء يسبب الكشف ومنها انبعاث نشاط القلب بقوة السماع فيقوى به على مشاهدة ما كان تقصر عنه قبل ذلك قوته كما يقوى البعير على حمل ما كان لا يقوى عليه قبله وعمل القلب الاستكشاف وملاحظة أسرار الملكوت كما أن عمل البعير حمل الأثقال]

İmdi semâ'da mukarrer olan ekâvîl ve vecdde vârid olan söz pek çoktur ve îrâdından istiksâr etmekte bir ma'nâ yoktur, kaldı ki biz o ma'nâ ki vecd ondan 'ibârettir, onunla iştigâl edelim. Deriz ki vecd o hâletten 'ibârettir ki o hâlet semâ'ın semeresidir ve hakk bir vâriddir ki nev-be-nev vürüd eyler, o dahi semâ' 'akîbinde olur. Ya'nî vecdin ta'rîfî odur ki 'akîb-i semâ'da olarak semâ'dan müsmir bir hâletten 'ibârettir ve semâ' 'akîbinde hakk ve cedîd olarak bir vâriddir ki onu müstemîc kendi nefsinden bulur. Ve o hâlet iki kısımdan tehî ve hâlî değildir ki o hâlet yâ mükâşefât ve müşâhedâta râcî'dir ki o dahi 'ulûm ve tenbîhât kabîlindendir veyâhüd 'ulûmdan olmayan birtakım tagayyürât ve ahvâle râcî'dir, belki o hâlet öyle bir hâlettir ki şevk ve arzû ve havf ve korku ve hüzn ve gussa ve kalak ve ıztırâb ve esef ve sürûr ve nedem ve bast

ve kabz gibi ahvâle râci' olur ve bu ahvâl ise semâ' onu tehyîc eder ve kavî eyler. Ve eger za'îf ve zebûn olup da tahrîk-i zâhir ve teskîninde veyâhüd hâlinin tagyîrinde ki 'âdeti hilâfında bir hareket etmek veyâ ıtrâk veyâhüd hilâf-ı 'âdeti üzerine hareket ve nutk ve nazardan teskîn eylemekte onun bir te'sîri olmazsa artık o hâl-i za'îf ve zebûna vecd denilmez ve eger zâhire zuhûr ederse ona vecd denilir gerek za'îf ve gerek kavî olsun ya'nî zuhûruna göre za'îf olsun kavî olsun ona vecd tesmiye olunur. Ve zâhire tagyîr ve tahrîki dahi kuvvet-i vürûduna göredir ve tagyîrden zâhirin hıfzı dahi zabt-ı cevârihinde vâcidin kuvvet ve kudretine göredir. Olur ki vecd bātında kavî olur lâkin sâhibinin kuvvetinden nâşî onun zâhiri mütegayyir olmaz ve olur ki za'îf vâridden dolayı tahrîk ve hall-i 'akd temâsükten 'acz ve kusûru ile zâhir olmaz. Ve Ebû Sa'îd İbnu'l-A'râbî şikk-ı evvele işâret etmiş demiş ki "Vecd odur ki müşâhede-i rakîb ve huzûr-ı fehm ve mülâhaza-i gaybdır." Ba'îd değildir ki semâ'dan evvel mekşûf olmayan nesnenin keşfine semâ' bir sebep ola, çünkü keşf birtakım esbâb ile hâsıl olur ki ez-cümle tenbîh sebebi ile hâsıl olur ve semâ' ise o dahi münebbihtir ve dahi tagayyür-i ahvâl ve müşâhede ve idrâkleri sebebi ile olur. Ve idrâk ise o dahi kable'l-vürûd mekşûf ve ma'lûm olmayan umûrun îzâhını ifâde eder bir nev' 'ameldir ve dahi safâ-yı kalb sebebiyle olur ve semâ' ise tasfiye-i kalbe te'sîr eder ve safâ keşfin sebebidir. Ve dahi neşât kalbin inbi'âsı sebebi ile olur ve o dahi kuvve-i semâ' ile kuvvetlenir hattâ semâ'dan o kuvveti ondan kâsır bulunan nesnenin müşâhedesine kuvve-i semâ' ile mütekavvî olur ki devenin hamline tâkat getirmediği nesnenin hamline onunla tekavvî ettiği gibi ve kalbin 'ameli istikşâf ve mülâhaza-i esrâr-ı meleküttur, nitekim devenin 'ameli ref'-i eskâldir.

[فبواسطة هذه الأسباب يكون سبباً للكشف بل القلب إذا صفا ربما يمثل له الحق في صورة مشاهدة أو في لفظ منظوم يقرع سمعه يعبر عنه بصوت الهاتف إذا كان في اليقظة وبالرؤيا إذا كان في المنام وذلك جزء من ستة وأربعين جزءاً من النبوة وعلم تحقيق ذلك خارج عن علم المعاملة وذلك كما روي عن محمد بن مسروق البغدادي أنه قال خرجت ليلة في أيام جهالتي وأنا نشوان وكنت أغني هذا البيت

بطور سیناء کرم ما مررت به
إلا تعجبت ممن يشرب الماء
فسمعت قائلاً يقول

وفي جهنم ماء ما تجرعه
خلق فأبقى له في الجوف أمعاء
قال فكان ذلك سبب توبتي [129] واشتغالي بالعلم والعبادة فانظر كيف أثر
الغناء في تصفية قلبه حتى تمثل له حقيقة الحق في صفة جهنم في لفظ مفهوم
موزون وقرع ذلك سمعه الظاهر]

İşte bu esbāb vāsitasıyla keşfe sebep olur, belki kalb sāfî olursa ola ki hakk ona müşāhede olunur bir sürette mütemessil ve müteşekkil olur veyāhūd sem'î çalar bir lafz-ı manzūmda onu işitir. Ve eger onu yaka-za ve uyanıkta dinleyip istimā' ederse ona savt-ı hātif ta'bīr olunur ve eger 'ālem-i ma'nāda onu görürse ona rü'yā denilir ve rü'yā ise eczā-i nübüvvetin kırk altı cüz'ünden bir cüz'dür. Ve bunun tahkîkinin 'ilmi 'ilm-i mu'āmeleden hāricdir, nitekim Muhammed b. Mesrūk-ı Bagdādī üzerine rivāyet olunur, demiş ki “Eyyām-ı cehālette bir gün neş'eli olarak bu beyt ile tegannī ederek hārice çıktım.” Tegannī beyti bu idi:

بطور سیناء کرم ما مررت به
إلا تعجبت ممن يشرب الماء

Ve hulāsa-i mazmūnu: “Tūr-i Sīnā'da bir bāg vardır ki o bāga mürūr etmedim illā ki suyu içenlerden. ben ta'accüb etmedim” ki ona mürūr ettikçe suyu içenlerden ta'accüb eylerim demektir. Ve der-akab ya'nī 'akīb-i hurūcumda bir kâilden bu beyti işittim:

وفي جهنم ماء ما تجرعه
خلق فأبقى له في الجوف أمعاء

Ya'nī “Cehennemde bir su vardır ki bir mahlūk onu içmez ve onun karnında ona bir em'ā kalır” ya'nī kim ki onu içerse onun karnında olan em'āyı telef eder, ondan bir şey bırakmaz demek olur. Ve çün onu işittim, onun istimā'ı benim tevbe ve 'ilm ve 'ibādeti iştigālime sebep oldu.” Kaldı ki sen nazar edip bak ki onun tasfiye-i kalbinde gınā nice te'sir etti tā ki cehennem sıfatında mefhūm ve mevzūn bir lafzda hakkın hakîkati mütemessil olup onun sem'-i zāhirine çalındı.

[وروى عن مسلم العباداني أنه قال قدم علينا صالح المري وعتبة الغلام وعبد

الواحد بن زيد ومسلم الأسواري فنزلوا على الساحل قال فهيأت لهم ذات ليلة طعاماً فدعوتهم إليه فجاءوا فلما وضعت الطعام بين أيديهم إذا بقائل يقول رافعاً صوته هذا البيت

وتلهيك عن دار الخلود مطاعم ولذة نفس غيها غير نافع

قال فصاح عتبة الغلام صيحة وخر مغشياً عليه وبكى القوم فرفعت الطعام وما ذاقوا والله منه لقمة]

Ve dahi Müslim-i ‘Abbādānī üzerine rivāyet olunur ki Müslim demiş ki “Bir kerrede Sālih el-Murrī ve ‘Utbetu’l-Gulām ve ‘Abdulvāhid b. Zeyd ve Müslim el-Esvārī bize kudūm ettiler de sāhile indiler. Ben dahi onlara yemek hāzırlayıp bir gece onları da‘vet eyledim ve onlar dahi da‘vete icābet edip geldiler. Ve önlerinde ta‘āmı vaz‘ ettiğimde kâilin birisi nāgehān bu beyt ile sesini kaldırıp söyledi ki:

وتلهيك عن دار الخلود مطاعم ولذة نفس غيها غير نافع

Ki hulāsa-i mefhūmu: “Seni dār-ı hulūddan metā‘im-i dünyeviyye gāfil ve meşgūl eder ve dahi azgınlık ve nādānlığı nāfi‘ olmayan nefsin lezzeti seni ondan meşgūl eyler.” Ve çün bu sesi işittiler, der‘akab ‘Utbetu’l-Gulām bir na‘rayı vurup baygın düştü ve cemā‘at dahi ağladılar ve ta‘āmdan vallāhi bir lokmayı tatmadan onu önlerinden kaldırdım.”

[وكمما يسمع صوت الهاتف عند صفاء القلب فيشاهد أيضاً بالبصر صورة الخضر عليه السلام فإنه يتمثل لأرباب القلوب بصور مختلفة وفي مثل هذه الحالة تتمثل الملائكة للأنبياء عليهم السلام إما على حقيقة صورتها وإما على مثال يحاكي صورتها بعض المحاكاة وقد رأى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جبريل عليه السلام مرتين في صورته وأخبر عنه بأنه سد الأفق وهو المراد بقوله تعالى ﴿عَلَّمَهُ شَدِيدُ الْقُوَى ذُو مِرَّةٍ فَاسْتَوَى وَهُوَ بِالْأُفُقِ الْأَعْلَى﴾ إلى آخر هذه الآيات وفي مثل هذه الأحوال من الصفاء يقع الإطلاع على ضمائر القلوب وقد يعبر عن ذلك الإطلاع بالتفريس ولذلك قال صلى الله عليه وسلم “اتَّقُوا فِرَاسَةَ الْمُؤْمِنِ فَإِنَّهُ يَنْظُرُ بِنُورِ اللَّهِ”]

Ve safā-i kalb katında hātifin savtını işittiği gibi göz basarıyla Hazret-i Hızır ‘aleyhi’s-selāmın sūretini dahi müşāhede eder, zīrā erbāb-ı kulūba suver-i muhtelif ile mütemessil olur. Ve bu hāletin temessü-

lünde melâike-i kirâm dahi enbiyâ-i 'izâm 'aleyhimü's-selâma temes-sül ederlerdi ki yâ sûretlerinin hakîkatı üzerine veyâhüd sûretlerine nev'an-mâ muhākî ve mûmâsil bir misâl üzerine mütemessil olurlardı. 'Aleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimiz iki kerre Cibrîl 'aleyhi's-selâmı sûretinde görmüş ve ufku sedd etmiş ki tebâreke ve ta'âlânın شَدِيدُ الْآيَاتِ ۞¹³⁵ ilâ âhiri hâzihi'l-âyât kelâm-ı 'âlîsinden murâd odur. İşbu âyât-ı kerîme sûre-i Necm'in beşinci ve altıncı ve yedinci âyetleridir. Hulâsa-i tefsîrlerinde 'alâ-kavlin denilmiş ki "Bu vahyi ona getirip öğreten şedîdü'l-kuvâ Cibrîl 'aleyhi's-selâmdır ki kanat ve sayhasıyla nice şehir ve kavmleri zîr ü zeber eyledi." O Cibrîl 'aleyhi's-selâm 'akl-ı tamm sâhibi ve me'mûriyyetinde müstakîmdir ve o ufk-ı şemste yâ sidretü'l-müntehâ'da idi ba'dehu o Peygamber 'aleyhi's-selâma asl kendi sûretiyle yakın gelip ta'alluk etti. Denildi ki hiç bir peygamber Cibrîl 'aleyhi's-selâmı asl sûretiyle görmedi, âdem sûretinde gelirdi, ancak iki kerre efendimiz 'aleyhi's-selâma sûretiyle göründü ki biri budur. Ve bu gibi ahvâlde safâdan zamâir-i kulûba ittîlâc vâki' olur ve o ittîlâc üzerine teferrûs ile ta'bîr olunur ve onun için 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm [130] efendimiz اَتَّقُوا فِرَاسَةَ الْمُؤْمِنِ فَإِنَّهُ يَنْظُرُ¹³⁶ Ya'nî "Siz mü'minî ferâsetinden ittikâ ediniz, zîrâ nûrullâh ile nazar eder" demektir.

[وقد حكى أن رجلاً من المجوس كان يدور على المسلمين ويقول ما معنى قول النبي صلى الله عليه وسلم "اَتَّقُوا فِرَاسَةَ الْمُؤْمِنِ فَإِنَّهُ يَنْظُرُ بِئُورِ اللَّهِ" فكان يذكر له تفسيره فلا يقنعه ذلك حتى انتهى إلى بعض المشايخ من الصوفية فسأله فقال له معناه أن تقطع الزنار الذي على وسطك تحت ثوبك فقال صدقت هذا معناه وأسلم وقال الآن عرفت أنك مؤمن وأن إيمانك حق]

Ve dahi hikâyet olunmuş ki Mecûs'tan bir âdem ehl-i İslâm'a gezer, derdi ki "Peygamberin اَتَّقُوا فِرَاسَةَ الْمُؤْمِنِ فَإِنَّهُ يَنْظُرُ بِئُورِ اللَّهِ¹³⁷ demesinin

135 "(Kur'an'ı) ona, üstün güçlere sahip, muhteşem görünümlü (Cebrail) öğretti. O, en yüksek ufukta bulunuyorken (aslî sûretine girip) doğruldu." Necm, 53/5-7.

136 Tirmizî, Tefsir, 16, no: 3127; et-Taberânî, el-Mu'cemu'l-Kebîr, 8/102, no: 7497; Hilvetu'l-Evliyâ, 6/118.

137 Tirmizî, Tefsir, 16, no: 3127; et-Taberânî, el-Mu'cemu'l-Kebîr, 8/102, no:

ma'nâsı nedir?" Ve ona her ne kadar işbu kelâmın tefsîri zikr olunduysa onunla kâni^c olmadı tâ ki meşâyih-ı sūfiyyenin ba'zısına varıp onu ondan sordu ve o zât-ı ʿarîf ona dedi ki "Onun ma'nâsı senin sevin altında ve belinde ma'kûd olan zünnârını kesmektir." O dahi: "Gerçek söyledin, ma'nâsı budur" diye müslümân oldu ve dedi ki "İmdi ben bildim ki sen mü'minsin ve tahkîkan senin imânın hakkıdır." Ve bundan ma'lûm oldu ki onun su'âlden murâdı onun hâlini teferrûs etmek imiş ki nûr-ı hakk ile onun zamîrini bilip de onun hâlini ona keşf ede.

[وَمَا حَكَى عَنْ إِبْرَاهِيمَ الْخَوَاصِّ قَالَ كُنْتُ بِبَغْدَادَ فِي جَمَاعَةٍ مِنَ الْفُقَرَاءِ فِي الْجَامِعِ فَأَقْبَلَ شَابٌ طَيِّبُ الرَّائِحَةِ حَسَنُ الْوَجْهِ فَقُلْتُ لِأَصْحَابِي يَقَعُ لِي أَنَّهُ يَهُودِي فَكُلُّهُمْ كَرِهُوا ذَلِكَ فَخَرَجْتُ وَخَرَجَ الشَّابُّ ثُمَّ رَجَعَ إِلَيْهِمْ وَقَالَ أَيُّ شَيْءٍ قَالَ الشَّيْخُ فِي فَاحْتِشْمُوهُ فَأَلَحَّ عَلَيْهِمْ فَقَالُوا لَهُ قَالَ إِنَّكَ يَهُودِي قَالَ فَجَاءَنِي وَأَكْبَ عَلَى يَدَيَّ وَقَبَلَ رَأْسِي وَأَسْلَمَ وَقَالَ نَجِدُ فِي كِتَابِنَا أَنَّ الصَّدِيقَ لَا تَخْطِئُ فَرَأْسَتُهُ فَقُلْتُ امْتَحِنِ الْمُسْلِمِينَ فَتَأَمَّلْتُهُمْ فَقُلْتُ إِنْ كَانَ فِيهِمْ صَدِيقٌ فِي هَذِهِ الطَّائِفَةِ لِأَنَّهُمْ يَقُولُونَ حَدِيثَهُ سَبْحَانَهُ وَيَقْرَءُونَ كَلَامَهُ فَلَبِستُ عَلَيْكُمْ فَلَمَّا اطَّلَعَ عَلَى الشَّيْخِ وَتَفَرَّسَ فِي عِلْمَتِهِ أَنَّهُ صَدِيقٌ قَالَ وَصَارَ الشَّابُّ مِنْ كِبَارِ الصُّوفِيَّةِ وَإِلَى مِثْلِ هَذَا الْكُشْفِ الْإِشَارَةُ بِقَوْلِهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ "لَوْ أَنَّ الشَّيَاطِينَ يَحُومُونَ عَلَى قُلُوبِ بَنِي آدَمَ لَنَظَرُوا إِلَى مَلَكُوتِ السَّمَاءِ" وَإِنَّمَا تَحُومُ الشَّيَاطِينُ عَلَى الْقُلُوبِ إِذَا كَانَتْ مَشْحُونَةً بِالصِّفَاتِ الْمَذْمُومَةِ فَإِنَّهَا مَرَعَى الشَّيْطَانِ وَجَنْدَهُ وَمَنْ خَلَصَ قَلْبَهُ مِنْ تِلْكَ الصِّفَاتِ وَصَفَاهُ لَمْ يَطْفِ الشَّيْطَانُ حَوْلَ قَلْبِهِ وَإِلَيْهِ الْإِشَارَةُ بِقَوْلِهِ تَعَالَى ﴿إِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمْ الْمُخْلِصِينَ﴾ وَبِقَوْلِهِ تَعَالَى ﴿إِنَّ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ إِلَّا مَنْ اتَّبَعَكَ مِنَ الْغَاوِينَ﴾ وَالسَّمَاعُ سَبَبُ لَصَفَاءِ الْقَلْبِ وَهُوَ شَبَكَةٌ لِلْحَقِّ بِوَاسِطَةِ الصَّفَاءِ]

Ve dahi İbrâhîm-i Havvâs üzerine mahkî olduğı gibi İbrâhîm el-Havvâs demiş ki "Ben Bagdâd'da bir cāmî'in içinde ve fukarâ meyânında iken güzel yüzlü, hoş rāyihalı bir nevcivân gelip zuhûr ediverdi. Ben dahi kendi ashâbıma dedim ki "Bu civân bana görünüyor ki Yahūdîdir." Ve kâffesi onu kerh ettiler. Ben dahi cāmî'den çıktım ve o civân dahi çıktı sonra ashâbıma dönüp gitti ve "Benim hakkımda şeyh size ne söyledi?" diye su'âl etti. Ve evvel-i emrde egerçi onu ihtîşâm edip haber vermedilerse de sonra onlara vâki^c olan ilhâhı ile "Senin Yahūdî oldu-

ğunu söyledi” diye cemâ‘at ona beyân ettiler ve o civân ise der-‘akab bana gelip elimi ve başımı öptü ve müslümân oldu ve dahi dedi ki “Biz kendi kütübümüzde yazılı görürüz ki sıddîkin ferâseti hatâ etmez. Ben dahi: “Ehl-i İslâm’ı imtihân ve ihtibâr ederim dedim ve onları te‘emmül edince dedim ki eger onlarda bir sıddîk var ise ancak bu taîfededir, çünkü subhānehu ve ta‘ālânın hadîsini söylerler ve kelâmını okurlar ve bināen ‘aleyh tebdîl-i câme ile kendimi size mültebis ettim. Ve çün şeyh bana muttali‘ oldu ve bende teferrüs etti, bildim ki sıddîktir. Ve bu civân kibâr-ı süfiyyeden oldu. Ve bu keşfedir işâret ki ‘aleyhi’s-selâm buyurmuş ki “لَوْ أَنَّ الشَّيَاطِينَ يَحُومُونَ عَلَى قُلُوبِ بَنِي آدَمَ لَنَظَرُوا إِلَى مَلَكُوتِ السَّمَاءِ” ki hulâsa-i me‘âl-i münîfi: “Benî âdemin kulûbu üzerine şeyâtîn devr etmemiş olsaydı melekût-ı semâvâta bakıp nazar ederlerdi.” Ve şeyâtîn benî âdemin kulûbu üzerine ancak o vakte devr ederler ki kulûbları sıfât-ı mezmûme ile dolu ola, zîrâ şeytân ile cündünün mer‘âlarıdır ve kim ki o sıfâttan kalbini istihlâs edip sâfi ederse onun etrâf-ı kalbi üzerine şeytân tavâf etmez. Ve işâret bunadır ki Hakk ta‘âlâ kelâmında buyurmuş ki ¹³⁸ ﴿إِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمْ الْمُخْلِصِينَ﴾ ve dahi لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ ¹³⁹ ﴿سُلْطَانًا إِلَّا مَنْ اتَّبَعَكَ مِنَ الْغَاوِينَ﴾ buyurmuştur. Bu âyetler sûre-i Hicr’in kırkinci ve kırk ikinci âyetleridir. Tefsîrlerinde denilmiş ki “Ancak onlardan şerrin celî ve hafiden pâk ve hâlis ettiğin kullarına benim hîlem eser etmez” ilâ-âhirihi. “Ve benim muhlis kullarıma senin tasallut ve igvâya kudretin yoktur meger o kimseye ki senin gavâyetinle sana tâbi‘ olup bana ‘isyân ede ve semâ‘ ise kalbin safâsına sebebdir ve dahi safâ vâsıtasıyla hakk için bir dâm ve tuzaktır.”

[وعلى هذا يدل ما روى أن ذا النون المصري رحمه الله دخل بغداد فاجتمع إليه قوم من الصوفية ومعهم قوال فاستأذنوه في أن يقول لهم شيئاً

فأذن لهم في ذلك فأنشأ يقول

صغير هواك عذبني فكيف به إذا احتنكا وأنت جمعت في قلبي

138 “İçlerinde ihlâsa erdirilmiş kulların hariç” Hicr, 15/40; Sâd, 38/83.

139 “Allah, “Azgınlardan sana uyanlar dışında, kullarım üzerinde senin hiçbir hâkimiyetin yoktur” dedi.” Hicr, 15/42.

هوى قد كان مشتركا أما ترثى لمكتتب إذا ضحك الخلي بكى

فقام ذو النون وسقط على وجهه ثم قام رجل آخر فقال ذو النون ”الذي يراك حين تقوم“ فجلس ذلك الرجل وكان ذلك [131] إطلاعاً من ذي النون على قلبه أنه متكلف متواجد فعرفه أن الذي يراه حين يقوم هو الخصم في قيامه لغير الله تعالى ولو كان الرجل صادقاً لما جلس]

Ve dahi Zünnün-ı Mısırî üzerine mervî bulunan işbu kıssa buna delâlet eder ki Zünnün-ı Mısırî, Bagdâd’a dâhil oldukta sûfiyyeden bir kavm onun yanına müctemîc oldu ve onlarla berâber bir gazelhân dahi var idi ve bir nesneyi onlara söylemek için Zünnün’dan istîzân ettiler ve o dahi onlara izn verdi ve gazelhân bu ebyâtı okumaya başladı:

صغير هواك عذبي كيف به إذا احتنكا وأنت جمعت في قلبي
هوى قد كان مشتركا أما ترثى لمكتتب إذا ضحك الخلي بكى

Ki hulâsa-i müfâdları: “Senin hevân küçük iken beni mu‘azzeb eyledi, yâ onunla benim hâlim nice olur eger büyümüş olsa. Sen benim kalbimde hevâyı cemc ettin ki o hevâ-yı müşterek idi, kaldı ki hulli gülerken ağlayan bir hazînesin, merhamet etmez misin?” Ve Zünnün-ı Mısırî bunun üzerine vecd târî olmakla kalkıp yüzü üzerine düştü. Sonra diğer âdem dahi kalktı ve Zünnün ona dedi ki ”الذي يراك حين تقوم“ Ve o âdem bunu işitince be-tekrâr oturdu. Ve Zünnün’dan ona bu günâ söyleyiş kalbine vukûc bulan ittılâcdan idi ki onunla mütekelliftir ki hakîkaten vecd ona târî olmamıştır ve binâ’en ‘alâ-zâlik ona anlattı ki “Seni hîn-i kıyâmında gören zât li-gayrillâh vâki olan kıyâmında sana hasmdır.” O âdem vecdinde sâdık olmuş olsaydı oturmazdı.

[فإذاً قد رجع حاصل الوجد إلى مكاشفات وإلى حالات واعلم أن كل واحد منهما ينقسم إلى ما يمكن التعبير عنه عند الافاقة منه وإلى ما لا تمكن العبارة عنه أصلاً ولعلك تستبعد حالة أو علماً لا تعلم حقيقته ولا يمكن التعبير عنه عن حقيقته فلا تستبعد ذلك فإنك تجد في أحوالك القربة لذلك شواهد]

Kaldı ki vecdin hâsılı mükâşefât ve hâlâta râci‘dir. Ve dahi bil ki onların herbirisi iki kısma münkasımdır: Bir kısmı ondan ifâka bulduktan

sonra ondan ta'bir etmek mümkün olur ve dîger kısmı aslâ ondan 'ibâret mümkün olmaz ve ola ki sen hakikatini bilmediğin 'ilm veyâ bir hâleti istib'âd edersin ve ma'a-hâzâ onun hakikatı üzerine ta'bir etmek dahi mümkün olmaz. Sen bunu istib'âd etmeyesin zîrâ ahvâl-i karîbende sen buna şevâhid bulursun.

[أما العلم فكم من فقيه تعرض عليه مسألتان متشابهتان في الصورة ويدرك الفقيه بذوقه أن بينهما فرقاً في الحكم وإذا كلف ذكر وجه الفرق لم يساعده اللسان على التعبير وإن كان من أفصح الناس فيذكر بذوقه الفرق ولا يمكنه التعبير عنه وإدراكه الفرق علم يصادفه في قلبه بالذوق ولا يشك في أن لوقوعه في قلبه سبباً وله عند الله تعالى حقيقة ولا يمكنه الإخبار عنه لا لقصور في لسانه بل لدقة المعنى في نفسه عن أن تناله العبارة وهذا مما قد تفتن له المواظبون على النظر في المشكلات]

Ve 'ilm ise nice fakîh vardır ki yekdîgerine sûrette müşâbih olarak iki mesele ona 'arz olunur ve beyanlarında hükümde bir fark olduğunu zevken idrâk eder de lâkin ona vech-i farkın zikri teklîf olunursa lisânı ta'bir üzerine ona müsâ'id olmaz velev ki efsah-ı nâs ola ki zevk ile farkı idrâk eder ve ondan ta'bir etmek ona mümkün olmaz ve onun farka idrâki bir 'ameldir ki kalbinde zevk ile ona tesâdüf eder ve vukû'una bir sebeb olduğuna şekk etmez; bilir ki 'indallâh onun bir hakikatı var velâkin ondan ihbâr etmek ona mümkün olmaz ve ta'bîrinin 'adem-i imkânı lisânın kusûrundan olmayıp ancak ma'nâsının dikkatindendir ki fî nefsihi dakîk olup onu 'ibâre neyl edemez. Ve bu keyfiyyete nazar-ı müşkilâta muvâzıb olan kesân tefattun etmiştir.

[وأما الحال فكم من إنسان يدرك في قلبه في الوقت الذي يصبح فيه قبضاً أو بسطاً ولا يعلم سببه وقد يتفكر إنسان في شيء فيؤثر في نفسه اثر فينسى ذلك السبب ويبقى الأثر في نفسه وهو يحس به وقد تكون الحالة التي يحسها سرورا ثبت في نفسه بتفكره في سبب موجب للسرور أو حزناً فينسى المتفكر فيه ويحس بالأثر عقيبه وقد تكون تلك الحالة حالة غريبة لا يعرب عنها لفظ السرور والحزن ولا يصادف لها عبارة مطابقة مفصحة عن المقصود بل ذوق الشعر الموزون والفرق بينه وبين غير الموزون يختص به بعض الناس دون بعض وهي حالة يدركها صاحب

الذوق بحيث لا يشك فيها أعني التفرقة بين الموزون والمنزحف فلا يمكنه التعبير عنها بما يتضح مقصوده لمن لا ذوق له]

Ve hâl ise, o dahi nice insân vardır ki sabâhleyin uykudan kalktığı hâlde kendi nefsinde bir kabz veyâhüd bir bastı idrâk eder ve ona bir sebep bilmez ve olur ki insân kendi nefsinde bir şeyde tefekkür eder de o tefekkür nefesine bir eser bırakır ki o sebebi nisyân ettirir ve nefsinde o eser bâkî kalır ve kendisi onunla ihsâs eder. Ve ba'zen olur ki hiss ettiği hâlet bir sürûr olup ki sürûra bir sebep tefekkür ederken o sürûr nefsinde sâbit olmuş veyâhüd bir hüzn ola ki o hâlde mütefekkerün fîh olan nesneyi ferâmûş eder ve 'akîbinde o esere hiss eder ve ba'zen olur ki bu hâlet [132] bir hâlet-i garîbe olur ki lafz-ı hüzn ü sürûr[u] ondan ta'bir edemezler ve onlara mutâbık birer 'ibâre dahi bulunmaz ki onunla o maksûd ifsâh oluna ve belki şîr-i mevzûnun zevki ve onunla gayr-ı mevzûn olan elfâzın farkı ba'zu'n-nâs onunla muhtass olur ki ba'zu'n-nâs onu zevk ve tefrîk edemez, zîrâ o dahi bir hâlettir ki onu zevk sâhibi idrâk eder ve böyle bir idrâk ile idrâk eder ki onda aslâ bir şekk ve şübhe etmez ya'nî sâhib-i zevk mevzûn ve münzahif beynlerinde olan tefrikayı bilir ve zevki olmayan kimseye onun maksûdu onunla muttazih olacak bir 'ibâre ile onu ta'bir etmek dahi ona mümkün olmaz.

[وفي النفس أحوال غريبة هذا وصفها بل المعاني المشهورة من الخوف والحزن والسرور إنما تحصل في السماع عن غناء مفهوم وأما الأوتار وسائر النغمات التي ليست مفهومة فإنها تؤثر في النفس تأثيراً عجيباً ولا يمكن التعبير عن عجائب تلك الآثار وقد يعبر عنها بالشوق ولكن شوق لا يعرف صاحبه المشتاق إليه فهو عجيب والذي اضطرب قلبه بسماع الأوتار أو الشاهين وما أشبهه ليس يدري إلى ماذا يشتاق ويجد في نفسه حالة كأنها تتقاضى أمراً ليس يدري ما هو حتى يقع ذلك للعوام ومن لا يغلب على قلبه لا حب آدمي ولا حب الله تعالى وهذا له سر وهو أن كل شوق فله ركنان أحدهما صفة المشتاق وهو نوع مناسبة مع المشتاق إليه والثاني معرفة المشتاق إليه ومعرفة صورة الوصول إليه فإن وجدت الصفة التي بها الشوق ووجد العلم بصورة المشتاق إليه كان الأمر ظاهراً وإن لم يوجد العلم بالمشتاق ووجدت الصفة المشوقة وحركت قلبك الصفة واشتعلت نارها اورث ذلك دهشة وحيرة لا محالة]

Ve nefste ahvâl-i garîbe vardır ki onun vasfı bu vâstır. Evet havf ve hüzn ve sürûrdan meşhûr olan ma'ânî semâ'da ancak mefhûm olan gınâdan hâsıl olur. Ve evtâr ve mefhûm olmayan nagamât-ı sāire ise onların dahi nefste te'sîr-i 'acîb ile mü'essirlerdir ve o âsâr-ı 'acîbenin üzerine ta'bîr etmek mümkün olmaz velâkin ba'zen ona şevk ta'bîr olunur ve böyle bir şevktir ki onun sâhibi ona müştâk bulunduğu şeye 'ilmi yoktur ya'nî neye müştâk olduğunu bilmez ve bu dahi 'acîbdır. Ve o kimse ki semâ'-ı evtâr u şâhîn ve emsâli ile kalbi muztarib olur, neye müştâk olduğunu bilmez velâkin kendi nefsinde bir hâlet bulur ki o hâlet sanki hakîkati bilinmez bir emre mütekâzîdir ve o emr ne olduğunu bilmez, hattâ ba'zı 'avâmma dahi vâki' olur. Ve dahi kalbe hubb-ı âdemî ve hubbullâh gâlib olmayana dahi vâki' olur. Ve bunun bir sırrı vardır ve o sırr budur ki her bir şevkin iki rüknü vardır: Birincisi müştâkın sıfatıdır ve o dahi müştâkun ileyhe nev'an-mâ bir münâsebedir ve ikincisi müştâkun ileyhin ma'rifetidir ve ona vâsıl olmak sûretinin ma'rifetidir. Ve çün onunla şevk hâsıl olan sıfat bulunur da müştâkun ileyhin sûretine dahi 'ilm bulunursa o vakt emr zâhir olur ve eger müştâka 'ilm bulunmayıp velâkin sıfata müşevvika bulunup senin kalbini tahrîk ederse ki nâr-ı iştiyâk işti'âl edip yanarsa lâ-mahâle o hâlet bir dehşet ve hayrete mûris olur.

[ولو نشأ آدمى وحده بحيث لم ير صورة النساء ولا عرف صورة الوقاع ثم راهق الحلم وغلبت عليه الشهوة لكان يحس من نفسه بنار الشهوة ولكن لا يدري أنه يشترك إلى الوقاع لأنه ليس يدري صورة الوقاع ولا يعرف صورة النساء فكذلك في نفسه الآدمي مناسبة مع العالم الأعلى واللذات التي وعد بها في سدرة المنتهى والفراديس العلا إلا أنه لم يتخيل من هذا الأمور إلا الصفات والأسماء كالذي سمع لفظ الوقاع واسم النساء ولم يشاهد صورة امرأة قط ولا صورة رجل ولا صورة نفسه في المرأة ليعرف بالمقايضة فالسماع يحرك منه الشوق والجهل المفرط والاشتغال بالدنيا قد أنساه نفسه وأنساه ربه وأنساه مستقره الذي إليه حينئذ واشتياقه بالطبع فيتقاضاه قلبه أمراً ليس يدري ما هو فيدهش ويتحير ويضطرب ويكون كالمختنق الذي لا يعرف طريق الخلاص]

Ve bi'l-farz ve't-takdîr nisânın sûretini görmeyerek ve vikâ'ın sûretini bilmeyerek bir insân yalnızlı münşî olup bülûga vâsıl ve ona gale-

be-i şehvet hâsıl olmuş olsa lâ-mahâle kendi nefsinden nâr-ı şehvetle hiss eder idi lâkin vikâ'a müştâk olduğunu bilmezdi, çünkü sûret-i vikâ' ve sûret-i nisâyı bilmez. İşte bunun gibi nefis-i âdemîde âlem-i a'lâya ve sidre-i muntehâ ve ferâdis-i 'ulâda onunla mev'ûd bulunduğu lez-zâta bir münâsebet vardır, lâkin işbu umûrdan sıfât ve esmâdan gayrısı kendisi bir nesneye tahayyül etmez, nitekim lafz-ı vikâ' ve ism-i nisâyı işitip aslâ bir hatun kişinin sûretini ve dîger bir kimsenin sûretini ve bi'l-mukâyese bilmek üzere aynada dahi kendi nefsinin sûretini müşâhede etmeyen âdem gibi nice vikâ'a müştâk olduğunu bilmez. Kezâlik semâ' dahi ondan şevki tahrîk eder ve cehl-i müfrit ve iştigâl-ı dünyevî onu kendi nefsinin ve rabbısını ve ona hanîn ve tab'ân müştâkı bulundu-ğu nesneyi ferâmûş ettirir ve onun kalbi ona bir emrin tekâzisine muz-tarr eder, ammâ o emr ne olduğunu bilmez ve o haysiyyet ile medhûş ve mütehayyir kalıp tarîk-i halâsı bilmeyen merd-i mahnûk gibi vâlih ve hayrân boğulur.

[فهذا وأمثاله من الأحوال التي لا يدرك تمام حقائقها ولا يمكن المتصف بها 133] أن يعبر عنها فقد ظهر انقسام الوجد إلى ما يمكن إظهاره وإلى ما لا يمكن إظهاره واعلم أيضاً أن الوجد ينقسم إلى هاجم وإلى متكلف ويسمى التواجد وهذا التواجد المتكلف فمنه مذموم وهو الذي يقصد به الرياء وإظهار الأحوال الشريفة مع الإفلاس منها ومنه ما هو محمود وهو التوصل إلى استدعاء الأحوال الشريفة واكتسابها واجتلابها بالحيلة فإن للكسب مدخلاً في جلب الأحوال الشريفة ولذلك أَمَرَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ من لم يحضره البكاء في قراءة القرآن أن يتباكى ويتحازن فإن هذه الأحوال قد تتكلف مبادئها ثم تتحقق آواخرها]

İşte bu ve emsâli ya'ânî ahvâl-i şerîfeden tamâm-ı hakâyıkının idrâki mümkün olamayan ve muttasıfı ta'bîrine kâbiliyyet ve imkânı olmayan bu misâl ile, emsâli ile da'vâ-yı mezkûre sâbit olup ve bununla zâhir ve nümâyân oldu ki vecd iki kısma münkasımdır ki bir kısmı izhârı müm-kindir ve dîger kısmı izhârı mümkün değildir. Ve dahi bil ve âgâh ol ki vecd dîger bir taksîme münkasım olur ki hâcim ve mütekelliftir ya'ânî bir kısmı hâcim ve dîger kısmı mütekelliftir ve ona tevâcüd denilir. Ve bu tevâcüd dahi iki kısma münkasım olur ki biri mezmûm olup ki kasd-ı riyyâ ile vâki' ve ondan müflis bulunduğu ahvâl-i gayr-ı mevcûdenin

izhârına mütesaddî olmak gibi ve dîgeri mahmûddur ki hîle ile ahvâl-i şerîfenin istid'â ve iktisâb ve ictilâbına tavassul etmek üzere vâki^c olan tevâcüd gibi, zîrâ ahvâl-i şerîfenin celbinde kesb ve kazanmağın dahi medhali vardır, onun için 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimiz kırâ'et-i Kur'ân katında ağlamağı gelmeyen kimseye tebâkî ve tehâzün etmeğe emr ü fermân buyurmuştur, çünkü ba'zen bu ahvâl evvel-i emrde mebâ-dîsi tekellûf olunur sonra evâhiri mütehakkık olur ya'nî ibtidâ-yı emrde bükâ ve hüznü gelmezse tekellûf ile nefsinî ağlatıp mahzûn eder ba'-dehu ona 'âdet olup evâhir-i hâlinde tekellûfsüz olarak bükâ ve hüznü hâsıl olur demektir.

[وكيف لا يكون التكلف سبباً في أن يصير المتكلف في الآخرة طبعاً وكل من يتعلم القرآن أو لا يحفظه تكلفاً ويقرؤه تكلفاً مع تمام التأمل وإحضار الذهن ثم يصير ذلك ديدناً للسان مطرداً حتى يجري به لسانه في الصلاة وغيرها وهو غافل فيقرأ تمام السورة وتثوب نفسه إليه بعد انتهائه إلى آخرها ويعلم أنه قرأها في حال غفلته وكذلك الكاتب يكتب في الابتداء بجهد شديد ثم تتمرن على الكتابة يده فيصير الكتب له طبعاً فيكتب أوراقاً كثيرة وهو مستغرق القلب بفكر آخر فجميع ما تحتمله النفس والجوارح من الصفات لا سبيل إلى اكتسابه إلا بالتكلف والتصنع أولاً ثم يصير بالعادة طبعاً وهو المراد بقول بعضهم العادة طبيعة خامسة فكذاك الأحوال الشريفة لا ينبغي أن يقع اليأس منها عند فقدانها بل ينبغي أن يتكلف اجتلابها بالسماع وغيره]

Ve fi'l-âhir o hâl-i mütekellef ona tab^c olmağa tekellûf nice sebep olmaz o hâl ile ki insân evvel-i emrde kırâ'et-i Kur'ân'ın ta'allüm ve hıfzı ona te'emmül-i tamm ve ihzâr-ı zihn ve tekellûfle olur sonra lisânına deydene ve 'âdet olup ki lisânı üzerine namâzda ve namâzın gayrısında kendisi gâfil olduğu hâlde kırâ'et-i Kur'ân cârî olur ve tamâmen bir sûreyi okuduktan sonra kendi kendinden âgâh olup ki sûrenin âhirine intihâsından sonra nefsi ona dönüp râci^c olur ve hâl-i gaflette onu kırâ'et ettiğini anlar. Ve kitâbet dahi kezâlik böyle bir hâl ile hâsıl olur ki ibtidâda cehd-i şedîd ile yazı yazmağa çalışır sonra eli kitâbet üzerine mütemerrin olup yazı yazmak ona hûy ve tab^c olur ki zihni âher bir fikir ve endîşede müstagrak olduğu hâlde pek çok varakaları yazar, kaldı ki

tekellüfle iktisâb olunan sıfât için nefis ve cevârih mütehammil olduğu cemîr-i ahlâk-ı kesbiyye ancak evvelâ tasannu^c ve tekellüfle hâsıl olur sonra insâna tab^c ve hüy ve ʿâdet olur. Ve ʿâdet tabîʿat-ı hâmisedir demekten murâdları dahi budur ve ahvâl-i şerîfenin iktisâbı dahi böyledir ki fikdânı hâlinde ondan ye^s olmamak gerektir, belki semâ^c ve dîger bir esbâb ile onun ictilâbına tekellüf etmek gerektir.

[فلقد شوهده في العادات من اشتهى أن يعشق شخصاً ولم يكن يعشقه فلم يزل يردد ذكره على نفسه ويديم النظر إليه ويقرر على نفسه الأوصاف المحبوبة والأخلاق المحموده فيه حتى عشقه ورسخ ذلك في قلبه رسوخاً خرج عن حد اختياره فاشتوى بعد ذلك الخلاص منه فلم يتخلص فكذلك حب الله تعالى والشوق إلى لقاءه والخوف من سخطه وغير ذلك من الأحوال الشريفة إذا فقدتها الإنسان فينبغي أن يتكلف اجتلابها بمجالسة الموصوفين بها ومشاهدة أحوالهم وتحسين صفاتهم في النفس وبالجلوس معهم في السماع وبالمدعاء والتضرع إلى الله تعالى في أن [134] يرزقه تلك الحلة بأن ييسر له أسبابها ومن أسبابها السماع ومجالسة الصالحين والخائفين والمحسنين والمشتاقين والخاشعين فمن جالس شخصاً سرت إليه صفاته من حيث لا يدري]

Ve ʿale't-tahkîk ʿādâtan görölüp müşâhede olunmuş ki kim ki bir şahsa taʿaşşuk etmek ârzü ederse ve onu evvelden taʿaşşuk etmemişti kendi nefsinde onun zikri tereddüd etmek ve yüzüne dâimâ bakıp nazar eylemek ve kendinde olan evsâf-ı mahbûbe ve ahlâk-ı mahmûdeyi kendi nefsinde takrîr etmekten zâil olmaz tâ ki ona ʿâşık olur ve onun ʿaşkı onun kalbinde o mertebede sâbit ve râsih olur ki baʿdehu onu kalbinden ihrâc edecek olsa onun ihrâcı onun hadd-i kudret ü ihtiyârından hâric kalır ki o ʿaşktan onun istihlâsı mümkün kalmaz. Ve bunun gibi Allâhu taʿâlânın hubbu dahi böyledir ki hubbuna saʿy ve cidd edip şevk-i likâsında ve sehatından havf ve sâir ahvâl-i şerîfeye mümârese ve müdâveme eyleser eger o ahvâl onda mefkûd olup yok ise elbette o gûşîş ve tekellüf ve o tarîk üzere olan teveddüd ve teʿellüf ile ona o hubb hâsıl olur. Gerektir ki onu mücâlese-i sūfiyye ve ahvâlleri müşâhedesıyla taleb ve nefste sıfâtlarının tahsîni ve semâʿda onlarla berâber oturup ve o hâletin esbâbı ona teysîr ve rızk etmek için Zât-ı Zü'l-Celâl'e hemî-

şe du‘â ve tazarru‘ edip ictilâbını bu esbâb ile tekellûf eyleye ki semâ‘ ve mücâlese-i sulehâ vü hâifîn ve mücâvere-i muhibbîn ü müştâkîn ve mü‘âlefe-i hâşî‘în ü hâdî‘în onun esbâbındandır, zîrâ kim ki bir şahs ile ihtilât ve mücâlese eder, onun bilmediği yerden o şahsın sıfâtı ona sirâyet eder: فمن عاشر الأشراف صار مشرفاً ومن عاشر الحداد طارت عليه الشرائر

[ويدل على إمكان تحصيل الحب وغيره من الأحوال بالأسباب قول رسول الله صلى الله عليه وسلم في دعائه ”اللهم ارزقني حبك وحب من أحبك وحب من يقربني إلى حبك“ فقد فزع صلى الله عليه وسلم إلى الدعاء في طلب الحب فهذا بيان انقسام الوجد إلى مكاشفات وإلى أحوال وانقسامه إلى ما يمكن الإفصاح عنه وإلى ما لا يمكن وانقسامه إلى المتكلف وإلى المطبوع]

Ve esbâb ile hubb ve ahvâl-i sāirenin tahsîli mümkin olduğuna ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimizin du‘āsında olan kavî-i celîli delâlet eyler ki du‘āsında buyurmuş ki حب من أحبك وحب من يقربني إلى حبك “”اللهم ارزقني حبك وحب من أحبك وحب من يقربني إلى حبك“” ki hulâsa-i müfâd-ı şerîfi: “Sen yâ rabbi, senin hubbun[u] ve sana muhabbet edenin hubbu[nu] ve beni sana takrîb edenin hubbu[nu] bana rızk eyle” ya‘nî bana nasîb ve müyesser eyle demektir. İşte ‘aleyhi’s-selām efendimiz du‘āsında hubbu niyâz ve tazarru‘ etmiş ve taleb-i hubbda du‘âya feza‘ etmiştir. Kaldı ki işbu beyân vecdin mükâşefât ve ahvâle inkisâmı ve dahi ondan ifsâh etmek mümkin ve gayr-ı münkine inkisâmı ve kezâlik tekellûf ve matbû‘a inkisâmı beyânıdır ki bu beyân ve ta‘rîf ile kâffe-i inkisâmâtı zâhir ve nümâyân oldu demektir.

[فإن قلت فما بال هؤلاء لا يظهر وجدهم عند سماع القرآن وهو كلام الله ويظهر عند الغناء وهو كلام الشعراء فلو كان ذلك حقاً من لطف الله تعالى ولم يكن باطلاً من غرور الشيطان لكان القرآن أولى به من الغناء فنقول الوجد الحق هو ما ينشأ من فرط حب الله تعالى وصدق إرادته والشوق إلى لقائه وذلك يهيج بسماع القرآن أيضاً وإنما الذي لا يهيج بسماع القرآن حب الخلق وعشق المخلوق ويدل على ذلك قوله تعالى ﴿أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ﴾ وقوله تعالى ﴿اللَّهُ نَزَلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ كِتَابًا مُّتَشَابِهًا مَّثَانِي تَقْشَعِرُّ مِنْهُ جُلُودُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ ثُمَّ تَلِينُ جُلُودُهُمْ وَقُلُوبُهُمْ إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ﴾ وكل ما يوجد عقيب السماع في النفس فهو وجد فالطمأنينة

والاقتشعرار والخشية ولين القلب كل ذلك وجد وقد قال الله تعالى ﴿إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ﴾ وقال تعالى ﴿لَوْ أَنزَلْنَا هَذَا الْقُرْآنَ عَلَى جَبَلٍ لَّرَأَيْتَهُ خَاشِعًا مُّتَصَدِّعًا مِّنْ خَشْيَةِ اللَّهِ﴾ فالوجل والخشوع وجد من قبيل الأحوال وإن لم يكن من قبيل المكاشفات ولكن قد يصير سبباً للمكاشفات والتنبيهات ولهذا قال صلى الله عليه وسلم ”رَبِّتُوا الْقُرْآنَ بِأَصْوَاتِكُمْ“ وقال لأبي موسى الأشعري ”لقد أوتى زمماراً من مزامير آل داود عليه السلام“

Ve eger yā ne ‘aceb bu kavmin semā^c-ı Kur’ān katında vecdleri zā-hir olmaz ve Kur’ān ise Allāhu ta‘ālānın kelāmıdır ve şarkı ve gazel katında vecdleri zāhir olur ve o kelām ise şu‘arānın kelāmıdır, eger on-ların vecdleri hakk olup Allāhu ta‘ālānın lutfundan olmuş olsaydı ve bātıl olup gurūr-ı şeytāndan olmamış olaydı Kur’ān’ın istimā^cı vecd için gınānın istimā^cından daha evlā olurdu der isen, buna dahi cevāben deriz ki bu vecd-i hakktır ve vecd-i hakk odur ki Zāt-ı Zü’l-Celāl’in hubbundan ve sıdk-ı irādet ve şevk-i likāsından hāsıl olan hāldir ve bu hāl semā^c-ı Kur’ān ile dahi hāsıl ve hāyic olur ve semā^c-ı Kur’ān ile hāyic olmayan vecd ancak hubb-ı [135] halk ve ‘aşk-ı mahlūktur ve buna Zāt-ı Zü’l-Celāl’in kavlı-i celīli delālet eder, buyurmuş ki **﴿أَلَا بِذِكْرِ﴾** ¹⁴⁰ **﴿اللَّهُ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ﴾** Bu nass-ı ‘ālī sūre-i Ra‘d’ın otuzuncu āyetinden-dir. Hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki “Āgāh olun ki zikrullāh ile kalbler mutma’in” olur. Ve dahi buyurmuş ki **﴿اللَّهُ نَزَلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ كِتَابًا مُّتَشَابِهًا﴾** ¹⁴¹ **﴿مَثَانِي تَقْشَعُرُ مِنْهُ جُلُودُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ ثُمَّ تَلِينُ جُلُودُهُمْ وَقُلُوبُهُمْ إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ﴾** Bu nass-ı ‘ālī dahi Zümer sūresinin yirmi ikinci āyetindendir. Hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki “Allāhu ta‘ālā kelāmın ahseni olan Kur’ān’ı mü-teşābih gönderdi ya’nī onda tenākuz ve ihtilāf olmayıp birbirini tasdik eder i‘cāz ve hüsn-i nazm ve sıhhat ve hükmd e birbirine müşābihtir ki va‘d ve va‘id ve emr ü nehy ve rahmet ve ‘azāb ve cennet ve cehennem ve sāir ikişer tekerrür eder, o kitābda olan va‘di istimā^cından rabblerin-

140 “Biliniz ki, kalpler ancak Allah’ı anmakla huzur bulur.” Ra‘d, 13/28.

141 “Allah sözün en güzelini; āyetleri, (güzellikte) birbirine benzeyen ve (hüküm-leri, öğütleri, kıssaları) tekrarlanan bir kitap olarak indirmiştir. Rablerinden korkanların derileri (vücutları) ondan dolayı gerginleşir. Sonra derileri de (vü-cutları da) kalpleri de Allah’ın zikrine karşı yumuşar.” Zümer, 39/23.

den korkanların derileri titrer sonra Allâhu ta'âlânın rahmet ve magfi-retini zikir ile derileri ve kalbleri nerm ve mutma'in olur" ilâ-âhirihi. Ve her ne ki semâ'ın 'akîbinde semâ'ın sebebi ile nefste hâsıl ve mevcûd olur, o hâl vecddir ve binâ'en 'alâ-hâzâ tume'nîne ve ikşi'râr ve haşyet ve lînet-i kalb kâffesi vecddir. Ve dahi tebâreke ve ta'âlâ buyurmuş ki ﴿لَوْ أَنزَلْنَا هَذَا الْقُرْآنَ عَلَىٰ جَبَلٍ لَّرَأَيْتَهُ خَاشِعًا مُّتَصَدِّعًا مِّنْ خَشْيَةِ اللَّهِ﴾¹⁴² Bu âyet sûre-i Enfâl'in ikinci âyetidir. Hulâsa-i tefsîrinde denilmiş ki "Mü'min-i kâmiller onlardır ki Allâhu ta'âlâ zikir olundukta onun 'azâmet-i celâl ü heybetinden kalbleri korkar" ilâ-âhirihi. Ve dahi Hakk subhânehu ve ta'âlâ buyurmuş ki ﴿لَوْ أَنزَلْنَا هَذَا الْقُرْآنَ عَلَىٰ جَبَلٍ لَّرَأَيْتَهُ خَاشِعًا مُّتَصَدِّعًا مِّنْ خَشْيَةِ اللَّهِ﴾¹⁴³ Bu âyet dahi sûre-i Haşr'ın yirmi birinci âyetidir. Hulâsa-i tefsîrinde denilmiş ki "Eğer biz bu Kur'an'ı bir dağ üzerine inzâl edip ona fehm ve idrâk vereydik sen o dağı Allâhu ta'âlânın havfından alçaklanmış ve dağılıp pâre pâre olmuş görürdün" ilâ-âhirihi. İşte haşyet ve vecel ve huşû' dahi kabîl-i ahvâlden olarak vecddir velev ki mükâşefât kabîlinden vecd değildir velâkin mükâşefât ve tenbîhâta sebep olur ve bunun için 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimiz buyurmuş ki ¹⁴⁴“رَبِّتُوا الْقُرْآنَ بِأَصْوَاتِكُمْ” Ya'nî “Sizin asvâtınızla siz Kur'an'ı tezyîn ediniz.” Ve dahi Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin hakkında buyurmuş ki “لَقَدْ أَوْتِيَ مِزْمَارًا مِنْ مِّزَامِيرِ آلِ دَاوُدَ عَلَيْهِ السَّلَامُ” ki hulâsa-i müfâd-ı şerîfi: “Âl-i Dâvûd'un düdüklerinden ona bir düdük verilmiş” ki hüsn-i savt üzerine bir kinâyedir.

[وَأَمَّا الْحِكَايَاتُ الدَّالَّةُ عَلَىٰ أَنَّ أَرْبَابَ الْقُلُوبِ ظَهَرَ عَلَيْهِمُ الْوَجْدُ عِنْدَ سَمَاعِ الْقُرْآنِ فَكَثِيرَةٌ فَقَوْلُهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ “شَيْئَنِي هُوَ وَأَخَوَاتُهَا” خَبَرَ عَنِ الْوَجْدِ فَإِنَّ الشَّيْبَ يَحْصُلُ مِنَ الْحُزْنِ وَالْخَوْفِ وَذَلِكَ وَجَدٌ وَرَوَى أَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَرَأَ عَلَىٰ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سُورَةَ النِّسَاءِ فَلَمَّا انْتَهَى إِلَى قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَكَيْفَ إِذَا جِئْنَا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ وَجِئْنَا بِكَ عَلَىٰ هَؤُلَاءِ شَهِيدًا﴾ قَالَ حَسْبُكَ

142 “Mü'minler ancak o kimselerdir ki; Allah anıldığı zaman kalpleri ürperir.” Enfâl, 8/2.

143 “Eğer biz, bu Kur'an'ı bir dağa indirseydik, elbette sen onu Allah korkusundan başını eğerek parça parça olmuş görürdün.” Haşr, 59/21.

144 Musnedu Ahmed, 30/451, no: 18494; İbn Mâce, İkâmetu's-Salât, 176, no: 1342; Ebû Dâvûd, Vitr, 20, no: 1468; Nesâî, İftitâh, 83, no: 1015.

﴿وَإِذَا سَمِعُوا مَا أُنْزِلَ إِلَى الرَّسُولِ﴾ ki üzerine senâ buyurup fermân buyurmuş ki 149 Bu âyet sûre-i Mâide'nin seksen altıncı âyetidir. Ve hulâsa-i tefsîrinde denilmiş ki “Peygamber ‘aleyhi’s-selâma nâzil olan Kur’ân’ı Cafer-i Tayyâr ve Seyyid-i Muh-târ ‘aleyhi’s-selâmdan işittikleri zamân hakkı bildiklerinden gözlerinden yaş akar.” Ve dahi ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimizin üzerine mervîdir ki namâz kılarken onun [136] sadrının âvâzı kaynayan kazanın âvâzı gibi işitilirdi ya’nî mübârek sînesinden bir âvâz işitilirdi ki o âvâz âteş üzerine kaynayan kazanın âvâzı gibi idi.

[وأما ما نقل من الوجد بالقرآن عن الصحابة رضي الله عنهم والتابعين فكثير فمنهم من صعق ومنهم من بكى ومنهم من غشي عليه ومنهم من مات في غشيته وروى أن زرارة بن أوفى وكان من التابعين كان يؤم الناس بالرقعة فقرأ ﴿فَإِذَا نُفِرَ فِي النَّاقُورِ﴾ فصعق ومات في محرابه رحمه الله وسمع عمر رضي الله عنه رجلاً يقرأ ﴿إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ لَوَاقِعٌ مَا لَهُ مِنْ دَافِعٍ﴾ فصاح صيحة وخر مغشياً عليه فحمل إلى بيته فلم يزل مريضاً في بيته شهراً وأبو جرير من التابعين قرأ عليه صالح المري فشهِق ومات وسمع الشافعي رحمه الله قارئاً يقرأ ﴿هَذَا يَوْمٌ لَا يَنْطُقُونَ وَلَا يُؤْذَنُ لَهُمْ فَيَعْتَذِرُونَ﴾ فغشي عليه وسمع علي بن الفضيل قارئاً يقرأ ﴿يَوْمَ يَقُومُ النَّاسُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ﴾ فسقط مغشياً عليه فقال الفضيل شكر الله لك ما قد علمه منك وكذلك نقل عن جماعة منهم]

Ve dahi sahâbe ve tâbi’inden Kur’ân istimâ’ı ile vecde uğrayanların hakklarında menkûl olan rivâyât çoktur ve çok zevât onlardan semâ’-ı Kur’ân ile vecd-yâb olmuşlardır. Ez-cümle burada menkûl olan rivâyât-tan esâmîleri mezkûr ve ma’lûm olan zevât-ı kirâmlardır ki ba’zıları na’ra-zed olmuş ve ba’zıları ağlayıp giryân olmuş ve ba’zıları yüreği bayılıp baygın düşmüş ve ba’zıları baygınlığından ifâkat bulmaksızın vefât etmiş. Tâbi’inden Zurâre b. Ebî Evfâ üzerine rivâyet olunur ki imâm olup rikkatle nâsa namâz kıldırırılmış ve bir gün ﴿فَإِذَا نُفِرَ فِي النَّاقُورِ﴾ 150 okurken yere baygın düşüp mihrâbında vefât etmiş. Ve Haz-

149 “Peygamber’e indirileni (Kur’an’ı) dinledikleri zaman hakkı tanımlarından dolayı gözlerinin yaşla dolup taşıdığını görürsün.” Mâide, 5/83.

150 “Sûr’a üfürüldüğü zaman var ya” Müddessir, 74/8.

ret-i 'Ömer b. el-Hattâb bir zâttan ¹⁵¹ ﴿إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ لَوَاقِعٌ مَا لَهُ مِنْ دَافِعٍ﴾ okumasını işitmiş ve der-‘akab bir na‘ra vurup yere baygın düşmüş ve baygın olarak hânesine haml ve nakl olunup ondan bir mâh esîr-i firâş ve bîmâr kalmış ya‘nî hânesinde bir mâh da hastalıktan zâil olamamış. Ve Ebû Cerîr dahi tâbî'inden idi ve o dahi Ebû Sâlih el-Murrî onun üzerine Kur‘ân okumuş ve ona vecd hâsıl olmasıyla bağırıp vefât etmiş. Ve İmâm Şâfi‘ ‘aleyhi’r-rahmet bir kârî'den ¹⁵² ﴿هَذَا يَوْمٌ لَا يَنْطِقُونَ وَلَا يُؤَدُّنَ﴾ âyet-i kerîmesinin kırâ‘etini işitince yüreği bayılmış. Ve ‘Alî İbnü'l-Fudayl dahi bir kârî'den ¹⁵³ ﴿يَوْمَ يَقُومُ النَّاسُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ﴾ okumasını istimâ‘ ettikte der-‘akab baygın olarak yere düşmüş. Ve Fudayl dahi: “Allâh sana cemîli ihsânıyla ki bu sende ta‘allüm ettiğine şükra-ne olsun” [demiş.] Ve kezâlik onlardan bir cemâ‘at üzerine bunun gibi ahvâl menkûl olmuş.

[وكذلك الصوفية فقد كان الشبلي في مسجده ليلة من رمضان وهو يصلي خلف إمام له فقراً الإمام ﴿وَلَمَّا شِئْنَا لَنَدْهَبَنَّ بِالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ﴾ فزق الشبلي زعقة ظن الناس أنه قد طارت روحه واحمر وجهه وارتعدت فرائضه وكان يقول بمثل هذا يخاطب الأحباب يردد ذلك مراراً وقال الجنيد دخلت على سري السقطي فرأيت بين يديه رجلاً قد غشي عليه فقال لي هذا رجل قد سمع آية من القرآن فغشي عليه فقلت اقرءوا عليه تلك الآية بعينها فقرئت فأفاق فقال من أين قلت هذا فقلت رأيت يعقوب عليه السلام كان عماء من أجل مخلوق فبمخلوق أبصر ولو كان عماء من أجل الحق ما أبصر بمخلوق فاستحسن ذلك ويشير إلى ما قاله الجنيد قول الشاعر

وكأس شربت على لذة وأخرى تداويت منها بها]

Ve dahi zümre-i sūfiyyede dahi vâki‘ olmuş. Ez-cümle Şiblî ‘aleyhi’r-rahme kendi mescidinde iken ramazânın bir gecesinde onun imâmı ¹⁵⁴ ﴿وَلَمَّا شِئْنَا لَنَدْهَبَنَّ بِالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ﴾ âyet-i kerîmesini kırâ‘et edicek Şiblî

151 “Şüphesiz Rabbinin azabı mutlaka gerçekleşecektir.” Tūr, 52/7-8.

152 “Bu, konuşamayacakları gündür. Onlara izin de verilmez ki, özür dilesinler.” Mürselât, 77/35-36.

153 “İnsanların, âlemlerin Rabbinin huzurunda duracakları gün.” Mutaaffifin, 83/6.

154 “Andolsun, dileseydik biz sana vahyettiğimizi tamamen ortadan kaldırırdık.” İsrâ, 17/86.

kuddise sirruhu bir na'ra kopardı ki halk zann ettiler ki cānı uçup gitti ve benzi kırmızı olup a'zā ve cevārihi titreyip lerzeye düştü ve “Bunun gibi bir hitāb ile aḥbāb muḥātaba olunur” diye söylemiş ve bu kelāmı terdīd ve tekrār eder imiş. Ve Cüneyd-i Bagdādī kaddesallāhu sirrehu'l-‘azīz demiş ki “Ben Seriyy-i Sakatī hücreğine girip onun önünde bir baygın ādemi gördüm. Seriyy-i Sakatī hazretleri bana dedi ki “Bu ādem bir āyet-i kerīme istimā‘ edip bayılmış.” Ben dahi: “O āyet-i kerīmeyi bi-‘ayniḥā bir dahi onun üzerine kırā‘et ediniz” dedim. Ve çün okundu, o ādem ifākat buldu. Seriyy bana dedi ki “Sen bunu nereden söyledin?” Ben dahi: “Ya‘kūb ‘aleyhi’s-selāmın körlüğünü bir mahlūk için vākī‘ ve bir mahlūk ile bāsır olduğunu gördüm, onun körlüğü hakk için olmuş olsaydı bir mahlūk ile gözleri dönüp basīr olmazdı” dedim. O vakt o dahi onu istihsān etti. Ve Cüneyd’in işbu kelāmı kavlı-i şā‘ire işāret eder ki şā‘ir demiş ki:

وكأْسٍ شربت على لذة وأخرى تداويت منها بها

Ki hulāsa-i me‘ālī: “Ben bir ke’si bir lezzet üzere içtim ve diğer kāseyi dahi içip onunla ondan tedāvī ettim” demektir.

[وقال بعض الصوفية كنت أقرأ ليلة هذه الآية ﴿كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ﴾ فجعلت أرددُها فإذا هاتِف يهتِف بي كم تردد هذه الآية [137] فقد قتلت أربعة من الجن ما رفعوا رؤوسهم إلى السماء منذ خلقوا وقال أبو علي المغازلي للشبلي ربما تطرق سمعي آية من كتاب الله تعالى فتجذبني إلى الإعراض عن الدنيا ثم أرجع إلى أحوالي وإلى الناس فلا أبقى على ذلك فقال ما طرق سمعك من القرآن فاجتذبك به إليه فذلك عطف منه عليك ولطف منه بك وإذا ردك إلى نفسك فهو شفقة منه عليك فإنه لا يصلح لك إلا التبري من الحول والقوة في التوجه إليه]

Ve dahi ba‘zu’s-sūfiyye demiş ki “Gecenin birisinde ﴿كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ﴾¹⁵⁵ āyet-i kerīmesini okudum ve onu terdīd ve tekrār etmeğe devām ettim tā ki hātiften bir nidā işittim ki “Bu āyeti kaçā tekrār edeceksin? Cinn tāifesinden başlarını semāya doğru ref‘ etmeyen dört neferi katl ettin.” Ve dahi Ebū ‘Alī el-Megāzilī, Şiblī’ye demiş ki “Ola

155 “Her can ölümü tadacaktır.” Āl-i ‘İmrān, 3/185

ki benim sem'ime kitâbullâhtan bir âyet değer de beni dünyâdan i'râz etmeğe ictizâb eder. Sonra kendi ahvâlime ve halka dönerim de onun üzerine kalmam.” Ve o dahi dedi ki “Ola ki sem'ine Kur'ân'dan değip onunla seni yanına ictizâb eder o bir 'âtıfettir ki ondan senin üzerine erzânî ve sezâver olmuş ve dahi seninle ondan bir lutftur. Ve eger seni nefesine redd edip çevirirse o dahi senin üzerine ondan bir hinnet ve şefkattir, kaldı ki ona teveccüh etmekte havl ve kuvvetten teberrî etmekten gayrı sana bir şey yakışmaz.”

اوسمع رجل من أهل التصوف قارئاً يقرأ ﴿يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ارْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكِ رَاضِيَةً مَّرْضِيَّةً﴾ فاستعادهَا من القارئ وقال كم أقول لها ارجعي وليست ترجع وتواجد وزعق زعقة فخرجت روحه وسمع بكر بن معاذ قارئاً يقرأ ﴿وَأَنْذِرْهُمْ يَوْمَ الْآزِفَةِ﴾ الآية فاضطرب ثم صاح ارحم من أُنذرتَه ولم يقبل إليك بعد الإنذار بطاعتك ثم غشى عليه وكان إبراهيم ابن أدهم رحمه الله إذا سمع أحداً يقرأ ﴿إِذَا السَّمَاءُ انشَقَّتْ﴾ اضطربت أوصاله حتى كان يرتعد وعن محمد بن صبيح قال كان رجل يغتسل في الفرات فمر به رجل على الشاطئ يقرأ ﴿وَأَمَّا تَرَأَوْنَ الْيَوْمَ أَيْهَا الْمُجْرِمُونَ﴾ فلم يزل الرجل يضطرب حتى غرق ومات وذكر أن سلمان الفارسي أبصر شاباً يقرأ فأتى على آية فاقشعر جلده فأحبه سلمان وفقده فسأل عنه فقبل له إنه مريض فأتاه يعوده فإذا هو في الموت فقال يا عبد الله أرايت تلك القشعريرة التي كانت بي فإنها أتتني في أحسن صورة فأخبرتني أن الله قد غفر لي بها كل ذنب

Ve dahi ehl-i tasavvuftan biri kārînin birisinden ﴿يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ارْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكِ رَاضِيَةً مَّرْضِيَّةً﴾¹⁵⁶ âyet-i kerîmesinin okumasını işittikte okuyandan be-tekrâr kırâ'etini taleb ve i'âdesini niyâz edip demiş ki “Ben kaç kerre oldu ki ben ona dönüver diye söylemekte isem de o nefis dönmüyor.” Ve bununla vecdi gâlib olup der-hâl bir na'rayı bastıktan sonra rûhu hurûc etti. Ve dahi Bekr b. Mu'âz bir kārî'den ﴿وَأَنْذِرْهُمْ يَوْمَ الْآزِفَةِ﴾¹⁵⁷ âyet-i kerîmesinin kırâ'etini işiticek onun a'zâsı muztarib olup “Yâ rabbi, sen onu inzâr edip ve ba'de'l-inzâr sana ikbâl ve tâ'at etmeyen kuluna merhamet eyle” diye bağırıp baygın düşmüş. Ve İbrâhîm b.

156 “(Allah şöyle der:) “Ey huzur içinde olan nefis! Sen O’ndan razı, O da senden razı olarak Rabbine dön!” Fecr, 89/27-28.

157 “Yaklaşmakta olan gün konusunda onları uyar.” Gâfir, 40/18.

Edhem bir kimseden ¹⁵⁸﴿إِذَا السَّمَاءُ انْشَقَّتْ﴾ sūresini işitmiş olsaydı onun evsāl ve mefāsılı mürteʿid olup lerze-nāk olurdu. Ve dahi Muhammed b. Sabīh üzerine mervī olup demiş ki “Bir gün zātın biri Fırāt nehrinden igtisāl ederken onun üzerine nehrin kenārında bir zāt geçip ﴿وَامْتَازُوا الْيَوْمَ﴾ ¹⁵⁹﴿أَيُّهَا الْمُجْرِمُونَ﴾ āyetini okurdu ve o zāta bununla vecd tārī olup gark olup ölünceye dek ıztırāb etmekten zāil olmadı. Ve dahi zikr olunmuş ki Selmān-ı Fārisī bir günde bir civān görüp ki Kurʾān okurdu ve bir āyete gelince onun vücūdu titreyip mukşecirr oldu. Selmān ise o civānı muhabbet eyledi ve çün onu gāib etti üzerine sorup suʾāl etti ve ona hastadır diye haber verildikte onun ʿiyādet ve suʾāl -ihātırına gidip baktı ki muhtazır olmuş ve ona demiş ki “Ey ʿabdullāh, sen benden gördüğün o kuşaʿrīre ve titremek ahsen-i sūret ile bana gelip haber verdi ki Zāt-ı Zü'l-Celāl hazretleri onunla yaʿnī o kuşaʿrīre ile bana her bir zenbi ʿafv u magfiret etmiştir.”

[وبالجملة لا يخلو صاحب القلب عن وجد عند سماع القرآن فإن كان القرآن لا يؤثر فيه أصلاً فمثله ﴿وَمَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا كَمَثَلِ الَّذِي يَنْعِقُ بِمَا لَا يَسْمَعُ إِلَّا دُعَاءً وَنِدَاءً صُمُّ بُكْمٌ عُمِّي فَهُمْ لَا يَعْقِلُونَ﴾ بل صاحب القلب تؤثر فيه الكلمة من الحكمة يسمعا قال جعفر الخلدي دخل رجل من أهل خراسان على الجنيد وعنده جماعة فقال للجنيد متى يستوي عند العبد حامده وذامه فقال بعض الشيوخ إذا دخل البيمارستان وقيد بقيدتين فقال الجنيد ليس هذا من شأنك ثم أقبل على الرجل وقال إذا تحقق أنه مخلوق فشقه الرجل شهقة ومات [138] فإن قلت فإن كان سماع القرآن مفيداً للوجد فما بالهم يجتمعون على سماع الغناء من القولين دون القارئین فكان ينبغي أن يكون اجتماعهم وتواجدهم في حلق القراء لا حلق المغنين وكان ينبغي أن يطلب عند كل اجتماع في كل دعوة قارئ لأقوال فإن كلام الله تعالى أفضل من الغناء لا محالة فاعلم أن الغناء أشد تهيجاً للوجد من القرآن من سبعة أوجه]

Ve bi'l-cümle taʿrīfī odur ki sāhib-i kalb Kurʾān-ı ʿazīmü'ş-şānın istimāʿı katında bir vecdden hālī olmaz. Ve eger Kurʾān-ı ʿazīmü'ş-şān aslā onda bir teʾsīri olmaz ise artık o hālde onun meseli ﴿وَمَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا﴾

158 “Gök yarıldığı zaman.” İnşikāk, 84/1.

159 “(Allah şöyle der:) “Ey suçlular! Ayrılın bu gün!” Yāsīn, 36/59.

¹⁶⁰ ilā-ā-
hirihî olur. Bunda bir nass-ı ‘ālîye işāret vākî^c olmuştur, çünkü sūre-i
Bakara’nın yüz yetmiş birinci āyetinde gelmiş ki ﴿وَمَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا كَمَثَلِ
¹⁶¹ Bu āyetin
hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki “Şol kāfirler ki Kur’ān’a ve onda olan
helāl ve harāma inanmadılar, onlar o çobanın agnām ve kilābına ben-
zerler ki çobanın kelāmını fehm etmezler, ancak sedā ve nidāsını işi-
tirler; onlar sağırılar ve dilsizler ve körlerdir. Kur’ān’ı işitip ta‘akkul ve
tabassur etmezler” belki sāhib-i kalbde hikmetten işittiği bir kelime bile
te’sīri ile. Ve dahi Ca’fer el-Huldī demiş ki “Horāsān ahālīsinden bir
zāt Cüneyd-i Bagdādī’nin hücreğine girip nezdinde bir cemā‘at olduğu
hâlde “Ādem’in ‘indinde onun mādih ve kādihî ne vakt siyyān olur?”
diye suāl etmiş. Ve şeyhlerin birisi: “Her ne vakt ki tīmār-hāneye girip
iki buhav¹⁶² ile buhavlanırsa” diye cevāba müsāra‘at ettikte, Cüneyd-i
Bagdādī: “Bu senin şe’ninden değildir” diye o şeyhi muhāveresinden
men‘ ve ona ikbāl ve teveccüh edip dedi ki “Ne vakt ki mahlūk olduğu
‘indinde muhakkak olursa” ya’nî o vakte onun kādih ve mādihî yanında
siyyān olur demektir. Ve çün o Horāsānî işbu sözü işitti, der-akab bir
na’ra koparıp sā‘atinden vefāt etti. Ve eger sen dedin ki semā‘-ı Kur’ān
vecde müfid olunca yā bu kavmin neleri vardır ki gınā üzerine bilikip
gazelhānlardan istimā‘ ederler de kurrādan gidip işitmezler, gerektir ki
onların ictimā‘ ve tevācüdleri kurrānın halkalarında olmalıydı, gazelhā-
nın halkaları olmamalıydı ve hem dahi her bir da‘vetlerinde ve her bir
cem‘iyyetlerinde birer kārî taleb etmeliydiler ki medh-hānı istememe-

160 “İnkār edenleri imana çağırın (peygamber) ile inkār edenlerin durumu, ba-
ğırıp çağırmadan başka bir şey duymayan hayvanlara seslenen (çoban) ile
hayvanların durumu gibidir. Onlar sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler. Bun-
dan dolayı anlamazlar.” Bakara, 2/171.

161 “İnkār edenleri imana çağırın (peygamber) ile inkār edenlerin durumu, ba-
ğırıp çağırmadan başka bir şey duymayan hayvanlara seslenen (çoban) ile
hayvanların durumu gibidir. Onlar sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler. Bun-
dan dolayı anlamazlar.” Bakara, 2/171.

162 Bakağı.

liyidiler, zîrâ kelâm-ı Allâh ‘azze şānuhu lâ-mahāle gınādan efdaldır. Bunu dahi böylece bil ki gınā tehyîc-i vecd için kırâet-i Kur’ân’dan yedi vech ile daha ziyâde eşdedir:

[الوجه الأول أن جميع آيات القرآن لا تناسب حال المستمع ولا تصلح لفهمه وتنزيله على ما هو ملابس له فمن استولى عليه حزن أو شوق أو ندم فمن أين يناسب حاله قوله تعالى ﴿يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنثِيَيْنِ﴾ وقوله تعالى ﴿وَالَّذِينَ يَزُمُونَ الْمُبْحَنَاتِ﴾ وكذلك جميع الآيات التي فيها بيان أحكام الميراث والطلاق والحدود وغيرها وإنما المحرك لما في القلب ما يناسبه والآيات إنما يضعها الشعراء إعراباً بها عن أحوال القلب فلا يحتاج في فهم الحال منها إلى تكلف نعم من يستولي عليه حالة غالبية قاهرة لم تبق فيه متسعاً لغيرها ومعه تيقظ وذكاء ثاقب يتفطن به للمعاني البعيدة من الألفاظ فقد يخرج وجده على كل مسموع كمن يخطر له عند ذكر قوله تعالى ﴿يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنثِيَيْنِ﴾ حالة الموت المحجوج إلى الوصية وأن كل إنسان لا بد أن يخلف ماله وولده وهما محبوباه من الدنيا فيترك أحد المحبوبين للثاني ويهجرهما جميعاً فيغلب عليه الخوف والجزع أو يسمع ذكر الله في قوله ﴿يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنثِيَيْنِ﴾ فيدهش بمجرد الاسم عما قبله وبعده أو يخطر له رحمة الله على عباده وشفقته بأن تولى قسم موارثهم بنفسه نظراً لهم في حياتهم وموتهم فيقول إذا نظر لأولادنا بعد موتنا فلا نشك بأنه ينظر لنا فيهيح منه حال الرجاء ويورثه ذلك استبشاراً وسروراً أو يخطر له من قوله تعالى ﴿لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنثِيَيْنِ﴾ تفضيل الذكر بكونه رجلاً على الأنثى وأن الفضل في الآخرة ﴿رِجَالٌ لَا تُلْهِيهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَإِقَامِ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ﴾ وأن من ألهاه غير الله تعالى عن الله تعالى فهو من الإناث لا من الرجال تحقيقاً فيخشى أن يحجب أو يؤخر في نعيم الآخرة كما أخرجت الأنثى في أموال الدنيا]

Birinci vechi odur ki kâffe-i âyât-ı Kur’âniyye müstemî‘in hâline münāsib olmaz ve fehmine dahi sâlih olmaz ve ona münāsib olan hâle dahi tenzîlleri kâbil olmaz. Ve ma‘lûmdur ki kim ki ona bir hüzn veya şevk veya bir nedem müstevlî olduysa onun hâline tebâreke ve ta‘âlâ-nın ¹⁶³ ﴿يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنثِيَيْنِ﴾ nass-ı celîli veyâhüd

163 “Allah size, çocuklarınız (ın alacağı miras) hakkında, erkeğe iki dişinin payı kadarını emreder.” Nisâ, 4/11.

¹⁶⁴ ﴿وَالَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ﴾ ve sair bu gibi ahkâm-ı mîrâsiyye ve talâk ve hudûd ve gayrıları olan âyât-ı kerîme muvâfık ve münâsib gelmez, ya'nî eger o kimse kûtâh-nazar olup da istihrâc-ı ma'ânî-i ba'ideye yed-i tûlâsı olmazsa bu nass ve bu gibi ahkâma dâir olan âyât nereden onun hâline tenâsüb eder! Ve ebyât-ı manzûme ise onları şu'arâ-yı bülegâ ancak ahvâl-i kalbi i'râb ve izhâr etmek için onları vaz' etmişler ve müstemî'i olan kimse dahi ondan fehm-i hâline bir tekellüfe muhtâc olmaz, kalbin muharriki ancak ona münâsib olan şeylerdir. Evet o kimse ona kâhire bir hâlet-i gâlibe müstevlî olup dîgerine fezâ-yı kalbinde bir genişliği bırakmaz ve zâten dahi müteyakkız olup zekâ-i sâkıb sâhibi olursa ki ma'ânî-i ba'ideye elfâzdan mütefattın olur, o kimseye her bir mesmû' üzerine vecd hutûr eder, nitekim Zât-ı Zü'l-Celâl'in ﴿يُوصِيكُمُ اللَّهُ﴾ ¹⁶⁵ kavli-i 'âlîsinden vasiyyete ihtiyâc-lık veren vefât hâletini tezekkür eder ki o kimse bilir ki her bir insân [139] dünyâdan mahbûbları olan mâl ve veledini terk edip gidecek ve lâbüdd ki biri ikinciye terk edecek ya'nî mâlî evlâdına bırakıp gidecek ve kendisi cemî'an onların ikisini hecr edecek ve o cihetten havf ve ceza' ona gâlib olur veyâhüd o merd-i zekî vü fatîn zikrullâhı ﴿يُوصِيكُمُ اللَّهُ﴾ ¹⁶⁶ kavli-i 'âlîsinden işitip ve pes ü pîşinden yalnız ism-i mücerred-i ilâhî ile medhûş olur veyâhüd Zât-ı Zü'l-Celâl'in 'ibâdına olan rahmet ve şefkatini der-hâtır edip ki kendi nefsi ile onların taksîm-i mîrâslarına tevellî ederek hayât ve mevtlerine nazaran umûrları intizâmına sezâvâr-ı refet ettiğini düşünüp de kendi nefsinde der ki bizden sonra evlâdımıza nazar buyurunca artık bize dahi is'âf-ı nazarda şekk ve şübhe etmeyiz ve bununla hâl-i recâ onda heyecân edip ona istibşâr ve sürûru îrâs eder veyâhüd tebâreke ve ta'âlânın ¹⁶⁷ ﴿لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنثِيَيْنِ﴾

164 “Namuslu kadınlara zina isnat edenler” Nûr, 24/4.

165 “Allah size, çocuklarınız (ın alacağı miras) hakkında, erkeğe iki dişinin payı kadarını emreder.” Nisâ, 4/11.

166 “Allah size, çocuklarınız (ın alacağı miras) hakkında, erkeğe iki dişinin payı kadarını emreder.” Nisâ, 4/11.

167 “Allah size, çocuklarınız (ın alacağı miras) hakkında, erkeğe iki dişinin payı kadarını emreder.” Nisâ, 4/11.

kavl-i ʿālîsinden ona hutûr eder ki zikr olduğu haysiyyetle erkek çün ünsāya tafdîl olunmuş ve âhirette dahi fazl ancak onları zikrullâhtan ticâret ve beyʿ meşgûl etmeyen erkekleredir ve kim ki gayrullâh onu zikrullâhtan meşgûl eder o şahs inâstan olup tahkîkan erkeklerden değildir diye, bu mülâbese ile mahcûb olmaktan veyâhûd naʿîm-i âhiretten ünsânın mâl-ı dünyâdan muʾahhar olduğu gibi muʾahhar olmaktan korkar.

[فأمثال هذا قد يحرك الوجد ولكن لمن فيه وصفان أحدهما حالة غالبية مستغرقة قاهرة والآخر تفتن بليغ وتيقظ بالغ كامل للتنبيه بالأموال القريبة على المعاني البعيدة وذلك مما يعز فلاجل ذلك يفرع إلى الغناء الذي هو ألفاظ مناسبة للأحوال حتى يتسارع هيجانها وروي أن أبا الحسين النوري كان مع جماعة في دعوى فجرى بينهم مسألة في العلم وأبو الحسين ساكت ثم رفع رأسه وأنشدهم

رب ورقاء هتوف في الضحى	ذات شجو صدحت في فنن
ذكرت إلهاً ودهرًا صالحاً	وبكت حزناً فهاجت حزني
فبكائي ربما أرقها	وبكاها ربما أرقني
ولقد أشكو فما أفهمها	ولقد تشكو فما تفهمني
غير أنني بالجوى أعرفها	وهي أيضاً بالجوى تعرفني

قال فما بقي أحد من القوم إلا قام وتواجد ولم يحصل لهم هذا الوجد من العلم الذي خاضوا فيه وإن كان العلم جداً وحقاً]

İşte bunun emsâli vecdi tahrîk eder velâkin ancak o kimseden tahrîk eder ki kendinde işbu iki sıfat mevcûd ola: Birincisi hâlet-i gâlibe ve müstagraka-i kâhire ona müstevlî bulunmuş ola ve ikincisi tefattun-i belîğ ve teyakkuz-ı bâliğ sâhibi olup maʿânî-i baʿideye umûr-ı karîbeden kemâl-i intikâl ve nebâheti ola. İşte âdem bu iki sıfatla mevsûf olursa semâʿ-ı Kurʾân ile vecdi müteharrik olur. Ve bu sıfat ile mevsûf âdem az bulunur ki ʿazîz olan umûrdandır ve o cihetle gınāya fezaʿ olunur, çünkü elfâzı ahvâle mütenâsibdir tâ ki onunla heyecânı mütesâric ola. Ve dahi mervîdir ki Ebû Hüseyin-i Sevî bir cemâʿatle berâber bulunmuş ve bir mesʿeleden dolayı beynlerinde bir mübâhase cârî olmuş ve Ebû Hüseyin o daʿvâya girişmeyip sâkit iken sonra başını kaldırıp bu ebyâtı inşâd eyledi ki:

رب ورقاء هتوف في الضحى	ذات شجو صدحت في فني
ذكرت إلهاً ودهراً صالحاً	وبكت حزناً فهاجت حزني
فبكائي ربما أرقها	وبكاها ربما أرقني
ولقد أشكو فما أفهمها	ولقد تشكو فما تفهمني
غير أنني بالجوى أعرفها	وهي أيضاً بالجوى تعرفني

Ki hulâsa-i müfâdları odur ki “Kuşluk vaktinde âvâz edici hüznü bir yüz güvercin ağaçlar üstünde nagme-sâz olur da bir elifini yâd edip veyâhüd yakışıklı bir dehri der-hâtır eder de hüzn ile ağlar ve onunla benim hüznüm dahi hâyic olur da ikimiz birlikte ağlarız ve olur ki benim ağlamağım onun kalbini yufka ve rakîk eder ve olur ki onun ağlamağı benim kalbimi yufka ve rakîk eyler hâlbuki ben şekvâ edip hâlimi ona anlatamam ve o dahi şekvâ eder de hâlini bana anlatamaz ya’nî ikimiz ağlayarak çağırırız ve benim giryânlığım ona te’sîr eder de onun kalbini rakîk eder lâkin ne o benim şekvâmı anlar ve ne de ben onun şekvâsını anlarım, fakat o şiddet-i vecd ile beni bilir ve ben dahi onu şiddet-i vecd ile bilirim ya’nî ikimiz vecdi şedîd olup şiddet-i vecd ile birbirimizi biliriz” demek olur. Râvî demiş ki bu ebyâtı inşâd edince kavmden bir kimse kalmadı ki kalkıp tevâcüd etmedi ya’nî kâffeleri bu ebyât üzerine vecdleri müteharrik oldu. Ma’a-hâzâ o mes’ele-i ‘ilmiyyenin mübâhasesiyle onların vecdleri müteharrik olmadı velev ki ‘ilm ciddî ve hakkî idi.

[الوجه الثاني أن القرآن محفوظ للأكثرين ومتكرر على الأسماع والقلوب وكلمة سمع أولاً عظم أثره في القلوب وفي الكرة الثانية يضعف أثره وفي الثالثة يكاد يسقط أثره ولو كلف صاحب الوجد الغالب أن يحضر وجده على بيت واحد على الدوام في مرات متقاربة في الزمان في يوم أو أسبوع لم يمكنه ذلك ولو ابدل بيت آخر لتجدد له أثر في قلبه وإن كان معرباً عن عين ذلك المعنى ولكن كون النظم واللفظ غريباً بالإضافة إلى الأول يحرك النفس وإن كان المعنى واحداً وليس يقدر القارئ على أن يقرأ قرأناً غريباً في كل وقت ودعوة فإن القرآن محصور لا يمكن الزيادة عليه وكله محفوظ متكرر وإلى ما ذكرناه أشار الصديق رضي الله عنه حيث رأى الأعراب يقدمون فيسمعون القرآن ويبيكون فقال كنا كما كنتم ولكن قست

قلوبنا ولا تظنن أن قلب الصديق رضي الله عنه كان أقسى من قلوب الأجلاف من العرب وانه كان أخلى عن حب الله تعالى وحب كلامه من قلوبهم ولكن التكرار على قلبه اقتضى المرون عليه وقلة التأثير به لما حصل له من الأنس بكثرة استماعه إذ محال في العادات أن يسمع السامع آية لم يسمعها قبل فيبكي ثم يدوم على بكائه عليها عشرين سنة ثم يرددها ويبكي ولا يفارق الأول الآخر إلا في كونه غريباً جديداً ولكل جديد لذة ولكل طارئ صدمة ومع كل [140] مألوف أنس يناقض الصدمة ولهذا هم عمر رضي الله عنه أن يمنع الناس من كثرة الطواف وقال قد خشيت أن يتهاون الناس بهذا البيت أي يأنسوا به ومن قدم حاجاً فرأى البيت أولاً بكى وزعق وربما غشي عليه إذ وقع عليه بصره وقد يقيم بمكة شهراً ولا يحس من ذلك في نفسه بأثر فإذا المغنى يقدر على الأبيات الغريبة في كل وقت ولا يقدر في كل وقت على آية غريبة]

Ve ikinci vech dahi Kurʿān-ı ‘azīmü’ş-şān ekser-i nāsın ezberinde-dir, hemîşe esmâ^c ve kulüb üzerine mütekerrir olmaktadır ve her ne ki en evvel işitilirse eseri gönüllerde ‘azīm olur ve ikinci kerre onun eseri zebūn olur ve üçüncü kerrede eseri külliyyen sâkıt olmağa yaklaşır. Ve vecd sāhibi yalnız bir beyt-i vāhidin üzerine evkāt-ı mütekāribede ya’nī ezmān-ı karīblerde ki yā yevmiyye veyā haftalıkta merrāt-ı mütekāribede dāimā vecdini ona hasr etmek ister de bununla tekellūf eylerse ona mümkün olmaz ki ‘ale’-d-devām o beyt-i mesmū^c u mükerrerin üzerine onun vecdi müteharrik olmaz, o beyt dīger bir beyt ile deġişilirse elbette onun kalbinde bir eser teceddūd eder velev ki mübeddelün bihi olan beyt beyt-i evvelin ‘ayn-ı ma’nāsına mu‘rib ola, çünkü evvele izāfetle nazm ve lafz garīb olmakla nefsi tahrīk eder velev ki ma’naları bir olur. Ve kāri^p ise her vakte ve her bir da‘vette Kurʿān’ı garīb okumağa muktedir olamaz, zīrā Kurʿān mahsūrdur, onun ziyāde ve noksānı olmaz ve tezyīd ve tenkīsī mümkün olmaz ve kāffesi mahfūz ve mütekerrerdir. Ve bizim bu zikr ettiġimize Sıddīk-i ekber ‘aleyhi’r-rıdvān işāret etmiştir ki a‘rāb-ı bādiye gelip Kurʿān-ı ‘azīmü’ş-şānın kırā‘etini istimāc^c ettikçe ağarlardı ve o dahi onların bu hāllerini göricek “Biz dahi sizin gibi idik velākin imdi bizim kulūbumuz katı ve kāsī oldu” demiş. Ve sen zann etme ki Sıddīk-i ekberin kalbi eclāf-ı ‘Arabın kulūblarından daha ziyāde katı ve hubbullāhtan ve kelāmullāhın muhabbetinden dahi

onların kulûblarından daha ziyâde tehî ve hâlidir velâkin kalbine vâki^{ce} olan tekrârı ile ona ‘âdet-i müstemirre olmuş ve huluk ve ‘âdet gibi olmakla onunla te‘essür etmek az kaldı, çünkü kesret-i istimâ‘ından onunla ünsiyyet hâsıl olup te’sîri az kaldı, zîrâ hasebe’l-‘âdet muhâldir ki bir âdem bir âyeti işitip ki o âyeti işitmemiş idi ve kalbine te’sîr etmekle ağlarsa o kimse o bükâ ve ağlamak üzerine yirmi sene müdâvemet ede ki hemîşe onu tereddüd ve tekrâr ile dâimen ve müstemirren ağlaya ve vecd o vech-i âherden garîb ve cedîd olduğu haysiyyetle müfârakat eder, yoksa başka bir şey ile müfârakat etmez. Ve ma‘lûmdur ki her bir cedîdin bir lezzeti vardır ve her bir ‘arız ve târînin bir sadmesi vardır ve her bir me’lûf müste‘nestir ki sadmeye münâkızdır. Ve bunun için ‘Ömer ‘aleyhi’r-rıdvân kesret-i tavâftan halkın men‘ine ihtimâm buyurup dedi ki “Ben korktum ki işbu beyt-i mükerreme halk tehâvün ederler” ya’nî onunla istînâs edip kalblerinde onun muhabbet ve ihtirâm ve ta‘zîminde bir tesâhül ve tehâvün hâsıl olur. Ve ma‘lûmdur ki hacc-ı şerîfe gelen zâir evvelâ beyt-i mükerreme nazarı ilişince ağlar da ba‘zen dahi na‘ra salıverip baygın olur ve ba‘zen Mekke’de bir mâh ikâmet eder de kendi nefsinden bir eseri hiss etmez, kaldı ki gazelhân olan kimse her bir vakte ebyât-ı garîbeyi söylemeğe muktedir olur ve her bir vakte âyet-i garîbeyi okumağa muktedir olamaz ki bu mülâbese ile gınânın vecde tehyîci daha ziyâde olur demek olur.

[الوجه الثالث أن لوزن الكلام بذوق الشعر تأثيراً في النفس فليس الصوت الموزون الطيب كالصوت الطيب الذي ليس بموزون وإنما يوجد الوزن في الشعر دون الآيات ولو زحف المغني البيت الذي ينشده أو لحن فيه أو مال عن حد تلك الطريقة في اللحن لاضطرب قلب المستمع وبطل جده وسماعه ونفر طبعه لعدم المناسبة وإذا نفر الطبع اضطرب القلب وتشوش فالوزن إذا مؤثر فلذلك طاب الشعر]

Ve üçüncü vechi ise o dahi vezn-i kelâm zevk-i şî‘r ile nefste te’sîr etmesi kaziyyesidir, zîrâ mevzûn olan savt-ı tayyib mevzûn olmayan savt-ı tayyib gibi değildir ve vezn ise ancak eş‘ârda bulunur, âyât-ı Kur‘âniyyede bulunmaz, hattâ gazelhân olan kimse inşâd ettiği beytte bir zihâf îrâd ederse veyâhüd onu galat ve kırık okursa ve lahnda

o tarîkten meyl ederse müstemi'in kalbi dahi muztarib olup vecd ve semâ'ı bâtil olur ve 'adem-i münâsebetten dahi tab'ı müteneffir olur ve tab' müteneffir olursa elbette kalb dahi muztarib ve müteşevveş olur, kaldı ki veznin dahi ayrıca bir te'sîri vardır ve onun için şîr'in istimâ'ı hoş olmuştur.

[الوجه الرابع أن الشعر الموزون يختلف تأثيره في النفس بالألحان التي تسمى الطرق والدستانات وإنما اختلاف تلك الطرق بمد المقصور وقصر الممدود والوقف في أثناء الكلمات والقطع والوصل في بعضها وهذا التصرف جائز في الشعر ولا يجوز في القرآن إلا التلاوة كما أنزل فقصره ومدّه والوقف والوصل والقطع فيه على خلاف ما تقضيه التلاوة حرام أو مكروه وإذا رتل القرآن كما أنزل سقط عنه الأثر الذي سببه وزن الألحان وهو سبب مستقل بالتأثير وإن لم يكن مفهوماً كما في الأوتار والمزمار والشاهين وسائر الأصوات التي لا تفهم]

Ve dördüncü vechi dahi şîr-i mevzûnun te'sîri nefste turuk ve destânât adlı olan elhân ile [141] muhtelif olur ve turuk ihlitâfâtı ise ancak mak-sûrun meddi ve memdûdun kasrı ve esnâ-i kelimâtta tevakkuf ve ba'zı-larından kat' ve vaslı ile olur ve bu gibi tasarruf ise ancak eş'ârda câiz olabilir, çünkü Kur'ân tilâvet-i mesnûne ile okunup ya'nî ne asl nâzil olduysa öylece okunur ki diğer vechle onun kırâ'eti câiz olmaz ve kırâ'et-i mesnûnenin iktizâsı hilâfında vâki' olan kasr ve meddi veyâ vakf ve vaslı veyâhüd kat'ı harâmdır veyâhüd mekrûhtur. Ve çün nâzil olduğu vech üzere kırâ'et-i Kur'ân tertil olunur, ondan vezni elhân ile olan eser sâ-kıt olur ya'nî vezni elhân ile olan te'sîrin sebebi sâkıt olur demektir ve vezni elhân ise te'sîrde bir sebeb-i müstakildir velev ki mefhûm olmaz, savt-ı evtâr u mizmâr u şâhîn ve sâir mefhûm olmayan âvâzlar gibi.

[الوجه الخامس أن الألحان الموزونة تعضد وتؤكد بإيقاعات وأصوات آخر موزونة خارج الحلق كالضرب بالقضيب والدف وغيره لأن الوجد الضعيف لا يستثار إلا بسبب قوي وإنما يقوى بمجموع هذه الأسباب ولكل واحد منها حظ في التأثير وواجب أن يسان القرآن عن مثل هذه القرائن لأن صورتها عند عامة الخلق صورة اللهو واللعب والقرآن جد كله عند كافة الخلق فلا يجوز أن يمزج بالحق المحض ما هو لهو عند العامة وصورته صورة اللهو عند الخاصة وإن كانوا لا ينظرون إليها من حيث إنها لهو بل ينبغي أن يوقر القرآن فلا يقرأ على شوارع الطرق بل في

مجلس ساكن ولا في حال الجنابة ولا على غير طهارة ولا يقدر على الوفاء بحق حرمة القرآن في كل حال إلا المراقبون لأحوالهم فيعدل إلى الغناء الذي لا يستحق هذه المراقبة والمراعاة ولذلك لا يجوز الضرب بالدف مع قراءة القرآن ليلة العرس وقد أَمَرَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بضرب الدف في العرس فقال ”أظهروا النكاح ولو بضرب الغربال“ أو بلفظ هذا معناه وذلك جائز مع الشعر دون القرآن

Ve beşinci vech ise o dahi elhân-ı mevzûnenin ikâ'ât ve asvât-ı âherle mu'âdada ve mü'ekkele olmasıdır ki boğazın hâricinde olarak âher bir gûnâ asvât-ı mevzûne ve ikâ'ât-ı ma'lûme ile elhân-ı mevzûne mu'âdıda ve mü'ekkele olmasıdır, nitekim kadîb ve deff çalmak ve emsâli ile hâsıl olan mu'âdada gibi, çünkü zebûn olan vecd ancak sebeb-i kavî ile istisâre olunur ve vecd-i za'îf ise ancak bu esbâbın mecmû'u ile kuvvetlenir ve bu esbâbın her birisi te'sîrde bir hazz ve behresi vardır. Ve Kur'ân-ı 'azîmü's-şân ise bu gibi karâyinden sıyâneti vâcibdir, çünkü bunlar 'âmme-i halk katında sûretleri lehv ve la'îbin sûretindedir ve Kur'ân ise kâffe-i halk katında ciddî ve hakîkîdir ve hakk-ı mahza 'inde'l-'âmme lehv ve 'inde'l-hâssa lehv sûretinde bulunan nesnenin mezci ya'nî karıştırılması câiz olmaz velev ki lehv olduğu haysiyyetle ona nazar olunmaz, belki Kur'ân-ı 'azîmü's-şânın tevkîri vâcibdir ki yol kenârlarında okunmaz, ancak sâkin bir mecliste okunur ve hâl-i cenâbet ve tahâretsizlikle okunmaz ve her bir hâlde Kur'ân'ın hürmeti hakkına vefâ etmeğe ancak ahvâllerine mürākıb olan zevât muktedir olurlar ve bu cihetle bu murākabe ve mürā'âta müstehakk olmayan gınâya 'udûl olunur ve onun için düğünlerde kırā'et-i Kur'ân ile ma'an darb-ı deff câiz olmaz, hâlbuki 'aleyhi's-salātu ve's-selâm efendimiz leyle-i 'ursta deff çalmakla emr etmiştir. Buyurmuş ki ”أظهروا النكاح ولو“¹⁶⁸ Ya'nî “Siz nikâhı izhâr ediniz velev ki gırbâle çalmakla” veyâhüd bu ma'nâyı mutazammın diğer bir lafz ile düğünlerde deff çalmağa emr ü fermân etmiştir, kaldı ki şi'r ile ma'an deff çalmağın cevâzı vardır, ancak kırā'et-i Kur'ân ile ma'an deff çalmak câiz olmaz.

168 et-Teyisr Bi-Şerhi'l-Câmi'i's-Sagîr, 1/166; et-Tenvîr Şerhu'l-Câmi'i's-Sagîr, 2/447; Feyzu'l-Kadîr, 1/549, Beyhakî, es-Sunenu's-Sagîr, 3/89, Beyhakî, es-Sunenu'l-Kubrâ, 7/473.

[ولذلك لما دخل رسول الله صلى الله عليه وسلم بيت الربيع بنت معوذ وعندها جوار يغنين فسمع إحداهن تقول

وفينا نبي يعلم ما في غد على وجه الغناء

فقال صلى الله عليه وسلم ”دَعِيَ هَذَا وَقُولِي مَا كُنْتِ تَقُولِينَ“ وهذه شهادة بالنبوة فزجرها عنها وردّها إلى الغناء الذي هو لهو لأن هذا جد محض فلا يقرن بصورة اللهو فإذا يتعذر بسببه تقوية الأسباب التي بها يصير السماع محرّكاً للقلب فواجب في الاحترام العدول إلى الغناء عن القرآن كما وجب على تلك الجارية العدول عن شهادة النبوة إلى الغناء]

Ve onun için ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimiz Rebṯ bint Mu‘avviz’in hānesine girip tegannī eden iki ‘aded cāriyeleri gördükte ve cāriyelerin birisinden

وفينا نبي يعلم ما في غد على وجه الغناء

diye sözünü ‘alā-vechi’l-ginā işittikte efendimiz ”دَعِيَ هَذَا وَقُولِي مَا كُنْتِ تَقُولِينَ“¹⁶⁹ diye emr ü fermān etmiştir. Cāriyenin söylediği işbu mıs-rā’ın müfādı ise: “Bizde peygamber vardır ki yarınki günde ne olduğunu bilir” demektir ve bu ise ancak nübüvvetle şehādet etmekliktir. Ve efendimizin hadīsi müfādı ise: “Sen bunu bırak da evvelde söylediğin şeyleri ne ise onu söyle” demektir. Ve bu me’āl ise cāriyeye o şehādetten menṣ ve zecrdır ya’nı bu ‘ibāre-i şerīfe ile onu şehādet-i nübüvvetten lehv olan gınāya redd edip birle sūret-i lehve makrūn olan şehādetten o cāriyeyi zecr ve menṣ etmiş çünkü peygamberliğe şehādeti cidd-i mahz-dır, artık sūret-i lehve mukārin olmaz, kaldı ki çün onun sebebi ile kalbe muharrik olan semā’ın takviye-i esbābı onunla mūte‘azzir oldu, artık ihtirāmda Kur’ān’dan gınāya ‘udūl etmek dahi vācib oldu demektir, ni-tekim o cāriyeye şehādet-i nübüvvetten gınāya ‘udūl etmek vācib oldu.

[الوجه السادس أن المغني قد يغني بيت لا يوافق حال السامع فيكرهه وينهاه عنه ويستدعي غيره فليس كل كلام [142] موافقاً لكل حال فلو اجتمعوا في الدعوات على القارئ فربما يقرأ آية لا توافق حالهم إذ القرآن شفاء للناس كلهم على اختلاف

الأحوال فأيات الرحمة شفاء الخائف وآيات العذاب شفاء المغرور الآمن وتفصيل ذلك مما يطول فإذا لا يؤمن أن لا يوافق المقروء الحال وتكرهه النفس فيتعرض به لخطر كراهة كلام الله تعالى من حيث لا يجد سبيلاً إلى دفعه فلاحتراز عن خطر ذلك حزم بالغ وحتم واجب إذ لا يجد الخلاص عنه إلا بتنزيله على وفق حاله ولا يجوز تنزيل كلام الله تعالى إلا على ما أراد الله تعالى وأما قول الشاعر فيجوز تنزيله على غير مراده ففيه خطر الكراهة أو خطر التأويل الخطأ لموافقة الحال فيجب توقيف كلام الله وصيانتها عن ذلك وهذا ما ينقدح في علل انصراف الشيوخ إلى سماع الغناء عن سماع القرآن]

Ve altıncı vech ise o dahi olur ki gazelhân hâl-i müstemi'e muvâfık olmayan beyti okur da müstemi'e olun kerh eder ve okumasından onu nehy eyler ve dîğerinin kırâ'etini taleb eder, zîrâ her bir kelâm bir hâle muvâfık gelmez. Ve eger da'vetlerde kurrânın üzerine bilikip kırâ'et-i Kur'ân'ı istimâ' ederler ise ola ki kârî hâllerine muvâfık olmayan âyeti okur, çünkü Kur'ân-ı 'azîmü' ş-şân ihtilâf-ı ahvâlleri üzerine kâffe-i nâsa şifâdır ki âyât-ı rahmet hâifin şifâsıdır ve âyât-ı 'azâb âmin olan magrûrun şifâsıdır ve bunun tafsîli bahs-i tavîldir. Kaldı ki o hâlde emniyyet olmaz ki o kârî okuduğu âyet müstemi'in hâline muvâfık olamamak mahzûrundan sâlim ola, mümkün ki müstemi'in hâline gayr-ı muvâfık bir âyeti okur da müstemi'in nefsi onu kerâhet eder ve bununla define çâre bulamayacak bir tarîkten kelâmullâhın kerâheti hatarına müte'arrız olur ve bu hatardan ihtirâz etmek hazm-ı bâlig ve hatm-ı vâcibdir, zîrâ bu hatardan bir halâs bulmaz meger ki her bir âyeti kendi hâlinin vefk ü münâsebetine tenzîl ede ve kelâmullâh ise Zât-ı Zü'l-Celâl onunla murâd buyurduğu ma'nânın gayrısına tenzîl etmesi câiz olmaz. Ve şâ'irin kelâmı ise onunla şâ'irin murâd ettiği ma'nânın hilâfına dahi tenzîli câiz olur ve hâl bu minvâl üzere olunca istimâ'-ı kırâ'et-i kurrâdan için hatar-ı kerâhet ve hâle tevîk ile hatar-ı hata-ı tevîl vardır. Ve bunlardan kelâmullâhın sıyâneti ile tevkîri vâcib olduğundan şüyüh-ı süfiyye tehyîc-i vecd için semâ'-ı kırâ'et-i Kur'ân istimâ'-ı gınâya meyl ü 'udûl etmiştir. İşte semâ'-ı gınâya insirâf-ı şüyühun 'ilelinden bana zâhir olan esbâb-ı mûcibe bunlardır, ya'nî Kur'ân'ın ta'zîmi için ve bu hatarlardan ihtirâz için bu tarîki beğenip ihtiyâr etmişler demektir.

[وههنا وجه سابع ذكره أبو نصر السراج الطوسي في الاعتذار عن ذلك فقال القرآن كلام الله وصفة من صفاته وهو حق لا تطيقه البشرية لأنه غير مخلوق فلا تطيقه الصفات المخلوقة ولو كشف للقلوب ذرة من معناه وهيته لتصدعت ودهشت وتحيرت والألحان الطيبة مناسبة للطباع ونسبتها نسبة الحظوظ لا نسبة الحقوق والشعر نسبته نسبة الحظوظ فإذا علقت الألحان والأصوات بما في الآيات من الإشارات واللطائف شاكل بعضها بعضا فكان أقرب إلى الحظوظ وأخف على القلوب لمشاكله المخلوق المخلوق فما دامت البشرية باقية ونحن بصفاتها وحظوظنا نتنعم بالنعمات الشجية والأصوات الطيبة فانبساطنا لمشاهدة بقاء هذه الحظوظ إلى القصائد أولى من انبساطنا إلى كلام الله تعالى الذي هو صفته وكلامه الذي منه بدأ وإليه يعود وهذا حاصل المقصود من كلامه واعتذاره]

Ve bunda vech-i sâbiḥ dahi vardır ki onu Ebū Nasr-ı Serrâc-ı Tūsî ondan maʿriz-i itizârda zikr etmiştir. Demiş ki “Kurʾân-ı ʿazîmü’ş-şân Zât-ı Zü’l-Celâl’in kelâmıdır ve sıfâtından bir sıfattır, hakktır, beşeriyeye ona tâkat getiremez, zîrâ gayr-ı mahlûktur sıfât-ı mahlûka ona tâkat getiremez” yaʿnî onun maʿnâ ve heybetinden kulûba bir zerre keşf olunmuş olsa kulûb-ı beşeriyeye mütesaddıḥ ve medhûş ve mütehayyir olurdu. Ve elhân-ı tayyibe ise tıbâʿa münâsibdir ve tıbâʿa nisbeti ancak nisbet-i huzûz olup ki nisbet-i hukûk değildir ve şîʿrin nisbeti dahi nisbet-i huzûzdur. Ve çün elhân ve asvât ebyât-ı manzûmede olan işâret ve letâife müteʿallik olur, baʿzı baʿzına müşâkil olur ve mahlûkun mahlûka müşâkeleti hasebiyle artık o vakt huzûza akreb ve kulûb üzerine ehaff olur. Ve mādâm ki beşerriyet bâkî olup ve biz dahi sıfât ve huzûzumuzla nagamât-ı şeciyye ile asvât-ı tayyibe ile mütenaʿim oluruz, elbette işbu huzûzun müşâhede-i bekâsına bizim inbisâtımız kasâide daha ziyâde evlâ olur yaʿnî Allâhu ʿazîmü’ş-şândan bedʿ ve ona ʿavdet edecek kelâm ve sıfatı olan Kurʾân-ı ʿazîmü’ş-şâna olan inbisâtımızdan kelâm-ı şîʿre olan inbisâtımız ânîfûl-beyân olan münâsebet ve müşâkele ile daha ziyâde evlâ olur, işte kelâm ve itizârından maksûdun hâsılı budur.

[وقد حكى عن أبي الحسن الدراج أنه قال قصدت يوسف بن الحسين الرازي من بغداد للزيارة والسلام عليه [143] فلما دخلت الرى كنت أسأل عنه فكل من سأله عنه قال أيش تعمل بذلك الزنديق فضيقوا صدري حتى عزمت على الانصراف

ثم قلت في نفسي قد جبت هذا الطريق كله فلا أقل من أن أراه فلم أزل أسأل عنه حتى دخلت عليه في مسجد وهو قاعد في المحراب وبين يديه رجل وبيده مصحف وهو يقرأ فإذا هو شيخ بهي حسن الوجه واللحية فسلمت عليه فأقبل على وقال من أين أقبلت فقلت من بغداد فقال وما الذي جاء بك فقلت قصدتك للسلام عليك فقال لو أن في بعض هذه البلدان قال لك إنسان أقم عندنا حتى نشترى لك داراً أو جارية أكان يقعدك ذلك عن المجيء فقلت ما امتحنني الله بشيء من ذلك ولو امتحنني ما كنت أدري كيف أكون ثم قال لي أتحسن أن تقول شيئاً فقلت نعم فقال هات فأنشأت أقول

رأيتك تبني دائماً في قطيعتي ولو كنت ذا حزم لهدمت ما تبني
كأنني بكم والليت أفضل قولكم ألا ليتنا كنا إذ الليت لا يغني

قال فأطبق المصحف ولم يزل يبكي حتى ابتلت لحيته وابتل ثوبه حتى رحمته من كثرة بكائه ثم قال يا بني تلوم أهل الري يقولون يوسف زنديق هذا أنا من صلاة الغداة أقرأ في المصحف لم تقطر من عيني قطرة وقد قامت القيامة علي لهذين البيتين

Ve dahi Ebu'l-Hasen ed-Derrâc üzerine mahkî olup demiş ki “Ben Yûsuf b. el-Hüseyn’in ziyâreti kasdıyla Bagdâd’dan çıkıp mûmâ ileyhe selâm vermek üzere Rey nâm beldeye girdim ve mûmâ ileyhın üzerine sormaya başladım ve her kimden ki onun üzerine su’âl ettim, bana “O zındıka ne yapacaksın?” diye cevâb verince sînem dar olup hattâ dönüp ‘avdet etmeğe ‘azm ettim, sonra kendi nefsimde dedim ki ben bu kadar yol geldim artık onu görmekten ekall bir şey olmaz ve onunla kavuşup görünceye dek üzerine sorup su’âl etmekten zâil olmadım ta ki ‘âkıbet gidip onu bir mescidde gördüm ki mihrâb içinde oturuyor ve karşısında bir âdem duruyor ve elinde bir açık mushaf vardır ki ondan okuyor ve dahi baktım ki behî ve hûb-rû ve hûb-rîş bir âdemdir, hemân üzerine selâm verdim ve o dahi bana teveccüh edip ikbâl etmekle “Nereden gelirsin?” diye benden sordu ve ben dahi: “Bagdâd’dan geliyorum” dedim. Ve “Ne iş ile geldin?” diye bir dahi sorunca, “Sana selâm vermek üzere seni kasd edip geldim” dedim. Ve o dahi: “Bu beldelerin birisinde bir insân sana burada dur da ben sana bir hâne veyâ bir câriyeyi alırım

demiş olsaydı onun o sözü gelmekten seni men' eder mi?" idi diye bir dahi benden su'âl ettikte, ben dahi: "Bir şey ile Cenâb-ı Zü'l-Celâl beni imtihân buyurmadı ve beni bir nesne ile imtihân buyurmuş olsaydı o hâlde nice olacağını bilmezdim" diye cevâb verdiğimde, "Eş'ârdan bir şey söyleyebilir misin?" diye bir dahi sorunca, ben dahi: "Evet söyleyirim" dedim. Ve o dahi: "Söyle bakalım" dedi. Ve ben dahi bunu söylemeğe başladım ki:

رَأَيْتَكَ تَبْنِي دَائِمًا فِي قَطِيعَتِي وَلَوْ كُنْتَ ذَا حِزْمٍ لَهَدَمْتُ مَا تَبْنِي
كَأَنِّي بِكُمْ وَاللَّيْتُ أَفْضَلُ قَوْلِكُمْ أَلَا لَيْتَنَا كُنَّا إِذَ اللَّيْتُ لَا يَغْنِي

Ki hulâsa-i müfâdı: "Ben seni görüyorum ki dâimâ sen benim katî'âmda binâ edersin, hâlbuki ben hazmlı olmuş olsaydım senin binâ-nı yıkardım. Sanki ben sizinleyim hâlbuki sizin sözünüzün efdali harf-i temennidir, kâşki bir olaydın o vakte ki harf-i temennî gınâ vermezdi." Ve çün bu nazmı işitti, açık mushafı büküp ağlamağa başladı tâ ki lihyesini ve urbasını gözyaşıyla ıslattı ve kesret-i bükâsından onu merhamet ettim. Sonra bana dedi ki "Sen ehl-i Rey'i Yûsuf zındıktır dedikleri için lev'm edersin, işte ben sabâh namâzından beri mushafı okurdum ve bir katre gözyaşı gözümden akmadı ve bu iki beytten benim üzerime kıyâmet koptu."

[فَإِذَا الْقُلُوبُ وَإِنْ كَانَتْ مُحْتَرَقَةً فِي حُبِّ اللَّهِ تَعَالَى فَإِنَّ الْبَيْتَ الْغَرِيبَ يَهْبِجُ مِنْهَا مَا لَا تَهْبِجُ تِلَاوَةَ الْقُرْآنِ وَذَلِكَ لَوْزَنِ الشَّعْرِ وَمَشَاكِلَتِهِ لِلطَّبَاعِ وَلَكُونِهِ مُشَاكِلًا لِلطَّبَعِ اقْتَدَرَ الْبَشَرُ عَلَى نَظْمِ الشَّعْرِ وَأَمَّا الْقُرْآنُ فَنَظْمُهُ خَارِجٌ عَنْ أُسَالِيبِ الْكَلَامِ وَمِنْهَاجِهِ وَهُوَ لِذَلِكَ مُعْجَزٌ لَا يَدْخُلُ فِي قُوَّةِ الْبَشَرِ لِعَدَمِ مُشَاكِلَتِهِ لَطَبْعِهِ]

Ve böyle olunca artık kulüb-i beşeriyye hubbullâhta muhterik ve sūzân olsa bile tahkikan beyt-i garîb ondan tilâvet-i Kur'ân tehyîc edemediği vecdi tehyîc eder ve o dahi vezn-i şî'r ve tab'a müşâkeleti hasbiyledir ve dahi tab'a müşâkeleti mülâbesesiyle nev'-i beşer nazm-ı şî're muktedir olmuşlar. Ve Kur'ân ise onun nazmı esālîb-i kelâm ve minhâcdan hâricdir ki o cihetle mu'cizdir, kuvvet-i beşerde dâhil olmaz, çünkü tab'a müşâkil değildir, ya'nî tab'a 'adem-i müşâkeletinden nâşî kaviyye-i beşeriyyeden hâric kalmıştır.

[وروي أن إسرائفيل أستاذ ذي النون المصري دخل عليه رجل فرآه وهو ينكث في الأرض بإصبعه ويترنم بيت فقال هل تحسن أن تترنم بشيء فقال لا قال فأنت بلا قلب [144] إشارة إلى أن من له قلب وعرف طباعه علم أنه تحركه الأبيات والنعيمات تحريكاً لا يصادف في غيرها فيتكلف طريق التحريك إما بصوت نفسه أو غيره وقد ذكرنا حكم المقام الأول في فهم المسموع وتنزيله وحكم المقام الثاني في الوجد الذي يصادف في القلب فلنذكر الآن أثر الوجد أعني ما يترشح منه إلى الظاهر من صعقة وبكاء وحركة وتمزيق ثوب وغيره فنقول]

Ve dahi mervî olmuş ki Zünnûn-ı Mısırî'nin üstâzı İsrâfîl'in huzûruna bir zât girip gördü ki parmağıyla yeri karıştırıp bir beyt ile teren-nüm eder ve o zâta dedi ki “Sen dahi bir nesne ile terennüm etmeğe muktedir misin?” Ve o kimse “yok” deyince, o dahi: “Öyle ise sen kalpsizsin” demiş. Bu bir işârettir ki her kimin kalbi vardır ve tıbbâ-ı nı bilir, bilir ki ebyât-ı manzûme ve nagamât-ı tayyibe onun kalbini tahrîk eder, böyle bir tahrîk ki onu dîğerinde tesâdüf etmez ve binâ'en ‘alâ-zâlik kendi savt ve âvâzı veyâhûd dîğerinin savtıyla tarîk-i tah-rîkine mütekellif olur ya‘nî buna mütekellif olmayan kimse bî-kalb demek olur. Kaldı ki biz fehm-i mesmû‘ ve hâline tenzîlinin hükmünü makâm-ı evvelde zikr ettik ve kalbde semâ‘ ile hareket eden vecdi dahi makâm-ı sâni'de zikr ettik. İmdi vecdden hâsıl ve zâhire mütereş-şah olan ahvâlî ki na‘ra kopuvmek ve baygın düşmek ve ağlamak ve hareket etmek ve câmeyi temzîk edip pâre pâre eylemek gibi âsârı zikr edip diyelim ki:

el-Makâmu's-Sâlistü Mine's-Semâ'i

[المقام الثالث من السماع]

[نذكر فيه آداب السماع ظاهراً وباطناً وما يحمد من آثار الوجد وما يذم فأما الآداب فهي خمس جمل]

Semâ'in üçüncü makâmı ise o dahi beyânı şu mebhastadır, biz onda semâ'ın zâhir ve bâtın olan âdâbını ve vecdden mahmûd ve mezmûm olan âsârını zikr ederiz. Şöyle ki âdâbının cümleleri beş cümledir:

[الأول مراعاة الزمان والمكان والإخوان قال الجنيد السماع يحتاج إلى ثلاثة أشياء وإلا فلا تسمع الزمان والمكان والإخوان ومعناه أن الاشتغال به في وقت حضور طعام أو الخصام أو صلاة أو صارف من الصوارف مع اضطراب القلب لا فائدة فيه فهذا معنى مراعاة الزمان فيراعي حالة فراغ القلب له وأما المكان فقد يكون شارعاً مطروقاً أو موضعاً كريه الصورة أو فيه سبب يشغل القلب فيجتنب ذلك وأما الإخوان فسيبه أنه إذا حضر غير الجنس من منكر السماع متزهّد الظاهر مفلس من لطائف القلوب كان مستثلاً في المجلس واشتغل القلب به وكذلك إذا حضر متكبر من أهل الدنيا يحتاج إلى مراقبته وإلى مراعاته أو متكلف متواجد من أهل التصوف يراني بالوجد والرقص وتمزيق الثياب فكل ذلك مشوشات فترك السماع عند فقد هذه الشروط أولى ففي هذه الشروط نظر للمستمع]

Birinci cümlesi ise mürâ'ât-ı zamân u mekân u ihvândır. Cüneyd-i Bagdâdî kaddesallâhu sirrehu demiş ki “Semâ' üç şeye muhtâc olur. Eger bu üç şey bulunmazsa semâ' etme ki zamân ve mekân ve ihvân- dır.” Ve ma'nâsı ise huzûr-ı ta'âm ve hısâm ve namâzda ve savârıftan bir sârifin tesâdüfû ile iştigâl etmekte bunlarla olan ıztırâb-ı kalbde semâ'ın bir fâidesi olmaz demektir. İşte mürâ'ât-ı zamânın ma'nâsı budur, artık ona ferâgat-ı kalb hâli mürâ'ât olmak gerektir. Ve mekân ise olur ki dur- duğu yer câdde-i meslûke ve şâri'-i matrûk ola veyâhüd kerîhü's-sûret bir mevzi' ola veyâ içinde kalbi meşgûl edecek bir sebep mevcûd ola, gerektir ki bunlardan dahi ictinâb eyleye. Ve ihvân ise onun dahi sebebi odur ki cinsin gayrisından semâ'a münkir ve zâhiren mütezehhid ve letâif-i kulûbdan müflis bir kimse hâzır ise o kimse mecliste müsteskil olup kalb onunla müştegil olur veyâhüd ehl-i dünyâdan murâkabe ve mürâ'âtına muhtâc bir mütekebbir ve mütecebbir kimse hâzır olmuş ola veyâhüd ehl-i tasavvuftan olup hod-fürûş ve vecde mütekellif ve riyâ ile mütevâcid bir âdem hâzır olmuş, ola ki vecdi ile riyâ edip oynamak ve urbayı yırtıp parçalamak gibi tasannu'ât sâhibi ola, mâ-hasal bunla- rın kâffesi müşevvişlerdir, gerektir ki işbu şurût-ı selâsenin fıkdanın- da istimâ' etmemek gerektir ki bu hâllerde terk-i istimâ' evlâdır ve bu şurûtta müstemi' için bir nazar vardır.

[الأدب الثاني وهو نظر الحاضرين أن الشيخ إذا كان حوله يريدون يضرهم]

السماع فلا ينبغي أن يسمع في حضورهم فإن سمع فليشغلهم بشغل آخر والمريد الذي يستضر بالسماع أحد ثلاثة أقلهم درجة هو الذي لم يدرك من الطريق إلا الأعمال الظاهرة ولم يكن له ذوق السماع فاشتغاله بالسماع اشتغال بما لا يعنيه فإنه ليس من أهل اللهو فيلهو ولا من أهل الذوق فيتنعم بذوق السماع فليشتغل بذكر أو خدمة وإلا فهو تضييع لزمانه]

Ve ikinci edeb ise hâzırların nazarıdır ki şeyh-i ʿārif ve pīr-i tarīkat eger etrāfında bulunan mürīdāna semāʿ muzır olur, gerekir ki onların huzūrlarında istimāʿ eylemeye ve istimāʿ edecek olursa onlara bir iş ile [144] meşgūl ettirmek gerektir. Ve semāʿ ile zarar-dīde olan mürīd üç nevʿ ādemın birisidir ve cümlemin en ziyāde ekall ve kemteri o kimsedir ki aʿmāl-i zāhireden gayrı tarīkten bir nesneyi idrāk etmemiştir, semāʿ-dan onun bir zevki olmaz ve bu makūlenin semāʿa iştigālī mā-lā-yaʿnīye bir iştigāldir, çünkü zāten kendisi ehl-i lehvden değildir ki lehv ile meşgūl ola ve ehl-i zevkten dahi değildir ki zevk-i semāʿ ile müteneʿim ola, kaldı ki ona münāsib odur ki bir zikr ve hizmet ile meşgūl ola, yoksa semāʿa iştigālī zamānına bir tazyīʿdir.

[الثاني هو الذي له ذوق السماع ولكن فيه بقية من الحظوظ والالتفات إلى الشهوات والصفات البشرية ولم ينكسر بعد انكسارا تؤمن غوائله فربما يهيج السماع منه داعية اللهو والشهوة فيقطع عليه طريقه ويصده عن الاستكمال]

Ve ikincisi ise yaʿnī semāʿ ile zarar-dīde olan mürīdin ikinci nevʿi o kimsedir ki onun zevk ve semāʿı var velākin onda huzūz-ı nefis ve iltifāt-ı şehevāttan bir bakiyye kalıp henüz sıfāt-ı beşeriyyeden vāres-te olamamış ve gavāilden emīn olacak derecede şehveti bir inkisār ile münkesire olamamıştır ki bu cihetle ola ki semāʿ ondan dāʿiye-i lehv ü şehveti tehyīc edip de onun tarīkını katʿ eder ve istikmālden dahi onu sadd ve menʿ eyler.

[الثالث أن يكون قد انكسرت شهوته وأمنت غائلته وانفتحت بصيرته واستولى على قلبه حب الله تعالى ولكنه لم يحكم ظاهر العلم ولم يعرف أسماء الله تعالى وصفاته وما يجوز عليه وما يستحيل فإذا فتح له باب السماع نزل المسموع في حق الله تعالى على ما يجوز وما لا يجوز فيكون ضرره من تلك الخواطر التي هي كفر أعظم من نفع السماع]

Ve üçüncü nev'î o âdemdir ki onun şehveti kırılıp gâilesinden emîn olmuş ve onun basîreti açılıp kalbi üzerine hubbullâh müstevlî olmuş velâkin zâhir-i 'ilmi tahkîm etmemiştir ve Zât-ı Zü'l-Celâl hazretlerinin esmâ ü sîfâtını ve üzerine müstehîl ve câiz olan ni'âtı bilememiş ki bu gibi mürîde semâ'ın kapısı açılırsa işittiği nesneyi Zât-ı Zü'l-Celâl'in hakkında tenzîlî câiz olup ve olmayana tenzîl eder ve o vakte küfr olan havâtırdan onun zararı nef'-i semâ'dan a'zam olur. Kaldı ki bu üç nev' mürîdânı huzûrlarında pîr-i 'ârif semâ'ı işitmek lâzımdır, zîrâ mürîdânın zararlarını istilzâm eder.

[قال سهل رحمه الله كل وجد لا يشهد له الكتاب والسنة فهو باطل فلا يصلح السماع لمثل هذا ولا لمن قلبه بعد ملوث بحب الدنيا وحب المحمدة والثناء ولا لمن يسمع لأجل التلذذ والاستطابة بالطبع فيصير ذلك عادة له ويشغله ذلك عن عبادته ومراعاة قلبه وينقطع عليه طريقه فالسماع مزلة قدم يجب حفظ الضعفاء عنه قال الجنيد رأيت إبليس في النوم فقلت له هل تظفر من أصحابنا بشيء قال نعم في وقتين وقت السماع ووقت النظر فإني أدخل عليهم به فقال بعض الشيوخ لو رأيت أنه لقلت له ما أحملك من سمع منه إذا سمع ونظر إليه إذا نظر كيف تظفر به فقال الجنيد صدقت]

Ve dahi Sehl 'aleyhi'r-rahme demiş ki “Her bir vecd ki ona kitâb ve sünnet şehâdet etmez, o vecd bâtıldır.” Kaldı ki bu gibi zâta semâ' yaramaz ve dahi hubb-ı dünyâ ve hubb-ı mahmedet ü senâ ile kalbi mülevves ve âlûde olan kimseye yaramaz ve dahi tab'an semâ' ile telez-züz ve istitâbe eden kimseye dahi istimâ' yaramaz, zîrâ ona 'âdet olur ve o 'âdet onu 'ibâdâtından ve kalbi mürâ'ât etmekten meşgûl eder ve onunla tarîki üzerine kesilip munkatı' olur. Ve'l-hâsıl semâ' mezille-i akdâmdır, ondan za'îf ve zebûn olan kesânı saklayıp hıfz etmek vâcibdir. Ve Cüneyd-i Bagdâdî kaddesallâhu sırrehu'l-'azîz demiş ki “Ben îblîs-i la'îni rü'yâmda gördüm ona dedim ki “Sen bizim ashâbımızdan bir nesneye zafer edebilir misin?” O dahi: “Evet, iki vakte ki bir vakti vakt-i semâ'dır ve dîgeri vakt-i nazardır ki o vaktlerde onunla üzerlerine hîlemi geçiririm” dedi, ya'nî bu iki vakte onlardan bir nesne-yâb ve zafer-yâb oluyorum demek ister. Ve ba'zu's-şüyûh bunu işiticek demiş ki

“Ben dahi onu görmüş olsam, ben ona derdim ki “Sen ne ‘aceb ahmak ve şaşkınsın o kimse ki sem‘i vaktinde istimâc olunur ve nazar ettiği vakte ona nazar olunur, sen o âdeme nice zafer-yâb olabilirsin.” Ve o hâlde Cüneyd-i Bagdâdî: “Gerçek söyledin” diye o şeyhi tasdik etti.

[الأدب الثالث أن يكون مصغياً إلى ما يقول القائل حاضر القلب قليل الالتفات إلى الجوانب متحرزاً عن النظر إلى وجوه المستمعين وما يظهر عليهم من أحوال الوجد مشغلاً بنفسه ومراعاة قلبه ومراقبة ما يفتح الله تعالى له من رحمته في سره متحفظاً عن التنحنع والثاؤب ويجلس مطرقاً رأسه كجلوسه في فكر مستغرق لقلبه متماسكاً عن التصفيق والرقص وسائر الحركات على وجه التصنع والتكلف والمراعاة ساكتاً عن النطق في أثناء القول بكل ما عنه بد فإن غلبه الوجد وحركه بغير اختيار فهو فيه معذور غير ملوم ومهما رجع إليه الاختيار فليعد إلى هدوئه وسكونه ولا ينبغي [146] أن يستديمه حياء من أن يقال انقطع وجده على القرب ولا أن يتواجد خوفاً من أن يقال هو قاسي القلب عديم الصفاء والرقّة]

Ve üçüncü edeb ise o dahi kâilin kavline kulak verip isgâ etmektir ve istimâc ederken kalbi hâzır olup cevâbına kalîlül’-iltifât olmaktır ve dahi müstemi‘inin yüzüne bakıp ahvâl-i vecdden onlardan zuhûr eden hâlâta bakmaktan muhteriz olmaktır ki hemîşe kendi nefesine iştigâl ede ve kalbi mürâ‘âtına dikkat ve sırrında Hakk subhânehu ve ta‘âlâ rahmetinden ona feth ve küşâd edeceği lutf ve ‘âtifete müterakkıb olup ashâbı üzerine kulûbları teşvîş edecek bir hareketten mütehaffız ola, belki sâkinü’z-zâhir ve hâdî’l-etrâf olup tenahnûh ve tesâvûb ve esnemekten dahi müstahfız olmak gerektir ve otururken başını göğsü üzerine indirip tefekkürde oturmak gibi otura ve dahi kalbine müstagrak olarak durup el çarpmaktan ve oynamaktan ve tekellûf ve tasannu‘ ve mürâ‘ât ile hareket etmekten dahi mümsik olup esnâ-i kavlden lâ-ya‘nî olan kelâm-dan müctenib ve sâkit ve müfârakası mümkün olan nutktan hâmuş ola. Ve eger vecd ona gâlib gelip de ihtiyârsız olarak bir harekete onu müteharrik ederse artık onda ma‘zûr olup onun üzerine bir levh ve ‘itâb kalmaz. Ve her ne vakt ki onun ihtiyârı ona dönerse hüdü‘ ve sükûn hâletine ‘avdet etmek gerektir ki vecdi karîben munkatı‘ oldu diye halkın kelâmından utanıp hayâ‘en onu istidâme etmemek gerektir veyâ kalbi

kāsīdir onun safâ ve rikkati yoktur diye halkın tekellümünden havf ile onu tasannu‘an ve tekellüfen istidâme etmemek gerektir.

[حكى أن شاباً كان يصحب الجنيد فكان إذا سمع شيئاً من الذكر يزعم فقال له الجنيد يوماً إن فعلت ذلك مرة أخرى لم تصحبنى فكان بعد ذلك يضبط نفسه حتى يقطر من كل شعرة منه قطرة ماء ولا يزعم فحكى أنه اختنق يوماً لشدة ضبطه لنفسه فشبهق شهقة فانشق قلبه وتلفت نفسه]

Hikāyet olunur ki bir civān, Cüneyd-i Bagdādī'ye müstashib imiş ve o civān zikrden bir şey işitmiş olsaydı bağırıp na'ra koparıyordu. Bir gün Cüneyd-i Bagdādī ona dedi ki “Eger bir dahi böylece ettinse sen beni istishāb etmezsin.” Ve o civān ba‘dehu nefsinin zabt etmeğe başladı ki her bir saçından nefesine şiddet-i zabtından nāşī birer katre su damlardı ve çağırılmaz oldu. Ve dahi hikāyet olunur ki nefsinin şiddet-i zabtından bir gün boğulup artık bülend āvāz ile bir na'ra kopuverip kalbi yarık olmuş ve onunla ‘āzim-ı dār-ı na‘ım olup nefsi telef olmuştur.

[وروي أن موسى عليه السلام قص في بني إسرائيل فمزق واحد منهم ثوبه أو قميصه فأوحى الله تعالى إلى موسى عليه السلام “قل له مزق لي قلبك ولا تمزق ثوبك” قال أبو القاسم النصراباذي لأبي عمرو بن عبيد أنا أقول إذا اجتمع القوم فيكون معهم قوال يقول خيراً لهم من أن يغتابوا فقال أبو عمرو الرياء في السماع وهو أن ترى من نفسك حالاً ليست فيك شر من أن تغتاب ثلاثين سنة أو نحو ذلك]

Ve dahi mervīdir ki Mūsā ‘aleyhi’s-selām, Benī İsrā’īl kavmi içinde bir kıssa söyledikte o kavmden zātın biri kendi sevbini veyāhūd göy-neğini yırtıp parça parça etmekle Hakk subhānehu ve ta‘ālā hazretleri Mūsā ‘aleyhi’s-selāma vahy edip buyurmuş ki “قل له مزق لي قلبك ولا تمزق ثوبك” Ya‘nī “Sen ona söyle ki benim için kendi kalbini temzīk et, sevbini temzīk etme” demektir. Ve Ebū Kāsım en-Nasr-ābādī, Ebū ‘Amr b. ‘Ubeyd’e demiş ki “Ben diyorum ki kavm bilikip onlarla bir gazelhān bulunmak ve onlar dahi onun kavlini dinlemek onlara gıybet etmekten daha ziyāde yeğ ve hayırlıdır.” Ve Ebū ‘Amr ise: “Semā‘da riyyā etmek ya‘nī nefsinde mevcūd olmayan hālī göstermek otuz sene ve onun mislinde gıybet etmekten daha ziyāde yaramaz ve şerrlidir” demiş.

[فإن قلت الأفضل هو الذي لا يحركه السماع ولا يؤثر في ظاهره أو الذي يظهر عليه فاعلم أن عدم الظهور تارة يكون لضعف الوارد من الوجد فهو نقصان وتارة يكون مع قوة الوجد في الباطن لكن لا يظهر لكمال القوة على ضبط الجوارح فهو كمال وتارة يكون لكون حال الوجد ملازماً ومصاحباً في الأحوال كلها فلا يتبين للسماع مزيد تأثير وهو غاية الكمال فإن صاحب الوجد في غالب الأحوال لا يدوم وجده فمن هو في وجد دائم ثم فهو المرابط للحق والملازم لعين الشهود فهذا لا تغيره طوارق الأحوال ولا يبعد أن تكون الإشارة بقول الصديق رضي الله عنه ”كنا كما كنتم ثم قست قلوبنا“ معناه قويت قلوبنا واشتدت فصارت تطبيق ملازمة الوجد في كل الأحوال فنحن في سماع معاني القرآن على الدوام فلا يكون القرآن جديداً في حقنا طارئاً علينا حتى نتأثر به]

Ve eger onu semâc tahrîk edip de zâhirinde te'sîri olmayan mı efdal yoksa onun zâhirinde eseri görünen mi efdaldır der isen, onu dahi öylece bil ki 'adem-i zuhûru gâh vecden vârid olan hâlin za'f ve ze-bûnluğundandır ve bu hâl-i noksândır ve gâh bâtında kuvvet-i vecd ile olur velâkin sâhibinin kuvvet ve metânetinden zuhûr etmez ve bu hâl hâl-i kemâldir, çünkü cevârihe olan kuvvetinden nâşî olur ve gâh kâffe-i ahvâlde hâl-i vecde musâhib ve mülâzım olduğundan zuhûr etmez ki semâc için mezîd-i te'sîr kalmaz ve bu hâl-i [147] kemâlin gâye ve nihâyesidir, çünkü vecd sâhibi gâlib-i ahvâlinde onun vecdi dâim olmaz ve o ki vecd-i dâimîdedir; o kimse hakka murâbıt olup 'ayn-ı şühûda mülâzımdır ve bu kimse ise tavârik-ı ahvâl onu tagyîr etmez ve onun için vecdin eseri zâhirinde nümâyân olmaz. Ve Sıddîk-i Ekber 'aleyhi'r-rıdvânın ”كنا كما كنتم ثم قست قلوبنا“ buyuruşu buna bir işâret olduğuna uzak değildir ki ma'nâsı: “Bizim kulûbumuz kavî ve müş-tedd olup kâffe-i ahvâlde mülâzemet-i vecde tâkat-mend oldu ve biz isek 'ale'd-devâm ma'ânî-i Kur'ân'ın semâcındayız ki o cihetle bizim hakkımızda Kur'ân cedîd olmaz ve üzerimize târî olmaz tâ ki onunla müte'essir oluruz.”

[فإذاً قوة الوجد تحرك وقوة العقل والتماسك تضبط الظاهر وقد يغلب أحدهما الآخر إما الشدة قوته وإما لضعف ما يقابله ويكون النقضان والكمال بحسب ذلك فلا تظن أن الذي يضطرب بنفسه على الأرض أتم وجداً من الساكن باضطرابه بل

رب ساكن أتمّ وجداً من المضطرب فقد كان الجنيد يتحرك في السماع في بدايته ثم صار لا يتحرك فقليل له في ذلك فقال ﴿وَتَرَى الْجِبَالَ تَحْسَبُهَا جَامِدَةً وَهِيَ تَمُرُّ مَرَّ السَّحَابِ صُنِعَ اللَّهُ الَّذِي أَتَقَنَ كُلَّ شَيْءٍ﴾ إشارة إلى أن القلب مضطرب جائل في الملكوت والجوارح متأدبة في الظاهر ساكنة]

Ve hâl bu minvâl üzere olunca artık vecdin kuvveti tahrîk eder ve ʿakl ve temäsük kuvveti zâhiri zabt eder ve baʿzen birisi âhere gâlib gelir ve o dahi yâ kuvvetinin şiddetine veyâhüd ona mukâbele edenin zaʿfına mebnîdir ve o vakte ona göre noksân ve kemâl hâsıl olur. Ve yer üzerine kendi nefsi ile ıztırâb eden kimsenin ıztırâbına sâkin olan kimseden vecdi daha ziyâde etemm olduğunu sen zann etme, belki sâkin olan kimsenin vecdi muztaribin vecdinden etemmdir. Cüneyd-i Bağdâdî kuddise sırruhu'l-ʿâlî bidâyet-i emrinde semâʿda taharrük ederdi, ondan sonra daha taharrük etmezdi ve sebebini ondan suʿâl olundukta, ﴿وَتَرَى الْجِبَالَ تَحْسَبُهَا جَامِدَةً وَهِيَ تَمُرُّ مَرَّ السَّحَابِ صُنِعَ اللَّهُ الَّذِي أَتَقَنَ كُلَّ شَيْءٍ﴾¹⁷⁰ okumuştur. Bu âyet sûre-i Neml'in seksen sekizinci âyetidir. Hulâsa-i tefsîrinde denilmiş ki “O günde dağları görüp yerinde sâbit duruyor zann edersin, hâlbuki bulutların gitmesi gibi havâda sürʿatle giderler. Allâhu taʿâlâ her şey ʿilm ve hikmeti üzere itkân ve lâyıkı vechle sunʿ eyledi.” Cüneyd'in bu âyet okumasıyla işâret vardır ki kalb-i ʿârif melekûtta muztarib ve câildir ve cevârihi zâhirde müteʿeddib ve sâkindir.

[وقال أبو الحسن محمد بن أحمد وكان بالبصرة صحبت سهل بن عبد الله ستين سنة فما رأيت تغيير عند شيء كان يسمعه من الذكر أو القرآن فلما كان في آخر عمره قرأ رجل بين يديه ﴿فَالْيَوْمَ لَا يُوْخَذُ مِنْكُمْ فِدْيَةٌ﴾ الآية فرأيت أنه قد ارتعد وكاد يسقط فلما عاد إلى حاله سألته عن ذلك فقال نعم يا حبيبي قد ضعفتنا وكذلك سمع مرة قوله تعالى ﴿الْمُلْكُ يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ لِلرَّحْمَنِ﴾ فاضطرب فسأله ابن سالم وكان من أصحابه فقال قد ضعفت فقليل له فإن كان هذا من الضعف فما قوة الحال فقال أن لا يرد عليه وارد إلا وهو يلتقيه بقوة حاله فلا تغييره الواردات وإن كانت قوية]

170 “Dağları görürsün, onları hareketsiz sanırsın. Halbuki onlar bulutların geçişi gibi hareket ederler. Bunu, her şeyi sağlam ve yerli yerince yapan Allah yapmıştır.” Neml, 27/88.

Ve dahi Ebu'l-Hasen Muhammed b. Ahmed, Basra'da olduğu hâlde demiş ki “Ben Sehl b. ‘Abdullâh’ı altmış senede musâhabet ettim ve zikir ve Kur’ân’dan bir nesnenin istimâcı katında onun bir tagayyürünü görmedim ve çün âhir-i ‘ömrü oldu, bir zât onun önünde ﴿فَالْيَوْمَ لَا يُؤْخَذُ مِنْكُمْ﴾¹⁷¹ okudu, o dahi lerzeyle giriftâr olup az kaldı ki düşüp sâkıt ola. Ve çün o hâlden ‘avdet etti, ondan ben su’âl ettim ve bana: “Ey benim sevgilim, evet tahkikan zebûn olmuşuz” dedi. Bu âyet sûre-i Hadîd’in on dördüncü âyetidir. Hulâsa-i tefsîrinde denilmiş ki “Ey münâfıklar, bu günde sizden ve küffârdan ‘azâbdan halâs için fidye ahz olunmaz. Sizin mekânınız cehennem ve munsaraf ve lâyıkınız âteştir, ne kabîh mekân ve hemdemdir!” Ve kezâlik bir kerre dahi ¹⁷²﴿الْمَلِكُ يُؤَمِّدُ الْحَقُّ لِلرَّحْمَنِ﴾ âyetini istimâc etti ve muztarib oldu ve ashâbından İbn Sâlim ondan su’âl etti ve o dahi: “Zebûn olmuşum” dedi. Ve o vakte ona denildi ki “Eger bu ıztırâb za’f ve zebûnluktan ise yâ hâlin kuvveti nicedir?” O dahi cevâben demiş ki “Ona bir vârid vürüd etmez illâ ki kuvve-i hâl ile onu iltikâ etmez” ya’nî ona vürüd eden her bir vâride kuvve-i hâl ile onu iltikâ eder ve o cihetle kavî olsalar bile vâridâtı onu tagyîr etmez. Bu âyet dahi sûre-i Furkân’ın yirmi altıncı âyetidir. Hulâsa-i tefsîrinde denilmiş ki “O günde pâdişâhlık ve hüküm ve kazâ Allâhu ta‘âlâya münhasır ve sâbittir, o gün kâfirlere ziyâde düşvâr ve ‘usretli oldu.”

[وسبب القدرة على ضبط الظاهر مع وجود الوجد استواء الأحوال بملازمة الشهود كما حكى عن سهل رحمه الله تعالى أنه قال حالتي قبل الصلاة وبعدها واحدة لأنه كان مراعيًا للقلب حاضر الذكر مع الله تعالى في كل حال فكذا يكون قبل السماع وبعده إذ يكون وجده دائماً وعطشه متصلاً وشربه مستمراً بحيث لا يؤثر السماع في زيادته كما روى أن ممشاد الدينوري أشرف على جماعة فيهم قوال فسكنوا فقال ارجعوا إلى ما كنتم فيه فلو جمعت ملاهي الدنيا في أذني ما شغل همي ولا شفي بعض ما بي]

Ve vücûd-ı vecd ile ma‘an zabt-ı zâhire sebeb-i kudret ancak mülâzemet-i şühûd ile [148] istivâ-i ahvâl ile, nitekim Sehl ‘aleyhi’r-rah-

171 “Bugün artık sizden bir fidye alınmaz.” Hadîd, 57/15.

172 “O gün gerçek hükümlerlik Rahmân’ındır” Furkân, 25/26.

menin üzerine mahkî olmuş ki Sehl demiş ki “Benim hâletim namâzdan evvel ve namâzdan sonra birdir, aslâ beynlerinde bir fark yoktur.” Çünkü ‘ale’ d-devâm ve’l-istimrâr her bir hâlde kalbe mürâf olup Zât-ı Zü’l-Celâl’i zikr ettikte hâzır idi ve bunun gibi kable’s-semâ’ ve ba’de’s-semâ’ hâli dahi bir idi, zîrâ vecdi dâimîdir ve ‘ataşı muttasıl ve şürbü müstemirr idi. Böyle bir hâldedir ki semâ’ onun vecdi ziyâdesine bir te’sîri olmaz, nitekim Mimşâd-ı Dîneverî üzerine mervî olmuş ki bir cemâ’at üzerine müşrif olmuş ve içlerinde bir gazelhân var imiş onu görmeleriyle hāmūşluğa varıp sükût etmişler. Mimşâd onlara demiş ki “Siz olduğunuza hâle rücû’ ediniz, zîrâ melâhî-i dünyâ kâffesi bilikip hâzır olmuş olsa onun sedâsı kulağıma girip benim himemimi meşgûl edemez ve bende olan sakama dahi şifâ vermez.”

[وقال الجنيد رحمه الله تعالى لا يضر نقصان الوجد مع فضل العلم وفضل العلم أتم من فضل الوجد فإن قلت فمثل هذا لم يحضر السماع فاعلم أن من هؤلاء من ترك السماع في كبره وكان لا يحضر إلا نادراً لمساعدة أخ من الإخوان وإدخالاً للسرور على قلبه وربما حضر ليعرف القوم كمال قوته فيعلمون أنه ليس الكمال بالوجد الظاهر فيتعلمون منه ضبط الظاهر عن التكلف وإن لم يقدرُوا على الإقتداء به في صيورته طبعاً لهم وإن اتفق حضورهم مع غير أبناء جنسهم فيكونون معهم بأبدانهم نائين عنهم بقلوبهم وبواطنهم كما يجلسون من غير سماع مع غير جنسهم بأسباب عارضة تقتضي الجلوس معهم وبعضهم نقل عنه ترك السماع ويظن أنه كان سبب تركه استغناء عن السماع بما ذكرناه وبعضهم كان من الزهاد ولم يكن له حظ روحاني في السماع ولا كان من أهل اللهو فتركه لئلا يكون مشغولاً بما لا يعنيه وبعضهم تركه لفقد الإخوان قيل لبعضهم لم لا تسمع فقال ممن ومع من]

Ve dahi Cüneyd-i Bagdādî ‘aleyhi’r-rahme dedi ki “Fazl-ı ‘ilm ile ma‘an vecdin noksânı zarar etmez, zîrâ fazl-ı ‘ilm fazl-ı vecdden etemmdir.” Ve böyle olunca bu gibi zât için semâ’a hâzır olur der isen o dahi böylece bil ki bu gibi zevât-ı ‘âlinin ba‘zıları pîrliği vaktinde semâ’ı terk etmiş, nâdir olarak hâzır olurdu ve o dahi ihvândan bir ahın müsâ’adesi için ve kalbine idhâl-i sürûr etmek için şâzz olarak hâzır olurdu ve mümkün ki kemâl-i kuvvetini kavm bilmek için hâzır olurdu tâ ki bileler ki kemâl-i vecd zâhir ile değildir ve dahi tekellûf etmekten zabt-ı cevâ-

rihi ondan öğreneler velev ki onlara tab^c olmasıyla ona iktidâ etmeğe kudretleri olmaz. Ve eger ebnâ-yı cinslerinden gayrı birtakım kesân ile cülûsları vâki^c ve huzûrları müttelik olursa o vakte onlar ebdânlarıyla onlarla hâzır olurlar lâkin kulûb ve bevâtunları ile onlardan ba^cd ve kâsî olurlar; hemcinslerinin gayrısıyla onların cülûsa muktezî birtakım esbâb-ı ârıza ile semâ^csız olarak vâki^c olan cülûsları gibidir. Ve ba^czılarının üzerine menkûl olmuş ki semâ^cı terk etmiş ve sebeb-i terki zikr ettiğimiz şey ile semâ^cdan istignâsına mebnî olduğu zann olunmuş. Ve ba^czıları zâhidlerden olup semâ^cda onun hazz ve behre-i rûhânîsi olmadığından ve dahi ehl-i lagvdan olmamasından nâşî onu terk etmiş tâ ki ona ma^cnâsı olmayan nesne ile iştigâl etmeye. Ve ba^czıları dahi fakd-ı ihvân için onu terk etmiş hattâ ba^czılarına “Niçin semâ^ca hâzır olmazsın?” diye soruldukta, “Kimden işiteyim ve kimle işiteyim?” demiştir.

[الأدب الرابع أن لا يقوم ولا يرفع صوته بالبكاء وهو يقدر على ضبط نفسه ولكن إن رقص أو تباكى فهو مباح إذا لم يقصد به المراءاة لأن التباكي استجلاب للحنن والرقص سبب في تحريك السرور والنشاط فكل سرور مباح فيجوز تحريكه ولو كان ذلك حراماً لما نظرت عائشة رضي الله عنها إلى الحبشة مع رسول الله صلى الله عليه وسلم وهم يرفنون هذا لفظ عائشة رضي الله عنها في بعض الروايات وقد روي عن جماعة من الصحابة رضي الله عنهم أنهم حجّلوا لما ورد عليهم سرور أوجب ذلك وذلك في قصة ابنة حمزة لما اختصم فيها علي بن أبي طالب وأخوه جعفر وزيد بن حارثة رضي الله عنهم فتشاحوا في تربيتها فقال صلى الله عليه وسلم لعلي “أنت مني وأنا منك” فحجّل علي وقال لجعفر “أشبهت خلقي وخلقي” فحجّل وراء علي وقال لزيد “أنت أخونا ومولانا” فحجّل زيد وراء علي فحجّل جعفر ثم قال صلى الله عليه وسلم “هي لجعفر لأن خالتها تحته والخالة والدّة”]

Ve dördüncü edeb ise o dahi semâ^c vaktinde kalkmamak ve ağlamağ-ı ile ref^c-i savt etmemektir meger ki nefsinin zabtına muktedir olamaz, ammâ oynayıp ağlaşmak mübâhtır eger onunla riyyākārılık murād etmezse, çünkü ağlaşıp tebākî etmek hüzne cālibdir. Ve oynayıp raks etmek tahrîk-i sürûr ve neşâttadır ve her bir sürûr-ı mübâhın tahrîki cāizdir, zîrâ harâm olmuş olsaydı Resûl-i ekrem efendimizle berâber Hazret-i Âişe ‘aleyhe’r-rıdvân Habeşeye oynarlar iken nazar buyurmazdı.

Metnde mürakkam olan 'ibâre fî ba'zi'r-rivâyât 'Âişe'nin lafzıdır. Ve dahi sahâbe-i kirâmdan bir cemâ'at üzerine mervî olmuş ki onların dahi rakslarını mücib bir meserret onlara vârid olduğu vakte raks etmişler, [149] o dahi Hamza'nın kızı kıssasında vâki' oldu ki Hazret-i 'Alî b. Ebî Tâlib ve birâderi Ca'fer ve Zeyd b. Hârise 'aleyhimü'r-rıdvân beynlerinde onun terbiyesinde ihtilâf ve muhâsama vâki' ve beslemesinde te-bâhul zuhûrunda 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimiz, Hazret-i 'Alî'ye “أنت مني وأنا منك” Ya'nî “Sen benden ve ben sendenim” buyurduğu vakte Hazret-i 'Alî raks etmiş. Sonra Ca'fer'e “أشبهت خلقي وخلقي” buyurdukta ya'nî “Huluk ve ahlâkın bana benzer” dedikte o dahi 'Alî'nin arkasında oynamağa başladı. Ve Zeyd'e “أنت أخونا ومولانا” buyurunca ya'nî “Sen bizim birâderimiz ve 'atıkımızsin” diye taltîf ettikte o dahi Ca'fer'in arkasında oynamağa kıyâm etti. Ondan sonra 'aleyhi's-selâm efendimiz Hamza'nın kızı için ¹⁷³“هي لجعفر لأن حالتها تحته والخالة والدة” diye hükm etmiş ya'nî “Kız Ca'fer'indir, çünkü onun teyzesi onun taht-ı nikâhındadır ve teyze ise o dahi anadır” demektir.

[وفي رواية أنه قال لعائشة رضي الله عنها “أتحبين أن تنظري إلى زفن الحبشة” والزفن والحجل هو الرقص وذلك يكون لفرح أو شوق فحكمه حكم مهيجته إن كان فرحه محموداً والرقص يزيد ويؤكده فهو محمود وإن كان مباحاً فهو مباح وإن كان مذموماً فهو مذموم نعم لا يليق اعتياد ذلك بمناصب الأكابر وأهل القدوة لأنه في الأكثر يكون عن لهو ولعب وماله صورة اللعب واللهو في أعين الناس فينبغي أن يجتنبه المقتدي به لئلا يصغر في أعين الناس فيترك الإقتداء به]

Ve bir rivâyette gelmiş ki 'aleyhi's-selâm efendimiz, 'Âişe'ye “أتحبين أن تنظري إلى زفن الحبشة” buyurmuştur ya'nî “Habeşenin raksına bakmağı sever misin?” “Zefn” ve “hacl” rakstır ve bu raks ancak bir ferah ve şevk için olur ve onun hükmü müheyyicinin hükmüdür ki eger ferahı mahmûd ise ve onun raksı onu artırır ve veyâ te'kîd ederse o dahi mahmûddur ve eger mübâh ise o dahi mübâhtır ve eger mezmûm ise o dahi mezmûmdur. Evet onun itibârı ekâbirin menâsıbına yakışmaz

173 Bkz. Buhârî, Sulh, 6, no: 2699; Megâzî, 43, no: 4251; Musnedu Ahmed, 2/213, no: 856.

ya'nî muktedâ-yı nâs ve ekâbire onun i'tiyâdı münâsib değildir, çünkü fi'l-ekser lehv ve la'ibden veyâ a'yün-i nâsta onun lehv ve la'ib sûreti olan nesneden olur. Ve lâyıık odur ki pîşvâ-yı halk ve muktedâ-yı nâs olan kimse onu ictinâb ede tâ ki a'yün-i nâsta müstasgar olmaya ki eger müstasgar olursa halk ona iktidâ etmekliğı terk ederler.

[وأما تمزيق الثياب فلا رخصة فيه إلا عند خروج الأمر عن الاختيار ولا يبعد أن يغلب الوجد بحيث يمزق ثوبه وهو لا يدري لغلبة سكر الوجد عليه أو يدري ولكن يكون كالمضطر الذي لا يقدر على ضبط نفسه وتكون صورته صورة المكروه إذ يكون له في الحركة أو التمزيق متنفس فيضطر إليه اضطرار المريض إلى الأئین ولو كلف الصبر عنه لم يقدر عليه مع أنه فعل اختياري فليس كل فعل حصوله بالإرادة يقدر الإنسان على تركه فالتنفس فعل يحصل بالإرادة ولو كلف الإنسان أن يمسك النفس ساعة لا يضطر من باطنه إلى أن يختار النفس فكذلك الزعقة وتمزيق الثياب قد يكون كذلك فهذا لا يوصف بالتحريم فقد ذكر عند السري حديث الوجد الحاد الغالب فقال نعم يضرب وجهه بالسيف وهو لا يدري فروجع فيه واستبعد أن ينتهي إلى هذا الحد فأصر عليه ولم يرجع ومعناه أنه في بعض الأحوال قد ينتهي إلى هذا الحد في بعض الأشخاص فإن قلت فما تقول في تمزيق الصوفية الثياب الجديدة بعد سكون الوجد والفراغ من السماع فإنهم يمزقونها قطعاً صغاراً ويفرقونها على القوم ويسمونها الخرقه فاعلم أن ذلك مباح إذا قطع قطعاً مربعة تصلح لترقيع الثياب والسجادات فإن الكرباس يمزق حتى يخاط منه القميص ولا يكون ذلك تضييعاً لأنه تمزيق لغرض وكذلك ترقيع الثياب لا يمكن إلا بالقطع الصغار وذلك مقصود والفرقة على الجميع ليعم ذلك الخير مقصود مباح ولكل مالك أن يقطع كرباسه مائة قطعة ويعطيها لمائة مسكين ولكن ينبغي أن تكون القطع بحيث يمكن أن ينتفع بها في الرقاق وإنما منعنا في السماع التمزيق المفسد للشوب الذي يهلك بعضه بحيث لا يبقى منتفعاً به فهو تضييع محض لا يجوز بالاختيار]

Ve esvâbın temziki ise onda ruhsat yoktur meger ki emri onun ihtiyârından hâric ola ve ba'îd değildir ki vecd ona galebe edip de ihtiyârı olmaksızın libâsını parça parça edip siyâbını şakk ve temzîk eyleye ya'nî galebe-i sekr ü vecdden bir hâle gelir ki elbisesini şakk ve temzîk eder de ne ettiğini bilebilmez veyâhüd onu bilir velâkin nefsinin zabtına muktedir olmayan âdemin ıztırârı gibi ona muztarr olur ve o vakt onun

sûreti mükrihin sûreti gibi olur, zîrâ hareket ve temzîk-i câmede ona bir müteneffis olur, ona marîzin enîne ıztırârı gibi muztarr olur ve ondan sabr etmek ona teklîf olunmuş olsa ona muktedir olmazdı ma'â-hâzâ bir fi'l-i ihtiyâridir, çünkü her bir fi'l ki husûlü irâdetle olur, insân onun terkine muktedir olamaz ya'nî irâdetle husûle gelen ba'zı ef'âlin terkine insân muktedir [150] olamaz, meselâ teneffüs gibi ki bir fi'l-i ihtiyâridir ya'nî irâdetle hâsıl olur velâkin insân bir sâ'atte imsâkine mükellef olmuş olsa kendi bâtınından ihtiyâr-ı teneffüse muztarr olurdu. İşte na'ra koyuvermek ve urbayı pârelemek gibi hâlet dahi egerçi irâdetle hâsıl olur bir fi'l-i ihtiyâridir lâkin galebe-i vecdde mürîd ihtiyârlarına muztarr olur, kaldı ki temzîk-i siyâb harâmlıkla vasf olunmaz ya'nî fi'l-i harâmdır denilemez. Seriyi-i Sakatî 'indinde vecd-i hâdd ü gâlibin hadîsi zikr olunduğu hâlde demiş ki “Evet yüzüne kılıç ile dab eder de darbını bilmez.” Ve bunda bir dahi mürâca'at olundukta ve bu hâle kadar istigrâkı müstab'ad gösterildikte Seriyi kavline musırr olup ondan rücû' etmemiş. Ve ma'nâsı odur ki ba'zu'l-ahvâl bu hadde kadar ba'zu'l-eşhâsta kadr-i vecd müntehî olur ki yüzüne kılıç ile darb eder de farkında olmaz. Ve eger semâ'dan ferâg ve vecdin sükûnundan sonra sūfiyyenin siyâb-ı cedîdeye vâki' olan temzîk ve sagîr pâre pâre olarak kavme tefrîki ve ona hırka tesmiyesi hakkında sorup ma'a'l-ihtiyâr 'inde's-sükûn onların işbu fi'elleri nice câiz olur der isen o dahi böylece bil ki terkî-i siyâb ve seccâdelere sâlih murabba' olarak kıt'a kıt'a şakk ve temzîk ve tefrîkleri mübâhtır, zîrâ bez topları dahi göynek yapılır iken temzîk olunur ve garaza mübtenî olduğu haysiyyetle tazyî' sayılmaz ve kezâlik siyâb-ı 'atîkanın terkî'i ancak sagîr parçalarla olur ki yamalık parçasını kesmek telef ve tazyî' olmaz, çünkü o fi'l-i maksûrdur ve cemî'a tefrîki kazıyyesi dahi ta'mîm-i hayr için olunca o dahi maksûd olduğu haysiyyetle mübâhtır ve her bir mâlik için cevâz vardır ki kendi bezini yüz parça edip onu yüz nefer miskîne vere, lâkin kıt'aları yamalık ve sâireye yarayıp onunla intifâ' etmek kâbiliyyeti gerektir. Ve bizim semâ'da men' ettiğimiz temzîk ancak o temzîktir ki sevb ve libâsa müfsid olup ba'zısını kâbil-i intifâ' olmayacak derecede ihlâk etmektir ki bu sûretle olan temzîk tazyî'-i mahzdır ve bi'l-ihtiyâr fi'li câiz olmaz.

[الأدب الخامس موافقه القوم في القيام إذا قام واحد منهم في وجد صادق من غير رياء وتكلف أو قام باختيار من غير إظهار وجد وقامت له الجماعة فلا بد من الموافقة فذلك من آداب الصحبة وكذلك إن جرت عادة طائفة بتنحية العمامة على موافقة صاحب الوجد إذا سقطت عمامته أو خلع الثياب إذا سقط عنه ثوبه بالتمزيق فالموافقة في هذه الأمور من حسن الصحبة والعشرة إذا المخالفة موحشة ولكل قوم رسم ولا بد من مخالقة الناس بأخلاقهم كما ورد في الخبر لا سيما إذا كانت أخلاقاً فيها حسن العشرة والمجاملة وتطيب القلب بالمساعدة وقول القائل إن ذلك بدعة لم يكن في لصحابة فليس كل ما يحكم بإباحته منقولاً عن الصحابة رضي الله عنهم وإنما المحذور ارتكاب بدعة تراغم سنة مأثورة ولم ينقل النهي عن شيء من هذا والقيام عند الدخول للداخل لم يكن من عادة العرب بل كان الصحابة رضي الله عنهم لا يقومون لرسول الله صلى الله عليه وسلم في بعض الأحوال كما رواه أنس رضي الله عنه ولكن إذا لم يثبت فيه نهى عام فلا نرى به بأساً في البلاد التي جرت العادة فيها بإكرام الداخل بالقيام فإن المقصود منه الإحترام والإكرام وتطيب القلب به وكذلك سائر أنواع المساعدات إذا قصد بها تطيب القلب واصطلاح عليها جماعة فلا بأس بمساعدتهم عليها بل الأحسن المساعدة إلا فيما ورد فيه نهى لا يقبل التأويل]

Ve beşinci edeb ise o dahi kıyâmda kavmin muvâfakatidir ki onların birisi tekellûf ve riyâsız olarak bir vecd-i sâdıktaki kıyâm ederse veyâhüd izhâr-ı vecd etmeksizin ihtiyâr ile bir kimse kıyâm edip onun için cemâ'at dahi kıyâm etse artık o vakte kavme muvâfakat etmek lâzım ve lâbüddür, çünkü âdâb-ı sohbetendir. Ve kezâlik bir tâifenin 'âdeti 'imâme ve sarıġı çıkarmaġa cârî olursa ya'nî sâhib-i vecde muvâfakaten 'imâmesi başından düşicek onlara dahi 'imâyeyi çıkarmak 'âdet olmuş ise o dahi âdâb-ı sohbetin ri'âyeti için kavme muvâfakaten 'imâmeyi çıkarmak lâzım olur veyâhüd sâhib-i vecdin sevbi sukût veyâhüd temzîki ile hal'-ı siyâb beynlerinde 'âdet-i câriye olmuş ise onu dahi işlemek lâzımdır, çünkü bu gibi umûrda kavme muvâfakat etmek hüsn-i sohbet ü mu'âşeretendir, zîrâ muhâlefet mühiştir. Ve her bir kavim için birer resm vardır ve lâbüddür ki ahlâklarıyla nâsın muhâlefeti ola, nitekim haberde vârid olmuştur lâ-siyyemâ onda bir hüsn-i mu'âşeret ve mücâmele olup o müsâ'ade ile tatyîb-i kalb hâsıl ola ki o hâlde bi-tarîki'l-ev-

lâ muvâfakat-i kavm lâzım ve mütehattım olur Ve hakkında bid'addır diyen âdemin kavli ya'nî vakt-i sahâbede olmayıp sonradan muhdestir demekle onu bid'at 'add eden âdeme bizim cevâbımız ise ibâhatine hükm olunan her bir mübâh sahâbe üzerine menkûl değildir, mahzûr ancak sünnet-i seniyyeye mürâgım olan bid'atin irtikâbıdır, bunların bir nesnesi üzerine nehy ve men' menkûl ve mervî olmamıştır. Meselâ bir dâhilin meclise duhûlünde vâki' olan kıyâm 'Arabın 'âdetinden değildir, hattâ ba'zı ahvâlde sahâbe 'aleyhi's-selâm, efendimize kıyâm etmezlerdi, nitekim onu Enes 'aleyhi'r-rıdvân rivâyet etmiştir, lâkin onda bir nehy-i 'amm [151] sâbit olmayınca o beldelerde dâhilin kıyâm ile ikrâmı 'âdet-i câriye olmuştur, onda be's görmeyiz, zîrâ ondan maksûd müsâfir ve dâhilin ikrâm ve ihtirâmıdır ve onunla kalbinin tatyîbidir ve kezâlik onunla tatyîb-i kalb murâd olunup onun üzerine bir cemâ'atin ıstılâhı vâki' olmuş olan müsâ'adât-ı sāirenin hükmü dahi böylecedir ki ona müsâ'adeleriyle bir be's olmaz, belki ahsen odur ki o müsâ'ade-i mu'tâdeleri cârî ola, meger ki te'vîl kabûl etmez, zîrâ nehy onun hakkında vârid ve mervî olmuş ola.

[ومن الأدب أن لا يقوم للرقص مع القوم إن كان يستثقل رقصه ولا يشوش عليهم أحوالهم إذ الرقص من غير إظهار التواجد مباح والمتواجد هو الذي يلوح للجميع منه أثر التكلف ومن يقوم عن صدق لا تستثقله الطباع فقلوب الحاضرين إذا كانوا من أرباب القلوب محك للصدق والتكلف سئل بعضهم عن الوجد الصحيح فقال صحته قبول قلوب الحاضرين له إذا كانوا أشكالا غير أضداد فإن قلت فما بال الطباع تنفر عن الرقص ويسبق إلى الأوهام أنه باطل ولهو ومخالف للدين فلا يراه ذو جد في الدين إلا وينكره فاعلم أن الجد لا يزيد على جد رسول الله صلى الله عليه وسلم وقد رأى الحبشة يرفنون في المسجد وما أنكره لما كان في وقت لائق به وهو العيد ومن شخص لائق به وهم الحبشة نعم نفرة الطباع عنه لأنه يرى غالباً مقروناً باللهو واللعب واللهو واللعب مباح ولكن للعوام من الزنوج والحبشة ومن أشبههم وهو مكروه لذوي المناصب لأنه لا يليق بهم وما كره لكونه غير لائق بمنصب ذي المنصب فلا يجوز أن يوصف بالتحريم]

Ve eger raksı kavme müsteskil görünürse kavm ile ma'an raksa kalkmamak dahi edebdendir, gerektir ki onların ahvâllerini teşvîş et-

meye, çünkü izhâr-ı tevâcüd etmeksizin raks etmek dahi mübâhtır. Ve mütevâcid o kimsedir ki eser-i tekellûf ondan cem'e lâyiḥ olur ve o kimse ki 'an-sıdk vecd-i saḥîḥ ile raksa kıyâm eder, tıbâc-ı cem'iyet onu müstesḳıl görmez, kaldı ki kulüb-i hâzırîn erbâb-ı kulübdan olurlarsa sıdka mihekkirler ki sıdk-ı saḥîḥ ve tekellûf onunla ma'ûm olur. Ve dahi ba'zı erbâbü'l-kulübdan vecd-i saḥîḥ üzerine su'âl vâki' olmuş ve o dahi: "Onun 'alâmet-i sıhhati ona kulüb-i hâzırînin kabûlûdür ki işkâl olup yekdiğerlerine mütezâdîd olmazlarsa o âdemin vecdi saḥîḥ olur" demiş. Ve eğer su'âl edip raks etmekten tıbâc niçin müteneffir olurlar da hakkında evhâma bâtıl olduğunu sebkât eder ki bir kimse onu görmez illâ ki onu lehv görüp inkâr etmez der isen, onu dahi böylece bil ki Resûl-i ekrem efendimizin ciddine zâid bir kimsede cidd olmaz ve ma'a-hâzâ mescidde Habeşenin raksını görüp onu inkâr etmemiştir, çünkü ona lâyiḳ bir vakte görmüştü ki bayram gününde idi ve bir şahs-ı lâyiḳtan idi ki Habeşe gürûhundan idi. Evet vâki'an ondan nefret-i tıbâc hâsıl olur, çünkü fi'l-agleb lehve ve la'ibe makrûn görünür ve lehv ve la'ib ise mübâḥ olup lâkin zenciyan ve Habeşe ve emsâli gibi akvâmın 'avâmmına mübâhtır, yoksa mansıblı olanlara mekrûhtur, zîrâ onlara lâyiḳ değildir. Ve o nesne ki mansıblı olan âdemin mansıbına 'adem-i liyâkatinden mekrûḥ olur, o nesne tahrîm ile vasfı câiz olmaz.

[فمن سأل فقيراً شيئاً فأعطاه رغيفاً كان ذلك طاعة مستحسنة ولو سأل ملكاً فأعطاه رغيفاً أو رغيفين لكان ذلك منكراً عند الناس كافة ومكتوباً في تواريخ الأخبار من جملة مساوية ويعير به أعقابه وأشياعه ومع هذا فلا يجوز أن يقال ما فعله حرام لأنه من حيث إنه أعطى خبزاً للفقير حسن ومن حيث أنه بالإضافة إلى منصبه كالمنع بالإضافة إلى الفقير مستقبح فكذلك الراقص وما يجري مجراه من المباحات ومباحات العوام سيئات الأبرار وحسنات الأبرار سيئات المقربين ولكن هذا من حيث الالتفات إلى المناصب وأما إذا نظر إليه في نفسه وجب الحكم بأنه هو في نفسه لا تحريم فيه والله أعلم]

Meselâ eğer âdem bir fakîrden bir şey dileyip ve fakîr dahi ona bir 'aded ekmek vermiş olsa o fakîrin 'atâsı tâ'at-ı müstahsene olur ve eğer o âdem bir melikten bir şey dilese ve melik ona bir 'aded ekmek veyâhüd iki ekmeği verse melikin o 'atâsı kâffe-i nâs katında münker olurdu ki

defâtir-i ahbârda ve sahâif-i tevârîhte onun cümle-i nevâkıs ve ʿuyûb ve mesâvîsinden yazılıp onunla nesl ve ʿakibi ve hasm ve eşyâʿ ve hîşânı taʿyîr ve takbîh olunurdu, maʿa-hâzâ onun fiʿli harâm denilemez, çünkü fakîre ekmek vermiş ve bu haysiyyetle güzel ve müstahsendir velâkin mansıbına göre menʿ gibidir ki fakîri menʿ etmiş hükmündedir ve bu haysiyyetle müstakbah ve çirkindir. İşte raks dahi böyledir ki ehlinden ve vaktinde olursa mübâhtır [152] ve ehl-i mansıb ve ekâbirden nâ-be-vakt olursa müstakbah olur. Ve mübâhât-ı sāireden dahi hükm böylecedir yaʿnî raks mecrâsında cârî olan efʿâl ve mübâhât-ı sāire ehlinden ve vaktiyle işlemesi güzeldir ve bî-vakt ve ehlin gayrisından sudûru çirkîn olur demektir ki ʿavâmmın mübâhâtı ebrârın seyyiʾâtıdır ve ebrârın hasenâtı mukarrebînin seyyiʾâtıdır velâkin bu hükm ancak iltifât-ı menâsıb haysiyetiyledir. Ve eger nefesine nazar eylerse onda tahrîm olmadığına hükm etmek vâcibdir ki her mübâh fî zâtihi harâm değildir ve kubhu bi-hasebi'l-vakt ve'l-ehl vâkiʿ olur demektir. Vallâhu aʿlemu bi's-savâb.

[فقد خرج من جملة التفصيل السابق أن السماع قد يكون حراماً محضاً وقد يكون مباحاً وقد يكون مكروهاً وقد يكون مستحباً أما الحرام فهو لأكثر الناس من الشبان ومن غلبت عليهم شهوة الدنيا فلا يحرك السماع منهم إلا ما هو الغالب على قلوبهم من الصفات المذمومة وأما المكروه فهو لمن لا ينزله على صورة المخلوقين ولكنه يتخذة عادة له في أكثر الأوقات على سبيل اللهو وأما المباح فهو لمن لا حظ له منه إلا التلذذ بالصوت الحسن وأما المستحب فهو لمن غلب عليه حب الله تعالى ولم يحرك السماع منه إلا الصفات المحمودة والحمد لله وحده وصلى الله عليه وسلم على محمد وآله]

Kaldı ki işbu tafsîl-i sâbıktan hâric ve maʿlûm oldu ki semâʿ birkaç kısma münkasımdır. Bir kısmı mahz harâmdır ve bir kısmı mübâh ve diğer kısmı mekrûhtur ve baʿzen dahi müstehabb ve müstahsendir. Harâmı ise nevcivânân ve şehvet-i dünyâviyyeleri gâlib olan kesânın hakkındadır ve bu nazarla ekser-i nâsa harâm olur, zîrâ bu makûle eş-hâstan kulûblarına gâlib olan sıfât-ı mezmûmeden gayrı diğer bir şey tahrîk etmez, ancak o sıfât-ı zemîmeyi tahrîk eder. Ve mekrûhu ise ekser-i evkâtında ʿalâ-sebîlî'l-lehv onu ʿâdet ittihâz edip sûret-i mahlûkîn

üzerine inzâl etmeyen kesânın hakkındadır. Ve mübâhı ise o dahi savt-ı hasenle telezzüz etmekten gayrı ondan bir behre ve nasîbi olmayan kesânın hakkındadır. Ve müstehabbı ise o dahi hubbullâh ona gâlib ve müstevlî olan ehl-i ʿirfânın hakkındadır ki sıfât-ı mahmûdeden gayrı semâʿ dîger bir şey ondan tahrîk etmez. Bunun ʿilm ve maʿrifetine bizi tevîk eden Zât-ı Zü'l-Celâl'e hamd-i muhtass olsun ve bunda bizim vâsıta-i saʿâdetimiz olan nebî-i emcedi Hazret-i Muhammed'e ve âl ü ashâbına hemîşe salât u selâm-ı bî-hadd ü ʿadd ihsân buyurulsun.

KĪTĀBU'L-EMRİ Bİ'L-MA'RŪFİ VE'N-NEHYİ 'ANİ'L-MŪNKERİ
VE HÜVE'L-KĪTĀBU'T-TĀSİ'U MİN RUB'İ'L-ĀDĀTİ'S-SĀNİ MİN
KŪTŪBİ İHYĀ'İ 'ULŪMİ'D-DĪN

[كتاب الأمر بالمعروف والنهي عن المنكر وهو الكتاب التاسع من ربيع العادات الثاني
من كتب إحياء علوم الدين]

Ve *İhyā'u 'Ulūmi'd-Dīn* adlı kitābının ikinci mücelledi olup ona ru-
b'ı-ı 'ādāt denilen cildin altıncı kitābı ise ki ādāb-ı 'uzlet beyānında idi,
o dahi işte bu kitābdır.

Bismillāhirrahmānirrahīm

[الحمد لله الذي لا تستفتح الكتب إلا بحمده ولا تستمنح النعم إلا بواسطة كرمه
ورفده والصلاة على سيد الأنبياء محمد رسوله وعبدته وعلى آله الطيبين وأصحابه
الطاهرين من بعده]

Çün lutf-ı Bārī ve tevfikāt-ı Perverdīgārī ile kitāb-ı ādābu's-semā' me-
bāhisi bunda resīde-i cidd-i iktinā' oldu, kitāb-ı mezkūra tālī ve tābi' olup
emr-i ma'rūf ve nehy-i münker hakkında tehzīb olunan işbu kitāb-ı tāsi'
işte bu kitābdır ki *İhyā'u 'Ulūmi'd-Dīn* kütübünden rub'ı-ı sānī-i 'ādātın do-
kuzuncu kitābıdır. Ve minallāhi't-tevfik ve'l-i'ānetu. Musannif-i merhūm
'ādet-i müstemirresi üzere li-ecli't-teyemmün ve'l-iktidā bi's-sünne ve'l-
kitāb kezālik besmele-i şerīfe ile onun dībācesini bed' ve şükür ü sipās-ı
Hallāk ile redif-i farīza-i besmele olan farz-ı mahmideti ifāsında dedi ki
onun hamdi mā-'adāsıyla kütüb iftitāhı mübārek ve müteyemmen olma-
yan o zāt-ı 'azīmü's-sıfāt ve'l-āyāt olan Allāhu 'azīmü'l-mecd ve's-şāna
hemīşe 'ale'd-devām ve'l-istimrār hamd-i bī-hadd ü bī-pāyān olsun ki
onun kerem ü rifdi vāsıtasıyla onun ni'amı istimnāh olunup diğer bir nesne
ile isticlābı mümkün olmaz. Ve salavāt-ı ebediyye vü dāimiyye dahi [153]
seyyidü'l-enbiyā ve server-i rūsūl Hazret-i Muhammedü'l-Mustafā ile āl-i
tayyibīn ve ashāb-ı tāhirīne mütevāliyen nāzil ve vāsıl olsun.

[أما بعد فإن الأمر بالمعروف والنهي عن المنكر هو القطب الأعظم في الدين وهو المهم الذي ابتعث الله له النبيين أجمعين ولو طوى بساطه وأهمل علمه وعمله لتعطلت النبوة واضمحلت الديانة وعمت الفترة وفشت الضلالة وشاعت الجهالة واستشرى الفساد واتسع الخرق وخربت البلاد وهلك العباد ولم يشعروا بالهلاك إلا يوم التناد وقد كان الذي خفنا أن يكون ﴿إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ﴾ إذ قد اندرس من هذا القطب عمله وعلمه وانمحى بالكلية حقيقته ورسمه فاستولت على القلوب مDAHنة الخلق وانمحى عنها مراقبة الخالق واسترسل الناس في اتباع الهوى والشهوات استرسل آل النهائم وعز على بساط الأرض مؤمناً صادقاً لا تأخذ في الله لومة لائم فمن سعى في تلافي هذه الفترة وسد هذه الثلمة إما متكفلاً بعملها أو متقلداً لتنفيذها مجدداً لهذه السنة الدائرة ناهضاً بأعبائها ومتشمرّاً في إحيائها كان مستأثراً من بين الخلق بإحياء سنة أفصى الزمان إلى إمامتها ومستبداً بقربة تتضاءل درجات القرب دون ذروتها وها نحن نشرح علمه في أربعة أبواب]

Pes ez-hamd ü senâ ma'ûm ola ki emr-i ma'rûf ve nehy-i münker dîn-i mübînde bir kutb-ı a'zamdır ve ona kâffe-i enbiyâ meb'ûs bulundukları emr-i mühimm dahi odur ki onun bisâtı tayy olunmuş olsa ve onun 'ilm ve 'ameli dahi mühmel olup metrûk olursa nübüvet mu'attal olurdu ve diyânet dahi müzmahill olurdu ve fetret dahi 'âleme 'umûm ederdi ve cehâlet dahi şâyî' olurdu ve fesâd dahi sârî olup hark müttesi' olurdu ve bilâd harâb olup 'ibâd hâlik olurlardı ve helâklerine ancak yevm-i tenâdda bilip onu idrâk ederlerdi ki başka vakte helâklerini bilmezler idi, hâl-buki ondan havf ettiğimiz şey oldu, ¹⁷⁴ ﴿إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ﴾ Artık biz korktuğumuza uğradık, çünkü bu kutbdan 'amel ve 'ilmi münderis olmuş ve hakikat ve resmi bi'l-küllîyye münmahik ve müntamis olmuştur ki kulüb-i halk üzerine halkın müdâhenesi müstevlî olup kalblerinden hâ-lıkın murâkabesi mahv olmuş ve behâimin istirsâli gibi ittibâ'-ı hevâ ve şehvâtına nâs müstersil olmuştur ve fî-dînillâhi levmet-i lâim onu ahz etmeyen mü'min-i sâdık yerin bisâtı üzere 'azîz ve nâdir kalmıştır. Kaldı ki işbu fetretten telâfî-i mâ-fâta her kim ki sa'y eder de bu gedik ve sülmenin sedd ve bendine çalışır ki yâ 'ameline mütekeffil olur veyâhüd tenfîzine

174 “Biz şüphesiz (her şeyimizle) Allah’a aidiz ve şüphesiz O’na döneceğiz”
Bakara, 2/156.

mütekallid olur da işbu sünnet-i dâsireye müceddid ve ahmâl ve eşkâl, altından nâhiz ve onun ehîbbâsına müteşemmir olur, bî-reyb ü şekk onun imâtesine zamân müfdî olan sünnetin ihyâsına halk beyninde müste'sir olur ve derecât-ı kurb onun mâ-dûnuna mütedâil olan bir karyeye dahi müstebidd olur, işte onun 'ilmi biz dört bâbda şerh ederiz. Şöyle ki:

[الباب الأول في وجوب الأمر بالمعروف والنهي عن المنكر وفضيلته]

Birinci bâb emr-i ma'rûf ve nehy-i münkerin vücûb ve fazîleti beyânında ola.

[الباب الثاني في أركانه وشروطه]

Ve ikinci bâb onun erkân ve şurûtu beyânında ola.

[الباب الثالث في مجاريه وبيان المنكرات المألوفة في العادات]

Ve üçüncü bâb onun mecârîsi ile 'adâtta me'lûf olan münkerâtın beyânında ola.

[الباب الرابع في أمر الأمراء والسلاطين بالمعروف ونهيهم عن المنكر]

Ve dördüncü bâb ümerâ ve selâtînin ma'rûfa emr ve münkere nehy-leri beyânında ola.

el-Bâbu'l-Evvelü Fî Vücûbi'l-Emri Bi'l-Ma'rûfi ve'n-Nehyi 'Ani'l-Münkeri

[الباب الأول في نقل المذاهب والأقاويل وذكر حجج الفريقين في ذلك]

[الباب الأول في وجوب الأمر بالمعروف والنهي عن المنكر وفضيلته في إهماله وإضاعته ويدل على ذلك بعد إجماع الأمة عليه وإشارات العقول السليمة إليه الآيات والأخبار والآثار]

Birinci bâbı ise ki emr-i ma'rûf ve nehy-i münkerin vücûb ve fazîletinde ihmâl ve terk ve izâ'âsının âfâtı beyânında idi, işte bu bâbdır. Şöyle ki onun vücûbuna icmâ'-ı ümmetin in'ikâd ve 'ukûl-ı selîmenin işârâtından sonra âyât-ı Kur'âniyye ve ahhbâr-ı nebeviyye ve âsâr-ı [154] sahâbe ve tâbi'în delâlet eder.

[أما الآيات فقولهُ تَعَالَى ﴿وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ﴾ فِيهِ الْآيَةُ بَيَانُ الْإِيجَابِ فَإِنَّ قَوْلَهُ تَعَالَى وَلْتَكُنْ أُمَّةٌ وَظَاهِرُ الْأَمْرِ الْإِيجَابُ وَفِيهَا بَيَانُ أَنَّ الْفَلَاحَ مَنْوُطٌ بِهِ إِذْ حَصَرَ وَقَالَ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ وَفِيهَا بَيَانُ أَنَّهُ فَرَضُ كِفَايَةٍ لَا فَرَضُ عَيْنٍ وَأَنَّهُ إِذَا قَامَ بِهِ أُمَّةٌ سَقَطَ الْفَرَضُ عَنِ الْآخَرِينَ إِذْ لَمْ يَقْلُ كَوْنُوا كُلَّكُمْ أَمْرِينَ بِالْمَعْرُوفِ بَلْ قَالَ وَلَتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ فَإِذَا مَهْمَا قَامَ بِهِ وَاحِدٌ أَوْ جَمَاعَةٌ سَقَطَ الْحَرَجُ عَنِ الْآخَرِينَ وَاخْتَصَّ الْفَلَاحُ بِالْقَائِمِينَ بِهِ الْمُبَاشَرِينَ وَإِنْ تَقَاعَدَ عَنْهُ الْخَلْقُ أَجْمَعُونَ عَمَّ الْحَرَجُ كَافَةً الْقَادِرِينَ عَلَيْهِ لَا مُحَالَةً]

Āyāt-ı Kur'āniyye ise ez-cümle Hakk subhānehu ve ta'ālānın ﴿وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ﴾¹⁷⁵ kavli-i 'ālīsidir. Bu āyet-i kerīme sūre-i Āl-i 'İmrān'ın yüz dördüncü āyetidir. Hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki “Sizden nāsı hayra da'vet eder bir cemā'at olsun ki ma'rūfu ya'nī kitāb ve sünnete muvāfakati emr eder ve münkeri ya'nī Kur'ān ve hadīse muhālefeti nehy eder ola, onlar felāh buluculardır.” İşte āyet-i kerīmede sarāhaten beyān-ı icāb vardır, zīrā بِالْمَعْرُوفِ وَيَأْمُرُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ¹⁷⁶ kelime-i celīlesi emrdir ve emrin zāhiri icābdır ve dahi felāh ona menūt olduğunun beyānı dahi onda mu'ayyendir, zīrā 'alā-tarīki'l-hasr onu irād edip buyurmuş ki ﴿وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ﴾¹⁷⁷ ya'nī “Felāh bulucular ancak onlardır” demek olur. Ve dahi onda farz-ı kifāye olduğunun zikr ve beyānı vardır ki farz-ı 'ayn değildir, ya'nī onunla bir ferd veyā bir ümmet kıyām ederler ise āherden farz sākit olur, çünkü bir cemā'at kāim olur, āherlerden harac sākit olup onunla kıyām ve mubāşeret edenler, felāh ile muhtass olurlar, ammā kāffe-i halk ondan tekā'ud ederlerse lā-mahāle kıyāma muktedir olanların kāffesine harac ve ism 'umūm eyler.

175 “ Sizden, hayra çağırان, iyiliği emreden ve kötülüğten men eden bir topluluk bulunsun. İşte kurtuluşa erenler onlardır.” Āl-i 'İmrān, 3/104.

176 “ Sizden, hayra çağırان, iyiliği emreden ve kötülüğten men eden bir topluluk bulunsun. İşte kurtuluşa erenler onlardır.” Āl-i 'İmrān, 3/104.

177 “İşte kurtuluşa erenler onlardır.” Āl-i 'İmrān, 3/104.

[وقال تعالى ﴿لَيْسُوا سَوَاءً مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ أُمَّةٌ قَائِمَةٌ يَتْلُونَ آيَاتِ اللَّهِ آنَاءَ اللَّيْلِ وَهُمْ يَسْجُدُونَ﴾ (113) يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَأُولَئِكَ مِنَ الصَّالِحِينَ﴾ فلم يشهد لهم بالصلاح بمجرد الإيمان بالله واليوم الآخر حتى أضاف إليه الأمر بالمعروف والنهي عن المنكر]

Ve dahi tebâreke ve ta‘âlâ hazretleri ﴿لَيْسُوا سَوَاءً مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ أُمَّةٌ قَائِمَةٌ يَتْلُونَ آيَاتِ اللَّهِ آنَاءَ اللَّيْلِ وَهُمْ يَسْجُدُونَ﴾ (311) يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَأُولَئِكَ مِنَ الصَّالِحِينَ﴾¹⁷⁸ buyurmuştur. Bu âyetler sûre-i Âl-i ‘İmrân’ın yüz on üçüncü ve yüz on dördüncü âyetleridir. Hulâsa-i tefsîrlerinde denilmiş ki “Ehl-i kitâbın mü’minleri kâffeleriyle derecede berâber değildir. Ehl-i kitâbdan bir gürûh vardır ki ‘ibâdet ve tâ‘ata kâimler, gecenin sâ‘atlerinde namâz kılar oldukları hâlde âyâtullâhı okurlar. Allâhu ta‘âlânın vahdâniyyetine ve âhirete hakikat-i imân ederler ve ma‘rûfla ya‘nî tasdik-i risâlet-i ‘aleyhi’s-selâm ile halka emr ederler ve ‘amel-i hayrâtta sür‘at ederler. Ve bu sıfatla muttasıf olanlar ‘indallâh sâlihlerdendir.” İşte vahdâniyyet ve âhirete imân-ı mücerredle salâhlarına şehâdet buyurmayıp tâ ki onlara emr-i ma‘rûf ve nehy-i münkeri izâfe etmedi.

[وَقَالَ تَعَالَى ﴿وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَيُطِيعُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ﴾ فقد نعت المؤمنين بأنهم يأمرُونَ بالمعروف وينهون عن المنكر فالذي هجر الأمر بالمعروف والنهي عن المنكر خارجٌ عَنْ هَؤُلَاءِ الْمُؤْمِنِينَ الْمُتَغَوِّتِينَ فِي هَذِهِ الْآيَةِ]

Ve dahi buyurmuş ki ﴿وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَيُطِيعُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ﴾¹⁷⁹

178 “Onların (Kitap ehlinin) hepsi bir değildir. Kitap ehli içinde, gece saatlerinde ayakta duran, secdeye kapanarak Allah’ın âyetlerini okuyan bir topluluk da vardır. Onlar, Allah’a ve ahiret gününe inanırlar. İyiliği emrederler. Kötülükten men ederler, hayır işlerinde birbirleriyle yarışır. İşte onlar salihlerdendir.” Âl-i ‘İmrân, 3/113-114.

179 “Mü’min erkekler ve mü’min kadınlar birbirlerinin dostlarıdır. İyiliği emreder, kötülükten alıkoyarlar. Namazı dosdoğru kılar, zekâtı verirler. Allah’a

Bu âyet-i kerîme sûre-i Tevbe'nin yetmiş ikinci âyetidir. Hulâsa-i tefsîrinde denilmiş ki “Mü'minlerin ricâl ve nisvânı birbirlerine dost ve mu'âvindirler, îmân ve tâ'atla emr ederler ve küfr ve ma'siyetten nehy ederler ve namâzlarına şerâitiyle kıyâm ederler ve zekâtlarını edâ ederler, Allâhu ta'âlânın ferâiz ve ahkâmına ve resûlünün şer'at ve sünnetine itâ'at ederler. O mü'minîn ve mü'minâta Allâhu ta'âlâ yakında rahmet eder. Tahkîk Allâhu ta'âlâ gâlibdir, istediğini eder ve her şeyi mevzi'ine vaz' eder” ki bu nass-ı 'âlîde mü'minler emr-i ma'rûf ve nehy-i münker ile na't etmiştir. Ve o kimse ki emr-i ma'rûf ve nehy-i münkeri hecr eder, bu âyette men'ût olan işbu mü'minlerden hâric olur demektir.

[وَقَالَ تَعَالَى ﴿لُعِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ عَلَى لِسَانِ دَاوُودَ وَعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ ذَلِكَ بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ﴾ كَانُوا لَا يَتَنَاهَوْنَ عَنْ مُنْكَرٍ فَعَلُوهُ لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ﴾ وَهَذَا غَايَةُ التَّشْدِيدِ إِذْ عَلَّلَ اسْتِحْقَاقَهُمْ لِلْعَنَةِ بِتَرْكِهِمُ النَّهْيِ عَنِ الْمُنْكَرِ]

Ve dahi buyurmuş ki ﴿لُعِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ عَلَى لِسَانِ دَاوُودَ وَعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ ذَلِكَ بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ﴾ Kَانُوا لَا يَتَنَاهَوْنَ عَنْ مُنْكَرٍ فَعَلُوهُ لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ﴾¹⁸⁰ Bu âyât-ı kerîme sûre-i Mâide'nin seksen birinci ve seksen ikinci âyetleridir. Hulâsa-i tefsîrlerinde denilmiş ki “Benî İs-râîl'den kâfir olanlara ya'nî ashâb-ı sebte lisân-ı Dâvûd 'aleyhi's-selâm ile la'net olundu ki maymun sûretine mesh olundular ve 'Îsâ 'aleyhi's-selâm lisânıyla ashâb-ı mâideye [155] la'net olundu ki hınzîr sûretine mesh olundular. İşte bu la'net onların 'isyânı ve had tecâvüzleri sebebiyle oldu. Onlar birbirlerini işledikleri 'amel-i zîst ü münkerden nehy etmezlerdi. Bu fi'illeri onlara ne kabîh şey oldu.” Ve bu sûretle olan fermânı teşdîdin gâye ve muntehâsıdır, çünkü la'nete istihkâkları neyh-i münker ile ta'lîl buyurmuştur.

ve Resûlüne itaat ederler.” Tevbe, 9/71.

- 180 “İsraioğullarından inkâr edenler, Davud ve Meryemoğlu İsa diliyle lanetlendi. Bu, onların isyan etmeleri ve hadlerini aşır olmalarından ötürüydü. İşledikleri herhangi bir kötülükten birbirlerini vazgeçirmeye çalışmazlardı. Yapmakta oldukları ne kötüydü!” Mâide, 5/78-79.

[وَقَالَ عَزَّ وَجَلَّ ﴿كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ﴾ وَهَذَا يَدُلُّ عَلَى فَضِيلَةِ الْأَمْرِ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّهْيِ عَنِ الْمُنْكَرِ إِذْ بَيْنَ أَنَّهُمْ كَانُوا بِهِ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ]

Ve dahi buyurmuş ki ﴿كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ﴾¹⁸¹ Bu âyet sûre-i Âl-i ‘İmrân’ın yüz onuncu âyeti-
dir. Hulâsa-i tefsîrinde denilmiş ki “Siz nâs için halvet-hâne-i gaybdan
yâhûd levh-i mahfûzdan ihrâc olunmuş hayr-ı ümmet oldunuz ki şer’-
de müstahsen olan ma’rûf ile emr edersiniz ve şer’de müstakbah olan
münkerden nehy edersiniz ve Allâhu ta‘âlânın vahdâniyyetine îman
edersiniz. Eger ehl-i kitâb dahi îman edelerdi onlar için hayrlı olurdu.
Onlardan bazıları mü’minlerdir ki ‘Abdullâh b. Selâm ve ashâbı gibi ve
ekseri dâire-i dîden hâriclerdir.” Bu nass-ı ‘âlî emr-i ma’rûf ve nehy-i
münkerin fazîletine delâlet eder, çünkü onda buyurdu ki bununla ihrâc
olunmuş hayr-ı ümmet olmuşlar.

[وَقَالَ تَعَالَى ﴿فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوا بِهِ أَنْجَيْنَا الَّذِينَ يَنْهَوْنَ عَنِ السُّوءِ وَأَخَذْنَا الَّذِينَ ظَلَمُوا بِعَذَابٍ بَئِيسٍ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ﴾ فَبَيَّنَّ أَنَّهُمْ اسْتَفَادُوا النَّجَاةَ بِالنَّهْيِ عَنِ السُّوءِ وَيَدُلُّ ذَلِكَ عَلَى الْوَجُوبِ أَيْضًا]

Ve dahi tebâreke ve ta‘âlâ hazretleri buyurmuş ki ﴿فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوا بِهِ أَنْجَيْنَا الَّذِينَ يَنْهَوْنَ عَنِ السُّوءِ وَأَخَذْنَا الَّذِينَ ظَلَمُوا بِعَذَابٍ بَئِيسٍ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ﴾¹⁸² Bu âyet-i kerîme sûre-i A‘râf’ın yüz altmış dördüncü âye-
tidir. Hulâsa-i tefsîrinde denilmiş ki “Vaktâ ki o sayyâdlar nasîhati
kabûl etmediler, onları seyyî’eden nehy edenlere biz necât verdik ve o
‘îsyân ile nefslerine zulm edenleri emr-i ilâhîden hurûcları sebebiyle
‘azâb-ı şedîd ile ahz ettik.” Bu nass-ı kerîmde beyân buyurdu ki onlar
necâtı ancak seyyî’eden nehy etmeleri içindir ki ondan onu istifâde
ettiler.

181 “Siz, insanlar için çıkarılmış en hayrlı ümmetsiniz. İyiliği emreder, kötülük-
ten men eder ve Allah’a iman edersiniz.” Âl-i ‘İmrân, 3/110.

182 “Onlar kendilerine hatırlatılanı unutunca biz de kötülükten alıkoymaya çalı-
şanları kurtardık. Zulmedenleri yoldan çıkmaları sebebiyle, şiddetli bir azap-
la yakaladık.” A‘râf, 7/165.

[وقال تعالى الذين ﴿الَّذِينَ﴾ إِنَّ مَكَّنَّاهُمْ فِي الْأَرْضِ أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ وَأَمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَنَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ وَلِلَّهِ عَاقِبَةُ الْأُمُورِ﴾ فقرن ذلك بالصلاة والزكاة في نعت الصالحين والمؤمنين]

﴿الَّذِينَ﴾ إِنَّ مَكَّنَّاهُمْ فِي الْأَرْضِ أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ وَأَمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَنَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ وَلِلَّهِ عَاقِبَةُ الْأُمُورِ﴿¹⁸³ buyurmuştur. Bu âyet-i kerîme sûre-i Hacc'ın kırk birinci âyetidir. Hulâsa-i tefsîrinde denilmiş ki “Şol diyârlarından nâ-hakk yere çıkarılanlara eger biz yeryüzünde mekân verirsek onlar bana ta'zîmle namâz-ı mektûbele-rine ikâmet ederler ve mâllarından zekât-ı mefrûzayı verirler ve ma'rûf-la emr-i münkerden nehy ederler. Umûr-ı 'ibâdın 'akıbeti Hakk ta'âlâyâ râci'dir.” İşte emr-i ma'rûf ve nehy-i münkeri edâ-i salât u zekâta na't-ı sâlihîn ü mü'mininde mukârin etti.

[وَقَالَ تَعَالَى ﴿وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَى وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ﴾ وَهُوَ أَمْرٌ جَزْمٌ وَمَعْنَى التَّعَاوُنِ الْحَثُّ عَلَيْهِ وَتَسْهِيلُ طُرُقِ الْخَيْرِ وَسُدُّ سُبُلِ الشَّرِّ وَالْعُدْوَانِ بِحَسَبِ الْإِمْكَانِ وَقَالَ تَعَالَى ﴿لَوْلَا يَنْهَاهُمُ الرَّبَّائِيُّونَ وَالْأَحْبَارُ عَنْ قَوْلِهِمُ الْإِثْمَ وَأَكْلِهِمُ السُّحْتَ لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ﴾ فَبَيَّنَ أَنَّهُمْ أَتَمُّوا بِتَرْكِ النَّهْيِ وَقَالَ تَعَالَى ﴿فَلَوْلَا كَانَ مِنَ الْقُرُونِ مِنْ قَبْلِكُمْ أُولُو بَقِيَّةٍ يَنْهَوْنَ عَنِ الْفَسَادِ فِي الْأَرْضِ إِلَّا قَلِيلًا مِمَّنْ أَنْجَيْنَا مِنْهُمْ وَاتَّبَعَ الَّذِينَ ظَلَمُوا مَا أُتْرِفُوا فِيهِ وَكَانُوا مُجْرِمِينَ﴾ الْآيَةُ فَبَيَّنَ أَنَّهُ أَهْلَكَ جَمِيعَهُمْ إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ كَانُوا يَنْهَوْنَ عَنِ الْفَسَادِ]

﴿وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَى وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ﴾¹⁸⁴ Bu nass-ı 'âlî sûre-i Mâide'nin üçüncü âyetindendir. Hulâsa-i tefsîrinde denilmiş ki “Hayr ve takvâya i'âne edin, ma'siyet ve zulme mu'âvenet etmeyin.” Bu nass ise cezmen emrdir ve te'âvun ma'nâsı ise birr ve takvâya hass ve tergîb demektir ve dahi tarîk-i hayrın teshîli ve bi-hasebi'l-îmkân sübül-i şîrk sedd ve ben-

183 “Onlar öyle kimselerdir ki, şâyet kendilerine yeryüzünde imkân ve iktidar versek, namazı dosdoğru kılar, zekâtı verir, iyiliği emreder ve kötülüğü yasaklarlar. Bütün işlerin âkıbeti Allah'a aittir.” Hacc, 22/41.

184 “İyilik ve takva (Allah'a karşı gelmekten sakınma) üzere yardımlaşın. Ama günah ve düşmanlık üzere yardımlaşmayın. Allah'a karşı gelmekten sakının. Çünkü Allah'ın cezası çok şiddetlidir.” Mâide, 5/2.

﴿لَوْلَا يَنْهَاهُمُ الرَّبَّائِيُونَ وَالْأَخْبَارُ عَنْ قَوْلِهِمْ﴾ didir. Ve diğer yerde buyurmuş ki ¹⁸⁵﴿لَوْلَا يَنْهَاهُمُ الرَّبَّائِيُونَ وَالْأَخْبَارُ عَنْ قَوْلِهِمْ﴾ Bu âyet-i kerîme dahi sûre-i Mâide'nin altmış altıncı âyetidir. Hulâsa-i tefsîrinde denilmiş ki “Onların zühd ve şerîat ‘ulemâları niçin onları kavli-bâtıl ve ekl-i harâmdan nehy etmezler? O ‘ulemânın o nehyi terkle olan sun‘ ve sefehlere ne kabîh şey oldu?” Bunda dahi terk-i nehy ile âsim oldukları beyân buyurmuştur. Ve dahi buyurmuş ki ¹⁸⁶﴿لَوْلَا كَانَ مِنَ الْقُرُونِ مِنْ قَبْلِكُمْ أُولُو بَقِيَّةٍ أُولُو بَقِيَّةٍ﴾ Bu âyet-i kerîme sûre-i Hüd’un yüz on dördüncü âyetidir. Hulâsa-i tefsîrinde denilmiş ki “Sizden mukaddem helâk olan ehl-i kurûndan re‘y ve ‘akl sâhibleri olmadı ki müfsidler yeryüzünde fesâddan nehy edelerdi, ancak onlardan az kimse ki fesâddan nehy etmeleriyle onlara necât verdik” ilâ-âhirihi. Ve bu âyette dahi beyân buyurdu ki müfsidler cemî‘an helâk etmiş, ancak onların az kimseleri ki fesâddan nehy etmeleri için onlara necât vermiştir.

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاءَ لِلَّهِ وَلَوْ عَلَى أَنْفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدِينَ وَالْأَقْرَبِينَ﴾ وَذَلِكَ هُوَ [156] الْأَمْرُ بِالْمَعْرُوفِ وَالْإِصْلَاحِ بَيْنَ النَّاسِ وَلَا خَيْرَ فِي كَثِيرٍ مِنْ نَجْوَاهُمْ إِلَّا مَنْ أَمَرَ بِصَدَقَةٍ أَوْ مَعْرُوفٍ أَوْ إِصْلَاحٍ بَيْنَ النَّاسِ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ فَسَوْفَ نُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا﴾ وَقَالَ تَعَالَى ﴿وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا﴾ الْآيَةَ وَالْإِصْلَاحُ نَهْيٌ عَنِ الْبَغْيِ وَإِعَادَةٌ إِلَى الطَّاعَةِ فَإِنْ لَمْ يَفْعَلْ فَقَدْ أَمَرَ اللَّهُ تَعَالَى بِقِتَالِهِ فَقَالَ ﴿فَقَاتِلُوا آلَ بَنِي نُدَيْلٍ﴾ وَذَلِكَ هُوَ النَّهْيُ عَنِ الْمُنْكَرِ

Ve dahi tebâreke ve ta‘âlâ hazretleri buyurmuş ki ¹⁸⁷﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاءَ لِلَّهِ وَلَوْ عَلَى أَنْفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدِينَ وَالْأَقْرَبِينَ﴾ Bu âyet

185 “Bunları, din adamları ve bilginler günah söz söylemekten ve haram yemekten sakındırsalardı ya! Yapmakta oldukları şey ne kötüdür!” Mâide, 5/63.

186 “Sizden önceki nesillerden akli başında kimseler (insanları) yeryüzünde bozgunculuk yapmaktan alıkoysalardı ya! Ancak içlerinden kendilerini kurtardığımız pek az kimse bunu yapmıştı. Zulmedenler ise içinde şımartıldıkları refahın ardına düştüler ve günahkâr kimseler oldular.” Hüd, 11/116.

187 “Ey iman edenler! Kendiniz, ana babanız ve en yakınlarınızın aleyhine de olsa Allah için şahitlik yaparak adaleti titizlikle ayakta tutan kimseler olun.” Nisâ, 4/135.

sûre-i Nisâ'nın yüz otuz üçüncü âyetidir. Hulâsa-i tefsîrinde denilmiş ki “Ey mü'minler, edâ-yı şehâdeti Allâh için doğru eder olduğunuz hâlde merâsim-i 'adlle kâim oluculardan olunuz egerçi şehâdet nefsi-nize veyâhüd vâlidiniz ve akrabanız üzerine ise de, zîrâ şehâdet hakkı beyândır, eger lehine ve eger 'aleyhine şehâdet ettiğiniz ganî ve fakîr ise de ya'nî ganî ihtirâm ve fakîre merhamet etmeyip hakkı beyân edesiz. Allâhu ta'âlâ ganî ve fakîrin hâllerine 'âlimdir ve himâyelerine evlâdır. İmdi hevâ-yı nefse tâbî' olmayın ki hakktan 'udûl etmeyesiz. Eger şehâdet-i hakktan lisânınızı tahrîf ederseniz yâhüd edâ-yı şehâdetten i'râz-la ketm ederseniz Allâhu ta'âlâ a'mâlinize habîr ve mücâzâtınıza kâfî oldu.” Ve dahi buyurmuş ki لَا خَيْرَ فِي كَثِيرٍ مِّنْ نَّجْوَاهُمْ إِلَّا مَنْ أَمَرَ بِصَدَقَةٍ أَوْ مَعْرُوفٍ أَوْ إِصْلَاحٍ بَيْنَ النَّاسِ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ فَسَوْفَ نُؤْتِيهِ أَجْرًا ﴿١٨٨﴾ Bu âyet-i kerîme dahi sûre-i Nisâ'nın yüz on ikinci âyetidir. Hulâsa-i tefsîrinde denilmiş ki “Onların çok gizli müşâverelerinde hayr yoktur, meger ki bir kimse sadaka ile yâ şer'de müstahsen ve ma'rûf ve ihsân ile yâhüd nâs beyninde olan 'adâveti def' ve ıslâh ile emr ede. Kim ki bu mezkûrları Allâhu ta'âlânın rızâsını taleble işlerse biz ona âhirette ecr-i 'azîm verimiz.” Ve dahi buyurmuş ki ﴿وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا﴾ Bu âyet dahi sûre-i Hucurât'ın dokuzuncu âyetidir. Hulâsa-i tefsîrinde denilmiş ki “Eger mü'minlerden iki tâife birbirleriyle kıtâl etseler onların beynini nasîhat ve hükmullâha da'vetle ıslâh edin. Eger o tâifenin biri tâife-i uhrâ üzerine ta'addî ederse o ta'addî eden tâifeye kıtâl edin tâ ki Allâhu ta'âlânın emrine rücû' edeler.” Ve ıslâh ise bagyden nehy ve tâ'ate i'âde etmektir ve eger o bâgî bunu işlemezse artık onun mukâtelesine Hakk subhânehu ve ta'âlâ emr ü fer-mân etmiştir. Buyurmuş ki ﴿فَقَاتِلُوا الَّتِي تَبْغِي حَتَّى تَفِيءَ إِلَى أَمْرِ اللَّهِ فَإِنَّ فَاتٌ﴾

188 “Bir sadaka vermeyi yahut iyilik yapmayı yahut da insanların arasını düzeltmeyi emredenleri hariç, onların aralarındaki gizli konuşmaların çoğunda hiçbir hayır yoktur. Kim bunları sırf Allah'ın rızasını kazanmak için yaparsa, biz ona büyük bir mükâfât vereceğiz.” Nisâ, 4/114.

189 “Eğer inananlardan iki grup birbirleriyle savaşırlarsa aralarını düzeltin.” Hucurât, 49/9.

190 ﴿فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا بِالْعَدْلِ وَأَقْسِطُوا﴾ Ve bu ise o dahi münkerden nehy etmek demektir, ya'nî bâgînin mukâtelesi nehy-i münkerdir.

[وَأَمَّا الْأَخْبَارُ فَمِنْهَا مَا رُوِيَ عَنْ أَبِي بَكْرٍ الصِّدِّيقِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ قَالَ فِي خُطْبَةٍ خَطَبَهَا أَبُوهَا النَّاسُ إِنَّكُمْ تَقْرَوْنَ هَذِهِ آيَةَ وَتَوَلَّوْنَهَا عَلَى خِلَافِ تَأْوِيلِهَا ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَيْكُمْ أَنْفُسُكُمْ لَا يَضُرُّكُمْ مَنْ ضَلَّ إِذَا اهْتَدَيْتُمْ﴾ وَإِنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ مَا مِنْ قَوْمٍ عَمِلُوا بِالْمَعَاصِي وَفِيهِمْ مَنْ يَقْدِرُ أَنْ يُنْكِرَ عَلَيْهِمْ فَلَمْ يَفْعَلْ إِلَّا يُوشِكُ أَنْ يَعْمَهُمُ اللَّهُ بِعَذَابٍ مِنْ عِنْدِهِ وَرَوَى عَنْ أَبِي ثَعْلَبَةَ الْخُسَنِيِّ أَنَّهُ سَأَلَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ تَفْسِيرِ قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَيْكُمْ أَنْفُسُكُمْ لَا يَضُرُّكُمْ مَنْ ضَلَّ إِذَا اهْتَدَيْتُمْ﴾ فَقَالَ يَا أَبَا ثَعْلَبَةَ مَرَّ بِالْمَعْرُوفِ وَأَنَّهُ عَنِ الْمُنْكَرِ فَإِذَا رَأَيْتَ شَحًّا مَطَاعًا وَهَوًى مُتْبَعًا وَدُنْيَا مُؤَثِّرَةً وَإِعْجَابَ كُلِّ ذِي رَأْيٍ بِرَأْيِهِ فَاعْلَيْكَ بِنَفْسِكَ وَدَعْ عَنْكَ الْعَوَامَ إِنْ مِنْ وَرَائِكُمْ فَنَّا كَقَطْعِ اللَّيْلِ الْمَظْلَمِ لِلْمَتَمَسِّكِ فِيهَا بِمِثْلِ الَّذِي أَنْتُمْ عَلَيْهِ أَجْرَ خَمْسِينَ مِنْكُمْ قِيلَ بَلْ مِنْهُمْ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ لَا بَلْ مِنْكُمْ لِأَنَّكُمْ تَجِدُونَ عَلَى الْخَيْرِ أَعْوَانًا وَلَا يَجِدُونَ عَلَيْهِ أَعْوَانًا]

Ve ahhbâr-ı nebeviyye ise o dahi onu cümlesinden biri Ebū Bekr es-Sıddîk ‘aleyhi’r-rıdvânın üzerine mervî olan hutbede mezkûr olan hadîs-i şerîftir ki bir gün hitâbesinde demiş ki “Eyyühe’n-nâs, siz bu âyet-i celîleyi okuyup te’vîlinin hilâfında siz onu te’vîl edersiniz ki Hâlbuki ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَيْكُمْ أَنْفُسُكُمْ لَا يَضُرُّكُمْ مَنْ ضَلَّ إِذَا اهْتَدَيْتُمْ﴾¹⁹¹ مَا مِنْ قَوْمٍ عَمِلُوا بِالْمَعَاصِي وَفِيهِمْ مَنْ يَقْدِرُ أَنْ يُنْكِرَ عَلَيْهِمْ فَلَمْ يَفْعَلْ إِلَّا يُوشِكُ أَنْ يَعْمَهُمُ اللَّهُ بِعَذَابٍ مِنْ عِنْدِهِ¹⁹² ki hulâsa-i me’âl-i şerîfi: “Bir kavm yoktur ki me’âsiyi işleyip ve içlerinde onların üzerine inkâr edecek kudretli bir âdem bulunup da onu işlemeye illâ ki o kavme ‘âmm olacak bir ‘azâb-ı ilâhî o kavme karîb olmaya” ya’nî elbette Allâhu ta’âlânın ‘indinden o kavme ‘umûm edecek bir ‘azâb mütekârib olur, çünkü işledikleri me’âsiye inkâr edecek âdem

190 “Eğer biri ötekine karşı haddi aşarsa, Allah’ın buyruğuna dönünceye kadar haddi aşan tarafa karşı savaşın. Eğer (Allah’ın emrine) dönerse, artık aralarınızı adaletle düzeltin ve (onlara) adaletli davranın.” Hucurât, 49/9.

191 “Siz doğru yolda olursanız yoldan sapan kimse size zarar veremez.” Mâide, 5/105.

192 Bkz. Ebū Dāvūd, Melâhim, 17, no: 4338; Şu‘abu’l-İmân, 10/48, no: 7144.

içlerinde bulunmuş ve onların üzerine inkâr etmemiş ki nehy-i münker farîzasına kıyâm etmemiş. Ve dahi mervîdir ki Ebû Sa'lebe el-Huşenî 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimizden ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَيْكُمْ أَنْفُسَكُمْ﴾ tefsîri üzerine su'âl etmiş ve efendimiz: ¹⁹³يا أبا ثعلبة مر بالمعروف وأنه عن المنكر فإذا رأيت شحاً مطاعاً وهوى متبعاً ودنيا مؤثرة وإعجاب كل ذي رأي برأيه فعليك بنفسك ودع عنك العوام ¹⁹⁴ buyurmuş ki hulâsa-i me'âl-i şerîfi: “Ey Sa'lebe, sen ma'rûf ile emr eyle ve münkerden nehy eyle ve eger sen bir şuhh-ı mutâc ve hevâ-yı müttebac ve dünyâ-yı müsireyi ve her bir reyli âdemin kendi rey'iyle icâbını gördünse artık o vakte sen kendi nefsin iltizâm edip 'avâmmdan vazgeç ki o hâlde sizin ardınızda fitneler vardır, leyl-i muzlim-i katî gibidirler. Onda dîne mütemessik olanlara, nitekim siz onun üzerinde bulunuyorsunuz, sizden elli kişinin sevâbı gibi bir sevâb vardır.” “Ve belki yâ Resûlallâh, onlardan” denildikte, efendimiz: “Yok, ancak sizden, çünkü siz hayr üzerine a'vân bulursunuz ve onlar a'vân bulamazlar” diye irâde ve fermân buyurmuşlardır.

[وَسئَل ابن مسعود رضي الله عنه عن تفسير هذه الآية فقال إن هذا ليس زمانها إنها اليوم مقبولة ولكن قد أوشك أن يأتي زمانها تأمرون بالمعروف فيصنع بكم كذا وكذا وتقولون فلا يقبل منكم فحيث أنفسكم لا يضركم من ضل إذا اهتديتم]

Ve dahi İbn Mes'ûd 'aleyhi'r-rıdvândan işbu âyetin tefsîri üzerine su'âl olunmuş ve o dahi: “İşbu zamân onun zamânı değildir, zîra el-yevm makbûledir velâkin onun zamânı gelmeğe yaklaşmış ki siz eger ma'rûf ile emr ederseniz size şunu bunu işlerler ve eger söylerseniz sizden makbûl olmaz, artık o vakte siz kendi nefsinizi iltizâm ediniz ki siz mühtedî olsanız dalâlete düşmüş olan kimse size bir zarar vermez” diye cevâb vermiştir.

[وَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِتَأْمُرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوُا عَنِ الْمُنْكَرِ أَوْ لَيْسَ لَكُمْ عَلَيْهِمْ شَرَارُكُمْ ثُمَّ يَدْعُوا خِيَارَكُمْ فَلَا يَسْتَجِابُ لَهُمْ مَعْنَاهُ تَسْقُطُ مَهَابَتُهُمْ]

193 “Siz doğru yolda olursanız yoldan sapan kimse size zarar veremez.” Mâide, 5/105.

194 *Mirkātu'l-Mefātih*, 8/3214; *Cāmi'u'l-Ulūm*, 2/252.

من أعين الأشرار فلا يخافونهم وقال صلى الله عليه وسلم يا أيها الناس إن الله يقول لتأمرن بالمعروف ولتنهون عن المنكر قبل أن تدعوا فلا يستجاب لكم]

Ve dahi ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimiz buyurmuş ki لتأمرن بالمعروف ولتنهون عن المنكر أو ليسلطن الله عليكم شراركم ثم يدعوا خياركم فلا¹⁹⁵ ki hulāsa-i mazmūn-ı şerîfi: “Siz ‘ale’t-tahkîk yâ ma‘rûf ile emr ve münkerden nehy edersiniz veyâhûd Zât-ı Zü’l-Celāl hazretleri sizin eşrârınızı sizin üzerinize musallat eder de sonra sizin ayhârınız du‘â ederler de onlara icâbet olunmaz” ki ma‘nâsı onların mehâbetleri eşrârları gözlerinden sâkit olup daha onlardan havf etmez olurlar. Ve dahi ‘aleyhi’s-selām efendimiz buyurmuş ki يا أيها الناس إن الله يقول¹⁹⁶ ki hulāsa-i müfâd-ı şerîfi: “Ey nâs, Zât-ı Zü’l-Celāl emr ü fermân buyurur ki tahkîkan siz ma‘rûf ile emr ve münkerden nehy edersiniz o hâlde ki du‘â edip size icâbet olmayacak zamânın hulûlünden evvel” ya‘nî o zamâna varmazdan akdem siz emr-i ma‘rûf ve nehy-i münker etmelisiniz demek olur.

[وقال صلى الله عليه وسلم ما أعمال البر عند الجهاد في سبيل الله إلا كنفثة في بحر لجي وما جميع أعمال البر والجهاد في سبيل الله عند الأمر بالمعروف والنهي عن المنكر إلا كنفثة في بحر لجي وَقَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ لَيَسْأَلُ الْعَبْدَ مَا مَنَعَكَ إِذْ رَأَيْتَ الْمُنْكَرَ أَنْ تُنْكِرَهُ؟ فَإِذَا لَقِيَ عَبْدَهُ حُجَّتُهُ قَالَ رَبِّ وَثِقْتُ بِكَ وَفَرَّقْتُ النَّاسَ]

Ve dahi ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimiz buyurmuş ki ما أعمال البر عند الجهاد في سبيل الله إلا كنفثة في بحر لجي وما جميع أعمال البر والجهاد في سبيل الله عند الأمر بالمعروف والنهي عن المنكر إلا كنفثة في بحر لجي¹⁹⁷ ki hulāsa-i mazmūn-ı şerîfi: “Fî sebîlillâh olan cihâdın sevâbına nisbet sâir a‘mâl-i birr ve hayr bahr-i lüccîde ancak latîf bir üfürmek mikdârı gibidir” ki cüz‘î ve lâ şey demektir “ve emr-i ma‘rûf ve nehy-i münkerin

195 et-Taberânî, el-Mu‘cemu’l-Evsat, 2/99

196 et-Teyisr Bi-Şerhi’l-Câmi’i’s-Sagîr, 2/375; et-Tenvîr Şerhu’l-Câmi’i’s-Sagîr, 9/551.

197 el-Mesâlik fî Şerhi Muvattai Mâlik, 2/103.

sevâbına nisbeten kâffe-i a'mâl-i hayr u ihsân ve cihâd bahr-i lüccîde ancak bir üfürmek gibidir” ki o sevâb ve ecre göre sâir a'mâl-i sâliha ve cihâd sanki lâ-şey hükmündedir. Bu 'izam-ı ecr ü sevâbından kinâyedir ki pek çok 'azîm ü kesîrdir demek olur. Ve dahi buyurmuş ki إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ لَيَسْأَلُ الْعَبْدَ مَا مَنَعَكَ إِذْ رَأَيْتَ الْمُنْكَرَ أَنْ تُنْكِرَهُ؟ فَإِذَا لَقِنَ عَبْدَهُ حُجَّتَهُ قَالَ رَبِّ حَقَّهَا، قَالُوا: وَمَا حَقُّ الطَّرِيقِ؟ قَالَ: “غَضُّ الْبَصَرِ، وَكُفُّ الْأَذَى، وَرَدُّ السَّلَامِ، وَأَمْرٌ بِالْمَعْرُوفِ، وَنَهْيٌ عَنِ الْمُنْكَرِ” وَقَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ “كَلَامُ ابْنِ آدَمَ كُلُّهُ عَلَيْهِ لَا لَهُ إِلَّا أَمْرٌ بِالْمَعْرُوفِ، أَوْ نَهْيٌ عَنِ الْمُنْكَرِ، أَوْ ذِكْرٌ لِلَّهِ” وَقَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ “إِنَّ اللَّهَ لَا يُعَذِّبُ الْخَاصَّةَ بِذُنُوبِ الْعَامَّةِ، حَتَّى يَرَوْا الْمُنْكَرَ بَيْنَ ظَهْرَانِهِمْ، وَهُمْ قَادِرُونَ عَلَى أَنْ يُنْكِرُوهُ فَلَا يُنْكِرُوهُ” [

وَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِيَّاكُمْ وَالْجُلُوسَ عَلَى الطَّرِيقَاتِ، فَقَالُوا: مَا لَنَا بِدُّ، إِنَّمَا هِيَ مَجَالِسُنَا نَتَحَدَّثُ فِيهَا، قَالَ: “فَإِذَا أَبَيْتُمْ إِلَّا ذَلِكَ، فَأَعْطُوا الطَّرِيقَ حَقَّهَا، قَالُوا: وَمَا حَقُّ الطَّرِيقِ؟ قَالَ: “غَضُّ الْبَصَرِ، وَكُفُّ الْأَذَى، وَرَدُّ السَّلَامِ، وَأَمْرٌ بِالْمَعْرُوفِ، وَنَهْيٌ عَنِ الْمُنْكَرِ” وَقَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ “كَلَامُ ابْنِ آدَمَ كُلُّهُ عَلَيْهِ لَا لَهُ إِلَّا أَمْرٌ بِالْمَعْرُوفِ، أَوْ نَهْيٌ عَنِ الْمُنْكَرِ، أَوْ ذِكْرٌ لِلَّهِ” وَقَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ “إِنَّ اللَّهَ لَا يُعَذِّبُ الْخَاصَّةَ بِذُنُوبِ الْعَامَّةِ، حَتَّى يَرَوْا الْمُنْكَرَ بَيْنَ ظَهْرَانِهِمْ، وَهُمْ قَادِرُونَ عَلَى أَنْ يُنْكِرُوهُ فَلَا يُنْكِرُوهُ” [

Ve dahi 'aleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki إِيَّاكُمْ وَالْجُلُوسَ عَلَى الطَّرِيقَاتِ، فَقَالُوا: مَا لَنَا بِدُّ، إِنَّمَا هِيَ مَجَالِسُنَا نَتَحَدَّثُ فِيهَا، قَالَ: “فَإِذَا أَبَيْتُمْ إِلَّا ذَلِكَ، فَأَعْطُوا الطَّرِيقَ حَقَّهَا، قَالُوا: وَمَا حَقُّ الطَّرِيقِ؟ قَالَ: “غَضُّ الْبَصَرِ، وَكُفُّ الْأَذَى، وَرَدُّ السَّلَامِ، وَأَمْرٌ بِالْمَعْرُوفِ، وَنَهْيٌ عَنِ الْمُنْكَرِ”¹⁹⁸ Ya'nî “Siz yol kenârında oturmaktan sakınıp ictinâb ediniz.” [158] Ve onlar: “Bize bundan infikâkının imkânı yoktur, bizim mecâlisimiz ancak yol kenâr-larıdır ki biz orada oturup söyleşiriz” dediklerinde, efendimiz dahi: “Siz eger başkasından ibâ edip mutlakan orada otururuz diye cülûs-ı şevâri' üzerine ısrâr ederseniz bârî onun hakkını veriniz” diye emr ü fermân etti. Ve “Hakkı nedir?” diye sorduklarında, 'aleehi's-selām efendimiz: “Gadd-ı basar ve keff-i ezâ ve redd-i selām ve emr-i ma'rûf ve nehy-i

198 İbn Mâce, Fiten, 21, no: 4017; Sahîhu İbn Hibbân, 16/368, no: 7368; Şu'a-bu'l-İmân, 10/63, no: 7167.

199 Buhârî, Mezâlim, 23, no: 2465.

münkerdir” dedi ya'nî yol kenârında oturduğunuz vakte muharremâta bakmaktan basarınızı tutup muharremâta bakmayasız ve mürûr ve 'ubûr eden kesâna kavlen veyâ fi'len ezâ ve rencîde etmemelisiniz ve size selâm verenlerin selâmlarını dahi vech-i mesnûn üzere redd edesiniz ve şer' de müstahsen bir emr-i ma'rûfu orada gördüğünüz hâlde emr edesiz ve bir münker ve 'inde' ş-şer' müstakbah bir şey görürseniz ondan nehy ve men' etmelisiniz ki hukûk-ı tarîk bunlardır. Ve dahi 'aleyhi's-selâm efendimiz buyurmuş ki كَلَامُ ابْنِ آدَمَ كُلُّهُ عَلَيْهِ لَا لَهُ إِلَّا أَمْرًا بِمَعْرُوفٍ، أَوْ نَهْيًا بِمُنْكَرٍ، أَوْ ذِكْرًا لِلَّهِ²⁰⁰ ki hulâsa-i me'âl-i şerîfi: “İbn-i âdemin kâffe-i kelâmı onun 'aleyhine olup lehine değildir, meger ki bir ma'rûf ile emr eder veyâ bir münkerden nehy eder veyâhüd Allâhu ta'âlâya zikr eder.” Ve dahi buyurmuş ki إِنَّ اللَّهَ لَا يُعَذِّبُ الْخَاصَّةَ بِذُنُوبِ الْعَامَّةِ، حَتَّى يَرَوْا الْمُنْكَرَ، وَهُمْ قَادِرُونَ عَلَى أَنْ يُنْكِرُوهُ فَلَا يُنْكِرُوهُ²⁰¹ ki hulâsa-i mazmûn-ı şerîfi: “Tahkîkan Hakk subhânehu ve ta'âlâ hazretleri 'ibâd-ı havâssı 'âmmenin zünûbu ile mu'azzeb etmez tâ ki münkeri onların arkaları sonra görür de onlar def'ine muktedir iken def' etmezler” ki o vakte 'inde'l-kudret nehy-i münkerin terki sebebiyle hâssayı 'âmmenin günâhlarıyla mu'azzeb eder demektir.

اوروی ابو امامة الباهلي عن النبي صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ قَالَ “كَيْفَ أَنْتُمْ إِذَا طَعَتْ نِسَاؤُكُمْ، وَفُسِقَ شُبَّانُكُمْ، وَتَرَكْتُمْ جِهَادَكُمْ”، قَالُوا: وَإِنَّ ذَلِكَ لَكَائِنٌ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟، قَالَ: “نَعَمْ، وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ وَأَشَدُّ مِنْهُ سَيَكُونُ” قَالُوا وَمَا أَشَدُّ مِنْهُ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ: “كَيْفَ أَنْتُمْ إِذَا لَمْ تَأْمُرُوا بِمَعْرُوفٍ وَتَنْهَوْا عَنِ مُنْكَرٍ؟”، قَالُوا: وَكَائِنٌ ذَلِكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟، قَالَ: “نَعَمْ، وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ وَأَشَدُّ مِنْهُ يَكُونُ”، قَالُوا وَمَا أَشَدُّ مِنْهُ قَالَ: “كَيْفَ أَنْتُمْ إِذَا رَأَيْتُمُ الْمَعْرُوفَ مُنْكَرًا، وَالْمُنْكَرَ مَعْرُوفًا؟”، قَالُوا: وَكَائِنٌ ذَلِكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟، قَالَ: “نَعَمْ، نَعَمْ، وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ وَأَشَدُّ مِنْهُ يَكُونُ”، قَالُوا وَمَا أَشَدُّ مِنْهُ قَالَ: “كَيْفَ أَنْتُمْ إِذَا أَمَرْتُمْ بِالْمُنْكَرِ، وَنَهَيْتُمْ عَنِ الْمَعْرُوفِ؟”، قَالُوا: وَكَائِنٌ ذَلِكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟، قَالَ: “نَعَمْ، وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ وَأَشَدُّ مِنْهُ سَيَكُونُ، يَقُولُ اللَّهُ - عز وجل -: بِي حَلَفْتُ، لَا تُبَيِّنَنَّ لَهُمْ فِتْنَةً يَصِيرُ الْخَلِيمُ فِيهَا خَيْرَانَ” [

200 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, 23/243, no: 484, *Şu'abu'l-Îmân*, 7/29, no: 4603.

201 *Musnedu Ahmed*, 29/258, no: 17720; et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, 17/138, no: 343; el-Begavî, *Şerhu's-Sunne*, 14/346, no: 4155.

Ve Ebū Umāme el-Bāhilī, Nebi-i zī-şān efendimiz üzerine rivāyet edip demiş ki ‘aleyhi’ s-salātu ve’ s-selām efendimiz buyurmuş ki كَيْفَ أَنْتُمْ إِذَا طَعْتُمْ نِسَاؤَكُمْ، وَفَسَقَ شُبَّانُكُمْ، وَتَرَكْتُمْ جِهَادَكُمْ، قَالُوا: وَإِنَّ ذَلِكَ لَكَائِنْ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: ”نَعَمْ، وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ وَأَشَدُّ مِنْهُ سَيَكُونُ“ قالوا وما أشد منه يا رسول الله قَالَ: ”كَيْفَ أَنْتُمْ إِذَا لَمْ تَأْمُرُوا بِمَعْرُوفٍ وَتَنْهَوْا عَنِ مُنْكَرٍ؟“ قَالُوا: وَكَأَيْنَ ذَلِكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: ”نَعَمْ، وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ وَأَشَدُّ مِنْهُ يَكُونُ“، قالوا وما أشد منه قَالَ: ”كَيْفَ أَنْتُمْ إِذَا رَأَيْتُمُ الْمَعْرُوفَ مُنْكَرًا، وَالْمُنْكَرَ مَعْرُوفًا؟“ قَالُوا: وَكَأَيْنَ ذَلِكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: ”نَعَمْ، نعم وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ وَأَشَدُّ مِنْهُ يَكُونُ“، قالوا وما أشد منه قَالَ: ”كَيْفَ أَنْتُمْ إِذَا أَمَرْتُم بِالْمُنْكَرِ، وَنَهَيْتُمُ عَنِ الْمَعْرُوفِ؟“ قَالُوا: وَكَأَيْنَ ذَلِكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: ”نَعَمْ، وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ وَأَشَدُّ مِنْهُ سَيَكُونُ، يَقُولُ اللَّهُ - عز وجل -: بِي كَلْفَتْ، لَأُيَحِنَّ لَهُمْ فَتَنَةً يُصِيرُ الْحَلِيمَ فِيهَا حَيْرَانَ“²⁰² fi: “Siz nisânınız tâgî ve civânlarınız fâsık olup cihâdî terk etseniz siz nice olursuz?” Sahâbe ‘aleyhimü’r-rıdvân: “Böyle bir şey olur mu?” diye isti‘câb ettiklerinde, efendimiz: “Evet, benim nefsim onun yed-i kudretinde olan Bârî ta‘âlâya kasem ederim ki bundan eşedd dahi olacaktır.” Ve sahâbe: “Yâ Resûlallâh, bundan eşedd nedir?” dediklerinde, efendimiz: “Evet yâ siz emr-i ma‘rûf ve nehy-i münkeri terk etseniz nice olur? buyurdu. Ve sahâbe: “Yâ Resûlallâh, böyle bir şey olur mu diye izhâr-ı ta‘accüb ve istigrâb ettiklerinde, efendimiz: “Evet, benim nefsim yed-i kudretinde olan Bârî ta‘âlâya kasem ederim ki bundan daha ziyâde eşedd olacaktır” diye emr ü fermân buyurdu. Ve sahâbe: “Bundan eşedd nedir?” diye su‘âl ettiklerinde, efendimiz: “Yâ siz münkeri ma‘rûf ve ma‘rûfu münker görseniz nice olur?” diye irâde ve beyân buyurunca, “Yâ Resûlallâh, böyle bir şey olur mu?” diye be-tekrâr sahâbe bir dahi istifhâm ettiklerinde, efendimiz: “Evet, benim nefsim yed-i kudretinde olan Bârî ta‘âlâya kasem ederim ki bundan daha ziyâde eşedd olacaktır” diye cevâb verdi. Ve sahâbe: “Bundan eşedd nedir?” diye bir dahi istif-sâr ettiklerinde, efendimiz: “Yâ siz ki münkere emr ve ma‘rûftan nehy etseniz nice olur?” diye beyân buyurdukta, sahâbe: “Yâ Resûlallâh, bu da olur mu?” diye be-tekrâr su‘âl ettiklerinde, efendimiz: “Evet, benim nefsim yed-i kudretinde olan Allâhu ‘azîmü’s-şâna kasem ederim ki

bundan daha ziyâde eşedd olacaktır. Allâhu ta‘âlâ hazretleri buyurur ki benim kendime yemîn ettim ki onlara bir fitne bırakırım ki merd-i ‘âkıl u halîm onda vâlih ve hayrân olup müte‘accib ve sergerdân kalır” diye zikr ve beyân buyurmuşlardır.

[وَعَنْ عِكْرَمَةَ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا تَقْفَنَ عِنْدَ رَجُلٍ يَقْتُلُ مَظْلُومًا فَإِنَّ اللَّعْنَةَ تَنْزِلُ عَلَى مَنْ حَضَرَهُ وَلَمْ يَدْفَعْ عَنْهُ وَلَا تَقْفَنَ عِنْدَ رَجُلٍ يَضْرِبُ مَظْلُومًا فَإِنَّ اللَّعْنَةَ تَنْزِلُ عَلَى مَنْ حَضَرَهُ وَلَمْ يَدْفَعْ عَنْهُ قَالَ وَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ “لَا يَنْبَغِي لِأَمْرِيٍّ مُسْلِمٍ يَشْهَدُ مَقَامًا فِيهِ حَقٌّ إِلَّا تَكَلَّمَ بِهِ، فَإِنَّهُ لَنْ يُقَدَّمَ أَجَلُهُ، وَلَنْ يُحَرَّمَ رِزْقًا هُوَ لَهُ” وَهَذَا الْحَدِيثُ يَدُلُّ عَلَى أَنَّهُ لَا يَجُوزُ دُخُولُ دَوْرِ الظُّلْمَةِ وَالْفُسْقَةِ وَلَا حُضُورُ الْمَوَاضِعِ الَّتِي يَشَاهِدُ الْمُنْكَرَ فِيهَا وَلَا يَقْدِرُ عَلَى تَغْيِيرِهِ فَإِنَّهُ قَالَ “اللَّغْنَةُ تَنْزِلُ عَلَى مَنْ حَضَرَ” وَلَا يَجُوزُ لَهُ مَشَاهِدَةُ الْمُنْكَرِ مِنْ غَيْرِ حَاجَةٍ اعْتِزَارًا بِأَنَّهُ عَاجِزٌ وَلِهَذَا اخْتَارَ [159] جَمَاعَةٌ مِنَ السَّلَفِ الْعِزْلَةَ لِمَشَاهِدَتِهِمُ الْمُنْكَرَاتِ فِي الْأَسْوَاقِ وَالْأَعْيَادِ وَالْمَجَامِعِ وَعَجَزَهُمْ عَنِ التَّغْيِيرِ وَهَذَا يَقْتَضِي لَزُومَ الْهَجْرِ لِلْخَلْقِ]

Ve dahi ‘İkrime üzerine menkûl olmuş ki İbn ‘Abbâs radiyallâhu ‘anhümâ rivâyet edip demiş ki ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimiz buyurmuş ki لَا تَقْفَنَ عِنْدَ رَجُلٍ يَقْتُلُ مَظْلُومًا فَإِنَّ اللَّعْنَةَ تَنْزِلُ عَلَى مَنْ حَضَرَهُ وَلَمْ يَدْفَعْ عَنْهُ وَلَا تَقْفَنَ عِنْدَ رَجُلٍ يَضْرِبُ مَظْلُومًا فَإِنَّ اللَّعْنَةَ تَنْزِلُ عَلَى مَنْ حَضَرَهُ وَلَمْ يَدْفَعْ عَنْهُ²⁰³ ki hulâsa-i me‘âl-i şerîfi: “Zinhâr sen mazlûmen katl olunan âdemin yanında durma, zîrâ onun yanında hâzır olup üzerinden def‘ etmeyen âdemin üzerine la‘net nâzil olur. Ve dahi sakın sen mazlûmen darb olunan âdemin yanında durma ki onun yanında hâzır olup üzerinden def‘ eylemeyen âdemin üzerine la‘net nâzil olur.” Ve dahi demiş ki “لَا يَنْبَغِي لِأَمْرِيٍّ مُسْلِمٍ يَشْهَدُ مَقَامًا” ki hulâsa-i mazmûn-ı münîfi: “Yakışmaz o kimseye ki bir mekânda hâzır ve hakka müşâhid olup da o hakk ile söyleşmeye” ya‘nî kim ki bir makâma varıp onda bir hakk görürse ona lâıyık odur ki o hakkla mütekellim olup hakk üzerine sükût etmeye, “çünkü hakk ile tekellüm etse onun tekellümü

203 et-Taberânî, el-Mu‘cemu’l-Kebîr, 11/260, no: 11675.

204 Emâlî İbn Buşrân, 1/57, no: 1062.

ecel-i müsemmasını takdîm etmez ve ona muktedir ve maksûm olan rızıkının dahi onu mahrûm etmez.” Ve bu hadîs delâlet eder ki zulm ve fesakanın hânesine girmek câiz olmaz ve içinde münker görünen yerlere huzûr etmek dahi câiz olmaz meger ki tagyîrine muktedir olur, zîrâ ²⁰⁵“اللَّعْنَةُ تَنْزِلُ عَلَى مَنْ حَضَرَ” buyurulmuştur, ya'nî “Hâzır olan kimseye la'net nâzil olur” buyurmuştur. Ve 'aczi itizârıyla ihtiyâcı olmaksızın münkerin müşâhede dahi ona câiz olmaz ve bunun için münkerâtı es-vāk ve a'yād ve mecâmi'de müşâhede etmeleri eclden 'uzleti seleften bir cemâ'at ihtiyâr etmiş ki o mahallerde münkerâtı görüp onun tagyîrinden 'aciz kalmışlardı ya'nî mecâmi'de gördükleri münkerâtın tagyîrine 'adem-i iktidârlarından nâşî 'uzlet ve inzivâya selef çekmişlerdi ve bu hâl ise halkın lüzûm-ı hecrlerine muktezî olur.

[ولهذا قال عمر بن عبد العزيز رحمه الله ما ساحت السواح وخلوا دورهم وأولادهم إلا بمثل ما نزل بنا حين رأوا الشر قد ظهر والخير قد اندرس ورأوا أنه لا يقبل ممن تكلم ورأوا الفتن ولم يأمنوا أن تعترتهم وأن ينزل العذاب بأولئك القوم فلا يسلمون منه فرأوا أن مجاورة السباع وأكل البقول خير من مجاورة هؤلاء في نعيمهم ثم قرأ ﴿فَقَرُّوا إِلَى اللَّهِ إِنِّي لَكُمْ مِنْهُ نَذِيرٌ مُبِينٌ﴾ قال ففر قوم فلولا ما جعل الله جل ثناؤه في النبوة من السر لقلنا ما هم بأفضل من هؤلاء فيما بلغنا أن الملائكة عليهم السلام لتلقاهم وتصافحهم والسحاب والسباع تمر بأحدهم فيناديها فتجيبه ويسألها أين أمرت فتخبره وليس بنبي]

Ve li-hāzā 'Ömer b. 'Abdul'azîz 'aleyhi'r-rahme demiş ki “Bir sey-yâh seyâhat edip dūr ve evlâdları hālî bırakmadı illâ ki ona bize nâzil olan hâlin misli nâzil olmadı” ya'nî her kim ki seyâhat edip hânesini boş bıraktı ise elbette bize nâzil olan işbu hâlin misli ona nüzûl etmiş ki o sebebdan terk-i dâr u diyâr edip hecr-i evlâd etmiştir ya'nî gördüler ki şerr zuhûr etmiş ve hayr münderis olmuş ve tekellüm edenden dahi nush ve pend istimâc ve kabûl olunmaz olmuş ve fitneler zuhûr etmiş ve onlara mu'terî olmasından dahi emîn olmayıp ve o kavme 'azâb nâzil olur ise o 'azâb-ı nâzilden onlar dahi sâlim olamayacaklarından havf edip artık bunların na'îmlerinde onlara mücâveret etmekten ekl-i bukûl

205 et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, 11/260, no: 11675.

ve mücâvere-i sibâ'ı hayrlı ve eslem görmekle o âfâttan vâreste olmak üzere ʿuzleti ihtiyâr ve seyâhatle terk-i dâr u diyâr etmişler demek olur. Sonra ²⁰⁶ ﴿فَقَرُّوا إِلَى اللَّهِ إِنِّي لَكُمْ مِنْهُ نَذِيرٌ مُبِينٌ﴾ nass-ı celîlini kırâ'et etti. Bu âyet-i kerîme sûre-i Zâriyât'ın ellinci âyetidir. Hulâsa-i tefsîrinde denilmiş ki “Küfr ve maʿsiyeti terk eyle, Allâhu taʿâlânın tevhid ve tâʿatine kaçın. Ben sizi o şirk üve ʿisyâna âmâde olan ʿazâbdan âyât-ı beyyine ile inzâr ederim.” Ve dahi dedi ki “İşte bu emre imtisâlen bir kavm firâr etti. Ve Hakk subhânehu ve taʿâlâ hazretleri nübüvvette tevdî ettiği sır olmamış olsaydı enbiyâ bunlardan efdaldır demez idik, çünkü onların üzerine bize bâlig oldu ki melâike-i kirâm onlara karşılayıp onlarla musâfaha ederler ve sehâb ve sibâʿ onların birisine mürûr edip kendisi onlara münâdât ederse ve onun nidâsına onlar icâbet ederler ve nereye meʾmûr olduklarını ondan sorarsa o dahi ona haber verirler, maʿa-hâzâ kendisi peygamber değildir ve peygamber gibi işbu tasarrufât ve kerâmâta mâlik olmuşlardır.”

[وقال أبو هريرة رضي الله عنه قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ “مَنْ حَضَرَ مَعْصِيَةً فَكَرِهَهَا فَكَأَنَّمَا غَابَ عَنْهَا، وَمَنْ غَابَ عَنْهَا فَأَحْبَبَهَا فَكَأَنَّهُ حَضَرَهَا” ومعنى الحديث أن يحضر لحاجة أو يتفق جريان ذلك يديه فأما الحضور قصداً فممنوع بدليل الحديث الأول وقال ابن مسعود رضي الله عنه قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ما بعث الله عز وجل نبياً إلا وله حوارى فيمكث النبي بين أظهرهم ما شاء الله تعالى يعمل فيهم بكتاب الله وبأمره حتى إذا قبض الله نبيه مكث الحواريون يعملون بكتاب الله وبأمره وبسنة نبيه فإذا انقضوا كان من بعدهم قوم يركبون رؤوس المنابر [160] يقولون ما يعرفون ويعملون ما ينكرون فإذا رأيتم ذلك فحق على كل مؤمن جهادهم بيده فإن لم يستطع فبلسانه فإن لم يستطع فبقلمه وليس وراء ذلك إسلام]

Ve dahi Hazret-i Ebû Hüreyre demiş ki ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimiz buyurmuş ki مَنْ حَضَرَ مَعْصِيَةً فَكَرِهَهَا فَكَأَنَّمَا غَابَ عَنْهَا، وَمَنْ غَابَ عَنْهَا فَأَحْبَبَهَا فَكَأَنَّهُ حَضَرَهَا” ²⁰⁷ ki hulâsa-i meʿâl-i münfî: “Kim ki ittifâkan

206 “O halde Allah’a koşun. Şüphesiz ben, size O’nun katından gönderilmiş açık bir uyarıcıyım.” Zâriyât, 51/50.

207 el-Beyhakî, es-Sunenu’l-Kubrâ, 7/434, no: 14553.

فسبهم فسبوه فاعتزل ثم قال اللهم إني قد نهيتهم فلم يطيعوني وسببتهم فسبونني ولو قاتلتهم لغلبنوني ثم ذهب قام الثالث فنهاهم فلم يطيعوه فاعتزل ثم قال إني قد نهيتهم فلم يطيعوني ولو سببتهم لسبونني ولو قاتلتهم لغلبنوني ثم ذهب ثم قام الرابع فقال اللهم إني لو نهيتهم لعصوني ولو سببتهم لسبونني ولو قاتلتهم لغلبنوني ثم ذهب قال ابن مسعود رضي الله عنه كان الرابع أذناهم منزلة وقليل فيكم مثله]

Ve dahi İbn Mes'ûd 'aleyhi'r-rıdvân demiş ki “Günahkâr bir karye ahâlîsi var idi ki kâffesi me'âsî işlerlerdi, ancak dört nefer onlardan kalıp onların üzerlerine işlediklerini inkâr ederlerdi ve fi'n-nihâye onların ya'nî neferât-ı erba'anın biri kalkıp o köy ahâlîsi üzerine inkâr edip “Siz bunu bunu işlersiz!” diye onları o işten nehy etmeğe başladı ve işledikleri 'amelin çirkînlik ve kubhunu onlara beyân ve ihtibâr ve onlar dahi üzerine çevirmeğe başlayıp yaramaz 'amellerinden ictinâb ve kabâyıh-larından ferâgat etmemelerinden nâşî kendisi onları sebb ve şetm etti ve onlar dahi onu sebb ettiler ve onlarla mukâtele ettikte kendisi maglûb olup itizâle yüz tuttu, artık إني قد نهيتهم فلم يطيعوني ولو سببتهم لسبونني ولو قاتلتهم لغلبنوني ثم قال اللهم إني لو نهيتهم لعصوني ولو سببتهم لسبونني ولو قاتلتهم لغلبنوني deyip 'arz-ı ma'zeret ve isti'fâ-yı kusûr etmiştir ki hulâsa-i müfâdı: “Yâ rabbi, ben bunları nehy ettimse de bana itâ'at etmediler ve onları sebb edince onlar dahi beni sebb ettiler ve mukâtelelerine kıyâm ettiğimde beni maglûb ettiler” diye 'uzlete savuşup gitmiş. Ve ba'dehu dîgeri kalkıp o kavmi nehy ettikte kezâlik ona 'isyân ettiler ve o dahi onları sebb edince onlar dahi onu sebb ettiler ve o hâlde “Yâ rabbi, ben bunlara nehy ettim, bana itâ'at etmediler ve onları sebb ettiğimde onlar dahi beni sebb ettiler ve mukâtelelerine kıyâm etmiş olsam dahi beni maglûb ederler diye o dahi savuşup gitmiş. Ve üçüncüleri dahi kalkıp onlara nehy edince kezâlik ona itâ'at etmediler ve kendisi dahi: “Yâ rabbi, ben bunlara nehy ettimse de bana itâ'at etmediler ve onları sebb etmiş olsam onlar dahi beni sebb ederler ve mukâtelelerine kalkışsam bana galebe ederler diye isti'fâ-yı kusûr ile savuşup gitmiş. Ve dördüncüleri dahi: “Yâ rabbi, ben bunlara nehy etsem bana itâ'at etmezler ve onları sebb ve şetm etsem onlar dahi beni sebb ve şetm ederler ve onlarla mukâtele eylesem bana galebe ederler” diye izhâr-ı 'acz

ü itizâr ile savuşup gitmiş.” [161] İbn Mes'ûd dedi ki “Dördüncüleri menzilece cümlelerin ednâsıdır, hâlbuki onun gibi âdem içinizde azdır.”

[وقال ابن عباس رضي الله عنهما قيل يا رسول الله أتهلك القرية وفيها الصالحون قال نعم قيل بم يا رسول الله قال بتهاونهم وسكوتهم على معاصي الله تعالى وقال جابر بن عبد الله قال رسول الله صلى الله عليه وسلم ”أوحى الله تبارك وتعالى إلى ملك من الملائكة: أن اقلب مدينة كذا وكذا على أهلها فقال: يارب إن فيهم عبدك فلاناً لم يعصك طرفة عين“ قال: ”أقلبها عليه وعليهم فإن وجهه لم يتمر في ساعة قط“ وقالت عائشة رضي الله عنها قال رسول الله صلى الله عليه وسلم ”عذب أهل قرية فيها ثمانية عشر ألفاً عملهم عمل الأنبياء قالوا يا رسول الله كيف قال لم يكونوا يغضبون لله ولا يأمرن بالمعروف ولا ينهون عن المنكر“]

Ve dahi İbn ‘Abbās ‘aleyhi’r-rıdvân demiş ki ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimize “İçinde sulehâ olduğu hâlde bir karye helâk olur mu?” denildikte efendimiz “evet” buyurmuş. Ve “Niçin ve ne sebeble yâ Resûlallâh?” denildikte, efendimiz: “Tehâvün ü me‘âsî-i rabbâniyye üzerine sükût etmeleriyle” diye emr ü fermân buyurmuş. Ve dahi Câbir b. ‘Abdullâh demiş ki ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimiz buyurmuş ki “أوحى الله تبارك وتعالى إلى ملك من الملائكة: أن اقلب مدينة كذا وكذا على أهلها فقال: يارب إن فيهم عبدك فلاناً لم يعصك طرفة عين“. قال: ”أقلبها عليه“²⁰⁸ ki hulâsa-i me‘âl-i şerîfi: “Tebâreke ve ta‘âlâ hazretleri melâikeden bir meleğe vahy edip buyurdu ki “Fülânca memleketi ahâlîsi üzerine çevirip kalb eyle ki altı üst ve üstü alt olarak kalb edip ma‘kûs eyle” buyurdukta o melek dedi ki “Yâ rabbi, fülânca kulun onların içindedir, tarfe-i ‘ayn sana ‘isyân etmemiştir.” Hakk subhânehu ve ta‘âlâ: “Onu onun ve onların üzerine kalb eyle” diye be-tekrâr sarâhatle emr ü fermân buyurmuştur ki “Benim için aslâ bir sâ‘atte yüzü dönüp mütegayyir olmamış” diye ihlâkinin sebebi dahi zikr ve beyân buyurmuştur. Ve dahi Ümmü’l-mü‘minîn ‘Âişetü’s-sıddîka ‘aleyhe’r-rıdvân demiş ki ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimiz buyurmuş ki “عذب أهل قرية فيها ثمانية عشر ألفاً عملهم عمل الأنبياء قالوا يا رسول

ki Allah nasıl dedi ki “Amelleri ‘amel-i enbiyâ gibi on sekiz bin recül-i sâliha hâvî olan karye mu‘azzeb olmuştur.” Ve sahâbe: “Nice yâ Resûlallâh?” dediklerinde, efendimiz: “Allâhu ta‘âlâ için gazab etmezlerdi ve ma‘rûf ile emr etmezlerdi ve dahi münkerden nehy etmezlerdi” diye beyân ve tavzîh buyurmuşlar.

[وَعَنْ عُرْوَةَ عَنْ أَبِيهِ قَالَ قَالَ مُوسَى صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَا رَبِّ أَيُّ عِبَادِكَ أَحَبُّ إِلَيْكَ قَالَ الَّذِي يَتَسَرَّعُ إِلَى هَوَايَ كَمَا يَتَسَرَّعُ النَّسْرُ إِلَى هَوَاوِ وَالَّذِي يَكْلِفُ بَعْدَادِي الصَّالِحِينَ كَمَا يَكْلِفُ الصَّبِيَّ بِالثَّدِيِّ وَالَّذِي يَغْضَبُ إِذَا أُتِيَ مَحَارِمِي كَمَا يَغْضَبُ النَّمْرُ فَإِنَّ النَّمْرَ إِذَا غَضِبَ لِنَفْسِهِ لَمْ يِيَالِ قُلَّ النَّاسُ أَمْ كَثُرُوا وَهَذَا يَدُلُّ عَلَى فَضِيلَةِ الْحَسْبَةِ مَعَ شِدَّةِ الْخَوْفِ]

Ve dahi ‘Urve üzerine rivâyet olunup o dahi babası üzerine rivâyet edip demiş ki Mûsâ ‘aleyhi’s-selâm buyurmuş ki يا رب أي عبادك أحب إليك قال الذي يتسرع إلى هواي كما يتسرع النسر إلى هواه والذي يكلف بعبادي الصالحين كما يكلف الصبي بالثدي والذي يغضب إذا أتيت محارمي كما يغضب النمر لنفسه فإن النمر إذا غضب لنفسه لم ييال قل الناس أم كثروا وهذا يدل على فضيلة الحسبة مع شدة الخوف ki hulâsa-i me‘âl-i şerîfi: “Yâ rabbi, senin ‘ibâdın hangisi sana ziyâdece sevgilidir?” Ve Hakk subhânehu ve ta‘âlâ hazretleri: “Kerkes kuşu hevâsına müsâra‘at eder gibi benim tâ‘at ve rızâmın tahsîline müsâra‘at eden ve sabî memeye teklîf olduğu gibi benim sulehâ kullarımı teklîf eden ve nemir nefesine gazab eder gibi ‘âlem benim muharremâtıma gelmekle gazab eden kimselerdir, çünkü nemir nefsi için gazab ederse nâsın killet ve kesretine mübâlâtı olmaz.” Bu hadîs şiddet-i havfıyla ma‘an hisbenin fazîletine delâlet eder.

[وَقَالَ أَبُو ذَرِّ الْغِفَارِيِّ قَالَ أَبُو بَكْرٍ الصِّدِّيقُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يَا رَسُولَ اللَّهِ هَلْ مِنْ جِهَادٍ غَيْرِ قِتَالِ الْمُشْرِكِينَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَعَمْ يَا أَبَا بَكْرٍ إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى مُجَاهِدِينَ فِي الْأَرْضِ أَفْضَلَ مِنَ الشُّهَدَاءِ أَحْيَاءَ مَرْزُوقِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ يَبَاهِي اللَّهُ بِهِمْ مَلَائِكَةَ السَّمَاءِ وَتَزِينُ لَهُمُ الْجَنَّةَ كَمَا تَزِينُ أُمَّ سَلَمَةَ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَمَنْ هُمْ قَالَ الْأَمْوُونَ]

بالمعروف والناهون عن المنكر والمحبون في الله والمبغضون في الله ثم قال والذي نفسي بيده إن العبد منهم ليكون في الغرفة فوق الغرفات فوق غرف الشهداء للغرفة منها ثلثمائة ألف باب منها الياقوت والزمرد الأخضر على كل باب نور وإن الرجل منهم ليزوج بثلثمائة ألف حوراء قاصرات الطرف عين كلما التفت إلى واحدة منهن فنظر إليها تقول له أتذكر يوم كذا وكذا أمرت بالمعروف ونهيت عن المنكر كلما نظر إلى واحدة منهن ذكرت له مقاماً أمر فيه بمعروف ونهى فيه عن منكر]

Ve dahi Ebū Zer el-Gıfārî dedi ki Ebū Bekr es-Sıddîk ‘aleyhi’r-rıdvân, ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimize demiş ki “Ey Resûl-i kib-riyâ, kıtâl-i müşrikînden gayrı cihâd var mıdır?” Ve ‘aleyhi’s-selām efendimiz: “Evet yâ Ebâ Bekr, إن الله تعالى مجاهدين في الأرض أفضل من الشهداء أحياء مرزوقين يمشون على الأرض يباهي الله بهم ملائكة السماء وتزين لهم الجنة كما تزينت أم سلمة لرسول الله صلى الله عليه وسلم فقال أبو بكر رضي الله عنه يا رسول الله ومن هم قال الأمرون بالمعروف والناهون عن المنكر والمحبون في الله والمبغضون في الله ثم قال والذي نفسي بيده إن العبد منهم ليكون في الغرفة فوق الغرفات فوق غرف الشهداء للغرفة منها ثلثمائة ألف باب منها الياقوت والزمرد الأخضر على كل باب نور وإن الرجل منهم ليزوج بثلثمائة ألف حوراء قاصرات الطرف عين كلما التفت إلى واحدة منهن فنظر إليها تقول له أتذكر يوم كذا وكذا أمرت بالمعروف ونهيت عن المنكر كلما نظر إلى واحدة منهن ذكرت له مقاماً أمر فيه بمعروف ونهى فيه عن منكر ki hulâsa-i mazmûn-ı ‘âlîsi: “Ale’t-tahkîk Allâhu ta‘âlâya yeryüzünde şühedâdan efdal mücâhidleri vardır ki ahyâ ve merzûk olarak yeryüzünde yürürler ve tebâreke ve ta‘âlâ melâike-i semâya onlarla mübâhât buyurur, ‘aleyhi’s-selâm’a Ümmü Seleme bezelendiği gibi cennet onlara bezelenir.” Ve o hâlde Ebū Bekr ‘aleyhi’r-rıdvân: [162] “Yâ Resûlallâh, bunlar kimlerdir?” diye su‘âl ettikte, efendimiz: “Ma’rûfa emr ve münkere nehy ve Allâhu ta‘âlâ için muhabbet ve bugz edenlerdir.” Ve dahi buyurmuş ki “Benim nefsim onun yed-i kudretinde olan Bârî-i müte‘âlî’ye ben kasem ederim ki yarın rûz-ı kıyâmette Allâh’ın muhlis kulu ‘ale’t-tahkîk cennette şühedânın gurfeleri a‘lâsında olan gurufâtın fevkinde bir gurfede olacak ki o gurfenin üç yüz bin kapısı var ki ba‘zıları yâkût ve yeşil zümürüdler olup ve her bir kapısı üstünde bir nûr vardır ve bu gibi gurfeye sâkin olan ‘ibâdın her biri hür-ı

‘İn-ı kâsırâtı’t-tarftan üç yüz bin hūrîye mütezevvic olur ki her birine iltifât edip nazar ettikçe ona: “Dünyâda iken o günü sen der-hâtır eder misin ki o günde emr-i ma’rûf ve nehy-i münker ettin” der ve kezâlik her birine baktıkça ona bir makâmı zıkr eder ki o makâmda emr-i ma’rûf ve nehy-i münker etmiştir.”

[وقال أبو عبيدة بن الجراح رضي الله عنه قلت يا رسول الله أي الشهداء أكرم على الله عز وجل قال رجل قام إلى وال جائر فأمره بالمعروف ونهاه عن المنكر فقتله فإن لم يقتله فإن القلم لا يجرى عليه بعد ذلك وإن عاش ما عاش وقال الحسن البصري رحمه الله قال رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ “أفضل شهداء أمتي رجل قام إلى إمام جائر فأمره بالمعروف ونهاه عن المنكر فقتله على ذلك فذلك الشهيد منزلته في الجنة بين حمزة وجعفر” وقال عمر بن الخطاب رضي الله عنه سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يقول “بئس القوم قوم لا يأمرُونَ بالقسط وبئس القوم قوم لا يأمرُونَ بالمعروف ولا يَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ”]

Ve dahi Ebû ‘Ubeyde b. el-Cerrâh ‘aleyhi’r-rıdvân demiş ki “Ben ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selâm efendimize dedim ki “Zât-ı Zü’l-Celâl hazretlerine şühedânın ekremi hangi şehîddir?” Efendimiz buyurdu ki قال رجل قام إلى وال جائر فأمره بالمعروف ونهاه عن المنكر فقتله فإن لم يقتله فإن القلم لا يجرى عليه بعد ذلك وإن عاش ما عاش²¹⁰ ki hulâsa-i me’âl-i şerîfi: “Ekrem-i şühedâ ancak o âdemdir ki câir bir vâlîye emr-i ma’rûf ve nehy-i münker ile kalkıp emr etti ve emîr-i mezkûr dahi onu o kıyâm için katl etti ve eger onun katl etmezse bile ondan sonra dünyâda yaşadıkça onun üzerine bir kalem cārî olmaz.” Ve Hasen-i Basrî ‘aleyhi’r-rahmet demiş ki “أفضل شهداء أمتي” ki hulâsa-i me’âl-i şerîfi: “Benim ümmetimin şühedâsının efdali ancak ol kimsedir ki bir imâm-ı câire emr-i ma’rûf ve nehy-i münker etmek üzere kalkıp emr ve nehy etti ve o dahi onun üzerine onu katl etti, işte o şehîdin cennette menzile Hamza ile Ca’fer’in beynindedir.” Ve dahi ‘Ömer b. el-Hattâb ‘aleyhi’r-rıdvân de-

210 Taberânî, *Musnedu’s-Şâmiyyîn*, 4/356, no: 3541.

211 Bkz. Taberânî, *Musnedu’s-Şâmiyyîn*, 4/356, no: 3541.

miş ki “Ben ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimizden işittim buyurdu ki “بئس القوم قوم لا يأمرون بالقسط وبئس القوم قوم لا يأمرون بالمعروف ولا ينهون”²¹² ki hulāsa-i me‘āl-i şerīfī: “Kavmin yaramazı ve çirkini ancak o kavmdir ki ‘adlle emr etmezler ve kezâlik kavmin fenâsı ve kabîhi o kavmdir ki ma‘rûfa emr etmezler ve münkerden nehy eylemezler.”

[وأما الآثار فقد قال أبو الدرداء رضي الله عنه لتأمرن بالمعروف ولتنهين عن المنكر أو ليسلطن الله عليكم سلطاناً ظالماً لا يجبل كبيركم ولا يرحم صغيركم ويدعوا عليه خياركم فلا يستجاب لهم وتتصرون فلا تنصرون وتستغفرون فلا يغفر لكم وسئل حذيفة رضي الله عنه عن ميت الأحياء فقال الذي لا ينكر المنكر بيده ولا بلسانه ولا بقلبه وقال مالك بن دينار كان حبر من أحبار بني إسرائيل يغشى الرجال والنساء منزله يعظهم ويذكرهم بأيام الله عز وجل فرأى بعض بنيهم يوماً وقد غمز بعض النساء فقال مهلاً يا بني مهلاً وسقط من سريره فانقطع نخاعه وأسقطت امرأته وقتل بنوه في الجيش فأوحى الله تعالى إلى نبي زمانه أن أخبر فلانا الخبر أني لا أخرج من صلبك صديقاً أبداً أما كان من غضبك لي إلا أن قلت مهلاً يا بني مهلاً وقال حذيفة يأتي على الناس زمان لأن تكون فيهم جيفة حمار أحب إليهم من مؤمن يأمرهم وينهاهم]

Ve āsār-ı sahābe vü tābi‘īn ise ya‘nī emr-i ma‘rûf ve nehy-i münkerin fazileti hakkında mervī ve menkûl olan ahhār-ı sahābe vü tābi‘īn ise ez-cümle Ebu’d-Derdā ‘aleyhi’r-rıdvān üzerine mervī olan makālîdir ki “Ale’t-tahkîk siz ma‘rûfe emr etmelisiz ve münkerden nehy etmelisiz, yoksa Zât-ı Zü’l-Celāl sizin üzerinize bir sultân-ı zālîmi taslît eder ki sizin kebîrinizi tevkîr etmez ve sagîrinize merhamet etmez ve sizin ihtiyârınız onun üzerine du‘â edip inkisâr ederler de hakkında onların o bed-du‘âları kabûl olunmaz ve yardım etmek istersiniz, size yardım olmaz ve magfîret dilersiz, size magfîret olmaz.” Ve dahi Huzeyfe ‘aleyhi’r-rıdvāndan dirilerin ölüsü ya‘nī ahyânın meyyiti üzerine su‘âl vâkî‘ oldukta Huzeyfe: “Münkeri el ve dil ve kalbi ile inkâr etmeyen-dir” ya‘nī yed ve lisân ve kalbi ile münkeri inkâr etmeyen âdem hayâtta olan âdemlerin meyyitidir demiş. Ve Mâlik b. Dînâr dedi ki “Benî İsrâîl ahhârından bir habr var idi ki ricâl ve nisâ hânesine tavâf ederlerdi

ki onlara va'z ve nasîhat ederdi ve eyyāmullāh ile onları tezkîr ederdi. Bir gün onun oğullarının ba'zısını ba'zı nisāya göz edip gamz ettiğini gördükte “Mehlen yā būneyye!” diye tevbîh kılıklı söyleyip kendi serîrinden düştü ve nuhâcî kesildi. Nuhâcî lügatte murdâr ilîğе derler. Ve dahi onun imre'si dahi sâkıt oldu ve ceyş içinde onun oğulları maktûl oldu ve 'akîbinde Hakk subhānehu ve ta'ālā hazretleri onun zamānının peygamberine vahy etti ki “Sen fülān ahbāra haber ver ki ben onun sulbünden ebeden bir siddîk ihrâc etmem, zîrâ sen benim için gazabından mehlen yā būneyye mehlen demeden gayrı bir şey olmadı.” [163] Ve dahi Huzeyfe 'aleyhi'r-rıdvān demiş ki “Nâs üzerine bir zamân gelecek ki o zamānda hımārın cîfesi onlara emr-i ma'rûf ve nehy-i münker eden mü'minden daha ziyâde sevgili olur” ki bu kesret-i kerâhetten kinâyedir ya'nî onları emr ve nehy eden mü'minden o mertebede kerâhet ederler ki cîfe-i hımârdan eşedd ve daha ziyâde onlara kerîh ve menfûr olur demektir.

[وأوحى الله تعالى إلى يوشع بن نون عليه السلام “إني مهلك من قومك أربعين ألفاً من خيارهم وستين ألفاً من شرارهم” فقال يا رب هؤلاء الأشرار فما بال الأخيار قال إنهم لم يغضبوا لغضبي وواكلوهم وشاربوهم وقال بلال بن سعد إن المعصية إذا أخفيت لم تضر إلا صاحبها فإذا أعلنت ولم تغير أضرت بالعامّة وقال كعب الأحبار لأبي مسلم الخولاني كيف منزلتك من قومك قال حسنة قال كعب إن التوراة لتقول غير ذلك قال وما تقول قال تقول إن الرجل إذا أمر بالمعروف ونهى عن المنكر ساءت منزلته عند قومه فقال صدقت التوراة وكذب أبو مسلم]

Ve dahi Hakk subhānehu ve ta'ālā hazretleri Yūşâ' b. Nūn 'aleyhi's-selām vahy etmiş ki “إني مهلك من قومك أربعين ألفاً من خيارهم وستين ألفاً من شرارهم” Ya'nî “Ben senin kavminden ahyārından kırk bin ve eşrārından altmış bin kişi hâlik edeceğim” diye fermân buyurunca, Yūşâ' 'aleyhi's-selām: “Yâ rabbi, bunlar eşrârdır. Yâ ahyârın mücib-i helâki nedir?” diye istifsâr ettikte Hakk ta'ālā buyurdu ki “Onlar benim gazabım için gazab etmediler, onlarla berâber yiyip içmekte idiler.” Ve Bilāl b. Sa'd demiş ki “Tahkîkan ma'ṣiyet saklı ve mahfî olursa sāhibinden gayrı dîğеr bir kimseye zarar etmez ve eğer i'lân olunup tagyîr

olunmazsa 'āmmeye zarar eder.” Ve dahi Ka'bu'l-Ahbār, Ebū Müslim el-Havlānī'ye “Senin kavmin içinde senin menzilen nicedir?” diye su'āl ettikte ve o dahi “güzeldir” diye cevāb verdikte, Ka'b dedi ki “Tevrāt böyle demiyor, bunun gayrısını söyler.” Ve Ebū Müslim: “Ne söyler?” dedikte, Ka'b dedi ki “Tevrāt der ki tahkikan ādem eger ma'rūfa emr ve münkerden nehy eylerse kavmi katında onun menzilesi yaramaz olur.” O vakte Ebū Müslim: “Tevrāt gerçek söylemiştir ve Ebū Müslim yalan söyledi” dedi.

[وكان عبد الله بن عمر رضي الله عنهما يأتي العمال ثم قعد عنهم فقليل له لو أتيتهم فلعلهم يجدون في أنفسهم فقال أُرهب إن تكلمت أن يروا أن الذي بي غير الذي بي وإن سكت رهبت أن آثم وهذا يدل على أن من عجز عن الأمر بالمعروف فعليه أن يبعد عن ذلك الموضع ويستتر عنه حتى لا يجري بمشهد منه وقال عليُّ بنُ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَوَّلُ مَا تَغْلِبُونَ عَلَيْهِ مِنَ الْجِهَادِ الْجِهَادُ بِأَيْدِيكُمْ ثُمَّ الْجِهَادُ بِالْسِّتْرِ ثُمَّ الْجِهَادُ بِقُلُوبِكُمْ فَإِذَا لَمْ يَعْرِفِ الْقَلْبُ الْمَعْرُوفَ وَلَمْ يَنْكُرِ الْمُنْكَرَ نَكَسَ فَجَعَلَ أَعْلَاهُ أَسْفَلَهُ]

Ve dahi 'Abdullāh b. 'Ömer 'aleyhi'r-rıdvān 'ummāla gidip gelirdi sonra daha gitmez oldu ve ona denildi ki “Yanlarına gelseydin ola ki kendi nefslerinde bulurlardı.” 'Abdullāh dedi ki “Eger gidip tekellüm etsem korkarım ki bende olmayanı bende görürler ve eger sükūt edip tekellüm etmez isem günahkār olmaktan korkarım.” Ve bu delālet eder ki emr-i ma'rūftan 'āciz kalana mübā'adet etmek vācib olur ya'nī münker bulunduğu yerden uzağa gidip ondan müstetir ola, tā ki onun huzūrun-da cārī olmaya. Ve dahi 'Alī b. Ebī Tālib demiş ki “Cihāddan en evvel onun üzerine maglūb olacağınız şey elleriniz ile olan cihāddır sonra elsineleriniz ile olan cihāddır ve ondan sonra kulūbunuzla olan cihāddır. Ve çün kalb ma'rūfu bilmez ve münkeri inkār etmez, artık sernigūn olup baş aşağı mün'akis olur ki a'lāsı esfel ve esfeli a'lā olur” demektir.

[وقال سهل بن عبد الله رحمه الله أيما عبد عمل في شيء من دينه بما أمر به أو نهى عنه وتعلق به عند فساد الأمور وتنكرها وتشوش الزمان فهو ممن قد قام لله في زمانه بالأمر بالمعروف والنهي عن المنكر معناه أنه إذا لم يقدر إلا على نفسه فقام بها وأنكر أحوال الغير بقلبه فقد جاء بما هو الغاية في حقه وقيل للفضيل ألا

تأمر وتنهي فقال إن قوماً أمروا ونهوا فكفروا وذلك أنهم لم يصبروا على ما أصيبوا وقيل للثوري ألا تأمر بالمعروف وتنهي عن المنكر فقال إذا انبثق البحر فمن يقدر أن يسكره فقد ظهر بهذه الأدلة أن الأمر بالمعروف والنهي عن المنكر واجب وأنَّ فَرْضَهُ لَا يَسْقُطُ مَعَ الْقُدْرَةِ إِلَّا بِقِيَامِ قَائِمٍ بِهِ فَلَنَذْكُرَ الْآنَ شُرُوطَهُ وَشُرُوطَ وَجُوبِهِ

Ve dahi Sehl b. ‘Abdullāh ‘aleyhi’r-rahme demiş ki “Hangi bir ‘abd ki onun dīninden halka onunla emr etmiş veyāhūd ondan nehy etmiş olan nesneye kendisi ‘āmil olur ise ya‘nī fesād-ı umūr katında ve teşevvüş-i zamān içinde kendisi ‘āleme emr ettiği nesneye ‘āmil olur ise veyā ondan halkı müntehi ettiği şeyden kendisi müntehi olursa artık o kimse fī-zamānihi Zāt-ı Zü’l-Celāl’e emr-i ma‘rūf ve nehy-i münker ile kıyām edenlerdendir.” Ve ma’nāsı odur ki eger o kimse nefinden gayrı diğer bir kimseye muktedir olmayıp ancak yalnız kendi nefsiyle kıyām edip diğerinin ahvāllerini dahi kendi kalbi ile inkār eylerse artık o kimse onun hakkında gāye olan nesne ile gelmiş olur. [164] Ve dahi Fudayl’e denildi ki “Sen niçin emr-i ma‘rūfla emr ve münkerden nehy etmezsin?” O dahi: “Bir kavm emr ve nehy etmeleriyle sonra kāfir oldular” dedi, “çünkü ondan ona isābet eden mustebetlerin üzerine sabr edemediler.” Ve dahi Sevrī’ye denildi ki “Sen niçin ma‘rūfa emr ve münkerden nehy etmezsin?” O dahi: “Deryānın sedd ve bendi yıkılıp suyu akarsa onu kim tutup ona sekr bağlayabilir?” Ya‘nī onun seddine kim muktedir olabilir? İşte bu edille ile zāhir ve nümāyān oldu ki ma‘rūfa emr ve münkerden nehy etmek vācibdir ve onun farzı ma‘a’l-kudret sākıt olmaz meger ki onunla kāim bir kimse buluna, kaldı ki biz şimdi onun şurūtu ve vücūbunun şurūtu zikr ve beyān edelim. Şöyle ki:

el-Bābu’s-Sānī Fī Erkāni’l-Emri Bi’l-Ma‘rūfi ve Şurūtihi

[الباب الثاني في أركان الأمر بالمعروف وشروطه]

[اعلم أن الأركان في الحسبة التي هي عبارة شاملة للأمر بالمعروف والنهي عن المنكر أربعة المحتسب والمحتسب عليه والمحتسب فيه ونفس الاحتساب فهذه أربعة أركان ولكل واحد منها شروط الركن الأول المحتسب وله شروط وهو أن

يكون مكلفاً مسلماً قادراً فيخرج منه المجنون والصبي والكافر والعاجز ويدخل فيه
آحاد الرعايا وإن لم يكونوا مأذونين ويدخل فيه الفاسق والرقيق والمرأة فلنذكر وجه
اشتراط ما اشترطناه ووجه إطراح ما أطرحناه]

Kitâb-ı mezkûrun ikinci bâbı onun ki emr-i ma'rûfun erkân ve şurûtu beyânındadır o dahi işte bu bâbdır. Şöyle bil ve âgâh ol ki emr-i ma'rûf ve nehy-i münkere şâmil olan 'ibâret hisbetendir onun erkânı dörttür ki muhtesib ve muhtesebün 'aleyh ve muhtesebün fih ve nefsi ihtisâbdır. İşte bunlar dört rûknlerdir ve beher rûknün şurûtu vardır:

Birinci rûkn ki muhtesibdir, onun şurûtu mükellef ve müslim ve muktedir olmaktır ki bu hadd mücebince deli ve dîvâne ve sabî ve kâfir ve 'âciz ve dermânde ondan hâric olurlar ya'nî onlara vâcib olmaz demektir. Ve bu hadde efrâd-ı re'âyâ dâhil olurlar velev ki ona me'zûn olmazlar. Ve dahi fâsık ve rakîk ve hatun kişi dâhil olur ki bunların üzerine vâcib olur demektir, kaldı ki biz iştirât ettiğimiz vech-i iştirâtı ve tarh ettiğimiz vech-i tarhı zikr edelim:

[أما الشرط الأول وهو التكليف فلا يخفى وجه اشتراطه فإن غير المكلف لا يلزمه أمر وما ذكرناه أردنا به شرط الوجوب فأما إمكان الفعل وجوازه فلا يستدعي إلا العقل حتى إن الصبي المراهق للبلوغ المميز وإن لم يكن مكلفاً فله إنكار المنكر وله أن يريق الخمر ويكسر الملاهي وإذا فعل ذلك نال به ثواباً ولم يكن لأحد منعه من حيث إنه ليس بمكلف فإن هذه قرينة وهو من أهلها كالصلاة والإمامة وسائر القربات وليس حكمه حكم الولايات حتى يشترط فيه التكليف ولذلك اثبتناه للعبد وآحاد الرعية نعم في المنع بالفعل وإبطال المنكر نوع ولاية وسلطنة ولكنها تستفاد بمجرد الإيمان كقتل المشرك وإبطال أسبابه وسلب أسلحته فإن للصبي أن يفعل ذلك حيث لا يستضر به فالمنع من الفسق كالمنع من الكفر]

Birinci şart ise mükellef olmaktır. Ve bunun iştirâtının vechi gizli ve mahfî değildir, zîrâ mükellef olmayana emr etmek lâzım olmaz. Ve bizim bu zikr ettiğimizle ancak şart-ı vücûbu murâd ettik, yoksa imkân-ı fi'l ve cevâzı ise 'akldan gayrı dîğeri bir şeye müsted'î olmaz hattâ bülûğa mürâhık olan sabî-i mümeyyiz velev ki mükellef değildir, ona inkâr-ı münkerin cevâzı vardır ki mü'minin hamrını defk edip telef

edebilir ve âlât-ı melâhîyi dahi kırıp kesr edebilir ve eger bunu işlediyse onunla sevâba nâil olur ve gayr-ı mükellef olduğu haysiyyetle onu bir kimse men' etmeğe hakkı olmaz, zîrâ bu kurbet ve 'ibâdetdir ve kendisi dahi ehliendir ki namâz kılmak ve imâmetlik etmek ve sâir kurubât ile ta'abbüd etmek gibidir ki hükmü vilâyâtın hükmü gibi değildir tâ ki onda teklîf müştarat ola ve onun için rak'îk ve efrâd-ı ra'îyyeye onu isbât ettik. Evet fi'l ile men' etmekte ve münkeri ibtâl eylemekte nev'an-mâ vilâyet ve saltanat vardır velâkin imân-ı mucerredle istifâde olunur ki müşrikin katli ve esbâbının ibtâli ve eslihasının selbi gibidir ve sabî için bu ef'âl işleminin cevâzı vardır eger onunla müstazır olmazsa, kaldı ki fısktan men' etmek küfrden men' etmek gibidir.

[وأما الشرط الثاني وهو الإيمان فلا يخفى وجه اشتراطه لأن هذا نصرة للدين فكيف يكون من أهله من هو جاحد لاصل الدين وعدو له]

Ve ikinci şartı ise o dahi mü'min olmaktır. Ve bunun iştirâtının vechi dahi [165] mahfî ve nihân değildir, çünkü bu dîne nusrettir ve aslına câhid ve ona düşmân olan kimse ehlienden nice olabilir?

[وأما الشرط الثالث وهو العدالة فقد اعتبرها قوم وقالوا ليس للفاسق أن يحتسب وربما استدلوا فيه بالنكير الوارد على من يأمر بما لا يفعله مثل قوله تعالى ﴿أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ وَأَنْتُمْ تُلُونَ الْكِتَابَ﴾ وقوله تعالى ﴿كَبُرَ مَقْتًا عِنْدَ اللَّهِ أَنْ تَقُولُوا مَا لَا تَفْعَلُونَ﴾ وبما روي عن رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ انه قال ”مَرَرْتُ لَيْلَةَ أُسْرِي بِي بِقَوْمٍ تُقْرَضُ شِفَاهُهُمْ بِمَقَارِيضَ مِنْ نَارٍ فَقُلْتُ: مَنْ أَنْتُمْ؟ فَقَالُوا: كُنَّا نَأْمُرُ بِالْخَيْرِ وَلَا نَأْتِيهِ وَنَنْهَى عَنِ الشَّرِّ وَنَأْتِيهِ وَبِمَا رَوَى أَنَّ اللَّهَ تَعَالَى أَوْحَى إِلَى عِيسَى صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عِظْ نَفْسَكَ فَإِنْ اتْعَظْتَ فَعِظْ النَّاسَ وَإِلَّا فَاسْتَحْيِ مِنِّي“]

Ve üçüncü şart dahi 'adâlettir, zîrâ onu bir kavm itibâr edip dediler ki fâsıka salâhiyyet yoktur ki emr-i ma'rûfa ve nehy-i münkere kıyâm ede ve mümkündür ki işlemediği şeye emr edenin hakkında vârid olan nekîr ile istidlâl etmişler, meselâ tebâreke ve ta'âlânın النَّاسِ بِالْبِرِّ ﴿أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ وَأَنْتُمْ تُلُونَ الْكِتَابَ﴾²¹³

213 “Kitabı (Tevrat’ı) okuyup durduğunuz halde, kendinizi unutup başkalarına iyiliği mi emrediyorsunuz?” Bakara, 2/44.

dîgerini nice ıslâh eder. Ağaç eğri olursa onun gölgesi ne vakt doğru ve müstakîm olur ve her ne ki zıkr etmişlerse artık kâffesi hayâlâttır. Hakk ancak odur ki fâsıka dahi salâhiyyet ihtisâb ola ve onun huccet ve burhânı odur ki diyelim ki ihtisâbda müte‘âtisi kâffe-i me‘âsiden ma‘sum olmak şart mıdır, eger şart ise onda icmâ‘a harktır ve bâb-ı ihtisâba hasm ve kat‘dır, çünkü sahâbeye ‘ismet yoktur, nerede kalır ki onların mâ-dûnları ya‘nî sahâbe ma‘sum olmadığı hâlde onların mâ-dûnları olan halk nice ma‘sum olabilir ki hatâyâdan enbiyâ-i ızâmın ‘ismetle-
rinde ihtilâf vâkî‘ olmuştur, çünkü Kur‘ân-ı ‘azîz dahi ma‘siyete Âdem ‘aleyhi’s-selâmın nisbeti üzerine delâlet edicidir ve kezâlik enbiyâdan bir cemâ‘atin nisbetlerine dahi delâlet etmiştir.

[ولهذا قال سعيد بن جبير إن لم يأمر بالمعروف ولم ينه عن المنكر إلا من لا يكون فيه شيء لم يأمر أحد بشيء فأعجب مالكا ذلك من سعيد بن جبير وإن زعموا أن ذلك لا يشترط عن الصغائر حتى يجوز للابس الحرير أن يمنع من الزنا وشرب الخمر فنقول وهل لشارب الخمر أن يغزو الكفار ويحتسب عليهم بالمنع من الكفر فإن قالوا لا خرقوا الإجماع إذ جنود المسلمين لم تزل مشتملة على البر والفاجر وشارب الخمر وظالم الأيتام ولم يمنعوا من الغزو لا في عصر رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَلَا بعده فإن قالوا نعم فنقول شارب الخمر هل له المنع من القتل أم لا فإن قالوا لا قلنا فما الفرق بينه وبين لابس الحرير إذ جاز له المنع من الخمر والقتل كبيرة بالنسبة إلى الشرب كالشرب بالنسبة إلى لبس الحرير فلا فرق وإن قالوا نعم وفصلوا الأمر فيه بأن كل مقدم على شيء فلا يمنع عن مثله ولا عما دونه وإنما يمنع عما فوقه فهذا تحكم فإنه كما لا يبعد أن يمنع الشارب من الزنا والقتل فمن أين يبعد أن يمنع الزاني من الشرب [166] بل من أين يبعد أن يشرب ويمنع غلمانة وخدمه من الشرب ويقول يجب على الانتهاء والنهي فمن أين يلزم مني من العصيان بأحدهما أن أعصي الله تعالى بالثاني وإذا كان النهي واجبا علي فمن أين يسقط وجوبه بإقدامي إذ يستحيل أن يقال يجب النهي عن شرب الخمر عليه ما لم يشرب فإذا شرب سقط النهي]

Ve bunun için Sa‘îd b. Cubeyr ‘aleyhi’r-rıdvân demiş ki “Eger emr-i ma‘rûf ve nehy-i münkere ma‘sum ve kâffe-i menâhîden vâreste olandan gayrı dîger bir kimse emr ve nehy edemezse artık bir kimse bir nesne ile emr edemez, zîrâ âsâmdan berî ve ‘ârî bir insân yoktur.” Hattâ Sa‘îd

b. Cubeyr'in işbu kelâmı Mâlik'in marzîsi olup onu beğenmiştir. Ve eger zünüb-ı sagâirden halâsı meşrût zu'm etmezlerse ki lâbis-i harire, men'ı zinâ ve şürb-i hamra cevâzını mesâg görürlerse biz dahi deriz ki küfrden men' ve üzerine ihtisâb etmek için gazâ-yı küffâra şârib-i hamrın salâhiyyeti var mıdır? Ve eger onlar yok derlerse icmâ'ı hark etmiş olurlar, çünkü cünüd-ı müslimîn birr ve fâcir ve şârib-i hamr ve zâlim-i eytâma müştemil olmaktan hâlî ve zâil olmamışlardır, ma'a-hâzâ bir gazâdan dahi men' olunmamışlardır ne 'asr-ı peygamberîde ve ne de sonra. Ve eger salâhiyyeti vardır derlerse biz de deriz ki katl etmekten men' etmeğe şârib-i hamrın kudreti var mıdır yoksa yok? Ve eger yok derlerse deriz ki yâ ne fark vardır ki lâbis-i harîre şürb-i hamrdan cevâz-ı men' olur da şârib-i hamra katl etmekten men' etmek cevâzı olmaz, şürb-i hamra nisbetle katl-i nefis dahi kebîredir, nitekim lübs-i harîre şürb-i hamr kebîre olmuştur, kaldı ki beynlerinde bir fark yoktur. Ve eger katlden men' etmeğe kudreti var deyip de emri tafsîl ederlerse ki her bir kimse kendi işlediği günâhın mislinden ve mâ-dünundan men' edemez, ancak işlediği günâhın mâ-fevkinde olan günâhtan men' eder derlerse bu kavîl tahakkümî olmuş olur ki senedsiz bir hükmüdür, zîrâ şârib-i hamr zinâ ve katl etmekten men'ı ba'îd olmadığı gibi şürb-i hamrdan zânînin men'ı dahi ba'îd olmaz, belki nereden ba'îd olur ki kendisi içip de gılmân ve hademini içmekten men' edip diye ki benim üzerime intihâ ve nehy vâcibdir. Ve nereden bana lâzım gelir ki eger birisi ile ben 'isyân etsem dîgeriyle dahi 'asî olmak bana lâzım olur ve nehy bana vâcib olursa onun vücûbu nereden sâkıt olur, çünkü muhâldir. Denile ki mādām ki şürb-i hamr etmez, şürb-i hamden nehy etmek vâcib olur, vaktâ ki şürb-i hamr eder, ondan nehyin vücûbu sâkıt olur.

[فإن قيل فيلزم على هذا أن يقول القائل الواجب على الوضوء والصلاة وأنا أتوضأ وإن لم أصل وأتسحر وإن لم أصم لأن المستحب لي السحور والصوم جميعاً ولكن يقال أحدهما مرتب على الآخر فكذلك تقويم الغير مرتب على تقويمه بنفسه فليبدأ نفسه ثم بمن يعول والجواب أن التسحر يراد للصوم ولولا الصوم لما كان التسحر مستحباً وما يراد لغيره لا ينفك عن ذلك الغير وإصلاح الغير لا يراد لإصلاح النفس ولا إصلاح النفس لإصلاح الغير فالقول بترتب أحدهما على الآخر

تحكم وأما الوضوء والصلاة فهو لازم فلا جرم أن من توضأ ولم يصل كان مؤدياً
أمر الوضوء وكان عقابه أقل من عقاب من ترك الصلاة والوضوء جميعاً فليكن من
ترك النهي والانتهاه أكثر عقاباً ممن نهى ولم ينته كيف والوضوء شرط لا يراد لنفسه
بل للصلاة فلا حكم له دون الصلاة وأما الحسبة فليست شرطاً في الانتهاه والائتمار
فلا مشابهة بينهما]

Ve eger denildi ki bu kavî üzere lâzım gelir ki bir âdem diye ki âb-dest almak ve namâz kılmak benim üzerime vâcibdir, ben namâz kılmam bile âbdest almalıyım ve orucu tutmazsam bile sahûru yemeliyim, çünkü sahûr etmek ve oruç tutmak cemî'an bana müstehabbdır. Velâkin denilir ki yekdîgerine mürettebdir ve takvîm-i gayr dahi takvîm-i nefse mürettebdir, gerektir ki evvelâ kendi nefsi ile bed' edip sonra ehl ü 'ayâ-line men' ede. Bunun cevâbı bunlara bizim bahsimiz makîs olmaz, çünkü sahûr yemek ancak oruç tutmak için murâd olunur ki savm olmasa sahûr müstehabb olmaz ve dîgeri için murâd olunan şey ondan ayrılıp münfekk olması câiz olmaz ve gayrın ıslâhı kendi nefsinin ıslâhına ve kendi nefsinin ıslâhı dîgerinin ıslâhına murâd olunmaz, yekdîgere müretteb olduğuna hükm etmek tahakkümdür, ammâ âbdest almak ve namâz kılmak fe-lâ cereme lâzımdır, zîrâ âbdesti alıp namâzı terk eden kimse emr-i vuzû'u edâ etmiş olur ve onun 'ıkâbı cemî'an terk-i vuzû' ve terk-i namâz edenin 'ıkâbından ekall olur. Nehyi terk eden nehyi ve intihâyı cemî'an terk eden âdemin 'ıkâbından ekall olsun ya'ni nehy edip kendisi intihâ etmeyen kimsenin 'ıkâbı nehy ve intihâyı cemî'an terk eden âdemin 'ıkâbından varsın ekall olsun ve nice buna makîs olabilir o hâl ile ki âbdest almak li-nefsihi zâten murâd ve şart değildir, ancak namâz için şarttır ki namâzsız onun bir hükmü yoktur, hisbe ise intihâ ve itimârdâ şart değildir. İşte bu cihetle onların beyinlerinde bir müşâbehet yoktur ve 'alâ-küllî hâl iki günâha mürtekib olan kimsenin günâhı bir ma'siyetin [167] günâhına mürtekib olan kimsenin günâhından ekserdir.

[فإن قيل فيلزم على هذا أن يقال إذا زنى الرجل بامرأة وهي مكرهة مستورة الوجه فكشفت وجهها باختيارها فأخذ الرجل يحتسب في أثناء الزنا ويقول أنت مكرهة في

الزنا ومختارة في كشف الوجه لغير محرم وها أنا غير محرم لك فاسترى وجهك فهذا احتساب شنيع يستكره قلب كل عاقل ويستشنع كل طبع سليم فالجواب أن الحق قد يكون شنيعاً وأن الباطل قد يكون مستحسناً بالطباع والمتبع الدليل دون نفرة الأوهام والخيالات فإننا نقول قوله لها في تلك الحالة لا تكشف وجهك واجب أو مباح أو حرام فإن قلت إنه واجب فهو الغرض لأن الكشف معصية والنهي عن المعصية حق وإن قلت إنه مباح فإذن له أن يقول ما هو مباح فما معنى قولكم ليس للفاسق الحسبة وإن قلت إنه حرام فنقول وكان هذا واجباً فمن أين حرم بإقدامه على الزنا ومن الغريب أن يصير الواجب حراماً بسبب ارتكاب حرام آخر]

Ve eger denilse ki bunun üzerine lâzım gelir ki denile ki eger bir âdem cebren bir mükrehe ve mestüretü'l-vech bir hatun kişi ile zinâ ederken o hatun kişi kendi ihtiyârıyla yüzünü keşf ve o dahi esnâ-i zinâ-da ihtisâb etmeğe kıyâm edip “Sen zinâda mükrehesin, ammâ keşf-i vechte muhtâresin” ya'nî nâ-mahreme sen kendi ihtiyârın ile yüzünü açtın, işte ben sana nâ-mahremim, benden yüzünü setr eyle dese işte bu ihtisâb-ı şenî'dir, her bir 'âkılın kalbi onu istinkâr eder ve her bir tab'-ı selîm dahi onu istişnâ' eder. Bunun cevâbı odur ki hakk ba'zen dahi şenî' olur ve bâtil ba'zen müstahsen-i tıbâ' olur, mütteba' ancak delîldir, evhâm ve hayâlâtın nefreti değildir, zîrâ bunda biz deriz ki o zânî o hâle de ona yüzünü açma demesi vâcib midir yoksa mübâh mıdır yoksa harâm? Ve eger siz vâcibdir diye onu nehy-i münker 'add ettinizse işte garaz odur, çünkü gayr-ı mahreme yüz açmak ma'siyettir ve ma'siyetten nehy etmek hakkıdır ve eger ona mübâh dedinizse o vakte dahi mübâh söylemeğe onun mesâgı vardır ve öyle olunca fâsıka hisbe yok demenizin ma'nâsı ne kalır ve eger harâmdır diye tahrîmine zâhib oldunuzsa o vakte deriz ki bu vâcib idi, neden harâm oldu? Âyâ onun zinâyâ ikdâmıyla mı harâm oldu ve garîbdir ki diğerk bir harâmın irtikâbıyla vâcib harâm ola.

[وأما نفرة الطباع عنه واستنكارها له فهو لسببين أحدهما أنه ترك الأهم واشتغل بما هو مهم وكما أن الطباع تنفر عن ترك المهم إلى ما لا يعني فتتفر عن ترك الأهم والاشتغال بالمهم كما تنفر عمن يتخرج عن تناول طعام مغصوب وهو مواظب على الربا وكما تنفر عمن يتصاون عن الغيبة ويشهد بالزور لأن الشهادة بالزور

أفحش وأشد من الغيبة التي هي إخبار عن كائن يصدق فيه المخبر وهذا الاستبعاد في النفوس لا يدل على أن ترك الغيبة ليس بواجب وأنه لو اغتاب أو أكل لقمة من حرام لم تزد بذلك عقوبته فكذلك ضرره في الآخرة من معصيته أكثر من ضرره من معصية غيره فاشتغاله عن الأقل بالأكثر مستنكر في الطبع من حيث إنه ترك الأكثر لا من حيث إنه أتى بالأقل فمن غصب فرسه ولجام فرسه فاشتغل بطلب اللجام وترك الفرس نفرت عنه الطباع ويرى مسيئاً إذ قد صدر منه طلب اللجام وهو غير منكر ولكن المنكر تركه لطلب الفرس بطلب اللجام فاشتد الإنكار عليه لتركه الأهم بما دونه فكذلك حسبة الفاسق تستبعد من هذا الوجه وهذا لا يدل على أن حسبته من حيث إنها حسبة مستنكرة]

Ve ondan nefret-i tıbā^c ve istinkārı ise o dahi iki sebeb içindir: Biri ehemmi terk edip de mühimme iştigālî kazıyyesidir, çünkü terk-i mühimm ile mālā-ya^cnīye olan iştigālden tıbā^c-ı beşeriyye müteneffir olduğu gibi terk-i ehemmi ile iştigāl-ı mühimmden dahi müteneffir olurlar, nitekim ta^cām-ı magsūbun eklinden ihtirāz ve taharruc edip de ekl-i ribādan ictināb etmeyenden birisi gibi ki ekl-i ribāya muvāzıb olduğu hâlde ekl-i ta^cām-ı magsūbdan tecennüb etmek gibi ve dahi gıybetten nefsinı sıyānet edip de varıp şehādet-i zūr eylemek gibi, çünkü içinde sādık bulunduğu aḥbārdan ʿibāret olan gıybetten şehādet-i zūr efḥaş ve eşeddir ki bunlardan tab^c-ı beşerin teneffürü gibi, terk-i ehemmi ve iştigāl-ı mühimmden tab^c teneffür eyler. Ve nüfusta ḥāsıl olan işbu istibāḍ terk-i gıybet vācib olmadığına delālet edemez ve gıybetten ve bir harām lokma yemekten ʿukūbeti ziyāde olmayacağına dahi delil olamaz. İşte buna kıyāsen kendi nefsinin zararı diğerrinin ma^csiyeti zararından daha ziyāde ekser ve evferdir, kaldı ki ekall ile iştigāl ve ekseri terkinden eğerçi tab^can āhirette ma^csiyetinden müstenkerdir velākin istinkārı ekserin terki haysiyetiyledir, yoksa ekall ile olan iştigālî haysiyyetinden değildir. Meselâ birisinin esbi licāmıyla ma^can gazab olunsa ve kendisi gidip esbi terk ile licāmı taleb etse o kimseden tıbā^c teneffür eder velākin teneffürü onun taleb-i licāma iştigālî için olmayıp ancak onunla feresin terk-i talebi [168] içindir, ya^cnī licāmın talebiyle esbin talebinden meşgūl olduğu haysiyyetle onda tıbā^c nefret edip gözlerinde müstāⁱ ve yaramaz görünür de taleb-i licām ile onun üzerine inkār müştedd olur,

yoksa taleb-i licâm münker değildir, belki münker odur ki ehemmi terk ile mā-dûn ile olan iştigâlidir. İşte fâsık âdemin dahi hisbesi işbu vehden müsteb'ad görünür ve bu ise hisbe olduğu haysiyyetle hisbesi müstenker olduğuna delâlet etmez.

[الثاني أن الحسبة تارة تكون بالنهي بالوعظ وتارة بالقهر ولا ينجع وعظ من لا يتعظ أولاً ونحن نقول من علم أن قوله لا يقبل في الحسبة لعلم الناس بفسقه فليس عليه الحسبة بالوعظ إذ لا فائدة في وعظه فالفسق يؤثر في إسقاط فائدة كلامه ثم إذا سقطت فائدة كلامه سقط وجوب الكلام فأما إذا كانت الحسبة بالمنع فالمراد منه القهر وتام القهر أن يكون بالفعل والحجة جميعاً وإذا كان فاسقاً فإن قهر بالفعل فقد قهر بالحجة إذ يتوجه عليه أن يقال له فأنت لم تقدم عليه فتتفر الطباع عن قهره بالفعل مع كونه مقهوراً بالحجة وذلك لا يخرج الفعل عن كونه حقاً كما أن يذب الظالم عن أحاد المسلمين ويهمل أباه وهو مظلوم معهم تتفر الطباع عنه ولا يخرج دفعه عن المسلم عن كونه حقاً فخرج من هذا أن الفاسق ليس عليه الحسبة بالوعظ على من يعرف فسقه لأنه لا يتعظ وإذا لم يكن عليه ذلك وعلم أنه يفضى إلى تطويل اللسان في عرضه بالإنكار فنقول ليس له ذلك أيضاً فرجع الكلام إلى أن أحد نوعي الاحتساب وهو الوعظ قد بطل بالفسق وصارت العدالة مشروطة فيه وأما الحسبة القهرية فلا يشترط فيها ذلك فلا حرج على الفاسق في إراقة الخمر وكسر الملاهي وغيرها إذا قدر وهذا غاية الإنصاف والكشف في المسألة]

Ve ikinci sebab ise o dahi tafsîli odur ki hisbe gâhî va'zan nehy etmekle olur ve gâhî kahr etmekle olur. Ve evvelâ va'zı kabûl etmeyenin va'zı fâide vermez. Ve biz deriz ki kim ki bilirse ki fısķı 'inde'n-nâs ma'lûm olduğu için onun kavli makbûl olmaz ya'nî hisbede onun fıskına binâ'en onun pend ve nushu makbûl olmayacağını anlarsa artık o kimseye va'z ile ihtisâb etmek ona vâcib olmaz, çünkü va'zında bir fâide olmaz, zîrâ onun fıskı fâide-i kelâmın iskâtında te'sîr eder ve kelâmının fâidesi sâkıt olursa onun üzerinden vücûb-ı kelâm dahi sâkıt olur. Ve hisbe eger men' ile olursa artık ondan murâd kahr olur ve kahrın tamâmı ise ancak cemî'an fi'l ve huccet ile olur. Ve fâsık olursa, eger fi'l ile kahr ederse o vakte huccet ile kahr etmiş olur, çünkü bu kavl ona müteveccih olur, ona denilir ki eger sen onun üzerine ikdâm etmedinse artık bi'l-fi'l kahrından tıbâ' nefret eder. Ma'a-kevnihî huccet ile

makhûrdur. Ve bu hâl ise onun fi'li hakk olmaktan onu ihrâc edemez, nitekim ki bir âdem efrâd-ı müslimîn üzerinden zalemeyi def' eder de babası onlarla ma'an mazlûm olduğu hâlde onu ihmâl eder ki tıbâc ondan nefret eder ve müslimîn üzerinden vâki' olan def'i hakk olmaktan hâric olmaz. Ve bundan hâric oldu ki merd-i fâsık onun fîskını bilen kimseye va'z ile ihtisâb etmek vâcib değildir, çünkü ondan mütte'iz olmaz ve çün ona vâcib olmaz ve üzerine inkâr edecek olursa onun ırzına tatvîl-i lisân etmeğe müfdî olacağı anlarsa ona o hâlde dahi inkâr etmek mesâg olmaz deriz. Ve bu cihetten dahi kelâm döndüğü nev'î ihtisâbın biri ki va'zdır, fîsk ile bâtıl olup onda 'adâlet şart olmuş ve kahriyye olan hisbe ise onda 'adâlet şart değildir, muktedir olursa defk-i humûr ve kesr-i âlât-ı melâhîde fâsıkın üzerine bir harac ve meşakkat yoktur, kaldı ki bu beyân ve tafsîl işbu mes'eledede insâfın gâyesidir.

[وأما الآيات التي استدلو بها فهو إنكار عليهم من حيث تركهم المعروف لا من حيث أمرهم ولكن أمرهم دل على قوة علمهم وعقاب العالم أشد لأنه لا عذر له مع قوة علمه وقوله تعالى ﴿لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ﴾ المراد به الوعد الكاذب وقوله عز وجل ﴿وَتَنَسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ وَأَنْتُمْ تَثْلَوْنَ الْكِتَابَ﴾ إنكار من حيث إنهم نسوا أنفسهم لا من حيث إنهم أمروا غيرهم ولكن ذكر أمر الغير استدلالاً به على علمهم وتأكيذاً للحجة عليهم وقوله "يا ابن مريم عظ نفسك" الحديث هو في الحسبة بالوعظ وقد سلمنا أن وعظ الفاسق ساقط الجدوى عند من يعرف فسقه ثم قوله فاستحي مني لا يدل على تحريم وعظ الغير بل معناه استحي مني فلا تترك الأهم وتشتغل بالمهم كما يقال احفظ أباك ثم جارك وإلا فاستحي]

Ve onunla istidlâl edegeldikleri âyât ve hadîse cevâbımız ise, o dahi şöyledir ki mefhûm-ı âyât onların üzerine bir inkârdır ki ma'rifu terk etmeleri haysiyetledir, değil ki ma'rûfa emr ettikleri haysiyyetle, lâkin onların emrleri 'ilmlerinin kuvvetine delâlet etti. Ve âlimin 'ikâbı daha ziyâde şedîddir, çünkü kuvve-i 'ilmi ile onun bir 'özü yoktur. Hakk subhânehu ve ta'âlânın ²¹⁶ ﴿لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ﴾ emr ü fermân-ı celîli va'd-i kâzib hakkındadır ya'nî yalan yere niçin va'd edersiniz demektir

216 "Ey iman edenler! Yapmayacağınız şeyleri niçin söylüyorsunuz?" Saff, 61/2.

ki “İşlemeyeceğiniz şeyi niçin söylersiz?” buyurdu. Ve dahi ﴿وَتَسَوْنَ﴾²¹⁷ nass-ı celîli ise o dahi nefslerini ferâmûş ettikleri haysiyyetle bir inkârdır, yoksa diğerlerine emr ettikleri haysiyyetle değildir ve emr-i gayrın zikrinden murâd onların ‘amellerine istidlâldır ve dahi onların üzerine ikâme olunan huccete te’kîddir. Ve ‘Îsâ ‘aleyhi’s-selâma “يا ابن مريم عظ نفسك” buyuruşu dahi [169] va’z ile olan hisbenin hakkındadır. Biz teslîm etmişiz ki fiskını bilen âdemin ‘indinde va’z-ı fâsıkın fâidesi yoktur ve “Benden hayâ eyle” diye emr ü fermân edişi dahi ma’nen diğerinin va’zı harâm olduğuna delâlet etmez, ancak ma’nâsı odur ki mühimm ile iştigâl edip sen ehemmi terk etme demektir, nitekim denilir ki sen babanı sonra komşunu hıfz eyle, yoksa benden hayâ edip utan.

[فإن قيل فليجز للكافر الذمي أن يحتسب على المسلم إذا رآه يزني لأن قوله لا تنزن حق في نفسه فمحال أن يكون حراماً عليه بل ينبغي أن يكون مباحاً أو واجباً قلنا الكافر إن منع المسلم بفعله فهو تسلط عليه فيمنع من حيث إنه تسلط وما جعل الله للكافرين على المؤمنين سبيلاً وأما مجرد قوله “لا تنزن” فليس بمحرم عليه من حيث إنه نهى عن الزنا ولكن من حيث إنه إظهار دالة الاحتكام على المسلم وفيه إذلال للمحتكم عليه والفاسق يستحق الإذلال ولكن لا من الكافر الذي هو أولى بالذل منه فهذا وجه معنا إياه من الحسبة وإلا فلسنا نقول إن الكافر يعاقب بسبب قوله لا تنزن من حيث إنه نهى بل نقول إنه إذا لم يقل لا تنزن يعاقب عليه إن رأينا خطاب الكافر بفروع الدين وفيه نظر استوفينا في الفقهيات ولا يليق بغرضنا الآن]

Ve eger denildi ki bu hükme kıyâsen müslim üzerine zimmînin ve kâfirin ihtisâb etmesi dahi câiz olmak lâzım gelir ki bir kâfir eger bir müslimi zinâda görürse ona zinâ etme demeğe salâhiyyeti vardır, çünkü zinâ etme demesi hakk olup ve fî nefsinî harâm olmak muhâldir, belki ona mübâhtır veyâhüd üzerine vâcibdir. Biz buna dahi cevâben deriz ki kâfir ve zimmî çün müslimin zinâsını görüp fî’len onu men’ eder, o müslime bununla mutasallit olmuş olur ve müslim âdeme kâfirin tasallutu câiz olmadığından bununla ya’nî tasallut olduğu haysiyyetle ondan

217 “Kitabı (Tevrat’ı) okuyup durduğunuz halde, kendinizi unutup” Bakara, 2/44.

men^c olunur, zîrâ tebâreke ve ta^câlâ hazretleri mü'minlerin üzerlerine küffâr için bir sebîl komamıştır yoksa “لا تزن” ya'nî “zinâ etme” demesinin kavı-i mücerredî zinâdan nehy olduğu haysiyyetle muharrem değildir velâkin müslimin üzerine ihtikâm-ı delâletinin izhârı olduğu haysiyyetle muharrem olmuştur ve bunda mütehakkemün 'aleyhe izlâl dahi vardır. Ve fâsık egerçi izlâle müstehakk ise de ammâ izlâle bi-tarîki'l-evlâ müstehakk olan kâfirden değil, işte hisbeden kâfirin vech-i men'î budur, yoksa biz zinâ etme demesiyle kâfir mu'âkabe olur demeyiz ya'nî zinâdan nehy olduğu haysiyyetle üzerine mu'âkabe olur biz demedik, belki kâfirin fûrû^c-ı dîne muhâtab olduğunu görürsen onun terki üzerine ya'nî zinâ etme dememesi üzerine mu'âkabe olunur deriz velâkin fûrû^c-ı dîne muhâtab olduğunun bahsinde nazar vardır, fıkhiyyâtta biz o akvâli istîfâ etmişiz, imdi bu mahalde be-tekrâr zikri bizim garazımıza yakışmaz.

[الشرط الرابع كونه مأذوناً من جهة الإمام والوالي فقد شرط قوم هذا الشرط ولم يثبتوا للأحاد من الرعية الحسبة وهذا الاشتراط فاسد فإن الآيات والاحبار التي اوردناها تدل على أن كل من رأى منكراً فسكت عليه عصي إذ يجب نهيه أينما رآه وكيفما رآه على العموم فالتخصيص بشرط التفويض من الإمام تحكم لا أصل له والعجب أن الروافض زادوا على هذا فقالوا لا يجوز الأمر بالمعروف ما لم يخرج الإمام المعصوم وهو الإمام الحق عندهم وهؤلاء أخس رتبة من أن يكلموا بل جوابهم أن يقال لهم إذا جاءوا إلى القضاء طالبن لحقوقهم في دماءهم وأموالهم إن نصرتكم أمر بالمعروف واستخراج حقوقكم من أيدي من ظلمكم نهى عن المنكر وطلبكم لحقكم من جملة المعروف وما هذا زمان النهي عن الظلم وطلب الحقوق لأن الإمام الحق بعد لم يخرج]

Ve dördüncü şart dahi me'zûn olmaktır ya'nî imâm tarafından ve vâlî cānibinden emr-i ma'rûf ve nehy-i münkere me'zûn olmak dahi şarttır ki bir tâife bunu şart edip efrâd-ı ra'iyeye hisbeyi isbât etmemişlerdir lâkin bu iştirât fâsiddir, çünkü âyât ve ahbârdan irâd ettiğimiz edille icâbınca kim ki bir münkeri görüp üzerine sükût ederse 'asî olur, çünkü 'ale'l-umûm her nerede onu görürse ve her ne sûretle olursa olsun münkerin nehyi her bir ferde vâcibdir ve vücûbuna o âyâtın delâlet-i

sarîhadır, kaldı ki imâmın tefvîzine tahsîs ve iştirâtı tahakkümdür, ona bir asl yoktur. ‘Aceb odur ki revâfız bunun üzerine ziyâde edip demişler ki onların ‘indinde imâm-ı hakk olan imâm-ı ma‘sum çıkmayınca emr-i ma‘rûf ve nehy-i münker câiz olmaz. Ve bunlar egerçi tekellüme şâyân olan kesânın rütbelerinden ahass olsalar da ya‘nî tekellüme sezâ değil iseler de fakat cevâbları bu kavl ola ki kuzât ve hükâmâ gelip dimâ ve emvâlden dolayı hukûklarını guremâlarından da‘vâ eden ashâb-ı hukûka denile ki “Sizin nusretiniz emr-i ma‘rûftur ve zalemeden hukûkunuzun istihracı dahi nehy-i münkerdi ve hakkınıza talebiniz ma‘rûfun cümlesindendir ve bu zamân ise zalemeden nehy etmek zamânı değildir ve taleb-i hukûkun vakt ve evânı değildir, zîrâ imâm-ı hakk henüz çıkmamıştır.”

[فإن قيل في الأمر بالمعروف إثبات سلطنة وولاية واحتكام على المحكوم عليه ولذلك لم يثبت للكافر على المسلم مع كونه حقاً فينبغي أن لا يثبت لأحد الرعية إلا بتفويض من الوالي وصاحب الأمر فنقول أما الكافر فممنوع لما فيه من السلطنة وعز الاحتكام والكافر ذليل فلا يستحق أن ينال عز التحكم على المسلم وأما آحاد [170] المسلمين فيستحقون هذا العز بالدين والمعرفة وما فيه من عز السلطنة والاحتكام لا يحوج إلى تفويض كعز التعليم والتعريف إذ لا خلاف في أن تعريف التحريم والایجاب لمن هو جاهل ومقدم على المنكر بجهله لا يحتاج إلى إذن الوالي وفيه عز الإرشاد وعلى المعرف ذلك التجهيل وذلك يكفي فيه مجرد الدين وكذلك النهي]

Ve eger denildi ki emr-i ma‘rûfta isbât-ı saltanat ve vilâyet ve ihtikâm vardır ki mahkûmun ‘aleyh üzerine ihtikâmı var ve bunun için hakk olduğu hâlde müslimin üzerine kâfir için isbât olunmadı, kaldı ki bu cihetle vâlî ve ulü'l-emr taraflarından tefvîz olunmadıkça efrâd-ı ra‘iyyeye dahi sâbit olmamak gerektir. Buna dahi cevâben deriz ki kâfir ise ta‘rîf-i mesbûk mücebince emr-i ma‘rûfta olan saltanat ve mahkûmun ‘aleyhin üzerine onda olan ‘izz-i ihtikâmdan dolayı ondan memnûc olmuştur, çünkü kâfir zelîldir, müslim üzerine ‘izz-i tahakküme nâil olmağa müstehakk olmaz, ammâ efrâd u âhâd-ı müslimîn ise ‘izz-i dîn ve ma‘rifetle buna müstehakk olurlar, onda olan ‘izz-i saltanat ve ihtikâm

tefvîze muhtâc olmaz, ta'lim ve ta'rîfin 'izzî gibidir, çünkü câhile ve nâdânlığıyla münkere ikdâm eden nâdâna ta'rîf-i tahrîm ve icâb-ı izn-i vâlîye muhtâc olmadığına bir hilâf yoktur, ma'a-hâzâ onda 'izz-i irşâd vardır ve öğrenen kimsenin üzerine züll-i tecehhül vardır. Bunda dîn-i mücerred kâfidir ve nehyin hükmü dahi kezâlik böylecedir.

[وشرح القول في هذا أن الحسبة لها خمس مراتب كما سيأتي أولها التعريف والثاني الوعظ بالكلام اللطيف والثالث السب والتعنيف ولست أعني بالسب الفحش بل أن يقول يا جاهل يا أحمق ألا تخاف الله وما يجري هذا المجرى والرابع المنع بالقهر بطريق المباشرة ككسر الملاهي وإراقة الخمر واختطاف الثوب الحرير من لابسِه واستلاب الثوب المغصوب منه ورده على صاحبه والخامس التخويف والتهديد بالضرب ومباشرة الضرب له حتى يمتنع عما هو عليه كالمواطب على الغيبة والقذف فإن سلب لسانه غير ممكن ولكن يحمل على اختيار السكوت بالضرب وهذا قد يحوج إلى استعانة وجمع أعوان من الجانبيين ويجر ذلك إلى قتال وسائر المراتب لا يخفى وجه استغنائها عن إذن الإمام إلا المرتبة الخامسة فإن فيها نظراً سيأتي]

Ve bunda olan sözüñ şerh ve beyânı ise o dahi âzâde-i külfet-i tavzîh olduğu vech üzere hisbenin beş mertebesi vardı, nitekim zikr ve tafsîli gelecektir: Birinci mertebesi ta'rîftir ve ikincisi kelâm-ı latîf ile olan va'z ve nasîhattir ve üçüncüsü sebb ve ta'nîftir. Sebbden benim murâdım şetm-i fâhiş değildir, belki ey câhil ve nâdân ve ey bön ve ahmak ve Allâh'tan korkmaz ve bu sözlerin mecrâsında cârî olan kelâm gibidir. Ve dördüncüsü tarîk-i mübâşeretle kahren men' etmektir ki kesr-i melâhî ve irâka-i hamr ve lâbisinden sevb-i harîrin ihtitâfı ve gâsıbdan sevb-i magsûbun istilâb ve sâhibine reddi gibidir. Ve beşinci mertebesi darb ile tahvîf ve tehdîd ve fâ'ili bulunduğu münkerden imtinâ edinceye dek darbın mübâşeretidir ki gıybet ve kazfe muvâzabet eden fassâl ve zemmâmın men'-i muvâzabetleri gibidir, çünkü lisânlarının selbi gayr-ı mümkindir ve sükûta hamli darb ve tahvîfe muhtâc olur ve bu mertebe ise cânibeynden isti'âne ve cem'-i a'vâna muhtâc olur ve harb ve kıtâle dahi münker olur ve merâtib-i sâire ise izn-i imâmdan vech-i istignâsı hafî ve pinhân olmaz, fakat mertebe-i hâmisenin izn-i imâma

ihtiyâcının lüzûmu eğerçi ma'lûm ise de lâkin vech-i âtîden müstebân olacağı vech üzere onda dahi nazar vardır.

[أما التعريف والوعظ فكيف يحتاج إلى إذن الإمام وأما التجهيل والتحميق والنسبة إلى الفسق وقلة الخوف من الله وما يجري مجراه فهو كلام صدق والصدق مستحق بل أفضل الدرجات كلمة حق عند إمام جائر كما ورد في الحديث فإذا جاز الحكم على الإمام على مراغمته فكيف يحتاج إلى إذنه وكذلك كسر الملاهي وإراقة الخمر فإنه تعاطي ما يعرف كونه حقاً من غير اجتهاد فلم يفتقر إلى الإمام وأما جمع الأعوان وشهر الأسلحة فذلك قد يجر إلى فتنة عامة فيه نظر سيأتي]

Ta'rif ve va'z ise izn-i imāma nice muhtâc olur? Ve techîl ve tahmîk ve onu fiska ve hakktan kılet-i havfa nisbet etmesi ve mecrâlarında cârî olan makâli dahi kezâlik kelâm-ı sıdktır ve müstehaktır, belki derecâtın efdali imâm-ı câirin 'indinde hâsıl olan kelime-i hakktır, nitekim hadîs-i şerifte vârid olmuştur. Ve mürâgamesi üzerine imāma hükm etmek câiz olunca onun iznine nice muhtâc olur? Kesr-i melâhî ve defk-i humûr dahi böyledir, çünkü min-gayri ictihâd hakk ile ma'rûf olan emrin te'âtisidir ki bu dahi imāma müftekr olmaz. Ve cem'-i a'vân ve teşhîr-i esliha ise vâkı'an bu te'âtî fitne-i 'ammeye müncer olur ve bunda nazar vardır, ba'de-mâ beyânı gelecektir.

[واستمرار عادات السلف على الحسبة على الولاية قاطع بإجماعهم على الاستغناء عن التفويض بل كل من أمر بمعروف فإن كان الوالي راضياً به فذاك وإن كان ساخطاً له فسخطه له منكر يجب الإنكار عليه فكيف يحتاج إلى إذنه في الإنكار عليه ويدل على ذلك عادة السلف في الإنكار [على الأئمة]]

Ve vülât üzerine ihtisâb etmeğe 'ādât-ı selef müstemirre olup ve bu istimrârı tefvîzden istignâsına vukû' bulan icmâ'a burhân-ı kâtı'dır. [171] Belki ma'rûfa emr eden her bir âdem emriyle eğer vâlî dahi ona râzî olduysa artık maksad odur. Ve eğer ona sâhît olduysa onun ona olan sehatı dahi münkerdir ve üzerine inkâr etmek vâcib olur ve üzerine inkâr etmeğe onun iznine ihtiyâc-ı lüzûmu nice olur? Ve e'imme-i mütekaddimeye seleften vukû' bulan inkâr iznin 'âdem-i ihtiyâcına delâlet eder.

[كما روي أن مروان بن الحكم خطب قبل صلاة العيد فقال له رجل إنما الخطبة بعد الصلاة فقال له مروان اترك ذلك يا فلان فقال أبو سعيد أما هذا فقد قضى ما عليه قال لنا رسول الله صلى الله عليه وسلم ”مَنْ رَأَى مِنْكُمْ مُنْكَرًا فَلْيُنْكِرْهُ بِيَدِهِ، فَإِنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَبِلِسَانِهِ، فَإِنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَبِقَلْبِهِ، وَذَلِكَ أَضْعَفُ الْإِيمَانِ“ فلقد كانوا فهموا من هذه العمومات دخول السلاطين تحتها فكيف يحتاج إلى إذنه]

Nitekim Mervân b. el-Hakem üzerine mervî olmuş ki bayram namâzında hutbeyi namâzdan akdem okumuş ve bir zât kalkıp ona demiş ki “Hutbenin kırâ’eti ancak namâzdan sonradır.” Ve Mervân: “Ey fülân, o terk olunmuştur!” dedikte, Ebû Sa’îd kalkıp dedi ki “Bu zât ise üzerine vâcib olan nesneyi kazâ etti ki ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimiz bize fermân buyurdu ki ”مَنْ رَأَى مِنْكُمْ مُنْكَرًا فَلْيُنْكِرْهُ بِيَدِهِ، فَإِنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَبِلِسَانِهِ، فَإِنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَبِقَلْبِهِ، وَذَلِكَ أَضْعَفُ الْإِيمَانِ“²¹⁸ ki hulâsa-i me’âli: “Sizden kim ki bir münkeri görürse eliyle onu inkâr etsin ve eger eliyle inkârına muktedir olamaz ise lisânıyla onu inkâr etsin ve buna dahi muktedir olamazsa kalbi ile onu inkâr etsin ve bu gibi inkâr îmânın eger ziyâde zebûn ve az’afıdır.” Ve selef-i sâlihîn işbu ‘umûmâtta bu ahkâmın altına selâtînin duhûlünü dahi anlamışlardı ve öyle olunca onların iznlerine ihtiyâc olunur.

[وروي أن المهدي لما قدم مكة لبث بها ما شاء الله فلما أخذ في الطواف نحى الناس عن البيت فوثب عبد الله بن مرزوق فلبيه بردائه ثم هزه وقال له انظر ما تصنع من جعلك بهذا البيت أحق ممن أتاه من البعد حتى إذا صار عنده حلت بينه وبينه وقد قال الله تعالى سواء العاكف فيه والباد من جعل لك هذا فنظر في وجهه وكان يعرفه لأنه من موالهم فقال أعبد الله ابن مرزوق قال نعم فأخذ فجىء به إلى بغداد فكره أن يعاقبه عقوبة يشنع بها عليه في العامة فجعله في اصطبل الدواب وضموا إليه فرسا عضوضا سىء الخلق ليعقره الفرس فلين الله تعالى له الفرس قال ثم صبروه إلى بيت وأغلق عليه وأخذ المهدي المفتاح عنده فإذا هو قد خرج بعد ثلاث إلى البستان يأكل البقل فأوذن به المهدي فقال له من أخرجك فقال الذي حبسني فضج المهدي وصاح وقال ما تخاف أن أقتلك فرفع عبد الله إليه رأسه

218 Müslim, İmân, 78; İbn Mâce, Fiten, 20, no: 4013; Musnedu Ebî Dâvûd et-Tayâlisî, 3/649, no: 2310; Musnedu Ahmed, 17/127.

يضحك وهو يقول لو كنت تملك حياة أو موتاً فما زال محبوساً حتى مات المهدي
ثم خلوا عنه فرجع إلى مكة قال وكان قد جعل على نفسه نذراً إن خلصه الله من
أيديهم أن ينحر مائة بدنة فكان يعمل في ذلك حتى نحرها]

Ve dahi rivāyet olunur ki Mehdī, Mekke-i mükەرreme'ye varıp hakkın dilediği müddette onda ikāmet etti ve çün beyt-i mükەرremenin tavāfına başladı beyt-i mükەرremden nāsı ber-taraf ettirdi. 'Abdullāh b. Merzūk yerinden sıçrayıp gitmekle onun ridāsından tutup salladı ve ona dedi ki “Sen bir kerre nazar eyle ki sen ne işlersin? Bu beyt-i mükەرreme nāsı ona uzaktan gelip kasd eden ādemden ehakk kim etti tā ki onun yanına vāsıl oldukta sen onların beynlerinde hāil oldun, hāl-buki tebāreke ve ta'ālā buyurmuş ki *﴿إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ﴾* Ya'nī “İçinde 'ākif ve bādī siyyāndırlar.” Bu halkı beyt-i mükەرremden teb'îd etmek hakkını sana kim verdi?” dedikte, Mehdī onun yüzüne baktı, onu bilirdi, çünkü mevālilerinden idi ve “Ey 'Abdullāh b. Merzūk!” ona deyince o dahi “ne'am” dedi, o dahi onu alıp Bagdād'a götürdü, fakat 'āmmede onunla teşnī' olacak bir 'ukūbet ile mu'ākabe etmesini kerh edip ancak ahırına verdi ve kapıcı ve dişleyici olarak bir bed-hūy esbin tīmārına onu me'mūr etti tā kim esb onu kapıp mecrūh ede. Ve Allāhu ta'ālā hazretleri o esbi ona yumuşak etti. Sonra bir hāneye götürüp habs ettiler ve hāne kapısı üzerine kilitleyip anahtarı dahi Mehdī yedinde el konuldu. Ve üç günden sonra nāgehān onu bāğçeye çıkıp sebzelik yemeğe başladığını işitilince Mehdī'ye haber verildi ve huzūruna da'vetle “Seni kim çıkardı?” diye ondan su'āl ettikte, o dahi: “Beni habs eden” dedi. Artık bundan Mehdī gazablanıp hışım-nāk olmakla çağırıp dedi ki “Ben seni katl etmemden sen korkmaz mısın?” 'Abdullāh başını ona kaldırıp güldü ve “Hayāt veyāhūd memāta mālīk olmuş olaydın” demeğe başladı. Ve'l-hāsıl Mehdī vefāt edinceye dek habsinden kurtulup zāil olamadı tā ki vefātından sonra onun sebīli tahliye olundu ve Mekke'ye rücū' etti.

219 “İnkār edenler ile Allah'ın yolundan ve içinde, yerli, misafir bütün insanları eşit kıldığımız Mescid-i Haram'dan alıkoyanlar (azabı hak etmişlerdir.)” Hacc, 22/25.

Ve mahbûs iken nezr etmişti ki eger onların yedlerinden kurtulduysa Allâh rızası için yüz deveyi kurbân ede ve çün onu Allâhu ta‘âlâ ellerinden kurtarıp tahlîs etti, nezri mücebince ‘amel edip tâ ki yüz deveyi kâmilten kesip kurbân etti.

[وروى عن حبان بن عبد الله قال تنزه هارون الرشيد بالدين ومعه رجل من بني هاشم وهو سليمان بن أبي جعفر فقال له هارون قد كانت لك جارية تغني فتحسن فجئنا بها قال فجاءت فغنت فلم يحمد غناءها [172] فقال لها ما شأنك فقالت ليس هذا عودي فقال للخادم جئنا بعودها قال فجاء بالعود فوافق شيخاً يلقط النوى فقال الطريق يا شيخ فرفع الشيخ رأسه فرأى العود فأخذه من الخادم فضرب به الأرض فأخذه الخادم وذهب به إلى صاحب الربع فقال احتفظ بهذا فإنه طلبة أمير المؤمنين فقال له صاحب الربع ليس ببغداد أعبد من هذا فكيف يكون طلبة أمير المؤمنين فقال له اسمع ما أقول لك ثم دخل على هارون فقال إني مررت على شيخ يلقط النوى فقلت له الطريق فرفع رأسه فرأى العود فأخذه فضرب به الأرض فكسره فاستشاط هارون وغضب واحمرت عيناه فقال له سليمان بن أبي جعفر ما هذا الغضب يا أمير المؤمنين ابعث إلى صاحب الربع يضرب عنقه ويرم به في الدجلة فقال لا ولكن نبعث إليه ونناظره أولاً فجاء الرسول فقال أجب أمير المؤمنين فقال نعم قال اركب قال لا فجاء يمشي حتى وقف على باب القصر فقبل لهارون قد جاء الشيخ فقال للندماء أي شيء ترون نرفع ما قدامنا من المنكر حتى يدخل هذا الشيخ أو نقوم إلى مجلس آخر ليس فيه منكر فقالوا له نقوم إلى مجلس آخر ليس فيه منكر أصلح فقاموا إلى مجلس ليس فيه منكر ثم أمر بالشيخ فأدخل وفي كفه الكيس الذي فيه النوى فقال له الخادم أخرج هذا من كحك وأدخل على أمير المؤمنين فقال من هذا عشائي الليلة قال نحن نعشيك قال لا حاجة لي في عشائكم فقال هارون للخادم أي شيء تريد منه قال في كفه نوى قلت له اطرحه وأدخل على أمير المؤمنين فقال دعه لا يطرحه قال فدخل وسلم وجلس فقال له هارون يا شيخ ما حملك على ما صنعت قال وأي شيء صنعت وجعل هارون يستحي أن يقول كسرت عودي فلما أكثر عليه قال إني سمعت أباك وأجدادك يقرؤون هذه الآية على المنبر ﴿إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ﴾ وأنا رأيت منكراً فغيرته فقال فغيره فوالله ما قال إلا هذا فلما خرج أعطى الخليفة رجلاً بدره وقال اتبع الشيخ فإن رأيتَه يقول قلت لأمر المؤمنين وقال لي فلا تعطه شيئاً وإن رأيتَه لا يكلم أحداً فأعطه البدره فلما

خرج من القصر إذا هو بنواة في الأرض قد غاصت فجعل يعالجها ولم يكلم أحداً فقال له يقول لك أمير المؤمنين خذه هذه البدره فقال قل لأمر المؤمنين يردها من حيث أخذها ويروى أنه أقبل بعد فراغه من كلامه على النواة التي يعالج قلعها من الأرض وهو يقول

أرى الدنيا لمن هي في يديه	هموماً كلما كثرت لديه
تهين المكرمين لها بصغر	وتكرم كل من هانت عليه
إذا استغنيت عن شيء فدعه	وخذ ما أنت محتاج إليه

Ve dahi Hibbân b. ‘Abdullâh üzerine rivâyet olunur ki mezkûr Hibbân demiş ki “Hulefâ-i ‘Abbâsiyye’den Hārūn er-Reşîd Bemî-Hâşim’den Süleymân b. Ebî Ca‘fer ile ma‘an Düvîn’de tenezzüh etmiş. Hārūn, Süleymân’a demiş ki “Senin şarkı söyler bir cāriyen var, emr eyle ki bize gele.” Ve çün cāriye gelip şarkı söylemeğe başladı, onun söyleşi beğenilmedi. Süleymân ona dedi ki “Senin şe’nin nedir?” Cāriye: “Bu benim ‘ūdum değildir, sanki o sebep ile güzelce āheng edemiyor” demesiyle hādime onun ‘ūdunu getirmeğe emr etti. Ve hādım gidip ‘ūdu alıp gelince esnā-yı rāhta bir ihtiyār ve müsinn ādeme rāst geldi ki hurmā çekirdeği toplardı. Hādım: “Ey şeyh, yol bana ver” diye tevsīr-i tarīk isteyince, şeyh başını kaldırıp elinde o ‘ūdu görmüş ve der-‘akab onu elinden alıp yere darb etmekle kırmış, hādım dahi şeyhi alıp sāhib-i rib‘a götürmüş ve “Bunda emīrū’l-mü’mīnīnin bir isteği var, onu hıfz eyle” diye orada tevkīfını istedikte, sāhib-i rib‘: “Bagdād’a bundan ziyāde bir ‘ābid yoktur, nice emīrū’l-mü’mīnīnin isteği olmuştur?” diye istifsār etmiş. Ve hādım: “Ben sana söylediğimi istimā‘ eyle” diye savuşup gitmiş ve emīrū’l-mü’mīn huzūruna dāhil olacak “Ben yerden çekirdeği toplar bir müsinn ve pīr ādemin üzerine geçip yolu istediğimde o şeyh başını kaldırıp ‘ūdu yedimde gördü, der-‘akab ‘ūdu elimden kapıp yere vurunca ‘ūdu şikest etti” dedikte Hārūnū’r-Reşîd gazab edip gözleri kızardı. Ve Süleymân ona dedi ki “Yā emīre’l-mü’mīnīn bu gazab ne içindir? Sāhib-i rib‘a fermān eyle ki onun boynunu darb edip Dicle nehrine onu ilkā etsin.” Hārūn: “Yok, velākin onu ihzār edip evvelā onunla bir münāzara edelim” dedi ve emīrū’l-mü’mīnīnin

sefiri varıp o şeyhe “Emîrû'l-mü'minîni da'vetini icâbet eyle” dedikte şeyh dahi “ne'am” diye emre imtisâl etti. Ve hâdim: “Hayvâna rûkûb eyle” diye teklîf ettikte şeyh “yok” diye yayan olarak köşke kadar gelip kapı üzerinde durdu. Ve Hârûn'a “Şeyh geldi” diye haber verilince nü-demâsına “Önümüzdeki münkerâtı kaldırıp buraya alalım mı veyâhüd içinde münker olmayan âher bir meclise gidip şeyhi o meclise idhâl edelim, siz nice münâsib görürsüz?” dedikte, nüdemâsı: “İçinde münker olmayan âher bir meclise bizim kıyâmımız [173] daha ziyâde sâlihtir” diye re'yy vermeleriyle âher meclise kalkıp gittiler ki o mecliste münker yok idi ve ondan sonra şeyhin duhûlüne emr etti. Ve şeyh huzûruna girecek olunca yenindeki çekirdeğin ihrâcını hâdim tarafından teklîf ve kendisi “Bu benim akşamlığım yemeğidir” diye ibâ ve beynlerinde keşâkeş vâki' olup hâdim: “Biz sana akşam yemeği it'âm ederiz” diye çekirdeğin ihrâcına ısrâr ve o dahi: “Ben sizin yemeğinize ihtiyâcım yok” demekle çekirdeğin ihrâcından imtinâ' ve bu gürültülerine Hârûn vâkıf oldukta, hâdimine: “Sen bundan ne istersin?” diye su'âl ve hâdim: “Yeninde çekirdek var, onu tarh edip emîrû'l-mü'minîn huzûruna dâhil ol derim, kendisi buna muvâfakat göstermez” dedikte, Hârûn: “İlişme, varsın onu tarh etmesin” diye emr ü fermân etti. Ve şeyh huzûruna girince selâm verip oturdu. Hârûn ona: “Ey şeyh, senin bu işlediğine haml eden nedir? diye mu'âhaze ve o dahi: “Ben ne işledim?” diye cevâb itâ ve Hârûn benim 'ûdumu kırdın” demekten şerm ve hayâ edip ta'îzen üzerine su'âli teksîr edince şeyh: “Ben senin babandan ve ecdâdından minberin başında okudukları âyet-i kerîmeyi işittim ki إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ يَعِظُكُم لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ²²⁰ Ve ben dahi bir münkeri görüp onu tagyîr ettim” dedi. Hârûn dahi: “Onu tagyîr eyle” dedi, “Fe-vallâhi bundan gayrı söylemedi” diye râvî haber vermiş. Ve hurûcundan sonra halîfe bir âdeme bir çıkın 'atiyye teslîm edip “Var onu ta'kîb eyle bak ki eger emîrû'l-mü'minîn bana bunu söyledi ve ben ona şunu söyledim derse onu ona verme ve eger

220 “Şüphesiz Allah, adaleti, iyilik yapmayı, yakınlarla yardım etmeyi emreder; hayâsızlığı, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor.” Nahl, 16/90.

bir kimse ile söyleşmediyse bu ‘atiyyeyi ona ver” diye fermân eyledi. Ve çün köşkün kapısından çıktı, bir hurmâ çekirdeğine râst geldi ki yere batmıştır, onu ihrâcına çalıştı, hîç bir kimse ile söyleşmedi ve o âdem dahi “Emîrû'l-mü'minîn sana emr ü fermân etti ki bu ‘atiyyeyi alasın.” Şeyh: “Emîrû'l-mü'minîne söyle ki nereden onu almış ise oraya redd etsin” diye o ‘atiyyenin ahzinden dahi imtinâc etmiş. Ve dahi rivâyet olunur ki işbu sözünden fâriğ olunca yine o çekirdeğin yerden kal'ına ikbâl edip bu ebyâtı söylemeğe başladı ki

أرى الدنيا لمن هي في يديه	هموماً كلما كثرت لديه
تهين المكرمين لها بصغر	وتكرم كل من هانت عليه
إذا استغنيت عن شيء فدعه	وخذ ما أنت محتاج إليه

Ve hâsıl-ı me'âlleri: “Ben görüyorum ki dünyâ-dâr olanların yanlarında dünyâlık çoklaştıkça onların hümûmları çoklaşır ve ona mükrim olanlarını sıgar ile ihânet eder. Ve her kim ki heyyin ve kolay olduysa onu ikrâm eyler, kaldı ki sen eger bir şeyden istignâ ettinse onu bırakıp terk eyle ve muhtâcı olduğun nesneyi ahz eyle.”

[وعن سفیان الثوري رحمه الله قال حج المهدي سنة ست وستين ومائة فرأيت يرمي جمرة العقبة والناس يخطون يمينا وشمالاً بالسياط فوقفت فقلت يا حسن الوجه حدثنا أيمن عن وائل عن قدامة بن عبد الله الكلابي قال رأيت رسول الله صلى الله عليه وسلم يرمي الجمرة يوم النحر على جمل لا ضرب ولا طرد ولا جلد ولا إليك إليك وها أنت يخط الناس بين يديك يمينا وشمالا فقال لرجل من هذا قال سفیان الثوري فقال يا سفیان لو كان المنصور ما احتملك على هذا فقال لو أخبرك المنصور بما لقي لقصرت عما أنت فيه قال فقل له إنه قال لك يا حسن الوجه ولم يقل لك يا أمير المؤمنين فقال اطلبوه فطلب سفیان فاخفى]

Ve dahi Süfyan-ı Sevrî ‘aleyhi’r-rahmenin üzerine mervî olup demiş ki “Yüz altmış altı senesinde Mehdî hacc eti ve cemre-i ‘akabeyi remy ederken gördüm ki sağ ve solunda halka değneklerle dayak vuruluyor. Ben dahi durup “Yâ hasene'l-vech, Eymen-i Vâil üzerine ve Vâil dahi Kudâme b. ‘Abdullâh el-Kilâbî üzerine mervî olarak bize tahdîs edip dedi ki Kudâme demiş ki “Ben ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâmı cemreyi

veym-i nahrda cemel üzerinde remy ederken gördüm ki ne vurmak ve ne kavmak²²¹ ve ne de celd etmek ve ne sakın sakın demek var idi.” Sen isen önünde sağ ve solundan halk döğülür.” Mehdî bir kişiye “Bu kimdir?” dedi ve o âdem: “Süfyân-ı Sevri’dir” dedikte, Mehdî: “Yâ Süfyân, Mansûr olmuş olsaydı bunu senden tahammül etmezdi!” diye tevbîh etti. Süfyân dahi: “Mansûr eger gördüğünden sana haber verse, sen dahi ona bulunduğun ‘amelden taksîr ederdin!” diye savuşup gitti. Ve Mehdî’ye “Sana ey hasene’l-vech diye nidâ edip sana emîrû’l-mû’minîn demedi” denildikte, o dahi: “Onu isteyiniz” diye emr etti ve istenildikte saklanıp gizlendi.

[وقد روى عن المأمون أنه بلغه أن رجلاً محتسباً يمشي في الناس يأمرهم بالمعروف وينهاهم عن المنكر ولم يكن مأموراً من عنده بذلك فأمر بأن يدل عليه فلما صار بين يديه قال له إنني بلغني أنك رأيت نفسك أهلاً للأمر بالمعروف والنهي عن المنكر من غير أن تأمرك وكان المأمون جالساً على كرسي ينظر في كتاب أو قصة فأغفله فوقع منه فصار تحت قدمه من حيث لم يشعر به فقال له المحتسب ارفع قدمك عن أسماء الله تعالى ثم قل ما شئت فلم يفهم المأمون مراده فقال ماذا تقول حتى أعاده ثلاثاً فلم يفهم فقال إما رفعت أو أذنت لي حتى أرفع فنظر المأمون تحت قدمه فرأى الكتاب فأخذه وقبلة وخجل ثم عاد وقال لم تأمر بالمعروف وقد جعل الله ذلك إلينا أهل البيت ونحن الذين قال الله تعالى فيهم ﴿الَّذِينَ إِنْ مَكَّنَّاهُمْ فِي الْأَرْضِ أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ وَأَمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَنَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ وَاللَّهُ عَاقِبَةُ الْأُمُورِ﴾ وأمروا بالمعروف ونهوا عن المنكر فقال صدقت يا أمير المؤمنين أنت كما وصفت نفسك من السلطان [174] والتمكن غير أنا أعوانك وأولياؤك فيه ولا ينكر ذلك إلا من جهل كتاب الله تعالى وسنة رسول الله صلى الله عليه وسلم قال الله تعالى ﴿وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضُهُمْ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَيُطِيعُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ﴾ الآية وَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِ كَالْبَنِيَانِ يَشُدُّ بَعْضُهُمَا بَعْضاً وقد مكنت في الأرض وهذا كتاب الله وسنة رسوله فإن انقدت لهما شكرت لمن أعانك لحرمتهما وإن استكبرت عنهما ولم تنقد لما لزمك منهما فإن الذي إليه أمرك وييده عزك وذلك قد شرط أنه لا يضيع أجر من أحسن عملاً فقل الآن ما شئت

221 “Kovmak”ın ağız varyantı.

فأعجب المأمون بكلامه وسر به وقال مثلك يجوز له أن يأمر بالمعروف فامض على ما كنت عليه بأمرنا وعن رأينا فاستمر الرجل على ذلك]

Ve dahi Me'mûn üzerine mervî üzerine olmuş ki bir zât bununla me'mûru olmadığı hâlde nâs içinde yürüyüp emr-i ma'rûf ve nehy-i münkere kıyâm ettiği haberi ona vâsıl ve bâlig olup ve onun huzûruna duhûl etmeğe emr ü fermân ettikte o zât huzûruna müsûl edip ve Me'mûn ona demiş ki “Size emrimiz olmaksızın kendi nefsinı emr-i ma'rûf ve nehy-i münkere ehl gördüğün haberini işittim” diye bu kelâma şürû'unda Me'mûn bir kürsî üzerinde câlis iken bir kıssa veyâhüd bir kitâbı okurken her ne asl olmuşsa ondan gâfil olup o kitâb ayağı altına düşmüş ve kendisi ona vâkıf ve muttali^c olamamıştı. O mes'ûl olan zât dahi: “Allâhu ta'âlânın esmâsı üzerinden ayağını kaldır da ondan sonra dilediğini söyle” dedi. Me'mûn ise onun sözünü fehm edemedi ve murâdı anlamadı ve “Ne dersin?” diye ondan kelâmını istifsâr ve üç def'a ifâdesini ona ifâde ve tekrâr eylediyse de yine murâdını fehm edemedi, artık o zât: “Yâ ayağın kaldırırsın veyâhüd bana izn veresin, ben onu kaldırayım” deyince ayağı altına bakıp kitâbı gördü ve derhâl onu ahzıyla öpüp şermsâr oldu, sonra dönüp yine kelâma başlamakla “Sen niçin emr-i ma'rûfa kıyâm etmişsin? O vazîfe Hakk subhânehu ve ta'âlâ hazretleri biz ki ehl-i beytiz, bize tefvîz etmiştir, biz o zevâtız ki Hakk

﴿الَّذِينَ إِنْ مَكَّنَّاهُمْ فِي الْأَرْضِ أَقَامُوا الصَّلَاةَ﴾ ²²² diye emr ü fermân buyurmuştur.” O zât dahi: “Ey emîrü'l-mü'minîn, gerçek söyledin, sâdıksınız, saltanat ve temekkünden nefsinizi vasf ettiğiniz gibisiz velâkin biz dahi onda sizin a'vân ve ensârınız olduğumuza kitâb ve sünneti bilmeyen nâdândan gayrı bir kimse onu inkâr eyleyemez, zîrâ tebâreke ve ta'âlâ hazretleri ﴿وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ

بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَيُطِيعُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ﴾ ²²³

222 “Onlar öyle kimselerdir ki, şāyet kendilerine yeryüzünde imkān ve iktidar versek, namazı dosdoğru kılar, zekatı verir, iyiliği emreder ve kötülüğü yasaklarlar. Bütün işlerin ākıbeti Allah’a aittir.” Hacc, 22/41.

223 “Mü’min erkekler ve mü’min kadınlar birbirlerinin dostlarıdır. İyiliği emre-

buyurmuştur. Ve ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimiz buyurmuş ki ²²⁴“إِنَّ الْمُؤْمِنَ لِلْمُؤْمِنِ” Ya‘nî “Mü’minler yapı ve binâ gibidirler, birbirini bağlarlar.” Ve fi’l-hakika sen yeryüzünde temkîn buyurulmuşsun ve bu dahi Allâh’ın kitâbı ve peygamberin sünnetidir, eger sen onlara münkâd oldunsa onlara hürmeten bunda sana mu‘âvenet edenlere teşekkür eder-sin ve eger onlardan istikbâr edip onlardan sana lâzım olana inkıyâd etmez isen senin emrin ona râci‘ ve ‘izzin onun yed-i kudretinde olan Zât-ı Zü’l-Celâl onu şart edip fermân buyurmuştur. Tahkikan ‘amelini tahsîn eden kimsenin ecrini zâyî‘ etmez. İmdi sen dilediğin söyle” dedi. Ve bu kelâmı Me‘mûn katında marzî ve makbûl olup onu beğendiğin-den ve onunla mesrûr ve dilşâd olmasından nâşî ona dedi ki “Senin misline emr-i ma‘rûf ve nehy-i münker etmek câiz olur, artık üzerinde bulunduğun hâle var, devâm edip bizim emr ve re‘yimizle işbu hizmete kıyâm eyle” dedi. O zât dahi o hâl üzerine müstemirr oldu.

[ففي سياق هذه الحكايات بيان الدليل على الاستغناء عن الإذن فإن قيل أفتبنت ولاية الحسبة للولد على الوالد والعبد على المولى والزوجة على الزوج والتلميذ على الأستاذ والرعية على الوالي مطلقاً كما يثبت للوالد على الولد والسيد على العبد والزوج على الزوجة والأستاذ على التلميذ والسلطان على الرعية أو بينهما فرق فاعلم أن الذي نراه أنه يثبت أصل الولاية ولكن بينهما فرق في التفصيل ولنفرض ذلك في الولد مع الوالد فتقول قد رتبنا للحسبة خمس مراتب وللولد الحسبة بالرتبتين الأوليين وهما التعريف ثم الوعظ والنصح باللطف وليس له الحسبة بالسب والتعنيف والتهديد ولا بمباشرة الضرب وهما الرتبتان الأخيرتان وهل له الحسبة بالرتبة الثالثة حيث تؤدي إلى أذى الوالد وسخطه هذا فيه نظر وهو بأن يكسر مثلاً عوده ويريق خمره ويحل الخيوط عن ثيابه المنسوجة من الحرير ويرد إلى الملاك ما يجده في بيته من المال الحرام الذي غصبه أو سرقه أو أخذه عن إدراج رزق من ضريبة المسلمين إذا كان صاحبه معيناً ويطلب الصور المنقوشة على حيطانه والمنقورة في خشب بيته ويكسر أواني الذهب والفضة [175] فإن فعله في هذه الأمور ليس يتعلق بذات الأب بخلاف الضرب والسب ولكن الوالد يتأذى به ويسخط بسببه إلا

der, kötülükten alıkoyarlar. Namazı dosdoğru kılar, zekâtı verirler. Allah’a ve Resûlüne itaat ederler.” Tevbe, 9/71.

224 Buhārî, Salât, 88, no: 481; Mezâlim, 5, no: 2446; Müslim, Birr ve’s-Sıla, 65.

أن فعل الولد حق وسخط الأب منشؤه حبه للباطل وللحرام والأظهر في القياس أنه يثبت للولد ذلك بل يلزمه أن يفعل ذلك ولا يبعد أن ينظر فيه إلى قبح المنكر وإلى مقدار الأذى والسخط فإن كان المنكر فاحشاً وسخطه عليه قريباً كإراقة خمر من لا يشتد غضبه فذلك ظاهر وإن كان المنكر قريباً والسخط شديداً كما لو كانت له آنية من بلور أو زجاج على صور حيوان وفي كسرهما خسران مال كثير فهذا مما يشتد فيه الغضب وليس تجري هذه المعصية مجرى الخمر وغيره فهذا كله مجال النظر]

İşte bu hikāyâtın siyākından emr-i ma'rûf ve nehy-i münkerin icrâsı müstagnî-i izn olduğuna delîl vardır. Ve eger denildi ki sen hisbenin vilâyeti vâlidin üzerine veledde ve efendisinin üzerine 'abde ve zevc üzerine zevceye ve üstâz üzerine telâmîze ve sultân üzerine re'âyâya isbât eder misin, yoksa beynlerinde bir fark mı var ya'nî vâlidin veledi üzerine ve efendinin memlûku üzerine, zevcin zevcesi üzerine ve üstâzın telâmîzi üzerine ve sultânın ra'îyyesi üzerine hisbelerinin vilâyeti olduğu gibi onların dahi vilâyetleri var mıdır, yoksa beynlerinde bir fark vardır der isen, o dahi böylece bil ki bizim bu bâbda gördüğümüz re'y-i münâsib odur ki onlara asl-ı vilâyet sâbittir ya'nî onların dahi hisbenin vilâyetine müstehaklardır, fakat beynlerinde tafsilde fark vardır. En evvel bunu veledde farz edelim ki veled vâlidine emr-i ma'rûf ve nehy-i münker edebilir velâkin 'ale'l-ıtlâk icrâ edemez ya'nî hisbenin merâtib-i hamsesi ile icrâ edemez, ancak ta'rîf-i mesbûkta beyân olduğu vechle veled vâlidine iki mertebe-i evveliyye ile eder ki ona ta'rîf edip sonra lutf ile va'z ve nasîhat eder ve sebb ve ta'nîf ve tehdîd ve mübâşeret-i darb ile ihtisâb edemez ya'nî ya'nî merâtib-i hamsenin son iki mertebeleri ile ona emr ü nehy ve ihtisâb eyleyemez ki onlara sebb ve ta'nîf ve darb ve tahvîf etmeğe muktedir olamaz. Ve öyle olunca mertebe-i sâlise ile ihtisâb edebilir mi der isen o dahi ezâsı olduğu haysiyyetle cây-ı nazardır deriz, zîrâ mertebe-i sâlise babasının ezâ ve gazabına bâdî olur. Onda nazar vardır ki 'ûdunu kırmak ve hamrını dökmek ve harîrden mensûc olan siyâbının üzerinden iplikleri çözmek ve hânesinde mâl-ı harâmdan bulduğunu sâhiblerine redd etmek ya'nî yedinde mâl-ı magsûb u mesrûk ve darîbe-i müslimînden olan 'atiyye-i mukarreresi ashâbı ma'fûm ve mu'ayyen oldukları hâlde onlara redd ve

teslîm etmek ve duvarlarına menkûş ve hânesinin ahşâbına mahfûz ve menkûr olan sûretleri ibtâl etmek ve sîm ü zerden masnûc olan evânî ve kap kacaklarını kırmak gibi ef'âl ile ihtisâb etmeğe oğul kâdir midir denilir ise, biz bunda nazar vardır deriz, zîrâ bu ef'âlî babasının zâtına ta'allukları yoktur ve bu vechten darb ve sebb gibi olamazlar velâkin bununla babası müte'ezzî ve sâhîr olur ki gazab ve rencîdeliğine mü'eddîdir, ammâ oğlunun fi'li dahi hakk olup ve babasının gazab ve sehati harâm ve bâtılâ hâsıl olan hubbundan nâşîdir ve kıyâsen azheri odur ki bu mertebe-i sâlise dahi oğlu için isbât oluna, belki işlemesi ona lâzım olur, fakat kubh-ı münker ve mikdâr-ı ezâ ve sehata nazar etmesi dahi ba'îd olmaz ki münker şûrb-i hamr gibi kabîh-i fâhiş olup ve babasının sehati karîb ve gayr-ı müştedd olur ise onu işleye ve bunun hükmü zâhirdir. Ve eger münker karîb ve sehati şedîd olursa hayvân sûretinde billûr ve zücâcdan ma'lûm ve masnûc olan kap kacaklarını kırmak gibi ise ki hüsrânı mâl-ı kesîr olursa artık bunda gazabı müştedd olur, bunda tevakkufu becâ olur ki mecâl-i nazardır ve bu ma'siyet-i hamr ve sâir fevâhiş-i galîza gibi değildir.

[فإن قيل ومن أين قلتم ليس له الحسبة بالتعنيف والضرب والإرهاق إلى ترك الباطل والأمر بالمعروف في الكتاب والسنة ورد عاماً من غير تخصيص وأما النهي عن التأنيف والإيذاء فقد ورد وهو خاص فيما لا يتعلق بارتكاب المنكرات فنقول قد ورد في حق الأب على الخصوص ما يوجب الاستثناء من العموم إذ لا خلاف في أن الجلال ليس له أن يقتل أباه في الزنا حداً ولا له أن يباشر إقامة الحد عليه بل لا يباشر قتل أبيه الكافر بل لو قطع يده لم يلزمه قصاص ولم يكن له أن يؤذيه في مقابلته وقد ورد في ذلك أخبار وثبت بعضها بالإجماع فإذا لم يجز له إيذاؤه بعقوبة هي حق على جناية سابقة فلا يجوز له إيذاؤه بعقوبة هي منع عن جناية مستقبلية متوقعة بل أولى وهذا الترتيب أيضاً ينبغي أن يجري في العبد والزوجة مع السيد والزوج فهما قريبان من الولد في لزوم الحق وإن كان ملك اليمين أكد من ملك النكاح ولكن في الخبر أنه لو جاز السجود لمخلوق لأمرت المرأة أن تسجد لزوجها وهذا يدل على تأكيد الحق أيضاً]

Ve siz hisbede terk-i bâtil için ta'nîf ve darb ve irhâk yoktur demek-
liğinizi neredendir, kitâb ve sünnette emr-i ma'rûf ve nehy-i münker

tahsîsi olmaksızın ‘āmm vārid olmuştur ve te’fîf [176] ve îzâ hakkında vārid olan nehy dahi irtikâb-ı münkerâta müte‘allik olmayana hâss vārid olmuştur? Buna dahi cevāben deriz ki eb hakkında ‘umūmdan onu ‘ale’l-husūs istisnâyı mücib olacak ahkâm-ı şer‘iyye vārid olmuştur, çünkü merd-i cellâda babasını zinâ haddiyle katl etmek veyâ üzerine ikāme-i hadde mübāşeret eylemek veyâ kâfir olması sebebiyle babasını katl etmeğe mübāşeret eylemek ve belki onun elini keserse onunla ıktisās veyâhüd mukābelesinde onu rencide eylemek cevāz ve mesāğı olmadığına ihtilâf yoktur ya‘nî oğlu cellād olup o dahi hadd-i zinâ ile katli lâzım olmuş olsa bile ona cevāzı yoktur ki onu hadden katl ede ve kezâlik babasının hakkında ikāme-i hudūdun mübāşereti dahi oğluna cāiz olmaz ve babası kâfir olsa bile onu katl etmeğe mesāğı yoktur hattâ elini kesmiş olsa bile ondan kısās istemek veyâhüd kısāsa mukābil diğer nesne ile onu rencide etmek ona cevāzı olmaz. Bunların hakklarında ahbār vārid olmuştur ve ba‘zısı icmā‘ ile sâbit olmuştur. Ve çün bi-hakkın cināye-i sâbıkası üzerine onun îzâsı ona cāiz olmadı, müstakbelde cināyet-i mütevakkı‘adan men‘ etmek için bir ‘ukûbet ile îzâsı cāiz olmaması bi-tarîki’l-evlâ kalır, belki ‘adem-i cevāzı evlâdır. Ve bu tertîb kezâlik efendi ile memlûkü beyninde ve zevc ile zevcesi aralarında cārî olmak gerektir ki bunların ikisi lüzûm-ı hakta veleden karîbdirlere velev ki milk-i yemîn milk-i nikāhtan daha ziyāde mü‘ekkeddir çünkü haberde gelmiş ki ²²⁵ لو جاز السجود لمخلوق لأمرت المرأة أن تسجد لزوجها “Bir mahlûka secde etmek cāiz olsaydı ben zevcine secde etmek için zevceye emr ederdim” ki bunun mefhûmu hakk-ı zevcin kesret ve ‘azametinden bir kināyedir ve bu dahi te’kîd-i hakka delâlet eder.

[وأما الرعية مع السلطان فالأمر فيها أشد من الولد فليس لها معه إلا التعريف والنصح فأما الرتبة الثالثة ففيها نظر من حيث إن الهجوم على أخذ الأموال من خزائنه وردها إلى الملاك وعلى تحليل الخيوط من ثيابه الحرير وكسر آنية الخمر في بيته يكاد يفضى إلى خرق هيئته وإسقاط حشمته وذلك محظور ورد النهي عنه كما ورد النهي عن السكوت على المنكر فقد تعارض فيه أيضاً محذوران والأمر فيه موكل إلى اجتهد منشؤه النظر في تفاحش المنكر ومقدار ما يسقط من حشمته

225 İbn Mâlik, *Şerhu'l-Mesābîh*, 4/16, no: 2432.

بسبب الهجوم عليه وذلك مما لا يمكن ضبطه وأما التلميذ والأستاذ فالأمر فيما بينهما أخف لأن المحترم هو الأستاذ المفيد للعلم من حيث الدين ولا حرمة لعالم لا يعمل بعلمه فله أن يعامله بموجب علمه الذي تعلمه منه وروي أنه سئل الحسن عن الولد كيف يحتسب على والده فقال يعظه ما لم يغضب فإن غضب سكت عنه]

Ve sultân üzerine ra'îyyenin keyfiyyet-i ihtisâbı ise ki onunla nice ihtisâb edeler ve hangi mertebe ile ihtisâb ederler, o dahi tafsîlî budur ki milk ile re'âyânın ihtisâbları emri vâlid ile veledin ihtisâbı emrinden daha ziyâde eşeddir ki ta'rif ve nushun rûtbeleri mâ'adâsı ile re'âyâ milkin üzerine ihtisâb edemezler, çünkü mertebe-i sâlisede yine nazar vardır o haysiyyetle ki hazînesinden emvâl-i magsûbenin ahz ve mâliklerine redd etmek için onun hazînesine onların hücum ve izni olmaksızın o emvâli ahz ve redde ikdâmları ve siyâb-ı harîri üstünden ipliklerinin çözmeleri ve hânesinde evânî-i humûrun kesri onun heybetinin hark ve haşmetinin iskâtına müfdî olmağa karîbdır. Ve o dahi mahzûrdur ki münkerin üzerine sükût etmekten nehy vârid olduğu gibi bunun hakkında dahi nehy vârid olmuştur, kaldı ki bunda iki mahzûr müte'arız oldu. Ve bunda olan emr bir ictihâda mevkûl olur ki o ictihâdın menşe'i ancak münkerin tefâhuşu ile üzerine sebep-i hücum ile vâki' olan sükût-ı haşmet mikdârının nazarıdır ve bunun zabtı ise mümkün değildir ve bu yüzden ta'rif ve nushtan gayrı ra'îyyenin ihtisâb etmeğe başka bir sebilleri kalmaz. Ve üstâz üzerine tilmîzin keyfiyyet-i ihtisâbı ise o dahi onların beynlerinde onun emri daha ziyâde hafîftir, zîrâ üstâz-ı muhterem ancak o üstâzdır ki min haysü'd-dîn 'ilme müfdî olan zâttır ve 'ilmi ile 'âmil olmayan 'âlîme hürmet yoktur ve binâ'en 'alâ zâlik ondan ta'allüm ettiği 'ilm mücebince onunla mu'âmele etmeğe muktedir olur. Ve dahi Hasen-i Basrî üzerine mervîdir ki veledin vâlidî üzerine ihtisâb etmek kazıyyesi keyfiyyeti Hasen-i Basrî'den su'âl olundukta Hasen 'aleyhi'r-rahme demiş ki "Mâdâm ki gazab etmemiştir, ona va'z eder; vaktâ ki gazab eder, o dahi sükût eder."

[الشرط الخامس كونه قادراً ولا يخفى أن العاجز ليس عليه حصة إلا بقلبه إذ كل من أحب الله يكره معاصيه وينكرها وقال ابن مسعود رضي الله عنه جاهدوا الكفار بأيديكم فإن لم تستطيعوا إلا أن تكفهموا في وجوههم فافعلوا]

Ve beşinci şart ise o dahi hisbeye kâdir olmaktır. Hafî değildir ki kalb ile olan [177] hisbenin gayrısıyla 'âcizin bir hisbesi yoktur, ya'nî yed ve lisânıyla ihtisâba muktedir olmayıp ancak kalben o münkeri kerh eder, zîrâ kim ki Zât-ı Zü'l-Celâl'i severse onun ma'siyetlerini kerh ve inkâr eyler. 'Abdullâh b. Mes'ûd 'aleyhi'r-rıdvân demiş ki "Siz ellerinizle küffâra mücâhede ediniz ve eger onların ikfihrârlarından başkaya bir kudretiniz olmaz ise onu dahi işleyiniz". "İkfihrâr" lügatte yüz bur-tarmak ve türş-rüy olmak ma'nâsına gelmiştir, ya'nî eger yüz türşlüğü göstermek ve çehre etmekten gayrı küffâra dîger bir şey ile gücünüz yetmezse bârî onu ediniz demektir.

[واعلم أنه لا يقف سقوط الوجوب على العجز الحسي بل يلتحق به ما يخاف عليه مكروهاً يناله فذلك في معنى العجز وكذلك إذا لم يخف مكروهاً ولكن علم أن إنكاره لا ينفع فليلتفت إلى معنيين أحدهما عدم إفادة الإنكار امتناعاً والآخر خوف مكروه ويحصل من اعتبار المعنيين أربعة أحوال أحدهما أن يجتمع المعنيان بأن يعلم أنه لا ينفع كلامه ويضرب إن تكلم فلا تجب عليه الحسبة بل ربما تحرم في بعض المواضع نعم يلزمه أن لا يحضر مواضع المنكر ويعتزل في بيته حتى لا يشاهد ولا يخرج إلا لحاجة مهمة أو واجب ولا يلزمه مفارقة تلك البلدة والهجرة إلا إذا كان يرهق إلى الفساد أو يحمل على مساعدة السلاطين في الظلم والمنكرات فتلزمه الهجرة إن قدر عليها فإن الإكراه لا يكون عذراً في حق من يقدر على الهرب من الإكراه]

Ve dahi bil ki sukût-ı vücûb-ı hisbe 'aciz-i hissîye mütevakkıf olmaz, belki ona mekrûh isâbet edeceği havfı dahi 'aciz ma'nâsınadır ki o hâlde dahi hisbe ona vâcib olamaz. Ve kezâlik eger mekrûhun isâbetinden havf etmeyip velâkin onun inkârı bir menfa'at veremeyeceğini anlarsa o hâlde dahi kıyâm-ı hisbe onun üzerine vâcib olmaz. Gerekir ki muhtesib iki ma'nâya iltifât ede, birinci ma'nâ onun inkârı bir imtinâ'a mukayyed olup olamaması kazıyyesidir ve ikinci ma'nâ havf-ı mekrûhtur. Ve bu iki ma'nâ itibârlarından dört hâl hâsıl olur: Birincisi iki ma'nânın ictimâ'ıdır ki bile ki onun kelâmı bir fâideye müfîd olamayacağından başka o kelâm ile dayak dahi yiyecek ya'nî söylemesi için darb olunacak ve bu hâlde ona hisbe vâcib olmaz, belki ba'zı yerlerde onun

ikâmesi üzerine harâm olur. Evet cāy-ı münkere hâzır olmamak ve hānesinde mu'tezil ve kûşe-niş'in olmak ona lâzım gelir tâ ki bir münkeri görmeye ve hānesinden ona bir hâcet-i mühimme vü vâcibe vâki' olmadıkça çıkmaya, fakat o beldenin müfârakati onun üzerine vâcib olmaz ya'nî o beldeden hicret etmek ona farz olmaz meger ki fesâda yaklaşıp ve münker ve zulm üzerine müsâ'ade-i mülûka mahmûl ola ki bu sûrette hicrete muktedir olduğu hâlde ona lâzım olur, çünkü ikrâhtan firâra muktedir olan âdemin hakkında ikrâh ona 'özü olmaz.

[الحالة الثانية أن يتنفي المعنيان جميعاً بأن يعلم أن المنكر يزول بقوله وفعله ولا يقدر له على مكروه فيجب عليه الإنكار وهذه هي القدرة المطلقة]

Ve ikinci hâlet o iki ma'nânın cemî'an müntefî olmaktır ki bile ki onun sözüyle o münker zâil olacak ve ona bir mekrûhu isâbet ettirmeğe muktedir olamayacak ve bu hâlde inkâr-ı münker onun üzerine vâcib olur ve bu kudret-i mutlakadır.

[الحالة الثالثة أن يعلم أنه لا يفيد إنكاره لكنه لا يخاف مكروهاً فلا تجب عليه الحسبة لعدم فائدها ولكن تستحب لإظهار شعائر الإسلام وتذكير الناس بأمر الدين]

Ve üçüncü hâlet dahi bile ki onun inkârı bir fâideye müfîd olamaz ve ondan bir mekrûhun korkusu dahi olmaz, bu sûrette dahi egerçi hisbe ona vâcib olmaz velâkin şe'âir-i İslâmiyye'nin izhârı için ve emr-i dîn ile nâsın tezkîri için icrâsı müstehabb olur.

[الحالة الرابعة عكس هذه وهو أن يعلم أنه يصاب بمكروه ولكن يبطل المنكر بفعله كما يقدر على أن يرمي زجاجة الفاسق بحجر فيكسرها ويريق الخمر أو يضرب العود الذي في يده ضربة مختطفة فيكسره في الحال ويتعطل عليه هذا المنكر ولكن يعلم أنه يرجع إليه فيضرب رأسه فهذا ليس بواجب وليس بحرام بل هو مستحب ويدل عليه الخبر الذي أوردناه في فضل كلمة حق عند إمام جائر ولا شك في أن ذلك مظنة الخوف ويدل عليه أيضاً ما روي عن أبي سليمان الداراني رحمه الله تعالى أنه قال سمعت من بعض الخلفاء كلاماً فأردت أن أنكر عليه وعلمت أنني أقتل ولم يمنعني القتل ولكن كان في ملاء من الناس فخشيت أن يعتريني التزين للخلق فأقتل من غير إخلاص في الفعل]

Ve dördüncü hâlet ise o dahi hâlet-i sâlisinin ‘aksidir ki bile ki inkâr-ı münker ile ona bir mekrûh isâbet edecek, ammâ onun fî’li ile o münker dahi hâlen ibtâl olunacak, meselâ bir fâsıkın zücâcesine taş vurup kırmak ve hamrını dökmek ve elindeki ‘ûdu kapıp kırmak ve üzerine o münkeri o hâlde ibtâl ve ta’tîl etmek gibi. Velâkin bilir ki bu işleri işlediği vakte o dahi dönüp onun kafasını vuracak, işte bu hâlette ona inkâr-ı münker vâcib olmaz ve işlemesi dahi ona harâm olmaz, belki fî’li ona müstehabb olur ki istihbâbına imâm-ı câirin huzûruna kelime-i hakk söylemesinin fezâili hakkında irâd ettiğimiz haber delâlet eyler ve şekk yoktur ki melik-i câirin katında kelime-i hakkın nutku mazine-i havftır. Ve dahi Ebû Süleymân-ı Dârânî üzerine mervî ve menkûl olan kelâm dahi buna delâlet eyler ki Ebû Süleymân demiş ki “Ba’zı hulefâdan işittiğim kelâmı [178] ben redd edecek oldum ya’nî üzerine inkâr etmek istedim ve bildim ki ben onunla katl olunacağım ve inkâr etmekten katl beni men’ etmedi lâkin mele’-i nâs içinde idi, korktum ki halka bezelenmek hâtrası benim yâdıma gelir de fî’de ihlâssızın katl olunurum.”

[فإن قيل فما معنى قوله تعالى ﴿وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ﴾ قلنا لا خلاف في أن المسلم الواحد له أن يهجم على صف الكفار ويقاتل وإن علم أنه يقتل وهذا ربما يظن أنه مخالف لموجب الآية وليس كذلك فقد قال ابن عباس رضي الله عنهما ليس التهلكة ذلك بل ترك النفقة في طاعة الله تعالى أي من لم يفعل ذلك فقد أهلك نفسه وقال البراء بن عازب التهلكة هو أن يذنب الذنب ثم يقول لا يتاب علي وقال أبو عبيدة هو أن يذنب ثم لا يعمل بعده خيراً حتى يهلك وإذا جاز أن يقاتل الكفار حتى يقتل جاز أيضاً له ذلك في الحسبة ولكن لو علم أنه لا نكاية لهجومه على الكفار كالأعمى يطرح نفسه على الصف أو العاجز فذلك حرام ودخل تحت عموم آية التهلكة وإنما جاز له الإقدام إذا علم أنه يقاتل إلى أن يقتل أو علم أنه يكسر قلوب الكفار بمشاهدتهم جراته واعتقادهم في سائر المسلمين قلة المبالاة وجههم للشهادة في سبيل الله فتكسر بذلك شوكتهم فذلك يجوز للمحتسب بل يستحب له أن يعرض نفسه للضرب وللقتل إذا كان لحسبته تأثير في رفع المنكر أو في كسر جاه الفاسق أو في تقوية قلوب أهل الدين وأما إن رأى فاسقاً متغلباً وعنده سيف وبيده قدح وعلم أنه لو أنكر عليه لشرب القدح وضرب رقبة فهذا مما لا

أرى للحسبة فيه وجهاً وهو عين الهلاك فإن المطلوب أن يؤثر في الدين أثراً ويفديه بنفسه فأما تعريض النفس للهلاك من غير أثر فلا وجه له بل ينبغي أن يكون حراماً

Ve eger denildi ki ²²⁶﴿وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ﴾ nass-ı ‘ālîsinin ma‘nâsı ne kalır mādām ki tagyîr-i münker için nefsinı katle vermek cāiz olur ve bilerek nefsinı tehlikeye vermek değil midir? Buna dahi biz deriz ki cevāzında hilāf yoktur ki yalnız bir müslim saff-ı küffāra hücum ede ve katl oluncaya dek mukātele ede velev ki katl olacağını bilse ya‘nî tek bir âdemin saff-ı küffāra cevāz-ı hücum ve mukātelesinde aslâ bir hilāf vâki‘ olmamıştır ve ola ki onun o hücumu işbu âyetin mücibine muhālîf zann olunur hâlbuki böyle değildir, çünkü ‘Abdullāh b. ‘Abbās ‘aleyhi’r-rıdvān demiş ki “Tehlike bu değildir, ya‘nî bir ferd-i müslim yalnız saff-ı küffāra hücum ve harb etmesi tehlike değildir belki terk-i nafaka tehlikedir” ya‘nî Allāh’ın tā‘atında cānını infāk etmeyen ki bu nafakayı terk eden kimsenin ‘adem-i fî’li tehlikedir, zîrâ kim ki bunu işlemezse nefsinı ihlāk etmiş olur. Ve dahi Berā‘ b. ‘Āzib demiş ki “Tehlike odur ki bir âdem bir zenb işleyip de günahkâr olduktan sonra benim üzerine tevbe olunmaz diye rahmetten ye‘s ve kunût ede.” Ve Ebū ‘Ubeyde demiş ki “Tehlike odur ki âdem bir zenbi işleyip sonra helāk oluncaya dek bir hayr ve ‘amel-i sâlih işlemeye.” Ve katl oluncaya kadar mukātele-i küffār ona cāiz olunca artık hisbede dahi katl oluncaya dek nehy-i münker ona cāiz olur. Ammā eger bilse ki saff-ı küffāra onun hücumunda bir nef‘ ve nikāyesi olmaz ki saff-ı küffār üzerine nefsinı ilkā eden a‘mā ve kör ve merd-i bî-tāb ve ‘āciz gibi, o hâlde harām olur ve âyet tehlikenin ‘umūmu altına dāhil olur, zîrâ ona hücum etmek cevāzı ancak mukātele içindir ki katl oluncaya dek küffār ile harb ve mukātele ede veyāhūd bile ki onun cür‘et ve cesāreti müşāhedesıyla kulüb-i küffār kırılıp fî-sebîlillāh sâir ehl-i İslām’ın şehādete muhibb ve onunla mübālâtı olmadığı i‘tikādlarına sebebiyyet vere de bununla onların şevketleri kırılı ya‘nî ancak bu nüket ve fevāid ile onun hücumu cāiz olmuş, yoksa böyle bir ‘abes ile gidip bî-fāide olarak nefsinin telefî cāiz değildir ve onda bir ma‘nā dahi yoktur. İşte bunun gibi muhtesibe

226 “Kendi kendinizi tehlikeye atmayın. İyilik edin.” Bakara, 2/195.

dahi cāiz ve belki müstehabdır ya'nî onun ihtisâbının ref'-i münkerde veyâhüd cāh-ı fâsıkın kesrinde ve ehl-i dînin kulûbu takviyesinde bir te'sîr ve nef' ve fâidesi olursa o hâlde darb ve katle nefsini ta'rîz eylemek cāiz olur, şol ta'arruzu tehlike sayılmaz. Ammâ eger bir fâsıkı görse ki elinde bir kadeh-i hamr konmuş ve yanında bir kılıç dahi vardır ve bildi ki eger onu içmekten nehy edip üzerine inkâr edecek olursa hem hamrı içecek ve hem dahi onu katl edecek, işte bunda bu hisbe için bir vech göremem, belki helâkin 'aynıdır, çünkü matlûb odur ki onun inkârı dînde bir eseri te'sîr edip de onunla nefesine bir fâideyi ifâde ede, yoksa eseri olmaksızın helâke nefsinin ta'rîzine bir vech yoktur, belki bu sūretle olan ta'rîz harâm olmak gerektir ki 'âciz ve 'amâ onun bî-nikâye ve nef' saff-ı küffâra hücum ve 'arz-ı nefis etmeleri gibidir.

[وإنما يستحب له الإنكار إذا قدر على إبطال المنكر أو ظهر لفعلة فائدة وذلك بشرط أن يقتصر المكروه عليه فإن علم أنه يضرب معه غيره من أصحابه أو أقاربه أو رفقاءه فلا تجوز له الحسبة بل تحرم لأنه عجز عن دفع المنكر إلا بأن يفضى ذلك إلى منكر آخر وليس ذلك من القدرة في شيء بل لو علم أنه لو احتسب [179] لبطل ذلك المنكر ولكن كان ذلك سبباً لمنكر آخر يتعاطاه غير المحتسب عليه فلا يحل له الأفكار الأظهر لأن المقصود عدم مناكير الشرع مطلقاً لأمن زيد أو عمرو وذلك بأن يكون مثلاً مع الإنسان شراب حلال نجس بسبب وقوع نجاسة فيه وعلم أنه لو أراقه لشرب صاحبه الخمر أو تشرب أولاده الخمر لإعوازهم الشراب الحلال فلا معنى لإراقه ذلك ويحتمل أن يقال إنه يريق ذلك فيكون هو مبطلاً لمنكر وأما شرب الخمر فهو المعلوم فيه والمحتسب غير قادر على منعه من ذلك المنكر وقد ذهب إلى هذا ذاهبون وليس ببعيد فإن هذه مسائل فقهية لا يمكن فيها الحكم إلا بظن]

Ve inkârın istihbâbı ancak ibtâl-ı münkere kudreti olduğu hâldedir veyâhüd onun fi'line ya'nî inkârına bir fâide ve nef' zuhûr ettiği hâldedir. O dahi ona isâbeti melhûz olan mekrûh yalnız kendi nefesine muktasır olmak şartıyladır ki eger bilse ki o münkeri inkâr ederse kendisiyle ma'an ashâb ve rûfekâ veya akâribinden dîgeri dahi darb olunacaktır, o hâlde hisbe ona cāiz olmaz, belki harâm olur, çünkü def'-i münkerden 'aczdır meger ki dîger bir münkere müfdî olur, kudretten bir nesne ile sayılmaz. Ve bilmiş olsa ki kendisi bunda eger ihtisâb ederse o münker

bâtıl olur velâkin dîger bir münkerin âher bir kimsenin te'âtüsine sebep olur, bu hâlde dahi kavî-i azher üzere inkârı ona helâl olmaz, çünkü maksad menâkîr-i şer'in 'ale'l-ıtlâk 'ademidir ki Zeyd veyâ 'Amr'ın münkerini 'ale'l-husûs men'î maksûd değildir. Ve bunun misâli ise meselâ bir âdemde şarâb-ı necis olsa ki aslı helâl idi, içine necâset vâkî' olmakla necis olmuştur ve bilse ki eger onu dökerse sâhibi hamr içecektir veyâhüd evlâdî şûrb-i helâle hâcetleri cihetle hamr içecekler, işte bu gibi hâlde o şarâb-ı necisin defkına bir ma'nâ yoktur. Ve dahi muhtemeldir, denile ki muhtesib o şarâb-ı necisi döküp onunla bir münkeri ibtâl edebilir, zîrâ şûrb-i hamr ancak yalnız kendisi onunla melûm olur ve muhtesib onun men'ine kâdir olamaz ve bu kavle dahi ba'zı zevât zâhib olup ictihâd etmişler ve bu kavî dahi uzak değildir, zîrâ bu mesâil-i fıkhiyyedir, zannın gayrısıyla onda hükm etmek mümkün olmaz.

[ولا يبعد أن يفرق بين درجات المنكر المغير والمنكر الذي تفضى إليه الحسبة والتغيير فإنه إذا كان يذبح شاة لغيره ليأكلها ويعلم أنه لو منعه من ذلك لذبح إنساناً وأكله فلا معنى لهذه الحسبة نعم لو كان منعه عن ذبح إنسان أو قطع طريقه يحمله على أخذ ماله فذلك له وجه فهذه دقائق واقعة في محل الاجتهاد وعلى المحتسب إتباع اجتهاده في ذلك كله ولهذه الدقائق نقول العامي ينبغي له أن لا يحتسب إلا في الجليات المعلومة كشرب الخمر والزنا وترك الصلاة فأما ما يعلم كونه معصية بالإضافة إلى ما يطيف به من الأفعال ويفتقر فيه إلى اجتهاد فالعامي إن خاض فيه كان ما يفسده أكثر مما يصلحه وعن هذا يتأكد ظن من لا يثبت ولاية الحسبة إلا بتعيين الوالي إذ ربما يتدب لها من ليس أهلاً لها لقصور معرفته أو قصور ديانتته فيؤدي ذلك إلى وجوه من الخلل وسيأتي كشف الغطاء عن ذلك إن شاء الله]

Ve münker-i mugayyir ile hisbe ve tagyîr ona müfdî olacağını münkerin derecâtı beyninde tefrîk etmek dahi ba'îd değildir, zîrâ bir koyunu ekl etmek için zebh edecek olsa ve bilse ki eger onu ondan men' ederse varıp bir insânı boğazlayıp yiyecektir, artık bu hisbede bir ma'nâ yoktur. Evet eger men'î insânın zebhinden veyâ bir tarafının kat'ından olur da o men' onun ahz-i mālına müfdî olursa o vakte o hisbenin vechi vardır. İşte bunlar bir dakîkalarlardır ki mahall-i ictihâdda vâkî'lerdir ve bunun cem'isinde ictihâdının ittibâ'ı muhtesib üzerine lâzımdır. Ve

bu dekâyık için biz deriz ki şürb-i hamr ve zinâ ve terk-i namâz gibi celiyyât-ı ma'fûmenin mâ'adâsında merd-i ümmî ve 'âmmîye ihtisâb etmeğin cevâzı olmamak gerektir, kaldı ki fi'âlden ona tahayyül edene izâfetle ma'siyet olduğunu bilip de ictihâda müftekir emr bulunduğu mevâdd ise artık onda emr-i 'âmmı havz ederse ondan ifsâd edeceği şey'i ıslâh edeceğinden daha ziyâde çok olur ve ta'yîn-i vâlî olmaksızın vilâyet-i hisbeyi isbât etmeyen gürûhun zannı bundan müte'ekked olur, zîrâ mümkündür ki kusûr-ı ma'rîfet veyâhüd kusûr-ı diyâneti ile hisbeye ehl olmayan birtakım eşhâs ona müsâra'at ve kıyâm ederler ve onların buna intidâbları halelden birtakım vücûha mü'eddi olur. İnşâallâhu ta'âlâ bunun keşf-i gıtâsı ba'de-mâ gelecektir.

[فإن قيل وحيث أطلتكم العلم بأن يصيبه مكروه أو أنه لا تفيد حسبته فلو كان بدل العلم ظن فما حكمه قلنا الظن الغالب في هذه الأبواب في معنى العلم وإنما يظهر الفرق عند تعارض الظن والعلم إذ يرجح العلم اليقيني على الظن ويفرق بين العلم والظن في مواضع آخر وهو أنه يسقط وجوب الحسبة عنه حيث علم قطعاً أنه لا يفيد فإن كان غالب ظنه أنه لا يفيد ولكن يحتمل أن يفيد وهو مع ذلك لا يتوقع مكروهاً فقد اختلفوا في وجوبه والأظهر وجوبه إذ لا ضرر فيه وجدواه متوقعة وعمومات الأمر بالمعروف والنهي عن المنكر تقتضي الوجوب بكل حال ونحن إنما نستثني عنه بطريق التخصيص ما إذا علم أنه لا فائدة فيه إما بالإجماع أو بقياس ظاهر وهو أن الأمر ليس يراد لعينه بل للمأمور فإذا علم اليأس عنه فلا فائدة فيه فأما إذا لم يكن يأس فينبغي أن لا يسقط الوجوب فإن قيل فالمكروه الذي تتوقع إصابته إن لم يكن متيقناً ولا معلوماً بغالب الظن ولكن كان مشكوكاً فيه أو كان غالب ظنه أنه لا يصاب بمكروه ولكن احتمل أن [180] يصاب بمكروه فهذا الاحتمال هل يسقط الوجوب حتى لا يجب إلا عند اليقين بأنه لا يصيبه مكروه أم يجب في كل حال إلا إذا غلب على ظنه أنه يصاب بمكروه قلنا إن غلب على الظن أنه يصاب لم يجب وإن غلب أنه لا يصاب وجب ومجرد التجويز لا يسقط الوجوب فإن ذلك ممكن في كل حسبة وإن شك فيه من غير رجحان فهذا محل النظر فيحتمل أن يقال الأصل الوجوب بحكم العمومات وإنما يسقط بمكروه والمكروه هو الذي يظن أو يعلم حتى يكون متوقعاً وهذا هو الأظهر ويحتمل أن يقال إنه إنما يجب عليه إذا علم أنه لا ضرر فيه عليه أو ظن أنه لا ضرر عليه والأول أصح نظراً إلى قضية العمومات الموجبة للأمر بالمعروف]

Ve eger denilse ki siz mekrûh isâbet edeceğini veyâhüd hisbenin fâidesi olmayacağı bilirse hisbe vâcib olmaz diye ‘adem-i vücûbu ‘ilm-i mutlaka takyîd ettin ki ‘ilmi haysiyyetiyle vâcib olmaz diye zann-ı gâlibe ta‘arruz etmediniz ve eger yakînen onu bilmeyip ancak zann-ı gâlibi buna zâhib olursa ve ‘ilm bedelinde zann olmuş olsa o hâlde hükmü nicedir der isen, bunun cevâbında dahi deriz ki işbu ebvâbda zann-ı gâlib ‘ilm ma‘nâsındadır ya‘nî hükmleri birdir ve zann ile ‘ilmin farkı ancak yekdîgerine ta‘âruz etmeleriyle zâhir olur ki o hâlde ‘ilm-i yakîni zann üzerine müreccah olur. Ve ba‘zen dîger yerlerde dahi ‘ilm ile zann beyninde tefrîk olunur ki o dahi bu sûretledir ki hisbenin fâidesi olmayacağını kat‘iyyen bilmekle çün vücûb sâkıt olur ve gâlib-i zannı dahi bu merkezde olup ammâ ifâdesi dahi muhtemel olursa ve bununla bir nehy-i münker ile bir mekrûh mütevakka‘ olmazsa artık bunda ihtilâf-ı ‘ulemâ vâki‘ olmuştur, ya‘nî vücûb ve ‘adem-i vücûbu muhtelefün fîh olmuştur. Ve kavî-i azher mücebince vâcibdir, zîrâ onda bir zarar yoktur ve nef‘i dahi mütevakka‘dır. Ve emr-i ma‘rûf ve nehy-i münkerin ‘umûmâtı ‘alâ-küllî hâl vücûba muktezîdir, biz ondan bi-tarîki’t-tahsîs fâidesiz olan nehyin ‘adem-i vücûbunu istisnâ ederiz ki icmâ‘ ile veyâ kıyâs-ı zâhir ile onu tahsîs ederiz. Vech-i kıyâs odur ki emr-i ma‘rûf li-‘aynihi murâd ve maksûd değildir, ancak me‘mûr için murâd olunur ve ondan ye’si olunca artık onda bir fâide kalmaz ve eger ondan ye’s olmazsa vücûbu sâkıt olmamak gerektir. Ve eger denilse ki isâbeti mütevakka‘ olan mekrûh müteyakkın veyâ gâlib-i zann ile ma‘lûm olmayıp ancak meşkûkun fîh veyâ gâlib-i zannına göre ona bir mekrûh isâbet etmeyeceği maznûn ve isâbeti dahi muhtemeldir, işbu ihtimâl vücûbunu iskât eder mi ki yakîn olmayınca vâcib olmaz ya‘nî ona mekrûhun ‘adem-i isâbeti yakînen bilmedikçe vâcib olmaz mı yoksa her bir hâlde vâcib olur meger ki isâbet edeceği zannına gâlib ola? Biz bunda dahi deriz ki eger zann-ı gâlibine göre isâbeti melhûz ise vâcib olmaz ve eger ‘adem-i isâbeti zann-ı gâlib iktizâsından ise o hâlde vâcib olur, tecvîz-i mücerred onun vücûbunu iskât etmez, zîrâ bir tecvîz-i mücerred her bir hisbede mümkündür ve eger bir tarafa rüchânî olmaksızın vücûbunda şekk eylerse artık o vakte emri mahall-i nazardır. Muhtemeldir

ki denile ki hükm-i 'umûmât icâbınca aslı vücûbdur ve sukûtu ancak isâbet-i mekrûh ileddir ve zann veyâ 'ilm olunan şey ancak mekrûhtur tâ ki o zann mütevekkâc ola ve azheri dahi budur. Muhtemeldir, denile ki ona vücûbu ancak onun zararı olmadığınca 'âlim veyâ zann-ı gâlib ile maznûn olduğu sürettedir lâkin kavl-i evvel emr-i ma'rûfa mûcib olan 'umûmâtın kaziyyesine nazaran daha ziyâde sahîhtir.

[فإن قيل فالتوقع للمكروه يختلف بالجبن والجرأة فالجبان الضعيف القلب يرى البعيد قريباً حتى كأنه يشاهده ويرتاع منه والمتهور الشجاع يبعد وقوع المكروه به بحكم ما جبل عليه من حسن الأمل حتى إنه لا يصدق به إلا بعد وقوعه فعلى ماذا التعويل قلنا التعويل على اعتدال الطبع وسلامة العقل والمزاج فإن الجبن مرض وهو ضعف في القلب سببه قصور في القوة وتفريط وتهور إفراط في القوة وخروج عن الاعتدال بالزيادة وكلاهما نقصان وإنما الكمال في الاعتدال الذي يعبر عنه بالشجاعة وكل واحد من الجبن والتهور يصدر تارة عن نقصان العقل وتارة عن خلل في المزاج بتفريط أو إفراط فإن من اعتدل مزاجه في صفة الجبن والجرأة فقد لا يتفطن لمدارك الشر فيكون سبب جراته جهله وقد لا يتفطن لمدارك دفع الشر فيكون سبب جبنه جهله وقد يكون عالماً بحكم التجربة والممارسة بمداخل الشر ودوافعه ولكن يعمل الشر البعيد في تخذيله وتحليل قوته في الإقدام بسبب ضعف قلبه ما يفعله الشر القريب في حق الشجاع المعتدل الطبع فلا التفات إلى الطرفين وعلى الجبان أن يتكلف إزالة الجبن بإزالة علتة وعلته جهل أو ضعف ويزول الجهل بالتجربة ويزول الضعف بممارسة الفعل المخفوف منه تكلفاً حتى يصير معتاداً إذ المبتدئ في المناظرة والوعظ مثلاً قد يجبن عنه طبعه لضعفه فإذا مارس واعتاد فارقه الضعف فإن صار ذلك ضرورياً غير قابل للزوال بحكم استيلاء [181] الضعف على القلب فحكم ذلك الضعيف يتبع حاله فيعذر كما يعذر المريض في التقاعد عن بعض الواجبات ولذلك قد نقول على رأي لا يجب ركوب البحر لأجل حجة الإسلام على من يغلب عليه الجبن في ركوب البحر ويجب على من لا يعظم خوفه منه فكذاك الأمر في وجوب الحسبة]

Ve mekrûhun tevakkû'u cübñ ve cerâetle muhtelif olur, zîrâ cebân-ı za'îfû'l-kalb ya'nî kalbi zebûn olan korkak kimse ba'îdi karîb görür, san-ki onu müşâhede eder gibi ondan havf eder ve şücâc-ı mütehevvir hüsn-i emel ile meftûr bulunduğu cibilliyet hasebiyle artık onunla mekrûhun

vukû'ü ba'îd olur, hattâ vukû' bulmadıkça onunla tasdik etmez. Ve hâl bu minvâl üzere olunca ta'vîl neyin üzerine olacaktır der isen, deriz ki ta'vîl tab'ı selîm ve selâmet-i 'akl ve mizâc üzerinedir, zîrâ korkaklık hastalıktır ki kalbde biz zebûnluktur ve onun sebebi kuvvette bir kusûr ve tefrîttir ve tehevvr dahi kuvvede ifrâttır ve mertebe-i i'tidâlden ziyâde ile hurûcdur. İkisi dahi noksândır, kemâl ancak i'tidâldedir ki ona şecâ'at ta'bîr olunan şeydir. Ve cübûn ve tehevvr her biri gâhî noksân-ı 'akldan ve gâhî tefrît ve ifrât ile mizâcda vâkî' olan halelden sâdır olurlar, zîrâ kim ki sıfat-ı cübûn ü cerâ'ette mizâcı mu'tedil olursa olur ki medârik-i şereh mütefattın olamaz ve sebep-i cerâ'eti onun cehlî olur ve olur da def'î şerrin medârikine mütefattın olamaz ve sebep-i cübûnü onun nâdânlığı olur. Ve ba'zen dahi şerrin medâhil ve devâfî'ine mûmârese ve tecribenin hükmü ile 'âlim olur velâkin mu'tedilü't-tab' olan şahs-ı şücâ'ın hakkında şerr-i karîb işlediği gibi onun za'f-ı kalbî sebebiyle ikdâmda kuvvetinin tahlîl ve tahzîlinde şerr-i ba'îd dahi 'amel eder, kaldı ki tarafeyne dahi iltifât olunmaz. Ve korkak âdeme vâcibdir ki illetinin izâlesiyle korkaklığının izâlesine mütekellif ola ve illeti ise yâ cehl ve nâdânlıktır veyâhüd kalbin za'f ve zebûnluğudur. Cehl ise tecrîbe ile zâil olur ve za'f ise bi't-tekellüf ondan havf ettiği nesnenin fi'li mûmâresesiyle zâil olur tâ ki ona mu'tâd ola, çünkü mübtedî olan kimse meselâ münâzara ve va'zda olur ki tab'ı ondan evvel-i emrde korkar ve çün onu mûmârese edip onunla i'tiyâd eylerse o za'f ve zebûnluk ondan müfârakat eder. Ve eger zarûrî olup da kalbe za'fın istîlâsıyla zevâlî gayr-ı kâbil olur ise artık o za'fın hükmü hâline tâbî' olur ve marîz ba'zı vâcibâttan tekâ'udu ile ma'zûr tutulduğu gibi o dahi ma'zûr tutulur. Ve bunun için biz deriz ki 'alâ-re'yin rûkûb-ı bahrden ona havf galebe eden korkağın üzerine huccet-i İslâm için rûkûb-ı bahr vâcib olmaz ve ondan havfı 'azîm olmayan âdemin üzerine rûkûbu vâcib olur, işte vücûb-ı hisbede dahi emr böylecedir.

إفإن قيل فالمكروه المتوقع ما حده فإن الإنسان قد يكره كلمة وقد يكره ضربة وقد يكره طول لسان المحتسب عليه في حقه بالغيبة وما من شخص يؤمر بالمعروف إلا يتوقع منه نوع من الأذى وقد يكون منه أن يسعى به إلى سلطان أو يقدح فيه في

مجلس يتضرر بقدره فيه فما حد المكروه الذي يسقط الوجوب به قلنا هذا أيضاً فيه نظر غامض وصورته منتشرة ومجارية كثيرة ولكننا نجتهد في ضم نشره وحصر أقسامه فنقول المكروه نقيض المطلوب ومطالب الخلق في الدنيا ترجع إلى أربعة أمور إما في النفس فالعلم وإما في البدن فالصحة والسلامة وإما في المال فالثروة وإما في قلوب الناس فقيام الجاه فإذا المطلوب العلم والصحة والثروة والجاه ومعنى الجاه ملك قلوب الناس كما أن معنى الثروة ملك الدراهم لأن قلوب الناس وسيلة إلى الأعراض كما أن ملك الدراهم وسيلة إلى بلوغ الأغراض وسيأتي تحقيق معنى الجاه وسبب ميل الطبع إليه في ربع المهلكات]

Ve eger denildi ki mekrûh-ı mütevakka'ın haddi nedir, zîrâ insân olur ki bir kelimeyi kerh eder ve olur ki bir darbeyi kerh eder ve olur ki muhtesibün 'aleyhin onun hakkında gıybet ve mezemmet etmekle olan tûl-i lisânını kerh eyler ve ma'rûf ile emr olunur bir kimse yoktur ki ondan bir nev' ezâ vukû'u mütevakka' olmaya, mümkündür ki ondan mütevellid ola ki onu bir sultâna sevk ve sa'f edip zararını mü'eddî bir mecliste onunla kadh ede, kaldı ki onunla vücûb sâkıt olan mekrûhun haddi nedir der isen, buna dahi deriz ki bunda dahi bir nazar-ı gâmız vardı ve bunun süreti münteşir ve müteferrik ve mecârîsi çoktur, lâkin biz neşr ve dağınışının zamm ve aksâmının hasrına ictihâd edip deriz ki mekrûh matlûbun nakîzidir ve dünyâda halkın metâlibi dört emre râci'dir yâ nefste ola ki 'ameldir veyâ bedende ola ki sıhhat ve selâmettir veyâ mâlde ola ki servet ve zenginliktir veyâ kulûb-i nâsta ola ki kıyâm-ı câhdır ve bu 'itibâr ile matlûb ancak 'ilm ve sıhhat ve servet ve câh oldu. Ve câhın ma'nâsı ise o dahi kulûb-i nâsın istimlâkidir, nitekim servetin ma'nâsı derâhimin istimlâkidir çünkü bülûg-ı agrâza derâhim ve nükûd vesîle olduğu gibi kezâlik bülûg-ı agrâza kulûb-i nâs vesîledir. Ve ma'nâ-yı câhın tahkîki ve ona tıbâ'ın esbâb-ı meyli rub'-ı mühlikâtta gelecektir.

[وكل واحدة من هذه الأربعة يطلبها الإنسان لنفسه ولأقاربه والمختصين به ويكره في هذه الأربعة أمران أحدهما زوال ما هو حاصل موجود والآخر امتناع ما هو منتظر مفقود أعني اندفاع ما يتوقع وجوده فلا ضرر إلا في فوات حاصل وزواله أو تعويق منتظر فإن المنتظر عبارة عن الممكن حصوله والممكن حصوله كأنه

حاصل وفوات إمكانه كأنه فوات حصوله [182] فرجع المكروه إلى قسمين أحدهما خوف امتناع المنتظر وهذا لا ينبغي أن يكون مرخصاً في ترك الأمر بالمعروف أصلاً ولنذكر مثاله في المطالب الأربعة]

Ve her biri ya'nî işbu metâlib-i erba'anın her biri insân kendi nefsi-ne ve akâribine ve ona muhtass bulunanlara taleb eder. İşbu metâlib-i erba'ada iki emri kerh eder: Birinci emri onlardan onun hâsıl ve mevcûdlarının zevâlidir. Ve ikincisi muntazar ve mefkûdunun imtinâ'ıdır ya'nî vücûdu mütevakka' olan nesnenin indifâ'ı. Ve zarar ancak fevât-ı hâsıl ve zevâlidir veyâhûd muntazırın ta'vîkiyledir, zîrâ muntazar olan şey husûlû mümkin olandan 'ibârettir ve husûlû mümkin olan şey sanki hâsıldır ve fevât imkânı dahi sanki husûlünün fevâtıdır ve bu cihetle mekrûh iki kısma râci' oldu: Birisi imtinâ'-ı muntazarın havfıdır ve bu emr ise aslen emr-i ma'rûfun terkine murahhas olmamak gerektir ve metâlib-i erba'ada onun emsâlini zikr edelim:

[أما العلم فمثاله تركه الحسبة على من يختص بأستاذه خوفاً من أن يقبح حاله عنده فيمتنع من تعليمه وأما الصحة فتركه الإنكار على الطبيب الذي يدخل عليه مثلاً وهو لابس حريراً خوفاً من أن يتأخر عنه فتمتنع بسببه صحته المنتظرة وأما المال فتركه الحسبة على السلطان وأصحابه وعلى من يواسيه من ماله خيفة من أن يقطع إداره في المستقبل ويترك مواساته وأما الجاه فتركه الحسبة على من يتوقع منه نصرة وجاهاً في المستقبل خيفة من أن لا يحصل له الجاه أو خيفة من أن يقبح حاله عند السلطان الذي يتوقع منه ولاية وهذا كله لا يسقط وجوب الحسبة لأن هذه زيادات امتنعت وتسمية امتناع حصول الزيادات ضرراً مجاز وإنما الضرر الحقيقي فوات حاصل ولا يستثنى من هذا شيء إلا ما تدعو إليه الحاجة ويكون في فواته محذور يزيد على محذور السكوت على المنكر كما إذا كان محتاجاً إلى الطبيب لمرض ناجز والصحة منتظرة من معالجة الطبيب ويعلم أن في تأخره شدة الضنا به وطول المرض وقد يفضى إلى الموت وأعني بالعلم الظن الذي يجوز بمثله ترك استعمال الماء والعدول إلى التيمم فإذا انتهى إلى هذا الحد لم يبعد أن يرخص في ترك الحسبة]

Şöyle ki 'ilmde olan emsâli ise, onun hâli üstâzı katında onunla çirkîn olup da üstâzı ta'lîminden imtinâ' eder havfıyla üstâzına muhtass

olanların üzerine hisbeyi terk eder ve sıhhat ise o dahi sevb-i harîre lâbis ve huzûruna dâhil olan tabîb üzerine hisbeyi terk eder tâ kim ona duhûl etmekten imtinâ^c ve te'ehhürle sıhhat-ı muntazırası mümteni^c olmaya, ya'nî te'ehhüründen ve te'ehhürü sebebiyle sıhhati imtinâ^cından havfıyla tabîbb üzerine hisbeyi terk eder. Ve māl ise o dahi sultân ve ashâbı üzerine ve ona müvāsât eden zevâtın üzerlerine müstakbelde idrâr ve müvāsâtlarının inkıtâ^cı havfından hisbeyi terk eder. Ve cāh ise o dahi müstakbelde ondan nusret ve cāhı tevakku^c ettiği âdemin üzerine cāhın 'adem-i husûlüne sebebiyyet verir havfıyla hisbeyi terk eder veyâhüd ondan vilâyeti tevakku^c ettiği melikin katında hâlini takbîh eder havfıyla hisbeyi terk eyler. Bunların kâffesi vücûb-ı hisbeyi sâkıt etmez, zîrâ bunlar ziyâdettirler, icrâ-yı hisbe ile mümteni^c oldular. Ve imtinâ^c-ı ziyâdâtına zarar tesmiyesi mecâzî olup hakîkî değildir, çünkü zarar-ı hakîkî ancak hâsılın fevâtıdır ve bundan bir şey müstesnâ olmaz meger ki hâcet ve ıztırâr ona da'vet eder ki onun fevâtında sükût-ı münkerin mahzûrundan ziyâde ona bir mahzûr hâsıl olur, meselâ maraz-ı nâciz için tabîbe muhtâc olan marîz gibi ki hâlen tabîbe muhtâc olup ve sıhhat dahi tabîbin mu'alecesinden muntazırdır, bilir ki tabîb te'ehhür eder ise onunla zanâ ve 'anâsı müştedd ve marazı mümtedd olup belki onun vefâtına müfdî olur. Ve bunda mezkûr olan 'ilm lafzından benim murâdım zann-ı gâlibdir, öyle bir zann ki onun misli ile isti'mâl-i mâin terkiyle teyemmüme 'udûl etmek câiz ola ve çün böyle bir hadde varıp muntehî olursa o hâlde terk-i hisbeye murahhas olmak uzak olmaz ya'nî ancak böyle ıztırâr ve hâcetle terk-i ihtisâb ona câiz olur demektir.

[وأما في العلم فمثل أن يكون جاهلاً بمهمات دينه ولم يجد إلا معلماً واحداً ولا قدرة له على الرحلة إلى غيره وعلم أن المحتسب عليه قادر على أن يسد عليه طريق الوصول إليه لكون العالم مطيعاً له أو مستمعاً لقوله فإذا الصبر على الجهل بمهمات الدين محذور والسكوت على المنكر محذور ولا يبعد أن يرجح أحدهما ويختلف ذلك بتفاحش المنكر وبشدة الحاجة إلى العلم لتعلقه بمهمات الدين]

Ve kezâlik 'ilmde olan misâli dahi meselâ muhtesib olacak âdem eger mühimmât-ı dînine cāhil olup bir mu'allimden gayrı dîger bir 'âlimi bulamaz ve diyâr-ı âherde dîger bir 'âlimin yanına varıp rihlet ve

muvâsalet etmeğe dahi muktedir olmaz ve hem dahi bilir ki muhtesibün ‘aleyhi olan âdem o ‘âlime tarîk-i vusûlünün seddine muktedir olup zîrâ o ‘âlim ona mutî‘ ve kavline müstemi‘dir, artık o hâlde dahi terk-i hisbeye murahhas olmak ba‘îd değildir, zîrâ mühimmât-ı dînin cehli üzerine sabr etmek mahzûrdur ve münkere sükût etmek dahi mahzûrdur ve şol mahzûrun birisi müreccah olmak ba‘îd değildir. Ve bu tercih dahi tefâhuş-ı münker ile muhtelif olur ve mühimmât-ı dîne ta‘alluku cihetle ‘ilme olan şiddet-i ihtiyâc ile dahi muhtelif olur.

[وأما في المال فكمّن يعجز عن الكسب والسؤال وليس هو [183] قوى النفس في التوكل ولا منفق عليه سوى شخص واحد ولو احتسب عليه قطع رزقه وافقر في تحصيله إلى طلب إدرار حرام أو مات جوعاً فهذا أيضاً إذا اشتد الأمر فيه لم يبعد أن يرخص له في السكوت]

Ve mālda olan misāl-i ıztırārī ise o dahi kesbden ‘âciz ve dermānde olan âdem gibi ki ne kesbe kâdirdir ve ne de su‘âle ve tevekkülde dahi kaviyyü’n-nefs olmayıp bir şahs-ı vâhiden gayrı münfıkı yok, bilir ki o münfıkı üzerine ihtisâb edecek olsa onun rızkını kesecek ve tahsîli için idrâr-ı harâmın talebine muhtâc olacak veyâhüd açlığından telef ve hâlik olacak, işte bu gibi muztarr olan âdemin emri bu vechle müştedd olıcak o kimsenin dahi nehy-i münkerden sükûta ruhsatı olmak ba‘îd değildir.

[وأما الجاه فهو أن يؤذيه شرير ولا يجد سبيلاً إلى دفع شره إلا بجاه يكتسبه من سلطان ولا يقدر على التوصل إليه إلا بواسطة شخص يلبس الحرير أو يشرب الخمر ولو احتسب عليه لم يكن واسطة ووسيلة له فيمتنع عليه حصول الجاه ويدوم بسببه أذى الشرير فهذه الأمور كلها إذا ظهرت وقويت لم يبعد استنائها ولكن الأمر فيها منوط باجتهد المحتسب حتى يستفتى فيها قلبه ويزن أحد المحذورين بالآخر ويرجح بنظر الدين لا بموجب الهوى والطبع فإن رجع بموجب الدين سمي سكوته مداراة وإن رجع بموجب الهوى سمي سكوته مداينة وهذا أمر باطن لا يطلع عليه إلا بنظر دقيق ولكن الناقد بصير فحق على كل متدين فيه أن يراقب قلبه ويعلم أن الله مطلع على باعته وصارفه أنه الدين أو الهوى وستجد كل نفس ما عملت من سوء أو خير محضراً عند الله ولو في فلتة خاطر أو فلتة ناظر من غير ظلم وجور فما الله بظلام للعبيد]

Ve cāhda olan misāli ise o dahi şerîrin ezāsına mübtelâ olup cāha muztarr olan âdem gibidir ki bir şerîr üzerine musallat olmuş ve def'î-i şerri için sultāndan mükteseb olan cāhdan başka dīger bir nesne ile bir yol ve çāre bulamayıp ve sultāna tavassulu dahi ancak bir lābis-i harîr veyā şārib-i hamr ile olup dīger bir vesîle ile tavassule muktedir olamaz ve bilir ki o vāsita olacak şahsın üzerine ihtisāb edecek olsa ona vāsita ve vesîle olmaz ve onun üzerine husûle cāh mümteni' olup ve imtinā'ı sebebiyle şerîrin ezāsı dahi ona dāim olur, işte bu sûrette dahi nehy-i münkerden sükûta murahhas olmak ba'îd olmaz, kaldı ki işbu umûrun kāffesi zāhir ve kavî olursa o hükmden onların istisnâ-sı ba'îd olmaz velâkin onlarda emr-i ictihād muhtesibe menûttur tâ ki onda kalbinden istiftâ ede ve mahzûrları yekdīgerine müvāzene edip nazar-i dîn ile birisini âhere tercîh ede ya'nî hevâ ve tab' mücebince tercîh eylemeye, çünkü dîn mücebince olan tercîh müdārât ile tesmiye olunur ve hevâ mücebince olan tercîh müdāhene ile tesmiye olunur. Bu bir emr-i bātındır ki nazar-ı dakîkin gayrısı ile ona kesb-i ittılâ' mümkün olmaz lâkin nâkîd basîrdır. Ve'l-hâsıl her bir mütedeyyine vâcibdir ki onda kalbine murākabe edip bile ki Hakk subhānehu ve ta'ālâ hazretleri bilir ki onun bâ'is ve sārifi dîn midir yoksa hevâ ve hayr ve şerrden her nefis işlediğini her ne ise onu 'indallāh bî-zulm ü cevz hâzır ve müheyyâ bulacaktır velev ki bir felte-i hâtır ve lefte-i nâzır gibi bir 'amel-i cüz'î ola. Zât-ı Zü'l-Celāl hazretleri kullarına zulm etmez.

[وأما القسم الثاني وهو فوات الحاصل فهو مكروه ومعتبر في جواز السكوت في الأمور الأربعة إلا العلم فإن فواته غير مخوف إلا بتقصير منه وإلا فلا يقدر أحد على سلب العلم من غيره وإن قدر على سلب الصحة والسلامة والثروة والمال وهذا أحد أسباب شرف العلم فإنه يدوم في الدنيا ويدوم ثوابه في الآخرة فلا انقطاع له أبد الأبد وأما الصحة والسلامة ففواتهما بالضرب فكل من علم أنه يضرب ضرباً مؤلماً يتأذى به في الحسبة لم تلزمه الحسبة وإن كان يستحب له ذلك كما سبق وإذا فهم هذا في الإيلام بالضرب فهو في الجرح والقطع والقتل أظهر]

Ve ikinci kısmı ise ki hâsıl ve mevcûdun fevâtı idi, o dahi fi'l-hakîka mekrûh olup ve umûr-ı erba'ada cevâz-ı sükûtta mu'teberdir meger ki 'ilmde ola, zîrâ onun fevâtı gayr-ı mehûf olduğundan 'ilmde mu'teber

olmaz, çünkü ʿilm ancak sâhibinin taksîriyle fâit olur, yoksa dîger bir şey ile fâit olmaz yaʿnî bir kimse dîgerinden ʿilmi selb etmeğe muktedir olmaz velev ki sıhhat ve selâmet ve servet ve mâlın selbine muktedirdir ve bu ise şeref-i ʿilm esbâbının birisidir ki ʿilm dünyâda dâim olur ve sevâbı dahi âhirette dâim olur yaʿnî ebedü'l-âbâd onun ınkıtâı yoktur. Ammâ sıhhat ve selâmet başkadır ʿilm gibi değildirler ki onlar fâit olurlar ve fevâtları döğmek ve darb iledir ve her kim ki hisbede darb müteʿellim ile darb ve onunla rencîde olacağını bilir, ona hisbe vâcib olmaz velev ki ona müstehabbdır, nitekim taʿrîf-i mesbûkta zikr ve tafsîl olundu. Ve çün bunu darb ile olan îlâmda bilindi, artık cürh ve katʿ ve katl hâllerinde maʿrifet hükmü daha ziyâde zâhirdir.

[وأما الثروة فهو بأن يعلم أنه تنهب داره ويخرب بيته وتسلب ثيابه فهذا أيضاً يسقط عنه الوجوب ويبقى الاستحباب إذ لا بأس بأن يفدى دينه بدنيه ولكل واحد من الضرب والنهب حد في القلة [184] لا يكثرث به كالحبة في المال واللطمة الخفيف ألمها في الضرب وحد في الكثرة يتعين اعتباره ووسط يقع في محل الاشتباه والاجتهاد وعلى المتدين أن يجتهد في ذلك ويرجع جانب الدين ما أمكن وأما الجاه ففواته بأن يضرب ضرباً غير مؤلم أو بسبب على مأل من الناس أو يطرح منديل في رقبة ويدار به في البلد أو يسود وجهه ويطاف به وكل ذلك من غير ضرب مؤلم للبدن وهو فادح في الجاه ومؤلم للقلب]

Ve servet ise o dahi bile ki egeri ihtisâb eder ise muhtesebün ʿaleyh olan kimse yâ onun hânesini yağma eder veyâhüd hânesini yıkıp harâb eder veyâ üstü başı soyup elbisesini ve siyâbını selb ve gasb eder. İşte bu fevât-ı mâl korkusu ondan vücûb-ı hisbeyi iskât eder, istihbâbı kalır, zîrâ kendi dînine dünyâsını fedâ etmekte bir beʿs yoktur. Ve darb ve nehbden her birinin kıllet ve kesrette haddi vardır ve hadde ve kıllette olan fevât için mübâlât yoktur, meselâ mâldan bir dânenin fevâtı gibi ve darbdan elemi hafîf olan latme gibi ki burada da olan fevât-ı mâl ve darb için gam ve gussa olmaz ve onunla mübâlât olmaz. Ve hadd-i kesret ise ittibârı müteʿayyen olur ve ortası dahi vardır ki mahall-i iş-tibâh ve ictihâda vâkiʿ olur. Ve dîndâr âdeme vâcibdir ki onda ictihâd ede ve mehmâ emken cānib-i dîni tercîh eyleye. Ve cāhın fevâtı ise o

dahi ihtisâb için elemi olmayan darb ile darb oluna veyâhüd 'alâ-me-le'i'n-nâs onu şetm ve sebb veyâ onun mendîlini boğazına sarıp onunla onu cerr ve şahb ve belde de gezdirmek veyâ yüzü karalayıp be's içinde onunla beldeye tavâf ettirmek gibi ef'âl ile geçip fâit olur. Bunların kâffesi bedene darb-ı mü'lim vukû' bulmaksızın câha kâdih ve kalbe mü'limlerdir.

[وهذا له درجات فالصواب أن يقسم إلى ما يعبر عنه بسقوط المروءة كالطواف به في البلد حاسراً حافياً فهذا يرخص له في السكوت لأن المروءة مأمور بحفظها في الشرع وهذا مؤلم للقلب ألماً يزيد على ألم ضربات متعددة وعلى فوات دريهمات قليلة فهذه درجة]

Ve bu hâlin derecâtı vardır. Savâb odur ki ona sukût-ı mürüvvet ta'bîr olunan ve câh-ı mahz ü 'ulüvv-i rütbe olana taksîm oluna. Sukût-ı mürüvvet kısmı ise onunla baş açık ve yalın ayak olarak memleket içinde tavâf etmek gibi ef'âldir ki sukût-ı mürüvvet havfı ona sükûta mü-rahhasdır, çünkü mürüvvetin hıfzına dahi şer'an me'mûrdur ve sukût-ı mürüvvet elemi kalbe darabât-ı müte'addide ve düreyhimât-ı kalîlenin fevâtı eleminden ziyâdedir ve bu bir derecedir.

[الثانية ما يعبر عنه بالجاء المحض وعلو الرتبة فإن الخروج في ثياب فاخرة تجمل وكذلك الركوب للخيول فلو علم أنه لو احتسب لكلف المشي في السوق في ثياب لا يعتاد هو مثلها أو كلف المشي راجلاً وعادته الركوب فهذا من جملة المزايا وليست المواظبة على حفظها محمودة وحفظ المروءة محمود فلا ينبغي أن يسقط وجوب الحسبة بمثل هذا القدر وفي معنى هذا ما لو خاف أن يتعرض له باللسان إما في حضرته بالتجهيل والتحميق والنسبة إلى الرياء والبهتان وأما في غيبته بأنواع الغيبة فهذا لا يسقط الوجوب إذ ليس فيه إلا زوال فضلات الجاه التي ليس إليها كبير حاجة ولو تركت الحسبة بلوم لائم أو باغتيال فاسق أو شتمه وتعنيفه أو سقوط المنزلته عن قلبه وقلب أمثاله لم يكن للحسبة وجوب أصلاً إذ لا تنفك الحسبة عنه إلا إذا كان المنكر هو الغيبة وعلم أنه لو أنكر لم يسكت عن المغتاب ولكن أضافه إليه وأدخله معه في الغيبة فتحرم هذه الحسبة لأنها سبب زيادة المعصية وإن علم أنه يترك تلك الغيبة ويقتصر على غيبته فلا تجب عليه الحسبة لأن غيبته أيضاً معصية في حق المغتاب ولكن يستحب له ذلك ليفدى عرض المذكور بعرض

نفسه على سبيل الإيثار وقد دلت العمومات على تأكد وجوب الحسبة وعظم الخطر في السكوت عنها فلا يقابله إلا ما عظم في الدين خطره والمال والنفس والمروءة قد ظهر في الشرع خطرهما فأما مزايا الجاه والحشمة ودرجات التجميل وطلب ثناء الخلق فكل ذلك لا خطر له

Ve derece-i sāniye odur ki ona cāh-ı mahz ve ʿulüvv-i rütbe taʿbīr olunmuştur, zīrā siyāb-ı fāhire ile çıkmak tecemmüldür ve atlara binip gezmek dahi böyledir. Bilse ki ihtisāb etmiş ola, çarşı ve pazarlarda muʿtādı olmayan siyāb ile gezmeye teklīf olunacak veyā ʿādeti hilāfında yayan ve piyāde olarak yürümeğe teklīf olunacak, işte bunlara ve bunlara mümāsıl olan ahvāl-i mezāyadır yaʿnī fazīlet ve kemāldır. Bunun hıfzı üzerine muvāzabet etmek mahmūd değildir, ammā mürüvvetin hıfzı üzerine muvāzabet ve müdāvemet etmek mahmuddur, vüçüb-ı hisbe bu kadarla yaʿnī sukūt-ı mezāyā ile sākıt olmamak gerektir ve ona lisān ile taʿarruz etmek havfı dahi bu maʿnādadır gerek huzūrunda olsun ve gerek gıyābında olsun ki huzūrunda techīl ve tahmīk ve riyā ve bühtāna nisbet ettirmek gibi ve gıyābında envāʿ-ı mezemmet ve gıybet ile onu fasl etmek gibi yaʿnī taʿarruz-ı lisānī vukūʿundan havf ederse bu kadar şey ile olan taʿarruz-ı lisān vüçüb-ı ihtisābı sākıt etmez, çünkü bunda ona hācet-i kebīre olmayan fazalāt-ı cāhın zevāl ve fevâtından gayrı dīger bir şey yoktur. Ve hisbe eger levīm-i lāim veyā fāsıkın igtıyāb ve şetm ve taʿnīfi veyā onun ve emsāli kulūbundan menzilesi [185] sukūtu ile vüçubu sākıt olursa artık vüçubu aslā kalmaz yaʿnī aslā hisbe için bir vüçüb kalmaz demek olur, çünkü hisbe bunlardan münfekk olamaz meger ki mürtekibi bulunduğu münker gıybet ola ve bilir ki eger üzerine inkār ederse yine o ādemin gıybetinden vaz geçmez ve ondan sākıt olmayacağından başka onu dahi ona izāfe edip ikisini fasl edecek ve gıybette muhtesibi ile o muğtābı idhāl eyleyecektir, işte bu hisbe harāmdır ve bu gibi hālde gıybet ile vüçubu sākıt olur, çünkü maʿsiyetin ziyādesine sebep olur. Ammā bilse ki onun inkārıyla o ādemin gıybetini terk eder velākin onu gıybet etmeye başlayacak ve üzerine iktisār edecek, o hālde dahi yine hisbe vācib olmaz, çünkü onun gıybeti dahi günāh ve maʿsiyettir velākin ona muhtesib olur ki o muğtābın ırzını kendi

ırzı ile fedâ edip nefsine onu îsâr ve tercîh ede. Ve 'umûmât-ı vâride vüçûb-ı hisbenin te'kîdine ve ondan sükût etmeğliğin hatarı 'azîm olduğuna delâlet etmiştir, kaldı ki dînde şer'an hatarı 'azîm olmayan nesne ona mukâbele edemez ve mâl ve nefis ve mürüvvat hatarları şer'-i şerîfte zâhirlerdir, ammâ mezâyâ-yı câh ve haşmet ve derecât-ı tecemmül ve senâ-i halkın talebi ise bunların kâffesine hatar yoktur.

[وأما امتناعه لخوف شيء من هذه المكاره في حق أولاده وأقاربه فهو في حقه دونه لأن تأذيه بأمر نفسه أشد من تأذيه بأمر غيره ومن وجه الدين هو فوقه لأن له أن يسامح في حقوق نفسه وليس له المسامحة في حق غيره فإذا ينبغي أن يمتنع فإنه إن كان ما يفوت من حقوقهم يفوت على طريق المعصية كالضرب والنهب فليس له هذه الحسبة لأنه دفع منكر يفضي إلى منكر وإن كان يفوت لا بطريق المعصية فهو إيذاء للمسلم أيضاً وليس له ذلك إلا برضاهم فإذا كان يؤدي ذلك إلى أذى قومه فليتركه وذلك كالزاهد الذي له أقارب أغنياء فإنه لا يخاف على ماله إن احتسب على السلطان ولكنه يقصد أقاربه انتقاماً منه بواسطة فإذا كان يتعدى الأذى من حسبته إلى أقاربه وجيرانه فليتركها فإن إيذاء المسلمين محذور كما أن السكوت على المنكر محذور نعم إن كان لا ينالهم أذى في مال أو نفس ولكن ينالهم الأذى بالشتيم والسب فهذا فيه نظر ويختلف الأمر فيه بدرجات المنكرات في تفاحشها ودرجات الكلام المحذور في نكايته في القلب وقدحه في العرض]

Ve onun evlâd ve akâribi hakkında işbu mekârihten bir nesnenin vukû'u havfıyla olan imtinâ'ı ise, o dahi gerçi kendi hakkında ya'nî nefsine eşedd ise de ki onlara olacak ta'addînin mâ-fevki ise de, zîrâ insân kendi nefsinin emriyle olan ezâ ve rencîdesi dîğerrinin emrine olan ezâ ve rencîdesinden daha ziyâde güç ve katıdır velâkin cihet-i dîniyyeden dolayı onların hakları onun hakkının mâ-fevkidir, çünkü kendi nefsinin hukûku müsâmahasına muktedir olur, ammâ dîğerrinin hukûkunu müsâmaha etmeğe şer'an muktedir olamaz ve bu cihetle onların hukûklarına hâlel gelmemek için hisbeden mümteni' olmak gerektir. Lâkin bunda bir tafsîl vardır ki cevâz imtinâ' ale'l-ıtlâk değildir, şöyle ki eger onun hisbesiyle ehl ve akâribine fâit olacak hukûk tarîk-i ma'siyetle fâit olacak ki darb ve nehb ile geçecektir, işte bu hâlde hisbe etmek ona câiz olmaz, çünkü dîğerr bir münkere müfdî bir def'-i münkerdir. Ve eger

geçip fâit olacak hukûk tarîk-i ma'siyet ile fâit olmayacak ise o dahi bir müslime îzâ ve rencîdelik vermektir ki onun rızâsı olmaksızın fi'li câiz olmaz. Ve'l-hâsıl eger kavmin ezâsına mü'eddî ise onu terk etmeli, nitekim akâribi agniyâ olan zâhid gibi ki sultân üzerine ihtisâb edecek olsa kendi mâlî üzerine onun egerçi bir havfı olmaz velâkin vâsıtaları ile ondan intikâm almak için akâribine kasd vâki olur ve bu sûrette çün onun hisbesinden akârib ve cîrânına ta'addî vukûu mukarrer ve meczûm olur, artık o kimse hisbeyi terk etmek gerektir, zîrâ müsliminin îzâsı dahi mahzûrdur, nitekim sükût-ı münker mahzûr olmuştur. Evet eger kavmine isâbet edecek ezâ mâl ve nefste olmayıp yalnız şetm ve sebb gibi şeyler ise bunda dahi nazar vadır ki derecâtı münkerin tefâhuşu ve kalb ve ırzda kelâm-ı mahzûrun nikâye ve kadhi derecâtına göre muhtelif olur.

[فإن قيل فلو قصد الإنسان قطع طرف من نفسه وكان لا يمتنع عنه إلا بقتال ربما يؤدي إلى قتله فهل يقاتل عليه فإن قُتِم يقاتل فهو محال لأنه إهلاك نفس خوفاً من إهلاك طرف وفي إهلاك النفس إهلاك الطرف أيضاً قلنا يمنع عنه ويقاتله إذ ليس غرضنا حفظ نفسه وطرفه بل الغرض حسم سبيل المنكر والمعصية وقتله في الحسبة ليس بمعصية وقطع طرف نفسه معصية وذلك كدفع الصائل على مال مسلم بما يأتي على قتله فإنه جائز لا على معنى أنا نفدى درهماً من مال مسلم بروح مسلم فإن ذلك محال ولكن قصده لأخذ مال المسلمين معصية وقتله في الدفع عن المعصية ليس بمعصية وإنما المقصود دفع المعاصي فإن قيل فلو علمنا أنه لو خلا بنفسه لقطع طرف نفسه فينبغي أن نقتله في الحال حسماً لباب المعصية قلنا ذلك لا يعلم يقيناً ولا يجوز سفك دمه بتوهم معصية ولكننا إذا رأيناه في حال مباشرة القطع دفعناه فإن قاتلنا قاتلناه ولم نبال بما يأتي على روحه]

Ve eger denilse ki bir insân kendi bir tarafını ya'nî bir 'uzvunu kat' etmek isterse [186] ve kat'ından ancak kıtâl ile mümteni' olur ki dî-ger bir tarîk ile men'î mümkün olmaz ve kîtâlî ise ola ki onun katline mü'eddî olur, siz ne dersiniz, mukâtelesi şer'an câiz olur mu ve eger mukâtele olunur dersiniz muhâldir, çünkü nefsin ihlâkidir ki bir tarafın helâki korkusundan nefsin ihlâki vâki olur ve nefsin helâkinde dahi tarafın ihlâki vardır? Biz cevâben deriz ki ondan muhtesib men' eder ve

mukâtele dahi eder, çünkü bizim garazımız nefsin hıfzı veyâ tarafın hıfzı değildir, ancak garaz sebîl-i münkerin katıdır ve hisbede onun katli ma'siyet değildir ve kendi tarafın katı ma'siyettir, def-i sâil gibidir, ya'nî müslimin mâlî üzerinden sâilin def-i gibidir ki o dahi katline mûdî olur ve ma'a-hâzâ câizdir değil o ma'nâ ile ki biz bir müslimin rûhunu mâl-ı müslimden bir dirheme fedâ ediyoruz ki o muhâldir velâkin ahz-i mâl-ı müslimînin kasdı ma'siyettir ve ma'siyetten def'inde onun katli ma'siyet değildir, maksûd ancak def-i me'âsîdir. Ve eger denilse ki biz eger bilsek ki tenhâ kalırsa kendi bir tarafını kesecek, lâıyk odur ki hasm-i bâb-ı ma'siyet için biz onu hâlen katl edelim ya'nî bu itirâz dahi bu cevâba müteretteb olur der isen, buna dahi deriz ki o keyfiyyet ya'nî eger tenhâ kalırsa tarafını kat' edecek kazıyyesi yakînen ma'lûm olmaz ve bir ma'siyetin tevehhümü ile onun sefk-i demi câiz olmaz, ammâ eger onu mübâşeret-i kat'da biz görür isek onu men' ve def' ederiz ve eger mukâtelemize kıyâm eder ise onunla mukâtele dahi ederiz ve bu bâbda rûhuna târî olacak hâle mübâlât etmeyiz.

[فإذا المعصية لها ثلاثة أحوال إحداها أن تكون متصرمة فالعقوبة على ما تصرم منها حد أو تعزير وهو إلى الولاة لا إلى الأحاد الثانية أن تكون المعصية راهنة وصاحبها مباشر لها كلبسه الحرير وإمساكه العود والخمر فإبطال هذه المعصية واجب بكل ما يمكن ما لم تؤد إلى معصية أفحش منها أو مثلها وذلك يثبت للأحاد والرعية الثالثة أن يكون المنكر متوقفاً كالذي يستعد بكنس المجلس وتزيينه وجمع الرياحين لشرب الخمر وبعده لم يحضر الخمر فهذا مشكوك فيه إذ ربما يعوق عنه عائق فلا يثبت للأحاد سلطنة على العازم على الشرب إلا بطريق الوعظ والنصح فأما بالتعنيف والضرب فلا يجوز للأحاد ولا للسلطان إلا إذا كانت تلك المعصية علمت منه بالعادة المستمرة وقد أقدم على السبب المؤدي إليها ولم يبق لحصول المعصية إلا ما ليس له فيه إلا الانتظار وذلك كوقوف الأحداث على أبواب حمامات النساء للنظر إليهن عند الدخول والخروج فإنهم وإن لم يضيقوا الطريق لسعته فتجوز الحسبة عليهم بإقامتهم من الموضع ومنعهم عن الوقوف بالتعنيف والضرب وكان تحقيق هذا إذا بحث عنه يرجع إلى أن هذا الوقوف في نفسه معصية وإن كان مقصد العاصي وراءه كما أن الخلوة بالأجنبية في نفسها معصية لأنها مظنة وقوع المعصية وتحصيل مظنة المعصية معصية ونعني بالمظنة ما يتعرض الإنسان به

لوقوع المعصية غالباً بحيث لا يقدر على الإنكفاف عنها فإذا هو على التحقيق حسبة
على معصية راهنة لا على معصية منتظرة]

Kaldı ki ma'siyet için üç hâl vardır: Birisi mütesarrime olmaktır ve 'ukûbet hadd olsun veyâ ta'zîr olsun ondan mütesarrımı üzerinedir ki zinâ ve livâta ve şûrb-i hamr ve kazf-i muhsine ve sirkat ve nehb ve gasb-ı māl ve darb gibi me'āsī icrāsı vülât içindir ki âhâda değildir. Ve ikincisi ma'siyet-i rāhine olmaktır ve sāhibi onun mübāşiridir ki lûbs-i harîr ve imsāk-ı 'ūd ve hamr gibi ki misli bir ma'siyete veyāhūd ondan efhaş dīger bir ma'siyete mü'eddī olmadıkça onun ibtālî her ne ile mümkün olur ise olsun farz ve vācibdir ve âhād-ı nās ve ra'ıyyet için ibtālî sābit olur. Ve üçüncüsü münkeri mütevakka' olmaktır ki henüz daha vāki' olmamıştır, meselâ şûrb-i hamr için hamrın huzûrundan akdem kens-i hāne ve tezyîn ve tahsîni ve reyāhînin cem' ve tertîbi gibi ki bu hâl meşkûkun fîh olup ola ki ondan bir 'āik 'avk eder ve bu sûrete olan münker için va'z ve nasîhatten gayrı 'āzimi üzerine âhād-ı nās için bir saltanat sābit olmaz ya'nî ta'nîf ve darbın hakkı kimseye sābit olmaz ne âhād için ve ne de sultân için meger ki o ma'siyet 'ādet-i müstemirre ile ondan ma'lûm olmuş olur ve ona mü'eddī olan sebebe dahi ikdām edip o ma'siyetin husûlüne onda olan intizārından gayrı dīger bir nesne kalmaya, meselâ girer çıkarken kadınlara nazar etmek için hamāmların kapıları üzerine durmak gibi ki bunlar velev ki se'at ve genişliğine binā'en yolu tazyîk etmezlerse o mevzi'den onları kaldırıp def' etmek için hisbe cāiz olur ve ta'nîf ve darb ile dahi men' olunurlar. Ve bunun tahkîki odur ki bundan bahs olunursa bu bir asla rāci' olur ki o vukûf fî nefsihi ma'siyettir velev ki 'āsînin maksadı onun mā-verāsıdır, nitekim ecnebiyye ile olan halvet ki fî nefsihā ma'siyettir, çünkü vukû'-ı ma'siyetin mazinnesidir ve mazinne-i ma'siyetin tahsîli ma'siyettir. Ve ma'siyetten bizim murādımız ancak gāliben onunla vukû'-ı ma'siyete insān müte'arrız bulunduğu hāldir öyle bir haysiyyetle ki ondan inkifāfa onun bir kudreti kalmaz ve o hâlde 'ale't-tahkîk ma'siyet-i rāhine üzerine hisbe olmuş olur, ma'siyet-i muntazırının üzerine hisbe değildir. [187]

[الركن الثاني للحسبة ما فيه الحسبة وهو كل منكر موجود في الحال ظاهر للمحتسب بغير تجسس معلوم كونه منكراً بغير اجتهد فهذه أربعة شروط فلنبحث عنها]

Ve hisbenin rûkn-i sânisî ise o dahi hisbenin mecârîsidir ya'nî üzerine hisbe etmek lâzım gelen umûr ve a'mâldir. Ve zâbita-i külliyyesi odur ki üzerine tecessüs etmeksizin muhtesibe zâhir ve fi'l-hâl mevcûd olan münkerler ya'nî her bir münker ki hâl-i hâzırda mevcûd ve muhtesibe nümâyân ve ictihâd etmeksizin münker olduğu ma'lûmdur, o nesnenin üzerine hisbe etmek vâcibdir ki bu zikr ettiğimiz ta'rîfe göre onlar dahi dört şart olurlar kaldı ki biz onlardan bahs edelim:

[الأول كونه منكراً ونعني به أن يكون محذور الوقوع في الشرع وعدلنا عن لفظ المعصية إلى هذا لان المنكر أعم من المعصية إذ مَنْ رَأَى صَبِيًّا أَوْ مَجْنُونًا يَشْرَبُ الْخَمْرَ فعليه أن يريق خمره ويمنعه وَكَذَا إِنْ رَأَى مَجْنُونًا يَزْنِي بِمَجْنُونَةٍ أَوْ بِهِمَةِ فعليه أن يمنعه منه وليس ذلك لتفاحش صورة الفعل وظهوره بين الناس بل لو صادف هذا المنكر في خلوة لوجب المنع منه وهذا لا يسمى معصية في حق المجنون إذ معصية لا عاصي بها محال فلفظ المنكر أدل عليه وأعم من لفظ المعصية وقد أدرجنا في عموم هذا الصغيرة والكبيرة فلا تختص الحسبة بالكبائر بَلْ كَشَفَ الْعَوْرَةَ فِي الْحَمَامِ وَالْحَلْوَةَ بِالْأَجْنَبِيَّةِ وَإِثْبَاعُ النَّظَرِ لِلنِّسَاءِ الْأَجْنَبِيَّاتِ كُلِّ ذَلِكَ مِنَ الصَّغَائِرِ ويجب النهي عنها وفي الفرق بين الصغيرة والكبيرة نظر سيأتي في كتاب التوبة]

Birinci şart münker olmaktır ki şer'an mahzûrû'l-vukû' olan 'amel-dir. Biz lafz-ı ma'siyetten lafz-ı münkere 'udûl edip birinci şart münker olmaktır dedik, bunun sebebi ise ancak münker ma'siyetten e'amm olduğu ecludendir, çünkü kim ki bir sabî veyâhüd bir mecnûnu bir mecnûneye veyâ bir behîmeye zinâ ettiğini görürse veyâhüd hamr içtiğini görürse ona hamrının defkî ve zinâdan men'î elbette vâcib olur velev ki onlara göre ma'siyet sayılmaz ve bu vücûb sûret-i fi'l-in tefâhuşu için ve beyne'n-nâs zuhûru için değildir, belki bu münkeri halvette tesâdüf etmiş olsa onun üzerine men'î vâcib olurdu, ma'a-hâzâ bu fi'l mecnûn ve mecnûne haklarında ma'siyet tesmiye olunmaz, zîrâ 'âsîsiz bir ma'siyet vücûdu muhâldir. Ve buna lafz-ı münker ona edell olup ve lafz-ı ma'siyetten e'amm oldu. Ve zünûb-ı sagâir ü kebâiri dahi buna

derc etmişiz, zîrâ hisbe kebâire muhtass değildir, belki hammâmda keşf-i ʿavret etmek ve ecnebiyye ile halvet eylemek ve nisâ-i ecnebiyyeye ittibâ-ı nazar etmek efʿâlî her biri sagîre olup ve ondan nehy etmek dahi vâcibdir. Ve sagîr ve kebîrenin beyninde olan fark için nazar vardır, tevbe kitâbında vârid olacaktır.

[الشرط الثاني أن يكون موجوداً في الحال وهو احتراز أيضاً عن الحسبة على من فرغ من شرب الخمر فإن ذلك ليس إلى الآحاد وقد انقرض المنكر واحتراز عما سيوجد في ثاني الحال كمن يعلم بقرينه حال أنه عازم على الشرب في ليلته فلا حسبة عليه إلا بالوعظ وإن أنكر عزمه عليه لم يجز وعظه أيضاً فإن فيه إساءة ظن بالمسلم وربما صدق في قوله وربما لا يقدم على ما عزم عليه لعائق ولتنبه للدقيقة التي ذكرناها وهو أن الخلوة بالأجنبية معصية ناجزة وكذا الوقوف على باب حمام النساء وما يجري مجراه]

Ve ikinci şart hâlen mevcûd olmaktır. Bu bir şart-ı ihtirâzîdir ki şûrb-i hamrdan fârig olan kimsenin üzerine hisbe olmaz, zîrâ ihtisâbî âhâd için değildir, münker münkarız olmuştur ve hem dahi ikinci hâlde mevcûd olan ʿamelden ihtirâzdır, nitekim bir âdemden karîne-i hâl ile gecesinde şûrb-i hamr üzerine ʿâzim olduğunu bilse o kimseye vaʿz ve nushun gayrısıyla üzerine bir hisbe etmek yoktur ve onu inkâr ederse yaʿnî şûrb-i hamra ʿazmin inkâr eylerse vaʿzı dahi câiz olmaz, çünkü onda müslime isâʿet-i zann vardır, ola ki doğru ve gerçek söylemiş ve ola ki bir ʿâik için ʿazm ettiğine ikdâm etmez. Ve'l-hâsıl ecnebiyye ile halvet etmek maʿsiyet-i nâcizedir dediğimiz ve kadınların hamâmı kapısına durmak maʿsiyet-i râhinedir diye kayd ve bunların mecrâlarında cârî olanların hakkında bizim zikr ettiğimiz dakîkalara âgâh ve müte-nebbih olmak gerektir.

[الشرط الثالث أن يكون المنكر ظاهراً للمحتسب بغير تجسس فكل من ستر معصية في داره وأغلق بابه لا يجوز أن يتجسس عليه وقد نهى الله تعالى عنه وقصة عمر وعبد الرحمن بن عوف فيه مشهورة وقد أوردناها في كتاب آداب الصحبة وكذلك ما روي أن عمر رضي الله عنه تسلق دار رجل فرآه على حالة مكروهة فأنكر عليه فقال يا أمير المؤمنين إن كنت أنا قد عصيت الله من وجه واحد فأنت قد عصيته من ثلاثة أوجه فقال وما هي فقال قد قال تعالى ﴿وَلَا تَجَسَّسُوا وَلَا يَغْتَبَ

بَعْضُكُمْ بَعْضًا﴾ وقد تجسست وقال تعالى ﴿وَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا﴾ وقد تسورت من السطح وقال ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتَّى تَسْتَأْذِنُوا وَتُسَلِّمُوا عَلَى أَهْلِهَا﴾ وما سلمت فتركه عمر وشرط عليه التوبة ولذلك شاور عمر الصحابة رضي الله عنهم وهو على المنبر وسألهم عن الإمام إذا شاهد بنفسه منكراً فهل له إقامة الحد فيه فأشار علي رضي الله عنه بأن ذلك منوط بعدلين فلا يكفي فيه واحد وقد أوردنا هذه الأخبار في بيان حق المسلم من كتاب آداب الصحبة فلا نعيدها]

Ve üçüncü şart o münkere tecessüs etmeksizin muhtesibe zâhir olmaklığıdır, zîrâ her kim ki bir ma'siyeti kendi hânesi derûnunda gizli tutup hânesinin kapısını bağlayıp kilitlerse onun üzerine tecessüs etmek câiz olmaz, tebâreke ve ta'âlâ hazretleri ondan nehy etmiştir. Ve 'Ömer b. el-Hattâb ve 'Abdurrahmân b. 'Avf'in kıssaları bunda [188] meşhûredir, âdâb-ı sohbet kitâbında zikr etmişiz. Ve kezâlik 'Ömer b. el-Hattâb üzerine mervî olan kıssa buna mü'eyyiddir ki bir gün bir âdemin üzerine hânesi duvarından aşır baskınlık vermiş ve onu bir hâlet-i mekrûhede görmüş ve o âdemin üzerine inkâr edicek o dahi: "Yâ emîre'l-mü'minîn, eger ben Allâhu ta'âlâya bir vech-i vâhiddin ma'siyet ettimse de sen üç cihetten onu 'isyân ettin" dedi. Ve 'Ömer: "O ma'siyetler nedir?" diye ondan su'âl ettikte, o âdem dedi ki "Hakk subhânehu ve ta'âlâ Kur'ân'ında ²²⁷ ﴿وَلَا تَجَسَّسُوا وَلَا يَغْتَبَ بَعْضُكُمْ بَعْضًا﴾ diye tecessüs etmekten bizi men' etmişken sen tecessüs ettin ve dahi ﴿وَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا﴾ ²²⁸ diye irâde ve fermân buyurmuş iken sen kapıdan girmeyip duvardan aşır çıktın ve damdan gelip hâneye girdin ve dahi ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتَّى تَسْتَأْذِنُوا وَتُسَلِّمُوا عَلَى أَهْلِهَا﴾ ²²⁹ diye fermân buyurulmuş iken sen hânenizin gayrısına bilâ-istînâs girip selâm vermedin." Ve buna binâ'en Hazret-i 'Ömer tevbe etmek şartıyla onu terk edip gitti, hattâ bunun için Hazret-i 'Ömer minber üstünde sahâbe

227 "Birbirinizin kusurlarını ve mahremiyetlerini araştırmayın. Birbirinizin gıybetini yapmayın." Hucurât, 49/12.

228 "Evlere kapılarından girin." Bakara, 2/189.

229 "Ey iman edenler! Kendi evlerinizden başka evlere, geldiğinizi hissettirip (izin alıp) ev sahiplerine selam vermeden girmeyin." Nûr, 24/27.

ile müşāvere edip onlardan su'āl etti ki “İmāmü'l-müslimîn bi-nefsi-hi münkeri müşāhede ederse onun fā'iline haddini ikāme edebilir mi?” ya'nî gördüğü münkere şer'an müteretteb olan hadd-i şer'inin ikāmesine muktedir olur mu? Ve Hazret-i 'Alî 'aleyhi'r-rıdvân: “İkāme-i haddi iki 'adle mütevakkaftır ki bir 'adl onda kifāyet etmez” diye cevāb etti. Ve ādāb-ı sohbet kitābında hakk-ı müslimin beyānı bahsinde işbu ahhbārı zikr ve ĩrād etmişiz, artık bir dahi onları i'āde etmeyelim.

[فإن قلت فما حد الظهور والاستتار فاعلم أن من أغلق باب داره وتستر بحيطانه فلا يجوز الدخول عليه بغير إذنه لنعرف المعصية إلا أن يظهر في الدار ظهوراً يعرفه من هو خارج الدار كأصوات المزامير والأوتار إذا ارتفعت بحيث جاوز ذلك حيطان الدار فمن سمع ذلك فله دخول الدار وكسر الملاهي وكذا إذا ارتفعت أصوات السكارى بالكلمات المألوفة بينهم بحيث يسمعون أهل الشوارع فهذا إظهار موجب للحسبة فإذا نأى يدرك مع تخلل الحيطان صوت أو رائحة فإذا فاحت روائح الخمر فإن احتمل أن يكون ذلك من الخمر المحترمة فلا يجوز قصدها بالإراقة وإن علم بقرينة الحال أنها فاحت لتعاطيهم الشرب فهذا محتمل والظاهر جواز الحسبة وقد تستر قارورة الخمر في الكم وتحت الذيل وكذلك الملاهي فإذا روى فاسق وتحت ذيله شيء لم يجز أن يكشف عنه ما لم يظهر بعلامة خاصة فإن فسقه لا يدل على أن الذي معه خمر إذ الفاسق محتاج أيضاً إلى الخل وغيره فلا يجوز أن يستدل بإخفائه وأنه لو كان حلالاً لما أخفاه لأن الأغراض في الإخفاء مما تكثر وإن كانت الرائحة فائحة فهذا محل النظر والظاهر أن له الاحتساب لأن هذه علامة تفيد الظن والظن كالعلم في أمثال هذه الأمور وكذلك العود ربما يعرف بشكله إذا كان الثوب الساتر له رقيقاً فدلالة الشكل كدلالة الرائحة والصوت وما ظهرت دلالتة فهو غير مستور بل هو مكشوف]

Ve eger hadd-i zuhūr ve istitār nedir der isen onu hadi şöylece bil ki kim ki hānesinin kapısını bağlayıp kilitler ve duvarları ile tesettür eyler, onun izni olmaksızın ma'siyeti bilmek için ona baskınlık verip hānesi-ne girmek cāiz olmaz meger ki ma'siyet hānenin dışarısına zāhir olup hāric-i hānede bulunan kimse onu bilse asvāt-ı mezāmīr ve evtār gibi ki hāneden mürtefi' olup hāne duvarlarını tecāvüz etmesi haysiyyetle sāmī'ine zāhir ve açık olmuş ola ki o hālde muhtesibe cāizdir ki onun izni olmaksızın hānesine girip melāhīsini kesr ede ve kezālik kelimāt-ı

me'lûfeleriyle asvât-ı sükârâ mürtefi^c olup ehl-i şevâri^c onu işitecek râddede hâric-i hâneye çıkarsa o dahi hisbeye mücib-i izhârdır, kaldı ki tahallül-i hītân ile ma'an savt ve rāyiha idrāk olunur, o dahi zuhūr demek olur. Ve eger hamrın rāyihası fāyih olup humûr-ı muhteremen olmak ihtimālî olur ise onu defk etmek kasdıyla ona baskınlık vermek cāiz olmaz, ammā karāin-i hāliyye ile te'âtî-i şûrb ile fāyih olduğunu bilirse o hâlde bu dahi muhtemel olur ve bunda cevâz-ı hisbe azher-i akvâldendir. Ve ba'zen hamrın şîşesini yeni içinde veyâ eteği altında setr eder ve kezâlik âlât-ı melâhî dahi yeni içinde ve dâmeni altında setr olunurlar. Eger bir fâsıkı görüp de onun eteği altında bir mestûr şey görürse onun bir 'alâmet-i hâssası zâhir olmadıkça onun üzerine keşf etmek cāiz olmaz, zîrâ onun fıskı o mestûr hamr olduğuna delâlet etmez, çünkü merd-i fâsık dahi sirke ve sâireye muhtâc olur ve o mestûr sirke şîşesi ve sâire olmak dahi muhtemeldir ve kezâlik onun setr ve ihfâsıyla istidlâl etmek dahi cāiz olmaz ya'nî helâl olmuş olsaydı onu saklayıp setr etmez diye ketmi delîl-i haramiyyet ittihâz olunamaz, zîrâ ketm ve ihfâda agrâz-ı nâs çoktur ve diğer agrâz ile setr olunduğu mümkündür, ammā onun rāyihası fāyih olup da yakînen hamr olduğu kokusu ile ma'lûm ve mütehakkık olur ise o vakt mahall-i nazardır ve ona ihtisâb etmek azher-i akvâldendir, çünkü bu dahi zannı mücib bir 'alâmettir ve bu gibi umûrda zann 'ilm gibidir. Ve kezâlik mestûr olan şey 'ûd olursa, çünkü o dahi mümkün ki şekli ile biline ki onu setr eden sevb yufka olup şekli ondan görünürse onun delâlet-i şekli savt ve rāyihanın delâletleri gibidir ve evvelki [189] delâleti zâhir olmuştur, o şey mestûr değildir belki açık ve mekşûftur.

[وقد أمرنا بأن نستتر ما ستر الله وننكر على من أبدى لنا صفحته والإبداء له درجات فتارة يبدو لنا بحاسة السمع وتارة بحاسة الشم وتارة بحاسة البصر وتارة بحاسة اللمس ولا يمكن أن يخصص ذلك بحاسة البصر بل المراد العلم وهذه الحواس أيضاً تفيد العلم فإذاً إنما يجوز أن يكسر ما تحت الثوب إذا علم أنه خمر وليس له أن يقول أرني لأعلم ما فيه فإن هذا تجسس ومعنى التجسس طلب الأمارات المعرفة فالأماراة المعرفة إن حصلت وأورثت المعرفة جاز العمل بمقتضاها فأما طلب الأماراة المعرفة فلا رخصة فيه أصلاً]

Ve biz isek Zât-ı Zü'l-Celâl hazretleri kendi setr ettiği nesneyi setr etmeğe me'mûr olmuşuz ve safhasını izhâr edenin üzerine inkâr etmeğe dahi me'mûr olmuşuz. Ve ibdâ ve izhârın dereceleri vardır, gâhî hâsse-i sem' ile zâhir olur ve gâh hâsse-i şemm ile zâhir olur ve gâh hâsse-i basar ve gâh hâsse-i lems ile zâhir olur ve onun zuhûru hâsse-i basara tahsîs etmemiz mümkün olmaz, çünkü murâd 'ilmdir ve bu havâss dahi 'ilme müfîdlerdir ve böyle olunca mâ-tahte's-sevbin kesri ancak hamr olduğunu bildiği hâldedir, yoksa bana göster tâ ki içinde ne olduğunu bileyim demeğe kudreti olmaz, çünkü bu tecessüstür, tecessüsün ma'nâsı emâret-i ma'rifetin talebidir ve çün emâre-i ma'rifet hod be-hod hâsıl olup ma'rifeti îrâs eder, o vakt onun muktezâsınca 'amel etmek câiz olur velâkin emâre-i ma'rifet talebine ruhsat yoktur.

[الشرط الرابع أَن يَكُونَ كَوْنُهُ مُنْكَرًا مَّغْلُومًا بِغَيْرِ اجْتِهَادٍ فَكُلُّ مَا هُوَ فِي مَحَلِّ الاجْتِهَادِ فَلَا حِسْبَةَ فليس للحنفي أن ينكر على الشافعي أكله الضب والضبع ومتروك التسمية ولا للشافعي أن ينكر على الحنفي شربه النبيذ الذي ليس بمسكر وتناوله ميراث ذوي الأرحام وجلسه في دار أخذها بشقعة الجوار إلى غير ذلك من مجاري الاجتهاد نعم لو رأى الشافعي شافعيًا يشرب النبيذ وينكح بلا ولي ويطأ زوجته فهذا في محل النظر والأظهر أن له الحسبة والإنكار إذ لم يذهب أحد من المحصلين إلى أن المجتهد يجوز له أن يعمل بموجب اجتهاد غيره ولا أن الذي أدى اجتهاده في التقليد إلى شخص رآه أفضل العلماء أن له أن يأخذ بمذهب غيره فيتقيد من المذاهب أطيبها عنده بل على كل مقلد إتباع مقلده في كل تفصيل فإذا مخالفته للمقلد متفق على كونه منكرًا بين المحصلين وهو عاص بالمخالفة إلا أنه يلزم من هذا أمر أغمض منه وهو أنه يجوز للحنفي أن يعترض على الشافعي إذا نكح بغير ولي بأن يقول له الفعل في نفسه حق ولكن لا في حقك فأنت مبطل بالإقدام عليه مع اعتقادك أن الصواب مذهب الشافعي ومخالفة ما هو صواب عندك معصية في حقك وإن كانت صواباً عند الله وكذلك الشافعي يحتسب على الحنفي إذا شاركه في أكل الضب ومتروك التسمية وغيره ويقول له إما أن تعتقد أن الشافعي أولى بالإتباع ثم تقدم عليه أو لا تعتقد ذلك فلا تقدم عليه لأنه على خلاف معتقدك]

Ve dördüncü şart ictihâdsızın ma'lûm bir münker olmaktır, zîrâ her ne ki mahall-i ictihâddadır onda bir hisbe olmaz ve binâ'en 'alâ-hâzâ ekl-i dabb u dabu' ve metrûku't-tesmiye için Şâfi'î'nin üzerine inkâr

etmeğe Hanefî'nin hakkı yoktur ve münker olmayan nebîzin şürbü ve mîrâs-ı zevî'l-erhâmın ekli ve şüf'a-i civâr hakkıyla ahz olunan hânenin cülûsu için Hanefî'nin üzerine Şâfiî için hisbe yoktur ki Şâfiî bunlar için Hanefî üzerine inkâr etmeğe hakk ve salâhiyyeti yoktur. Ve'l-hâsıl mecârî-i ictihâdda cârî olan umûrda ihtisâb yoktur, evet bir Şâfiî görse ki bir Şâfiî nebîz için veyâhüd bilâ-velî bir hatun kişiyi tezevvüc edip vat' eder, işte bu mahall-i nazardır ve kavî-i azher üzere ona hisbenin cevâzı vardır ve üzerine inkâr etmeğe hakk ve salâhiyyeti vardır, çünkü muhassılînden bir kimse zâhib olmadı ki bir müctehid diğer bir müctehidin ictihâdı mücebince 'amel eyleye. Ve dahi bir şahs için onu ef-dalü'l-ulemâ görüp de ittibâ' etmiş iken diğer bir 'âlimin mezhebi ile ahz etmeğe bir cevâzı ola ya'nî bir mukallid için câiz değildir ki her bir mezhebden ona hoş görünen mes'eleyi alıp mezhebe telfîk eyleye, belki her bir mukallide vâcibdir ki her bir tafsilde onun mukalledini ittibâ' ede ve hâl bu minvâl üzere olunca onun mukalledine muhâlefeti bi'l-it-tifâk münkerdir ya'nî mezhebinin muhâlefeti münker olduğuna muhas-sılın ittifâk etmişlerdir ve o muhâlefetle 'asî ve günahkâr olur. Velâkin bundan daha ziyâde gâmız bir emr lâzım olur ki Hanefiyyü'l-mezheb olan kimse görse ki bir Şâfiî velîsiz olarak bir hatun kişiyi tezevvüc etmiş, onun üzerine ittirâz edip diye ki "Senin işbu fi'lin gerçi fi nefsihi hakktır lâkin senin hakkında değil, çünkü mādām ki sen mezheb-i Şâfiî savâb olduğuna ittikâd etmişsin artık bu fi'le ikdām etmek ile mübtûlsın ve senin 'indinde savâb olan hükmün muhâlefeti senin hakkında ma'si-yettir velev ki 'indallâh savâb ola" demek lâzım gelir. Ve kezâlik merd-i Şâfiî dahi merd-i Hanefî üzerine mezhebinin muhâlefet onunla ve ekl-i dabb u metrûku't-tesmiyede olan müşâreketi [190] üzerine ihtisâb edip diye ki "Sen yâ mezheb-i Şâfiî'nin ittibâ'ı evlâ olduğuna ittikâd edip bu ekl-i dabb u metrûku't-tesmiyeye ikdām edesin veyâhüd onu ittikâd etmeyip bunun ekl-i ikdām etmeyesin, çünkü senin mu'tekadının hilâfıdır" demek lâzım gelir ki mahall-i ictihâdda vâki' olan şey üzerine ihtisâb etmek vâcib olmazsa da muhâlefet-i mezheb üzerine ihtisâb etmek lâzım gelir gibi demek ister.

اثم ينجر هذا إلى أمر آخر من المحسوسات وهو أن يجامع الأصم مثلاً امرأة على قصد الزنا وعلم المحتسب أن هذه امرأته زوجه أبوه إياها في صغره ولكنه ليس يدري وعجز عن تعريفه ذلك لصممه أو لكونه غير عارف بلغته فهو في الإقدام مع اعتقاده أنها أجنبية عاص ومعاقب عليه في الدار الآخرة فينبغي أن يمنعها عنه مع أنها زوجته وهو بعيد من حيث إنه حلال في علم الله قريب من حيث إنه حرام عليه بحكم غلظه وجهله ولا شك في أنه لو علق طلاق زوجته على صفة في قلب المحتسب مثلاً من مشيئة أو غضب أو غيره وقد وجدت الصفة في قلبه وعجز عن تعريف الزوجين ذلك ولكن علم وقوع الطلاق في الباطن فإذا رآه يجامعها فعليه المنع أعني باللسان لأن ذلك زنا إلا أن الزاني غير عالم به والمحتسب عالم بأنها طلقت منه ثلاثاً وكونهما غير عاصيين لجهلهما بوجود الصفة لا يخرج الفعل عن كونه منكراً ولا يتقاعد ذلك عن زنا المجنون وقد بينا أنه يمنع منه فإذا كان يمنع مما هو منكر عند الله وإن لم يكن منكراً عند الفاعل ولا هو عاص به لعذر الجهل فيلزم من عكس هذا أن يقال ما ليس بمنكر عند الله إنما هو منكر عند الفاعل لجهله لا يمنع منه وهذا هو الأظهر والعلم عند الله]

Ve dahi işbu lüzüm mahsûsâttañ dîger bir emre müñcer olur. Şöyle ki meselâ bir âdem görse ki bir sağır ve asamm kimse kasd-ı zinâ üzere bir hatun kişî ile mücâma'at eder ve muhtesib bilir ki o hatun kişî onun zevcesidir ki kendisi sağır iken babası onu ondan tezvîc etmiş, onun 'ilmi yoktur lâkin muhtesib bunu ona ta'rif etmekten 'âciz kalmış ki yâ sağırlığından nâşî veyâhûd onun lûgatini bilmediğinden nâşî onu ta'rif edememiştir, o asamm o hatun ona ecnebiyye olduğuna vâki' olan i'tikâd ve bu i'tikâd ile cimâ'ına vâki' olan ikdâmı ile 'âsî ve günahkâr olur da dâr-ı âhirette bunun üzerine mu'âkabe olur demek ve onu ondan men' etmek gerekse de hâlbuki bu ba'iddir ki fî-'ilmillâh helâl olduğu haysiyyetle uzak olur ve onun galat ve cehli hükmü ile nefesine harâm bulunduğu haysiyyetle dahi karîbdır. Ve bî-şekk ü şühbedir ki bir kimse eger zevcesinin talâkı muhtesibin sıfat-ı kalbiyyelerinden bir sıfata ta'lîk edip meselâ meşîyyet ve gazab veyâ sâir bu gibi bir sıfat-ı bâtinîyyeye ta'lîk etse o sıfat muhtesibin kalbinde mevcûd olup zevcine onu bildirmekten 'âciz kalırsa işte bu sûretle fî'l-bâtın vukû'-ı talâkına 'âlim olduğu hâlde eger onun o zevceyi mücâma'at etmeğe ikdâmını görürse

lisân ile onu ondan men' etmek ona vâcibdir, zîrâ zinâdır fakat zânî onunla 'âlim değildir. Muhtesib onunla 'âlimdir ki o hatun kişi talâk-ı selâse ile ondan mutallaka olmuştur ve vücūd-ı sıfata onların bilmezlikleriyle 'adem-i 'isyânları o fi'li münker olmaklıktan ihrâc edemez ve bu hükm mecnûnun zinâsı hükmünden mütekâ'id olamaz, bir ta'rif-i mesbûkta onun lüzûm-ı men'ini beyân etmişiz ve çün 'indallâh münker olan şeyden men' olunur velev ki fâ'ili 'indinde münker olmaz ve 'özü cehli ile ondan 'asî ve günahkâr olmaz, artık bunun 'aksinden dahi demek lâzım gelir ki 'indallâh münker olmayan ve fâ'ili 'indinde cehline binâ'en münker bulunandan dahi men' olunmamak gerektir. Ve'l-'ilmu 'indallâhi kavî-i azher dahi budur.

[فتحصل من هذا أن الحنفي لا يعترض على الشافعي في النكاح بلا ولي وأن الشافعي يعترض على الشافعي فيه لكون المعترض عليه منكراً باتفاق المحتسب والمحتسب عليه وهذه مسائل فقهية دقيقة والاحتمالات فيها متعارضة وإنما أفتينا فيها بحسب ما ترجح عندنا في الحال ولسنا نقطع بخطأ ترجيح المخالف فيها إن رأى أنه لا يجري الاحتساب إلا في معلوم على القطع وقد ذهب إليه ذاهبون وقالوا لا حصة إلا في مثل الخمر والخنزير وما يقطع بكونه حراماً ولكن الأشبه عندنا أن الاجتهاد يؤثر في حق المجتهد إذ يعد غاية البعد أن يجتهد في القبلة ويعترف بظهور القبلة عنده في جهة بالدلالات الظنية ثم يستدبرها ولا يمنع منه لأجل ظن غيره لأن الإستدبار هو الصواب ورأى من يرى أنه يجوز لكل مقلد أن يختار من المذاهب ما أراد غير معتد به ولعله لا يصح ذهاب ذاهب إليه أصلاً فهذا مذهب لا يثبت وإن ثبت فلا يعتد به]

Ve binâberîn bundan mütehassıl oldu ki Hanefî bilâ-velî Şāfi'î'nin tezevvüc ettiğî hatundan dolayı Şāfi'î üzerine itirâz edemez, ancak Şāfi'î, Şāfi'î üzerine onda itirâz eder. [191] çünkü muhtesib ve muhtesebün 'aleyh ikisi birden münker olduğuna müttefiklerdir. Ve bunlar bir mesâil-i fıkhiyyedirler ki dakîk mes'elelerdir ve onda olan ihtimâller yekdiğerlerine müte'arızlardır ve biz buna iftâmız ancak fi'l-hâl mütereccah olan hâle göredir ve onda bize muhâlefet edenin hatâsına biz kat' etmeyiz ya'nî kat'iyen ma'lûm olmayanın hakkında ihtisâb cârî olmaz diye rey etse onun reyî hatâdır demeyiz. Ve birtakım âdem dahi

bu mezhebe zâhib olmuşlardır ve hamr ve hınzîr ve harâm olduğuna kat'iyen mahkûmun bih olan münkerlerin mâ'adâsına ihtisâb yoktur demişler lâkin bizde eşbehi odur ki ictihâd müctehidin hakkında mü'essir ola, çünkü bu'dun gâyesinde ba'iddir ki bir âdem ki kıble ciheti taharrîsinde ictihâd edip ve delâlat-ı zanniyye ile cihet-i kıble onun 'indinde zâhir olduğuna mu'terif olmuş iken dönüp onu istidbâr ede ve ondan dîgerinin re'yî için men' olunmaya ya'nî o cihet-i müctehedenin istidbârı tasvîbine dîgerinin vâki' olan zannı için kendisi dahi bilerek ictihâd-ı müreccahını terk edip onu istidbâr eyleye ki bu gibi 'amel pek ziyâdece ba'îd ve uzaktır. Ve mezâhibden dilediğini ihtiyâr etmek için mukallide rûy-ı mesâg gösterip onu re'y eden kesânın re'yleri mu'teddün bih olmaz ve ola ki ona bir zâhibin zehâbı aslâ sahîh olmaz, zîrâ bu bir mezhebdir ki onun sebâtı olmaz ve sâbit olsa bile onunla mu'teddün bih olmaz.

[فإن قلت إذا كان لا يعترض على الحنفي في النكاح بلا ولي لأنه يرى أنه حق فينبغي أن لا يعترض على المعتزلي في قوله إن الله لا يرى وقوله وإن الخير من الله والشر ليس من الله وقوله كلام الله مخلوق ولا على الحشوى في قوله إن الله تعالى جسم وله صورة وإنه مستقر على العرش بل لا ينبغي أن يعترض على الفيلسفي في قوله الأجساد لا تبعث وإنما تبعث النفوس لأن هؤلاء أيضاً أدى اجتهدهم إلى ما قالوه وهم يظنون أن ذلك هو الحق فإن قلت بطلان مذهب هؤلاء ظاهر فبطلان مذهب من يخالف نص الحديث الصحيح أيضاً ظاهر وكما ثبت بظواهر النصوص أن الله تعالى يرى والمعتزلي ينكرها بالتأويل فكذلك ثبت بظواهر النصوص مسائل خالف فيها الحنفي كمسألة النكاح بلا ولي ومسألة شفعة الجوار ونظائرهما فاعلم أن المسائل تنقسم إلى ما يتصور أن يقال فيه كل مجتهد مصيب وهي أحكام الأفعال في الحل والحرمة وذلك هو الذي لا يعترض على المجتهدين فيه إذ لم يعلم خطأهم قطعاً بل ظناً وإلى ما لا يتصور أن يكون المصيب فيه إلا واحد كمسألة الرؤية والقدر وقدم الكلام ونفي الصورة والجسمية والاستقرار عن الله تعالى فهذا مما يعلم خطأ المخطئ فيه قطعاً ولا يبقى لخطئه الذي هو جهل محض وجه فإذا البدع كلها ينبغي أن تحسم أبوابها وتنكر على المبتدعين بدعهم وإن اعتقدوا أنها الحق كما يرد على اليهود والنصارى كفرهم وإن كانوا يعتقدون أن ذلك حق لأن خطأهم معلوم على القطع بخلاف الخطأ في مظان الاجتهاد]

Ve eger sen dedin ki onu hakk gördüğü ecluden velîsiz olan nikâhta Hanefî üzerine itirâz olunmayınca gerektir ki Mu'tezilî'nin dahi Hakk ta'âlâ görünmez dediğine ve hayr Allâh'tan olup şerr Allâh'tan olmadığı kavline ve kelâmullâh mahlûktur dediğine ve Haşvî'nin dahi Zât-ı Zü'l-Celâl cism olup ona sûret bulunduğ ve 'arş üzerine müstekarr olduğ kavline itirâz olunmaya, belki feylesüfların ecsâd meb'ûs olmayıp meb'ûs ancak nüfûs olduğ kavllerine dahi itirâz olunmamak gerektir, çünkü onların dahi ictihâdları işbu dediklerine mü'eddi olmuş ve hakk bu olduğuna zann ederler ve eger sen dedin ki bunların butlân-ı mezhepleri zâhirdir! Denilir ki hadîs-i sahîhin nassına muhâlif olan mezhebin butlân-ı dahi zâhirdir ve rü'yetullâh zavâhir-i nusûs ile sâbit olup Mu'tezilî onu te'vîl ile inkâr ettiği gibi kezâlik zavâhir-i nusûs ile sâbit olan mesâilde dahi Hanefî muhâlefet etmiştir ki velîsiz nikâh mes'elesi ile şüf'a-i ci-vâr ve diğerlerinin mes'eleleri gibi mâ-hasalî sen eger bu gibi akvâl ile şu gibi itirâza zâhib olup bu sözleri der isen bunu dahi böylece bil ki mesâil-i şer'îyye iki kısma münkasım olup şöyle ki bir kısmı onda her bir müctehid musîbdir denilen mes'elelerdir ki hill ve hürmette ahkâmın ef'âlidir ve bu mes'elelerdir ki müctehidlerin üzerine onlarda itirâz olunmaz denilir, çünkü yakînen ve kat'îyyen hatâları bilinmez, belki hatâları zann olunur ve diğer kısmı onda musîb ancak birdir ki diğer dahi musîb olduğ mutasavver olmaz ki mes'ele rü'yet ve kader ve kıdem-i kelâm ve nefy-i sûret ve nefy-i cismiyye ve nefy-i istikrâr gibi ki Zât-ı Zü'l-Celâl sûret ve cism ve istikrârdan [192] münezzehtir dediğimiz akvâl-i sahîha gibi. İşte bu kavîl-i vâhid ondan muhtînin hatâi kat'îyyen ma'lûm olan umûrdandır ,cehl-i mahzdan 'ibâret olan hatâna bir vech kalmaz ve böyle olunca gerektir ki kâffe-i bida' ebvâbı hasm oluna ve mübtedî'lerin bid'atleri üzerine inkâr oluna velev ki bid'atleri hakk olduğuna itikâd ederler, nitekim yehûd ve nasârânın küfrleri üzerine inkâr olunur ki onlar dahi o âyîn-i bâtılları hakk olduğuna itikâd ederler, çünkü onların hatâları 'ale'l-kat' ma'lûmdur, mezânn-ı ictihâd gibi değildir.

[إِنْ قُلْتَ فَفَهْمَا اعْتَرَضَتْ عَلَى الْقَدْرِ فِي قَوْلِهِ الشَّرُّ لَيْسَ مِنَ اللَّهِ اعْتَرَضَ عَلَيْكَ الْقَدْرِ أَيْضاً فِي قَوْلِكَ الشَّرُّ مِنَ اللَّهِ وَكَذَلِكَ فِي قَوْلِكَ إِنَّ اللَّهَ يَرَىٰ وَفِي سَائِرِ]

المسائل إذ المبتدع محق عند نفسه والمحق مبتدع عند المبتدع وكل يدعي أنه محق وينكر كونه مبتدعاً فكيف يتم الاحتساب فاعلم أنا لأجل هذا التعارض نقول ينظر إلى البلدة التي فيها أظهرت تلك البدعة فإن كانت البدعة غريبة والناس كلهم على السنة فلهم الحسبة عليه بغير إذن السلطان وإن انقسم أهل البلد إلى أهل البدعة وأهل السنة وكان في الاعتراض تحريك فتنة بالمقاتلة فليس للأحاد الحسبة في المذاهب إلا بنصب السلطان فإذا رأى السلطان الرأي الحق ونصره وأذن لواحد أن يزجر المبتدعة عن إظهار البدعة كان له ذلك وليس لغيره فإن ما يكون بإذن السلطان لا يتقابل وما يكون من جهة الأحاد فيتقابل الأمر فيه وعلى الجملة فالحسبة في البدعة أهم من الحسبة في كل المنكرات ولكن ينبغي أن يراعى فيها هذا التفصيل الذي ذكرناه كيلا يتقابل الأمر ولا ينجر إلى تحريك الفتنة بل لو أذن السلطان مطلقاً في منع كل من يصرح بأن القرآن مخلوق أو أن الله لا يرى أو أنه مستقر على العرش مماس له أو غير ذلك من البدع لتسلط الأحاد على المنع منه ولم يتقابل الأمر فيه وإنما يتقابل عند عدم إذن السلطان فقط]

Ve eger Kaderî'nin şerr Allâh'tan değildir dediğine sen itirâz eder isen Kaderî dahi şerr Allâh'tan olduğuna vâki olan kavlin üzerine itirâz eder ve kezâlik Allâhu ta'âlânın rüyeti hakk olduğuna ve mesâil-i sâirede olan akvâline dahi itirâz eyler, çünkü mübtedî dahi kendi nefsi içinde muhıkk görünür ve muhıkk olan kimse ona mübtedî nümâyân olur ve her biri kendisi muhıkk olduğuna da'vâ ve mübtedî olmadığını beyân ve inkâr eder ve hâl bu minvâl üzere olunca onda ihtisâb nice tamâm olur der isen, bunu dahi böylece bil ki biz bu ta'âruz için deriz ki içinde bid'a zuhûr eden beldeye nazar olunur ki eger içinde bid'a garîbe olup ve ehl-i belde kâffesi sünnidir, onlar için hisbenin cevâzı vardır ya'nî izn-i sultân olmaksızın âhâdları hisbeye muktedir olurlar ve eger ehl-i belde sünni ve mübtedîye münkasımlar ise ve itirâzda mukâtele ile tahrîk-i fitne dahi vardır, o vakte nasb-ı sultân olmadıkça mezâhibde âhâd-ı nâs için hisbe yoktur. Ve çün sultân-ı zamân hakkı görüp ona yardım eder ve izhâr-ı bid'adan mübtedîlerin men' ve zecrlerine bir kimseye izn verir, o hâlde ihtisâb ancak o zât-ı me'zûnedir ki dîgeri ihtisâb edemez, zîrâ izn-i sultânî ile cârî olan ihtisâba mukâbele olmaz, ammâ âhâd-ı nâs tarafından cârî olan ihtisâbda emr mütekâbil

olur, hisbenin bir meziyyeti kalmaz. Ve 'ale'l-cümle bunda zābıta odur ki bid'alarda olan hisbe her bir münkerin hisbesinden ehemm ve el-zemdir velâkin onda emr mukābile olmamak için ve dīger bir mahzūra müsebbib veyā tahrīk-i fitneye münker olmamak için bizim bu zikr ettiğimiz tafsīl onda mūrā'at olunmak gerektir, zīrā bu tarīk ile hisbenin fāidesi hāsıl olur. Ve eger sultān, Kur'ān mahlūk olduğuna tasrīh eden veyāhūd Zāt-ı Zü'l-Celāl görünmez diyen veyāhūd 'arş üzerine müstekarr ve mümāstır söyleyen ve sāir bu gibi bid'aları izhār eyleyenin men'ine mutlakan izn verip terhīs-i 'ämme eder ise o vakt āhād-ı nās dahi ondan men'e mutasallıt olup onda emr mütekābil olmaz, tekābül ancak 'adem-i izn-i sultān ileidir.

[الركن الثالث المحتسب عليه وشرطه أن يكون بصفة يصير الفعل الممنوع منه في حقه منكراً وأقل ما يكفي في ذلك أن يكون إنساناً ولا يشترط كونه مكلفاً إذ بينا أن الصبي لو شرب الخمر منع منه واحتسب عليه وإن كان قبل البلوغ ولا يشترط كونه مميزاً إذ بينا أن المجنون لو كان يزني بمجنونة أو يأتي بهيمة منعه منه نعم من الأفعال ما لا يكون منكراً في حق المجنون كترك الصلاة والصوم وغيره ولكنا لسنا نلتفت إلى اختلاف التفاصيل فإن ذلك أيضاً مما يختلف فيه المقيم والمسافر والمريض والصحيح وغرضنا الإشارة إلى [193] الصفة التي بها يتهياً توجه أصل الإنكار عليه لا ما بها يتهياً للتفاصيل]

Ve üçüncü rükn ki muhtesebün 'aleyh idi, o dahi tafsīl ve beyānı odur ki muhtesebün 'aleyh olan kimse dahi bir sıfattā ola ki ondan men' olunacak şey onun hakkında münker ola ya'nī böyle bir sıfatla mevsūf olmak şarttır ki bunda kifāyet edecek sıfatın en ekallı insān olmaktadır, mükellef olmak şart değildir, çünkü biz beyān ettik ki sabī hamr içerse ondan men' olunur ve üzerine ihtisāb olunur velev ki onun bülügundan evvel ola ve mümeyyiz olmak dahi şart değildir, çünkü beyān ettik ki bir deli ve mecnūn eger bir mecnūneye zinā ettiğini veyā bir behīmeye vāt ettiğini görürse ondan men' olunur belki ondan men'ci vācib olur, mā-ha-sale muhtesebün 'aleyh insān olmak şarttır, mükellef ve mümeyyiz bir insān olmak şart değildir. Evet birtakım ef'āl vardır ki mecnūn hakkında münker olmazlar, terk-i savm u salāt ve dīgeri gibi velâkin biz ihtilāf-ı tafsīle iltifāt etmeyiz, çünkü o dahi müsāfir ve mukīm ve marīz ve sahīh

onda ihtilâf eder umûrdândır, bizim garazımız ancak onun asl-ı inkâr ona müteveccih olmağa âmâde ve müteheyyi³ bulunduğu sıfata işârettir ki böyle bir sıfatta ola ki onunla asl-ı inkâr ona müteveccih olmağa kâbil ve müteheyyi³ olmuştur, değil ki tefâsîle müteheyyi³ olduğu sıfattır.

[فإن قلت فاكتف بكونه حيواناً ولا تشترط كونه إنساناً فإن البهيمة لو كانت تفسد زرعاً للإنسان لكننا تمنعها منه كما نمنع المجنون من الزنا وإتيان البهيمة فاعلم أن تسمية ذلك حسبة لا وجه لها إذ الحسبة عبارة عن المنع عن منكر لحق الله صيانة للممنوع عن مقارفة المنكر ومنع المجنون عن الزنا وإتيان البهيمة لحق الله وكذا منع الصبي عن شرب الخمر والإنسان إذا أتلف زرع غيره منع منه لحقين أحدهما حق الله تعالى فإن فعله معصية والثاني حق المتلف عليه فهما علتان تنفصل إحداهما عن الأخرى فلو قطع طرف غيره بإذنه فقد وجدت المعصية وسقط حق المجني عليه بإذنه فتثبت الحسبة والمنع بإحدى علتين]

Ve eger sen dedin ki muhtesebün ‘aleyhte hayvân olmak şartıyla iktifâ edip insân olmaklığı şart etme, zîrâ behîme dahi bir kimsenin ekini bozacak olur ise onu dahi men^c ederiz, nitekim mecnûnu zinâdan ve vat³-ı behîmeden men^c ederiz. Bunu dahi böylece bil ki onun hisbe tesmiyesine bir vech-i yoktur ya’nî behîmeyi ifsâd-ı zer^cden men^c etmek hisbe denilmez ve ona hisbe tesmiye etmeğe bir vech yoktur, çünkü hisbe ancak mukârefe-i münkerden memnû^cun sıyâneti için li-hakkıllâh münkerden vâki^c olan men^cden ‘ibârettir ve zinâ ve ityân-ı behîmeden mecnûnun men^ci hakkullâh içindir ve sabînin şûrb-i hamrdan men^ci dahi kezâlik hakkullâh içindir ve bir insân dîgerinin ekinini bozacak olur ise ondan iki hakk için men^c olunur ki birisi hakkullâhtır çünkü fi’li ma’siyettir ve ikincisi mütlefün ‘aleyhin hakkıdır ki bunlar iki hakktırlar ve men^ce iki ‘illetlerdir ki yekdîgerinden dahi munfasıl olabilirler, nitekim bir kimse dîger bir kimsenin bir ‘uzvunu mûcibsiz olarak onun izniyle keserse işte bunda bir ma’siyet mevcûd olur ve izni ile mecnîyyün ‘aleyhin hakkı sâkıt olur ve bu sûrette ihde’l-‘illeteyn ile hisbe ve men^c sâbit olur demektir.

[والبهيمة إذا أتلفت فقد عدت المعصية ولكن يثبت المنع بإحدى علتين ولكن فيه دققة وهو أنا لسنا نقصد بإخراج البهيمة منع البهيمة بل حفظ مال المسلم إذ

البهيمة لو أكلت ميتة أو شربت من إناء فيه خمر أو ماء مشوب بخمر لم نمنعها منه بل يجوز إطعام كلاب الصيد الجيف والميتات ولكن مال المسلم إذا تعرض للضياع وقدرنا على حفظه بغير تعب وجب ذلك علينا حفظاً للمال بل لو وقعت جرة لإنسان من علو وتحتها قارورة لغيره فتدفع الجرة لحفظ القارورة لا لمنع الجرة من السقوط فإننا لا نقصد منع الجرة وحراستها من أن تصير كاسرة للقارورة ونمنع المجنون من الزنا وإتيان البهيمة وشرب الخمر وكذا الصبي لا صيانة للبهيمة المائية أو الخمر المشروب بل صيانة للمجنون عن شرب الخمر وتنزيهاً له من حيث إنه إنسان محترم فهذه لطائف دقيقة لا يتفطن لها إلا المحققون فلا ينبغي أن يغفل عنها ثم فيما يجب تنزيه الصبي والمجنون عنه نظر إذ قد يتردد في منعهما من لبس الحرير وغير ذلك وستعرض لما نشير إليه في الباب الثالث]

Ve behîme çün itlâf eder, onun hakkında ma'ṣiyet ma'dûm olur velâ-kin men'î ihde'l-illeteyn ile sâbit olur ki māl-ı insânın hıfzı için men' olunur, ammâ bunda bir nûkte ve dakîka vardır ki biz ihrâc-ı behîme ile behîmenin men'ini kasd etmiyoruz, ancak onunla māl-ı müslimin hıfzı murâd ediyoruz, çünkü behîme ekl-i harâmdan men'î vâcib olmaz ki bir lâşe ve cîfeyi ekl etse veyâhüd hamrdan memlû bir kaptan hamrı içse veyâhüd meşûb bir sudan içmiş olsa biz onu ondan men' etmezdik, belki kilâb-ı saydın lâşe ve cîfelerden it'âmları câiz olur, ammâ māl-ı müslim zıyâ'a 'arız olup ve biz yorgunluksuzun onun hıfzına muktedir olursak mālın hıfzı için telef ve zıyâ'dan vikâyesi bize vâcib olur, belki bir kimsenin bir destîsi düşüp yuvarlanırsa ve alt tarafında dîğerin bir şîşesi dahi olsa o şîşenin hıfzı için o destînin def'î lâzım gelir. Ve biz mecnûnu zinâdan ve ityân-ı [194] behîmeden ve şûrb-i hamrdan bizim men'imiz ve sabînin dahi kezâlik o ef'âlden onu men' edişimiz behîmenin ve hamr-ı meşrûbun sıyânetleri için değildir, belki mecnûn ve sabînin tenzîhleri içindir, çünkü insân muhteremdir ve o haysiyyetle sıyânetleri vâcib olur, nitekim destînin vukû'dan vikâyesi onun sukû-tundan ve şîşeye kâsir olmaktan saklaması için değildir, ancak māl-ı müslim olan şîşenin üzerine gelip onu kırmamak içindir ki li-zâtihâ biz men'-i cerreyi kasd etmiyoruz, ancak māl-ı müslimin helâk ve kesr ve telefine sebep olmamak kasdıyla onu men' ve def' eyleriz. Kaldı ki bunlar latîf dakîkalar ki muhakkıklardan gayrı ona bir mütefattın olmaz,

gerektir ki ondan gaflet olunmaya. Ve dahi sabî ve mecnûn ondan ten-zîhi lâzım gelen dîger şeylerde dahi nazar vardır, çünkü lûbs-i harîr ve sâireden men'leri hakklarında tereddüd vardır, bâb-ı sâliste ona ta'arruz edeceğiz.

[فإن قلت فكل من رأى بهائم قد استرسلت في زرع إنسان فهل يجب عليه إخراجها وكل من رأى مالاً لمسلم أشرف على الضياع هل يجب عليه حفظه فإن قلت إن ذلك واجب فهذا تكليف شطط يؤدي إلى أن يصير الإنسان مسخراً لغيره طول عمره وإن قلت لا يجب فلم يجب الاحتساب على من يغصب مال غيره وليس له سبب سوى مراعاة مال الغير فنقول هذا بحث دقيق غامض والقول الوجيز فيه أن نقول مهما قدر على حفظه من الضياع من غير أن يناله تعب في بدنه أو خسران في ماله أو نقصان جاهه وجب عليه ذلك فذلك القدر واجب في حقوق المسلم بل هو أقل درجات الحقوق والأدلة الموجبة لحقوق المسلمين كثيرة وهذا أقل درجاتها وهو أولى بالإيجاب من رد السلام بل لا خلاف في أن مال الإنسان إذا كان يضيع بظلم ظالم وكان عند الشهادة لو تكلم بها لرجع الحق إليه وجب عليه ذلك وعصى بكتمان الشهادة ففي معنى ترك الشهادة ترك كل دفع لا ضرر على الدافع فيه]

Ve eger dedin ki her kim ki âherin zer'inde saliverilmiş bir behîmeyi görürse onun ihrâcı ona vâcib olur mu ve her kim ki bir müslimin mâlî telef ve ziyâ'ına müşrif olduğunu görürse onun hıfzı ona vâcib olur mu? Ve buna cevâben eger vâcib olur der isen bu tekli'f hakktan ba'd bir tekli'ftir ki tûl-i 'ömründe insânî dîgerine müsahhar olmağa mü'eddi olur ve eger vâcib olmaz der isen dîgerinin mâlını gasb eden âdemin üzerine ihtisâb etmek niçin vâcib oldu ki mâl-ı gayrın mürâ'âtından gayrı onun vücûbuna bir sebep yoktur? Bunda dahi deriz ki bu bir dakîk ve gâmız bahstir, onda kavî-i vecîz odur ki insân mâl-ı müslimin telef ve ziyâ'dan hıfzına ona bedenlen bir yorgunluk ve mâlen bir ziyân ve hüsrânîlık ve câhen bir eksiklik ve noksânîlık vukû' bulmaksızın muktedir oldukça onun hıfzı ona vâcib olur denile, zîrâ hukûk-ı müslimde vâcib olan kadr işbu mikdârdır, belki derecât-ı hukûkun ekallidir ve hukûk-ı müslimîni icâb eder edille çoktur ve bu kadarca olan icâb ancak derecâtının en ekallidir, belki redd-i selâmın icâbından daha ziyâde evlâdır. Ve belki bir insânın mâlî bir zâlimin zulmü ile zâyî' olacak olursa ve onun 'in-

dinde bir söz bulunup ki o kelime ile tekellüm eylerse o müslime onun hakkı rüçû' edeceğini bilse o kelimeyi söylemekliğinin vücûbunda bir ihtilâf yoktur ki onun tekellümü bi'l-ittifâk farz olur ve kitmân-ı şehâdetle 'asî ve günahkâr olur. Ve her bir zarar ki onun def'inde dâfî'ine bir zararı olmaz onun terk-i def'i terk-i şehâdet ma'nâsınadır.

[فأما إن كان عليه تعب أو ضرر في مال أو جاه لم يلزمه ذلك لأنه حقه مرعي في منفعة بدنه وفي ماله وفي جاهه كحق غيره فلا يلزمه أن يفدي غيره بنفسه نعم الإيثار مستحب وتجشم المصاعب لأجل المسلمين قرابة فأما إيجابها فلا فإذا كان يتعب باخراج البهائم عن الزرع لم يلزمه السعي في ذلك ولكن إذا كان لا يتعب بتنبية صاحب الزرع من نومه أو بإعلامه يلزمه ذلك فإهمال تعريفه وتنبيةه كإهماله تعريف القاضي بالشهادة وذلك لا رخصة فيه ولا يمكن أن يراعي فيه الأقل والأكثر حتى يقال إن كان لا يضيع من منفعته في مدة اشتغاله بإخراج البهائم إلا قدر درهم مثلاً وصاحب الزرع يفوته مال كثير فيترجح جانبه لأن الدرهم الذي له هو يستحق حفظه كما يستحق صاحب الألف حفظ الألف ولا سبيل للمصير إلا ذلك فأما إذا كان فوات المال بطريق هو معصية كالغصب أو قتل عبد مملوك للغير فهذا يجب المنع منه وإن كان فيه تعب ما لأن المقصود حق الشرع والغرض دفع المعصية وعلى الإنسان يتعب نفسه في دفع المعاصي كما عليه أن يتعب نفسه في ترك المعاصي والمعاصي كلها في تركها تعب وإنما الطاعة كلها ترجع إلى مخالفة النفس وهي غاية التعب ثم لا يلزمه احتمال كل ضرر بل التفصيل فيه كما ذكرناه من درجات المحذورات التي يخافها المحتسب]

Ve eger o zarar ve ziyânın def'ine ona bir ta'ab ve mālında bir zarr ve cāhında bir noksānlık var, o hâlde üzerine o zararın def'i vâcib ve lâzım olmaz, zîrâ kendi bedeninin menfa'atinde ve māl ve cāhında olan hakkı dahi mer'îdir ki dîgerinin hakkını vikāye etmeğe kendi ve fevâid ve menāfî'i fedâ etmek ona lâzım olmaz. Evet îsâr-ı gayr müstehabbdır ve ehl-i İslâm için [195] mesā'ibin teceşşümü 'ibâdetdir. "Teceşşüm" lügatte zahmeti ihtiyâr etmek ve incinmek ma'nâsınadır. Ammâ vâcib olmaz. Ve eger ekinden behâyimin ihrâcıyla yorgunluğu olacak ise o hâlde sa'y etmek ona lâzım olmaz. Ve eger yorgunluğu olmaz, meselâ ekin sâhibine tenbîh edip onu uykudan ikâz ve ona ma'fûmât verip âgâh etmekle o zer'in vikâyesi mümkün ise o vaktte o tenbîh ve

iclâm ona lâzım olur ki ta'rifinin terki ve tenbîhinin ihmâli kâdîye şâhidin ihmâl-i ta'rifî gibidir ki onda bir ruhsat yoktur ve ekall ve ekseri mürâ'âtı onda mümkün olmaz. Tâ ki denile ki eger onun menfa'atinden ihrâc-ı behâyim ile meşgûl olacağı müddet içinde bir dirhemden gayrı ona zâyî' olmaz, ammâ ekin sâhibi ise ondan çok mâl geçip fâit olacaktır, artık onun cânibi tercîh olunur, çünkü mâlî olan dirhem hıfzına müstehaktır ki bin dirhem sâhibi mâlî hıfzına müstehakk olduğu gibi o dahi o dirhem hıfzına müstehakk olur ki buna varmağa dahi bir yol yoktur. Ve fevât-ı mâl eger tarîk-i ma'siyet ile olursa ki gasb-ı mâl ve dîğerin 'abd-i memlûkû katli gibi bir tarîk ile geçecek ise o hâlde ondan onu men' etmek vâcib olur velev ki nev'an-mâ ondan ona bir yorgunluk vâki' olur, çünkü maksûd hakk-ı şer' dir ve garaz def'-i ma'siyettir. Ve terk-i me'âsî ise onun kâffesinde ta'ab ve yorgunluk vardır ve tâ'atin cemrî'si nefsin muhâlîfesine râcî' dir ve ta'abın gâyesidir lâkin her bir zararın tahammülü ona lâzım olmaz, ancak muhtesib ondan havf ettiği derecât-ı mahzûrâtan bizim zikr ettiğimiz tafsîl mücebincedir.

[وقد اختلف الفقهاء في مسئلتين تقربان من غرضنا إحداهما أن الالتقاط هل هو واجب واللقطة ضائعة والملتقط مانع من الضياع وساع في الحفظ والحق فيه عندنا أن يفصل ويقال إن كانت اللقطة في موضع لو تركها فيه لم تضع بل يلتقطها من يعرفها أو تترك كما لو كان في مسجد أو رباط يتعين من يدخله وكلهم أمناء فلا يلزمه الالتقاط وإن كانت في مضيعة نظر فإن كان عليه تعب في حفظها كما لو كانت بهيمة وتحتاج إلى علف واصطبل فلا يلزمه ذلك لأنه إنما يجب الالتقاط لحق المالك وحقه بسبب كونه إنساناً محترماً والملتقط أيضاً إنسان وله حق في أن لا يتعب لأجل غيره كما لا يتعب غيره لأجله فإن كانت ذهباً أو ثوباً أو شيئاً لا ضرر عليه فيه إلا مجرد تعب التعريف فهذا ينبغي أن يكون في محل الوجهين فقائل يقول التعريف والقيام بشرطه فيه تعب فلا سبيل إلى إلزامه ذلك إلا أن يتبرع فيلتزم طبقاً للشواب وقائل يقول إن هذا القدر من التعب مستصغر بالإضافة إلى مراعاة حقوق المسلمين فينزل هذا منزلة تعب الشاهد في حضور مجلس الحكم فإنه لا يلزمه السفر إلى بلدة أخرى إلا أن يتبرع به فإذا كان مجلس القاضي في جواره لزمه الحضور وكان التعب بهذه الخطوات لا يعد تعباً في غرض إقامة الشهادة وأداء الأمانة وإن كان في الطرف الآخر من البلد وأحوج إلى الحضور في الهاجرة وشدة

الحر فهذا قد يقع في محل الاجتهاد والنظر فإن الضرر الذي ينال الساعي في حفظ حق الغير له طرف في القلة لا يشك في أنه لا يبالي به وطرف في الكثرة لا يشك في أنه لا يلزم احتماله ووسط يتجاذبه الطرفان ويكون أبدأ في محل الشبهة والنظر وهي من الشبهات المزمنة التي ليس في مقدور البشر إزالتها إذ لا علة تفرق بين أجزائها المتقاربة ولكن المتقي ينظر فيها لنفسه ويدع ما يريبه إلا ما لا يريبه فهذا نهاية الكشف عن هذا الأصل]

Ve tāife-i fukahā iki mes'eled e ihtilāf etmişler ki o mes'e le bizim garazımızdan karıblerdir: Birincisi iltikāt mes'elesidir ki lukatayı almak vācib midir ve lukata ise zāyî'dir ve mültekıt ziyā'dan mānî' ve hıfza sādır. Ve bizim 'indimizde ya'nî Şāfi' mezhebinde hakk odur ki cevābı tafsillî ola, denile ki eger lukata böyle bir yerdedir ki onu terk etmiş olsa onda zāyî' olmaz ki onu ta'rîf edecek kimse iltikāt edebilir ve terk dahi edebilir, meselā dāhilleri ümenā ve mu'ayyen olan mescid veyā ribāttā bulunmuş ola ya'nî bu sūrete onu iltikāt etmek lāzım gelmez ve eger zāyî' olacak bir yerde ise nazar edip bakar ki eger onun hıfzında üzerine bir ta'ab ve yorgunluk olacak ise, meselā lukata behıme olsa ki yem ve yiyecek ve 'alef ve ahıra muhtāc olacak olursa o hāde onun iltikātı ona lāzım olmaz, çünkü iltikātının vücūbu ancak mālikin hakkı içindir ve hakkı muhterem bir insān olduğu içindir ve mültekıt ise o dahi muhterem insāndır ve hakkı vardır ki dīgerinin hakkı hıfzına yorulmaya, nitekim kendisi için dīgeri yorulmaz. Ve eger lukata altın veyāhūd bir sevb ise veyāhūd başka bir şey olup ki iltikātında ona ta'rîfin yorgunluğu mā'-adāsından ona dīger bir zararı olmaz, işte bu hāl mahall-i vecheynde olmak gerektir ki bir vechde cāizdir. Denile ki onun ta'rîfinde ve şartına kıyām etmekte ta'ab ve yorgunluk vardır, artık ilzāmına bir sebīl yoktur, meger ki teberru' edip sevābın talebi için onu iltizām [196] ede. Ve bir kâil için cevāz vardır, diye ki hukūk-ı müslimīnin mūrā'ātına izāfetle bu kadarca yorgunluk müstasgar olup meclis-i hükme şahidin huzūru yorgunluğu menzilesinde nāzil olur ki edā-i şehādet için belde-i uhrāya sefer etmek ona lāzım olmaz meger ki onunla teberru' eyleye. Ve kādīnin mahkemesi onun semt ve civārında olursa huzūru ona lāzım olur ve bu kadarca olan hutuvāt ile olacak yor-

gunluk ikâme-i şehâdet ve edâ-i emânet garazında yorgunluk sayılmaz. Ve hânesi beldenin âher tarafında olup harr-ı hecîrde huzûr-ı mahkeme-ye muhtâc olursa o vakte huzûr ve ʿadem-i huzûru mahall-i ictihâd ve nazarda vâki^c olur, zîrâ dîğerin hakkı hıfzında sâʿî uğrayacağı zarar için kıllette bir tarafı vardır ki bî-şekk onunla mübâlât olunmaz ve kesrette dahi bir tarafı vardır ki tahammülü lâzım gelmeyeceğinde şekk ve şübhe olmaz ve bir vasat ve ortası vardır ki onu iki tarafı dahi tecâzûb edip keşâkeşte olurlar, ebeden mahall-i şübhe ve nazar kalır ki bu şübhe izâlesi maddûr-ı beşerden olmayan şübühât-i müzminedendir, çünkü onun eczâ-i mütekâribesi beyinde tefrîk eder bir ʿillet yoktur velâkin merd-i perhîzkâr u takî kendi nefsine onda nazar eder de reybinî mücib olanı terk edip bî-reybinî tutar. İşte bu keşf bu asl üzerine dercât-ı keşfin sonu ve nihâyesidir.

[الركن الرابع نفس الاحتساب وله درجات وآداب أما الدرجات فأولها التعرف ثم التعريف ثم النهي والنصح ثم السب والتعنيف ثم التغيير باليد ثم التهديد بالضرب ثم إيقاع الضرب وتحقيقه ثم الاستظهار فيه بالأعوان وجمع الجنود]

Ve ihtisâbın dördüncü rûknü ise ki nefsi-i ihtisâb idi, o dahi beyânı işbu sûretledir ki ihtisâb için derecât ve âdâb vardır. Derecâtı ise en evveli taʿarrüftür sonra taʿrîf etmektir sonra nehy ve nush etmektir sonra sebb ve taʿnîf eylemektir sonra el ile onu tagyîr etmektir sonra darb ile ona tehdîd ve tahvîf eylemektir sonra hakîkaten onu darb ve tevcîʿ etmektir sonra cemʿ-i aʿvân u cünûd ile onda istizhâr etmektir.

[أما الدرجة الأولى وهي التعرف ونعني طلب المعرفة بجريان المنكر وذلك منهي عنه وهو التجسس الذي ذكرناه فلا ينبغي أن يسترق السمع على دار غيره ليسمع صوت الأوتار ولا أن يستنشق ليدرك رائحة الخمر ولا أن يمس ما في ثوبه ليعرف شكل المزمار ولا أن يستخير من جيرانه ليخبروه بما يجري في داره نعم لو أخبره عدلان ابتداء من غير استخبار بأن فلاناً يشرب الخمر في داره أو بأن في داره خمرأ أعدده للشرب فله إذ ذاك أن يدخل داره ولا يلزم الاستئذان ويكون تخطي ملكه بالدخول للتوصل إلى دفع المنكر ككسر رأسه بالضرب للمنع مهما احتاج إليه وإن أخبره عدلان أو عدل واحد وبالجمله كل من تقبل روايته لا شهادته ففي الهجوم على داره بقولهم فيه نظر واحتمال والأولى أن يمتنع لأن له حقاً في أن لا يتخطى

داره بغير إذنه ولا يسقط حق المسلم عما ثبت عليه حقه إلا بشاهدين فهذا أولى ما يجعل مرداً فيه وقد قيل إنه كان نقش خاتم لقمان ”الستر لما عاينت أحسن من إذاعة ما ظننت“ [

Birinci derecesi ise ki ta'rifdir. Ondan ya'nî lafz-ı ta'arrüften murâdımız cereyân-ı münkere taleb-i ma'rifettir ki bu tecessüs demektir, harâm ve menhiyyün 'anhtir, ânifen zıkr ettiğimiz tecessüstür. Gerektir ki dîgerinin hânesinden istirâk-ı sem' etmeye ve savt-ı evtârın istimâ'ı için kulak verip dinlemeye ve hânesinden hamrın kokusu almak için revâyihi istinşâk ve istişâm eylemeye ve sevbini yenine sarılı ve eteği altında saklı olan nesneyi mess etmeye tâ ki mizmârın şeklini bile ve hânesinde cārî olan vukû'âtı dahi onun komşusundan sormaya. Evet sormaksızın ibtidâ'en iki 'adl ona eger haber verirlerse ki fülân âdem hânesinde hamrı içer veyâhüd içmeğe hâzır ve âmâde bir hamr vardır, o hâlde onun hânesine istizân etmeksizin girmek cevâzı olur ve mülkünü tehattîsi def-i münkere tavassul etmek için vâki' olmuş olur ki bir günâhı olmaz demektir ki 'inde'l-ihitiyâc def-i münker için başına vâki' olan kesr-i darb gibidir. Ve eger 'adl olmayan iki âdem veyâhüd yalnız bir 'adl haber verirse ve'l-hâsıl her kim ki rivâyeti makbûl olur şehâdeti değil, ona bir ma'lûmât verirse o hâlde onların sözleriyle dâreyne hücum etmekte bir nazar ve ihtimâl vardır ki evlâsı imtinâ' etmektir ya'nî hücum etmemektir, çünkü hakkı vardır ki onun izni olmaksızın onun hânesine tehattî eylemeye. Ve bir müslimin sâbit olan hakkı iki şâhidin gayrısıyla sâkit olmaz ya'nî üstünde sâbit bulunduğu hakkı ancak iki şâhidle sâkit olur ki öyle bir muhbir-i vâhid ve şâhid-i gayr-ı makbûl ile sâkit olmaz demektir ve bu tarîk ondan murâd olunan turuktan evlâ olmağa elyaktır. Denilmiş ki Lokmân 'aleyhi's-selâmın hâteminde [197] ”الستر لما عاينت أحسن من إذاعة ما ظننت“ kelâmı nakşlı idi ya'nî ”Senin mu'âyene ettiğin nesnenin setri senin zann ettiğin nesnenin aşağısından daha güzel ve ahsendir.”

[الدرجة الثانية التعريف فإن المنكر قد يقدم عليه المقدم بجهله وإذا عرف أنه منكر تركه كالسوادي يصلي ولا يحسن الركوع والسجود فيعلم أن ذلك لجهله بأن هذه ليست بصلاة ولو رضي بأن لا يكون مصلياً لترك أصل الصلاة فيجب تعريفه

باللطف من غير عنف وذلك لأن ضمن التعريف نسبة إلى الجهل والحمق والتجهيل إيذاء وقلما يرضى الإنسان بأن ينسب إلى الجهل بالأمور لا سيما بالشرع ولذلك ترى الذي يغلب عليه الغضب كيف يغضب إذا نبه على الخطأ والجهل وكيف يجتهد في مجاهدة الحق بعد معرفته خيفة من أن تنكشف عورة جهله والطباع أحرص على ستر عورة الجهل منها على ستر العورة الحقيقية لأن الجهل قبح في صورة النفس وسواد في وجهه وصاحبه ملوم عليه وقبح السوأيتين يرجع إلى صورة البدن والنفس أشرف من البدن وقبحها أشد من قبح البدن ثم هو غير ملوم عليه لأنه خلقة لم يدخل تحت اختياره حصوله ولا في اختياره إزالته وتحسينه والجهل قبح يمكن إزالته وتبديله بحسن العلم فلذلك يعظم تألم الإنسان بظهور جهله ويعظم ابتهاجه في نفسه بعلمه ثم لذته عند ظهور جمال علمه لغيره]

Ve ikinci derecesi ki ta'rifdir. O dahi beyânı odur ki münkerin ba'zı vakte ba'zı kimseden zuhûru nâdânlıktan olur ki ba'zı âdem münkere ikdâmı ancak cehlinden olur ya'nî münker olduğunu bilirse onu terk ederdi, bedevî ve sevâdî olan câhîl gibi ki namâz kılar da rûkû ve sücûdunu güzelce etmez ve bilinir ki onun rûkû ve sücûdunun naks ve kusûru onun cehlindendir, bilmez ki onun o namâzı namâz olmaz, zîrâ kendisi namâzsızlığa râzî olmuş olsaydı külliyyen namâzı aslından terk edip kılmazdı. Ve çün bu sûretle bilinince onun ta'rif ve ta'limi vâcib olur ya'nî 'unfü göstermeksizin lutf u mülâyemetle ona ta'rif etmek lâzım gelir, çünkü ta'rifin zımnında cehl ve tahmîka nisbet vardır ve techîl dahi îzâdır. Az kimse var ki umûrda cehle intisâbını kabûl edip onunla râzî ola, lâ-siyyemâ umûr-ı mühimme-i şer'iyde ve onun için görürsün ki ba'zı kimse kendi hatâ ve cehli üzerine tenbîh olunduğu vakte gücenip gazab eder tâ ki gazab onun üzerine gâlib gelir ve inkârı hakka çalışır ya'nî hatâmı bildikten sonra nice gazab ettiğini ve galebe-i gazabından mücâhede-i hakka nice cehd ettiğini görürsün. Ve bu gazab ve inkârı onun ancak 'avret-i cehlin inkişâfı korkusundandır, zîrâ tıbâ-ı beşeriyye 'avret-i hakîkiyyenin setrinden 'avret-i cehlin setrine daha ziyâde harîstir çünkü cehl ve nâdânlık nefsin sûretinde bir çirkînliktir ve nefsin yüzünde bir karalıktır, sâhibi levm olunur. Ve 'avret-i galîza ve sev'eteynin çirkînliği ise sûret-i bedene râcî'dir ve nefis ise bedenden eşreftir ve onun çirkînliği kubh-i bedenden eşeddir ve kubh-i sev'eteyn

üzerine melûm olmaz, çünkü halkîdir, yaratılıştandır ki onun husûlû onun ihtiyârı tahtında değildir ve izâle ve tahsîni onun yed-i kudret ve ihtiyârında değildir. Ve nâdânlık ise izâlesi mümkün bir çirkînliktir ve hüsn-i 'ilm ile tebdîli dahi mümkündür ve onun için insânın cehli zuhûruyla te'ellümü 'azîm olur ya'nî nâdânlığı zuhûruyla keder ve gam ve elem ve gussa ve kaygısı 'azîm olur ve 'ilmi zuhûruyla kendi nefsinde sevinç ve şâdlığı 'azîm olur ve dîgerine 'ilminin cemâli zuhûruyla neşât ve lezzeti çok olur.

[وإذا كان التعريف كشفاً للعودة مؤذياً للقلب فلا بُدَّ وَأَنْ يُعَالَجَ دَفْعَ أَذَاهُ بِلُطْفِ الرِّفْقِ فنقول لَهُ إِنَّ الْإِنْسَانَ لَا يُؤْلَدُ عَالِماً وَلَقَدْ كُنَّا أَیضاً جاهِلین بأمور الصلاة فعلمنا العلماء ولعل قريتک خالية عن أهل العلم أو عالمها مقصر في شرح الصلاة وإيضاحها إنما شرط الصلاة الطمأنينة في الركوع والسجود وهكذا يتلطف به ليحصل التَّغْرِيفُ مِنْ غَيْرِ إِیْذَاءٍ فَإِنَّ إِیْذَاءَ الْمُسْلِمِ حَرَامٌ مَحْذُورٌ كَمَا أَنَّ تَقْرِيرَهُ عَلَى الْمُتَنَكَّرِ محذور وَلَيْسَ مِنَ الْعُقْلَاءِ مَنْ يَغْسِلُ الدَّمَ بِالدَّمِ أو بالبول ومن اجتنب محذور السكوت على المنكر واستبدل عنه محذور الإیذاء للمسلم مع الاستغناء عنه فقد غسل الدم بالبول علي بالتحقيق وأما إذا وقفت على خطأ في غير أمر الدين فلا ينبغي أن ترده عليه فإنه يستفيد منك علماً ويصير لك عدواً إلا إذا علمت أنه يَغْتَنِمُ العلم وذلك عزيز جداً]

Ve ber-minvâl-i meşrûh ta'rîf 'avrete keşf ve kalbe mü'zî olunca artık def'-i ezâsı lutf-ı rıfk ile mu'alecesi lâzım ve lâbüdd olur ki o bedevîye ya'nî cehlinden nâşî rükû' ve sücûdunu itmâm etmeyen merd-i sevâdiye deriz ki insân kısmı 'âlim olduğu hâlde doğmaz, biz dahi evvel-i emrimizde namâzın umûruna câhil idik, 'ulemâ bizi ta'îm ettiler; ola ki sizin köyünüzde bir 'âlim yoktur veyâhüd onun 'âlimi namâzın şerh ve izâhında mukassırdır; namâzın şartı ancak itmi'nân ve ta'dîl-i erkândır ya'nî rükû' ve sücûdda itmi'nân lâzımdır ki itmi'nân olmayınca namâz sahîh olmaz ve böyle böyle onunla telattuf ederiz tâ ki ezâsız bir ta'rîf hâsıl ola, çünkü müslimin ezâ ve rencîdesi harâm ve mahzûrdur, nitekim münkerin üzerine takrîri mahzûrdur, kanı kan veyâhüd bevl ile gasl eden âdem 'âkil sayılmaz. Ve kim ki münkerin üzerine sükût etmek mahzûrundan ictinâb edip de izâ-i müslimin mahzûru ile o mahzûru

istibdāl ederse, ma'â-hâzâ ondan istignâsı var idi, işte o kimse tahkîkan kanı bevl ile gasl etmiş olur. Ve eger emr-i dînî mâ'adâsından onun bir hatâina [198] vâkıf oldunsa onu üzerine redd etmemek gerektir, zîrâ senden 'ilmi istifâde edip de dönüp sana düşman olur, meger ki bilirsin ki senden 'ilmi igtinâm eder ve bu gibi âdem be-gâyet 'azîz ve nâdirü'l-vücûddur.

[الدرجة الثالثة النَّهْي بِالْوَعْظِ وَالنُّصْحِ وَالتَّخْوِيفِ بِاللَّهِ تَعَالَى وَذَلِكَ فِيمَنْ يُقَدِّمُ عَلَى الْأَمْرِ وَهُوَ عَالِمٌ بِكُونِهِ مَنكَرًا أَوْ فِيمَنْ أَصَرَ عَلَيْهِ بَعْدَ أَنْ عَرَفَ كَوْنَهُ مُنْكَرًا كَالَّذِي يُوَاطِبُ عَلَى الشُّرْبِ أَوْ عَلَى الظُّلْمِ أَوْ عَلَى اغْتِيَابِ الْمُسْلِمِينَ أَوْ مَا يَجْرِي مَجْرَاهُ فَيَنْبَغِي أَنْ يُوعَظَ وَيُخَوَّفَ بِاللَّهِ تَعَالَى وَتُورَدَ عَلَيْهِ الْأَخْبَارُ الْوَارِدَةُ بِالْوَعِيدِ فِي ذَلِكَ وَتُحْكَى لَهُ سِيرَةُ السَّلَفِ وَعِبَادَةُ الْمُتَّقِينَ وَكُلُّ ذَلِكَ بِشَفَقَةٍ وَلُطْفٍ مِنْ غَيْرِ عُنْفٍ وَغَضَبٍ بَلْ يَنْظَرُ إِلَيْهِ نَظَرُ الْمُتَرَحِّمِ عَلَيْهِ وَيَرَى إِقْدَامَهُ عَلَى الْمَعْصِيَةِ مَصِيبَةً عَلَى نَفْسِهِ إِذِ الْمُسْلِمُونَ كَنَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَهَهْنَا آفَةٌ عَظِيمَةٌ يَنْبَغِي أَنْ يَتَوَقَّاهَا فَإِنَّهَا مَهْلَكَةٌ]

Ve üçüncü derecesi va'z ve nush ve Zât-ı Zü'l- Celâl ile tahvîf etmektir. Ve mevki'-i icrâsı dahi o kimsedir 'âlim olduğu hâlde münkere ikdâm etmiş veyâhüd münker olduğunu bildikten sonra üzerine musırır bulunmuş ola, meselâ şârib-i hamr ve zâlim ve gıybet-gü âdemler ve şu gibi me'âsî mecrâlarında cârî olan günahkârânın me'seme bilerek devâm ve ısrârları gibi, işte bu makûle mürtekib-i münker olanlara va'z ve nasîhat ve tahvîf ile ihtisâb olunmak gerektir ve mürtekibi bulunduğ u cürmün hakkında va'îd olarak vârid olan ahhbâr-ı seniyyeyi dahi onun üzerine îrâd edip selef-i sâlihîn sîretleri ve 'ibâd-ı müttakîn 'ibâdetleri kıssalarını ona hikâye edesin. Ve bu mu'âmelenin cem'îsi ona 'unf ve gazab etmeksizin şefkat ve lutf ile olmak gerektir, belki müterahhamun 'aleyh olan âdem nazarıyla ona bakıp ma'âsiyete ikdâmı kendi nefsi üzerine bir musîbet göre, çünkü ehl-i İslâm kâffesi nefs-i vâhîd gibidir, fakat bunda bir âfet-i 'azîme vardır ondan sakınıp tevakkî etmek gerektir, zîrâ bir büyük mehleke ve 'azîm bir hatardır.

[وهي أن العالم يرى عند التعريف عز نفسه بالعلم وذل غيره بالجهل فربما يقصد بالتعريف الإذلال وإظهار التمييز بشرف العلم وإذلال صاحبه بالنسبة إلى خسة الجهل فإن كان الباعث هذا فهذا المنكر أقبح في نفسه من المنكر الذي

يعترض عليه ومثال هذا المحتسب مثال من يخلص غيره من النار بإحراق نفسه وهو غاية في الجهل وهذه مذلة عظيمة وغائلة هائلة وغرور للشيطان يتدلى بحبله كل إنسان إلا من عرفه الله عيوب نفسه وفتح بصيرته بنور هدايته فإن في الاحتكام على الغير لذة للنفس عظيمة من وجهين أحدهما من جهة العلم والآخر من جهة دالة الاحتكام والسلطنة وذلك يرجع إلى الرياء وطلب الجاه وهو الشهوة الخفية الداعية إلى الشرك الخفي وله محك ومعيار]

Ve o tehlike odur ki o merd-i nāsîh ve 'ālim ta'rîf ederken kendi nefsine 'ilm ile bir 'izz görür ve dîğeri cehl ile hor ve hakîr görür ve ola ki o ta'rîf ile onun izlâl ve tahkîrini murâd eder ve kendi nefsine şerefü'l-'ilm ile bir temeyyüz izhârını kâsd eder ve onunla berâber hisset-i cehle sâhibinin nisbeti ile onun izlâlini ister. Ve bâ'is-i pend ü nasîhat eger bu tasavvur ve makâsîd olur ise artık fî nefsihi bunun münkeri men'ine müte'arrız bulunduğu münkerden daha ziyâde çirkîn ve kabîhtir. Ve bu gibi muhtesibin misâli o misâldir ki dîğeri âteşten tahlîsi için kendi nefsini ihrâk eder ki ihrâk-ı nefsi ile âherini kurtarır ve bu gibi 'amel cehlin gâyetidir ve bu bir mezille-i 'azîme ve gâile-i hâiledir ve gurûr-ı şeytânîdir ki bunun ipi ile insân çâh-ı gurûra iniverip mütedellî olur meger ki Zât-ı Zü'l-Celâl onun basîretini nûr-ı hidâyetle küşâd edip kendi nefsini 'uyûb ve mesâvisini ona ta'rîf etmiş olur ki bu gibi âdem şeytân-ı la'înin habl-i gurûruyla çâh-ı helâka salınmaz, zîrâ dîğeri ihtikâm etmekte nefis için iki vechten bir lezzet-i 'azîme vardır birisi dâlle-i 'ilmin cihetidir ve dîğeri dâlle-i ihtikâm u saltanat cihetidir. Ve bu ise ri'yâ ve taleb-i câha râcî'dir ki şirk-i hafîye dâ'î olan şehvet-i hafîyye odur ve bunun bir mihekk ve mi'yârı vardır.

[ينبغي أن يمتحن المحتسب به نفسه وهو أن يكون امتناع ذلك الإنسان عن المنكر بنفسه أو باحتساب غيره أحب إليه من امتناعه باحتسابه فإن كانت الحسبة شاقة عليه ثقيلة على نفسه وهو يود أن يكفى بغيره فليحتسب فإن باعته هو الدين وإن كان اتعاض ذلك العاصي بوعظه وانزجاره بزجره أحب إليه من اتعاضه بوعظه غيره فما هو إلا متبع هوى نفسه ومتوسل إلى إظهار جاه نفسه بواسطة حسبه فليتنق الله تعالى فيه وليحتسب أولاً على نفسه وعند هذا يقال له ما قيل لعيسى عليه السلام يا ابن مريم عظ نفسك فإن اتعظت فعظ الناس وإلا فاستحي مني وقيل لداود الطائي

رحمه الله أرأيت رجلاً دخل على هؤلاء الأمراء فأمرهم بالمعروف ونهاهم عن المنكر فقال أخاف عليه السوط قال إنه يقوى عليه قال أخاف عليه السيف قال إنه يقوى عليه قال [199] أخاف عليه الداء الدفين وهو العجب

Gerektir ki muhtesib o mihekk ve mi'yâr ile kendi nefsinı imtihân ede, şöyle ki o mürtekib-i münker kendi kendinden olarak ondan imtinâ'ı ya'nî münkerden ferâğ ve ictinâbı veyâhüd dîğerinini ihtisâbı ile o münkerden imtinâ'ı eger kendi nefsinin ihtisâbı ile olacak imtinâ'ından ona daha ziyâde sevgili olursa veyâ icrâ-i hisbe kendi nefesine ağır ve meşakkatli görünüp dîğerinini hisbesiyle kifâyet olunmasını severse o hâlde ihtisâb etsin ki onun bâ'isi emr-i dînîdir ve eger o 'asî ve günahkârın onun kendi va'zı ile itti'âzı ve inzicârı ile zecri kendinde daha ziyâde sevgili olursa ve âherin va'zıyla itti'âzından ehabb gelirse o hâlde o vâ'iz ancak kendi heves ve nefsinin hevâsına müttebi' ve hisbe vâsıtasıyla kendi câhının izhârına mütevessildir, başka bir şey değildir. Gerektir ki o hâlde Zât-ı Zü'l-Celâl'den onda havf edip ittikâ etsin ve evvelâ kendi nefesine ihtisâb etsin. Ve bunun 'indinde 'İsâ 'aleyhi's-selâma denildiği gibi denilir ki "Ey Meryem oğlu, evvelâ kendi nefesine va'z eyle ve eger mütte'iz oldunsa nâsa dahi va'z eyle, yoksa benden şerm edip hayâ eyle" ya'nî benden utan demektir. Ve Dâvûd-ı Tâ'î'den istiftâ olunup ona denilmiş ki "Sen ne görürsün o âdemin hakkında ki şol ümerâya gidip onlara emr-i ma'rûf ve nehy-i münker ede?" Dâvûd-ı Tâ'î demiş ki "Korkarım onu değnek ile darb ederler." Sâil: "O muhtesib ona tâkat-mend ve kavîdir" dedikte, Dâvûd: "Üzerine kılıç darbı vukû'undan korkarım" dedi. Ve "Çün buna dahi kavîdir" denildikte, Dâvûd: "Dâ-i defîn ile mu'tell olmasından korkarım" diye cevâb vermiş ki dâ-i defînden murâdı 'ucbdur ya'nî ihtisâbın uğruna katl olunduğu hâlde ona 'ucb hatarına vukû'undan havf eylerim demektir.

[الدرجة الرابعة السبب والتعنيف بالقول الغليظ الخشن وذلك يعدل إليه عند العجز عن المنع باللفظ وظهور مبادئ الأضرار والاستهزاء بالوعظ والنضح وذلك مثل قول إبراهيم عليه السلام ﴿أَفْ لَكُمْ وَلِمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَفَلَا تَعْقِلُونَ﴾ ولسنا نعني بالسبب والفحش بما فيه نسبة إلى الزنا ومقدماته ولا الكذب بل أن

يخاطبه بما فيه مما لا يعد من جملة الفحش كقوله يا فاسق يا أحمق يا جاهل
ألا تخاف الله وكقوله يا سوادى يا غبي وما يجري هذا المجرى فإن كل فاسق فهو
أحمق وجاهل ولولا حمقه لما عصى الله تعالى بل كل من ليس بكيس فهو أحمق
والكيس مَنْ شَهِدَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالْكِياسَةِ حَيْثُ قَالَ الْكَيْسُ مَنْ
دَانَ نَفْسُهُ وَعَمِلَ لِمَا بَعْدَ الْمَوْتِ وَالْأَحْمَقُ مَنْ اتَّبَعَ نَفْسَهُ هَوَاهَا وَتَمَنَّى عَلَى اللَّهِ

Ve dördüncü derece ise ki kavî-i berk ve galîz ile vâkî olan ihtisâb-
dır ya'ânî mürtekeb-i münkere kavî-i katî ve şedîd ile îkâ olacak sebb ve
ta'nîftir. Ve buna ancak lutf ile men'inden 'aczi zuhûr ettiği vakte olur
ve kavî-i leyyinden ona 'udûl olunur ki mebâdî isrârda ve va'z ve nusha
vukûc hande ve istihzâda icrâsı lâzım gelir ki İbrâhîm 'aleyhi's-selâmın
kavî-i 'âlîsî gibi ki kavmine ²³⁰﴿أَفِ لَكُمْ وَلِمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَفَلَا تَعْقِلُونَ﴾ dediği gibi ya'ânî “Size min-dünillâh 'ibâdet ettiğiniz asnâma üff olsun!
Sizin 'aklınız yok mudur?” Ve sebbden bizim murâdımız kavî-i fuhş
değildir ki onu zinâya nisbet eder veyâhûd mukaddimâtına 'azv eder
veyâ yalan söz söylemek ile dil rencide eder ya'ânî o demek değildir,
ancak sıdk ve vâkî'a muvâfık kelâm-ı 'anîfî söylemektir ki cümle-i
fuhştan ma'dûd olmayan sühan ile ona muhâtaba edip yâ fâsık ve yâ ah-
mak ve yâ câhil gibi 'ibâre veyâhûd Allâh'tan korkmaz mısın ey bedevî,
ey belîd ve bu sözlerin mecrâlarında cârî olan elfâz gibi söyler, zîrâ
her bir fâsık bön ve ahmaktır ve câhil ve nâdândır, zîrâ onun hamâkati
olmasaydı Allâhu 'azîmü's-şâna 'isyân etmezdi, belki her kim ki key-
yis değildir ya'ânî 'âkıl ve hûş-mend değildir, o kimse ahmaktır; keyyis
ancak o kimsedir ki Resûl-i ekrem efendimiz ona kiyâset ile şehâdet
buyurmuştur. Demiş ki مَنْ دَانَ نَفْسَهُ وَعَمِلَ لِمَا بَعْدَ الْمَوْتِ وَالْأَحْمَقُ مَنْ
²³¹“الْكَيْسُ مَنْ دَانَ نَفْسَهُ وَعَمِلَ لِمَا بَعْدَ الْمَوْتِ وَالْأَحْمَقُ مَنْ اتَّبَعَ نَفْسَهُ هَوَاهَا وَتَمَنَّى عَلَى اللَّهِ” ki hulâsa-i müfâd-ı vâlâsı: “Keyyis ancak
o kimsedir ki nefsi ile kendisi muhâsebe görür de vefâtından sonra uğ-
rayacak hâle 'amel ede ve ahmak o kimsedir ki nefsinin hevâsına ittibâc
edip Zât-ı Zü'l-Celâl üzerine temennî eder.”

230 “Yazıklar olsun, size de; Allah'ı bırakıp tapmakta olduklarınıza da! Hâlâ
aklınızı başınıza almayacak mısınız?” Enbiyâ, 21/67.

231 Tirmizî, Sıfatu'l-Kıyâme, 25, no: 2459; İbn Mâce, Züh'd, 31, no: 4260; Mus-
nedu Ahmed, 28/350, no: 17123; Musnedu'l-Bezzâr, 8/417, no: 3489.

[وَلِهَذِهِ الرُّتْبَةُ أَدْبَانِ أَحَدُهُمَا أَنْ لَا يُقَدِّمَ عَلَيْهَا إِلَّا عِنْدَ الضَّرُورَةِ وَالْعُجْزِ عَنِ اللَّطْفِ وَالثَّانِي أَنْ لَا يَنْطَقَ إِلَّا بِالْصِّدْقِ وَلَا يَسْتَرْسِلَ فِيهِ فَيَطْلُقَ لِسَانَهُ الطَّوِيلَ بِمَا لَا يَحْتَاجُ إِلَيْهِ بَلْ يَفْتَصِرُ عَلَى قَدَرِ الْحَاجَةِ فَإِنْ عَلِمَ أَنْ خَطَابَهُ بِهَذِهِ الْكَلِمَاتِ الزَّاجِرَةِ لَيْسَتْ تَرْجِرُهُ فَلَا يَنْبَغِي أَنْ يَطْلُقَهُ بَلْ يَفْتَصِرُ عَلَى إِظْهَارِ الْغَضَبِ وَالِاسْتِحْقَارِ لَهُ وَالِازْدِرَاءِ بِمَحَلِّهِ لِأَجْلِ مَعْصِيَتِهِ وَإِنْ عَلِمَ أَنَّهُ لَوْ تَكَلَّمَ ضَرْبَ وَلَوْ أَكْفَهَرَ وَأَظْهَرَ الْكَرَاهَةَ بِوَجْهِهِ لَمْ يَضْرِبْ لَزْمَهُ وَلَمْ يَكْفِهِ الْإِنْكَارُ بِالْقَلْبِ بَلْ يَلْزِمُهُ أَنْ يَقْطُبَ وَجْهَهُ وَيُظْهِرَ الْإِنْكَارَ لَهُ]

Ve bu rütbe için iki edeb vardır: Birisi zarûret olmayınca ve lutfla men'inden 'aciz olmadıkça ona ikdâm etmeye. Ve ikincisi sıdktan gayrı bir kelâm ile nutk eylemeye ve uzun lisânını salıverip ona itlâk etmeye ya'ni lisân-ı tavîlini koyuvermeye ve muhtâcî bulunmadığı kelâma uzatmaya, ancak kadr-i hâcet üzerine iktisâr eyleye. Ve eger [200] bilse ki onun işbu kelimât-ı zâcîre ile onun muhâtabası onu o münkerden zecr etmez, gerektir ki onunla lisânını itlâk etmeye, ancak ona izhâr-ı gazab ve istihkârıyla ma'siyeti için mahalline izdirâ irâ'esi üzerine iktisâr eyleye. Ve dahi bilse ki eger o kelimât-ı nasîhayı söylerse ona darb vâki' olacak, ammâ yüz ekşiliği gösterip onunla kerâhetini izhâr eyleyse darb olunmaz, o hâlde inkâr-ı kalbi ona kifâyet etmez, ancak yüzünü tûrş edip çehre etmekle izhâr-ı inkâr etmek ona lâzım gelir.

[الدرجة الخامسة التغيير باليد وذلك ككسر الملاهي وإراقة الخمر وخلع الحرير من رأسه وعن بدنه ومنعه من الجلوس عليه وإخراجه من الدار المغصوبة بالجر برجله وإخراجه من المسجد إذا كان جالساً وهو جنب وما يجري مجراه ويتصور ذلك في بعض المعاصي دون بعض فأما معاصي اللسان والقلب فلا يقدر على مباشرة تغييرها وكذلك كل معصية تقتصر على نفس العاصي وجوارحه الباطنة وفي هذه الدرجة أدبان أحدهما أن لا يباشر بيده التغيير ما لم يعجز عن تكليف المحتسب عليه ذلك فإذا أمكنه أن يكلفه المشي في الخروج عن الأرض المغصوبة والمسجد فلا ينبغي أن يدفعه أو يجره وإذا قدر على أن يكلفه إراقة الخمر وكسر الملاهي وحل دروز ثوب الحرير فلا ينبغي أن يباشر ذلك بنفسه فإن في الوقوف على حد الكسر نوع عسر فإذا لم يتعاط بنفسه ذلك كفى الاجتهاد فيه وتولاه من لا حجر عليه في فعله الثاني أن يقتصر في طريق التغيير على القدر المحتاج إليه وهو

أن لا يأخذ بلحيته في الإخراج ولا برجله إذا قدر على جره بيده فإن زيادة الأذى فيه مستغنى عنه وأن لا يمزق ثوب الحرير بل يحل دروزه فقط ولا يحرق الملاهي والصليب الذي أظهره النصارى بل يبطل صلاحيتها للفساد بالكسر وحد الكسر أن يصير إلى حالة تحتاج في استئناف إصلاحه إلى تعب يساوي تعب الاستئناف من الخشب ابتداء وفي إراقة الخمر يتوقى كسر الأواني إن وجد إليه سبيلاً فإن لم يقدر عليها إلا بأن يرمي ظروفها بحجر فله ذلك وسقطت قيمة الظرف وتقومه بسبب الخمر إذ صار حائلاً بينه وبين الوصول إلى إراقة الخمر ولو ستر الخمر ببدنه لكنا نقصد بدنه بالجرح والضرب لتوصل إلى إراقة الخمر فإذا لا تزيد حرمة ملكه في الظروف على حرمة نفسه ولو كان الخمر في قوارير ضيقة الرؤوس ولو اشتغل بإراقها طال الزمان وأدركه الفساق ومنعوه فله كسرهما فهذا عذر وإن كان لا يحذر ظفر الفساق به ومنعهم ولكن كان يضيع في زمانه وتتعطل عليه أشغاله فله أن يكسرها فليس عليه أن يضيع منفعة بدنه وغرضه من أشغاله لأجل ظرف الخمر وحيث كانت الإراقة متيسرة بلا كسر فكسره لزمه الضمان

Ve beşinci derece ise ki münkeri el ile tagyîr etmektir. O dahi âlât-ı melâhînin kesri ve hamrın defkî ve harîrin başından ve bedeni üzerinden ve cülûsu altından hal' ve men'î ve dâr-ı magsûbeden onu ayağı ile cerr ve ihrâcî veyâhûd mescidden merd-i mücnebin cerr ve ihrâcî ve bunların mecrâlarında cârî olan ef'âl gibidir. Ve bu gibi ihtisâb ba'zı me'âsîde mutasavver olur ve ba'zısından mutasavver olmaz, çünkü kalb ve lisânın me'âsîleri mübâşeret-i yed ile tagyîrine insân muktedir olmaz ve kezâlik nefsi-i 'âsî ve cevârih-i bâtınıyyesi üzerine muktesir olan her bir ma'siyet dahi böyledir ya'nî el ile tagyîri mümkün olmaz. Ve bu derecenin dahi iki edebi vardır ki birisi muhtesebün 'aleyhin teklîfinden onun 'aczi olmayınca el ile ibtidâ'en onun tagyîrine mübâşeret etmeklikdir, meselâ arz-ı magsûbeden ve mescidden lisân ile teklîf-i meşy ona mümkün olsa ve o teklîf ile hurûcu müteyakkın bulunursa gerektir ki onu itelemeye ve çekmeye ve kezâlik kesr-i melâhî ve hall-i derz-i sevb-i harîr ve irâka-i hamrın teklîfî dahi ona mümkün olursa ve onunla tagyîrine muktedir olursa gerektir ki o ef'âlî kendi nefsi ile mübâşeret eylemeye, zîrâ hadd-i kesrin üzerine vukûf etmekte 'usret vardır. Ve çün onu nefsi ile mu'âtât etmez, onda olan ictihâdî kifâyet eder ve onun

fi'linde ona hacr olmayan kimse ona bir nev^e mütevellî olur. Ve ikinci edebi odur ki tarîk-i tagyîrde mertebe-i ihtiyâc üzerine iktisâr edip derece-i ihtiyâc üzerine ta'addî ve tecâvüz etmemektir ki lüzûmundan ziyâde bir şey işlemeye, meselâ eli ile tutup onu ihrâc etmeğe muktedir iken onun sakalından veyâhüd ayağından tutup çekmeye, zîrâ onda ziyâdet-i ezâ müstagnâ 'anhtir ve sevb-i harîri dahi çözüp onu ihrâc edebilirken tutup onu şakk ve temzîk eylemeye, belki düğmeleri çözüp hall etmekle iktifâ ede ve âlât-ı melâhî ve nasârânın izhâr ettikleri hac ve salîbi ihrâk etmeye, ancak kesr ile fesâda olan salâhiyetini ibtâl ede ve kesrinin haddi o mertebe ola ki bir hâlete varır ki onun isti'nâf-ı ıslâhı yorgunluğu ibtidâ'en onu ahşâbdan istînâf-ı ıstınâ'ı yorgunluğuna mütesâvî ola ki bu kadara muhtâc ola ve humûrun defkında dahi kesr-i evânîden tevakkî ede ya'nî defkî kesr-i evânî olmaksızın ona mümkün olur ise yalnız defkî ile iktifâ eyleye ve eger kesr-i evânî etmeksizin onun defkına bir yol bulmayıp ve irâka ve defkî onun kârûresine ancak taş darbıyla olacaktır ki başka tarîk ile irâkası ona mümkün olmazsa artık o hâlde onu dahi işleyebilir. Ve hamrın sebebi ile zarfın kıymet ve takavvümü sâkit olur, zîrâ zarfı onların beynlerinde hâil olmuştur ya'nî onun ve irâka-i hamra vusûlünün mâ-beynlerinde bir hâciz ve hâil düşmüştür ki o cihetle kesri heder olur [201] hattâ kendi bedeni ile hamrı setr etmiş olsaydı biz irâka-i hamra mütevassıl olmak için onun bednine darb ve cerh ile kasd eder idik ve böyle olunca artık zurûfta olan mülkünün haramiyyeti nefsinin haramiyyeti üzerine ziyâde değildir. Ve hamrı ağız dar bir şişelerde olursa ve defkına meşgûl olduğu hâlde ona zamân uzayıp fesaka dahi gelip onu ondan men^e edecekleri melhûz olursa o hâlde dahi ona kesri câiz olur, zîrâ bu dahi kesre bir 'özdür. Ve eger zafer-i füssâk ve men'lerinin gâilesinden korkmaz ve onu hâzer etmez velâkin onunla zamânı zâyî olup ve o sebep ile onun işgâli üzerine müte'attıl olacak olursa artık zurûf-ı hamr için kendi bedeninin menfa'atını ve iştigâlinin garazını izâ'a etmek ona vâcib olmaz ya'nî o hâlde dahi kesrlerine muktedirdir ve irâkası kırmaksızın ona müteyes-ser olursa kendisi onu işlemeyip de bî-lüzûm ve bî-zarûret olarak onu kırarsa damânı ona lâzım gelir.

[فإن قلت فهلا جاز الكسر لأجل الزجر وهلا جاز الجبر بالرجل في الإخراج عن الأرض المغصوبة ليكون ذلك أبلغ في الزجر فاعلم أن الزجر إنما يكون عن المستقبل والعقوبة تكون على الماضي والدفع على الحاضر الراهن وليس إلى أحاد الرعية إلا الدفع وهو إعدام المنكر فما زاد على قدر الإعدام فهو إما عقوبة على جريمة سابقة أو زجر عن لاحق وذلك إلى الولاية لا إلى الرعية نعم الوالي له أن يفعل ذلك إذا رأى المصلحة فيه وأقول له أن يأمر بكسر الظروف التي فيها الخمر زجراً وقد فعل ذلك في زمن رسول الله صلى الله عليه وسلم تأكيداً للزجر ولم يثبت نسخه ولكن كانت الحاجة إلى الزجر والغطام شديدة فإذا رأى الوالي باجتهاده مثل الحاجة جاز له مثل ذلك وإذا كان هذا منوطاً بنوع اجتهاد دقيق لم يكن ذلك لأحاد الرعية]

Ve eger sen zecr için kesri niçin cāiz olmaz ve kezālik zecren arz-ı magsūbeden ihrācı için onun ayağından çekip sürüklemesi niçin cāiz olmaz tā ki bu mu'āmele zecrde eblag ola der isen, bunu dahi şöyle bil ki zecr ancak emr-i müstakbel içindir ve 'ukūbet cürm-i māzī içindir ve def' hāzır-ı rāhin içindir ve āhād-ı ra'ıyyete def'den gayrı bir ihtisāb yoktur, çünkü def' i'dām-ı münkerdir ve i'dāma zāid olan mikdār yā cürm-i sâbıkın üzerine bir 'ukūbettir veyā ma'ṣiyet-i müstakbele vü lā-hıkaya bir zecrdir ve zecr ve 'ukūbet ikisi vülāta 'āiddir, ra'ıyyeye rāci' değillerdir. Evet, onda bir maslahat gördüğü hâlde vālī zecr için bunları icrā edebilir ve dahi bununla emr edebilir derim ya'nī zecr için zurūf-ı hamrın kesrine emr vermeğe muktedirdir derim, zīrā zecre te'kīd için zamān-ı sa'ādette bu 'amel işlenmiştir ve neshi dahi sâbit olmamıştır velâkin o hengāmda zecr ve fitāma olan hācet şedīd idi ve el-ân vālī kendi re'yi ile bunu maslahat görüp ona ihtiyāc olduğunu anlarsa o dahi zamān-ı sa'adet gibi zecre te'kīd için ona o 'amel gibi işlemek cāiz olur. Ve çün bunun cevāzı dakīk bir ictihādın nev'ine menūt bulundu, artık āhād-ı ra'ıyye için onun cevāzı olmamak lāzım gelir.

[فإن قلت فليجز للسلطان زجر الناس عن المعاصي بإتلاف أموالهم وتخريب دورهم التي فيها يشربون ويعصون وإحراق أموالهم التي بها يتوصلون إلى المعاصي فاعلم أن ذلك لو ورد الشرع به لم يكن خارجاً عن سنن المصالح ولكننا لا نبتدع المصالح بل نتبع فيها وكسر ظروف الخمر قد ثبت عند شدة الحاجة وتركه بعد

ذلك لعدم شدة الحاجة لا يكون نسخاً بل الحكم يزول بزوال العلة ويعود بعودها وإنما جوزنا ذلك للإمام بحكم الإتياع ومنعنا آحاد الرعية منه لخفاء وجه الاجتهاد فيه بل نقول لو أريقتم الخمر أولاً فلا يجوز كسر الأواني بعدها وإنما جاز كسرها تبعاً للخمر فإذا خلت عنها فهو إتلاف مال إلا أن تكون ضاربة بالخمر لا تصلح إلا لها فكان الفعل المنقول عن العصر الأول كان مقروناً بمعنيين أحدهما شدة الحاجة إلى الزجر والآخر تبعية الظروف للخمر التي هي مشغولة بها وهما معنيان مؤثران لا سبيل إلى حذفهما ومعنى ثالث وهو صدوره عن رأي صاحب الأمر لعلمه بشدة الحاجة إلى الزجر وهو أيضاً مؤثر فلا سبيل إلى إلغائه فهذه تصرفات دقيقة فقهية يحتاج المحتسب إلى معرفتها لا محالة

Ve çün zecr-i me'āsī için kesr-i zurûf-ı hamr vülâta câiz oldu, kezâlik me'āsiden nâsın zecri için nâsın telef-i emvâli ve derûnunda şûrb-i hamr ve ma'siyet edegeldikleri hânelerin tahribi ve onları me'âsiye îsâl eden emvâlin harkı dahi sultâna câiz olmak gerektir der isen, bunu dahi böylece bil ki bununla mesâg-ı şer'î veyâ bir eser gelmiş olsaydı sünen ve menâhici mesâlihten hâric olmazdı velâkin zamân-ı sa'âdet ve eyyâm-ı sahâbede vâki' olmayan şeyi biz onu ihtirâc ve ibtidâc etmeyiz, biz ancak tâbi'iz ki selef-i sâlihîne ef'âllerinde muktedî ve müttebi' oluruz. Ve zurûf-ı hamrın kesri ise şiddet-i hâcet vaktinde vâki' olduğu sâbit olmuştur ve şiddet-i hâcetin zevâl-i ile terki ona nâsih olmaz, belki hükm zevâl-i illetle zâil ve 'avdet-i illet ile 'âid olur ve onu imâma tecvîz etmemiz dahi ancak hükm-i etbâc ile dir ve ra'yyeye bizim ondan men' edişimiz dahi ancak onda olan vech-i ihtihâdın hafâsı içindir, belki biz deriz ki evvelâ humûr eger dökülüp defk olunursa sonrası [202] kesr-i evânî câiz olmaz, çünkü onun kesri ancak defk-ı hamra tebe'iyyetle câiz olmuştur. Ve çün boş kalıp ondan hâlî kaldı, artık onun kesri itlâf-ı mâldır meger ki hamr ile dâribe olup hamrdan gayrı dîger bir nesneye yaramaya. Ve 'asr-ı evvel üzerine menkûl olan fi'l sanki iki ma'nâya makrûndur: Birisi zecre olan şiddet-i ihtiyâcdır ve dîger ma'nâsı dahi hamra zurûfun tebe'iyyetidir ki o zurûf ve evânî ile mezîd-i iştigâlin-dendir. Ve şol iki ma'nâ ikisi dahi mü'essirlerdir, onların hazflerine bir sebîl yoktur. Ve üçüncü ma'nâsı dahi vardır, o dahi sâhib-i emrin re'ayinden sudûrudur, çünkü şiddet-i hâcet-i zecre 'ilmi müte'allik olduğu

haysiyyetle o emr sâdır olmuştur ve bu ma'nâ dahi mü'essir olup onun ilgâsına kezâlik bir sebîl yoktur, kaldı ki işbu tasarrufât dekâyık-ı fik-hiyyelerdir lâ-mahâle ma'rifetine muhtesib muhtâcdır.

[الدرجة السادسة التهديد والتخويف كقوله دع عنك هذا أو لأكرن رأسك أو لأضربن رقبتك أو لأمرن بك وما أشبهه وهذا ينبغي أن يقدم على تحقيق الضرب إذا أمكن تقديمه والأدب في هذه الرتبة أن لا يهدده بوعيد لا يجوز له تحقيقه كقوله لأنهن دارك أو لأضربن ولدك أو لأسبين زوجتك وما يجري مجراه بل ذلك إن قاله عن عزم فهو حرام وإن قاله من غير عزم فهو كذب نعم إذا تعرض لوعيده بالضرب والاستخفاف فله العزم عليه إلى حد معلوم يقتضيه الحال وله أن يزيد في الوعيد على ما هو في عزمه الباطن إذا علم أن ذلك يقمعه ويردعه وليس ذلك من الكذب المحذور بل المبالغة في مثل ذلك معتادة وهو معنى مبالغة الرجل في إصلاحه بين شخصين وتأليفه بين الضرتين وذلك مما قد رخص فيه للحاجة وهذا في معناه فإن القصد به إصلاح ذلك الشخص وإلى هذا المعنى أشار بعض الناس أنه لا يقبح من الله أن يتوعد بما لا يفعل لأن الخلف في الوعيد كرم وإنما يقبح أن يعد بما لا يفعل وهذا غير مرضي عندنا فإن الكلام القديم لا يتطرق إليه الخلف وعداً كان أو وعيداً وإنما يتصور هذا في حق العباد وهو كذلك إذ الخلف في الوعيد ليس بحرام]

Ve altıncı derece ise ki tehdîd ve tahvîf idi, o dahi tafsîli budur ki muhtesib münkeri işleyene korkutup tehdîd etmektir, meselâ ona şu işi bırak terk eyle, yoksa senin kafân kırarım veyâhüd senin boynun vururum veyâ mücâzâtına emr ederim gibi sözler söyleye ve bu kelâmın mecrâsında cârî ve ona müşâbih olan elfâz-ı va'd ile onu tahvîf ettire. Ve bu tehdîd ve tahvîf kelâmı mümkün olur ise hakikat-i darbın vukû'una takdîm olunmak gerektir ya'nî onu darb etmeden evvel bu tehdîdi icrâ eder ve bir te'sîrini görmezse sonra onu darb eder demektir. Ve bu rütbenin edebi ise o dahi îkâ'ına şer'an muktedir olamayacağı bir va'd ile onu tehdîd etmemekliktir, meselâ bunu terk eyle, yoksa hâneni yağma ve gâret ederim veyâhüd senin oğlunu darb ederim veyâ senin zevcenî seby ederim ve bunların mecrâlarında cârî olan va'dlerin söyleyişi gibi ki bu gibi tehdîd münâsib değildir, edebîn hilâfıdır, zîrâ eger onu cidden ve 'an-'azmin ve kasdın söylemiş ise harâmdır ve eger onu kasd ve 'azm etmeksizin demiş ise o dahi kizb ve yalandır ve şol iki

hâli muhtesibe yakışmazlar. Evet, eger darb ve istihfâf ile onun vaʿdine müteʿarrız olur ise hâl ona muktezî olacak hadde kadar ona ʿazm etmeğe ruhsatı vardır ve bâtınında olan ʿazminden ziyâdeye vaʿd etmeğe dahi kudreti vardır. Eger bilir ki o vaʿd-i mezîd onu o münkerden kamʿ ve redʿ eder, yalandan dahi sayılmaz yaʿnî kizb-i mahzûrdan değildir, belki bunun emsâlinde mübâлага etmek ʿâdettir ki beyneʾş-şahsain âdemin ıslâhı ve beyneʾd-darreteyn kocanın teʾlîfi gibidir ki o maʿnâdadır, zarûret-i hâce için onda terhîs vâkîʿ olmuştur ve bu dahi o maʿnâda olur, çünkü ondan murâd ve maksad o şahsın ıslâhıdır. Ve baʿzuʾn-nâs bu maʿnâya işâreten demişler ki Cenâb-ı Züʾl-Celâl işlemeyeceği şey ile vaʿd etmek kabîh olmaz, çünkü vaʿdde hilf etmek keremdir; kabîh odur ki onu incâz etmeyeceği vaʿd ile vaʿd etmektir. Velâkin bu kavil bizde marzî değildir, zirâ kelâm-ı kadîme vaʿd olsun veyâhüd vaʿd olsun hilf mütetarrıf olmaz, bu hâl ancak ʿibâd hakkında mutasavver olur ve hem ʿibâd hakkında böyledir ki vaʿdde hilf etmek harâm değildir.

[الدرجة السابعة مباشرة الضرب باليد والرجل وغير ذلك مما ليس فيه شهر سلاح وذلك جائز للأحاد بشرط الضرورة والاقتصار على قدر الحاجة في الدفع فإذا اندفع المنكر فينبغي أن يكف والقاضي قد يرهق من ثبت عليه الحق إلى الأداء بالحبس فإن أصر المحبوس وعلم القاضي قدرته على أداء الحق وكونه معانداً فله أن يلزمه الأداء بالضرب على التدريب كما يحتاج إليه وكذلك المحتسب يراعي التدريب فإن احتاج إلى شهر سلاح وكان يقدر على دفع المنكر بشهر السلاح وبالجرح فله أن [203] يتعاطى ذلك ما لم تثر فتنة كما لو قبض فاسق مثلاً على امرأة أو كان يضرب بمزمار معه وبينه وبين المحتسب نهر حائل أو جدار مانع فيأخذ قوسه ويقول له خل عنها أو لأرمينك إن لم تخل عنها فله أن يرمى وينبغي أن لا يقصد المقتل بل الساق والفخذ وما أشبهه ويراعي فيه التدريب وكذلك يسل سيفه ويقول اترك هذا المنكر أو لأضربنك فكل ذلك دفع للمنكر ودفعه واجب بكل ممكن ولا فرق في ذلك بين ما يتعلق بخاص حق الله وما يتعلق بالآدميين وقالت المعتزلة ما لا يتعلق بالآدميين فلا حسبة فيه إلا بالكلام أو بالضرب ولكن للإمام لا للأحاد]

Ve yedinci derecesi ise o dahi el ve ayak ile darbin mübâşeretidir, fakat evvel-i emrde teşhîr-i silâh etmeye, hemân el ve ayak ve sāire ile darb edip münkeri izâle ede. Ve şart-ı zarûret ve defʿ-i münkere olan

muktezâ-yı hâcet üzerine iktisâr etmek şartıyla âhâd-ı nâsa dahi cevâzı vardır. Ve çün münker onunla def' olunur, gerektir ki kendisi dahi ondan keff ede, nitekim kâdî merd-i medyûnu üzerine borç sâbit olduğu vakte edâ için habse teklîf eder ve çün mahbûs olup edâsına temerrüd ve temerrüdü üzerine ısrâr eder ve kâdî dahi edâ-i hakka kudretini ve mümâtaledede 'inâdını bilir, o hâlde 'ale't-tedrîc darb ile edâ-i deyne ilzâmı câiz olur ki hâcete göre icrâ eder. Ammâ bu re'y mezheb-i Şâfi'î hükmüncedir, zîrâ medyûn-ı mütemerrid vü müte'azzirin darbı mezheb-i Hanefî'de mesâğ görülmemiştir. Ve muhtesib dahi kezâlik def'-i münkerde tedricî mürâ'ât eder. Ve eger teşhîr-i silâha muhtâc olduysa ve teşhîr-i silâh ile münkerin def'ine muktedir olursa artık fitneye bâdî olmadıkça teşhîr-i silâh ve te'âsîsine dahi muktedir olur ya'nî teşhîr-i silâh eger fitne ve fesâdı koparmazsa onu dahi isti'mâl edebilir demektir. Meselâ bir fâsık eger bir hatun kişiyi cebren tutup onunla cebren zinâ edecek olursa veyâhüd darb-ı mizmâra musır olup ondan vaz geçmezse ve kendisiyle muhtesib beynlerinde bir nehr hâil olup veyâ bir cidâr mâni' olursa evvelâ o kimse eline yayını olup o fâsıka bu hatun kişiyi bırakıp ilişme ve eger sen onu bırakmaz isen ben sana oku ilkâ edip remy edeceğim diye ona tenbîh ve tehdîd eder ve 'inde'l-ısrâr dahi onun remyine muktedir olur işte bu gibi yerlerde muhtesib silâhı isti'mâl edebilir demektir lâkin onun maktelini kasd etmeye ki sâk ve fahizine ve onlara müşâbih helâka mü'eddî olmayan sâir a'zâsına remy eder ve onda tedricî mürâ'ât eyleye ve kezâlik sell-i seyf dahi edebilir ki kılıcını çeker de fâsıka bunu terk eyle yoksa sana seyf ile darb ederim diye tehdîd eder. Ve bu ahkâm kâffesi def'-i münker içindir, zîrâ her bir mümkün ile onun def'i vâcibdir. Ve dahi hukûkullâha müte'allik olan umûr-ı hâssa ile hukûk-ı âdemiyyîne müte'allik olan mevâdd beynlerinde bir fark yoktur ya'nî def' olacak münker isterse hakkullâha müte'allik olsun ve isterse hukûk-ı beşere müte'allik olsun onun def'i vâcibdir, beynlerinde bir fark yoktur lâkin tâife-i Mu'tezile onların beynlerinde bir fark görmemişler ki hukûk-ı âdemiyyîne müte'allik olmayan şeylerde kelâm ve darbdan başka dîğer bir hisbe yoktur demişler ve o dahi imâm içindir, âhâda değildir demişler.

[الدرجة الثامنة أن لا يقدر عليه بنفسه ويحتاج فيه إلى أعوان يشهرون السلاح وربما يستمد الفاسق أيضاً بأعوانه ويؤدي ذلك إلى أن يتقابل الصفان ويتقاتلان فهذا قد ظهر الاختلاف في احتياجه إلى إذن الإمام فقال قائلون لا يستقل آحاد الرعية بذلك لأنه يؤدي إلى تحريك الفتن وهيجان الفساد وخراب البلاد وقال آخرون لا يحتاج إلى الإذن وهو الأقيس لأنه إذا جاز للآحاد الأمر بالمعروف وأوائل درجاته تجر إلى ثوان والثواني إلى ثوالت وقد ينتهي لا محالة إلى التضارب والتضارب يدعو إلى التعاون فلا ينبغي أن يبالي بلوازم الأمر بالمعروف ومنتهاه تجنيد الجنود في رضا الله ودفع معاصيه ونحن نجوز للآحاد من الغزاة أن يجتمعوا ويقاتلوا من أرادوا من فرق الكفار قمعاً لأهل الكفر فكذلك قمع أهل الفساد جائز لأن الكافر لا بأس بقتله والمسلم إن قتل فهو شهيد فكذلك الفاسق المناضل عن فسقه لا بأس بقتله والمحتسب المحق إن قتل مظلوماً فهو شهيد وعلى الجملة فانتهاه الأمر إلى هذا من النوادر في الحسبة فلا يغير به قانون القياس بل يقال كل من قدر على دفع منكر فله أن يدفع ذلك بيده وبسلاحه وب نفسه وبأعوانه فالمسألة إذن محتملة كما ذكرناه فهذه درجات الحسبة فلنذكر آدابها والله الموفق]

Ve sekizinci derece ise o dahi cünüd ve a'vânı celb ve cem'îyle münkeri def' etmektir [204] ki kendi nefsi ile münkerin def'ine kudreti olmazsa ve def'i için silâhı teşhîr edecek a'vân ve ensâra muhtâc olursa, ola ki fâsık dahi kendi ve a'vânı ile istimdâd edip karşı koyacak olur, o hâlde onun ihtisâbı mukâbele-i siffîn ve mukâteleye mü'eddî olur. İşte bu sûrette olan ihtisâb için ihtiyâc-ı izn-i imâm hakkında ihtilâf zâhir olur ki bir fırka âhâd-ı ra'îyye buna müstakill olamaz demişler ya'nî iznsizin cem'-i a'vâna muktedir olamazlar, çünkü cem'-i ensâr ve mukâbele-i fitnelere mü'eddî olur ve heyecân-ı fesâd ve tahrîb-i bilâda sebebiyyet verir ve diğer fırka cem'-i a'vân ile olan ihtisâb-ı izn-i imâma muhtâc değildir demişler ve kıyâsça ensebi dahi budur, zîrâ âhâda emr-i ma'rûf icrâ etmek câiz olunca ve onun derecât-ı evveliyâtı ikinci derecâta münker ve ikinci derecâtı dahi üçüncülere münker olıcak lâ-mahâle tedâruba kadar müntehî olur ve tedârub dahi da'vet-i a'vân ve ensâra mücib olur ve öyle olunca emr-i ma'rûfun levâzımına mübâlât olmamak gerektir, çünkü müntehâsı fî sebîlillâh tecnîd-i cünüd ve def'-i me'âsî olduğuna şübhe yoktur ya'nî emr-i ma'rûf bu hadde kadar mün-

tehî olur. Ve biz ehl-i küfrün kam'ı için âhâd için tecemmü' ve küffârdan diledikleri fırka ile mukâtele etmeğe tecvîz ediyoruz ve bunun gibi ehl-i fesâdın kam'ı dahi câiz olur, zîrâ kâfirin katlinde bir be's olmaz ve müs-lim bu yolda katl olunursa şehîd olur. İşte bunun gibi fıskı için remy-i sihâm ve münâdale eden fâsıkın katlinde dahi bir be's olmaz ve muhıkk olan muhtesib bu uğurda mazlûmen katl olunursa o dahi şehîddir. Ve 'ale'l-cümle emr-i ma'rûf ve ictinâb bu dereceye intihâsı nevâdirdendir ve böyle bir nâdirü'l-vukû' ve şâzz olan hâl ile kıyâsın kânûnunu tagyîr etmek münâsib olmaz. Binâen 'aleyh sezâ ve lâyıkk odur denile ki her bir müslime muktedir olursa def'-i münker vâcibdir ve hem dahi denile ki o münkeri yed ve silâh ve nefis ve a'vânı ile onun def'ine muktedirdir. Kaldı ki işbu mes'ele dahi zikr ettiğimiz vech üzere muhtemel kaldı ki muhtesibin mîzân-ı ictihâdı ile tercîh olunur ve derecât-ı hisbe ise işte bunlardır. İmdi âdâb-ı hisbenin beyânına şürû' edip onları zikr edelim. Vallâhu'l-muvaffık.

Beyānu Ādābi'l-Muhtesibi

[بيان آداب المحتسب]

[بيان آداب المحتسب قد ذكرنا تفاصيل الآداب في آحاد الدرجات ونذكر الآن جملها ومصادرها فنقول جميع آداب المحتسب مصدرها ثلاث صفات في المحتسب العلم والورع وحسن الخلق أما العلم فليعلم مواقع الحسبة وحدودها ومجاريها وموانعها ليقصر على حد الشرع فيه]

Ve âdâb-ı muhtesibin beyânı ise o dahi işbu mebhastır. Şöyle ki ma'lûm olduğu vech üzere tefâsîl-i âdâbı biz derecâtın âhâdında zikr etmişiz tekrârına hâcet yoktur, imdi âdâbın cümlelerini ve mesâdırını zikr edecegiz. Bu bâbda deriz ki âdâb-ı muhtesib kâffesinin masdarı üç sıfattır ki muhtesibde o üç sıfat mevcûd olmaktır: 'ilm ve vera' ve hüsn-i huluktur. 'İlm ise hisbenin mevâki'ini ve hudûd ve mecârî ve mevânî'ini bilmektir tâ ki onda hadd-i şer'î üzerine iktisâr ede.

[والورع ليردعه عن مخالفة معلومة فما كل من علم عمل بعلمه بل ربما يعلم]

أنه مسرف في الحسبة وزائد على الحد المأذون فيه شرعاً ولكن يحمله عليه غرض من الأغراض وليكن كلامه ووعظه مقبولاً فإن الفاسق يهزأ به إذا احتسب ويُورث ذلك جرأةً عليه]

Ve vera^c ise o dahi ma'fûmu muhâlefesinden onu red^c etmek için lâzımdır, zîrâ her bir 'âlim 'ilmiyle 'âmil değildir, belki ba'zı 'âlim vardır ki hisbede isrâf ettiğini ve şer'an me'zûnu bulunduğu hadde tecâvüz ve ziyâde ettiğini bilir de i'tirâzdan bir garaz onu o hâle haml eder ve hem dahi kelâm ve va'zı makbûl olmak için vera'kâr olması lâzımdır, zîrâ perhîzkâr ve vera'lı olmazsa fâsık onunla istihzâ eder ya'nî ihtisâb ederken üzerine istihzâ etmeğe mecâlî olur ve mümkündür ki onun hâli ona bir cür'eti îrâs eder.

[وَأَمَّا حُسْنُ الْخُلُقِ فَلَيْتَمَكَّنْ بِهِ مِنَ اللَّطْفِ وَالرَّفْقِ وَهُوَ أَضَلُّ الْبَابِ وَأَسْبَابُهُ وَالْعِلْمُ وَالْوَرَعُ لَا يَكْفِيَانِ فِيهِ فَإِنَّ الْعُصْبَ إِذَا هَاجَ لَمْ يَكْفِ مُجَرَّدُ الْعِلْمِ وَالْوَرَعُ فِي قَمْعِهِ مَا لَمْ يَكُنْ فِي الطَّبْعِ قَبُولُهُ بِحَسَنِ الْخُلُقِ وَعَلَى التَّحْقِيقِ فَلَا يَتِمُّ الْوَرَعُ إِلَّا مَعَ حَسَنِ الْخُلُقِ وَالْقُدْرَةِ عَلَى ضَبْطِ الشَّهْوَةِ وَالْغَضَبِ وَبِهِ يَصْبِرُ الْمُحْتَسِبُ عَلَى مَا أَصَابَهُ فِي دِينِ اللَّهِ وَإِلَّا فَإِذَا أَصِيبَ عَرْضُهُ أَوْ مَالُهُ أَوْ نَفْسُهُ بِشْتَمٍ أَوْ ضَرْبٍ نَسِيَ الْحَسْبَةَ وَغَفَلَ عَنِ دِينِ اللَّهِ وَاشْتَغَلَ بِنَفْسِهِ بَلْ رُبَّمَا يَقْدُمُ عَلَيْهِ ابْتِدَاءً لَطَلَبُ الْجَاهِ وَالْإِسْمِ فَهَذِهِ الصِّفَاتُ الثَّلَاثُ بِهَا تَصِيرُ الْحَسْبَةُ مِنَ الْقَرِيبَاتِ وَبِهَا تَنْدَفِعُ الْمُتَكْرَثُ وَإِنْ فَقِدَتْ لَمْ يَنْدَفِعِ الْمُتَكْرَرُ بَلْ رُبَّمَا كَانَتْ الْحَسْبَةُ أَيْضاً مُنْكَرَةً لِمَجَاوِزَةِ حَدِّ الشَّرْعِ فِيهَا وَدَلَّ عَلَى هَذِهِ الْأَدَابِ قَوْلُهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ”لَا يَأْمُرُ [205] بِالْمَعْرُوفِ وَلَا يَنْهَى عَنِ الْمُنْكَرِ إِلَّا رَفِيقٌ فِيمَا يَأْمُرُ بِهِ رَفِيقٌ فِيمَا يَنْهَى عَنْهُ“ وَهَذَا يَدُلُّ عَلَى أَنَّهُ لَا يَشْتَرِطُ أَنْ يَكُونَ فَقِيهًا مُطْلَقًا بَلْ فِيمَا يَأْمُرُ بِهِ وَيَنْهَى عَنْهُ وَكَذَا الْحَلَمُ]

Ve hüsn-i huluk ise o dahi muhtesib olan kimseye lâzımdır ki lutf ve rıfk ile ondan mütemekkin ola ve bâbın aslı budur ve esâsıdır, zîrâ 'ilm ve vera^c yalnız onda kifâyet etmez, çünkü gazab onda hâyic olursa onun kam'ına 'ilm ve vera^c-ı mücerred kâfî olmazlar meger ki tab'ında onun kabûlüne hüsn-i huluk yardım ede. Ve 'ale't-tahkîk hüsn-i huluk olmayınca ve zabt-ı şehvet ü gazaba kudreti olmadıkça onun vera'ı tamâm olmaz; hüsn-i huluk ile dîn uğruna düçâr olduğu musîbetlere muhtesib

sabr eder, hüsn-i huluku olmazsa çün ırzına veyâhüd māl veyâ nefesine bir sebep ve şetm ve darb isâbet ederse hisbeyi unuttur da dīnullāhtan gaflet eder ve kendi nefsi ile iştigāl eyler, belki mümkindir ki taleb-i cāh ve nām için ibtidā'en buna ikdām eder. İşte bu sıfât-ı selâse ile hisbe 'ibâdet ve kurbe olur, onunla münkerler def' olunur. Ve çün bu sıfât-ı selâse mefkûd olurlar, münker dahi def' olmaz belki mümkindir ki onda vukû'a gelen tecāvüz-i hadd-i şer'-i için o hisbe dahi münker olur. Ve bu âdâba 'aleyhi's-salātu ve's-selâm efendimizin لا يأمر بالمعروف ولا ينهى عن المنكر إلا رفيق فيما يأمر به رفيق فيما ينهى عنه حلیم فيما يأمر به حلیم ينهى عن المنكر إلا رفيق فيما يأمر به رفيق فيما ينهى عنه فقيه فيما يأمر به فقيه فيما ينهى عنه“ nass-ı celîli delâlet eyler ki hulâsa-i me'âl-i 'âlîsi: “O kimseden gayrı başka bir kimse emr-i ma'rûf ve nehy-i münker etmez, ancak o kimse emr-i ma'rûf ve nehy-i münker eder ki emr ettiği şeyde refîk ola ve nehy ettiği şeyde dahi refîk ola ve dahi emr ettiği şeyde halîm ola ve nehy ettiği şeyde dahi halîm ola ve dahi emr ettiği şeyde fakîh ola ve nehy ettiği şeyde dahi fakîh ola.” İşte bunun me'âlî onun fakîh-i mutlak olması şart olmadığına delâlet eder, belki onunla emr ve ondan nehy ettiği şeyde fakîh ve halîm olmak şarttır.

[قال الحسن البصري رحمه الله تعالى إذا كنت ممن يأمر بالمعروف فكن من
أخذ الناس به وإلا هلكت وقد قيل

لا تلم المرء على فعله وأنت منسوب إلى مثله

من ذم شيئاً وأتى مثله فإنما يزرى على عقله

ولسنا نعني بهذا أن الأمر بالمعروف يصير ممنوعاً بالفسق ولكن يسقط أثره عن
القلوب بظهور فسقه للناس]

Ve Hasen el-Basrî 'aleyhi'r-rahme demiş ki “Eger sen emr-i ma'rûf-la emr edenlerdensin, onunla nâsın en ziyâde ahz edenlerden o yoksa hâlik olursun.” Nitekim denilmiş ki

لا تلم المرء على فعله وأنت منسوب إلى مثله

من ذم شيئاً وأتى مثله فإنما يزرى على عقله

Ki hulâsa-i müfâdı: “Sen ona mensûb bulunduğun fi‘lin mislini işleyen âdeme levm etme, zîrâ kim ki bir nesneyi zemm eder de onun mislini işler, kendi ‘aklını tahkîr eder.” Ve biz bununla murâdımız fîsk ile emr-i ma‘rûf ve memnû olur demek değildir, ancak nâsa fîskı zuhû-ruyla kulûbdan eseri sâkıt olur demek isteriz.

[فقد روي عن أنس رضي الله عنه قال قلنا يا رسول الله لا نأمر بالمعروف حتى نعمل به كله ولا نهى عن المنكر حتى نجتنبه كله فقال صلى الله عليه وسلم “بَلْ مُرُوا بِالْمَعْرُوفِ، وَإِنْ لَمْ تَعْمَلُوا بِهِ كُلِّهِ، وَانْهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ، وَإِنْ لَمْ تَجْتَنِبُوهُ كُلَّهُ” وأوصى بعض السلف بنيه فقال إن أراد أحدكم أن يأمر بالمعروف فليوطن نفسه على الصبر وليثق بالثواب من الله فمن وثق بالثواب من الله لم يجد مس الأذى فإذا من آداب الحسبة توطین النفس على الصبر ولذلك قرن الله تعالى الصبر بالأمر بالمعروف فقال حاكياً عن لقمان يا بني أقم الصلاة وأمر بالمعروف وانه عن المنكر واصبر على ما أصابك]

Ve dahi Enes ‘aleyhi’r-rıdvân demiş ki biz Resûl-i ekrem efendimize dedik ki “Emr-i ma‘rûfun cem‘îisine ‘amel etmedikçe onunla emr etmeye-
lim mi ve münkerin kâffesinden ictinâb etmedikçe ondan nehy etmeyelim mi?” “Aleyhi’s-selâm efendimiz وَأَنْهَوْا بِالْمَعْرُوفِ، وَإِنْ لَمْ تَعْمَلُوا بِهِ كُلِّهِ، وَانْهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ، وَإِنْ لَمْ تَجْتَنِبُوهُ كُلَّهُ”²³² buyurdu ki hulâsa-i müfâd-ı şer‘î: “Siz ma‘rûfa emr ediniz velev ki siz onun kâffesiyle ‘amel etmezsiniz ve dahi münkerden nehy ediniz velev ki siz kâffesinden ictinâb etmezsiniz.” Ve ba‘zu’s-selef oğullarına vasiyyet edip demiş ki “Eger sizin biriniz ma‘rûfa emr etmek isterse gerektir ki sabr üzerine kendi nefsinı tavnîn ede ve Zât-ı Zü’l-Celâl’den husûl-i sevâba vüsûk ve i‘timâd ede.” Ve kim ki Zât-ı Zü’l-Celâl’den sevâba vüsûk ve i‘timâd eder, mess-i ezâyı bulmaz ya’nî ezâ ve cefânın rencîdeliğini çekmez ve böyle olunca sabr üzerine nefsin tavnîni âdâb-ı hisbenden oldu. Ve bunun için Lokmân ‘aleyhi’s-selâmın üzerine hikâyeten tebâreke ve ta‘âlâ hazretleri emr-i ma‘rûfu sabra mukârin edip buyurmuş ki “يا بني أقم الصلاة وأمر بالمعروف وانه عن المنكر واصبر على ما أصابك” Ya’nî “Ey benim oğlum, sen namâzı ikâme edip ma‘rûfa emr ve münkerden nehy eyle ve uğradığın musîbete dahi sabr eyle” demektir.

232 Taberânî, el-Mu‘cemu’l-Evsat, 6/365, no: 6628.

[ومن الآداب تقليل العلائق حتى لا يكثر خوفه وقطع الطمع عن الخلائق حتى تزول عنه المداهنة فقد روي عن بعض المشايخ أنه كان له سنور وكان يأخذ من قصاب في جواره كل يوم شيئاً من الغدد لسنوره فرأى على القصاب منكراً فدخل الدار أولاً وأخرج السنور ثم جاء واحتسب على القصاب فقال له القصاب لا أعطيك بعد هذا شيئاً لسنورك فقال [206] ما احتسبت عليك إلا بعد إخراج السنور وقطع الطمع منك وهو كما قال فمن لم يقطع الطمع من الخلق لم يقدر على الحسبة ومن طمع في أن تكون قلوب الناس عليه طيبة وألستهم بالثناء عليه مطلقة لم تيسر له الحسبة]

Ve onun havf ve korkusu çok olmamak için ‘alāyıkın taklîli dahi cümle-i âdâbandır. Ve dahi ondan müdâhene zâil olmak için halâyık-tan kat-ı tama‘ hisbenin âdâbındandır zîrâ ba‘zı meşâyihın üzerine mer-vîdir ki onun bir kedisi var idi ve komşuluğunda bulunan kassâbdan gürbe için bez alırdı. Bir gün kassâbda bir münker görüp hemân derhâl hâneye duhûl ve sinnevri ihrâc etmekle gelip kassâb üzerine ihtisâb et-tikte kassâb dahi: “Fî-mâ ba‘d senin kedine daha bir şey vermem” dedi ve o dahi: “Ben gürbeyi hânemden çıkarmadıkça gelip senin üzerine ihtisâb etmedim” dedi, ya’nî sinnevri ihrâc ve senden tama‘ı kat et-tikten sonra gelip ihtisâb etmişim dedi. Ve fi’l-hakîka dediği gibidir, zîrâ halktan tama‘ı kesmeyen kimse hisbeye muktedir olmaz ve kim ki ondan kulûb-i nâs hoş olmağa ve elsineleri onun senâsı üzerine matlûk olmağa sevip tâmi‘ olursa hisbe ona müteyesser olmaz.

[قال كعب الأخبار لأبي مسلم الخولاني كيف منزلتك بين قومك قال حسنة قال إن التوراة تقول إن الرجل إذا أمر بالمعروف ونهى عن المنكر ساءت منزلته عند قومه فقال أبو مسلم صدقت التوراة وكذب أبو مسلم ويدل على وجوب الرفق ما استدل به المأمون إذا وعظه واعظ وعنف له في القول فقال يا رَجُلُ ازْفُقْ فَقَدْ بَعَثَ اللَّهُ مَنْ هُوَ خَيْرٌ مِنْكَ إِلَى مَنْ هُوَ شَرُّ مِنِّي وَأَمَرَهُ بِالرِّفْقِ فَقَالَ تَعَالَى ﴿فَقُولَا لَهُ قَوْلًا لِّئَلَّا يَعْلَهُ يَتَذَكَّرُ أَوْ يَخْشَى﴾]

Ve dahi Ka‘bu’l-Ahbâr, Ebû Müslim el-Havlânî’ye demiş ki “Se-nin kavmin içinde senin menzilen nicedir?” Ve Ebû Müslim: “Güzeldir” deyince, Ka‘b dahi: “Tevrât kitabı der ki “Âdem ma‘rûfa emr ve münkerden nehy ederse onun menzilesi kavmi katında yaramaz olur”

dedi. Ve Ebû Müslim dahi: “Tevrât gerçek demiştir, Ebû Müslim yalan söyledi” dedi. Ve rıfkın vücûbuna Me’mûn onunla müstedil olduğu delîl dahi delâlet eder ki Me’mûn’a kavî-i galîz ve ‘unf ile bir vâ’iz va’z ettikte, Me’mûn: “Behey âdem, rıfk ile söyle, tahkîk ve tahkîkan Zât-ı Zü’l-Celâl hazretleri senden hayırlı bir zâtı benden şerrli bir şahsa gönderdikte ona rıfk etmek mu‘âmelesini emr edip buyurdu ki ﴿فَقُولَا لَهُ﴾²³³ Ya’nî Hakk subhânehu ve ta‘âlâ hazretleri Mûsâ ve Hârûn ‘aleyhime’s-selâmı fir’avna gönderdiği vakte onlara emr edip buyurdu ki “Fir’avna ‘akîb-i vusûlünüzde siz ona yumuşak sözü söyleyiniz ola ki onunla tezekkür eder de yâhûd haşşet eyler.”

[فليكن اقتداء المحتسب في الرفق بالأنبياء صلوات الله عليهم فقد روى أبو أمامة أن غلاماً شاباً أتى النبي صلى الله عليه وسلم فقال يا نبي الله تأذن لي في الزنا فصاح الناس به فقال النبي صلى الله عليه وسلم قربوه أدن فدنا حتى جلس بين يديه فقال النبي صلى الله عليه وسلم أتجبه لأمك فقال لا جعلني الله فداك قال كذلك الناس لا يحبونه لأمهاتهم أتجبه لابتك قال لا جعلني الله فداك قال كذلك الناس لا يحبونه لبناتهم أتجبه لأختك وزاد ابن عوف حتى ذكر العمة والخالة وهو يقول في كل واحد لا جعلني الله فداك وهو صلى الله عليه وسلم يقول كذلك الناس لا يحبونه وقالاً جميعاً في حديثهما أعني ابن عوف والراوي الآخر فوضع رسول الله صلى الله عليه وسلم يده على صدره وقال اللهم طهر قلبه واغفر ذنبه وحسن فرجه فلم يكن شيء أبغض إليه منه يعني من الزنا]

Merd-i muhtesib rıfkta peygamberân-ı ‘izâm ‘aleyhimü’s-selâma iktidâ etmelidir nitekim Ebû Umâme rivâyet etmiş ki bir civân, Nebî-i zî-şân efendimizin huzûr-ı ‘âlîsine gelip “Yâ Nebiyyallâh sen bana zinâ etmek için izn verir misin?” dedikte nâs onun üzerine sıyâh ettiler ve Nebî-i ‘âlî-câh efendimiz: “Onu bana takrîb ediniz” diye fermân buyurdu. Ve takarrûb edince ona: “Benden yakın ol” buyurduktaki o dahi yaklaştı tâ ki efendimizin önünde oturdu ve efendimiz ona: أتجبه لأمك Ya’nî “Sen onu anana sever misin?” dedikte civân dahi: “Sana fedâ olayım, yok!” dedi. Efendimiz dahi: كذلك الناس كذا diye beyân buyurdu ya’nî “Nâs dahi böylece dirler ki

233 “Ona yumuşak söz söyleyin. Belki öğüt alır yahut korkar.” Tâhâ, 20/44.

onu analarına sevmezler.” Sonra أتجنه لابتك قال لا جعلني الله فداك Ya'nî “Sen onu kızına sever misin?” diye sordukta, civân yine: “Sana fedâ olayım, yok!” deyince, efendimiz كذلك الناس لا يحبونه لبناتهم buyurdu, ya'nî “Nâs dahi kezâlik onu kızlarına sevmezler.” Ve be-tekrâr efendimiz كذلك الناس لا يحبونه لأختك buyurdu ya'nî “Onu senin kız karındaşına sever misin?” dedi. Ve İbn 'Avf ziyâdece rivâyet edip “tâ ki 'amme ve hâleyi zikr etti” dedi ve o civân her birisine “yok sana fedâ olayım” demiş ve efendimiz كذلك الناس لا يحبونه buyurmuş ya'nî ve her bir cevâbında “Nâs dahi böylecedirler ki onu sevmezler” buyurmuş. Ve ikisi ya'nî râvî ve İbn 'Avf cemî'an hadîslerinde demişler ki 'aleyhi's-selâm efendimiz mübârek dest-i şerîfini o civânın sadrı üzerine koyup buyurmuş ki اللهم طهر قلبه واغفر ذنبه وحسن فرجه Ya'nî “Yâ rabbi, sen bunun kalbini pâk ve temîz eyle ve günâhını 'afv ve magfîret eyle ve 'avretini hasîn eyle” demektir. Ondan sonra o civâna zinâdan daha ziyâde mebgûz bir şey olmadı. [207]

[وقيل للفضيل بن عياض رحمه الله إن سفيان بن عيينة قبل جوائز السلطان فقال الفضيل ما أخذ منهم إلا دون حقه ثم خلا به وعذله ووبخه فقال سفيان يا أبا علي إن لم نكن من الصالحين فإنا لنحب الصالحين وقال حماد بن سلمة إن صلة بن أشيم مر عليه رجل قد أسبل إزاره فهم أصحابه أن يأخذوه بشدة فقال دعوني أنا أكفيكم فقال يا ابن أخي إن لي إليك حاجة قال وما حاجتك يا عم قال أحب أن ترفع من إزارك فقال نعم وكرامة فرفع إزاره فقال لأصحابه لو أخذتموه بشدة لقال لا ولا كرامة وشتمكم]

Ve dahi Fudayl b. 'İyâz 'aleyhi'r-rahmeye denilmiş ki Süfyân b. 'Uyeyne cevâiz-i mülûku kabûl etti. Fudayl dahi: “Onlardan aldığı onun istihkâkının mâ-dûnudur” dedi. Sonra onunla tenhâda halvet edip ona levî ve tevbîh edince Süfyân ona: “Yâ Ebâ 'Alî, sen sâlihînden olmazsan bile biz tahkîkan sâlihîni severiz” dedi. Ve dahi Hammâd b. Seleme demiş ki “Sıla b. Eşyem üzerine izârı yere salınmış bir âdem geçtikçe onun ashâbı onu şiddet ile almak istediler ve Sıla onlara demiş ki “Siz ona ilişmeyin, bırakınız, ben sizi o hisbe de kifâyete edeyim.” Sonra ona: “Ey birâderzâdem, benim sana bir

ihtiyâcım vardır.” Ve o dahi: “Hâcetin nedir?” diye istifhâm ettikte, Sıla dahi: “Senin izârından bir mikdârı kaldırmaklığındır” diye beyân etti ve o âdem “ne‘am ve kerâmeten” ya‘nî pek iyi, hubben ve kerâmeten diye derhâl onu ref‘ etti. Ve o dahi ashâbına dedi ki “Siz onu şiddetle almış olsaydınız size yok ben onu kaldırmam der ve sizi söverdi” dedi.

[وقال محمد بن زكريا الغلابي شهدت عبد الله بن محمد بن عائشة ليلة وقد خرج من المسجد بعد المغرب يريد منزله وإذا في طريقه غلام من قريش سكران وقد قبض على امرأة فاجذبها فاستغاثت فاجتمع الناس عليه يضربونه فنظر إليه ابن عائشة فعرفه فقال للناس تنحوا عن ابن أخي ثم قال إلي يا ابن أخي فاستحي الغلام فجاء إليه فضمه إلى نفسه ثم قال له امض معي فمضى معه حتى صار إلى منزله فأدخله الدار وقال لبعض غلمانه بيته عندك فإذا أفاق من سكره فأعلمه بما كان منه ولا تدعه ينصرف حتى تأتيني به فلما أفاق ذكر له ما جرى فاستحيا منه وبكى وهم بالانصراف فقال الغلام قد أمر أن تأتية فأدخله عليه فقال له أما استحييت لنفسك أما استحييت لشرفك أما ترى من ولدك فاتق الله وانزع عما أنت فيه فبكى الغلام منكساً رأسه ثم رفع رأسه وقال عاهدت الله تعالى عهداً يسألني عنه يوم القيامة أني لا أعود لشرب النبيذ ولا لشيء مما كنت فيه وأنا تائب فقال ادن مني فقبل رأسه وقال أحسنت يا بني فكان الغلام بعد ذلك يلزمه ويكتب عنه الحديث وكان ذلك ببركة رفقه ثم قال إن الناس يأمرُونَ بالمعروف وينهون عن المنكر ويكون معروفهم منكراً فعليكم بالرفق في جميع أموركم تنالون به ما تطلبون]

Ve dahi Muhammed b. Zekeriyyā el-Galābī demiş ki bir gecede akşamdan sonra mescidden çıkıp hānesine giderken ben ‘Abdullāh b. Muhammed b. ‘Āiše’yi gördüm ve nāgehān esnā-yı rāhında Kureyşī bir sarhoş gulāma rāst gelip ki bir hatun kişiyi tutup çekiyor ve hatun kişi feryād ediyor ve nās dahi onun başına bilikip onu vuruyorlar. Ve çün İbn ‘Āiše ona baktı, derhâl onu bildi ve nāsa dahi “Siz benim yeğenimden ber-taraf olunuz” dedi. Sonra ona hitāben: “Ey birāderzādem, bana gel” diye muhātaba edince gulām utanıp yanına geldi ve o dahi kendi nefesine zamm edip “Benimle berāber gel” dedi ve menziline girince gulām onunla berāber gitti ve hānesine idhāl

edip onu ba'zı gilmânına teslîm etti ve "Bu âdem senin yanında bey-tûtiyyet etsin ve çün sarhoşluğundan ifâkat bulur, ondan sâdır olan fî'le âgâh edip birle bana gelmeyince savuşup gitmesin" dedi. Ve çün o civân ifâkat buldu, gulâm ondan cârî olan ef'âli ona zikr etti ve o dahi ondan şermsâr olup ağladı ve savuşup gitmek istedi. Ve me'mûru bulunan gulâm onun yanına varmaklığına emr etmiş diye ona emrini teblîg edince İbn 'Âişe'nin huzûruna girdi ve o dahi: "Sen kendi nefsinde utanmadın mı ve dahi senin şerefine utanmadın mı? Sen görmez misin ki kimin evlâdısın! Kaldı ki sen Allâhu ta'âlâdan havf ve ittikâ ederek münhemiki olduğun hâlden çıkıp o sıfatı senden nez' eyle" diye va'z ve nasîhat etmekle der-akab gulâm başını eğip izhâr-ı şermsârî vü hacâlet ettikten sonra başını kaldırıp dedi ki "Ben Zât-ı Zü'l-Celâl ile onu benden yevm-i kıyâmette su'âl edecek bir 'ahd ile mu'âhede eyledim ki fî-mâ ba'd şûrb-i nebîze 'avdet etmeyeyim ve onda olduğum hâlden bir nesneye dönmeyeyim; ben tâib ve müstagfirim." Ve İbn 'Âişe dahi ona: "Benden yakın ol" diye kendisine takrîb ve başını öptükten sonra: "Ey benim oğlum, güzel ettin" diyerek onun tevbe ve mu'âhedesini tahsîn etti ve ba'de-ez-în o gulâm ona mülâzemet [208] edip ondan hadîsi yazardı. Ve gulâmın işbu tevbe ve salâhı ancak onun rıfkı bereketinden idi, sonra dedi ki "Ba'zu'n-nâs ma'rûfa emr ve münkerden nehy ederler hâlbuki onların ma'rûfları münker olur, kaldı ki siz cemî'-i umûrunuzda rıfkı iltizâm ediniz onunla istediğinize siz nâil olursuz."

[وَعَنْ الْفَتْحِ بْنِ شَخْرَفٍ قَالَ تَعْلُقُ رَجُلٌ بِامْرَأَةٍ وَتَعْرُضُ لَهَا وَبِيدَهُ سَكِينٌ لَا يَدْنُو مِنْهُ أَحَدٌ إِلَّا عَقَرَهُ وَكَانَ الرَّجُلُ شَدِيدَ الْبَدَنِ فَبَيْنَا النَّاسَ كَذَلِكَ وَالْمَرْأَةُ تَصِيحُ فِي يَدِهِ إِذْ مَرَّ بَشَرُ بْنُ الْحَارِثِ فَدَنَا مِنْهُ وَحَكَ كَتْفَهُ بِكَتِفِ الرَّجُلِ فَوَقَعَ الرَّجُلُ عَلَى الْأَرْضِ وَمَشَى بِشَرِّ فَدَنُوا مِنَ الرَّجُلِ وَهُوَ يَتَرَشَّحُ عِرْقاً كَثِيراً وَمَضَتْ الْمَرْأَةُ لِحَالِهَا فَسَأَلُوهُ مَا حَالُكَ فَقَالَ مَا أَدْرِي وَلَكِنْ حَاكَنِي شَيْخٌ وَقَالَ لِي إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ نَاطِرٌ إِلَيْكَ وَإِلَى مَا تَعْمَلُ فَضَعُفْتُ لِقَوْلِهِ قَدَمَايَ وَهَبْتَهُ هَيْبَةً شَدِيدَةً وَلَا أَدْرِي مِنْ ذَلِكَ الرَّجُلِ فَقَالُوا لَهُ هُوَ بَشَرُ بْنُ الْحَارِثِ فَقَالَ وَاسْوَأَاتَهُ كَيْفَ يَنْظُرُ إِلَيَّ بَعْدَ الْيَوْمِ وَحَمَّ الرَّجُلُ مِنْ يَوْمِهِ وَمَاتَ يَوْمَ السَّابِعِ فَكَذَا كَانَتْ عَادَةُ أَهْلِ الدِّينِ فِي الْحَسْبَةِ وَقَدْ نَقَلْنَا فِيهَا آثَاراً وَأَخْبَاراً فِي بَابِ الْبَغْضِ فِي اللَّهِ وَالْحُبِّ فِي اللَّهِ

من كتاب آداب الصحبة فلا نطول بالإعادة فهذا تمام النظر في درجات الحسبة
وآدابها والله الموفق بكرمه والحمد لله على جميع نعمه

Ve dahi Feth b. Şahref üzerine mervî olup demiş ki “Bir âdem bir günde bir hatun kişiye ta'alluk ve ona ta'arruz etti, elinde dahi bir bıçak var idi ve ona bir kimse yanaşmadı illâ ki yaralı olmadı, zâten şedîdü'l-beden olup katı ve kuvvetli bir şahs idi ve kendisi o hâlde ve nâs başına bilikip hatun kişi dahi feryâd ve figân ettiği hâlde nâgehân Bişr b. el-Hâris gelip mürûr etti ve o kimseden yakın geçip omuzu omuzuna dokundukta o zât yere düştü ve Bişr dahi yürüyüp gitti. Ve nâs o kimseden yaklaşıp takarrüb ettiklerinde onu tere müstagrak gördüler ve pek çok ter ondan mütereşşih olduğunu mu'âyene etmeleriyle kadın dahi savuşup işine gitti. O cem'iyet: “Senin hâlin nedir?” diye ondan su'âl ettiklerinde, o dahi: “Bilmem, velâkin o kadar bilirim ki bir âdem bana omuz omuza geldi ve bana Zât-ı Zü'l-Celâl hazretleri sana ve işlediğin 'amele nâzırdır” deyince benim ayaklarım ondan zebûn olup mehâbet-i şedîde ile ondan mehâbet ettim ve o âdem kim olduğunu bilemedim” dedikte, cemâ'at: “O âdem Bişr b. el-Hâris'tir” diye ona haber verdiler. Ve o dahi: “Vây benim rûs-vâyılığım! Bu günden sonra bana nice nazar edecektir!” diye izhâr-ı nedâmet ü haclet etmekle derhâl gününden hummâya giriftâr olup yedinci gününde vefât eyledi. İşte hisbede olan ehl-i dînin 'âdâtı bunlardır ki ihtisâbları böylece idi, biz âdâb-ı sohbet kitâbında el-bugzu fillâh ve'l-hubbu fillâh bâbında onun hakkında olan âsâr ve ahhârı nakl etmişiz, artık i'âdeleriyle bahs uzatmayalım. İşte derecât-ı hisbe ve âdâbında olan nazarın tamâmı budur ve her bir emre muvaffık Allâh'tır, onun cemî'i ni'âmına hamd olsun.

**el-Bâbu's-Sâlisü Fi'l-Münkerâti'l-Me'lûfeti Fi'l-'Âdâti Fe-Neşîrû İlä
Cûmelin Minhâ Liyestedille Bihâ 'Alâ Emsâlihâ İz Lâ Matma'a Fî
Hasrihâ ve İstiksâihâ Fe-Min Zâlike**

[الباب الثالث في المنكرات المألوفة في العادات فنشير إلى جمل منها ليستدل بها على
أمثالها إذ لا مطمع في حصرها واستقصائها فمن ذلك]

Münkerātü'l-Mesācidi

[منكرات المساجد]

[اعلم أن المنكرات تنقسم إلى مكروهة وإلى محظورة فإذا قلنا هذا منكر مكروه فاعلم أن المنع منه مستحب والسكوت عليه مكروه وليس بحرام إلا إذا لم يعلم الفاعل أنه مكروه فيجب ذكره له لأن الكراهة حكم في الشرع يجب تبليغه إلى من لا يعرفه وإذا قلنا مُنْكَرٌ مَحْظُورٌ أَوْ قُلْنَا مُنْكَرٌ مطلقاً فتريد بِهِ الْمَحْظُورَ وَيَكُونُ السُّكُوتُ عَلَيْهِ مَعَ الْقُدْرَةِ مَحْظُورًا]

Ve kitāb-ı mezkûrun üçüncü bâbı ise ki 'ādâtta me'lûf olan münkerātın beyânında idi, o dahi işte bu bâbdır ki onda emsâline istidlâl olunur birtakım cümlelere işâret edecegiz, çünkü o münkerātın hasr ve istiksâsında matma^c yoktur. Ez-cümle mesācidin münkerātıdır, onu dahi şöylece bil ki münkerāt kısmı mekrûhe ve mahzûreye münkasım olurlar. Ve çün bir şey için bu münker-i mekrûhtur deriz, sen onu öylece bil ki ondan men^c etmek müstehabbdır ve üzerine sükût eylemek mekrûh olup harām değildir meger ki fâ'ili onun mekrûh olduğunu bilmez ki o vakte onun zikri ona vâcib olur, çünkü kerâhet dahi şer^c-i şerîfte bir hükmdür, onu bilemeyene teblîgi vâcibdir. Ve eger ona münker-i mahzûr dedinse veyâhüd 'ale'l-ıtlāk münkerdir dedinse o hâlde o münkerden mahzûrunu murâd etmişiz ki ma'a'l-kudret üzerine sükût etmeklik dahi mahzûr olur ya'nî ikāme-i hisbe onda şer'an vâcibdir. [209]

[فمما يُشَاهَدُ كَثِيرًا فِي الْمَسَاجِدِ إِسَاءَةُ الصَّلَاةِ بِتَرْكِ الطَّمَأِينَةِ فِي الرُّكُوعِ وَالسُّجُودِ وَهُوَ مُنْكَرٌ مُبْطَلٌ لِلصَّلَاةِ بِنَصِّ الْحَدِيثِ فَيَجِبُ النَّهْيُ عَنْهُ إِلَّا عِنْدَ الْحَنَفِيِّ الَّذِي يَعْتَقِدُ أَنَّ ذَلِكَ لَا يَمْنَعُ صِحَّةَ الصَّلَاةِ إِذْ لَا يَنْفَعُ النَّهْيُ مَعَهُ وَمَنْ رَأَى مُسِيئًا فِي صَلَاتِهِ فَسَكَتَ عَلَيْهِ فَهُوَ شَرِيكُهُ هَكَذَا وَرَدَ بِهِ الْأَثَرُ وَفِي الْخَبَرِ مَا يَدُلُّ عَلَيْهِ إِذْ وَرَدَ فِي الْغَيْبَةِ أَنَّ الْمُسْتَمَعَ شَرِيكَ الْقَائِلِ]

Mesācidde en çok görülen münker namāzın rükû^c ve sūcūdunda muktezî olan tume'nînenin terkiyle vākî^c olan isâ'et ve yaramazlığıdır ki o terk-i tume'nîne münkerdir ve nass-ı hadîs ile namāza mubtıldır, ondan nehy etmek vâcibdir meger ki musallî Hanefî olup da namāza mub-

tıl olmadığını i'tikâd eder, zîrâ o hâlde bu i'tikâd ile işbu nehy menfa'at vermez. Ve kim ki namâzında bir müsîp'i görüp de üzerine sükût eder, o müsîpe isminde şerîk olur ya'nî o dahi 'âsî ve günahkâr olur ve onun gibi o ma'âsiyet üzerine mu'azzab olur, çünkü eser böyle vârid olmuştur ve haberde dahi buna delâlet eden nass vardır, zîrâ gıybette müstemi' olan âdem mütekellimin şerîkidir.

[وكذلك كل ما يقدح في صحة الصلاة من نجاسة على ثوبه لا يراها أو انحراف عن القبلة بسبب ظلام أو عمى فكل ذلك تجب الحسبة فيه ومنها قراءة القرآن باللحن يجب النهي عنه ويجب تلقين الصحيح فإن كان المعتكف في المسجد يضيع أكثر أوقاته في أمثال ذلك ويشغل به عن التطوع والذكر فليشتغل به فإن هذا أفضل له من ذكره وتطوعه لأن هذا فرض وهي قرينة تتعدى فائدتها فهي أوشك من نافلة تقتصر عليه فائدتها وإن كان ذلك يمنعه عن الوراقة مثلاً أو عن الكسب الذي هو طعمته فإن كان معه مقدار كفايته لزمه الاشتغال بذلك ولم يجز له ترك الحسبة لطلب زيادة الدنيا وإن احتاج إلى الكسب لقوت يومه فهو عذر له فيسقط الوجوب عنه لعجزه]

Ve her ne ki namâzın sıhhatine kadh eder, o dahi böylecedir ki münkerdir, ondan nehy etmek vâcibdir, meselâ musallînin sevbi üzerine bir necâseti görür de musallî onu görmemiş ola veyâhüd karanlılık veya körlük ile kıbleden musallî münharif olmuş olur, işte bu gibi namâzın sıhhatine muzırr olan ahvâl gibi onlarda hisbe vâcib olur demektir. Ve dahi lahn ile Kur'ân okuması dahi münkerâtandır, ondan nehy etmek vâcibdir ve hem dahi kârîye telkîn-i sahîh vâcibdir. Ve mescidde mu'tekif olan kimse eger onun ekser-i evkâtı bu gibi hisbede zâyî' olup tetavvû' kılmak ve zikr eylemekten bununla meşgûl olursa varsın onunla iştigâl etsin, zîrâ bununla iştigâli onun zikr ve tetavvû'undan efdaldır, çünkü bu farzdır ve fâidesi dîğetine müte'addî ve mütecâviz bir kurbettir ve lâ-cereme nâfileden efdaldır ya'nî dîğetine müte'addî olan 'ibâdet-i mefrûza elbette nefsine fâidesi muktesır olan nâfile ve mendûbdan efdal olur ve eger bununla iştigâli meselâ virâkalıktan veya tu'cesi olan kesbden men' eder, o vakte bakılır ki eger onunla mikdâr-ı kifâyesi var ise kezalik hisbeye iştigâl etmek ona lâzım gelir, ziyâdet-i dünyâ talebi

için ona hisbenin terki câiz olmaz ve eger kût-i yevmi için kesbe kendisi muhtâc ise artık o ihtiyâc 'özüdür ve ondan 'aczone mebnî vücûb-ı hisbe sâkıt olur.

[وَالَّذِي يُكْثِرُ اللَّحْنَ فِي الْقُرْآنِ إِنْ كَانَ قَادِرًا عَلَى التَّعْلَمِ فَلْيَمْتَنِعْ مِنَ الْقِرَاءَةِ قَبْلَ التَّعْلَمِ فَإِنَّهُ عَاصٍ بِهِ وَإِنْ كَانَ لَا يَطَاوِعُهُ اللِّسَانُ فَإِنْ كَانَ أَكْثَرَ مَا يَقْرَأُهُ لِحْنًا فَلْيَتْرَكْهُ وَلْيَجْتَهِدْ فِي تَعْلَمِ الْفَاتِحَةِ وَتَصْحِيحِهَا وَإِنْ كَانَ الْأَكْثَرُ صَحِيحًا وَلَيْسَ يَقْدِرُ عَلَى التَّسْوِيَةِ فَلَا بَأْسَ لَهُ أَنْ يَقْرَأَ وَلَكِنْ يَنْبَغِي أَنْ يَخْفِضَ بِهِ الصَّوْتَ حَتَّى لَا يَسْمَعَ غَيْرَهُ وَلَمَنْعَهُ سِرًّا مِنْهُ أَيْضًا وَجِهَ وَلَكِنْ إِذَا كَانَ ذَلِكَ مَتْنَهِيَ قُدْرَتَهُ وَكَانَ لَهُ أُنْسٌ بِالْقِرَاءَةِ وَحَرَصَ عَلَيْهَا فَلَسْتُ أَرَى بِهِ بَأْسًا وَاللَّهُ أَعْلَمُ]

Ve o kimse ki kırâ'et-i Kur'ân'da çokça lahn edip galat okur, eger ta'allüme iktidârı var ise o dahi kable't-ta'allüm kırâ'etten mümteni' olmak gerektir, çünkü onunla 'āsīdir ve eger onun lisânı ona mutâva'at etmediğinden onun ekser-i kırâ'eti lahnıdır, gerektir ki onu terk edip Fātiha-i şerîfe sûresinin ta'allüm ve tashîhine ictihād ede. Ve eger onun ekser-i kırâ'eti sahîh olup ammâ tesviyeye muktedir olamaz, o hâlde okuyup kırâ'et etmekten ona bir be's yoktur lâkin dîğesine işittirmemek için kırâ'ette kendi savtını indirip hıfz etmek gerektir ve ondan sırren men'ine dahi vech vardır velâkin eger onun müntehâ-yı kudreti ise ve Kur'ân'la ünsiyyesi olup üzerine harîs ise onda dahi ben bir be's görememem. Vallâhu a'lemu.

[وَمِنْهَا تَرَأْسُ الْمُؤَذِّنِينَ فِي الْأَذَانِ وَتَطْوِيلُهُمْ بِمَدِّ كَلِمَاتِهِ وَانْحِرَافُهُمْ عَنْ صَوْبِ الْقِبْلَةِ بِجَمِيعِ الصَّدْرِ فِي الْحَيْعَلَتَيْنِ أَوْ أَنْفِرَادِ كُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمْ بِأَذَانٍ وَلَكِنْ مِنْ غَيْرِ تَوَقُّفٍ إِلَى انْقِطَاعِ أَذَانِ الْآخَرِ بَحِثْ يَضْطَرُّ عَلَى الْحَاضِرِينَ جَوَابَ الْأَذَانِ لَتَدْخُلَ الْأَصْوَاتُ فَكُلُّ ذَلِكَ مَنَكْرَاتٌ مَكْرُوهَةٌ يَجِبُ تَعْرِيفُهَا فَإِنْ صَدَرَتْ عَنْ مَعْرِفَةٍ فَيَسْتَحَبُّ الْمَنَعُ مِنْهَا وَالْحَسْبَةُ فِيهَا وَكَذَلِكَ إِذَا كَانَ لِلْمَسْجِدِ مُؤَذِّنٌ وَاحِدٌ وَهُوَ يُؤَذِّنُ قَبْلَ الصُّبْحِ فَيَنْبَغِي أَنْ يَمْنَعَ مِنَ الْأَذَانِ بَعْدَ الصُّبْحِ فَذَلِكَ مَشْوَشٌ لِلصُّومِ وَالصَّلَاةِ [210] عَلَى النَّاسِ إِلَّا إِذَا عَرَفَ أَنَّهُ يُؤَذِّنُ قَبْلَ الصُّبْحِ حَتَّى لَا يَعُولَ عَلَى أَذَانِهِ فِي صَلَاةٍ وَتَرَكَ سَحُورَ أَوْ كَانَ مَعَهُ مُؤَذِّنٌ آخَرٌ مَعْرُوفُ الصَّوْتِ يُؤَذِّنُ مَعَ الصُّبْحِ وَمِنْ الْمَكْرُوهَاتِ أَيْضًا تَكْثِيرُ الْأَذَانِ مَرَّةً بَعْدَ أُخْرَى بَعْدَ طُلُوعِ الْفَجْرِ فِي مَسْجِدٍ وَاحِدٍ فِي أَوْقَاتٍ مُتَعَابِقَةٍ مُتَقَارِبَةٍ إِمَّا مِنْ وَاحِدٍ أَوْ جَمَاعَةٍ فَإِنَّهُ لَا فَائِدَةَ فِيهِ إِذَا لَمْ يَبْقَ فِي

المسجد نائم ولم يكن الصوت مما يخرج عن المسجد حتى ينبه غيره فكل ذلك من المكروهات المخالفة لسنة الصحابة والسلف]

Ve kezâlik münkerât-ı mekrûhedendir ki ezânların terâsülü ya'nî mü'ezzîn ezân okurken kelimâtı medd ve tatvîliyle terâsül etmek münkerdir, ammâ münker-i mekrûhtur ki men'î müstehabbdır. Ve kıbleden cemîr-i sadrı ile hayye 'ala's-salâh ve hayye 'ale'l-felâh dediği vakte inhirâf etmesi dahi münker-i mekrûhtur. Ve mü'ezzinlerin ta'addüd ve her biri dîgerinin tevakkuf ve ezânı inkitâ' olmaksızın ezân ile infirâdı mekrûhtur, ammâ o haysiyyetle olsa ki tedâhül-i asvâtân hâzırların üzerine cevâb-ı ezân muztarib ola, işte bunlar kâffesi münkerât-ı mekrûhedendirler, ta'rîfleri vâcibdir. Ve eger 'an-ma'rifetin sâdır olmuşsa onun men'î müstehabb olur ve onda hisbe etmek dahi müstehabb olur. Ve kezâlik mescidin bir mü'ezzini olup da sabâhtan evvel ezân okusa o dahi ba'de's-subh ezân etmekten men'î müstehabb olur, çünkü bu dahi nâs üzerine savm ve salâtı teşvîşe düşer meger ki kable's-subh onun ezân edişi 'inde'n-nâs ma'rûf olup onun ezânı üzerine terk-i sahûrda ve edâ-i salâtta ta'vîl olunmaz veyâhüd onunla ma'rûfû's-savt dîger bir mü'ezzin olup da ma'a's-subh ezân okumak ile müştehir ve ma'rûf ola. Ve dahi mekrûhâtandır ki bir mescidde merreten ba'de uhrâ tekrâr be-tekrrâr vakt-i vâhidde çokça ezân okumak ya'nî tulû'-ı fecrden sonra bir mescidde evkât-ı müte'âkıbe vü mütekâribede olarak isterse bir âdemden olsun ve isterse bir cemâ'atten olsun tekrâr be-tekrrâr teksîr-i ezân münker-i mekrûhtur, men'î müstehabbdır, çünkü mescidde nâim olmadığı hâlde ve dîgeri uyandıрмаğa mescidden dışarıya sesleri çıkmadığı sûrette onda bir fâide yoktur. İşte bunların kâffesi sünen-i ashâb u selefe muhâlif mekrûhâtandır ki ta'rîfleri vâcib ve men'leri müstehabbdır.

[ومنہا أن يكون الخطيب لابساً لثوب أسود يغلب عليه الإبريسم أو ممسكاً لسيف مذهب فهو فاسق والإنكار عليه واجب وأما مجرد السواد فليس بمكروه ولكنه ليس بمحسوب إذ أحب الثياب إلى الله تعالى البيض ومن قال إنه مكروه وبدعة أراد به أنه لم يكن معهوداً في العصر الأول ولكن إذا لم يرد فيه نهی فلا ينبغي أن يسمى بدعة ومكروهاً ولكنه ترك للأحب]

Ve câmi'in hatîbi kezâlik aglebi harîr olarak bir siyâh sebve lâbis veyâhûd müzehheb bir seyfe māsik olur, o dahi fāsık olur ve üzerine inkâr etmek vācib olur, ammā mücerredü's-sevād mekrûh değildir, lâkin mahbûb değildir, çünkü Zât-ı Zü'l-Celâl'e en ziyâde sevgili sevb sevb-i ebyazdır ve kim ki ona mekrûh ve bid'attir dediyse onunla 'asr-ı evvelde ma'hûd olmadığını murâd etmiştir velâkin onun hakkında bir nehy vârid olmadıkça ona mekrûh ve bid'at tesmiye olmamak gerektir, fakat terki ahabbdır denilir.

[وَمِنْهَا كَلَامُ الْقُصَاصِ وَالْوُعَاظِ الَّذِينَ يَمُرُّونَ بِكَلَامِهِمُ الْبِدْعَةَ فَالْقَاصُ إِنْ كَانَ يَكْذِبُ فِي أَخْبَارِهِ فَهُوَ فَاسِقٌ وَالْإِنْكَارُ عَلَيْهِ وَاجِبٌ وَكَذَا الْوَاعِظُ الْمُبْتَدِعُ يَجِبُ مِنْهُ وَلَا يَجُوزُ حُضُورُ مَجْلِسِهِ إِلَّا عَلَى قَصْدِ إِظْهَارِ الرَّدِّ عَلَيْهِ إِمَّا لِلْكَافَةِ إِنْ قَدَّرَ عَلَيْهِ أَوْ لِبَعْضِ الْحَاضِرِينَ حَوَالِيهِ فَإِنْ لَمْ يَقْدِرْ فَلَا يَجُوزُ سَمَاعُ الْبِدْعَةِ قَالَ اللَّهُ تَعَالَى لِنَبِيِّهِ ﴿فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ حَتَّى يَخُوضُوا فِي حَدِيثٍ غَيْرِهِ﴾ وَمَهْمَا كَانَ كَلَامُهُ مَائِلاً إِلَى الْإِرْجَاءِ وَتَجَرُّةِ النَّاسِ عَلَى الْمَعَاصِي وَكَانَ النَّاسُ يَزِدَادُونَ بِكَلَامِهِ جَرَاءً وَبِعَفْوِ اللَّهِ وَبِرَحْمَتِهِ وَثَوْقاً يَزِيدُ بِسَبَبِهِ رَجَاؤَهُمْ عَلَى خَوْفِهِمْ فَهُوَ مُنْكَرٌ وَيَجِبُ مِنْهُ عَنْهُ لِأَنَّهُ فَسَادُ ذَلِكَ عَظِيمٌ بَلْ لَوْ رَجَحَ خَوْفُهُمْ عَلَى رَجَائِهِمْ فَذَلِكَ أَلْيَقُ وَأَقْرَبُ بِطَبَاعِ الْخَلْقِ فَإِنَّهُمْ إِلَى الْخَوْفِ أَحْوَجُ وَإِنَّمَا الْعَدْلُ تَعْدِيلُ الْخَوْفِ وَالرَّجَاءِ كَمَا قَالَ عُمَرُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ لَوْ نَادَى مُنَادٍ يَوْمَ الْقِيَامَةِ لِيَدْخُلَ النَّارَ كُلُّ النَّاسِ إِلَّا رَجُلًا وَاحِدًا لَرَجَوْتُ أَنْ أَكُونَ أَنَا ذَلِكَ الرَّجُلُ وَلَوْ نَادَى مُنَادٍ لِيَدْخُلَ الْجَنَّةَ كُلُّ النَّاسِ إِلَّا رَجُلًا وَاحِدًا لَخِفْتُ أَنْ أَكُونَ أَنَا ذَلِكَ الرَّجُلُ]

Ve kıssahân ve vâ'izlerin dahi kelâmları bid'alarla memzûc ve karışık olursa onların dahi men'leri müstehabbdır lâkin kıssahân eger ahhbârında kizb ve iftirâ ederse o hâlde fāsık olur ve üzerine inkâr etmek dahi vācibdir. Vâ'iz-i mübtedi' dahi böyledir ki o dahi men'i vācib olur ve meclisinin huzûru dahi cāiz olmaz meger ki üzerine redd etmek izhârı kasdıyla hâzır ola ki muktedir olursa kâffe için veyâhûd onun havâlîsinde bulunanların ba'zı için ve eger izhâr-ı redde muktedir olmazsa artık ona semâ'-ı bid'at ona cāiz olmaz. Hakk subhānehu ve ta'ālâ peygamber-i zî-şânına Kur'ân-ı hakîminde buyurmuş ki ﴿فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ حَتَّى يَخُوضُوا فِي حَدِيثٍ غَيْرِهِ﴾²³⁴ Bunun tercümesi sebkât etmiştir. Ve

234 “Başka bir söze geçmedikleri müddetçe, onlarla oturmayın” En'âm, 6/68.

o vâ'izin kelâmı ırcâ'a mâil olup da me'âsiye nâsın cür'etlerine mü'eddî oldukça ve dahi onun sözüyle halk ve 'âlim cesâretleri müzdâd olup da Zât-ı Zü'l-Celâl'in 'afv ve rahmeti sebebi ile vüsûk ve i'timâdları hâsıl ve onunla recâları havflerine gâlib gelmeğe mü'eddî oldukça o kelâmı münkerdir ve onu ondan men' etmek vâcibdir, çünkü onun fesâdı 'azîmdir, belki recâlarına havflarını tercîh etmiş olsa daha ziyâde lâyıık ve halkın ziyâ'ına daha ziyâde akrebdir, çünkü havfa daha ziyâde muhtâclardır. Ve 'adl ancak havf ve recânın [211] ta'dîlidir ve recâ Hazret-i 'Ömer b. el-Hattâb 'aleyhi'r-rıdvânın dediği gibidir, demiş ki "Yevm-i kıyâmette bir münâdî nidâ etse ki kâffe-i nâs bir âdemden gayrı âteşe dâhil olsunlar, ben o müstesnâ âdem olduğumu recâ ederdim ve eger nidâ etse ki kâffe-i nâs bir âdemden gayrı cennete girsinler, ben o müstesnâ âdem olmaklığımдан havf ederdim."

[ومهما كان الواعظ شاباً متزیناً للنساء في ثيابه وهيئته كثير الأشعار والإشارات والحركات وقد حضر مجلسه النساء فهذا منكر يجب المنع منه فإن الفساد فيه أكثر من الصلاح ويتبين ذلك منه بقرائن أحواله بل لا ينبغي أن يسلم الوعظ إلا لمن ظاهره الورع وهيئته السكينة والوقار وزيه زي الصالحين وإلا فلا يزداد الناس به إلا تمادياً في الضلال ويجب أن يضرب بين الرجال والنساء حائل يمنع من النظر فإن ذلك أيضاً مظنة الفساد والعادات تشهد لهذه المنكرات ويجب منع النساء من حضور المساجد للصلوات ومجالس الذكر إذا خيفت الفتنة بهن فقد منعهن عائشة رضي الله عنها ففعل لها أن رسول الله صلى الله عليه وسلم ما منعهن من الجماعات فقالت لو علم رسول الله صلى الله عليه وسلم ما أحدثن بعده لمنعهن وأما اجتياز المرأة في المسجد مستترة فلا تمنع منه إلا أن الأولى أن لا تتخذ المسجد مجازاً أصلاً]

Ve dahi vâ'iz olan kimse nevcivân olup hatun kişilere hey'et ve siyâbında mütezeyyin ve kesîrû'l-eş'âr ve'l-işârât ve'l-harekât oldukça ve nisâ meclisine gelip hâzır oldukça onun va'zı münkerdir, ondan men' vâcibdir, çünkü onda olan fesâd salâhtan çoktur ve bu hâli karâin-i ahvâl ile nümâyân olur. Ve'l-hâsıl vazîfe-i va'zı zâhiren vera'lı bir sâhib-i sekînet ü vakârdan gayrı dîger bir kimseye teslîm olunmaya ya'nî vâ'iz olan zât zâhir-i hâli vera'kâr ola ve hey'eti dahi sekînet ve

vakâr üzere olup kıyâfeti ve kılığı ziyy-i sâlihinde ola, yoksa nâs onunla dalâlde temâdiden gayrı bir şey müzdâd olmazlar. Ve beyne'r-ricâl ve'n-nisâ kafes gibi bir hâil komak vâcibdir tâ ki nazarı men' eyleye, çünkü nazar mazinne-i fesâddır ve 'âdât-ı nâs bu münkerâta şehâdet ederler. Ve namâz ve mecâlis-i zikre nisânın huzûrlarında bir fitnenin korkusu olursa huzûr-ı mesâcidden ve mecâlis-i zikrden nisânın men'i vâcib olur, zîrâ Ümmü'l-mü'minîn 'Âişetü's-Sıddîka 'aleyhe'r-rıdvân onlara men' etmiştir ve ona "Aleyhi's-selâm efendimiz onları cemâ'ât-tan men' etmedi" denildikte, "Ondan sonra onların ihdâs ettiklerini bilmiş olsaydı o dahi men' ederdi" demiş. Ve mestûre olarak mescidde mürûr etmekten men' olunmaz velâkin evlâ odur ki aslâ mescidde bir mecâz ittihâz etmeye.

[وقراءة القراء بين يدي الوعاظ مع التمديد والألحان على وجه يغير نظم القرآن ويجاوز حد التنزيل منكر مكروه شديد الكراهة أنكره جماعة من السلف]

Ve dahi vâ'izlerin önlerinde hadd-i tertîl ve tecvîdi tecâvüz ve nazm-ı kırâ'eti tagyîr edecek râddede tecdîd ve elhân ile Kur'ân'ın kırâ'eti dahi şedîdü'l-kerâhet olarak bir münkerdir, seleften bir cemâ'at onu inkâr etmişlerdir.

[ومنہا الحلوق یوم الجمعة لیئیع الأدوية والأطعمة والتعویذات وکقیام السؤال وقراءتهم القرآن وإنشادهم الأشعار وما یجری مجراه فهذه الأشياء منها ما هو محرم لکونه تلیساً وکذباً کالکذابين من طریقة الأطباء وكأهل الشعبذة والتلیسات وكذا أبواب التعویذات فی الأغلب یتوصلون إلی بیعها بتلیسات علی الصبیان والسوادیة فهذا حرام فی المسجد وخارج المسجد ویجب المنع منه بل کل بیع فیہ کذب وتلیس وإخفاء عیب علی المشتري فهو حرام ومنها ما هو مباح خارج المسجد کالخیاطة وبیع الأدوية والکتب والأطعمة فهذا فی المسجد ایضاً لا یحرم إلا بعارض وهو أن یضیق المحل علی المصلین ویشوش علیهم صلاتهم فإن لم یکن شیء من ذلك فلیس بحرام والأولی ترکہ ولكن شرط إباحته أن یجری فی أوقات نادرة وأیام معدودة فإن اتخذ المسجد دکاناً علی الدوام حرم ذلك ومنع منه فمن المباحات ما یباح بشرط القلة فإن کثر صار صغيرة کما أن من الذنوب ما یكون صغيرة بشرط عدم الإصرار فإن کان القلیل من هذا لو فتح بابہ لخیف منه]

أن ينجر إلى الكثير فليمنع منه وليكن هذا المنع إلى الوالي أو إلى القيم بمصالح المسجد من قبل الوالي لأنه لا يدرك ذلك بالاجتهاد وليس للأحاد المنع مما هو مباح في نفسه لخوفه أن ذلك يكثر]

Ve dahi yevm-i cum'ada edviye ve et'ime ve ta'vîzâtın bey'î için ve dilencilik etmek için gedâyân durup Kur'ân okumak ve eş'ârı inşâd etmek ve bunların mecrâlarında cârî olan ef'âl için mescidin içinde halkaların ittihâzı dahi o 'ādât-ı münkeredendirler. Bunlardan birtakım ef'âl vardır ki hâric-i mescidde dahi işlemesi kezâlik harâmdır ya'nî birtakımın mescidde ve mescidin hâricinde dahi vukû'u câiz olmaz, çünkü telbîs ve iftirâdırlar, meselâ etıbbâ-i turukiyyenin kizbleri gibi ve ehl-i şa'bezenin telbîsât ve erbâb-ı ta'vîzâtın igfâlâtı gibi, zîrâ erbâb-ı ta'vîzât dahi fi'l-agleb onların ta'vîzâtlarını sıbyân ve bedevîlere birtakım yalan ve telbîsât ile bey' edip dururlar, işte bu gibi ef'âl mescidde olsun ve mescidin hâricinde olsun harâmdırlar, onlardan men' etmek vâcib olur [212] belki her bir bey' ki içinde kizb ve telbîs ve müşterî üzerine ihfâ-i 'ayb vâki' olur, o bey' harâmdır. Ve bu ef'âlin ba'zısı mescidin hâricinde mübâhtır, dikiş dikmek ve edviye ve et'ime ve kütübü satmak gibi ki mescidde dahi mübâhtır, ammâ namâz kılanlara mahallin tazyîki ve namâzın teşvîşi 'arızı ile harâm olur ve eger bu 'avârizdan bir şey olmazsa câmi'de fi'li harâm olmaz ya'nî mahalli musallîlere dar etmez ve namâz kılanların üzerlerine namâzlarını teşvîş eylemezse mescidin içinde dikişi dikmek ve edviyeleri ve et'ime ve kütübü satmak dahi mübâhtır velâkin terki evlâdır ve mübâh olduğunun şartı ancak işbu ef'âl evkât-ı nâdire ve eyyâm-ı müte'addidede vâki' ola ya'nî 'ale'd-devâm cârî olmaya ve eger dâimî olarak mescidi dükkân ittihâz eyler, o vakte harâm olur, mübâh kalmaz ve ondan men' dahi vâcib olur. Ve mübâhâttan ba'zı mübâhlar vardır ki killet şartıyla mübâh olur ve eger çoklaşıp kesîr olursa sagîre olur, nitekim zünüb-ı sagâir 'adem-i ısrâr şartıyla sagîr olurlar ki ısrâr ile kebîre olurlar demektir ve bu ef'âl-i mübâhanın kalîline mesâg görölüp kapısı açılırsa ba'dehu kesîre müncer olmak dahi korkuluğu olsa o hâlde kalîlinden dahi men' olunmalı. Ve bu men' vâlilere ve vâlî tarafından mesâlih-i mesâcide kıyâm eden

kayımlara ola, çünkü ictihād olmayınca idrāk olunmaz, zīrā āhād-ı nās için ef'āl-i mübāhadan hakk-ı men' yoktur, ya'nī kesreti havfiyla men' olunacak ef'āl-i mübāhanın emri ictihād-ı vülāta menüttur, tecvīz ve men'î vālilerindir.

[ومنہا دخول المجانین والصبيان والسكران في المسجد ولا بأس بدخول الصبي المسجد إذا لم يلعب ولا يحرم عليه اللعب في المسجد ولا السكوت على لعبه إلا إذا اتخذ المسجد ملعباً وصار ذلك معتاداً فيجب المنع منه فهذا مما يحل قليله دون كثيره ودليل حل قليله ما روي في الصحيحين أن رسول الله صلى الله عليه وسلم وقف لأجل عائشة رضي الله عنها حتى نظرت إلى الحبشة يزنون ويلعبون بالدرق والحراب يوم العيد في المسجد ولا شك في أن الحبشة لو اتخذوا المسجد ملعباً لمنعوا منه ولم ير ذلك على النذرة والقلّة منكراً حتى نظر إليه بل أمرهم به رسول الله صلى الله عليه وسلم لتبصرهم عائشة تطيباً لقلبها إذ قال دونكم يا بني أرفدة كما نقلناه في كتاب السماع وأما المجانين فلا بأس بدخولهم المسجد إلا أن يخشى تلويثهم له أو شتمهم أو نطقهم مما هو فحش أو تعاطيهم لما هو منكر في صورته ككشف العورة وغيره وأما المجنون الهادئ الساكن الذي قد علم بالعادة سكونه وسكوته فلا يجب إخراجه من المسجد]

Ve dahi mescidde mecānīn ve sıbyān ve sūkārānın duhūlleri dahi o 'ādāt-ı münkeredendir, fakat lā-'ale'l-ıtlāk onun merātib ve derecātı vardır ki mescidde sabī oynamadıkça duhūlünde bir be's yoktur ve dahi mescidde oynamak ona harām olmaz ve mescidde vākī' olan la'ibi üzerine sūkūt etmek dahi harām olmaz meger ki mescidi mel'ab ve oyun yeri ittihāz edip ona mu'tād olmuş olur, o vakte onu ondan men' etmek vācib olur. İşte bu kalīli helāl olan ef'āldendir ki kesīri helāl olmaz ve onun kalīlinin delīl-i hilli Resūl-i ekrem efendimizin üzerine mervī ve *Sahīhayn*'da müsebbet olan hadīs-i şerīftir ki 'aleyhi's-selām efendimiz bayram gününde ve mescidin derūnunda vākī' olan Habeşe'nin oyunlarına seyr etmeğe Hazret-i 'Āiše için kapıda durup nazar etmiştir ve bī-şekk gürūh-ı Habeşe mescidi mel'ab ittihāz etmiş olsaydılar ondan men' olunurlardı, ammā onu nedret ve kılet üzere münker görmedi hattā ona nazar etmiş ve 'Āiše'nin kalbi tatyibi için onunla emr edip *يا بني* دونكم diye fermān buyurmuş tā ki 'Āiše onların oyunlarını göre, nitekim

ādâb-ı semâ' kitâbında onu nakl ettik. Ve dīvânelerin mescide duhûlleri ise o dahi onlardan telvîs-i mescid gibi bir 'amel ve şetm ve kavî-i fuḥş nutku ve münkerin te'âtîsi havfı olmazsa bir be's yoktur ya'nî onların duhûllerinde bir be's olmaz meger ki necâsetle mescidi telvîs etmek korkusu ola veyâhüd onların şetm ve kelâm-ı fuḥş nutkundan veyâ sūrette münker olan ef'âlin te'âtîsinden havf oluna, meselâ keşf-i 'avret ve gayrısı gibi bir münker bir işi işlemek gibi. Ve sâkin ve hādî olan mecnûn ise o dahi eger 'âdetle bilinmiş ki kendisi sâkin ve sâkittir, artık onun dahi kezâlik mescidden ihrâcî vâcib olmaz.

[والسكران في معنى المجنون فإن خيف منه القذف أعني القبيء أو الإيذاء باللسان وجب إخراجه وكذا لو كان مضطرب العقل فإنه يخاف ذلك منه وإن كان قد شرب ولم يسكر والرائحة منه تفوح فهو منكر مكروه شديد الكراهة وكيف لا ومن أكل الثوم والبصل فقد نهاه رسول الله صلى الله عليه وسلم عن حضور المساجد ولكن يحمل ذلك على الكراهة والأمر في الخمر أشد فإن قال قائل ينبغي أن يضرب السكران ويخرج من المسجد زجراً قلنا لا بل ينبغي يلزم القعود في المسجد ويدعى إليه ويؤمر بترك الشرب مهما كان في الحال عاقلاً فأما ضربه للزجر فليس ذلك إلى الأحاد بل هو إلى الولاة وذلك عند إقراره أو شهادة شاهدين فأما لمجرد الرائحة فلا نعم إذا كان يمشي بين الناس متميلاً بحيث يعرف سكره فيجوز ضربه في المسجد وغير المسجد منعاً له عن إظهار أثر السكر فإن إظهار أثر الفاحشة فاحشة والمعاصي يجب [213] تركها وبعد الفعل يجب سترها وستر آثارها فإن كان مستتراً مخفياً لأثره فلا يجوز أن يتجسس عليه والرائحة قد تفوح من غير شرب بالجلوس في موضع الخمر وبوصوله إلى الفم دون الابتلاع فلا ينبغي أن يعول عليه]

Ve sarhoş dahi mecnûn ma'nâsındadır ve eger kusmasından havf olunursa veyâhüd tatvîl-i lisânı ile kimsenin ezâsı melhûz ve mehûf olduysa onun dahi ihrâcî vâcib olur. Ve 'aklı muztarib olan kimsenin hükmü dahi böylece ki sarhoştan vukû'u mehûf ve melhûz olan şey ondan dahi vukû'u melhûzdur. Ve eger hamrı içip mest olmamışsa ammâ hamrın kokusu ağzından gelip fâyiḥ olur, o dahi şedîdî'l-kerâhe olarak bir münker-i mekrûhtur ve nice münker olmaya o hâl ile ki sarımsak ve soğanın ekli mekrûh olup ondan Resûl-i ekrem sallallâhu

‘aleyhi ve sellem nehy etmiştir ki ahbesânı ya’nî sarımsak ve soğanı ek eden kimse bizim mescidimize hâzır olmasın diye râyihalarıyla huzûr-ı mesâcidden onu nehy etmiştir velâkin işbu nehy kerâhete mahmûl olur velâkin hamrda emr daha ziyâde eşeddir. Ve bir kâil dese ki gerektir ki zecren sarhoşu darb ve mescidden ihrâc oluna, biz deriz ki yok, darb ve ihrâc olunmaz belki mescidde ku‘ûdu lâzım olup ve ona da‘vet olunur. Ve kaçan ki ‘âkıldır, terk-i şürbe dahi emr olunur ve zecren darbı ise âhâd-ı nâsa vilâyeti yoktur, ancak vülâta ‘âiddir ve o dahi ikrârı ‘indinde veyâhüd üzerine şâhideynin şehâdetleri vukû‘undadır, yoksa şemm-i râyihâ-i mücerrede ile darb olunmaz. Evet eger beyne’n-nâs mütemâyilen yürüyüp sarhoşluğu âşikâr olduysa eser-i sekrin izhârından men‘i için onun darbı câiz olur mescidde olsun olmasın, zîrâ ki eser-i fâhişenin izhârı fâhişedir ve me‘âsinin terki vâcibdir ve kazârâ vâki‘ olursa ba‘de’l-fi‘l setri dahi vâcibdir ve âsârının setri dahi vâcibdir. Ve çün eser-i ma‘siyetin setrine mukdim olup onu mestûr ve mahfî ve mektûm ve gizli tutar, artık onun üzerine tecessüs etmek câiz olmaz. Hamrın kokusu içmeksizin dahi tefevvuhu mümkündür ki hamrın yerinde cülûs etmekle onun siyâbından râyihası tefevvuh eder ve yutmaksızın ağza vusûlüyle dahi fâyih olur, kaldı ki râyihâ-i mücerrede üzerine ta‘vîl olunmaz.

Münkerâtü'l-Esvâkı

[منكرات الأسواق]

[مِنْ الْمُنْكَرَاتِ الْمُعْتَادَةِ فِي الْأَسْوَاقِ الْكَذِبُ فِي الْمُرَابَحَةِ وَإِخْفَاءُ الْعَيْبِ فَمَنْ قَالَ اشْتَرَيْتُ هَذِهِ السَّلْعَةَ مَثَلًا بِعَشْرَةٍ وَأَزْبَحَ فِيهَا كَذًا وَكَانَ كَاذِبًا فَهُوَ فَاسِقٌ وَعَلَى مَنْ عَرَفَ ذَلِكَ أَنْ يُخْبِرَ الْمُشْتَرِيَ بِكَذِبِهِ فَإِنْ سَكَتَ مُرَاعَاةً لِقَلْبِ الْبَائِعِ كَانَ شَرِيكًا لَهُ فِي الْخِيَانَةِ وَعَصَى بِسُكُوتِهِ وَكَذَا إِذَا عَلِمَ بِهِ عَيْبًا فَيَلْزِمُهُ أَنْ يُنَبِّهَ الْمُشْتَرِيَ عَلَيْهِ وَإِلَّا كَانَ رَاضِيًا بِضِيَاعِ مَالِ أَخِيهِ الْمُسْلِمِ وَهُوَ حَرَامٌ وَكَذَا التَّفَاوُثُ فِي الذَّرَاعِ وَالْمِكْيَالِ وَالْمِيزَانِ يَجِبُ عَلَى كُلِّ مَنْ عَرَفَهُ تَغْيِيرُهُ بِنَفْسِهِ أَوْ رَفْعُهُ إِلَى الْوَالِي حَتَّى يُغَيِّرَهُ]

Ve esvâk ve çarşı ve pazarlarda vâki‘ olan münkerâtın bahsi ise o dahi işte bu mebhastır. Şöyle ki esvâkta vukû‘a gelen münkerât-ı mu‘tâdeden biri bey’lerde cārî olan kizb ve ihfâ-i ‘aybdır. Ez-cümle bey‘i

mürâbahada kim ki ben bu mâlî meselâ on kuruşa aldım, bunda bir kuruş ribh ve kârım var diye yalan yere müşteriye söylerse o kimse fâsık olur. Ve buna vâkîf ve âgâh olan kimseye vâcibdir ki müşteriye onun yalan ve kizbi ile haber vere. Ve eger bâyi'nin kalbi mürâ'atı için sükût edip müşteriye haber vermezse o hıyânette onun şerîki olur ve sükûtu ile 'âsî ve günahkâr olur ve kezâlik 'aybına dahi 'âlim ve âgâh olan âdem onunla müşteriye haber vermek ona lâzım gelir ve eger haber vermezse o dahi müslim birâderinin mâlî zıyâ'ına râzî olmuş olur ve o dahi harâmdır. Ve zirâ' ve arşın ve endâze ve ölçek ve mikyâl ve terazi ve kantarda olan tefâvût dahi böylecedir ya'nî her kim ki ona vâkîf ve muttalî' olursa onun üzerine tagyîri vâcib olur ki yâ kendi nefsi ile onu tagyîr eder veyâhüd vâlîye onu ref' etmekle tagyîr ettirmek lâzım gelir.

[ومنها ترك الإيجاب والقبول والاكتفاء بالمعاطاة ولكن ذلك في محل الاجتهاد فلا ينكر إلا على من اعتقد وجوبه وكذا في الشروط الفاسدة المعتادة بين الناس يجب الإنكار فيها فإنها مفسدة للعقود وكذا في الربويات كلها وهي غالبية وكذا سائر التصرفات الفاسدة]

Ve büyû'atta icâb ve kabûlün terkiyle mu'âtât ile iktifâ etmek dahi es-vâkın 'ādât-ı münkerelerindendir velâkin bu mahall-i ihtihâda vâkî'dir, vücbunu i'tikâd etmeyenlerin üzerlerine onda inkâr olunmaz, ancak vücbunu i'tikâd eden âdemlerin üzerlerine onu inkâr etmek lâzımdır. Ve beyne'n-nâs mu'tâd olan şurût-ı fâsidenin ahkâmı dahi böylecedir [214] ki onlarda dahi inkâr etmek vâcibdir, zîrâ 'ukûd-ı müfsidelerdir ve ribeviyyât ya'nî güzeşte ve fâiz 'ukûdâtı kâffesi böyledir ve aaleb-i mu'âmelâtta dahi vâkî' olur ve sâir tasarrufât-ı fâside dahi böylecedir ki fâ'illeri üzerine inkâr etmek vâcibdir.

[ومنها بيع الملاهي وبيع أشكال الحيوانات المصورة في أيام العيد لأجل الصبيان فتلك يجب كسرها والمنع من بيعها كالملاهي وكذلك بيع الأواني المتخذة من الذهب والفضة وكذلك بيع ثياب الحرير وقلانس الذهب والحرير أعني التي لا تصلح إلا للرجال أو يعلم بعادة البلد أنه لا يلبسه إلا الرجال فكل ذلك منكر محظور وكذلك من يعتاد بيع الثياب المبتذلة المقصورة التي يلبس على الناس بقصارتها وابتذالها ويزعم أنها جديدة فهذا الفعل حرام والمنع منه واجب وكذلك

تلبیس انخراق الثیاب بالرفو وما یؤدی إلى الالتباس وكذلك جميع أنواع العقود المؤدية إلى التلبسات وَذَلِكَ يَطُولُ إِحْصَاؤُهُ فَلْيَقْسُ بِمَا ذَكَرْنَاهُ مَا لَمْ نَذْكُرْهُ]

Ve bey^c-i melâhî ve bayram günlerinde sıbyân için eşkâl-i hay-vânât-ı musavverenin bey^ci kezâlik münkerât-ı esvâktandır ki o hay-vânâtın sûretleri kesri vâcibdir ve melâhî gibi onların bey^cinden men^c etmek dahi vâcibdir. Ve sîm ve zerden masnû^c olan kap ve kacakların bey^ci dahi böylecedir ki ondan men^c etmek vâcibdir. Ve siyâb-ı harîr ve zer kalensüvelerin ve harîr kalensüvelerin bey^ci dahi böylecedir ki ondan men^c etmek vâcib olur. Ve siyâb-ı harîr ve zer ve harîr kalensüvelerinden bizim murâdımız ancak siyâb-ı ricâl ve kalensüve-i ricâldir ki ricâlden gayrı onu kimse giymez veyâhüd nisâya dahi sâlih olur da ammâ 'âdet-i belde ile bilinir ki o libâsı ancak ricâl giyerler, nisâ onu giymezler, işte bunların kâffesi münker-i mahzûrdur. Ve köhne ve 'atîk ve siyâb-ı mübtezele vü maksûrenin bey^cini itiyâd eden âdem ki onların kasr ve ibtizâllerine nâsa telbîs edip onları yeni ve cedîd zu'f ve 'add eyleyen kimsenin işbu fi'li dahi harâmdır, ondan men^c etmek vâcibdir. Ve kezâlik siyâb-ı mahrûkanın örmekliği ile onu müştəriye telbîs etmek ve telbîse mü'eddî sâir sun^c dahi böylecedir ki onlardan men^c etmek vâcibdir. Ve'l-hâsıl telbîsâta mü'eddî olan cemî'î-i envâc-ı 'ukûd böylecedirler, ihsâlarıyla söz uzar, artık onlardan zikr olunmayan şey işbu mezkûr olan mevâdd üzerine kıyâs oluna.

Münkerātu's-Şevâri'

[منكرات الشوارع]

[فمن المنكرات المعتادة فيها وضع الاسطوانات وبناء الدكات متصلة بالأبنية المملوكة وغرس الأشجار وإخراج الرواشن والأجنحة ووضع الخشب وأحمال الجبوب والأطعمة على الطرق فكل ذلك مُنْكَرٌ إِنْ كَانَ يُؤْدِي إِلَى تَضْيِيقِ الطُّرُقِ وَاسْتِضْرَارِ الْمَارَّةِ وَإِنْ لَمْ يُؤَدِّ إِلَى ضَرَرٍ أَضَلَّا لِسَعَةِ الطَّرِيقِ فَلَا يُمْنَعُ مِنْهُ نَعَمْ يَجُوزُ وَضْعُ الْحَطَبِ وَأَحْمَالِ الْأَطْعَمَةِ فِي الطَّرِيقِ فِي الْقَدْرِ الَّذِي يُنْقَلُ إِلَى الْبُيُوتِ فَإِنَّ ذَلِكَ يَشْتَرِكُ فِي الْحَاجَةِ إِلَيْهِ الْكَافَّةُ وَلَا يُمَكِّنُ الْمُنْعُ مِنْهُ]

Ve yolların münkerâtı ise o dahi beyânı böyledir ki yollarda cārī olan münkerât-ı mu'tâdeden vaz'-ı ustuvâne ve ebniye-i memlûkenin ittisâlinde sekilerin binâsın ve gars-ı eşcâr ve ihrâc-ı revâşın ü ecniha ve vaz'-ı ahşâb ve ahmâl-i hubûb u et'imedir ki bunların yollarda vaz'ı münkerât-ı turuktandır ve tarîka muzırr ve mudayyık olup mârreye zarar veren bu gibi ef'âl kâffesi münkerlerdir, onlardan men' etmek vâcibdir. Ve eger yolun se'at ve genişliğinden aslâ bir zarara mü'eddî olmaz, ondan men' olunmaz. Evet, günde satılıp büyüta nakl olacak mikdâr odun ve ahmâl-i et'imenin vaz'ı câiz olur, çünkü kâffe-i ahâlî ona olan ihtiyâcda şerîklerdir, ondan men' etmek mümkün olmaz.

[وَكَذَلِكَ رَبَطُ الدَّوَابِّ عَلَى الطَّرِيقِ بِحَيْثُ يَضِيقُ الطَّرِيقُ وَيَجْسُ الْمُجْتَازِينَ مُنْكَرٌ يَجِبُ الْمَنْعُ مِنْهُ إِلَّا بِقَدَرِ حَاجَةِ التَّرْوِلِ وَالرُّكُوبِ وَهَذَا لِأَنَّ الشَّوَارِعَ مُشْتَرَكَةٌ الْمُنْفَعَةُ وَلَيْسَ لِأَحَدٍ أَنْ يَخْتَصَّ بِهَا إِلَّا بِقَدَرِ الْحَاجَةِ وَالْمَرْعَى هُوَ الْحَاجَةُ الَّتِي تَرِدُ الشَّوَارِعُ لِأَجْلِهَا فِي الْعَادَةِ دُونَ سَائِرِ الْحَاجَاتِ]

Ve tarîk üzerine hayvânâtın rabtı dahi böyleceedir ki ondan men' [215] etmek vâcib olur, o dahi yolu tazyîk edip onun zibliyle yolda geçenleri tencîs ederse lâkin onda hâcet-i nüzûl ü rûkûba kadar durur ki ondan men' olunmaz, çünkü yollar menâfi'-i müşterekeye ittihâz olunurlar, bir kimse ona muhtass olamaz, ancak bi-kadri'l-hâce onunla intifâc eder, onda mürâ'â ancak hâcettir ki fi'l-âde yollar onun için murâd olunurlar, yoksa hâcât-ı sâire değildir.

[وَمِنْهَا سَوْقُ الدَّوَابِّ وَعَلَيْهَا الشُّوْكُ بِحَيْثُ يُمَرَّقُ ثِيَابُ النَّاسِ فَذَلِكَ مُنْكَرٌ إِنْ أَمَكْنَ شَدَّهَا وَضَمُّهَا بِحَيْثُ لَا تَمَرَّقُ أَوْ أَمَكْنَ الْعُدُولُ بِهَا إِلَى مَوْضِعٍ وَاسِعٍ وَإِلَّا فَلَا مَنَعَ إِذْ حَاجَةُ أَهْلِ الْبَلَدِ تَمَسُّ إِلَى ذَلِكَ نَعَمْ لَا تُتْرَكُ مُلْقَاءَ عَلَى الشَّوَارِعِ إِلَّا بِقَدَرِ مُدَّةِ الثَّقَلِ وَكَذَلِكَ تَحْمِيلُ الدَّوَابِّ مِنَ الْأَحْمَالِ مَا لَا تَطِيقُهُ مَنَكَرٌ يَجِبُ مَنَعُ الْمَلَائِكَةِ مِنْهُ وَكَذَلِكَ ذَبْحُ الْقَصَابِ إِذَا كَانَ يَذْبَحُ فِي الطَّرِيقِ حِذَاءَ بَابِ الْحَانُوتِ وَيَلُوثُ الطَّرِيقَ بِالْدَمِ فَإِنَّهُ مَنَكَرٌ يَمْنَعُ مِنْهُ بَلْ حَقُّهُ أَنْ يَتَّخِذَ فِي دِكَانِهِ مَذْبَحاً فَإِنْ فِي ذَلِكَ تَضْيِيقاً بِالطَّرِيقِ وَإِضْرَاراً بِالنَّاسِ بِسَبَبِ تَرْشِيشِ النِّجَاسَةِ وَبِسَبَبِ اسْتِقْدَارِ الطَّبَاعِ لِلْقَاضِيَّاتِ وَكَذَلِكَ طَرَحُ الْقِمَامَةِ عَلَى جَوَادِ الطَّرِيقِ وَتَبْدِيدُ فُشُورِ الْبَطِيخِ أَوْ رَشُّ الْمَاءِ بِحَيْثُ يُخْسَى مِنْهُ التَّرْلُوقُ وَالتَّعَثُّرُ كُلُّ ذَلِكَ مِنَ الْمَنَكَرَاتِ]

Ve kezâlik diken yüklü hayvânâtın yolda sevki dahi münkerât-ı şevâri'dendir, ahmâli halkın siyâbını yırtıp şakk ve temzîk ederse, çünkü halka muzırrdır, ondan men' etmek vâcib olur ve o dahi siyâbı temzîk etmeyecek râddede onun zamm ve şeddi mümkün ise veyâhüd âher yoldan ve geniş bir yere 'udûl ve imrârı mümkün ise ve eger zammı mümkün olmaz ve âher bir geniş yere 'udûl ve dîger bir yoldan onun imrârı mümkün olmaz ise o vakte zarûret-i ihtiyâc ile ondan men' olunmaz, zîrâ ehl-i beldenin buna hâcetleri temâs eder. Evet, müddet-i naklinden ziyâde yollara atılı bırakılmaz. Ve hayvânâtın kudretlerinden ziyâdeye yük yükletmek dahi yolların münkerâtındandır ki mâlikleri ondan men' etmek vâcib olur. Ve kassâbın dahi dükkânı karşısında tarîk içinde koyun ve sığır boğazlayıp kan ile yolların telvîsi dahi şevâri'in münkerâtındandır ki o dahi ondan men' olunur, belki kassâbın hakkı odur ki dükkânı içinde bir mezbah yeri ittihâz ede, çünkü yolda hayvânı boğazlamak hem yola darlık verip tazyîk eder ve hem dahi necâseti sepiştirmek ve tıbâ'ın kâzûrâta istikzârları sebepleriyle nâsa ızrâr eder. Ve kezâlik yolların pâk ve temîz yerlerine kumâmenin ilkâsı ve kavun kabuklarının dağıtıp atılması dahi ve ayakları kaydırarak râddede yollara su sepmesi dahi münkerât-ı şevâri'dendir. Mâ-hasal bu ef'âl kâffesi münkerlerdir, onlardan men' etmek vâcibdir.

[وَكذلك إرسال الماء من الميازيب المخرجة من الحائط في الطريق الضيقة فَإِنَّ ذَلِكَ ينجس الثياب أو يضييق الطريق فلا يمنع منه في الطرق الواسعة إذ العدول عنه ممكن فأما ترك مياه المطر والأحوال والثلوج في الطرق من غير كسح فذلك منكر ولكن ليس يختص به شخص معين إلا الثلج الذي يختص بطرحه على الطريق واحد والماء الذي يجتمع على الطريق من ميازيب معين فعلى صاحبه على الخصوص كسح الطريق إن كان من المطر فذلك حسبة عامة فعلى الولاية تكليف الناس القيام بها وليس للأحاد فيها إلا الوعظ فقط]

Ve yollara duvardan muhrec olan oluklardan çirkâb suyunun dar yolda akıttırılması dahi şevâri'in münkerâtındandır, çünkü yolları tazyîk ve siyâbı necis ve murdâr eder velâkin tarîk-i vâsi'de olursa ondan men' olunmaz, zîrâ ondan 'udûl etmek mümkündür. Ve yollarda septirmek-sizin yağmur suları ve çamurları ve karları terk etmek dahi münkerdir

velakin süpürmesiyle bir kimse muhtass ve mu'ayyen olmaz meger ki yola kendi hânesinin karını tarh etmiş ola veyâhüd mîzâb-ı mu'ayyen-den bilikmiş bir su ola ki o hâlde sâhib-i hâneye onun süpürmesi vâcib olur ve eger bilikmiş olan su yağmurların suyu ise o vakte ondan olan hisbe dahi 'âmm olup vâlîlere vâcibdir ki nâsa bununla kıyâm etmeğe emr ede ve âhâd-ı nâs için onda va'zdan gayrı dîger bir ihtisâb yoktur, yalnız va'z ü nush etmek âhâda vâcib olur.

[وَكَذَلِكَ إِذَا كَانَ لَهُ كَلْبٌ عَقُورٌ عَلَى بَابِ دَارِهِ يُؤْذِي النَّاسَ فَيَجِبُ مَنَعُهُ مِنْهُ وَإِنْ كَانَ لَا يُؤْذِي إِلَّا بَتْنَجِيسِ الطَّرِيقِ وَكَانَ يُمْكِنُ الْإِحْتِرَازُ عَنْ نَجَاسَتِهِ لَمْ يَمْنَعْ مِنْهُ وَإِنْ كَانَ يَضِيقُ الطَّرِيقَ بِسَطِهِ ذِرَاعِيهِ فَيَمْنَعُ مِنْهُ بَلْ يَمْنَعُ صَاحِبُهُ مِنْ أَنْ يَنَامَ عَلَى الطَّرِيقِ أَوْ يَقْعُدَ قَعُوداً يَضِيقُ الطَّرِيقَ فَكَلْبُهُ أَوْلَى بِالْمَنْعِ]

Ve kezâlik hânesinin kapısı üstünde âdemin bir kelb-i 'akûru olup da gelip geçenlere eziyyet verirse o dahi münkerât-ı turuktandır ki ondan men'i vâcib olur. Ve eger o kelbin yola tencîsinden başka bir ezâsı olmaz ve onun necâsetinden ihtirâz etmek dahi mümkün olur o vakte ondan men' olunmaz. Ve eger zirâ'larının bastıyla yolu tazyîk eder, o hâlde dahi ondan men' olunur [216] belki onun sâhibi yola yatmaktan ve yolu tazyîk eder oturmak ile oturmaktan men' olunur ve böyle olunca bi-tarîki'l-evlâ yola yatmaktan onun kelbi men'e müstehakk olur.

Münkerātu'l-Hammāmāti

[منكرات الحمامات]

[منها الصور التي تكون على باب الحمام أو داخل الحمام يجب إزالتها على كل من يدخلها إن قدر فإن كان الموضع مرتفعاً لا تصل إليه يده فلا يجوز له الدخول إلا لضرورة فليعدل إلى حمام آخر فإن مشاهدة المنكر غير جائزة ويكفيه أن يشوه وجهها ويبتل به صورتها ولا يمنع من صور الأشجار وسائر النقوش سوى صورة الحيوان]

Ve hammāmlarda cārī olan münkerât ise o dahi beyānı budur ki ez-cümle hammām kapısı üstünde veyâhüd hammāmın dâhilinde olan hayvânât sûretleridir ki o dahi münkerdir, hammāma giren her bir âde-

me onun izâleleri vâcibdir ve eger yeri yüksek olup da ona el ulaşmaz, artık zarûret olmayınca ona duhûlü câiz olmaz, gerektir ki âher bir hammâma 'udûl ede, zîrâ münkerin müşâhedesi gayr-ı câizdir ve izâlesinde yüzünü çirkîn etmek kâfidir ki fi'l-agleb insân sûreti ta'lik ederler ve yüzü çirkîn etmekle bâtil olur lâkin eşcâr sûretlerinden ve nukûş-ı sâi-reden men' olunmaz, ancak hayvân sûretinden yalnız men' olunur.

[منها كشف العورات والنظر إليها ومن جُمِلَتْهَا كَشَفُ الدَّلَالِ عَنِ الْفُجْدِ وَمَا تَحْتِ الشُّرَّةِ لِتَنْجِيَةِ الْوَسْخِ بَلْ مِنْ جُمِلَتْهَا إِدْخَالُ الْيَدِ تَحْتَ الْإِزَارِ فَإِنَّ مَسَّ عَوْرَةِ الْغَيْرِ حَرَامٌ كَالنَّظَرِ إِلَيْهَا]

Ve hammâmda keşf-i 'avrât ve onlara bakmak dahi o münkerâtandır ki dellâkın but üzerinden ve göbek altından kirin izâlesi için vâki' olan keşfi dahi onların cümlelerinin birisidir, belki peştemâlin altında idhâl-i yedi dahi onun cümlesindendir, zîrâ dîğerin 'avret yerini mess etmek dahi harâmdır, ona bakmak gibidir.

[وَمِنْهَا الْإِنْبِطَاحُ عَلَى الْوُجْهِ بَيْنَ يَدَيِ الدَّلَالِ لِتَعْمِيرِ الْأَفْحَازِ وَالْأَعْبَازِ فَهَذَا مَكْرُوهُ إِنْ كَانَ مَعَ حَائِلٍ وَلَكِنْ لَا يَكُونُ مُحْظُورًا إِذَا لَمْ يَخْشَ مِنْ حَرَكَةِ الشَّهْوَةِ وَكَذَلِكَ كَشَفُ الْعَوْرَةِ لِلْحَجَامِ الذَّمِي مِنَ الْفَوَاحِشِ فَإِنَّ الْمَرْأَةَ لَا يَجُوزُ لَهَا أَنْ تَكْشِفَ بَدَنَهَا لِلذَّمِيَّةِ فِي الْحَمَامِ فَكَيْفَ يَجُوزُ لَهَا كَشَفُ الْعَوْرَاتِ لِلرِّجَالِ]

Ve dahi dellâkın önünde efhâz ve a'câzın bastırıp tagmîzleri için yüzü koyu uzanmak dahi o 'âdât-ı münkeredendir ki yüzü üzerine o sûretle uzanıp inbitâh etmekte onun efhâz ve a'câzına vukû' bulan tagmîz eger hâil ile vâki' olur mekrûhtur ya'nî mahzûr değildir, o dahi şehvetin hareketinden korkusu olmazsa. Ve zimmî olan haccâma keşf-i 'avret kezâlik fevâhiştendir, zîrâ hatun kişiye câiz değildir ki onun bedeni hammâmda zimmiye bir hatun kişiye keşf ede kaldı ki ricâle keşf-i 'avret nice câiz olur.

[وَمِنْهَا غَمَزُ الْيَدِ وَالْأَوَانِي النَّجَسَةِ فِي الْمِيَاهِ الْقَلِيلَةِ وَغَسْلُ الْإِزَارِ وَالطَّاسِ النَّجَسِ فِي الْحَوْضِ وَمَاؤُهُ قَلِيلٌ فَإِنَّهُ مَنْجَسٌ لِلْمَاءِ إِلَّا عَلَى مَذْهَبِ مَالِكٍ فَلَا يَجُوزُ الْإِنْكَارُ فِيهِ عَلَى الْمَالِكِيَّةِ وَيَجُوزُ عَلَى الْحَنْفِيَّةِ وَالشَّافِعِيَّةِ وَإِنْ اجْتَمَعَ مَالِكِيٌّ وَشَافِعِيٌّ فِي الْحَمَامِ فَلَيْسَ لِلشَّافِعِيِّ مَنَعَ الْمَالِكِيِّ مِنْ ذَلِكَ إِلَّا بِطَرِيقِ الْإِلْتِمَاسِ وَاللُّطْفِ وَهُوَ أَنَّ]

يقول له إنا نحتاج أن نغسل اليد أولاً ثم نغمسها في الماء وأما أنت فمستغن عن إيدائي وتقويت الطهارة علي وما يجري مجرى هذا فإن مظان الاجتهاد لا يمكن الحسبة فيها بالقهر]

Ve miyâh-ı kalîleye sel ve evânî-i neciseyi sokmak ve futa ve murdâr tâseyi yıkamak o ‘âdât-ı münkeredendir ki havz-ı sagîr ve kurna ve mâ-i kalîle necis olan el ve evânîyi battırmak ve peştemâl-i necisi ve murdâr tâsı gasl etmek suya müncistir meger ki Mâlikîyyü’l-mezheb ola ki onun hakkında necis olmaz, kaldı ki bunda Mâlikîyyü’l-mezheb olanların üzerlerine inkâr olunmaz lâkin Hanefî ve Şâfi’iyyü’l-mezheb olanların üzerlerine inkâr etmek câiz olur. Ve eger bir Şâfi’î ile bir Mâlikî bir hammâmda cem^c olup birlikte oldularsa Şâfi’iyyü’l-mezheb olan kimse tarîk-i iltimâs ve lutfun gayrısıyla Mâlikîyyü’l-mezheb olan kimseyi ondan men^c edemez, ancak lutf ve mülâyemetle ona diye ki biz evvelâ suya sokmazdan evvel elimizin gasline muhtâcız ki en evvel elimizi gasl ederiz sonra suya gams edip daldırırız, sen isen tefvît-i tahâret [217] ile beni rencîde etmekten müstagnîsin ya‘nî elini gasl etmekten evvel suya daldırıp benim üzerime suyun tahâretini tefvîti ile beni rencîde etmeğe muhtâc değilsin ve bunun mecrâsında cârî olan sühan nerm ü şîrîn ile ondan men^c ede, çünkü mazânn-ı ictihâdda kahr ile hisbe etmek mümkün değildir.

[وَمِنْهَا أَنْ يَكُونَ فِي مَدَاجِلِ بُيُوتِ الْحَمَّامِ وَمَجَارِي مِيَاهِهَا حِجَارَةٌ مَلَسَاءُ مَرْقَلَةٌ يَزْلُقُ عَلَيْهَا الْغَافِلُونَ فَهَذَا مُنْكَرٌ وَيَجِبُ قَلْعُهُ وَإِزَالَتُهُ وَيُنْكَرُ عَلَى الْحَمَّامِيِّ إِهْمَالُهُ فَإِنَّهُ يُفْضِي إِلَى السَّقَطَةِ وَقَدْ تُؤَدِّي السَّقَطَةُ إِلَى انْكِسَارِ غُضُوٍ أَوْ انْخِلَاعِهِ وَكَذَلِكَ تَرَكَ السِّدْرَ وَالصَّابُونَ الْمَزْلُوقَ عَلَى أَرْضِ الْحَمَّامِ مُنْكَرٌ وَمَنْ فَعَلَ ذَلِكَ وَخَرَجَ وَتَرَكَ فَزَلَقَ بِهِ إِنْسَانٌ وَانْكَسَرَ عَضْوٌ مِنْ أَعْضَائِهِ وَكَانَ ذَلِكَ فِي مَوْضِعٍ لَا يَظْهَرُ فِيهِ بَحِثٌ يَتَعَذَّرُ الْإِحْتِرَازَ عَنْهُ فَالضَّمَانُ مُتَرَدِّدٌ بَيْنَ الَّذِي تَرَكَهُ وَبَيْنَ الْحَمَّامِيِّ إِذْ حَقَّهُ تَنْظِيفُ الْحَمَّامِ وَالْوَجْهَ إِجْبَابُ الضَّمَانِ عَلَى تَارِكِهِ فِي الْيَوْمِ الْأَوَّلِ وَعَلَى الْحَمَّامِيِّ فِي الْيَوْمِ الثَّانِي إِذْ عَادَةُ تَنْظِيفِ الْحَمَّامِ كُلِّ يَوْمٍ مَعْتَادَةٌ وَالرَّجُوعُ فِي مَوَاقِيتِ إِعَادَةِ التَّنْظِيفِ إِلَى الْعَادَاتِ فَلْيَعْتَبِرْ بِهَا وَفِي الْحَمَّامِ أُمُورٌ أُخَرُ مَكْرُوهَةٌ ذَكَرْنَاهَا فِي كِتَابِ الطَّهَارَةِ فَلْتَنْتَظِرْ هُنَاكَ]

Ve dahi hammâm halvetler içinde ayağı kaydırır saykallı taş bulunmak hammâmın ‘âdât-ı münkerelerindendir ki gâfil kimseler onu bas-

malarıyla ayakları kayıp düşerler, işte o dahi münkerdir ve onun kal^c ve izâlesi vâcib olur ve ihmâli için hammâmcı üzerine inkâr olunur, zîrâ düşmeğe müfddir ve düşmek dahi 'uzvun inkisâr ve halına mü'eddîdir. Ve kezâlik kaydırıcı olan sidr ve sâbûnu hammâmın yeri üzerine bırakmak münkerdir, kim ki onu işlerse ve hammâmdan hurûc edip bırakırsa eger bir kimse onunla ayağı kayıp düşer de onun a'zâsınan bir 'uzv onunla kırılıp telef olur ve o dahi öyle bir yerde bulunmuş ki ondan ihtirâz etmek müte'azzirdir, o hâlde damân-ı hammâmcı ile sâbûn veyâ sidri terk eden zâtın beynlerinde mütereddid olur, çünkü hammâmcıya vâcibdir ki hammâmı tanzîf edip pâk ve temîz tuta ve vechi odur ki birinci gününde damânı onun târiki üzerine vâcib ola ve ikinci gününde hammâmcı üzerine ola, çünkü beher gün hammâmın tanzîfî 'âdettir ve mevākît-i i'âdet-i tanzîf âdâta râci' olur, r gerektir ki onda 'âdet-i mu'tâde mu'teber ola. Ve hammâmda dîger umûr-ı mekrûhe vardır, biz onu âdâb-ı tahâret kitâbında zikr etmişiz, orada manzûr ola.

Münkerâtü'z-Ziyâfeti

[منكرات الضيافة]

[فمنها فرش الحرير للرجال فهو حرام وكذلك تبخير البخور في مجمرة فضة أو ذهب أو الشراب أو استعمال ماء الورد في أواني الفضة أو ما رؤوسها من فضة ومنها إسدال الستور وعليها الصور ومنها سماع الأوتار أو سماع القينات ومنها اجتماع النساء على السطوح للنظر إلى الرجال مهما كان في الرجال شباب يخاف الفتنة منهم فكل ذلك محظور منكر يجب تغييره ومن عجز عن تغييره لزمه الخروج ومن لم يجز له الجلوس فلا رخصة له في الجلوس في مشاهدة المنكرات]

Ve münkerât-ı ziyâfet bahsi ise o dahi işte bu mebhastır. Şöyle ki ziyâfet ve da'vetlerde dahi birtakım münkerât cārî olur. Ez-cümle erkeklere fûrûş-i harîrin ferşidir, erkeklere harâmdır ve sîm veyâ zer bir buhürdân ile buhûrun vukû'u veyâhûd evânî-i fiddadan suyu veyâ şerbetleri içmek veyâ gülâbı isti'mâl etmek veyâhûd başı sîm veyâ zerden masnû' olan şîşede gülâbı isti'mâl etmek ve üzerine hayvân suverleri menkûş olan perdeleri asılı görmek veyâ evtâr veyâ kaynâtın

asvâtlarını işitmek ve civânlarla karışık olan cem'iyet-i ricâle bakmak üzere damlara nisâ bilikmek gibi umûr cümlesi ziyâfet münkerâtındandır ve bunların kâffesi münker-i mahzûr olup tagyîri vâcibdir. Ve kim ki tagyîrinden 'âciz kalır, elbette o ziyâfetten çıkıp gitmek ona vâcib olur ya'nî öyle münkerlere şâmil olan mecliste ona cülûs câiz olmaz ki müşâhede-i münkerât ile cülûsunda ruhsat yoktur.

[وأما الصور التي على النمارق والزبابي المفروشة فليس منكراً وكذلك على الأطباق والقصاع لا الأواني المتخذة على شكل الصور فقد تكون رؤوس بعض المجامر على شكل طير فذلك حرام يجب كسر مقدار الصورة منه وفي المكحلة الصغيرة من الفضة خلاف وقد خرج أحمد بن حنبل عن الضيافة بسببها ومهما كان الطعام حراماً أو كان الموضع مغصوباً أو كانت الثياب المفروشة حراماً فهو من أشد المنكرات]

Ve küçürek yastık ki yüz yastığı ve enli ve iyi bisât-ı fâhîrin üstünde olan suver-i mefrûşe münker değillerdir ve tabak ve çanak üzerinde olan sûretler dahi [218] böylecedir ki münker değillerdir, ammâ şekl-i suver üzere alınan evânî böyle değillerdir ya'nî onlar münkerlerdir hattâ ba'zı mecâmirin başları dahi kuş şeklinde olurlar, işte onlar harâmdırlar, ondan sûret mikdârınca kesr etmek vâcib olur. Ve fiddadan mas-nûc olan sürme-dân için hilâf vâki' olmuştur, hattâ Ahmed b. Hanbel 'aleyhi'r-rahme bir ziyâfetten sîm sürmedânın sebebiyle çıkıp gitmiştir. Ve kaçan ki ta'am harâm olur veyâhüd ziyâfet yeri magsûb olur veyâ siyâb-ı mefrûşe harâm olur, o vakte eşedd-i münkerâtın olur ki 'alâ-küllî hâl ondan men' etmek vâcib olur ve o münker tagyîr olunmazsa o ziyâfetten çıkıp gitmek farz olur.

[فإن كان من فيها من يتعاطى شرب الخمر وحده فلا يجوز الحضور إذ لا يحل حضور مجالس الشرب وإن كان مع ترك الشرب ولا يجوز مجالسة الفاسق في حالة مباشرته للفسق وإنما النظر في مجالسته بعد ذلك وأنه هل يجب بغضه في الله ومقاطعته كما ذكرناه في باب الحب والبغض في الله وكذلك إن كان فيهم من يلبس الحرير أو خاتم الذهب فهو فاسق لا يجوز الجلوس معه من غير ضرورة فإن كان الثوب على صبي غير بالغ فهذا في محل النظر والصحيح أن ذلك منكر ويجب نزع عنه إن كان مميزاً لعموم قوله عليه السلام هذان حرام على ذكور أمتي وكما

يجب منع الصبي من شرب الخمر لا لكونه مكلفاً لكن لأنه يأنس به فإذا بلغ عسر عليه الصبر عنه فكذلك شهوة التزين بالحرير تغلب عليه إذا اعتاده فيكون ذلك بذراً للفساد يبذر في صدره فتنبت منه شجرة من الشهوة راسخة يعسر قلعها بعد البلوغ أما الصبي الذي لا يميز فيضعف معنى التحريم في حقه ولا يخلو عن احتمال والعلم عند الله فيه والمجنون في معنى الصبي الذي لا يميز]

Ve eger ziyāfette hamr içir bir âdem var ise ki kendi yalnız oturup içiyor, o ziyāfetin huzûru câiz olmaz, çünkü mecâlis-i şûrbün huzûru helâl olmaz velev ki terk-i şûrb ile ola ya'nî ma'a-terki's-şûrb olsa dahi huzûru câiz değildir. Fıska mübāşeretü hengāmında fāsıkın mücālesesi câiz olmaz. Ve fıska mübāşeretinden sonra mücālesesi hakkında nazar vardır ki onun bugzu ve mukāta'ası Allāh için vâcib olur mu? Nitekim el-hubbu ve'l-bugzu fillāh bābında onu zikr etmişiz. Ve kezâlik eger içlerinde sevb-i harîr veyâ hâtem-i zere lâbis bir kimse var ise yine o meclisin huzûru câiz olmaz ki o dahi fāsıktır ve zarûrî olmayınca onunla cülûs etmek câiz olmaz. Ve eger o sevb-i harîr sabî-i gayr-ı bâligin üstünde ise o hâlde mes'ele mahall-i nazardır ve kavî-i sahîh üzere münkerdir, nez'î vâcibdir eger sabî-i mümeyyiz ise, çünkü bunlar zükûr-ı ümmetime harâmdır diye vârid olan nass-ı 'âlî-i peygamberî 'umûmuna dâhildir. Ve şûrb-i hamrdan sabînin vücûb-ı men'î gibi lûbs-i harîrden dahi men'î vâcib olur. Şûrb-i hamrdan men'î onun mükellef olduğu haysiyyetle değildir, ancak onunla istînâs etmemek içindir, zîrâ onunla istînâs ederse ba'de'l-bülûg ondan sabr edemez ve bunun gibi onunla itiyâd ederse harîr ile bezelenmek şehveti dahi ona galebe eder de fesâd için sadrında bir tohm olur ki ondan bir şecere-i metîne vü rāsiha nâbit olur, ba'de'l-bulûg onun kal'ı güç ve 'asîr olur, ammâ sabî-i gayr-ı mümeyyizin üstünde olur ise o dahi onun hakkında tahrîm ma'nâsı muzā'af olur ve el-'ilmu 'indallâhi ihtimâlden hâlî olmaz. Ve mecnûn dahi sabî-i gayr-ı mümeyyizin ma'nâsındadır.

[نعم يحل التزين بالذهب والحرير للنساء من غير إسراف ولا أرى رخصة في تثقيب أذن الصبية لأجل تعليق حلق الذهب فيها فإن هذا جرح مؤلم ومثله موجب للقصاص فلا يجوز إلا لحاجة مهمة كالفصد والحجامة والختان والتزين بالحلق]

غير مهم بل في التقريط بتعليقه على الأذن وفي المخانق والأسورة كفاية عنه فهذا وإن كان معتاداً فهو حرام والمنع منه واجب والاستتجار عليه غير صحيح والأجرة المأخوذة عليه حرام إلا أن يثبت من جهة النقل فيه رخصة ولم يبلغنا إلى الآن فيه رخصة]

Evet isrâfsızın altın ve harîr ile bezelenip zînetlenmek için hatun kişilere cevâz vardır, ya'nî zînetleri nisâyâ helâldir velâkin sabiyyenin kulağını zer küpe asması için delmek cevâz ve ruhsatı görmemişim ya'nî onun kulağında bir zer küpe ta'likî için sabiyyenin kulağını delmek mesâgını görmemişim demek ister, zîrâ o dahi mü'lim bir yara ve cürhtür, onun misli kısâsa mücibdir. Artık mühimm bir hâcet olmayınca fasd ve hacâmat ve hitân gibi onun işlemeşi câiz olmaz, [219] belki takrîtte ya'nî kulak üzerine asmakta ve boyunlarına takmakta ve bilezik olarak ellerine giymekte kifâyet vardır, kaldı ki işbu fi'l velev ki müzâddır, harâmdır, ondan men' etmek vâcibdir ve ona vukû'a gelen istîcâr dahi sahîh değildir ve üzerine me'hûz olan ücret harâmdır meger ki cihet-i naklden onda bir ruhsat sâbit olur ve şimdiye dek onda bir ruhsat olduğu haberi bize bâliğ olmamıştır.

[ومنها أن يكون في الضيافة مبتدع يتكلم في بدعته فيجوز الحضور لمن يقدر على الرد عليه على عزم الرد فإن كان لا يقدر عليه لم يجز فإن كان المبتدع لا يتكلم ببذعته فيجوز الحضور مع إظهار الكراهة عليه والإعراض عنه كما ذكرناه في باب البغض في الله وإن كان فيها مضحك بالحكايات وأنواع النوادر فإن كان يضحك بالفحش والكذب لم يجز الحضور وعند الحضور يجب الإنكار عليه وإن كان ذلك بمنزح لا كذب فيه ولا فحش فهو مباح أعني ما يقل منه فأما اتخاذه صنعة وعادة فليس بمباح وكل كذب لا يخفى أنه كذب ولا يقصد به التلبس فليس من جملة المنكرات كقول الإنسان مثلاً طلبتك اليوم مائة مرة وأعدت عليك الكلام ألف مرة وما يجري مجراه مما يعلم أنه ليس يقصد به التحقيق فذلك لا يقدح في العدالة ولا ترد الشهادة به وسيأتي حد المزاح المباح والكذب المباح في كتاب آفات اللسان من ربيع المهلكات]

Ve içinde mübtedi' bulunmak dahi ziyâfet münkerâtındandır ki eger o mübtedi' bid'asıyla tekellüm eder, o ziyâfete onun üzerine redd et-

meğhe kâdir bir kimseden gayrı gitmek câiz olmaz, ancak reddin kasd ve 'azmiyle redd üzerine kudretli olan âdem hâzır olabilir, yoksa redde muktedir olmayan âdemin huzûru câiz olmaz. Ve eger mübtedi' bid'ası ile mütekellim olmaz, ona izhâr-ı kerâhet ve ondan ifrâzı irâ'esiyle med'uvvün huzûru câiz olur, nitekim el-bugzu fillâh bâbı bahsinde biz onu zikr etmişiz. Ve eger onda kıssahânlık ve envâc-ı nevâdir hikâyesiyle bir güldürücü ve mudhik âdem var ise o dahi eger kelâm-ı fuhş ve kavî-i kezip ile güldürüp masharalık eder ise yine huzûru câiz olmaz ve şâyed huzûr ederse hemân 'inde'l-huzûr onun üzerine inkâr etmek vâcib olur. Ve eger o masharalığı yalan ve fuhş mizâcî ile olmayıp ancak letâif ve zarâifin nakliyledir, o vakte onun fi'li mübâh olup lâkin kalîli mübâhtır. Ve eger onu san'at ve hîrfe ve pîşe ittihâz edip kâr ve 'âdet etmişse o hâlde mübâh değildir. Ve her bir yalan ki yalan olduğu mahfî olmaz ve onunla bir hîle ve tagrîr ve hud'a ve telbîs kasd olunmaz, o yalan cümle-i münkerâtan olmaz, meselâ insânın seni günde yüz kerre istedim ve sözü senin üzerine bin kerre if'ade ve tekrâr eyledim dediği gibi ve bunun mecrâsında cârî olan ekâvîl-i kinâye gibi ki o sözlerde hakîkat-i ma'nâ murâd ve maksûd olmadığı ma'fûm ola ve bu sûrette olan kinâyeli söz 'adâlete kadh etmez ve onunla şehâdet dahi redd olunmaz. Ve mizâh ve kizb-i mübâhın haddi ise fî-mâ ba'd rubc-ı mühlikât mücelledinde âfât-ı lisân kitâbında vârid olacaktır.

[وَمِنْهَا الْإِسْرَافُ فِي الطَّعَامِ وَالْبِنَاءِ فَهُوَ مُنْكَرٌ بَلْ فِي الْمَالِ مُنْكَرَانِ أَحَدُهُمَا
الْإِضَاعَةُ وَالْآخَرُ الْإِسْرَافُ فَالْإِضَاعَةُ تَقْوِيْتُ مَالٍ بِلَا فَائِدَةٍ يُعْتَدُّ بِهَا كِإِحْرَاقِ الثَّوْبِ
وَتَمْزِيْقِهِ وَهَدْمِ الْبِنَاءِ مِنْ غَيْرِ غَرَضٍ وَالْقَاءِ الْمَالِ فِي الْبَحْرِ وَفِي مَعْنَاهُ صَرْفُ الْمَالِ
إِلَى النَّائِحَةِ وَالْمَطْرَبِ وَفِي أَنْوَاعِ الْفُسَادِ لِأَنَّهَا فَوَائِدُ مُحَرَّمَةٌ شَرْعًا فَصَارَتْ كَالْمَعْدُومَةِ
وَأَمَّا الْإِسْرَافُ فَقَدْ يُطْلَقُ لِإِرَادَةِ صَرْفِ الْمَالِ إِلَى النَّائِحَةِ وَالْمَطْرَبِ وَالْمُنْكَرَاتِ وَقَدْ
يُطْلَقُ عَلَى الصَّرْفِ إِلَى الْمُبَاحَاتِ فِي جَنْسِهَا وَلَكِنْ مَعَ الْمُبَالِغَةِ وَالْمُبَالِغَةُ تَحْتَلِفُ
بِالْإِضَافَةِ إِلَى الْأَحْوَالِ فَتَقُولُ مَنْ لَمْ يَمْلِكْ إِلَّا مِائَةً دِينَارٍ مِثْلًا وَمَعَهُ عِيَالُهُ وَأَوْلَادُهُ
وَلَا مَعِيشَةٌ لَهُمْ سِوَاهُ فَاتَّفَقَ الْجَمِيعُ فِي وَلِيْمَةٍ فَهُوَ مُسْرِفٌ يَجِبُ مَنَعُهُ قَالَ تَعَالَى ﴿
وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَى عُنُقِكَ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَحْسُورًا﴾ نَزَلَ
هَذَا فِي رَجُلٍ بِالْمَدِينَةِ قَسَمَ جَمِيعَ مَالِهِ وَلَمْ يَبْقَ شَيْئًا لِعِيَالِهِ فَطَوَّلَ بِالْغِنْفَةِ فَلَمْ يَقْدِرْ
عَلَى شَيْءٍ]

Ve dahi ziyâfette ta'âm veyâ binâda isrâf etmek 'ādât-ı münkereden-
dir ki lüzûmundan ziyâde veyâ ma'a'l-ihhtiyâc ziyâfette tevsî-i sarf mün-
kerdir, belki mâlda iki münker vardır, birisi mâlın izâ'asıdır ve ikincisi
isrâftır. İzâ'a ise onunla mu'ted olunur bir fâideyi gözetmeksizin beyhû-
de ve 'abes olarak mâlın telef ve ihlākıdır, meselâ tahrîk-i sevb ve tem-
zîki gibi ve garazsızın binâyı yıkıp hedm etmek gibi ve bilâ-mücib mâl
bahre ilkâ eylemek gibi ve mutrîb ve nâyihaya ve envâ'-ı fesâda mâlın
sarfı dahi bunun ma'nâsındadır, zîrâ şer'an fevâid-i muharremedir ve
fevâid-i muharreme ma'dûme gibidir. Ve isrâf ise o dahi nâyihâ ve mut-
rîb ve envâ'-ı münkerâta sarf olunan mâlın [220] irâde-i sarfı üzerine
ıtlâk olunur ve dahi fî-nefsihâ tasarrufât-ı mübâhaya dahi ıtlâk olunur
ki ma'a'l-mübâlagâ umûr-ı mübâhada vâki' olan sarfiyyâta dahi ıtlâk
olunmuş ve ahvâle izâfetle mebâliga muhtelif olur. Bunun beyânında
temsîlen deriz ki bir âdem yüz dînâra mâlik olup da başka bir mâl ol-
mazsa ve onun ehl ü 'ayâli berâberce olup onların idâre-i ma'îşetleri için
bundan gayrı dîger bir mikdâr ma'îşeti olmazsa işte o kimse varıp ehl
ü 'ayâl ve evlâdî idâresiz terkiyle o yüz dînârı bir velîmeye sarf ederse
o sarfiyyâta dahi isrâf denilir ve o kimseye müsrif denilip ondan men'î
vâcib olur. Tebâreke ve ta'âlâ hazretleri **﴿وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ﴾**
²³⁵ buyurmuştur. İşbu âyet-i kerîme Medîne-i münevvere'de sâkin ve kâffe-i mâ-meleki infâk edip kendi
'ayâline bir nesneyi terk etmeyen bir kimsenin şânında nâzil olmuş ki
'ayâlinin nafakasıyla mütâlebe kılındıkta bir nesneyi vermeğe muktedir
olamamış.

﴿أَوْ قَالَ تَعَالَىٰ﴾ وَلَا تُبَذِّرْ تَبْذِيرًا إِنَّ الْمُبَذِّرِينَ كَانُوا إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ وَكَانَ الشَّيْطَانُ
لِرَبِّهِ كَفُورًا ﴿وَكَذَلِكَ قَالَ عِزُّ وَجَلٌ﴾ وَالَّذِينَ إِذَا أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ
بَيْنَ ذَلِكَ قَوَامًا ﴿فَمَنْ يَسْرِفْ هَذَا الْإِسْرَافُ يَنْكَرُ عَلَيْهِ وَيَجِبُ عَلَى الْقَاضِي أَنْ يَحْجَرَ
عَلَيْهِ إِلَّا إِذَا كَانَ الرَّجُلُ وَحْدَهُ وَكَانَ لَهُ قُوَّةٌ فِي التَّوَكُّلِ صَادَقَةٌ فَلَهُ أَنْ يَنْفَقَ جَمِيعَ مَالِهِ
فِي أَبْوَابِ الْبَرِّ وَمَنْ لَهُ عِيَالٌ أَوْ كَانَ عَاجِزًا عَنِ التَّوَكُّلِ فَلَيْسَ لَهُ أَنْ يَتَصَدَّقَ بِجَمِيعِ
مَالِهِ وَكَذَلِكَ لَوْ صَرَفَ جَمِيعَ مَالِهِ إِلَى نُقُوشِ حَيْطَانِهِ وَتَرْزِينِ بَنِيَانِهِ فَهُوَ أَيْضًا إِسْرَافٌ

235 “Eli sıkı olma, büsbütün eli açık da olma. Sonra kınanır ve çaresiz kalırsın.”
İsrâ, 17/29.

محرم وفعل ذلك ممن له مال كثير ليس بحرام لأن التزين من الأغراض الصحيحة ولم تزل المساجد تزين وتنقش أبوابها وسقوفها مع أن نقش الباب والسقف لا فائدة فيه إلا مجرد الزينة فكذا الدور]

﴿وَلَا تُبْذِرْ تَبْذِيرًا إِنَّ الْمُبْذِرِينَ كَانُوا﴾ Ve dahi tebāreke ve ta'ālā hazretleri كَانُوا ²³⁶﴿إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ وَكَانَ الشَّيْطَانُ لِرَبِّهِ كُفُورًا﴾ diye tebzīrden neyh buyurmuş ve dahi ²³⁷﴿وَالَّذِينَ إِذَا أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَامًا﴾ buyurmuştur, kaldı ki her kim ki bu isrāfı serf ederse onun üzerine inkār olunur. Ve dahi kādīye vācibdir ki onu tasarruftan hacr ede meger ki o kimse yalnız olup tevekkülde dahi bir kuvve-i sādıkası ola ki o hâlde ebvāb-ı birr ü ihsāna cemīc-i mālını infāk edebilir. Ve o kimse ki onun 'ayālī var veyāhūd tevekkülde 'aciz olur, o kimseye cemīc-i mālının tasadduku cāiz olmaz. Ve kezālik nukūş-ı hītān ve tezyīn-i bünyāna sarf olunan māl isrāftır ki nukūş ve zīnāta sarf olunan şey isrāf-ı muharremdir lākin māl-ı kesīr sāhibi hakkında o fīl harām olmaz, zīra tezyīn-i hāne agrāz-ı sahīhadandır ve dāimā mesācid ve cevāmi' nakş ve nigār ve zīnetten zāil olmazlar ki ebvāb ü sukūfu hemīşe nakş u nigār ile zīnetlenmektedir, ma'a-ennahu bāb ve sakfın nakşında zīnet-i mücerrededen gayrı bir fāide yoktur, işte hānelerin hükmü dahi böylecedir.

[وكذا القول في التجمل بالثياب والأطعمة فذلك مباح في جنسه ويصير إسرافاً باعتبار حال الرجل وثروته وأمثال هذه المنكرات كثيرة لا يمكن حصرها فقس بهذه المنكرات المجامع ومجالس القضاة ودواوين السلاطين ومدارس الفقهاء ورباطات الصوفية وخانات الأسواق فلا تخلو بقعة عن منكر مكروه أو محذور واستقصاء جميع المنكرات يستدعي استيعاب جميع تفاصيل الشرع أصولها وفروعها فلنقتصر على هذا القدر منها]

Ve siyāb ve et'ime ile tecemmül ve tereffüh etmek bābında olan kavī dahi böylecedir ki fī cinsihi mübāhtır, ādemin servet ve hālī itibāriyle isrāf olur. Ve bu gibi münkerāt pek çoktur, hasrı mümkün olmaz, artık

236 “Fakat saçıp savurma. Çünkü saçıp savuranlar şeytānların kardeşleridir. Şeytān ise Rabbine karşı çok nankörlük etmiştir.” İsrā, 17/26-27.

237 “Onlar, harcadıklarında ne israf ne de cimrilik edenlerdir. Onların harcamaları, bu ikisi arası dengeli bir harcamadır.” Furkān, 25/67.

sen mecâmi' ü mecâlis-i kuzât ve devâvîn-i selâtîn ve medâris-i fukahâ ve ribâtât-ı sūfiyye ve hânât-ı esvâkın münkerâtını bunlara kıyâs eyle, zîrâ cihânda bir buk'a yoktur ki münker-i mekrûh u mahzûrdan hâlî ola ya'nî münkerden hâlî cihânda bir buk'a yoktur. Ve cemî'-i münkerâtın istiksâsı ise cemî'-i tafâsîl-i şer'iyyenin istî'âbına müsted'î olur ki usûl ve fîrû'un kâffesi zikrine mütevakkıftır, kaldı ki biz ondan bu kadarca bir beyân üzerine iktisâr edelim.

Münkerātu'l-Āmmeti

[الْمُنْكَرَاتُ الْعَامَّةُ]

[221] اعلم أن كل قاعد في بيته أينما كان فليس خاليا في هذا الزمان عن منكر من حيث التقاعد عن إرشاد الناس وتعليمهم وحملهم على المعروف فأكثر الناس جاهلون بالشرع في شروط الصلاة في البلاد فكيف في القرى والبوادي ومنهم الأعراب والأكراد والتركمانية وسائر أصناف الخلق]

Ve münkerât-ı Āmme ise onlar dahi bunlardır: Böylece sen bil ve āgâh ol ki her nerede olur ise olsun kim ki kendi hânesinde münzevî ve sâkin ise işbu zamânımızda o dahi bir münkerden tehî ve hâlî değildir o haysiyyetle ki nâsın irşâd ve ta'lîm ve onları ma'rûf üzerine haml etmekten tekâ'ud etmiş, zîrâ nâsın ekseri nefis-i bilâdda namâz şurûtunda olan ahkâm-ı şer'iyyeye nâdân ve câhillerdir, nerede kaldı ki sekene-i cibâl ü sahârî ya'nî beldelerde sâkin olan halkın ekseri şer'-i şerîfe câhil olıcak kurâ ve bevādî ve sahrâlarda sâkin olan 'avâmmin câhilleri hâlî nice kalır, lâ-siyyemâ A'râb ve Ekrâd ve Türkmen ve sâir envâ'-ı mah-lûkât elbette daha ziyâde câhil ve gâfillerdir.

[وواجب أن يكون في مسجدٍ ومَحَلَّةٍ مِنَ الْبَلَدِ فَقِيهٌ يَعْلَمُ النَّاسَ دِينَهُمْ وَكَذَا فِي كُلِّ قَرْيَةٍ وَوَاجِبٌ عَلَى كُلِّ فقيهٍ فرعٌ مِنْ فَرْضٍ عَيْنِهِ وَتَفَرُّغٌ لِفَرْضِ الْكِفَايَةِ أَنْ يَخْرُجَ إِلَى مَنْ يُجَاوِرُ بَلَدَهُ مِنْ أَهْلِ السَّوَادِ وَمِنَ الْعَرَبِ وَالْأَكْرَادِ وَغَيْرِهِمْ وَيُعَلِّمُهُمْ دِينَهُمْ وَفَرَائِضَ شَرْعِهِمْ وَيَسْتَصْحِبُ مَعَ نَفْسِهِ زَادًا يَأْكُلُهُ وَلَا يَأْكُلُ مِنْ أَطْعَمَتِهِمْ فَإِنْ أَكْثَرَهَا مَغْصُوبٌ فَإِنْ قَامَ بِهَذَا الْأَمْرِ وَاجِدًا سَقَطَ الْحَرْجُ عَنِ الْآخَرِينَ وَإِلَّا عَمِ الْحَرْجُ الْكَافَةِ أَجْمَعِينَ أَمَا الْعَالَمُ فَلْتَقْصِيرُهُ فِي الْخُرُوجِ وَأَمَا الْجَاهِلُ فَلْتَقْصِيرُهُ فِي تَرْكِ التَّعَلُّمِ وَكُلِّ

عامي عرف شروط الصلاة فعليه أن يعرف غيره وإلا فهو شريك في الإثم ومعلوم أن الإنسان لا يولد عالماً بالشرع وإنما يجب التبليغ على أهل العلم فكل من تعلم مسألة واحدة فهو من أهل العلم ولعمري الإثم على الفقهاء أشد لأن قدرتهم فيه أظهر وهو بصناعتهم أليق لأن المحترفين لو تركوا حرفتهم لبطلت المعاش فهم قد تقلدوا أمراً لا بد منه في صلاح الخلق وشأن الفقيه وحرفته تبليغ ما بلغه عن رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَإِنَّ العلماء هم ورثة الأنبياء وللإنسان أن يقعد في بيته ولا يخرج إلى المسجد لأنه يرى الناس لا يحسنون الصلاة بل إذا علم ذلك وجب عليه الخروج للتعليم والنهي]

Beldenin her bir mahalle ve mescidinde nāsa umūr-ı dīniyyelerini ta'ālī eder birer fakīh bulunmak vācibdir ve kezālik her bir köyde dahi birer fakīh bulunmak vācibdir. Ve dahi farz-ı 'aynından fārig ve farz-ı kifāyete müteferriğ olan her bir fakīhe dahi beldesine mücāvır olan ehl-i sevād ve 'Arab ve Ekrād ve sāirenin köylerine çıkıp gitmek dahi vācibdir ki gidip onlara umūr-ı dīniyyelerini ve ferāiz-i şer'iyyelerini ta'ālīm ve tefhīm ede ve giderken oralarda yiyecek zādını berāberce istis-hāb edip onların ta'āmlarından ekl etmeye, çünkü onların et'imelerinin ekseri magsūbdur. Ve çün bu emr-i ta'ālīm ü irşāda bir kimse kıyām eder, diğerlerin üzerlerinden ism ve günāh sākıt olur ve eger bununla bir kıyām eden olmazsa halkın kāffesine ism ve günāh 'āmm olur; 'ālī-me 'umūmu ise terk-i hurūc taksīriyledir ve cāhile 'umūmu dahi terk-i ta'allūmün taksīriyledir. Ve her bir 'āmmī ki kendi namāzının şurūtunu bilip anlamış ise kendisi diğerine onları ta'ālīm etmek dahi ona vācib olur, yoksa ismde şeriktir. Ve ma'lūmdur ki insān şer'-i şerīfe 'ālim olarak doğmaz ve teblīğ ise ancak ehl-i 'ilm üzerine vācibdir ve kim ki bir mes'ele-i vāhideyi beller ise o kimse dahi ehl-i 'ilmdendir. Ve 'ömrü-me ben kasem ederim ki fukahāya olan ism ve günāh cümleden ziyāde eşeddir, çünkü onda onların kudretleri daha ziyāde zāhir ve açıktır ve onların sinā'atlerine daha ziyāde lāyık ve ehaktır, çünkü muhterif ve ehl-i sanāyi' kendi hırfet ve san'atlarını terk etmiş olsalar ma'āyiş-ı halk topu mu'attal ve bātıl olurdu ve fukahā ise onlar dahi hırfetkārān gibi bir emre mütekallid olmuşlar ki ıslāh-ı halk için o emrin eşedd-i lüzūmu vardır ya'nī salāh-ı halka lābüdd ve lāzım bir emre mütekallid

olmuşlar. Ve fakîhin hîrfet ve şânı ise Resûl-i ekrem sallallâhu ‘aleyhi ve sellem efendimizden ona bâlig olan nesneyi halka teblîğ etmektir, zîrâ ‘ulemâ enbiyânın veresesidirler. İnsâna câiz değildirler ki hânesine oturup mescide çıkmaya, çünkü görür ki nâs namâzı şurûtunca kılamıyorlar ve bunu bildiği hâlde ta’lîm için mescide çıkmak ona vâcib olur tâ ki ma’rûf ile emr ve münkerden nehy eyleye.

[وَكَذَا كُلٌّ مِنْ تَيَقُّنٍ أَنْ فِي السُّوقِ مَنْكَرًا يَجْرِي عَلَى الدَّوَامِ أَوْ فِي وَقْتٍ بَعِينَةٍ وَهُوَ قَادِرٌ عَلَى تَغْيِيرِهِ فَلَا يَجُوزُ لَهُ أَنْ يَسْقُطَ ذَلِكَ عَنْ نَفْسِهِ بِالْقَعُودِ فِي الْبَيْتِ بَلْ يَلْزِمُهُ الْخُرُوجُ فَإِنْ كَانَ لَا يَقْدِرُ عَلَى تَغْيِيرِ الْجَمِيعِ وَهُوَ مُحْتَزٌّ عَنْ مَشَاهِدَتِهِ وَيَقْدِرُ عَلَى الْبَعْضِ لَزِمَهُ الْخُرُوجُ لِأَنَّهُ خَرُوجُهُ إِذَا كَانَ لِأَجْلِ تَغْيِيرِ مَا يَقْدِرُ عَلَيْهِ فَلَا يَضُرُّهُ مَشَاهِدَةٌ مَا لَا يَقْدِرُ عَلَيْهِ وَإِنَّمَا يَمْنَعُ الْحُضُورَ [222] لِمَشَاهِدَةِ الْمَنْكَرِ مِنْ غَيْرِ غَرَضٍ صَحِيحٍ فَحَقٌّ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ أَنْ يَبْدَأَ بِنَفْسِهِ فَيُضِلِّحَهَا بِالْمُؤَاطَبَةِ عَلَى الْفَرَائِضِ وَتَرْكِ الْمُخَرَّمَاتِ ثُمَّ يُعَلِّمُ ذَلِكَ أَهْلَ بَيْتِهِ ثُمَّ يَتَعَدَّى بَعْدَ الْفَرَاغِ مِنْهُمْ إِلَى جِيرَانِهِ ثُمَّ إِلَى أَهْلِ مَحَلَّتِهِ ثُمَّ إِلَى أَهْلِ بَلَدِهِ ثُمَّ إِلَى أَهْلِ السَّوَادِ الْمَكْتَنَفِ بِلَدِهِ ثُمَّ إِلَى أَهْلِ الْبَوَادِي مِنَ الْأَكْرَادِ وَالْعَرَبِ وَغَيْرِهِمْ وَهَكَذَا إِلَى أَقْصَى الْعَالَمِ فَإِنْ قَامَ بِهِ الْأَذْنَى سَقَطَ عَنِ الْأَبْعَدِ وَإِلَّا حَرَجَ بِهِ عَلَى كُلِّ قَادِرٍ عَلَيْهِ قَرِيبًا كَانَ أَوْ بَعِيدًا وَلَا يَسْقُطُ الْحَرَجُ مَا دَامَ يَبْقَى عَلَى وَجْهِ الْأَرْضِ جَاهِلٌ بِفُرُضٍ مِنْ فُرُوضِ دِينِهِ وَهُوَ قَادِرٌ عَلَى أَنْ يَسْعَى إِلَيْهِ بِنَفْسِهِ أَوْ بِغَيْرِهِ فَيَعْلَمُهُ فُرُضَهُ وَهَذَا شُغْلٌ شَاغِلٌ لِمَنْ يَهْمُهُ أَمْرُ دِينِهِ يَشْغَلُهُ عَنْ تَجَزُّؤِ الْأَوْقَاتِ فِي التَّفْرِيعَاتِ النَّادِرَةِ وَالتَّعَمُّقِ فِي دَقَائِقِ الْعُلُومِ الَّتِي هِيَ مِنْ فُرُوضِ الْكِفَايَاتِ وَلَا يَتَقَدَّمُ عَلَى هَذَا إِلَّا فُرُضُ عَيْنٍ أَوْ فُرُضُ كِفَايَةٍ هُوَ أَهَمُّ مِنْهُ]

Ve kezâlik kim ki yakînen bilir ki çarşıda bir münker cārî olur ki yâ ‘ale’d-devâm cereyân eder veyâhüd bir vakt-i mu‘ayyende cārî olur ve kendisi o münkerin tagyîrine muktedirdir, tahkîkan o kimseye cevâz yoktur ki o nehy-i münkerin vücûbunu hânedede oturmak ile kendi nefsi üzerinden iskât ede, belki hânededen çıkmak ona vâcib olur. Ve eger cemî’isinin tagyîrine muktedir olamazsa ve münkerin müşâhedesinden dahi muhteriz bulunursa, fakat o münkerin ba’zısını tagyîre muktedirdir, yine bu sûrette dahi hânededen çıkmak lâzım olur, çünkü tagyîrine muktedir bulunduğu nesne için çıkar ise ona muktedir bulunmadığı münkerin müşâhedesini ona zarar etmez, çünkü müşâhede-i münkerden men’i ancak garaz-ı sahîhi olmaksızın bir münkerin müşâhedesini takdîrindedir. Mâ-hasal her bir müsli-

me hakk-ı vâcibdir ki evvelâ kendi nefsi ile bed' edip ferâize muvâzabet ve terk-i muharremât ile onu islâh eyleye sonra onları hânesi ehline ta'lîm ede sonra ba'de'l-ferâg komşularına ta'addî edip onları ta'lîm eyleye ve ondan sonra mahallesi âhâlîsine sonra beldesi ahâlîsine sonra beldesine muhît bulunan ehl-i sevâda sonra Ekrâd ve 'Arab ve sâireden 'ibâret ehl-i bevâdiye ta'lîm ede ve böyle böyle tâ 'âlemin aksâ ve müntehâsına kadar bu vazîfe ile kıyâm lâzımdır, zîrâ bu ta'lîm ile akrebi kıyâm eder ise eb'adından o vücut sâkıt olur. Ve eger ona karîb olan kimse kıyâm etmez, artık onunla kıyâma muktedir olanların kâffesini âsim ve günahkâr ettirir, yakında olsunlar veyâhüd uzakta olsunlar cümlelerine haracı vâsıl olur ve yeryüzünde bir câhil durdukça o harac sâkıt olmaz ya'nî ferâiz-i dîniyyesinden bir farza câhil bulundukça ve o 'âlim ona varmağa veyâhüd dîgerini yanına irsâliyle onun farzı ona ta'lîm etmeğe muktedir olduğu hâlde ondan o harac ve ism sâkıt olmaz. Ve emr-i dîni ona mübhem bulunanlara bu bir iştir ki onu her bir şeyden meşgûl eder ki tecziye-i evkâtan ta'rîfât-ı nâdirede ve dekâyık-ı 'ulûm-ı kifâyeye ta'ammuk etmekten onu el koyar. Ve'l-hâsıl farz-ı 'ayn ve ondan ehemm bir farz-ı kifâyeden gayrı dîger bir şey buna tekaddüm edemez.

el-Bâbu'r-Râbi'ü Fî Emri'l-Ümerâi ve's-Selâtini ve Nehyihim 'Ani'l-Münkeri

[الباب الرابع في أمر الأمراء والسلاطين ونهيهم عن المنكر]

[قد ذكرنا درجات الأمر بالمعروف وأن أوله التعريف وثانيه الوعظ وثالثه التخشين في القول ورابعه المنع بالقهر في الحمل على الحق بالضرب والعقوبة والجائز من جملة ذلك مع السلاطين الرتبتيان الأوليان وهما التعريف والوعظ وأما المنع بالقهر فليس ذلك لأحاد الرعية مع السلطان فإن ذلك يحرك الفتنة ويهيج الشر ويكون ما يتولد منه من المحذور أكثر وأما التخشين في القول كقوله يا ظالم يا من لا يخاف الله وما يجري مجراه فذلك إن كان يحرك فتنة يتعدى شرها إلى غيره لم يجز وإن كان لا يخاف إلا على نفسه فهو جائز بل مندوب إليه فلقد كان من عادة السلف التعرض للأخطار والتصريح بالإنكار من غير مبالاة بهلاك المهجة والتعرض لأنواع العذاب لعلمهم بأن ذلك شهادة]

Ve kitâb-ı mezkûrun dördüncü bâbı ki ümerâ ve selâtine emr-i ma'rûf ve nehy-i münkerin beyânı keyfiyyetinde idi, o dahi işte bu bâb- dır. Şöyle ki mebâhis-i mütekaddimedde biz emr-i ma'rûfun derecâtını zikr etmiştik ki onun mebd'e ve evveli ta'rîf ve ikincisi va'z ve üçüncü- sü kelâm-ı galîz ile ta'nîf ve dördüncüsü [223] onu hakka haml etmekte darb ve 'ukûbetle kahren men' etmektir. Ve bunlardan mülûk ve selâtîn ile mu'amelâtı câiz olan merâtib evvelki olan iki rütbelerdir ki ta'rîf ve va'zdır ve kahr ile men' ise efrâd-ı ra'îyye ve âhâdına cevâzı yoktur, ya'nî âhâd-ı nâs mülûku darb ve 'ukûbetle hakka haml ettirmeğe salâ- hiyyetleri olmaz, zîrâ tahrîk-i fitne ve tehyîc-i şerre bâdî ve mü'edî olur ve o hâlde ondan mütevellid olan mahzûr daha ziyâde çok olur. Ve ta'nîf ve taglîz-i kavîl ise ki ona "ey zâlim" ve "Allâh'tan korkmaz" bunların mecrâlarında cârî olan sözler gibi söz söylemek, o dahi eger dîgerine şerri müte'addî olacak bir fitneyi tahrîk eder ise kezâlik mülûka söyle- mesi câiz olmaz ve eger ondan nefsine olacak mu'ameleden gayrı dîger bir korkusu olmazsa o sûrette kavîl-i galîz tekellümü dahi ona câiz olur belki ona mensûb olur, çünkü tasrîh-i inkâr ile bu gibi ta'arruz etmek selef-i sâlihînin 'âdâtından idi helâk-i mühc ve envâc-ı 'azâb-ı elîme ta'arruz etmekte onların mübâlâtı olmazdı, sarâhaten mülûk ve ümerâ üzerlerine inkâr ederlerdi ve bu yüzden helâkları şehâdet bilirdi.

[قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَيْرُ الشَّهَدَاءِ حَمْزَةُ بْنُ عَبْدِ الْمَطْلَبِ ثُمَّ رَجُلٌ قَامَ إِلَى إِمَامٍ فَأَمَرَهُ وَنَهَاهُ فِي ذَاتِ اللَّهِ تَعَالَى فَقَتَلَهُ عَلَى ذَلِكَ وَقَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَفْضَلُ الْجِهَادِ كَلِمَةٌ حَقٌّ عِنْدَ سُلْطَانٍ جَائِرٍ وَوَصَفَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فَقَالَ قَرْنٌ مِنْ حَدِيدٍ لَا تَأْخُذُهُ فِي اللَّهِ لَوْمَةٌ لَائِمٌ وَتَرْكُهُ قَوْلُهُ الْحَقُّ مَا لَهُ مِنْ صَدِيقٍ]

Nitekim 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimiz buyurmuş ki "خير" الشهداء حمزة بن عبد المطلب ثم رجل قام إلى إمام فأمره ونهاه في ذات الله تعالى فقتله على ذلك وقال صلى الله عليه وسلم أفضل الجهاد كلمة حق عند سلطان جائر ووصف النبي صلى الله عليه وسلم عمر بن الخطاب رضي الله عنه فقال قرن من حديد لا تأخذه في الله لومة لائم وتركه قوله الحق ما له من صديق"

الشهداء حمزة بن عبد المطلب ثم رجل قام إلى إمام فأمره ونهاه في ذات الله تعالى فقتله على ذلك" ki hulâsa-i me'âl-i münîfi: "Şühedânın en ziyâde hayr- lısı Hamza b. 'Abdumuttalib'dir ve dahi imâma kıyâm edip fî zâtillâh ona emr ü nehy ettiğinden imâm onu katl etmiş olan kimsedir" ya'nî kelime-i hakk söylemesi için imâm tarafından zulmen katl olunan kim-

se dahi hayrû'ş-şühedâ'dır. Ve dahi buyurmuş ki أفضل الجهاد كلمة حق "Cihādın efdali sultân-ı cāirin 'indinde kelime-i hakkın tekellümüdür." Ve Nebî-i zî-şân efendimiz, 'Ömer b. el-Hattâb'ı vasf ederken buyurmuş ki "قرن من حديد لا تأخذه في الله لومة لائم وتركه قوله ki hulâsa-i mazmûn-ı şerîfî: "Ömer demirden bir karndır ki fî dînillâh lâimin levmesi onu almaz, hakk söyleyişi ona bir sadîk bırakmadı" ya'nî kelime-i hakk onu sadîksiz terk etmiştir.

[ولما علم المتصلبون في الدين أن أفضل الكلام كلمة حق عند سلطان جائر وأن صاحب ذلك إذا قتل فهو شهيد كما وردت به الأخبار قدموا على ذلك موطنين أنفسهم على الهلاك ومحتملين أنواع العذاب وصابرين عليه في ذات الله تعالى ومحتسين لما يبذلونه من من مهجهم عند الله]

Salâbet-i dîniyye ashâbı efdal-i kelâm sultân-ı cāirin 'indinde olan kelime-i hakk olduğu bilince ve sâhibi onun için katl olunursa ber-mantûk-ı ahbâr-ı vâride şehîden katl olunmuş olacağı itikâd edince artık neflerini helâka muvattın ve envâ-ı 'azâba muhtemil oldukları hâl-de üzerine ikdâm ettiler ve fî-zâtillâhi ta'âlâ uğradıkları ezâ ve cefâya sabr edip 'indallâh ervâhlarından bezl ettikleri mühce muhtesib oldular.

[وطريق وعظ السلاطين وأمرهم بالمعروف ونهيهم عن المنكر ما نقل علماء السلف وقد أوردنا جملة من ذلك في باب الدخول على السلاطين في كتاب الحلال والحرام ونقتصر الآن على حكايات يعرف وجه الوعظ وكيفية الإنكار عليهم فمنها ما روي من إنكار أبي بكر الصديق رضي الله عنه على أكابر قريش حين قصدوا رسول الله صلى الله عليه وسلم بالسوء وذلك ما روي عن عروة رضي الله عنه قال قلت لعبد الله بن عمرو ما أكثر ما رأيت قريشاً نالت من رسول الله صلى الله عليه وسلم فيما كانت تظهر من عدوانه فقال حضرتهم وقد اجتمع أشرفهم يوماً في الحجر فذكر رسول الله صلى الله عليه وسلم فقالوا ما رأينا مثل ما صبرنا عليه من هذا الرجل سفه أحلامنا وشتم أبائنا وعاب ديننا وفرق جماعتنا وسب آلہتنا ولقد صبرنا منه على أمر عظيم أو كما قالوا فبينما هم في ذلك إذ طلع عليهم رسول الله صلى الله عليه وسلم فأقبل يمشي حتى استلم الركن ثم مر بهم طائفاً بالبيت فلما مر بهم غمزوه ببعض القول قال فعرفت ذلك في وجه رسول الله صلى الله عليه وسلم ثم مضى فلما مر الثانية غمزوه بمثلها فعرفت ذلك في وجهه عليه السلام ثم

مضى فمر بهم الثالثة فغمزوه بمثلها حتى وقف ثم قال "أتسمعون يا معشر قريش أما والذي نفس محمد بيده فقد جئكم بالذبح قال فأطرق القوم حتى ما منهم رجل إلا كأنما على رأسه طائر واقع حتى أن أشدهم فيه وطأة قبل ذلك ليرفؤه بأحسن ما يجد من القول حتى إنه ليقول انصرف يا أبا القاسم راشداً فوالله ما كنت جهولاً قال فانصرف رسول الله صلى الله عليه وسلم حتى إذا كان من الغد اجتمعوا في الحجر وأنا معهم فقال بعضهم لبعض ذكرتم ما بلغ منكم وما بلغكم عنه حتى إذا بادأكم بما تكرهون تركتموه فبينما هم في ذلك إذ طلع رسول الله صلى الله عليه وسلم فوثبوا إليه وثبة رجل واحد فأحاطوا به يقولون أنت الذي تقول كذا أنت الذي تقول كذا لما كان قد بلغهم من عيب آلهتهم ودينهم قال فيقول رسول الله صلى الله عليه وسلم [224] نعم أنا الذي أقول ذلك قال فلقد رأيت رجل منهم أخذ بمجامع رداءه قال وقام أبو بكر الصديق رضي الله عنه دونه يقول وهو يبكي ويلكم أتقتلون رجلاً أن يقول ربي الله ثم انصرفوا عنه وإن ذلك لأشد ما رأيت قريشاً بلغت منه" وفي رواية أخرى عن عبد الله بن عمرو رضي الله عنهما قال بينا رسول الله صلى الله عليه وسلم بفناء الكعبة إذ أقبل عُقْبَةُ بْنُ أَبِي مُعَيْطٍ، فأخذ بمنكب رسول الله صلى الله عليه وسلم فلف ثوبه في عنقه، فَحَقَّقَهُ حَقًّا شَدِيدًا "فجاء أَبُو بَكْرٍ حَتَّى أَخَذَ بِمَنْكِبِهِ، وَدَفَعَهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: ﴿أَتَقْتُلُونَ رَجُلًا أَنْ يَقُولَ رَبِّيَ اللَّهُ﴾ [غافر: 28]

Selâtinin tarîk-i vaʿzı ise yaʿnî mülûka emr-i maʿrûf ve nehy-i münker etmek yolu ise ʿulemâ-i seleften menkûl ve kitâbu'l-helâl ve'l-harâm da duhûl-i bezm-i mülûk âdâbı bâbında bir cümlesi mezkûr olan tarîktir. Orada îrâd ve zikr ettiğimiz cümlelerin icâde-i zikrine hâcet olmayıp imdi burada biz baʿzı hikâyât üzerine iktisâr edelim ki o hikâyelerden vech-i vaʿz ve onlara inkâr etmecliğin keyfiyeti bilinip maʿlûm ola. O hikâyeleri cümlesinden biri Ebû Bekri's-Sıddîk ʿaleyhi'r-rıdvân üzerine mervî olan kıssadır ki ona bir Kureyş üzerine vukûʿ bulan inkârının hikâyesidir ki ʿaleyhi's-salâtu ve's-selâmı sû ile kasd ettikleri vakte üzerlerine inkâr etmiştir. Mervî olan hikâye odur ki ʿUrve ʿaleyhi'r-rıdvân üzerine mervî olup demiş ki "Ben ʿAbdullâh b. ʿÖmer ʿaleyhime'r-rıdvâna dedim ki sanâdîd-i Kureyş ʿaleyhi's-selâm efendimize izhâr edegeldikleri ʿadâvetlerinden efendimizden en çok nâil oldukları düşmanlık nedir?" ʿAbdullâh dedi ki "Bir gün onların eşrâfları Hıcr'da müctemîʿ olduk-

ları hâlde yanlarında bulunup cem'iyetlerine hâzır oldum ve 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimizi zikr edip hakkında dediler ki “Biz bu âdemden görüp üzerine sabr ettiğimiz şey gibi görmedik, 'ukûlumuzu tesfîh eyledi, atalarımızı şetm etti, dînimizi ta'yib eyledi, cem'iyetimizi dağıtıp tefrîk etti, taptığımız putlarımızı sebb etti, artık bundan bir emr-i 'azîm üzerine sabr etmişiz.” Her ne asl dedilerse ve onlar böyle müzâkere edip dururken nâgehân 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimiz hâne-i sa'âdetten çıkıp beyt-i mükerremi tavâfına teşrîf etti ve çün istilâm-ı rûkn edip onların üzerlerine mürûr etti, ba'zı kelâm ile onu gamz ettiler ve sözlerini te'sîrini mübârek yüzünden anladım sonra gidip ikinci kerrede dahi onların üzerlerine mürûr ettikte evvelki kerre gibi ba'zı makâl ile yine onu gamz ettiler ve kezâlik ondan müte'essir olduğunu yine yüzünden bildim sonra üçüncü kerrede dahi onlara geçecek evvelki gibi be-tekrâr onu gamz ettiler tâ ki efendimiz dahi durup onlara hitâben emr ü fermân buyurdu ki *“أَنَسْمَعُونَ يَا مَعْشَرَ قُرَيْشٍ أَمَّا وَالَّذِي نَفْسُ مُحَمَّدٍ بِيَدِهِ فَقَدْ جِئْتُكُمْ بِالذَّبْحِ قَالَ فَأَطْرَقَ الْقَوْمُ حَتَّى مَا مِنْهُمْ رَجُلٌ إِلَّا كَأَنَّمَا عَلَى رَأْسِهِ طَائِرٌ وَقَعَ حَتَّى أَنْ أَشَدَّهُمْ فِيهِ وَطَاءَةٌ قَبْلَ ذَلِكَ لِيرَفُوهَ بِأَحْسَنَ مَا يَجِدُ مِنَ الْقَوْلِ حَتَّى إِنَّهُ لَيَقُولُ انصَرَفَ يَا أَبَا الْقَاسِمِ رَاشِداً فَوَاللَّهِ مَا كُنْتُ جَهولاً قَالَ فَانصَرَفَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَتَّى إِذَا كَانَ مِنَ الْغَدِ اجْتَمَعُوا فِي الْحَجَرِ وَأَنَا مَعَهُمْ فَقَالَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ذَكَرْتُمْ مَا بَلَغَ مِنْكُمْ وَمَا بَلَغَكُمْ عَنْهُ حَتَّى إِذَا بَادَأَكُمْ بِمَا تَكْرَهُونَ تَرَكْتُمُوهُ فَبَيْنَمَا هُمْ فِي ذَلِكَ إِذْ طَلَعَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَوَثَبُوا إِلَيْهِ وَثَبَةً رَجُلٌ وَاحِدٌ فَأَحْاطُوا بِهِ يَقُولُونَ أَنْتَ الَّذِي تَقُولُ كَذَا أَنْتَ الَّذِي تَقُولُ كَذَا لَمَّا كَانَ قَدْ بَلَغَهُمْ مِنْ عَيْبِ آلِهِتِهِمْ وَدِينِهِمْ قَالَ فَيَقُولُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَعَمْ أَنَا الَّذِي أَقُولُ ذَلِكَ قَالَ فَلَقَدْ رَأَيْتُ رَجُلًا مِنْهُمْ أَخَذَ بِمَجَامِعِ رِدَائِهِ قَالَ وَقَامَ أَبُو بَكْرٍ الصِّدِّيقُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ دُونَهُ يَقُولُ وَهُوَ يَبْكِي وَيَلْكُمُ أَتَقْتُلُونُ رَجُلًا أَنْ يَقُولَ رَبِّي اللَّهُ ثُمَّ انصَرَفُوا عَنْهُ وَإِنْ ذَلِكَ لِأَشَدَّ مَا* ²³⁸ *“Ey ma'şer-i Kureyş, siz iştiriyor musunuz ki Muhammed'in nefsi onun yed-i kudretinde bulunan Bārī-i Mütē'ālī hakkı için 'ale't-tahkîk siz āgāh olunuz ki ben size zebh ile gelmişim.” Ve onlar bu gūşmālî iştiriklerinde kendi başlarını aşıya saldırıp hattā onlardan bir kimse kalmadı ki şermsārī ve hacā-*

238 *Musnedu Ahmed*, 11/610; *Musnedu'l-Bezzār*, 6/456; *Sahīhu İbn Hibbān*, 14/526.

letten başı eğilip sernigün olmadı, sanki her birinin başı üzerine bir kuş düşmüştür tâ ki onlardan evvelâ vat'ada en ziyâde katı ve eşedd olan kimse onu hüsn-i kavlden bulduğu kelâm-ı hasen ile hüsn-i mu'âşeret ve ıslâha çalıştı, hattâ derdi ki “Ey Ebe'l-Kâsım, sen râşiden teşrîf ilesin vallâhi cehûl değil idin!” Ve efendimiz savuşup gidince ferdâsı günü be-tekrâr Hıcr'da onlara müctemi' oldular ve ben dahi onlarla berâber bulundum. Onlar yekdîgerlerine levh edip dediler ki “Siz ondan size bâlig olan nesneyi zikr ettiniz ve sizden bâlig olduğu hâli beyân ettiniz tâ ki gelip sizin kerh ettiğiniz şey ile sizinle mübârât etti, vaktâ ki onun mübârâtını gördünüz siz onu terk ettiniz” der iken fec'eten efendimiz yine tulûc etti ve cümle recûl-i vâhid gibi sıçrayıp ona hücum ve ihâta etmeleriyle efendimize ta'yîb-i âlihe vü âyînlerinden dolayı onlara bâlig olan ba'zı akvâlden olarak “Böyle böyle sözü söyleyen sen misin?” dediklerinde, efendimiz dahi: “Evet benim o akvâli söyleyen ki hemîşe söylerim” mefhûmuyla cevâb verdikte, o kadar gördüm ki bir kişi onu ridâsı mecâmi'inden tuttu. Ve derhâl Ebû Bekr 'aleyhi'r-rıdvân kalkıp yanına varmakla ağlayarak onlara dedi ki “Size yazıklar olsun! Siz Al-lâh benim rabbimdir dediği için âdemi öldürür müsünüz? Ne yapıyorsunuz?” gibi serzeniş it'âsıyla onlar dahi savuşup gittiler. Ve Kureyş ondan bâlig olduğu cesâret ve hıyânetin en ziyâde eşeddini bunu gördüm” dedi. Ve dîger bir rivâyette 'Abdullâh b. 'Ömer üzerine menkûl olup demiş ki “Bir gün 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimiz finâ-i Ka'be'de bulunduğu vakte nâgehân 'Ukbe b. Ebî Mu'ayt gelip [225] onun omzu başından girift ve sevbi boynuna sarmak ile katı bir boğmak ile boğunca der-'akab Ebû Bekri's-Sıddîk dahi gelip onu omzu başından ahz ve efendimizin üzerinden onu def' edip dedi ki “Âyât-ı beyyinât ve mu'cizât-ı zâhirât ile size gelmiş olduğu hâlde Allâhu ta'âlâ benim rabbimdir dediğinden dolayı siz âdemi öldürecek misiniz” [diye] tevbîh etmiştir.

[وروي أن معاوية رضي الله عنه حبس العطاء فقام إليه أبو مسلم الخولاني فقال له يا معاوية إنه ليس من كدك ولا من كد أهلك ولا من كد أمك قال فغضب معاوية ونزل عن المنبر وقال لهم مكانكم وغاب عن أعينهم ساعة ثم خرج عليهم وقد

اغتسل فقال إن أبا مسلم كلمني بكلام أغضبني وإني سمعتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يقول ”الْعُضْبُ مِنَ الشَّيْطَانِ وَالشَّيْطَانُ خَلَقَ مِنَ النَّارِ وَالْمَاءُ تُطْفَأُ النَّارُ بِالْمَاءِ فَإِذَا غَضِبَ أَحَدُكُمْ فَلْيَغْتَسِلْ“ وإني دخلت فاغتسلت وصدق أبو مسلم أنه ليس من كدي ولا من كد أبي فهلموا إلى عطائكم]

Ve dahi rivāyet olunur ki Mu'āviye 'aleyhi'r-rıdvān 'atāyı habs etmiş ve Ebū Müslim el-Havlānī kalkıp ona demiş ki “Ey Mu'āviye, bu 'atā ne senin kesbindendir ve ne de senin baban kesbindendir ve ne de senin anan kesbindendir!” Men'ci 'atā üzerine inkārında Mu'āviye gazab edip derhāl minberden inip cemā'ate: “siz yerinizde durunuz” diye gözlelerinden bir sâ'at mikdârı gâib olduktan sonra bir dahi gusl etmiş olduğu hâlde onlara çıkıp demiş ki “Ebū Müslim beni gücendirecek bir kelām ile mükāleme edip gazab ettirdi ve ben isem 'aleyhi's-salātu ve's-selām efendimizden iştmişim buyururdu ki ”الْعُضْبُ مِنَ الشَّيْطَانِ وَالشَّيْطَانُ خَلَقَ مِنَ النَّارِ وَالْمَاءُ تُطْفَأُ النَّارُ بِالْمَاءِ فَإِذَا غَضِبَ أَحَدُكُمْ فَلْيَغْتَسِلْ“²³⁹ ki hulāsa-i mazmūn-ı şerîfi: “Gazab şeytândandır ve şeytân ise âteşten halk olunmuştur ve âteşi ancak su söndürür, kaldı ki eger sizin biriniz gazab eylerse der-'a-kab igtisāl etsin.” İşte bu nass-ı 'ālī mücebince ben gidip gusl ettim.” Ebū Müslim: “gerçek” deyip sıdk etmiş, “Hakîkaten sizin 'atânız benim ve babamın keddimizden değildir, siz 'atânızı almağa geliniz.”

[وروي عن ضبة بن محصن العنزي قال كان علينا أبو موسى الأشعري أميراً بالبصرة فكان إذا خطبنا حمد الله وأثنى عليه وصلى على النبي صلى الله عليه وسلم وأنشأ يدعو لعمر رضي الله عنه قال فغاظني ذلك منه فقممت إليه فقلت له أين أنت من صاحبه تفضله عليه فصنع ذلك جمعاً ثم كتب إلى عمر يشكوني يقول إن ضبة بن محصن العنزي يتعرض لي في خطبتي فكتب إليه عمر أن أشخصه إلي قال فاشخصني إليه فقدمت فضربت عليه الباب فخرج إلي فقال من أنت فقلت أنا ضبة فقال لي لا مرحباً ولا أهلاً قلت أما المرحب فمن الله وأما الأهل فلا أهل لي ولا مال فماذا استحللت يا عمر إشخاصي من مصري بلا ذنب أذنبته ولا شيء أتيتته فقال ما الذي شجر بينك وبين عاملي قال قلت الآن أخبرك به إنه كان إذا خطبنا حمد الله وأثنى عليه وصلى على النبي صلى الله عليه وسلم ثم أنشأ يدعو لك

239 Musnedu Ahmed, 29/505, no: 17985; Ebū Dāvūd, Edeb, 4, no: 4784; Hilye-tu'l-Evliyā, 2/130; Taberānī, el-Mu'cemu'l-Kebīr, 17/167.

فغاطني ذلك منه فقممت إليه فقلت له أين أنت من صاحبه تفضله عليه فصنع ذلك جمعاً ثم كتب إليك يشكوني قال فاندفع عمر رضي الله عنه باكياً وهو يقول أنت والله أوفق منه وأرشد فهل أنت غافر لي ذنبي يغفر الله لك قال قلت غفر الله لك يا أمير المؤمنين قال ثم اندفع باكياً وهو يقول والله ليليلة من أبي بكر ويوم خير من عمر وآل عمر فهل لك أن أحدثك بليته ويومه قلت نعم قال أما الليلة فإنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لما أراد الخروج من مكة هارباً من المشركين خرج ليلاً فتبعه أبو بكر فجعل يمشي مرة أمامه ومرة خلفه ومرة عن يمينه ومرة عن يساره فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ما هذا يا أبا بكر ما أعرف هذا من أفعالك فقال يا رسول الله أذكر الرصد فأكون أمامك وأذكر الطلب فأكون خلفك ومرة عن يمينك ومرة عن يسارك لا آمن عليك قال فمشي رسول الله صلى الله عليه وسلم ليلته على أطراف أصابعه حتى حفيت فلما رأى أبو بكر أنها قد حفيت حملة على عاتقه وجعل يشدد به حتى أتى فم الغار فأنزله ثم قال والذي بعثك بالحق لا تدخله حتى أدخله فإن كان فيه شيء نزل بي قبلك قال فدخل فلم ير فيه شيئاً فحملة فأدخله وكان في الغار خرق فيه حيات وأفَاع فألقمه أبو بكر قدمه مخافة أن يخرج منه شيء إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فيؤذيه وجعلن يضربن أبا بكر في قدمه وجعلت دموعه تتحدر على خديه من ألم ما يجد ورسول الله صلى الله عليه وسلم يقول له يا أبا بكر لا تحزن إن الله معنا فأنزل الله سكينته عليه والطمأنينة لأبي بكر فهذه ليلته وأما يومه فلما توفي رسول الله صلى الله عليه وسلم ارتدت العرب فقال بعضهم نصلي ولا نزكي فأتيته لا آله نصحاً فقلت يا خَلِيفَةَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تألف الناس وارفق بهم فقال لي أجبار في الجاهلية خوار في الإسلام فيماذا أتألفهم [226] قبض رسول الله صلى الله عليه وسلم وارتفع الوحي فوالله لو منعوني عقلاً كانوا يعطونه رسول الله صلى الله عليه وسلم لقاتلتهم عليه قال فقاتلنا عليه فكان والله رشيد الأمر فهذا يومه ثم كتب إلى أبي موسى يلومه]

Ve dahi Dabbe b. Muhsin el-‘Anezî üzerine mervî olup demiş ki “Basra’da Ebû Mûsâ el-Eş‘arî bizim emîrimiz iken bize hutbe okuduğu vaktte Hakk subhānehu ve ta‘ālāya hamd ü senā ve Nebî-i zî-şān efendimize salât u selāmı okuduktan sonra ‘Ömer ‘aleyhi’r-rıdvāna du‘āya başlayıp sāhibi Ebû Bekr’i yād etmez. Ve ondan bana gayz ve gazab geldi hemān kalkıp ona dedim ki “Sen onun sāhibinden neredesin? Sen onu ona tafdîl ediyorsun!” Ve o sûretle birkaç cum‘a hutbe

okuduktan sonra Hazret-i Ömer'e benden şekvâ yazıp dedi ki “Dabbe b. Muhsin el-‘Anezî benim hutbemde bana ta‘arruz eder.” Ve ‘Ömer dahi cevaben: “Onu bana gönder” diye emr ü fermân buyurunca o dahi beni ‘Ömer’e gönderdi. Ve çün yanına varıp hânesinin kapısını çaldım, ‘Ömer çıkıp “Sen kimsin?” diye su‘âl etti. Ve ben dahi: “Ben Dabbe’yim” deyince, bana “Sana ne merhabâ olsun ve ne de ehlen olsun!” diye bir serzeniş verdi. Ve ben dahi ona cevaben: “Hele merhabâ Allâhu ta‘âlâdandır ki mülk ü mekân mâliki odur ve ehl ise benim ne ehlim var ve ne de māl, kaldı ki sen ne ile benim buraya ihdârımı istihlâl ettin” ya‘nî bir zenb ve kusûr işlemeden ve buraya huzûruma bir mücib görünmeden beni memleketimden ne hakk ve salâhiyyet ile huzûrumu revâ görüp emr ettin dedim. ‘Ömer dahi: “Benim ‘âmilim ile senin beyninde ne müşâcere vâki‘ oldu?” su‘âl ve ben dahi: “İmdi onunla ben sana haber vereyim” diye cevâb vermekle mâ-cerâyı nakl edip dedim ki “Senin ‘âmilin bize hutbe okurken tebâreke ve ta‘âlâ hazretlerine hamd ü senâ edip ve Nebî-i zî-şân efendimize dahi salât u selâmı okuyup sonra sana du‘â eder ve onun bu sûretle hutbe okuyuşu bana gayz verip ona kalktım, sen onun sâhibinden neredesin, sen onu ona tafdîl edersin!” dedim ve bu sûretle birkaç cum‘a işledikten sonra sana yazıp beni şekvâ etti.” Ve ‘Ömer bu sözümü iştiricek ağlayarak gidip bana dedi ki “Vallâhi sen ondan daha ziyâde evfak ve erşedsin, sen benim bu suçumu ‘afv edip kusûrumu bağışlar mısın? Allâh sana ‘afv ve magfîret etsin.” Ben dahi: “Yâ emîre’l-mü‘minîn, Allâh sana ‘afv u magfîret etsin” dedim. Sonra be-tekrâr mündefi‘ olup ağlayıcı olduğu hâlde derdi ki “Vallâhi Ebû Bekr’in bir gün ve bir gecesi vardır ki o gün ve gece ‘Ömer ve âl-i ‘Ömer’den yeğdir ya‘nî hayrlıdır. Diler misin onun o bir gece ve günü ile haber vereyim?” Ben dahi: “Evet, dilerim” dedim. Ve o dahi: “Onun gecesi ise ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimiz müşrikînden hârib olarak Mekke-i mükerrreme’den çıkmak istediği vakte geceleyin çıkmış ve Ebû Bekr dahi ona tebe‘iyyet edip berâberce çıkmış ve yolda giderlerken Ebû Bekr gâhî onun önünde ve gâhî onun ardında ve gâh sağ ve gâhî solunda yürümeğe başlamış. Ve ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimiz: “Ey Ebû Bekr, bu

nedir? Ben böyle bir şey senin ef'âlinden bilmiyorum!” mazmûnuyla istifsâr-ı hikmet-reftârı edince Ebû Bekr dahi: “Yâ Resûlallâh, önümüzde kemîni hâtır edince senin önüne geçerim ve arkamızda bizi taleb edeceklerini yâd ettikte arkada ve sağ ve solunda yürürüm ve bu dahi senin üzerine a'dâdan emniyyet edemediğimdendir” ya'nî cânımı sana fedâ olmak üzere gâh ileriye ve gâhî geriye saldırırım demektir. Ve o gece efendimiz parmaklarının etrafı üzerine yürüdüğünden ayakları incinip yürümekten 'âciz kalınca Ebû Bekr onu 'âtıkı üzerine alıp kaldırdı ve arkasında iken ayaklarının acısı müştedd olunca bir mağara kapısına getirdi ve “Seni hakk ile ba's eden Mevlâ'ya kasem ederim ki ben bu gâra girmedikçe sen girmeyeceksin ki onda bir şey var ise senden akdem o şey bana nâzıl ola.” Ve çün gâra girip onda bir şey görmeyince onu haml edip gâra idhâl etti. Ve gârda bir delik var idi, Ebû Bekr ondan şübhelendi ya'nî içinde haşerât bulunmaktan havf etti ve ondan bir nesne çıkıp efendimize bir ezâ ve rencide vermemek için Ebû Bekr o deliğe kendi ayağını sokup kapattı, meger ki içinde hayyât ve efâî ya'nî yılan ve ejdehâlar var imiş, o haşerât Ebû Bekr'in ayağına sokmağa başladılar ve Ebû Bekr o sokmağın acısından onun göz yaşları yanağına aktıkça, efendimiz onu buyurdu ki يا ابا بكر لا تعنا Ya'nî “Ey Ebû Bekr, sen hüzn etme, tahkîk ve tahkîkan Allâhu ta'âlâ hazretleri bizimledir.” Ve Hakk ta'âlâ dahi sekînetini ona inzâl etti ya'nî Ebû Bekr'in tume'nînesini indirdi. İşte onun gecesi işbu gecedir. Ve günü ise o dahi o gündür ki 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimiz 'azm-ı dâr-ı âhiret ettikte ba'zı 'urbân mürtedd olup ba'zıları dedi ki “Biz namâz kılarız velâkin zekâtı vermeyiz.” Ben dahi ona ya'nî Ebû Bekr'e geldim ki ondan bir nushu esirgemedim ve ona dedim ki “Ey halîfe-i Resûl, nâsı te'ellûf eyle ve onlarla rıfk eyle.” O dahi buna cevaben: “Sen câhiliyyede cebbâr ve İslâm'da havvâr mısın ya'nî câhiliyyede dilîr ve cesûr ve İslâm'da korkak ve havvâf mı olursun, ne ile ben onları te'ellûf ederim? Resûl-i ekrem gülşen-sarây-ı bekâya 'âzim oldu ve vahy mürtefi' oldu. Vallâhi efendimize zekâttan verdikleri 'ikâlî benden eger men' edip vermezlerse onun üzerine onlarla mukâtele ederim.” Ömer dedi ki fi'l-hakîka

onun üzerine mukātele dahi ettik. Vallāhi reşīdū'l-emr idi. İşte günü dahi budur.” Sonra [227] Ebū Mūsā el-Eş‘arī’ye dahi levh ederek bir nāme-i hümayūn yazıp gönderdi.

[وعن الأصمعي قال دخل عطاء بن أبي رباح على عبد الملك بن مروان وهو جالس على سريره وحواليه الأشراف من كل بطن وذلك بمكة في وقت حجة في خلافته فلما بصر به قام إليه وأجلسه معه على السرير وقعد بين يديه وقال له يا أبا محمد ما حاجتك فقال يا أمير المؤمنين اتق الله في حرم الله وحرم رسوله فتعاهده بالعمارة واتق الله في أولاد المهاجرين والأنصار فإنك بهم جلست هذا المجلس واتق الله في أهل الثغور فإنهم حصن المسلمين وتفقّد أمور المسلمين فإنك وحدك المسؤول عنهم واتق الله فيمن على بابك فلا تغفل عنهم ولا تغلق بابك دونهم فقال له أجل أفعل ثم نهض وقام فقبض عليه عبد الملك فقال يا أبا محمد إنما سألتنا حاجة لغيرك وقد قضيناها فما حاجتك أنت فقال ما لي إلى مخلوق حاجة ثم خرج فقال عبد الملك هذا وأبيك الشرف]

Ve dahi Asma‘ī üzerine işbu kıssa mervī olup demiş ki bir gün ‘Atā b. Ebī Rebāh, ‘Abdumelik b. Mervān üzerine serīri üstünde cālīs ve her bir batndan olan eşrāf onun etrāfında müctemi‘ olduğu hālde Mekke-i mükerrerme’de hilāfetinde hacc ettiği vakte girip bezminde hāzır oldukta ‘Abdumelik onu gördüğü gibi ona kıyām edip ve serīri üstünde onu iclās ve önünde cülūs ettikte, “Ey Ebū Muhammed, hācetin nedir?” diye sormuş ve o dahi: “Yā emīre’l-mü’minīn, sen haremullāhta ve harem-i peygamberīde Allāh’tan ittikā edip ‘imārelerine ta‘āhüd eyle ve dahi muhācirīn ve ensārılarının evlādlarında Hakk ta‘ālādan ittikā edip onlara hüsn-i nazar eyle, zīrā onların himmetleriyle sen bu meclise cālīs oldun ve dahi ehl-i sugūrda dahi Allāhu ta‘ālādan ittikā eyle, çünkü onlar dahi müslimīnin hısnlarıdır ve dāimā umūr-ı müslimīni tefakkud eyle, zīrā sen yalnız onlar üzerlerine mes‘ūlsun ve dahi kapına duran ashāb-ı mesālīh ü hācātta dahi Zāt-ı Zü’l-Celāl’dan ittikā edip sen onlardan gāfil olma ve kapını onlardan bağlama.” Ve ‘Abdumelik dahi: “Evet, o vechle işlerim” diye va‘d etmekle ‘Atā kalkıp gitmek istedi ve ‘Abdumelik onu tutup “Ey Ebū Muhammed, sen bizden su‘āl ettiğin şey ancak āherlerin hācātıdır ya‘nī sen gayrın için hācet su‘āl ettin ve

biz onu revâ gördük, artık sen kendi hâcetin ne ise onu dile.” ‘Atâ: “Benim bir mahlûka bir ihtiyâcım yoktur” diye savuşup gitmiş. Ve ‘Abdülmelik: “Senin baban hakkı için şeref ancak budur” demiş.

[وقد روي أن الوليد بن عبد الملك قال لحاجبه يوماً قف على الباب فإذا مر بك رجل فأدخله علي ليحدثني فوقف الحاجب على الباب مدة فمر به عطاء بن أبي رباح وهو لا يعرفه فقال له يا شيخ أدخل إلى أمير المؤمنين فإنه أمر بذلك فدخل عطاء على الوليد وعنده عمر بن عبد العزيز فلما دنا عطاء من الوليد قال السلام عليك يا وليد قال فغضب الوليد على حاجبه وقال له ويلك أمرتك أن تدخل إلى رجلاً يحدثني ويسامرنني فأدخلت إلي رجلاً لم يرض أن يسميني بالاسم الذي اختاره الله لي فقال له حاجبه ما مر بي أحد غيره ثم قال لعطاء اجلس ثم أقبل عليه يحدثه فكان فيما حدثه به عطاء أن قال له بلغنا أن في جهنم وادياً يقال له ههب أعدده الله لكل إمام جائر في حكمه فصعق الوليد من قوله وكان جالساً بين يدي عتبة باب المجلس فوقع على قفاه إلى جوف المجلس مغشياً عليه فقال عمر لعطاء قتلت أمير المؤمنين فقبض عطاء على ذراع عمر ابن عبد العزيز فغمزه غمزة شديدة وقال له يا عمر إن الأمر جد فجد ثم قام عطاء وانصرف فبلغنا عن عمر بن عبد العزيز رحمه الله أنه قال مكثت سنة أجد ألم غمزته في ذراعي]

Ve dahi mervî olmuş ki Velîd b. ‘Abdûlmelik bir gün kendi hâcibine demiş ki “Kapı üzerine dur da eger senin üzerine bir âdem mürûr edip geçtiyse sen onu yanıma getir tâ ki bana tahdîs ede.” Hâcib dahi kapı üstünde bir müddet durduktan sonra ‘Atâ b. Ebî Rebâh gelip geçti. Hâcib onu bilmezdi, ancak emre imtisâlen: “Ey şeyh, emîrî’l-mü’minîn huzûruna gir, zîrâ böylece emr etmiştir” dedi. ‘Atâ dahi Velîd üzerine duhûl etti, ‘Ömer b. ‘Abdul‘azîz dahi onun yanında mevcûd idi. Ve çün Velîd’den yakın geldi, ona “es-Selâmu ‘aleyke yâ Velîd” dedi. Ve Velîd ise işbu selâmdan hâcibine gazab edip dedi ki “Sana veyl olsun, bana tahdîs ve müsâmere edecek bir âdem benim yanıma idhâl eyle dedim, sen gittin bana Hakk subhânehu ve ta‘âlâ hazretleri ihtiyâr buyurduğu ism ile benim tesmiyeme râzî olmayan bir âdemi getirip idhâl ettin!” Hâcib dahi: “Bundan gayrı gelip geçen olmadı” dedi. Sonra Velîd, ‘Atâ’ya otur diye emr etti. O dahi oturup üzerine ikbâl ve teveccüh etmekle tahdîs etmeğe başladı. Ve cümle-i hadîsinden biri, dedi ki “Bize bâliğ oldu

ki cehennemde bir vādī vardır ki ona hebheb denilir, Hakk subhānehu ve ta'ālā hazretleri hükmünde cāir olan her bir imāma idād ve müheyyā etmiştir.” Ve Velīd bunu işiticek hemān bir na'ra vurup baygın düştü ki meclis kapısı önünde oturmuş idi, o hāl eseriyle arkası üzerine meclisin cevfine baygın olarak düştü. Ve ‘Ömer b. ‘Abdul‘azīz, ‘Atā’ya: “Sen emīrū’l-mü’minīni katl ettin!” dedikte ‘Atā, ‘Ömer’i kolundan [228] tutup katı bir gamze ile gamz edip dedi ki “Yā ‘Ömer, emr ‘azīmdir, ‘azīm!” Ondan sonra ‘Atā kalkıp savuşmuş. Ve bize bālig oldu ki ‘Ömer b. ‘Abdul‘azīz demiş ki “Ben bir sene durdum ve o gamzesinin acısını kolumdan hiss ederdim.”

[وكان ابن أبي شميعة يوصف بالعقل والأدب فدخل على عبد الملك بن مروان فقال له عبد الملك تكلم قال بم أتكلم وقد علمت أن كل كلام تكلم به المتكلم عليه وبال إلا ما كان لله فبكي عبد الملك ثم قال يرحمك الله لم يزل الناس يتواعظون ويتواصون فقال الرجل يا أمير المؤمنين إن الناس في القيامة لا ينجون من غصص مرارتهام ومعينة الردى فيها إلا من أرضى الله بسخط نفسه فبكي عبد الملك ثم قال لا جرم لأجعلن هذه الكلمات مثلاً نصب عيني ما عشت]

Ve dahi İbn Ebī Şumeyle ‘akl ve edeb ile mevsūf bir zāt-ı hūşmend idi. Bir gün ‘Abdumelik b. Mervān üzerine duhūl edip sükūt oturmuş ve ‘Abdumelik ona: “Tekellüm eyle” ya’nī söyleş dedikte, kendisi: “Ben ne ile söyleşeyim, sen bilirsin ki mütekellim olan kimse her ne ile tekellüm edip söyleşirse onun kelāmı ona vebāl olur meger ki Allāh için bir kelām söylemiş ola” dedi. Ve ‘Abdumelik dahi ağlayıp sonra dedi ki “Allāh sana merhamet etsin, hemīşe nās tevā‘uz ve tevāsīden zāil olmazlar.” Ve o dahi: “Yā emīre’l-mü’minīn, rūz-ı kıyāmette nās kıyāmetin acılığı gussalarından ve mu‘āyene-i helākten necāt bulmazlar, meger ki o kimse necāt bulur ki Hakk subhānehu ve ta’ālāyı kendi nefsinin sehatı ile irzā etmiş ola” diye ihtār edicek be-tekrār ‘Abdumelik ağlayıp dedi ki “Lā-cereme ben bu kelimātı dünyāda yaşadıkça benim gözümün önünde misālen nasb-ı ‘aynımı ederim” diye hatm-ı kelām etti.

[ويروى عن ابن عائشة أن الحجاج دعا بفقهاء البصرة وفقهاء الكوفة فدخلنا عليه ودخل الحسن البصري رحمه الله آخر من دخل فقال الحجاج ”مرحباً بأبي سعيد

إِلَيَّ إِلَيَّ“ ثم دعا بكرسي فوضع إلى جنب سريره فقعده عليه فجعل الحجاج يذاكرنا ويسألنا إذ ذكر عليُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فنال منه وولنا منه مقاربة له وفرقاً من شره والحسن ساكت عاض على إبهامه فقال يا أبا سعيد مالي أراك ساكتاً قال ما عسيت أن أقول قال أخبرني برأيك في أبي تراب قال سمعت الله جل ذكره يقول ﴿وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعِ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبْ عَلَى عَقْبَيْهِ وَإِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةً إِلَّا عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضَيِّعَ إِيمَانَكُمْ إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرَءُوفٌ رَحِيمٌ﴾ فعلي ممن هدى الله من أهل الإيمان فأقول ابن عم النبي صلى الله عليه وسلم وختنه على ابنته وأحب الناس إليه وصاحب سوابق مباركات سبقت له من الله لن تستطيع أنت ولا أحد من الناس أن يحظرها عليه ولا يحول بينه وبينها وأقول إن كانت لعلي هناة فالله حسبه والله ما أجد فيه قولاً أعدل من هذا فبسر وجه الحجاج وتغير وقام عن السرير مغضباً فدخل بيتاً خلفه وخرجنا قال عامر الشعبي فأخذت بيد الحسن فقلت يا أبا سعيد أغضبت الأمير وأوغرت صدره فقال إليك عني يا عامر يقول الناس عامر الشعبي عالم أهل الكوفة أتيت شيطاناً من شياطين الإنس تكلمه بهواه وتقاربه في رأيه ويحك يا عامر هلا اتقيت إن سئلت فصدقت أو سكت فسلمت قال عامر يا أبا سعيد قد قلتها وأنا أعلم ما فيها قال الحسن فذاك أعظم في الحجة عليك وأشد في التبعة قال وبعث الحجاج إلى الحسن فلما دخل عليه قال أنت الذي تقول قاتلهم الله قتلوا عباد الله على الدينار والدرهم قال نعم قال ما حملك على هذا قال ما أخذ الله على العلماء من المواثيق ﴿وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لُبِّيْنَهُ لِّلنَّاسِ وَلَا تَكْتُمُونَهُ﴾ قال يا حسن أمسك عليك لسانك وإياك أن يبلغني عنك ما أكره فأفرق بين رأسك وجسدك]

Ve İbn ‘Āiše üzerine rivāyet olunur ki Haccāc b. Yūsuf es-Sakafī, Basra ve Kūfe’nin fukahālarını da‘vet edip toplamış. Huzūruna dāhil olduğumuzda Hasen el-Basrī dahi en sonra gelenlerin āhiri olarak girdi. Ve Haccāc ona ihtirām edip “مرحباً بأبي سعيد إلي إلي” diye takrīb ve bir kürsī onun için taleb edip kendi serīri yanında kodu ve onu üzerinde oturttu. Haccāc ise bizle müzākereye başlayıp ve bizden ba‘zı meseleleri su‘āl etti tā ki ‘Alī b. Ebī Tālib ‘aleyhi’r-rıdvānı zıkr edip ve ondan kendisi nāil olduktan sonra biz dahi ona mukārebe ve onun şerri korkusundan nāil olduk. Ve Hasen el-Basrī ise kendi baş parmağını ısırıp sākiten duruyordu. Haccāc ona iltifāt edip: “Yā Ebā Sa‘īd, niçin senin

hāmūş durduğunu görüyorum?” Hasen dahi: “Ben ne diyeyim ve bunda ne demek bana mümkün olabilir?” Haccâc: “Sen Ebî Tûrâb hakkında olan re'yin ile bana haber verip âgâh eyle” dedi. Ve Hasen el-Basrî dahi ona cevâben dedi ki “Ben Kur'ân'dan işittim, Hakk subhānehu ve ta'ālā hazretleri buyurmuş ki ﴿وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعِ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبْ عَلَى عَقْبَيْهِ وَإِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةٌ إِلَّا عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضَيِّعَ إِيمَانَكُمْ إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرَّءُوفٌ رَحِيمٌ﴾²⁴⁰ Bu āyet-i kerîme sûre-i Bakara'nın yüz kırk üçüncü [229] āyetidir. Hulāsa-i tefsîrinde denilmiş ki “Ey müslümânlar, sizin kıblenizi efdâl-i kible kıldığım gibi sizi ümmet-i vustâ ya'ne 'adl ve müntehab-ı ümmet kıldım ki münkir-i nübüvvet olan nâs üzerine enbiyânın hakkāniyetlerine şâhidler olasız ve Muhammed dahi sizin üzerinize şâhid-i 'âdil olur ve hâlen senin müteveccih olduğun Ka'be'yi ancak resûle ittibâ' edenler ile geri dönenleri temyîz eylemek için kible kıldım, gerçi bu tahvîl-i kible büyük ve sakîl ise de ancak Allāhu ta'ālā hidāyet ettiği kimseler üzerine girân olmaz. Ve Allāhu ta'ālā sizin îmânınızı zāyi' etmez. Tahkîk Allāhu 'azîmü's-şân nâsa merhametlidir, ecrlerini zāyi' etmez ve günâhlarını 'afv edicidir.” Hazret-i 'Alî ise ehl-i îmândan hidāyete mazhar olan zevâtan olup peygamberin 'amm-zâdesi ve dāmâdı ve ona nâstan ziyâde sevgilisidir, sevâbık-ı mübârekât-ı ashâbındandır ki Hakk subhānehu ve ta'ālā hazretleri tarafından ona sebkât etmişti. Ve ne sen ve ne de nâstan bir kimse onu onun üzerine tahtîr edebilir ve onunla onun mâ-beyninde hâil olabilir. Ben diyorum ki Hazret-i 'Alî için bir henât var ise artık Allāhu ta'ālā onun hasbidir, vallâhi ben onun hakkında bundan a'del söylenecek bir sözü bulamam.” Ve çün Haccâc bu sözü Hasen-i Basrî'den işitti, yüzü ekşitti, gazablı olarak serîrinden kalkıp serîrin ardında

240 “Böylece, sizler insanlara birer şahit (ve örnek) olarsınız ve Peygamber de size bir şahit (ve örnek) olsun diye sizi orta bir ümmet yaptık. Her ne kadar Allah'ın doğru yolu gösterdiği kimselerden başkasına ağır gelse de biz, yönelmekte olduğun ciheti ancak; Resûl'e tabi olanlarla, gerisin geriye dönecekleri ayırd edelim diye kible yaptık. Allah imanınızı boşa çıkaracak değildir. Şüphesiz, Allah insanlara çok şefkatli ve çok merhametlidir.” Bakara, 2/143.

olan odaya girdi ve biz dahi çıkıp gittik.” ‘Âmir eş-Şa‘bî dedi ki Ben Hasen-i Basrî’nin elinden tutup ona söyledim ki “Ey Ebû Sa‘îd, sen emîri gücendirip hışm-nâk ettin ve sînesini gayz ve gazab ile doldurdun.” Hasen bana dedi ki: “Yâ ‘Âmir, benden vazgeç uzak ol, ‘âlem derler ki ‘Âmir eş-Şa‘bî ehl-i Kûfe’nin ‘âlimidir, sen şeyâtîn-i insten bir şeytâna gelip hevâsına muvâfık olan söz ile tekellüm edersin ve onun re‘yiyle onunla tekârüb edersin! Ey ‘Âmir, sana yazıklar olsun, niçin sen ittikâ etmedin ki senden su‘âl olunduğu vakte doğru ve gerçek sözü söyleyesin veyâhüd hāmûş durup selâmet bulasın?” Ve o vakte ‘Âmir dahi cevâben demiş ki “Ey Ebû Sa‘îd, ben onda ne olduğunu ‘âlim olarak söyledim.” Hasen-i Basrî: “Bu senin üzerine huccette daha ziyâde a‘zamdır” dedi, ya‘nî senin işbu sözün senin üzerine huccette daha ziyâde ‘azîm ve günâhta daha ziyâde eşedd ve vahîmdir dedi. Ve dahi demiş ki Haccâc bir gün Hasen-i Basrî’yi yanına celb edip ona demiş ki “Sen mi söylersin ki ‘ibâdullâhı dînâr ve dirhem üzerine katl ettiler, Allâhu ta‘âlâ onları katl eyleye? Ve Hasen-i Basrî “evet” dedikte, Haccâc: “Buna seni haml eden nedir?” dedi. Hasen: “Allâhu ta‘âlâ ‘ulemâ üzerine ahkâm-ı dînin beyân ve ketm etmemeğe aldığı ‘ahd ü mîsâktır ki Kur‘ân-ı ‘azîminde *وَاِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَتُبَيِّنُنَّهُ لِلنَّاسِ* ²⁴¹ *وَلَا تَكْتُمُونَهُ*” diye irâde buyurmuştur, ya‘nî “Onu nâsa beyân edeler ve ketm etmeyeler” diye emr ü fermân buyurulmuş diye cevâb verdikte, Haccâc: “Ey Hasen, kendi lisânını tutup üzerine onu imsâk eyle, zinhâr senden kerh ettiğim bir şey bana bâlig olmasın, yoksa senin başın ile cesedin beyninde tefrîk ederim!” diye tehdîd etti.

[وَحَكَى أَنْ حَطِيطاً الزِّيَاتِ جِيءَ بِهِ إِلَى الْحِجَاجِ فَلَمَّا دَخَلَ عَلَيْهِ قَالَ أَنْتَ حَطِيطٌ قَالَ نَعَمْ سَلْ عَمَّا بَدَا لَكَ فَإِنِّي عَاهَدْتُ اللَّهَ عِنْدَ الْمَقَامِ عَلَى ثَلَاثِ خِصَالٍ إِنْ سَأَلْتَ لِأُصَدِّقَنَّ وَإِنْ ابْتَلَيْتَ لِأُصْبِرَنَّ وَإِنْ عَوَفَيْتَ لِأُشْكِرَنَّ قَالَ فَمَا تَقُولُ فِي قَالَ أَقُولُ إِنَّكَ مِنْ أَعْدَاءِ اللَّهِ فِي الْأَرْضِ تَنْتَهَكُ الْمُحَارِمَ وَتَقْتُلُ بِالظَّنَّةِ قَالَ فَمَا تَقُولُ فِي أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ مَرْوَانَ قَالَ أَقُولُ إِنَّهُ أَعْظَمُ جُرْماً مِنْكَ وَإِنَّمَا أَنْتَ خَطِيئَةٌ مِنْ

241 “Hani Allah, kendilerine kitap verilenlerden, “Onu (Kitabı) mutlaka insanlara açıklayacaksınız, onu gizlemeyeceksiniz” diye sağlam söz almıştı.” Âl-i ‘İmrân, 3/187.

خطاياہ قال فقال الحجاج ضعوا عليه العذاب قال فانتہی به العذاب إلى أن شقق له القصب ثم جعلوه على لحمه وشدوه بالحبال ثم جعلوا يمدون قصبه قصبه حتى انتحلوا لحمه فما سمعوه يقول شيئاً قال فقیل للحجاج إنه في آخر رمق فقال أخرجوه فارموا به في السوق قال جعفر فأتیته أنا وصاحب له فقلنا له حطيط ألك حاجة قال شربة ماء فأتوه بشربة ثم مات وكان ابن ثمان عشرة سنة رحمة الله عليه]

Ve dahi hikāye olunur ki Hatīt ez-Zeyyātī, Haccāc-ı Zālīm'e celb olunmuş ve çün huzūruna dāhil oldu, Haccāc ona: "Hatīt sen misin?" dedikte, o dahi: "Evet benim, ne su'āl etmek sana bādī olmuş ise su'āl eyle, zīrā ben Zāt-ı Zü'l-Celāl ile üç haslet üzerine makām 'indinde mu'āhede ettim ki benden bir su'āl vākī^c olur ise cevābını sıdk ve gerçek söylerim ve eger bana bir beliyet vākī^c olduysa ona dahi sabr ederim ve eger 'āfiyet buldumsa Hakk ta'ālāya şükr ederim." Haccāc ona: "Benim hakkımda sen ne söylersin?" dedi. Hatīt: "Ben söylerim ki sen rūy-ı zemīnde a'dāullāhtan sen mehārimi intihāk edersin ve zann ile katl edersin" deyince, Haccāc dahi: "Yā emīre'l-mü'minīn 'Abdumelik b. Mervān hakkında ne söylersin?" diye be-tekrār Hatīt'ten su'āl ve o dahi: "Cürmen senden a'zamdır, sen onun hatāyāsından ancak bir hatī'esin" dedikte, Haccāc: "Ona 'azābı vaz^c ediniz" diye emr edip ve 'azābı onun o dereceye vardı ki kamışları şakk edip yarıkları gūştuna koydular ve iplerle bağladılar ondan sonra kasabe-be-kasabe temdīd edip tā ki onun lahmını intihāl ve helāk ve rehīn-i izmihlāl ettiler. Ve bu ezā ve cefāda iken ondan bir şey işitmediler. Ve Haccāc'a āhir-i ramakta olduğunu haber verdiklerinde [230] onu ihrāc ve çarşıya ilkāsını emr etti. Ca'fer dedi ki ben ve dīger bir sadīki ona varıp "Senin bir ihtiyācın var mı?" diye su'āl ettiğimizde, "Bir içim su" dedi. Ve çün bir içim su ona getirdiler, onu içince 'āzim-i dār-ı bekā oldu. Onun sinni on sekiz sene idi, rahmetullāhi 'aleyhi.

[وروي أن عمر بن هبيرة دعا بفقهاء أهل البصرة وأهل الكوفة وأهل المدينة وأهل الشام وقرائها فجعل يسألهم وجعل يكلم عامر الشعبي فجعل لا يسأله عن شيء إلا وجد عنده منه علماً ثم أقبل على الحسن البصري فسأله ثم قال هما هذان هذا رجل أهل الكوفة يعني الشعبي وهذا رجل أهل البصرة يعني الحسن فأمر

الحاجب فأخرج الناس وخلا بالشعبي والحسن فأقبل على الشعبي فقال يا أبا عمرو إنني أمين أمير المؤمنين على العراق وعامله عليها ورجل مأمور على الطاعة ابتليت بالرعية ولزمني حقهم فأنا أحب حفظهم وتعهدهم ما يصلحهم مع النصيحة لهم وقد يبلغني عن العصابة من أهل الديار الأمر أجد عليهم فيه فأقبض طائفة من عطائهم فأضعه في بيت المال ومن نيتي أن أردّه عليهم فيبلغ أمير المؤمنين أني قد قبضته على ذلك النحو فيكتب إلى أن لا ترده فلا أستطيع رد أمره ولا إنفاذ كتابه وإنما أنا رجل مأمور على الطاعة فهل علي في هذا تبعة وفي أشباهه من الأمور والنية فيها على ما ذكرت قال الشعبي فقلت أصلح الله الأمير إنما السلطان والد يخطيء ويصيب قال فسر بقولي وأعجب به ورأيت البشر في وجهه وقال فله الحمد]

Ve dahi rivāyet olunur ki ‘Ömer b. Hubeyre ehl-i Basra ve ehl-i Kūfe ve ehl-i Medīne ve ehl-i Şām’ın fukahā ve kurrālarını da‘vet edip yanında onları cem‘ etmiş ve onlardan birtakım mes‘eleleri sormuş. Ve ‘Āmir eş-Şa‘bī’ye dahi su‘āl etmeğe başlamış ve her ne ki ondan sorduysa onda o nesneden ma‘lûmât olduğunu anlamış ya‘nī ondan bir şey sormadı illā ki o şeyden onda bir ‘ilm olduğunu bulmadı ondan sonra Hasen el-Basrī üzerine ikbāl edip ondan birtakım mes‘eleleri su‘āl ettikten sonra döndü dedi ki “Bunlar iki kişidirler bu ehl-i Kūfe’nin ‘ālimidir” ki ondan ‘Āmir eş-Şa‘bī’yi murād etti “ve bu ehl-i Basra’nın ‘ālimidir” ve ondan Hasen-i Basrī’yi murād etti sonra hācibe emr edip nāsı çıkardı ve ‘Āmir eş-Şa‘bī ile Hasen-i Basrī’ye halvet edip ‘Āmir eş-Şa‘bī’ye dedi ki “Ey Ebū ‘Ömer, ben emīrū’l-mü’minīn tarafından ‘Irāk üzerine emīn ve me‘mūrum hem dahi ‘Irāk üzerine onun ‘āmiliyim ve tā‘at üzerine me‘mūrum, ra‘iyye ile mübtelā oldum ve onların hakları bana lāzım oldu. Ben dahi onların hıfzlarını ve onlara nasīhat ile berāber onları ıslāh edecek nesnenin ta‘ahhüdünü severim, hālbuki ehl-i diyārdan bir ‘ıśābe üzerine bana bālig oldu ki onlara emr ‘azīm ve hatarlı gelmiş ve onların ıslāhları kasdıyla onların ‘atālarından bir mikdārı tutup beytū’l-mālda tevki‘ etmek isterim ki sulh ve salāhları zuhūr ve tahkīk ettikte onu onlara redd edeyim ya‘nī niyyetimde mevkūf hükmünde tutayım ki ba‘dehu onlara onu i‘āde ve ircā‘ edeyim. Ve korkarım ki bu keyfiyyet emīrū’l-mü’minīne bālig olur da bir dahi onlara onu redd ve i‘āde etmemeğe yazıp bana emr eder ve o vakte ne onun reddine muk-

tedir olurum ve ne de emürü'l-mü'minînin kitâbını infâz edebilirim, ben isem ancak tâ'at üzerine me'mûrum, kaldı ki infâz edecek olsam ondan bana günâh ve ism var mıdır ve bu gibi umûrda bana bir vizr ve kusûr olur mu niyyet o vechle olunca?" Ve buna cevâben 'Âmir eş-Şa'bî dedi ki "Aslahallâhu'l-emîre! Sultân ancak vâlid gibidir, onun hatâ ve savâbı vâki' olur." 'Âmir dedi ki "'Amr b. Hubeyre benim bu cevâbımdan hoşlanıp mesrûr oldu ve hem dahi onu beğendi ve 'alâmet-i bişr ü meserret onun yüzünde gördüm ve el-hamdü lillâh diye 'arz-ı teşekkür ve mah-medet eyledi."

[ثم أقبل على الحسن فقال ما تقول يا أبا سعيد قال قد سمعت قول الأمير يقول إنه أمين أمير المؤمنين على العراق وعامله عليها ورجل مأمور على الطاعة ابتليت بالريعية ولزمني حقهم والنصيحة لهم والتعهد لما يصلحهم وحق الريعية لازم لك وحق عليك أن تحوطهم بالنصيحة وإنني سمعت عبد الرحمن بن سمرة القرشي صاحب رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "مَنْ اسْتَرْعَى رَعِيَّةً فَلَمْ يُحِطْهُمْ بِالنَّصِيحَةِ حَرَّمَ اللَّهُ عَلَيْهِ الْجَنَّةَ" ويقول إنني ربما قبضت من عطائهم إرادة صلاحهم واستصلاحهم وأن يرجعوا إلى طاعتهم فيبلغ أمير المؤمنين أنني قبضتها على ذلك [231] النحو فيكتب إلى أن لا ترده فلا أستطيع رد أمره ولا أستطيع إنفاذ كتابه وحق الله ألزم من حق أمير المؤمنين والله أحق أن يطاع ولا طاعة لمخلوق في معصية الخالق فأعرض كتاب أمير المؤمنين على كتاب الله عز وجل فإن وجدته موافقاً لكتاب الله فخذ به وإن وجدته مخالفاً لكتاب الله فانبذه يا ابن هبيرة اتق الله فإنه يوشك أن يأتيك رسول من رب العالمين يزيلك عن سيرك ويخرجك من سعة قصرك إلى ضيق قبرك فتدع سلطانك ودنياك خلف ظهرك وتقدم على ربك وتنزل على عملك يا ابن هبيرة إن الله ليمنعك من يزيد وإن يزيد لا يمنعك من الله وإن أمر الله فوق كل أمر وإنه لا طاعة في معصية الله وإنني أحذرك بأسه الذي لا يرد عن القوم المجرمين فقال ابن هبيرة أربع على ظلعك أيها الشيخ وأعرض عن ذكر أمير المؤمنين فإن أمير المؤمنين صاحب العلم وصاحب الحكم وصاحب الفضل وإنما ولاه الله تعالى ما ولاه من أمر هذه الأمة لعلمه به وما يعلمه من فضله ونيته فقال الحسن يا ابن هبيرة الحساب من ورائك سوط بسوط وغضب بغضب والله بالمرصاد يا ابن هبيرة إنك إن تلقى من ينصح لك في دينك ويحملك على أمر آخرتك خير من أن تلقى رجلاً يغرك ويمنيك فقام ابن هبيرة وقد بسر وجهه وتغير لونه قال الشعبي فقلت يا أبا سعيد أغضبت الأمير وأوغرت صدره وحرمتنا معروفة

وصلته فقال إليك عني يا عامر قال فخرجت إلى الحسن التحف والطرف وكانت له المنزلة واستخف بنا وجفينا فكان أهلاً لما أدى إليه وكنا أهلاً أن يفعل ذلك بنا فما رأيت مثل الحسن فيمن رأيت من العلماء إلا مثل الفرس العربي بين المعارف وما شهدنا مشهداً إلا برز علينا وقال لله عز وجل وقلنا مقاربة لهم قال عامر الشعبي وأنا أعاهد الله أن لا أشهد سلطاناً بعد هذا المجلس فأحايه

Ve dahi ondan sonra Hasen-i Basrî üzerine ikbâl edip ona dedi ki “Ey Ebû Sa‘îd, sen ne dersin?” Ve Hasen el-Basrî ona dedi ki “Ben emîrden işittim buyurur ki kendisi emîrû’l-mü’minîn emîni ve ‘Irâk üzerine me‘mûru ve ‘âmilidir ve tâ‘atı me‘mûr bir âdemdir, hâlbuki ra‘iyye ile mübtelâ olup ve onların hakları ona lâzım olmuş. Ve dahi onlara nush etmek ve onları ıslâh edeceği şeye ta‘ahhüd eylemek dahi ona vâcib ve mütehattem bulunmuş. Ve fi’l-hakîka ra‘iyyenin hakkı sana lâzımdır ve nasîhatle onları ihâta etmek dahi üzerine hakk ve vâcibdir ki ben sâhib-i Resûl ‘Abdurrahmân b. Semure el-Kureşî’den işittim derdi ki ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimiz buyurmuş ki *مَنْ اسْتُرْعِيَ رَعِيَّةً فَلَمْ*”²⁴² Ya‘nî “Kim ki bir ra‘iyyeye râ‘i olup da onları nasîhatle ihâta etmezse Hakk subhânehu ve ta‘âlâ hazretleri onun üzerine cenneti harâm eyler.” Ve dahi işittim buyururdu ki “Ola ki ben onların ıslâh ve istislahları niyetiyle ‘atâlarından bir mikdârı kabz etsem tâ ki tâ‘atlarına dönüp rücû‘ edeler, korkarım ki bu siyâk üzere ‘atâları kabz ettiğimin keyfiyeti emîrû’l-mü’minîne bâlig olur ve bana onları onlara redd etme diye bir emr ü fermân eder ve o vakte ben ne emrinin reddine ve ne de kitâbının infâzına muktedir olurum ve hakk odur ki Allâhu ‘azîmü’ş-şânın hakkı emîrû’l-mü’minînin hakkından senin üzerine daha ziyâde lâzımdır ve Allâh’ın emrine itâ‘at etmek daha ziyâde ehaktır, Hâlık’ın ma‘siyetinde mahlûka bir tâ‘at yoktur, o vakte onun kitâbını kitâbullâh üzerine ‘arz eyle, eger onu ona muvâfık gördünse onunla alıp mantûkunca ‘amel eyle ve eger onu kitâbullâha muhâlîf gördünse onu ardın sonra ilkâ eyle. Ey İbn Hubeyre, sen Al-lâhu ta‘âlâdan ittikâ eyle, zîrâ yakındır ki sana Allâhu ta‘âlânın resûlü

242 Bkz. Buhârî, Ahkâm, 8; no: 7150; Musnedu Ahmed, 33/427, no: 20315; Sahîhu İbn Hibbân, 10/344; Taberânî, el-Mu‘cemu’l-Kebîr, 20/207, no: 473.

ya'nî melekü'l-mevt gelip seni serîrin üzerinden izâle eder ve köşkün genişliğinden mezârın darlığına çıkarır ki o hâlde senin sultanlığın ve dünyâlığın ardın sonra kalıp onu bırakıp gidersin ve rabbın tebâreke ve ta'âlânın üzerine kudüm edip 'ameline nâzil olursun. Ey İbn Hubeyre, tahkîk ve tahkîkan Zât-ı Zü'l-Celâl hazretleri seni Yezîd'den men' edebilir lâkin Yezîd seni Allâh'tan men' edemez. Allâhu 'azîmü'ş-şânın emri her bir emrin fevkindedir ve Allâh'ın ma'siyetinde tâ'at olmaz, artık mücrimîn üzerinden redd olunmayan be'sini sana tahzîr ederim.” O hâlde İbn Hubeyre: “Sen ey şeyh, bu eğriliğinden iniver, artık durduğun yerde dur da sen emîrû'l-mü'minîn zikrinden îrâz eyle, 'ale't-tahkîk emîrû'l-mü'minîn 'ilm ve hükm ve fazl sâhibidir ki bu ümmetin emrinden mütevellî bulunduğu emri ancak onu Allâhu ta'âlâ onun fazl ve niyyetinden bildiği nesne ile mütevellî etmiştir” dedi. Ve Hasen-i Basrî dahi: “Ey [232] ey İbn Hubeyre, hesâb senin ardın sonra sevt-be-sevt ve gazab be-gazab olup ve Zât-ı Zü'l-Celâl dahi mîrsâd iledir. Ey İbn Hubeyre, eger dîninde sana nush eder ve senin âhiretin emrine seni haml eder bir âdeme mülâkî oldunsa seni aldatıp taht-ı emniyyette bırakan âdemden sana hayrlıdır.” Ve bundan İbn Hubeyre yüzü ekşitip rengi mütegayyir olarak kalktı. Şa'bî der ki “Ben Hasen-i Basrî'ye dedim: “Ey Ebû Sa'îd, sen emîri gücendirip gazablattırdın ve gayz ve hışmıdan sînesini doldurdun ve ma'rûf ve sîlasından dahi bizi mahrûm ettirdin!” Hasen: “Benden uzak ol ey 'Âmir!” dedi. Ve dahi dedi ki “Hasen-i Basrî'ye tuhaf ve turfeler çıkıp emîrin katında kadr ve menzilet sâhibi oldu ve bizi istihfâf ettiler ve'l-hâsıl bize cefâ vâki' oldu ve hakkâ kendisi dahi o tekrîme sezâ ve ehl ve müstehakk idi ve biz dahi bize işlediklerine ehl ve mahal idik. Artık 'ulemâdan benim gördüğüm zevât içinde Hasen gibi bir fâris göremedim ki ma'ârif beyninde esb-i tâzî gibi hâzır-ı meydân idi ve bir meşhedî biz şühûd etmedik illâ ki kendisi üzerimize çıkıp Allâhu 'azîmü'ş-şâna demedi ve biz onlara mukârib söylemedik” ya'nî dâimü'l-evkât her nerede hâzır olduksa kendisi çıkıp Allâh için söylerdi ve biz sâhib-i bezme mukârib te'villî lakırdıları söylerdik. Ve dahi 'Âmir dedi ki “Ben Allâhu ta'âlâ ile mu'âhede ettim ki fî-mâ ba'd bir sultâna varıp muhâbât etmem.”

[ودخل محمد بن واسع على بلال بن أبي بردة فقال له ما تقول في القدر فقال جيرانك أهل القبور فتفكر فيهم فإن فيهم شغلاً عن القدر وعن الشافعي رضي الله عنه قال حدثني عمي محمد بن علي قال إني لحاضر مجلس أمير المؤمنين أبي جعفر المنصور وفيه ابن أبي ذؤيب وكان والي المدينة الحسن بن زيد قال فأتى الغفاريون فشكوا إلى أبي جعفر شيئاً من أمر الحسن بن زيد فقال الحسن يا أمير المؤمنين سل عنهم ابن أبي ذؤيب قال فسأله فقال ما تقول فيهم يا ابن أبي ذؤيب فقال أشهد أنهم أهل تحطم في أعراض الناس كثير والأذى لهم فقال أبو جعفر قد سمعتم فقال الغفاريون يا أمير المؤمنين سله عن الحسن بن زيد فقال يا ابن أبي ذؤيب ما تقول في الحسن بن زيد فقال أشهد عليه أنه يحكم بغير الحق ويتبع هواه فقال قد سمعت يا حسن ما قال فيك ابن أبي ذؤيب وهو الشيخ الصالح فقال يا أمير المؤمنين أسأله عن نفسك فقال ما تقول في قال تعفيني يا أمير المؤمنين قال أسألك بالله إلا أخبرتني قال تسألني بالله كأنك لا تعرف نفسك قال والله لتخبرني قال أشهد أنك أخذت هذا المال من غير حقه فجعلته في غير أهله وأشهد أن الظلم ببابك فاش قال فجاء أبو جعفر من موضعه حتى وضع يده في قفا ابن أبي ذؤيب فقبض عليه ثم قال له أما والله لولا أنني جالس ههنا لأخذت فارس والروم والديلم والترك بهذا المكان منك قال فقال ابن أبي ذؤيب يا أمير المؤمنين قد ولي أبو بكر وعمر فأخذوا الحق وقسما بالسوية وأخذوا بأقفاء فارس والروم وأصغروا أنافهم قال فخلى أبو جعفر قفاه وخلقى سبيله وقال والله لولا أنني أعلم أنك صادق لقتلتك فقال ابن أبي ذؤيب والله يا أمير المؤمنين إني لأنصح لك من ابنك المهدي قال فبلغنا أن ابن أبي ذؤيب لما انصرف من مجلس المنصور لقيه سفیان الثوري فقال له يا أبا الحرث لقد سرني ما خاطبت به هذا الجبار ولكن ساءني قولك له ابنك المهدي فقال يغفر الله لك يا أبا عبد الله كلنا مهدي كلنا كان في المهدي]

Ve dahi Muhammed b. Vāsî', Bilāl b. Ebî Burde'nin üzerine duhûl edip ona "Kaderde ne söylersin?" dedikte, Bilāl: senin komşuların ehl-i kubûra tefekkür etmiş olsan kaderden onlarla meşgûliyyet vardır." Ve İmâm Şâfi' r-rahmeden menkûl olup demiş ki "Benim 'ammım Muhammed b. 'Alî bana tahdîs edip dedi ki bir gün Emîrû'l-mü'minîn Ebî Ca'fer el-Mansûr'un meclisinde hâzır idim ve İbn Ebî Zureyb dahi o mecliste mevcûd idi ki Medîne'nin vâlisi Hasen b. Zeyd idi, dedi ki "Gıfârîler gelip Ebû Ca'fer'e Hasen b. Zeyd'den ba'zı mertebe şekvâ ettiler ve Hasen ise: "Yâ emîre'l-mü'minîn, bunların üzerlerine sen

İbn Ebî Zu'eyb'den su'âl eyle" dedi. Ve çün emîrû'l-mü'minîn, İbn Ebî Zu'eyb'e "Sen bunların hakkında ne dersin ey İbn Ebî Zu'eyb?" dedikte, o dahi: "Eşhedü billâhi onlar ehl-i tahattumlardır, nâsın ırzlarını çok kırarlar ve onlara [233] ezâdır." Ve o vakte Ebû Ca'fer: "İştittiniz mi?" deyince, Gıfâriyyûn dahi: "Yâ emîre'l-mü'minîn, Hasen b. Zeyd'in üzerine daha ondan sor?" dediler. Ve Ebû Ca'fer: "Yâ İbn Ebî Zu'eyb, Hasen b. Zeyd'in hakkında ne dersin?" diye su'âl ettikte, o dahi: "Haksız hükm edip hevâsına tâbi' olduğuna şehâdet ederim" dedim. Ve: "Yâ Hasen, İbn Ebî Zu'eyb şeyh-i sâlih olduğu hâlde senin hakkında söylediğini iştittin mi?" diye fermân buyurduktâ, Hasen dahi: "Yâ emîre'l-mü'minîn, sen kendi nefsin üzerine dahi sen ondan su'âl eyle" diye ihtâr ve o dahi: "Benim hakkında ne söylersin?" diye istifsâr ettikte, İbn Ebî Zu'eyb: "Yâ emîre'l-mü'minîn, beni bundan 'afv eyle" dedi. Ve Ebû Ca'fer: "Allâh aşkına bana haber ver?" diye su'âli üzerine ısrâr edince, İbn Ebî Zu'eyb: "Benden kasem billâh ile su'âl edersin, sanki kendi nefsin bilmez misin?" diye cevâb itâsıyla, Ebû Ca'fer: "Allâh hakkı için haber vereceksin!" dedi. Su'âli üzerine ibrâm ve ilhâh edicek, İbn Ebî Zu'eyb: "Eşhedü billâh mâlî bi-gayri hakk ahz ve nâ-ehl ve gayr-ı müsehkakına sarf ettin ve kezâlik şehâdet ederim ki zulm ve sitem senin kapında fâştır!" dedikte, Ebû Ca'fer kendi yerinden kalkıp yanına geldi ve İbn Ebî Zu'eyb'in kafâsına el koyup başını tuttu ve ondan sonra ona dedi ki "Vallâhi ben bunda câlis olmasaydım Fârs ve Rûm ve Deylem ve Türk senden bu yeri alırlardı!" diye serzeniş gösterdikte, İbn Ebû Zu'eyb: "Yâ emîre'l-mü'minîn, Ebû Bekr ve 'Ömer dahi vâlî oldular ve hakkı alıp bi's-seviyye taksî ettiler ve Fârs ve Rûm kafâlarıyla tutup burunlarını küçük ettiler" diye mukâbeleten cevâb vericek, onun kafâsını koyuverip sebîlini tahliye etti ve ona: "Vallâhi seni sâdık bilmemiş olaydım seni öldürürdüm" dedi. Ve İbn Ebî Zu'eyb: "Vallâhi yâ emîre'l-mü'minîn, ben sana oğlun Mehdî'den daha ziyâde nâsım" diye savuşmuş gitmiş. Ve bize bâlig oldu ki İbn Ebî Zu'eyb, Ebû Ca'fer el-Mansûr'un meclisinden munsarîf olunca Ebû Süfyân es-Sevrî'ye râst gelip mülâkî oldu. Ve Ebû Süfyân ona: "Ey Ebu'l-Hâris, bu cebbâra senin işbu hitâb-ı mesmû'un beni mesrûr etti velâkin ona "ابنك المهدي"

dediğin kelâmı dahi beni mahzûn edip hoş gelmedi” dedi. O hâlde İbn Ebî Zu'eyb ona: “Allâh sana ‘afv u magfiret eyleye, biz cümlemiz mehdîyiz, çünkü her birimiz mehdde yatıp eğlenmiştir” ya'nî beşikte kalmışız diye bu kelâmın te'vîlini dahi beyân etmiştir.

[وَعَنْ الْأَوْزَاعِيِّ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَمْرٍو قَالَ بَعَثَ إِلَى أَبِي جَعْفَرٍ الْمَنْصُورِ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ وَأَنَا بِالسَّاحِلِ فَأَتَيْتُهُ فَلَمَّا وَصَلْتُ إِلَيْهِ وَسَلَّمْتُ عَلَيْهِ بِالْخِلَافَةِ رَدَّ عَلَيَّ وَاسْتَجْلَسَنِي ثُمَّ قَالَ لِي مَا الَّذِي أَبْطَأَ بِكَ عَنَّا يَا أَوْزَاعِي قَالَ قُلْتُ وَمَا الَّذِي تَرِيدُ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ قَالَ أُرِيدُ الْأَخْذَ عَنْكُمْ وَالْإِقْتِبَاسَ مِنْكُمْ قَالَ فَقُلْتُ فَاَنْظُرْ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ إِنْ لَا تَجْهَلُ شَيْئاً مِمَّا أَقُولُ لَكَ قَالَ وَكَيْفَ أَجْهَلُهُ وَأَنَا أَسْأَلُكَ عَنْهُ وَفِيهِ وَجْهَةٌ إِلَيْكَ وَأَقْدَمْتُكَ لَهُ قَالَ قُلْتُ أَخَافُ أَنْ تَسْمَعَهُ ثُمَّ لَا تَعْمَلُ بِهِ قَالَ فَصَاحَ بِي الرَّبِيعُ وَأَهْوَى بِيَدِهِ إِلَى السِّيفِ فَانْتَهَرَهُ الْمَنْصُورُ وَقَالَ هَذَا مَجْلِسٌ مَثُوبَةٌ لَا مَجْلِسَ عَقُوبَةٍ فَطَابَتْ نَفْسِي وَانْبَسَطَتْ فِي الْكَلَامِ]

Ve ‘Allāme-i Evzā‘ī, ‘Abdurrahmān b. ‘Amr üzerine mervī olup demiş ki “Ebū Cafer el-Mansūr emîrül-mü’minîn olduğu hâlde ben sâhilde iken bana bir sefir gönderip beni istedi. Ve ben dahi emre imtisâlen yanına gelip vâsıl olduğumda resm-i hilâfet selâmı ile ona bir tahiyye ve selâm verdim ve o dahi selâmımı redd ve cülûsuma fermân buyurdu. Sonra bana dedi ki “Ey Evzā‘ī, seni bizden geç edip ibtâ’ eden nedir?” Ve ben dahi: “Yâ emîre’l-mü’minîn, istediğin nedir?” dediğim-de, kendisi: “Sizden ‘ilmi almak ve envârınızdan iktibâs etmek isterim” dedi. Ve ben dahi: “Yâ emîre’l-mü’minîn, güzelce nazar buyur ki sana söyleyeceğim kelâmı zabt edip ondan bir şey cehl etmeyesin.” Ve o dahi: “Ben nice cehl ederim o hâl ile ki ben senden onun üzerine su’âl ediyorum ve onun için senin ardın sonra âdem gönderip seni onun için getirtmişim” deyince ve ben dahi: “Korkarım ki sen onu işitip velâkin sen onunla ‘amel etmezsin” dediğimde, bu sözümden Rebî’ gücenip bana bağırды ve elini kılıcına saldırdı. Ve Mansūr onu paylayıp men’ etti ve “Bu bir meclis-i mesûbedir, meclis-i ‘ukûbet değildir!” diye tevbîh etmekle benim nefsim dahi hoş oldu ve kelâma inbisât ettim.

[فَقُلْتُ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ حَدَّثَنِي مَكْحُولٌ عَنْ عَطِيَّةِ بْنِ بَشَرَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ “أَيُّمَا عَبْدٍ جَاءَتْهُ مَوْعِظَةٌ مِنَ اللَّهِ فِي دِينِهِ فَإِنَّهَا نِعْمَةٌ مِنَ اللَّهِ

[234] سبقت إليه فإن قبلها بشكر وإلا كانت حجة من الله عليه ليزداد بها إثماً ويزداد الله بها سخطاً عليه“ يا أمير المؤمنين حدثني مكحول عن عطية بن ياسر قال قال رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ”أَيُّمَا وَال مَاتَ غَاشَا لِرَعِيَّتِهِ حَرَّمَ اللَّهُ عَلَيْهِ الْجَنَّةَ“

Ve dedim ki “Yā emīre'l-mü'minîn, Mekhûl beni okutup tahdîs etti ki ‘Atiyye b. Bişr demiş ki ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimiz buyurmuş ki “أَيُّمَا عَبْدَ جَاءَتْهُ مَوْعِظَةٌ مِنَ اللَّهِ فِي دِينِهِ فَإِنَّهَا نِعْمَةٌ مِنَ اللَّهِ سَبَقَتْ إِلَيْهِ فَإِنْ قَبْلَهَا بِشْكُرٍ وَإِلَّا كَانَتْ حُجَّةً مِنَ اللَّهِ عَلَيْهِ لِيَزْدَادَ بِهَا إِثْمًا وَيَزْدَادَ اللَّهُ بِهَا سَخَطًا عَلَيْهِ“ ki hulāsa-i me‘āl-i şerīfi: “Hangi bir ‘abd ki ona Hakk ta‘ālā tarafından kendi dîninde olarak bir mev‘iza gelir, ‘ale’t-tahkîk o mev‘iza Allāhu ta‘ālādan ona mesbûk bir ni‘mettir ve eger onu şükrâne ile kabûl ederse artık o dahi meşkûr olur, yoksa Allāhu ta‘ālādan onun üzerine bir hucet olur tâ ki kendisi onunla ism ve günāhı müzdād olur ve tebāreke ve ta‘ālānın dahi onun hakkında olan sehatı onunla müzdād olur. Yā emīre'l-mü'minîn, yine Mekhûl beni tahdîs edip dedi ki ‘Atiyye b. Bişr demiş ki ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimiz buyurmuş ki “أَيُّمَا وَال ” Ya‘nî “Hangi vālî ki ra‘iyyesine aldattıcı olarak vefât eder ise Hakk subhānehu ve ta‘ālā onun üzerine cenneti harām eder.”

[يا أمير المؤمنين من كره الحق فقد كره الله إن الله هو الحق المبين إن الذي لين قلوب أمتكم لكم حين ولاكم أمورهم لقرابتكم من رسول الله صلى الله عليه وسلم وقد كان بهم رؤوفاً رحيماً مواسياً لهم بنفسه في ذات يده محموداً عند الله وعند الناس فحقيق بك أن تقوم له فيهم بالحق وأن تكون بالقسط له فيهم قائماً ولعورتهم ساتراً لا تغلق عليهم دونهم الأبواب ولا تقيم دونهم الحجاب تبتهج بالنعمة عندهم وتبتس بما أصابهم من سوء يا أمير المؤمنين قد كنت في شغل شاغل من خاصة نفسك عن عامة الناس الذين أصبحت تملكهم أحمرهم وأسودهم مسلمهم وكافرهم وكل له عليك نصيب من العدل فكيف بك إذا انبعث منهم فئام وراء فئام وليس منهم أحد إلا وهو يشكو بلية أدخلتها عليه أو ظلامة سقتها إليه]

“Yā emīre'l-mü'minîn, kim ki hakktan kerh eder, Allāhu ta‘ālādan hoşlanmamış olur, zīrā hakk-ı mübîn Zāt-ı Zü'l-Celāl'dir. Tahkîk ve

tahkîkan sizin ümmetinizin kulûbunu sizi tevliye ettiği vaktte Resûl-i ekrem efendimizden olan karâbetiniz için ki onlarla kendisi ra'ûf ve rahîm idi ve mâ-melekinde dahi onları nefsi ile müvāsât edip 'indallâh ve 'inde'n-nâs mahmûd idi onlarda kâim olasin ve onların 'avrâtlarına sâtir olasin ve onlardan senin kapılarını kilitlemeyesin ve önlerinde beyninizde hicâb ikâme etmeyesin. Gerektir ki sen onların ni'cetleriyle mesrûr ve şādân ve musîbetleriyle rencûr ve zû-ahzân olasin. Yâ emîre'l-mü'minîn, sen mâliki bulunduğun halk ki müslim ve kâfir ve esved ve ahmerleri umûrlarından ya'nî 'âmme-i nâsın mesâlihinden kendi nefsinizin mesâlih-i hâssesiyle meşgûl olmuşsun, hâlbuki onların her biri 'adl ve vedâddan senin üzerinde bir behre ve nasîbi vardır, artık bunlardan fevc fevc cemâ'at-i kesîre ardında cemâ'at-i kesîre olarak mütevâlî ve müte'akiben 'arsa-i mahşere münba'is oldukça ve her bir ferdi üzerine sevk ve idhâl ettiğin zulm ve cevri ve beliyeden sende müşteki olacak o vaktte senin hâlin nice olur?"

[يا أمير المؤمنين حدثني مكحول عن عروة بن رويم قال كانت بيد رسول الله صلى الله عليه وسلم جريدة يستاك بها ويروع بها المنافقين فأتاه جبرائيل عليه السلام فقال له "يَا مُحَمَّدُ، مَا هَذِهِ الْجَرِيدَةُ الَّتِي كَسَرْتَ بِهَا قُرُونَ أُمَّتِكَ، وَمَلَأْتَ بِهَا قُلُوبَهُمْ رُغْبًا" فكيف بمن شقق أستارهم وسفك دماءهم وخرب ديارهم وأجلأهم عن بلادهم وغييهم الخوف منه يا أمير المؤمنين حدثني مكحول عن زياد عن حارثة عن حبيب بن مسلمة أن رسول الله صلى الله عليه وسلم دعا إلى القصاص من نفسه في خدش خدشه أعرابياً لم يتعمده فأتاه جبريل عليه السلام فقال "يَا مُحَمَّدُ إِنَّ اللَّهَ لَمْ يَبْعَثْ جَبَّاراً وَلَا مَتَكَبِراً فدعا النبي صلى الله عليه وسلم الأعرابي فقال اقتص مني فقال الأعرابي قد أحللتك بأبي أنت وأمي وما كنت لأفعل ذلك أبداً ولو أتيت على نفسي فدعا له بخير"]

"Yâ 'emîre'l-mü'minîn Mekhûl beni tahdîs edip dedi ki 'Urve b. Ruveyym demiş ki 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimizin yed-i sa'âdetinde bir kıta değnek var idi ki onunla istiyâk eder ve münâfıkları tervî eyler idi, onun için Cibrâ'îl 'aleyhi's-selâm ona gelip buyurdu ki "يَا مُحَمَّدُ، مَا هَذِهِ الْجَرِيدَةُ الَّتِي كَسَرْتَ بِهَا قُرُونَ أُمَّتِكَ، وَمَلَأْتَ بِهَا قُلُوبَهُمْ رُغْبًا" 243

ki hulâsa-i mazmûn-ı şerîfi: “Yâ Muhammed, onunla senin ümmeti-nin kulûbunu kesr ve onunla kulûblarına havf doldurduğun işbu değnek nedir?” demiş [235] kaldı ki onların estârlarını şakk ve dimâlarını sefk ve diyârlarını tahrîb ve bilâdlarından onları iclâ ve tagrîb ve havfı on-dan onları tagyîb eden kimse nice olur? Yâ emîre'l-mü'minîn, Mekhûl beni tahdîs edip dedi ki Ziyâd, Hârise üzerine rivâyeten demiş ki Habîb b. Mesleme bana rivâyet eylemiş ki Cenâb-ı Risâlet-penâhî tarafından bilâ-ta'ammüd vâkî olan hadşe için nefsinden kussâsını istifâ etmeğe a'râbîyi da'vet etmiş ki o hadşenin vukû'undan sonra ona Cibrîl 'aley-hi's-selâm gelip demiş ki *يا محمد إن الله لم يبعثك جباراً ولا متكبراً فدعا النبي صلى الله عليه وسلم الأعرابي فقال اقتص مني فقال الأعرابي قد أحللتك بأبي أنت وأمي وما كنت لأفعل ذلك أبداً ولو أتيت على نفسي فدعا له بخير*²⁴⁴ “Zât-ı Zü'l-Celâl hazretleri seni cebbâr veyâ mütekebbir olarak göndermedi!” Ve binâberîn 'aleyhi's-selâm efendimiz hadşeye uğramış olan a'râbîyi da'vet edip ona: “Benden iktisâs eyle” buyurdu. Ve a'râbî dahi: “Atam ve anam sana fedâ olsunlar! Ben seni helâl etmişim, sen kendi nefsim bir cinâyet etmiş olsan bile ben onu ebedâ işleyecek değilim” dedikte efendimiz dahi o a'râbîye hayr ile du'â etti.

[يا أمير المؤمنين رض نفسك لنفسك وخذ لها الأمان من ربك وارغب في جنة عرضها السموات والأرض التي يقول فيها رسول الله صلى الله عليه وسلم “لقيد قوس أحدكم من الجنة خير له من الدنيا وما فيها” يا أمير المؤمنين إن الملك لو بقي لمن قبلك لم يصل إليك وكذا لا يبقى لك كما لم يبق لغيرك يا أمير المؤمنين أتدري ما جاء في تأويل هذه الآية عن جدك *﴿وَيَقُولُونَ يَا وَيْلَتَنَا مَا لَ هَذَا الْكِتَابِ لَا يُغَادِرُ صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً إِلَّا أَحْصَاهَا﴾* قال الصغيرة التبسم والكبيرة الضحك فكيف بما عملته الأيدي وحصدته الألسن يا أمير المؤمنين بلغني أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ لو ماتت سخلة على شاطئ الفرات ضيعة لخشيت أن أسأل عنها فكيف بمن حرم عدلك وهو على بساطك]

“Yâ emîre'l-mü'minîn, sen kendi nefsinin için radd edip ona tebâreke ve ta'âlâdan emânî ahz eyle ve 'arzı mânend-i semâvât u arâzî olan cennete sen ragbet eyle ki o cennet böyle bir cennettir ki onun

hakkında ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimiz buyurmuş ki لقيد قوس”
 “Ya’nî “Cennetten siz birinizin kemânı kaydî mikdârınca ona dünyâ ve mâ-fihâdan yeğdir.” Yâ emîre’l-mü’minîn, bu mülk-i dünyâ senin mâ-kabline kalmış olaydı sana vâsıl olmazdı ve kezâlik dîgerine kalmadığı gibi sana dahi kalmaz. Yâ emîre’l-mü’minîn, senin cidd-i ekreminden işbu âyetin te’vîlinde ne geldiğini sen bilir misin ki وَيَقُولُونَ يَا وَيْلَتَنَا مَالِ هَذَا الْكِتَابِ لَا يُغَادِرُ صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً إِلَّا أُخْصَاهَا²⁴⁵ Bu âyet-i kerîmede mezkûr olan, sagîre tebes-sümdür ve kebîre gülmektir buyurmuş ve tebessüm ve gülmek mahsî ve ma’lûm olıcak artık eydî ile ‘amel olunan a’emâl ve hasâid-i elsin nice kalır? Yâ emîre’l-mü’minîn bana bâlig olmuş ki “Ömer b. el-Hattâb ‘aleyhi’r-rıdvân demiş ki “Fırât nehri kenârında zâyîc olarak bir oğlak hâlik olmuş olsa ben üzerine mes’ûl olmaklığımdan korkarım.” Ve hâl böyle olunca yâ senin bisâtına câlis olup ‘adlinden mahrûm olan kimse-den dolayı hâl nice olur?”

[يا أمير المؤمنين أتدري ما جاء في تأويل هذه الآية عن جدك ﴿يَا دَاوُودُ إِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِي الْأَرْضِ فَاحْكُم بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعِ الْهَوَىٰ فَيُضِلَّكَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ إِنَّ الَّذِينَ يَضِلُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ﴾ قال الله تعالى في الزبور ”يا داود إذا قعد الخصمان بين يديك فكان لك في أحدهما هوى فلا تتمنين في نفسك أن يكون الحق له فيفلس على صاحبه فأمحوك عن نبوتي ثم لا تكون خلفتي ولا كرامة يا داود إنما جعلت رسلي إلى عبادي رعاء رعاء الإبل لعلمهم بالرعاية ورفقهم بالسياسة ليجبروا الكسير ويدلوا الهزيل على الكلاء والماء يا أمير المؤمنين إنك قد بليت بأمر لو عرض على السموات والأرض والجبال لأبين أن يحملنه وأشفقن منه“]

“Yâ emîre’l-mü’minîn, senin cedd-i ekreminden bu âyet-i kerîmenin te’vîlinde ne geldiğini sen bilir misin ki ﴿يَا دَاوُودُ إِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِي الْأَرْضِ فَاحْكُم بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعِ الْهَوَىٰ فَيُضِلَّكَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ إِنَّ الَّذِينَ يَضِلُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ﴾²⁴⁶ Bu âyet sûre-i Sâd’ın yirmi beşinci âyetidir hulâsa-i tefsî-

245 “Eyvah bize! Bu nasıl bir kitaptır ki küçük, büyük hiçbir şey bırakmadan hepsini sayıp dökmüş!” derler.” Kehf, 18/49.

246 “Ona dedik ki: “Ey Dâvûd! Gerçekten biz seni yeryüzünde halife yaptık. İnsanlar arasında hak ile hüküm ver. Nefis arzusuna uyma, yoksa seni Allah’ın

rinde denilmiş ki “Yâ Dâvūd, biz seni yeryüzünde hâlife kıldık yâhūd geçen enbiyâya halef kıldık, nâs beyninde ‘adlle hükm eyle, hevâ-yı nefse tâbi^c olma ki seni tarîk-i hakktan ızlâl eder.” Ve dahi Zebûr’da Hakk ta‘âlâ buyurmuş ki “يا داود إذا قعد الخصمان بين يديك فكان لك في أحدهما هوى فلا تتمنين في نفسك أن يكون الحق له فيفلح على صاحبه فأمحوك عن نبوتي ثم لا تكون خلفتي ولا كرامة يا داود إنما جعلت رسلي إلى عبادي رعاء كراء الإبل لعلمهم بالرعاية ورفقهم بالسياسة ليجبروا الكسير ويدلوا الهزيل على الكلاء والماء يا أمير المؤمنين إنك قد بليت بأمر لو عرض على السموات والأرض والجبال “Ey Dâvūd, senin huzūrunda mürāfa‘a için iki hasm oturup muhākeme olurlar da senin onların birisine hevân olsa sen kendi nefsinde temennî etme ki sevdiğin âdeme hakk sâbit ola ve sâhibi üzerine fâlih ola ve eger sen böylece bir iş eder isen seni dîvân-ı nübüvvetten mahv ederim ve ondan sonra sen benim halîfem olmazsın ve kerâmetin olmaz. Ey Dâvūd, ben kendi ‘ibādıma rüsûlümü develerin çobanları gibi çoban kıldığım ancak onların ra‘iyyeye ‘ilmleri ve siyâsetlerine rıfları içindir tâ ki kesrlerini cebr ve zünûblarını [236] giyâh ve suya îsâl edeler. Yâ emîre’l-mü’minîn, sen böyle bir emre mübtelâ olmuşsun ki o emr eger semâvât ve arâzî ve cibâle ‘arz olunmuş olsa onun hamlinden ibâ edip nefslerine ondan şefkat ederlerdi.”

[يا أمير المؤمنين حدثني يزيد بن جابر عن عبد الرحمن بن عمرة الأنصاري أنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ اسْتَعْمَلَ رَجُلًا مِنَ الْأَنْصَارِ عَلَى الصَّدَقَةِ فَرَأَهُ بَعْدَ أَيَّامٍ مُقِيمًا فَقَالَ لَهُ مَا مَنَعَكَ مِنَ الْخُرُوجِ إِلَى عَمَلِكَ أَمَا عَلِمْتَ أَنَّ لَكَ مِثْلَ أَجْرِ الْمِجَاهِدِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ قَالَ لَا قَالَ وَكَيْفَ ذَلِكَ قَالَ إِنَّهُ بَلَغَنِي أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ ”مَا مِنْ وَائِلٍ يَلِي شَيْئًا مِنْ أُمُورِ النَّاسِ إِلَّا أَتَى بِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَغْلُوبَةً يَدُهُ إِلَى عُنُقِهِ، لَا يَفْكَهَا إِلَّا عَدْلُهُ فَيُوقَفُ عَلَى جِسْرِ مِنَ النَّارِ، يَنْتَقِضُ بِهِ ذَلِكَ الْجِسْرُ انْتِفَاضَةً تُزِيلُ كُلَّ عَظْمٍ مِنْهُ عَنْ مَوْضِعِهِ ثُمَّ يُعَادُ فَيَحَاسِبُ فَإِنْ كَانَ مُحْسِنًا نَجَّاهُ إِحْسَانُهُ، وَإِنْ كَانَ مُسِيئًا انْخَرَقَ بِهِ ذَلِكَ الْجِسْرُ فَيَهْوِي بِهِ فِي النَّارِ سَبْعِينَ خَرِيفًا“ فقال له عمر رضي الله عنه ممن سمعت هذا قال من أبي ذر وسلمان فأرسل إليهما عمر فسألتهما فقالا نعم سمعناه من رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال عمر

واعمره من يتولاها بما فيها فقال أبو ذر رضي الله عنه من سلت الله أنفه وألصق خده بالأرض قال فأخذ المنديل فوضعه على وجهه ثم بكى وانتحب حتى أبكاني]

“Yâ emîre'l-mü'minîn, Yezîd b. Cābir, ‘Abdurrahmān b. ‘Amre el-Ensārî üzerine rivāyeten benî okutup tahdîs etti ki ‘Ömer b. el-Hattāb ‘aleyhi’r-rıdvān, ensārdan bir zâtı emvāl-i sadakanın ahz ve cibāyeti üzerine isti‘māl etmiş ve birkaç gün mürûrundan sonra o zâtı mukîm görmüş ki me‘mûriyyetine çıkmamıştır. ‘Ömer ona dedi ki “Ameline hurûc etmekten seni men‘ eden nedir? Sen bilmedin mi ki sana fî sebî-lillāh cihād eden mücāhid gibi bu ‘amelde ecr ve sevāb vardır!” Ve o zāt “yok” dedi. ‘Ömer: “Yâ o nicedir?” O zāt dedi ki “Bana bâlig oldu ki ‘aleyhi’-s-salātu ve’s-selām efendimiz buyurmuş ki مَا مِنْ وَالٍ يَلِي شَيْئًا مِنْ أُمُورِ النَّاسِ إِلَّا أَتَى بِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَغْلُولَةً يَدُهُ إِلَى عُقْبِهِ، لَا يَفْكَهَا إِلَّا عَدْلُهُ فَيُوقَفُ عَلَى جِسْرِ مِنَ النَّارِ، يَنْتَفِضُ بِهِ ذَلِكَ الْجِسْرُ انْتِفَاضَةً تُزِيلُ كُلَّ غُضُو مِنْهُ عَنْ مَوْضِعِهِ ثُمَّ يُعَادُ فَيُحَاسِبُ فَإِنْ كَانَ مُحْسِنًا نَجَّاهُ إِحْسَانُهُ، وَإِنْ كَانَ مُسِيئًا انْخَرَقَ بِهِ ذَلِكَ الْجِسْرُ”²⁴⁷ ki hulāsa-i me‘āl-i şerîfi: “Umûr-ı nâstan bir emre mütevellî olmaz illâ ki yevm-i kıyâmette eli boğazına bağlayıp haşr olmaz ve onu o bağ ve bendden onun ‘adli mâ‘adâsı dîger bir şey onu fekk etmez ya‘nî her kim ki umûr-ı nâstan bir emre me‘mûr ve mütevellî olursa elbette rûz-ı kıyâmette ebeveynine bağı ve merbû olarak haşr olunur ve o ribâtta ancak onun ‘adli kurtarıp tahlîs eder ve âteşin bir cisri üzerine tevkîf kılınır ve o cisr onunla şol mertebede silkinip müntefid olur ki onun her bir ‘uzvunu yerinden çıkarıp izâle eyler sonra î‘ade olunup muhâsebesi rûyet olunur ve eger muhsin ise kendi ihsânı sebebi ile necât bulur ve eger müsîb ve yaramaz ise o cisr onunla delinip âteşe düşer ve yetmiş harîf olarak âteşe inip geçer.” O vakte ‘Ömer ‘aleyhi’r-rıdvān: “Sen bunu kimden işittin?” diye su‘âl etti ve o dahi: “Ben Ebî Zerr ve Selmān’dan onu işitmişim” dedikte, ‘Ömer gönderip onlardan onu su‘âl etti. Ve onlar dahi: “Evet, ‘aleyhi’-s-salātu ve’s-selām efendimizden bu hadîsi işitmişiz” dediklerinde, derhâl ‘Ömer nefesine te‘essüf edip dedi ki “Vâ ‘amrāh! Buna içinde bu emr-i hatîr ile ma‘an kim mütevellî olur!” Ve Ebû Zer ‘aleyhi’r-rıdvān: “O kimse ki Allāhu

ta'ālâ onun enfini selb ve yanağını zemîne ilsâk etmiş" ya'nî ancak öyle bir kimse ona mütevellî olur demektir dedi, sonra 'Ömer mendili alıp yüzüne kodu ve müntehab olarak ağladı tâ ki beni dahi ağlattı."

[ثم قلت يا أمير المؤمنين قد سأل جدك العباس النبي صلى الله عليه وسلم إمارة مكة أو الطائف أو اليمن فقال له النبي صلى الله عليه وسلم يا عباس يا عم النبي نفس تحييها خير من إمارة لا تحصيها" نصيحة منه لعمه وشفقة عليه وأخبره أنه لا يغني عنه من الله شيئاً إذ أوحى الله إليه ﴿وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ﴾ فقال "يا عباس ويا صفية عمي النبي ويا فاطمة بنت محمد إني لست أغني عنكم من الله شيئاً إن لي عملي ولكم عملكم" وقد قال عمر بن الخطاب رضي الله عنه لا يقيم أمر الناس إلا حصيف العقل أريب العقد لا يطلع منه على عورة [237] ولا يخاف منه على حرة ولا تأخذه في الله لومة لائم وقال الأمراء أربعة فأمر قوي ظلف نفسه وعماله فذلك كالمجاهد في سبيل الله يد الله باسطة عليه بالرحمة وأمير فيه ضعف ظلف نفسه وأرتع عماله لضعفه فهو على شفا هلاك إلا أن يرحمه الله وأمير ظلف عماله وأرتع نفسه فذلك الحطمة الذي قال فيه رسول الله صلى الله عليه وسلم "سُرُّ الرُّعَاةِ الْحُطْمَةُ فَهُوَ الْهَالِكُ وَحَدَهُ" وأمير أرتع نفسه وعماله فهلكوا جميعاً]

Ve ondan sonra dedim ki "Yā emīre'l-mü'minīn, senin cedd-i muhteremin 'Abbās 'aleyhi'r-rıdvān Nebī-i zī-şān efendimizden Mekke'nin imāreti veyāhūd Tāif veyā Yemen vilāyetini diledi ve 'aleyhi's-selām efendimiz ona "يا عباس يا عم النبي نفس تحييها خير من إمارة لا تحصيها" buyurdu ki hulāsa-i müfād-ı şerīfi: "Ey 'Abbās, ey 'amm-ı peygamberī, sen bir nefsi ihyā etmekliğin onu ihsā edemeceğin imāretten yeğdir" ya'nî hayrlıdır ki bu kelām-ı hikmet-fāmdan 'amucasına nasīhat murād etmiş ve hem dahi ona şefkattir ve dahi ona haber verdi ki 'azābullāhtan kendisi onu kurtarmaz ki Hakk subhānehu ve ta'ālâ ona ﴿وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ﴾²⁴⁸ vahy ettiği vakte ona onunla ihbār etmişti ki o vakte "يا عباس ويا صفية عمي النبي ويا فاطمة بنت محمد إني لست أغني عنكم من الله شيئاً" buyurmuştu ki hulāsa-i me'āl-i 'ālīsi: "Ey 'Abbās, ey Safiyye, ey peygamberin 'ammleri ve ey Fātıma, Muhammed'in kızı, ben rüz-ı kıyāmette sizin üzerinizden bir nesnenizi ignā edemem

248 "(Önce) en yakın akrabamı uyar." Şuarā, 26/214.

ya'nî 'azâbınızdan bir nesneyi def' edemem, benim 'amelim benimdir ve sizin 'ameliniz sizindir" ki her birimiz 'ameli ile mes'ul olur demektir ve el-'ilmu 'indallâh bundan murâd böyle olmalı ki siz benim karâbe-time magrûr olup 'azâbullâhtan emîn olmayınız ve 'amelde bir taksîr etmeyiniz, siz dahi beyne'l-havf ve'r-recâ olup emre imtisâl ediniz ve nehyden ihtirâz ediniz ve 'amel-i sâliha sa'y ediniz demektir, yoksa kâffe-i ehl-i İslâm'a şefâ'ate mev'ûddur ve şefâ'at edecektir ve kâffe-i ehl-i imâna şefâ'ati olunca âl-i 'ızâmına onun şefâ'ati dahi bi-tarîki'l-evlâdır. Ve 'Ömer b. el-Hattâb demiş ki "Umûr-ı 'âmmeyi zîrek ve 'akllı ve hûşlu 'aklıdan gayrı dîger bir kimse ikâmet edemez, ancak zekî ve zîrek ve hall ve 'akd ashâbından olan 'âkıl-ı kâmil onu ikâme eder ki ondan bir 'avret üzerine ıttılâ olunmaz ve bir hürrenin üzerine ondan havf olunmaz ve fî dînillâh onu bir levm-i lâim almaz." Ve dahi demiş ki "Ümerâ dört sınıf üzeredir ki bir sınıfı kavî ve kudretli olup kendi nefsinin hevâsından ve 'ummâlini ta'addiyât ve mezâlimden men' eder ve o sınıf âdemleri fî sebîlillâh cihâd eden guzât gibidirler ve rahmetle yed-i kudret-i ilâhî üzerine mebsût olur. Ve bir sınıfı zebûn âdemler olurlar ki kendi nefsinin hevâsından men' eder de zebûnluğundan dolayı 'ummâlini men' edemez, ancak 'ummâli diledikleri gibi tena'um edip yiyecek için oynarlar ve kendisi bu ef'âllerine müteşebbib olur ki bu nev' ümerâ helâk üzere karîblerdir, meger ki onlara rahmet-i rabbânî imdâd eder. Ve dîger sınıfı dahi kendi 'ummâllerini tena'umdan men' eder de lâkin kendi nefsinin tena'um ettirir ki dilediği gibi bî-mübâlât oynayıp mütena'um olur, işte bunlar hutame denilen gürûhlardır ki hakklarında Nebî-i zî-şân efendimiz haber verip buyurmuş ki شَرُّ الرُّعَاةِ الْخَطَمَةُ فَهُوَ" 249 Ya'nî "Çobanların şerri hutamelerdir ve bu nev' ümerâ yalnız onlar hâliklerdir." Ve dördüncü sınıfı o ümerâdır ki hem kendi nefsinin tena'um ettirir ve hem dahi 'ummâlini tena'um ettirir ve kâffeten hâlik olurlar."

[وقد بلغني يا أمير المؤمنين أن جبرائيل عليه السلام أتى النبي صلى الله عليه وسلم فقال "أتيتك حين أمر الله بمنافخ النار فوضعت على النار تسع ليوم القيامة

فقال له يا جبريل صف لي النار فقال إن الله تعالى أمر بها فأوقد عليها ألف عام حتى احمرت ثم أوقد عليها ألف عام حتى اصفرت ثم أوقد عليها ألف عام حتى اسودت فهي سوداء مظلمة لا يضيء جمرها ولا يطفأ لهبها والذي بعثك بالحق لو أن ثوباً من ثياب أهل النار أظهر لأهل الأرض لماتوا جميعاً ولو أن ذنباً من شرابها صب في مياه الأرض جميعاً لقتل من ذاقه ولو أن ذراعاً من السلسلة التي ذكرها الله وضع على جبال الأرض جميعاً لذابت وما استقلت ولو أن رجلاً أدخل النار ثم أخرج منها لمات أهل الأرض من نتن ريحه وتشويه خلقه وعظمه فبكى النبي صلى الله عليه وسلم وبكى جبريل عليه السلام لبكائه فقال أتبكي يا محمد وقد غفر لك ما تقدم من ذنبك وما تأخر فقال أفلا أكون عبداً شكوراً ولم يكت يا جبريل وأنت الروح الأمين أمين الله على وحيه قال أخاف أن أبتلي بما أبتلي به هاروت وماروت فهو الذي منعني من اتكالي على منزلتي عند ربي فأكون قد أمنت مكره فلم يزالا يبكيان حتى نوديا من السماء يا جبريل ويا محمد إن الله قد آمنكما أن تعصياه فيعذبكما وفضل محمد على سائر الأنبياء كفضل جبريل على سائر الملائكة“]

Ve dahi bana bâlig oldu ki ey emîre'l-mü'mînîn, Cibrîl 'aley-hi's-selâm Nebî-i zî-şân efendimize gelip buyurdu ki "أتيتك حين أمر الله بمنافخ النار فوضعت على النار تسعر ليوم القيامة فقال له يا جبريل صف لي النار فقال إن الله تعالى أمر بها فأوقد عليها ألف عام حتى احمرت ثم أوقد عليها ألف عام حتى اصفرت ثم أوقد عليها ألف عام حتى اسودت فهي سوداء مظلمة لا يضيء جمرها ولا يطفأ لهبها والذي بعثك بالحق لو أن ثوباً من ثياب أهل النار أظهر لأهل الأرض لماتوا جميعاً ولو أن ذنباً من شرابها صب في مياه الأرض جميعاً لقتل من ذاقه ولو أن ذراعاً من السلسلة التي ذكرها الله وضع على جبال الأرض جميعاً لذابت وما استقلت ولو أن رجلاً أدخل النار ثم أخرج منها لمات أهل الأرض من نتن ريحه وتشويه خلقه وعظمه فبكى النبي صلى الله عليه وسلم وبكى جبريل عليه السلام لبكائه ki hulâsa-i müfâd-ı münîfi: "Ben sana o vakte geldim ki tebâreke ve ta'âlâ hazretleri âteşin körüklerini âteşe vaz' ve onu yevm-i kıyâmete tes'îr etmeğe fermân buyurdu." Ve efendimiz dahi ona: "Yâ Cebrâ'îl, âteşi bana vâsf eyle" dedikte, o dahi: "Allâhu 'azîmü'ş-şânın onun yanmağına emr ü fermânı müte'allik buyuruldukte üzerine bin sene îkâd olundu tâ ki kırmızı oldu sonra üzerine bin sene dahi îkâd olundu tâ ki sarı oldu sonra bin sene dahi üzerine îkâd olundu tâ ki siyâh ve kara oldu, imdi [238] siyâh ve

karanılıdır, onun cemri parlamaz ve ‘alevi sönmez. Seni hakk ile ba’s edenin hakkı için ehl-i âteşin esvâbından bir sevb ehl-i zemîne zâhir olmuş olsa cemî’isi ölürlerdi ve onun şarâbından bir delv zemînin kâffe-i miyâhına dökülürse onu tadan helâk olurdu. Ve Hakk ta’âlânın zikr ettiği silsilelerden bir zirâe silsile zemîn dağlarına konulmuş olsa kâffesi eriyip müstakill olmazdı. Ve bir kimse âteşe idhâl olunduktan sonra cihâna çıksa onun kerîh kokusundan ve teşvîh-i hilkat ve büyüklüğünden havfla ehl-i zemîn kâffesi ölürlerdi.” Ve bu sıfatı işitince Nebî-i zî-şân efendimiz ağladı ve onun bükâsıyla Cibrîl ‘alehi’s-selâm dahi ağladı ve dedi ki “Yâ Muhammed, geçmiş ve gelecek zamânın zünübunu sana Hakk ta’âlâ ‘afv ve magfiret etmişken sen de mi ağlıyorsun?” Ve efendimiz: أفلأكون عبداً شكوراً ولم بكيث يا جبريل وأنت الروح الأمين أمين الله على وحيه قال أخاف أن أبتلي بما أبتلي به هاروت وماروت فهو الذي منعني من اتكالي على منزلتي عند ربي فأكون قد أمنت مكره فلم يزالا يبيكان حتى نوديا من السماء يا جبريل ويا محمد إن الله قد آمنكما أن تعصياه فيعذبكما وفضل محمد على السماء 250 buyurdu, ya’nî “Ben dahi şekûr bir kul olmayayım mı?” Ve o dahi Cibrîl ‘alehi’s-selâma: “Ey Cebrâ’îl sen niçin ağladın ki rûhu’l-emînsin ve vahyine Allâh’ın emini-sin?” deyince, Cibrîl: “Hârût ve Mârût mübtelâ oldukları beliyye gibi ben dahi bir beliyyeye mübtelâ olmaktan korkarım ve o korkudur ki ‘indallâh olan menzilime ittikâl etmekten beni men’ eder ki mekrullâhtan emîn olmuş olurum” dedi ve ikisi ağlamaktan fârig ve zâil olmadılar tâ ki onlara âsumândan bir nidâ geldi ki “Yâ Cebrâ’îl, yâ Muhammed, tahkîkan Allâhu ta’âlâ sizi ona ‘isyân ve ‘isyân sebebi ile mu‘azzeb ey-lemekten emîn etti” ya’nî ondan size emân verdi demektir. Ve enbiyâ-yı sâireye Muhammed’in fazlı melâike-i sâireye Cebrâ’îl’in fazlı gibidir.

إوقد بلغني يا أمير المؤمنين أنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ اللَّهُمَّ إِنْ كُنْتُ تَعْلَمُ أَنِّي أَبَالِي إِذَا قَعَدَ الْخَصْمَانِ بَيْنَ يَدَيَّ عَلَى مِنْ مَالِ الْحَقِّ مِنْ قَرِيبٍ أَوْ بَعِيدٍ فَلَا تَمَهِّلْنِي طَرْفَةَ عَيْنٍ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ إِنَّ أَشَدَّ الشَّدَةِ الْقِيَامُ لِلَّهِ بِحَقِّهِ وَإِنْ أَكْرَمَ الْكَرَمَ عِنْدَ اللَّهِ التَّقْوَى وَأَنَّهُ مَنْ طَلَبَ الْعِزَّ بِطَاعَةِ اللَّهِ رَفَعَهُ اللَّهُ وَأَعَزَّهُ وَمَنْ طَلَبَهُ بِمَعْصِيَةِ

الله أذله الله ووضعفه فهذه نصيحتي إليك والسلام عليك ثم نهضت فقال لي إلى أين فقلت إلى الولد والوطن بإذن أمير المؤمنين إن شاء الله فقال قد أذنت لك وشكرت لك نصيحتك وقبلتها والله الموفق للخير والمعين عليه وبه أستعين وعليه أتوكل وهو حسبي ونعم الوكيل فلا تخلني من مطالعتك إياي بمثل هذا فإنك المقبول القول غير المتهم في النصيحة قلت أفعل إن شاء الله قال محمد بن مصعب فأمر له بمال يستعين به على خروجه فلم يقبله وقال أنا في غنى عنه وما كنت لأبيع نصيحتي بعرض من الدنيا وعرف المنصور مذهبه فلم يجد عليه في ذلك]

“Ve dahi bana bâlig oldu ki yâ emîre'l-mü'minîn, ‘Ömer b. el-Hattâb ‘aleyhi'r-rıdvân demiş ki “Yâ rabbi, iki hasm muhâkeme olmak üzere benim huzûrumda oturdukları vakte karîb ve ba‘iddeden ona hakk meyl edene eger mübâlât eder isem sen bana tarfe-i ‘ayn mühlet verme!” Ve yâ emîre'l-mü'minîn, şiddetin eşeddi Zât-ı Zü'l-Celâl’e hakkıyla kıyâm etmekliktir ve keremin ekremi Allâhu ta‘âlânın katında takvâdır. Ve kim ki ‘izzî Allâh’ın tâ‘ati ile taleb ederse Allâhu ta‘âlâ onu yüce ve refî eyler ve dahi onu ‘azîz ve gâlib eder ve kim ki onu ma‘siyeti ile taleb eder ise Allâhu ta‘âlâ onu vaz‘ edip alçak ve alt eyler. İşte benim nasîhatim sana budur ve ‘ale’d-devâm sana selâm olsun.” Ve ondan sonra ben nehdat edip kalktım ve “Nereye?” diye benden sorunca “Emîrû'l-mü'minîn’in izn ve ruhsatı ile inşâallâh veled ve vatanıma gidiyorum” dedim ve o dahi: “Sana izn verdim ve nasîhatine teşekkür edip onu kabûl ettim ve hayra tevfi̋k ve ona i‘âne eden ancak Allâhu ta‘âlâdır, ben dahi onunla isti‘âne eder ve üzerine tevekkül eylerim ki hasbim odur, ni‘me’l-vekîl-dir, kaldı ki sen dahi bu gibi nasîhat için mütâla‘andan beni hâlî koma ki tahkîkan sen makbûlû'l-kavl olup nasîhatte müttehem değilsin” dedi. Ben dahi: “İnşâallâh onu işlerim” dedim. Muhammed b. Mus‘ab dedi ki “Hurûcunda onunla isti‘âne etmek üzere egerçi bir mikdâr mâl ona emr ü fermân ettiyse de onu kabûl etmedi ki “Ben ondan müstağniyim, ben ‘araz-ı dünyâ ile nasîhatimi bey‘ edecek değil idim” diye cevâb verdi ve onun mezhebi Mansûr’un ma‘lûm ve mazbûtu bulunduğundan onun kabûlû için artık üzerine varıp onda cidd ve ilhâh etmedi.

[وعن ابن المهاجر قال قدم أمير المؤمنين المنصور مكة شرفها الله حاجاً فكان

يخرج من دار الندوة إلى الطواف في آخر الليل يطوف ويصلي ولا يعلم به فإذا طلع الفجر رجع إلى دار الندوة وجاء المؤذنون فسلموا عليه وأقيمت الصلاة فيصلى بالناس فخرج ذات ليلة حين أسحر فيينا هو يطوف إذ سمع رجلاً عند الملتزم وهو يقول اللهم إني أشكو إليك ظهور البغي والفساد في الأرض وما يحول بين الحق وأهله من الظلم والطمع فأسرع المنصور في مشيه حتى ملأ مسامعه من قوله ثم خرج فجلس ناحية من المسجد وأرسل إليه فدعاه فأثاه الرسول وقال له أجب أمير المؤمنين فصلّى ركعتين واستلم الركن وأقبل مع الرسول فسلم عليه فقال له المنصور ما هذا الذي سمعتك تقول من ظهور البغي والفساد في الأرض [239] وما يحول بين الحق وأهله من الطمع والظلم فوالله لقد حشوت مسامعي ما أمرضني وأقلقني فقال يا أمير المؤمنين إن أمنتني على نفسي أنباتك بالأمر من أصولها وإلا اقتصرت على نفسي ففيها لي شغل شاغل فقال له أنت آمن على نفسك فقال الذي دخله الطمع حتى حال بينه وبين الحق وإصلاح ما ظهر من البغي والفساد في الأرض أنت فقال ويحك وكيف يدخلني الطمع والصفراء والبيضاء في يدي والحلو والحامض في قبضتي قال وهل دخل أحدًا من الطمع ما دخلك يا أمير المؤمنين إن الله تعالى استرعاك أمور المسلمين وأموالهم فأغفلت أمورهم واهتممت بجمع أموالهم وجعلت بينك وبينهم حجاباً من الجص والآجر وأبواباً من الحديد وحجة معهم السلاح ثم سجنك نفسك فيها منهم وبعثت عمالك في جمع الأموال وجبايتها واتخذت وزراء وأعواناً ظلمة إن نسيت لم يذكروك وإن ذكرت لم يعينوك وقويتهم على ظلم الناس بالأموال والكرام والسلاح وأمرت بأن لا يدخل عليك من الناس إلا فلان وفلان نفر سميتهم ولم تأمر بإيصال المظلوم ولا الملهوف ولا الجائع ولا العاري ولا الضعيف ولا الفقير ولا أحد إلا وله في هذا المال حق فلما رآك هؤلاء نفر الذين استخلصتهم لنفسك وأثرتهم على رعيتك وأمرت أن لا يحجبوا عنك تجبى الأموال ولا تقسمها قالوا هذا قد خان الله فما لنا لا نخونه وقد سخر لنا فأثتمروا على أن لا يصل إليك من علم أخبار الناس شيء إلا ما أرادوا وأن لا يخرج لك عامل فيخالف لهم أمراً إلا أقصوه حتى تسقط منزلته ويصغر قدره فلما انتشر ذلك عنك وعنهم أعظمهم الناس وهابوهم وكان أول من صانعهم عمالك بالهدايا والأموال ليتقوا بهم على ظلم رعيتك ثم فعل ذلك ذوو القدرة والثروة من رعيتك لينالوا ظلم من دونهم من الرعية فامتلات بلاد الله بالطمع بغياً وفساداً وصار هؤلاء القوم شركاءك في سلطانك وأنت غافل فإن جاء متظلم حيل بينه وبين الدخول إليك وإن أراد رفع صوته أو قصته إليك عند ظهورك

وجدك قد نهيت عن ذلك ووقفت للناس رجلاً ينظر في مظالمهم فإن جاء ذلك الرجل فبلغ بطانتك سألوا صاحب المظالم أن لا يرفع مظلمته وإن كانت للمظلم به حرمة وإجابة لم يمكنه مما يريد خوفاً منهم فلا يزال المظلوم يختلف إليه ويلوذ به ويشكو ويستغيث وهو يدفعه ويعتل عليه فإذا جهد وأخرج وظهرت صرخ بين يديك فيضرب ضرباً مبرحاً ليكون نكالا لغيره وأنت تنظر ولا تنكر ولا تغير فما بقاء الإسلام وأهله على هذا

Ve dahi İbnu'l-Muhācir üzerine mervīdir ki nakl edip demiş ki Emīrū'l-mü'minīn Ebū Ca'fer el-Mansūr beytullāha ziyāret etmek için Mekke-i mükerrema'ye kudūm etti. Dāru'n-Nedve'den seher vaktinde çıkıp leylen tavāf ederdi ve gelip namāz kılıp kimse ona vākıf ve āşinā olmazdı. Ve çün fecr-i sādık tulūc eder, dönüp hāneye girerdi ve mü'ezzinler gelip ona selām verirlerdi. Sonra onlarla berāber çıkıp halka imām olarak cemā'atle sabāh namāzını kıldırırdı ve şol de'b üzere bir gece seherde çıkıp beyt-i mükerrema tavāf ederken Mültezim önünde bir savtı işitip ki bir zāt der ki "Yā rabbi, ben sana şekvā ederim ki cihānda bagy ü fesād zuhūr edip Hakk ile ehli beyninde zulm ve tama'dan bir hāil vāki' olmuş, işte o bagy ve fesādın zuhūru ile tama'dan ve zulmden Hakk ile ehli beyninde zuhūr eden hāili ben sana şekvā ederim." Ve Mansūr çün bu nidāyı işitti, yürüyüşünde sür'at edip tā ki onun mesāmi'i işbu kavlından doldu ve ondan sonra çıkıp mescidin bir nāhiyesinde oturdu ve o ādeme bir resūl irsāliyle onu istedi ve da'vetine giden resūlü onun yanına varıp emīrū'l-mü'minīn emrine icābet eyle diye emīrin da'vetini ona teblīg ettikte o zāt dahi hemān iki rek'at namāz kılıp ve Rūkn'ü istilām etmekle emīrin yanına resūlü ile ma'an gelip ona selām verdi. Ve Mansūr: "Bu senden işittiğim kelām ne idi ki sen böylece söyledin ki yā rabbi zemīnde zuhūr-ı bagy u fesādı ve tama' u zulmden Hakk ile ehli beyninde vukū'a gelen hāili ben sana şekvā ederim, kaldı ki vallāhi sen be-gāyet beni marīz ve kalaklı eden sözün ile sen mesāmi'imı doldurdun" dedikte, o dahi: "Yā emīre'l-mü'minīn, eger sen benim nefsim re'y ve emān verip beni te'mīn ettinse doğrusunu sana söyleyip umūru usūlünden olarak sana haberini veririm, yoksa kendi nefsim üzerine iktisār edip beni meşgūl edecek rād-

dede meşgûliyyeti vardır” diye cevâb ve emîrû’l-mü’minîn dahi: “Sen kendi nefesine emînsin” diye te’min ettikte, o dahi ona: “Tama^c dâhil olan tâ ki onun beyni ile Hakk ve bagy ve fesâddan zemînde zuhûr eden şûrişin ıslâhı mâ-beyninde hâil olmuş sensin” dedi. Ve emîrû’l-mü’minîn ona hitâben: “Sana yazıklar olsun, safrâ ve beyzâ ya’nî altın ve gümüş benim elimde ve tatlı ve ekşi benim kabzamda olduğu hâlde bana nice tama^c dâhil olur!” deyince, o zât dahi: “Yâ emîre’l-mü’minîn, sana dâhil olan tama^c gibi âyâ bir kimseye dâhil olduğu var mıdır? Allâhu ‘azîmü’ş-şân umûr-ı müslimîn ve emvâllerine seni [240] istir’â edip hâlbuki sen onların umûrlarından gaflet edip cem^c-i mâllarıyla meşgûl oldun ki ellerinden mâllarını ahz ve cem^ce ihtimâm ettin ve seninle onların mâ-beyninde ciss ya’nî alçı ve acürreden ya’nî kiremitten hicâb kodun ve demirden kapıları yaptın ve üzerlerine hacebe ta’cûyîn ve ikâme ettin ve yedlerine silâh verdin sonra kendi nefisini onlardan sarây içinde habs ettin ve emvâlin cem^c ve cebâyetine ‘ummâlını gönderdin ve zalemeden vüzerâ ve a’vânı ittihâz ettin ki eger sen unuttunsa seni tezkîr etmezler ve eger yâd ettinse sana i’âne etmezler ve nâsın zulmüne onları mâl ve hayl ve silâh ile kuvvetlendirdin ve eşhâs-ı mu’ayyeneden gayrı ki fülân ve fülân ve fülândan gayrı benim huzûruma bir kimse girmesin diye emr ü fermân ettin ve mazlûm ve melhûf ve aç ve çıplak ve zebûn ve yoksulların huzûruna îsâllerine fermân etmedin ve mahlûkâtta bir kimse yok ki bu mâlda onun bir hakkı yoktur ya’nî bu mâlda her bir ferdin hakkı vardır ve kendi nefesine istihlâs ve ra’iyyen üzerine onları îsâr ve tercîh edip senden mahcûb olmamalarını emr ettiğin neferât dahi çün bu sûretle emvâli cebâyet ve ‘adem-i taksîmini gördüler, dediler ki bu Allâh’a hıyânet etmiş, yâ biz niçin onu hıyânet etmeyelim, ma’a-hâzâ kendisi bize müsahhardır! Onlar dahi beynlerinde ittifâk ve itimâr ettiler ki ahvâl-i nâs ‘ilminden onların dilemedikleri şey sana vâsıl olmaya. Ve sana bir ‘âmil çıkıp kendilerine bir emrde muhâlif olmuş olsa onun dahi senden teb’îd kılalar ve menzilesi sâkıt ve kadri sagîr olmağa sa’cûy edeler. Ve vaktâ ki bu hâl senden ve onlardan rûy-ı zemîne münteşir oldu, halk ve ‘âlem onları ta’zîm ettiler ve onların mehâbetleri kalıp nâsta düştü ve ra’iyyenin zulmü üzerine mütekavvî olmak üzere

en evvel onlara hedâyâ ve emvâl ile musâna'â eden senin 'ummâlin oldu sonra ra'îyyeden mâ-dünları bulunanların zulmlerine nâil olmak üzere kudretli ve servetli bulunan kesân dahi öylece işlediler ya'nî onlara he-dâyâ ve emvâli verdiler ve bu sûretle tama' ile bilâd bagy ve fesâddan memlû oldular ve bu kavm senin saltanatında senin şerik ve ortakların oldular. Ve sen bu ahvâl ü efâlden gâfilsin! Ve eger bir mütezallim sana gelirse onunla huzûruna duhûlû beyninde bir hâil vâki' olur ve eger zuhûrunuzda kendi savt veyâ kıssasını sana ref' edecek olsa ondan nehy edegeldiğini bulur. Ve nâsın mezâlimine bakmak üzere bir âdem durdurup ta'yîn etmişsin, o âdem dahi eger gelip senin sırr ve sadâka-tine bâlig olduysa onlar mazlimetini sana ref' etmemek üzere ashâb-ı mazlimetten terk-i şekvâyı dilerler ve eger mütezallimün bihin bir hür-met ve icâbesi olsa bile yine onların korkularından dilediğinden onu mütemekkin etmez ve o mazlûm ona tereddüd ve ihtilâf ve ilticâ ve teşekkî ve isti'âne etmekten zâil olmaz ve o âdem dahi ona müdâfa'â ve leyte ve le'alle ile sarf ve tavlîn eylemekten fârig olmaz. Ve eger cehd edip onu ihrâc ederse ki o kaziyyesi eger zâhir olup nümâyân olduysa artık senin önünde çağırıp bağırır ve dîğetine 'ibret olmak üzere ona darb-ı müci' ile darb olunur tâ ki 'azâbı nikâl ola ve ma'â-hâzâ sen ona bakmakta ve üzerine inkâr ve tagyîr etmemektesin, artık bu hâl üzere İslâm ve ehli bekâsı nedir?"

[ولقد كانت بنو أمية وكانت العرب لا ينتهي إليهم المظلوم إلا رفعت ظلامته إليهم فينصف ولقد كان الرجل يأتي من أقصى البلاد حتى يبلغ باب سلطانهم فينادي يا أهل الإسلام فيتدرونه مالك مالك فيرفعون مظلمته إلى سلطانهم فينصف ولقد كنت يا أمير المؤمنين أسافر إلى أرض الصين وبها ملك فقدمتها مرة وقد ذهب سمع ملكهم فجعل يبكي فقال له وزراؤه مالك تبكي لا بكت عيناك فقال أما إنني لست أبكي على المصيبة التي نزلت بي ولكن أبكي لمظلوم يصرخ بالباب فلا أسمع صوته ثم قال أما إن كان قد ذهب سمعي فإن بصري لم يذهب نادوا في الناس ألا لا يلبس ثوباً أحمر إلا مظلوم فكان يركب الفيل ويطوف طرفي النهار هل يرى مظلوماً فينصفه هذا يا أمير المؤمنين مشرك بالله قد غلبت رأفته بالمشركين ورقته على شح نفسه في ملكه وأنت مؤمن بالله وابن عم نبي الله لا تغلبك رأفتك بالمسلمين ورقتك على شح نفسك فإنك لا تجمع الأموال إلا لواحد من ثلاثة إن

قلت اجمعها لولدي فقد أراك الله عبراً في الطفل الصغير يسقط من بطن أمه وماله على الأرض مال وما من مال إلا ودونه يد شحيحة تحويه فما يزال الله تعالى يلفظ [241] بذلك الطفل حتى تعظم رغبة الناس إليه ولست الذي تعطي بل الله يعطي من يشاء وإن قلت أجمع المال لأشيد سلطاني فقد أراك الله عبراً فيمن كان قبلك ما أغنى عنهم ما جمعوه من الذهب والفضة وما أعدوا من الرجال والسلاح والكرع وما ضرك وولد أبيك ما كنتم فيه من قلة الجدة والضعف حين أراد الله بكم ما أراد وإن قلت أجمع المال لطلب غاية هي أجسم من الغاية التي أنت فيها فوالله ما فوق ما أنت فيه إلا منزلة لا تدرك إلا بالعمل الصالح يا أمير المؤمنين هل تعاقب من عصاك من رعبتك بأشد من القتل قال لا قال فكيف تصنع بالملك الذي خولك الله وما أنت عليه من ملك الدنيا وهو تعالى لا يعاقب من عصاه بالقتل ولكن يعاقب من عصاه بالخلود في العذاب الأليم وهو الذي يرى منك ما عقد عليه قلبك وأضممرته جوارحك فماذا تقول إذا انتزع الملك الحق المبين ملك الدنيا من يدك ودعاك إلى الحساب هل يغني عنك عنده شيء مما كنت فيه مما شححت عليه من ملك الدنيا فبكى المنصور بكاء شديداً حتى نحب وارتفع صوته ثم قال يا ليتني لم أخلق ولم أك شيئاً ثم قال كيف احتيالي فيما خولت فيه ولم أر من الناس إلا خائناً قال يا أمير المؤمنين عليك بالأئمة الأعلام المرشدين قال ومن هم قال العلماء قال قد فروا مني قال هربوا منك مخافة أن تحملهم على ما ظهر من طريقتك من قبل عمالك ولكن افتح الأبواب وسهل الحجاب وانتصر للمظلوم من الظالم وامنع المظالم وخذ الشيء مما حل وطاب واقسمه بالحق والعدل وأنا ضامن على أن من هرب منك أن يأتيك فيعاونك على صلاح أمرك ورعبتك]

Hālbuki Benū Umeyye ve ‘Arab öyle bir hâlde idiler ki onlara bir mazlûm varmazdı illâ ki onun mazlimesi onlara ref‘ olmazdı ya’nî onlara varıp müntehî olan mazlûminin mazlimetleri mektûm kalmazdı, elbette Benū Umeyye ümerâsına ref‘ ve ‘arz olunurdu ve o mazlûm insâf olunurdu. Ve böyle olurdu ki aksâ-yı bilâddan onlara dâd-hâh âdem gelirdi tâ ki sultânlarının kapısına vâsıl olup “Yâ ehle’l-İslâm!” diye dâd ü feryâd eylerdi ve onlar dahi ona müsâra’atle icâbet edip “Nen var nen?” var diye su’âl ve onun mazlimetini kendi sultânlarına kaldırıp sultânları dahi ona intisâf ederdi. Ve yâ emîre’l-mü’minîn, ba’zı ahyânda ben Sîn zemînine sefer ederdim ve onda bir melik vardır ve bir kerre ona kudûmümde gördüm ki onların meliklerinin sem’i gidip kulakları sağır olmuş ve kendisi ağla-

mağa başlamış ve onun vüzerâsı ona dediler ki “Senin gözlerin ağlamak görmeyeler, sen niçin ağlarsın?” O dahi: “Ben bana isâbet eden musîbetten ağlamıyorum lâkin kapıya gelen mazlûmînin feryâd u figânlarına işitmeyeceğimden dolayı ağlarım” ya'nî savt-ı mazlûmînin istimâ'ından memnû' kaldığıma hüzn edip ağlarım demiş. Sonra dedi ki “Benim eger sem'ım gittiyse de benim basarım gitmemiştir, nâs içinde nidâ ettiriniz ki mazlûmdan gayrı dîğer bir kimse kırmızı sevb giymesin.” Ve ba'de zâlik sabâh ve akşam file binip çıkardı ve ehl-i memleketi üzerine tavâf edip mazlûmları taharî ederdi tâ ki sevb-i ahmere lâbis bir kimseye râst gelip ona insâf ede. Kaldı ki yâ emîre'l-mü'minîn, bu bir müşriktir Allâhu ta'âlâya şerîk ittihâz etmiş iken onun re'feti müşrikîn üzerine galebe edip kendi mülkünde şuhh-i nefesine rikkati oldu ve sen Allâh'a mü'min ve peygamberin 'ammzâdesi iken müslimîn üzerine senin re'fetin galebe etmeye ve şuhh-i nefesine dahi rikkatin olmaya! Sen bu emvâlî üç maksadın birisine cem' eylesin, eger oğlum için ben onu cem' ederim der isen Allâhu ta'âlâ sana bir 'ibret göstermiştir ki o mevlûd vâlidesi rahiminden düşüp yere vâsıl olduğu vakte onun yeryüzünde aslâ bir mâlî yoktur ve cihânda bir mâlî yoktur ki ona yed-i şahiha vü bahîle ya'nî emvâl-i dünyâviyye kâf-fesi elbette bir yed-i şahiha mahfûz ve muhtevîdir ve Hakk ta'âlâ o tıfl-ı mevlûde telattuf etmekten zâil olmaz tâ ki nâsın ragbeti ona 'azîm olur. Vergiyi veren sen değilsin, ancak veren Allâh'tır ki mu'tî-i hakîki odur, dilediği âdeme dilediğini verir. Ve eger saltanatımın teşyîdi için mâlî cem' ederim der isen onda dahi Allâhu 'azîmü's-şân bir 'ibret göstermiştir ki senden akdem dünyâya mâlik olan mülûkun sîm ü zerden cem' ettikleri emvâl üzerlerinden bir nesneyi def' edemedi ve onlara bir gınâ vermedi ve kezâlik tedârük ve ic'dâd edegeldikleri esliha ve ricâl ve huyûl ve kurâc onları pençe-i fenâ ve yed-i maktûrâtan kurtaramadı ve killet-i cidde ve zebûnluktan sana ve pederinizin evlâdına sizden Cenâb-ı Hakk dilediği irâdet ve meşîyyette ne zarar edebildi? Ve eger bundan cesîm dîğer bir gâyenin talebi için ben bu mâlî cem' ederim der isen fe-vallâhi içinde bulunduğun mertebenin fevkinde dîğer mertebe yoktur ki cem'-i mâl ile ona nâil olasın. Evet, [242] mâ-fevkinde olan menzilet ancak 'amel-i sâlih ile hâsıl olur ki saltanatın mertebesi fevkinde yalnız evliyâlık mertebesi

vardır ve emvâl-i dünyâviyyenin cem'îyle âdem evliyâullâh olamaz, ancak 'amel-i sâlih ve ihlâs-ı 'ibâdet ve takvâ ile âdem evliyâullâh olur. Yâ emîre'l-mü'minîn, ra'îyyenden sana 'isyân eden âdeme öldürmekten katı ve eşedd bir 'azâb ile ta'zîb edebilir misin?" Ve emîre'l-mü'minîn "yok" deyince, o dahi: "Yâ Cenâb-ı Mâlikü'l-mülk sana temlîk ettiği mülke ve mülk-i dünyâdan onun üzerinde bulunduğu saltanat ve devlete nice işlersin ki tebâreke ve ta'âlâ hazretleri onu 'isyân edene katl ile mu'âkabe etmez velâkin onu 'isyân edeni 'azâb-ı elîmde hulud etmekle mu'azzeb eder, ma'a-hâzâ senin kalbinde menvî olan makâsıd ve senin cevârihin ızmar ettiği murâdât ve mekâsibi görmektedir ve Melikü'l-hakkı'l-mübîn senin elinden mülk-i dünyâyı nez' edip seni hesâba da'vet eyleirse ne söyleyeceksin? Âyâ senin mâliki bulunduğun ve ona buhl ve şuhh ettiğin māl u menāl ve mülk-i dünyâdan o vakte onun 'indinde sana bir hâcet görebilip üzerinden bir nesneyi def' eder mi ve bir şeyde ignâ verir mi?" diye beyân-ı vekâyi' ü ahtâr ettikte Ebū Ca'fer el-Mansûr katı bir ağlamak ile ağladı tâ ki intihâb etti ve savtı mürtefi' oldu ve şiddet-i bükâsıyla dedi ki "Kâşki yaratılmamış olaydım ve bir şey olmamış olaydım!" Sonra dedi ki "Yâ benim ihtiyâl ve buna çârem nedir?" Ya'ñî Cenâb-ı Hakk bana temlîk buyurduğu ni'met ve devlette bir emîn bulamayınca benim çârem ve tedbîrim nice olur?" O zât: "Yâ emîre'l-mü'minîn, e'imme-i a'lâm-ı mürşidîne iltizâm eyle" diye irşâd ve "Onlar kimlerdir?" diye istifsâr ettikte, o zât: "Ulemâ-yı 'âmilîndir" dedi. Ve Mansûr: "Onlar benden kaçıp firâr etmişler!" deyince, o zât: "Tarîkatinden ve 'ummâlinden zâhir olan sebeble onları haml ettirmek korkusundan kaçmışlar velâkin sen kapılarını açıp hicâbı teshîl eyle ve zâlimden mazlûma intisâr edip mezâlimi men' eyle ve helâl ve tayyib olan emvâlden alacağını al da hakk ve 'adl ile müstehakları beyninde taksîm eyle, ben dahi senden kaçgın olanlar dönüp yanına gelmek ve emrin ve ra'îyyetin üzerine ıslâh eylemekte sana mu'âvenet etmeğe kefil ve dâminim dedi."

[فقال المنصور اللهم وفقني أن أعمل بما قال هذا الرجل وجاء المؤذنون فسلموا عليه وأقيمت الصلاة فخرج فصلى بهم ثم قال للحرسى عليك بالرجل إن لم تأتني به لأضربن عنقك واغتاظ عليه غيظا شديدا فخرج الحرسى يطلب الرجل

فينا هو يطوف فإذا هو بالرجل يصلي في بعض الشعاب ففعد حتى صلى ثم قال يا ذا الرجل أما تتقي الله قال بلى قال أما تعرفه قال بلى قال فانطلق معي إلى الأمير فقد آلى أن يقتلني إن لم آته بك قال ليس لي إلى ذلك من سبيل قال يقتلني قال لا قال كيف قال تحسن تقرأ قال لا فأخرج من مزود كان معه رقاً مكتوباً فيه شيء فقال خذه فاجعله في جيبك فإن فيه دعاء الفرج قال وما دعاء الفرج قال لا يرزقه إلا الشهداء قلت رحمك الله قد أحسنت إلي فإن رأيت أن تخبرني ما هذا الدعاء وما فضله قال من دعا به مساء وصباحاً هدمت ذنوبه ودام سروره ومحيت خطاياہ واستجيب دعاؤه وبسط له رزقه وأعطى أمله وأعين على عدوه وكتب عند الله صديقاً ولا يموت إلا شهيداً تقول اللهم كما لطفت في عظمتك دون اللطفاء وعلوت بعظمتك على العظماء وعلمت ما تحت أرضك كعلمك بما فوق عرشك وكان وسوس الصدور كالعلانية عندهك وعلانية القول كالسر في علمك وانقاد كل شيء لعظمتك وخضع كل ذي سلطان لسلطانك وصار أمر الدنيا والآخرة كله بيدك اجعل لي من كل هم أمسيته فيه فرجاً ومخرجاً اللهم إن عفوك عن ذنوبي وتجاوزك عن خطيئتي وسترك على قبيح عملي أطمعني أن أسألك ما لا أستوجه مما قصرت فيه أدعوك آمناً وأسألك مستأنساً فإنك انت المحسن إلي وأنا المسيء إلى نفسي فيما بيني وبينك تتودد إلي بنعمك وأتبغض إليك بالمعاصي ولكن الثقة بك حملتني على الجراءة عليك فجد بفضلك وإحسانك على إنك أنت التواب الرحيم قال فأخذته فصيرته في جيبی ثم لم يكن لي هم غير أمير المؤمنين فدخلت فسلمت عليه فرفع رأسه فنظر إلي وتبسم ثم قال ويلك وتحسن السحر فقلت لا والله يا أمير المؤمنين ثم قصص عليه أمري مع الشيخ فقال هات الرق الذي أعطاك ثم جعل يبكي وقال وقد نجوت وأمر بنسخه وأعطاني عشرة آلاف ثم قال أتعرفه قلت لا قال [243] ذلك الخضر عليه السلام]

Ve bu nushun hitāmında Ebū Ca'fer el-Mansūr dedi ki “Yā rabbi, bu ādemin kelāmı ile ‘amel etmeğe beni muvaffak eyle.” Ve mü'ezzinler gelip selām verdiler ve sabāh namāzının ikāmesi okundu. Ve Mansūr dahi ‘ādeti üzere çıkıp imām oldu ve namāzı kıldırđı sonra haresīye dedi ki “Sen o ādemi iltizām edip bana bul getir, yoksa senin boynunu vururum!” Ve ona gayz-ı şedīd ile muğtāz oldu. Haresī dahi çıkıp onu arayıp ister iken tavāfı arasında ba'zı şī'ābda namāza durduğunu görüp yanına gitti ve namāzı tekmīl edinceye dek kurbünde oturdu sonra ona “Be hey ādem, sen Allāhu ta'ālādan ittikā etmez misin ve onu bilmez misin?

Ve o dahi: “Belâ ya‘nî onu ittikâ ederim ve onu bilirim” dedikte, ona dedi ki “Buyrunuz, berâberce emîre varalım, zîrâ benim katlime yemîn etmiş ki eger seni yanına götürmez isem beni katl edecek!” Ve o dahi: “Buna benim bir sebîlim yok” diye onunla gitmekten ibâ ve imtinâ‘ etti ve haresi: “Va‘îdi mücebince beni katl edecek!” bir dahi ona deyince, o dahi “yok” dedi. Ve haresi: “Nice yok?” dedikte, ona dedi ki “Sen okumak bilir misin?” Ve haresî “yok” demekle kendisi dağarcığından bir rıkk ya‘nî ceylan derisinden yazılıp bir parça deri çıkarıp “Bunu al, cebine ko ki onda ferec du‘âsı vardır.” Ve haresi: “Ferec du‘âsı nedir?” diye su‘âl ettikte, o zât: “Şühedâdan gayrı dîger bir kimseye rızk ve kısmet olmaz” dedi. Ve ben dahi: “Sana Allâhu ta‘âlâ rahmet eyleye, bana ihsân ettin, münâsib görür isen bu du‘â ne du‘â olduğunu ve fazl-ı ne olduğunu bana haber ver.” Ve o dahi: “Kim ki sabâh ve akşam onu okursa onun zünûbu yıkılıp günâhı hedm olunur ve onun sürûru dâim olur ve hatâyâsı mahv olunur ve du‘âsı müstecâb olur ve rızkı ona mebsût ve geniş olur ve murâdına nâil olur ve düşmanı üzerine i‘âne olunur ve ‘indallâh sıddîk yazılır ve ‘âkıbet heşîd olur.” Ve du‘â dahi budur ki اللهم كما لطفت في عظمتك دون اللطفاء وعلوت بعظمتك على العظماء وعلمت ما تحت أرضك كعلمك بما فوق عرشك وكان وساوس الصدور كالعلانية عندك وعلانية القول كالسر في علمك وانقاد كل شيء لعظمتك وخضع كل ذي سلطان لسلطانك وصار أمر الدنيا والآخرة كله بيدك اجعل لي من كل هم أمسيته فيه فرجاً ومخرجاً اللهم إن عفوك عن ذنوبي وتجاوزك عن خطيئتي وسترك على قبيح عملي أطمعني أن أسألك ما لا أستوجهه مما قصرت فيه أدعوك آمناً وأسألك مستأنساً فإنك انت المحسن إلي وأنا المسيء إلى نفسي فيما بيني وبينك تتودد إلي بنعمك وأتبغض إليك بالمعاصي ولكن الثقة بك حملتني على الجراءة عليك فجد بفضلك وإحسانك

ki hulâsa-i mefhûm-ı şerîfi: “Yâ rabbi, sen kendi ‘azametinde düne’l-lutafâ senin ettiğin lutf gibi ve ‘azametinle ‘uzamâya yüce ve ‘âlî olduğun gibi ki senin ‘arşın fevkinde bilip anladığın gibi senin yerlerin altında olan mektûmât ve mahfiyyâtı dahi bilirsin ve vesvese-i sudûr senin katında kavlı-i ‘alenî ve âşikâr gibidir ve kavlin âşikâr ve ‘alenîsi dahi senin kendi ‘ilminde gizli ve sır gibidir ve her bir şey senin ‘azametinle münkâd ve her bir sultân kendi sultânına

hâzı^c ve fermân-ber olup dünyâ ve âhiretin kâffe-i umûru senin yed-i kudretindedir; ben onun içinde akşam veyâhüd sabâh ettiğim himem ü gamdan bana bir ferec ve mahrec eyle. Yâ rabbi, senin benim zünûbu-ma olan 'afvın ve hatî'âtımdan olan tecâvüzün ve çirkîn 'amelimle olan setrin onun müstevcibi olmayarak içinde benim taksîr ettiğim nesneyi senden talep ve istemeğe beni tama'landırırdı, kendi âmîn olduğum hâlde sana du'â ederim ve müste'nis bulunduğum hâlde senden dilerim, hâl-buki sen bana ancak muhsinsin ve kendi nefsimi müst'î ancak benim ki senin ile benim beyninde sen hemîşe bana ihsân etmektesin ve ben kendi kendime hemân isâ'et edip yaramazlık ederim, kendi ni'aminla sen bana teveddüd edersin ve ben kendi ma'âsimle sana mütebaggız olurum velâkin sana olan sika ve itimâdlığım senin üzerine cür'et etmeğe beni haml ettirdi, artık sen kendi fazl u ihsânın ile benim üzerime cevvdalık edip kerem eyle. Tahkîk ve tahkîkan Tevvâb ve Rahîm'sin sen" demektir. O haresî der ki "Bu du'âyı alıp cebime kodum ve benim emîrû'l-mü'minîn havfından gayrı benim dîger bir hemm ve gamım yok idi. Hemân onun yanına gelip ona selâm verince başını kaldırıp bana baktı ve tebessüm edip yüzümde izhâr-ı beşâset etmekle "Sana veyl ola! Sen efsûnu bilir misin?" deyince ben dahi "yok" diye cevâbı itâ ve "Vallâhi yâ emîre'l-mü'minîn, bu efsûn değildir ancak benimle şeyh beyninde vâkî' olan mâ-cerâ budur, onu nakl ve hikâye eyledim. Ve o dahi: "Sana verdiği rıkkı bana ver göreyim" diye emr ve ağlamağa başlayıp bana "Sen necâtı buldun" dedi ve du'ânın nüshasını almağa fermân buyurdu ve bana on bin dirhem 'atiyye verip "Sen o şeyhi bilir misin?" dedi ve "Yok, onu bilmiyorum" dediğimde, bana: "O zât Hızır 'aleyhi's-selâmdır" dedi.

[و عن أبي عمران الجوني قال لما ولي هارون الرشيد الخلافة زاره العلماء فهنوه بما صار إليه من أمر الخلافة ففتح بيوت الأموال وأقبل يجيزهم بالجوائز السنية وكان قبل ذلك يجالس العلماء والزهاد وكان يظهر النسك والتقشف وكان مؤاخياً لسفيان بن سعيد بن المنذر الثوري قديماً فهجره سفيان ولم يزره فاشتاق هارون إلى زيارته ليخلو به ويحدثه فلم يزره ولم يعبأ بموضعه ولا بما صار إليه فاشتد ذلك على هارون فكتب إليه كتاباً يقول فيه بسم الله الرحمن الرحيم من عبد الله

هارون الرشيد أمير المؤمنين إلى أخيه سفيان بن سعيد بن المنذر أما بعد يا أخي قد علمت أن الله تبارك وتعالى واخى بين المؤمنين وجعل ذلك فيه وله واعلم أنني قد واخيتك مواخاة لم أصرم بها حبلك ولم أقطع منها ودك [244] وإني منطو لك على أفضل المحبة والإرادة ولولا هذه القلادة التي قلديها الله لأتيتك ولو حبوا لما أجد لك في قلبي من المحبة واعلم يا أبا عبد الله أنه ما بقي من إخواني وإخوانك أحد إلا وقد زارني وهناني بما صرت إليه وقد فتحت بيوت الأموال وأعطيتهم من الجوائز السنية ما فرحت به نفسي وقرت به عيني وإني استبطأتك فلم تأتني وقد كتبت لك كتاباً شوقاً مني إليك شديداً وقد علمت يا أبا عبد الله ما جاء في فضل المؤمن وزيارته ومواصلته فإذا ورد عليه كتابي فالعجل العجل فلما كتب الكتاب التفت إلى من عنده فإذا كلهم يعرفون سفيان الثوري وخشونته فقال علي برجل من الباب فأدخل عليه رجل يقال له عباد الطالقاني فقال يا عباد خذ كتابي هذا فانطلق به إلى الكوفة فإذا دخلتها فسل عن قبيلة بني ثور ثم سل عن سفيان الثوري فإذا رأيته فالق كتابي هذا إليه وع بسمعك وقلبك جميع ما يقول فأحص عليه دقيق أمره وجليله لتخبرني به فأخذ عباد الكتاب وانطلق به حتى ورد الكوفة فسأل عن القبيلة فأرشد إليها ثم سأل عن سفيان فقيل له هو في المسجد قال عباد فأقبلت إلى المسجد فلما رأيته قام قائماً وقال أعوذ بالله السميع العليم من الشيطان الرجيم وأعوذ بك اللهم من طارق يطرق إلا بخير قال عباد فوقعت الكلمة في قلبي ففرحت فلما رأيته نزلت بباب المسجد قام يصلي ولم يكن وقت صلاة فربطت فرسي بباب المسجد ودخلت فإذا جلساؤه قعود قد نكسوا رؤوسهم كأنهم لصوص قد ورد عليهم السلطان فهم خائفون من عقوبته فسلمت فما رفع أحد إلى رأسه وردوا السلام علي برؤوس الأصابع فبقيت واقفاً فما منهم أحد يعرض على الجلوس وقد علاني من هيبتهم الرعدة ومددت عيني إليهم فقلت إن المصلي هو سفيان فرميت بالكتاب إليه فلما رأى الكتاب ارتعد وتباعد منه كأنه حية عرضت له في محرابه فركع وسجد وسلم وأدخل يده في كمه ولفها بعباءته وأخذه فقلبه بيده ثم رماه إلى من كان خلفه وقال يأخذه بعضكم بقرؤه فإني أستغفر الله أن أمس شيئاً مسه ظالم بيده قال عباد فأخذه بعضهم فحله كأنه خائف من فم حية تنهشه ثم فضه وقرأه وأقبل سفيان يتسم يتسم المتعجب فلما فرغ من قراءته قال اقبلوه واكتبوا إلى الظالم في ظهر كتابه فقيل له يا أبا عبد الله إنه خليفة فلو كتبت إليه في قرطاس نقي فقال اكتبوا إلى الظالم في ظهر كتابه فإن كان اكتسبه من حلال فسوف يجرى به وإن كان اكتسبه من حرام فسوف يصلى به ولا يبقى شيء مسه ظالم عندنا فيفسد

علينا ديننا فليل له ما نكتب فقال اكتبوا بسم الله الرحمن الرحيم من العبد المذنب سفيان بن سعيد بن المنذر الثوري إلى العبد المغرور بالأمال هارون الرشيد الذي سلب حلاوة الإيمان أما بعد فإنني قد كتبت إليك أعرفك أنني قد صرمت حبلك وقطعت ودك وقليت موضعك فإنك قد جعلتني شاهداً عليك بإقرارك على نفسك في كتابك بما هجمت به على بيت مال المسلمين فأنفقته في غير حقه وأنفذته في غير حكمه ثم لم ترض بما فعلته وأنت ناء عني حتى كتبت إلي تشهدني على نفسك أما إنني قد شهدت عليك أنا وإخواني الذين شهدوا قراءة كتابك وسنؤدي الشهادة عليك غداً بين يدي الله تعالى يا هارون هجمت على بيت مال المسلمين بغير رضاهم هل رضي بفعلك المؤلفة قلوبهم والعاملون عليها في أرض الله تعالى والمجاهدون في سبيل الله وابن السبيل أم رضي بذلك حملة القرآن وأهل العلم والآرامل والأيتام أم هل رضي بذلك خلق من رعيتك فشد يا هارون مئزرك وأعد للمسألة جواباً وللبلاء جلباباً واعلم أنك ستقف بين يدي الحكم العدل فقد رزأت في نفسك إذ سلبت حلاوة العلم والزهد ولذيق القرآن ومجالسة الأخيار ورضيت لنفسك أن تكون ظالماً وللظالمين إماماً يا هارون قعدت على السرير ولبست الحرير وأسبلت ستراً دون بابك وتشبهت بالحجة برب العالمين ثم أفعدت أجنالك الظلمة دون بابك وسترك يظلمون الناس ولا ينصفون يشربون الخمر ويضربون من يشربها ويزنون ويحدون الزاني ويسرقون ويقطعون السارق أفلا كانت هذه الأحكام عليك وعليهم قبل أن تحكم بها على الناس فكيف بك يا هارون غداً إذا نادى المنادي من قبل الله تعالى ﴿احْشُرُوا الَّذِينَ ظَلَمُوا وَأَزْوَاجَهُمْ وَمَا كَانُوا يَعْبُدُونَ﴾ أي الظلمة وأعوان الظلمة فقدمت بين يدي الله تعالى ويداك مغلولتان إلى عنقك لا يفكهما إلا عدلك وإنصافك والظالمون حولك وأنت لهم سابق وإمام إلى النار كأنني بك يا هارون وقد أخذت بضيق الخناق ووردت المساق وأنت ترى حسناتك في ميزان غيرك وسيئات غيرك في ميزانك زيادة عن سيئاتك بلاء على بلاء وظلمة فوق ظلمة فاحفظ بوصيتي واتعظ بموعظتي التي وعظتك بها واعلم أنني قد نصحتك وما أبقيت لك [245] في النصيح غاية فاتق الله يا هارون في رعيتك واحفظ محمداً صلى الله عليه وسلم في أمته وأحسن الخلافة عليهم واعلم أن هذا الأمر لو بقي لغيرك لم يصل إليك وهو صائر إلى غيرك وكذا الدنيا تنتقل بأهلها واحد بعد واحد فمنهم من تزود زاداً نفعه ومنهم من خسر دنياه وآخرته وإنني أحسبك يا هارون ممن خسر دنياه وآخرته فإياك إياك أن تكتب لي كتاباً بعد هذا فلا أجيبك عنه والسلام قال عباد فألقي إلي الكتاب منشوراً غير مطوي ولا مختوم فأخذته وأقبلت إلى سوق

الكوفة وقد وقعت الموعظة من قلبي فناديت يا أهل الكوفة فأجابوني فقلت لهم يا قوم من يشتري رجلاً هرب من الله إلى الله فأقبلوا إلي بالدنانير والدراهم فقلت لا حاجة لي في المال ولكن جبة صوف خشنة وعباءة قطوانية قال فأتيت بذلك ونزعت ما كان علي من اللباس الذي كنت ألبسه مع أمير المؤمنين وأقبلت أقود البرذون وعليه السلاح الذي كنت أحمله حتى أتيت باب أمير المؤمنين هارون حافياً راجلاً فهزأ بي من كان على باب الخليفة ثم استؤذن لي فلما دخلت عليه وبصر بي على تلك الحالة قام وقعد ثم قام قائماً وجعل يلطم رأسه ووجهه ويدعو بالويل والحزن ويقول انتفع الرسول وخاب المرسل مالي وللدنيا ولملك يزول عني سريعاً ثم ألقى الكتاب إليه منشوراً كما دفع إلي فأقبل هارون يقرؤه ودموعه تنحدر من عينيه ويقرأ ويشهق فقال بعض جلسائه يا أمير المؤمنين لقد اجترأ عليك سفيان فلو وجهت إليه فأثقلته بالحديد وضيقته عليه السجن وكنت تجعله عبرة لغيره فقال هارون اتركونا يا عبيد الدنيا المغرور من غررتموه والشقي من أهلكتموه وإن سفيان أمة وحده فاتركوا سفيان وشأنه ثم لم يزل كتاب سفيان إلى جنب هارون يقرؤه عند كل صلاة حتى توفي رحمه الله فرحم الله عبداً نظراً لنفسه واتقى الله فيما يقدم عليه غداً من عمله فإنه عليه يحاسب وبه يجازى والله ولي التوفيق]

Ve Ebî 'İmrân el-Cevnî 'aleyhi'r-rahmenin üzerine mervî ve menkûl-dür ki merkûm Ebû 'İmrân demiş ki Hârûnu'r-Reşîd emr-i hilâfete mütevellî oldukta 'asrın 'ulemâsı ona ziyâret ve emr-i hilâfete mazhariyyetini tehniye ve tebrîk ettiler ve o dahi büyü-tü emvâlî feth edip onları cevâiz-i seniyye ile icâzet ve taltîf eyledi ve taht-ârây-ı saltanat olmazdan akdem kendisi 'ulemâ ve zühhâd ile mücâlese ve nûsûk ve tekaşşüfû irâ'e ederdi ve Süfyân b. Sa'îd b. el-Munzir es-Sevrî ile mu'âhî olup kadîmden onunla karındaşlık 'akdi 'akd eylemiş idi. Ve Süfyân ise onu mütevellî-yi hilâfet olduğundan hecr edip ona ziyâret etmedi. Ve Hârûn ona müştâk olup ziyâretini ârzû etti tâ ki onunla tenhâ olup ona tahdîs ede. Ve çün Süfyân onu ziyâret etmedi ve onun mevzî'ine vardığı menzilet ve câhına mübâlât etmedi, onun bu fi'li Hârûn üzerine müştedd olup ona bir nâme-i hümayûn yazdı, şöyle ki "Bismillâhirrahmânirrahîm. İşbu kitâbet 'Abdullâh Hârûnu'r-Reşîd Emîrû'l-mü'minîn'den birâder-i ma'nevîsi Süfyân b. Sa'îd b. el-Munzir'edir. Pes ez-în ey birâder, senin ma'lûmudur ki tebâreke ve ta'âlâ hazretleri mü'minlerin

beyninde mu'âhât etmiştir ve onu ya'nî o mu'âhâtı onun hubbunda ve rızası için etti. Sen dahi bil ve âgâh ol ki ben seninle kesilmeyecek bir mu'âhât ile mu'âhât 'akdini bağlamışım, sen benim birâderimsin, senin karındaşlığını kesip kat' etmem ya'nî habl-ı mu'âhâtını kesmem ve ondan meveddetini kat' etmem. Kalbim senin için efdal-i irâdet ve muhabbet üzerine muntavîdir. Hakk ta'âlânın irâde-i 'aliyyesiyle boynuma takınmış olan işbu kılâde-i hilâfet olmasaydı ben sana gelirdim velev ki habven gelirdim ya'nî el ve dizler üzerine yürüyerek gelirdim ki o kadar muhabbet sana kalbimde vardır. Ve dahi yâ Ebâ 'Abdillâh, bil ve âgâh ol ki senin ve benim ihvânımızdan beni ziyâret etmeyen âdem kalmadı, ihvânımız kâffesi benim ziyâretime gelip ona vardığım menzilet için bana tebrik ve tehniye ettiler ve ben dahi büyü-tı emvâlî açıp onlara cevâiz-i seniyyeden o kadar câize ve 'atiyyeleri verdim ki onunla nefsim şâd ve mesrûr olup karîrû'l-'ayn oldum. Ve seni istibtâ' ettim ya'nî sen bana gelmekten batî ve geç kaldığını gördüm ki yanıma sen gelmedin, işte ben bu mektûbu şevkan sana yazdım ve sana iştiyâk ve ârzüm şedîd olduğu hâlde yazmışım, kaldı ki yâ Ebâ 'Abdillâh, sen mü'minin fazl ve ziyâreti hakkında ve muvâsalatı fezâilinde vârid olan ahbâr ve âsârı bilip anlamışsın, gerektir ki benim işbu kitâbım sana vürûdunda hemân 'aceletle 'acl etmeniz me'mûldür.” Ve çün bu mektûbu yazdı, 'indinde hâzır bulunanlara iltifât edip onların kâffesi Süfyân'ı ve onun huşûnetini bilir takımları olduklarını anladı, “Kapıdan bana bir âdemi da'vet ediniz” dedi. Ve emrine imtisâlen ona 'Abbâd-ı Tâlakânî denilen âdemi onun huzûruna getirip idhâl ettiler. O dahi: “Yâ 'Abbâd, sen bu kitâbımı alıp onunla Kûfe'ye var git, vaktâ ki Kûfe'ye girersin, Benî Sevr kabîlesi üzerine sor, sonra Süfyân-ı Sevrî üzerine [246] su'âl eyle ve çün onu buldunsa benim işbu kitâbımı ona ilkâ ve her ki söylerse onun cemî'-i akvâlini sem' ve kalbinle va'y edip ezber eyle ki her sözünden gaflet etmeyesin ve bana haber vermek üzere onun emrinden görüp anladığın şeyi dakîk ve celîlini ihsâ edip zabt eyle” diye tavsiye ve tenbîh eyledi. Ve emri mücebince 'Abbâd dahi kitâbı alıp Kûfe'ye vardıkta evvelâ kabîlesi üzerine sordu ve onu bulunca Süfyân üzerine dahi su'âl etti ve mescidde olduğunu anlayınca mescide vardı ve Süf-

yân'ın nazarı ona iştirikte ayak üzere kalkıp “E‘ûzu billâhi’s-Semî‘i’l-‘Alîmi mine’ş-şeytânî’r-racîm” deyip “Yâ rabbi, benim yanıma tetarruk eden târîktan sana sığınıp ta‘avvüz ederim meger ki hayr ile bir târîk ola” dedi. ‘Abbâd der ki “Onun işbu kelimesi benim gönlüme vâki‘ olmakla mescidin kapısına varıp atımdan indim ve mescidin kapısı önünde atımı bağlayıp onun yanına varacağımı hiss ve teferrüs edince kendisi namâza durdu, hâlbuki namâz vakti değildi. Ve çün mescide dâhil oldum, onun ashâbı sultânın ‘ukûbetinden korkar ve onlara sultân vürûdu ile havf ve hirâsa düşüp mükedder hırsızlar gibi başlarını önlerine tenkîs edip cümlesi hāmūşî hâletinde dururlardı, ben dahi onlara selâm verdim ve bir kimse bana bakmağa başını kaldırmadı, ancak benim selāmımı parmakların ucu ile bana redd ettiler. Ve ben dahi ayak üzere kalıp bir kimse bana teklîf-i cülûs etmedi ve ma‘a-zâlik beni onlardan bir mehâbet alıp titremeğe başladım, artık onlara gözümü uzatıp nazarımı gezdirdim ve namâza duran Süfyân’dır dedim, hemân hāmili bulunduğum kitâbı ona takdîm ettim. Ve o dahi kitâbı görünce titreyip ondan tebâ‘ud etmeğe başladı, sanki bir ejderhadır, onun mihrâbına müte‘arrız olmuştur ve rükû‘ ve sücûda varıp selâm verdikten sonra elini yenine sokup ve ‘abâsıyla onu sardıktan sonra kitâbı alıp yediyle onu çevirdi sonra arkasında bulunanlara ilkâ edip “Sizin ba‘zınız onu alıp okusun, ben eliyle zâlim onu mess ettiği nesneye mess etmekten Cenâb-ı Zü’l-celâl’i istigfâr ederim” dedi. Ve onların ba‘zıları o kitâbı alıp açtı velâkin onu sanki ona sokacak bir hayyenin ağzından havf eder gibi tuttu ve tamâmen fethi edip okudukta Süfyân ta‘accüben tebessüm etti. Ve kırâ‘etinden fârig olunca Süfyân dedi ki “Onu çeviriniz de zahrında zâlimin cevâbını yazınız.” Ve ashâbından: “Yâ Ebâ ‘Abdillâh, bu halîfe-i rüy-ı zemîndir, nakî ve pâk bir kâğıdda cevâbını yazsan hoş olur” denildikte, “Zâlîme mektûbunun zahrında cevâbını yazınız, eger onu helâlden kazandıysa onunla mücâzât olacaktır ve eger harâmdan kazandıysa onunla âteşe varacaktır, zâlimin mess ettiği şey bizde kalmasın tâ ki bizim üzerimize dînimizi bozup ifsâd etmesin” dedi. Ve “Ne yazarsınız?” diye ondan soruldukta Süfyân dedi ki “Şiz şöyle yazınız ki bismillâhirrahmânirrahîm, ‘abd-i müznib Süfyân b. Sa‘îd b. el-Munzir es-Sev-

rî'den kendi âmâliyle magrûr ve halâvet-i îmânı meslûb olan Hârûnu'r-Reşîd'edir. Pes ez-în ben sana yazıp bildiririm ki ben senin ipini kırıp kesmişim ve vüddün dahi kat' etmişim ve yerini bugz eylemişim sen kendi ikrârınla ki kitâbında yazdığın 'ibâre ile kendi nefesine beni işhâd ettiğine sen beyt-i māl-ı müslimîni açıp haksız yere sarf ve hükmsüzün onu infâz etmişsin ve böylece etmişken ve ben senden uzak iken buna kâni^c ve rāzî olmadın tâ ki bana yazıp beni nefsin üzerine işhâd eyledin; ben isem bunda senin üzerinde şâhid oldum ve kitâbının kırâ'etine ihvânımdan hâzır bulunanlar dahi şâhid oldular. Yarın huzûr-ı rabbi'l-âlemînde işbu şehâdeti seni üzerine edâ edeceğiz: Ey Hârûn, ehl-i İslâm'ın rızâları olmaksızın sen beyt-i māl-ı müslimîn üzerine hücum ettin! Âyâ kulûbu mü'ellef olan zevât ve sadakât üzerine Allâh'ın yeri yüzünde âmîl olan kesân ve fî sebîlillâh gazâ ve cihâd eden guzât ve ibnu's-sebîl olan ashâb-ı hâcât senin bu ettiğine rāzî oldular mı, yoksa hamele-i Kur'ân ve ehl-i 'ilm olan dânişmendân ve dul kadınlarla eytâm rāzî midirler veyâhüd senin ra'ıyyenden bir halk ona rāzî mi oldular? Ey Hârûn, belini bağlayıp mes'eleye cevâb ve belâya bir ciltbâbı sen hâzır ve müheyyâ eyle. Ve dahi bil ve âgâh ol ki karîben hâkim-i 'âdilîn huzûrunda vâkıf olacaksın, artık sen kendi nefsini hor ettin ki halâvet-i 'ilm ü zühdü ve lezâiz-i Kur'âniyyeyi ve mücâleset-i ahyârı sen selb ettin ve kendi nefesine zâlim olmaklığına ve zâlimlere pîşvâ olmaklığına rāzî oldun! Ey Hârûn, sen serîre oturdun ve harîri giydin ve kapılarına perdeleri astın ve rabbü'l-âlemîne hacebe ile kendini teşbîh ettirdin sonra kapı ve perdelerinin mâ-dûnunda zaleme olan cünûdunu oturtun, o zaleme ise nâsı zulm etmektedirler, insâf etmezler, hamrı içerler ve hamr içenlere hadd vururlar ve kendileri zinâ ederler ve zânîleri hadd ederler ve hırsızlık ederler ve hırsızları keserler. [247] Evvelâ bu ahkâm senin ve onların üzerlerine niçin olmayalar ya'nî bu ahkâm ile nâsa hükm etmezden akdem sizin üzerinizde niçin cārî olmaya? Yâ Hârûn, rûz-ı kıyâmette kıbel-i Rahmân'dan münâdî **﴿احْشَرُوا الَّذِينَ ظَلَمُوا﴾** ²⁵¹ **﴿أَحْشَرُوا الَّذِينَ ظَلَمُوا﴾** ve **﴿وَإَزُوا جَهُمَ وَمَا كَانُوا يَعْبُدُونَ﴾** ²⁵¹ **﴿وَإَزُوا جَهُمَ وَمَا كَانُوا يَعْبُدُونَ﴾** diye çağırıp nidâ edece-

251 “Zulmedenleri, eşlerini ve tapmakta olduklarını toplayın.” Sâffât, 37/22.

ğî vaktte sen nice olursun ve huzûr-ı Bârî'ye ellerini boynuna bağılı seni haşır edecekleri vaktte hâlin nice olur ki senin insâf ve ʿadl ve dâdın gayrısı onların bağlarını çözüp fekk etmez! Ve dahi zâlimler senin etrâfında ve sen onlara sâbık ve pîşrev olarak âteşe seni götürecekleri zamânda nice edeceksin? Yâ Hârûn, sanki ben seninleyim ki sen zîk ve hunâk ile giriftâr olup mesâka vürûd edeceğin vakt ve sen görürsün ki senin hasenâtın dîgerinin terazisinde konulmuş ve dîgerinin seyyi'âtı senin terazinde konulmuştur ki senin seyyi'âtına birer ziyâdelik gelip ki sana belâ üstüne bir belâ ve zalemenin üstüne bir zaleme müzdâd ve mütezâ'af olmuş, kaldı ki sen benim bu vasiyyetimi hıfz edip ezber eyle ve sana va'z ettiğim işbu mev'iza ile mütte'iz ol. Ve dahi bil ki ben sana nush etmişim ve nushta sana bir gâye komamışım. Yâ Hârûn, kendi ra'ıyyende Zât-ı Zü'l-Celâl'den ittikâ edip Muhammed ʿaleyhi's-selâmı ümmetinde hıfz eyle ve ümmet-i Muhammediyye'nin üzerine emr-i hilâfeti güzelce icrâ eyle. Ve hem dahi bil ve âgâh ol ki bu emr-i hilâfet gayrına bâkî olsaydı sana ulaşmazdı ve dîgeri ki yine gideceği mukarrerdir, dünyâ dahi böyledir ki vâhiden-baʿde-vâhid ehline müntakil olmaktadır. Ve onlardan birtakım vardır ki ondan onu nef' eder bir zâd ve tûşe ile mütezevid olmuş ve baʿzıları dünyâ ve âhiretini ziyân ve hasâret etmiş. Yâ Hârûn, ben seni dünyâ ve âhiretini ziyân ve hasâret edenlerden hesâb ederim, zinhâr ve zinhâr daha bana bir kitâb bundan sonra yazmayasın ki baʿde ez-in ben sana bir cevâb yazmayacağım, ve's-selâm." ʿAbbâd dedi ki açık olarak kitâbı bana ilkâ etti, ya'nî bükûlmek-sizin ve mührlenmeksizin mektûbu bana verdiler ve ben dahi onun alıp Kûfe'nin çarşısına geldim ve o mev'iza benim kalbimde düşüp müte'es-sir olmuş ve "Yâ ehle'l-Kûfe!" diye nidâ ettim ve onlar dahi bana icâbet ettiler ve onlara: "Yâ kavm, Allâh'tan Allâh'a kaçan bir âdemi kim satın alır?" dedim ve onlar bana: "Altın ve akçe ile." İkbâl edip vermek istedilerse de "Ben sizin mâlınıza benim bir ihtiyâcım yok lâkin yünden kaba bir cübbe isterim ve katavâniyye bir ʿabâdiyye bir ʿabâyı dilerim" dedim. Onlar dahi bana ʿabâ ve cübbeyi verdiler ve emîrû'l-mü'minîn ile berâber giymekte bulunduğum elbiseyi çıkardım ve arkam sonra beygiri çekip gittim ve hâmile bulunduğum eslihayı dahi beygir üzerine

kodum tâ ki Emîrû'l-mü'minîn Hârûn'un kapısına yayan ve yalın ayak geldim ve halîfenin kapısı üstünde bulunan âdemler bana istihzâ ettiler. Ve çün ba'de'l-istizân emîrû'l-mü'minîn huzûruna o hâletle girip gözü bana ilişti, emîrû'l-mü'minin kalktı ve oturdu sonra bir dahi kalktı ve başına ve yüzüne vurmağa başladı ve veyl ve ahzân ile nefesine du'â edip derdi ki "Resûl müntefi' olup mürsel hâib oldu! Daha benimle dünyâ mâlına nem var ve serî'an benden zâil olan mülke ne eylerim!" Sonra kitâbı menşûr olarak bana verildiği gibi ona ilkâ ettim ve o dahi onun üzerine ikbâl edip okudukça gözlerinin yaşı akıp inerdi ve onu okuyup bağırırdı tâ ki onun ba'zı celîsleri: "Yâ emîre'l-mü'minîn, Süfyân senin üzerine cür'et etmiştir, gönderip onu ağır bir demire vaz' ve zindânda onun üzerine bir tazyîk etmiş olsan onu diğerlere 'ibret ettirirdin!" dediler. Ve Hârûn: "Ey dünyâ kulları, siz bizi terk ediniz. Magrûr odur ki siz onu aldatmışsınız ve şakî odur ki siz onu ihlâk etmişsiniz. Tahkîkan Süfyân yalnız bir ümmettir, artık siz Süfyân ile şe'ninin terk ediniz." Ve Süfyân'ın kitâbı dâimâ Hârûn yanında durup her bir namâz vaktinde onu okurdu ve vefât edinceye dek okumasından zâil olmadı Hakk ta'âlâ hazretleri onu garîk-i rahmet eyleye. Kaldı ki Hakk subhânehu ve ta'âlâ hazretleri o 'abde rahmet ede ki dâimâ ve müstemirren kendi nefesine nazar edip de yarın onun üzerine ikdâm edeceği 'amelde ittikâ edip durur. Tahkîk ve tahkîkan o 'amel üzerine yevm-i cezâda muhâseb olacaktır ve onunla mücâzât olacaktır, Zât-ı Zü'l-Celâl hazretleri tevfiğin velîsidir ki tevfiği kendisi halk ve ihsân eder demektir.

[وَعَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مِهْرَانَ قَالَ حَجَّ الرَّشِيدُ فَوَافَى الْكَوْفَةَ فَأَقَامَ بِهَا أَيَّامًا ثُمَّ ضَرَبَ بِالرَّحِيلِ فَخَرَجَ النَّاسُ وَخَرَجَ بِهِلُولَ الْمُجَنُّونَ فَيَمْنُ خَرَجَ بِالْكَنَاسَةِ وَالصَّبِيَّانِ يُوْذُونَهُ وَيُولَعُونَ بِهِ إِذْ أَقْبَلَتْ هَوَادِجُ هَرُونَ فَكَفَّ الصَّبِيَّانِ عَنِ الْوَلْعِ بِهِ فَلَمَّا جَاءَ هَرُونَ نَادَى بِأَعْلَى صَوْتِهِ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ فَكَشَفَ هَرُونَ السَّجَافَ بِيَدِهِ عَنْ وَجْهِهِ فَقَالَ لَبِيكَ يَا بِهِلُولَ فَقَالَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ حَدَّثْنَا أَيُّمَنُ بْنُ نَائِلٍ عَنْ قَدَامَةَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْعَامِرِيِّ قَالَ رَأَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُنْصَرَفًا مِنْ عَرَفَةَ عَلَى نَاقَةٍ لَهُ صَهْبَاءُ لَا ضَرْبَ وَلَا طَرْدَ وَلَا إِلَيْكَ إِلَيْكَ وَتَوَاضَعُكَ فِي سَفَرِكَ هَذَا يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ خَيْرَ لَكَ مِنْ تَكْبَرِكَ وَتَجْبَرِكَ قَالَ فَبَكَى هَرُونَ حَتَّى سَقَطَتْ دُمُوعُهُ عَلَى الْأَرْضِ ثُمَّ قَالَ يَا بِهِلُولَ زِدْنَا رَحِمَكَ اللَّهُ قَالَ نَعَمْ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ رَجُلٌ [248] آتَاهُ اللَّهُ مَالًا وَجَمَالًا

فأنفق من ماله وعف في جماله كتب في خالص ديوان الله تعالى مع الأبرار قال أحسنت يا بهلول ودفع له جائزة فقال أردد الجائزة إلى من أخذتها منه فلا حاجة لي فيها قال يا بهلول فإن كان عليك دين قضيناه قال يا أمير المؤمنين هؤلاء أهل العلم بالكوفة متوافرون قد اجتمعت آراؤهم أن قضاء الدين بالدين لا يجوز قال يا بهلول فنجري عليك ما يقوتك أو يقيمك قال فرفع بهلول رأسه إلى السماء ثم قال يا أمير المؤمنين أنا وأنت من عيال الله فمحال أن يذكرك وينساني قال فأسبل هرون السجاف ومضى]

Ve dahi ‘Abdullāh b. Mehrān üzerīne mervī olup demiş ki Hārūnu’r-Reşīd beyt-i mükerrerimin ziyāretini kasd edip Hicāz’a ‘azīmet ettiği esnāda Kūfe’ye vardı ve çend gün onda istirāhat ve ārām ettikten sonra bir racūle darb ve harekete mübāşeret etmekle nās onun teşyīfine hurūc ettiler ve dīvāne Belhūl dahi çıkıp bir künāse üzerinde cülūs edip ve sıbyān dahi onun üzerine bilikip onunla eğlenirler iken Hārūn’un hevdecleri gelip göründüler, Belhūl başından sıbyānı def‘ ve keff ettirdi ya‘nī onunla gevezelik edip eğlenmekten onları men‘ eyledi ve çün Hārūn gelip geçti, Behlūl bülend āvāz ile “Yā emīre’l-mü’minīn!” diye çağırdı. Hārūn dahi kendi eliyle yüzü üzerinden perdeleri kaldırıp “Lebbeyk yā Behlūl!” diye nidāsına icābet etti. Behlūl dedi ki “Yā emīre’l-mü’minīn, Kudāme b. ‘Abdullāh el-‘Āmirī üzerine rivāyeten Eymen b. Nāil bizi okutup tahdīs etti ki mezkūr Kudāme demiş ki ‘aleyhi’s-selām efendimizi ‘Arefe’den munsarīf olduğu hālde māliki bulunduğu Sahbā nākası üstünde rākib olarak görmüş, yanında ne darbı görmüş ve ne tard ve ne da sakın sakın nidāsını işitmiş! Senin bu seferde tevāzu’un senin tekebbūr ve tecebbūründen sana daha ziyāde yeğdir ve hayrlıdır.” Hārūn bunu işitince ağladı tā ki onun gözyaşı zemīne düştü. Ondan sonra: “Yā Belhūl, sana Hakk rahmet etsin, sen bize bu nush ve mev‘izadan ziyāde eyle” dedikte, Behlūl dahi: “Ne‘am yā emīre’l-mü’minīn, bir kişiye Cenāb-ı Hakk ona māl ve cemālī verip de o kimse o mālдан infāk ve cemālinde ‘iffet eylese tebāreke ve ta‘ālānın hālīs dīvānında o kimse ebrār ile yazılır” diye bir pend dahi söylemiş. Ve Hārūn: “Yā Behlūl, sen ihsān ettin” diye teşekkūr ve ona bir cāizeyi i‘tā ve ihsān edince, Behlūl: “Cāizeyi her kimden aldınsa ona onu redd eyle,

onda benim bir hâcetim yoktur” diye kabûl-i ‘atiyyeden istinkâf etti. Ve Hârûn: “Yâ Behlûl, eger senin bir borcun var ise ödeyelim” dedi. Behlûl: “Yâ emîre'l-mü'minîn, Kûfe'de bulunan işbu ‘ulemâ-i kesîre-nin ârâları ictimâ' etti ki deyn ile deyn ödenmez” ya'nî borç ile borcun kazâsı câiz olmaz demişler. Ve Hârûn: “Yâ Behlûl, bârî seni idâre ve kifâye veyâ takviyet edecek bir vazîfe-i mu'ayyeneyi sana ta'cûyn ve tah-sîs edelim” dedikte, Behlûl başını semâya doğru ve kaldırıp dedi ki “Yâ emîrû'l-mü'minîn, ben ve sen ikimiz Allâhu ta'âlânın ‘ayâlindeniz, muhâldir ki seni yâd ede de beni unutsun.” Râvî der ki Hârûn bunun üzerine perdeleri salıverip geçti.

[وعن أبي العباس الهاشمي عن صالح بن المأمون قال دخلت على الحرث المحاسبي رحمه الله فقلت له يا أبا عبد الله هل حاسبت نفسك فقال كان هذا مرة قلت له فاليوم قال أكاثم حالي إني لأقرأ آية من كتاب الله تعالى فأحتن بها أن تسمعها نفسي ولولا أن يغلبني فيها فرح ما أعلنت بها ولقد كنت ليلة قاعداً في محرابي فإذا أنا بفتى حسن الوجه طيب الرائحة فسلم علي ثم قعد بين يدي فقلت له من أنت فقال أنا واحد من السياحين أقصد المتعبدین في محاربيهم ولا أرى لك اجتهداً فأني شيء عملك قال قلت له كتمان المصائب واستجلاب الفوائد قال فصاح وقال ما علمت أن أحداً بين جنبي المشرق والمغرب هذه صفته قال الحرث فأردت أن أزيد عليه فقلت له أما علمت أن أهل القلوب يخفون أحوالهم ويكتُمون أسرارهم ويسألون الله كتمان ذلك عليهم فمن أين تعرفهم قال فصاح صيحة غشي عليه منها فمكث عندي يومين لا يعقل ثم أفاق وقد أحدث في ثيابه فعلمت إزالة عقله فأخرجت له ثوباً جديداً وقلت له هذا كفني قد آثرتك به فاغتسل وأعد صلاتك فقال هات الماء فاغتسل وصى ثم التحف بالثوب وخرج فقلت له أين تريد فقال لي قم معي فلم يزل يمشي حتى دخل على المأمون فسلم عليه وقال يا ظالم أنا ظالم إن لم أقل لك يا ظالم أستغفر الله من تقصيري فيك أما تتقي الله تعالى فيما قد ملكك وتكلم بكلام كثير ثم أقبل يريد الخروج وأنا جالس بالباب فأقبل عليه المأمون وقال من أنت قال أنا رجل من السياحين فكرت فيما عمل الصديقون قبلي فلم أجد لنفسني فيه حظاً فتعلقت بموعظتك لعلني ألحقهم قال فأمر بضرب عنقه فأخرج وأنا قاعد على الباب ملفوفاً في ذلك الثوب ومناد ينادي من ولي هذا فليأخذ قال [249] الحرث فاخترأت عنه فأخذه أقوام غرباء فدفنوه وكنت معهم لا أعلمهم بحاله فأقمْتُ في مسجد بالمقابر محزوناً على الفتى فغلبتني عيناى

فإذا هو بين وصائف لم أر أحسن منهن وهو يقول يا حارث أنت والله من الكاتمين الذين يخفون أحوالهم ويطيعون ربهم قلت وما فعلوا قال الساعة يلقونك فنظرت إلى جماعة ركبنا فقلت من أنتم قالوا الكاتمون أحوالهم حرك هذا الفتى كلامك له فلم يكن في قلبه مما وصفت شيء فخرج للأمر والنهي وإن الله تعالى أنزله معنا وغضب لعبده]

Ve dahi Sâlih b. el-Me'mûn üzerine rivâyeten Ebi'l-Abbâs el-Hâşimî üzerine menkûl olup demiş ki “Bir gün Hâris el-Muhâsibi ‘aleyhi’r-rahmenin üzerine duhûl edip dedim ki “Yâ Ebâ ‘Abdillâh, sen kendi nefsine bir muhâsebeyi görmüş müsün?” O dahi: “Bir kerre bu oldu idi” dedi. Ben dahi: “Yâ bu gün nicesin?” diye bir dahi su’âl ettiğimde, Hâris: “İmdi ben emrimi ketm etmekteyim, hattâ kitâbullâhtan ben bir âyeti okuduğum vakte onunla buhl ederim ki nefsim onu iştîmeye ve onunla ba’zen galebe-i ferah ve şâdlığımla olmasaydı onu i’lân etmezdim. Bir gece kendi mihrâbımda câlis iken nâgehân güzel yüzlü ve hoş kokulu bir civân yanıma gelip bana selâm vermekle karşımda oturdu ve “Sen kimsin?” diye ondan sorunca, o dahi: “Ben seyyâhînden bir âdemim, müte‘abbidleri mihrâblarında kasd edip ziyâret ederim ve ben isem: sana bir ictihâd göremiyorum, senin ‘amelin hangi tâ‘at ve ‘ibadettir?” dedikte, ben dahi: “Benim ‘ilmim ketm-i mesâib ve isticlâb-ı fevâiddir” dedim. Râvî der ki o civân bir na’ra koyuverdikten sonra “Şark ve garb cāniblerinde onun ‘ameli bu sıfatta bir âdeme râst gelmedim!” diye ta‘accüb ve istigrâb etti. Hâris dedi ki “İstedim ona bir ziyâde ta‘rîf edeyim ve dedim ki “Sen hâlen sen ben bilmedin mi ki ehl-i dil hâllerini ketm ederler ve sırlarını gizleyip saklarlar ve ihfâ-i hâl ve ketm-i râzlarının setrini Allâh’tan dilerler, sen onları nereden bilebilirsin?” Ve bunun üzerine bir na’ra dahi koyuverip baygın düştü ve bî-hûş ve lâ-ya’kıl olarak iki gün yanımda kalıp meks etti. Sonra ifâkat buldu ve kendi esvâbı içinde tahâreti bozup hades ettiğini ondan hiss ve teferrüs ettim ve o hâlde onun ‘aklı zâil olduğunu bilince ona bir sevb-i cedîdi çıkardım ve ona “İşbu sevb benim kefenimdir, ben seni nefsim üzerine îsâr ve tercîh edip verdim, kaldı ki sen gusl edip onu giyesin ve kıldığın namâzları i‘âde edesin.” O dahi: “Bana su getir” dedi. Ve çün

ona su geldi, onunla igtisâl etti ve Me'mûn'un huzûruna girinceye dek yürümekten zâil olmadı. Ve çün Me'mûn'un huzûruna vardı, ona selâm verdi ve ona: "Ey zâlim, ben sana zâlim demezsem ben zâlim olmuş olurum, sende olan taksîrimden ben Allâhu ta'âlâdan 'afv u magfireti taleb ederim, sana tebâreke ve ta'âlânın temlîk ettiği şeyde sen Allâh'tan takvâ etmez misin?" Ve kelâm-ı kesîr ile tekellüm etti. Sonra çıkacak oldu ve ben kapı üstünde duruyordum, baktım ki Me'mûn dahi onun üzerine ikbâl edip ona "Sen kimsin?" dedi. Ve o dahi: "Ben seyyâhînden bir âdemim ve benden evvel sıddîkînin a'mâllerine bakıp tefekkür ettim ve çün kendi nefsimde ondan bir hazz ve behre görmedim, senin mev'iza-na ta'alluk ettim, ola ki onlara lâhık olayım" dedi. Me'mûn onun darb-ı 'unukuna emr etti, ya'nî onun katl ve i'dâmına fermân eyledi ve ben kapı üstünde câlis ve kendisi o sevb ile sarılı ve melfûf olduğu hâlde cenâzesini ihrâc ettiler. Ve bir münâdî dahi nidâ ederdi ki "Bunun velîsi kim ise onu alsın!" Hâris dedi ki "Ben ondan nefsimi gizlettim ve onu akvâm-ı bîgâne vü gurebâ alıp defn ettiler ve ben dahi onlarla berâber bulundumsa da onun hâli ile onları bildirmedim ve ba'dehu mekâbirde kâin bir mescidde ikâmet ettim ve ona mahzûn ve mükedder olduğum hâlde uyku bana galebe edip yattım ve gözüme uyku galebe edince o civânı birtakım kenîzegân içinde gördüm ki o kenîzegândan güzel ve ahsen bir kimseyi görmemişim ve o dahi derdi ki "Yâ Hâris, sen vallâhi kâtimlerdensin ya'nî kendi ahvâllerini setr ve ihfâ eden kesândansın ve rablerine itâ'at eden âdemlerdensin." Ben dahi: "O zümre ne işlediler?" diye su'âl ettiğimde, civân: "İmdi sana mülâkî olurlar" dedi. Ve der-'a-kab süvârî bir cemâ'ate nazarım ilişti ve onlara "Siz kimsiz?" deyince, onlar: "Ahvâllerini ketm edicileriz, senin sözün işbu civânı tahrîk etti ve vasf ettiğin şeyden onun kalbinde bir nesne yok idi, kendisi dahi emr-i ma'rûf ve nehy-i münkere hurûc etti ve Hakk ta'âlâ onu bizimle inzâl etti ve kendi kulu için gazab etti" dediler.

وَعَنْ أَحْمَدَ بْنِ إِبْرَاهِيمَ الْمُقْرِي قَالَ كَانَ أَبُو الْحَسَنِ النُّورِي رَجُلًا قَلِيلَ الْفُضُولِ لَا يَسْأَلُ عَمَّا لَا يَعْنِيهِ وَلَا يَفْتَشُ عَمَّا لَا يَحْتَاجُ إِلَيْهِ وَكَانَ إِذَا رَأَى مُنْكَرًا غَيْرَهُ وَلَوْ كَانَ فِيهِ تَلْفَهَ فَنَزَلَ ذَاتَ يَوْمٍ إِلَى مَشْرِعَةٍ تَعْرِفُ بِمَشْرِعَةِ الْفَحَامِينَ [250] يَتَطَهَّرُ لِلصَّلَاةِ إِذْ

رأى زوراً فيه ثلاثون دنا مكتوب عليها بالقار لطف فقرأه وأنكره لأنه لم يعرف في التجارات ولا في البيوع شيئاً يعبر عنه بلطف فقال للملاح إيش في هذه الدنان قال وإيش عليك امض في شغلك فلما سمع النوري من الملاح هذا القول ازداد تعطشاً إلى معرفته فقال أحب أن تخبرني إيش في هذه الدنان قال وإيش عليك أنت والله صوفي فضولي هذا خمر للمعتضد يريد أن يتمم به مجلسه فقال النوري وهذا خمر قال نعم فقال أحب أن نعطيني ذلك المدري فاغتاظ الملاح عليه وقال لغلامه أعطه حتى انظر ما يصنع فلما صارت المدري في يده صعد إلى الزورق ولم يزل يكسرها دناً حتى أتى على آخرها إلا دناً واحداً والملاح يستغيث إلى أن ركب صاحب الجسر وهو يومئذ ابن بشر أفلح فقبض على النوري وأشخصه إلى حضرة المعتضد وكان المعتضد سيفه قبل كلامه ولم يشك الناس في أنه سيقتله قال أبو الحسين فأدخلت عليه وهو جالس على كرسي حديد ويده عمود يقلبه فلما رأيته قال من أنت قلت محتسب قال ومن ولاك الحسبة قلت الذي ولاك الإمامة ولاني الحسبة يا أمير المؤمنين قال فأطرق إلى الأرض ساعة ثم رفع رأسه إلي وقال ما الذي حملك على ما صنعت فقلت شفقة مني عليك إذ بسطت يدي إلى صرف مكروه عنك فقصرت عنه قال فأطرق مفكراً في كلامي ثم رفع رأسه إلي وقال كيف تخلص هذا الدن الواحد من جملة الدنان فقلت في تخلصه علة أخبر بها أمير المؤمنين إن أذن فقال هات خبرني فقلت يا أمير المؤمنين إني أقدمت على الدنان بمطالبة الحق سبحانه لي بذلك وغمر قلبي شاهد الإجلال للحق وخوف المطالبة فغابت هبة الخلق عني فأقدمت عليها بهذه الحال إلى أن صرت إلى هذا الدن فاستشعرت نفسي كبراً على أنني أقدمت على مثلك فمكنت ولو أقدمت عليه بالحال الأول وكانت ملء الدنيا دنان لكسرتها ولم أبال فقال المعتضد اذهب فقد أطلقنا يدك غير ما أحببت أن تغيره من المنكر قال أبو الحسين فقلت يا أمير المؤمنين بغض إلى التغيير لأنني كنت أغير عن الله تعالى وأنا الآن أغير عن شرطي فقال المعتضد ما حاجتك فقلت يا أمير المؤمنين تأمر بإخراجي سالماً فأمر له بذلك وخرج إلى البصرة فكان أكثر أيامه بها خوفاً من أن يسأله أحد حاجة يسألها المعتضد فأقام بالبصرة إلى أن توفي المعتضد ثم رجع إلى بغداد]

Ve dahi Ahmed b. İbrâhîm üzerine menkûl olup demiş ki Ebû Hüseyin en-Nûrî kalîlû'l-fudûl bir merd-i 'ârif idi, murâdî olmayan nesnenin üzerine sormazdı ve muhtâcî olmadığı şey üzerine teftîş ve taharrî eylemezdi ve bir münkeri görse elbette onu tagyîr ederdi velev ki onunla nefsinin helâkı ola. Bir gün Meşre'atu'l-Fahhâmîn adlı bir meşre'aya inip namâz için âbdest alırdı, nâgehân onda bir zevraka râst gelip ki içinde otuz 'aded

küp var idi ve o küplerin üzerlerinde kâr ile yazılı bir lutf kelimesi görüp onu okuyunca o 'ibâreyi inkâr etti, çünkü ticâret mālında veyâhüd büyü'ât içinde ona lutf ile ta'bîr olunur bir şey bilmezdi ve bu sebeble mellâha dedi ki "Bu küplerde ne vardı?" Mellâh: "Sana nenize lâzım iş ki savuş git!" dedi. Ve Nûrî, mellâhtan çün bu kelâmı işitti, küplerde olan nesnenin ma'rifetine daha ziyâde susaması müzâd oldu. Mellâha dedi ki "Bu küplerde ne olduğunu bana haber vermenizi severim." Ve mellâh dahi be-tekrâr "Senin üzerine nen var, sen vallâhi fuzûlî bir sūfîsin! Bu hamr'dır, Mu'tadid için celb olunmuş, onunla meclisi itmâm etmek ister" dedi. Nûrî: "Bu hamr mıdır?" diye be-tekrâr tahkîk ve o dahi "evet" deyince Nûrî dahi şol medriyy ki demirden bir âlete itlâk olunur, bana vermenizi severim" dedi. Mellâh onun bu sözünden muğtâz olup gulâmına dedi ki "Ona medriyyi ver de bakalım ne işleyecek!" Ve medriyy eline geçince hemân zevraka çıktı ve küpleri birer birer kırdı tâ ki âhirine dek küpleri cemî'an kırdı, yalnız bir küp elinden kurtuldu. Ve mellâh ise feryâd ve figâna başlayıp tâ ki cîsr sâhibi ki o zamânda Eflah b. Bîşr idi gelip ona yettişi ve Nûrî'yi tutup Mu'tadid'in önüne götürdü. Ve Mu'tadid ise be-gâ-yet kakhâr bir âdem idi, kılıcı kelâmından evvel idi, ya'nî söyletmeden evvel âdemi keserdi. Ve bunu katl edeceğinden halk şekk etmezdi, ya'nî herkes onun katl edeceğine müteyakkın olmuştu. Ebu'l-Hüseyn dedi ki "Beni huzûruna idhâl ettikleri vakte kendisi demirden bir kürsî üstünde câlis idi ve elinde bir 'amûd dahi var idi ki onu çevirip taklîb ettirirdi ve beni görünce "Sen kimsin?" bana dedi ve ben dahi: "Muhtesibim" diye cevâb verdikte, "Seni hisbenin üzerine tevliye eden kimdir?" diye su'âl ve ben dahi: "Seni imâmete tevliye eden zât beni hisbeye tevliye etmiş" diye cevâbı itâ ettiğimde bir sâ'at mikdârı başı önüne salıp yere baktı sonra başını kaldırıp bana dedi ki "Bu senin ettiğine haml eden nedir?" Ben dahi: "Sana şefkatimden senin üzerinden bir mekrûhu sarf etmek istedim ve ondan kâsır kaldım" dedim. Ve be-tekrâr kelâmıma düşünerek başını bir zamân eğdi, sonra yine başını kaldırıp bana dedi ki "Yâ bu küp yalnız senin elinden şu kadar küplerden nice kurtuldu?" Ben dahi: "Onun kurtuluşunda bir 'illet vardır, emîrû'l-mü'minîn izni verirse ben onunla haber veririm" dedim. O dahi: "Haydi söyle bakalım" dedi. [251] Ben dahi: "Ey emîre'l-mü'minîn, ben Cenâb-ı Hakk'ın talebi ile o küplerin

üzerlerine ikdâm ettim ve onunla hakkı murâd ettim ve şâhid-i iclâl benim kalbime hakk için müstevlî ve müstagmir olup havf-ı mutâlebeden heybet-i halk benden gâib oldu ve bu hâlin musâhabetiyle onlara ikdâm edip tâ bu küpe gelince sonra kendi nefsimden bir kibri istiş'âr ettim ki senin gibi bir şehinşâha tecâsür ettim ve bununla onun kesrinden memnûc oldum, yoksa hâl-i evvel ile buna dahi ikdâm etmiş olaydım yalnız bu küp değil, rûy-ı zemîn küplerden dolu olmuş olsa kâffesini kıracak idim ve hîç bir endişe ve mübâlât etmezdim." O vakte Mu'tadîd: "Var git, tagyîrini murâd ettiğin münkeri tagyîr eyle, biz senin elini koyuverip ıtlâk ettim" dedi. Ve ben dahi: "Yâ emîre'l-mü'minîn, bundan sonra tagyîr-i münker bana bugzlu oldu, çünkü evvelâ Allâh tarafından me'mûren mahz sevâb için onu tagyîr ederdim, imdi şurtî tarafından me'mûr olarak tagyîr etmiş olacağım" dedi. Ve bunun üzerine Mu'tadîd: "Yâ senin hâcetin nedir, ne dilersin?" diye taltîf ettikte, "Yâ emîre'l-mü'minîn, sâlimen benim hurûcuma emr ü fermân buyurasız" dedim. Ve o dahi onunla emr etti. Ve Basra'ya çıkıp gitti ve emîrî'l-mü'minîn tarafından bir nesnenin iltimâsı bir kimse tarafından ona recâ olunur korkusuyla ekser-i eyyâmı Basra'da geçirdi ve Mu'tadîd'ın vefâtına kadar Basra'da ikâmet etti sonra Bağdâd'a 'avdet eyledi.

[فهذه كانت سيرة العلماء وعادتهم في الأمر بالمعروف والنهي عن المنكر وقلة مبالاتهم بسطوة السلاطين لكنهم اتكلوا على فضل الله تعالى أن يحرسهم ورضوا بحكم الله تعالى أن يرزقهم الشهادة فلما أخلصوا لله النية أثر كلامهم في القلوب القاسية فليتها وأزال قساوتها وأما الآن فقد قيدت الأطماع ألسن العلماء فسكتوا وإن تكلموا لم تساعد أفعالهم أحوالهم فلم ينجحوا ولو صدقوا وقصدوا حق العلم لأفلحوا ففساد الرعايا بفساد الملوك وفساد الملوك بفساد العلماء وفساد العلماء باستيلاء حب المال والجاه ومن استولى عليه حب الدنيا لم يقدر على الحسبة على الأراذل فكيف على الملوك والأكابر والله المستعان على كل حال تم كتاب الأمر بالمعروف والنهي عن المنكر بحمد الله وعونه وحسن توفيقه]

İşte 'ulemâ-i sâlifenin emr-i ma'rûf ve nehy-i münkerde olan sîret ve 'âdât ve satvet-i selâtine olan kıllet-i mübâlâtları böyle idi ki onlardan onları hirâset ve hıfz etmek üzere Zât-ı Zü'l-Celâl'in fazlı üzerine tevekkül edip ve onlara şehâdeti rızk ve nasîb olmak üzere hükm-i ilâhîye râzî olmuşlardı. Onlar çün Zât-ı Zü'l-Celâl'e niyyetlerini ihlâs

ettiler, kulüb-i kâsiyede onların kelâmı te'sîr edip yumuşattı ve o kulübün kasâvet ve katılığıını izâle etti. Ammâ bu anda atmâ'ı fâside elsi-ne-i 'ulemâyı kayd ve bend etmiş, söylemeler bile akvâllerine ahvâlleri muhâlif ve gayr-ı müsâ'id olup artık tekellümlerinde de bir fâide olamaz, onlar sıdk ve 'ilmin hakkını kasd etmiş olaydılar felâh bulurlardı. Ve ma'ûmdur ki ra'ıyyenin fesâdı mülûkun fesâdıyladır ve mülûkun fesâdı 'ulemânın fesâdıyladır ve 'ulemânın fesâdı hubb-ı mâl ve câhın istîlâsıyladır, kim ki ona hubb-ı dünyâ istîlâ eder erâzilin hisbesi üzerine muktedir olmaz, nerede kaldı ki mülûk ve ekâbirin hisbesi üzerine! Ve her bir hâl üzerine müste'ân ancak Allâhu 'azîmü's-şâandır. Hakk ta'âlâya hemîşe hamd ü şükr ola ki Allâh'ın 'avn ve hüsn-i tevîki ile emr-i ma'rûf ve nehy-i münkerin kitâbı burada tamâm oldu. Ve'l-hamdu lillâhi rabbi'l-'âlemîn. [252]

KĪTĀBU ĀDĀBĪ'L-MA'İŞETİ VE AHLĀKĪ'N-NÜBÜVVETİ VE
HÜVE'L-KĪTĀBU'L-‘AŞİRÜ MİN RUB‘İ'L-‘ĀDĀTİ MİN KÜTÜBİ
İHYĀ'İ ‘ULŪMİ'D-DĪN

[کتاب آداب المعیشتہ وأخلاق النبوة وهو الكتاب العاشر من ربع العادات من كتب إحياء
علوم الدین]

Ādāb-ı ma'īşet ve ahlāk-ı nübüvvet kitāb-ı müstetābı dahi işte bu
kitābdır ki İhyā'u 'Ulūmi'd-Dīn namlı olan kitābların rub-ı 'ādātından
onuncu kitābıdır ve minallāhi'l-i'ānetu ve't-tevfıku.

Bismillāhirrahmānirrahīm

[الحمد لله الذي خلق كل شيء فأحسن خلقه وترتيبه وأدب نبيه محمداً صلى
الله عليه وسلم فأحسن تأديبه وزكى أوصافه وأخلاقه ثم اتخذه صفيه وحببه ووفق
للاقتداء به من أراد تهذيبه وحرّم عن التخلّق بأخلاقه من أراد تخييبه وصلى الله على
سيدنا محمد سيد المرسلين وعلى آله الطيبين الطاهرين وسلم كثيراً]

Musannif-i merhūm sūnnet-i cāriye ve ‘ādet-i sāriyesi mucebince te-
yemmūnen ve teberrūken ve Kur‘ān-ı ‘azīmü’ş-şāna tevfikān ve temes-
sūken işbu kitāb-ı huçeste-me‘ābı kezālik bismillāhirrahmānirrahīm
kelime-i ‘aliyyesiyle feth ve ibtidā ve vācibāt-ı teşekkürü edāsıyla her
bir şey’i halk ve huluk ve tertibini tahsīn ve seyyidü'l-mürselīn olan ne-
bī-i sāhib-temkīni olan Muhammed ‘aleyhi’s-selāmı te’dīb ve te’dībini
tahsīn ve tezyīn eden Hazret-i Rabbü'l-‘ālemīne ‘ale’d-devām cemīr-i
mehāmidī muhīt ve müstagrak olan hamd ile hamd ve şükr olsun diye
farīza-i sipās u senāyı ifā birle berā‘at-i istihlāl ile mebd-e-i kitābda işbu
mebāhisten murād olan fevāiddin fāide-i ma‘rifet-i ādāb-ı peygamberī
ve ahlāk-ı nübüvvet ve ādāb-ı ma‘īşet ve hüsn-i ahlāk ve mehāsin-i üns
ü mu‘āşeret olduğunu ihām eden ‘ibāre ile ‘arz-ı mahmedet ü şükrāne
etti ki bu fāidenin mahsūl ü semeresine bi'l-işāre ve zekī evsāfa ve ah-
lāka “ثم اتخذه صفيه وحببه” diye Nebī-i zī-şānını vāsfında na‘t-ı ‘ināyeti

icrâsında edeb ve ahsen-i te'dîbe cümlesini tefsîr edip dedi ki o rab-bü'l-âlemîn olan Allâhu 'azîmü's-şân ki kâffe-i mükevvenât-ı ekvânı yaratıp her bir halkı ahsen-i vech ve tertîb üzere yaratmış ve nümüne-i istifâ ve ünмүzec-i velâyet olmak üzere lutfen ve keremen ve 'ibâdına merhameten ve ta'limen Nebî-i 'âlî-câhını te'dîb ve te'dîbini tahsîn etmiş ki onun evsâfını tezkiye ve ahlâkını tasfiye ettikten sonra zât-ı 'azamet-âyât-ı vahdâniyyetine safî ve habîb ittihâz ve 'ibâdından teh-zîbini murâd buyurduğı bendesi dahi onunla uyup iktidâya muvaffak eyledi ve habîs ve hasâreti murâd olunan şahs-ı menhûsu dahi onun ahlâkından mütehallık olmaktan mahrûm ve gayr-ı muvaffak etti. Ve bu 'inâyât-ı 'uzmâ ve mevâhib-i kübrâya sebeb-i müstakill ve vâsita-i hüsnâ olan nûr-ı dîvân-ı risâlet ve düstûr-ı 'unfuvân-ı besâlet efhar-ı mevcûdât-ı mürettebe vü mühezzebe seyyidimiz ve kebîrimiz ya'nî efendimiz Hazret-i Seyyidü'l-mürselîn Muhammedü'l-Mustafâ ile âl-i tayyibîn ü tâhirînine salavât-ı lâika ve teslimât-ı kesîre-i râika ma'rûz olsun diye hatm-ı râz-ı dîbâce-i ibtidâ ve tırâz-ı 'iczâz etmekle kâide-i fasl-ı hitâba âgâz edip buyurdu ki

[أما بعد فإن آداب الظواهر عنوان آداب البواطن وحركات الجوارح ثمرات الخواطر والأعمال نتيجة الأخلاق والآداب رشح المعارف وسرائر القلوب هي مغارس الأفعال ومنابعها وأنوار السرائر هي التي تشرق على الظواهر فتزينها وتجليها وتبدل بالمحاسن مكارهها ومساوئها ومن لم يخشع قلبه لم تخشع جوارحه ومن لم يكن صدره مشكاة الأنوار الإلهية لم يفيض على ظاهره جمال الآداب النبوية ولقد كنت عزمت على أن أختتم ربع العادات من هذا الكتاب بكتاب جامع لآداب المعيشة لئلا يشق على طالبها استخراجها من جميع هذه الكتب ثم رأيت كل كتاب من ربع العادات قد أتى على جملة من الآداب فاستثقلت تكريرها وإعادتها فإن طلب الإعادة ثقيل والنفوس مجبولة على معاداة المعادات فرأيت أن أقصر في هذا الكتاب على ذكر آداب رسول الله صلى الله عليه وسلم وأخلاقه الماثورة عنه بالإسناد فأسردها مجموعة فصلاً فصلاً محذوفة الأسانيد ليجتمع فيه مع جميع الآداب تجديد الإيمان وتأكيده بمشاهدة أخلاقه الكريمة التي شهد أحادها على القطع بأنه أكرم خلق الله تعالى وأعلاهم رتبة وأجلهم قدراً فكيف مجموعها ثم أضيف إلى ذكر أخلاقه ذكر خلقته ثم ذكر معجزاته التي صحت بها الأخبار ليكون

ذلك معرباً عن مكارم الأخلاق والشيم ومتزعاً عن آذان الجاحدين لنبوته صمام الصمم والله تعالى ولي التوفيق للاقتداء بسيد المرسلين في الأخلاق والأحوال وسائر معالم الدين فإنه دليل المتحيرين ومجيب دعوة المضطرين

Pes ez-edā-i ferāiz-i ibtidā maʿlûm ola ki ādāb-ı zavāhir ādāb-ı bevānın ʿunvānıdır ve harekāt-ı cevārih havātırın semerātıdır ve aʿmāl dahi ahlākın neticesidir ve ādāb maʿārifin reşhidir ve kulübun serāiri ise o dahi efʿālın megāris ve menābiʿidir ve zavāhire müşrık olan rahşānı [253] envār-ı serāirdir ki onu tezyîn ve tecellî edip mekârih-i ʿuyûbunu mehâsine tebdîl eder. Ve kalbi huşûʿ etmeyen kimsenin cevārihi dahi huşûʿ etmez ve sîne ve sadrı envār-ı ilâhî mişkâtı olmayan âdem onun zâhirine ādāb-ı nebevîyyenin cemālî müstefiz olmaz. Ve binâen ʿalâ-zâlik ben ʿazm etmişim ki işbu kitâbdan rubʿ-ı ʿādâtın mücelledi ādāb-ı maʿîşete câmiʿ bir kitâb ile hatm edeyim tâ ki işbu kütübden istihrâcı tâlibine meşakkatlı olmaya. Sonra gördüm ki rubʿ-ı ʿādâtın her bir kitâbı o ādâbdan birer cümleye hâvî olmuş ve onun tekrîri ve bir dahi iʿâde-i zikri kendim istiskâl edip ağır gördüm, zîrâ iʿâdenin talebi ağırdır ve nüfûs muʿādâtın muʿādâtına mecbûldur. Artık bu cihetle işbu kitâbda ādāb-ı Hazret-i Risâlet-penâhî üzerine iktisâr etmek daha ziyâde sezâ ve elyak gördüm yaʿnî isnâdıyla merfûʿ ve mervî bulunan ehâdîste mezkûr olan ādāb ve ahlāk-ı meʿsûrenin îrâdî üzerine iktisâr etmek makâma enseb gördüm ki onları mahzûfetü'l-esânîd olarak fasl-be-fasl mecmûʿa olduğu hâlde serd edeyim tâ ki onda cemʿ-i ādāb ile maʿan tecdîd-i îmân dahi müctemiʿ ola ve hem dahi ahlāk-ı kerîmesi müşâhedesiyle îmân müteʿekkid ola, çünkü o ādāb ve ahlākın âhâdî yaʿnî her bir ferdi hal- kın ekremi ve kadr ve rütbece onların aʿlâ ve ecell ve aʿzamı olduğuna katʿan delâlet eder, nice kalır ki mecmûʿu yaʿnî elbette mecmûʿu daha ziyâde îmânı teʾkîd ve takviye edip ekrem-i halk olduğuna ve kadr ve rütbece halkın ecell ve aʿlâ aʿzamı idüğüne hükm eyler. Ondan sonra zikr-i ahlākına hilkatinin zikri ve ondan sonra onunla ahhâr-ı sahîha sâbit ve mütehakkık olan muʿcizâtını dahi izâfe edeyim tâ ki o beyân mekârim ve şiyem üzerine muʿrib ola ve nübüvvetine câhid olanların kulaklarından sımâm-ı samemi onunla münteziʿ ola. Seyyidü'l-mür-

selîne ahlākında ve kāffe-i ahvāl ve me'ālim-i dīninde iktidāya tevfiķin velīsi ancak Allāhu 'azīmü'ş-şāndır, tahkīkan hayret-zedegānın delīli ve ed'īye-i muztarrīnin mücībidir.

[ولنذكر فيه أولاً بيان تأديب الله تعالى إياه بالقرآن ثم بيان جوامع من محاسن أخلاقه ثم بيان جملة من آدابه وأخلاقه ثم بيان كلامه وضحكه ثم بيان أخلاقه وآدابه في الطعام ثم بيان أخلاقه وآدابه في اللباس ثم بيان عفوه مع القدرة ثم بيان إغضائه عما كان يكره ثم بيان سخاوته وجوده ثم بيان شجاعته وبأسه ثم بيان تواضعه ثم بيان صورته وخلقه ثم بيان جوامع معجزاته وآياته صلى الله عليه وسلم]

Ve o kitābda evvelā ona Kur'ān-ı 'azīmü'ş-şān ile Cenāb-ı Hakk'ın te'dībini zikr etmeliyiz sonra onun mehāsin-i ahlākından bir cevāmi'i beyān edelim sonra ādāb ve ahlākından dahi birer cümleyi beyān edelim sonra onun kelām ve dıhkını beyān edelim sonra ta'āmda olan ādāb-ı ahlāk ve tab'ını beyān edelim sonra libāsında olan ahlāk ve ādābını beyān edelim sonra ma'a'l-kudret 'afv ve safhını beyān edelim sonra kerh ettiği şeyde olan igzā ve igmāzı beyān edelim sonra onun sehāvet ve cūdunu beyān edelim sonra onun şecā'at ve be'sini beyān edelim ki onun tevāzu' ve hilmini beyān edelim sonra onun sūret ve hilkatini beyān edelim sonra onun cevāmi'-i mu'cizāt u āyātını zikr ü beyān edelim.

Beyānu Te'dībillāhi Ta'ālā Habībehu ve Safiyyehu Muhammeden Sallallāhu 'aleyhi ve Selleme Bi'l-Kur'āni

[بيان تأديب الله تعالى حبيبه وصفيه محمدا صلى الله عليه وسلم بالقرآن]

[كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَثِيرَ الضَّرَاعَةِ وَالْإِتِّهَالِ دَائِمَ السُّؤَالِ مِنَ اللَّهِ تَعَالَى أَنْ يُزَيِّنَهُ بِمَحَاسِنِ الْأَدَابِ وَمَكَارِمِ الْأَخْلَاقِ فَكَانَ يَقُولُ فِي دُعَائِهِ "اللَّهُمَّ حَسِّنْ خُلُقِي وَخُلُقِي" وَيَقُولُ "اللَّهُمَّ جَنِّبْنِي مُنْكَرَاتِ الْأَخْلَاقِ" فَاسْتَجَابَ اللَّهُ تَعَالَى دُعَاءَهُ وَقَاءَ بِقَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ ﴿وَقَالَ رَبُّكُمْ ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ﴾ فَأَنْزَلَ عَلَيْهِ الْقُرْآنَ وَأَدْبَهُ بِهِ فَكَانَ خَلْقَهُ الْقُرْآنَ قَالَ سَعْدُ بْنُ هِشَامٍ دَخَلَتْ عَلَى عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا وَعَنْ أَبِيهَا فَسَأَلْتُهَا عَنْ أَخْلَاقِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَتْ "أَمَا تَقْرَأُ الْقُرْآنَ قُلْتَ بَلَى قَالَتْ كَانَ خَلْقَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْقُرْآنَ"

Hak ta‘âlânın Kur‘ân ile habîb ü safîsi olan Muhammed ‘aley-hi’s-selâma keyfiyyet-i te‘dîbinin beyânı ise işte bu mebhistir ki ‘aley-hi’s-salâtu ve’s-selâm efendimiz kesîrû’t-tazarru‘ ve’l-ibtihâl idi, dâimâ onu mehâsin-i âdâb ve mekârim-i sîfât u ahlâk ile mütezeyyin olmak du‘âsını ederdi, recâ ve niyâz ve tazarru‘âtına derdi ki **اللَّهُمَّ حَسِّنْ خُلُقِي** “²⁵²اللَّهُمَّ جَيِّبْنِي Ve dahi ba‘zu’l-evkâtta kendi du‘âsında derdi ki **اللَّهُمَّ جَيِّبْنِي**”²⁵³ Ya‘nî “Yâ rabb, sen [254] benim hilkat ve ahlâkımı tahsîn eyle. Yâ rabbi, sen beni münkerât-ı ahlâktan müctenib eyle.” Ve Hakk subhânehu ve ta‘âlâ ²⁵⁴**وَقَالَ رَبُّكُمْ ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ** diye va‘dinin vefâ ile onun du‘âsını kabûl buyurup Kur‘ân-ı ‘azîmü’ş-şânı sîne-i vahy-sefînesi üzerine inzâl ve ahkâm-ı celîlesiyle onu mü‘eddeb etti. Onun ahlâkı ahkâm-ı Kur‘âniyye’nin medlûlûdûr. Sa‘d b. Hişâm der ki “Ben ‘Âişetü’s-Sıddîka’nın sa‘âdet-hânesine varıp ahlâk-ı celîle-i nebevî üzerine su‘âl ettiğimde Hazret-i ‘Âişe bana dedi ki “Sen Kur‘ân’ı okumaz mısınız?” Ve ben dahi: “Evet okurum” dediğimde, “Onun ahlâkı vefk-ı nusûs-ı Kur‘âniyye’dır” dedi.

[وَأِنَّمَا أَدَّبَهُ الْقُرْآنُ بِمِثْلِ قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ﴾ وَقَوْلِهِ ﴿إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ﴾ وَقَوْلِهِ ﴿وَأَصْبِرْ عَلَىٰ مَا أَصَابَكَ إِنَّ ذَٰلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ﴾ وَقَوْلِهِ ﴿وَلَمَنْ صَبَرَ وَغَفَرَ إِنَّ ذَٰلِكَ لَمِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ﴾ وَقَوْلِهِ ﴿فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاصْفَحْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ﴾ وَقَوْلِهِ ﴿وَلْيَغْفُوا وَلْيَصْفَحُوا أَلَا تُحِبُّونَ أَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾ وَقَوْلِهِ ﴿ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ فَإِذَا الَّذِي بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ عَدَاوَةٌ كَأَنَّهُ وَلِيٌّ حَمِيمٌ﴾ وَقَوْلِهِ ﴿الَّذِينَ يَنْفِقُونَ فِي السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ وَالْكَاظِمِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ﴾ وَقَوْلِهِ ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ وَلَا تَجَسَّسُوا وَلَا يَغْتَبِ بَعْضُكُم بَعْضًا﴾]

252 İbn Battâl, Şerhu Sahîhi'l-Buhârî, 9/232; Mirkâtü'l-Mefâtîh, 7/3035; et-Tenvîr Şerhu'l-Câmi'i's-Sagîr, 8/454.

253 Taberânî, el-Mu‘cemu'l-Kebîr, 19/19, no: 36; el-Hâkim, el-Mustedrek, 1/714, no: 1949; Sahîhu İbn Hibbân, 3/240, no: 960.

254 “Rabbiniz şöyle dedi: “Bana dua edin, duanızı cevap vereyim.” Gâfir, 40/60.

Kur'ân-ı 'azîmü'ş-şân ancak âti'z-zikr olan işbu âyât-ı celîle gibi bir nusûs-ı 'aliyye ile onu te'dîb buyurmuştur ki Kur'ân-ı 'azîmü'ş-şânda ﴿²⁵⁵ خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ﴾ diye zât-ı pâk-i mustafâsına hitâben emr ü fermân buyurmuştur. Bu âyet-i kerîme sûre-i A'râf'ın yüz doksan sekizinci âyetidir. Onun hulâsa-i tefsîrinde denilmiş ki "Nâsın işinde sıfat-ı 'afvı ahz et ve 'akl beğendiği ve şer' kabûl ettiği hısâli emr et ve câhillerden ve süfehâdan yüz çevir." Mervîdir ki bu âyet-i kerîmeden sonra Peygamber 'aleyhi's-selâm Cibrîl 'aleyhi's-selâma bu âyetin hakikat-i ma'nâsını su'âl eylediler. Cebrâ'îl 'aleyhi's-selâm dedi ki "Senin rabbın celle şânuhu senden infisâl edene sen sıla eyle, seni mahrûm edene sen 'atâ eyle, sana zulm edeni sen 'afv eyle buyurdu." Nefsü'l-emr bu âyet-i kerîme câmi'-i mekârim-i ahlâktır. Ve dahi ﴿إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ يَعِظُكُم لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ﴾²⁵⁶ buyurmuştur. Bu âyet-i kerîme dahi sûre-i Nahl'ın doksanıncı âyetidir. Hulâsa-i tefsîrinde denilmiştir ki "Tahkîk Allâhu ta'âlâ her şeyin vasatı olan 'adl ile emr eder, meselâ itikâdda tevhit ile ta'tîl ve teşrîk beynini ve kesbde cebr ile kader beynini ve itâda buhl ile isrâf beynini ve emsâli gibi ve ihsân ile emr eder ki Peygamber 'aleyhi's-selâmın Allâhu ta'âlâya 'ibâdet edin ki onu görür gibi, sen onu görmezsen o seni görür kavî-i şerîfi gibi ki o 'ibâdet ihsândır ve akrabâdan muhtâc olanlara mâl vermekle emr eder ve kuvvet-i şehevîyyeye mütâba'atla zinâ ve sâir gibi 'amel-i kabîhten nehy eder ve dahi kuvvet-i gazabîyye ile katl-i nefs ve gasb-ı emvâl ve sâir gibi nedâmet ve inkârı mücib fi'illerden nehy eder ve sıfat-ı şeytânîyyet olan tekebbür ve tecebbürle nâsa isti'lâdan nehy eder. Allâhu ta'âlâ size emr ü nehy ile hayr ve şerri beyân zımnında va'z eder, şâyed tefekkür edip müttâ'iz olasız." Ve dahi ﴿وَاضِبٍ عَلَىٰ مَا أَصَابَكَ إِنَّ ذَٰلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ﴾²⁵⁷ buyur-

255 "Sen af yolunu tut, iyiliği emret, cahillerden yüz çevir." A'râf, 7/199.

256 "Şüphesiz Allah, adaleti, iyilik yapmayı, yakınlarla yardım etmeyi emreder; hayâsızlığı, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor." Nahl, 16/90.

257 "Başına gelen musibetlere karşı sabırlı ol. Çünkü bunlar kesin olarak emredilmiş işlerdendir." Lokmân, 31/17.

muştur, ya'ni "Sana isâbet eden musîbet üzerine sabr eyle ki o sabr 'azm-i umûrdandır." Ve dahi ²⁵⁸ ﴿وَلَمَنْ صَبَرَ وَغَفَرَ إِنَّ ذَلِكَ لَمِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ﴾ buyurmuştur. Bu âyet dahi sûre-i Şûrâ'nın kırkıncı âyetidir. Hulâsa-i tefsîrinde denilmiş ki "Kim ki müslümân zâlimin zulmüne sabr ve intikâmdan 'afv ede, bu sabr ve gufrân büyük umûr ve büyük zâtların kâ-rıdır." Ve dahi ²⁵⁹ ﴿فَاغْفُ عَنْهُمْ وَاصْفَحْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ﴾ buyurmuştur. Bu nass-ı celîl dahi sûre-i Mâide'nin on dördüncü âyetindendir. Onun hulâsa-i tefsîrinde denilmiş ki "Sen onlar hâinlerinin hıyânetine muttali' olmaktan hâlî olmazsın meger onlardan az kimse hıyânet etmeye ki imâna gelenlerdir, onlar tâib ve mü'min yâ mu'âhed-i cizye olurlarsa onlardan 'afv eyle ve izâlarından îrâz eyle, tahkîk Allâhu 'azîmü's-şân ihsân edenleri sever." Bu 'afv u safh âyet-i seyf ile mensûhtur denildi. Ve dahi ²⁶⁰ ﴿وَلْيَغْفُوا وَلْيَصْفَحُوا أَلَا تُحِبُّونَ أَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾ buyurmuştur. Bu âyetin tercümesi sebkât etmiştir ki "Onlardan sâdır olan cürmü 'afv ve intikâmdan igmâz etsinler aya siz sevmez misiniz ki Allâhu ta'âlâ sizi magfîret eder" demektir. Ve dahi ²⁶¹ ﴿ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ﴾ buyurmuştur, ya'ni "Hisâlin ahseni olan 'afv u merhamet ve sabr u hilm hasleti ile onu def' eyle ki senin ile onun beyninde 'adâvet bulunan şahs sanki velî-i hamîmdir." Ve dahi ²⁶² ﴿الَّذِينَ يُفْقُونَ فِي السَّاءِ وَالضَّرَّاءِ وَالْكَاطِمِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ﴾ [255] buyurmuştur. Bu nass-ı âlî sûre-i Âl-i 'İmrân'ın yüz otuz dördüncü âyetindendir ki o âyet-i kerîmenin hulâsa-i tefsîrin-

258 "Her kim de sabreder ve bağışlarsa, işte bu elbette azmedilecek işlerdendir." Şûrâ, 42/43.

259 "Yine de sen onları affet ve aldırış etme. Çünkü Allah iyilik yapanları sever." Mâide, 5/13.

260 "Onlar affetsinler, vazgeçip iyi muamelede bulunsunlar. Allah'ın sizi bağışlamasını arzu etmez misiniz? Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir." Nûr, 24/22.

261 "Kötülüğü en güzel bir şekilde sav. Bir de bakarsın ki, seninle arasında düşmanlık bulunan kimse sanki sıcak bir dost oluvermiştir." Fussilet, 41/34.

262 "Onlar bollukta ve darlıkta Allah yolunda harcayanlar, öfkelerini yenenler, insanları affedenlerdir. Allah iyilik edenleri sever." Âl-i 'İmrân, 3/134.

de denilmiş ki “O kimseler ki meserret ve mazarratta kesret ve kilette ve ahvâlin küllisinde infâk ederler ve gazablarını hazm ederler, ya'nî dargınlığını icrâya kâdir iken sabr ve terk ederler ve nâstan mu'âhazeye müstehakkları 'afv ederler ya'nî kendi teba'alarından müstehakk-ı 'ukûbet olanları 'afv ederler. Allâhu 'azîmü's-şân ihsân edicileri sever.” Ve dahi ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ وَلَا تَجَسَّسُوا وَلَا﴾²⁶³ buyurmuştur. Bu nass-ı celîl dahi sûre-i Hucurât'ın on ikinci âyetindendir. Hulâsa-i tefsîrinde denilmiş ki “Ey mü'minler, zannın çoğundan ictinâb edin, zîrâ zannın ba'zısı günâhı mücib olur ve ahvâl-i müslimîni tecessüs etmeyin ve birbirinizi gıybet etmeyin” ya'nî gâibânesinde zemm etmeyin demektir.

[ولما كسرت ربايعته وشج يوم أحد فجعل الدم يسيل على وجهه وهو يمسح الدم ويقول “كيف يفلح قوم خضبوا وجه نبيهم بالدم وهو يدعوهم إلى ربهم” فأنزل الله تعالى ﴿لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ﴾ تأديباً له على ذلك وَأَمْثَالُ هَذِهِ التَّأْدِيبَاتِ فِي الْقُرْآنِ لَا تُحْصَرُ وَهُوَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمَقْضُودُ الْأَوَّلُ بِالتَّأْدِيبِ وَالتَّهْذِيبِ ثُمَّ مِنْهُ يُشْرِقُ النُّورُ عَلَى كَافَّةِ الْخَلْقِ فَإِنَّهُ أَدَّبَ بِالْقُرْآنِ وَأَدَّبَ الْخَلْقَ بِهِ وَلِذَلِكَ قَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ “بَعِثْتُ لِأَتَمِّمَ مَكَارِمَ الْأَخْلَاقِ” ثُمَّ رَغِبَ الْخَلْقُ فِي مُحَاسِنِ الْأَخْلَاقِ بِمَا أوردناه في كتاب رياضة النفس وتهذيب الأخلاق فلا نعيده]

Ve dahi gazve-i Uhud'da efendimizin rubâ'iyesi kırılıp şehîd olduğu hâlde mübârek vech-i şerîfi üzerine kan akmaya başladı. Kendisi onu silip “كيف يفلح قوم خضبوا وجه نبيهم بالدم وهو يدعوهم إلى ربهم” buyurup izhâr-ı te'essüf edince ona te'dîben Hakk celle ve 'alâ hazretleri ﴿لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ﴾²⁶⁴ emrini inzâl buyurdu ya'nî efendimiz: “Nice iflâh eder o kavm ki peygamberleri onları rablerine da'vet ederken onlar onun yüzünü kanı ile boyattılar!” dedikte, Allâhu ta'âlâ ona te'dîbi için ﴿لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ﴾²⁶⁵ diye irâde ve fermân buyurdu. Bu âyet-i

263 “Ey iman edenler! Zannın birçoğundan sakının. Çünkü zannın bir kısmı günahtır. Birbirinizin kusurlarını ve mahremiyetlerini araştırmayın. Birbirinizin gıybetini yapmayın.” Hucurât, 49/12.

264 “Bu işte senin yapacağın bir şey yoktur.” Âl-i 'İmrân, 3/128.

265 “Bu işte senin yapacağın bir şey yoktur.” Âl-i 'İmrân, 3/128.

kerîme sûre-i Âl-i 'İmrân'ın yüz yirmi sekizinci âyeti idi. Hulâsa-i tefsîrinde denilmiş ki “Onların istisâl ve istislâh emrinden senin için bir şey yoktur; mâlik-i umûr ancak Allâhu ta‘âlâdır, onları dilerse helâk eder yâ İslâm’a gelirlerse tevbelerini kabûl eder yâ küfrlerinde musır olurlarsa ‘azâb eder, zîrâ onlar zâlimlerdir.” Bu âyet-i kerîmenin sebeb-i nüzûlünde müfessirîn ihtilâf etmişlerdir. Bîr-i Ma‘ûne ehlinin hakkında yâhûd yevm-i Uhud’da a‘dâ hakkında bed-du‘â ettikte yâ etmek murâd ettikte nâzil oldu denilmiş. Ve bu gibi te‘dîbât Kur‘ân’da hasr olunmaz ki ‘aleyhi’s-selâm efendimiz te‘dîb ve tehzîbde en evvel maksûddur, sonra ondan kâffe-i halka nûr-ı edeb ve tehzîb işrâk olunur ki evvelâ zât-ı Risâlet-penâhîleri Kur‘ân ile te‘dîb olundu ve ondan sonra halk onunla mü‘eddeb oldu ve onun için ²⁶⁶ “بَعِثْتُ لِأَتَمِّمَ مَكَارِمَ الْأَخْلَاقِ” buyurdu, ya’nî “Mekârim-i ahlâkın itmâmı için ben ba’s olunmuşum” buyurdu, sonra riyâzet-i nefis ve tehzîb-i ahlâkta bizim îrâd ettiğimiz vech üzere mehâsin-i ahlâkta halkı tergîb etti, bir dahi onu burada icâde ve îrâd etmeyelim.

[ثُمَّ لَمَّا أَكْمَلَ اللَّهُ تَعَالَى خُلُقَهُ أَتْنِي عَلَيْهِ فَقَالَ تَعَالَى ﴿وَإِنَّكَ لَعَلَى خُلُقٍ عَظِيمٍ﴾ فَسَبِّحَانِهِ مَا أَعْظَمَ شَأْنَهُ وَأَتَمَّ امْتِنَانَهُ ثُمَّ انْظُرْ إِلَى عَمِيمٍ لُطْفِهِ وَعَظِيمٍ فَضْلِهِ كَيْفَ أَعْطَى ثُمَّ أَتْنِي فَهُوَ الَّذِي زَيْنَهُ بِالْخُلُقِ الْكَرِيمِ ثُمَّ أَضَافَ إِلَيْهِ ذَلِكَ فَقَالَ ﴿وَإِنَّكَ لَعَلَى خُلُقٍ عَظِيمٍ﴾ ثُمَّ بَيَّنَّ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِلْخُلُقِ أَنَّ اللَّهَ يُحِبُّ مَكَارِمَ الْأَخْلَاقِ وَيَبْغِضُ سَفْسَافَهَا]

Ve Zât-ı Zü'l-Celâl hazretleri çün onun halk-ı ‘aliyyesini ikmâl etti, onun üzerine senâ buyurup ²⁶⁷ ﴿وَإِنَّكَ لَعَلَى خُلُقٍ عَظِيمٍ﴾ diye medh etti. Bu âyet-i kerîme sûre-i Nûn’un dördüncü âyetidir. Hulâsa-i tefsîrinde denilmiş ki “Sen o ahlâk üzeresin ki o huluk-ı ‘azîmi sana Kur‘ân ta‘lîm etti, o hisâl-i hamîde kimsede yoktur.” Fe-subhânehu ne ‘aceb ‘azîm şe’n ve etemm imtinânı vardır, hele onun ‘amîm lutf ve ‘azîm fazlına nazar edip bak ki nice verdi ve ondan sonra nice senâ buyurdu. Huluk-ı kerîm ile onu tezyîn eden kendisidir ve ma‘a-zâlik sonra onu

266 Musnedu'l-Bezzâr, 15/364, no: 8949; el-Beyhakî, es-Sunenu'l-Kubrâ, 10/323; el-Begavî, Şerhu's-Sunne, 13/202, no: 3622.

267 “Sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin.” Kalem, 68/4.

Zât-ı celîl-i risâlet-penâhîye izâfe buyurup ²⁶⁸﴿وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ﴾ diye huluk-ı 'azîmi ona mensûb etti, ondan sonra 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimiz halka beyân buyurdu ki Hakk subhânehu ve ta'âlâ hazretleri mekârim-i ahlâkı sever de sefsâfı sevmez. "Sefsâf" lügatte mürüvveti dakîk ve 'aklı za'îf kimseye ıtlâk olunmuş nâ-ma'kûl ve redî ve kabîh kelâma ve yaramaz işlere dahi ıtlâk olunur, "sefsef"ın cem'idir. [256]

[قَالَ عَلِي رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يَا عَجَبًا لِرَجُلٍ مُسْلِمٍ يَجِئُهُ أَخُوهُ الْمُسْلِمُ فِي حَاجَةٍ فَلَا يَرَى نَفْسَهُ لِلْخَيْرِ أَهْلًا فَلَوْ كَانَ لَا يَرْجُو ثَوَابًا وَلَا يَخْشَى عِقَابًا لَقَدْ كَانَ يَنْبَغِي لَهُ أَنْ يُسَارِعَ إِلَى مَكَارِمِ الْأَخْلَاقِ فَإِنَّهَا مِمَّا تَدُلُّ عَلَى سَبِيلِ النِّجَاةِ فَقَالَ لَهُ رَجُلٌ أَسْمَعْتَهُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ نَعَمْ وَمَا هُوَ خَيْرٌ مِنْهُ لَمَّا أَتَى بِسَبَايَا طِيءٍ وَقَفْتُ جَارِيَةً فِي السَّبْيِ فَقَالَتْ يَا مُحَمَّدُ إِنْ رَأَيْتَ أَنْ تَخْلِي عَنِّي وَلَا تَشْتُمَ بِي أَحْيَاءَ الْعَرَبِ فَإِنِّي بِنْتُ سَيْدِ قَوْمِي وَإِنْ أَبِي كَانَ يَحْمِي الذَّمَّارَ وَيَفْكَ الْعَانِي وَيَشْبِعُ الْجَائِعَ وَيُطْعِمُ الطَّعَامَ وَيَفْشِي السَّلَامَ وَلَمْ يَرِدْ طَالِبُ حَاجَةٍ قَطُّ أَنَا ابْنَةُ حَاتِمِ الطَّائِي فَقَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَا جَارِيَةُ هَذِهِ صِفَةُ الْمُؤْمِنِينَ حَقًّا لَوْ كَانَ أَبُوكَ مُسْلِمًا لَتَرَحَّمْنَا عَلَيْهِ خَلَوْا عَنْهَا فَإِنْ أَبَاكَ كَانَ يَحِبُّ مَكَارِمَ الْأَخْلَاقِ وَإِنَّ اللَّهَ يَحِبُّ مَكَارِمَ الْأَخْلَاقِ وَإِنَّ اللَّهَ يَحِبُّ مَكَارِمَ الْأَخْلَاقِ فَقَامَ أَبُو بَرْدَةَ بْنُ نِيَارٍ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ اللَّهُ يَحِبُّ مَكَارِمَ الْأَخْلَاقِ فَقَالَ "وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ إِلَّا حَسَنُ الْأَخْلَاقِ"]

Ve 'Alî b. Ebî Tâlib 'aleyhi'r-rıdvân buyurmuş ki "O kimseye ta'ac-cüb ederim ki müslim birâderi bir işte ona gele de kendi nefsinı hayra ehl görmeye. Eger ondan sevâbı recâ ve 'ikâbdan haşyet etmezse de ona lâyıık idi ki mekârim-i ahlâka müsâra'at ede, çünkü sebîl-i necâta delâlet edenlerdendir." Ve o hâlde bir âdem ona dedi ki "Sen bunu 'aleyhi's-selâm efendimizden işittin mi?" O dahi: "Ne'am, belki ondan daha hayrlısını istimâ' etmişim. Vaktâ ki Tayyî kabîlesinin sebyi 'aleyhi's-selâm efendimize celb ve 'arz olundu, onun içinde bir câriye var idi. O câriye efendimize: "Yâ Muhammed, benim tahliye-i sebîlimi görüp ahyâ-i 'Arab bana teşmût etmez isen iyi olurdu, zîrâ ben kendi kavmimin ulusunun kızıyım, benim babam ehl ü 'aşîretini himâye ederdi ve yorulup 'anâya giriftâr olanları fetk ve câî'i it'âm edip selâmı dahi ifşâ ederdi, aslâ bir hâcetmendi hâib ve mahzûn çevirip döndürmezdi, ben

268 "Sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin." Kalem, 68/4.

Hâtîm-i Tâ'î kızıyım” dedi. Ve o vakte ‘aleyhi’s-selâm efendimiz dahi ya جاریة هذه صفة المؤمنین حقاً لو كان أبوك مسلماً لترحمنا عليه خلوا عنها فإن أباهای buyurdu ki hulâsa-i me‘âl-i şerîfi: “Ey câriye, bu dediğin şey hakkâ mü'minlerin sıfatıdır, senin baban müslümân olmuş olsaydı üzerine terahhum ederdik, artık onun sebîlini tahliye ediniz, zîrâ onun babası mekârim-i ahlâkı severdi ve Zât-ı Zü'l-Celâl dahi mekârim-i ahlâkı sever.” Ve bu kelâmın ‘akîbinde Ebû Burde b. Dînâr kalkıp “Yâ Resûlallâh, Zât-ı Zü'l-Celâl hazretleri mekârim-i ahlâkı sever mi?” diye istiknâh-ı hakikat ettikte efendimiz “والذي نفسي بيده لا يدخل الجنة إلا حسن الأخلاق” buyurdu, ya'nî “Benim nefsim yed-i kudretinde olan Allâhu ‘azîmü’s-şâna ben kasem ederim ki hasenü'l-ahlâktan gayrı cennete bir kimse girmez, ancak hûb-hû olanlar cennete girip dâhil olurlar” ki mefhûmundan zâhir olur ki bed-hû olan kimse cennete girmez ve cennete girmezse lâ-mahâle âteşe girmesi lâzım gelir.

[وَعَنْ مَعَاذِ بْنِ جَبَلٍ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ “إِنَّ اللَّهَ حَفَّ الْإِسْلَامَ بِمَكَارِمِ الْأَخْلَاقِ وَمَحَاسِنِ الْأَعْمَالِ” وَمِنْ ذَلِكَ حُسْنُ الْمُعَاشَرَةِ وَكَرَمُ الصَّنِيعَةِ وَلِينُ الْجَانِبِ وَبَذْلُ الْمَعْرُوفِ وَإِطْعَامُ الطَّعَامِ وَإِفْشَاءُ السَّلَامِ وَعِيَادَةُ الْمَرِيضِ الْمُسْلِمِ بَرًّا كَانَ أَوْ فَاجِرًا وَتَشْيِيعُ جَنَازَةِ الْمُسْلِمِ وَحُسْنُ الْجَوَارِ لِمَنْ جَاوَزَتْ مُسْلِمًا كَانَ أَوْ كَافِرًا وَتَوْقِيرُ ذِي الشَّيْئَةِ الْمُسْلِمِ وَإِجَابَةُ الطَّعَامِ وَالِدُّعَاءُ عَلَيْهِ وَالْعَفْوُ وَالْإِصْلَاحُ بَيْنَ النَّاسِ وَالْجُودُ وَالْكَرَمُ وَالسَّمَاةُ وَالْإِبْتِدَاءُ بِالسَّلَامِ وَكُظْمُ الْغِيظِ وَالْعَفْوُ عَنِ النَّاسِ وَاجْتِنَابُ مَا حَرَّمَهُ الْإِسْلَامُ مِنَ اللَّهْوِ وَالْبَاطِلِ وَالْغِنَاءِ وَالْمَعَازِفِ كُلِّهَا وَكُلُّ ذِي وَتَرٍ وَكُلُّ ذِي دَخَلٍ وَالْغَلْبَةِ وَالْكَذِبِ وَالْبُخْلِ وَالشَّخِّ وَالْجَفَاءِ وَالْمَكْرِ وَالْخَدِيعَةِ وَالنَّمِيمَةِ وَسُوءُ ذَاتِ الْبَيْنِ وَقَطِيعَةُ الْأَرْحَامِ وَسُوءُ الْخُلُقِ وَالْتَّكْبَرِ وَالْفَخْرُ وَالْإِخْتِيَالُ وَالْإِسْطِطَالَةُ وَالْبَذْخُ وَالْفُحْشُ وَالنَّفْحُشُ وَالْحَقْدُ وَالْحَسَدُ وَالطَّيْرَةُ وَالْبَغْيُ وَالْعُدْوَانُ وَالظُّلْمُ قَالَ أَنَسُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فَلَمْ يَدَعْ نَصِيحَةً جَمِيلَةً إِلَّا وَقَدْ دَعَانَا إِلَيْهَا وَأَمَرَنَا بِهَا وَلَمْ يَدَعْ غَشًّا أَوْ قَالَ عِيًّا أَوْ قَالَ شَيْنًا إِلَّا حَدَرْنَاهُ وَنَهَانَا عَنْهُ وَيَكْفِي مِنْ ذَلِكَ كُلِّهِ هَذِهِ الْآيَةُ ﴿إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَى وَيَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ﴾ (الآية)]

Ve dahi Mu'âz b. Cebel 'aleyhi'r-rıdvân, Nebî-i ekrem sallallâhu 'aleyhi ve sellem efendimizin üzerine rivâyeten buyurmuş ki 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimiz buyurdu ki "Tahkîk ve tahkîkan ehl-i İslâm mekârim-i ahlâk ile mahfûf olmuştur ve mehâsin-i a'mâl ile zînetlenip bezelenmiştir. Hüsn-i mu'âşeret ve kerem-i sanî'at ve lîn-i cânib ve bezl-i ma'rûf ve it'âm-ı ta'âm ve ifşâ-i selâm ve berr veyâhüd fâcir olan müslim-i marîzin 'iyâdeti ve teşyîc-i cenâze-i müslim ve hüsn-i civâr ya'nî müslim veyâhüd kâfir komşusunun hüsn-i mucâvereti ve şeybetli olan müslimin tevkîri ve ri'âyeti ve ta'âmın [257] icâbeti ve ona du'â tilâveti ve müte'addînin 'afvı ve beyne'n-nâs ıslâh-ı mu'âmelâtı ve cûd ve kerem ve semâhat ve ibtidâ-i silâm ve kazm-ı gayz ve nâsın 'afvı ve muharremât-ı İslâmiyyenin ictinâbı kâffesi mekârim-i ahlâk ve hüsn-i mu'âmelâtıdır. Mü'mine lâıyk odur ki bu güzel ahlâk ile mütehallık ola ve muharremât-ı İslâmiyye'den olan lehv ve bâtıl ve tegannî ve sazı dinlemek ve çalmak ve bunlara mümâsil kâffe-i âlât-ı âheng ve edevât-ı saz-bendî ve çalgıyı isti'mâl ve istimâc etmek ve her bir kirişli ve dahlliyyi te'âtî etmek ve zemm ve gıybet ve kizb ve imsâk ve buhl ve şuhh ve cefâ ve mekr ve hadî'a ve nemîme ve sû-i zâtü'l-beyn ve fitne, katî'a-i rahm ve bed-hüyluk ve tekebbür ve fahr ve ihtiyâl ve istitâle ve büyüklenmek ve yücelenmek ve fuşş ve tefâhhuş ve hıkd ve hased ve teşe'üm ve tatayyür ve tevehhüm ve bagy ve 'udvân ve zulm gibi ve sıfat ve kavlı-i a'mâl-i bâtıleden ictinâb ve tebâ'ud ede." Enes 'aleyhi'r-rıdvân demiş ki "Bir nasîhat-ı cemîleyi komadı illâ ki bizi ona da'vet etmedi, ya'nî her bir sıfat-ı nefîse ve nasîhat-ı cemîleye bizi da'vet etmiştir ve onunla bize emr etmiştir ve dahi bir gışş veyâhüd bir 'ayb ve şeyn ve çirkînlîği komadı illâ ki bizi ondan nehy ve tahzîr etmemiştir ya'nî her bir fi'l-i bed ve çirkîn ve kabîhten bizi tahzîr ve inzâr ve men' ve zecr etmiştir." Ve bunların cemî'isinden **إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ يَعِظُكُم لَعَلَّكُمْ** ²⁷⁰ **تَذَكَّرُونَ** emr ü fermânı kâfîdir ki kâffe-i mekârim-i huluk ve hüsn-i

270 "Şüphesiz Allah, adaleti, iyilik yapmayı, yakınlarla yardım etmeyi emreder; hayâsızlığı, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor." Nahl, 16/90.

mu^cāmelāt u mu^caşere^te āmirdir ve ^cāmm^e-i menāhī vü mezālīk ü ta^c-
diyāttan nāhī ve muhazzirdir.

[وَقَالَ مَعَاذَ أَوْصَانِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ يَا مَعَاذَ أَوْصِيكَ بِاتَّقَاءِ اللَّهِ وَصِدْقِ الْحَدِيثِ وَالْوَفَاءِ بِالْعَهْدِ وَأَدَاءِ الْأَمَانَةِ وَتَرْكِ الْخِيَانَةِ وَحِفْظِ الْجَارِ وَرَحْمَةِ الْيَتِيمِ وَلِينِ الْكَلَامِ وَبَذْلِ السَّلَامِ وَحُسْنِ الْعَمَلِ وَقَصْرِ الْأَمَلِ وَلُزُومِ الْإِيمَانِ وَالتَّقْوَى فِي الْقُرْآنِ وَحُبِّ الْأَخِيَّةِ وَالْجَزَعِ مِنَ الْحَسَابِ وَخَفْضِ الْجَنَاحِ وَأَنْتَهَاكَ أَنْ تَسْبَّ حَكِيمًا أَوْ تُكَذِّبَ صَادِقًا أَوْ تُطِيعَ أَثِمًا أَوْ تُعْصِيَ إِمَامًا عَادِلًا أَوْ تُفْسِدَ أَرْضًا وَأَوْصِيكَ بِاتَّقَاءِ اللَّهِ عِنْدَ كُلِّ حَجَرٍ وَشَجَرٍ وَمَدَرٍ وَأَنْ تُحَدِّثَ لِكُلِّ ذَنْبٍ تَوْنَةَ الْبَسْرِ بِالْبَسْرِ وَالْعَلَانِيَةَ بِالْعَلَانِيَةِ فَهَكَذَا أَدَّبَ عَبْدَ اللَّهِ وَدَعَاهُمْ إِلَى مَكَارِمِ الْأَخْلَاقِ وَمَحَاسِنِ الْأَدَابِ]

Ve dahi Mu‘āz b. Cebel ‘aleyhi’r-rıdvān demiş ki Resûl-i ekrem efendimiz bana vasiyyet edip buyurdu ki وَصَدَّقَ اللَّهُ وَبَاتَقَاءُ اللَّهِ الْحَدِيثَ وَالْوَفَاءَ بِالْعَهْدِ وَأَدَاءَ الْأَمَانَةِ وَتَرْكَ الْخِيَانَةَ وَحِفْظَ الْجَارِ وَرَحْمَةَ النَّيِّمِ وَلَيْسَ لِكَلَامٍ وَبِذَلِّ السَّلَامِ وَحُسْنِ الْعَمَلِ وَقَصْرِ الْأَمَلِ وَلُزُومِ الْإِيمَانِ وَالتَّقَفُّهِ فِي الْقُرْآنِ وَحُبِّ الْآخِرَةِ وَالْجَزَعِ مِنَ الْحِسَابِ وَخَفْضِ الْجَنَاحِ وَأَنْهَاكَ أَنْ تَسُبَّ حَكِيمًا أَوْ تُكَذِّبَ صَادِقًا أَوْ تُطِيعَ أَتَمًّا أَوْ تَعْصِيَ إِمَامًا عَادِلًا أَوْ تُفْسِدَ أَرْضًا وَأَوْصِيكَ بِاتِّقَاءِ اللَّهِ عِنْدَ كُلِّ حَجَرٍ ki hulāsa-i me‘āl-i şerifi: “Ey Mu‘āz, ben sana vasiyyet ederim ki dāimā Zāt-ı Zü’l-Celāl’den ittikā edip gerçek sözü söylemeğe iltizām eyle ya‘nī hemîşe sıdk ve vefā-i ‘ahd ve edā-i emānet ve terk-i hıyānet ve hıfz-ı cārr ve rahmet-i yetīm ve līn-i kelām ve bezl-i selām ve hüsn-i ‘amel ve kasr-ı emele iltizām edip ve dahi lüzüm-ı imān ve tefekkuh-ı Kur‘ān ve hubb-ı āhîret ve havf-ı hesāb ve hafđ-ı cenāha ziyādesiyle ihtimām ve dikkat ve iltizām eyle ve hakīmi sebb etmekten ve sādıkı tekzīb eylemekten ve günahkār ve ‘āsīye itā‘at ve imām-ı ‘ādile ‘isyān eylemekten ve bir tarlayı ifsād etmekten dahi seni nehy ve men‘ eylerim ve dahi her bir hacir ve şecer ve meder ‘indinde Hakk ta‘ālādan ittikā edip ve her bir zenb ve günāha ihdās-ı tevbe eyleyip ki ma‘siyet-i hafıyye ile tevbe-i hafıyye ve ma‘siyet-i ‘alāniye ile tevbe-i ‘alāniye ihdās etmeğe sana tavsiye ederim” demektir. İşte böylece olarak ‘ibādullāhı te‘dīb edip onları mekārım-i ahlāk ve mehāsın-i ādāba da‘vet eylemiştir.

Beyānu Cümletin Min Mehāsini Ahlākıhilleti Ceme'ahā Ba'zu'l-Ulemāi Ve İltekatahā Mine'l-Ahbārī

[بيان جملة من محاسن أخلاقه التي جمعها بعض العلماء والتقطها من الأخبار]

[فقال كَانَ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَحْلَمَ النَّاسِ وَأَشْجَعَ النَّاسِ وَأَعْدَلَ النَّاسِ وَأَعْفَى النَّاسِ لَمْ تَمَسْ يَدَهُ قَطُّ يَدَ امْرَأَةٍ لَا يَمْلِكُ رِقَّهَا أَوْ عِصْمَةَ نِكَاحِهَا أَوْ تَكُونُ ذَاتَ مَحْرَمٍ مِنْهُ وَكَانَ أَسْحَى النَّاسِ لَا يَبِيتُ عِنْدَهُ دِينَارٌ وَلَا دِرْهَمٌ وَإِنْ فَضَلَ شَيْءٌ وَلَمْ يَجِدْ مَنْ يُعْطِيهِ وَفَجَأَهُ اللَّيْلُ لَمْ يَأْوِ إِلَى مَنْزِلِهِ حَتَّى يَتَبَرَّأَ مِنْهُ إِلَى مَنْ يَحْتَاجُ إِلَيْهِ لَا يَأْخُذُ مِمَّا آتَاهُ اللهُ إِلَّا قُوْتَ عَامِهِ فَقَطُّ مَنْ أُيْسِرَ مَا يَجِدُ مِنَ التَّمْرِ وَالشَّعِيرِ وَيَضَعُ سَائِرَ ذَلِكَ فِي سَبِيلِ اللهِ لَا يُسَالُّ شَيْئًا إِلَّا أَعْطَاهُ ثُمَّ يَعُودُ عَلَى قُوْتَ عَامِهِ فَيُؤَثِّرُ مِنْهُ حَتَّى أَنَّهُ رُبَّمَا احتاج قبل انقضاء العام إن لم يأتِه شيء]

Ve ba'zu'l-ulemā ahbārdan iltikāt edip cem'e ettikleri ba'zı mehāsin-i ahlākının beyānı ise o dahi işbu mebhastr. Şöyle ki 'aleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz kâffe-i nāsın eşcaı ve a'deli ve e'affı idi, onun yed-i şerîfesi nikāh veyāhūd rakabe-i rıkkıyyesine mālîk olmadığı bir nā-mahrem hatunun eline değmedi ve zāt-ı ulyāsı nāsın eshāsı idi, bir dīnār veyā bir dirhemi olduğu hâlde beytütıyyet etmezdi ve şāyed yedinde bir fazla kalıp bir masrafı bulmazsa ve infākından akdem üzerine gece olursa o fazladan müteberrī olmadıkça hāne-i sa'ādete girip beytütıyyet etmez ya'nī elbette ona bir muhtācı bulup onu ona infāk eyler ve Hakk ta'ālā ona itā ve ihsān buyurduğu māl ve menālden yalnız kūt-ı 'āmmını alırdı ki kūt-ı 'āmmından ziyāde ondan bir nesneyi [258] iddihār etmezdi ve iddihār ettiği şey'i dahi hurmā ve şa'ırden en ziyāde āsān ve kolay bulduğu şey idi, bunun cem'isini fī sebīlilāh ederdi. Ve bir nesneyi ondan dilenmez de illā ki onu vermez ya'nī her ne ki ondan istenildiyse onu verirdi hattā senesi nafakasından dönüp verirdi, sāili kendi nefsi üzerine īsār ve tercīh ederdi ve olurdu ki inkızā-i 'āmmdan evvel onun nafakası bitip muhtāc kalırdı eger ona onun yerine bir şey gelmeseydi.

[وَكَانَ يَخْصِفُ النَّعْلَ وَيُرْقِعُ الثَّوبَ وَيَخْدِمُ فِي مَهْنَةِ أَهْلِهِ وَيَقْطَعُ اللَّحْمَ مَعَهُنَ وَكَانَ أَشَدَّ النَّاسِ حَيَاءً لَا يَنْبُتُ بَصْرُهُ فِي وَجْهِ أَحَدٍ وَيَجِيبُ دَعْوَةَ الْعَبْدِ وَالْحَرِّ وَيَقْبَلُ

الهدية ولو أنها جرعة لبن أو فخذ أرنب وكافيء عليها وَيَأْكُلُهَا وَلَا يَأْكُلُ الصَّدَقَةَ وَلَا يَسْتَكْبِرُ عَنْ إِجَابَةِ الْأَمَةِ وَالْمُسْكِينِ يَغْضَبُ لِرَبِّهِ وَلَا يَغْضَبُ لِنَفْسِهِ وَيَنْفِذُ الْحَقَّ وَإِنْ عَادَ ذَلِكَ عَلَيْهِ بِالضَّرَرِ أَوْ عَلَى أَصْحَابِهِ وَعَرَضَ عَلَيْهِ الْإِتِّصَارُ بِالْمَشْرِكِينَ عَلَى الْمَشْرِكِينَ وَهُوَ فِي قَلَّةٍ وَحَاجَةٍ إِلَى إِنْسَانٍ وَاحِدٍ يَزِيدُهُ فِي عَدَدٍ مِنْ مَعَهُ فَأَبَى وَقَالَ أَنَا لَا أَتَّصِرُ بِمَشْرُكٍ وَجَدَ مِنْ فَضْلَاءِ أَصْحَابِهِ وَخِيَارِهِمْ قِتِيلاً بَيْنَ الْيَهُودِ فَلَمْ يَحْفَ عَلَيْهِمْ وَلَا زَادَ عَلَى مِرِّ الْحَقِّ بَلْ وَدَاهُ بِمَائَةٍ نَاقَةٍ وَإِنْ بِأَصْحَابِهِ لِحَاجَةً إِلَى بَعِيرٍ وَاحِدٍ يَتَّقَوْنَ بِهِ]

Ve dahi kendi na'lini eliyle dikerdi ve sevbini yamalarđı ve ehlinin hıdemlerinde kendisi hizmet eylerdi hattâ onlarla güştu taktîr ederdi ve hayâ ve şermce nâstan eşedd idi bir kimsenin yüünde basarını sâbit etmezdi, 'abdin da'vetine dahi icâbet ederdi, ya'nî hür ve 'abdin da'vetlerine gidip 'abdin icâbet-i da'vetinden istinkâf etmezdi ve bir içim süt ve bir tavşanın budu olsa bile hediyyeyi kabûl edip üzerine mükâfât eylerdi ve hediyyeyi yiyip sadaka yemezdi ve câriye ve miskînin icâbet-i da'vetlerinden istikbâr etmezdi. Rabbi için gazab edip kendi nefsi için gazab etmezdi, hakkı tenfîz ederdi velev ki tenfîz-i hakktan dolayı bir zarar ona veyâhüd ashâbı üzerine 'âid ola, müşriklerle müşrikîn üzerine intisâr etmek ona 'arz olundu ve kendisinin ma'îyyetinde bulunan mücâhidînin 'adedine ziyâdelik edecek bir nefere muhtâc iken ben müşrikle muntasır olmam diye ondan ibâ ve imtinâc etti ve dahi ashâbının ahyâr ve fuzalâsından yehûdiyyân beyninde bir katîli buldukta onların üzerlerinde bir ta'addî ve kat' etmeyip ancak yüz nâka ile diyetini hükm etti ma'a-ennehu ashâbı onunla mütekavvî olmak üzere bir deveye muhtâc idiler.

[وَكَانَ يَغْضَبُ الْحَجَرَ عَلَى بَطْنِهِ مَرَّةً مِنَ الْجُوعِ وَمَرَّةً يَأْكُلُ مَا حَصَرَ وَلَا يَرُدُّ مَا وَجَدَ وَلَا يَتَوَرَّعُ عَنْ مَطْعَمٍ حَلَالٍ وَإِنْ وَجَدَ تَمْرًا دُونَ خُبْزٍ أَكَلَهُ وَإِنْ وَجَدَ شَوَاءً أَكَلَهُ وَإِنْ وَجَدَ خُبْزَ بُرٍّ أَوْ شَعِيرٍ أَكَلَهُ وَإِنْ وَجَدَ حَلَوًا أَوْ عَسَلًا أَكَلَهُ وَإِنْ وَجَدَ لَبَنًا دُونَ خُبْزٍ اِكْتَفَى بِهِ وَإِنْ وَجَدَ بَطِيخًا أَوْ رُطْبًا أَكَلَهُ لَا يَأْكُلُ مَتَكْنًا وَلَا عَلَى خِوَانٍ مَنَدِيلِهِ بَاطِنٌ قَدَمِيهِ لَمْ يَشْبَعْ مِنْ خُبْزِ بُرٍّ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ مُتَوَالِيَةٍ حَتَّى لَقِيَ اللَّهَ تَعَالَى إِثَارًا عَلَى نَفْسِهِ لَا فَقْرًا وَلَا بَخْلًا يَجِيبُ الْوَلِيمَةَ وَيَعُودُ الْمَرْضَى وَيَشْهَدُ الْجَنَائِزَ وَيَمْشِي وَحْدَهُ بَيْنَ أَعْدَائِهِ بَلَا حَارِسٍ أَشَدَّ النَّاسِ تَوَاضَعًا وَأَسْكَنَهُمْ فِي غَيْرِ كَثِيرٍ وَأَبْلَغَهُمْ فِي غَيْرِ

تَطْوِيلٍ وَأَخْسَنَهُمْ بَشَرًا لَا يَهْوِلُهُ شَيْءٌ مِنْ أُمُورِ الدُّنْيَا وَيَلْبَسُ مَا وَجَدَ فَمِرَّةً شَمْلَةً
 وَمِرَّةً بَرْدَ حَبْرَةٍ يَمَانِيًّا وَمِرَّةً جَبَّةً صَوْفٍ مَا وَجَدَ مِنَ الْمَبَاحِ لِبَسٍ وَخَاتَمَهُ فَضَّةً يَلْبَسُهُ
 فِي خَنْصَرِهِ الْأَيْمَنِ وَالْأَيْسَرِ يَرْدَفُ خَلْفَهُ عَبْدُهُ أَوْ غَيْرُهُ يَرْكَبُ مَا أَمْكَنَهُ مِرَّةً فَرَسًا
 وَمِرَّةً بَعِيرًا وَمِرَّةً بَغْلَةً شَهَابًا وَمِرَّةً حِمَارًا وَمِرَّةً يَمْشِي رَاجِلًا حَافِيًّا بَلَا رِءَاءٍ وَلَا عِمَامَةٍ
 وَلَا قَلَنْسُوَّةَ يَعُودُ الْمَرْضَى فِي أَقْصَى الْمَدِينَةِ يُحِبُّ الطَّيِّبَ وَيَكْرَهُ الرَّائِحَةَ الرَّدِيئَةَ
 وَيُجَالِسُ الْفُقَرَاءَ وَيُؤَاكِلُ الْمَسَاكِينَ وَيُكْرِمُ أَهْلَ الْفَضْلِ فِي أَخْلَاقِهِمْ وَيَتَأَلَّفُ أَهْلَ
 الشَّرَفِ بِالْبَرِّ لَهُمْ يَصِلُ ذَوِي رَحْمَةٍ مِنْ غَيْرِ أَنْ يُوَثِّرَهُمْ عَلَى مَنْ هُوَ أَفْضَلُ مِنْهُمْ لَا
 يَجْفُو عَلَى أَحَدٍ يَقْبَلُ مَعْذَرَةَ الْمُعْتَذِرِ إِلَيْهِ]

Ve dahi bir târede taşı açlığından kendi karnına bağlardı ve gâhî mā-hazarı yerdî ya'nî bulduğu şeyi yerdî ve dahi vera^c ve perhîzkârlık ile bulduğu helâli çevirmezdi ve helâl bir mat'amdan teverru^c etmezdi, ekmeksizin bir hurmâyı bulsaydı ekl ederdi ve dahi meşvî olarak bir şey bulsaydı onu yerdî ve eger buğdayı veyâhüd darıyı bulursa onu dahi ekl eder ve eger tatlıyı veyâhüd balı bulursa onu dahi ekl eder ve kezâlik ekmeksizin bir sütün bulursa onu dahi yerdî ve bulduğu süt ile iktifâ ederdi ve kavun veyâhüd rutabı bulsa yerdî; bir nesneye müttekî veyâhüd masa üstüne aslâ yemek yemezdi, onun mendîli ayağının altı idi ve mütevâliyen üç gün olarak buğday ekmeğinden tok olmazdı tâ ki Zât-ı Zü'l-Celâl'e mülâkî oldu ya'nî müddet-i 'ömründe 'ale't-tevâlî üç günden hinta ekmeği yemedi ve bu dahi fakr ve buhlünden değil ancak nefsi üzerine [259] muhtâcîni îsâr ve tercîh ettiğinden idi ve hastegânın ziyâret ve 'iyâdetlerine gidip hâtırlarını su'âl ederdi ve cenâzeleri dahi teşyî^c edip vefeyât-ı ehl-i îmânın namâzlarını kılardı ve paspançsız yalnız olarak a'dâsı içinde yürürdü; cümle 'âlemden ziyâde mütevâzî^c olup kibrsiz olarak cümleden ziyâde sâkit ve hāmûş idi ve dahi uzatmaksızın cümleden ziyâde belîg idi ve beşâset-i vech ve yüz güleçlikçe cümleden ziyâde güzel idi; umûr-ı dünyâviyyeden bir nesne onu korkutmazdı ya'nî dünyevî bir emrden havfı olmazdı, ne bulduysa giyerdi gâhî bir şemle ve gâhî yemânî bürd-i hiberesi giyerdi ve ba'zen peşmîne cübbeyi giyerdi, ve'l-hâsıl melbûsât-ı mübâhadan bulduğunu giyerdi; hâtemi gümüşten olup gâh sağ elinin küçük parmağında ve gâh sol elinin küçük parmağında giyerdi ve ba'zen kendisi râkib bulunduğu

hayvân üzerine kölesini veyâhüd başkası bindirip terdîf ederdi ve mümkün ve müteyessir olan hayvâna râkib olurdu ki gâh esbe ve gâh deveye ve gâh bagle-i şehbâ ve gâh merkebe süvâr olurdu ve ba'zen yalın ayak ridâ ve kalensüve ve 'imâmesizin yayan dahi yürürdü. Medînenin aksâsında olan marzîyi 'iyâdet ederdi ve tîb isti'mâlini severdi ya'nî hoş kokuları kullanıp revâyih-i tayyibeyi muhabbet ederdi ve râyiha-i rediyye vü kerîheden hoşlanmazdı ki onu kerâhet eylerdi, gedâyân ve fukarâ ile mücâlese ve mesâkîn ile mu'âkele ve mu'ânese ederdi ve ehl-i fazlî ahlâklarında ikrâm edip ve ehl-i şerefe birr ve ihsân ile onlarla itilâf ederdi ve onlardan efdal olanların üzerlerine îsâr ve tercîh etmeksizin rahmlisini dahi sıla ederdi ki hîç bir kimseye cefâ etmezdi ve ona 'arz-ı ma'zeret edenlerin itizârlarını kabûl buyururdu.

[يُمَزَحُ وَلَا يَقُولُ إِلَّا حَقًّا يَضْحَكُ مِنْ غَيْرِ قَهْقَهَةٍ يَرَى اللَّعِبَ الْمُبَاحَ فَلَا يَنْكَرُهُ يَسَابِقُ أَهْلَهُ وَتَرْفَعُ الْأَصْوَاتُ عَلَيْهِ فَيَصْبِرُ وَكَانَ لَهُ لِقَاحٌ وَغَنَمٌ يَتَّقُونَ هُوَ وَأَهْلُهُ مِنْ أَلْبَانِهَا وَكَانَ لَهُ عَبِيدٌ وَإِمَاءٌ لَا يَرْتَفِعُ عَلَيْهِمْ فِي مَأْكَلٍ وَلَا مَلْبَسٍ وَلَا يَمْضِي لَهُ وَقْتُ فِي غَيْرِ عَمَلٍ لِلَّهِ تَعَالَى أَوْ فِيمَا لَا بُدَّ لَهُ مِنْهُ مِنْ صَلَاحِ نَفْسِهِ يَخْرُجُ إِلَى بَسَاتِينٍ أَضْحَابِهِ لَا يَحْتَقِرُ مَسْكِينًا لِفَقْرِهِ وَزَمَانَتِهِ وَلَا يَهَابُ مَلِكًا لِمُلْكِهِ يَدْعُو هَذَا وَهَذَا إِلَى اللَّهِ دُعَاءً مُسْتَوِيًّا قَدْ جَمَعَ اللَّهُ تَعَالَى لَهُ السَّيْرَةَ الْفَاضِلَةَ وَالسِّيَاسَةَ الثَّامَّةَ وَهُوَ أُمِّيٌّ لَا يَقْرَأُ وَلَا يَكْتُبُ نَشَأَ فِي بِلَادِ الْجَهْلِ وَالصَّحَارَى فِي فَقْرِهِ وَفِي رِعَايَةِ الْغَنَمِ يَتِيمًا لَا أَبَ لَهُ وَلَا أُمَّ فَعَلَّمَهُ اللَّهُ تَعَالَى جَمِيعَ مَخَاسِنِ الْأَخْلَاقِ وَالطَّرِيقِ الْحَمِيدَةِ وَأَخْبَارِ الْأَوَّلِينَ وَالْآخِرِينَ وَمَا فِيهِ النِّجَاةُ وَالْفَوْزُ فِي الْآخِرَةِ وَالْغُبْطَةُ وَالْخَلَاصُ فِي الدُّنْيَا وَلِزُومِ الْوَاجِبِ وَتَرْكِ الْفُضُولِ وَفَقْنَا اللَّهَ لِطَاعَتِهِ فِي أَمْرِهِ وَالتَّاسِّي بِهِ فِي فِعْلِهِ آمِينَ يَا رَبَّ الْعَالَمِينَ]

Mizâh ve latîfe buyururdu ve gerçekten başka ve hakktan gayrı bir söz söylemezdi ya'nî mizâhında dahi doğru ve hakk söylerdi, meselâ “Acûze cennete girmez” buyurduğu gibi ki fi'l-hakîka pîr ve ihtiyâr olarak bir kimse cennete girmez, ancak kâffesi civân ve tâze olarak cerd ü merd on dört yaşında olan nevcivânân gibi cennete girerler. Ve dahi gülerdi lâkin kakhaha ve bülend âvâzlık ile gülmezdi ve la'ib-i mübâhı görüp onu inkâr etmezdi, hattâ kendi ehli ile müsâbaka ederdi. Ve üzerine ref'-i asvât dahi vâki' olurdu ve üzerine sabr eylerdi. Ve onun likâh

ya'nî süt saġar develeri ve ganem ki koyun hayvānâtı var idi, onları dahi saġar ve sütleriyle kendi ve ehli mütekavvit olurdu. Ve onun köle ve cā-riyeleri dahi var idi ve bir me'kel ve melbeste onların üzerlerine tereffu' ve ta'allī etmezdi. Ve onun mühmel bir vakti yok idi ya'nî Zāt-ı Zü'l-Celāl'e 'amel etmeksizin veyā ıslāh-ı nefesine şer'an muztarr ve muhtāc bulunduġu 'ameli görmeksizin onun bir vakti geçmezdi ki evkatı 'ibādāt ve tā'āt ve a'māl-i mefrūzaya müstagrak idi. Ve ashābı bāġçelerine dahi çıkardı, fakr ve meskenet ve zemāneti için bir miskīni tahkīr etmezdi ve mülk ve saltanatı için bir mülk ve sultāndan mehābet etmezdi, bay ve gedāyı mütesāvī olarak Allāh'a da'vet eylerdi, Hakk subhānehu ve ta'alā ona sīret-i fāzıla ve siyāset-i tāmme cem' etmişti. Ve zāten yazıp ve resm-i hatt ile yazılı nesneyi okumazdı, ümmī idi, bilād-ı cehl ü nādānī ve sahārī ve berārīde neş'et edip koyun çobanlığını ederdi ve dahi öksüz ve yetīm olarak büyümiş peder ve māderi haml ve sabāveti hengāmında vefāt etmişlerdi. Cenāb-ı Zī'l-kibriyā ona mehāsin-i ahlāk ve turuk-ı hamīdenin cem'isi öğretip ta'līm etmişti ve hem dahi ahhbār-ı evvelīn ü āhirīni ve āhirette sebep-i fevz ü necāt ve dünyāda mūcib-i ġıpta vü halās olan umūru bildirmişti ki lüzūm-ı vācib ve terk-i fuzūlū ona ta'līm etmişti. Hemān Allāhu 'azīmü'ş-şān emrine tā'at ve 'amālinde onunla iktidā ve te'essī etmek için bizi muvaffak eyleye, āmīn yā rabbe'l-ālemīn.

Beyānu Cümletin Uhrā Min Ādābihi ve Ahlākıhi

[بیان جمله أخرى من آدابه وأخلاقه]

[مما رواه أبو البحتري قال ما شتم رسول الله صلى الله عليه وسلم أحداً من المؤمنين بشتيمة إلا جعل لها كفارة ورحمة وما لعن [260] امرأة قط ولا خادماً بلعنة وقيل له وهو في القتال لو لعنتم يا رسول الله فقال "إنما بعثت رحمة ولم أبعث لعناً" وكان إذا سئل أن يدعو على أحد مسلم أو كافر عام أو خاص عدل عن الدعاء عليه إلى الدعاء له وما ضرب بيده أحداً قط إلا أن يضرب بها في سبيل الله تعالى وما انتقم من شيء صنع إليه قط إلا أن تنتهك حرمة الله وما خير بين أمرين قط إلا اختار أيسرهما إلا أن يكون فيه إثم أو قطيعة رجم فيكون أبعد الناس من

ذَلِكَ وَمَا كَانَ يَأْتِيهِ أَحَدٌ حُرًّا أَوْ عَبْدًا إِلَّا قَامَ مَعَهُ فِي حَاجَتِهِ وَقَالَ أَنَسٌ رَضِيَ
 اللَّهُ عَنْهُ وَالَّذِي بَعَثَهُ بِالْحَقِّ مَا قَالَ لِي فِي شَيْءٍ قَطُّ كَرِهَهُ لِمَ فَعَلْتَهُ وَلَا لَأَمْنِي نِسَاؤُهُ
 إِلَّا قَالَ دَعُوهُ إِنَّمَا كَانَ هَذَا بَكْتَابٍ وَقَدَرِ

Ve dahi ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimizin ādāb ve ahlākından diğer bir cümleinin beyânı odur ki Ebu’l-Buhturî rivāyet ettiği ādāb ve ahlāk-ı seniyyeden biri işbu ādāb ve ahlākadır ki ‘aleyhi’s-selām efendimiz ehl-i İslām’dan bir kimseyi bir şetîme ile şetm etmedi illâ ki ona keffâret ve rahmet etmemiştir, ya’nî her kime şetm etmiş ise ona keffâret ve rahmet etmiştir. Ve aslâ bir kadın kişiye la’n etmemiştir ve kezâlik bir hizmetçiye la’n etmemiştir. Ve kıtâlde iken “Yâ Resûlallâh, onları la’net etmiş olsaydın!” denildikte efendimiz *لَمَّا بَعَثَ رَحْمَةً وَلَمْ*”²⁷¹ buyurmuştur ki hulâsa-i müfâd-ı şerîfi: “Ben ancak rahmet olarak ba’s olunmuşum, pek çok la’net edici ba’s olunmamışım” diye cevâb itâ etmiştir. Ve eger bir müslime veyâhüd bir kâfire ‘amm veyâ hâss olarak bed-du‘â ve inkisâr etmek du‘âsı ondan dilenmiş olsa onu inkisâr ve bed-du‘â etmekten onun ıslâhına ‘udûl edip onun hayrına du‘â buyururdu. Ve aslâ mübârek yedi ile bir kimseye darb etmedi meger ki fî sebîlillâh onunla darb etmiş ola. Ve aslâ ona vâki‘ olan sun‘ ve ta‘addî için intikâm almadı meger ki o sun‘ ile hürmet-i ilâhiyye mün-tehik olmuş ola. Ve dahi iki emrin beyninde tahyîr olunmadı ki illâ ki onların eyserini ihtiyâr etmedi meger ki eyserinde bir ism veyâ katî‘a-i rahm ola ki o hâlde ondan kâffe-i halktan ziyâde uzak olup mütebâ‘id olurdu. Ve ona hürr veyâhüd memlûk bir kimse gelip ondan bir hâcet istemedi illâ ki onunla o hâcette kıyâm etmedi ya’nî her kim ki bir hâcet için ona geldiyse hürr olsun o kimse veyâhüd rıkk olsun elbette onunla o hâcetinde kıyâm ederdi. Enes ‘aleyhi’r-rıdvân demiş ki “Onu hakk ile ba’s edene kasem ederim ki benim işimden kerh ettiği şey için bir gün ona bunu niçin işledin diye mu‘âhaze etmedi. Ve harem-i muhterem-i hümâyûnları dahi bir nesne üzerine beni levîm etmediler illâ ki onlara “Onu bırakınız, bu ancak yazılı bir kaderdir” demedi” ya’nî her ne

271 Müslim, *Birr*, 87, 4/2006, no: 2599; Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-Kebîr*, 8/211, no: 7852; *Musnedu’l-Bezzâr*, 16/122, no: 9205.

vaktte ki bir kusûr için harem-i muhteremleri beni levh edecek oldular, efendimiz onlara onu bırakınız bu bir kazâ ve kaderdir diye onları levh etmekten men^c etmiş.

[قالوا وما عاب رسول الله صلى الله عليه وسلم مضجعاً إن فرشوا له اضطجع وإن لم يفرش له اضطجع على الأرض وقد وصفه الله تعالى في التوراة قبل أن يبعثه في السطر الأول فقال محمد رسول الله عبدي المختار لا فظ ولا غليظ ولا صخاب في الأسواق ولا يجزى بالسيئة السيئة ولكن يعفو ويصفح مولده بمكة وهجرته بطابة وملكه بالشام يأتزر على وسطه هو ومن معه دعاة للقرآن والعلم يتوضأ على أطرافه وكذلك نعته في الإنجيل]

Ve dahi demişler ki ‘aleyhi’s-selâm efendimiz bir mazca’yı ta‘yîb etmedi eger ona yatağı döşetirlerse üzerinde yatıp idticâ eder ve eger ona yatak döşenmezse yer üstünde uzanıp yatar. Hakk subhânehu ve ta‘âlâ onu Tevrât’ta vasf edip buyurmuş ki “محمد رسول الله عبدي المختار” ki hulâsa-i mazmûn-ı münîfi: “Muhammed, Allâh’ın resûlü ve peygamberidir ki benim muhtâr olan kulumdur ne fazz ve ne galîzdir ve ne de çarşılarda sesi halkın sedâsıyla karışır ve ne seyyi‘e ile seyyi‘eyi mücâzât eder velâkin ‘afv u safh eder, onun mevlidi Mekke’dedir ve hicreti Medîne-i tayyibedir ve mülkü Şâm-ı cennet-meşâmdır, ortası üstünde izârını bağlar, kendisi ve ma‘iyyetinde bulunanlar Kur’ân ve ‘ilme dâ‘ilerdir, etrâfına âbdest alır.” Ve bunun gibi İncîl’de dahi onu na‘t etmiştir.

[وَكَانَ مِنْ خُلُقِهِ أَنْ يَبْدَأَ مَنْ لَقِيَهُ بِالسَّلَامِ وَمَنْ قَاوَمَهُ لِحَاجَةٍ صَابِرَهُ حَتَّى يَكُونَ هُوَ الْمُنْصَرَفُ وَمَا أَخَذَ أَحَدٌ بِيَدِهِ فَيُرْسِلُ يَدَهُ حَتَّى يَرْسُلَهَا الْآخِرَ وَكَانَ إِذَا لَقِيَ أَحَدًا مِنْ أَصْحَابِهِ بَدَأَهُ بِالْمَصَافِحَةِ ثُمَّ أَخَذَ بِيَدِهِ فَشَاكَبَهُ ثُمَّ شَدَّ قَبْضَتَهُ عَلَيْهَا وَكَانَ لَا يَقُومُ وَلَا يَجْلِسُ إِلَّا عَلَى ذِكْرِ اللَّهِ وَكَانَ لَا يَجْلِسُ إِلَيْهِ أَحَدٌ وَهُوَ يُصَلِّي إِلَّا خَفَفَ صَلَاتُهُ وَأَقْبَلَ عَلَيْهِ فَقَالَ أَلَمْ تَكُنْ حَاجَةً فَإِذَا فَرَغَ مِنْ [261] حَاجَتِهِ عَادَ إِلَى صَلَاتِهِ وَكَانَ أَكْثَرَ جُلُوسِهِ أَنْ يَنْصَبَ سَاقِيَهُ جَمِيعاً وَيُمْسِكُ بِيَدَيْهِ عَلَيْهِمَا شَبَهَ الْحَبْوَةِ وَلَمْ يَكُنْ يُعْرِفُ مَجْلِسُهُ مِنْ مَجْلِسِ أَصْحَابِهِ لِأَنَّهُ كَانَ حَيْثُ انْتَهَى بِهِ الْمَجْلِسُ جَلَسَ وَمَا رَوَى قَطُّ مَا دَا رَجُلِيهِ بَيْنَ أَصْحَابِهِ حَتَّى لَا يَضِيقَ بِهِمَا عَلَى أَحَدٍ إِلَّا أَنْ يَكُونَ الْمَكَانَ وَاسِعاً لَا ضِيقَ فِيهِ وَكَانَ أَكْثَرَ مَا يَجْلِسُ مُسْتَقْبِلَ الْقِبْلَةِ وَكَانَ يَكْرَمُ مَنْ يَدْخُلُ عَلَيْهِ حَتَّى رُبَّمَا

بسط ثوبه لمن ليست بينه وبينه قرابة ولا رضاع يُجْلِسُهُ عَلَيْهِ وَكَانَ يُؤَثِّرُ الدَّاحِلَ عَلَيْهِ
بِالْوَسَادَةِ الَّتِي تَحْتَهُ فَإِنْ أَبَى أَنْ يَقْبَلَهَا عَزَمَ عَلَيْهِ حَتَّى يَفْعَلَ وَمَا اسْتَصْفَاهُ أَحَدٌ إِلَّا
ظَنَّ أَنَّهُ أَكْرَمَ النَّاسِ عَلَيْهِ حَتَّى يُعْطِيَ كُلَّ مَنْ جَلَسَ إِلَيْهِ نَصِيْبَهُ مِنْ وَجْهِهِ حَتَّى كَأَنَّ
مَجْلِسَهُ وَسَمْعَهُ وَحَدِيثَهُ وَلَطِيفَ مُحَاسِنِهِ وَتَوَجَّهَهُ لِلْجَالِسِ إِلَيْهِ وَمَجْلِسَهُ مَعَ ذَلِكَ
مَجْلِسَ حَيَاءٍ وَتَوَاضَعٍ وَأَمَانَةٍ

Ve dahi ahlāk-ı hasenesinden idi ki rāst geldiği ādeme kendisi selām vermekle başlayıp ibtidā eylerdi yaʿnī mülākī olduğu kimseye ibtidāʿen kendisi selām verirdi. Ve bir iş için onunla berāber kıyām edene dahi sabr ederdi, tā ki o kimse kendisi savuşup gide. Ve bir kimse onun mübārek elini almadı illā ki elini bırakıncaya dek onun elinde bırakmadı yaʿnī elinden elini çekmezdi tā ki o kimse hod-be-hod elini elinden bırakı. Ve ashābından bir kimseye rāst gelmiş olsa evvelā kendisi musā-fahasına ibtidā edip onun elini tutup eli eline teşebbük eder de onun kabzasını sāhibinin elini üzerine teşdīd ederdi. Ve dāimā Allāh'ın zikri üzerine kalkıp otururdu, zikrsizin onun bir kıyām ve cülûsu olmazdı. Ve namāz kılarken yanında bir ādem gelip oturmadı illā ki kendisi dahi namāzını tahfīf edip ona dönmedi ve işin var mıdır diye ondan sormadı yaʿnī her kim ki yanına gelip onu namāzda gördüyse elbette efendimiz dahi ona ikbāl ve teveccüh etmek için kendi namāzını tahfīf ederdi ve dönüp ona müstakbil olup işin var mıdır diye istifsār eylerdi ve o kimse-nin işinden fārig olıcak kendi namāzına ʿavdet ederdi. Ve onun ekser-i cülûsunda mübārek sāk-ı şerīflerini nasb edip mübārek dest-i şerīfleriy-le onları tutardı yaʿnī habve gibi otururdu. “Habve” lügatte taʿrīf olunmuş ki dizlerin dikip makʿadı üstüne oturup iki ellerin dizleri altından ʿakd etmek ve ʿindeʾl-baʿz dizlerin dikip arkasından kuşağıyla dizlerin ʿakd edip oturmak veyāhūd kuşak yerlerine ellerin halka edip dizlerin ʿakd edip oturmaktır denilmiş. Ashābı meclisinden onun meclisi bilinmezdi, zīrā meclis onunla her nereye müntehī olduysa onda otururdu. Ve dahi ashābı içinde ayaklarının uzattığını aslā görünmemiştir yaʿnī ashābına meclis dar olmamak için ayaklarını uzatıp temdīd etmemiştir meger ki mekân geniş ve vāsiʿ ola, içinde bir darlık omaya. Ve dahi onun ekser-i cülûsu kıbleye karşı müteveccih ve müstakbil idi ve ya-

nına gelenleri ikrâm ederdi, hattâ karâbet-i mahremiyye ve redâ'ıyyesi olmayanlara kendi sevbini serip onu üstünde oturturdu. Ve yanına giren âdemi nefsi üzerine îsâr edip onun altında olan yastığını ona verip taltîf ederdi ve çün onun kavlından ibâ ederdi, onun üzerine ibrâm ve ilhâh ve 'azm ettirirdi tâ ki kabûl ettirirdi. Ve dahi bir kimse onu istisfâ etmedi illâ ki kendi nefsinin onun 'indinde ekremü'n-nâs olduğunu zann etmedi ya'nî her kim ki ona ihlâs ve muhabbet ettiyse elbette kemâl-i iltifât ve ta'attufâtından onun nefsinin onun 'indinde ekremü'n-nâs olduğunu zann ederdi. Her bir mücâlisinin vech-i şerîfinden onun nasîb ve behresini tamâmen verirdi, hattâ onun meclisinin ve sem' ve hadîs ile latîf-i mehâsinin ve dahi teveccu'unun o mücâlise idi ve bununla berâber onun meclisi meclis-i hayâ ve tevâzu' ve emânet idi.

[قال الله تعالى ﴿فِيمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لَنْتَ لَهُمْ﴾ وَلَقَدْ كَانَ يَدْعُو أَصْحَابَهُ بِكُنَاهُمْ إِكْرَامًا لَهُمْ وَاسْتِمَالَةً لِقُلُوبِهِمْ وَيُكْنِي مَنْ لَمْ تَكُنْ لَهُ كُنْيَةٌ فَكَانَ يَدْعُو بِمَا كُنَاهُ بِهِ وَيُكْنِي أَيْضًا النِّسَاءَ اللَّاتِي لَهُنَّ الْأَوْلَادُ وَاللَّاتِي لَمْ يَلِدْنَ يَبْتَدِئُ لَهُنَّ الْكُنْيَةُ وَيُكْنِي الصَّبِيَّانَ فَيُسْتَلَيْنِ بِهِ قُلُوبُهُمْ وَكَانَ أَبْعَدَ النَّاسِ غَضَبًا وَأَسْرَعَهُمْ رِضًا وَكَانَ أَرْأَفَ النَّاسِ بِالنَّاسِ وَخَيْرَ النَّاسِ لِلنَّاسِ وَأَنْفَعَ النَّاسِ لِلنَّاسِ وَلَمْ تَكُنْ تُرْفَعُ فِي مَجْلِسِهِ الْأَصْوَاتُ وَكَانَ إِذَا قَامَ مِنْ مَجْلِسِهِ قَالَ سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ ثُمَّ يَقُولُ عِلْمَنِيهِنَّ جَبْرِيلُ عَلَيْهِ السَّلَامُ]

Tebâreke ve ta'âlâ hazretleri zât-ı 'aliyyesi senâsında ona hitâben irâde ve fermân buyurmuş ki ²⁷² ﴿فِيمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لَنْتَ لَهُمْ﴾ Bu âyet-i kerîme sûre-i Âl-i 'İmrân'ın yüz elli dokuzuncu âyetidir. Hulâsa-i tefsîrinde denilmiş ki "Allâhu ta'âlâdan sana bu kerem ve rahmettir ki Uhud münhezimlerine mülâyemet ettin. Eger bed-ahlâk olup saht-dil ve merhametsiz olaydın onlar elbette senin etrâfından perâkende olurlardı. İmdi onlardan taksîrâtlarını 'afv eyle ve onlar için benden magfîret taleb eyle ve onları tatyîb için emr-i muhârebeye müşâvere eyle, ondan sonra işine 'azîmet eylediğinde Allâhu ta'âlâya tevekkül eyle. Tahkîk Allâhu 'azîmü's-şân tevekkül edenleri sever." Denildi ki Uhud

272 "Allah'ın rahmeti sayesinde sen onlara karşı yumuşak davrandın." Âl-i 'İmrân, 3/159.

gazâsında ric'atte Hazret-i Peygamber 'aleyhi's-selâm onlara nüvâziş ve iltifât edip taltîf buyurmakla Hakk ta'âlâ bu âyet-i kerîmeyi nâzil etti. [262] Ve dahi ashâbını ikrâmen künyeleriyle çağırıp münâdât ederdi, meselâ yâ Ebe'l-Fazl ve yâ Ebâ 'Abdillâh ve yâ Ebe'l-Hasen ve yâ Ebâ 'Abdirrahmân diye çağırırdı ki bununla kulûblarını istimâle ederdi. Ve künyesi olmayanların dahi kendisi ona künye vaz' edip onunla onu nidâ ederdi. Ve hatun kişileri dahi künye ile adlarını yâd edip çağırırdı ki evlâdı olan hatun kişi oğlunun adı zikriyle mükennâ ederdi, meselâ yâ Ümme'l-Fazl, yâ Ümme'l-Hasen diye münâdât ederdi. Ve evlâdı olmayanın kendisi onlara birer künye ibtidâ edip koyardı ve onunla onu münâdât ederdi, hattâ sıbyâna dahi birer künye vaz'ıyla onları meknî ederdi. Ve bu gûnâ taltîf ve nüvâzişle onların kulûblarını yumuşak ettirirdi. Gazabca kâffe-i nâsın eb'adı idi ya'nî kendi nefsi için gazab etmezdi, hışım-nâk olmaktan pek çok uzak ve ba'îd idi. Ve rızâca esra'u'n-nâs idi ki çabucak râzî olurdu ve dahi nâsa kâffe-i nâstan ziyâde re'fetli ve merhametli idi ve nâs için nâstan ziyâde hayrlı idi, nâs için enfa'u'n-nâs idi. Ve onun meclisinde asvât mürtefi' olmazdı ve meclisten kıyâm ettikçe سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ أَسْتَغْفِرُكَ and Bunları Cibrîl 'aleyhi's-selâm bana öğretti" buyururdu. Kelimât-ı mezkûrenin ma'nâsı ma'lûm olup tercümeğe muhtâc değildir.

Beyānu Kelāmihi ve Dıkhıhi Sallallāhu 'Aleyhi ve Selleme

[بیان کلامه وضحکه صلی الله علیه وسلم]

[كَانَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَفْصَحَ النَّاسِ مُنْطِقًا وَأَخْلَاهُمْ كَلَامًا وَيَقُولُ "أَنَا أَفْصَحُ الْعَرَبِ" وَإِنْ أَهْلَ الْجَنَّةِ يَتَكَلَّمُونَ فِيهَا بِلُغَةِ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَكَانَ نَزَرُ الْكَلَامِ سَمَحَ الْمَقَالَةِ إِذَا نَطَقَ لَيْسَ بِمَهْذَارٍ وَكَانَ كَلَامُهُ كَخِرَزَاتِ نَظْمٍ قَالَتْ عَائِشَةُ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهَا كَانَ لَا يَسْرُدُ الْكَلَامَ كَسَرْدِكُمْ هَذَا كَانَ كَلَامُهُ نَزْرًا وَأَنْتُمْ تَتَشَرَّوْنَ الْكَلَامَ نَشْرًا قَالُوا وَكَانَ أَوْجَزَ النَّاسِ كَلَامًا وَبِذَاكَ جَاءَ جَبْرِيلُ وَكَانَ مَعَ الْإِيجَازِ يَجْمَعُ كُلَّ مَا أَرَادَ وَكَانَ يَتَكَلَّمُ بِجَوَامِعِ الْكَلِمِ لَا فُضُولَ وَلَا تَقْصِيرَ كَأَنَّهُ يَتَّبِعُ بَعْضُهُ بَعْضًا بَيْنَ كَلَامِهِ تَوَقَّفَ يَحْفَظُهُ سَامِعُهُ وَيَعِيهِ وَكَانَ جَهِيرَ الصَّوْتِ أَحْسَنَ النَّاسِ نَغْمَةً

وكان طویل السکوت لا یتکلم فی غیر حاجة ولا یقول المنکر ولا یقول فی الرضا وَالْعَصَبِ إِلَّا الْحَقَّ وَيَعْرِضُ عَمَّنْ تَكَلَّمَ بِغَيْرِ جَمِيلٍ وَيُكْنِي عَمَّا اضْطَرَّه الْكَلَامُ إِلَيْهِ مِمَّا يَكْرَهُ وَكَانَ إِذَا سَكَتَ تَكَلَّمَ جُلْسَاؤُهُ وَلَا يَتَنَازَعُ عِنْدَهُ فِي الْحَدِيثِ وَيَعْطُ بِالْجِدِّ وَالنَّصِيحَةِ وَيَقُولُ لَا تَضْرِبُوا الْقُرْآنَ بَعْضُهُ بَعْضٌ فَإِنَّهُ أَنْزَلَ عَلَى وَجْهِهِ

Ve ‘aleyhi’s-selâmın kelâm ve gülmesinin beyânı dahi işte bu mebhastır. ‘Aleyhi’s-salātu ve’s-selâm efendimiz nutkça nâsın efsahı idi ve kelâmı kelâm-ı nâstan daha ziyâde tatlı ve şîrin idi ve ²⁷³“أَنَا أَفْصَحُ الْعَرَبِ” buyururdu, ya’nî “Ben ‘Arabın efsahıyım.” Ehl-i cennet Muhammed ‘aleyhi’s-selâmın lügati ile tekellüm ederler. Ve kelâmı kalîlü’l-lafz ve nezrû’l-ibâre ve semhu’l-makâle olup tekellüm etseydi teksîr-i güftâr etmezdi ya’nî çokça söyleşmezdi, kelâmı silke dizilen lü’lû gibi idi ya’nî muntazam ve münâsibü’t-tertîb idi. Hazret-i Ümmü’l-mü’minîn ‘Âişetü’s-Sıddîka ‘aleyhe’r-rıdvân demiş ki “Kendisi sizin gibi kelâmı serd etmezdi, ya’nî sizin işbu serdiniz gibi sözünü serd etmezdi ki onun kelâmı nezr ve kalîl idi ve siz sühanı hemân nesr olarak nesr edersiniz.” Ve dahi demişler ki “Kelâmca nâsın evcezi idi” ya’nî makâlesi müfîd ve ziyâdesiyle vecîz ve muhtasar idi, bununla Cebrâîl ‘aleyhi’s-selâm gelmişti. Ve ma‘a’l-icâz söylediği elfâz ile dilediğini cem‘ ederdi ki cevâmi‘u’l-kelim ile tekellüm ederdi kelâmında fuzûl ve taksîr yok idi, sanki ba‘zısına ba‘zı tâbî olurdu. Ve dahi kelâmı arasında bir vakfe ve sekte var idi tâ ki onu işiten onu hıfz ve va‘y ede, beyne’l-kelim faysal verirdi. Ve dahi cehîrû’s-savt ve bülend-âvâz idi, nagmesi dahi nagme-i nâstan daha ziyâde güzel ve hasîn idi ve hāmûşluğu uzun ve dırâz idi, hâcetsizin tekellüm etmezdi. Ve münkeri söylemezdi ve rızâ ve gazabda hakktan gayrı bir söz söylemezdi ve bi-gayri cemîl kelâm-ı kabîh ile tekellüm eden âdemden işitmemesi için yüz çevirip ıfraz ederdi. Kelâm-ı beşîr hoşuna gelmezdi ve elfâz-ı beşîradan tekellümüne muztarrı olduğu şey için kinâye ile ifâde-i murâd buyururdu ya’nî edebe münâfî olan kelimât ile ta‘bîr-i zamîr etmezdi, kinâye ile kerh ettiği lafzı söylerdi. Sükûtu evânında hem-bezm ve cülesâsı tekellüm ederlerdi ve bir hadîs için onun ‘indinde tenâzu‘ etmezlerdi. Ve dahi cidd ve nasîhat ile va‘z

273 el-Begavî, Şerhu’s-Sunne, 4/202, no: 1045.

ederdi. [263] Ve “Kur’ân’ın ba‘zısını ba‘zısına darb etmeyiniz” buyururdu, “zîrâ tahkîkan vücûh-ı müte‘addide üzerine nâzil olmuştur” diye fermân buyururdu.

[وَكَانَ أَكْثَرَ النَّاسِ تَبَسُّمًا وَضَحِكًا فِي وُجُوهِ أَصْحَابِهِ وَتَعْجُبا مِمَّا تَحَدَّثُوا بِهِ وَخَلْطًا لِنَفْسِهِ بِهِمْ وَلَرْبَمَا ضَحِكَ حَتَّى تَبْدُو نَوَاجِذَهُ وَكَانَ ضَحِكُ أَصْحَابِهِ عِنْدَهُ التَّبَسُّمُ اقْتِدَاءً بِهِ وَتَوْقِيرًا لَهُ قَالُوا وَلَقَدْ جَاءَ أَعْرَابِي يَوْمًا وَهُوَ عَلَيْهِ السَّلَامُ مَتَغِيرَ اللَّوْنِ يَنْكَرُهُ أَصْحَابُهُ فَأَرَادَ أَنْ يَسْأَلَهُ فَقَالُوا لَا تَفْعَلْ يَا أَعْرَابِي فَإِنَّا نَنْكَرُ لَوْنَهُ فَقَالَ دَعُونِي فَوَالَّذِي بَعَثَهُ بِالْحَقِّ نَبِيًّا لَا أَدْعُهُ حَتَّى يَتَسَمَّ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ بَلَّغْنَا أَنْ الْمَسِيحُ يَعْنِي الدَّجَالُ يَأْتِي النَّاسَ بِالثَّرِيدِ وَقَدْ هَلَكُوا جَوْعًا أَفْتَرَى لِي بِأَبِي أَنْتَ وَأُمِّي أَنْ أَكْفَ عَنْ ثَرِيدِهِ تَعَفُّفًا وَتَنْزَهًُا حَتَّى أَهْلِكَ هَرَالًا أَمْ أَضْرِبُ فِي ثَرِيدِهِ حَتَّى إِذَا تَضَلَّعْتُ شَبْعًا أَمَنْتَ بِاللَّهِ وَكَفَرْتَ بِهِ قَالُوا فَضَحِكَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَتَّى بَدَتْ نَوَاجِذُهُ ثُمَّ قَالَ “لَا بَلْ يَغْنِيكَ اللَّهُ بِمَا يَغْنِي بِهِ الْمُؤْمِنِينَ” قَالُوا وَكَانَ مِنْ أَكْثَرِ النَّاسِ تَبَسُّمًا وَأَطْيَبِهِمْ نَفْسًا مَالِمَ يَنْزِلَ عَلَيْهِ قُرْآنٌ أَوْ يَذْكُرُ السَّاعَةَ أَوْ يَخْطُبُ بِخُطْبَةِ عِظَةٍ وَكَانَ إِذَا سَرَّ وَرَضِيَ فَهُوَ أَحْسَنُ النَّاسِ رِضَاءً فَإِنْ وَعَظَ وَعَظَ بِجِدِّ وَإِنْ غَضِبَ وَلَيْسَ يَغْضَبُ إِلَّا لِلَّهِ لَمْ يَقَمْ لَغْضَبِهِ شَيْءٌ وَكَذَلِكَ كَانَ فِي أُمُورِهِ كُلِّهَا وَكَانَ إِذَا نَزَلَ بِهِ الْأَمْرُ فَوَضَّ الْأَمْرَ إِلَى اللَّهِ وَتَبَرَّأَ مِنَ الْحَوْلِ وَالْقُوَّةِ وَاسْتَنْزَلَ الْهَدْيَ يَقُولُ “اللَّهُمَّ ارْنِي الْحَقَّ حَقًّا فَاتَّبِعْهُ وَارْنِي الْمُنْكَرَ مُنْكَرًا وَارْزُقْنِي اجْتِنَابَهُ وَأَعْزِزْنِي مِنْ أَنْ يَشْتَبِهَ عَلَيَّ فَاتَّبِعَ هَوَايَ بَغَيْرِ هَدْيٍ مِنْكَ وَاجْعَلْ هَوَايَ تَبَعًا لَطَاعَتِكَ وَخُذْ رِضَا نَفْسِكَ مِنْ نَفْسِي فِي عَافِيَةٍ وَاهْدِنِي لِمَا اخْتَلَفَ فِيهِ مِنَ الْحَقِّ بِإِذْنِكَ إِنَّكَ تَهْدِي مَنْ تَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ”]

Ve dahi tebessüm ve gülmekçe kâffe-i nâstan ziyâde idi ya’nî dâimâ ashâbı yüzlerinde sevinçlikten ve sözlerinin ta‘accüblerinden yüzü güleç ve beşâsetli idi, onlara tûrş-rüyluk göstermezdi, tebessümü ile onların kalblerine îrâs-ı sürûr u inbisât vü şâdumânî ederdi, kendi nefsinin onlarla halt ederdi ki nefsinin onlardan tefrîk ve temyîz ettirip bir hâlet ile onu muhtass etmezdi, nevâcizi görünceye dek güldüğünü dahi ba‘zen görülmüştür ve onun ashâbı onunla iktidâ‘en ve tevkîri için huzûr-ı ‘âlîlerinde ref‘-i savt ile gülmezlerdi, huzûrunda gülmeleri tebessüm idi, hattâ nakl edip demişler ki bir gün ona bâdiye-nişîn bir a‘râbî gelip yûzünün rengi mütegayyir gördükte ve ashâbı dahi onun tagayyür-i levni-ni inkâr edip ya’nî bir dahi bu sûretle rengini mütegayyir görmediklerini

söyler iken o a'râbî ondan bir mes'eleyi sormak istedi. Sahâbesi dahi: "Ey a'râbî, etme, zîrâ biz onun tagayyür-i levnini böylece görmeyip onu inkâr etmekteyiz." O dahi: "Siz beni bırakınız, onu hakk ile peygamber ba's edene kasem ederim ki tebessüm etmedikçe onu bırakmam" diye cevâb itâsıyla, "Yâ Resûlallâh, bize bâlig oldu ki mesîh-i deccâl halka serîdi ya'nî et suyu verecektir ki o vakte halk açlıklarından helâka mütekarîb bir hâlde bulunacaklar, sen bana ne münâsib görürsün? Anam babam sana fedâ olsunlar, ben onun serîdinden ta'afv edip tenezzüh mü edeyim tâ ki açlık ve zebûnluk ile helâk olayım, yoksa ben serîdine darb edip tokluktan tadallu edinceye dek yiyeyim ve Allâh'a îmân edip onu küfr edeyim?" dedikte, efendimiz nevâcizi zuhûruna kadar gülmiş ve ona cevâben "لا بل يغنيك الله بما يغني به المؤمنين" diye irâde ve fermân buyurmuş ya'nî "Yok serîdinden yeme, Allâhu ta'âlâ mü'minleri onunla ignâ ettiği nesne ile ignâyâ sabr etmelisin" ki seni aç ve muhtâc komaz demektir. Ve dahi demişler ki 'aleyhi's-selâm efendimiz nâstan ziyâde mütebessim ve yüzü güleç idi ve nefşçe dahi onların atyebi idi, üzerine Kur'ân nâzil olmadıkça ve sâ'ati yâd ve der-hâtır etmedikçe ve nasîhatle bir hutbe okumadıkça beşâşet-i vech ve tîb-i nefsi nâ-bedîd olmazdı ve şâdlı ve râzî olunca nâstan ziyâde rızâsı güzel ve ahsen idi. Ve va'z etmiş olsa cidd ile va'z ederdi ve gazab etse onun gazabı Allâh için olurdu, başkası için gazab etmezdi, onun gazabı için bir zarar ve ziyân kalkmazdı ya'nî gazabından dolayı kimseye bir tecâvüz-i hadd vukûc bulmazdı; kâffe-i umûrunda böyle idi ya'nî lutf u kerem ve 'afv u mürüvvet ve istikâmet ile mu'âmele ve mücâmele ederdi. Ve eger ona bir emr nâzil olmuş olsa emrini Allâh'a tefvîz ederdi ve kendi havl ve kuvvetinden teberrî edip hüdayı istinzâl eylerdi ki du'â edip buyururdu ki "اللهم أرني الحق حقاً فأتبعه وأرني المنكر منكراً وأرزقني اجتنابه وأعذني من أن يشته علي فأتبع هواي بغير هدى منك واجعل هواي تبعاً لطاعتك وخذ رضا نفسك من نفسي في عافية واهدني لِمَا اخْتُلِفَ فِيهِ مِنَ الْحَقِّ بِإِذْنِكَ إِنَّكَ تهدي من تشاء إلى صراط مستقيم" ki hulâsa-i me'âli: "Yâ rabbi, sen hakkı hakk olarak bana göster tâ ki ona ittibâc edeyim ve münkeri dahi münker olarak bana irâ'e eyle ve onun ictinâbını bana rızk ve nasîb eyle ve bana müştebih olup senden hidâyetsiz olarak kendi hevâma tâbiç olmaktan dahi beni

saklayıp i‘âze eyle, sana sığınırım; benim hemîşe hevâmı senin tâ‘atine tâbî‘ eyle ve ‘âfiyette olarak kendi nefsimden [264] senin nefsinin rızâ-sını ahz eyle ve hakta muhtelif olduğum nesnede dahi ma‘rifet-i hakka bana hidâyet ve iznin ile ona delâlet ve irşâd eyle; sırât-ı müstakîme dilediğin kimseyi hidâyet eden sensin, ‘ale’t-tahkîk tarîk-i müstakîme dilediğini hidâyet eylersin.”

Beyānu Ahlākıhı ve Ādābihi Fi’t-Ta‘āmı

[بيان أخلاقه وآدابه في الطعام]

[كَانَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَأْكُلُ مَا وَجَدَ وَكَانَ أَحَبَّ الطَّعَامِ إِلَيْهِ مَا كَانَ عَلَى ضَفِّفٍ وَالضَّفِّفُ مَا كَثُرَتْ عَلَيْهِ الْأَيْدِي وَكَانَ إِذَا وُضِعَتْ الْمَائِدَةُ قَالَ ”بِسْمِ اللَّهِ اللَّهُمَّ اجْعَلْهَا نِعْمَةً مَشْكُورَةً تَصِلُ بِهَا نِعْمَةُ الْجَنَّةِ“ وَكَانَ إِذَا جَلَسَ يَأْكُلُ يَجْمَعُ بَيْنَ رِكَبَتَيْهِ وَبَيْنَ قَدَمَيْهِ كَمَا يَجْلِسُ الْمُصَلِّي إِلَّا أَنَّ الرِّكْبَةَ تَكُونُ فَوْقَ الرِّكْبَةِ وَالْقَدَمُ فَوْقَ الْقَدَمِ وَيَقُولُ ”إِنَّمَا أَنَا عَبْدٌ آكَلٌ كَمَا يَأْكُلُ الْعَبْدُ وَأَجْلِسُ كَمَا يَجْلِسُ الْعَبْدُ“ وَكَانَ لَا يَأْكُلُ الْحَارَّ وَيَقُولُ ”إِنَّهُ غَيْرُ ذِي بَرَكَةٍ وَإِنَّ اللَّهَ لَمْ يُطْعِمْنَا نَارًا فَأَبْرَدُوهُ“ وَكَانَ يَأْكُلُ مِمَّا يَلِيهِ وَيَأْكُلُ بِأَصَابِعِهِ الثَّلَاثَ وَرَبَّمَا اسْتَعَانَ بِالرَّابِعَةِ وَلَمْ يَأْكُلْ بِأَصْبَعَيْنِ وَيَقُولُ ”إِنَّ ذَلِكَ أَكْلَةُ الشَّيْطَانِ“]

Ve dahi ta‘āmda olan ādāb ve ahlākının beyānı ise o dahi işbu mebhastır ki ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimiz bulduğunu yerdi ve ona ta‘āmın ehabbı o ta‘āmdır ki üzerine eller mütekāsir ola ya‘nī cem‘iyet-i ehl ü ‘ayāl veyā cemā‘at-i ashāb ile birlikte ta‘ām etmek ona hoş ve sevgili gelirdi. Ve māide konulduğu vakte ”بِسْمِ اللَّهِ اللَّهُمَّ اجْعَلْهَا نِعْمَةً“ buyururdu ya‘nī “Yā rabbi, sen onu ni‘met-i meşkûre edip onunla cennetin ni‘metini muttasıl edesin.” Ve çün yemeğe otururdu, iki dizi beyninde cem‘ ederdi ve kezâlik iki ayağı beyninde cem‘ edip musallî namâzda oturduğu gibi otururdu velâkin dizi dizi üstüne ve ayağı ayak üstüne koyup derdi ki يَأْكُلُ الْعَبْدُ ”İnma’ ana ‘abd ākāl kama yākul ‘al-bid’ v-ajlis kama yajlis ‘al-bid’“²⁷⁴

274 et-Tenvîr Şerhu’l-Cāmi‘i’s-Sagîr, 1/206, no: 14; et-Tavdîh li-Şerhi’l-Cāmi‘i’s-Sahîh, 29/127, no: 6274; Mirkātu’l-Mefātîh Şerhu Mişkātî’l-Mesābîh,

ve kulun oturduğu gibi otururum” demektir. Ve dahi sıcak yemeği yemezdi, hakkında ²⁷⁵“إِنَّهُ غَيْرُ ذِي بَرَكَةٍ وَإِنَّ اللَّهَ لَمْ يُطْعَمْنَا نَارًا فَأَبْرِدُوهُ” buyururdu ya‘nî “Tahkîkan bereketsizdir tebâreke ve ta‘âlâ bize âteşi yedirmemiştir, siz onu soğuk ettiriniz.” Ve dahi hemîşe kendi önünden yerdî ve üç parmağı ile yerdî ve ola ki dördüncü parmağı ile isti‘âne ederdî ki iki parmağı ile yemezdi ve hakkında ²⁷⁶“إِنَّ ذَلِكَ أَكَلَةُ الشَّيْطَانِ” derdî ya‘nî “O sûrette yemek tahkîkan şeytânın eklesidir” ki şeytân iki parmağıyla yer demektir.

[وجاءه عثمان بن عفان رضي الله عنه بفالزوج فأكل منه وقال ”ما هذا يا عبد الله قال بأبي أنت وأمي نجعل السمن والعسل في البرمة ونضعها على النار ثم نغليه ثم نأخذ مخ الحنطة إذا طحنت فنقله على السمن والعسل في البرمة ثم نسوطة حتى ينضج فيأتي كما ترى فقال رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّ هَذَا الطَّعَامَ طَيِّبٌ“]

Ve Hazret-i ‘Osmân b. ‘Affân ‘aleyhi’r-rıdvân, efendimize bir mik-dâr pâlûze götürmüş ve çün efendimiz o pâlûzeden yedi عبد هذا يا عبد الله قال بأبي أنت وأمي نجعل السمن والعسل في البرمة ونضعها على النار ثم نغليه ثم نأخذ مخ الحنطة إذا طحنت فنقله على السمن والعسل في البرمة ثم نسوطة حتى ينضج فيأتي كما ترى” buyurdu ya‘nî “Bu nedir?” diye sordu. Ve ‘Osmân: “Atam anam sana fedâ olsunlar, biz sâde yağ ile balı çömlekte koyup âteş üzerine koruz sonra onu kaynatırız sonra buğday unu alıp o yağ ve bal üzerine çömlekte koyup kaşık ile karıştırırız tâ ki âteş üzerinde kıvâmını bulup pişer ve gördüğün gibi olur” dedi. Efendimiz dahi: “إِنَّ” “Tahkîkan bu ta‘âm tayyibdir” demiş.

[وكان يأكل خبز الشعير غير منخول وكان يأكل القثاء بالرطب وبالمالح وكان أحب الفواكه الرطبة إليه البطيخ والعنب وكان يأكل البطيخ بالخبز وبالسكر وربما أكله بالرطب ويستعين باليدين جميعاً وأكل يوماً الرطب في يمينه وكان يحفظ النوى في يساره فمرت شاة فأشار إليها بالنوى فجعلت تأكل من كفه اليسرى وهو يأكل بيمينه حتى فرغ وانصرفت الشاة وكان ربما أكل العنب خرطاً يرى زؤانه على لحيته]

كخرز اللؤلؤ وكان أكثر طعامه الماء والتمر وكان اللبن بالتمر ويسميها الأطينين وكان أحب الطعام إليه اللحم ويقول ”هو يزيد في السمع وهو سيد الطعام في الدنيا والآخرة ولو سألت ربي أن يطعمنيه كل يوم لفعل“ وكان يأكل الثريد باللحم والقرع وكان يحب القرع ويقول ”إنها شجرة أخي يونس عليه السلام“ قالت عائشة رضي الله عنها وكان يقول ”يا عائشة إذ طبختم قدراً فأكثرُوا فيها من الدباء فإنه يشد قلب الحزين“ وكان يأكل لحم الطير الذي يصاد وكان لا يتبعه والصيد ويحب أن يصاد له ويؤتى به فيأكله وكان إذا أكل اللحم لم يطأطئ [265] رأسه إليه ويرفعه إلى فيه رفعاً ثم ينتهشه انتهاشاً وكان يأكل الخبز والسمن وكان يحب من الشاة الذراع والكف ومن القدر الدباء ومن الصباغ الخل ومن التمر العجوة ودعا في العجوة بالبركة وقال ”هي من الجنة وشفاء من السم والسحر“

Ve dahi garbullanmaksızın²⁷⁷ şaʿîr unundan yapılan hubz-ı şaʿîrden yerdî yaʿnî arpa ekmeği dahi yerdî ve hıyârî dahi yerdî ki gâh rutab ile ve gâh tuz ile yerdî. Ve ona yaş yemişin en ziyâde ehabbı kavun ve taze yüzüm olup hattâ kavunu ekmek ve şeker ve ola ki baʿzen rutab ile yerdî. Ve yemekte iki eli ile istiʿâne eylerdi. Bir gün rutabı yemiş ve çekirdeğini sol elinde saklarken o hâlde bir koyun gelip yölendi.²⁷⁸ Ve o çekirdek ile ona işâret edip koyun dahi onun sol elinden ayasından çekirdeği yemeğe başlamış ve tekmîl-i taʿâm edinceye dek kendisi sağ eliyle yemiş ve koyun dahi sol elinden çekirdeği yemiştir tâ ki koyun çekirdeği dahi bitirip gitmiş yaʿnî hod-be-hod sarf oluncaya dek üzerine sabr etmiş demektir. Ve ola ki tâze üzümü salkımından hart olarak yiyip onun ufak dâneleri lihye-i şerîfesi üstünde lûʿlûʿ dâneleri gibi görünürdü. Onun ekser-i taʿâmı temr yaʿnî hurmâ ve su idi ve aralıkta süt ile hurmâ beyninde cemʿ edip onlara atyebeyn tesmiye buyururdu yaʿnî baʿzen hurmâ ile sütü birlikte yerdî, Onlara [a]tyebeyn diye nâm komuştur. Ve dahi ona taʿâmın ehabbı gûşt idi, hakkında ”هو يزيد في السمع وهو سيد الطعام في الدنيا والآخرة ولو سألت ربي أن يطعمنيه كل يوم لفعل“²⁷⁹ buyurmuştur ki “Semʿin kuvvetinde ziyâde eder, dünyâ ve

277 “Kalburlanmaksızın” yani elenmeden.

278 “Yöneldi”nin ağız varyantı.

279 Emālî İbn Buşrân, 1/337.

âhirette ta'âmın ulusudur; her gün bana it'âmını rabbimden dilemiş ol-
saydım onu ederdî" demektir. Ve dahi serîdi gûşt ve kabak ile yerdî.
Kabağı severdi hakkında ²⁸⁰“إنها شجرة أخي يونس عليه السلام” buyururdu,
ya'nî “Tahkîkan birâderim Yûnus ‘aleyhi’s-selâmın şeceresidir” derdî.
Hazret-i Ümmü'l-mü'minîn ‘Âişetü's-Sıddîka ‘aleyhe'r-rıdvân demiş
ki ‘aleyhi’s-selâm efendimiz bana buyururdu ki “يا عائشة إذ طبختم قدراً”
²⁸¹“يا عائشة، siz eger bir
çömleği pişirecek olursanız onda kabaktan çok ediniz, zîrâ kalb-i hazîni
müştedd eder” demektir. Ve dahi kuş eti dahi yerdî ya'nî dîgeri yediyle
avlanmış olan kuşların etini yerdî, fakat kendisi kuşun ardı sonra git-
mezdi ve avlamazdı, başkası tarafından avlanıp ona gelmesini severdi
ki böylece hediye olarak ona gelmiş olsa onu yerdî. Ve gûştü yerken
başını sahana indirip eğmezdi, ancak gûştü ağzına kaldırıp sonra onu ön
dişleriyle ısırarak ile kapıp ısırdı. Ve dahi sâde yağ ile ekmeği yerdî.
Ve koyundan lahm-ı zirâc ve ketifi severdi ve kırdan dubbâyı severdi
ve sıbâgdan sirkeyi severdi. Ve hurmâdan ‘acveyi severdi hattâ ‘acvede
bereket ile du'â buyurmuştur ve hakkında “هي من الجنة وشفاء من السم”
²⁸²“demiştir ya'nî “Cennettendir ve semm ki ağı ve sihr ki efsûn-
dan şifâdır” buyurmuştur.

[وكان يحب من البقول الهندباء والبادروج والبقلة الحمقاء التي يقال لها الرحلة
وكان يكره الكلوتين لمكانهما من البول وكان لا يأكل من الشاة سبعا الذكر والأنثيين
والمئانة والمرارة والغدد والحياء والدم وَيَكْرَهُ ذَلِكَ وَكَانَ لَا يَأْكُلُ الثُّومَ وَلَا البصل
ولا الكراث وما ذم طعاماً قط لكن إن أعجبه أكله وإن كرهه تركه وإن عافه لم يبغضه
إلى غيره وَكَانَ يَعَافُ الضَّبَّ وَالطِّحَالَ وَلَا يُحَرِّمُهُمَا]

Ve dahi bukûl ve sebzelerden hindibâ ki ma'rûf bir nebâtır, ona bak-
la-i mübâreke denilmiştir. Ve bâzrûc denilen sebze ve bakla-i hamkâ ki
ricle denilen ot ya'nî semiz otu severdi. Hayvân etinde külveleri kerh

280 İbn Hacer, *Fethu'l-Bārī*, 9/525; et-Tenvîr Şerhu'l-Câmi'i's-Sagîr, 8/545, no: 6976; Feyzu'l-Kadîr, 5/206, no: 6994.

281 et-Tenvîr Şerhu'l-Câmi'i's-Sagîr, 8/545, no: 6976; Feyzu'l-Kadîr, 5/206, no: 6994.

282 *Mirkātu'l-Mefâtîh Şerhu Mişkâti'l-Mesâbîh*, 4/522, no: 3263.

ederdi, zîra mekân-ı bevldir. Ve'l-hâsıl koyundan yedi şey ekl etmezdi ki zeker ve taşaklar ve mesâne ve merâre ve guded ve hayâ ve demi yemezdi, onları mekrûh görürdü ve dahi sarmısağı ve soğanı ve kürrâsı yemezdi. Aslâ kendisi bir ta'âmı zemm etmezdi, onu beğenmiş olsa yerdi ve eger beğenmeyip kerh ederse onu terk ederdi, ondan hâif olsa bile yine onu dîgerine bugz ettirmezdi ki dabb ve tihâlden gönlü yiğrenip kerh ederdi ve onları tahrîm etmedi.

[وَكَانَ يَلْعَقُ بِأَصَابِعِهِ الصَّحْفَةَ وَيَقُولُ "آخِرَ الطَّعَامِ أَكْثَرُ بَرَكَةٍ" وَكَانَ يَلْعَقُ أَصَابِعَهُ مِنَ الطَّعَامِ حَتَّى تَحْمَرُ وَكَانَ لَا يَمْسَحُ يَدَهُ بِالْمَنْدِيلِ حَتَّى يَلْعَقَ أَصَابِعَهُ وَاحِدَةً وَاحِدَةً وَيَقُولُ "إِنَّهُ لَا يَدْرِي فِي أَيِّ الطَّعَامِ الْبَرَكَةُ" وَإِذَا فَرَّغَ قَالَ "الْحَمْدُ لِلَّهِ اللَّهُمَّ لَكَ الْحَمْدُ أَطْعَمْتَ فَأَشْبَعْتَ وَسَقَيْتَ فَأَرْوَيْتَ لَكَ الْحَمْدُ غَيْرَ مَكْفُورٍ وَلَا مُودَعٍ وَلَا مُسْتَعْنَى عَنْهُ" وَكَانَ إِذَا أَكَلَ الْخُبْزَ وَاللَّحْمَ خَاصَّةً غَسَلَ يَدَيْهِ غَسْلًا جَيِّدًا ثُمَّ يَمْسَحُ بِفَضْلِ الْمَاءِ عَلَى وَجْهِهِ [266]]

”آخر الطعام أكثر“ Ve dahi parmaklarıyla sahn ve çanağı silip yalardı ve ”آخر الطعام أكثر“ buyururdu ya'nî "Ta'âmın sonu daha ziyâde bereketlidir" derdi. Ve ta'âmdan kendi parmaklarını yalardı tâ ki kırmızı olurlardı ve esâbi'ini birer birer yalamadıkça onları mendîle silmezdi. Ve dahi buyururdu ki ²⁸³”إنه لا يدري في أي الطعام البركة“ Ya'nî "Bereket ta'âmın hangi cüz'ünde olduğu ma'lûm olmaz." Ve çün yemekten fârig olur لك الْحَمْدُ لِلَّهِ اللَّهُمَّ لَكَ الْحَمْدُ أَطْعَمْتَ فَأَشْبَعْتَ وَسَقَيْتَ فَأَرْوَيْتَ لَكَ الْحَمْدُ غَيْرَ مَكْفُورٍ وَلَا مُودَعٍ وَلَا مُسْتَعْنَى عَنْهُ“ Ya'nî "Allâh'a hamd olsun. Yâ rabbi, sana hamd olsun, yedirdikte tok ettin ve içirdikte kandırdın, ne mekfûr ve ne de müveddic ve ne de ondan müstagnî olarak hamd-i dâimî sana olsun" demektir. Ve gûşt ile ekmek yediği vakte hâssaten güzelce ellerini gusl ederdi sonra artmış olan fazl-i mâ ile mübârek yüzünü silerdi.

[وَكَانَ يَشْرَبُ فِي ثَلَاثِ دَفْعَاتٍ وَلَهُ فِيهَا ثَلَاثُ تَسْمِيَّاتٍ وَفِي أَوَاخِرِهَا ثَلَاثُ تَحْمِيدَاتٍ وَكَانَ يَمْسُ الْمَاءَ مَصًّا وَلَا يَعْجَبُ عِبا وَكَانَ يَدْفَعُ فَضْلَ سُورِهِ إِلَى مَنْ عَلَى يَمِينِهِ فَإِنْ كَانَ مَنْ عَلَى يَسَارِهِ أَجَلَ رَتْبَةٍ قَالَ لِلَّذِي عَلَى يَمِينِهِ "السَّنَةُ أَنْ تَعْطِيَ فَإِنْ أَحْبَبْتَ أَثَرْتَهُمْ" وَرَبَّمَا كَانَ يَشْرَبُ بِنَفْسٍ وَاحِدَةٍ حَتَّى يَفْرُغَ وَكَانَ لَا يَتَنَفَّسُ فِي الْإِنَاءِ

283 Mirkātu'l-Mefātiḥ Şerhu Mişkāti'l-Mesābīḥ, 7/2694, no: 4165.

بل ينحرف عنه وأتى بإناء فيه عسل ولبن فأبى أن يشربه وقال ”شربتان في شربة وإدامان في إناء واحد“ ثم قال صلى الله عليه وسلم ”لا أحرمه ولكني أكره الفخر والحساب بفضول الدنيا غداً وأحب التواضع فإن من تواضع لله رفعه الله وكان في بيته أشد حياء من العاتق لا يسألهم طعاماً ولا يتشهاه عليهم إن أطعموه أكل وما أعطوه قبل وما سقوه شرب“ وكان ربما قام فأخذ ما يأكل بنفسه أو يشرب]

Ve dahi onun su içimi üç defâda olup ki onda onun üç tesmiye ve evâhirde üç tahmîdi olurdu. Ve dahi suyu emmek emerdi ki ağız dolusu ile onu yutmazdı ve sü'rünün fazlasını yemîninde oturana verirdi ve eğer yesârında oturan zât rütbece ondan ecell ise ona verecek âdeme ya'nî yemîninde oturana derdi ki ”السنة أن تعطي فإن أحببت آثرتهم“ ki ”Sünnet mücebinece sana vermek lâzımdır, eğer sevip diler isen sen onları nefesine îsâr edersin.” Ve dahi olurdu ki bir nefes ile dahi su içerdi tâ ki içmekten fârig olurdu. Su kadehinde teneffüs etmezdi, teneffüs edecek olsa ondan inhirâf edip teneffüs eylerdi. Bir gün süt ile bal bir kapta karışık olarak ona takdîm ettiler, kendisi onu içmekten ibâ etti, ”لا أحرمه ولكني أكره الفخر والحساب بفضول الدنيا غداً وأحب التواضع فإن من تواضع لله رفعه الله وكان في بيته أشد حياء من العاتق لا يسألهم طعاماً ولا يتشهاه عليهم إن أطعموه“ Ya'nî ”İki şarâb bir şürbede ve iki katık ve idâm bir kapta ben onu harâm etmem velâkin fahrdan ve yarın rûz-ı cezâda fuzûl-i dünyânın hesabından hoşlanmam, ben tevâzu'u severim. Her kim ki Zât-ı Zü'l-Celâl'e tevâzu' eder, Allâhu ta'âlâ onu yüce eder” demektir. Ve dahi hânesinde 'âtıktan ya'nî edebli ve mahcûb ve şerm-sârlı câriyeden utanmaklığı daha ziyâde eşedd idi, onlardan bir ta'âmı dilemezdi ve üzerlerine onu imrenmezdi, onlar eğer onu it'âm ederlerse yerdi ve ne ki ona verirlerse kabûl ederdi ve ne ki içerlerse onu içerdi, ba'zen olurdu ki kendi nefsi ile kalkıp yemeğini alıp yerdi ve nefsi ile suyu alıp içerdi.

Beyānu Ādābihi ve Ahlākıhi Fi'l-Libāsi

[بيان آدابه وأخلاقه في اللباس]

[كَانَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَلْبَسُ مِنَ الثِّيَابِ مَا وَجَدَ مِنْ إِزَارٍ أَوْ رِداءٍ أَوْ قَمِيصٍ أَوْ جُبَّةٍ أَوْ غَيْرِ ذَلِكَ وَكَانَ يَعْجِبُهُ الثِّيَابُ الْخَضِرُ وَكَانَ أَكْثَرَ لِبَاسِهِ الْبَيَاضَ وَيَقُولُ "أَلْبَسُوهَا أَحْيَاءَكُمْ وَكَفَنُوهَا فِيهَا مَوْتَكُمْ وَكَانَ يَلْبَسُ الْقَبَاءَ الْمَحْشُوَ لِلْحَرْبِ وَغَيْرِ الْحَرْبِ" وَكَانَ لَهُ قَبَاءٌ سَنَدَسٌ فَيَلْبَسُهُ فَتَحْسَنُ خَضْرَتُهُ عَلَى بَيَاضِ لَوْنِهِ وَكَانَتْ ثِيَابُهُ كُلُّهَا مَشْمُورَةٌ فَوْقَ الْكَعْبَيْنِ وَيَكُونُ الْأَزَارُ فَوْقَ ذَلِكَ إِلَى نِصْفِ السَّاقِ وَكَانَ قَمِيصُهُ مَشْدُودُ الْأَزْرَارِ وَرَبَّمَا حَلَّ الْأَزْرَارَ فِي الصَّلَاةِ وَغَيْرِهَا وَكَانَتْ لَهُ مَلْحَفَةٌ مَصْبُورَةٌ بِالزَّعْفَرَانِ وَرَبَّمَا صَلَّى بِالنَّاسِ فِيهَا وَحَدَّاهَا وَرَبَّمَا لَبَسَ الْكِسَاءَ وَحَدَّهُ مَا عَلَيْهِ غَيْرُهُ وَكَانَ لَهُ كِسَاءٌ مَلْبَدٌ يَلْبَسُهُ وَيَقُولُ إِنَّمَا أَنَا عَبْدٌ أَلْبَسَ كَمَا يَلْبَسُ الْعَبْدُ وَكَانَ لَهُ ثَوْبَانِ لِجُمُعَتِهِ خَاصَّةً سِوَى ثِيَابِهِ فِي غَيْرِ الْجُمُعَةِ وَرَبَّمَا لَبَسَ الْإِزَارَ الْوَاحِدَ لَيْسَ عَلَيْهِ غَيْرُهُ وَيَعْقِدُ طَرَفِيهِ بَيْنَ كَتِفَيْهِ وَرَبَّمَا أَمَّ بِهِ النَّاسَ عَلَى الْجَنَائِزِ وَرَبَّمَا [267] صَلَّى فِي بَيْتِهِ فِي الْإِزَارِ الْوَاحِدِ مُلْتَحِفًا بِهِ مُخَالَفًا بَيْنَ طَرَفِيهِ وَيَكُونُ ذَلِكَ الْإِزَارُ الَّذِي جَامَعَ فِيهِ يَوْمُئِذٍ وَكَانَ رَبَّمَا صَلَّى بِاللَّيْلِ بِالْإِزَارِ وَيَرْتَدِي بَعْضُ الثَّوْبِ مِمَّا يَلِي هَدْبُهُ وَيَلْقَى الْبَقِيَّةَ عَلَى بَعْضِ نِسَائِهِ فَيَصْلِي كَذَلِكَ]

Ve libāsta olan ahlāk ve ādābı ise onun beyānı işbu mebhastadır. Şöyle ki ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimiz siyābdan bulduğunu giyerdi, izār mı buldu, izār şol sevbe derler ki baştan ayağa varınca бүрү-ye, yoksa ridā mı buldu ya’nī kaftan mı oldu veyāhūd göynek mi eline düştü veyā cübbe mi buldu veyā sāir melbūsāt mı oldu. Ve yeşil renkli melbūsātı beğenip ondan hoşlanırdı lākin onun ekser-i libāsi beyāz idi ve buyururdu ki "أَلْبَسُوهَا أَحْيَاءَكُمْ وَكَفَنُوهَا فِيهَا مَوْتَكُمْ وَكَانَ يَلْبَسُ الْقَبَاءَ الْمَحْشُوَ لِلْحَرْبِ وَغَيْرِ الْحَرْبِ" 284 Ya’nī "Siz onu ahyānıza ilbās ediniz ve onunla ölülerinizi tekfīn ediniz" buyururdu. Ve dahi harb için ve harbin gayrısında panbuklu ve mahşüvv kaftanları giyerdi ve sündüsten onun bir kaftanı var idi, onu giyerdi ve beyāz rengine kaftanın yeşil rengi güzel görünürdü. Ve onun elbisesi kāffeten iki topuğu üstünde müşemme-re olup yere değmezdi ve izārı daha kısa olup sākının yarısına gelirdi.

284 et-Tenvīr Şerhu'l-Cāmi'i's-Sagīr, 6/10, no: 4045.

Onun bir gömleği var idi, hemîşe düğmeleri bağlı idi ve ola ki namâzda veyâ gayrısında düğmelerini açıp çözerdi. Ve za'ferân ile boyalı bir mil-hafesi var idi. “Milhafe” kesr ile çar dedikleri kaftandır, cem'î melâhif gelir. Ve ola ki onu yalnız giyip cemâ'ate imâm olarak onunla namâzı kıldırırdı ve ola ki yalnız kisâyı giyip dîgerini berâber giymez. “Kisâ” lügatte kesr-i kâf ile kilime ıtlâk olunmuştur, hattâ mülebbed keçe gibi bir kisâsı var idi, onu giyip derdi ki ²⁸⁵ *إِنَّمَا أَنَا عَبْدٌ أَلْبَسَ كَمَا يَلْبَسُ الْعَبْدُ* Ya'nî “Ben bi-hakkın kulum, kulun giydiği gibi giyerim.” Ve onun cum'a gününe hâssaten iki sevbi var idi, ya'nî cum'anın gayrısında giydiği elbisenin mâ-adâsı hâssatan cum'alık için iki sevbi var idi demektir. Ve ola ki yalnız bir izârı giyip başkası onun üstünde olmazdı ve o izârın iki ucunu iki kolları aralarında bağlardı ve olurdu ki onunla imâm olup cenâze namâzını kıldırırdı ve dahi olurdu ki hânesi içinde onunla sarılı olarak izâr-ı vâhîd ile namâz kılardı ki iki tarafı muhtelif olarak üstüne sarardı ve olurdu ki o günde o izâr ile cimâ' etmiş buluna ve dahi olurdu ki gecelerde izâr ile namâz kılıp ve bir sevb ile irtidâ etmiş ola ki onun bir tarafı onun üstünde olurdu ve kusûru ba'zı harem-i muhteremleri üzerine örtülü kalırdı ki sıcağı tarafında olan başı ile irtidâ edip bakiyesi uykuda olan zevce-i mutahheresi üzerine örtülü kalırdı ve öylece onunla namâz kılardı.

[وكان له كساء فوهبه فقالت له أم سلمة بأبي أنت وأمي ما فعل ذلك الكساء الأسود فقال “كسوته” فقالت “ما رأيت شيئاً قط كان أحسن من بياضك على سواده” وقال أنس وربما رأيته يصلي بنا الظهر في شملة عاقداً بين طرفيه وكان يتختم وربما خرج وفي خاتمه الخيط المربوط يتدكّر به الشيء وكان يختم به على الكتب ويقول “الخاتم على الكتاب خير من التهمة” وكان يلبس القلائس تحت العمامم ويغير عمامة ورُبما نزع قلنسوته من رأسه فجعلها سُترَةً بين يديه ثم يصلي إليها وربما لم تكن العمامة فيشد العصاة على رأسه وعلى جبهته وكانت له عمامة تسمى السحاب فوهبها من علي فربما طلع على فيها فيقول صلى الله عليه وسلم “أناكم علي في السحاب”]

Ve dahi onun siyâh renkli bir kisâsı var imiş, onu birisine bağışlamış.

285 Mirkātu'l-Mefâtih Şerhu Mişkâti'l-Mesâbîh, 7/2765, no: 4306.

Ümmü Seleme ‘aleyhe’r-rıdvân ona demiş ki “Atam anam sana fedâ olsunlar, o siyâh renkli kisâ ne etti?” Efendimiz “ما رأيت” “كسوته” فقال “Birisine giydirdim.” Ve o dahi: “Senin beyâzından onun sevâdı üzerine yakışıklı güzel olarak başka bir şey aslâ görmemişim.” Ve dahi Enes ‘aleyhi’r-rıdvân demiş ki “Olurdu ki öğle namâzını bir şemle lâbis ve tarafeyni beyninde ‘âkîd olarak bizimle kılmuştur.” “Şemle” dahi lûgatte kilim ma’nâsına gelmiştir. Parmağına hâtemi takardı ve olurdu ki hâteminde bir iplik bağlı olduğu hâlde hâne-i sa‘âdetten çıkardı ki onunla hâtırında ki şeyi tezekkür ede ve onunla nâme-i hümayûnlar üzerine hatm ederdi, hattâ “الخاتم على الكتاب خير من التهمة” buyururdu, ya‘nî “Kitâb üzerine hatm etmek töhmetten yeğdir.” Ve dahi kalensüveleri giyerdi ki sarık altında giyerdi ve sarıksız dahi giyerdi ve olurdu ki kalensüveyi başından çıkarıp onu önünde sütre ederdi ve ona namâz kılardı ve olur ki sarık bulunmazdı kendi başına yalnız ‘isâbeyi bağlardı ki başı üzerine ve cebhesine bağlardı. Ve onun bir sarığı var idi, ismi Sehâb idi, onu ‘Alî’ye bağışladı ve olurdu ki Hazret-i ‘Alî onunla çıkardı ve efendimiz “أتاكم علي في السحاب” buyururdu, ya‘nî “Sehâb adlı olan sarık ile ‘Alî size geldi” demektir.

[وَكَانَ إِذَا لَبَسَ ثَوْبًا لَبَسَهُ مِنْ قَبْلِ مَيَامِنِهِ وَيَقُولُ “الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي كَسَانِي مَا أُوَارِي بِهِ عَوْرَتِي وَأَتَجَمَّلُ بِهِ فِي النَّاسِ” وَإِذَا نَزَعَ ثَوْبَهُ أَخْرَجَهُ مِنْ مَيَاسِرِهِ وَكَانَ إِذَا لَبَسَ جَدِيدًا أَعْطَى خَلْقَ ثِيَابِهِ مَسْكِينًا ثُمَّ يَقُولُ “مَا مِنْ مُسْلِمٍ يَكْسُو مُسْلِمًا مِنْ سَمَلِ ثِيَابِهِ لَا يَكْسُوهُ إِلَّا اللَّهُ إِلَّا كَانَ فِي ضِمَانِ اللَّهِ وَحِرْزِهِ وَخَيْرِهِ مَا وَاوَاهُ حَيًّا وَمَيِّتًا” وَكَانَ لَهُ فِرَاشٌ مِنْ أَدَمٍ حَشَوْهُ لَيْفَ طَوْلِهِ ذِرَاعَانِ أَوْ نَحْوَهُ وَعَرْضُهُ ذِرَاعٌ وَشِبْرٌ أَوْ نَحْوَهُ وَكَانَتْ لَهُ عَبَاءَةٌ تُفَرِّشُ لَهُ حَيْثُمَا تَنَقَّلَ تُشْنِي طَاقِينَ تَحْتَهُ وَكَانَ يَنَامُ عَلَى الْحَصِيرِ لَيْسَ [268] تَحْتَهُ شَيْءٌ غَيْرُهُ]

Ve elbisesini giyerken onları meyâminlerinden ya‘nî sağ tarafından başlayıp giyerdi ve soyacak olsa meyâsirinden ya‘nî sol tarafından nez‘ edip çıkarırdı ve urbaları giyerken “الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي كَسَانِي مَا أُوَارِي بِهِ عَوْرَتِي وَأَتَجَمَّلُ بِهِ فِي النَّاسِ” buyururdu, ya‘nî “Onunla ‘avretimi setr ve nâs içinde onunla bezenip tecemül eder nesneyi bana pûşîde ve ilbâs

eden Allâh'a hamd olsun" derdi. Ve çün bir nev ve cedîd ve yeni bir sevbi giyerdi, onun eski ve 'atîk siyâbını mesâkîne verip onunla tasadduk eylerdi, ondan sonra "ما من مسلم يكسو مسلماً من سمل ثيابه لا يكسوه إلا" ²⁸⁶ Ya'nî "Bir müslim yok ki bir müslime onun eski urbasından bir nesneyi muhlisan lillâh olarak iksâ ede de illâ ki o kimse hayât ve memâtında o sevb o fakîrin üstünde durdukça Allâh'ın damân ve harez ve hayrında olmaya" ki elbette Allâh'ın hıfz ü himâyet ve hayr ü sıyânetinde bulunur demektir. Ve edemden ya'nî deriden onun bir yatağı var idi, uzunluğu iki zirâc idi veyâhüd o mikdârda idi, enliğı dahi ya'nî 'arzı bir zirâc ve bir karış idi yâ o mikdârda idi, içi lîften dolu idi ve dahi onun bir 'abâsı var idi ki tenakkul ettikçe ona iki kat olarak serilip ferş olunurdu ve dahi hasır üstünde onun altında bir nesneyi döşemeksizin yatardı ki hasır üstünde dîğer bir şey komaksızın uzanıp yatardı.

[وَكَانَ مِنْ خُلُقِهِ تَسْمِيَةُ دَوَائِهِ وَسَلَاحِهِ وَمَتَاعِهِ وَكَانَ اسْمُ رَايَتِهِ الْعُقَابُ وَاسْمُ سَيْفِهِ الَّذِي يَشْهَدُ بِهِ الْحُرُوبُ ذُو الْفَقَارِ وَكَانَ لَهُ سَيْفٌ يُقَالُ لَهُ الْمَخْذَمُ وَآخِرُ يُقَالُ لَهُ الرُّسُوبُ وَآخِرُ يُقَالُ لَهُ الْقُضِيبُ وَكَانَتْ قَبْضَةُ سَيْفِهِ مُحَلَاةً بِالْفَضَةِ وَكَانَ يَلْبَسُ الْمَنْطِقَةَ مِنَ الْأَدَمِ فِيهَا ثَلَاثُ حَلَقٍ مِنْ فِضَّةٍ وَكَانَ اسْمُ قَوْسِهِ الْكَتُومُ وَجَعَبَتُهُ الْكَافُورُ وَكَانَ اسْمُ نَاقَتِهِ الْقَصُوءَ وَهِيَ الَّتِي يُقَالُ لَهَا الْعُضْبَا وَاسْمُ بَغْلَتِهِ الدُّلْدَلُ وَكَانَ اسْمُ حِمَارِهِ يَعْفُورُ وَاسْمُ شَاتِهِ الَّتِي يَشْرَبُ لِبْنِهَا عَيْنَةٌ وَكَانَ لَهُ مَطْهَرَةٌ مِنْ فَخَارٍ يَتَوَضَّأُ فِيهَا وَيَشْرَبُ مِنْهَا فَيُرْسِلُ النَّاسَ أَوْلَادَهُمُ الصِّغَارَ الَّذِينَ قَدْ عَقَلُوا فَيَدْخُلُوهُ عَلَى رُسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَلَا يَدْفَعُونَ عَنْهُ فَإِذَا وَجَدُوا فِي الْمَطْهَرَةِ مَاءً شَرَبُوا مِنْهُ وَمَسَحُوا عَلَى وَجُوهِهِمْ وَأَجْسَادِهِمْ وَيَتَغَوَّنَ بِذَلِكَ الْبَرَكَةَ]

Ve dahi onun ahlâkından idi ki kendi esliha ve metâc ve hayvânâtına ad koymak ya'nî esliha ve emtî'a ve devâbbının her birine birer ism tesmiye etmek onun 'ādâtından idi. Rāyesinin ya'nî sancağının ismi "Ukāb" idi ve onunla harb ve gazāya gittiğı kılıç ya'nî tîg-i nusret-sāzının ismi "Zü'l-fikār" idi ve dîğer bir seyfi dahi var idi ki ismi "Mihdem" idi ve dîğer şimşîr-i 'adū-tedmîri var idi ki onun adı "Resüb" idi ve başkası dahi var idi ona "Kadîb" denilirdi. Ve kılıcının kabzası gümüşle

sem senin üzerine benden sonra kim ‘adl eder!’” diye fermân buyurdu. “Veyh” lügatte beliiyeliye denilen kelime-i rahmettir denilmiş. [269] Ve çün o aʿrâbî savuşup gitti, efendimiz “ردوه على رويدا” buyurdu yaʿnî “Yavaş yavaş onu bana çevirip redd ediniz” diye iʿade ettirdi. Ve dahi Cābir ‘aleyhi’r-rıdvân rivāyet edip dedi ki ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimiz yevm-i Hayber’de Bilāl’in eteğindeki gümüşten alıp nāsa verirken bir şahs: “Yā Resūlallāh, ‘adālet eyle!” dedi. Ve ‘aleyhi’s-selām efendimiz ona لا ويحك فمن يعدل إذا لم أعدل فقد خبت إذن وخسرت إن كنت لا “Sana veyh olsun, ben eger ‘adl etmez isem kim ‘adālet eyler!” diye gūşmāl verince Hazret-i Ömer b. el-Hattāb ‘aleyhi’r-rıdvân ayak üzere kalkıp “Ben bunun boynunu vurmaya mı? Tahkīkan münafıktır!” diye darb-ı unuku için efendimizden istizān ettikte, efendimiz معاذ الله أن يتحدث الناس “287 Yaʿnî “Allāh’a sığındım, ben onu nice katl edeyim ki halk diyeler ki ashābını öldürüyor.”

[وكان رسول الله صلى الله عليه وسلم في حرب فراؤا من المسلمين غرة فجاء رجل حتى قام على رأس رسول الله صلى الله عليه وسلم بالسيف فقال من يمنعك مني فقال الله فقال فسقط السيف من يده فأخذ رسول الله صلى الله عليه وسلم السيف وقال “من يمنعك مني فقال كن خير آخذ” قال “قل أشهد أن لا إله إلا الله وأني رسول الله” فقال لا غير آني لا أقاتلك ولا أكون معك ولا أكون مع قوم يقتلوك فحلى سبيله فجاء أصحابه فقال جئتكم من عند خير الناس]

Ve dahi ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimiz bir harbde iken zümre-i aʿdā-i müsliminden bir gırreyi görüp ondan bir şahs geldi tā ki ‘aleyhi’s-selām efendimizin başı üzerine kılıç ile durmuş ve “Seni benden kim menʿ eder?” dedikte, efendimiz: “Allāh” buyurdu ve derʿakab elinden kılıç yere düşünce ‘aleyhi’s-selām efendimiz onu alıp مَنْ يَمْنَعُكَ” “من يمنعك مني” diye ona fermân buyurdu ve o dahi: “Sen ahz edicinin hayırlısı ol” dedikte efendimiz “قل أشهد أن لا إله إلا الله وأني رسول الله” diye onu İslām’a daʿvet etti ve kendisi: “Yok, fakat ben seninle daha

287 el-Cemʿu Beyne’s-Sahīhayn, 2/361; Cāmiʿu’l-Usūl, 10/83; Nuzhetu’l-Elbāb, 5/3032.

mukâtele etmem ve ne seninle olurum ve ne de seninle mukâtele eden kavm ile olurum” diye ‘ahd verdi. ‘Aleyhi’s-selâm efendimiz dahi onun sebîlini tahliye etti ve ashâbına gelince “Ben size hayru’n-nâsin ‘indinden geldim” demiştir.

[وروى أنس أن يهودية أتت النبي صلى الله عليه وسلم بشاة مسمومة ليأكل منها فجاء بها إلى النبي صلى الله عليه وسلم فسألها عن ذلك فقالت أردت قتلك فقال “ما كان الله لیسلطک علی ذلك قالوا أفلا تقتلها فقال لا” وسحره رجل من اليهود فأخبره جبریل علیه أفضل الصلاة والسلام بذلك حتى استخرجه وحل العقد فوجد لذلك خفة وما ذكر ذلك لليهودي ولا أظهره عليه قط” وقال علي رضي الله عنه بعثني رسول الله صلى الله عليه وسلم أنا والزبير والمقداد فقال انطلقوا حتى تأتوا روضة خاخ فإن بها طعينة معها كتاب فخذوه منها فانطلقنا حتى أتينا روضة خاخ فقلنا أخرجي الكتاب فقالت ما معي من كتاب فقلنا لتخرجن الكتاب أو لننزعن الثياب فأخرجته من عقاصها فأتينا به النبي صلى الله عليه وسلم فإذا فيه من حاطب بن أبي بلتعة إلى أناس من المشركين بمكة يخبرهم أمراً من أمر رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال يا حاطب ما هذا قال يا رسول الله لا تعجل علي أني كنت امراً ملصقاً في قومي وكان من معك من المهاجرين لهم قرابات بمكة يحمون أهلهم فأحببت إذ فاتني ذلك من النسب منهم أن أتخذ فيهم يداً يحمون بها قرابتي ولم أفعل ذلك كفراً ولا رضاً بالكفر بعد الإسلام ولا ارتداداً عن ديني فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم أنه صدقكم فقال عمر رضي الله عنه دعني أضرب عنق هذا المنافق فقال صلى الله عليه وسلم إنه شهد بداراً وما يدريك لعل الله عز وجل قد اطلع على أهل بدر فقال اعملوا ما شئتم فقد غفرت لكم”]

Ve dahi Enes ‘aleyhi’r-rıdvân rivāyet edip demiş ki bir yehūdî karısı ağulanmış bir koyun ile efendimize geldi tā ki o mesmūme koyundan ekl ede. Ve efendimiz zehirli ve mesmūme olduğuna āgāh olup ondan ihtirāz ettikten sonra o yehūdiiyyeyi huzūr-ı ‘ālīsine getirdiler ve çün ondan su’āl etti ya’nî koyuna tesmīm ettiğinin sebebini ondan sordu, yehūdiiyye: “Onunla senin katlini murād ettim” diye ikrār etti. Efendimiz dahi ²⁸⁸ “ما كان الله لیسلطک علی ذلك قالوا أفلا تقتلها فقال لا” diye fermān buyurdu ya’nî “Seni Zât-ı Zü’l-celāl bunun üzerine musallat edecek

değil idi.” Ve sahâbe-i güzîn ‘aleyhimü’r-rıdvân ecma‘ın: “Biz bunu öldürmeyelim mi?” diye istizân ettiklerinde, efendimiz “yok” diye ruhsat vermedi. Ve bir yehūdî dahi onu sihr etti. Ve Cibrîl ‘aleyhi’s-selâm, efendimize onunla haber verdi tâ ki onu çıkarıp düğümlerini açıp çözdü ve onunla ya‘nî hall-i ‘ukdelerle kendi nefsinde bir hiffet buldu ve bu keyfiyeti yehūdîye zikr etmedi ve aslâ onu onun üzerine izhâr etmedi. Ve Hazret-i ‘Alî ‘aleyhi’r-rıdvân dedi ki Resûl-i kibriyâ efendimiz beni ve Zübeyr ve Mikdâd’ı gönderip bize buyurdu ki انطلقوا حتى تأتوا روضة خاخ فإن بها طعينة معها كتاب فخذوه منها فانطلقنا حتى أتينا روضة خاخ فقلنا أخرجي الكتاب فقالت ما معي من كتاب فقلنا لتخرجن الكتاب أو لنزعن الثياب فأخرجته من عقاصها فأتينا به النبي صلى الله عليه وسلم فإذا فيه من حاطب بن أبي بلتعة إلى أناس من المشركين بمكة يخبرهم أمراً من أمر رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال يا حاطب ما هذا قال يا رسول الله لا تعجل علي أني كنت امراً ملصقاً في قومي وكان من معك من المهاجرين لهم قرابات بمكة يحمون أهلهم فأحببت إذ فاتني ذلك من النسب منهم أن أتخذ فيهم يداً يحمون بها قرابتي ولم أفعل ذلك كفراً ولا رضاء بالكفر بعد الإسلام “Siz gidiniz tâ ki Hâh ravzasına varasız, [270] zîrâ Za‘îne’yi orada bulursız, onunla bir mektûb vardır, hemân siz o mektûbu ondan alınız diye ta‘rîf ve tenbîh etmiş. Ve çün varıp onu orada bulduk mektûbu ondan istedik, ya‘nî ravza-i Hâh’a varıp Za‘îne ile mülâkî olduğumuzda ona “Mektûbu çıkar” dedik ve o dahi: “Benimle bir kitâb yok!” diye inkâra tasaddî ettikte biz ona dedik: “Elbette sen bu kitâbı çıkaracaksın, yoksa senin üzerinden urbanı nez‘ edip mektûbu ararız.” Ve çün inkârın mecâli kalmadı, mektûbu saçının örgüleri arasından kısacık saçın içinden çıkarıp verdi, biz dahi onunla efendimize ‘avdet ve takdîm ettik. Onda bir yazı olup ki Hâtûb b. Ebî Belta‘a’dan Mekke-i mükerrerme’de bulunan ba‘zı müşrikîne yazılmış ki umûr-ı peygamberîden ba‘zı umûru onlara bildirip ihbâr etmiş. Ve efendimiz: “Yâ Hâtûb, bu nedir?” söyledikte, Hâtûb: “Yâ Resûlallâh, benim üzerime siz ‘acele buyurmayınız, ben kavmime mülsak bir âdem idim ve muhâcirlerden seninle berâber bulunan zevâtın Mekke-i mükerrerme’de ehlleri himâye edecek karâbeleri var ve ben dahi nesebce onlardan ehlimi himâye edecek emri bana geçince sevdim ki onlar da

benim bir iyiliğim ola da tâ ki onunla benim karâbetimi himâye edeler; ben onu küfr için işlemedim, İslâm'dan sonra küfre râzî değilim ve dahi dînimden irtidâd için etmedim” dedi. O vakte ‘aleyhi’s-selâm efendimiz “أنه صدقكم فقال عمر رضي الله عنه دعني أضرب عنق هذا المنافق” buyurdu, ya’nî “Tahkîkan size gerçek ve doğrusunu söyledi” diye rûy-ı safh ve kabûl-i ma‘zeret gösterdi. Ve ‘Ömer ‘aleyhi’r-rıdvân ise der-‘akab efendimize “Bırak, ben bu münâfiğin boynunu vurayım!” diye katline me‘zûniyyet tevakku‘ etti. Efendimiz dahi لعل يديك لعل “İنه شهد بداراً وما يديك لعل” diye Allah عز وجل قد اطلع على أهل بدر فقال اعملوا ما شئتم فقد غفرت لكم²⁸⁹ diye fermân buyurdu ki bu cihetten ona ta‘arruz etmek hoş olmaz diye ruhsat vermedi ya’nî “Bu âdem Bedr gazvesine hâzır olmuş, sen ne bilirsin, ola ki Hakk subhânehu ve ta‘âlâ onlara ıttılâ‘ etmekle siz dilediğinizi işleyiniz de ben tahkîk ve tahkîkan size magfîret etmişim” diye onları âzâde-ser etmiştir.

[وقسم رسول الله صلى الله عليه وسلم قسمة فقال رجل من الأنصار هذه قسمة ما أريد بها وجه الله فذكر ذلك للنبي صلى الله عليه وسلم فاحمر وجهه وقال “رَحِمَ اللهُ أَخِي مُوسَى قَدْ أُوذِيَ بِأَكْثَرِ مِنْ هَذَا فَصَبَرَ” وَكَانَ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ “لَا يُبَلِّغُنِي أَحَدٌ مِنْكُمْ عَنْ أَحَدٍ مِنْ أَصْحَابِي شَيْئًا فَإِنِّي أَحِبُّ أَنْ أُخْرَجَ إِلَيْكُمْ وَأَنَا سَلِيمٌ الصِّدْرُ”]

Ve dahi bir gün efendimiz bir kısmeti taksîm etti ve ensârdan bir zât demiş ki “Bu bir kısmettir ki onunla vechullâh murâd olunmamış.” Ve onun işbu sözü efendimize bâlig oldukça, efendimiz celâlerinden onun yüzü kırmızı oldu ve buyurdu ki “رَحِمَ اللهُ أَخِي مُوسَى قَدْ أُوذِيَ بِأَكْثَرِ مِنْ هَذَا فَصَبَرَ” Ya’nî “Hakk subhânehu ve ta‘âlâ benim birâderim Mûsâ ‘aleyhi’s-selâmı rahmet etsin, işbu ezâdan ziyâdeye incinip ona sabr etmiş.” Ve ‘aleyhi’s-selâm efendimiz dâimâ buyururdu ki “لَا يُبَلِّغُنِي أَحَدٌ مِنْكُمْ عَنْ” Ya’nî “Sizden bir kimse benim ashâbımdan bana bir nesneyi teblîğ etmeye, zîrâ

289 Buhārî, Cihād, 141, no: 3007; Müslim, Fezâilu’s-Sahâbe, 161.

290 Musnedu Ahmed, 6/302; Tirmizî, Menâkıb, 64, no: 3896; Ebû Dâvûd, Edeb, 33, no: 4860; Şu‘abu’l-İmân, 13/446.

ben severim ki selîmü's-sadr olduğum hâlde ben size çıkayım” ya'nî benim hâtırımı şikest edecek sözü siz ashâbımdan bana nakl etmeyiniz tâ ki ben bir kimseden mugberrü'l-hâtır olarak size hurûc etmeyeyim demek olur.

Beyānu İgdāihi Sallallāhu ‘Aleyhi ve Selleme ‘Ammā Kāne Yekrehuhu

[بيان إغضائه صلى الله عليه وسلم عما كان يكرهه]

[كان رسول الله رَقِيقَ الْبُشْرَةِ لَطِيفَ الظَّاهِرِ وَالْبَاطِنِ يُعْرِفُ فِي وَجْهِهِ غَضَبَهُ وَرِضَاهُ وَكَانَ إِذَا اشْتَدَّ وَجْدُهُ أَكْثَرُ مَنْ مَسَّ لَحِيَّتَهُ الْكَرِيمَةَ وَكَانَ لَا يَشَافُهُ أَحَدٌ بِمَا يَكْرَهُهُ دَخَلَ عَلَيْهِ رَجُلٌ وَعَلَيْهِ صَفْرَةٌ فَكَرَّهَا فَلَمْ يَقِلْ لَهُ شَيْئاً حَتَّى خَرَجَ فَقَالَ لِبَعْضِ الْقَوْمِ “لَوْ قَلْتُمْ لِهَذَا أَنْ يَدَعَ هَذِهِ” يَعْنِي الصَّفْرَةَ]

Ve dahi sevmeyip kerh ettiği nesneden beyān-ı igdāsı ise o dahi işte bu mebhastır. Şöyle ki ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimiz rakî-kü’l-beşere olup onun zâhir ve bâtını latîf idi, onun gazab ve rızāsı onun yüzünde bilirdi; çün onun vecdi müştedd olurdu, lihye-i mübâreke ve kerîmesinin messini teksîr ederdi ve dahi kerh ettiği nesne ile bir kimseye müşâfehe etmezdi, ya'nî bir kimsenin ‘aybını onun yüzüne vurup onu mahcûl ve şermsâr etmezdi, hattâ bir gün onun huzûr-ı celîline bir âdem girmiş, onun üstünde sarılık var idi ve o sarılıktan hoşlanmayıp egerçi o sarılığı kerh ettiyse de lâkin onun yüzünde ona bir şey demedi tâ ki çıkıp gitti ve o vakte ba‘zu’l-kavme “لو قلت لهذا أن يدع هذه” fermân buyurdu ki “Bu sarılığı terk etmeğe buna söylemiş olaydınız” buyurmuş.

[”وبال أعرابي في المسجد بحضرته فهم به الصَّحَابَةُ فَقَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ “لَا تُزِرُّمُوهُ” أَيُّ لَا تَقْطَعُوا عَلَيْهِ الْبَوْلَ ثُمَّ قَالَ لَهُ “إِنَّ هَذِهِ الْمَسَاجِدَ لَا تَصْلُحُ لَشَيْءٍ مِنَ الْقَذَرِ وَالْبَوْلِ وَالْخَلَاءِ” وَفِي رَوَايَةٍ قَرِيبُوا وَلَا تَنْفَرُوا وَجَاءَهُ أَعْرَابِي يَوْمًا يَطْلُبُ مِنْهُ شَيْئاً فَأَعْطَاهُ [271] صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثُمَّ قَالَ لَهُ أَحْسَنْتَ إِلَيْكَ قَالَ الْأَعْرَابِي لَا وَلَا أَجْمَلْتَ قَالَ فَغَضِبَ الْمُسْلِمُونَ وَقَامُوا إِلَيْهِ فَأَشَارَ إِلَيْهِمْ أَنْ كَفُوا ثُمَّ قَامَ وَدَخَلَ مَنْزِلَهُ وَأَرْسَلَ إِلَى الْأَعْرَابِي وَزَادَهُ شَيْئاً ثُمَّ قَالَ أَحْسَنْتَ إِلَيْكَ قَالَ نَعَمْ فَجَزَاكَ اللَّهُ مِنْ أَهْلِ وَعَشِيرَةٍ خَيْراً فَقَالَ لَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّكَ قُلْتَ مَا قُلْتَ وَفِي

نفس أصحابي شيء من ذلك فإن أحببت فقل بين أيديهم ما قلت بين يدي حتى يذهب من صدورهم ما فيها عليك قال نعم فلما كان الغد أو العشي جاء فقال النبي صلى الله عليه وسلم إن هذا الأعرابي قال ما قال فزدناه فزعم أنه رضي أذكلك فقال الأعرابي نعم فجزاك الله من أهل وعشيرة خيراً فقال صلى الله عليه وسلم إن مثلي ومثل هذا الأعرابي كمثله رجل كانت له ناقة شردت عليه فاتبعها الناس فلم يزيدها إلا نفوراً فناداهم صاحب الناقة خلوا بيني وبين ناقتي فإني أرفق بها وأعلم فتوجه لها صاحب الناقة بين يديه فأخذ لها من قمام الأرض فردها هوناً حتى جاءت واستناخت وشد عليها رحلها واستوى عليها وإني لو تركتكم حيث قال الرجل ما قال فقتلتموه دخل النار]

Ve dahi bir aʿrābī mescid-i şerîfin içinde efendimizin huzûr-ı ʿālî-sinde işeyip tebevîl ettikte sahâbe-i kirâm onun darb ve menʿine ihtimâm ettiler. Ve ʿaleyhi's-selâm efendimiz onlara “لَا تُزْرِمُوهُ” buyurup menʿ etti yaʿnî “Onun üzerine bevlini kestirmeyiniz.” Sonra o aʿrābîye buyurdu ki ²⁹¹ “إِنَّ هَذِهِ الْمَسَاجِدَ لَا تَصْلُحُ لشيء من القذر والبول والخلاء” Yaʿnî “Tahkîkan işbu mesâcid-i şerîfe kazer ve bevle ve helâdan bir nesneye sâlih olmaz.” Ve bir rivâyette dahi: “Takrîb ediniz, tenfîr etmeyiniz” ʿibâresi menkûl olmuş. Ve bir gün ona bir aʿrābî gelip ondan bir ʿatiyye istemiş. Efendimiz dahi ona bir ʿatiyye verdi, sonra ona buyurdu ki “أحسننت إليك” قال الأعرابي “لا ولا أجملت” Yaʿnî “Ben sana ihsân ettim mi?” Aʿrābî: “Yok, cemîl dahi etmedin!” diye küfrân-ı niʿmet ettikte müslimler gazab edip ona kalktılar ve efendimiz onlara işâret buyurdu ki “أن كفوا” Yaʿnî “Siz ona taʿarruz etmekten keff-i yed ediniz” dedi, sonra efendimiz kalkıp menziline dâhil oldu ve aʿrābîyi dahi yanına celb edip diğer bir ʿatiyyeyi dahi ona verip onun ʿatiyyesini müzdâd etti, sonra “أحسننت إليك قال نعم فجزاك الله من أهل وعشيرة خيراً” diye bir dahi ondan sordu. Ve aʿrābî: “Evet, Zât-ı Zü'l-Celâl sana ehl ve ʿaşîretten hayr ile mücâzât eyleye” diye ʿarz-ı teşekkür ettikte Nebî-i zî-şân efendimiz ona “إنك قلت ما قلت وفي نفس أصحابي شيء من ذلك فإن أحببت فقل بين أيديهم ما قلت بين يدي حتى يذهب من صدورهم ما فيها عليك” buyurdu ki hulâsa-i mazmûn-ı şerîfi: “Sen dediğini dedin ve ondan ashâbımın nüfûsunda

291 Bkz. İbn Mâce, Tahâret, 78, 1/175.

bir keder bıraktın. Eger sevdinse benim huzûrumda bu söylediğin sözü onların huzûrlarında söyle tâ ki sînelerinde senin üzerine tekevvün eden hışım ve gazabları zâhib ola.” Ve çün gaden veyâhüd ‘aşıyy oldu, o a‘râbî gelip hâzır oldu ve efendimiz dahi ashâbına buyurdu ki “إن هذا”
 “Bu a‘râbî dediğini dedi ve biz dahi ‘atiyyesini müzdâd ettik ve onunla râzî olduğuna zu‘m eyledi, böyle midir?” A‘râbî dahi: “Evet, sana Hakk celle ve ‘alâ ehl ü ‘aşıretten hayr ile mücâzât etsin” dedi. Ve ‘aleyhi’s-selâm efendimiz dahi “إن مثلي ومثل هذا الأعرابي كمثل رجل كانت له ناقة شردت عليه فاتبعها الناس فلم يزيدها إلا نفوراً فناداهم صاحب الناقة خلوا بيني وبين ناقتي فإني أرفق بها وأعلم فتوجه لها صاحب الناقة بين يديه فأخذ لها من قمام الأرض فردها هوناً حتى جاءت واستناخت وشد عليها رحلها واستوى عليها وإني لو”
 “Benimle bu a‘râbî misâlimiz o misâle benzer ki bir kimsenin bir nâkası olup da onun elinden kaçır ve onu tutmağa halk dahi ona tâbi‘ olup pî-şine düşer ve o halk o nâkaya nüfûrdan gayrı ona bir nesneyi ziyâde etmezler ve nâka sâhibi onlara münâdât edip der ki “Siz benimle nâkamın beyninde tahliye ediniz ki ben onunla rıfk ve onun tab‘ına ‘ilmim sizden daha ziyâdedir” deyip kendisi ona müteveccih olur ve karşısına geçtikte kumâm-ı arzdan alıp ona bir ‘alefi irâ‘e ve yavaş yavaş onu redd ettirir tâ ki gelip onun önünde diz vurup yere çöker ve kendisi dahi onun se-merini ve rahlini üstüne bağlayıp arkasına biner, kaldı ki ben sizi terk etmiş olaydım ya‘nî bu a‘râbî şol sözü söylediği vakte ben sizi bırakmış olsaydım siz onu öldürürdünüz ve kendisi âteşe girerdi.”

Beyânu Sehâvetihi ve Cûdihî Sallallâhu ‘Aleyhi ve Selleme

[بيان سخاوته وجوده صلى الله عليه وسلم]

[كَانَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَجْوَدَ النَّاسِ وَأَسْخَاهُمْ وَكَانَ فِي شَهْرِ رَمَضَانَ كَالرِّيحِ الْمُرْسَلَةِ لَا يُمَسِّكُ شَيْئًا وَكَانَ عَلَيَّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ إِذَا وَصَفَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ

وَسَلَّمَ قَالَ كَانَ أَجُودَ النَّاسِ كَفًّا وَأَوْسَعَ النَّاسِ صَدْرًا وَأَصْدَقَ النَّاسِ لَهْجَةً [272]
وَأَوْفَاهُمْ ذِمَّةً وَالْيَنَّهُمْ عَرِيكَةً وَأَكْرَمَهُمْ عَشِيرَةً مَنْ رَأَاهُ بِدِيَهَةٍ هَابَهُ وَمَنْ خَالَطَهُ مَعْرِفَةً
أَحَبَّهُ يَقُولُ نَاعِثُهُ لَمْ أَرْ قَبْلَهُ وَلَا بَعْدَهُ مِثْلَهُ]

Ve onun sehâvet ve cömerdliğinin beyânı ise o dahi işte bu mebhastır. Şöyle ki ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm kâffe-i halkın eshâ ve ecvedî idi, lâ-siyyemâ şehr-i ramazân-ı şerîfte rîh-i mürsel gibi idi ki hîç bir şey tutmazdı. Ve Hazret-i ‘Alî b. Ebî Tâlib ‘aleyhi’r-rıdvân onu vâsf etseydi na’t-ı celîlinde buyururdu ki “Keffce ya’nî bezl ve ‘atâca nâsın ecvedî idi ve sadrcâ ya’nî gayz ve gazab ve ‘afv ve rızâca nâsın sudûrundan ziyâde onun sadrı geniş ve vâsi’ idi ve lehcece nâsın asdaki idi ve ‘ahd ü peymân ve zimmetçe nâsın evfâsı idi, ya’nî ‘ahde vefâsı dahi cümleden ziyâde idi ve ‘arîkece nâsın elyeni idi ki kâffesinden ziyâde ‘arîkesi yumuşak idi ve ‘aşîretce nâsın ekremî idi. Bedâheten onu gören kimse lâ-mahâle ondan mehâbeti olurdu, ma’rifeten onunla muhâlata eden kimse onun severdi artık onun nâ’ıtı derdi ki ben bunun mislini görmemişim ne ondan evvel ve ne de ondan sonra ona mümâsil şibh ve nazîrini görmedim derdi.”

[وَمَا سُئِلَ عَنْ شَيْءٍ قَطُّ عَلَى الْإِسْلَامِ إِلَّا أَعْطَاهُ وَإِنَّ رَجُلًا أَتَاهُ فَسَأَلَهُ فَأَعْطَاهُ غَنَمًا
سَدَّتْ مَا بَيْنَ جَبَلَيْنِ فَرَجَعَ إِلَى قَوْمِهِ وَقَالَ أَسْلِمُوا فَإِنِّ مُحَمَّدًا يُعْطِي عَطَاءَ مَنْ لَا
يَخْشَى الْفَاقَةَ وَمَا سُئِلَ شَيْئًا قَطُّ فَقَالَ لَا وَحُمِلَ إِلَيْهِ تِسْعُونَ أَلْفَ دِرْهَمٍ فَوَضَعَهَا عَلَى
حَصِيرٍ ثُمَّ قَامَ إِلَيْهَا فَقَسَمَهَا فَمَا رَدَّ سَائِلًا حَتَّى فَرَّغَ مِنْهَا وَجَاءَ رَجُلٌ فَسَأَلَهُ فَقَالَ مَا
عِنْدِي شَيْءٌ وَلَكِنْ اتَّبِعْ عَلَيَّ فَإِذَا جَاءَنَا شَيْءٌ قَضَيْنَاهُ فَقَالَ عُمَرُ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا كَلَّفَكَ
اللَّهُ مَا لَا تَقْدِرُ عَلَيْهِ فِكْرَةَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ذَلِكَ فَقَالَ الرَّجُلُ أَنْفَقَ وَلَا تَخْشَ
مِنْ ذَلِكَ الْعَرْشِ إِفْلَاحًا فَتَبَسَّمَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَغَرِفَ السُّرُورُ فِي وَجْهِهِ]

Ve ‘ahd-i İslâm üzere ondan bir nesne dilenmedi ki onu vermedi ya’nî lâ-mahâle ‘ahd-i İslâm üzere her ne ki ondan dilendi ise aslâ ona vermemezlik etmedi, elbette vermiştir. Bir zât gelip ondan ‘atiyye diledikte iki dağın aralarını sedd eder agnâmı vermiştir. O zât kavmine dönüp gittikte onlara demiş ki “Siz müslim olunuz, zîrâ Muhammed ‘aleyhi’s-selâm fakr u fâkadan havf etmeyen kimsenin vergisini verir.” Ve aslâ ondan bir şey’i dilenmedi ki ona yok denildi, ya’nî bir sâile yok

demedi, her ne ki ondan istenilmiş ise vermiştir demek olur. Ve bir günde ona doksan bin dirhem haml olundu ve onları bir hasır üstüne koyup onun taksîmine kıyâm etti ve kâffesini ashâbı beyninde taksîm etti. Ondan fârig oluncaya dek aslâ bir sâili redd etmedi, hattâ ona bir âdem gelip su'âl ettikte ona “Bende bir şey yoktur, var benim üzerime sen ibtiyâ eyle ki bize bir şey geldiği vakte onu ödeyelim” buyurmuş ve o hâlde Hazret-i ‘Ömer b. el-Hattâb ‘aleyhi’r-rıdvân ona: “Yâ Resûlallâh, Hakk celle ve ‘alâ hazretleri muktediri bulunmadığın nesne ile seni teklîf etmemiştir” dedikte, efendimiz onun işbu sözünden hoşlanmadı. Ve o kimse çün bu mısraı söyledi:

أَنْفَقْتُ وَلَا تَخْشَ مِنْ ذَلِكَ الْعَرْشِ إِفْلَاحًا

Ya‘nî “Sen nafaka eyle de ‘arş sâhibinden sana killet-i vukû‘undan korkma.” Onun bu bu ifâdesinden efendimiz tebessüm buyurup tâ ki vech-i münîrinden ‘alâim-i sürûr u şâdumânî bilinip göründü.

[وَلَمَّا قَفَلَ مِنْ حَيْنِ جَاءَتِ الْأَعْرَابُ يَسْأَلُونَهُ حَتَّى اضْطَرُّوهُ إِلَى شَجَرَةٍ فَحَطَفَتْ رِدَاءَهُ فَوَقَفَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَقَالَ “أَعْطُونِي رِدَائِي لَوْ كَانَ لِي عَدُوٌّ هَذِهِ الْعِضَاءُ نَعْمًا لَقَسَمْتُهَا بَيْنَكُمْ ثَلَا لَا تَجِدُونِي بِخِيَلًا وَلَا كَذَّابًا وَلَا جَبَانًا”]

Ve Huneyn gazâsından ‘avdet buyurdukları vakte dilemeğe a‘râb gelip onu bir şecereye muztarr ettiler, ya‘nî o kadar külliyyetli a‘râb gelip ona su’âl etmekte ilhâh ettiler ki zât-ı ‘ulyâsı bir şecereye sokulup üzerine yolunu tazyîk ettiler tâ ki ridâ-i şerîfî şecereye ilişip kaldı, sonra efendimiz durup “أَعْطُونِي رِدَائِي لَوْ كَانَ لِي عَدُوٌّ هَذِهِ الْعِضَاءُ نَعْمًا لَقَسَمْتُهَا بَيْنَكُمْ”²⁹³ buyurdu, ya‘nî “Siz benim ridâmı veriniz, bu ormanlık ‘adedince benim sığır ve koyun ve hayvânâtım olsa ben sizin beyninizde taksîm ederdim, size beni bahîl ve kezzâb ve korkak bulmazdınız.” “İdât” lügatte ümmü gaylân ağacı ki büyük dikenli ağaçtır, berriyye içinde çok olur. Ve “ne‘am” fethateyn ile dört ayaklı hayvân vat ve deve ve koyun ve sığır gibi, cem‘î “en‘ām” gelir ve “en‘ām”ın cem‘î “enā‘īm”dir.

293 Buhārî, Cihād, 24, no: 2821; Taberânî, el-Mu‘cemu’l-Kebîr, 2/130.

Beyānu Şecā'atihi Sallallāhu 'Aleyhi ve Selleme

[بیان شجاعتہ صلی اللہ علیہ وسلم]

[كان صلى الله عليه وسلم أنجد الناس وأشجعهم قال علي رضي الله عنه لقد رأيته يوم بدر ونحن نلوذ بالنبي صلى الله عليه وسلم وهو أقربنا إلى العدو وكان من أشد الناس يومئذ بأساً وقال أيضاً كُنَّا إِذَا احْمَرَّ الْبَأْسُ وَلَقِيَ الْقَوْمُ الْقَوْمَ اتَّقَيْنَا بِرَسُولِ اللَّهِ [273] صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَمَا يَكُونُ أَحَدٌ أَقْرَبَ إِلَى الْعَدُوِّ مِنْهُ قِيلَ وَكَانَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَلِيلُ الْكَلَامِ قَلِيلُ الْحَدِيثِ فَإِذَا أَمَرَ النَّاسَ بِالْقِتَالِ تَشْمَرُ وَكَانَ مِنْ أَشَدِّ النَّاسِ بَأْساً وَكَانَ الشَّجَاعُ هُوَ الَّذِي يَقْرُبُ مِنْهُ فِي الْحَرْبِ لِقَرَبِهِ مِنَ الْعَدُوِّ وَقَالَ عُمَرَانُ بْنُ حَصِينٍ مَا لَقِيَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَتِيبَةً إِلَّا كَانَ أَوَّلَ مَنْ يَضْرِبُ وَقَالُوا كَانَ قَوِيَّ الْبَطْشِ وَلَمَّا غَشِيَهِ الْمُسْرِكُونَ نَزَلَ عَنْ بَعْغَلَيْهِ فَجَعَلَ يَقُولُ أَنَا النَّبِيُّ لَا كَذِبَ أَنَا ابْنُ عَبْدِ الْمُطَّلَبِ فَمَا رَوَى يَوْمئِذٍ أَحَدٌ كَانَ أَشَدَّ مِنْهُ]

Ve onun şecâatinin beyânı ise o dahi işte bu mebhaştır. Şöyle ki ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimiz nāsın encedi ve eşca’sı idi. “Necd” lügatte bahâdır olmak ve gâlib olmak ve yüce olmak ma’nāsına gelmiştir ki efendimiz kâffe-i nāstan ziyāde bahâdır ve gâlib ve ‘ālî idi demektir. Hazret-i ‘Alî b. Ebî Tâlib ‘aleyhi’r-rıdvân dedi ki “Ben kendi kendimi Bedr gazâsında efendimize sığındımız evānda görürdüm ki efendimiz cümlemizden ziyāde düşmana yakın bulunurdu ki ‘adüvve bizden akreb idi ve kâffe-i nāstan ziyāde o günde be’si eşedd idi. Ve dahi buyurdu ki bize harb kızışıp be’si kırmızılandığı vakte ve kavm kavme kavuşup cenk ve kıtāl müştedd olduğu demde ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimizle ittikâ ederdik, ondan gayrı ‘adüvve bir kimse akreb olmazdı ki cümleden ileriye geçip herkesten ziyāde düşmana yakın olurdu.” Ve dahi denilmiş ki ‘aleyhi’s-selām efendimiz kalilü’l-kelem ve kalilü’l-hadîs olup nāsa mukātele ile emr ettiği vakte kendisi çemrenirdi ve gavgāda be’sçe dahi nāsın eşeddi idi ve şücā ve cesür ve dilîr ve dilāver o kimse idi ki ona karîb ola ya’nî harbde efendimizden karîb olan kimse ‘adüvden kurbü için kavmin eşca’sı idi ki o mertebede ‘adüvve takarrüb ederdi. Ve dahi İmrân b. Husayn demiş ki “‘Aleyhi’s-selām efendimiz bir cem’iyyet-i mukātileye mülākî olmadı ki kendisi en evvel

darb eden olmadı” ya‘nî kavm-i ‘adüvve mülākī oldukça en evvel harb ve darb eden efendimiz idi, aslâ onda ona sebkât eden olmazdı. Ve dahi demişler ki zâten kaviyyü’l-batş idi, müşrikler onu ihâta ettikleri vakte esterinden inip bu kelimât-ı tayyibât ile tereccüz ederdi, buyururdu ki:

انا النبي لا كذب
أنا ابن عبد المطلب

Ya‘nî “Hakkâ peygamber benim, yalanı yoktur. Ben ‘Abdulttali’ in oğluyum” çünkü torunu idi. ‘Arab hafîde dahi oğul itlâk ederler; benونا بنوا ابناءنا ki demişler. Ve dahi demişler ki

Beyānu Tevāzu‘ihi Sallallāhu ‘Aleyhi ve Selleme

[بيان تواضعه صلى الله عليه وسلم]

[كَانَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَشَدَّ النَّاسِ تَوَاضَعًا فِي عُلُوِّ مَنْصِبِهِ قَالَ ابْنُ عَامِرٍ رَأَيْتُهُ يَرْمِي الْجِمْرَةَ عَلَى نَاقَةِ شَهْبَاءَ لَا ضَرْبَ وَلَا طَرْدَ وَلَا إِلَيْكَ إِلَيْكَ وَكَانَ يَرْكَبُ الْجِمَارَ مُوكِّفًا عَلَيْهِ قَطِيفَةً وَكَانَ مَعَ ذَلِكَ يَسْتَرْدِفُ وَكَانَ يَعُودُ الْمَرِيضَ وَيَتْبَعُ الْجَنَازَةَ وَيُجِيبُ دَعْوَةَ الْمَمْلُوكِ وَيَخْصِفُ النَّعْلَ وَيَرْقَعُ الثُّوبَ وَكَانَ يَضْنَعُ فِي بَيْتِهِ مَعَ أَهْلِهِ فِي حَاجَتِهِمْ]

Ve onun tevāzu‘u beyānı ise o dahi işte bu mebhastır. Şöyle ki ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimiz tevāzu‘ca nāsın eşeddi idi, onun tevāzu‘u ‘ulüvv-i mansıb ve irtifā‘-ı cāh ile ma‘an herkesten ziyāde idi, onun tevāzu‘u gibi bir kimse tevāzu‘ edemez. Re‘īsü’l-müfessirîn ‘Abdullāh b. ‘Abbās ‘aleyhime’r-rıdvān demiş ki “‘Aleyhi’s-selām efendimiz remy ederken ben onu gördüm ki şehbā bir nākaya rākib idi, onun etrāfında ne darb var idi ve ne tard ve ne de sakın sakın sözü var idi” ya‘nî efrād-ı nās gibi kimseyi men‘ etmeksizin ve bir kimseye çekil veyā ber-taraf ol demeksizin ak ve beyāz bir dişi deveye süvār olarak cemreyi remy etmiş demektir. Ve merkebe dahi süvār olurdu ve arkası sonra ādemi bindirip terdif ederdi ve merkebi çulu ile binip ki üzerinde bir kadife olduğu hâlde binerdi. Ve dahi marīzin ‘iyādetine giderdi. Ve cenāze-nin arkasında gidip ona ittibā‘ ederdi. Ve memlûkun da‘vetine icābet

ederdi. Ve na'lini dikip ve sevbini yamalarđı. Ve hâne-i sa'âdetlerinde hâcetlerinde ehli ile berâber işlerdi, hidemât-ı beytiyyesinde ehli gibi hizmet ederdi ve ehline yardım ederdi.

[وَكَانَ أَصْحَابُهُ لَا يَقُومُونَ لَهُ لِمَا عَرَفُوا مِنْ كَرَاهَتِهِ لِذَلِكَ وَكَانَ يَمُرُّ عَلَى الصَّبِيَّانِ فَيَسْلَمُ عَلَيْهِمْ وَأَتَى صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِرَجُلٍ فَأَرَعَدَ مِنْ هَيْبَتِهِ فَقَالَ لَهُ هَوْنٌ عَلَيْكَ فَلَسْتُ بِمَلِكٍ إِنَّمَا أَنَا ابْنُ امْرَأَةٍ مِنْ قَرِيشٍ تَأْكُلُ الْقَدِيدَ وَكَانَ يَجْلِسُ بَيْنَ أَصْحَابِهِ مُخْتَلِطًا بِهِمْ كَأَنَّهُ أَخَذَهُمْ فَيَأْتِيهِ الْغَرِيبُ فَلَا يَذَرِي أَهْلَهُمْ هُوَ حَتَّى يَسْأَلَ عَنْهُ حَتَّى يَطْلُبُوا إِلَيْهِ أَنْ يَجْلِسَ مَجْلِسًا يَعْرِفُهُ الْغَرِيبُ فَبَنُوا لَهُ دُكَّانًا مِنْ طِينٍ فَكَانَ يَجْلِسُ عَلَيْهِ وَقَالَتْ لَهُ عَائِشَةُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا كُلْ جَعَلَنِي اللَّهُ فِدَاكَ مَتَكُئًا فَإِنَّهُ أَهْوَنُ عَلَيْكَ قَالَ فَأَصْغَى رَأْسَهُ حَتَّى كَادَ أَنْ تَصِيبَ جَبْهَتَهُ الْأَرْضُ ثُمَّ قَالَ بَلْ أَكَلْتُ كَمَا يَأْكُلُ الْعَبْدُ وَأَجْلَسْتُ كَمَا يَجْلِسُ الْعَبْدُ وَكَانَ لَا يَأْكُلُ عَلَى خَوَانٍ وَلَا فِي سَكْرَةٍ حَتَّى لَحِقَ بِاللَّهِ تَعَالَى وَكَانَ [274] لَا يَدْعُوهُ أَحَدٌ مِنْ أَصْحَابِهِ وَغَيْرِهِمْ إِلَّا قَالَ لَبِيكَ وَكَانَ إِذَا جَلَسَ مَعَ النَّاسِ إِنْ تَكَلَّمُوا فِي مَعْنَى الْآخِرَةِ أَخَذَ مَعَهُمْ وَإِنْ تَحَدَّثُوا فِي طَعَامٍ أَوْ شَرَابٍ تَحَدَّثَ مَعَهُمْ وَإِنْ تَكَلَّمُوا فِي الدُّنْيَا تَحَدَّثَ مَعَهُمْ رَفَقًا بِهِمْ وَتَوَاضَعًا لَهُمْ وَكَانُوا يَتَنَاشَدُونَ الشَّعْرَ بَيْنَ يَدَيْهِ أَحْيَانًا وَيَذْكُرُونَ أَشْيَاءَ مِنْ أَمْرِ الْجَاهِلِيَّةِ وَيُضْحَكُونَ فَيَبْسُمُ هُوَ إِذَا ضَحِكُوا وَلَا يَزُجُّهُمْ إِلَّا عَنْ حَرَامٍ]

Onun ashâbı ba'zen onun için kıyâm etmezlerdi, çünkü onu kerh edegeldiğini bilirlerdi. Ve sıbyâna mürûr ederken onlara selâm verirdi. Ve bir gün 'aleyhi's-selâm efendimize bir şahs ihzâr ve teşhîs kılınmış ve o şahs efendimizi göricek mehâbetinden lerze-nâk olup titremeye başlayınca, efendimiz ona: هون عليك فلست بملك إنما أنا ابن امرأة من قريش buyurmuş ki hulâsa-i müfâd-ı şerîfi: “Sen kendi nefesine tehvîn edip âsân eyle, ben melik değilim, ben ancak Kureyş kabîlesinden kadîdi ekl eden bir hatun kişinin oğluyum.” Ashâbı ile karışık ve muhtelit olarak otururdu, sanki onların birisidir, bîgâne gelip onu onlardan fark ve temyîz edemezdi, ya'nî peygamber onların hangisi olduğunu garîb olan kimse bilmezdi tâ ki onun üzerine su'âl ede. Ve bunun için ashâbı istediler ya'nî ondan dilediler ki ona bir meclis-i ma'rûfu ola ki garîb ve bîgâne âdem geldiği vakte bilâ-su'âl onu yerinden bilip fark ede ve ruhsatı ile çamurdan olarak bir seki ona binâ ettiler, o sekinin üstünde otururdu. Ve Hazret-i Ümmü'l-mü'minîn 'Âişetü's-Sıddîka

‘aleyha’r-rıdvân ona buyurdu ki “Zât-ı Zü’l-Celâl beni sana fedâ etsin, dayanaklı tenâvül buyur ki sana daha ziyâde kolay ve âsân gelir” ya’nî bir nesneye dayanarak ta‘âm eyle ki sana daha ziyâde ehvendir dedikte, efendimiz o mertebe ser-i sa‘âdetini isgâ etti ki az kaldı onun cebhe-i mübârekisi yere degecek ve buyurdu ki *بل أكل كما يأكل العبد وأجلس كما يجلس العبد* Ya’nî “Yok, ben müttekî olarak yemem, ancak ben kul yediği gibi yerim ve kul oturduğu gibi otururum” diye ona cevâb vermiş. Ve Zât-ı Zü’l-Celâl’e mülâkî ya’nî dâr-ı âhirete müntakıl oluncaya kadar bir sofra veyâ bir üsküre üzerine ta‘âm buyurmadı ya’nî masa ve kürsî gibi zînetli ve şa‘şa‘alı edevât üstünde yemek yemedi demektir. Ve ashâbı ve sâire tarafından onu da‘vet eden olmadı illâ ki o kimseye lebbeyk demedi ya’nî her kim ki onu da‘vet ettiyse ona lebbeyk demiştir. Ve nâs ile otururken onlar eger âhiret ma‘nâlarında tekellüm ederlerse kendisi dahi o husûsta bahs ve tekellüm buyururdu ve eger ta‘âm ve şarâb için tahaddüs edip söyleşirlerse o dahi o mebhasta tahaddüs buyururdu ve eger dünyâda tekellüm ettilerse onlara tevâzu‘ ve rıfk için kendisi dahi onlarla tekellüm ederdi, ba‘zen dahi onun huzûr-ı ‘âlîsinde münâşede-i eş‘âr ü gazel ederlerdi ve umûr-ı câhiliyyeden ba‘zı şeyleri zıkr edip gülerlerdi ve kendisi dahi tebessüm ederdi, harâmdan gayrı onları dîger bir nesneden men‘ ve zecr etmezdi.

Beyānu Sūretihi ve Hilkatihi Sallallāhu ‘Aleyhi ve Selleme

[بیان صورته وخلقته صلى الله عليه وسلم]

بیان صورته وخلقته صلى الله عليه وسلم وكان من صفة رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ لَمْ يَكُنْ بِالطَوِيلِ الْبَائِنِ وَلَا بِالْقَصِيرِ الْمَتَرَدِّدِ بَلْ كَانَ يَنْسَبُ إِلَى الرَّبْعَةِ إِذَا مَشَى وَحْدَهُ وَمَعَ ذَلِكَ فَلَمْ يَكُنْ يَمَاشِيهِ أَحَدٌ مِنَ النَّاسِ يَنْسَبُ إِلَى الطَّوْلِ إِلَّا طَالَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَلَرُبَّمَا اكْتَنَفَهُ الرَّجُلَانِ الطَّوِيلَانِ فَيَطْوِلُهُمَا فَإِذَا فَارَقَاهُ نَسَبًا إِلَى الطَّوْلِ وَنَسَبَ هُوَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى الرَّبْعَةِ وَيَقُولُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جَعَلَ الْخَيْرَ كُلَّهُ فِي الرَّبْعَةِ

Ve onun sūret ve hilkatinin beyānı ise o dahi işte bu mebhastır ki ‘aleyhi’s-selām efendimizin sıfatı ya’nî kadd ü kâmeti ne tavîl-i bâin

ve ne de kasîr-i mütereddid idi, mirba'û'l-kâme olup reb'aya mensûb idi ki orta boylu denilirdi, Ammâ eger yalnız yürürse. Ve eger bir uzun boylu bir zât ile yürürse yine ondan daha ziyâde boylu görünürdü ki tûl-i kâmete mensûb bir kimse onunla yürümedi illâ ki ondan boyu ve kaddi bālâ görünmedi, ya'nî lā-mahāle kâmetçe ondan bir kimse bālâ görünmezdi, elbette efendimizin kâmeti o tavîlû'l-kâmeden uzun görünürdü ve ola ki iki uzun boylu âdemlerin aralarında yürümüş ve ikisinin boylarından boyu uzun görünmüştür ve çün onu müfârat ederler onlar uzun boyluluğuna mensûb olurlardı ve zât-ı vālâsı dahi orta boyluluğa mensûb olurdu bu da mu'cizelerinden bir mu'cize idi. Ve dahi buyururdu ki *جعل الخير كله في الربعة* Ya'nî “Hayrın cem'î'si reb'ada yaratılmıştır” ki mirba'û'l-kâme ya'nî orta boylu olan mü'min hayrın mecma'ıdır demek olur.

[وأما لونه فقد كان أزهر اللون ولم يكن بالآدم ولا بالشديد البياض والأزهر هو الأبيض الناصع الذي لا تشوبه صفرة ولا حمرة ولا شيء من الألوان ونعته عمه أبو طالب فقال

وأبيض يستسقى الغمام بوجهه ثمال اليتامى عصمة للأرامل [275]

ونعته بعضهم بأنه مشرب بحمرة فقالوا إنما كان المشرب منه بالحمرة ما ظهر للشمس والرياح كالوجه والرقبة والأزهر الصافي عن الحمرة ما تحت الثياب منه وكان عرقه صلى الله عليه وسلم في وجهه كاللؤلؤ أطيب من المسك الأذفر]

Ve onun levni ise o dahi ezherü'l-levn idi, âdem renkli değil idi ve şedîdü'l-beyâz dahi değil idi. Ezherlik ancak o beyâzlıktır ki onun beyâzı hâlis ola ve kırmızılık ve sarılık ile karışık olmaya ya'nî elvân-ı sâireden sâfî olan beyazlıktır. Ve 'ammı Ebû Tâlib onu na't edip nazmen demiş ki:

وأبيض يستسقى الغمام بوجهه ثمال اليتامى عصمة للأرامل

Ya'nî “Öyle bir ak çehrelidir ki onun yüzü ile gamâmı istiskâe olunur, öksüzlerin mümididi ve mu'temedi olup dul kadınlar için 'ismettir.” Ve dahi ba'zıları onu na't edip na'tında demiş ki “Rengi humret ile müşribirdir.” Ve dahi demişler ki “Onun vücûd-ı hümayûnundan humrete

müşrib ancak şems ve riyâha zâhir olan a'zâlarıdır yüzü ve rakabesi gibi yerleri ve humretten sâfî olan beyâzlığı onun urbası altında olan mübârek cesedidir; onun 'arakı ya'nî teri yüzünde lû'lû gibi görünürdü ve kokusu misk-i ezferden hoş idi.”

[وأما شعره فقد كان رجل الشعر حسنه ليس بالسبط ولا الجعد القلط وكان إذا مشطه بالمشط يأتي كأنه حبك الرمل وقيل كان شعره يضرب منكبيه وأكثر الرواية أنه كان إلى شحمة أذنيه ربما جعله غدائر أربعاً تخرج كل أذن من بين غديرتين وربما جعل شعره على أذنيه فتبدوا سوافه تتلأأ وكان شبيه في الرأس واللحية سبع عشرة شعرة ما زاد على ذلك وكان صلى الله عليه وسلم أحسن الناس وجهاً وأنورهم لم يصفه واصف إلا شبهه بالقمر ليلة البدر وكان يرى رضاه وغضبه في وجهه لصفاء بشرته وكانوا يقولون هو كما وصفه صاحبه أبو بكر الصديق رضي الله عنه حيث يقول

أمين مصطفى للخير يدعو كضوء البدر زايه الظلام

Ve onun saçı ne sarkık ve ne ziyâdece kıvrıcık idi ki hasenü's-şâ'r idi ve ne de müstersel ve ne çok kıvrıcık idi. “Ca'd” lügatte kıvrıcık ma'nâsına gelmiş. Ve “katat” dahi kıvrıcık saç a ıtlâk olunur. Ve onu tarak ile taradığı vakte öylece gelirdi ki sanki hasırın dokumağı gibi birbirine bükülüp dokunmuştur. Ve dahi denilmiş ki onun saçı onun iki menkibine vururdu. “Menkib” ketifle kol kemiğı cem' olduğu yere ıtlâk olunmuş. Ve ekser-i rivâyet üzerine iki kulaklarının şahmelerine değerdı ve ola ki onu örgü örerdi ki dört örgü ederdi, onun her bir kulağı iki örgü arasından çıkardı ve olurdu ki iki kulağı üzerlerine koyuverirdi ki ondan sevâlıfı zuhûr edip parlardı. “Sevâlıf” “sâlife”nin cem'ıdır ve sâlife mukaddem-i 'unuka ıtlâk olunmuştur. Başında ve sakalında onun şeybi dahi ya'nî beyâz kılları on yedi kıl idi, ondan ziyâde olmadı. Ve yüzce nâsın en ziyâde güzel ve dilberi idi ve onların enveri idi; onu bir vâsıf vasf etmedi illâ ki onu leyle-i bedrinde olan kamere benzetmedi ki dâimâ on dört geceliğinde olan mâha teşbîh ederdi, ya'nî yüzü bedr-i münîr gibidir diye vasf eylerdi. Ve beşeresinin safâsından onun gazab ve rızası yüzünde görünürdü ve dahi derlerdi ki onun sâhibi Ebû Bekr es-Sıddık onu vasf ettiğı gibidir ki vasfında Ebû Bekr nazmen derdi ki:

كضوء البدر زايله الظلام

أمين مصطفی للخیر يدعو

Ki hulâsa-i me'âli: "Emîn ve mustafâdır, dâimâ hayra da'vet eyler, zalâma müzâyil olan bedrin ışıǵı gibidir."

[وكان صلى الله عليه وسلم واسع الجبهة أزج الحاجبين سابغهما وكان أبلج ما بين الحاجبين كأن ما بينهما الفضة المخلصة وكانت عيناه نجلاوين أدعجهما وكان في عينيه تمزج من حمرة وكان أهدب الأشفار حتى تكاد تلتبس من كثرتها وكان أقتى العرنيين أي مستوى الأنف وكان مفلج الأسنان أي متفرقها وكان إذا افتر صاحكا افتر عن مثل سنا البرق إذا تلالاً وكان من أحسن عباد الله شفتين وأطفهم ختم فم وكان سهل الخدين صلبهما ليس بالطويل الوجه ولا المكثم كَتَّ اللَّحْيَةِ وَكَانَ يُعْغِي لِحْيَتَهُ وَيَأْخُذُ مِنْ شَارِبِهِ وَكَانَ أَحْسَنَ عِبَادِ اللَّهِ عُنْقاً لَا يَنْسَبُ إِلَى الطَّوِيلِ وَلَا إِلَى الْقَصْرِ مَا ظَهَرَ مِنْ عُنْقِهِ لِلشَّمْسِ وَالرِّيَّاحِ فَكَأَنَّهُ يُبْرِيقُ فِضَّةً مَشْرَبٌ ذَهَباً يَتَلَأَلُ فِي بَيَاضِ الْفِضَّةِ وَفِي حَمْرَةِ الذَّهَبِ]

Ve dahi 'aleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz vâsi'u'l-cebhe ya'nî alnı geniş idi. Ve ezeccü'l-hâcibeyn idi ki kaşları ince ve uzun idi ve hem dahi kaşları tamâm ve kâmil ve vâfî idi ve dahi açık kaşlı idi ki iki kaşı aralarında açıklık var idi ya'nî iki kaşının arası açık, nûrlu ve rûşenli idi, sanki araları sîm-i sâfî ve fıdda-i hâlisâ idi, iki gözleri neclâvî idi. "Necel" lügatte fethateynle, büyük gözlülük, se'atü'l-'ayn ma'nâsınadır. Ve kîle "en-necelu" se'atu şakki'l-'ayni. Ve "aynun neclâu" ey vâsi'atun demektir. Ve dahi gözleri kara ve siyâh idi lâkin gözlerinde kırmızılıktan bir temezzüc ve karışıklık var idi. Hem dahi [277] onun göz kipriği uzunca idi, sanki çokluğundan mütelebbis olmağa yakın idi. "Eşfâr" şüfrî'nün cem'idir. Ve "şüfrî" lügatte gözkapağının kenârıdır ki kirpik bittiği yerdir. Ve "ehdeb" lügatte uzun kirpikli ve çok kirpikli kimse ma'nâsınadır. Ve dahi akna'l-ırneyn idi ya'nî müstevi'l-enf idi ve müfellecû'l-esnân idi ki dişleri müteferrik idi ve gülüp ağzı açılırsa sanki berkın tele'lü'ü üzerine müftir olmuş olur gibi idi. Ve iki dudakça ahsen ve ecmel-i 'ibâddan idi ve hatm-ı femi dahi ya'nî ağzının dâiresi ve hatmi ise eltaf-ı efvâh-ı 'ibâddan idi. Hem dahi onun iki yanakları sehl ve sulb olup yüzü ne uzun ve ne de mükelsem idi. "Mükelsem" lügatte zamm ile değirmi yüzlüye isti'mâl olunmuş ise de ammâ 'in-

de'l-ba'z kasîrû'z-zekan olan kişiye ve dahi büyük kalın nesneye itlâk olunmuştur. Bu makâmda ondan murâd sakalı kaba ve çenesi kısa olan sıfattır. Efendimiz hemîşe sakalı 'afv ve şâribleri ya'nî bıyıkları tak-sîr ederdi ki bıyıklarından alıp sakala ilişmezdi demektir. Ve boyun ve 'unukça dahi yine 'ibâdullahın en ziyâde güzeli ve ahseni idi ki 'unuku ne çok uzun idi ve ne de kısa ya'nî tûl ve kısarda onun boynu mensûb olmazdı, orta idi ve 'unuktan rîh ve güneşe zuhûr eden şey sanki altın ile müşrib sîmli bir ibriktir ki humret ve beyâzlıkta gümüşün beyâz ve altının kırmızılığında parlardı.

[وكان صلى الله عليه وسلم عريض الصدر لا يعدو لحم بعض بدنه بعضاً كالمرأة في استوائها وكالقمر في بياضه موصول ما بين لبته وسرته بشعر منقاد كالقضيبي لم يكن في صدره ولا بطنه شعر غيره وكانت له عكن ثلاث يغطي الإزار منها واحدة ويظهر اثنتان وكان عظيم المنكين أشعرهما ضخم الكراديس أي رؤوس العظام من المنكين والمرفقين والوركين وكان واسع الظهر ما بين كتفيه خاتم النبوة وهو مما يلي منكبه الأيمن فيه شامة سوداء تضرب إلى الصفرة حولها شعرات متواليات كأنها من عرف فرس وكان عبل العضدين والذراعين طويل الزندين رحب الراحتين سائل الأطراف كأن أصابعه قضبان الفضة كفه ألين من الخز كأن كفه كف عطار طيباً مسها بطيب أو لم يمسه يصفحه المصافح فيظل يومه يجد ريحها ويضع يده على رأس الصبي فيعرف من بين الصبيان بريحها على رأسه وكان عبل ما تحت الإزار من الفخذين والساق وكان معتدل الخلق في السمن بدن في آخر زمانه وكان لحمه متماسكاً يكاد يكون على الخلق الأول لم يضره السمن]

Ve dahi 'arîzü's-sadr idi, ya'nî onun sînesi enli idi, teninin gûştu istivâda ve doğrulukta ayna gibi idi ki ba'zı ba'zısına geçip ta'addî ve tecâvüz etmezdi ve beyâzlığında dahi ay ya'nî kamer gibi idi. Ve leb-besinden göbeğine kadar kadîb gibi bir şa'r-ı münkâd ile mevsûl idi ki onun sadr ve batnında o saçtan başka dîger saç ve kıl yok idi. "Lebbe" göğsün meftûl ve heykel durduğu yer, mevzi'ü'l-kılâde ma'nâsınadır. Ve "sürre" göbek ma'nâsınadır. Ve onun üç 'ukeni var idi ki izârı onun bir dânesini örtüp setr ederdi ve ikisi açıkta kalıp zâhir olurdu. "Uken" zamm ile "ukne"nin cem'idir, karın bükümünü ma'nâsınadır ki semizlikten olur. Ve hem dahi 'azîmü'l-menkibeyn idi ve eş'arlı idi ve

dahmu'l-kerādīs idi. “Dahm” ve “dahīm” lügatte feth ile yoğun galīz kimse, ke-mā yukālu ed-dahmu el-galīzu min külli şey'in. Ve “kerādīs” lügatte “kürdūs”ün cem'idir, zamm-ı kâf ve dāl ile ki kemik başı ya'nī re'sü'l-‘azm ma'nāsına ve at sürüsü ki çok ola, kıt'atun 'azīmetun mine'l-hayli ma'nāsına gelmiştir ve 'inde'l-ba'z şol iki kemik başları ki mafsāl-ı vāhidde biri birine mülākī olur, menkibeyn ve rükbeteyn gibi. Ve bu makāmda murād olan ma'nā bu ma'nādır ki menkibeyn ve mir-fakayn ve verikeynin rū'ūs-i 'ızāmlarıyla tefsīr olunmuştur, ya'nī onun menkibleriyle mirfak ve veriklerinin başları yoğun idi demek ister. Ve hem dahi vāsi'ü'z-zahr idi, iki ketifi mā-beyninde menkib-i eymenin den taraf-ı hātem-i nübüvvet var idi ve onda sarılığa çalar bir siyāh hāl var idi ki etrāfında şa'rāt-ı mütevālīyāt var idi, sanki feresin 'urfundan idiler. Ve dahi onun iki 'adud ve iki zirā'ı yoğun ve dahīm idi ve zend-leri uzun idi. “Zend” kolun bilekte olan mafsāl-ı ma'nāsına gelmiş. Ve hem dahi rahbu'r-rāhatayn ki iki el ayaları geniş idi. “Rahb” genişlik ve “rāhat” el ayası ma'nāsına gelmiştir. Ve sālū'l-etrāf idi ki onun parmakları sanki gümüş kadībleridir. Onun keffi hazzdan yumuşak idi ve hoş kokulu idi, sanki onun ayası 'attār ayası gibidir, ya'nī tayyib ve hoş kokulu revāyih-i tayyibeyi bey' eden 'attārın ayası nice rāyiha-i tayyibe verir ise o dahi böyle rāyiha-i tayyibe verir, isterse ona tīb değsin veyāhūd değmesin ve onunla bir ādem musāfaha ederse o gün akşamına kadar onun rāyiha-i tayyibesini kendi elinden alırdı ve elini sabānın başına koyardı ve başında hāsıl olan rāyiha ile sıbyān içinde o sabā bilinirdi. Ve dahi fahizeyn ve sākayndan izārının altında düşenleri yoğun idi. Ve beden semizliğinde dahi āhir-i zamānında mu'tedilü'l-halk idi ve onun gūštu mütemāsik idi, halk-ı evvel üzere olmağa karīb idi ki semizlik ona [277] zarar etmez.

[وأما مشيه صلى الله عليه وسلم فكان يمشي كأنما يتقلع من صخر وينحدر من صلب يخطو تكفياً ويمشي الهوينى بغير تبختر والهوينى تقارب الخطا وكان صلى الله عليه وسلم يقول أنا أشبه الناس بآدم صلى الله عليه وسلم وكان أبي إبراهيم صلى الله عليه وسلم أشبه الناس بي خلقاً وخلقاً وكان يقول إن لي عند ربي عشرة أسماء أنا محمد وأنا أحمد وأنا الماحي الذي يمحو الله بي الكفر وأنا العاقب الذي ليس

بعده أحد وأنا الحاشر يحشر الله العباد على قدمي وأنا رسول الرحمة ورسول التوبة ورسول الملاحم والمقفى قفيت الناس جميعاً وأنا قثم قال أبو البحتري والقثم الكامل الجامع والله أعلم]

Ve onun yürüyüşü ise o dahi sanki taştan kopmak kopardı veyâ çukur inişi inerdi, önüne bakıp adım atar, etrâfına bakarak gitmezdi. Ve dahi yavaş yavaş yürürdü, yürüyüşünde sallanmazdı ya'nî mütebahtiren yürümezdi ve yavaş yürümekten murâd adımların tekârübüdür. Ve 'aleyhi's-selâm efendimiz, atamız Âdem 'aleyhi's-selâmdan müşâbeheti çok idi, hattâ buyururdu ki أنا أشبه الناس بآدم صلى الله عليه وسلم وكان ki hulâsa-i mazmûn-ı şerîfî: “Ben Âdem 'aleyhi's-selâmdan nâsın eşbehiyim ki kâffe-i nâstan ziyâde ona benim müşâbehetim vardır ve babam İbrâhîm 'aleyhi's-selâm dahi halk ve hulukça bana eşbehü'n-nâs idi” ya'nî halkı ve ahlâkı bana benzerdi ve kâffe-i halktan ziyâde bana müşâbeheti var idi. Ve dahi buyururdu ki “إن لي عند ربي عشرة أسماء أنا محمد وأنا أحمد وأنا الماحي الذي يمحو الله بي الكفر وأنا العاقب الذي ليس بعده أحد وأنا الحاشر يحشر الله العباد على قدمي وأنا رسول الرحمة ورسول التوبة ورسول الملاحم والمقفى”²⁹⁴ ki hulâsa-i me'âl-i münîfî: “Benim rabbim 'indeinde tahkîkan benim on ismim vardır. Ben Muhammed'im ve Ahmed'im ve Mâhî'yim ki Hakk subhânehu ve ta'âlâ benim ba'sim ile küfrü mahv eder ve dahi o 'Âkîb'im ki benden sonra peygamber yoktur ve Hâşîr'im ki Zât-ı Zü'l-Celâl benim kademim üzerine 'ibâdını haşr eder ve ben rahmet resûlüyüm ve tevbe resûlüyüm ve melâhim resûlüyüm ve hem dahi Mukaffî'yim ki cemî-i nâsa ben iktifâ ettim ve hem dahi Kusem'im.” Ebu'l-Buhturî dedi ki “kusem” kâmil ve câmi' ma'nâsına gelmiştir.

Beyānu Mu'cizātihi ve Âyātihi Sallallāhu 'Aleyhi ve Selleme 'Alā Sıdkihî

[بيان معجزاته وآياته الدالة على صدقه]

[اَعْلَمَ أَنَّ مَنْ شَاهَدَ أَحْوَالَهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَضْعَى إِلَى سَمَاعِ أَخْبَارِهِ الْمُشْتَمَلَةِ عَلَى أَخْلَاقِهِ وَأَفْعَالِهِ وَأَحْوَالِهِ وَعَادَاتِهِ وَسَجَايَاهُ وَسِيَاسَتِهِ لِأَصْنَافِ الْخَلْقِ وَهِدَايَتِهِ إِلَى ضَبْطِهِمْ وَتَأْلَفِهِ أَصْنَافِ الْخَلْقِ وَقَوْدِهِ إِيَّاهُمْ إِلَى طَاعَتِهِ مَعَ مَا يَحْكِي مِنْ عَجَائِبِ أَجْوِبَتِهِ فِي مَضَائِقِ الْأَسْئَلَةِ وَبَدَائِعِ تَدْبِيرَاتِهِ فِي مَصَالِحِ الْخَلْقِ وَمَحَاسِنِ إِشَارَاتِهِ فِي تَفْصِيلِ ظَاهِرِ الشَّرْعِ الَّذِي يَعْجَزُ الْفُقَهَاءُ وَالْعُقَلَاءُ عَنْ إِدْرَاكِ أَوَائِلِ دَقَائِقِهَا فِي طُولِ أَعْمَارِهِمْ لَمْ يَبْقَ لَهُ رَيْبٌ وَلَا شَكٌّ فِي أَنَّ ذَلِكَ لَمْ يَكُنْ مَكْتَسَبًا بِحِيلَةٍ تَقُومُ بِهَا الْقُوَّةُ الْبَشَرِيَّةُ بَلْ لَا يَتَصَوَّرُ ذَلِكَ إِلَّا بِالِاسْتِمْدَادِ مِنْ تَأْيِيدِ سَمَاوِيٍّ وَقُوَّةِ إِلَهِيَّةٍ وَأَنَّ ذَلِكَ كُلَّهُ لَا يَتَصَوَّرُ لَكُذَابٍ وَلَا مُلَبِّسٍ بَلْ كَانَتْ شَمَائِلُهُ وَأَحْوَالُهُ شَوَاهِدَ قَاطِعَةً بِصِدْقِهِ حَتَّى إِنَّ الْعَرَبِيَّ الْقَحَّ كَانَ يَرَاهُ فَيَقُولُ وَاللَّهِ مَا هَذَا وَجْهَ كُذَابٍ فَكَانَ يَشْهَدُ لَهُ بِالْصِّدْقِ بِمُجَرَّدِ شَمَائِلِهِ فَكَيْفَ مَنْ شَاهَدَ أَخْلَاقَهُ وَمَارَسَ أَحْوَالَهُ فِي جَمِيعِ مَصَادِرِهِ وَمَوَارِدِهِ]

Ve onun mu'cizâtının beyânı ve da'vâ-yı nübüvvet sıdkına delâlet eden âyât-ı beyyinâtın mebhası ise o dahi işte bu mebhastır. Şöyle ki sen bil ve âgâh ol ki onun ahvâlini kim ki müşâhede ettiyse ve ahlâk ve ef'âl ve 'âdât ve ahvâl ve secâyâ ve hısâl ve asnâf-ı halka siyâseti ve zabtlarına hidâyeti ve asnâf-ı halkın te'ellûf ve müsâ'adeti ve onları tâ'atıne çekip kavd ve câzibeti müştemil olan ahbârı semâ'ına isgâ eylediyse ve dahi mezâyık-ı es'ilede olan ecvibenin 'acâibi ve mesâlih-i halkta olan bedâyi'-i tedbîrâtı ve tûl-i a'mârlarında evâil-i dekâyıkı idrâkin-den fukahâ ve 'ukalâyı ta'cîz eden şer'-i şerîfin tafsîl-i zâhirîsinde olan mehâsin-i işârâtı îsârı işitip anladıysa lâ-mahâle o tasarrufât-ı kudsiyyesi kuvve-i beşeriyye ile kâim bir hîle ile mükteseb olmadığına bir şekk ve reybi kalmaz, belki o nesne ancak te'yîd-i semâviyye ve kuvve-i ilâhiyyeden istimdâd bulunduğu meczûm olup dîğer bir şey mutasavver olmaz, bunun cemî'isi bir yalancı ve hilekâr ve kezzâb ve telbîskâra mutasavver olmadığını itikâd eyler ve dahi cezm ve tasavvur eder ki onun şemâil ve ahvâli onun sıdkına şevâhid-i kâtrı'adır, hattâ 'Arabî-i hâlis onu görüp derdi ki vallâhi bu kezzâbın yüzü değildir, şemâil-i mücerredesiyle ona sıdk ile şehâdet eder, her bir ifâde ve inbâsında sâdık olduğuna hüküm eder. Ve böyle olunca ya'nî şemâil-i mücerredesi onun sıdkına müstevcib-i şehâdet olunca yâ onun ahlâkını müşâhede ve masâdır ve mevâridinin kâffesinde onun cemî'-i ahvâlini mûmâre-

se eden zât nice olur ki elbette tasarrufâtı âyât-ı rabbâniyye olduğuna ve zâtı hakk nebî-i mürsel olduğuna elbette itikâd ve yakînen sıdkına şehâdet ve itimâd eyler, kalbinde bir şekk ve şâibe-i iştibâh kalmaz. [278]

[وإنما أوردنا بعض أخلافه لنعرف محاسن الأخلاق وليتنبه لصديقه صلى الله عليه وسلم وعلو منصبه ومكانته العظيمة عند الله إذ آتاه الله جميع ذلك وهو رجل أمي لم يمارس العلم ولم يطالع الكتب ولم يسافر قط في طلب علم ولم يزل بين أظهر الجهال من الأغراب يتيمًا ضعيفًا مستضعفًا فمن أين حصل له محاسن الأخلاق والآداب ومعرفة مصالح الفقه مثلاً فقط دون غيرهم من العلوم فضلاً عن معرفة الله تعالى وملائكته وكتبه وغير ذلك من خواص النبوة لولا صريح الوحي ومن أين لقوة البشر الاستقلال بذلك فلو لم يكن له إلا هذه الأمور الظاهرة لكان فيه كفاية]

Baʿzı ahlākının irâdı ancak onunla mehâsin-i ahlāk bilinmek ve onun sıdkına ve ʿulüvv-i mansıbına ve ʿindallâh mekân-et-i ʿuzmâsına halk mütenebbih olmak içindir, yaʿnî biz bu emel ve maksad ile onu irâd ve zikr ettik, çünkü Hakk subhânehu ve taʿâlâ hazretleri bunun cemʿisini ona recül-i ümmî olduğu hâlde vermiştir ki ʿilm-i şerîfe onun mümâresesi yok idi ve kütüb-i sâlifeyi mütâlaʿa etmemişti ve bir ʿilmin tahsîli için aslâ sefer etmemişti, hemîşe cühhâl-i aʿrâbın azhurı mâ-beyninden zâil olmayıp zâten öksüz ve zebûn ve müstazʿaf olduğu hâlde bu ahlāk ve şemâil ve hısâl-i güzîde ile zât-ı ʿâlî-i risâlet-penâhîleri muhallâ ve muʿallâ olmuştu. Artık vahy-i sarîh-i rabbânî olmasaydı nereden ona işbu mehâsin-i ahlāk ve âdâb ve fiʿl-mesel yalnız fıkhnın mesâlihi maʿrifeti hâsıl oldu ki mümârese-i ʿilm ve mütâlaʿa-i kütüb ve muhâlata-i dânişmendân olmayınca bunların husûlû hârık-ı ʿakldır, nerede kalır ki maʿrifetullâh ile melâike ve kütüb-i münezzelenin maʿrifeti ve sâir havâss-ı nübüvvetin maʿlûmâtı elbette sarâhat-ı vahye muhtâcdırlar; kuvve-i beşeriyye bunlarla nice müstakill olabilir, o mertebe-i kuvve-i beşeriyye nereden! Ve onun işbu umûr-ı zâhiresi mâ-ʿadâsı ona olmamış olsa bile işbu umûrun sıdkına kifâyet eder ki delîl-i vâzıh ve burhân-ı kâfidir, maʿa-hâzâ hârikuʿl-ʿâde olarak onun pek çok muʿcizeleri dahi göründü.

[وقد ظهر من آياته ومعجزاته مالا يَسْتَرِيبُ فِيهِ مُحْصِلٌ فَلْنَذْكُرْ مِنْ جُمْلَتِهَا مَا اسْتَفَاضَتْ بِهِ الْأَخْبَارُ وَاشْتَمَلَتْ عَلَيْهِ الْكُتُبُ الصَّحِيحَةُ إِشَارَةً إِلَى مَجَامِعِهَا مِنْ غَيْرِ تَطْوِيلٍ بِحِكَايَةِ التَّفْصِيلِ فَقَدْ خَرَقَ اللَّهُ الْعَادَةَ عَلَى يَدِهِ غَيْرَ مَرَّةٍ إِذْ شَقَّ لَهُ الْقَمَرُ بِمَكَّةَ لَمَّا سَأَلَتْهُ قَرِيشُ آيَةً وَأَطْعَمَ النَّفَرَ الْكَثِيرَ فِي مَنْزِلِ جَابِرٍ وَفِي مَنْزِلِ أَبِي طَلْحَةَ وَيَوْمَ الْخَنْدَقِ وَمَرَّةً أَطْعَمَ ثَمَانِينَ مِنْ أَرْبَعَةِ أَمْدَادٍ شَعِيرٍ وَعِنَاقٍ وَهُوَ مِنْ أَوْلَادِ الْمَعَزِ فَوْقَ الْعَتُودِ وَمَرَّةً أَكْثَرَ مِنْ ثَمَانِينَ رَجُلًا مِنْ أَقْرَاصِ شَعِيرٍ حَمَلَهَا أَنْسٌ فِي يَدِهِ وَمَرَّةً أَهْلَ الْجَيْشِ مِنْ تَمَرٍ يَسِيرُ سَاقَتَهُ بِنْتُ بَشَرٍ فِي يَدِهَا فَأَكَلُوا كُلُّهُمْ حَتَّى شَبِعُوا مِنْ ذَلِكَ وَفُضِّلَ لَهُمْ]

Ve bu mu'cize ve âyâtından zuhûr eden kerâmâtı bir muhassıl şekk ve reyb etmemiştir, ya'nî ona bir muhassıl reyb ve iştibâh etmeyecek âyât ve mu'cizât-ı beyyine ondan zâhir ve mütehakkık olmuştur. İmdi biz onun cümlesinden ahbâr-ı sahîha onunla istifâda edip kütüb-i sahîha ona şâmil olan mu'cizeleri burada zikr ve beyân edelim ki hikâye-i tafsîl ile itâle-i bahs etmeksizin onun mecâmi'ine işâret edip deriz ki Zât-ı Zü'l-Celâl hazretleri onun eli üzerine 'âdeti hark edip bir kerre Mekke-i mükerreme'de Kureyş'in âyet-i kâtr'ı talebinde ona kameri onun işâret ve emriyle şakk ettirdi ki felekte olan ay onun emriyle iki parça olup yarık oldu. Ve dahi Câbir ve Ebî Talha'nın menzillerinde ve yevm-i Hendek'te ta'âm-ı kalîlden neferât-ı kesîreyi it'âm etti. Ve bir kerre dört müdd şa'ır ile bir oğlaktan seksen kişiyi it'âm etti. Ve dîger kerrede Enes 'aleyhi'r-rıdvân eli üzerine haml ettiği akrâs-ı şa'ırdan seksen kişiden mütecâviz neferâtı it'âm eyledi. Ve bir kerre dahi elinde Bintü Bişr'in sevk ettiği cüz'î hurmâdan ehl-i ceys'i it'âm etti ki kâffeten tok oluncaya kadar ondan yediler ve fazlası kaldı.

[وَنَبَعَ الْمَاءُ مِنْ بَيْنِ أَصَابِعِهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَشَرَبَ أَهْلَ الْعَسْكَرِ كُلَّهُمْ وَهُمْ عَطَاشٌ وَتَوَضَّؤُوا مِنْ قَدَحٍ صَغِيرٍ ضَاقَ عَنْ أَنْ يَبْسُطَ عَلَيْهِ السَّلَامُ يَدَهُ فِيهِ وَأَهْرَاقَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَضُوءَهُ فِي عَيْنِ تَبُوكَ وَلَا مَاءَ فِيهَا وَمَرَّةً أُخْرَى فِي بئرِ الْحُدَيْبِيَّةِ فَجَاشَتَا بِالْمَاءِ فَشَرِبَ مِنْ عَيْنِ تَبُوكَ أَهْلُ الْجَيْشِ وَهُمْ أُلُوفٌ حَتَّى رَوُّوا وَشَرِبَ مِنْ بئرِ الْحُدَيْبِيَّةِ أُلُوفٌ وَخَمْسُمِائَةٍ وَلَمْ يَكُنْ فِيهَا قَبْلَ ذَلِكَ مَاءٌ]

Ve dahi 'aleyhi's-selâm efendimizin parmakları arasında içinde eli münbasit olmayacak derecede sagîr bir kadehin derûnunda su kaynayıp

çıktı ve ehl-i ‘asker kâffesi susuz oldukları hâlde ondan içip kandılar ve âbdest dahi aldılar. Ve Tebük çeşmesinde ve bîr-i Hudeybiyye’de dahi onun âbdest suyunu döktüğü vakte mezkûr pınar ve kuyu suları coşup ‘ayn-ı Tebük’tan ehl-i ceyş binler oldukları hâlde kanıncaya dek içtiler ve bîr-i Hudeybiyye’den bin beş yüz kişi içti ki içlerinde âbdest suyunu döküp sabb etmeden evvel bir katre su yok idi.

[وأمر صلى الله عليه وسلم عمر بن الخطاب رضي الله عنه أن يزود أربعمئة راكب من تمر كان في اجتماعه كربضة البعير وهو موضع بروكه فزودهم كلهم منه وبقي منه فحبسه ورمى الجيش بِقَبْضَةٍ مِنْ تَرَابٍ فَعَمِيتْ عُيُونُهُمْ وَنَزَلَ بِذَلِكَ الْقُرْآنُ فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَمَا رَمَيْتْ إِذْ رَمَيْتْ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَى﴾ وأبطل الله تعالى الكهانة بمبعثه صلى الله عليه وسلم فعدمت وكان ظاهرة موجودة وحن الجذع الذي كان يخطب إِلَيْهِ لَمَّا عُمِلَ لَهُ الْمُنْبَرُ [279] حَتَّى سَمِعَ مِنْهُ جَمِيعُ أَصْحَابِهِ مِثْلَ صَوْتِ الْإِبِلِ فَضَمَّهُ إِلَيْهِ فَسَكَنَ وَدَعَا الْيَهُودَ إِلَى تَمَتِّي الْمَوْتِ وَأَخْبَرَهُمْ بِأَنَّهُمْ لَا يَتَمَنُّونَهُ فَحِيلَ بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ النُّطْقِ بِذَلِكَ وَعَجَزُوا عَنْهُ وَهَذَا مَذْكُورٌ فِي سُورَةِ يَقْرَأُ بِهَا فِي جَمِيعِ جَوَامِعِ الْإِسْلَامِ مِنْ شَرْقِ الْأَرْضِ إِلَى غَرْبِهَا يَوْمَ الْجُمُعَةِ جَهْرًا تَعْظِيمًا لِلآيَةِ الَّتِي فِيهَا وَأَخْبَرَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالْغُيُوبِ وَأَنْذَرَ عَثْمَانَ بِأَنْ تَصِيبَهُ بَلَوَى بَعْدَهَا الْجَنَّةُ وَبِأَنْ عَمَارًا تَقْتُلُهُ الْفِتْنَةُ الْبَاغِيَّةُ وَأَنَّ الْحَسَنَ يَصْلِحُ اللَّهُ بِهِ فَتَيْنِ مِنَ الْمُسْلِمِينَ عَظِيمَتَيْنِ وَأَخْبَرَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ رَجُلٍ قَاتَلَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَنَّهُ مِنْ أَهْلِ النَّارِ فَظَهَرَ ذَلِكَ بِأَنَّ ذَلِكَ الرَّجُلَ قَتَلَ نَفْسَهُ]

Ve dahi ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimiz, ‘Ömer b. el-Hat-tâb’a emr etti ki dört yüz süvārī bir devenin oturuşu mikdārınca olan hurmā kümesinden tüşe vere o dahi mezkûr hurmādan dört yüz sü-vārīye zād ve tüşe verdi ki o kümenin ictimāı ribza-i ba‘îr gibi idi, ya‘nî devenin çokup oturduğu yer mikdārınca idi ve o hurmā bitmedi ve ondan bir mikdār artıp fazla kaldı ve onu sakladı. Ve ceyş-i a‘dāya bir avuç toprağı remy ve ilkāsıyla onların gözleri kör oldu ve bununla nass-ı Kur‘ân nāzil oldu ki Hakk ta‘ālā buyurdu ki Hakk ta‘ālā ﴿وَمَا رَمَيْتْ إِذْ رَمَيْتْ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَى﴾²⁹⁵ Bu nass-ı celîl sûre-i Enfāl’in on yedinci āyetindendir. O āyetin hulāsa-i tefsîrinde denilmiş ki “Siz onları kuvvetinizle katl

295 “Attığın zaman da sen atmadın, fakat Allah attı.” Enfāl, 8/17.

etmediniz velâkin size nusret ve imdâd ile Allâhu ta‘âlâ katl eyledi. Yâ Muhammed, onlara o bir avuç toprağı atıp onları a‘mâ eden sen değil-sin ki sen ancak remy sûretini edâ ettin, lâkin hakîkatte remy Allâhu ta‘âlânındır ve Allâhu ta‘âlâ dîn-i İslâm’ı izhâr için lutfundan mü’minlere bu ni‘met-i haseneyi itâ eyledi. Tahkîk Allâhu ‘azîmü’ş-şân sizin istigâse ve du‘ânızı işitici ve niyyetinizi bilicidir.” Mervîdir ki vaktâ ki yevm-i Bedr’de cenge âgâz eylediler, Peygamber ‘aleyhi’s-selâm: “Yâ rabbi, bana nusret va‘d eylemiştin, vefâ eyle” diye du‘â eyledi. Cibrîl ‘aleyhi’s-selâm nâzil olup “Bir avuç toprak alıp düşmanın tarafına at” dedi, o Hazret ‘aleyhi’s-selâm toprağı alıp شَاهَتِ الْوُجُوْهُ diye düşmanın yüzüne serpti, o toprak gözlerine girip münhezim oldular. Ve dahi Hakk subhānehu ve ta‘âlâ hazretleri onun meb‘asi ile kihāneyi bātıl etti ki meb‘asi ile ma‘dûm oldu ve meb‘asinden akdem zâhir ve mevcûd idi. Ve onun yanında hutbe okuduğı ‘amûd dahi ona hınnet edip figân eyledi ki efendimiz minber yapıldığı vakte minbere çıkıp hutbe okumağa başlayınca onun ‘indinde hutbe okuduğı direk firākına mütehammil olmayıp devenin na‘rası gibi feryâd etmeğe başladı, kâffe-i ashâbı onun savtını işittiler. Ve ‘aleyhi’s-selâm çün onu tutup nefsine zamm etti, yerinde durup sükût etti. Ve dahi temennî-i mevt için tâife-i yehûdî da‘vet etti ve temennî etmeyeceklerini dahi onlara haber verdi ve onlar ile nutk beynlerinde hâ’il vukû‘uyla temennî edemediler, ya’nî onlarla nutk-ı temennî beyninde hâil vâki‘ oldu ki ondan ‘âciz kaldılar ve bu keyfiyyet Kur‘ân’da bir sûrede mezkûrdur ve şarktan garba kadar yevm-i cumu‘ada cevāmi‘-i İslâm’ın cem‘i-sinde bu âyetinde bu âyetin ta‘zîmi için o sûre okunmaktadır. Ve dahi mugayyebât ile haber verdi ki ‘Osmân ‘aleyhi’r-rıdvāna inzâr etti ki ona bir belvâ isâbet edecek ki isâbetinden sonra ona cennet vardır. Ve ‘Ammâr’ı fî‘e-i bâgiye katl edeceğini haber verdi. Ve müslimînden ‘azîm iki fî‘enin beyninde Hakk subhānehu ve ta‘âlâ Hazret-i Hasen vâsıtasıyla ıslâh edecektir. Ve dahi fî sebîlillâh kıtâl etmiş bir âdemin hakkında ehl-i âteştendir diye haber verip ve o âdem kendi nefsini katl etmekle o haber mütehakkık ve zâhir oldu.

[ودعا شجرتين فأتتهما واجتمعتا ثم أمرهما فافترقتا وكان صلى الله عليه وسلم نحو
الربعة فإذا مشى مع الطوال طالهم ودعا صلى الله عليه وسلم النصرى إلى المباهلة
فامتنعوا فعرفهم صلى الله عليه وسلم أنهم إن فعلوا ذلك هلكوا فعلموا صحة قوله
فامتنعوا وأتاه عامر بن الطفيل بن مالك وأربد بن قيس وهما فارسا العرب وفاتكاهم
عازمين على قتله صلى الله عليه وسلم فحيل بينهما وبين ذلك ودعا عليهما فهلك
عامر بغدة وهلك أربد بصاعقة أحرقتة وأخبر صلى الله عليه وسلم أنه يقتل أبي بن
خلف الجمحي فحَدَّثَهُ يَوْمَ أُحُدٍ خَدِشاً لَطِيفاً فَكَانَتْ مَنِتَه فِيهِ وَأَطْعَمَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الشَّيْءَ فَمَاتَ الَّذِي أَكَلَهُ مَعَهُ وَعَاشَ هُوَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعْدَهُ أَرْبَعَ سِنِينَ
وَكَلِمَةُ الذَّرَاعِ الْمَسْمُومِ وَأَخْبَرَ عَلَيْهِ السَّلَامُ يَوْمَ بَدْرٍ بِمَصَارِعَ صَنَادِيدٍ قُرَيْشٍ وَوَقَفَهُمْ
عَلَى مَصَارِعِهِمْ رَجُلًا رَجُلًا فَلَمْ يَتَعَدَّ وَاحِدٌ مِنْهُمْ ذَلِكَ الْمَوْضِعَ وَأَنْذَرَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ
وَسَلَّمَ بِأَنَّ طَوَائِفَ مِنْ أُمَّتِهِ يَغْزُونَ فِي الْبَحْرِ فَكَانَ كَذَلِكَ وَزُوِيَتْ لَهُ الْأَرْضُ فَأَرَى
مَسَارِقَهَا وَمَعَارِبَهَا وَأَخْبَرَ بِأَنَّ مُلْكَ أُمَّتِهِ سَيَبْلُغُ مَا زُوِيَ لَهُ مِنْهَا فَكَانَ كَذَلِكَ فَقَدْ بَلَغَ
مُلْكُهُمْ مِنْ أَوَّلِ الْمَشْرِقِ مِنْ بِلَادِ الثُّرُكِ إِلَى آخِرِ الْمَغْرِبِ مِنْ بَحْرِ الْأَنْدَلُسِ وَبِلَادِ
الْبَرْبَرِ وَلَمْ يَتَسَعُوا فِي الْجَنُوبِ وَلَا فِي الشَّمَالِ كَمَا أَخْبَرَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سِوَاءَ
بِسِوَاءِ]

Ve dahi iki şecereyi da‘vet edip ve onlar da‘vetine icābet edip geldi-
ler ve ictimā‘ dahi ettiler sonra onlara iftirāka emr etti ve emrine imtisā-
len iftirāk ettiler. Ve ‘aleyhi’s-selām efendimizin boyu ve kaddi orta ve
mirba‘ idi ve çün uzun boylularla yürür, onlardan boyu uzun olurdu. Ve
mübāheleye nasārāyı da‘vet etti, onlar mübāheleden imtinā‘ ettiler ve
onlara bildirip ta‘rîf etti ki onlar ibtihāl etmiş olsaydılar helāk olacaklar
idi ve onun sözünün sıhhatini bildiler ve mübāheleden imtinā‘ eyledi-
ler. Ve Āmir b. et-Tufeyl b. Mālik ve Erbed b. Kays, ‘aleyhi’s-selām
efendimizin katli kasdıyla ona geldiler ve ikisi ‘Arabın meşhūr cerī fūr-
sānından ve cesūrānından idiler ve onlarla maksadları beyninde hāil
vukū‘uyla hāib ve hāsir olarak ‘avdet ettiler ve onları inkisār edip üzer-
lerine bed-du‘ā etti ve du‘asıyla Āmir gude ve Erbed sā‘ika ile helāk
oldular. Ve dahi Ubeyy b. Halef el-Cahmī’yi katl edeceğine haber verdi
ve yevm-i Uhud’da ona hafîfçe bir çizgi çizmekle onun meniyyesi onda
vāki‘ oldu. Ve semmi it‘ām olundukta onunla berāber ta‘ām-ı mesmūmu
ekl eden zāt derhāl vefāt etti ve kendisi ondan sonra dört sene yaşayıp

müte^cammir oldu ve onunla zirâ^c-ı mesmûm tekellüm etti. Ve yevm-i Bedr'de sanâdîd-i Kureyş'in mesâri^cleriyle haber verip onları birer birer o yerlerde mesâri^clerine vâkıf etti, onların birisi o yeri tecâvüz edemedi ki herkesin masra^cında hâlik oldu. Ve dahi inzâr etti ki onun ümmetinden ba^czı tavâif deryâda gazâ edecekler ve dediği gibi oldu ve rûy-ı zemîn ona münzevî olup onun meşârik ve magâribini gördü. Ve haber verdi ki onun ümmetinin mülkü ona münzevî olan yerlere dek bâliğ olacaktır ve öyle oldu ki mülkleri evvel-i maşrıktan olan bilâd-ı Türk'ten magribin âhiri olan bahr-i Endelüs ve bilâd-ı Berber'e kadar varıp bâliğ oldu ve cenûb ve şimâlde müttesi^c olmadı ki ne asl haber verdiyse sevâ'en bi-sevâin vâki^c oldu.

[وَأَخْبَرَ فَاطِمَةَ ابْنَتَهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا بِأَنَّهَا أُولَ أَهْلِهِ لِحَاقًا بِهِ فَكَانَ كَذَلِكَ وَأَخْبَرَ نِسَاءَهُ بِأَنَّهُ أَطْوَلُهُنَّ يَدًا أَسْرَعُهُنَّ لِحَاقًا بِهِ فَكَانَتْ زَيْنَبُ بِنْتُ جَحْشِ الْأَسَدِيَّةِ أَطْوَلَهُنَّ يَدًا بِالصَّدَقَةِ أُولَهُنَّ لِحَاقًا بِهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا وَمَسَحَ ضَرْعَ شَاةٍ حَائِلٍ لَا لَبْنَ لَهَا فَذَرَتْ وَكَانَ ذَلِكَ سَبَبَ إِسْلَامِ ابْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ وَفَعَلَ ذَلِكَ مَرَّةً أُخْرَى فِي خَيْمَةِ أُمِّ مَعْبِدِ الْخَزَاعِيَّةِ وَنَدَرَتْ عَيْنَ بَعْضِ أَصْحَابِهِ فَسَقَطَتْ فَرْدَهَا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِيَدِهِ فَكَانَتْ أَصَحَّ عَيْنَيْهِ وَأَحْسَنَهُمَا وَتَقَلَّ فِي عَيْنِ عَلِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ وَهُوَ أَرْمَدُ يَوْمَ خَيْبَرَ فَصَحَّ مِنْ وَقْتِهِ وَبَعَثَهُ بِالرَّايَةِ وَكَانُوا يَسْمَعُونَ تَسْبِيحَ الطَّعَامِ بَيْنَ يَدَيْهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَصَابَتْ رَجُلَ بَعْضِ أَصْحَابِهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَمَسَحَهَا بِيَدِهِ فَبَرَأَتْ مِنْ حِينِهَا وَقَلَ زَادَ جَيْشُكَانَ مَعَهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَدَعَا بِجَمِيعِ مَا بَقِيَ فَاجْتَمَعَ شَيْءٌ يَسِيرٌ جَدًّا فَدَعَا فِيهِ بِالْبُرْكَ ثُمَّ أَمَرَهُمْ فَأَخَذُوا فَلَمْ يَبْقَ وَعَاءٌ فِي الْعَسْكَرِ إِلَّا مَلَأَ مِنْ ذَلِكَ وَحَكَى الْحَكَمُ بْنُ الْعَاصِ بْنِ وَائِلٍ قَوْلَهُ الْحَكَمُ بْنُ الْعَاصِ بْنِ وَائِلٍ مَشِيَّتُهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُسْتَهْزَأًا فَقَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَذَلِكَ فَكُنْ فَلَمْ يَزَلْ يَرْتَعِسُ حَتَّى مَاتَ وَخَطَبَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ امْرَأَةً فَقَالَ لَهُ أَبُوهَا إِنْ بِهَا بَرَصًا امْتَنَاعًا مِنْ خُطْبَتِهِ وَاعْتِذَارًا وَلَمْ يَكُنْ بِهَا بَرَصٌ فَقَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَلْتَكُنْ كَذَلِكَ فَبَرَصَتْ وَهِيَ أُمُّ شَيْبِ بْنِ الْبَرَصَاءِ الشَّاعِرِ إِلَى غَيْرِ ذَلِكَ مِنْ آيَاتِهِ وَمُعْجَزَاتِهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ]

Ve dahi kerîme-i mükerrerresi Fâtımatu'z-Zehrâ'ya haber verdi ki “Onun ehlinden en evvel olan yetişip lâhik olacak zât ancak onun zât-ı muhteremesidir” ve fi'l-hakîka öyle oldu. Ve dahi ezvâc-ı mutahherâtına buyurdu ki “Onların en ziyâde eli uzun ya'nî 'atâ ve sehâda cüm-

leden ziyâde yed-i tûlâsı olan zevce-i mutahheresi sâirelerinden esrâ^c olarak ona ulaşacaktır.” Ve Zeyneb bint Cahş el-Esedîyye tasaddukta onlardan ziyâde eli uzun idi ve fi'l-hakîka onlardan evvel serî'an ona lâhık oldu. Ve doğurmayan hâil ve sütü olmayan bir koyunun memesine mübârek eli ile mesh etmekle o koyun süt verdi ve İbn Mes'ûd'un sebep-i İslâm'ı oldu. Ve dîğer kerrede Ümmü Ma'bed el-Huzâ'iyye'nin haymesinde dahi bunu işledi. Ve ashâbının birisi onun gözü kopup sâkıt oldukta yerine çevirip redd etti ve gözlerinin en asahh ve ahseni o göz kaldı. Ve Hayber gününde Hazret-i 'Alî b. Ebî Tâlib 'aleyhi'r-rıdvânın gözü ağrıda onun içine bir nemli üfürmekle derhâl şifâ-yâb oldu ve onu râye ile gönderdi. Ve dahi önünde ta'âmın tesbîhini iştirirlerdi. Ve ashâbından birisinin ayağı dahi vurulup zahm-dâr oldukta onu dahi yediyle mesh edip sâ'atinden sağ ve sâlim oldu. Ve ma'îyyetinde olan ceysin zâd ve zahîresi [281] eksilip az kaldı ve kalmış olan nesnenin cemî'isini ihzâra emr verdikte az bir şey bilikti ve müctemî' olan nesneye bereketle du'â ettikten sonra ondan herkes hâcetini almağa emr etti ve leşker dahi ondan matlûblarını aldılar ve 'askerde ondan dolu olmayan bir kap kalmadı. Ve Hakem b. İbnu'l-Âs müstehzi'en yürüyüşüne taklîd ettikte ona “Öyle ol!” dedi ve ölünceye dek irtî'âştan zâil olmadı. Ve dahi bir hatunu nâmzed etmek istedi, onun babası vermemek için onda baras 'illeti vardır diye itizâren hitbesinden imtinâ^c ettikte efendimiz dahi كَذَلِكَ بُلَى buyurdu ve merkûmenin barası yok iken efendimizin işbu emri ya'nî öyle olsun inkisârı ile baras 'illetine uğradı ki Ümmü Şebîb b. el-Barsâ eş-Şâ'ir idi. Ve sâir bu gibi mu'cizât ve âyât-ı beyyinâtı çoktur.

[وإنما اقتصرنا على المستفيض وَمَنْ يَسْتَرِيبُ فِي أَنْخِرَاقِ الْعَادَةِ عَلَى يَدِهِ وَيَزْعَمُ أَنْ أَحَادَ هَذِهِ الْوَقَائِعِ لَمْ تَنْقَلْ تَوَاتُرًا بَلِ الْمُتَوَاتِرُ هُوَ الْقُرْآنُ فَقَطْ كَمَنْ يَسْتَرِيبُ فِي شَجَاعَةِ عَلِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ وَسَخَاوَةِ حَاتِمِ الطَّائِيِّ وَمَعْلُومٍ أَنَّ أَحَادَ وَقَائِعِهِمْ غَيْرُ مُتَوَاتِرَةٍ وَلَكِنْ مَجْمُوعُ الْوَقَائِعِ يُورِثُ عِلْمًا ضَرُورِيًّا ثُمَّ لَا يُتِمَّارَى فِي تَوَاتُرِ الْقُرْآنِ وَهِيَ الْمُعْجِزَةُ الْكُبْرَى الْبَاقِيَةُ بَيْنَ الْخَلْقِ وَلَيْسَ لِنَبِيِّ مُعْجِزَةٍ بَاقِيَةٍ سِوَاهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذْ تَحَدَّى بِهَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بُلْغَاءَ الْخَلْقِ وَفُضِّحَاءَ الْعَرَبِ وَجَزِيرَةَ الْعَرَبِ حِينَئِذٍ مَمْلُوءَةً بِآلَافٍ مِنْهُمْ وَالْفَصَاحَةُ صُنْعُهُمْ وَبِهَا مُنَافَسَتُهُمْ]

وَمُبَاهَاتُهُمْ وَكَانَ يُنَادِي بَيْنَ أَظْهَرِهِمْ أَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِهِ وَبِعِشْرٍ سِوَرٍ مِثْلِهِ أَوْ بِسُورَةٍ مِثْلِهِ إِنْ شَكُوا فِيهِ وَقَالَ لَهُمْ ﴿فَلْ لِّئِنْ اجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ وَالْجِنُّ عَلَى أَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هَذَا الْقُرْآنِ لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيرًا﴾ وَقَالَ ذَلِكَ تَعَجُّزًا لَهُمْ فَعَجَزُوا عَنْ ذَلِكَ وَصَرَفُوا عَنْهُ حَتَّى عَرَّضُوا أَنْفُسَهُمْ لِلْقَتْلِ وَنِسَاءَهُمْ وَذُرَارِيَهُمْ لِلسَّبْيِ وَمَا اسْتَطَاعُوا أَنْ يُعَارِضُوا وَلَا أَنْ يَقْدَحُوا فِي جَزَائِهِ وَحُسْنِهِ ثُمَّ انْتَشَرَ ذَلِكَ بَعْدَهُ فِي أَقْطَارِ الْعَالَمِ شَرْقًا وَغَرْبًا قَرْنًا بَعْدَ قَرْنٍ وَعَصْرًا بَعْدَ عَصْرٍ وَقَدْ انْقَرَضَ الْيَوْمَ قَرِيبٌ مِنْ خَمْسِمِائَةِ سَنَةٍ فَلَمْ يَقْدِرْ أَحَدٌ عَلَى مُعَارَضَتِهِ فَأَعْظَمَ بَغَاوَةً مَنْ يَنْظُرُ فِي أَحْوَالِهِ ثُمَّ فِي أَقْوَالِهِ ثُمَّ فِي أَفْعَالِهِ ثُمَّ فِي أَخْلَاقِهِ ثُمَّ فِي مُعْجَزَاتِهِ ثُمَّ فِي اسْتِمْرَارِ شَرْعِهِ إِلَى الْآنَ ثُمَّ فِي انْتِشَارِهِ فِي أَقْطَارِ الْعَالَمِ ثُمَّ فِي إِذْعَانِ مُلُوكِ الْأَرْضِ لَهُ فِي عَصْرِهِ وَبَعْدَ عَصْرِهِ مَعَ ضَعْفِهِ وَيُثْمِهِ ثُمَّ يَتِمَارَى بَعْدَ ذَلِكَ فِي صَدَقِهِ وَمَا أَعْظَمَ تَوْفِيقَ مَنْ آمَنَ بِهِ وَصَدَقَهُ وَاتَّبَعَهُ فِي كُلِّ مَا وَرَدَ وَصَدَرَ فَتَسْأَلُ اللَّهُ تَعَالَى أَنْ يُوفِّقَنَا لِلِاقْتِدَاءِ بِهِ فِي الْأَخْلَاقِ وَالْأَفْعَالِ وَالْأَحْوَالِ وَالْأَقْوَالِ بِمَنْهَ وَسَعَةِ جُودِهِ]

Biz ancak müstefiz üzerine iktisâr ettik. Ve kim ki eli üzerine in-hırâk-ı ‘âdede şekk ve reyb edip işbu vekâyi’în âhâd-ı tevâtüren nakl olunmadığın zu‘m eylerse ve müteväâtiren ancak Kur‘ân yalnızdır der ise o kimse o âdeme benzer ki Hazret-i ‘Alî b. Ebî Tâlib’in şecâ‘atine ve Hâtim-i Tâ‘î’nin sehâvetine reyb ve şekk eder ki onların âhâd-ı vekâyi‘leri gayr-ı müteväâtirdir velâkin mecmû‘-ı vekâyi‘ ilm-i zarûriye mûristir ya’nî o reyb bu reyb gibidir, mu‘teber değildir, çünkü mecmû‘-ı vekâyi‘ ile onun sıdkı sâbit ve mütehakkık olur, bedîhî hükmünde kalır ki inkârına kimsenin mecâli kalmaz, nitekim Hâtim-i Tâ‘î’nin sehâsı ve ‘Alî’nin şecâ‘ati inkâr olunmaz, bâ-husûs Kur‘ân’ın tevâtürüne mücâdele ve mûmârât yoktur, beyne’l-halk mu‘cize-i bâkiye-i kübrâ odur ve onun mâ-sivâsı diğer bir peygambere bir mu‘cize-i bâkiye yoktur, çünkü ‘aleyhi’s-selâm bu mu‘cize ile bülegâ-i halk ve fusahâ-i ‘Arabî ta-haddî edip imtihân etti ve o vakte cezîre-i ‘Arab onlardan binlerle dolu ve memlû iken ve fesâhat dahi onların san‘atı ve âlet-i münâfese ve mâ-ye-i mübâhâtları iken ve azhuru beyinde onda bir reyb ve şekleri var ise onun misli veyâhüd ona mûmâsil on ‘âded süre veyâhüd bir sürenin ityânı ile nidâ edip dururken hiç bir kimse onun misli veyâ bir sürenin mislini ityân etmeğe tâkat-mend olmadı, kâffeten ‘aciz ve kusûrlarına

mukırr ve mu‘terif oldular hattâ Zât-ı Zü’l-Celâl Kur‘ân’da buyurdu ki ﴿قُلْ لِّئِنْ اجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ وَالْجِنُّ عَلَى أَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هَذَا الْقُرْآنِ لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ وَلَوْ كَانَ ۗ﴾²⁹⁷ ki hulâsa-i tefsîrinde denilmiş ki “De ki eger ins ve cin belâgat ve fesâhat ve hüsn-i nazmda bu Kur‘ân’ın mislini getirmeğe cem‘ olsalar ve ba‘zılar ba‘zılarına yardım dahi etseler onun mislini getiremezlerdi.” Bu âyet sûre-i İsrâ’nın seksen sekizinci âyetidir. Ve böylece fermân buyuruşu ancak onların ta‘cîzleri için olup ve ondan ‘âciz oldular ve ondan tasrîf olunup hattâ nefislerini kitle ve nisâ ve zürriyyetlerini sebye ta‘rîz ettiler ve ona mu‘âraza etmeğe muktedir olmadılar ve cezâlet ve hüsnüne kadh etmeğe dahi kudret-yâb olmadılar. Ve ‘aleyhi’s-selâmdan sonra aktâr-ı ‘âlemde şarkan ve garben karnen ba‘de-karnin ve ‘asren ba‘de-‘asrin münteşir oldu. Bu gün ya‘nî musannifin yevmine dek beş yüz sene geçip münkarız oldu ve bir kimse onun mu‘ârazasına muktedir olamadı, hâlbuki beş yüz seneye karîb zamân değil bizim zamânımız ki bin iki yüz doksan dört senesine gelince onun mu‘ârazasına bir ferd-i âferîde tâkat-mend ve muktedir olamamıştır. Kaldı ki onun ahvâl ve akvâl ve ef‘âl ve ahlâk ve mu‘cizâtına ve bu ana kadar şer‘îatinin istimrâr ve aktâr-ı ‘âlemde intişârına ve zebûnluk ve öksüzlüğü ile ma‘an gerek ‘asrında olsun ve gerek ‘asrından sonra ona mülûk-i rûy-ı zemînin iz‘ân ve inkıyâdına nazar ettikten sonra sıdkına mümârât eden kimsenin ne ‘azîm gabâvet ve belâdeti vardır ve onunla îmân edip her bir vârid ve sâdırdaki onu tasdîk ve ona ittibâ eden zâtın dahi ne ‘azîm tevfi‘k ve sa‘âdeti vardır. Artık biz Allâhu ‘azîmü’ş-şândan dileriz ki bizi onunla ahlâk ve ef‘âl ve ahvâl ve akvâlinde iktidâya kendi menn ve ihsân ve se‘at-i cûd u keremi ile muvaffak ede.

[تم كتاب آداب المعيشة و اخلاق النبوة بحمد الله وعونه ومنه وكرمه ويتلوه كتاب شرح عجائب القلب من ربح المهلكات ان شاء الله]

Ve bi-hamdihi subhānehu ve ta‘ālā onun ‘avn ve menn ve kerem ve ihsân-ı samedānîsi ile ahlâk-ı nübüvvet ve âdâb-ı ma‘îşetin kitâb-ı

297 “De ki: “Andolsun, insanlar ve cinler bu Kur‘ân’ın bir benzerini getirmek üzere toplansalar ve birbirlerine de destek olsalar, yine onun benzerini getiremezler.” İsrâ, 17/88.

hikmet-me'âbı bunda hatm ve tamâm oldu. İnşâallâhu ta'âlâ rub'-ı müh-likâttan şerhu 'acâibi'l-kalb kitâbı buna tâlî olacaktır. Vallâhu'l-muvafiku ve'l-muste'ânu ve 'aleyhi't-tevekkülü fî külli hînin ve ânin. Ve's-salâtu ve's-selâmu 'alâ seyyidi'l-enâmi ve bihi hayru'l-hitâmi.